BOOK OF FULL TEXT

EGE 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

EGE
4. ULUSLARARASI
SOSYAL BİLİMLER
KONGRESİ

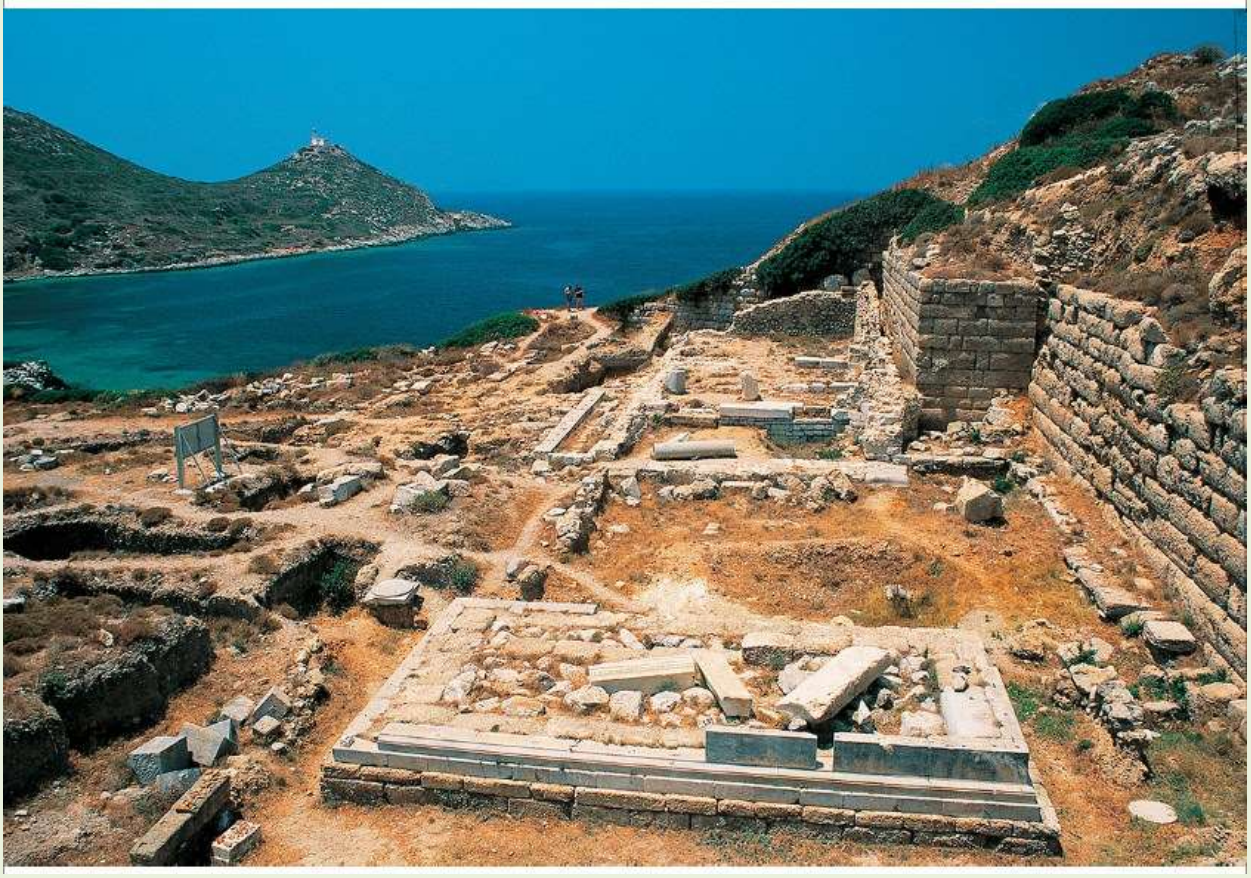

AEGEAN SUMMIT

4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

ISBN : 978-625-7341-87-5

EUROASIA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

EUROASIA JOURNAL OF MATHEMATICS-ENGINEERING NATURAL & MEDICAL SCIENCES

SOCRATES JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY SOCIAL STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL STUDIES · USBILIM

ULUSLARARASI BİLİMLER AKADEMİSİ YAYINEVİ · UBAK

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
FEBRUARY 12- 13, 2022
MUGLA

Edited By

DR. LEMAN KUZU

All rights of this book belong to UBAK Publishing house.

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

UBAK Publications – 2022 ©

Issued: 26.02.2022

ISBN: 978-625-7341-87-5

CONGRESS ID

AEGEAN SUMMIT
4TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

DATE – PLACE

FEBRUARY 12 - 13, 2022

MUGLA

ORGANIIZATION

UBAK International Sciences Academy

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Organizing Committee Member: Prof. Dr. Hülya Çiçek Kanbur
Head of Organizing Board: Dr Gültekin Gürçay
Organizing Committee Member: Dr. Amaneh Manafidizaji
Organizing Committee Member: Dr. Mehdi Meskini Heydarlou
Organizing Committee Member: Dr. Nadire Kantarcıoğlu
Organizing Committee Member: Dr. Leman Kuzu
Organizing Committee Member: Editor of the USE Journal
Organizing Committee Member: Editor of the EuroAsia Journal
Organizing Committee Member: Editor of UBAK Publishing house.

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

Turkey – India – Azerbaijan – Nigeria – China – Canada- Germany- Philippine – Indonesia - Georgia

PRESENTATION

Oral presentation

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV
Ufa State Petroleum Technological University

Dr. Maha Hamdan ALANAZİ
Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Hülya BALKAYA
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Fırat BARAN
Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Amina Salihi BAYERO
Yusuf Maitama Sule Üniversitesi

Dr. Karligash BAYTANASOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Baurcan BOTAKARAEV
Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER
Ürdün Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Abbas GHAFFARI
Tebriz Üniversitesi

Prof.Dr. Ariz Avaz GOZALOV
Moskova Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Ebru GÖZÜKARA
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA
Bakü Avrasya Üniversitesi

Dr. Gültekin GÜRÇAY

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA
Özbekistan Bilimler Akademisi

Dr. Mehdi Meskini Heydarlou

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA
K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi

Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Mamatkuli Jurayev
Özbekistan Bilim Akademisi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Bouaraour Kamel
Ghardaia Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün KOCA
Girne Amerikan Üniversitesi

Prof Dr. Bülent KURTİŞOĞLU
Ardahan Üniversitesi

Dr. Leman KUZU
İstanbul Kültür Üniversitesi

Sonali MALHOTRA
Delhi Balbahtri Academy

Dr. Alia R. MASALİMOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Prof. Muntazir MEHDI
Pakistan Language Academy

Dr. Amanbay MOLDIBAEV
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ÖZTÜRK
Çukurova Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ
Munzur Üniversitesi

Dr. Aysulu B. SARSEKENOVA
Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA
Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE
Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Özkan TİMURKAN
Atatürk Üniversitesi

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Yıldırım İsmail TOSUN
Şırnak Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Fahriye Oben ÜRÜ
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Akbar VALADBIGI
Urumiye Üniversitesi

Doç. Dr. C. VIJAI
St.Peter's Institute

Dr. Yang ZİTONG
Wuhan Üniversitesi

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

CONGRESS PROGRAM
Online (with Video Conference) Presentation

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via https://zoom.us/join site, enter ID instead of "Meeting ID
- or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

exp. H-..., S- ... NAME SURNAME

1st International Group Exhibition
"ADVENTURE OF ART FROM TRADITIONAL TO CONTEMPORARY"
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

1st International Group Exhibition
"ADVENTURE OF ART FROM TRADITIONAL TO CONTEMPORARY"
February 12-13, 2022
Mugla

12. 02. 2022	10: 00 – 12:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322

Exhibition Hall	MODERATOR: ABDULSEMET AYDIN
ABDULSEMET AYDIN	HİCRET
BARIŞ HASIRCI	THE PHANTOM ZONE
BARIŞ HASIRCI	SISSY-PUSS
DENİZ HASIRCI	SURRENDER TO WONDER
DENİZ HASIRCI	DINGIN
ENGİN UĞUR	OKYANUSTA FAAL BİR YANARDAĞ
ENGİN UĞUR	RÜZGAR SANTRALİ
ESRA ENES	TAŞINMAZ DEĞERLER
GÖKÇE COŞKUN	MANİFESTO
GÜLTEN GÜLTEPE	RAKS EDENLER
HAMİDE SOYSAL DEMİRCİ	İZ-3

KHRRAM MANAFİDİZAJİ	KANSER
LEYLA KAYA DURMAZ	POLES APART
MASOOME ASHRAFI	MANIA
MASOOME ASHRAFI	ROAM
TUĞBA SEFEROĞLU	KUMAŞLARIN DANSI

INTERNATIONAL SCIENCES ACADEMY
UBAK

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

12. 02. 2022	10: 00 – 12:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322

HALL: 1 SESSION: 1	MODERATOR: DOÇ.DR. SELEN IŞIK MADEN
DOÇ.DR. SELEN IŞIK MADEN	Effects Of Universities On Regional Development In The Context Of Smart Specialization: The Case Of Süleyman Demirel University
DİLEK YARALI	Öğretmen Adaylarının Öğrenmeye Yönelik Epistemolojik İnançları Üzerine Bir Araştırma
MUAD BABATTAH ASSOC. PROF. VİLDAN ATEŞ	Technical Obstacles Of Implementing E-Learning In Yemeni Schools
Y.L. ÖĞRENCİSİ, YAKUP YILMAZ DR. ÖĞR. ÜYESİ, VOLKAN KUKUL	Ortaokul Öğrencilerinin Bilgi İşlemsel Düşünme Öz Yeterliklerinin İncelenmesi
Y L. ÖĞRENCİSİ KÜBRA ASAL AKAY DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET ŞATA	Okullardaki Nitelikli Personel Eksikliği İle Yöneticilerin İş Yükü Stresi Arasındaki İlişkide Okullarda Yaşanan Şiddet Sıklığının Aracılık Rolü
DR. ÖĞR. ÜYESİ, SİNEM BEZİRCİLİOĞLU	Tertiary Education Learners' Challenges In Prep Classes
İLYAS KARA PROF. DR. CEMİL ÖZTÜRK DOÇ. DR. AHMET KATILMIŞ	Fransa Ahlak Ve Vatandaşlık Eğitimi Dersi Öğretim Programının Genel Yapı Yönünden İncelenmesi
YASİN TİMUR DR. ÖĞR. ÜYESİ SÜLEYMAN BALCI	Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Engelleri Ve Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

12. 02. 2022	10: 00 – 12:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 2 SESSION: 1	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDİ GÜNGÖR
PROF. DR. AHMET AKIN PSİKOLOJİK DANIŞMAN CEYDA GÜVEN	Eşler Arası İlgi Ölçeği (EAİÖ): Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması
PROF. DR. AHMET AKIN PSİKOLOJİK DANIŞMAN CEYDA GÜVEN	Aile İçi Kabul Ölçeği (AİKÖ): Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması
AYŞE KARATAŞ HATİCE EPLİ	Yetişkinlikte Algılanan Ebeveyn Kabul-Red Algısı ile Romantik İlişkilerde Sosyal İlgi Düzeyi Arasındakı İlişkinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi
PROF. DR. AHMET AKIN PERİHAN KARA	Eşler Arası Tahammül Ölçeği (EATÖ): Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması
DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDİ GÜNGÖR	Psikolojik Danışman Değerlendirme Envanteri: Türkçe'ye Uyarlama, Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması
DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDİ GÜNGÖR	Suçluluk Ve Utanç Duygusu İle Sürekli Anksiyete Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Duygu Düzenleme Güçlüğü Ve Benlik Saygısının Aracı Rolü

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

12. 02. 2022	10: 00 – 12:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 3 SESSION: 1	MODERATOR: ÖĞR. GÖR. DR. EDA TUTAK
ÖĞR. GÖR. DR. EDA TUTAK	Lojistik Hukukunun Uluslararası Hukuk Disiplini İçindeki Rolünün İncelenmesi
AV. AYHAN YILMAZ	Hukukunda Tele Çalışma
AV. AYHAN YILMAZ	İşçi Ücretlerinin Korunması Kapsamında; Bordroda Gösterilen Ücretle Fiili Olarak Verilen Ücretin Farklı Olmasından Kaynaklanan Sorunların Değerlendirilmesi
RES. ASSIST. MUSTAFA ESER CİNBAŞ	Protecting the Business Name Within the Provisions of Unfair Competition
RES. ASSIST. MUSTAFA ESER CİNBAŞ	The Procedures Of Executive Proceeding Based On The Unjust Enrichment In An Outdated Bill Of Exchange
RES. ASSIST MUHARREM EMRE ULUSOY	The Concept Of "Decent Work" In Labor Law
RES. ASSIST MUHARREM EMRE ULUSOY	The Limit Of The Questions Posed To The Prospective Worker During The Establishment Of The Labor Contract

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

12. 02. 2022	10: 00 – 12:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 4 SESSION: 1	MODERATOR: DR. KAMİL ÇELİK
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇİSEL EKİZ GÖKMEN	Türkiye'de Kadın İstihdamı Ve Cinsiyet Eşitsizlikleri
AHYA HUDATIL ATQIYA IFTA FIRDAUSA NUZULA	The Implementation Of *Maqashid Sharia* In Business: A Conceptual View
YL. ÖĞRENCİSİ, AYSHEN SHİRİNOVA	Kırık Camlar Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme
ARŞ. GÖR. GAMZE SEVİMLİ ÖRGÜN DR. ÖĞR. ÜYESİ AYSEL ÖZTÜRKÇÜ AKÇAY	Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının Uygulanması: Bist Kurumsal Yönetim Endeksi Örneği
ÖĞR.GÖR.DR. ALİ AYKUT PEKER	Muhasebe Öğrencilerinin Kariyer Tercihlerini Etkileyen Faktörler: Önlisans Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma
GÜLBAHAR ÇETİN DOÇ. MEHMET ŞAHİN GÖK	Yeşil Tedarik Zinciri Yönetiminde Yerel Yönetimlerin Etki Analizi
DR. KAMİL ÇELİK	Otomobil Firmalarının Instagram Paylaşımlarının İncelenmesi
SHAKAR YUSİFLİ	Kadınların İşgücüne Katılımı Ve İstihdam Düzeyini Etkileyen Faktörler

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

12. 02. 2022	10: 00 – 12:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 5 SESSION: 1	MODERATOR: DOÇ. DR. HABİP MURUZ
DOÇ. DR. GÜLCAN TARLA PROF. DR. ŞENER TARLA PROF. DR. MURAT KÜTÜK	Kapari Sineği, *Kaparimyia Savastani* (Martelli) (Diptera: Tephritidae)'nin Türkiy'deki İlk Kayıt
DOÇ. DR. GÜLCAN TARLA PROF. DR. ŞENER TARLA	Kışlamış Olan Lahana Böceği, *Eurydema Ornatum* (L.) (Heteroptera: Pentatomidae)'Un Tachinidler Tarafından Parazitlenme Oranları
YUDUM YELTEKIN DOÇ. DR. AYKUT YILMAZ	*Trigonella* L. (Fabaceae) Cinsine Ait Türlerde, *GA3OX1* ve *RBCL* Gen Bölgelerinin Kullanılarak Filogenetik İlişkilerin Değerlendirilmesi
DYT. NEŞE ÇAĞDAŞ DR. ÖĞR. ÜYESİ SEDA OĞUR	Arı Ürünlerinin Apiterapide Kullanımını Sağlayan Özellikleri
DYT. NEŞE ÇAĞDAŞ DR. ÖĞR. ÜYESİ SEDA OĞUR	Bitlis Ve Ağrı'dan Elde Edilen Propolis Ve Polenlerin Antikandidal Aktivitesi
PROF. DR. HATİCE ÖZAKTAN ZİRAAT YÜKSEK MÜHENDİSİ, AZMİ ÖZGÜR YAY	Domateste Kök Bakterilerinin Bakteriyel Benek Hastalığı Etmeni *Pseudomonas syringae* pv. *tomato* Ve Kuraklık Stresine Karşı Etkisinin Araştırılması
HATİCE ÖZAKTAN PINAR GÜNEYİ MUSTAFA AKBABA	Bakteriyel Endofitlerin *Leptinotarsa decemlineata* (Coleoptera: Chrysomelidae) (Patates Böceği)'ya Ve Patates Bitkisinin Gelişimine Etkilerinin Araştırılması
DR. ÖĞR. ÜYESİ MÜKREMİN ÖLMEZ PROF. DR. TARKAN ŞAHİN	Bıldırcın Rasyonlarına Bütirik Asit İlavesinin Büyüme Performansı Üzerine Etkisi
DOÇ. DR. HABİP MURUZ	At Beslemede Nutrasötikler

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

12. 02. 2022	14: 00 – 16:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 1 SESSION: 2	MODERATOR: DR. ÖĞR., ÜYESİ HACER HANDAN DEMİR
PHD(C), MUHAMMET SAİT ÇAKIR PHD(C), HAYDAR ANIL KÜÇÜKGÖDE	Faiz Koridoru Dönemi Ve Devamında Enflasyon, Döviz Kuru Oynaklığı Ve Hazine Borçlanma Maliyetleri
DİLA TUTPINAR DR. ÖĞR., ÜYESİ HACER HANDAN DEMİR	Covid-19'un Taşımacılığa Etkisi
İLKNUR ARSLAN DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞEGÜL BAYKUL	Tüketim Olgusuna Yönelik Literatür İncelemesi Ve Tüketimde İrrasyonellik
DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM ALKARA	Helal Sertifikalı Ürünlere Yönelik Tüketici Davranışları Üzerine Bir Araştırma
DR. ÖĞR. ÜYESİ RIFAT KARAKUŞ	TCMB Para Politikası Kurulu Kararlarının Bist Banka Endeksi Üzerindeki Etkisi: Bir Olay Çalışması
ÖĞR. GÖR. MEHMET SERHAT PANCAROĞLU	Covid-19 Kısıtlamalarının Bist Turizme Etkisi
ÖĞR. GÖR. MEHMET SERHAT PANCAROĞLU	Çok Kriterli Karar Verme Yaklaşımıyla Dört Büyüklerin Finansal Performans Sıralamaları

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

12. 02. 2022	14: 00 – 16:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 2 SESSION: 2	MODERATOR: ASSOC. PROF. ESRA PAKİN-ALBAYRAKOĞLU
ASSOC. PROF. ESRA PAKİN-ALBAYRAKOĞLU	Human Security In NATO's South
DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET BAŞCILLAR	Pandemi Döneminde Kadına Yönelik Şiddet
UZM. HEM. DAMLA DUMAN DR. ÖĞR. ÜYESİ NAZAN TURAN	Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı İle Bireysel Ve Sosyal Sorunların İncelenmesi
DR. ÖĞRENCİSİ, GAMZE TOY	Beyin Göçü Üzerine: Türkiye-Almanya Örneği
ORKHAN MAHMUDOV	Toplumsal Cinsiyet Ve İstihdamda Beyaz Yakalı Kadınların Karşılaştığı Sorunlar
ARŞ. GÖR. ÇEKDAR AYTİMUR ARŞ. GÖR. ÖMER KÖSE	Neden Yanlış Hatırlıyoruz? Duygu Durum Ve Bellek Yanılgısı Çalışmalarının İncelenmesi
FATMA AKTAŞGİL DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ YİĞİT KUTLUCA	Pandemiyle Başa Çıkma Ve Hijyen Eğitiminin 60-72 Aylık Çocukların Covid 19 Algıları Üzerindeki Etkisinin Metaforlar Aracılığıyla İncelenmesi

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

12. 02. 2022	14: 00 – 16:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 3 SESSION: 2	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ, MURAT İNAN
PROF. RAIHAN A. YUSOPH	Ahmad Domocao Alonto: Champion Of The Muslims In The Philippines
DR. ÖĞR. ÜYESİ, MURAT İNAN	Siyasal Temsilin İki Yüzü: Betimsel Temsil ve Konu Temsili
DR. ÖĞR. ÜYESİ, MURAT İNAN	Batılı Demokrasilerde Sol-Sağ İdeolojik Konumlanması Üzerindeki Hükümet- Seçmen Uyumu Üzerine Bir Araştırma Notu
ARŞ. GÖR., ALPASLAN ÇELİKDEMİR	Kitleyi İnşa Eden Siyasal Duygu Biçimleri: Merhamet & Sızı
ARŞ. GÖR., ALPASLAN ÇELİKDEMİR	Yeni Siyasal & Kamusal Zemin: İnternet Ve Sosyal Medya
DR. AYMAN KARA	Jean Bodın'ın Sıyasal İktıdar Düşüncesınde Egemenlık Kavramı
DR. AYMAN KARA	Farabi Ve İbn Bacce'nin Siyasal Düşüncelerinin Nevabit Kavramı Üzerinden Karşılaştırılması
DR. ÖĞR. ÜYESİ HAVA YAŞBAY KOBAL	Çevik Liderliğin Örgütsel Çeviklikteki Rolünün Değerlendirilmesi

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

12. 02. 2022	14: 00 – 16:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 4 SESSION: 2	MODERATOR: ASSOC. PROF. MUHARREM YEŞİLIRMAK
ASSOC. PROF. MUHARREM YEŞİLIRMAK	Estimating The Housing Production Function In A Local Public Education Model
DR. YASEMİN BAŞARIR	Kredi Kartı Harcamaları, Tasarruf Eğilimi Ve Tüketici Güven Endeksi Arasındakı İlişki
DR. YASEMİN BAŞARIR	Sürdürülebilirlik Ve Çevre Okur Yazarlığı
DR. ÖĞR. ÜYESİ, YEŞİM KUBAR YÜK. LİS. ÖĞR. MERYEM KIL	Orta Gelir Tuzağı: Kırılgan Sekizli Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Araştırma
ARŞ. GÖR. DR. YÜCEL ERGÜN	18. Yüzyılda İngiltere'de Vergi Türlerinin Değerlendirilmesi
DR. MURAT KÜRKCÜ	Türk Dünyası Ülkelerinde Beşeri Kalkınma: Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan Ve Özbekistan
DR. ÖĞR. ÜYESİ, ÖZLEM KARADAĞ ALBAYRAK	Entropi Temlli Çok Kriterli Karar Verme Analizi Teknikleri İle Ulaştırma Ve Depolama Firmalarının Finansal Performanslarının Değerlendirlmesi

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

12. 02. 2022	14: 00 – 16:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 5 SESSION: 2	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESI MUSTAFA TOSUN
DR. ÖĞR. ÜYESI MUSTAFA TOSUN	EKG Sinyallerinden Derin Öğrenme İle Aritmi Tespiti
ASSIST. PROF., DİDEM ŞEN KARAMAN MSC., AYŞENUR PAMUKÇU	Evaluating *In Vitro* Biofilm Eradicating Ability Of LL-37 Templated Synthetic Antimicrobial Peptide
DR. ÖĞR. ÜYESİ, MEHMET GÜMÜŞ YL ÖĞRENCİSİ, ŞEMSİ NUR KAYA	Structure Elucidation Of Newly Synthesized Heterocyclic Compounds By Detailed NMR Study
SAMET KATRE BİNNUR GÖREN KIRAL GİZEM ACAR YAVUZ DİLEK ATİLLA	Üç Boyutlu Yazıcı ile Farklı Geometri ve Malzemelerden Üretilmiş Numunelerin Üç Nokta Eğme Deneyi
CANSU YILDIZ HANDE MERDOL CEYDA HEMEN	Sentezlenen Nanogümüş İle Dezenfektan Ürünlerinin Geliştirilmesi Poster presentation
CANSU YILDIZ YOLDAŞ SEKİ ELİF KIZILKAN MEHMET SARIKANAT LUTFİYE ALTAY	Development Of Halogen-Free Flame Retardant Acrylonitrile Butadiene Styrene (ABS) Based Composite Materials
DR. ÖĞRENCİSİ, İLKYAZ AYDIN PROF. DR., KADRİYE ERTEKİN	Polimere Gömülü Kırmızı Fosforun Nano Boyuttaki Cr:TiO 2 İle Manipülasyonu

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

13. 02. 2022	10: 00 – 12:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 1 SESSION: 1	MODERATOR: ÖĞR. GÖR. DR. PARVİN GHORBANZADEH DİZAJİ
ARŞ. GÖR. EZGİ ŞEN	İllüstrasyon Alanında Yeni Bir Güç: İnsan Ve Yapay Zekâ
ÖĞR. GÖR. SELMA LUBABE ERDOĞAN	Türkiye'de Yetiştirilen Bazı Tropikal Meyvelerin Tanıtılması Ve Gastronomide Kullanım Olanaklarının Araştırılması
ÖĞR. GÖR. DR. PARVİN GHORBANZADEH DİZAJİ	Mccurry'nin "Afghan Girl", "Afgan Kızı" Portre Fotoğrafında İmgesel Gerçeklik
DR. AHMET ÇELİK	Antalya Müzesi'nden Roma Dönemi Konik Kadranlı Bir Güneş Saati
NESİBE TUBA BOYNİKAR	Post Modern Çağda Sosyal Medya: Fenomen Olma Çabası Ve Mahremiyet Yitimi
Dr. AHMET CEVDET AŞKIN	Türkiye'de Gazete Satışlarına Covid-19 Etkisi: Bir Durum Analizi

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

13. 02. 2022	10: 00 – 12:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 2 SESSION: 1	MODERATOR: PROF. DR.ERGÜN KOCA
ÖĞR. GÖR. HABİBE KULLE GÜN	Nurettin Topçu Ve Benedicdus De Spinoza'da Özgürlük (Aksiyon Mu Conatus Mu ?)
DR. HÜSEYİN ADEM TÜLÜCE	Taşköprülüzâde'nin Nefsü'l-Emr Görüşü İle Popper'ın Üçüncü Dünya Görüşünün Karşılaştırılması
DR. ÖĞR. ÜYESİ, SERAP SARIBAŞ	Kadın Bedeni Üzerindeki Politikalar: *Vurun Kahpeye* Ve *Kızıl Damga* Eserlerinin Beden Sosyolojisi Üzerinden Karşılatırmalı Olarak Değerlendirilmesi
PROF. DR. ERGÜN KOCA	Dede Korkut İkayeleri'ndeki Yansımaların Fono-Morfolojik Özellikleri Üzerine
Y L. ÖĞRENCİ, ESRA KARACABEY	Günlük Yaşantımızda Estetik Bir İz Olan Tasavvuf Anlayışı İle Hareket Etmek
YL. ÖĞRENCİSİ, BÜŞRA ÖNGÜ	Tasavvuf Ve Toplumsal Gerçeklik Alanları: Kök Ve Dallar
YL. ÖĞRENCİSİ, NESİBE ASLAN	Plotinusçu Sudûr Teorisinin Fârâbî İle İhvân-I Safâ'ya Yansımalarının Mukayesesi
ARŞ. GÖR. DR. HACER SAĞLAM	Metafizik Bir Olgu Olarak "Ateş" ve Klasik Türk Edebiyatı Âşık Tiplerinin Âteşîn Durumları
DR. ÖĞR. ÜYESİ HACİ ATAŞ	Nasr B. Haccac'ın Hz. Ömer Tarafından Sürgün Edilmesi
DR. ÖĞ. ÜYESI CÜNEYT MARAL	S-V-R (ثور) Kelime Kökü Ve Türevlerinin Artsüremli Analizi

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

13. 02. 2022	10: 00 – 12:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 3 SESSION: 1	MODERATOR: DR. LEMAN KUZU
PROF. DR. AHMET AKIN VİLDAN AKINCI	Eşler Arası Onaylanma Beklentisi Ölçeği (EAOBÖ): Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması
PROF. DR. MUSTAFA KOÇ ENNEAGRAM UZMANI ÖZGÜ GÜLER YL. ÖĞRENCİSİ KADER CANSU ABAY	Türk Enneagram Kişilik Ölçeği (TEKÖ): Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması
YL. ÖĞRENCİSİ, AYŞEGÜL ERCİYES	İletişim Kuram Ve Uygulamaları: Jakobson Modeli
YL. ÖĞRENCİSİ, ÖMER FARUK KARATAŞ YL. ÖĞRENCİSİ, KÜBRA ALTIN DOÇ.DR., GONCA KARAYAĞIZ MUSLU DR. ÖĞR. ÜYESİ, GÜLAY MANAV ARAŞ.GÖR., RECEP KARA	Küresel İklim Değişikliğinin Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri
PROF. DR. AHMET AKIN PSİKOLOG ÖZLEM KURT	Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği (EEDFYTÖ): Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması
NİMET SAĞIR HİZMETÇİ	21. Yüzyıl Çocukluğuna Bir Bakış; Çocukluk Ve Medikalleşme

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

13. 02. 2022	10: 00 – 12:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 4 SESSION: 1	MODERATOR: PROF. DR. KADİR ÖZKÖSE
DR. FATMA ÇALİK ORHUN	Tasfiye Talepnamelerine Göre Keşan'a Yerleştirilen Mübadiller
DOKTORANT, ISMAT ABBAS	Roma İmparatorluğu'nda III. Yüzyılda Ekonomik Ve Sosyal Durum
PROF. DR. KADİR ÖZKÖSE	Sosyal, Kültürel Ve Siyasal Dokusuyla Tunus'un Tarihî Serüveni
YÜK. LİS. ÖĞ. ÖMER FARUK YAZICI DOÇ. DR. TURGUT İLERİ	II. Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Eğitim Konusundaki Haberlerin Sivas'ta Yayınlanan Ülke Gazetesine Yansımaları (1945-1950)
DOÇ. DR. TURGUT İLERİ	TBMM'nin IX. Yasama Döneminde Amasya Milletvekili Kemal Eren'in Parlamento Faaliyetleri Ve Meclis Çalışmalarına Katkısı (1950-1954)
DR. SAVAŞ YILMAZ	Osmanlı Devleti'nin Klasik Çağında Ulemanın Padişahlar Üzerindeki Etkisi

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

13. 02. 2022	10: 00 – 12:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL:5 SESSION: 1	MODERATOR: PROF.DR. SACİDE PEHLİVAN
ASSISTANT PROFESSOR, K.R.PADMA READER K.R.DON	Role Of Repurposed Drug Allium Sativum With Contribution Of Artificial Intelligence In Development Of Potential Antiviral Agent With Abundant Pharmacological Actions
MUSTAFA BALEVİ	Dolichoarteriopathies (Kinking, Looping, Tortuosity) Of The Vertebral And Basiler Arteries: A Study By Magnetic Resonance Angiography
MUSTAFA BALEVİ	Transovale Trigeminal Cisternography In The Percutaneous Treatments For Trigeminal Neuralgia
DOÇ.DR. MEHMET ATİLLA UYSAL DOÇ.DR. HALİT ÇINARKA DOÇ.DR. AYŞE FEYDA NURSAL M.SC. BİO. YASEMİN OYACI PROF.DR. SACİDE PEHLİVAN	Global Hipometilasyon Ve APC2, DRD2 VE NR3C1 Hipermetilasyonunun Türk Popülasyonunda Sigara İçme Riskine Etkisi
M .SC. BİO. YASEMİN OYACI PROF.DR. SACİDE PEHLİVAN PROF. DR. MUHAMMET BEKTAŞ	Sentetik Biyoloji Ve Biyosensörler
DR. ESRA DUĞRAL	Obstrüktif Uyku Apne Sendromunda (OUAS) Hasta Ötiroid Sendromu Varlığının Araştırılması
KADİR YEŞİLBAĞ GİZEM AYTOĞU YAPINCAK GÖNCÜ BERFİN KADİROĞLU ÖZER ATEŞ NURAN AY	Düşük Doz Bor-Nitrür Nanopartikülünün Betacoronavirus Üzerine Etkisi
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET HAKAN ÜNLÜ	Van İli İçme Sularında Protozoon Parazit Varlıklarının Araştırılması

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

13. 02. 2022	10: 00 – 12:00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 6 SESSION: 1	MODERATOR: DOÇ. DR., TÜLİN SELVİ ÜNLÜ
DR, SELÇUK DOĞRU ASSOC. PROF, FERİT. ÇAKIR PROF. DR, BÜLENT AKBAŞ	Vulnerability of Glass Panels in Unitized Curtain Wall Systems
RESEARCH ASSISTANT, ALİ İKBAL TUTAR ASSOC. PROF. DR. FERİT ÇAKIR	Investigation Of Structural Performances Of Historical Erzurum Houses Using Finite Element Method
SERENAY İNCEOĞLU DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZGE GÜNDEM	Distopya Üzerinden Bilim Kurgu Filmlerinde Sinemasal Mekân
ASST. PROF. MEHMET SEHA TATLIER	A Numerical Investigation Of The Bird Strike On A Jet Engine
DR. ÖĞR. ÜYESİ KADRİ KURT	Damping of the Alfvèn Wave in the E Region of the Ionosphere for Elazığ Geographic Coordinates
ÖMER ASLAN	Using Machine Learning Techniques to Detect Attacks in Computer Networks
DOÇ. DR., TÜLİN SELVİ ÜNLÜ	Kente Noktasal Müdahale: Mersin Hastane Caddesi Ve Mersin İş Merkezi (Gökdelen) Binası

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

13. 02. 2022	14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 1 SESSION: 2	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ. İBRAHİM YILMAZ
DR. ÖĞR. ÜYESİ. İBRAHİM YILMAZ	Sosyal Medyada Bilgilendirme Aracı Olarak Kullanılan İnfografiklerin Grafik Tasarım Açısından Analizi
DR. ÖĞRENCİSİ, İPEK ERGEN	Jean-Michel Basquiat Ve Keith Haring Yapıtlarının Graffiti, Sokak Sanatı Ve Yüksek Sanat Arasında Bir Köprü Olarak Değerlendirilmesi
GÖZDE CAN	Mavi Renk Bağlamında Picasso'nun Mavi Dönemi
DR. SEVİLAY GÜLER	Squid Game Dizisini Richard Sennett Üzerinden Okumak
ARŞ. GÖR. DR., RABİA ZAMUR TUNCER	Dijital Platformların Hatırlatıcı Gücü: Sosyal Paylaşım Ağı Instagram Üzerine Bir İnceleme
DR. ÖĞR.ÜYESİ ATİLLA EMRE KESKİN	Tiyatroya Karşı Olan Ortaçağ Kilisesinden Kilise Sayesinde Gelişen Tiyatroya Bir Dönemin Panoraması
DR. ÖĞR. ÜYESİ, YILMAZ AĞCA DR. ÖĞR. ÜYESİ, CEMİL GÜNDÜZ	Helal Temalı Otellerin Sahip Olduğu Özelliklerin Web Madenciliği Yöntemiyle Tespit Edilmesi: Türkiye Örneği

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

13. 02. 2022	14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 2 SESSION: 2	MODERATOR: PROF. DR. QANİRA PİRQULİYEVA
ÖGR. GÖR. DR. GÜNGÖR ÇABUK	İnsan Ticaretiyle Mücadele Eden Sivil Toplum Kuruluşu Temsilcilerinin Bilgi Düzeyleri
PROF. DR. QANİRA PİRQULİYEVA PROF. DR. VEFA GULİYEVA	Modern Zamanlarda Sosyal Bilimler Ve Beşeri Bilimler İçin Gereksinimler Ve Bunların Uygulanması
SALİHA SENA ÇİZMECİ	Z kuşağına Aile İçi Yemek Kültürünü Kazandırmanın Önemi
FATMA ALTUNEL DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ YİĞİT KUTLUCA	60-72 Ay Çocukların Ve Annelerinin Beslenme Kararları Ve Algılarının Karşılaştırılması
PROF. DR. AHMET AKIN EMİNE ŞENLİ	Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği (RİİHÖ): Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması
MUSTAFA UTKU SARI DOÇ. DR. FATMA İLKER KERKEZ	Fiziksel Aktivite Takibinde Kullanılan Cihazların Ve Mobil Uygulamaların Mesafe Ölçümü Bakımından İncelenmesi
MERYEM KÖRHASAN PROF. DR. VAHAP TECİM DOÇ. DR. ADNAN SEMENDEROĞLU	Küresel İklim Değişikliğinin Etkilerini Arttırıcı Coğrafi Özellikler: Küçük Menderes Havzası Örneğinde

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

13. 02. 2022	14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 3 SESSION: 2	MODERATOR: ZAHİD ALİYEV
DR. FATMANUR ALTUN	Sosyal Medyada Annelik Temsilleri: Gösteri Olarak Annelik
PDR YL. ÖĞRENCİSİ PINAR TOPÇU DR. ÖĞR. ÜYESİ SEHER MERVE ERUS	Yetişkinlik Döneminde Affetmenin Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi
PDR YL. ÖĞRENCİSİ SENANUR EBİL DR. ÖĞR. ÜYESİ SEHER MERVE ERUS	60-72 Aylık Çocukların Olumlu Sosyal Davranışlarının Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi
ZAHİD ALİYEV	Sosyolojide Gençlerin Karar Verme Sorunları
PROF. DR. AHMET AKIN PSİKOLOJİ DANIŞMAN MİRAY PEKER	Evlilikte Eşlerin Özel Alana Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği (Eeöamytö): Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması
YL. ÖĞRENCİSİ, YUSUF İSLAM DOĞRUÖZ DOÇ. DR. MUSTAFA YÜKSEL ERDOĞDU	Ergenlerde Akran İlişkileri Ve Öz Duyarlılığın Psikolojik Sağlamlığı Yordama Düzeyi
ARŞ. GÖR., CEREN ALKAN	HPV'nin Feminizasyonunun HPV Pozitif Kadınlar Üzerindeki Etkileri
PROF. DR. AHMET AKIN REYYAN AĞIRTMIŞ	Ailede Kültürel Farklılıklara Yönelik Tutum Ölçeği (AKFYTÖ):Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

13. 02. 2022	14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 4 SESSION: 2	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ, AYŞE TOKAÇ KAN
PROF. TİNATİN MSHVİDOBADZE	Artificial Intelligence In Education: Glance Around The World
YL. ÖĞRENCİSİ ÖMRÜM OTYAKMAZ DOÇ. DR. BARIŞ KAYA PROF. DR. CEMİL CAHİT YEŞİLBURSA	Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Derslerinde Uzaktan Eğitime Yönelik Görüşleri
YL. ÖĞRENCİSİ PINAR DEMİR ŞAHİN	Mevsimlik Tarım İşçilerinde Yoksulluk Ve Eğitim
DR. HABİP TAŞ	Okullarda Düşünme Becerileri Atölyelerinin Kurulmasının Önemi
DR. HABİP TAŞ	Özlü Sözler Kullanarak Matematik Derslerinde Öğrencileri Düşünmeye Teşvik Etmek
DR. ÖĞR. ÜYESİ, AYŞE TOKAÇ KAN	What To Teach In An Educational Ethics Course In Teacher Education Programs in Turkey: Teachers' Suggestions
DR. ÖĞR. ÜYESİ, AYŞE TOKAÇ KAN	How Teachers Respond To Stealing Incidents In Their Classes: 8 Stories From Turkey
ASST. PROF. DR. BURAK ÖZDEMİR	A Citation Analysis Of Islamic Work Ethic Research

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

13. 02. 2022	14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 5 SESSION: 2	MODERATOR: PROF. DR. ÇETİN BEKTAŞ
DR. ÖĞR. ÜYESİ ARMAĞAN ÖRKİ F. ZEHRA ŞENER	Balkanlar'da Yumuşak Güç: Türk Hava Yolları Ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Yumuşak Güç Aracı Olarak Kullanımı
DR. ÖĞR. ÜYESİ, MERVE GERÇEK	The Last 25 Years Of Work-Life Balance: A Bibliometric Analysis
PROF. DR. ÇETİN BEKTAŞ	Otel İşletmelerinde Yenilik Ve Yaratıcılık Stratejileri
DR. SERDAR ÇAKAN	İnovasyon Yönetimi İle Kurumsal İtibar İlişkisi Üzerine Bir Araştırma
PROF.DR. MEHMET PEKKAYA YL. ÖĞRENCİSİ EMEL KIYICIOĞLU PHD, NUH KELEŞ	Otel Kuruluş Yeri Seçiminde Dikkate Alınan Kriterlerin Önem Derecelerinin Belirlenmesi: TR81 Örneği
Dr. KERİM KESKİN Dr. TUĞBA ZEYDANLI	Tunnel Effect vs. Loss Aversion: Evidence From The Workplace
DR. YASEMİN ÇABUK PROF. DR. S. AHMET MENTEŞ	Türkiye'de İş ve Yaşam Kalitesi: Literatür Derlemesi
DR. ÖĞRENCISİ, MUSTAFA YILMAZ	Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bölümü Mezunlarının Meslek Edinme Durumları Üzerine Nitel Bir İnceleme

AEGEAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
February 12-13, 2022
Mugla

Meeting ID: 823 0512 1904
Passcode: 121322

13. 02. 2022	14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 823 0512 1904	Passcode: 121322
HALL: 6 SESSION: 2	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ BİLGE ÖZCAN
GIDA MÜHENDİSİ, SONGÜL ATABAY DR. ÖĞR. ÜYESİ, YAĞMUR ERİM KÖSE	The Health Benefits Of Boza: Tradıtıonal Fermented Turkısh Beverage
DR. ARZU BULUT	Doğal Afetler ve Ruh Sağlığı İlişkisi: Literatür Derlemesi
PROMISE GOODNESS ADELEYE SOLOMON TOSIN OKESHINA ADEREMI TIMOTHY ADELEYE OLUDARE O. OSIBOYE KAYODE MICHAEL OLUWADARE GIDEON OLUWASEUN OLAYIOYE	Environmental & Public Health Consequences of Open Defecation (OD) in Nigeria: Analytical Evaluations Of Setbacks On SDG-6 & GDP
PROMISE GOODNESS ADELEYE ADEREMI TIMOTHY ADELEYE SOLOMON TOSIN OKESHINA KAYODE MICHAEL OLUWADARE GIDEON OLUWASEUN OLAYIOYE OLADEJI DANIEL OLADELE	Evaluation of Digital Innovation Approach & Its Contribution to Economic Growth During COVID-19 Pandemic

UZM.DR. CEMİLE SEVGİ POLAT	Tetik Parmak Hastalarında Ortez Kullanımının El Becerisine, Kavrama Gücüne Ve Fonksiyonelliğine Etkisi
DR. ÖĞR. ÜYESİ FÜSUN ERTEN DOKTORANT BEŞİR ER PROF. DR. KAZİM ŞAHİN	Yüksek Yağlı Diyet İle Beslenen Sıçanlarda Magnezyum, Çinko Ve Selenyum Kombinasyonunun Büyüme Ve Transkripsiyon Faktörleri Üzerine Etkisi
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ BİLGE ÖZCAN	Polifarmasi Ve Yaşlılarda Uygunsuz İlaç Kullanımı
ADA SU KARADAĞ FURKAN AYAZ	Non-canonical Photodynamic Therapy and Its Possible Applications

INTERNATIONAL SCIENCES ACADEMY
UBAK

CONTENT

CONGRESS ID	
SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE	
PROGRAM	
CONTENT	
FULL TEXTS OF PRESENTED PAPERS IN THE CONGRESS	
Muad Babattah & Vildan ATEŞ	1
TECHNICAL OBSTACLES OF IMPLEMENTING E-LEARNING IN YEMENI SCHOOLS	
SİNEM BEZİRCİLİOĞLU	9
TERTIARY EDUCATION LEARNERS' CHALLENGES IN PREP CLASSES	
İLYAS KARA & CEMİL ÖZTÜRK & AHMET KATILMIŞ	19
FRANSA AHLAK VE VATANDAŞLIK EĞİTİMİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMININ GENEL YAPI YÖNÜNDEN İNCELENMESİ	
Yasin TİMUR & Süleyman BALCI	32
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KARİYER ENGELLERİ VE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK DÜZEYLERİ	
Ahmet AKIN & Ceyda GÜVEN	39
AİLE İÇİ KABUL ÖLÇEĞİ (AİKÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	
Ahmet AKIN & Ceyda GÜVEN	45
EŞLER ARASI İLGİ ÖLÇEĞİ (EAİÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	
Ayşe KARATAŞ & Hatice EPLİ	51
YETİŞKİNLİKTE ALGILANAN EBEVEYN KABUL-RED ALGISI İLE ROMANTİK İLİŞKİLERDE SOSYAL İLGİ DÜZEYİ ARASINDAKI İLİŞKİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ	
Ahmet AKIN & Perihan KARA	64
EŞLER ARASI TAHAMMÜL ÖLÇEĞİ (EATÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	
Eda TUTAK1	70
LOJİSTİK HUKUKUNUN ULUSLARARASI HUKUK DİSİPLİNİ İÇİNDEKİ ROLÜNÜN İNCELENMESİ	
Ayhan YILMAZ	84
İŞÇİ ÜCRETLERİNİN KORUNMASI KAPSAMINDA; BORDRODA GÖSTERİLEN ÜCRETLE FİİLİ OLARAK VERİLEN ÜCRETİN FARKLI OLMASINDAN KAYNAKLANAN SORUNLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	

Ayhan YILMAZ İŞ HUKUKUNDA TELE ÇALIŞMA	98
Ahya Hudatil Atqiya & Ifta Firdausa Nuzula THE IMPLEMENTATION OF MAQASHID SHARIA IN BUSINESS: A CONCEPTUAL VIEW	115
AYSHEN SHİRİNOVA KIRIK CAMLAR TEORİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	120
Ali Aykut PEKER MUHASEBE ÖĞRENCİLERİNİN KARİYER TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: ÖNLİSANS ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA	136
Gülbahar ÇETİN & Mehmet Şahin Gök YEŞİL TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİNDE YEREL YÖNETİMLERİN ETKİ ANALİZİ	149
SHAKAR YUSİFLİ KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMI VE İSTİHDAN DÜZEYİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	159
Rıfat KARAKUŞ TCMB PARA POLİTİKASI KURULU KARARLARININ BİST BANKA ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİR OLAY ÇALIŞMASI	182
ESRA PAKİN-ALBAYRAKOĞLU HUMAN SECURITY IN NATO'S SOUTH	192
Murat İNAN SİYASAL TEMSİLİN İKİ YÜZÜ: BETİMSEL TEMSİL VE KONU TEMSİLİ	203
Murat İNAN BATILI DEMOKRASİLERDE SOL-SAĞ İDEOLOJİK KONUMLANMASI ÜZERİNDEKİ HÜKÜMET-SEÇMEN UYUMU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA NOTU	217
ALPASLAN ÇELİKDEMİR KİTLEYİ İNŞA EDEN SİYASAL DUYGU BİÇİMLERİ: MERHAMET & SIZI	235
ALPASLAN ÇELİKDEMİR YENİ SİYASAL & KAMUSAL ZEMİN: İNTERNET VE SOSYAL MEDYA	244
Hava YAŞBAY KOBAL ÇEVİK LİDERLİĞİN ÖRGÜTSEL ÇEVİKLİKTEKİ ROLÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ	257

Yeşim KUBAR & Meryem KIL ORTA GELİR TUZAĞI: KIRILGAN SEKİZLİ ÜLKELERİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ARAŞTIRMA	273
ÖZLEM KARADAĞ ALBAYRAK ENTROPİ TEMELLİ ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME ANALİZİ TEKNİKLERİ İLE ULAŞTIRMA VE DEPOLAMA FİRMALARININ FİNANSAL PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRLMESİ	287
Parvin GHORBANZADEH DİZAJİ MCCURRY'NİN "AFGHAN GİRL", "AFGAN KIZI" PORTRE FOTOĞRAFINDA İMGESEL GERÇEKLİK	294
AHMET CEVDET AŞKIN TÜRKİYE'DE GAZETE SATIŞLARINA COVID-19 ETKİSİ: BİR DURUM ANALİZİ	305
HABİBE KULLE GÜN NURETTİN TOPÇU VE BENEDİCDUS DE SPİNOZA'DA ÖZGÜRLÜK (AKSİYON MU CONATUS MU ?)	311
ESRA KARACABEY GÜNLÜK YAŞANTIMIZDA ESTETİK BİR İZ OLAN TASAVVUF ANLAYIŞI İLE HAREKET ETMEK	319
Büşra ÖNGÜ TASAVVUF VE TOPLUMSAL GERÇEKLİK ALANLARI: KÖK VE DALLAR	329
Nesibe ASLAN PLOTİNUSÇU SUDÛR TEORİSİNİN FÂRÂBÎ İLE İHVÂN-I SAFÂ'YA YANSIMALARININ MUKAYESESİ	338
Hacer SAĞLAM METAFİZİK BİR OLGU OLARAK "ATEŞ" VE KLASİK TÜRK EDEBİYATI ÂŞIK TİPLERİNİN ÂTEŞÎN DURUMLARI	353
Haci ATAŞ NASR B. HACCAC'IN HZ. ÖMER TARAFINDAN SÜRGÜN EDİLMESİ	367
Cüneyt MARAL S-V-R (ثور) KELİME KÖKÜ VE TÜREVLERİNİN ARTSÜREMLİ ANALİZİ	375
Ahmet AKIN & Vildan AKINCI EŞLER ARASI ONAYLANMA BEKLENTİSİ ÖLÇEĞİ (EAOBÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	384

Ayşegül ERCİYES İLETİŞİM KURAM VE UYGULAMALARI: JAKOBSON MODELİ	389
Ömer Faruk Karataş & Kübra Altın & Gonca Karayağız Muslu & Gülay Manav & Recep Kara KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ÇOCUK SAĞLIĞI ÜZERİNE ETKİLERİ	397
Ahmet AKIN & Özlem KURT EVLİLİKTE EĞİTİM DÜZEYİ FARKLILIĞINA YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ (EEDFYTÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	404
ISMAT ABBAS ROMA İMPARATORLUĞU'NDA III. YÜZYILDA EKONOMİK VE SOSYAL DURUM	410
Savaş YILMAZ OSMANLI DEVLETİ'NİN KLASİK ÇAĞINDA ULEMANIN PADİŞAHLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	418
İbrahim YILMAZ SOSYAL MEDYADA BİLGİLENDİRME ARACI OLARAK KULLANILAN İNFOGRAFİKLERİN GRAFİK TASARIM AÇISINDAN ANALİZİ	432
İPEK ERGEN JEAN-MICHEL BASQUIAT VE KEITH HARING YAPITLARININ GRAFFITI, SOKAK SANATI VE YÜKSEK SANAT ARASINDA BİR KÖPRÜ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ	442
Gözde CAN & Sevim Aydinç BÖLAT MAVİ RENK BAĞLAMINDA PİCASSO'NUN MAVİ DÖNEMİ	454
Saliha Sena Çizmeci Z KUŞAĞINA AİLE İÇİ YEMEK KÜLTÜRÜNÜ KAZANDIRMANIN ÖNEMİ	463
Ahmet AKIN & Emine ŞENLİ ROMANTİK İLİŞKİLERDE İLETİŞİM HATALARI ÖLÇEĞİ (RİİHÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	473
Mustafa Utku SARI & Fatma İlker KERKEZ FİZİKSEL AKTİVİTE TAKİBİNDE KULLANILAN CİHAZLARIN VE MOBİL UYGULAMALARIN MESAFE ÖLÇÜMÜ BAKIMINDAN İNCELENMESİ	479
Meryem KÖRHASAN & Vahap TECİM & Adnan SEMENDEROĞLU KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ETKİLERİNİ ARTTIRICI COĞRAFİ ÖZELLİKLER: KÜÇÜK MENDERES HAVZASI ÖRNEĞİNDE	486
Fatmanur Altun SOSYAL MEDYADA ANNELİK TEMSİLLERİ: GÖSTERİ OLARAK ANNELİK	503

Pınar TOPÇU & Seher Merve ERUS YETİŞKİNLİK DÖNEMİNDE AFFETMENİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ	510
Senanur EBİL & Seher Merve ERUS 60 - 72 AYLIK ÇOCUKLARIN OLUMLU SOSYAL DAVRANIŞLARININ DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ	524
ZAHİD ALİYEV SOSYOLOJİDE GENÇLERİN KARAR VERME SORUNLARI	540
PINAR DEMİR ŞAHİN MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİNDE YOKSULLUK ve EĞİTİM	549
AYŞE TOKAÇ KAN WHAT TO TEACH IN AN EDUCATIONAL ETHICS COURSE IN TEACHER EDUCATION PROGRAMS IN TURKEY: TEACHERS' SUGGESTIONS	562
AYŞE TOKAÇ KAN HOW TEACHERS RESPOND TO STEALING INCIDENTS IN THEIR CLASSES: 8 STORIES FROM TURKEY	571
ARMAĞAN ÖRKİ & F. ZEHRA ŞENER BALKANLAR'DA YUMUŞAK GÜÇ: TÜRK HAVA YOLLARI VE TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NİN YUMUŞAK GÜÇ ARACI OLARAK KULLANIMI	585
Serdar ÇAKAN İNOVASYON YÖNETİMİ İLE KURUMSAL İTİBAR İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	597
Yasemin Çabuk & S. Ahmet Menteş TÜRKİYE'DE İŞ VE YAŞAM KALİTESİ: LİTERATÜR DERLEMESİ	611
Orkhan Mahmudov TOPLUMSAL CİNSİYET VE İSTİHDAMDA BEYAZ YAKALI KADINLARIN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR	631
Dila Tutpınar & Hacer Handan Demir COVID-19'UN TAŞIMACILIĞA ETKİSİ	644
Ömer Faruk Yazıcı & Turgut İLERİ II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEMDE EĞİTİM KONUSUNDAKİ HABERLERİN SİVAS' TA YAYINLANAN ÜLKE GAZETESİNE YANSIMALARI (1945-1950)	654

Turgut İLERİ TBMM IX. YASAMA DÖNEMİNDE AMASYA VEKİLLERİNDEN KEMAL EREN'İN PARLAMENTO FAALİYETLERİ VE MECLİS ÇALIŞMALARINA KATKISI (1950-1954)	669
BURAK ÖZDEMİR A CITATION ANALYSIS OF ISLAMIC WORK ETHIC RESEARCH	680
MERVE GERÇEK THE LAST 25 YEARS OF WORK-LIFE BALANCE: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS	687
QANİRA PİQRULİYEVA & VEFA QULİYEVA MODERN ZAMANLARDA SOSYAL BILIMLER VE BEŞERI BILIMLER IÇIN GEREKSINIMLER VE BUNLARIN UYGULANMASI	696
ZAHİD ALİYEV SOSYOLOJİDE GENÇLERİN KARAR VERME SORUNLARI	700
Savaş YILMAZ OSMANLI DEVLETİ'NİN KLASİK ÇAĞINDA ULEMANIN PADİŞAHLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	709
Kadir ÖZKÖSE WITH ITS SOCIAL, CULTURAL AND POLITICAL TEXTURE HISTORICAL ADVENTURE OF TUNISIA	723
Nimet SAĞIR HİZMETÇİ 21. YÜZYIL ÇOCUKLUĞUNA BİR BAKIŞ; ÇOCUKLUK VE MEDİKALLEŞME	753

TECHNICAL OBSTACLES OF IMPLEMENTING E-LEARNING IN YEMENI SCHOOLS

Muad Babattah[1], Assoc. Prof. Dr. Vildan ATEŞ[2]
[1]Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, - 0000-0002-0421-1505

[2]Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İşletme Fakültesi, - 0000-0002-8855-8556

Abstract

The COVID-19 pandemic has affected the education system around the world. Therefore, many countries turned to distance learning to mitigate the impact of the pandemic's outbreak and avoid suspension of the educational process. In developing and least developed countries such as Yemen, the e-learning process faces numerous obstacles. Due to the current situation in Yemen and its political and economic repercussions, the implementation of e-learning in schools encounters multiple challenges. This study aimed to identify the technical barriers to implementing e-learning in Yemeni schools. A quantitative research method was employed to achieve the objective of this study. A random sample of 153 individuals has participated in the research. The sample of data was collected via the distribution of an online questionnaire designed using Google forms. Research data has been collected between the 8th and 14th of January 2022. In this study, the data were analyzed using the descriptive statistics method. According to the findings of this study, approximately all of the participants have access to the internet at home. However, most of them suffer from poor internet infrastructure and service. Many participants could not afford the cost of e-learning, while half of them could not obtain stable electricity without a power outage. Some participants complained about the difficulties of coping with distance learning technologies in general. Half of the participants have used their smartphones for e-learning, while about one-third have used laptops. Most of the participants have a good impression of e-learning's effectiveness. Furthermore, the majority of participants recognize the value of effective communication between teachers and students during the e-learning process.

Keywords: E-learning, Implementation, Obstacles, Schools, Yemen.

1. INTRODUCTION

Education is considered one of the most important factors that contribute to the rise and elevation of nations; the nation's strength and progress are measured by the educational level in it. Therefore, since ancient times, countries and governments have worked to develop the educational sector and care for institutions and departments concerned with education, such as schools, universities, institutes, and so forth. Countries have established ministries for education concerned with their affairs, and have provided them with the necessary financial support. With the development of technology, the educational process has become sophisticated as well and is no longer limited to classrooms and traditional learning.

Interruption or delay in education has harmful effects on the student or the level of the educational process in the region or country. What most countries of the world witnessed in terms of interruption of the educational process in its traditional form highlighted the danger of disrupting it at the level of the student, as well as on the system of the educational process for the various levels of education.

Figure 1. World Bank Education COVID-19 Monitoring (as of March 18th, 2020)
Source: (Shmis, 2020)

Statistics indicated that the Covid-19 pandemic has caused more than 1.6 billion children and young people to stop studying in 161 countries. That's nearly 80% of the world's enrolled students (Saavedra, 2020). As shown in Figure 1., the World Bank monitors the state of the system in schools between opening and closing. Similarly, the impact on education is likely to be more devastating in countries with already low learning outcomes, high drop-out rates, and low resilience to shocks (Shmis, 2020). Countries in the developed world have devised from an early age an alternative system to traditional formal education in school, the system (distance education). The benefit of this system was evident in the circumstance that the world went through as a result of the spread of the Coronavirus in most countries of the world and the suspension of schools to avoid the spread of the virus among students, teachers, or workers.

Although developments in multimedia technology, networks, and the internet have contributed to huge improvements in the level of learning, as well as distance learning in the developed world, in developing and less developed countries such as Yemen, e-learning faces many obstacles. Due to the current situation in Yemen and its political and economic repercussions, the implementation of e-learning in schools faces multiple challenges. Yemen is still in a position not to take full advantage of these improvements due to the limited spread of these improvements. In addition to these issues, Yemen has been facing infrastructure problems as well.

This study aims to identify the technical challenges facing the implementation of e-learning in schools in Yemen.

2. LITERATURE REVIEW

There are several studies on the challenges of e-learning in the literature. Within the scope of this study, 44 references and research articles were reviewed, the references obtained from the literature review were revised to reflect the relevance of research themes, and 20 references were included in the study's scope.

When evaluating previous studies on technological challenges, the study Anene et al., (2014) conducted on Nigerian universities indicated that they lack infrastructures such as computers and high software, as well as bandwidth/access necessary to deploy an effective ICT platform. Also, there is not enough internet connection in some institutions of higher education. Nigeria has also struggled to provide a stable and reliable electrical supply to every corner of the country. Another study from Granville et al., (2000) on technological obstacles in developing countries indicated that it is difficult for developing countries to implement e-learning because of the difficulty of providing the conditions for applying this technology such as appropriate infrastructure for communications as well as the quality of Internet service. The study conducted by Lassoued et al., (2020) solving several Arab countries emphasized that most Arab universities use the Internet to provide lessons through different educational platforms such as (the Moodle platform adopted in most Algerian universities) or to use social networking sites (such as Facebook and YouTube) to explain lessons after sending electronic publications on university websites. He also pointed out the necessity of providing a better university infrastructure by providing computer labs in colleges and employing technical supervisors who direct professors and students to the optimal use of technology and to provide Internet service for all students in rural and remote areas. The researcher Al-Shboul & Alsmadi, (2010) called for giving great attention to information technology infrastructure services in Jordan through the development and maintenance of these infrastructures. Increasing the investment budget in information technology infrastructure services. In Kenya Tarus et al., (2015) cited insufficient ICT and e-learning infrastructure, and expensive and insufficient Internet bandwidth is among the biggest technical obstacles there. While Al-Azawei et al., (2016) emphasized that most of the Iraqi public universities have started limited attempts to implement custom or open-source e-learning applications. He also pointed out that the low Internet bandwidth, weak information, and communication technology infrastructure, and frequent power cuts are among the main challenges facing e-learning in Iraq. In Bangladesh, he also emphasized Mahmud, (2010) that the weak infrastructure such as electricity and telephone lines in many parts of the country is one of the most important obstacles to e-learning. In Gaza, the researcher Mutair, (2021) showed that the technical challenges facing e-learning are represented in the small number of devices commensurate with the number of students, the problem of power outages, the lack of specialized technicians to solve technical problems related to e-learning, recurring sudden malfunctions in the internal network or devices, difficulty implementing video lectures as a conference between professors and students.

When the studies in the literature were analyzed, it was noted that there is currently no research to the best of the researcher's knowledge that analyzes the challenges faced by Yemeni schools in the application of e-learning. This current research focuses on e-learning difficulties in a limited context, such as universities, higher education institutions, and schools in other countries.

3. METHODOLOGY

This study aimed to identify the technical obstacles to the implementation of e-learning in Yemeni schools. The study population for this research is school students in Yemen. A quantitative research method was used to achieve the objective of this study. A random sampling technique was employed where a random sample of 153 students participated. The data were analyzed using the descriptive statistics method.

The data sample was collected by distributing an online questionnaire designed using Google Forms. The questionnaire included questions about services related to e-learning technology, such as the quality and availability of internet and electricity services, the electronic devices used, and the participants' impressions about e-learning in general.

4. FINDINGS

The findings of this study showed the technical obstacles of implementing e-learning in Yemeni schools depending on the answers of the participants.

Grade Level	No. of Participants	Percentage
1st – 4th	32	20.9%
5th – 9th	36	23.5%
10th – 12th	85	55.6%

Table 1. Grade level of participants (Classroom)

Table 1. indicated that 55.6% of the students who participated in the questionnaire were studying at the secondary level, while 23.5% of students were studying in middle school and 20.9% were studying at primary school.

		No. of Participants	Percentage
Availability of internet connection at home	Yes	137	89.5%
	No	16	10.5%
Ability to afford internet for e-learning	Yes	93	60.8%
	No	60	39.2%

Table 2. Availability of internet connection at home and affording internet for e-learning

The study also showed as table 2, that most participants with 89.5% were able to access the Internet continuously, while 10.5% indicated that they did not have access to the Internet continuously. However, 60.8% of respondents said they could not provide internet access for e-learning, while 39.2% of respondents said they could provide internet access to e-learning.

	No. of Participants	Percentage
Yes	83	54.2%
No	70	45.8%

Table 3. Grade level of participants (Classroom)

For power outages, table 3. shows 54.2% of respondents said they did not have stable electricity service. 45.8% said they could provide stable electricity service.

E-learning Devices	No. of Participants	Percentage
Desktop	6	3.9%
Laptop	56	36.6%
Tablet	14	9.2%
Smartphone	77	50.3%

Table 4. The device used for e-learning

Table 4. shows the different devices that participants in e-learning will use. 3.9% of respondents indicated using desktop computers, while 36.6% indicated using laptops. 9.2% of participants will use tablets that will be built among more than half of the participants, with 50.7% using smartphones for e-learning.

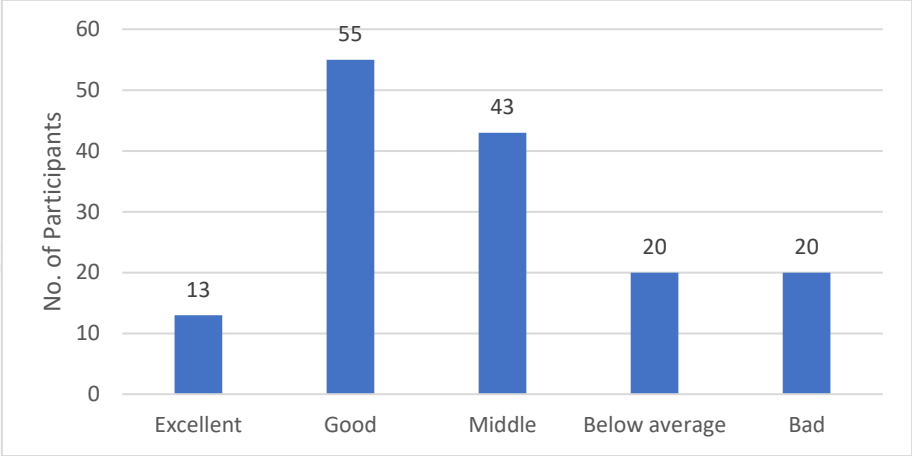

Figure 2. The general feeling about the use of technology in distance education

The study is indicated as Figure 2. showed. For the general feeling that 8.5% of respondents have an excellent feeling about using technology in distance education, while 36.6% have a good feeling about it. Between 28.8% an average feeling while the rest feel less than average or have a 13.1% equal feeling.

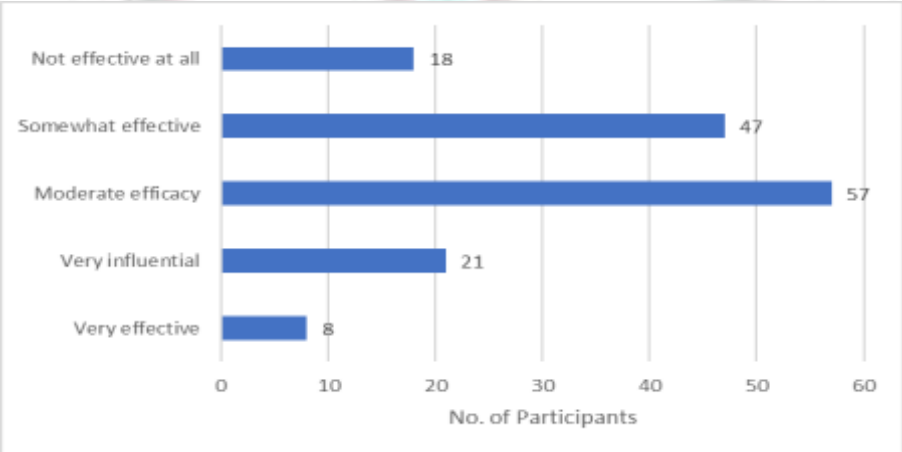

Figure 3. The effectiveness of using technology in distance learning for students

Figure 3. shows that 5.2% of respondents said that the use of technology in distance education has a very effective impact on the student, while 13.7% indicated a significant impact. The largest percentage indicated that the effect is average, while between 11.8% that the effect is

weak and 5.2% indicated that they do not feel any impact at all. Technology in e-learning for students.

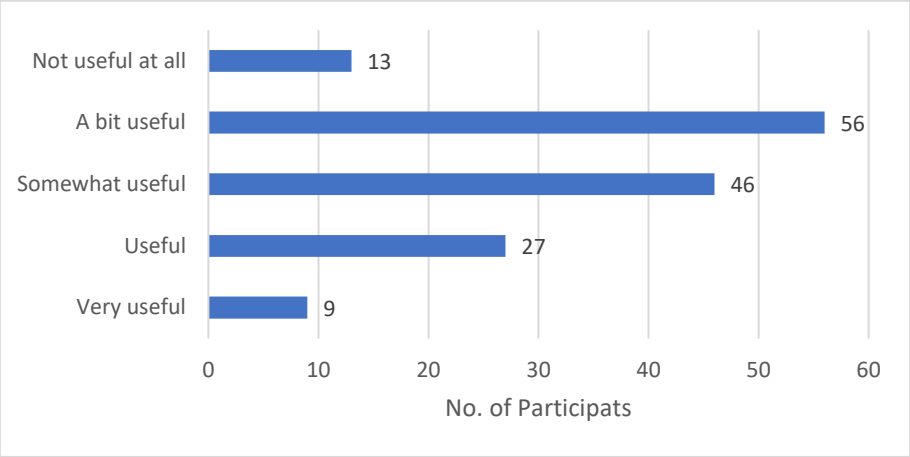

Figure 4. Helpful of teachers while studying online

As for the extent of the usefulness of teachers' presence during e-learning, the study showed according to Figure 4. 5.4% see this as very useful, while 17.6% see it as useful. The largest percentage, 36.6%, considers this to be somewhat beneficial. 31.4% believe that this is a simple benefit, while 5.9% believe that the presence of teachers is not useful at all.

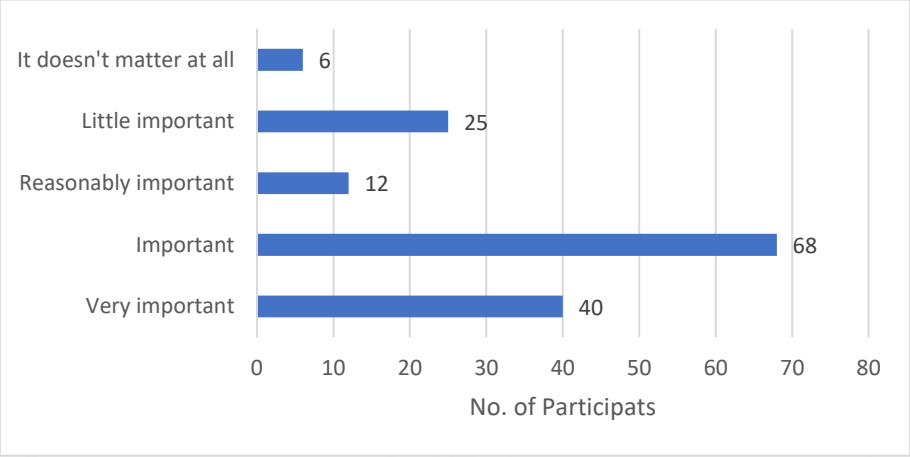

Figure 5. Importance of face-to-face communication with teachers during distance education

According to the respondents' answers to the questionnaire, Figure 5. shows the importance of face-to-face communication during e-learning for the participants. 26.8% of the participants see this as very important, and the largest percentage 44.4% see it as important as well. While 16.3% see the importance of face-to-face communication in a medium degree, 8.5% see it as slight importance, and 4% see it as not important at all.

According to the participants' comments, there were challenges that they referred to as key challenges. 59 participants indicated that the poor quality of internet service and its high cost are the biggest obstacles to activating e-learning in Yemen. 23 of them indicated that frequent power outages greatly affect the use of technology in general and the quality of internet service in some areas. 9 of the participants, indicated that the technology used in Yemen, in general, must be appropriate to the available infrastructure, as well as to the language and general culture

in Yemen. 4 of the participants also indicated the lack of the necessary equipment for e-learning among many users, especially those who have more than one student in the same family.

5. DISCUSSION

According to the findings of this study, the secondary school students are the largest group that participated in the questionnaire, indicating that they are the most knowledgeable and technology-using group of other students. This indicates that high school students are the most capable of applying e-learning. Although many students have access to the Internet, they face difficulty in terms of poor internet service, high costs, and ongoing network failures. Moreover, the finding shows that power outages and those who cannot provide electricity more than those provided by the state. On the other hand, the participants have different devices to use for e-learning, and most participants own smartphones.

The findings of the study also shows that Yemen's overall situation as a developing country, despite existing challenges, has a good and medium general sense of technology use in distance education. This indicates that e-learning can be applied in schools in Yemen to a large extent. It also shows that the presence of teachers is of benefit to students during e-learning, which calls for the inclusion of synchronized education in e-learning to some extent. This also shows the impression of a large number of participants of the importance of communicating with teachers face-to-face during e-learning.

6. CONCLUSION

The study found several main technical obstacles facing the activation of e-learning in Yemeni schools. The biggest of these obstacles are the poor internet service and its high cost. Activating e-learning, in general, requires good internet service and reasonable prices for different groups of society. This study also found that the problem of frequent power cuts represents a major obstacle. The weak technology used in e-learning and the lack of a sufficient number of electronic devices for some families with more than one student at school pose a significant challenge to e-learning in Yemen.

The results of this study support previous studies. It is noted that the technical challenges facing e-learning in Yemen were similar to the challenges faced by other developing countries such as Nigeria, Bangladesh, Kenya, and Iraq. The challenges such as poor internet services and its high cost and the continuous electricity outage were among the biggest challenges encountered by most developing countries.

Based on the results of this study, the researcher recommends providing good internet service at reasonable prices for different groups of society. Also, activating internet packages that are suitable for students who study via e-learning. The researcher also recommends providing stable electricity service or supporting students with alternative energy systems such as solar systems as well as providing suitable electronic devices for students to use in e-learning. Indicating that electronic education systems must be built that are compatible to fully operate on various devices, especially smartphones. Moreover, the study suggests introducing educational systems in secondary schools. Also, synchronous e-learning should be taken into account while designing education systems in Yemen.

7. REFERENCES

Anene, J. N., Imam, H., & Odumuh, T. (2014). Problem and Prospect E-learning in Nigerian Universities. *International Journal of Technology and Inclusive Education*, *3*(2), 320–327. https://doi.org/10.20533/ijtie.2047.0533.2014.0041

Mutair, B. T. M. (2021). The Reality of E-learning and Obstacles of Using it at Gaza Schools and Ways to Reduce them in Light of the Corona Pandemic. *Humanitarian & Natural Sciences Journal*, *02*(02).

Granville, B., Leonard, C., & Manning, J. (2000). *Information Technology and Developing Countries : Potential and Obstacles*. *October*, 1–33.

Lassoued, Z., Alhendawi, M., & Bashitialshaaer, R. (2020). An exploratory study of the obstacles for achieving quality in distance learning during the covid-19 pandemic. *Education Sciences*, *10*(9), 1–13. https://doi.org/10.3390/educsci10090232

Al-Shboul, M., & Alsmadi, I. (2010). Challenges of utilizing e-learning systems in public universities in Jordan. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, *5*(2), 4–10. https://doi.org/10.3991/ijet.v5i2.1147

Tarus, J. K., Gichoya, D., & Muumbo, A. (2015). Challenges of Implementing E-Learning in Kenya: A Case of Kenyan Public Universities. International Review of Research in Open and Distributed Learning. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, *16*(1), 120–141.

Al-Azawei, A., Parslow, P., & Lundqvist, K. (2016). Barriers and opportunities of e-learning implementation in Iraq: A case of public universities. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, *17*(5), 126–146. https://doi.org/10.19173/irrodl.v17i5.2501

Mahmud, K. (2010). E-learning for Tertiary Level Education in the least Developed Countries: Implementation Obstaclesand Way Outs for Bangladesh. *International Journal of Computer Theory and Engineering*, *2*(2), 150–155. https://doi.org/10.7763/ijcte.2010.v2.132

Saavedra, J. (2020). *Educational challenges and opportunities of the Coronavirus (COVID-19) pandemic*. World Bank Blogs. https://blogs.worldbank.org/education/educational-challenges-and-opportunities-covid-19-pandemic

Shmis, K. A.-H. (2020). *Managing the impact of COVID-19 on education systems around the world: How countries are preparing, copying, and planning for recovery*. World Bank Blogs. https://blogs.worldbank.org/education/managing-impact-covid-19-education-systems-around-world-how-countries-are-preparing

TERTIARY EDUCATION LEARNERS' CHALLENGES IN PREP CLASSES

Dr. Öğrt. Üyesi, SİNEM BEZİRCİLİOĞLU

İZMİR YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ, Yabancı Diller Yüksekokulu,

- 0000-0001-6473-3076

ABSTRACT

There are many challenges that affect the language learning process. Due to the fact that beginnings mostly require leaving one's comfort zone, learning a new language is considered to be a challenging process. When learners are learning a new language, they may encounter some difficulties in the language skills they have been studying or physical conditions in the learning environment. The current study aims at exploring these challenges English Preparatory School learners experience in class while learning English as a part of their curriculum from a qualitative research paradigm. The study was conducted with 93 students at an English Preparatory School in the west of Turkey. The learners participated on a voluntary basis. The frequency of the answers was taken into consideration. 46 of the participants were female and 47 of them were male. The narrative frame was used as a research tool due to the fact that learners would express the challenges they encountered in studying at prep school and reflect on their own learning process. The findings revealed that the majority of the learners expressed the challenge they encountered in studying English was related to speaking (37,5%) and listening skills (21,7%). Furthermore, the answers of the participants revealed that physical conditions such as class size, the setting and environmental conditions (23,0%). In addition, the majority of the participants (33,9%) pointed out exam anxiety as a challenge which plays a significant role in learning English effectively. The study wraps up by highlighting the suggestions to improve speaking and listening skills as well as motivating atmosphere.

Key Words: Prep school learners, challenges, solutions.

1. INTRODUCTION

When learning a second language, learners come face to face different factors varying from the difficulties they encounter in the mastery of the four skills to the psychological and environmental factors. As learning a second language is a challenging process, it is quite normal that the learner is vulnerable and needs more support in order to feel confident in this process. If this process is a part of a formal education at school, the classroom atmosphere and setting play a significant role in the second language learning process.

It is quite understandable that learners are in need of feeling safe and confident. Because the second language learning setting is something new and unknown. For that reason, it is not likely for learners to be as confident as they are in their default use of native language. Furthermore, it is possible to state that the feeling of anxiety is not peculiar to second language learning only. Also, in the other types of learning, the negative interference of anxiety has an important role on learning process (Horwitz, 2001).

Another challenge in second language learning is individual differences of the learners. Each learner has their own learning style and pace, which can cause stress and anxiety in the learning process (Littlewood, 2001, as cited in O. Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi et al., n.d.). Individual differences can make the process better or worse for a learner. Considering a number of learners from different backgrounds with a variety of habits and learning styles in the same classroom, it becomes clear that the classroom atmosphere and physical conditions are important. Considering foreign language learning, anxiety is a common term which has been investigated for a long time. The first thing here is to define the term "anxiety". According to Blau (1955, as cited in Doğan & Akbarov, 2014), "anxiety as an affective state is defined as an uncomfortable emotional state in which one perceives danger, feels powerless, and experiences tension in the face of an expected danger" (p.681). Anxiety is generally categorized in three types: Trait, state and situation-specific anxiety. Trait anxiety is considered to be related to personality. State anxiety can be said to occur as a reaction to specific situations at specific times. The last one is situation-specific anxiety is the type of anxiety which occur at certain situations (Ellis, 1994, as cited in Aydın et al. 2020). Second language learning anxiety is considered as situation-specific anxiety. According to Horwitz et al (1986), this type of anxiety brought about a more specific type of anxiety which they called "Foreign Language Anxiety" which explained the negative response of the learners to second language learning process. As language learning is a new experience for learners, most of them regard language learning as an activity causing anxiety. The feeling of anxiety in second language learning can stem from the fact that it is an unfamiliar context for the learners, which can be explained as "the uniqueness of language learning process" (Horwitz, 1986, as cited in Aydın et al. 2020). When people are not in their comfort zones, it is often possible to see anxiety in their behaviors. Learning a new language requires students to leave their comfort zone, which induces high level of anxiety, which is a common issue in language learning.

A significant amount of anxiety in second language learning is related to test anxiety. Considering the fact that learners' achievement is evaluated through tests, it is natural that learners face with test anxiety. Learners experience more language anxiety when they are evaluated (Daly, 1991, as cited in Birjandi & Alemi, 2010). Like language anxiety, test anxiety is situation-specific anxiety as a result of affective factors in a certain context (Joy & Joseph, 2013). Test anxiety is considered to hinder what students can do in the required skills in normal conditions (El-Banna, 1989, as cited in Aydin et al. 2020). One of the most significant reasons for this situation can be the fear of failure in the test. A learner with a high level of test anxiety "puts unrealistic demands on themselves", which generally ends up with failure in the test (Cubukcu, 2007). There are some other factors which strengthen test anxiety in learners such as the attitude of parents towards their children's failure. If the parents have a strict attitude showing no tolerance for poor performance in evaluation, their children are highly possible to be more anxious during tests (Hill & Wigfield, 1984, as cited in Cubukcu 2007). Test anxiety is not restricted to the feeling that the learner has about their test result. The negative feeling of test anxiety is an important factor affecting learners' expectations for the future or causing them to feel demotivated with the fear that they disappoint their parents with poor test results (Joy & Joseph, 2013). Test anxiety can be regarded as a "two-dimensional construct" composed of "worry" and "emotionality" (Liebert & Morris, 1967, as cited in Joy & Joseph, 2013). It can be

said that it causes worry for learners as it is related to the failure to please their parents or to come closer to their expectations in future. On the other hand, emotionality is a feature which can be observed in learners since it refers to the physiological side of anxiety that can be characterized with the feeling of disturbance and nervousness. For instance, during the test, also, it is quite possible to see the students feeling disturbed or nervous (Aydin, 2006, as cited in Aydin et al. 2020).

Test anxiety is considered to impinge on learners due to the fact that it demotivates learners with its "direct debilitating effects" on how well they do in their studies (Hill & Wigfield, 1984).

Another challenge faced by learners in second language learning is physical conditions in the learning environment. Everything varying from the color to the seating arrangement in the classroom has an effect on the learning process and learner's achievement. The fact that there is a correlation between learner achievement and the physical conditions in the classroom is not a coincidence since Georgi Lozanov presented the method in language teaching called Suggestopedia in 1979. The theory in Suggestopedia is based on the idea that when the required conditions are provided for learning, such as relaxing atmosphere accompanied by Baroque music, learning is achieved (Brown, 2001). Classroom activities in a Suggestopedia language class are based on a stress free state of mind supported by the relaxing atmosphere created by the use of comfortable cushions and the use of Baroque music. Accordingly, it may not be surprising that there is a great variety on the classical music pieces on YouTube or other music platforms one can found under the title of "Classical music for studying/concentration or brain power" in today's world.

When the physical conditions in a classroom are in question, teachers may not have a control all the time. However, when control is possible, the things in a classroom to be considered by Brown (2001) as follows:

The classroom is neat, clean, and orderly in appearance.
Chalkboards are erased.
Chairs are appropriately arranged.
If the rooms have bulletin boards and you are allowed to use, visuals can be used.
The classroom is as free from external noises as possible (machinery outside, street noise, hallway voices, etc.).
Acoustics within your classroom are at least tolerable.
Heating or cooling systems (if applicable) are operating.

Despite the fact that it may not be possible to be able to check all the things listed above, it is significant to know that those are the essential elements a teacher is expected to pay attention to when they enter a classroom.

The improvements only in the physical conditions of a classroom are insufficient to create a proper learning environment. It should be supported by pedagogical implications as well since a positive classroom atmosphere consists of the elements required for the learning process.

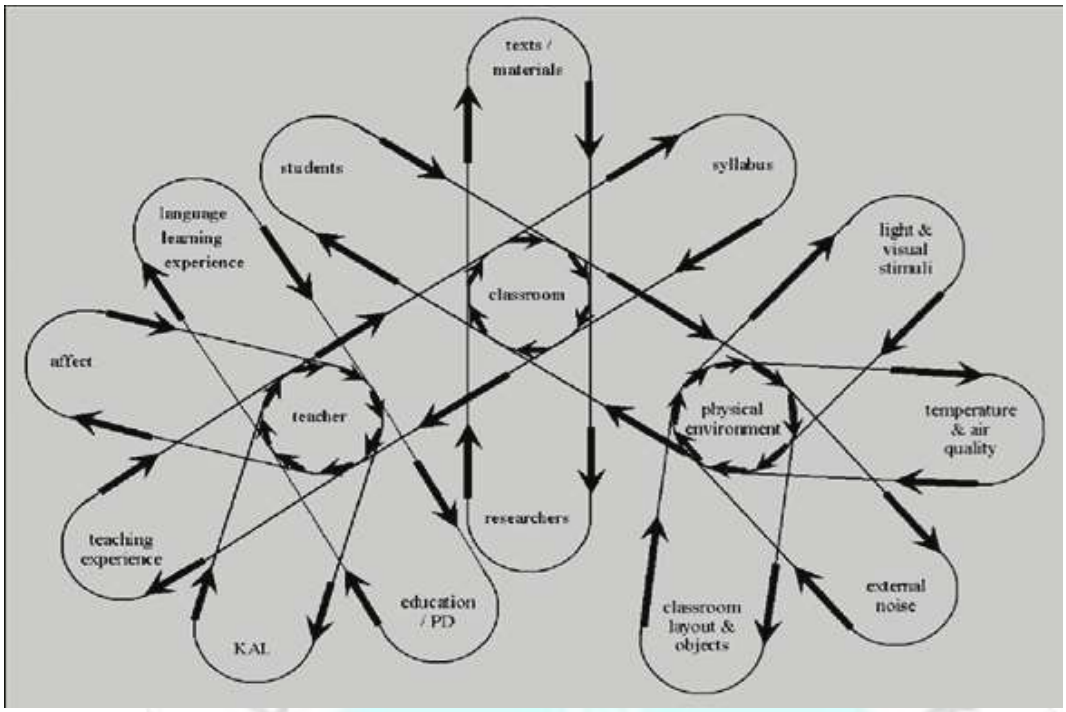

Figure 1. Classroom as an adaptive system (Burns & Knox, 2011)

As shown in Figure 1, classroom is an ecosystem which has a dynamic nature with its components in the learning process. Classroom is not only a physical environment where in-class activities take place. Burns & Knox explain their system like this: "…Each element of the model exists in a set of dynamic relations, each of which affects and is affected by other sets of relations in the model. Thus, we can see the classroom as a complex adaptive system" (2011, p.17). It is important for learners to feel safe and confident in the learning process. When they know that flexibility is provided in case of unpredictability, they feel safer and confident. The classroom setting is also important as learning becomes more effective in an environment where learners feel comfortable. If the sufficient classroom setting for the second language learning is merged with the teacher's skills, the learning process will be more effective (Yıldız, 2020).

The main challenges faced by the second language learners among four skills in English are listening and speaking. It is possible to find different definitions for the listening skill (Alam, 2010). One of the most important characteristics of listening is that it is not just hearing the sounds and identify what they refer to; it is something more complex than this (Brown 2001). The emphasis on listening skills was done in Total Physical Response (TPR) in the late 1970s. Learners in TPR were asked to listen first and then when they felt ready, they respond to the given instructions orally. Then, in Natural Approach, the term "silent period" was introduced to the learners. Similar to TPR, learners were given the chance of feeling comfortable while being exposed to listening so that they would not be pressurized with speaking anxiety (Brown, 2001).

These approaches and the following studies underlined the significance of listening comprehension. Being exposed to input does not mean that there is comprehension. What is understood from that exposure takes the listener to the comprehension process (Brown, 2001). This process can be regarded as challenging and complicated both for learners and teachers.

Teachers should define the difficulties their students experience in listening and define some strategies to support them in improving their listening skills (Alam, 2010). Furthermore, listening is one of the most significant skills in language as it is essential in daily life. There is also an advantage for learners that it is easier to improve compared to other skills (Morley, 2001 and Rost, 2001, as cited in Alam, 2010). However, as there are a lot of factors affecting listening comprehension, learners generally face challenges listening tasks or activities. The speed of the speech that learners are listening to, the fact whether they are expected to respond to the listening task are some of the factors which play an important role in listening skill. In addition, even the noise outside or in the classroom may create a problem for the listener, which causes anxiety as well. When there is unfamiliar vocabulary in the listening task also, the listener may find the listening comprehension challenging due to the fact that the message is not conveyed as expected to be, which constitutes another source of anxiety (Gilakjani & Sabouri, 2016).

Listening skill is not considered on its own generally. As it an important part of communication, it cannot be separated from speaking skill. At schools, speaking and listening courses or activities go hand in hand. When a learner understands the speaker in the target language and can carry out the conversation, then it can be said that a conversation takes place. Richards (1990, as cited in Brown, 2001, p.267) describes "the conversation class is something of an enigma in language teaching". It is quite understandable that Richards refers to teaching conversation as a complicated issue due to the fact that it is composed of a variety of factors ranging from the learner to the class setting.

Anxiety is one of the most important factors affecting the learner performance. Generally, while doing speaking activity in class, learners feel under pressure because they are scared to make mistakes in front of their friends and the teacher. At the same time, it is also possible to see that some learners over monitor themselves in order not to make mistakes in the activity, which impedes fluency.

For the fear learners generally experience, Brown (2001) uses the term "the language ego". When people are learning a new language, they also develop another "self" with another way of thinking. This new identity in the second language can cause the learner to be more defensive and vulnerable since the learner does not have the whole authority over the language they are learning. For this reason, learners generally feel more anxious while they are speaking in the target language.

Especially, when conversation is in question, speaking skill becomes more challenging because of the fact that exchange of ideas and interaction are required for a meaningful and ongoing communication. In this interaction, the interlocutor determines the efficiency of the conversation, which is called as "interlocutor's effect" (Nunan, 1991 as cited in Brown, 2001). In a conversation, the learner is expected to choose the proper vocabulary, grammatical structure, and respond to any possible questions asked by the interlocutor. Speaking skill is based on production, which already makes the learner more anxious. Besides, when it is based on interaction, it turns out to cause more anxiety (Zheng & Cheng, n.d.).

2. METHODOLOGY

2.1. Research Design

A qualitative research paradigm was used to gather "experiential understanding"(Stake, 2010) of learners' challenges in English prep school, which generalization is not aimed. Narrative inquiry was used to capture participants' stories about their experiences (Clandinin, D.J. & Connelly, 2000).

2.2. Research Context and Participants

The study was conducted with 93 students at an English Preparatory School in the west of Turkey. The learners participated on a voluntary basis. The frequency of the answers was taken into consideration. 46 of the participants were female and 47 of them were male. The narrative frame was used as a research tool due to the fact that learners would express the challenges they encountered in studying at prep school and reflect on their own learning process.

RESULTS AND DISCUSSION

The analysis of data from the narrative frames the participants completed are presented in two parts as "Story 1" and "Story 2" considering the type of the challenges they reported. The emergent themes are discussed with the excerpts from the participants' narrative frames. The analysis of data showed that learners faced similar types of challenges.

The participant learners' responses to the sentence starter in the narrative frame "The main difficulties while I am learning English at Prep School are..." displayed the most common challenges they encountered. The reported challenges in Story 1 can be seen in Table 1.

Table 1. Story 1

Physical conditions	23,0%
Attendance	19,3%
Motivation	7,3%
Test anxiety	33,9%
Homework	5,5%
Lessons*	11,0%

As can be seen in Table 1, a majority of the participants reported exam anxiety as one of the most important challenge they encountered at Prep School. Some of the statements the participants shared in their written narratives are as follows: "We have a lot of exams. This is so drastic.", "I think there are too many exams.", "There are a lot of exams, it is very stressful.", "Quizzes are very hard for us.", "We spend most of our time to study exams.", "Exam schedule is very busy."

Another challenge the participants reported was physical conditions in the classrooms. Some of the statements they wrote in the narratives are as follows: "Desks are uncomfortable.", "The class is very crowded.", "Heating is a big problem, I can't focus on the lesson in the class.", "Crowded classes and heating.".

In Story 2, the participant learners' responses to the sentence starter in the narrative frame "The main difficulties while I am learning English at Prep School are..." were grouped considering the language skills. The reported challenges in Story 2 are presented in Table 2 below.

Table 2. Story 2

Listening	21,7%
Speaking	37,5%
Grammar	11,7%
Reading	13,3%
Writing	15,8%

As can be seen in Table 2, a majority of the learners reported that speaking activities are the most challenging activity type at Prep School. Some of the statements in the participants' narratives are: "Speaking fluently on speaking task.", "Explaining myself in English.", "The pronunciation of some words.", "Speaking in public is hard for me. I felt tense.", "I can't talk easily in class because I feel tense.", "Speaking English when I ask something to my teacher.", "Speaking at the board. It was horrible."

As shown in Table 2, another significant challenge reported by the learners is related to listening activities. Some common statements shared by the participants are as follows: "In the listening session, the person who talks cannot be understood.", "Listening exercises are very hard for me. I can't understand. It can be fast and complicated.", "Listening parts are very hard.", "I don't understand the sentences and words in the listening part."

4.CONCLUSION

The current study aimed to explore the challenges learners face in their language learning process at English Prep School at tertiary level through qualitative analysis of their narratives. The analysis of their narratives in the Turkish university context suggested findings related to the classroom atmosphere. In this section, the findings are discussed.

The majority of the participants reported test anxiety as one of the most important challenges at prep school. They complained about the frequency of the exams as well as how hard the exams were. In addition, tests were reported as a significant factor causing them to have negative feelings. Anxiety can affect learners both positively or negatively. When it encourages the learner to strive for a better performance and to improve themselves, it is regarded as "facilitative". However, when learners feel pressurized during the test and cannot do the test properly as a result of this negative feeling, then it is "debilitative" (Hursen & Tekman, 2014). Test anxiety reported as a challenge reported by the learners in this study can be said to have a debilitative effect. It is important to provide the learners with some strategies or advice to manage their test anxiety as it can more seriously affect the learners, which may lead to undesired consequences about their academic life and future expectations (Birjandi & Alemi, 2010).

Physical conditions in classrooms were another challenge reported by the participants. As a result of the narrative analysis, it was found that heating system, the number of the learners in

the classroom, the seats were the complaints reported by the participants. It is true that when learners feel comfortable, they can learn more effectively. Lyons (2001) in his report pointed out that "…old and obsolete buildings have negative consequences for the learning process while safe, modern, controlled environments enhance the learning process" (p.6). Considering second language learning, it is important to have more flexible settings compared to traditional classrooms due to the fact that a variety of in-class activities such as group work, role play, pair work, gallery walk, etc. is required to provide effective learning and teaching activities. On the other hand, it is not so possible to arrange the classrooms as ideal learning setting at an English Prep School at a state university because of financial limitations. The important point is that a positive and supportive classroom atmosphere should be created by teachers.

Speaking and listening skills were other challenges reported by learners related to language skills. They are intertwined as a part of communication skills, that's why they are given together here. The narratives related to speaking activities reflect the anxiety participants have while they are delivering presentations in front of the class or trying to express themselves in English. Since speaking is based on production, it is not surprising that the majority sees it as a challenge. As for listening skill, the common statement is that learners have difficulty in understanding the speaker they listen to in the activity as they find it fast and complicated. Listening comprehension requires a specific process. The listener needs to focus on the purpose, also they need to know whether they are required to respond. In addition, the listener needs some background information on the topic. "Intended meaning" or "literal meaning" in accordance with the activity or task should be differentiated as well (Brown, 2001).

In the light of the narratives participants shared, it can be suggested that learners and teachers can be provided with some training to manage test and foreign language anxiety specifically in speaking skill. Furthermore, teachers are required to reflect on creating a more supportive classroom atmosphere, which is also important to control the level of anxiety in learners. As for the improvement of physical conditions in classrooms, school administrations should be more aware of the classroom environments related to technical issues.

REFERENCES

[1] Alam, Z. (2010). Developing Listening Skills for Tertiary Level Learners. *Dhaka University Journal of Linguistics*, *2*(3), 19–52. https://doi.org/10.3329/dujl.v2i3.4141

[2] Aydin, S., Akkaş, F. D., Türnük, T., Beydilli, A. B., & Saydam, I. (2020). Test anxiety among foreign language learners: A qualitative study. *Qualitative Report*, *25*(12), 4289–4309. https://doi.org/10.46743/2160-3715/2020.4686

[3] Birjandi, P., & Alemi, M. (2010). The Impact of Test Anxiety on Test Performance among Iranian EFL Learners. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience Autumn*, *1*(4), 44–58. https://www.edusoft.ro/brain/index.php/brain/article/view/131/260

[4] Brown, H. D. (2001). Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. In *Language* (2nd ed., Vol. 71, Issue 4). Longman. https://doi.org/10.2307/415773

[5] Burns, A., & Knox, J. (2011). Classrooms as Complex Adaptive Systems: A Relational Model. *Tesl-Ej*, *15*(1), 1–25.

[6] Clandinin, D.J. & Connelly, F. M. (2000). *Narrative inquiry. Experience and story in qualitative research.* Jossey-Bass.

[6] Doğan, A., & Akbarov, A. (2014). Does anxiety really matters? *Mediterranean Journal of Social Sciences*, *5*(9). https://doi.org/10.5901/mjss.2014.v5n9p681

[7] Gilakjani, A. P., & Sabouri, N. B. (2016). Learners' Listening Comprehension Difficulties in English Language Learning: A Literature Review. *English Language Teaching*, *9*(6), 123. https://doi.org/10.5539/elt.v9n6p123

[8] Hill, K. T., & Wigfield, A. (1984). Test Anxiety: A Major Educational Problem and What Can Be Done about It. *The Elementary School Journal*, *85*(1), 105–126. https://doi.org/10.1086/461395

[9] Hursen, C., & Tekman, I. (2014). Determination of students' general test anxiety and their test anxiety concerning English classes. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, *09*(4), 251–269.

[10] Joy, J. L., & Joseph, S. (2013). *The altitude of test anxiety among second language learners*. http://www.languagetestingasia.com/content/3/1/10

[11] Lyons, J. B. (2001). Do School Facilities Really Impact a Child's Education? IssueTrak: A CEFPI Brief on Educational Facility Issues. *Council of Educational Facility Planners, Inc.*, 7. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED458791.pdf

[12] Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, O., Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, E., Gör, Ö., Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, M., & Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı, E. (n.d.). *YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE ÖĞRENCİ BAŞARISINI*

ETKİLEYEN UNSURLAR.

[13] Stake, R. S. (2010). *Qualitative Research. Studying how things work.* The Guilford Press.

[14] Yıldız, C. D. (2020). Ideal Classroom Setting for English Language Teaching Through the Views of English Language Teachers (A Sample from Turkey). *English Language Teaching*, *13*(3), 31. https://doi.org/10.5539/elt.v13n3p31

[15] Zheng, Y., & Cheng, L. (n.d.). *How does anxiety influence language performance? From the perspectives of foreign language classroom anxiety and cognitive test anxiety*. https://doi.org/10.1186/s40468-018-0065-4

EGE 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

FRANSA AHLAK VE VATANDAŞLIK EĞİTİMİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMININ GENEL YAPI YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

İLYAS KARA [1], Prof. Dr. CEMİL ÖZTÜRK [2], Doç. Dr. AHMET KATILMIŞ [3]

[1] Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, - https://orcid.org/0000-0002-1810-943X

[2]Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, - https://orcid.org/0000-0002-2433-350X

[3]Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, - https://orcid.org/0000-0002-5776-850X

ÖZET

Ülkeler kendi beklentilerine ve özelliklerine uygun olarak, hedefledikleri ideal vatandaşları yetiştirmek amacıyla vatandaşlık eğitimine başvurmaktadırlar. Ayrıca ulusal ve küresel çaptaki sorunların artması ülkelerin önlem almalarını gerektirmekte, bu durum da yine ülkelerin vatandaşlık eğitimine yönelmelerine neden olmaktadır. Çünkü vatandaşlık eğitimi, ideal vatandaşları yetiştirmek ve yaşanan sorunları çözmek için çare olarak görülmektedir. Bu nedenle ülkeler ihtiyaç duydukları durumlarda vatandaşlık eğitimi öğretim programlarını geliştirmek ve güncellemek istemektedir. Bunun etkili ve sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilmesi için diğer ülkelerin vatandaşlık eğitimi konusundaki mevcut durumunun incelenmesi önemlidir. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin vatandaşlık eğitimi konusundaki uygulamalarının ve öğretim programlarının araştırılması bu alandaki gelişmelere katkı sunmaktadır. Öte yandan, Avrupa kıtasının gelişmiş ülkelerinden biri sayılan ve kozmopolit bir yapıya sahip olan Fransa, 1789 Fransız İhtilali'nden sonra cumhuriyet, demokrasi, insan hakları ve milliyetçilik gibi kavramların dünya çapında yayılmasında etkili olarak vatandaşlık eğitimine yeni boyutlar kazandırmıştır. Bu nedenle Türk eğitim sisteminin şekillenmesinde de büyük etkisi olan Fransa'nın vatandaşlık eğitimi öğretim programının mevcut durumu merak konusu olmuştur. Bu araştırmada[1] da Fransa ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programının genel yapı yönünden incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma yöntemi olarak doküman incelemesinin kullanıldığı bu çalışma kapsamında Fransa ahlak ve vatandaşlık eğitimi öğretim programı genel yapı bakımından incelenmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analizi yöntemleriyle çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda Fransa ahlak ve vatandaşlık eğitimi öğretim programının hedefler, uygulama biçimi ve yöntemleri, beceriler ve içerik bölümlerinden oluştuğu görülmüştür. Ahlak ve vatandaşlık eğitimi öğretim programının Fransa eğitim sistemindeki 2. evre (ilkokul 1. 2. ve 3. sınıflar) 3. evre (ilkokul 4. ve 5. sınıflar ile ortaokul 1. sınıf) ve 4. evreye (ortaokul 2. 3. ve 4. sınıflar) yönelik olduğu tespit edilmiştir. Öğretim programında yer alan hedefler, uygulama biçimi ve yöntemleri ile beceriler bölümünün her üç evreyi kapsayacak şekilde ortak düzenlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Öğretim programının içerik bölümünün ise her evre için ayrı ayrı düzenlendiği saptanmıştır.

[1] Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar ve üçüncü yazar danışmanlığında hazırladığı "Fransa'daki Ortaokullarda Vatandaşlık Eğitiminin İncelenmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fransa, Ahlak ve Vatandaşlık Eğitimi, Öğretim Programı

ANALYZING OF ETHİC AND CITIZENSHIP EDUCATION COURSE CURRICULUM OF FRANCE IN ACCORDANCE WITH GENERAL STRUCTURE

ABSTRACT

Countries apply to citizenship education to grow up ideal citizens in accordance with their expectations and characteristics. Due to the rising of national and global issues, countries are closely tending citizenship education. Citizenship educationis seen as a solution to grow up ideal citizens or to solue problems faced. That's why they want to develop or update citizenship education curriculum when they need. It is very, crucial to analyze other countries citizenship education position closely. Especially, analyzing of developing and developed countries implementations and curriculums contributes to improuements in this area. In other respects, France known as one of the developed countries and cosmopolition society in European Continent, has brought new aspects to citizenship education ofter the French Revolution in 1789. Being common of Republicanizm, democracy, human rights and nationalizm have been very effective in that education so for. Current position of France's citizenship education has a great impact on Turkish education system also it has aroused a big curiosity while forming this system in Turkey. In this analyze, it is aimed to observe France's ethic and citizenship education generally. Obtained datas are resolved with the methods of descriptive and content analysis. As aresult of the analyze, it has been seen that French citizenship education curriculum consists of goals, method of implementation, skils and content. The ethic and citizenship education curriculum is closely related to 2nd step (1st, 2nd, 3rd grades in primary school) 3rd step (4th and 5th grades in primary, 1st grade in middle school) and 4th step (2nd, 3rd, 4th grades in middleschool). Goals in curriculum, method of implementation and skills sections have all been designed according to those3 steps. The curriculum content stage has been determined one by one for each step.

Keywords: France, Ethic and Citizenship Education, Curriculum

1. GİRİŞ

Sosyal ve ekonomik ilerlemelerin lokomotifi durumunda olan eğitim, hızlı bir değişim ve gelişim içerisindedir. Eğitimde yaşanan bu değişim ve gelişim, pek çok alanda toplum için önemli bir yere sahip olmasının doğal bir sonucudur. Çünkü ekonomik olarak değerlendirildiğinde, kalifiye insan yetiştirmesi yönünden en önemli üretim alanlarından birini oluşturmaktadır. Siyasi, kültürel ve sosyal açılardan bakıldığında ise toplumsal bütünleşmenin, değişimin ve gelişimin sağlanmasında da etkilidir. Öyle ki, içerisinde bulunduğumuz bu dönemde bilime yönelik anlayış da hızla değişmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri hızla

ilerlemekte, demokrasi ve yönetim gibi kavramlar farklılaşarak bilgi toplumuna geçişin problemleri yaşanmaktadır. Hızlı bir şekilde gelişim gösteren küreselleşme süreci de sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda etkilerini göstererek pek çok faydayı ve problemi beraberinde getirmektedir (Genç ve Kıncal, 2005, s. 245). Küreselleşme pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da etkili olmakta, eğitim yapılanmaları, anlayışları ve uygulamaları büyük değişimlere uğramaktadır. Çünkü küreselleşme ile birlikte yetiştirilmek istenen ideal insan tipinde de değişimler yaşanmaktadır. Küreselleşme ile birlikte meydana gelen küresel toplum; hem yerel hem de küresel değerlere sahip, kendi yerel kültüründen kopmadan dünya vatandaşı olabilen, toplumsal yaşamda etkin birey özelliğine sahip olarak küreselleşmeyle birlikte gelen problemlerin çözümüne katkı sağlayabilen kişilere ihtiyaç duymaktadır (Argüden, 2008, s. 40).

Eğitim toplumsal düzenin oluşturulabilmesinde ve oluşturulan bu düzenin korunabilmesinde önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda demokratik bir toplumun meydana getirilmesinde ve toplumun demokratik özelliğinin korunmasında eğitim önemli bir faaliyet olanı olarak görülmektedir. Davranış değişikliği meydana getirme süreci olarak tanımlanan eğitim, demokratik bir toplumsal yaşamın sağlanabilmesinin ön koşulu olarak kabul edilmektedir. Çünkü bireylerin demokrasinin ne anlama geldiğini bilerek kavramaları, demokrasinin temel ilke ve değerlerini özümseyerek günlük yaşamlarında uygulamaları ancak eğitim ile mümkün olabilmektedir (Yeşil, 2002, s. 46). Öte yandan eğitimin amaçlarından bir diğeri iyi vatandaşlar yetiştirmektir. İyi vatandaş genel olarak; hak ve sorumluluklarını bilen, içerisinde yaşadığı toplumun siyasal sistemine uyum sağlamış, kendisinden beklenen görev ve sorumlulukları yerine getirme konusunda duyarlı davranan kişidir. Bireylerin bu yönde davranışlar ve demokratik özellikler kazanmalarının en etkili yolu ise eğitimdir (Çelik, 1997, s. 33-34). Bu açıdan değerlendirildiğinde; demokratik toplum düzenine uygun özelliklere sahip vatandaşların yetiştirilmesinde ve vatandaşlara demokratik tutum ve davranışlar kazandırılmasında eğitimin önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

İnsan, doğumundan ölümüne kadar olan süreç boyunca sürekli olarak yeni bilgiler öğrenmektedir. Bu bağlamda eğitim, öğrenilen bu bilgilerin olumlu olanlarının davranış haline dönüştürülme süreci olarak görülmektedir. Bugünün eğitim sistemleri, bireyleri toplum yaşamına daha aktif bir biçimde hazırlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle okulun, yalnızca belirli kalıplaşmış bilgileri aktaran bir kurum olma özelliğinden çıkarılarak, dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilen ve yeni değerler oluşturabilen kurum olması sağlanmalıdır. Böylece okul, toplumun yenilenme ve gelişme sürecine katkıda bulunarak değişime aktif olarak katılabilecektir (Kepenekçi, 2000; akt. Civek, 2008, s. 1).

Bireysel ve toplumsal gelişimin sağlanmasında en büyük görevi eğitimin üstlendiği düşünülmektedir. Eğitimin öncelikli amaçlarından biri, bireyin içerisinde yaşadığı topluma sağlıklı bir biçimde uyum sağlamasına yardımcı olmaktır. Eğitim, bireylerin yaşantılarını doğrudan etkilemesi ve toplumsal yaşamın oluşmasındaki etkisi nedeniyle ülkelerin ve insanlığın gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Bir toplumun kalkınması, o toplum içerisinde yaşayan bireylerin eğitilmesi, amaçlara uygun beceri ve yeteneklerin kazandırılabilmesi ile gerçekleştirilebilir (Türker, 1999, s. 2). Bireyler ve toplumlar için önemli bir yere sahip olan eğitim kavramını Tyler, " bireylerin davranış biçimlerini değiştirme süreci" olarak tanımlamış ve bu tanım bugüne kadar genel olarak kabul görmüştür (Fidan, 1985: 2). Geniş anlamda ise

eğitim, bireyin toplumun inançlarını, standartlarını ve yaşama biçimlerini kazanmasında etkili olan tüm sosyal süreçler olarak tanımlanmaktadır (Smith, Stanley, Shores, 1957: 1). Toplum içerisindeki bireylerin istendik yönde davranışlar kazanabilmeleri ve uygulayabilmelerinin en etkili yolu ise planlı ve programlı bir biçimde uygulanan eğitim sürecine tabi tutulmalarıdır. Bu bağlamda formal eğitim, ideal vatandaşlar yetişmeyi amaçlayan ülkeler için önemli bir yere sahiptir. Çünkü ülkelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri ve gelişimlerini sağlayabilmeleri istendik davranışlar sergileyen vatandaşların var olup olmamasıyla yakından ilgilidir.

Bir bireyi bir devlete bağlayan tabiiyet bağına "vatandaşlık", bir ülkeye tabiiyet bağı ile bağlı olan bireye de "vatandaş" denilmektedir (Kepenekçi, 2008: 30). Kişilerin vatandaşı olduğu devlete karşı askerlik, vergi ve sadakat gibi bazı sorumlulukları ve vatandaş olması sebebiyle sahip olduğu bir takım hakları vardır. Vatandaşlık kavramı toplumdaki bireylerin davranış sınırlarını belirlemektedir (Pamuk ve Alabaş, 2008: 23). Aynı zamanda devlet de vatandaşlarına değer vermekle sorumludur, çünkü devletin var olma nedeni vatandaşa hizmet etmektir (Cüceloğlu, 2007:113). Bu bağlamda değerlendirildiğinde bireylerin, vatandaşlık kavramının ne anlama geldiğini, vatandaşlığın onlara getirdiği hak ve sorumlulukların neler olduğunu kavramaları önemlidir.

Vatandaşlık bilgisi bir bilim dalı olmamakla birlikte vatandaşlık bilgisinin alanı ve konularının neler olduğu kesin bir biçimde sınırlarıyla belirlenmemiştir. Vatandaşlık bilgisi, vatandaş ile içerinde yaşadığı, üyesi olduğu toplum arasındaki ilişkileri konu edinen bir bilgi veya öğreti dalıdır. Kişi, sahip olduğu hak ve sorumluluklarıyla hem vatandaş olarak kendi devletinin, hem de bütün insanlığın bir üyesi durumundadır. Bundan dolayı vatandaşlık bilgisi, konu olarak bireyin yalnızca kendi ülkesi ve çevresiyle değil, aynı zamanda dünya ile olan ilişkisini de kapsamaktadır (Sağırlı, 2005: 19).

Eğitim sistemlerinin ortak amaçlarından biri nitelikli, etkin, üretken, iyi insan ve ideal vatandaşlar yetiştirmektir. Eğitim sistemlerinin bir diğer ortak amacının da hedefler ışığında, öğrencilerin gerekli bilgi, beceri, davranış ve tutumları kazanarak bir üst eğitim kademesine hazırlanmalarını sağlamak olduğu söylenebilir (Sağırlı, 2005: 20). Ancak bir ülkede vatandaşların büyük çoğunluğu ilkokul ve ortaokul düzeylerinde eğitim almalarına rağmen orta ve yükseköğretime devam edememektedir. Bu nedenle ulusal kültürün şekillendirilmesinde temel kurum ilkokul ve ortaokuldur. Bu nedenlerden dolayı etkili vatandaşlık eğitimi, ilkokul ve ortaokulların temel hedeflerinden biri olmayı sürdürmektedir (Ersoy, 2007: 17). Öte yandan vatandaşlık eğitimi düşüncesi, farklı bireylere farklı anlamlar çağrıştırabilmektedir (Vinson, 2006, s. 59). Dünyanın çeşitli bölgelerinde son dönemlerde ortaya çıkan; ekonomik sıkıntılar, terör, siyasi problemler, artan yoksulluk gibi siyasal ve toplumsal gelişmeler insanlığın geleceğini ve demokratik istikrarı tehlikeye sokmaktadır. Vatandaşlık eğitimi bu sebeple son yıllarda ülkelerin öncelikli gündem maddeleri arasına girmiştir (Flowers, 2010: 12). Çağımızda toplumların gelişmişlik düzeylerinin belirtileri arasında; vatandaşlık eğitimine verilen önem, vatandaşlık eğitiminin kalitesi, vatandaşlık eğitiminin bireylere hangi yaşlarda hangi yöntem ve tekniklerle verildiği, vatandaşlık eğitiminin uluslararası sözleşmelere olan uygunluğu, vatandaşlık eğitiminin içeriği ile öğrencilerin vatandaşlık eğitiminin kazanımlarını günlük yaşamda davranış haline dönüştürmeleri gibi ölçütler yer almaktadır (Alkın, 2007, s. 1).

Vatandaşlık eğitimini hedefleyen bir öğretim programının ve vatandaşlık eğitimi adı altında bağımsız bir dersin ortaya çıkmasında üç önemli faktör bulunmaktadır. Bunlardan ilki modern merkezi devletlerin meydana gelmesi ve bu devletlerin yöneticilerinin eğitimin, özellikle de vatandaşlık eğitiminin toplumu dönüştürücü rolünü keşfetmeleridir. İkinci faktör ise laikleşme ve dünyevileşmenin hızlanması ve son olarak üçüncüsü ise çocuklara yönelik bakış açısında meydana gelen değişimdir. 18. yüzyılda Batı'da meydana gelen çocuk merkezli düşüncelerin gelişmesi vatandaşlık eğitiminin gelişimi bakımından öneme sahiptir. Çocuklar bu dönemde toplumun geleceği için daha önemli görülmüş, bağımsız bir birey ve bir değer olarak kabul edilmiştir (Üstel, 2009, s. 12). Öte yandan hak ve sorumluluklarının bilincinde ideal bir vatandaş olabilmek için vatandaşlık eğitimine gereksinim duyulmaktadır. Bu bağlamda vatandaşlık eğitiminin temel amacı, birey ile toplum arasındaki ilişkileri, bu ilişkilerin ortaya çıkardığı hak ve sorumluluklar konusunda bireyleri eğitmektir (Altunya, 2003: 4).

Milli birlik ve beraberliğin sağlanması için dayanışmanın önemini vurgulayan vatandaşlık eğitimi, hukuk kurallarını ve toplumsal yaşamı düzenleyen diğer kuralları tanıtarak bunların benimsenmesini sağlamayı hedeflemektedir. Vatandaşlık eğitiminin insanların birlikte yaşamasını kolaylaştırma ve uyumu sağlama gibi misyonları bulunmaktadır. Ayrıca uzlaşma, hoşgörü, iç disiplin ve toplumun yararını düşünme gibi değerleri içermektedir. Etkili vatandaşlık eğitimi alan kişilerden, devletin temel ilkelerine bağlı olarak vatandaşlık hak ve görevlerini bilmesi ve bunları uygulaması istenmektedir (Akbaş, 2008: 346). Vatandaşlık eğitiminin bir diğer amacı da bireylerin sosyalleşmelerini ve vatandaşı oldukları ülkelere yönelik olarak aidiyet duygusu kazanmalarını sağlamaktır (Kağıtçıbaşı, 2010: 359). Bunların yanı sıra ülkenin hukuki ve siyasi ilkeleri ile değerleri vatandaşlık eğitimi bağlamında verilmeye çalışılmaktadır. Vatandaşlık eğitimi kamunun yararı, adalet, kişisel haklar, eşitlik, vatanseverlik, doğruluk ve diğer değerleri içermektedir. Vatandaşlık eğitimi, ülkenin siyasetine ve hukukuna uygun tutum, bilgi, inanç, davranışları ve değerleri içermektedir (Akbaş, 2008: 346).

Demokratik toplum yapısının sağlanabilmesi açısından toplum içerisinde demokrasi bilincini kazanmış bireylerin bulunması önemli bir gerekliliktir. Vatandaşlara demokrasi bilinci kazandırmak ise onlara verilecek olan demokrasi ve vatandaşlık eğitimi ile ilgili bir durumdur. Vatandaşlara toplumun sahip olduğu hakların, özgürlüklerin ve değerlerin kazandırılması, vatandaşlık eğitiminin temel amaçlarındandır. Vatandaşlık eğitiminin bu temel amacı doğrultusunda, her türlü vatandaşlık tutum ve değerleri eğitimin ilk kademesinden başlayarak çeşitli eğitim yaşantıları aracılığıyla bireylere kazandırılması gerekmektedir (Bilgen, 1994, s.2). Bugün; sosyal, ekonomik, bilimsel, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, insanların yaşam şekillerini de etkileyerek değişmesine neden olmuştur. Bu durumun ilerleyen süreçte de toplumları etkilemeye devam edeceği düşünülmektedir. Bu nedenle bugünün koşullarına uyum sağlayarak demokratik tutum ve davranışlar gösterebilen, vatandaşlık görev ve sorumluluklarını bilen vatandaşlar yetiştirmek, bütün ülkelerin öncelikli hedefi olmalıdır. Söz konusu özellikleri vatandaşlara kazandırmak için her bireyin, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi alması gerektiği öngörülmektedir. Bu bağlamda, vatandaşlık eğitimi dersinin önemli bir rol üstleneceği söylenebilir. Vatandaşlık eğitimi dersinin bu önemli rolü gerçekleştirebilmesi

amacıyla dersin öğretim programında gerektiğinde gözden geçirme, iyileştirme veya geliştirme çalışmaları yapılmalı ve vatandaşlık eğitimin kalitesi giderek arttırılmalıdır.

Genel bağlamda eğitim sisteminin özel bağlamda ise vatandaşlık eğitiminin güncelleştirilerek geliştirilebilmesi ise diğer ülkelerin bu konudaki mevcut durumunun incelenmesi ile doğrudan ilgilidir. Özellikle gelişme ve gelişmekte olan ülkelerin vatandaşlık eğitimi konusundaki mevcut durumun incelenmesi önemlidir. Bu çalışmada da Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinden biri olarak kabul edilen Fransa'nın vatandaşlık eğitimi öğretim programı genel yapı yönünden incelenmek istenmiştir. İlgili alan yazın incelendiğinde Fransa vatandaşlık eğitimi öğretim programı ile ilgili yapılan çalışmaların çok sınırlı olduğu görülmektedir. Engin Zabun (2018) yapmış olduğu doktora tez çalışmasında ilkokul 4. sınıf ahlak ve vatandaşlık eğitimi öğretim programını incelemiş ve çalışmayı yalnızca 4. sınıf seviyesi ile sınırlı tutmuştur. Bunun dışında Fransa vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programı ile ilgili herhangi bir ulusal çalışma olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda Fransa vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programı ile ilgili yapılacak bir araştırmanın ilgili alan yazına önemli bir katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Çalışmanın Amacı

Toplumlar maddi ve manevi değerlerine, beklentilerine uygun olarak, amaçladıkları ideal vatandaş tipini yetiştirmek amacıyla vatandaşlık eğitimine yönelmektedir. Bunun yanı sıra ulusal ve küresel boyuttaki problemlerin artması ülkelerin tedbir almalarını kaçınılmaz kılmakta, bu durum ülkelerin vatandaşlık eğitimine yönelmelerine sebep olmaktadır. Bundan dolayı ülkeler ihtiyaç duydukları durumlarda, özellikle toplumsal sorunların çözümü için çare olarak gördükleri vatandaşlık eğitimi öğretim programlarını geliştirme ve güncelleme yoluna gitmektedir. Bunun etkili bir biçimde sağlanabilmesi için farklı ülkelerin vatandaşlık eğitimi konusundaki mevcut durumunun incelenmesi gerekmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin vatandaşlık eğitimi konusundaki uygulamalarının ve vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programlarının araştırılması bu alandaki gelişmelere katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, Bu araştırmada da tarihi boyunca vatandaşlık ve insan haklarının gelişimine katkıda bulunmuş ve Türk eğitim sisteminin yapılandırılmasında etkili olmuş Fransa ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programının genel yapı yönünden incelenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırma modeline, örneklemine, verilerinin toplanmasına ve analiz sürecine ilişkin bilgilere yer verilmektedir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Fransa'daki ahlak ve vatandaşlık dersi öğretim programının genel yapı yönünden incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile yürütülmüştür. Doküman incelemesi, yazılı belge ya da görsel malzemelere ilişkin bilgilerin sistematik olarak analiz edilmesi amacıyla kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden biri olarak görülmektedir (Wach & Ward, 2013, s. 1). Bu yöntem ile araştırılması amaçlanan olgu ve olaylara yönelik bilgi edinme hedeflenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 189).

2.2. Örneklem

Fransa'da 2021-2022 eğitim-öğretim döneminde ilkokul 4. ve 5. sınıf seviyeleri ile ortaokul 1. 2. 3. ve 4. sınıf seviyelerinde, ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi kapsamında okutulmakta olan öğretim programı bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Öğretim programının genel ismi "Ahlak ve Vatandaşlık Eğitimi Öğretim Programı" olarak adlandırılmaktadır. Bu araştırmada, söz konusu öğretim programı genel yapı yönünden incelenmek üzere araştırmanın örneklemine konu olmaktadır.

2.3. Veri Toplama Teknikleri

Nitel araştırma yaklaşımına uygun olarak yapılan bu çalışmanın verileri doküman incelemesi yöntemiyle elde edilmiştir. Araştırma için hangi dokümanların önemli olduğu ve veri kaynağı olarak kullanılacağı araştırmanın amacı ve problemi ile yakından ilgilidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 189). Bu çalışmada da, araştırmanın amacı doğrultusunda öğretim programı çalışma dokümanı olarak belirlenmiştir. Verilerin kaynağını oluşturan öğretim programı, Fransa'daki ilkokul 4. ve 5. sınıf seviyeleri ile ortaokul 1. 2. 3. ve 4. sınıf seviyelerinde okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi öğretim programı ile sınırlı tutulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Bu araştırmada doküman incelemesi Foster (1995)'in sıraladığı (1) dokümanlara ulaşma, (2) orijinalliği kontrol etme, (3) dokümanları anlama, (4) veriyi analiz etme ve (5) veriyi kullanma olmak üzere beş temel adım takip edilerek gerçekleştirilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 194). Araştırma sürecinde takip edilen söz konusu bu adımlar şöyle detaylandırılabilir: 1) Dokümanlara ulaşma: Araştırmada doküman olarak kullanılan ahlak ve vatandaşlık eğitimi öğretim programı Fransa Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığından temin edilmiştir. 2) Orijinalliği kontrol etme: İlgili dokümanlar Fransa resmi devlet kurumundan temin edilmesinden dolayı dokümanların orijinal olduğu kabul edilmiştir. 3) Dokümanları anlama: Bu adımda, Fransa ahlak ve vatandaşlık eğitimi öğretim programının araştırma problemi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. 4) Veriyi analiz etme: Bu adımda ise araştırmanın analiz süreci başlamış ve araştırmanın veri kaynağı olarak kullanılan öğretim programı genel yapı bağlamında betimsel analiz tekniği ile çözümlenmiştir. 5) Veriyi kullanma: Analizler sırasında elde edilen veriler, çalışmada kullanılmak üzere bulgular bölümünde yer almıştır. Ayrıca araştırmayı yürüten üç araştırmacıdan iki tanesinin alan uzmanlığına sahip olmasının yanı sıra, çevrim içi bir platformda üç araştırmacının da katılımıyla düzenli toplantılar gerçekleştirilmiş ve analizler üzerinde derinlemesine değerlendirmeler, fikir alışverişleri yapılarak görüş birliğine gidilmiştir. Araştırmanın tüm süreçlerinde her üç araştırmacı sürekli etkileşim halinde olmuş ve çalışmanın planlı bir şekilde yürütülmesine dikkat edilmiştir.

3. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde Fransa'daki ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programının genel yapı özelliklerine ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Öğretim programları, eğitimin beklenti ve hedefleriyle uyumlu olması gereken hem okul içi hem de okul dışı etkinlikler ile öğrenme yaşantılarını kapsayarak düzenleyen bir süreçtir. Fransa'daki ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders

kitapları ile bu dersin eğitim materyallerinin çıkış noktasını oluşturan ve Fransa Milli Eğitim Bakanlığı'nca hazırlanan öğretim programı; hedefler, uygulama biçimi ve yöntemleri, beceriler ve içerik gibi bölümlerden oluşmaktadır. Görsel 1'de öğretim programının genel yapısı gösterilmektedir.

Görsel 1: Ahlak ve Vatandaşlık Eğitimi Dersi Öğretim Programının Genel Yapısı

Görsel 1'de Fransa'daki ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programında öncelikle hedefler, ardından öğretim programının uygulama biçimi ve yöntemlerine ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Daha sonra becerilere yönelik bölüme yer verilmektedir. Öğretim programının içerik bölümü, evreler şeklinde verilmekte ve her evrede de üçer tema yer almaktadır. Ayrıca öğretim programı incelenirken öncelikle bu programın genel yapı özellikleri incelenmiş ve elde edilen bulgular Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1: Fransa'daki Ahlak ve vatandaşlık Eğitimi Dersi Öğretim Programının Genel Yapı Özellikleri

İnceleme Alanı	**Ahlak ve Vatandaşlık Eğitimi Öğretim Programı**
Adı	Ahlak ve Vatandaşlık Eğitimi Öğretim Programı
Programın Yayımlandığı Yıl	2020
Sayfa Sayısı	19
Vizyon Bulunmakta mı?	X
Hazırlayanlar Kişiler Belirtilmekte mi?	X
Genel Hedefler Var mı?	√
Uygulama Biçimi ve Yöntemlere İlişkin Bilgiler Mevcut mu?	√

Uygulanmaya Konulan Eğitim-Öğretim Yılı	2020-2021
Uygulanan Sınıf Sevileri	İlkokul: 1., 2., 3., 4. ve 5. Sınıflar ile Ortaokul: 1., 2., 3. ve 4. Sınıflar
Haftalık Ders Saati Belirtilmekte mi?	X
İçeriğin Nasıl Sunulmakta?	Tema, Konu ve Kazanımlar
Ders Kitapları Ve Yardımcı Kaynaklar İle İlgili Bilgiler Mevcut mu?	X
Kavramlar anlatılmış mı?	X
Değerlere yer verilmiş mi?	X
Becerilere yer verilmiş mi?	√
Ölçme ve değerlendirmeye yönelik bilgiler yer almakta mı?	X

Çizelge 1'de öğretim programının "*Ahlak ve vatandaşlık Eğitimi Öğretim Programı*" şeklinde adlandırıldığı görülmektedir. Bu program en son 2020 yılında güncellenmiş ve 2020-2021 eğitim öğretim yılında uygulamaya konulmuştur. Sayfa sayısı 19 olan öğretim programında, vizyondan söz edilmemektedir. Ayrıca öğretim programını hazırlayan kişilerle ilgili her hangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programında, ahlak ve vatandaşlık eğitiminin genel hedefleri ile uygulama biçimi ve yöntemlerine yer verilmiştir. Söz konusu öğretim programı ilkokul ve ortaokulun bütün sınıf seviyelerini kapsamaktadır. Çizelge 1'de de görüldüğü gibi öğretim programında, haftalık ders saati ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İçerik; tema, konular ve hedef kazanım ve davranışlar biçiminde sunulmaktadır. Öte yandan ders kitapları ve yardımcı kaynaklar ile ilgili her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca öğretim programında kavramlar ve değerler ifade edilmemektedir. Becerilerin yer verildiği öğretim programda ölçme ve değerlendirmeye yönelik bilgiler bulunmamaktadır.

Fransa'daki ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programı ilkokul birinci sınıftan itibaren ortaokul dördüncü (son) sınıfa kadar olan süreci kapsamaktadır. Bütün eğitim kademeleri ve sınıf seviyeleri için tek bir öğretim programı mevcut olup, öğretim programının hedef ve amaçları ortaktır. Programda ilk olarak ahlak ve vatandaşlık eğitiminin amaçlarına yer verilmekte ve bu amaçların her biri öğretim programında ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Ayrıca öğretim programında yer alan bu hedeflerin var olma gerekçeleri programda ifade edilmektedir. Öğretim programında Ahlak ve vatandaşlık eğitiminin birbiriyle yakından ilgili üç hedefe öncülük ettiği anlatılmaktadır. Ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programının hedefleri:

Diğerlerine saygı göstermek
Cumhuriyetin değerlerini kazanmak ve paylaşmak
Vatandaşlık kültürü oluşturmak olarak sıralanmıştır.

Öte yandan ahlak ve vatandaşlık eğitiminin ortaya koymuş olduğu vatandaşlık kültürünün *duyarlılık, kurallar ve haklar, yargılama becerisi (muhakeme), bağlılıklar* şeklinde dört kültüre çağrışım yaptığı ve bu dört kültürü kapsadığı tespit edilmektedir. Vatandaşlık kültürünün kapsamı ise Görsel 2'de gösterilmektedir.

Görsel 2: Ahlak ve Vatandaşlık Eğitimi Dersi Öğretim Programı Hedeflerinde Vatandaşlık Kültürünün Kapsamı

Öğretim programında, öğretmenin eğitim öğretim sürecindeki uygulamaları ve yöntem teknikleri belirlerken pedagojik sorumluluğunu, ahlak ve vatandaşlık eğitiminin hedeflerini ve öğrencilerinin özelliklerini dikkate alması gerektiğinin altı çizilmiştir. Çizelge 2'de öğretim programında önerilen öğretim yöntem ve teknikleri gösterilmektedir.

Çizelge 2: Ahlak ve Vatandaşlık Eğitimi Dersi Öğretim Programında Önerilen Öğretim Yöntem ve Teknikleri

Ahlak ve Vatandaşlık Eğitimi Öğretim Programında Önerilen Öğretim Yöntem ve Teknikleri	
Yöntem	**Teknik**
Anlatma	*Soru-cevap*
Tartışma	*Beyin fırtınası*
Örnek olay	*Münazara*
Problem çözme	*Görüş geliştirme*
	Konuşma Halkası

Çizelge 2'de de görüldüğü gibi ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programında daha çok öğrenci merkezli ve aktif kılan öğretim yöntem ve teknikleri tavsiye edilmektedir. Disiplinin hedefleri doğrultusunda öğrencilerin düşüncelerini ifade edebilecekleri ve farklı düşüncelere tanık olabilecekleri ortamların oluşturulması istenmektedir. Öğrencilerin bir düşünce veya olay karşısında kendi duygu ve fikirlerini ifade edebilme becerisi kazanmaları hedeflenmektedir. Ayrıca öğrencilerin başkalarının duygu ve düşüncelerine saygılı olma ve hoşgörü becerisi kazanmalarını sağlayacak yöntem ve teknikler önerilmektedir. Bu doğrultuda ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi öğretmenlerinin; *anlatma, tartışma, örnek olay, program çözme* gibi öğretim yöntemleri ile *soru-cevap, beyin fırtınası, münazara, görüş geliştirme, konuşma halkası* gibi tekniklere başvurmaları önerilmektedir.

Ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programında beceriler, vatandaşlık kültürü kapsamındaki dört kültüre yönelik olarak verilmekle birlikte öğretim programında yer alan bu becerilerle ilgili rakamsal bilgiler ve becerilerin kültür alanlarına göre dağılımı Çizelge 3'te gösterilmiştir.

Çizelge 3: Ahlak ve Vatandaşlık Eğitimi Öğretim Programında Yer Alan Becerilerle İlgili İstatistiki Bilgiler

Vatandaşlık Kültürü Kültürü Alanı	**Beceri Sayısı**	
	f	%
Duyarlılık Kültürü	*6*	*30*
Kural ve Hak Kültürü	*4*	*20*
Yargılama (Muhakeme) Kültürü	*5*	*25*
Bağlılık Kültürü	*5*	*25*
Toplam	***20***	***100***

Çizelge 3'te de görüldüğü gibi ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programında toplam 20 beceri yer almaktadır. Bu becerilerden 6'sı (%30) duyarlılık kültürüne, 4'ü (20) kural ve hak kültürüne, 5'i (%25) yargılama (muhakeme) kültürüne ve diğer 5'i (%25) de bağlılık kültürüne yönelik olarak oluşturulmuştur.

Ahlak ve vatandaşlık eğitimi öğretim programında son olarak içerik ise evreler şeklinde düzenlenmektedir. Her evrede öncelikle tema ve tema doğrultusunda hazırlanan evre amaçlarına yer verilmekte, ardından da bu amaçlarla ilgili açıklamalar sunulmaktadır. Daha sonra da evre amaçlarına yönelik olarak hazırlanan hedef kazanım ve davranışlar ile eğitim konularına yer verilmektedir. Bu bağlamda öğretim programının 2., 3. ve 4. evrelere ait temaları Çizelge 4'te belirtilmektedir.

Çizelge 4: Ahlak ve Vatandaşlık Eğitimi Öğretim Programının 3. Evreye Ait Temaları

Ahlak ve Vatandaşlık Eğitimi Öğretim Programı	
Evre	**Tema**
2., 3. ve 4. Evre	Diğerlerine Saygı Göstermek
	Cumhuriyet'in Değerlerini Kazanmak ve Paylaşmak
	Vatandaşlık Kültürü Oluşturmak

Çizelge 4'te de görüldüğü gibi ahlak ve vatandaşlık eğitimi öğretim programında her üç evre için aynı başlıkta üçer tema yer almaktadır. Bu temalardan ilkinin *diğerlerine saygı göstermek* olduğu görülmektedir. İkinci tema da *cumhuriyetin değerlerini kazanmak ve paylaşmak* şeklinde düzenlenmektedir. Son temasının ise *vatandaşlık kültürü oluşturmak* olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ

Bu araştırmanın temel amacı Fransa'daki ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programını genel yapı yönünden incelemektir. Araştırmanın bulgularından yola çıkılarak; ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersinin ilkokuldan itibaren lise son sınıfa kadar bağımsız bir ders olarak "ahlak ve vatandaşlık eğitimi" dersi adı altında okutulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ahlak ve vatandaşlık eğitiminin zorunlu bir ders olduğu belirlenerek bu dersin ilk ve ortaokullarda haftalık bir saat, lisede ise haftalık 30 dakika süre ile verildiği tespit edilmiştir. Öğretim programının hedefler, uygulama biçimi ve yöntemleri, beceriler ve içerik bölümlerinden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretim programında toplamda üç hedefin yer aldığı ve öğretim programında öğrenciyi merkeze alan ve aktif kılan öğretim yöntem ve tekniklerinin önerildiği belirlenmiştir. Çalışma ile ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi öğretim programında toplam yirmi becerinin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğretim programının içeriğinin tema, hedef kazanım ve davranışlar ile konular şeklinde sunulduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Akbaş, O. (2008). Sosyal Bilgilerde Değerler ve Öğretimi. B. Tay ve A. Öcal. (Ed.), *Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi.* Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Alkın, S. (2007). *İngiltere ve Türkiye'de İlköğretim Programlarındaki Vatandaşlık Eğitiminin Karşılaştırılması.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Altunya, N. (2003). *Vatandaşlık Bilgisi*. Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.

Argüden, Y. (2008). Küreselleşmeyi Yönetebilmek: Küresel Vatandaşlık Eğitimi. *Önce Kalite Dergisi*, 40-42.

Bilgen, N. (1994). *Çağdaş ve Demokratik Eğitim*, (2. Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Cüceloğlu, D. (2007). *Keşkesiz Bir Yaşam İçin İletişim,* (26. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çelik, V. (1997). *Eğitim, Demokratikleşme ve Küreselleşme*. Türk Cumhuriyetleri ve Asya Pasifik Ülkeleri Uluslararası Eğitim Sempozyumu, s.33-34, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Ersoy, A. F. (2007). *Sosyal Bilgiler Dersinde Öğretmenlerin Etkili Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Fidan, N. (1985). *Okulda Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Alkım Yayınevi.

Flowers, N. (2010). *Pusulacık Çocuklar İçin İnsan Hakları Eğitimi Kılavuzu.* (Çev: Çulhaoğlu, M.). İstanbul: Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık.

Foster, N. (1995). The analysis of company documentation. In C. Cassell & G. Symon (Eds.), *Qualitative methods in organizational research: A practical guide*. Sage.

Genç, S. Z.; Kıncal R. Y. (2005) Hayat Bilgisi Dersi Ünitelerindeki Vatandaşlık İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi İle İlgili Hedeflerin Analizi. *XIV. Eğitim Bilimleri Kongresi*. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Fakültesi, Denizli.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi.

Kepenekçi, Y. (2000). *İnsan Hakları Eğitimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Kepenekçi, K. Y. (2008). *Eğitimciler İçin İnsan Hakları ve Vatandaşlık*. Ankara: Ekinoks Yayınevi.

Ministère Français De L'éducation Nationale, De La Jeunesse Et Des Sports (2022). *Programme d'enseignement moral et civique*. Erişim adresi: https://eduscol.education.fr/74/j-enseigne Erişim tarihi: 01.02.2022.

Pamuk, A. ve Alabaş, R. (2008). Tarih Eğitimi ve Vatandaşlık Algısı: Trabzon Örneği. Safran, M. ve Dilek, D. (Eds.), *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Sağırlı, M. (2005). Bir Konu Alanı olarak Vatandaşlık Bilgisi. Temiz, T. E.(Ed.), *Vatandaşlık Bilgisi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Smith, B. O., Stanley, W. O., & Shores, J. H. (1957). *Fundamentals of Curriculum Devolopment*. Yonkers-on-Hudson, NY: World Book Company.

Türker, D. (1999). *Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Üstel, F. (2009). *Makbul Vatandaşın Peşinde.* (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Wach, E., & Ward, R. (2013). Learning about qualitative document analysis. IDS Practice Paper In Brief 13. Brighton: IDS

Vinson, K. D. (2006). Oppression, Anti-Opression, And Citizenship Education (Edited by Ross, E. W.), *The Social Studies Curriculum Purposes, Problems, and Possibilities* (Third Edition), State University of New York Press, Albany.

Yeşil, R. (2002). *Okul ve Ailede İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*. Ankara, Nobel Yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zabun, E. (2018). *Vatandaşlık eğitimine karşılaştırmalı bir bakış: Türkiye, Fransa*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KARİYER ENGELLERİ VE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK DÜZEYLERİ[1]

Yasin TİMUR [1], Dr. Öğr. Üyesi Süleyman BALCI[2]
[1] Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., 0000-0003-1197-1729
[2] Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fak., 0000-0001-9374-8808

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin kariyer engelleri ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasında ne düzeyde bir ilişki olduğunu araştırmaktır. Bu amaçla, kariyer engelleri ve psikolojik dayanıklılık düzeyi arasında anlamlı düzeyde ilişki olup olmadığı 461 üniversite öğrencisin katılımı ile incelenmiştir. Verileri toplamak için kişisel bilgi formu, Kariyer Engelleri Ölçeği ve Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği kullanılmıştır. Sonuç olarak kariyer engelleri ve psikolojik dayanıklılık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer engelleri, kariyer gelişimi, kariyer süreci, psikolojik dayanıklılık.

CAREER BARRIERS AND RESILIENCE LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS

ABSTRACT

The aim of this research is to determine the relationship between the career barriers faced by individuals in the career development process and the psychological resilience levels they display for these barriers in the study group of university students. In this study, it was investigated whether there is a significant relationship between career barriers and the level of psychological resilience with 461 participating university students. Personal information form, Career Barriers Scale and Psychological Resilience Scale for Adults were used to collect the necessary data. As a result of the study, it was determined that there is a positive and significant relationship between career barriers and psychological resilience.

Keywords: Career barriers, career development, career process, resilience.

GİRİŞ

Bireylerin hayatı boyunca bir meslek ya da iş ile ilgili yaşadığı olumlu veya olumsuz yöndeki değişimlere kariyer denilmektedir. Bireyin meslek ya da iş ile ilgili yaşadığı değişimler bir zaman diliminde ortaya çıktığı için veya birbiri ile ilişkili değişimler zinciri olarak gerçekleştiği

[1] Bu bildiri için birinci yazarın Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü PDR ABD'da hazırlamakta olduğu yüksek lisans tez çalışmasından yararlanılmıştır.

için kariyer gelişimi kavramı öne çıkmaktadır. Kariyer gelişimi kavramı bireyin kariyer sürecindeki olumlu yöndeki değişimleri ele aldığı gibi olumsuz olarak nitelendirilen değişimleri de kapsamaktadır. Bu değişimler, insanları psikolojik olarak etkilemiş ve günümüzde çokça ifade edilmeye başlanan psikolojik dayanıklılık kavramının önemini ön plana çıkarmıştır.

Yapılan literatür taramasında ruh sağlığını ve insan psikolojisini etkileyen kavramlarla kariyer engelleri arasındaki ilişkiyi inceleyen birkaç çalışmanın olduğu (Ann-Yi, 2010; Ulaş, 2016) görülmüştür. Ancak literatürde kariyer engelleri ve psikolojik dayanıklılık kavramlarını kariyer süreci yönünden birlikte ele alan bir yayının olmamasından dolayı bu konuda yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmektedir. Yapılan bu çalışmanın güncelliği artan psikolojik dayanıklılık kavramının anlaşılmasını kolaylaştıracağı ve kariyer engelleri kavramına yönelik çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaçla üniversite öğrencilerinin kariyer engelleri ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasında ne düzeyde bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin sınıf düzeyine ve cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır:

Üniversite öğrencilerinin kariyer engelleri ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Üniversite öğrencilerinin kariyer engelleri ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri cinsiyete ve sınıf düzeyine göre farklılık göstermekte midir?

Kariyer engelleri

Crites (1969) tarafından literatüre kazandırılan bu kavram üzerindeki çalışmalar engellerin kariyer gelişimi üzerindeki rolünün anlaşılmasıyla 1970' lerden sonra ilgi görmeye başlamıştır (Swanson ve Woitke, 1997). Crites (1969) kariyer engellerini, bireyin kariyer amaçlarına ulaşmasını engelleyen ve kariyer sürecini zorlaştıran bütün faktörler olarak ifade etmiştir.

Kariyer engelleri kavramı kuramsal olarak Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramları içerisinde ifade edilmiş ve kuramda olumsuz bağlamsal faktörler olarak belirtilmiştir (Lent, Brown ve Hackett, 2000). Kuramda birey dışı değişkenler içerisinde yer alan kariyer engelleri, kariyer gelişimini olumsuz yönde etkileyen bireysel ve çevresel etkilerden kaynaklı ortaya çıkan etmenleri ifade etmek için kullanılmıştır (Ulaş ve Kızıldağ, 2019). Yapılan araştırmalara genel olarak bakıldığında ilk olarak cinsiyet farkının yani kadın olmanın kariyer engeli olarak görüldüğü (Luzzo ve WcWhirter, 2001; Raque-Bogdan ve ark., 2013) ve kariyer engelleriyle ilgili çalışmalarının genel olarak kadınlar üzerinde yapıldığı görülmektedir.

Psikolojik Dayanıklılık

Psikolojik dayanıklılık kavramı Latince "resiliens" kelimesinden türetilmiş ve İngilizce karşılığı ''resilience'' olarak ifade edilerek literatürde yerini almıştır (Collins, 2008). Psikolojik dayanıklılık kavramı, Türkçe karşılığında en genel haliyle bireyin yaşamında karşısına çıkan risk durumlarının farkına varması ve bu risk durumlarını azaltacak veya ortadan kaldıracak şekilde koruyucuları bilmesi ve bunları kullanarak yaşamına sağlıklı şekilde devam edebilme yeteneği olduğu söylenebilir (Fraser, Richman ve Galinsky, 1999). Bu kavram stresli yaşam olaylarına karşı bireyi koruyan (Karacaoğlu ve Köktaş, 2016) ve dayanak noktası olan bir kişilik

özelliği (Connor ve Davidson, 2003) veya bu durumdan en az düzeyde etkilenmesini sağlayan bir beceriyi belirtir (Sezgin, 2012). Bununla birlikte eski haline dönme yeteneği (Kaplan, Turner, Norman ve Stillson, 1996); uyum sağlayabilme özelliği (Bonanno, 2004); esneklik kapasitesi (Tugade ve Fredrickson, 2004) gibi geliştirilebilir özellikler bütününü ifade etmektedir (Işık, 2016). Araştırma sonuçlarına göre psikolojik dayanıklılığı yüksek bireylerin olumsuzluklar karşısında olumlu sonuçlara ulaşabildiği dikkat çekmektedir (Jew, Green ve Kroger, 1999).

YÖNTEM

Araştırmanın çalışma modeli olarak ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelde araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişki durumunun varlığı, ilişki durumunun düzeyi ortaya konmaktadır (Büyüköztürk ve ark., 2019).

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmada 2020-2021 yıllarında üniversite eğitimine devam etmekte olan 288 kadın ve 173 erkek olmak üzere toplam 461 katılımcı bulunmaktadır. Çalışmanın verileri, Covid-19 salgın sürecinde Google Form kullanılarak oluşturulan online anket uygulaması ile farklı üniversitelerde eğitim gören öğrencilerden toplanmıştır.

Veri Toplama Araçları

1. Kariyer Engelleri Ölçeği (KEÖ): Kariyer engelleri ölçeği üniversite öğrencilerinin kariyer engellerini ölçmek amacıyla Ulaş ve Kızıldağ (2019) tarafından geliştirilmiştir. KEÖ 18 madde ve tutumsal engeller, etkileşimsel engeller, sosyal engeller ve eğitsel engeller olmak üzere dört faktörlü bir yapıya sahiptir.

2. Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (YPDÖ): Friborg ve arkadaşları (2005) tarafından geliştirilen bu ölçek, Basım ve Çetin (2011) tarafından Türkçeye uyarlanarak geçerlilik ve güvenirlilik çalışması yapılmıştır. Son haliyle YPDÖ 33 madde ve yapısal stil, gelecek algısı, kendilik algısı, aile uyumu, sosyal yeterlilik ve sosyal kaynaklar olmak üzere 6 faktörlü bir yapıya sahiptir.

Verilerin Analizi

Değişkenler arası ilişki olup olmadığı Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu kullanılarak bakılmıştır. Verilerin analizinde cinsiyete göre farklılık olup olmadığı bağımsız örneklemler t testi ile; sınıf düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile analiz edilmiştir.

BULGULAR

Çizelge-1 Cinsiyete Göre KEÖ Puanlarının t Testi Sonucu

Cinsiyet	n	x̄	ss	t	p
Kız	288	2,0972	,71	-,444	,657
Erkek	173	2,1249	,60		

Kız ve erkek öğrencilerin KEÖ'den aldıkları puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek için yapılan t testinin değeri t =-,444 olup bu değer p<.05 düzeyinde anlamlı değildir.

Çizelge-2 Cinsiyete Göre YPDÖ Puanlarının t Testi Sonucu

Cinsiyet	n	x̄	ss	t	p
Kız	288	3,0753	,21	-,116	,908
Erkek	173	3,0781	,26		

Kız ve erkek öğrencilerin YPDÖ'den aldıkları puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek için yapılan t testinin değeri t =-,116 olup bu değer p<.05 düzeyinde anlamlı değildir.

Çizelge-3: Sınıf Düzeyine Göre Kariyer Engelleri Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Bulguları

	Kareler Toplamı	**sd**	**Kareler Ortalaması**	**F**	**P**
Gruplar arası	,912	3	,304	,667	,573
Gruplar İçi	208,326	457	,456		
Toplam	209,238	460			

Çizelge-3 incelendiğinde üniversite öğrencilerinin sınıf düzeyine göre kariyer engellerine ilişkin bulgular arasında anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir [F=,667, P=,573, p>,05]. Bu bulgular doğrultusunda kariyer engellerinin üniversite öğrencilerinin sınıf düzeyine göre farklılık göstermediği söylenebilir.

Çizelge-4 Psikolojik Dayanıklılık ile Kariyer Engelleri Arasındaki Korelasyon Bulguları

	1	2	x̄	Ss
KEÖ	-	,171**	2,1076	,67444
YPDÖ	,171**	-		

Çizelge-4 incelendiğinde YPDÖ'nin toplam puanı ile KEÖ'den alınan toplam puanlar (r =.171, p<.001) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırma sonuçlarına göre, üniversite öğrencilerinin kariyer engelleri ve psikolojik dayanıklılıkları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu; ancak cinsiyete ve sınıf düzeyine göre farklılık olmadığı belirlenmiştir. Kariyer engelleri kavramına yönelik sınırlı sayıda çalışma olması ve psikolojik dayanıklılıkla kariyer engelleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmanın olmaması bulgunun yorumlanmasını zorlaştırmaktır. Fakat kuramsal alt yapı olarak kavramlar birbirlerini desteklemektedir. Psikolojik dayanıklılığın ortaya çıkması ve gelişmesi için bir risk durumu gerekmektedir. Bu çalışmada kariyer engelleri kavramı bu risk durumunu ortaya çıkarmaktadır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde kariyer engellerinin kariyer gelişiminde motive edici bir güç olması bulgusu (Luzzo, 1995), sonuç beklentisi ve kariyer engelleri arasındaki pozitif yönde anlamlı ilişki ve engellerin psikolojik dayanıklılığı yüksek bireyler için bir gelişim basamağı olması (Işık, 2016) gibi bulguların ve sonuçların çalışmayı destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Çalışma sonucunda birey ne kadar çok engelle karşılaşırsa psikolojik dayanıklılık düzeyinin o kadar artacağı yani mücadele ettikçe gelişim göstereceği söylenebilir.

Araştırma sonuçlarından yola çıkarak üniversite öğrencilerinin kariyer engellerini fark etmeleri sağlanarak ileride oluşacak olası problemlerin önüne geçmek için önleyici rehberlik çalışmalarının arttırılması sağlanabilir. Araştırma sonuçlarına dayanarak kariyer sürecinde önemli bir yere sahip olan kariyer engellerine yönelik çalışmaların sınırlılığı dikkat çekmektedir. Farklı çalışma gruplarını farklı değişkenlerle inceleyerek kavramın literatürde daha fazla yer edinmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Ann-Yi, S. (2010). Predictors Of Career Decision-Making Self-Efficacy İn Asian American College Students. Doctoral Thesis. *University of Houston*, Texas.

Basım, H. N. ve Çetin, F. (2011). Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2(22), 104-114.

Bonanno, A. G. (2004). Loss, Trauma, and Human Resilience Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive After Extremely Aversive Events?. *American Psychologist*, 59, 20-28.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2019). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi.

Collins, S. (2008). Statutory Social Workers: Stress, Job Satisfaction, Coping, Social Support and Individual Differences. *British Journal of Social Work*, 38, 1173-1193.

Connor, M. K. ve Davidson, R. T. J. (2003). Development Of A New Resılıence Scale: The Connor-Davıdson Resılıence Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76-82.

Crites, O. J. (1969). Vocational Psychology, New York: McGraw-Hill.

Fraser, M. W., Richman, J.M. ve Galinsky, M. J. (1999). Risk, protection, and resilience: Toward a conceptual framework for social practice. *Social Work Research*, 23(1), 129-208.

Friborg, O., Barlaug, D., Martinussen, M., Rosenvinge, J. H., ve Hjemdal, O. (2005). Resilience in relation to personality and intelligence. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 14(1), 29–42.

Işık, Ş. (2016). Türkiye'de Kendini Toparlama Gücü Konusunda Yapılmış Araştırmaların İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 6 (45), 65-76.

Jew, L. C., Green, E. K. ve Kroger, J. (1999). Development and Validation of a Measure of Resiliency. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 32, 75-89.

Kaplan, C. P., Turner, S., Norman, E., & Stillson, K. (1996). Promoting Resilience Strategies: A Modified Consultation Model. *Children & Schools*, 18(3), 158–168.

Karacaoğlu, K. ve Köktaş, G. (2016). Psikolojik Dayanıklılık ve Psikolojik İyi Olma İlişkisinde İyimserliğin Aracı Rolü: Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 3(2), 119-127.

Lent, R. W., Brown, S. D., & Hackett, G. (2000). Contextual supports and barriers to career choice: A social cognitive analysis. *Journal of Counseling Psychology*, 47(1), 36–49.

Luzzo, A. D. ve McWhirter H. E. (2001). Sex and Ethnic Differences in the Perception of Educational and Career-Related Barriers and Levels of Coping Efficacy. *Journal Of Counselıng & Development*, 79, 61-67.

Raque-Bogdan, L. T., Klingaman, A. E., Martin, M. H. ve Lucas, S. M. (2013). Career-Related Parent Support and Career Barriers: An Investigation of Contextual Variables. *The Career Development Quarterly*, 61, 339-353.

Sezgin, F. (2012). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi,* 2(20), 489-502.

Swanson, L. J. ve Woitke, B. M. (1997). Theory Into Practice in Career Assessment for Women: Assessment and Interventions Regarding Perceived Career Barriers. *Journal of Career Assessment*, 4(5), 443-462.

Swanson, L.J., Daniels K. K. ve Tokar, M. D. (1996). Assessing Perceptions of Career-Related Barriers: The Career Barriers Inventory. Journal of Career Assessment, 2(4), 219-244.

Tugade, M. M. ve Fredrickson, L. B. (2004). Resilient Individuals Use Positive Emotions to Bounce Back From Negative Emotional Experiences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 320-333.

Ulaş, Ö. (2016). Kariyer Kararı Verme Öz-Yetkinliği: Bir Model Testi. Doktara Tezi. *Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

Ulaş, Ö. ve Kızıldağ, S. (2019). Kariyer Engelleri Ölçeği'nin (KEÖ) Geliştirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 34(1), 182-196.

AİLE İÇİ KABUL ÖLÇEĞİ (AİKÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

ACCEPTANCE SCALE IN THE FAMILY: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Prof. Dr. Ahmet Akın

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Yüksek Lisans Programı,

Ceyda GÜVEN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Yüksek Lisans Programı,

Öz: Aile toplumu oluşturan yapılardan bir tanesidir. Aile içerisinde bulunan bireyler arasında iletişim önemli bir faktördür. Aile içerisindeki bireylerin birbirlerini oldukları gibi kabul etmeleri, aralarındaki iletişimi ve ilişkiyi etkileyen önemli faktörlerden biridir. Bu yüzden aile bireylerinin birbirlerini kabul düzeylerini ölçebilmek aile içi ilişkilerde oldukça önemlidir. Bu araştırmanın amacı Aile İçi Kabul Ölçeği'ni geliştirmek ve geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

Araştırma 18 yaş üzeri ve üzeri 128'i kadın 77'si erkek 205 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların aile bireylerini kabul düzeyini ölçmek üzere 16 maddelik bir madde havuzu hazırlanmıştır. Bu maddeler anlaşılabilirlik, aile bireyleri arasındaki kabul düzeyini ölçmesi ve gramer gibi açılardan incelenerek 15 maddelik bir uygulama formu elde edilmiştir. Aile İçi Kabul Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Yüksek puanlar aile bireyleri arasındaki kabul düzeyinin daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Aile İçi Kabul Ölçeği'nin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Aile İçi Kabul Ölçeği'nin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği ise Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 26 paket programı ile yapılmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %65'ini açıklayan, öz-değeri 10 olan tek boyutlu ve 15 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .94 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri .65 ile .84 arasında sıralanmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı .96

olarak bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .62 ile .82 arasında sıralanmaktadır. Bu sonuçlar Aile İçi Kabul Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Aile İçi Kabul, Geçerlik, Güvenirlik.*

Abstract

The family is one of the structures that make up the society. Communication between members of the family is an important factor. Accepting each other as they are is one of the important factors affecting the communication and relationship between them. Therefore, it is very important to be able to measure to what extent family members accept each other in family relations. The aim of this research is to develop the scale of acceptance within the family and to examine its validity and reliability.

This research was conducted on a total of 205 participants, 128 females and 77 males, 18 years and over. In process of developing this scale, a 16-item pool was created first and then these items were examined in terms of their grammar, intelligibility, and whether it really measure attitudes , acceptance within the family and a 15-item application form was obtained in the end. Corrected item-total correlation coefficients were calculated for item analysis of scale. Construct validity of scale was examined by exploratory factor analysis and its reliability was examined with Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient. Validity and reliability analyzes were made with SPSS 26.

As a result of exploratory factor analysis applied for construct validity of scale, a one-dimensional and 15-item measuring tool with an eigenvalue of 10 was obtained explaining 65% of total variance. KMO sample fit coefficient of scale was found to be .94. Factor loads of scale were ranged between .65 and .84. Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient was found to be .96. Corrected item-total correlation coefficients of scale range from .62 to .82. These results show that scale is a valid and reliable measurement tool.

Keywords*: Acceptance within the family, Validity, Reliability*

GİRİŞ

Aile içi iletişim, ebeveynlerin çocuklara olan tutumu ve aile içi doyum gibi bazı kavramlar pek çok araştırmaya temel olmuştur. Aile içerisindeki bireylerin birbirlerini oldukları gibi kabul etmeleri, ailedeki uyumu, mutluluğu ve doyumu etkileyen oldukça önemli bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Birbirlerine karşı daha açık olan, fikirlerini kaygısızca paylaşabilen, aile bireylerinin farklı fikirlerini kabul edebilen ve anlayış gösterebilen aileler daha sağlıklıdır. Aile

içindeki bireylerin başka bir aile bireyinin farklı fikirlerine karşı gösterdikleri kabul, ailenin mutluluğunu ve iletişimini etkilemektedir. Dolayısıyla aile bireylerinin birbirlerine olan kabulü aileyi olumlu yönde etkileyecektir. Bunlara ek olarak aile içi kabul kavramı; aile bireylerinin aileye olan bakışlarını, iletişimdeki açıklıklarını ve iletişimlerinin kalitesini belirlemede etkili bir faktör olarak yerini almaktadır. Bu nedenle, aile içerisindeki kabul düzeyinin ölçülmesi amaçlanarak bir ölçek geliştirilmesi oldukça önemlidir. Bu araştırmanın amacı Aile İçi Kabul Ölçeği'ni geliştirmek ve geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Araştırma 18 yaş üzerinde olan 128'i kadın 77'si erkek 205 katılımcı üzerinde yürütülmüştür.

Madde Havuzu

Katılımcıların aile bireyleri arasındaki kabul düzeylerini ölçmek üzere 16 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Bu maddeler anlaşılabilirlik, aile içi kabulü ölçmesi ve gramer gibi açılardan incelenerek 15 maddelik uygulama formu elde edilmiştir.

Ölçme Aracı

Eşler Arası İlgi Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Yüksek puanlar aile bireyleri arasındaki kabulün daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

İşlem

Aile İçi Kabul Ölçeği'nin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Aile İçi Kabul Ölçeği'nin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği ise Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 26 paket programı ile yapılmıştır.

BULGULAR

Madde Analizi ve Güvenirlik

Yapılan analiz sonucunda, ölçeğin düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının .62 ile .82 aralığında sıralandığı bulunmuştur. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı ise .96 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Aile İçi Kabul Ölçeği Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Katsayıları

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
m1	50,84	160,481	,672	,960
m2	50,96	159,752	,824	,956
m3	50,48	161,394	,772	,957
m4	50,78	161,286	,785	,957
m5	51,09	160,026	,811	,957
m6	50,84	161,148	,814	,957
m7	50,67	159,307	,809	,957
m8	51,29	164,938	,615	,960
m9	51,42	163,446	,695	,959
m10	50,83	159,076	,796	,957
m11	50,53	159,442	,807	,957
m12	50,71	159,874	,809	,957
m13	50,92	158,565	,802	,957
m14	51,25	159,871	,744	,958
m15	51,07	157,901	,799	,957

Yapı Geçerliği

Aile İçi Kabul Ölçeği'nin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %65'ini açıklayan, öz-değeri 10 olan, tek boyutlu, faktör yükleri .65 ile .84 arasında sıralanan ve 15 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .94 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Component Matrix[a]

	Component
	1
m1	,711
m2	,850
m3	,809
m4	,818
m5	,839
m6	,845
m7	,842
m8	,656
m9	,727
m10	,826
m11	,840
m12	,839
m13	,832
m14	,776
m15	,830

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ölçeğin yeterli düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu bulunmuştur. Düzeltilmiş madde-toplam korelasyonunun yorumlanmasında .30 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri ölçülen özellik yönünden iyi derecede ayırt ettiği (Büyüköztürk, 2004) düşünülerek, ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayılarının .61 ile .82 arasında sıralanması açısından yeterli olduğu görülmektedir. Açımlayıcı faktör analizi sonucu ölçeğin tek boyutlu olduğu bulunmuştur. Tezbaşaran (1996), araştırmalarda kullanılabilecek ölçme araçları için ön görülen güvenirlik düzeyinin .70 olduğunu söylemiştir. Buna göre, ölçeğe ilişkin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısının .96 ile yeterli olduğu görülmektedir. Tüm bu bulgulara dayanarak Aile İçi Kabul Ölçeği'nin aile danışmanlığı, sosyoloji, psikoloji vb. disiplinlerde kullanılabilecek, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Türk Psikologlar Derneği.

EGE 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

EŞLER ARASI İLGİ ÖLÇEĞİ (EAİÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Prof. Dr. Ahmet AKIN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Yüksek Lisans Programı,

Ceyda GÜVEN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Yüksek Lisans Programı,

Öz: Evlilik sürecinde eşlerin ilişki kalitesini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Eşlerin birbirlerine gösterdikleri ilgi düzeyi de aralarındaki ilişkiyi etkileyen faktörlerden biridir. Bu nedenle eşlerin birbirlerine yönelik ilgi düzeylerini ölçebilmek evlilik açısından oldukça önemlidir. Bu araştırmanın amacı Eşler Arası İlgi Ölçeği'ni geliştirmek ve geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

Araştırma 18 yaş ve üzeri 183'ü kadın 115'i erkek 298 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların eşlerinin ilgi düzeyini ölçmek üzere 23 maddelik bir madde havuzu hazırlanmıştır. Bu maddeler anlaşılabilirlik, eşler arası ilgiyi ölçmesi ve gramer gibi açılardan incelenerek 13 maddelik bir uygulama formu elde edilmiştir. Eşler Arası İlgi Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Yüksek puanlar eşler arasındaki ilginin daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Eşler Arası İlgi Ölçeği'nin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Eşler Arası İlgi Ölçeği'nin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği ise Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 26 paket programı ile yapılmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %61'ini açıklayan, öz-değeri 8 olan tek boyutlu ve 13 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .94 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri .67 ile .87 arasında sıralanmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı .95 olarak bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .62 ile .83 arasında sıralanmaktadır. Bu sonuçlar ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Eşler Arası İlgi, Geçerlik, Güvenirlik.*

Abstract

We are able to describe the concept of interest as liking something or event, giving priority to that thing or situation. There are many factors that affect the relationship quality during the marriage period. The level of interest that spouses show to each other is one of the factors affecting the relationship between them. Therefore, it is important to develop a scale to measure the level of interest shown by spouses to each other. The aim of this research is to develop interest of partners scale and examine its validity and reliability.

This research was conducted on a total of 298 participants, 183 females and 115 males, 18 years and over. In process of developing this scale, a 23-item pool was created first and then these items were examined in terms of their grammar, intelligibility, and whether it really measure attitudes ,couple's relationship to each other and a 13-item application form was obtained in the end. Corrected item-total correlation coefficients were calculated for item analysis of scale. Construct validity of scale was examined by exploratory factor analysis and its reliability was examined with Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient. Validity and reliability analyzes were made with SPSS 26.

As a result of exploratory factor analysis applied for construct validity of scale, a one-dimensional and 13-item measuring tool with an eigenvalue of 8 was obtained explaining 61% of total variance. KMO sample fit coefficient of scale was found to be .94. Factor loads of scale were ranged between .67 and .87. Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient was found to be .95. Corrected item-total correlation coefficients of scale range from .62 to .83. These results show that scale is a valid and reliable measurement tool.

Keywords: *Interest of partners, Validity, Reliability*

GİRİŞ

Evlilikte eşler arası ilişki, evlilik doyumu, evlilikte eşlerin mutluluğu gibi bazı kavramlar pek çok araştırmaya temel olmuştur. Çok boyutlu görülen eşler arası uyumun, tanımı ve neleri kapsaması gerektiğine dair fikir ayrılıkları 1900'lü yılların sonlarına dek sürmüştür ve bu konudaki tartışmalar da halen devamlılık göstermektedir. Eşlerin birbirlerine gösterdikleri ilgi evlilikteki doyumu, mutluluğu ve uyumu etkileyen önemli bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Birbirlerine ilgilerini esirgemeyen, eşlerine karşı ilgili davranan çiftlerin ilişkilerini daha sağlıklı olarak tanımlayabiliriz. Eşler arasındaki ilgi düzeyi aynı zamanda çiftlerin ilişkilerindeki memnuniyetlerini ve mutluğunu da etkilemektedir. Dolayısıyla çiftlerin birbirlerine gösterdikleri ilgi, evliliği olumlu yönde etkileyecektir. Bunlara ek olarak, evlilikte ilgi kavramı; eşlerin ilişkiye bakışlarını, ilişkinin devamlılığını ve eşlerin yakınlığını

belirlemede etkileyici bir faktör olarak yerini almaktadır. Bu nedenle, eşler arasındaki ilgi düzeyinin ölçülmesi amacıyla bir ölçek geliştirilmesi oldukça önemlidir. Bu araştırmanın amacı Eşler Arası İlgi Ölçeği'ni geliştirmek ve geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Araştırma 18 yaş üzerinde olan 183'ü kadın 115'i erkek 298 katılımcı üzerinde yürütülmüştür.

Madde Havuzu

Katılımcıların eşlerinin kendilerine karşı olan ilgilerini ölçmek üzere 23 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Bu maddeler anlaşılabilirlik, eşler arası ilgiyi ölçmesi ve gramer gibi açılardan incelenerek 13 maddelik uygulama formu elde edilmiştir.

Ölçme Aracı

Eşler Arası İlgi Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Yüksek puanlar eşler arasındaki ilginin daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

İşlem

Eşler Arası İlgi Ölçeği'nin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Eşler Arası İlgi Ölçeği'nin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği ise Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 26 paket programı ile yapılmıştır.

BULGULAR

Madde Analizi ve Güvenirlik

Yapılan analiz sonucunda, ölçeğin düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının .62 ile .83 aralığında sıralandığı bulunmuştur. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı ise .95 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Eşler Arası İlgi Ölçeği Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Katsayıları

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
m1	46,80	113,919	,622	,945
m2	46,79	112,450	,678	,943
m3	46,64	111,833	,749	,941
m4	46,73	111,481	,810	,940
m5	46,84	111,926	,703	,943
m6	46,60	112,598	,714	,942
m7	46,59	111,100	,824	,939
m8	46,60	110,342	,813	,939
m9	47,06	112,486	,659	,944
m10	46,55	113,444	,673	,943
m11	46,56	110,342	,832	,939
m12	46,55	111,850	,754	,941
m13	46,51	112,075	,758	,941

Yapı Geçerliği

Eşler Arası İlgi Ölçeği'nin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın.

Eşler Arası İlgi Ölçeği'nin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %61'ini açıklayan, öz-değeri 8 olan, tek boyutlu, faktör yükleri .67 ile .87 arasında sıralanan ve 13 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .94 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Component Matrix[a]

	Component
	1
m1	,673
m2	,718
m3	,792
m4	,846
m5	,742
m6	,762
m7	,861
m8	,851
m9	,708
m10	,726
m11	,870
m12	,798
m13	,802

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ölçeğin yeterli düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu bulunmuştur. Düzeltilmiş madde-toplam korelasyonunun yorumlanmasında .30 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri ölçülen özellik yönünden iyi derecede ayırt ettiği (Büyüköztürk, 2004) düşünülerek, ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayılarının .62 ile .83 arasında sıralanması açısından yeterli olduğu görülmektedir. Açımlayıcı faktör analizi sonucu ölçeğin tek boyutlu olduğu bulunmuştur. Tezbaşaran (1996), araştırmalarda kullanılabilecek ölçme araçları için ön görülen güvenirlik düzeyinin .70 olduğunu söylemiştir. Buna göre, ölçeğe ilişkin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısının .95 ile yeterli olduğu görülmektedir. Tüm bu bulgulara dayanarak Eşler Arası İlgi Ölçeği'nin aile danışmanlığı, sosyoloji, psikoloji vb. disiplinlerde kullanılabilecek, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Türk Psikologlar Derneği.

EGE 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

YETİŞKİNLİKTE ALGILANAN EBEVEYN KABUL-RED ALGISI İLE ROMANTİK İLİŞKİLERDE SOSYAL İLGİ DÜZEYİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

Ayşe Karataş[1] , Hatice Epli[2]

[1] Psikolojik Danışman, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Samsun-Türkiye, ORCID: 0000- 0003-4673-0095

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Samsun-Türkiye, ORCID: 0000- 0001-9122-1922,

Öz

Bu araştırmanın amacı beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin erken yaşam deneyimlerine yönelik ebeveyn kabul algılarının ve romantik ilişkilerde sosyal ilgi düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak, ebeveyn kabul-red ve sosyal ilgi arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını araştırmaktır. Bu amaçla Ondokuz Mayıs Üniveritesi' nde öğrenim görmekte olan ve basit tesadüfi örnekleme yoluyla ulaşılan toplam 150 kişinin katıldığı araştırmada; verilerin toplanması için araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu, Yetişkin Ebeveyn Kabul-Red Ölçeği-Kısa Form (Yetişkin EKRÖ/K) ve Romantik İlişkilerde Sosyal İlgi Ölçeği' nden yararlanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 20 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde Pearson Korelasyon Analizi, bağımsız gruplar "t testi" ve MANOVA Analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, anne kabul algısı ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (r= .25). Baba kabul algısı ile sosyal ilgi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (r=.046). Romantik ilişkilerin sağlıklı gelişebilmesi için yaşamın ilk yılları oldukça taşımaktadır. Araştırma sonuçları, ebeveyn ve çocuk arasındaki erken yaşam dönemlerine ilişkin zihinsel temsillerin bireylerin romantik ilişkilerinde sosyal ilgi gelişimi ile ilişkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Sosyal ilginin önemli bileşenleri olan; ortaklık, dayanışma, empati, paylaşma, uzlaşma ve yapıcı olma özelliklerinin ebeveyn çocuk ilişkilerinin niteliğinin şekillendirici etkisinin bu araştırma sonucuyla da ortaya koyulması koruyucu ve önleyici tedbirlerin alınması açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Ebeveyn kabul-red, Romantik İlişki, Sosyal İlgi, Romantik İlişkilerde Sosyal İlgi, Bağlanma.

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PERCEIVED PARENT ACCEPTANCE-REJECTION IN ADULT AND SOCIAL INTEREST IN ROMANTIC RELATIONS ACCORDING TO VARIOUS VARIABLES

Abstract

The aim of this study is to reveal the relationship between the perceptions of parental acceptance towards early life experiences of individuals in emerging adulthood and their social interest

levels in romantic relationships, and to investigate whether the relationship between parental acceptance-rejection and social interest differs according to various variables. For this purpose, a total of 150 people studying at Ondokuz Mayıs University and reached through simple random sampling participated in the research; Personal Information Form prepared by the researcher, Adult Parent Acceptance-Rejection Scale-Short Form (Adult PARQ/F) and Social Interest in Romantic Relationships Scale were used to collect data. The data obtained from the research were analyzed using the SPSS 20 statistical package program. Pearson Correlation Analysis, independent groups "t-test" and MANOVA Analysis were used in the analysis of the data. According to the results of the analysis, a low level of positive correlation was found between the perception of maternal acceptance and social interest in romantic relationships (r= .25). No significant relationship was found between the perception of father acceptance and social interest (r=.046). The first years of life carry a lot for the healthy development of romantic relationships. Research results reveal that mental representations of early life periods between parents and children may be related to the development of social interest in individuals' romantic relationships. The important components of social interest; It is very important in terms of taking protective and preventive measures to reveal the shaping effect of partnership, solidarity, empathy, sharing, reconciliation and being constructive on the quality of parent-child relations.

Keywords: Parental acceptance-rejection, Romantic Relationship, Social Interest, Social Interest in
Romantic Relations, Binding

GİRİŞ

Romantik ilişkiler gençlerin hayatında önemli bir alana sahiptir (Kalkan, 2008). Özellikle romantik ilişkilerin ön plana çıktığı dönem olan üniversite yılları, bir eş seçme ve seçilen eş ile beraber yaşamayı öğrenme gibi görevleri de deneyimleme fırsatı sunmaktadır. Adler, bireylerin bu yaşam görevlerinde karşılaştıkları sorunların üstesinden gelmek için toplumsal ilgi ve işbirliğinin önemine vurgu yapmıştır (Weber, 2003). Bu işbirliği ve ortaklığın sadece evliliğin değil aynı zamanda tüm insanlığın mutluluğu için ön şart olarak kabul etmiştir (Adler, 2000). Doğuştan gelen bir potansiyel ve yetenek olarak kabul edilen sosyal ilginin gelişmemesinin, işe yaramayan ve toplumun yararına hiçbir şeye katkısı olmayan davranışların, bencillik ve kibir gibi işe yaramaz kişilik özelliklerin gelişmesine yol açarak sosyal yaşama doğrudan olumsuz etki etmektedir (Ansbacher, 1991b). Dolayısıyla kendi bireysel çıkarları yerine tüm insanlığın çıkarlarını önceleyen bireylerin, sergilediği davranışlarda başka insanların ihtiyaçlarını da dikkate alıyor olmasının romantik ilişkilerinde benzer bir tutuma sahip olması beklenebilir.

Alanyazında romantik ilişkilerin sağlıklı gelişebilmesi için yaşamın ilk yılların önemine vurgu yapan araştırma sonuçları mevcuttur (Downey, Bonica ve Rincon, 1999; Downey ve Feldman, 1996; Downey, Feldman ve Ayduk, 2000). Yaşamın erken dönemlerine ait algılanan ebeveyn reddi ebeveyn-çocuk ilişkisine dair oluşturduğu zihinsel tasarımları da etkileyerek kişinin hem çocuklukta hem de yetişkinlikteki psikolojik uyumunu, kişilik örüntülerini ve sosyal ilişkilerini sürekli şekilde etkilemektedir (Rohner, 2004). Ebeveynlere yönelik bu zihinsel temsiller, romantik ilişkilere yönelik yöneliminin de belirleyicisi olmaktadır (Hendrix, 1990). Ebeveyn Kabul-Red Teorisi, dünyadaki tüm insanların kendileri için önemli olan kişiler tarafından

olumlu tepki almaya, bir diğer ifadeyle sıcaklık hissetmeye ihtiyaçları olduğu temel varsayımıyla hareket etmektedir (Rohner & Khaleque, 2002). Çocukların ebeveynleri tarafından kabul veya reddedilmeleri çocukların kendilerine, çevrelerine, eşyalara, yani hayattaki her şeye karşı göstermiş oldukları ilgi, davranışlar ve edindikleri tutumun temelini oluşturur (Rohner, 2004). Bu bilgiler ışığında bu araştırmada yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul-red algısı ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul-red algısı ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul-red algısı ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi düzeyi arasındaki ilişki cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul-red algısı ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi düzeyi arasındaki ilişki anne ve babanın birliktelik durumuna göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul-red algısı ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi düzeyi arasındaki ilişki anne ve baba eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul-red algısı ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi düzeyi arasındaki ilişki baba eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 öğretim yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim görmekte olan ve basit tesadüfi örnekleme yoluyla ulaşılan 150 kişi oluşturmaktadır. Basit tesadüfü örnekleme en popüler örnekleme yöntemidir. Basit tesadüfü örneklemenin amacı popülasyonu temsil edecek örneklemin seçilmesidir (Creswell, 2012).

Veri Toplama Araçları

Araştırmada Rohner'in geliştirdiği, Dedeler, Akün, ve Batıgün (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış olan, "Ebeveyn Kabul Red Ölçeği-Kısa Formu", Kalkan (2009) tarafından geliştirilmiş olan "Romantik İlişkilerde Adlerian Sosyal İlgi Ölçeği" ve Araştırmacı tarafından geliştirilmiş olan "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır.

Ebeveyn Kabul Red Ölçeği-Kısa Formu: Bu ölçek Rohner tarafından 2005 yılında geliştirilmiş, 2017 yılında ise yetişkinlerin çocukluklarında anne ve babalarından algıladıkları kabul-redde dair algılarını değerlendirmek amacıyla Meryem Dedeler, Ebru Akün tarafından türkçe' ye uyarlanmıştır. Ölçek 24 madde ve dört alt boyuttan oluşmaktadır. Birinci alt boyut Sıcaklık/Şefkat (8 madde), ikinci alt boyut Düşmanlık/Saldırganlık (6 madde), üçüncüsü Kayıtsızlık/İhmal (6 madde) ve dördüncü alt boyut ise Ayrışmamış Red (4 madde) dir. Alt ölçeklerin hepsi 4 dereceli Likert Tipi olarak değerlendirilmektedir (1=hiçbir zaman doğru değil, 4=hemen hemen her zaman doğru). Ölçekteki tüm sıcaklık/şefkat maddeleri (1, 3, 9, 12, 13, 17, 19, 22, 24) tersine kodlanması gerekmektedir. Ölçekten alınacak toplam puan tüm alt ölçeklerden toplanan puanlar ile elde edilmektedir. Alınabilecek en düşük puan 24 puandır ve en yüksek düzeyde kabulü temsil ederken, en yüksek puan 96 puan ise en yüksek düzeyde red'i

temsil etmektedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı anne formu için .92 olarak baba formu için ise .96 olarak bulunmuştur (Dedeler, Akün, E. ve Batıgün, A. D. 2017).

Romantik İlişkilerde Adlerian Sosyal İlgi Ölçeği: Romantik İlişkilerde Adlerian Sosyal İlgi Ölçeği ergenlerin romantik ilişkilerinde yaşadıkları duygusal ve fiziksel istismar ve soruna yönelme ile sosyal ilgileri arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek 24 maddeden oluşmaktadır ve 5 dereceli Likert Tipi olarak değerlendirilmektedir (1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum). Ölçekteki (15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24) maddeler tersine kodlanması gerekmektedir. Ölçekten alınacak toplam puan toplanan puanların tümüyle elde edilmektedir. Alınabilecek en düşük puan 24 puandır, en yüksek puan ise 120 puandır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .90 olarak bulunmuştur (Kalkan, 2009).

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından hazırlanan "Kişisel Bilgi Formu" ile araştırmanın çeşitli değişkenleri hakkında bilgi toplamak ve çalışma grubunun özelliklerini belirlemek hedeflenmiştir. Hazırlanan formda katılımcıların cinsiyete, anne ve babanın birliktelik durumuna, anne eğitim ve baba eğitim durumuna dair sorular bulunmaktadır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde ilk olarak, verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla, Levene testi (varyansların homojenliği) ve Kolmogorov-Simirnov (K-S) testi uygulanmış; basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerleri hesaplanmıştır. Varyansların homojenliğini test etmek amacıyla yapılan Levene testinden elde edilen veriler, gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığını ($p>.05$), yani grupların birbirine benzer olduğunu göstermiştir. Kolmogorov-Simirnov testi sonucuna göre, ölçeklerden alınan puanlar için p değerleri anlamlı ($p<.05$) bulunmuştur. K-S testinde hesaplanan p değeri .05'ten büyük ise, verilerin normal dağıldığı söylenebilir. Ancak K-S testinde dağılımın örneklem büyüklüğünden etkilendiği ve betimsel yöntemlerle (basıklık ve çarpıklık katsayıları) birlikte kullanılması gerektiği belirtilmektedir (Sprent & Smeeton, 2007). Ölçeklerden alınan puanların basıklık ve çarpıklık katsayılarının ±1 aralığında olduğu görülmüştür. Basıklık ve çarpıklık katsayılarının ±1 sınırları içinde olması, normal dağılımın varlığına kanıt olarak değerlendirilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Normallik testleri sonucunda, varyansların homojen olması ve basıklık- çarpıklık değerlerinin normal dağılım aralığında olması nedeniyle verilen normal dağıldığı kabul edilmiş ve analizlerde parametrik testler kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 20 istatistik paket programı kullanılarak çözümlenmiştir.

BULGULAR

1. Yetişkinlikte Algılanan Ebeveyn Kabul-Red Algısı İle Romantik İlişkilerde Sosyal İlgi Arasında Anlamlı Bir İlişki Vardır.

Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı puan ortalamaları ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi puan ortalamaları karşılaştırılmıştır ve aralarında anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla yapılan istatistiksel işlemler tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: *Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı ve romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasındaki ilişkinin incelenmesi*

	Anne Kabul-red	Baba Kabul-red	Sosyal İlgi Ölçeği
Anne Kabul-red	1		
Baba Kabul-red	.543*	1	
Sosyal İlgi Ölçeği	.247*	.046	1

p<.05*

Tablo 1 incelendiğinde yetişkinlikte algılanan anne kabul-red puanları ile romantik ilişkilerde sosyal ilgiden aldıkları puanları arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (r=.247, p<.05). Yetişkinlikte algılanan baba kabul-red puanları ile romantik ilişkilerde sosyal ilgiden aldıkları puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (r=.046, p>.05).

2. Yetişkinlikte Algılanan Ebeveyn Kabul-Red Algısı ile Romantik İlişkilerde Sosyal İlgi Düzeyi Arasındaki İlişki Cinsiyete Göre Anlamlı Farklılık Göstermektedir.

Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı puan ortalamaları ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi puan ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığına bakmak için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Yapılan istatistiksel sonuçlar tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: *Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı ve romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasındaki ilişkinin cinsiyet değişkenine göre incelenmesi*

Değişken	Cinsiyet	N	Ort.	Ss	T	P
Anne Kabul-Red	Kadın	87	83.82	13.34	1.092	.277
	Erkek	63	81.38	13.82		
Baba Kabul-Red	Kadın	87	79.48	15.78	.765	.446
	Erkek	63	77.44	16.55		
Sosyal İlgi Ölçeği	Kadın	87	98.82	9.81	3.427	.001*
	Erkek	63	92.33	13.39		

p<.01*

Tablo 2 incelendiğinde kadınların yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (anne form) puan ortalamaları 83,8276 bulunurken erkeklerin yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (anne form) puan ortalamaları 81,3810 olarak bulunmuştur. Kadınların romantik ilişkilerde sosyal ilgi puan ortalamaları 98,8276 iken erkeklerin puan ortalamaları 92,333 olarak bulunmuştur. Yapılan t-testi sonuçlarında yetişkinlerin cinsiyet değişkenine göre Yetişkinlikte Algılanan Ebeveyn Kabul Red Algısı (anne form) anlamlı bir farklılaşma göstermiyorken (p=.277, t= 1.092), Romantik İlişkilerde Sosyal İlgi anlamlı bir farklılaşma göstermektedir (p= .001, t= 3.427).

Ortalamalar incelendiğinde kadınların yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (anne form) (X=83,827), erkeklerin yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (anne form) dan (X=81,381) daha yüksektir. Yine ortalamalar incelendiğinde kadınların romantik ilişkilerde sosyal ilgileri (X=98,827) erkeklerin romantik ilişkilerde sosyal ilgilerine göre (X=92,333) daha yüksektir.

Kadınların yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (baba form) puan ortalamaları 79,4828 bulunurken erkeklerin yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (baba form) puan ortalamaları 77,4444 olarak bulunmuştur. Kadınların romantik ilişkilerde sosyal ilgi puan ortalamaları 98,8276 iken erkeklerin puan ortalamaları 92,3333 olarak bulunmuştur. Yapılan t-testi sonuçlarında yetişkinlerin cinsiyet değişkenine göre Yetişkinlikte Algılanan Ebeveyn Kabul Red Algısı (baba form) anlamlı bir farklılaşma göstermiyorken (p=.446, t= .765), Romantik İlişkilerde Sosyal İlgi anlamlı bir farklılaşma göstermektedir (p= .001, t= 3.427).

Tablo 2' de de bahsedildiği gibi ortalamalar incelendiğinde kadınların yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (baba form) (X=83,827), erkeklerin yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (baba form) dan (X=81,381) daha yüksektir. Yine ortalamalar incelendiğinde kadınların romantik ilişkilerde sosyal ilgileri (X=98,827) erkeklerin romantik ilişkilerde sosyal ilgilerine göre (X=92,333) daha yüksektir.

3. Yetişkinlikte Algılanan Ebeveyn Kabul-Red Algısı İle Romantik İlişkilerde Sosyal İlgi Düzeyi Arasındaki İlişki Anne Ve Babanın Birliktelik Durumuna Göre Anlamlı Farklılık Göstermektedir.

Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı puan ortalamaları ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi puan ortalamalarının anne-babanın birliktelik durumu değişkenine göre düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığına bakmak için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Yapılan istatistiksel sonuçlar tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: *Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı ve romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasındaki ilişkinin anne-babanın birliktelik durumu değişkenine göre incelenmesi*

	Anne-Baba Birliktelik Durumu	**N**	**Ort**	**Ss**	**T**	**P**
Anne Kabul-Red	**Evli**	139	83,453	13,370	2.123	.035*
	Boşanmış	11	74,545	13,779		
Baba Kabul-Red	**Evli**	139	79,251	15,932	1.703	.091
	Boşanmış	11	70,727	16,679		
Sosyal İlgi Ölçeği	**Evli**	139	96,978	10,851	3.332	.001**
	Boşanmış	11	85,000	18,016		

p<.05*

p<.01**

Tablo 3 incelendiğinde anne ve babası evli olan yetişkinlerin yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (anne form) puan ortalamaları 83,453 bulunurken anne ve babası boşanmış yetişkinlerin yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (anne form) puan ortalamaları 74,545 olarak bulunmuştur. Anne ve babası evli olan yetişkinlerin romantik ilişkilerde sosyal ilgi puan ortalamaları 96,978 iken anne ve babası boşanmış yetişkinlerin puan ortalamaları 85,000 olarak bulunmuştur. Yapılan t-testi sonuçlarında yetişkinlerin anne-babalarının birliktelik durumuna göre Yetişkinlikte Algılanan Ebeveyn Kabul Red Algısı (anne form)

anlamlı bir farklılaşma gösteriyorken (p=.035, t= 2.123), aynı zamanda Romantik İlişkilerde Sosyal İlgi de anlamlı bir farklılaşma göstermektedir (p= .001, t= 3.332).

Tablo 3' de de bahsedildiği gibi ortalamalar incelendiğinde anne ve babası evli olan yetişkinlerin yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (anne form) (X=83,453), anne ve babası boşanmış olan yetişkinlerin yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (anne form) dan (X=74,545) daha yüksektir. Yine ortalamalar incelendiğinde anne ve babası evli olan yetişkinlerin romantik ilişkilerde sosyal ilgileri (X=96,978) anne ve babası boşanmış olan yetişkinlerin romantik ilişkilerde sosyal ilgilerine göre (X=85,000) daha yüksektir.

Anne ve babası evli olan yetişkinlerin yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (baba form) puan ortalamaları 79,251 bulunurken anne ve babası boşanmış yetişkinlerin yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (baba form) puan ortalamaları 70,727 olarak bulunmuştur. Anne ve babası evli olan yetişkinlerin romantik ilişkilerde sosyal ilgi puan ortalamaları 96,978 iken anne ve babası boşanmış yetişkinlerin puan ortalamaları 85,000 olarak bulunmuştur. Yapılan t-testi sonuçlarında yetişkinlerin anne-babalarının birliktelik durumuna göre Yetişkinlikte Algılanan Ebeveyn Kabul Red Algısı (baba form) anlamlı bir farklılaşma göstermiyorken (p=.091, t= 1.703), Romantik İlişkilerde Sosyal İlgi de anlamlı bir farklılaşma göstermektedir (p= .001, t= 3.332).

Yine bahsedildiği gibi ortalamalar incelendiğinde anne ve babası evli olan yetişkinlerin yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (baba form) (X=79,251), anne ve babası boşanmış olan yetişkinlerin yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (baba form) dan (X=70,727) daha yüksektir. Yine ortalamalar incelendiğinde anne ve babası evli olan yetişkinlerin romantik ilişkilerde sosyal ilgileri (X=96,978) anne ve babası boşanmış olan yetişkinlerin romantik ilişkilerde sosyal ilgilerine göre (X=85,000) daha yüksektir.

4. Yetişkinlikte Algılanan Ebeveyn Kabul-Red Algısı İle Romantik İlişkilerde Sosyal İlgi Düzeyi Arasındaki İlişki Anne Eğitim Düzeyine Göre Anlamlı Farklılık Göstermektedir.

Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı puan ortalamaları ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi puan ortalamalarının anne eğitim düzeyi değişkenine göre düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığına bakmak için çok yönlü varyans analizi MANOVA testi yapılmıştır. Yapılan istatistiksel sonuçlar tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4: *Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı ve romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasındaki ilişkinin anne eğitim düzeyi değişkenine göre incelenmesi*

	Anne Eğitim Düzeyi	**N**	**Ort**	**Ss**	**F**	**P**
Anne Kabul-Red	**İlkokul**	75	84,2533	12,40324	.680	.607
	Ortaokul	31	80,2258	14,19086		
	Lise	29	81,0000	16,42950		
	Üniversite	13	84,0000	12,46996		
	Lisansüstü	2	86,5000	4,94975		
Baba Kabul-Red	**İlkokul**	75	81,0000	15,50850	1.214	.307
	Ortaokul	31	76,3548	15,73859		
	Lise	29	76,1379	17,77583		
	Üniversite	13	74,2308	16,18721		
	Lisansüstü	2	89,5000	9,19239		
	İlkokul	75	95,6667	11,46951	.773	.545

Sosyal İlgi Ölçeği	**Ortaokul**	31	94,2258	13,15221	
	Lise	29	99,3103	8,55279	
	Üniversite	13	95,5385	17,10076	

Analiz sonuçlarına bakıldığında annenin eğitim düzeyine göre yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (anne form) ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasındaki ilişkiyi incelemek için Wilks' lambda değerine bakılmıştır. Wilks' lambda değeri .05' den büyük olduğu için anne eğitim düzeyine göre yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (anne form) ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür (Wilks' lambda (λ) =.609). Annenin eğitim düzeyine göre yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (baba form) ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasındaki ilişkiyi incelemek için Wilks' lambda değerine bakılmıştır. Wilks' lambda değeri .05' den büyük olduğu için anne eğitim düzeyine göre yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (baba form) ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür (Wilks' lambda (λ) =.440).

5.Yetişkinlikte Algılanan Ebeveyn Kabul-Red Algısı İle Romantik İlişkilerde Sosyal İlgi Düzeyi Arasındaki İlişki Baba Eğitim Düzeyine Göre Anlamlı Farklılık Göstermektedir. Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı puan ortalamaları ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi puan ortalamalarının babanın eğitim düzeyi değişkenine göre düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığına bakmak için çok yönlü varyans analizi MANOVA testi yapılmıştır. Yapılan istatistiksel sonuçlar tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: *Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı ve romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasındaki ilişkinin baba eğitim düzeyi değişkenine göre incelenmesi*

	Baba Eğitim Düzeyi	**N**	**X**	**Sd**	**F**	**P**
Anne Kabul-Red	**İlkokul**	47	83,3404	12,70104	.977	.422
	Ortaokul	34	85,2059	12,49674		
	Lise	41	79,4878	17,10135		
	Üniversite	26	83,5385	9,68806		
	Lisansüstü	2	87,5000	6,36396		
Baba Kabul-Red	**İlkokul**	47	81,2553	16,55619	2.013	.096
	Ortaokul	34	79,0294	14,92504		
	Lise	41	79,5610	14,48628		
	Üniversite	26	71,1154	18,01405		
	Lisansüstü	2	88,5000	7,77817		
Sosyal İlgi Ölçeği	**İlkokul**	47	93,0851	12,33029	1.486	.209
	Ortaokul	34	98,5294	9,51310		
	Lise	41	95,7805	12,53697		
	Üniversite	26	98,5385	12,41686		
	Lisansüstü	2	100,5000	3,53553		

Analiz sonuçlarına bakıldığında babanın eğitim düzeyine göre yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (anne form) ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasındaki ilişkiyi incelemek için Wilks' lambda değerine bakılmıştır. Wilks' lambda değeri .05' den büyük olduğu için babanın eğitim düzeyine göre yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (anne form) ile romantik

ilişkilerde sosyal ilgi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür (Wilks' lambda (λ) =.300).

Analiz sonuçlarına bakıldığında babanın eğitim düzeyine göre yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (baba form) ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasındaki ilişkiyi incelemek için Wilks' lambda değerine bakılmıştır. Wilks' lambda değeri .05' den büyük olduğu için babanın eğitim düzeyine göre yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı (baba form) ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür (Wilks' lambda (λ) =.076).

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Elde edilen bulgulara bakıldığında yetişkinlikte algılanan anne kabul algısı ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasında pozitif yönde düşük düzeyli bir ilişki olduğu; baba kabul-red algısı ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu sonucun çalışmanın hipotezini kısmen desteklediği görülmektedir. Kalkan ve Karadeniz-Özbek (2011)'in çalışmasına göre katılımcıların çocukluklarında algıladıkları ihmal ve duygusal istismarın flört kaygısının anlamlı olarak bir yordayıcısı olduğu bulunmuştur (akt. İslam, 2016). Çiftçi'nin (2010) çalışmasında iletişimi az olan ve ebeveynlerine yabancılaşan bireylerin arkadaş ve romantik ilişkilerinde daha kaygılı veya kaçınan ve güvensiz bağlandıkları bulunmuştur. Kumcağız, Orak ve Şahin' in çalışma sonuçlarına bakıldığında, üniversite öğrencilerinin algılamış oldukları ebeveyn tutumları ile romantik ilişkileri ve boyun eğici davranışlarının arasında anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur. Babuşçu (2014) çalışmasına bakıldığında çocukluk döneminde algılanan ebeveyn kabul-red ile evlilikte eş kabul red arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. EKAR kuramına göre de çocuklukta ebeveynlerde algılanan reddin ve sevgisizliğin bireyin yetişkinlikteki sosyal ve romantik ilişkilerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedir. Sonuca bakıldığında bu bulgular bu araştırmanın sonucunu desteklemektedir.

Cinsiyet değişkenine göre yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul-red algısı anlamlı bir farklılaşma göstermiyorken, romantik ilişkilerde sosyal ilgi değişkeni anlamlı bir farklılaşma göstermektedir. Ortalamalar incelendiğinde kadınların romantik ilişkilerde sosyal ilgileri erkeklerin romantik ilişkilerde sosyal ilgilerine göre daha yüksektir. Literatür incelendiğinde kadınların romantik ilişkilerde sosyal ilgileri erkeklerin romantik ilişkilerde sosyal ilgilerine göre daha yüksek olduğu birçok araştırmada saptanmıştır. Kadınların yapısal olarak sıcaklığa ve yakınlığa erkeklere göre daha düşkün oldukları bilinmektedir. Genel anlamda yapılan birçok araştırmaya göre kadınların daha çok duyguları ile erkeklerin ise mantıkları ile hareket ettikleri saptanmıştır. Bu araştırmanın ve diğer araştırmaların sonuçlarına bakıldığında tespit edilen fark bu şekilde açıklanabilir. Çetin, Aytar, Pak ve Artık (2016) çalışmasında katılımcıların ebeveyn ve arkadaşlarına bağlanmaları ile romantik ilişkilerinde problem çözmelerinin cinsiyet açısından ele alındığında öğrencilerin arkadaşlarına bağlanma puanlarına göre cinsiyet açısından anlamlı fark bulunmuştur. Bu çalışma elde edilen sonucu desteklemektedir. Tetik (2018) çalışmasında yetişkinlerin aşka ilişkin görüşleri, cinsiyet değişkeni açısından ele alındığında, erkeklerin oyun gibi aşk tutumunu kadınlardan daha fazla tercih ettiği bulunmuştur. Kadınların ise arkadaşça aşk tutumunu erkeklerden daha fazla tercih ettiği tespit edilmiştir. Algılanan anne-baba ilişkisi cinsiyetlere göre baba ilgisiz alt boyutu, anne ilgisiz alt boyutu, baba bağımlı alt boyutu, anne bağımlı alt boyutu ve baba otoriter alt boyutunda anlamlı farklılık

saptanmıştır. Bu araştırma elde edilen sonucu desteklemektedir. Altınok ve arkadaşlarının (2017) çalışmasında algılanan anne-baba çatışmasının çocuklar, ergenlik dönemindeki bireyler ve genç yetişkinler üzerindeki gözlenmiş etkilerini genel anlamda incelemek amaçlanmıştır. Araştıma bulgularına bakıldığında hem kız hem de erkek çocuklarda annelerin algılamış olduğu çatışma ile çocukların algılamış oldukları çatışmanın boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bu çalışma elde edilen sonucu desteklemektedir. Gültekin'in (2011) araştırmasında çocuklukta algılanmış olan ebeveyn kabul-red ile bu günkü psikolojik uyumun erkeklerin anne-babasından algılamış oldukları kabul-red düzeylerinin bugünkü psikolojik uyumlarının kadınlara göre daha anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Kadınlarda ise annenin kabul-red durumu psikolojik uyum ile daha fazla ilişkili bulunmuştur. Bu araştırma elde edilen sonucu desteklemektedir.

Yetişkinlerin anne-babalarının birliktelik durumuna göre algıladıkları anne kabul-red algısı ve romantik ilişkilerde sosyal ilgi anlamlı bir farklılaşma göstermektedir. Ebeveyni birlikte olan yetişkinlerin romantik ilişkilerde sosyal ilgileri anne ve babası evli olan yetişkinlerin romantik ilişkilerde sosyal ilgilerine göre daha yüksektir. Yetişkinlerin anne-babalarının birliktelik durumuna göre algıladıkları baba kabul-red algısı anlamlı bir farklılaşma göstermiyorken, romantik ilişkilerde sosyal ilgi de anlamlı bir farklılaşma göstermektedir. Yine ortalamalar incelendiğinde anne ve babası evli olan yetişkinlerin romantik ilişkilerde sosyal ilgileri anne ve babası evli olan yetişkinlerin romantik ilişkilerde sosyal ilgilerine göre daha yüksektir. Boşanmış anne-babanın çocuğu olan bireyler çoğunlukla iki taraf arasında kalmaktadır. Boşanmamış ailelerde akşamları tüm aile bireyleri toplanır ve karşılıklı paylaşımda bulunurlar sohbet ederler ve güzel vakit geçirirler. Fakat bu boşanmış ailelerde pek mümkün olmamaktadır. Boşanan anne babalar genellikle kötü bir şekilde ayrıldıkları için bir araya gelmek istemezler, gelseler bile sonuç itibariyle yine ayrı evlere dağılmak zorunda kalacaklar. Anne baba arasında ki gerginliğin çocuğa yansıması da ayrı bir konu. Tüm bu ve bunlar gibi sebeplerden dolayı boşanmış ebeveyn ile büyüyen bireyler evde bulamadıkları duygusal ve psikolojik eksikliği dışarıda arkadaş çevresinde ararlar. Bu nedenle sosyal ilgilerinin daha yüksek olabileceği düşünülmektedir. Boşanmamış anne-baba evinde büyüyen ve yaşayan bireyler birçok yönden kendini tamamlayabilir ve güven duygusunu daha rahat oluşturabilir ve bunları dışarıda arama gereksinimi duymaz. Cebeci ve Ceylan (2009) çalışmasının sonuçları incelendiğinde boşanmış anne-babaların çocuklarının güvenli bir şekilde bağlanma durumları ile durumluk kaygı düzeyleri arasında negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Boşanmış anne-babaya sahip çocukların durumluk ve sürekli kaygı puan ortalamalarının, ailesi tam olan çocukların durumluk ve sürekli kaygı puan ortalamalarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yalçın, Arslankılıçoğlu ve Acar (2017) araştırmasında anne babası ayrı yaşayan veya boşanmış bireylerin evliliğe ilişkin tutumlarının etkisi incelendiğinde, boşanmamış ailelere sahip kişilerin evliliğe ilişkin tutumlarının boşanmış ailelere sahip kişilere nazaran yüksek bulunmuştur.

Anne ve baba eğitim düzeyine göre yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı ile romantik ilişkilerde sosyal ilgi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür Bu sonuç çalışmanın hipotezini desteklememektedir. Çetin, Aytar, Pak ve Artık (2016) çalışmasından elde edilen sonuca göre katılımcıların ebeveyn ve arkadaşlarına bağlanma ile romantik ilişkilerinde problem çözmelerinin anne eğitim düzeyi değişkeni açısından değerlendirilmesinde anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Bu çalışma elde edilen sonucu desteklemektedir. Cebeci ve Ceylan'ın

(2009) çalışmasından elde edilen bulgulara göre anneleri ortaokul mezunu çocukların güvenli bağlanmaya ilişkin puanları, anneleri diğer eğitim düzeyinde olan çocukların puanlarından anlamlı derecede düşük bulunmuştur. Bülbül (2014) çalışmasına göre annenin eğitim düzeyinin lise, lisans ve daha üstü olanların ilişki doyumları eğitim düzeyi ilkokul ve altı olanlardan daha yüksek çıkmıştır. Sevinç ve Şener-Kılınç (2018) çalışmasında annenin eğitim düzeyinin anne ile bağlanmada önemli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bunun yanı sıra babanın eğitim düzeyinin babaya güvenli bağlanma aşamasında anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Bu çalışma elde edilen bu sonucu desteklememektedir. Bülbül (2014) çalışmasında babanın eğitim düzeyi lise, lisans ve daha üstü olanların ilişki doyumları eğitim düzeyi ortaokul ve altı olanlardan daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca ilişki korkusu kaygısı babanın ortaokul ve altı eğitim düzeyi olanların eğitim düzeyi lise, lisans ve daha üstü olanlardan yüksek olarak bulunmuştur.

Öneriler

Araştırma daha büyük bir örneklem gruplarına yapılabilir.

Bu çalışma üniversite öğrencileri üzerinde yapılmıştır. İlerideki çalışmalarda farklı yaş grupları araştırılabilir.

Yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul-red algısı ve romantik ilişkilerde sosyal ilgi düzeylerinin birlikte araştırıldığı çalışmaların sayısının az olması ve aralarındaki ilişkinin daha net bir biçimde ortaya konulamaması sebebiyle daha ayrıntılı ve genel bir biçimde incelenebilir. Özellikle araştırmalarda yetişkinlikte algılanan ebeveyn kabul red algısı ve romantik ilişkilerde sosyal ilgi düzeyleri arasındaki ilişkinin sebepleri ve sonuçlarına ilişkin daha net bulgulara ulaşılabilir.

Kaynakça

Adler, A. (2000). Sosyal duygunun gelişiminde bireysel psikoloji. H. Özgü (Çev.). İstanbul: Hayat Yayınları

Altınok, A., Ömer, Ö. z. e. r., Zeynep, S. e. t., & Bayoğlu, F. Anne-Baba çatışması: Türkiye deki çalişmalar üzerine bir değerlendirme. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (59), 329-345.

Ansbacher, H. L. (1991b). The development of Adler's concept of social interest: A critical study. Journal of Individual Psychology, 47(1), 64-65.

Babuşçu, B. (2014). The relationship between parental acceptance-rejection and intimate partner acceptance-rejection among married individuals. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). ODTÜ, Ankara.

Bülbül, A. (2014). *Ergenlerin algılanan anne baba tutumları ile yakın ilişkilerindeki psikolojik eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Doctoral dissertation, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Cebeci, T., & Ceylan, S. (2009). *Tam aileye ve tek ebeveyne sahip ailelerden gelen 7-12 yaşları arasındaki çocukların bağlanma stilleri ve kaygı durumları arasındaki ilişki* (Master's thesis, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Creswell, J. W. (2012). Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches. Sage publications.

Çetin, N., Aytar, A. G., Pak, M. D., & Artık, A. (2016). Ergenlerde Anne-Baba Ve Arkadaşlara Bağlanma Biçimleri İle Romantik İlişkilerde Sorun Çözmeleri Arasindaki İlişkinin İncelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *27*(2), 79-95.

Çiftçi, D. (2010). *Kişinin ebeveyn ilişki algısı ile yetişkinlik bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Master's thesis, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Dedeler, M., Akün, E., ve Batıgün, A.D. (2017). Yetişkin ebeveyn kabul-red ölçeği – kısa form'un uyarlama çalışması. *Düşünen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 30, 181- 193.

Downey, G., & Feldman, S. I. (1996). Implications of rejection sensitivity for intimate relationships. Journal of Personality and Social Psychology,70(6), 1327-134.

Downey, G., Bonica, C. and Rincon, C. 1999. "Rejection sensitivity and adolescent romantic relationships". In *The development of romantic relationships in adolescence*, Edited by: Furman, W., Brown, B. B. and Feiring, C. 148–174. New York: Cambridge University Press.

Downey, G., Feldman, S., & Ayduk, O. (2000). Rejection sensitivity and male violence in romantic relationships. *Personal Relationships*, *7*(1), 45-61.

Hendrix, H. (1990). Getting the love you want, a guide for couples. New York: Harper Perennial.

Gültekin, Z. (2011). *Üniversite öğrencilerinin algılanan anne-baba reddiyle baş etmeleri ile denetim odağı, öğrenilmiş güçlülük ve eş kabul-reddiyle ilişkisi* (Doctoral dissertation, DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Kalkan, Melek. (2009). Adlerian social interest scale-romantic relationship form (ASIS-RR): Scale development and psychometric properties. Individual Differences Research. 7. 40-48.

Kalkan, M., & Özbek, S. K. Çocukluk Çaği Örselenme Yaşantıları Ergenlerdeki Flört Kaygısını Yordar mı?. Akt. İslam, E. (2016). *Romantik ilişkide kendilik değerlendirmesi ile algılanan ebeveyn kabul-red düzeyi arasındaki ilişki ve kendini toparlama gücünün aracılık rolü* (Master's thesis, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Khaleque, A.&Rohner, R. P. (2002).Perceived parental acceptancerejection and psychological adjustment: a meta-analysis of cross-cultural and intracultural studies.Journal of Marriage and Family, 64(1), 54-64.DOI:10.1111/j.1741-3737.2002.00054.x

Kumcağız, H., Orak, O. S., & Şahin, C. Üniversite Öğrencilerinin Romantik İlişkilerinde Algıladıkları İstismarı Yordamada Algılanan Anne Baba Tutumları ve Boyun Eğici Davranışlar. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *7*(2), 389-399.

Rohner, R. P. (2004). The parental acceptance and rejection syndrome: Universal correlates of perceived rejection. American Psychologist, 59, 830-840.

Sevinç, G., & Şener-Kılınç, T. (2018). Güvenli bağlanma düzeyi ve benlik kurguları ile üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin uyumu arasındaki ilişki.

P. Sprent & N.C. Smeeton (2007). Applied Nonparametric Statistical Methods (4th ed.).: Boca Raton: Chapman & Hall/CRC. 530+x pp. US$ 83.95. ISBN-10: 1-58488-701-X.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics: International edition. *Pearson2012*.

Tetik, S. (2018). *Yetişkinlerde algılanan ebeveyn ilişki tutumları ile aşka dair görüşler arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Doctoral dissertation, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Weber, DA (2003). Bireysel Psikoloji ve Bağlanma Kuramının Karşılaştırılması. *Bireysel Psikoloji Dergisi* , *59* (3).

Yalçın, H., Arslan Kılıçoğlu, E., & Acar, A. (2017). Gençlerin Evlilik Ve Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları. *Journal of International Social Research*, *10*(52).

EŞLER ARASI TAHAMMÜL ÖLÇEĞİ GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Prof. Dr. Ahmet AKIN [1], Perihan KARA [2]

[1]İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Yüksek Lisans Programı, - 0000-0002-5194-5202

[2]İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Yüksek Lisans Programı, -0000-0002-1865-2475

Öz: Tahammül kelimesi olumsuz zor durumlara karşı güçlü kalabilme, dayanabilme gücü, dış etkenler karşısında kişinin sabırlı olması anlamına gelmektedir. Tahammül sahibi kişiler oldukça sabırlı ve karşılaştığı sorunlar karşısında oldukça dirençlidir. Evlilikte tahammül ise eşlerin olumsuz durumlarına sabretmesidir. Günümüzde yeni modern ailede çatışma ve tartışmaya sebep olan faktörler değişmiştir. Değişim ile ortaya çıkan bu sorunlar eşler arasında ilişkiye zarar vermekte ve eşler arasındaki uyum bozulmaktadır. Bu nedenle, eşlerin evlilikte nelere tahammül gösterip göstermediklerini saptayabilmek amacıyla bir ölçek geliştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu araştırmanın amacı Eşler Arası Tahammül Ölçeği'ni geliştirmek, geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

Araştırma yaşları 21 ile 69 arasında değişen 355'i kadın 60'ı erkek 415 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların eşler arası tahammül düzeyi farklılıklarını ölçmek üzere 28 maddelik bir madde havuzu hazırlanmıştır. Bu maddeler gramer, anlaşılabilirlik, eşler arası tahammülü ölçmesi açılarından incelenip 25 maddelik uygulama formu elde edilmiştir. Eşler Arası Tahammül Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Eşler Arası Tahammül Ölçeği'nin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Eşler Arası Tahammül Ölçeği'nin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği ise Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 20 programı ile yapılmıştır.

Eşler Arası Tahammül Ölçeği'nin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %33'ünü açıklayan, öz-değeri 8,3 olan tek boyutlu ve 25 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .92 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri .40 ile .69 arasında sıralanmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı .91 olarak bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .35 ile .63 arasında sıralanmaktadır. Bu sonuçlar Eşler Arası Tahammül Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Eşler Arası Tahammül, Geçerlik, Güvenirlik.*

Abstract:

The word 'tolerance' means to be strong against negative difficult situations, to be able to endure, to be patient in the face of external factors. Tolerant people are very patient and very resilient in the face of problems they encounter. Tolerance in marriage is the patience of the spouses in their negative situations. The factors that cause discussions and conflicts in today's modern families have changed. These reasons damages the relationships between partners and the harmony spoils. That's why, a scale is needed to be created in order to determine what partners tolerate in their relationships and what not.

This research aims to develop the Tolerance Scale between Spouses and examine its validity and reliability. 415 participants contributed to the research, aged between 21 and 69, 355 female and 60 male. An item pool of 28 items is prepared to measure the differences in the tolerance levels between participants and their spouses. The Peer Tolerance Scale has a 5-point Likert type scale of 1 "strongly disagree" and 5 "strongly agree". The item analysis of the Peer Tolerance Scale was corrected and the total comprehensive coefficients were calculated. Validity and reliability analyzes have been made with SPSS 20 program.

As a result of the exploratory factor analysis applied for the construct validity of the tolerance scale between the partners, a one-dimensional, 25-item measurement tool with an eigenvalue of 8.3, which explains 33% of the total variance, has been obtained. The KMO sample coefficient of concordance of the scale has been found to be 0.92. The factor loads of the scale range from 0.40 to 0.69. Cronbach alpha internal reliability as .91. Revised item comprehensive coefficients of the scale. It ranges from .35 to .63. These results show that the Spousal Tolerance Scale is a valid and reliable measurement tool.

Keywords: Tolerance Between Spouses**,** Validity, Reliability

GİRİŞ

Aile, toplumun en temel yapı taşı olarak bilinmektedir. Aileyi oluşturan eşlerin birbirlerinden beklentileri olabilmektedir. Bu beklentiler genel olarak eşler arasında birbirlerini duyan, anlayan, diğer eşin sorununu önemseyen, çözüm üretmeye çalışan amaçlar üzerine kurulmaktadır. Yani ilişkiyi ve evliliği daha iyi bir şekilde sürdürmek, problemleri çözebilmek, ilişki, aile, birey bağlamında sağlıklı eşler olmak ve sağlıklı bir aile sistemi oluşturmaktır.

Eşlerin birbirinden beklentileri ihtiyaçları ve taleplerine bağlı olarak bazı memnuniyetsizlikler yaşanabilir. Eşlerin birbirine tahammül göstermesi, ilişkinin zarar görmesini ve evlilik müessesesinin yara almasını önleyebilir. Bu nedenle, eşlerin evlilikte nelere tahammül gösterip göstermediklerini saptayabilmek amacıyla bir ölçek geliştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu araştırmanın amacı Eşler Arası Tahammül Ölçeği'ni geliştirmek, geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Araştırma 21-69 yaş arasında olan 355'i kadın 60'ı erkek 415 katılımcı üzerinde yürütülmüştür.

Madde Havuzu

Katılımcıların eşler arası tahammülünü ölçmek üzere 28 maddelik bir madde havuzu hazırlanmıştır. Bu maddeler gramer, anlaşılabilirlik, eşler arası tahammülü ölçmesi açılarından incelenip 25 maddelik uygulama formu elde edilmiştir.

Ölçme Aracı

Eşler Arası Tahammül Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Yüksek puanlar, eşler arası tahammüle yönelik olumlu tutumun daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

İşlem

Eşler Arası Tahammül Ölçeği'nin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Eşler Arası Tahammül Ölçeği'nin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği ise Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 20 paket programı ile yapılmıştır.

BULGULAR

Madde Analizi ve Güvenirlik

Yapılan analiz sonucunda, ölçeğin düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının .35 ile .63 arasında sıralandığı bulunmuştur. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı ise .91 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Eşler Arası Tahammül Ölçeği Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Katsayıları

Item-Total Statistics				
	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
m1	52,08	198,438	,411	,909
m2	50,81	191,868	,496	,907
m3	51,60	194,478	,503	,907
m4	51,49	193,656	,543	,907
m5	51,46	192,094	,568	,906
m6	51,92	195,030	,616	,906
m7	51,36	190,110	,634	,905
m8	51,47	192,225	,528	,907
m9	51,71	192,334	,621	,905
m10	51,67	196,937	,353	,910
m11	51,25	190,543	,559	,906
m12	51,19	192,320	,533	,907
m13	50,80	194,595	,392	,910
m14	51,21	192,223	,445	,909
m15	52,13	197,292	,569	,907
m16	50,99	189,454	,585	,906
m17	51,67	193,018	,602	,906
m18	51,56	191,010	,628	,905
m19	50,85	192,656	,442	,909
m20	50,91	189,216	,553	,906
m21	50,68	191,743	,499	,907
m22	51,63	193,697	,507	,907
m23	51,90	196,953	,500	,908
m24	51,09	192,206	,507	,907
m25	50,95	192,510	,449	,909

Yapı Geçerliği

Eşler Arası Tahammül Ölçeği'nin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %33'ini açıklayan, öz-değeri 8,3 olan, tek boyutlu, faktör yükleri .31 ile .82 arasında sıralanan ve 25 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .92 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Eşler Arası Tahammül Ölçeği Faktör Yükleri

Component Matrix[a]

	Component
	1
m1	,475
m2	,541
m3	,568
m4	,598
m5	,620
m6	,682
m7	,686
m8	,582
m9	,678
m10	,404
m11	,601
m12	,584
m13	,436
m14	,488
m15	,640
m16	,623
m17	,669
m18	,686
m19	,479
m20	,589
m21	,530
m22	,566
m23	,564
m24	,540
m25	,480

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ölçeğin yeterli düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu bulunmuştur. Madde-toplam korelasyonunun yorumlanmasında .30 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri ölçülen özellik bakımından iyi derecede ayırt ettiği (Büyüköztürk, 2004) düşünülerek, ölçeğin madde toplam korelasyon katsayılarının .35 ile .63 arasında sıralanması açısından yeterli olduğu görülmektedir. Açımlayıcı faktör analizi sonucu ölçeğin tek boyutlu olduğu bulunmuştur. Tezbaşaran (1996), araştırmalarda kullanılabilecek ölçme araçları için ön görülen güvenirlik düzeyinin .70 olduğunu söylemiştir. Buna göre, ölçeğe ilişkin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısının .91 ile yeterli olduğu görülmektedir. Bu bulgulara dayanarak Eşler Arası Tahammül Ölçeği'nin psikoloji, aile danışmanlığı, sosyoloji vb. disiplinlerde kullanılabilecek, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Türk Psikologlar Derneği.

LOJİSTİK HUKUKUNUN ULUSLARARASI HUKUK DİSİPLİNİ İÇİNDEKİ ROLÜNÜN İNCELENMESİ

Öğr. Gör. Dr. Eda TUTAK[1]

[1]Gümüşhane Üniversitesi, İrfan Can Köse Meslek Yüksekokulu

, ORCID ID: 0000-0002-8567-8106

ÖZET

Küreselleşme ve teknolojik ilerlemenin etkisiyle ürün, mal ve hizmetlerin üretim yeri ve nihai tüketim noktası arasındaki mesafe giderek artmış, buna bağlı olarak bir ürün veya hizmetin üreticiden tüketiciye teslimine kadar tüm planlama, uygulama, nakliye, depolama, paketleme ve dağıtım süreçlerini kapsayan lojistik faaliyetler daha kritik bir boyut kazanmıştır. Mal ve insan hareketliliğinin büyük bir hızla arttığı, küresel ticaretin devletlerin sürdürülebilir ekonomik gelişimlerinde vazgeçilmez bir yere sahip olduğu 21. yüzyılda; lojistik faaliyetler küresel ticaretin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Özellikle 2019 yılının sonunda Çin'in Wuhan Kenti'nde ortaya çıkan ve 2022 yılında etkileri devam eden Covid-19 pandemisi nedeni ile küresel tedarik zincirinde yaşanan sorunlar; uluslararası lojistik faaliyetlerin önemini bir kez daha ortaya koymuş, lojistik sektörünün küresel ekonomi içindeki konumunu sağlamlaştırmıştır. Bu kapsamda uluslararası lojistik faaliyetlerde uygulanacak kuralları belirlemek ve küresel ticari ilişkileri kolaylaştırıcı bir zemin hazırlamak alandaki temel ihtiyaçlardan birini temsil etmektedir. Bu hukuki zemin ise ancak uluslararası hukuka uygun olarak geliştirilecek lojistik hukuku ile mümkündür. Bu çalışmanın amacı; lojistik hukukunun uluslararası hukuk düzeni içindeki yerini tespit etmek ve bu alanda oluşturulmuş en temel uluslararası düzenlemelerin bir çerçevesini sunmaktır. Çalışmada öncelikle lojistik faaliyetlerin dünya ekonomisindeki önemine değinilmiş, daha sonra uluslararası hukukun kapsamı üzerinde durulmuş ve son olarak lojistik hukukunda geçerli olan uluslararası düzenlemeler detaylı şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimler: Lojistik Faaliyetler, Lojistik Hukuku, Uluslararası Hukuk

Giriş

2000'li yılların başından itibaren yaşanan gelişmeler, ulusal ekonomilerin daha dışa açık, kırılgan ve küresel ticaret odaklı bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin başında küreselleşmenin hızla yayılması gelmekte iken teknolojik ilerlemeler bu durumu hızlandırmaktadır. Dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan olayın bir başka yerde etki

yaratmasıyla sonuçlanan iç içe geçmiş ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yapı dünya devletlerinde ulusal sınırları giderek azaltırken artan küresel ilişkiler yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaçların başında artan uluslararası ilişkiler de düzen sağlayabilmek ve ilişkilerde geçerli olacak hukuki düzenlemeleri belirleyebilmek gelmektedir. Kural koyan ve bu kurallara uyulmasını sağlayacak üst bir otoritenin olmadığı uluslararası ilişkilerde düzeni sağlayabilmenin demokratik yolu ise uluslararası hukukun geliştirilmesi ile olanaklıdır.

Lojistik hukukunun uluslararası hukuk disiplini içindeki rolünün incelenmesini amaçlayan bu çalışmada öncelikle lojistik faaliyetlerin dünya ekonomisindeki önemine değinilmiş, daha sonra uluslararası hukukun kapsamı üzerinde durulmuş ve son olarak lojistik hukukunda geçerli olan uluslararası düzenlemeler detaylı şekilde ele alınmıştır.

1. Lojistik Faaliyetlerin Dünya Ekonomisindeki Önemi

21. yüzyılda küreselleşme ve teknolojik ilerlemeyle birlikte ulusal sınırlar ortadan kalkmış ve devletlerin ekonomileri iç içe geçmiş bir yapıda küresel ekonominin birbirinden ayrılmaz parçası haline gelmiştir. 2019 yılının sonunda Çin'in Wuhan Kenti'nde ortaya çıkan (Ciotti vd., 2020:365) ve 2020'de dünya ekonomisinin daralmasına sebep olan Covid-19 pandemisinin etkileri 2022 yılında da devam ederek dünya ekonomisinin birçok açıdan kısıtlanmasına sebep olmuştur. Pandemi nedeniyle bireylerin gündelik hayatlarına kısıtlamalar getirilirken aynı zamanda ülkelerin ekonomik faaliyetlerinde de sorunlar yaşanmıştır (Tanrıkulu ve Odabaş, 2021: 214). Küresel ticarette sorunların ve aksaklıkların yaşanmasına sebep olan bu küresel salgın krizi; ekonomide bazı alanların önemini daha hissedilir hale getirmiş ve bu alanların ekonomik faaliyetlerde kritik ve stratejik konumu yeniden değerlendirilmiştir. Lojistik sektörü, bu alanlardan birini temsil ederken ülkelerin uzun vadede lojistik faaliyetlerinin iyileştirilmesine yönelik çalışmaları da yaygınlık kazanmıştır.

Lojistik kelimesi ilk kez 1905 yılında askeri bir tanımlamayla "orduya ait malzeme ve personelin taşınma, tedarik, bakım ve yenilenmesi" şeklinde kullanılmıştır (Bakkal ve Demir, 2011: 3). Ancak lojistiğin öneminin anlaşılması II. Dünya Savaşı ile birlikte gerçekleşmiş ve bu tarihten sonra lojistik faaliyetler, bilimsel bakış açısıyla ele alınmaya başlanmıştır. En genel tanımıyla lojistik; bir ürün veya hizmetin üreticiden tüketiciye kadar tüm planlama, uygulama, nakliye, depolama, paketleme ve dağıtım süreçlerini ifade etmektedir (Büyüközkan ve Ilıcak, 2021: 1). Başlangıçta askeri alanda kullanılan lojistik kavramı günümüzde iş sektöründe de özellikle imalat sektörlerindeki şirketler tarafından kaynakların tedarik zinciri boyunca nasıl ele

alındığını ve taşındığını belirtmek için kullanılmaktadır. Uluslararası lojistik ise; "malların, hizmetlerin ve ilgili bilgilerin bir çıkış noktasından farklı bir ülkede bulunan bir tüketim noktasına akışını ve depolanmasını planlama, uygulama ve kontrol etme süreci" olarak tanımlanabilmektedir (Lin ve Chang, 2018: 329). Dünyanın önde gelen endüstrilerinden biri olan lojistik endüstrisi, dünya ekonomisi üzerinde yüksek oranda bir etkiye sahiptir (Trajkov ve Biljan, 2021: 314). Toplumların yaşadığı coğrafyaların sahip olduğu doğal zenginlikler, fiziksel şartlar ve elverişlilik gibi faktörler orada üretilen ürünleri belirlemektedir. Ancak bu faktörlerin farklılaşması, tüketim ürünlerinin her yerde üretilememesine yol açmakta ve çoğu zaman üretim ve tüketim noktaları birbirinden farklı noktaları temsil etmektedir. Bu nedenle lojistik hizmetler; bu ürünlerin taşınmasında kilit rol oynamaktadır. Ayrıca, teknolojik ilerlemeyle birlikte taşıma hizmetlerinin geliştirilmesi, maliyetlerin azaltılması ve ulaştırma alt yapısının geliştirilmesi sonucu üretim noktası ile tüketim noktası arasındaki coğrafi mesafe giderek artmış ve bu nedenle lojistik sektörü yüksek oranda önem kazanmıştır (Neeraja vd., 2014: 665).

2000'li yılların başından itibaren hızla gelişen teknoloji, dünyayı birbirine daha fazla yakınlaştırarak küreselleşme etkilerinin daha derinden hissedilmesine yol açmıştır. Yaşanan gelişmeler neticesinde dünyanın bir köşesinde ortaya çıkan sorunlar diğer ucunda eş zamanlı hissedilirken ekonomik, sosyal, kültürel, askeri, siyasi ve güvenlik gibi kritik alanlarda iç içe geçmiş bir dünya görüntüsünü ortaya çıkarmıştır. Bu durumun en güncel örneklerinden birini 2019 yılının sonunda ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ve ortaya çıkardığı küresel sağlık krizi oluşturmaktadır. Bu küresel pandemi krizi, tek tek devletlerin sağlık, ekonomi, sosyal, kültürel, siyaset ve diğer toplumsal alanlarda sorunlar yaşamasına sebep olurken aynı sorunların tüm dünyada hissedilmesi küreselleşmenin etki alanının büyüklüğünü gözler önüne sermiştir. Ortaya çıkan tüm bu gelişmeler neticesinde dünya toplumlarının karşı karşıya kaldığı en kritik sorunların yaşandığı alanlardan birini ekonomik ve ticari faaliyetler oluşturmaktadır. Tüm dinamikleriyle birlikte devletlerin öncelikli üzerinde durduğu ve geliştirilmesi amacıyla politika ve stratejiler ürettiği, önemli ölçüde ulusal güvenlik konuları arasında ele alınan ekonomi, önemli bir ulusal güç bileşeni olarak tanımlanmaktadır (İnan ve Biber, 2020: 56). Devletlerin sahip olduğu ekonomik güç; sahip olduğu ulusal gücün temel kaynaklarından biri olarak görülmekte ve dünya ekonomisini etkileyen her durum, olay, gelişme, sorun iç içe geçmiş bir yapıda varlık gösteren ulusal ekonomileri de yakından ilgilendirmektedir.

Üretim yerinden nihai tüketim noktasına kadar ürünlerin akışını sağlayan işlemler bütünü olarak tanımlanan lojistik faaliyetler (Bayraktutan vd., 2012: 62); küreselleşmenin etkisiyle geniş çapta bir dünya pazarında gerçekleşmekte ve ekonomik faaliyetlerin merkezinde yer almaktadır. Araştırmalar, lojistik endüstrisinin (ulaşımla birlikte) karmaşık küresel tedarik zinciri ağları aracılığıyla mal ve hizmetlere destek sağladığı için ekonomik büyümeye büyük ölçüde katkıda bulunduğunu göstermektedir (Saidi vd., 2020: 278). Ayrıca lojistiğin stratejik bir sektör olarak hem bir şirketin rekabet gücünde hem de bir ülkenin zenginliğinde temel bir role sahip olduğu bilinmektedir (Uyar vd., 2021: 37). Dolayısıyla küresel ekonominin ayrılmaz bir parçasını temsil eden lojistik sektörü ve bu alanda gerçekleştirilen faaliyetler; dünya devletleri arasında etkileşimin en fazla yaşandığı alanlardan birini temsil ederken bu alanda devletlerin üzerinde mutabık kaldığı kurallara da giderek artan şekilde ihtiyaç duyulmaktadır. Devletler arasında farklı konularda uyulacak kurallar bütünü temsil eden *"Uluslararası Hukuk"* bu ihtiyacın karşılanmasındaki temel kurallar bütününü oluşturmaktadır.

2. Uluslararası Hukukun Kapsamı

Uluslararası hukuk, devletlerin ve özel tarafların uluslararası işlemlerini düzenlemek için birden fazla devlet tarafından oluşturulan hukuk kurallarının bütünüdür (Janis, 2015: 507). Başlangıçta devletler arasındaki hukuki ilişkileri düzenleyen uluslararası hukuk kuralları, günümüzde kapsamı genişleyerek en genel anlamda uluslararası düzeyde hak sahibi olabilme ve yükümlülük altına girebilme yeteneği olan uluslararası hukuk kişileri arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Aksar, 2017: 24). Burada üzerinde durulan hukuki ilişkiler; özne, nesne ve içerik (kapsam) olmak üzere üç boyutuyla ele alınabilmektedir (Whang ve Chang, 2020: 3-4): Hukuki ilişkilerin özneleri; haklardan yararlanan ve yükümlülüklerini yerine getirenleri ifade ederken hukuki ilişkilerin nesneleri; hukuki ilişkilerin öznesinin hak ve yükümlülüklerinin işaret ettiği, etkilediği ve üzerinde hareket ettiği nesneyi birbirine bağlayan aracıyı ifade etmektedir. Bu ilişkilerin içeriği yani kapsamını ise haklar ve yükümlülükler oluşturmaktadır.

Uluslararası hukukun ulusal hukuktan en önemli farkı; birbirinden üstün sayılabilecek aktörler arasındaki bir ilişkiden söz edilmemesi, eşitler arasındaki bir ilişkiler ağının varlığı ve kuralların uygulanmasını denetleyen genel bir üstün otoritenin bulunmamasıdır. Dolayısıyla ortaya çıkan uluslararası hukuk kurallarına taraflar kendi rızalarıyla bağlı kalacaklarını beyan etmekte ve söz konusu yükümlülüklere uyulmadığında zorlayıcı tedbir alınması ise çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Bu kapsamda Uluslararası Adalet Divanı Statüsü 38. maddede uluslararası

hukuk kurallarını meydana getiren kaynakları; asli ve yardımcı kaynaklar olmak üzere ikili bir ayrımla sıralamıştır (Acer ve Kaya, 2010: 30-31). Bu noktada uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde ilk aşamada uygulanacak olan uluslararası hukukun asli kaynakları; uluslararası anlaşmalar, örf-adet kuralları (yapılageliş kuralları) ve genel hukuk ilkeleri iken yardımcı kaynakları; mahkeme kararları ve doktrinlerdir (Aksar, 2017 :58). Uluslararası hukukun en temel belgelerinden biri olan Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nde de belirtildiği üzere taraflar arasında oluşturulmuş bir anlaşma uyuşmazlıkların çözümünde başvurulacak ilk kaynaktır. Dolayısıyla küresel toplumun ihtiyaç duyduğu alanda bir anlaşmaya varmak ise oluşturulan kurallara maksimum düzeyde uyulmasını sağlayabilecek yollardan birini temsil etmektedir.

Toplumsal ihtiyaçlara paralel olarak bu ihtiyaçların karşılanabilmesi için sürekli değişen ve gelişen hukuk kuralları, doğası gereği dinamik bir yapıya sahiptir ve sürekli bir gelişim içindedir. Uluslararası hukuk kuralları da benzer şekilde uluslararası toplum ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla sürekli gelişerek değişmektedir. Örneğin teknolojinin gelişmesi ve uzayda insan faaliyetlerinin gerçekleştirilmesiyle birlikte uzay hukuku alanında gelişmeler kaydedilmiştir (Aganaba-Jeanty, 2016). Benzer şekilde 2000'li yıllarda yaşanan teknolojik ilerleme ve küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan girift yapıdaki dünya ekonomisinde ve uluslararası ticari faaliyetlerde uluslararası hukuk kurallarına duyulan ihtiyaç da gün geçtikçe artmakta ve küresel ticari faaliyetlerde önemli bir yere sahip olan lojistik faaliyetlerde geçerli olmak üzere hukuk kurallarının belirlenmesi kritik önem arz etmektedir. Lojistik alanının ve dolayısıyla lojistik hukukunun özellikle 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 pandemisi sonrasında önemi giderek artmış ve küresel lojistik faaliyetlerde, anlaşmazlıklarda tabi olunacak hukuk normlarına olan ihtiyaç daha hissedilir bir boyut kazanmıştır.

3. Lojistik Hukukunda Geçerli Olan Uluslararası Düzenlemeler

Uluslararası hukuk, anlaşmalar ya da örf ve adetler ile kurulan ve ulusların birbirleriyle olan ilişkilerinde bağlayıcı olarak kabul ettikleri kurallar bütününü ifade etmektedir. İstikrarlı ve organize bir uluslararası ilişkiler uygulaması oluşturabilmek ise ancak anlaşmalar ve sözleşmeler yoluyla mümkündür (Lee, 2016: 244). İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda devletlerin sürdürülebilir bir ekonomik gelişime sahip olabilmelerinin vazgeçilmez koşullarından biri olarak görülen küresel ticaret, dünya çapında üretilen ürün ve hizmetlerin paylaşımının artmasını sağlamış ve dolayısıyla lojistik hizmetlerin önemi de gün geçtikçe artmıştır (Şahin ve Toramanlı, 2016: 387). Özellikle 2019 yılında ortaya çıkan ve etkileri 2022

yılında da devam eden Covid-19 pandemisi, lojistik faaliyetlerin küresel ticaret içindeki önemini daha kritik bir konuma taşımıştır. Küresel ticaretin vazgeçilmezliği ve lojistik faaliyetlerin küresel ekonomi içindeki yeri dikkate alındığında bu alanda oluşturulacak hukuki düzenlemelerin kısacası lojistik hukukunun geliştirilmesi ve güncellenmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Lojistik alanında geçerli olan uluslararası düzenlemeler, devletler arasındaki ticari ilişkilerin sorunsuz bir şekilde yürütülmesindeki temel belirleyicilerden birini temsil ettiğinden uluslararası lojistik hukukunun geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Lojistik faaliyetlerin hukuki dayanağını oluşturan düzenlemeleri ve temel kuralları içeren lojistik hukuku, mal veya hizmetlerin sağlanması amacıyla gerçekleştirilecek etkinliklerin yönetimi, örgütlenmesi ve planlanmasına yönelik faaliyetlerin bütününün düzenlenmesindeki hukuki dayanağı ifade etmektedir (Özdemir, 2020:7). Lojistik faaliyetler, eşya ve insanın yer değiştirmesini de içine alan taşıma faaliyetlerini kapsarken bu taşıma faaliyetleri lojistik faaliyetlerin sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. Devletler arasındaki ticari ilişkilerin artmasıyla birlikte lojistik sektörünün önemli bir bileşeni haline gelen taşıma faaliyetlerinde geçerli olan uluslararası düzenlemeler Şekil 1'de gösterildiği üzere beş temel kategoride ele alınabilmektedir (Caner, 2017: 5-7). Bu çalışmada taşımayı konu edinen uluslararası düzenlemeler; kara yolu, deniz yolu, demir yolu ve karma (multimodal) taşımalar olmak üzere beş başlıkta ele alınmış ve bu alanlarda oluşturulmuş en temel uluslararası anlaşma ve belgeler üzerinde durulmuştur.

Şekil 1: Taşıma Hukuku'nun Kapsamı

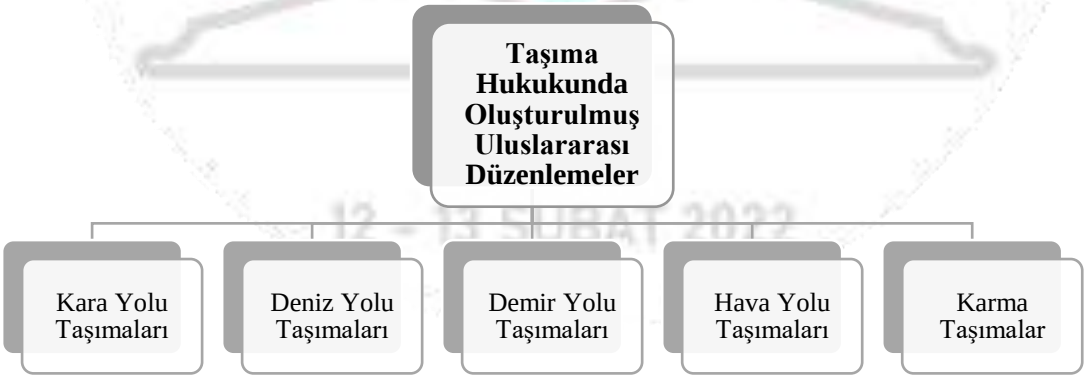

3.1. Uluslararası Taşımacılıkta Geçerli Olan Hukuki Düzenlemeler

Genel olarak taşımacılık; insan ve eşyanın ihtiyaçları karşılamak amacıyla zaman ve mekân faydası gözetilerek yer değiştirmesini sağlayan hizmet olarak tanımlanmaktadır (Akçay, 2005: 1). Küreselleşmeyle birlikte ürün, mal ve hizmetlerin üretim noktası ile tüketim noktası

arasındaki mesafenin önemi giderek azalmış ve bu mesafenin giderek arttığı izlenmiştir. Dolayısıyla insan ve eşyanın en kısa zamanda, en az maliyetle ve en güvenilir şekilde bir yerden bir yere taşınması önem arz etmektedir. Bu kapsamda başvurulabilecek taşıma şekilleri ise kara yolu, deniz yolu, demir yolu, hava yolu ve karma modlar olmak üzere beş kategoride ele alınmaktadır. Bu çalışma kapsamında uluslararası taşımacılıkta geçerli olan devletler arasında veya uluslararası örgütler tarafından oluşturulmuş hukuksal düzenlemeler üzerinde durulmuştur.

Uluslararası taşımacılıkta geçerli olan en temel hukuksal düzenlemeler ve oluşturulan anlaşmalar Tablo 1'de gösterilmiştir. Kara yolu, deniz yolu, hava yolu, demir yolu ve karma modlar olarak beş kategoride ele alınan uluslararası taşımacılıkta geçerli olan hukuksal düzenlemelerin yer aldığı Tablo 1'de; farklı taşıma modlarında geçerli olan uluslararası düzenlemenin adı, yürürlüğe girdiği tarih, amacı, kapsamı ve Türkiye'nin bu düzenlemeyi kabul edip etmediği hakkında bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1: Uluslararası Taşımacılıkta Geçerli Olan Hukuki Düzenlemeler

Taşımacılık Türü	*Uluslararası Sözleşmenin Adı*	*Yıl*	*Amaç-Kapsam*	*Türkiye*
Kara Yolu Lojistiği	"INTERBUS Anlaşması" (Otobüs ve Otokarlarla Uluslararası Arızi YolcuTaşımacılığı Anlaşması)	1982 yılında imzalanmıştır.	Avrupa'da uluslararası taşımacılığın gelişimini desteklemek ve özellikle bununla ilgili organizasyon ve faaliyetlerin kolaylaştırılmasını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur.	2001 yılında imzalamış, 2005 yılında onaylamıştır.
	"ADR Konvansiyonu" (Tehlikeli Maddelerin Uluslararası Kara yolu Nakline Dair Avrupa Anlaşması)	1957'de imzalanmış, 1968'de yürürlüğe girmiştir.	Kara yoluyla uluslararası taşımacılıkta güvenliğin arttırılmasını amaçlamaktadır. Taraf ülkelerin toprakları üzerinden ya da sınırları arasında gerçekleştirilen tehlikeli madde taşımalarını kapsamaktadır.	2010 yılında taraf olmuştur.
	"AETR Konvansiyonu" (Uluslararası Kara yolu Taşımacılığı Yapan Taşıtlarda Çalışan Personelin Çalışmalarına İlişkin Avrupa Anlaşması)	1970 yılında düzenlenmiş, 1976 yılında yürürlüğe girmiştir.	Uluslararası Kara yolu taşımacılığı alanındaki bazı çalışma koşullarına Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ilkeleriyle uyumlu düzenlemeler getirmek ve bu düzenlemelere uyulmasını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur.	2003 yılında taraf olmuştur.
	"ATP Konvansiyonu" (Bozulabilir Gıda Maddelerinin Uluslararası Taşımacılığı ve Taşımalarında Özel Araçların Kullanımı Anlaşması)	1970 yılında imzalanmış, 1976'da yürürlüğe girmiştir	Bozulabilir gıda maddelerinin uluslararası taşınması sırasında özel taşıma aletlerinin kullanılmasıyla ilgili uyulacak kuralları ve bazı standartları belirlemektedir. Bu konuda ortak uluslararası kabul görmüş standartları belirleyerek uluslararası trafiği kolaylaştırmayı amaçlamaktadır.	2012 yılında onaylanarak yürürlüğe girmiştir.
	"CMR Konvansiyonu" (Eşyaların Kara Yolundan Uluslararası Nakliyatı İçin Mukavele Sözleşmesi)	1978 yılında yazılmış,1979 yılında Birleşmiş Milletler tarafından imzalanması için dünya devletlerine gönderilmiştir.	Eşyaların kara yolundan taşınması koşullarını standartlaştırmak ve bu tür taşımalarda kullanılan belgeler ve taşıyıcının sorumluluğunu belirlemeyi amaçlamaktadır.	1995 yılında taraf olmuştur.
	"TIR Sözleşmesi"	1959 yılında yürürlüğe girerek uygulanmıştır. 1975 tarihinde güncellenerek tekrar imzaya açılmıştır.	Kara yolu taşıtları ile uluslararası eşya taşınmasını kolaylaştırmak amacıyla karayolu ile yapılacak nakliyatta araçlara özel bir belge olan TIR (Transit International Routier: Uluslararası Karayolu Taşıması) karnesi verilmesi ve bu karneye sahip araçlar ile bu sözleşmeye taraf ülkeler arasında yapılacak taşımacılıkta teminat aranmamasını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Özellikle sınırlardaki prosedürleri azaltmayı hedeflemektedir.	1966 tarihinde yürürlüğe girerek uygulanmaya başlanmıştır. Güncel sözleşmeye ise 1985 yılında katılmıştır.
	"153 No'lu Karayolları Taşımacılığında Çalışma Saatleri ve Dinlenme Sürelerine İlişkin Sözleşme"	1979 yılında ILO tarafından kabul edilmiştir.	ILO tarafından oluşturulan, kara yolu taşımacılığında çalışma ve dinlenme sürelerine ilişkin düzenlemeleri içeren sözleşmedir.	2005 yılında yürürlüğe girmiştir.
Deniz Yolu Lojistiği	Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)	1982 yılında imzalanmış, 1994 yılında yürürlüğe girmiştir.	Deniz hukukuna ilişkin sorunları çözebilmek amacıyla hazırlanmıştır. BMDHS, deniz alanlarının belirlenmesini ve kaynaklarının kullanımıyla ilgili kuralları içeren temel bir anlaşmadır.	Türkiye bu sözleşmeye taraf değildir.
	Denizde Çatışmayı Önleme Hakkında Uluslararası Sözleşme (COLREG)	1972 yılında kabul edilmiş, 1977 yılında yürürlüğe girmiştir.	Denizdeki gemilerin güvenli bir biçimde seyir yapabilmelerini sağlayacak kurallar bütününü oluşturmayı amaçlamaktadır.	1980 yılında imzalanarak yürürlüğe girmiştir.

	Deniz Yoluyla Eşya Taşınmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Konvansiyonu,1978 (Hamburg Kuralları)	1978'de kabul edilmiş, 1992'de yürürlüğe girmiştir.	Deniz yoluyla eşya taşınmasına ilişkin genel kuralları belirlemeyi amaçlamaktadır.	Türkiye bu sözleşmeye taraf değildir.
	Malların Tamamen veya Kısmen Deniz Yoluyla Uluslararası Taşınması Sözleşmelerine İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (Rotterdam Kuralları)	2008 tarihinde kabul edilmiş, 2009 tarihinde imzalanmış ancak henüz yürürlüğe girmemiştir.	Sözleşmenin amacı; deniz taşımacılığındaki uluslararası kuralları genişletmek ve modernize etmektir. Lahey Kuralları, Lahey-Visby Kuralları ve Hamburg Kurallarındaki birçok hükmü güncellemeyi veya değiştirmeyi içermektedir.	Türkiye bu sözleşmeye taraf değildir.
	1966 Uluslararası Yükleme Sınırı Sözleşmesine İlişkin 1988 Protokolü (LOADLINE 66/88)	2000 yılında yürürlüğe girmiştir.	1966 Uluslararası Yükleme Sınırı Sözleşmesi'nin teknik hükümlerinin geliştirilmesi amacıyla oluşturulmuştur.	2007 yılında taraf olmuştur.
	Gemi adamlarının Eğitim, Belgelendirilme ve Vardiya Standartları Hakkında Uluslararası Sözleşme	1978 yılında düzenlenmiş, 1984'te yürürlüğe girmiştir.	Uluslararası Denizcilik Teşkilatı (IMO) tarafından gemi adamlarının eğitim, belgelendirilme ve vardiya sistemlerine dair kuralların standartlaştırılmasını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur.	1989 yılında taraf olmuştur.
	Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşme (MARPOL Sözleşmesi)	1973 tarihinde imzalanmış ancak yürürlüğe girememiştir. 1978 Protokolü ile sözleşmede değişiklik yapılmış, böylece bileşik sözleşme 1983 yılında yürürlüğe girmiştir.	Genel olarak insan çevresinin ve özel olarak deniz çevresinin korunması amacıyla petrol ve zararlı maddelerle deniz çevresinin kasıtlı olarak kirlenmesinin ortadan kaldırılması ve bu maddelerin kaza sonucunda denize boşaltılmasını en aza indirmek amacıyla oluşturulmuştur.	1990 yılında taraf olmuştur.
	Gemilerin Tonajlarını Ölçme Hakkında Uluslararası Sözleşme	1969 yılında kabul edilmiş, 1982'de yürürlüğe girmiştir.	Uluslararası sefer yapan gemilerin tonajlarının belirlenmesiyle ilgili genel kurallar ve prensipler oluşturmak amacıyla hazırlanmıştır.	1978 yılında onaylanmıştır.
	Deniz Yolu ile Yolcu ve Bagajların Taşınmasına İlişkin Atina Sözleşmesi	1974 yılında yürürlüğe girmiş, 2002 Protokolü ile değişiklik yapılmıştır.	Yolcular ve bagajları için herhangi bir kazadan sonra tazminat haklarını düzenlemektedir. 1961 ve 1967 sözleşmelerin geliştirilmesini içermektedir.	2013 yılında onaylanmıştır.
Hava Yolu Lojistiği	Uluslararası Hava Yolu Taşımasına İlişkin Bazı Kuralların Birleştirilmesine Dair Konvansiyon (Varşova Konvansiyonu)	1929 yılında imzalanmış, 1933'te yürürlüğe girmiştir.	Havacılık sektörüne yönelik, havacılık gelişim sürecinde ortaya atılan ilk uluslararası belgedir. Uluslararası nitelikte havayolu ile gerçekleştirilen yük ve yolcu taşımalarını kapsamaktadır.	1977 yılında taraf olmuştur.
	1955 La Haye Protokolü	1955 yılında imzalanmış, 1963'te yürürlüğe girmiştir.	1929'da imzalanan Varşova Konvansiyonu'nda değişiklik gerçekleştiren bir protokoldür. Taşıma süreciyle ilgili protokollerde bazı sadeleştirmeleri içermektedir.	1977 yılında onaylanmıştır.
	1971 Guatemala City Protokolü	1971 yılında imzalanmış, ancak yürürlüğe girememiştir.	1929 Varşova Konvansiyonu ve onu düzelten 1955 La Haye Protokolü hükümlerince düzenlenen sorumluluk sistemi ve sorumluluk kapsamlarında ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verebilmek amacıyla oluşturulmuştur.	1993 yılında onaylanmıştır.
	1999 Montreal Sözleşmesi (Uluslararası Hava Yolu Taşımasına İlişkin Belirli Kuralların Birleştirilmesine Dair Antlaşma)	1999 yılında imzaya açılmış, 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir.	Hava yolu ile gerçekleştirilen uluslararası taşıma faaliyetlerine ilişkin kuralları tek bir çerçevede toplamak ve güncel hale getirmeyi amaçlamaktadır. Varşova Konvansiyonu'nun yerini almıştır.	2011 yılında yürürlüğe girmiştir.

Demir Yolu Lojistiği	Uluslararası Demir Yolu Taşımalarına İlişkin Sözleşme (COTIF)	1980 yılında imzalanmıştır.	Uluslararası Demir Yolu Taşımalarına İlişkin Hükümetler arası Örgüt (OTIF) tarafından oluşturulmuştur. Demiryolu taşımacılığında yolcuların kaza sonucu ölmesi, yaralanması, ya da bedeni ve fikri bütünlüğüne zarar gelmesi durumunu ve yolculara ait bagajların taşımasına ilişkin hükümleri, demiryollarının sorumlulukları ve uygulama esaslarını kapsamaktadır.	1985 yılında yürürlüğe girmiştir.
	Sözleşme Eki	***Sözleşme Ekinin İçeriği***		
	Sözleşmenin A Ana Eki "CIV"	Demir yoluyla uluslararası sözleşmeleriyle ilişkin çerçeve kuralları içermektedir.		
	Sözleşmenin B Ana Eki "CIM"	Uluslararası demir yolu eşya taşıma sözleşmesine ilişkin kuralları içermektedir.		
	Sözleşmenin C Ana Eki "RID"	Uluslararası demir yolu aracılığıyla tehlikeli malların taşınmasında geçerli olan kuralları düzenlemektedir.		
	Sözleşmenin D Ana Eki "CUV"	Uluslararası demir yolu trafiğinde araç kullanım sözleşmelerine ilişkin kuralları içermektedir.		
	Sözleşmenim E Ana Eki "CUI"	Uluslararası demir yolu trafiğinde altyapı kullanma sözleşmesine ilişkin çerçeve kuralları kapsamaktadır.		
	Sözleşmenim F Ana Eki "APTU"	Uluslararası trafikte kullanılacak demir yolu malzemesi için teknik standartların onaylanması ve usulleri düzenlemektedir.		
	Sözleşmenin G Ana Eki "ATMF"	Demir yolu araçlarının ve diğer demir yolu malzemelerinin işlemeye kabul etme ve uluslararası trafikte kullanılma usulünü belirlemektedir.		
Karma Taşımacılık (Multi Model)	Birleşmiş Milletler Yüklerin (Eşyaların) Uluslararası Karma Taşınmasına Dair Konvansiyon (Cenevre Konvansiyonu)	1980 yılında oluşturulmuş, ancak henüz yürürlüğe girmemiştir.	Uluslararası çok modlu karma taşımaların, dünya ticaretinin gelişmesinde önemli bir yöntem olması ve yaygın olarak kullanılan uluslararası karma taşımacılığın bir hukuk düzenine bağlanması ihtiyacını karşılamak amacıyla düzenlenmiştir.	Türkiye, bu sözleşmeye taraf değildir.

MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

Tablo 1'e göre Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası taşımacılık sözleşmelerine ait sayılar Şekil 2'de gösterilmektedir. Şekil 2'ye göre Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası taşımacılık sözleşmelerinin sayıları incelendiğinde; karma taşımacılık ve demir yolu taşımacılığında bir, havayolu taşımacılığında dört, deniz yolunda altı ve kara yolu taşımacılığında yedi farklı uluslararası düzenlemeye taraf olunduğu görülmektedir. Söz konusu anlaşmalar ve sayılar sadece bu çalışmada yer alan düzenlemeler kapsamında ele alınmıştır.

Şekil 2: Türkiye'nin Taraf Olduğu Sözleşme Sayısı

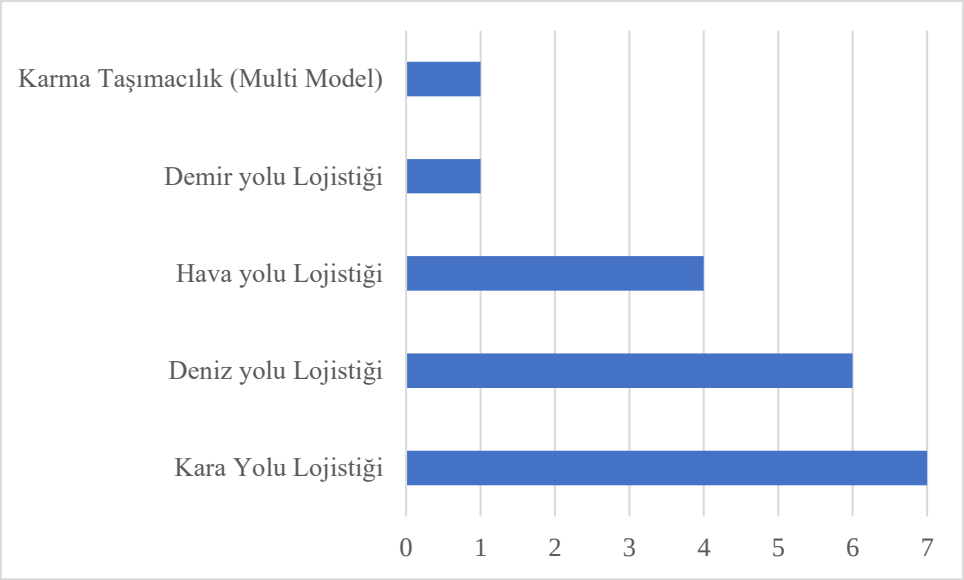

Uluslararası taşımacılıkta; en kısa zamanda, en az maliyetle ve en güvenilir şekilde taşıma faaliyetinin gerçekleştirilmesi hedeflenirken bu alanda geçerli olacak kurallar bütününü oluşturmak önem arz etmektedir. Uluslararası hukukun önemli bir bileşenini oluşturan uluslararası lojistik hukuku, özellikle küresel ticari faaliyetlerin arttığı günümüzde kritik önem taşımakta, ancak bu alanda ortaya çıkan ihtiyaçları karşılayabilecek hukuksal zemini oluşturmak zaman gerektiren bir süreci temsil etmektedir. Tablo 1 incelendiğinde, yük ve yolcu taşımalarında geçerli olan uluslararası düzenlemelerin zamanla değiştirilerek geliştirildiği izlenmektedir. Oluşturulan çerçeve kuralların ortaya çıkan ihtiyaçlar neticesinde güncellenmesi söz konusudur. Dolayısıyla uluslararası lojistik hukuku düzenlemeleri dinamik bir süreç neticesinde ortaya çıktığından bu alanda oluşturulacak hukuki zeminin de benzer şekilde güncellenmesi önem arz etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Mal ve insan hareketliliğinin öngörülemeyen bir hızla arttığı, küresel ticaretin devletlerin sürdürülebilir ekonomik gelişimlerinde vazgeçilmez bir yere sahip olduğu 21. yüzyılda; lojistik faaliyetlerin kritik önemi özellikle 2019 yılında ortaya çıkan ve etkileri günümüzde de devam eden küresel salgın ile birlikte daha derinden hissedilmiş, bu süreçte küresel tedarik zincirinde ortaya çıkan sorunlar lojistik sektörünü kritik bir konuma taşımıştır. Artan küresel ticari ilişkiler göz önüne alındığında bu ilişkilerin yürütülmesinde uyulacak kurallar zeminini oluşturmak ise uluslararası hukuk disiplini içinde yer alan uluslararası lojistik hukuku ile mümkündür. Lojistik hukukunda geçerli uluslararası düzenlemelerin geliştirilmesi ve kodifiyesi; üst bir otoritenin yer almadığı, eşitler arasındaki ilişkilerin geçerli olduğu uluslararası ilişkilerde ihtiyaç haline gelmiştir.

Lojistik hukukunun uluslararası hukuk disiplini içindeki rolünün incelendiği bu çalışmada; genel olarak lojistik faaliyetlerin dünya ekonomisindeki önemine, uluslararası hukukun kapsamına değinilmiş ve lojistik hukukunda geçerli olan uluslararası düzenlemeler genel hatları ile incelenerek özetlenmiştir. Gerçekleştirilen araştırma sonucunda lojistik hukuku çalışmalarının dağınık bir yapıda olduğu ve bu alandaki uluslararası belgeleri, sözleşmeleri, düzenlemeleri bir araya getiren araştırmaların sayısının az olduğu ve mevcut çalışmaların ise güncel değişiklikleri içermediği tespit edilmiştir. Bu çalışmada kara yolu, deniz yolu, hava yolu, demir yolu ve karma yolla gerçekleştirilen uluslararası taşımacılıkta geçerli olan belli başlı sözleşmeler incelenirken Türkiye'nin bu sözleşmelere taraf olup olmadığı da araştırmaya eklenmiştir. Uluslararası hukukta devletler kendi rızaları ile bir uluslararası belge yaratmakta, taraf olmakta veya onaylamaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin ulusal çıkarları doğrultusunda bazı uluslararası belgelere taraf olmaması, onaylamaması uluslararası hukukun bir ulus devlete tanıdığı en tabi haklardan birini kullandığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Acer, Yücel ve Kaya, İbrahim (2010), *Uluslararası Hukuk*, USAK Yayınları, Ankara.

Aganaba-Jeanty, T. (2016), "Introducing the Cosmopolitan Approaches to International Law (CAIL) Lens to Analyze Governance Issues as They Affect Emerging and Aspirant Space Actors", *Space Policy*, 37 (1), 3-11.

Akçay, Vildan Hilal (2005), "Lojistikte Demiryolu Taşımacılığının Önemi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aksar, Yusuf (2017), Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk -I-, Seçkin Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara.

Bakkal, Muharrem ve Demir, Uğur (2011), *Lojistik Yönetimi ve E-Lojistik*, Hiperlink Yayınları, İstanbul.

Bayraktutan, Yusuf vd. (2021), "Lojistik Sektöründe Yoğunlaşma Analizi ve Lojistik Gelişmişlik Endeksi: Kocaeli Örneği", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi International Journal of Alanya Faculty of Business, 4 (3), 61-71.

Büyüközkan, Gülçin ve Ilıcak, Öykü (2021), "Smart Urban Logistics: Literature Review and Future Directions", Socio-Economic Planning Sciences, https://doi.org/10.1016/j.seps.2021.101197 (Erişim Tarihi: 31.12.2021).

Caner, Oğuz (2017), "Taşıma Hukukuna Giriş", *Taşıma Hukuku,* Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum.

Ciotti, Marco vd. (2020), "The COVID-19 Pandemic", *Critical Reviews in Clinical Laboratory Sciences*, 57 (6), 365-388.

İnan, Şükrü ve Biber, Sema Gökçe, (2020), "Ulusal Ekonomik Gücün Ölçülmesi:Jeoekonomik Güç Endeksi", *Avrasya Etüdleri*, 26 (57), 55-88.

Janis, Mark W. (2015), International Law and Treaties, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, (Second Edition), 507-510.

Lee, Bandy X. (2016), "Causes and Cures XI: International Law Approaches", Aggression and Violent Behavior, 31, 243-248.

Lin, Chi-Chang ve Chang, Chia-Hsun (2018), "Evaluating Skill Requirement for Logistics Operation Practitioners: Based on the Perceptions of Logistics Service Providers and Academics in Taiwan", *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 34 (4), 328-336.

Neeraja, B. vd. (2014), "Supply Chain and Logistics For The Present Day Business", *Procedia Economics and Finance*, 11, 665-675.

Özdemir, Turkay (2020), *Lojistik ve Taşıma Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Saidi, Samir vd., "Dynamic Linkages Between Transport, Logistics, Foreign Direct Investment, and Economic Growth: Empirical Evidence from Developing Countries", *Transportation Research Part A*, 141, 277-293.

Şahin, Dilek ve Toramanlı, Gülnihal (2016), "Küresel Ticarette Lojistik Köylerin Önemi", II.Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi, 387-400.

Tanrıkulu, Aybüke Büşra ve Odabaş, Mehmet Serhat (2021), "Covid -19 Pandemisinin Lojistik Sistemler Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi", *Black Sea Journal of Engineering and* Science, 4 (4), 214-216.

Tarjkov, Aleksandar ve Biljan, Jovanka (2012), "Logistic Services Trade Balance as Indicator of Macedonian Logistic Industry Potential", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 44, 314-322.

Uyar, Ali vd., "The Mediating Role of Corporate Governance Between Public Governance and Logistics Performance: International Evidence", *Transport Policy*, 109, 37-47.

Wang, Chuanliang ve Chang, Yen-Chiang (2020), "A New Interpretation of the Common Heritage of Mankind in The Context of the International Law of the Sea", *Ocean and Coastal Management*, 191, 1-7.

İŞÇİ ÜCRETLERİNİN KORUNMASI KAPSAMINDA; BORDRODA GÖSTERİLEN ÜCRETLE FİİLİ OLARAK VERİLEN ÜCRETİN FARKLI OLMASINDAN KAYNAKLANAN SORUNLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Av. Ayhan YILMAZ,

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Doktora Öğrencisi,

ORCID ID: 0000-0002-6831-2102

ÖZET

Eskiden beri emek iktisadi malların en kıymetlisi olarak tanımlanmıştır. Her mal, her üretim aracı, her alet ve hatta topraktan elde edilen ürünlerde emeğin sonucudur. Ücret çalışanların emekleri karşılığı olarak işverenden aldıkları paradır. İşçilerin emeklerinin karşılığı olarak aldıkları ücretin korunması büyük önem taşımaktadır.

Gelişmekte olan ve sosyal sorumluluk bilincinin gelişmediği ülkelerde, işverenler daha az vergi ve sigorta primi vererek maliyetlerini düşürmek gibi çeşitli nedenlerle kayıt altına aldıkları işçi ücretleri ile fiili olarak verdikleri işçi ücretleri farklı olmaktadır (Çift bordro uygulaması). Bu durumun yaratılmasında esas sorumluluk işverenlerde olmakla birlikte; işçilerde iş imkânlarının kısıtlı olduğu koşullarda, isteyerek veya mecbur edilerek bu uygulamayı kabul etmektedirler.

İş ilişkisinin herhangi bir sebeple sona ermesi halinde; işçilerin gerçek ücretleri üzerinden haklarını almak istemeleri üzerine gerçek ücret miktarının tespiti konusunda uyuşmazlıklar yaşanmaktadır. Bu incelememizde; çift bordro uygulaması nedeniyle meydana gelen uyuşmazlıklarda, gerçek temel ücretle birlikte temel ücrete bağlı olan ücret eklerinin tespiti ile işçi ücretlerinin korunması konusu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşçi Ücreti, Elden Ödenen Ücret, Bordro Ücreti, Uyuşmazlık

Giriş:

Eskiden beri emek iktisadi malların en kıymetlisi olarak tanımlanmıştır. Her mal, her üretim aracı, her alet ve hatta topraktan elde edilen ürünlerde emeğin sonucudur.[1] Ücret çalışanların emekleri karşılığı olarak işverenden aldıkları paradır. İşçilerin emeklerinin karşılığı olarak aldıkları ücretin korunması büyük önem taşımaktadır.

Gelişmekte olan ve sosyal sorumluluk bilincinin gelişmediği ülkelerde, işverenler daha az vergi ve sigorta primi vererek maliyetlerini düşürmek gibi çeşitli nedenlerle kayıt altına aldıkları işçi ücretleri ile fiili olarak verdikleri işçi ücretleri farklı olmaktadır (Çift bordro uygulaması). Bu durumun yaratılmasında esas sorumluluk işverenlerde olmakla birlikte; işçilerde iş

[1] Alfred Isaac, Ücret Sistemleri.

imkanlarının kısıtlı olduğu koşullarda isteyerek veya mecbur edilerek bu uygulamayı kabul etmektedirler.

İş ilişkisinin herhangi bir sebeple sona ermesi halinde; işçilerin gerçek ücretleri üzerinden haklarını almak istemeleri üzerine gerçek ücret miktarının tespiti konusunda uyuşmazlıklar yaşanmaktadır. Bu incelememizde; çift bordro uygulaması nedeniyle meydana gelen uyuşmazlıklarda, gerçek temel ücretle birlikte temel ücrete bağlı olan ücret eklerinin tespiti ile işçi ücretlerinin korunması konusu incelenmiştir.

II- İşçi Ücreti:

Bordroda gösterilen ücretle fiili olarak verilen ücretin farklı olmasından kaynaklanan sorunların değerlendirilmesi konusuna girmeden önce sorunun esasını teşkil eden ücret kavramının içeriği üzerinde durmamız gerekir.

Ücretin iktisadi, sosyal politika, sosyal güvenlik, hukuk ve diğer disiplinler açısından farklı tanımları bulunmaktadır. Anayasa'nın 55/1. maddesinde; "Ücret emeğin karşılığıdır." şeklinde bir tanıma yer vermiştir.[2] 4857 sayılı İş kanunu 32. maddesine göre "Genel anlamda ücret, bir kimseye bir iş karşılığında, işveren veya üçüncü kişiler tarafından sağlanan ve para ile ödenen tutardır".[3] Türkiye tarafından da onaylanan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 95 Nolu Ücretlerin Korunması Sözleşmemesine göre "Yapılan veya yapılacak olan bir iş veyahut görülen ve görülecek bir hizmet için yazılı veya sözlü bir iş akdi gereğince bir işveren tarafından bir işçiye, her nam altında ve hesaplama şekli olursa olsun ödenmesi gereken ve nakden değerlendirmesi kabil olup karşılıklı anlaşma veya milli mevzuatla tespit edilen bedel veya kazançları ifade eder".[4] Yapılan tanımlar incelendiğinde; tanımların bazı önemli hususları içermediğini söylemek mümkündür.

İşçi ücretinin ödenmesi konusunda yasada üçüncü kişiler tarafından da ödenmesi konusunda örnekler bulunsa da esas olarak işçi ücretinin işveren tarafından ödenmesidir. Ücretin üçüncü kişiler tarafından ödenmesi konusunda örneklerden bazıları; otel, lokanta, gazino, bar, gibi yerlerde müşteriler tarafından verilen bahşişleri gösterebiliriz. Yargıtay; işçi ile işveren tarafından anlaşma ile işçi ücretinin sadece üçüncü kişiler tarafından verilecek bahşişlerden olmasını kararlaştırılabileceğini kabul etmiştir. Ancak bu durumda bir ay içinde toplanan bahşişlerin toplamı, yasal olarak tespit edilen asgari ücretin bir aylık tutarının altında kalması durumunda aradaki fark işveren tarafından ödenir.[5]

Yasalardaki ücret tanımının eksik olduğu görüşünü kabul ederek yapılan daha kapsamlı ücret tanımı ihtiyacı karşısında Çelik tarafından yapılan işçi ücreti tanıma bizde katlıyoruz. "Ücret, işçinin gördüğü işin karşılığı olarak ödenen veya işverenin buyruğu altında iş görmeyi bekleyerek geçirdiği zaman dilimi içerisinde ödenmesi gereken para ve para ile ölçülebilen yararlardan oluşan bir kazanç türüdür."[6]

İşçi ücretinin kapsamı bu tanım altında "asıl ücret" ve "ücret eklerini" içerir.[7] İşçi ile işveren arasında iş sözleşmesi kurulurken kararlaştırılan veya bir koşul ileri sürülmeden

---

[2] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası md.55

[3] 4857 sayılı İş Kanunu md.32

[4] ILO 95 Nolu Ücretlerin Korunması Sözleşmesi

[5] Yargıtay bahşişin ücret olarak kararlaştırılabileceğini kabul etmiştir. (HGK. 07.07.1971, E. 1970/9-126-K. 444) Ancak, bahşişlerin aylık tutarı yasal asgari ücretlerin altında kalırsa aradaki farkı işveren ödemek zorundadır. (9. HD. 17.11.1969, 6937-10778 sayılı, 9. HD. 29.03.1990, 709-4175 sayılı kararları)

[6] Çelik Ahmet Çelik, İş Hukukunda Ücret Kavramı sayfa 1

[7] Çelik Ahmet Çelik, İş Hukukunda Ücret Kavramı sayfa 2

işverenin işçiyi işe alırken bildirdiği ücret "asıl ücret" olarak tanımlanır. Asıl ücret; değişik yayınlarda çıplak ücret, temel ücret gibi değişik adlarla da tanımlanmıştır. Asıl ücret tanımındaki iş sözleşmesi İş Kanunu'nun 8/1. maddesin de, "Bir tarafın (işçi) bağımlı olarak iş görmeyi, diğer tarafın (işveren) da ücret ödemeyi üstlenmesinden oluşan sözleşme" olarak tanımlanmıştır.[8] İş sözleşmesi kavramına ilişkin bir diğer tanım da, Borçlar Kanunu 313/1de yer almaktadır[9]. Buna göre, "Hizmet akdi bir mukaveledir ki onunla işçi, muayyen veya gayri muayyen bir zamanda hizmet görmeyi ve iş sahibi dahi ona bir ücret vermeyi taahhüt eder." biçiminde tanımlanmıştır.

Bu anlamda ücret kapsamındaki diğer kazançlar;

4857 sayılı kanunun fazla çalışma ücreti başlıklı 41, zorunlu nedenlerle fazla çalışma başlıklı 42 ve olağanüstü hallerde fazla çalışma 43 ncü madde uyarınca ödenen fazla çalışma ücretleri,
4857 sayılı kanunun hafta tatili ücreti başlıklı 46. Maddesi uyarınca ödenen ücretler,
4857 sayılı kanunun genel tatil ücreti başlıklı 47. Maddesi uyarınca ödenen ücretler,
4857 sayılı kanunun yıllık izin ücreti başlıklı 57. Maddesi uyarınca ödenen ücretler,
4857 sayılı kanunun hazırlama, tamamlama ve temizleme işleri başlıklı 70. Maddesi uyarınca ödenen ücretlerdir.[10]

İşçiye yukarıda açıkladığımız verilen asıl ücretin dışında; ikramiye, prim, komisyon, kar payı gibi ödemeler ile sosyal yardım niteliğinde yemek, taşıt, giyim, yakacak, konut ve benzeri para yanında para ile ifade ölçülebilen yararlar bulunmaktadır ki bunlarda "ek ücret" olarak tanımlanır.[11]

Asıl ücret, ücret ekleri ve sosyal yardımlar hep birlikte uygulamada "giydirilmiş ücret" olarak kullanılmaktadır. Giydirilmiş ücretin eş anlamlısı olarak "geniş anlamda ücret" tanımlaması da kullanılmaktadır. Geniş anlamda ücret kanunen belirli durumlarda söz konusu olur.[12] Bununla birlikte Yargıtay bazı durumlarda; özellikle tazminat hesabında asıl ücret yanında buna katılması gereken para ve ayni olarak yapılan sosyal haklar ve ek ödemeler üzerinden tazminat hesaplanacağını belirtmiştir.[13]

Uygulamada genellikle asıl ücrete eklemeler Toplu iş sözleşmeleri ile yapılmakta; kurumlar ve büyük şirket toplulukları dışında orta ve küçük işyerlerinde asıl ücret ödemeleri ile yetinilmektedir.[14] Konumuz olan bordroda gösterilen ücretle, fiili olarak verilen ücretin farklı olmasından kaynaklanan sorunlar bu nedenle genellikle orta ve küçük işyerlerinde yapılan uygulamalarda olmaktadır.

III- Fiili olarak ödenen işçi ücretlerinin tam olarak bordrolarda gösterilmemesinin nedenleri:

[8] 4857 sayılı İş Kanunu md.8
[9] Türk Borçlar Kanunu md. 313
[10] Ali Güvercin, Halil İbrahim Mil; Sosyal güvenlik açısından işçi ücretlerinin muhasebe uygulaması ve denetimi, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi Mart 2016;9(1):59-74
[11] Çelik Ahmet Çelik, İş Hukukunda Ücret Kavramı sayfa 2
[12] 9. HD. 29.1.1987 E. 1987 /706 K. 1987/ 806 "….Fazla mesai, hafta tatili, genel tatil ve ücretli izin paralarının sosyal yardımlı ve geniş ücret üzerinden yapıldığı görülmüştür. Oysa geniş anlamda ücret sadece ihbar ve kıdem tazminatı hakkında uygulanır. Bunların dışındaki anılan hakların çıplak brüt ücret üzerinden yapılması gerekir…" Tekstil İş Veren, Şubat 1988, s. 19.
[13] 9. HD. 12.02.1975 gün 127-168 sayılı kararında da: "Tazminatın hesabında göz önünde tutulacak ücret, sadece çıplak ücretten ibaret bulunmamaktadır."
[14] Çelik Ahmet Çelik, İş Hukukunda Ücret Kavramı sayfa 2

Gelişmiş ülkelerde yapılan araştırmalarda; artan oranlı vergi sisteminin işçilerin davranışlarını etkilediği ve işçilerin artan vergi oranları ile birlikte elde ettiklerini net gelirde azalma olmasının bir sonucu olarak; işçilerin daha az çalışmak istedikleri ortaya çıkmıştır işverenin ise vergi yükünün artması ile birlikte işçilerde ortaya çıkan daha az çalışma isteğinin önüne geçmek için; vergi kayıp ve kaçağı mekanizmasını işleten bir davranış tarzı içine girdiği gözlenmiştir yani işveren işçilerin daha fazla çalışmasını sağlamak için, işçilere fazla çalışmalarının karşılığında bir kısmı kayıt dışı olan daha fazla net ücret ödemek, ancak işçilere ödediği daha fazla net ücretin artan vergisi devlete ödemek yolunu tercih etmektedir. Diğer bir deyimle işveren; işçi ile gizli bir anlaşma içine girerek işçilerin daha fazla çalışması sonucu elde ettikleri daha fazla net ücret gelirinin artan vergisinin Devleti ödemeyerek devlet hazinesinden vergi kaçırma yoluna gitmektedir.[15]

Ücret kazançlarının olduğundan daha az bildirilmesi yolu ile sosyal güvenlik primi kaçağı meydana geldiğinde; söz konusu kaçak işçilere hak ettikleri Sosyal Güvenlik birimlerinin kaçırılmayacağı yeni bir iş aramaya iter. Türkiye'de ücret kazançlarının daha az bildirilmesi yoluyla sosyal güvenlik primi kaçağı; emekli aylıkları ile ilgili fayda yapısını grafiksel bir konumda neredeyse düz bir duruma doğru değiştirerek temelde fayda yapısını çok fazla bozmaktadır.[16]

Kayıtlı olarak çalışanların ücretlerinin vergilendirilmesinde yaşanan en büyük vergi kayıp ve kaçağı Asgari ücretin üzerinde vergi alan bir kişinin gelir vergisi ve damga vergisi ödemelerinin asgari ücret üzerinden yapılmasıdır.[17] Buna kayıt dışı ücret ödemesi denmektedir. Bu durum ücret tanımının incelendiğimiz birinci bölümde belirttiğimiz gibi özel ve sendikaların olmadığı işyerlerinde yaşanmaktadır.

Bu sorun; az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyal sorumluluk bilincinin yerleşmemesi ve eğitim düzeyinin düşüklüğü ile ilgili bir sorundur. Sosyal sorumluluk bilincinin yerleştiği ve eğitim düzeyinin de yüksek olduğu ülkelerde ücretlerin vergilendirilmesinde ve ücretlerden Sosyal Güvenlik biriminin kesilmesinde kayıt dışılık gibi bir sorun yoktur ve bu ülkelerde asgari geçim indirimi müessesesinin uygulanması da gelir dağılımında eşitliği tesis etmek amacına dönüktür.[18]

Bizim ülkemiz gibi gelişmekte olan ekonomilerde işçilerin ücretleri üzerinden gelir vergisi kaçırma ile ilgili olarak işverenlerin işçileri ikna etmesinin bir nedeni de; işverenlerin, işçilere vergilendirilmiş ücretlerinden daha fazla ücreti kayıt dışı olarak ödemesidir. Bu durumda işçi ve işveren arasında ücretler üzerinden daha az gelir vergisi ödenmesi konusunda bir gizli anlaşma olmaktadır.[19]

İşçilere ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde, işten ayrıldığında kıdem tazminatı ödenmektedir. Bu tazminatlar vergi mevzuatının ilgili hükümleri çerçevesinde gelir vergisinden istisnadır. Bu husus kanunda açıkça düzenlenmiştir. İşçilere hizmet sözleşmesi sona erdikten sonra; karşılıklı sonlandırma sözleşmesi veya ikale sözleşmesi kapsamında ödenen tazminatlar, iş kaybı tazminatları, iş sonu tazminatları iş güvencesi tazminatları gibi çeşitli adlar altında

[15] Ozcan Erdoğan, Kayıtlı işçi ücretlerinde vergi kaçaklarını ve sosyal güvenlik primi kaçaklarını önlemek amacıyla sendikalara üyeliliğin özendirilmesi. Celal Bayar Üni. Sosyal Bilimler 2011(9), sayı 1(a), Goerke, 2004:36.
[16] Ozcan Erdoğan (b) , Bailey ve Turner, 2001:386.
[17] Ozcan Erdoğan (c) ,Garih, 2001:3-4.
[18] Ozcan Erdoğan (ç), Özçelik ve Yaşar, 2006:217.
[19] Ozcan Erdoğan (d) , Cremer ve Gahvari, 1996:245.

yapılan ödeme ve yardımların kıdem tazminatı gibi değerlendirilip değerlendirilmeyeceği konusundaki belirsizlikler üzerine; 7103 Sayılı Kanunla, 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun tazminat ve yardımlarda istisnalarla ilgili 25'inci maddesinin 7'nci bendinde ve 61'inci maddesinde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Daha sonra bu değişiklikler ile ilgili 303 Seri No.lu Gelir Vergisi Genel Genel Tebliği'ni hazırlamış ve Tebliğ 11 Haziran 2018 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır.

7103 Sayılı kanunla yapılan değişiklikle; 25 nci madde ve 61 nci maddedeki ücret tanımı ile artık sadece işçiye kıdem tazminatı tutarı kadar istisna tanınıyor. Oysa daha önce ikale ile yapılan tüm tazminatlar gelir vergisinde istisna kapsamına girmekteydi. Daha sonra yapılan uygulamanın tepki görmesi ve yanlışlığın anlaşılması üzerine 30 Ocak 2019 gün ve 30671 sayılı Resmi Gazetede yeni düzenleme yayınlandı. Bu düzenlemeye göre; işverenle anlaşmalı olarak işten çıkan işçilerin kıdem tazminatındaki Gelir Vergisi kesintisinin iade edilmesi kararlaştırıldı. Düzenlemeye göre 27 Mart 2018'den önce işten ayrılan hizmet erbabına, karşılıklı sonlandırma sözleşmesi veya ikale sözleşmesi kapsamında yasal haklarına ek olarak ödenen tazminatlar, iş kaybı tazminatları, iş sonu tazminatları, iş güvencesi tazminatları gibi çeşitli adlar altında yapılan ödemeler ve yardımlardan yapılan gelir vergisi kesintisinin iadesi sağlanacaktır.

İşçinin emeğinin karşılığı olan kıdem tazminatı gibi diğer tazminatlarda da vergi uygulaması gerçek ücretin sözleşmelerde belirtilmesini önlemektedir. İşçi aleyhine olan benzer uygulamalar; kayıt dışılığı daha da artırarak, ülkemizde işveren ve işçi arasında gizli anlaşma ile çift bordro uygulamasını daha da teşvik eder niteliktedir.

IV- Ücret ödeme borcunda ispat vasıtaları

Konumuz olan fiili olarak ödenen ücretle bordroda gösterilen ücret farklığı nedeniyle meydana gelen uyuşmazlıklarda işveren ve işçinin uyuşmazlık konusunda iddialarını ispatlamada kullanabilecekleri ispat vasıtaları mevcuttur. Bu anlamda tarafların uyuşmazlık konusu davadaki bir hakkın ve buna karşı yapılan savunmada dayanılan hususların varlığı konusunda uyuşmazlığın görüldüğü mahkemeye kanaat oluşturması işlemine ispat denir.[20] Çekişmeli vakıaların ispatı için başvurulan vasıtalara ise delil adı verilir.[21]

İncelememizin esasını teşkil etmesi nedeniyle; ücret konusundan ispat yükünün hangi tarafa ait olduğu ve ispat yükünün hangi delillerle ispatlanabileceği üzerinde duracağız.

Ücretin tam olarak ödendiği hususunda ispat yükü

Ücret işçinin tek geçim kaynağı olduğundan, ücretin ödendiğinin ispatında işçi ön planda tutulmuştur. Ödemenin belgelenmesi, ücretinin ayrıntıları (vergi, sigorta primi, cezalar, kesintiler, artışlar) işçi acısından önemli olduğu gibi, işveren açısından da ileride çıkabilecek uyuşmazlıklar yönünden makbuz, bordro, ücret hesap pusulası veya ibraname gibi belgelerin elinde olması önem taşımaktadır. Diğer yandan bu belgeler birinci bölümde üzerinde durduğumuz gibi çalışma hayatında kayıt dışı çalışmanın önlenmesi açısından da önemidir.[22] Yargıtay yeni bir kararında "Kural olarak ücretin miktarı ve ekleri gibi konularda ispat yükü

[20] Murat Şen, İşverenin ücret ödeme borcunu ispat vasıtaları (Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin bir kararı çerçevesinde. Erciyes Üni., Saim Üstündağ, Medeni Yargılama Hukuku, C. I-II, 4. B., İstanbul 1989, s. 507; Baki Kuru/Ramazan Arslan/Ejder Yılmaz, Medeni Usul Hukuku, Ders Kitabı, Ankara 1989, s. 247; Tankut Centel, İş Hukukunda Ücret, İstanbul 1988, s. 384.

[21] Adalet Bakanlığı Aday Memur Hazırlayıcı Eğitimi, Medeni Usul Hukuku Ders Notu.

[22] Y9HD., 14.04.2008, E. 2007/15642, K. 2008/8367

işçidedir. Ancak bu noktada, 4857 Sayılı Kanun'un 8. ve 37. maddelerinin, bu konuda işveren açısından bazı yükümlülükler getirdiği de göz ardı edilmemelidir. Bahsi geçen kurallar, iş sözleşmesinin taraflarının ispat yükümlülüğüne yardımcı olduğu gibi, çalışma yaşamındaki kayıt dışılığı önlenmesi amacına da hizmet etmektedir. Bu yönde belgenin verilmiş olması ispat açısından işveren lehine olmakla birlikte, belgenin düzenlenerek işçiye verilmemiş oluşu, işçinin ücret, sigorta pirimi, çalışma koşulları ve benzeri konularda yasal güvencelerini zedeleyebilecek durumdadır. Çalışma belgesi ile ücret hesap pusulasının düzenlenerek işçiye verilmesi, iş yargısını ağırlıklı olarak meşgul eden, işe giriş tarihi, ücret, ücretin ekleri ve çalışma koşullarının belirlenmesi bakımından da önemli kolaylıklar sağlayacaktır. Bu bakımdan ücretin ispatı noktasında delillerin değerlendirilmesi sırasında, işverence bu konuda belge düzenlenmiş olup olmamasının da araştırılması gerekir" [23] şeklinde açıklama yapmıştır. İşçinin ücret alacağı bulunduğu iddiasına karşı işveren ücretinin tam ödendiğini ileri sürecektir. İşverenin bu savunması itiraz niteliğinde olup yargılama süresince her zaman ileri sürebilir.[24] Bu tür uyuşmazlıklarda ispat yükünün kime ait olduğu son derece önemlidir. Medeni kanun m.6 Kanunda aksine bir hüküm bulunmadıkça, taraflardan her biri, hakkını dayandırdığı olguların varlığını ispatla yükümlü olduğu belirtilmiştir.[25] ". İspat külfeti belirlenirken, yapılacak ispatın ancak bir şeyin varlığına işaret etmesi de dikkate alınmakta; bir şeyin olmadığına, bulunmadığına, gerçekleşmediğine yönelik ispat iddia sahibinden beklenmemektedir.[26] Bu durumda ispat yükü yer değiştirmekte, işverenin yaptığı ücret ödemesini ispatlaması beklenmektedir. İş Kanunun m.37 hükmü İşveren işyerinde veya bankaya yaptığı ödemelerde işçiye ücret hesabını gösterir imzalı veya işyerinin özel işaretini taşıyan bir pusula vermek zorundadır. Bu pusulada ödemenin günü ve ilişkin olduğu dönem ile fazla çalışma, hafta tatili, bayram ve genel tatil ücretleri gibi asıl ücrete yapılan her çeşit eklemeler tutarının ve vergi, sigorta primi, avans mahsubu, nafaka ve icra gibi her çeşit kesintilerin ayrı ayrı gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir.[27] Bu durumda kural olarak ücret borcunun ödendiğini ispat yükü işverene verilmiştir.

Ücret borcunun ödendiğinin ispatı işverene ait olmasının istisnaları mevcuttur. Bazı durumlarda ispat yükü işçiye geçer. Bu durumlardan birisi; ücret miktarına herhangi bir itiraz yapmadan ücreti kabul eden işçinin daha sonra ücretin miktarının az veya farklı ödendiğini ileri sürmesi halidir. İtiraz kaydı koymadan bordronun imzalanması durumunda, yapılan ödemenin ifa yerine kabul edildiği veya eksik ödeme yapıldığı da düşünülür.[28] Yargıtay'da bir kararında bu istisna ilgili; kural olarak ücret miktarı ve ekleri ile ilgili ispat yükü işçide olduğunu belirtmiştir.[29] İstisnanın ikincisi ise; işverenin ödeme yaptığını belgelerle kanıtlaması halinde, işçinin ücretin ödenmediğini ispatlamasının gerektiği durumdur.[30]

İspat vasıtaları ve işveren-işçi tarafından kullanılması

---

[23] Y22HD.,E2017/14209 K. 2018/17029
[24] Y9HD., E1998/11114 K.1998/13801
[25] 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunun
[26] Murat Şen, İşverenin ücret ödeme borcunu ispat vasıtaları (Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin bir kararı çerçevesinde. Erciyes Üni.,Öcal Kemal Evren, İş Hukukunda Ücret ve Uygulaması, Ankara 2007, s. 113.
[27] 4857 Sayılı İş Kanunu m.37
[28] Murat Şen, İşverenin ücret ödeme borcunu ispat vasıtaları (Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin bir kararı çerçevesinde. Erciyes Üni., Tunçomağ/Centel, s. 119 (a); İnce, s. 224; Centel, s. 387-388; Tunçomağ, s. 232; Akyiğit, s. 1493.
[29] Y7HD. E2013/3356 K2013/8526 Çalışma ve Toplum 2013/3
[30] Murat Şen (b), Tunçomağ, s. 232-233; Centel, s. 388; İnce, s. 224; Tunçomağ/Centel, s. 119-120.

4857 Sayılı İş Kanununda ücretin ödenip ödenmediği, tam ödenip ödenmediği gibi uyuşmazlıklarda ispat yöntemi konusunda herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Bu konuda genel nitelikte bir kanun olan 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunun ilgili maddeleri uygulanmalıdır. Bu konuda Yargıtay mülga HUMK'da belirtilen delillerin kullanılması konusunda "..Genelde, ödeme savunması, HUMK'nun öngördüğü delillerle ispatlanmalıdır"[31] diyerek mülga HUMK esaslarını uygulanacağını belirtmiştir. Mülga HUKK yerine yeni 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunun kullanılması gerektiği açıktır.
6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununda **İspat ve Deliller** dördüncü kısımda **bulunmaktadır. İspat ve Deliller olarak;** belge ve senet, yemin, tanık, bilirkişi incelemesi, keşif ve uzman görüşü başlıkları altında deliller tek tek incelenmiştir. İspat Vasıtaları şunlardır.

Makbuz (Alındı Belgesi)
Makbuz veya Alındı Belgesinin yapılmış birçok tanımı bulunmakla beraber; işveren tarafından ödenen ücretin işçi tarafından alındığını gösteren ve işçi tarafından alındığına dair imzalanmış bir belgedir. TBK m.103 göre "Borcu ödeyen borçlu, bir makbuz ve borcun tamamı ödenmişse, buna ilişkin borç senedinin geri verilmesini veya iptalini isteyebilir. Bu hükme göre makbuz düzenleyen işveren temerrüde düşmekten kurtulur.
Borcun tamamı ödenmemiş veya borç senedi alacaklıya başkaca haklar da vermekte ise borçlu, ancak makbuz verilmesini ve ödemenin borç senedine işlenmesini isteyebilir.[32] Bu yönüyle makbuzun bir ispat işlevi vardır. Makbuzda bulunması gereken bilgiler; işçinin adı-soyadı, işverenin bilgileri, tarih, ücret olarak ödenen miktar ve işçinin imzasının olması gerekir.[33]

Ücret Bordrosu veya Ücret Tediye bordrosu
Bordro kelimesinin anlamı; bir hesabın ayrıntılarını çizelgedir.[34] 4857 Sayılı İş Kanunda bordro ile ilgili bir açıklama yoktur. Bununla birlikte Kamu Makamlarının ve Asıl işverenlerin hakkedişlerinden ücreti kesme başlıklı m.36 da "Genel ve katma bütçeli dairelerle mahalli idareler veya kamu iktisadi teşebbüsleri yahut özel kanuna veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesine dayanılarak kurulan banka ve kuruluşlar; asıl işverenler müteahhide verdikleri her türlü bina, köprü, hat ve yol inşası gibi yapım ve onarım işlerinde çalışan işçilerden müteahhit veya taşeronlarca ücretleri ödenmeyenlerin bulunup bulunmadığının kontrolü, ya da ücreti ödenmeyen işçinin başvurusu üzerine, ücretleri ödenmeyen varsa müteahhitten veya taşeronlardan istenecek bordrolara göre bu ücretleri bunların hakkedişlerinden öderler"[35] şeklindeki hükümle bordrodan bahsetmiştir.
Vergi Usul Kanunda ücret bordrosu hakkında 238 md de açıklama yapılmıştır. Buna göre "İşverenler her ay ödedikleri ücretler için (Ücret bordrosu) tutmaya mecburdurlar. Gelir Vergisi Kanununa göre vergiden muaf olan ücretlerle diğer ücret (...) (1) üzerinden vergiye tabi hizmet

[31] Murat Şen (c), Y9HD., 13.12.1970, 13307/15225, Tunçomağ, s. 233; Y9HD., 05.11.1971-17600/22169, Mustafa Çenberci, İş Kanunu Şerhi, Ankara 1984, s. 531 No.188.
[32] 6098 Sayılı TBK md.103
[33] "Makbuz alacaklının el yazısıyla hazırlanmış olsa dahi, alacaklı tarafından imza edilmedikçe "senet=alındı belgesi" olarak bir hukuki sonuç doğurmaz ."*, Y15HD., 05.05.1975, 739/2404, Yargıtay Kararlar Dergisi, 1976, s. 872;*"..İşçi fazla çalışma parasının ödendiğini gösteren makbuzun kendisine tehditle imzalattırıldığı yollu iddiasını ispat zorundadır. ", Y9HD., 29.11.1971, 17965/22970, Çenberci, s. 530, No. 187.
[34] Türk Dil Kurumu online sözlük http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bf540239636d3.43794885
[35] 4857 sayılı İş Kanunun md.36

erbabına yapılan ücret ödemeleri için bordro tutulmaz. Ücret bordrolarına en az aşağıdaki malumat yazılır. 1. Hizmet erbabının soyadı, adı; ücretin alındığına dair imzası veya mührü (Ücretin ödenmesinde ayrıca makbuz alan işverenlerin tutacakları ücret bordrosuna imza veya mühür konulması mecburi değildir.); 2. Varsa vergi karnesinin tarih ve numarası; 3. Birim ücreti (Aylık, haftalık, gündelik, saat veya parça başı ücreti); 4. Çalışma süresi veya ücretin ilgili olduğu süre; 5. Ücret üzerinden hesaplanan vergilerin tutarı. Bordronun hangi aya ait olduğu baş tarafından gösterilir. Bir aya ait bordro ertesi ayın yirminci gününe kadar hazırlanıp tarihlenerek, müessese sahibi veya müdürü ile bordroyu tanzim eden memur tarafından imzalanır. İş verenler ücret bordrolarını, yukarıdaki esaslara uymak şartıyla diledikleri şekilde tanzim edebilirler."[36] hükmü mevcuttur.

5510 sayılı 102/e 5 maddesinde "İşverenler tarafından ibraz edilen aylık ücret tediye bordrosunda; işyerinin sicil numarası, bordronun ilişkin olduğu ay, sigortalının adı, soyadı, sigortalının sosyal güvenlik sicil numarası, ücret ödenen gün sayısı, sigortalının ücreti, ödenen ücret tutarı ve ücretin alındığına dair sigortalının imzasının bulunması zorunludur."[37] Hükmü mevcuttur.

Ücretin ödendiğine dair en kuvvetli ispat vasıtası ücret bordrosu veya ücret tediye bordrosudur. Bu bordronun işçi tarafından imzalanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Ücret bordrosunun bu işlevi yanında ücret eklerinin de ispatı acısından daha önemlidir. Yargıtay'ın "İmzalı ücret bordrolarında fazla çalışma ücreti ödendiği anlaşılıyorsa, işçi tarafından gerçekte daha fazla çalışma yaptığının ileri sürülmesi mümkün değildir. Ancak, işçinin fazla çalışma alacağının daha fazla olduğu yönündeki ihtirazı kaydının bulunması halinde, bordroda görünenden daha fazla çalışmanın ispatı her türlü delille söz konusu olabilir. Buna karşın, bordroların imzalı ve ihtiraz kayıtsız olması durumunda dahi, işçinin geçerli bir yazılı belge ile bordroda yazılı olandan daha fazla çalışmayı yazılı delille ispatlaması gerekir. Bordrolarda tahakkuk bulunmasına rağmen bordroların imzasız olması halinde ise, varsa ilgili dönem banka ve tüm ödeme kayıtları celp edilmeli ve ödendiği tespit edilen miktarlar yapılan hesaplamadan mahsup edilmelidir."[38] şeklindeki kararları ücret ve ekleri açısından önemini göstermektedir.

Ücret Ödeme Defteri

Deniz İş Kanunda tanımlanmış bir defterdir. Deniz İş Kanunu 31.md "Her gemide, noterlikçe tasdikli bir ücret ödeme defteri tutulur. Şu kadar ki, liman seferi yapan gemilerde bu defter işveren bürosunda da tutulabilir. Hizmet akitleri gereğince gemi damlarına yapılacak her çeşit ödemelerin bu deftere kaydedilmesi ve kayıtların imza veya makbuzla belgelenmesi zorunludur. İstek halinde, bu kayıtların tasdikli bir örneği gemi adamına verilir. Bu muameleler her türlü resimden muaftır. Belgeye dayanmaksızın yapılan ödeme iddiaları muteber değildir."[39] hükmü vardır.

Ücret Hesap Pusulası

4857 Sayılı İş Kanununda tanımlanmış bir belgedir. İş Kanunu 37. md. de Ücret Hesap Pusulası başlığı altında "İşveren işyerinde veya bankaya yaptığı ödemelerde işçiye ücret hesabını

[36] 213 Sayılı Vergi usul Kanunu md.238
[37] 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu
[38] Y22HD. E.2015/34391 K.2018/15606 T.25/06/2018
[39] 854 Sayılı Deniz İş Kanunu

gösterir imzalı veya işyerinin özel işaretini taşıyan bir pusula vermek zorundadır. Bu pusulada ödemenin günü ve ilişkin olduğu dönem ile fazla çalışma, hafta tatili, bayram ve genel tatil ücretleri gibi asıl ücrete yapılan her çeşit eklemeler tutarının ve vergi, sigorta primi, avans mahsubu, nafaka ve icra gibi her çeşit kesintilerin ayrı ayrı gösterilmesi gerekir. Bu işlemler damga vergisi ve her çeşit resim ve harçtan muaftır."[40] hükmü mevcuttur.

Ücret Hesap Pusulasının tutulmasındaki amaç; işçinin ücretinin hesaplanma yöntemini, hangi kesintilerin yapıldığını bilinmesini sağlamaktır. Bu nedenle ücret hesap pusulası ücretin ödenip ödenmediğini göstermediğinden bir ispat vasıtası olarak kullanılması biraz zordur. Bununla birlikte içerdiği bilgiler açısından yazılı delil başlangıcı olarak kabul görebilir. Bu yüzden bu işçi tarafından ileri sürülebilecek niteliktedir.[41]

Banka Yoluyla Yapılan Ödemeler

4857 sayılı İş Kanunu md. 32/2 de "Ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkak kural olarak, Türk parası ile işyerinde veya özel olarak açılan bir banka hesabına ödenir. Ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkak, yabancı para olarak kararlaştırılmış ise ödeme günündeki rayice göre Türk parası ile ödeme yapılabilir. Çalıştırılan işçilerin ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkakının özel olarak açılan banka hesabına yatırılmak suretiyle ödenmesi hususunda; tabi olduğu vergi mükellefiyeti türü, işletme büyüklüğü, çalıştırdığı işçi sayısı, işyerinin bulunduğu il ve benzeri gibi unsurları dikkate alarak işverenleri veya üçüncü kişileri zorunlu tutmaya, banka hesabına yatırılacak ücret, prim, ikramiye
ve bu nitelikteki her çeşit istihkakının, brüt ya da kanuni kesintiler düşüldükten sonra kalan net miktar üzerinden olup olmayacağını belirlemeye Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Maliye
Bakanlığı ve Hazine Müsteşarlığından sorumlu Devlet Bakanlığı müştereken yetkilidir. Çalıştırdığı işçilerin ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkakını özel olarak açılan
banka hesapları vasıtasıyla ödeme zorunluluğuna tabi tutulan işverenler veya üçüncü kişiler, işçilerinin ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkaklarını özel olarak açılan banka hesapları dışında ödeyemezler."[42] Hükmü mevcuttur.

Banka yoluyla yapılan ücret ödemelerinde banka kayıtları da hem işveren hem de işçi açısından ödemeyi ispat vasıtasıdır.

Zorunlu olmadan banka yoluyla yapılan ücret ödemelerinin ispatında da durum aynı olması gerekir. Zira Yargıtay Genel Hukuk Kurulu zorunluluk kapsamına girmeden banka yoluyla yapılan ödemeleri de kesin delil olarak kabul etmekte, bu kayıtların incelenmesi ile sonuca ulaşılması gerektiğini belirmektedir.[43]

---

[40] 4857 Sayılı İş Kanunu md.37

[41] Murat Şen, İşverenin ücret ödeme borcunu ispat vasıtaları (Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin bir kararı çerçevesinde). Erciyes Üni., Centel, s. 399-400

[42] 4857 Sayılı İş Kanunun md.32/2

[43]Murat Şen, İşverenin ücret ödeme borcunu ispat vasıtaları (Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin bir kararı çerçevesinde). Erciyes Üni., " ...Davacı tarafından davalıya yapılan bu ödemeyi gösteren banka kayıtları kesin nitelikte delil niteliğindedir. Ortada bu belgeler mevcutken, ikrar delili ispat yükü ile ilgili tartışmalara girmeye gerek yoktur. Mahkemece, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun 356. maddesi uyarınca dava dilekçesinin içeriği doğrultusunda davalı işçiye resen yemin teklif olunmuş, davalı da avans olarak herhangi bir para almadığına dair yemini eda etmiştir. Yerel mahkemece, bu yemine de dayanarak ve vasıflı ikrarın bölünmezliği ilkesinden

Yüzde Usul Ücretlerde Hesap Pusulalarının Genel Toplamını Gösteren Belgeler

4857 sayılı İş Kanununda yüzde ile hesabı ile çalışan işçilerin ücretleri md.51/1 de düzenlenmiştir. Md. 52 de ise Yüzdelerin Belgelenmesi başlığı altında işçi ücretlendirmesinde yüzde hesabının kullanıldığı işletmelerde tutulacak kayıtları düzenlemiştir.

"Yüzde usulünün uygulandığı işyerlerinde işveren, her hesap pusulasının genel toplamını gösteren bir belgeyi işçilerin kendi aralarından seçecekleri bir temsilciye vermekle yükümlüdür. Bu belgelerin şekli ve uygulama usulleri iş sözleşmelerinde veya toplu iş sözleşmelerinde gösterilir."[44] hükmü aslında; işçi ve işveren arasında ve yüzde ücretleriyle ilgili çıkabilecek uyuşmazlıklarda kullanılabilecek delil niteliğindedir.

İbraname

İbraname işveren ve işçi için önemli bir belgedir. İşçinin işverenden alacağı olmadığını, borcu kapandığını ve tüm alacak hesabının kapandığını beyan eden belgedir. İbranamenin geçerliliği için bazı şartları taşıması gerekir.

6098 Sayılı TBK md.420 düzenlenmiş olan İbra Sözleşmeleri İş Hukukunda dar olarak yorumlanmaktadır. "Hizmet sözleşmelerine sadece işçi aleyhine konulan ceza koşulu geçersizdir. İşçinin işverenden alacağına ilişkin ibra sözleşmesinin yazılı olması, ibra tarihi itibarıyla sözleşmenin sona ermesinden başlayarak en az bir aylık sürenin geçmiş bulunması, ibra konusu alacağın türünün ve miktarının açıkça belirtilmesi, ödemenin hak tutarına nazaran noksansız ve banka aracılığıyla yapılması şarttır. Bu unsurları taşımayan ibra sözleşmeleri veya ibraname kesin olarak hükümsüzdür. Hakkın gerçek tutarda ödendiğini ihtiva etmeyen ibra sözleşmeleri veya ibra beyanını muhtevi diğer ödeme belgeleri, içerdikleri miktarla sınırlı olarak makbuz hükmündedir. Bu hâlde dahi, ödemelerin banka aracılığıyla yapılmış olması zorunludur.

İkinci ve üçüncü fıkra hükümleri, destekten yoksun kalanlar ile işçinin diğer yakınlarının isteyebilecekleri dâhil, hizmet sözleşmesinden doğan bütün tazminat alacaklarına da uygulanır."[45] Söz konusu hükümde belirtilen şartları taşımayan ibra sözleşmeleri veya ibranameler kesinlikle hükümsüzdür.

---

hareketle, avans olarak verildiğinin davacı işverence kanıtlanamadığı gerekçesiyle davanın reddine karar verilmiştir. Ne var ki, davalı işçiye yapılan ödeme banka kayıtlarıyla sabit olduğuna göre bu konuda resen yemin teklifi için, gereken Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun 356. maddesindeki koşullar oluşmamıştır. Mahkemece resen yemin teklifi ile sonuca gidilmesi hatalıdır. Davacı işveren, sözü edilen banka kayıtlarıyla davalı işçiye 35.000 Amerikan Doları ödediğini kanıtladığına göre, bu ödemenin ne maksatla alındığı davalıdan sorulmalı ve varsa bu konuda delilleri toplanarak gerekirse ticari defterlerde getirtilerek sonuca gidilmelidir. Mahkemece eksik inceleme ve hatalı değerlendirmeyle karar verilmesi bozmayı gerektirmiştir. ..) gerekçesiyle bozularak dosya yerine geri çevrilmekle, yeniden yapılan yargılama sonunda, mahkemece önceki kararda direnilmiştir. ... Tarafların karşılıklı iddia ve savunmalarına, dosyadaki tutanak ve kanıtlara, bozma kararında açıklanan gerektirici nedenlere göre, Hukuk Genel Kurulu 'nca da benimsenen Özel Daire bozma kararına uyulmak gerekirken, önceki kararda direnilmesi usul ve yasaya aykırıdır. Bu nedenle direnme kararı bozulmalıdır", (Y9HD'nin, 27.01.2004 tarih ve E. 2003/10405, K. 2004/1291 say ılı kararını onayan YHGK'nun 02.02.2005, E. 2004/9-653, K. 2005/14 sayılı kararı, Çil, s. 746, Kazancı). Aynı yönde bkz. Y9HD., 20.01.2004, E. 2003/992, K. 2004/366, Çil, s. 750.

[44] 4857 Sayılı İş Kanunu md. 52

[45] 6098 Sayılı TBK md.420

Yemin

Yemin HMK md.225 ve devamındaki maddelerde düzenlenmiştir. Yeminin konusu davanın çözümü bakımından önem taşıyan, çekişmeli olan ve kişinin kendisinden kaynaklanan vakıalardır. Bir kimsenin bir hususu bilmesi onun kendisinden kaynaklanan vakıa sayılır.[46] Yemine konu olamayacak vakalar; Tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edemeyeceği vakıalar, bir işlemin geçerliliği için, kanunen iki tarafın irade açıklamalarının yeterli görülmediği hâller, yemin edecek kimsenin namus ve onurunu etkileyecek veya onu ceza soruşturması ya da kovuşturması ile karşı karşıya bırakacak vakıalardır.[47] Uyuşmazlık konusu vakıanın ispatı için yeminden başka delili olduğunu beyan etmiş olan taraf da yemin teklif edebilir. Yemin teklif olunan kimse, yemini edaya hazır olduğunu bildirdikten sonra, diğer taraf teklifinden vazgeçerek başka bir delile dayanamaz ve yeni bir delil de gösteremez.[48]

6100 Sayılı HMK göre mülga kanundan farklı olarak resen yemin teklif edilememektedir, Yargıtay 9 HD kararı da bu yöndedir.[49] Yemin deliline başvurulacağı taraflarca davanın başında bildirilmelidir.

Tanık ispat vasıtasının işçi ve işveren açısından kullanılması

Ücretin ödendiğinin ispat yükü işverene, ücret miktarı konusundaki uyuşmazlıklarda ücret miktarını ispat yükü işçiye aittir. İşçi ücretlerinin ödendiğinin tanıkla ispatı önem kazanmaktadır. İş kanunundaki mevcut hükümlere göre işçi ücretinin ödendiğini tanıkla ispat mümkün değildir. Zira yasa; işverene işçi ücretlerinin nasıl ödenmesi gerektiği ve tutulacak kayıtlar konusunda yükümlülükler yüklemiştir. Yargıtay, "Para borcu olan ücretin ödendiğinin tanıkla ispatı mümkün değildir"[50] diyerek, ücretin ödendiğinin tanıkla ispat edilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.

Ancak; işçinin ispat yükü olan ücret miktarının tespitinde tanık beyanlarının delil niteliği taşıdığına dair Yargıtay'ın kararları mevcuttur.[51]

---

[46] 6100 Sayılı HMK

[47] 6100 Sayılı HMK md. 226

[48] http://www.hukukitavsiyeler.com/2015/03/08/yemin-delili-hakkinda-bilinmesi-gerekenler-nelerdir/

[49] Y9HD. E.2018/8459 K.2018/17926 T.10/10/2018 "Mahkemece, Yargıtay 7. Hukuk Dairesi'nin 25/11/2015 tarih ve 2014/21962-2015/23298-E/K sayılı ilamı uyarınca…..davalı asıl işveren, cevap dilekçesinde yemin deliline dayanmadığı, davacı işçiye yemin teklif etmediği, yine 6100 Sayılı HMK'da resen/tamamlayıcı yemin düzenlenmediği, kural olarak her kişi/insan dürüst olduğu, bu sebeple davacı asilin anlatımına değer verilip tarihsiz kıdem tazminatı bordrosu adlı belgenin davacının ödendiğini/aldığını belirttiği tutar kadar davaya konu kıdem tazminat yönünden kısmi ifaya yönelik makbuz niteliğinde kabulü gerektiği, Türk hukuk sistemi sosyal ve pozitif ayrımcı (Türkiye Cumhuriyet Anayasası; m.2, Sosyal Devlet İlkesi) olup; genel olarak zayıfların (çocuklar, işçiler vs) korunduğu, bu bağlamda olmak üzere iş sözleşmesi/işçi-işveren hukuki ilişkisinde zayıf konumda olup tazminat vs alacaklarını almak amacıyla hareket eden işçinin iradesine/beyanına üstünlük tanınması gerektiği (İşçi Lehine Yorum İlkesi) gerekçesi ile bozmaya karşı direnme kararı verilmiştir.

[50] Y9HD. E.2018/4796, K.2018/11036, T.1/05/2018 "davalı işveren bu alacağın ödendiğini ve bakiye ücret alacağı kalmadığını davacı işçinin imzasını taşıyan bir ödeme belgesi ya da başka bir yazılı belge ile ispat edemediğinden ve para borcu olan işçi ücretinin ödendiğinin tanıkla ispatı mümkün olmadığından işverenin ödenmeyen bu ücret alacağından sorumlu olduğu sonucuna varıldığı,"

[51] YHGK E.2005/9-260, K.2005/283, T.27/04/2005. "….DAVA : Taraflar arasındaki "işçilik alacakları" davasından dolayı yapılan yargılama sonunda; Kemer Asliye Hukuk (İş) Mahkemesince davanın kısmen kabulüne dair verilen 26.01.2004 gün ve 2002/276 E. 2004/22 K. sayılı kararın incelenmesi davalı vekili tarafından istenilmesi üzerine, Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin 21.09.2004 gün ve 2004/12147-19498 sayılı ilamı ile;

(... 1- Dosyadaki yazılara, toplanan delillerle kararın dayandığı kanuni gerektirici sebeplere göre, davalının aşağıdaki bendin kapsamı dışında kalan temyiz itirazları yerinde değildir.

Emsal Ücret

İş sözleşmesinde ücretin kararlaştırılmadığı ve işçinin sonradan ücret miktarına itiraz ettiği, genellikle iş akdinin feshinden sonra ücretin miktarı konusunda uyuşmazlık çıkmaktadır. İş sözleşmesinde ücretin miktarının açıkça belirtilmemiş olması, taraflar arasında iş sözleşmesinin bulunmadığı anlamına gelmez. Böyle bir durumda dahi ücret, Borçlar Kanunun 401. maddesine göre tespit olunmalıdır. 818 Sayılı eski TBK bu konuda ayrıntılı açıklama içerirken yeni TBK daha kısıtlı bir tanım yapmıştır. TBK md 401 "İşveren, işçiye sözleşmede veya toplu iş sözleşmesinde belirlenen; sözleşmede hüküm bulunmayan hâllerde ise, asgari ücretten az olmamak üzere emsal ücreti ödemekle yükümlüdür."[52] Bu durumda ücret miktarının tespiti konusunda Yargıtay İş sözleşmesinde ücretin kararlaştırılmadığı hallerde ücretin miktarı, işçinin kişisel özellikleri, işyerindeki yada meslekteki kıdemi, meslek unvanı, yapılan işin niteliği, iş sözleşmesinin türü, işyerinin özellikleri, emsal işçilere o işyerinde ya da başka işyerlerinde ödenen ücretler, örf ve adetler göz önünde tutularak belirleneceğini belirtmiştir.[53] Özellikle bordro ücretinin gerçeği yansıtmadığı, çift bordro uygulamasından kaynaklanan uyuşmazlıklarda gerçek ücretin tespitinde başvurulan bir yöntemdir. Ücret miktarını ispat yükü işçinin başvurabileceği bir ispat vasıtasıdır. Emsal ücret tespitinde önem arz eden husus gerçekten emsal ücretin tespiti konusunda olmaktadır.[54] Emsal ücretin tespitinde iyi araştırma yapılarak, işçinin kişisel özellikleri, işyerindeki yada meslekteki kıdemi, meslek unvanı, yapılan işin niteliği, iş sözleşmesinin türü, işyerinin özellikleri, emsal işçilere o işyerinde ya da başka işyerlerinde ödenen ücretler, örf ve adetler göz önünde tutulması önem taşımaktadır.

Uygulamada mahkemeler tarafından emsal ücretin tespiti için meslek kuruluşlarından bilgi istenmektedir. Meslek kuruluşları emsal ücreti bildirirken genelde ücretin alt ve üst limitlerini bildirmektedir. Genel uygulamada olduğu gibi emsal ücrete karar verilirken mahkemeler tarafından bildirilen limitlerin alt sınırının kabul edilmesi; daha az prim ve vergi ödeyerek daha çok kazanç elde etmek isteyen işverenleri çifte bordro uygulaması için cesaretlendirmektedir. Kanımca sosyal sorumluluk bilincinin oluşturulması, kayıt dışılığın önlenmesi ve işçi

---

2- Davacı işçinin aylık ücretinin miktarı taraflar arasında tartışmalıdır. Davalı işveren davacının imzasını taşıyan aylık ücret bordrolarına dayanmış, davacı ise ücretin bordroda gösterilenden daha yüksek olduğunu ileri sürmüştür. Mahkemece davacının iddiasına değer verilerek yapılan hesaplamaya göre istek konusu kıdem tazminatı ile diğer işçilik haklarının kabulüne karar verilmiştir.

Davacı tanıkları ücret konusunda davacının iddiası doğrultusunda anlatımda bulunmuşlarsa da aynı nedenle iş sözleşmesi sona eren kişiler olmaları sebebiyle salt bu anlatımlara göre sonuca gidilmesi doğru olmaz. Diğer yandan davalı tanıkları bordrolarda geçen ücreti doğrulamışlardır. Böyle olunca bordrolarda yazılı olan ücrete itibar edilerek davaya konu tazminat ve diğer işçilik hakları hesaplanmalıdır. Mahkemece, gerekirse bilirkişiden bu yönde ek rapor alınarak sonuca gidilmelidir...)

[52] 6098 Sayılı TBK

[53] YHGK E.201/22-1774 K.2018/794 T.18.4.2018

[54] YHGK E.2015/22-1774 K.2018/794 T.18/04/2018 "Tez-Koop İş Sendikası tarafından bildirilen miktarın alt sınırını emsal ücret olarak kabul eden mahkemenin ilk kararı Özel Dairece, davacının ücretinin belirlenmesi noktasında emsal ücret araştırması yapılmasının gerektiği, eksik inceleme ile sonuca gidilmesinin hatalı olduğu gerekçesiyle bozulmuş, mahkemece davacının yaptığı işin niteliği, bildiği yabancı diller, Tez-Koop İş Sendikası tarafından bildirilen ücretin davacı iddiasından da az olması sebebiyle bu miktarın alt sınırının emsal ücret olarak kabul edildiği, ücret uyuşmazlığında sendika tarafından bildirilen ücretin esas alınabileceği, mahkemece emsal ücret araştırması yapıldığından ücret ile ilgili olarak yeniden araştırma yapılması yönündeki bozma nedeninin yerinde olmadığı gerekçesiyle direnme kararı verilmiştir.

Gerçekten de mahkemece emsal ücret araştırması yapılmış ise de, Özel Daire bozma kararında belirtildiği üzere araştırmanın yeterli olduğundan bahsedilemez. Nitekim davacının sendikalı olduğuna dair dosya kapsamında herhangi bir bilgi ve belge bulunmamaktadır. Davalı şirketin faaliyet konusu ve davacının da dış ticaret, ihracat işiyle ilgilenmesi karşısında İhracatçılar Birliğinden dahi davacı emsali bir işçinin alabileceği ücret miktarının sorulmadığı görülmektedir.

haklarının korunması için; mahkemelerin bu uygulamayı yapan işverenleri önlemek için bildirilen emsal ücret limitlerini azamisini uygulamaları önemlidir.

VI- Sonuç

İşçi lehine olan en iyi ücret tanımı çalışmalarda esas alınmalıdır. Bu anlamda Çelik tarafından ücret tanımının daha yararlı olduğunu değerlendirmekteyim. Sosyal sorumluluğun sağlanmasında esas görev devlete düşmektedir. Yapılan kanuni düzenlemelerde sosyal sorumluluğun gelişmesine zarar verecek, işveren ve işçiyi kayıt dışı uygulamalara yönlendirecek hukuki düzenlemelerden sakınılmalıdır.

6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri kanununda yemin delilinin kullanılmasında, dava başlangıcında yemin deliline başvurulacağının belirtilmesi zorunluluğu karşılıklı olarak hem işveren hem de işçilere ücret miktarını ispatı konusunda sınırlama getirdiğini değindiriyorum. Mülga yasada olduğu gibi hem işveren hem de işçi ispat konusunda ihtiyaç durumunda her zaman yemin deliline başvurabilme hakkına sahip olmasının her iki taraf içinde ilave bir imkan verdiği açıktır.

Daha az vergi ve prim ödeyerek, daha çok kazanç elde etmek isteyen işverenler karşısında; bordroda gösterilen ücretin daha fazlasının elden ödenmesini kabul etmek zorunda kalan işçilerin başta temel ücretlerinin, devamında temel ücrete bağlı olan diğer haklarının (tazminatlar vs) korunması büyük önem taşımaktadır. Benzeri kayıt dışı uygulamalarında işçilerin kayıpları yanında gelir kaybeden devletin konumu da önemlidir. İşçi haklarını ilgilendiren, özellikle ücretlerle ilgili konularda yapılacak her türlü yasal düzenlemelerde, kayıt dışı uygulamayı engelleyecek, işverene büyük sorumluluklar getirecek düzenlerin göz önünde bulundurulması önem kazanmaktadır.

Mevcut 4857 Sayılı İş Kanunumuzun, Borçlar Kanunu, Hukuk Muhakemeleri Kanunu ve ilgili diğer kanunlarla birlikte uygulanması; işçiye fiili olarak ödenen ücret ile bordroda gösterilen ücret arasındaki farklılıklardan kaynaklanan uyuşmazlıkların işçi ücretlerinin korunması kapsamında çözecek hükümleri ihtiva etmektedir. Mevcut yasalarımızla birlikte özellikle yüksek mahkeme tarafından oluşturulan içtihatlar bu tür uyuşmazlıkların işçi lehine çözümünü kolaylaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu
213 Sayılı Vergi Usul Kanunu
27 Mart 2018 tarihli 7103 Sayılı Vergi Kanunları ile Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
4721 Sayılı Türk Medeni Kanunun
4857 sayılı İş Kanunu
5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu
6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu
6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu
854 Sayılı Deniz İş Kanunu
Adalet Bakanlığı Aday Memur Hazırlayıcı Eğitimi, Medeni Usul Hukuku Ders Notu.

Çalışma ve Toplum Dergisi 2013/3
Çelik Ahmet Çelik, "İş Hukukunda Ücret Kavramı", https://www.tazminathukuku.com/arastirma-yazilari/is-hukukunda-ucret-kavrami.htm, Erişim Tarihi: 01 Aralık 2017
Erdoğan Özcan, "Kayıtlı işçi ücretlerinde vergi kaçaklarını ve sosyal güvenlik primi kaçaklarını önlemek amacıyla sendikalara üyeliliğin özendirilmesi". Celal Bayar Üni. Sosyal Bilimler 2011(9), sayı 1
Güvercin Ali, Mil Halil İbrahim; "Sosyal güvenlik açısından işçi ücretlerinin muhasebe uygulaması ve denetimi", Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi Mart 2016;9(1):59-74

http://www.hukukitavsiyeler.com/2015/03/08/yemin-delili-hakkinda-bilinmesi-gerekenler-nelerdir/ Erişim Tarihi: 10 Ekim 2018
ILO 95 Nolu Ücretlerin Korunması Sözleşmesi
Isaac Alfred, "Ücret Sistemleri", Dergi Park, Journal Social Policy Conferences, Archive, Volume 0, Issue 2.
Murat Şen, "İşverenin Ücret Ödeme Borcunu İspat Vasıtaları" (Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin bir kararı çerçevesinde.), EÜHFD, C.III, S.1, (2008)
Tekstil İş Veren, Şubat 1988, s. 19.
Türk Dil Kurumu Online sözlük
Türkiye Cumhuriyeti Anayasası
Y22HD. E.2015/34391 K.2018/15606 T.25/06/2018
Y22HD.,E2017/14209 K. 2018/17029
Y7HD E. 2013/3356 K.2013/8526 T.09/05/2013
Y9HD. E. 2007/15642, K. 2008/8367 T.14.04.2008

Y9HD. E.2018/4796, K.2018/11036, T.1/05/2018
Y9HD. E.2018/8459 K.2018/17926 T.10/10/2018
Y9HD., E1998/11114 K.1998/13801

YHGK E.2005/9-260, K.2005/283, T.27/04/2005

İŞ HUKUKUNDA TELE ÇALIŞMA

Av. Ayhan YILMAZ

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Doktora Öğrencisi,

ORCID ID: 0000-0002-6831-2102

ÖZET

1970 yıllarda ABD deki petrol krizinden sonra tele çalışma şekli bir kaynak optimizasyonu olarak konuşulmaya ve bu dönemde bir çalışma biçimi olarak tesis edilmeye başlandı. Ancak o dönemde sahip olunan teknoloji, tele çalışma şeklinin mükemmelleştirilmesi ve standartlaştırılmasını sağlayacak bir gelişime sahip değildi. Teknolojik gelişme gerçek anlamda 1980'li yıllarda başladı. 1990'lı yıllarda yaşanan teknolojik gelişimle, bilgi ve iletişim sistemlerinde ulaşılan yetenekler sayesinde tele çalışma şekli gerçeğe dönüştürüldü ve çalışma hayatında şirketler için bir esneklik ve yönetim aracı oldu. Bununla birlikte dünya genelinde yaşanan teknolojik gelişmeye rağmen tele çalışma şekli 2000'li yılların başına kadar istenilen seviyede gelişmedi. Tele çalışma şeklinin düzenlenmesi ve tele çalışma şeklinde bir standartlaşmaya ulaşmak konusunda çalışmalar ve bu konudaki kararlılık yeni değildir.

Dünyada tele çalışma konusunda bu gelişmeler yaşanırken ülkemizde çalışma yaşamına esneklik kazandırılması için 2016 yılında İş Kanunumuza yapılan değişiklik ile 14. maddesi "Çağrı üzerine çalışma ve uzaktan çalışma başlığı" olarak değiştirilerek eklenen dört fıkra (m.14 4-7) ile uzaktan çalışmaya ilişkin hususlar genel olarak düzenlenmiştir. Tele çalışma şekli, eklenen bu dört fıkra içinde uzaktan çalışmanın bir alt biçimi olarak yasal düzenlemeye kavuşmuştur. Ancak aradan geçen uzun süreden sonra ve son dönemde yaşanan Covid-19 bulaşıcı hastalığı döneminde, tele çalışmanın hem özel sektör hem de kamu sektörü tarafından yoğun olarak kullanılması zorunluluğundan kaynaklanan ihtiyaçla, 10 Mart 2021 tarihinde "Uzaktan Çalışma Yönergesi" yayınlanmıştır. Yayınlanan yönergenin ihtiyaçları karşılamada yeterliliği konusunda hem akademik çevreden hem de işçi örgütleri tarafından birçok eleştiri yapılmıştır.

Çalışmamızda İş Kanununda düzenlenen tele çalışma şeklinin geniş perspektifte incelemesi, özellikle ileride karışılacak bireysel iş uyuşmazlıkları, bu uyuşmazlıklara hazırlıkları olunması için alınması gereken tedbirler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Kanunu, Tele Çalışma, Tele Çalışma Kaynaklı Bireysel İş Uyuşmazlığı

GİRİŞ

Tele çalışma, öncelikle bilgi teknolojilerinin kullanımım ile karakterize edilen iş sözleşmesi çerçevesinde işlerin ifası veya organizasyonu için bir yoldur. Tele çalışma işverinin işyerinin dışında ancak işçinin evinde olmayan ancak işyerinin tele çalışan tarafından seçilemeyen bir

yerden veya eviyle çakışan bir yerden yapılan bir çalışmadır. Tele çalışmada hem işveren hemde tele çalışan için işin gönüllü doğası ve geri döndürülebilirliği nedeniyle, işveren işçiye tele çalışma olanağı sunabilir ancak işçi bu teklifi kabul edebileceği gibi ret de edebilir. İşçinin tele çalışmayı kabul etmesi halinde kararını değiştirebileceği ve işverenin işyerine dönebilme hakkı bulunmaktadır. Bu anlamda tele çalışmanın her çeşidi uzaktan çalışmadır ancak her uzaktan çalışma tele çalışma değildir.

Tele çalışmanın avantajları kadar dezavantajlarının bulunduğuna dair yoğun eleştiriler yapılmıştır. Bazı kesimler tarafından tele çalışmanın sadece beyaz yakalı çalışanlar için geçerli olan sıra dışı bir çözüm olduğu konusunda eleştirler mevcuttur. Ancak basit ve küçük bir çözüm bile birden fazla sistemeatik sorun üzerinde anlamlı bir etki yaratabilir.

Tele çalışmada, işverenin denetim eksikliği, bağımlılık ilişkisinin ortadan kalkması anlamına gelmediği gibi, işverenin tele çalışanın iş performansını yönlendirme ve kontrol etme yetkisine sahip olmadığı anlamına gelmediği gibi, tele çalışanın uymakla yükümlü olduğu iş talimatların ve yönergelerin olmadığı anlamına gelmez.

Dünyada tele çalışma konusunda bu gelişmeler yaşanırken ülkemizde çalışma yaşamına esneklik kazandırılması için 2016 yılında İş Kanunumuza yapılan değişiklik ile 14. maddesi "Çağrı üzerine çalışma ve uzaktan çalışma başlığı" olarak değiştirilerek eklenen dört fıkra (m.14 4-7) ile uzaktan çalışmaya ilişkin hususlar genel olarak düzenlenmiştir. Yasa koyucu tele çalışma kavramımı kulanmayarak uzaktan çalışma kavramı altında tele çalışmayı düzenleme amacı gütmüştür.

TELE ÇALIŞMA KAVRAMI VE TELE ÇALIŞMA ŞEKİLLERİ

Tele Çalışmanın Tanımı

Uzaktan çalışmanın evrensel kabul görmüş bir tanımı yoktur. Birçok tanım yapıldığından tanım konusunda bir karmaşa mevcuttur. Tele çalışmanın tanımını yaparken; tele çalışmanın ne sıklıkla yapıldığı, kaç saat yapıldığı, asıl iş yerine uzaklık durumu gibi kıstaslara göre dar bir tanım yapmak tele çalışma konseptine göre uygun düşmeyecektir. Bu hususlar işverenlerin ihtiyaçlarını karşılamak için düzenlenebilecek değişkenlerdir. Kanada Tele Çalışma Derneğinin tele çalışmanın ne kadar sıklıkla yapılması durumunda tele çalışma olarak adlandırılması gerektiği konusunda dikkat çeken bir örneği vardır[1]. Örneğe göre "Yılda 6 veya 60 kez tenis oynamanız sizin hala tenis oynadığınız gösterir, oynama sıklığı sadece bir derece meselesidir". Kanada Tele Çalışma Derneği bu örnekle tele çalışma sıklığı miktarının az veya çok olmasının tele çalışma yapıldığını gerçeğini etkilemiyeçeği gerçeğini vurgulamıştır.
Tele çalışmanın temel unsuru; işlerini normalde yapacakları yerden farklı yerlerde, bilgi ve teknoloji araçları vasıtasıyla yapılmasıdır. Tele çalışma "tele" uzaktan anlamına gelen yunanca kökeni olan bir kelimedir. Tele kelimesi "çalışma" kelimesi ile birleşince uzaktan çalışma anlamında "tele çalışma" ortaya çıkmaktadır[2]. İK 14/4 de bu anlamda "uzaktan çalışma" tanımının kullanılmasının uygun olduğunu değerlendirilir.

[1] https://web.archive.org/web/20070212094853/http://www.ivc.ca/definition.htm
[2] Canadian Telework Association, http://www.ivc.ca/definition.htm

Tele çalışma konusunda yapılan ilk tanım Nilles tarafında 1975 yılında; o dönemde yaşanan petrol krizinde, araç kullanımının azaltılarak enerji tasarrufu sağlamak maksadıyla yapılan çalışmalarda ortaya atılmıştır. Nilles tarafından yapılan tanıma göre telecommuting (telework anlamınada) " haftada en az bir gün merkez ofisi dışında, evde bir müşteriye ait bir yerde veya tele çalışma merkezinde periyodik olarak yapılan, işe gidip gelmenin bilgi teknolojilerinin tamamen veya kısmen kullanılmasıyla yapılan çalışmadır"

Nilles'in bu tanımından sonra, telework veya telecommuting olarak tele çalışma 1980 ler ve 1990 larda değişik yayınlarda; "enerji tasarrufu sağlayarak ulaşım politikalarına etkisi, hava kirliliğinin önlenmesine katkısı, engelli-emekli-çocuklu vb kişilerin istihdamını kolaylaştırması, rekabet gücünü arttırması ve Amerikan ekonomisine katkısı[3]" gibi olumlu etkileri ile tekrar ortaya çıktı.

1990 lardan sonra bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişme, mobil telefon, internet, kablosuz internet ve geniş band internetin yaygın kullanılması ile Avrupalı politikacılarda tele çalışma modelinin sosyal ve ekonomik olarak önemli bir çalışma şekli olduğunu anladılar[4].

Tele çalışma, ABD de resmi dökümanlarda; "bir çalışanın onaylanmış alternatif çalışma sahasında (yani, ev, tele-çalışma merkezi) normal, ücretli saatlerin herhangi bir bölümünde iş yapmasına izin veren bir iş düzenlemesidir" şekinde tanımlanmaktadır. (Status of Telework in the Federal Government, OPM, 2012, p.16)

Avrupa Komisyonu 2001 yılında yayımlanan raporunda[5] tele çalışmayı; "çalışanın çalışma süresinin önemli bir bölümünü çalıştığı firmanın ürünün üretildiği veya dağıtıldığı iş yerinin dışında, işini bilgi teknolojilerini kullanarak ve bilgi aktarımını özellikle internet kullanarak yaptığı bir çalışma metodudur" şeklinde yapmıştır.

2002 yılında Avrupa Birliği (AB) Tele Çalışma Çerçeve Sözleşmesi (TÇÇS) 2. maddesinde yapılan tanım ise; "işyerinde görülen bir işin düzenli olarak işyeri dışında bilgi teknolojileri kullanılarak bir iş akdi kapsamında görüldüğü ve/veya organize edildiği bir çalışma şeklidir"

İK 14/4 de uzaktan çalışma olarak tele çalışmanın tanımı; "Uzaktan çalışma; işçinin, işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında iş görme edimini evinde ya da teknolojik iletişim araçları ile işyeri dışında yerine getirmesi esasına dayalı ve yazılı olarak kurulan iş ilişkisidir" şeklinde yapılmıştır. AB TÇÇS ve İK 14/4 de yer alan tanımlarda ortak olan unsurlar; işin bir organizasyon altında yapılması **(organizasyon unsuru)**, işin iş yerinin dışında yapılması **(mekân unsuru)**, işin bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak yapılması **(teknoloji unsuru)** ve işin bir akdi ile yerine getirilmesi **(iş akdi - organizasyon)** unsurları olduğu görülmektedir[6]. İK 14/4 de ayrıca iş akdinin yazılı olarak yapılmış olması hususuna vurgu yapılmıştır. Kanaatimizce; yabancı tanımlarda yazılı olmasının özellikle tanımda vurgulanmamış olmasını söz konusu sistemlerde zaten yazılı olmayan bir iş akdinin uygulamasının yaygın olmamasına bağlıyoruz.

---

[3] Mokhtarian, Patricia L. "Telecommuting in the United States: Letting Our Fingers Do the Commuting." TR News, Vol. 158, January-February 1992, pp. 2-9

[4] eEurope 2005: An information society for all, May 2005. COM (2002) 263

[5] eWork 2001 - Status Report on New Ways to Work in the Knowledge Economy, p.11

[6] Aydın U. (2008), Tele Çalışma ve Tele Çalışma Çerçeve Avrupa Sözleşmesi", Prof.Dr. Devrim Ulucan'a Armağan, legal Yayıncılık, İstanbul, s.352-353; Alp M.,(2011), "Tele Çalışma (Uzaktan Çalışma", Prof.Dr. Sarper Süzek'e Armağan, İstanbul, s.799-800

Tele Çalışma Biçiminin Çeşitleri

Tele çalışma şeklinin uygulama biçimleri bakımından birçok yazar tarafından değişik literatürde farklı sınıflandırma yapılmıştır. Doğal olarak tele çalışma şeklinin zaman içinde yayınlaşması, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki süratli gelişme, akıllı telefon, laptop gibi araçların çoğalması ve çalışanların bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmaktaki yeteneklerinin artmasına bağlı olarak zaman içinde tele çalışma biçimini değişik uygulama şekilleri ortaya çıkmıştır. Temelde evden tele çalışma ile başlayan tele çalışma şekilleri; tele çalışmanın yapıldığı yere, yapılan işin niteliğine ve ana ofis ile iletişim yöntemlerine göre sınıflanabilinir[7]. Tele çalışma yapılan tele çalışmanın sıklığına göre; Kısmi zamanlı (Part time) Tele çalışma ve Tam Zamanlı Tele Çalışma, Tele Çalışmanın yapıldığı yere göre; Ev Esaslı Tele Çalışma, Bölgesel Tele Merkezlerde, Uydu Merkezlerde, Yerel Tele Çalışma Merkezlerinde ve Komşu Tele Çalışma Merkezlerinde yapılan tele çalışma olarak sınıflandırılır[8].

TELE ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Tele çalışma konusunda günümüze kadar yaşanan gelişmeler neticesinde uluslararası ve ulusal düzeyde düzenlemelerinde hızla yapıldığı görülmektedir. Özellikle son dönemde yaşamakta olduğumuz Covid-19 bulaşıcı salgının etkisiyle, ülkeler salgında çalışanların haklarını korumak ve üretime salgın koşullarında devam edebilmek için tele çalışma konusunda yasal düzenlemeleri hukuk sistemlerine daha süratli dâhil etmektedirler. Covid-19 bulaşıcı salgınından sonra İspanya, Lüksemburg, Rusya yeni düzenlemeleri hukuk düzenlerine kazandırmıştır. Avrupa Komisyonu ve ABD bu süreçte yayınladığı birçok değerlendirme ve raporlar ile ülke bazında tavsiyelerini belirtmiştir[9]. Kanımızca; yakın zamana kadar çeşitli yazarların belirttikleri gibi artık tele çalışma konusunda yasal düzenlemelerin yeterli olmadığını söylemek yerinde olmayacaktır. Bu süreçte; Türk Hukukunda da İK 14/4-7 belirtilen; uzaktan çalışma (tele çalışma) ile ilgili hususlar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 10 Mart 2021 tarihinde "Uzaktan Çalışma Yönetmeliği" adı altında yayınlanmıştır. Yönetmeliğin hazırlanmasında elde edilen tecrübelerden, akademik çevreden ve yabancı hukuk sistemlerinde yer alan tele çalışma ile ilgili kaynaklardan ne kadar yaralanıldığı, yönetmeliğin ihtiyaça cevap verip vermediği tartışılmaktadır. Tele çalışmanın kaynaklarını; uluslararası kaynaklar, ulusal kaynaklar, karşılaştırmalı hukukta tele çalışma ve ulusal kaynaklar arasındaki ilişki başlıkları altında sınıflanabilir.

Uluslararası Hukuk Kaynaklarında Tele Çalışma

Uluslarasın Çalışma Örgütü 177 Sayılı Sözleşmesi

---

[7] Taş G.,(2007), Atipik İş Sözleşmelerinden Evde Çalışma ve Tele Çalışma", Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Ana Bilim Dali, Yüksek Lisans Tezi, s.42

[8] Transportation implications of telecommuting, Washington, D.C. : United States Department of Transportation, 1993, p.12-15

[9] Bkz. European Commission (2020), "2020 European Semester: Country-Specific Recommendations", Brussel, 20.052020, COM(2020) 500 Final; The European Commission's Science for Policy Briefs (2020), JRC120945; Eurofund, (2020), "Living, Working, and COVID-19", ISBN 978-92-897-2117-2; USAID, "ADS Chapter 405 Telework", 15.05.2020; European Commission (2020), "Flash Reports on Labor Law", ISBN ABC 12345678, DOI 987654321; ILO,(2020), "Teleworking During the COVID-19 Pandemic and Beyond", Geneva, ISBN 978-92-2-032404-2 (print); ILO, (2021), "Working from home: From invisibility to decent work", 9789220337103[ISBN]; ILO, (2021), "Global Wage Report 2020-21: Wages and minimum wages in the time of COVID-19", 9789220319482[ISBN]; ILO, (2020), "Social Dialogue, Skills and COVID-19",

Uluslarasın Çalışma Örgütü 184 Sayılı Tavsiye Kararı
Uluslararası Çalışma Örgütünün Tele Çalışma ile İlgili Diğer Düzenlemeleri
Avrupa Tele Çalışma Çerçeve Sözleşmesi (TÇÇS)

Ulusal Hukuk Kaynakları

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim, globalleşmenin ekonomi üzerindeki etkileri, artan rekabet koşulları, üretim sistemlerinde, işin niteliğindeki değişim, işgücündeki değişim, işgücünün niteliğindeki gelişim, yaygın salgın hastalık, doğal afetler ve yabancı ülkelerdeki gelişmeler Türk hukukunda uzaktan çalışma- tele çalışma biçimindeki düzenleme eksikliğin giderilmesi ihtiyacını göstermiş ve 6098 Sayılı Borçlar Kanunu ve daha sonra 4857 Sayılı İş Kanunu ile uzaktan çalışma (tele çalışma) biçimi yasal dayanağına kavuşmuştur. Ulusal kaynaklar;

6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu (TBK)
4857 Sayılı İş Kanunu ve Uzaktan Çalışma Yönergesi
İş Sözleşmeleri

Ulusal Kaynaklar Arası İlişki

İş Hukukunda uzaktan çalışmaya ilgili düzenleme 14. madde de "Çağrı üzerine çalışma ve uzaktan çalışma" başlığı altında yapılmıştır. Borçlar Kanununda ise 461-466 maddeler arasında "Evde Hizmet Sözleşmesi" başlığı altında bulunmaktadır. İş Kanunumuzda uzaktan çalışma adı ile tele çalışmanın düzenlenmesi ile eskiden tele çalışanın işçi statüsünün belirlenmesinde, yani iş hukuku kapsamında işçi sayılmasında en büyük tartışma konusu olan, bağımlılığın tespit edilmesi sorunu kalkmıştır. İK 14/5 tele çalışan ile yapılacak sözleşmenin şekli, işin süresi, yer, ücreti ve ücretin ödenmesi, ekipmanın sağlanması ve korunması, iletişim kurulması, genel ve özel şartların iş sözleşmemesinde yer alması düzenlenmiş ve 14/4 bu sözleşmenin yazılı olarak hazırlanması gerektiği belirtilmiştir. İş Kanunu m.14/7 de belirtildiği şekilde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca 10 Mart 2021 tarihinde Uzaktan Çalışma Yönetmeliği hazırlanmştır.

Bu anlamda, tele çalışma hukukumuzda iş kanunu ile düzenlenmiştir. Tele çalışma ile ilgili hususlarda öncelikle bu kanun hükümlerinin uygulanması, İş Kanununda hüküm bulunmaması durumunda, BK evde hizmet sözleşmesinde tele çalışma ile ilgili hususlar düzenlenmediğinden Borçlar Kanunu hizmet sözleşmesine ilişkin hükümlerin uygulanması gerektiği öğretide kabul edilmektedir[10].

TELE ÇALIŞMADA TARAFLARIN HAK VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

İşverenin Eşit Davranma Borcu

Genel

Sözleşmeler hukukunda söz konusu olan taraflar arasında soyut ve somut eşitlik, iş hukukunda işçinin ekonomik olarak işverene bağlı olması, işverenin yönetim yetkisinin olması nedeniyle ortadan kalkmaktadır[11]. Bununla birlikte işçilere eşit davranma ve eşit değerlerdeki çalışanlara eşit çalışma koşullarını uygulama çağdaş iş hukukunun tanıdığı ve hakkaniyet esasına dayanan genel bir ilkedir[12]. Eşit davranma ilkesi dar anlamıyla; bireysel düzeyde iş ilişkilerinde işverenin iş sözleşmesinin tarafı olarak işyerinde çalıştırdığı işçiler arasında eşitliğe uygun

[10] Çelik, Caniklioğlu, Canpolat, İş Hukuku, s.221; Süzek S., İş Hukuku, s.272
[11] Taşkent, S. (1981) İşverenin Yönetim Hakkı, İstanbul: Met-er Matbaası, İstanbul 1981, s-29
[12] Süzek S., s-362

hareket etmesi, haklı ve akla uygun nedenler yoksa işçiler arasında ayrım gözetmemesini ifade eder[13].

İK m.14/6 birinci cümlesinde *"uzaktan çalışmada işçiler, esaslı bir neden olmadıkça salt iş sözleşmesinin niteliğinden ötürü emsal işçiye göre farklı muameleye tabi tutulmaz"* ifadesi ile genel olarak tele çalışanların normal çalışan işçilerle aynı haklara sahip olduğu, sözleşmelerinin niteliğinden dolayı ayrımcılık yapılamayacağı vurgulanmıştır. Maddenin ifadesi çok genel olarak ifade edildiğinden maddenin yorumunun geniş tutulması zorunluluğu vardır. İş kanununu kapsamında normal işçilerin sahip oldukları haklardan aynı şekilde yararlanmaları gerektiği, normal işçilerle iş kanunun tanıdığı her hakkın kullanılması konusunda eşit olduğu kabul edilmelidir. Bununla birlikte *"esaslı bir neden olmadıkça"* ifadesi geniş yorum yapılması konusunda sıkıntı yaratmaktadır. Esaslı nedenin ne olduğu konusunda herhangi bir açıklama veya esaslı nedenin tanımı konusunda bir referans verilmemiş olması, konunun istismara açık olduğunu değerlendirmesine sebep olmaktadır.

Uzaktan çalışma uygulamasını düzenlemek için 10 Mart 2021 tarihinde yayınlanan Uzaktan çalışma Yönergesinin içeriğinde tele çalışanların normal çalışanlar ile aynı haklardan yararlandıkları konusunda hiçbir açıklama yoktur. İK m.14/6 da belirtilen emsal işçiye göre farklı işleme tabi tutulmayacağı genel ifadesini detaylandıracak açıklamalar beklenirken eşitlik konusunda hiçbir hükmüm yönergede yer almamasının ayrı ve en önemli eksiklik olduğunu değerlendirmekteyiz.

Malzeme ve İş Araçlarının Temini, Masrafların Karşılanması

İşveren Açısından

Ekipmanın Sağlanması

UÇY m.7/1 de belirtilen *"Uzaktan çalışanın mal ve hizmet üretimi için gerekli malzeme ve iş araçları…."* ifadesi ile tele çalışma için gerekli olan bilgisayar ve telefon gibi aletlerin yanında, internet bağlantısı, telefon hattı gibi donanım ile bu aletlerin çalışması ve aynı zamanda iş ediminin yerine getirilmesi için gerekli yazılım ve programı, bunların bakım ve onarım masrafları, virüs programı gibi koruyucu önlemleri, tele çalışanın kullanacağı masa, sandalye gibi ofis malzelerini içermektdir.

İşverenin tele çalışana iş görme edimini yerine getirebilmesi için gerekli ekipmanı sağlama, ekipmanın bakım ve onarımı masraflarını karşılama, tele çalışanın iş görme edimini yerine getirirken meydana gelen zorunlu masrafları yüklenme konusu genel bir yaklaşım olup özelleştiği konular şu alanlarda yoğunlaşmaktadır. Bunlar; tele çalışma için gerekeli ekipmanın kurulumu ve gerekli aboneliklerin tesisi, tele çalışma ekipmanında meydana gelen hasarın karşılanması, tele çalışanın kendine ait ekipmanı kullanması halinde aşınma payı, tele çalışanın yol ve yemek masraflarının karşılanması, tele çalışanın kendi evinde tele çalışma yapması durumunda evini kullanma bedeli konularıdır.

Tele çalışanın yol ve yemek masraflarının karşılanması

Tele çalışanın tele çalışmasını evde tele çalışma şekli dışında yerine getirmesi halinde, tele çalışma amaçlı olarak yaptığı ulaşım-seyahatlerin bir masrafı söz konusu olacaktır. Kısmi tele çalışma halinde, kısmi olarak yapılan tele çalışmanın tele çalışanın evi dışında yapılması halinde de seyahat-ulaşım masrafı söz konusu olacaktır.

[13] Kandemir M., Tele Çalışma, s-127

Ancak konuyla ilgili bir hükmün bulunmaması, öğretide de kabul edildiği gibi; işin görülmesi için gereken zorunlu harcamalar kapsamında değerlendirilerek işverenin sorumluluğunu kaldıran bir durum söz konusu değildir. Toplu sözleşmeler ve bireysel tele çalışma iş sözleşmelerinde tele çalışanın zorunlu ulaşım masraflarının tespiti ve tazmini konusunda bir mekânizma oluşturulması gerekir.

Tele çalışanın kendi evinde tele çalışma yapması durumunda evini kullanma bedeli

Avrupa TÇÇS de bu konuda da bir hüküm bulunmamaktadır. Konu Alman hukukunda tartışmalı olup, Alman Yüksek mahkemesinin, işçi tarafından özel amaçlarla kullanılma olanağı sınırlı olan bölümler için işverenden kullanma bedeli talep edildiği belirtilmektedir[14]. Söz konusu içtihatta göre ücret talep etme hakkının kabul görmesinde kıstas, işçinin tele çalışma sebebiyle evin bir bölümünün özel kullanımında yapmış olduğu tele çalışma nedeniyle tele çalışan ve ailesi açısından bir kısıtlamanın söz konusu olmasıdır.

Hukukumuzdaki Düzenleme

İK da 2016 yılında yapılan ilave ile İK m.14/4-7 hükümlerine göre uzaktan çalışma başlığı altında tele çalışma düzenlenmiş ve tele çalışanlar İK hükümlerine göre işçi sayılarak İK hükümlerinin sağladığı korumadan tam olarak yararlanmaya başlamışlardır. Yapılan değişiklik ile önceden tele çalışanların İK mı yoksa TBK hükümlerine mi tabi oldukları ve bunun tespit edilmesindeki belirsizlikler son bulmuştur. Yasal düzenlemeyle tele çalışanlar İK hükümlerine tabidir ve İK hükümlerinin sağladığı tüm haklardan emsal işçilerle aynı haklara sahiptir. Bu anlamda tele çalışma konusunda yapılan düzenleme değerlendirirken bu esas temel değerlendirme esası olması gerekir. Tele çalışanların İK m.14/6 gereğince salt iş sözleşmesinin niteliğinden dolayı emsal işçilerden ayırt edilemeyeceğinden, tele çalışma iş sözleşmesinden kaynaklanan sorunların çözümünde öncelikle, uzaktan çalışmanın düzenlendiği Uzaktan Çalışma Yönergesi ve İK hükümleri dikkatte alınacak, bu kaynaklarda çözüm bulunamaması halinde BK Genel Hizmet Sözleşmesi Hükümlerinden yararlanılacaktır. TBK m. 414 uyarınca, işin görülmesinin gerektirdiği her türlü harcamayı ve işçiyi işyeri dışında çalıştırdığı takdirde geçimi için zorunlu olan harcamaları işveren ödemekle yükümlüdür. Bizzat işçi tarafından karşılanması yazılı olarak kararlaştırılmış harcamaların karşılığının, işveren tarafından işçiye götürü biçimde günlük, haftalık veya aylık olarak ödenmesi öngörülebilecek, ancak bu ödeme, zorunlu harcamaları karşılayacak miktardan az olamayacaktır. Zorunlu harcamaların kısmen veya tamamen işçi tarafından bizzat karşılanmasına ilişkin anlaşmaların geçersiz olacağını belirtmektedir. TBK m. 416 ise, işçinin yapmış olduğu giderlerden doğan alacağının, taraflarca daha kısa bir süre kararlaştırılmamışsa veya bir yerel adet yoksa her defasında ücretle birlikte ödeneceğini belirtmektedir, İşçi iş görme edimini yerine getirmek için düzenli olarak masraf yapıyorsa, en az ayda bir olmak üzere belirli aralıklarla uygun bir avansın işveren tarafından verileceğini ifade etmektedir.

Hukukumuzda tele çalışmanın yapılması için öncelikle gerekli mekânın hazırlanması konusunda UÇY m.6 da getirilen düzenlemeyle tele çalışan ve işveren karşı karşıya bırakılmış, çalışma mekânının düzenlenmesinden kaynaklanan masrafların karşılanması, tarafların anlaşmasına bırakılmıştır. Kanaatimizce mekânın düzenlenmesinden kaynaklanan masraflar

[14] Alp M., Tele Çalışma, s-832

işin görülmesinden kaynaklanan masraflar olarak kabul edilmelidir. Bu anlamda; işveren karşısında zaten zayıf durumda olan tele çalışan, tele çalışmanın yapılabilmesi için işverenin dayatmalarına maruz kalabilir. Çalışma mekânının düzenlemesi evrensel iş hukuku normlarına göre işverenin sorumluluğunda iken tarafların anlaşmasına bırakılması yedek hukuk kurallarının öne çıkarıldığını göstermektedir.

UÇY m.7/1 ile tele çalışana iş edimini yerine getirebilmesi için gereken araçların temininde *"aksi kararlaştırılmadıkça"* ifadesiyle esas sorumluluğu işverene vermiştir. Ancak bu maddede de zayıf durumda olan tele çalışan işverenin karşısında bırakılmıştır. Aksi kararlaştırılmadıkça istisnası kullanılarak tele çalışanın gerekli olan malzemeleri temin zorunda bırakılabileceği gibi bunların işverenin istediği şartları taşıması gerektiği konusunda tele çalışanı zor durumda bırakabilir. UÇY m.6 olduğu gibi bu madde de yedek hukuk kuralları devreye sokularak iş kanununun ruhuna aykırı bir tutum izlenmiştir. Benzer şekilde malzemenin kullanım esasları ile bakım ve onarım masraflarının karşılanması konusunda koşulların nasıl belirleneceği konusunda açık ifadeler yerine, bir önceki cümle ile bağlantı yaparak bu konuda da "aksi kararlaştırılmadıkça" istisnasının geçerliliği korunmak istenmiştir. Bu konuda Avrupa TÇÇS hükümlerinden ve Avrupa'daki uygulamalardan uzaklaştığı ortadadır.

UÇY m.8 ile işin yerine getirilmesinden kaynaklanan zorunlu giderlerin karşılanması konusunda yine açık hükümler yerine, *"tespit edilmesine ve karşılanmasına ilişkin hususların"* sözleşmede belirtilmesi gerektiği belirtilerek tele çalışan yine işveren karşısında zor durumda bırakılmıştır. İşin yerine getirilmesinden kaynaklanan mal veya hizmet üretimiyle doğrudan ilgili zorunlu giderlerin tespit edilmesine ve karşılanmasına ilişkin hususların iş sözleşmesinde belirtileceği düzenlenmektedir. TBK'nın bu hükmüne karşılık yönetmeliğin bu maddesinin uygulamada önemli sorunlar doğuracağı kanaatindeyiz. Açık kanun hükmü bağlamında işverence üstlenilecek giderler konusunda, yönetmelikle bu hususun iş sözleşmesinde belirtileceğinin düzenlenmesi, işverenlere iş sözleşmesinin genel işlem koşulu hükümleriyle söz konusu giderlerin işçi tarafından sağlanacağına ilişkin maddelerin eklenmesine sebep olacağı düşünülmektedir. Ek olarak ise, uygulamada bu konuda yaşanacak sorunların bertaraf edilmesi adına, eğer bir değişiklik yapılmak isteniyorsa, giderler konusunun kanunla düzenlenmesi gerektiği ifade edilmelidir. Yönetmelikte giderlerin işçi üzerine de bırakılmasına imkân veren bu düzenleme isabetli bulunmamaktadır

Tele Çalışan Açısından

Tele çalışma teknolojik ekipmanın kullanıldığı bir iş organizasyonu olması nedeniyle tele çalışanın yükümlülükler de bu açıdan değerlendirilmelidir. Tele çalışanın iş edimini yerine getirirken; özen borcu ile verilerin korunması ve talimatlara uyma borcu önem kazanmaktadır. Ancak tele çalışma genel olarak özel bir eğitimi gerektirdiğinden tele çalışanın sorumlu tutulabilmesi için tele çalışana kendisine iş görmesi için teslim edilen ekipmandan sorumlu tutulabilmesi için gerekli eğitimin verilmiş olması gerekmektedir.

Özen Borcu

Hukukumuzda UÇY m.7/1 *"Bu malzeme ve iş araçlarının kullanım esasları ile bakım ve onarım koşulları açık ve anlaşılır bir şekilde uzaktan çalışana bildirilir"* hükmü ile tele

çalışanın özen ve sadakat borcuna vurgu yapılmıştır. TBK Genel *Hizmet Sözleşmesi Hükümlerinde m.396 "Özen ve Sadakat Borcu" kenar başlığı altında; "İşçi, yüklendiği işi özenle yapmak ve işverenin haklı menfaatinin korunmasında sadakatle davranmak zorundadır. İşçi, işverene ait makineleri, araç ve gereçleri, teknik sistemleri, tesisleri ve taşıtları usulüne uygun olarak kullanmak ve bunlarla birlikte işin görülmesi için kendisine teslim edilmiş olan malzemeye özen göstermekle yükümlüdür"* şeklinde düzenleme mevcuttur. Buna göre tele çalışanın, kendisine iş görmesi için sağlanan ekipmanı kullanırken kullanma kurallarına uyması, gerekli özeni göstermesi ve bunları kullanım amacı dışında kullanması durumunda özen borcuna aykırılık söz konusu olacaktır. Tele çalışanın gereken özeni göstermemesi halinde borca aykırılık söz konusu olacağından, aykırılığın derecesine göre disiplin yaptırımı uygulanması söz konusu olacaktır. İK'da işçinin özen borcuna ilişkin bir hüküm yer almamakla beraber aykırılığın derecesine, tekrarına ve meydana gelen zararın maddi büyüklüğüne bağlı olarak İK m.18 gereğince süreli fesih veya İK m.25/2-h ve ı gereğince haklı sebeple fesih söz konusu olabilir.

Verilerin Korunması ve Talimatlara Uyuma Borcu

Hukukumuzda, İK da Uzaktan Çalışmayı düzenleyen m.14/4-7 kapsamında verilerin korunması ve bilgi güvenliğine yönelik bir düzenleme olmamakla beraber UÇY m.11/1-3 de "Verilerin Korunması" başlığı altında düzenlenmiştir. Buna göre; *"İşveren; uzaktan çalışanı, işyerine ve yaptığı işe dair verilerin korunması ve paylaşımına ilişkin işletme kuralları ve ilgili mevzuat hakkında bilgilendirir ve bu verilerin korunmasına yönelik gerekli tedbirleri alır. İşveren, korunması gereken verinin tanım ve kapsamını sözleşmede belirler. Verilerin korunması amacıyla işveren tarafından belirlenen işletme kurallarına uzaktan çalışanın uyması zorunludur".*

Tele çalışanın işverene karşı haklarının korunması bakımından; açıklamalarda bulunduğumuz Avrupa ülkelerindeki ulusal düzeydeki düzenlemelerde, toplu iş sözleşmeler ve bireysel sözleşmelerde tele çalışana tanınan haklar haklar gereği gibi UÇY' de yer almamasına rağmen, bir anlamda işletme ve işvereni koruyan düzenleme olarak değerlendirilebilecek verilerin korunması konusunda aynı uygulamalar birebir yansıtılmıştır.

Türk hukuk öğretisinde tele çalışanın işletme verilerini koruma yükümlülüğünün sır saklama yükümlülüğü kapsamında değerlendirildiği görülmektedir[15]. TBK m. 396/3-4 **"***İşçi, hizmet ilişkisi devam ettiği sürece, sadakat borcuna aykırı olarak bir ücret karşılığında üçüncü kişiye hizmette bulunamaz ve özellikle kendi işvereni ile rekabete girişemez. İşçi, iş gördüğü sırada öğrendiği, özellikle üretim ve iş sırları gibi bilgileri, hizmet ilişkisinin devamı süresince kendi yararına kullanamaz veya başkalarına açıklayamaz. İşverenin haklı menfaatinin korunması için gerekli olduğu ölçüde işçi, hizmet ilişkisinin sona ermesinden sonra da sır saklamakla yükümlüdür"* hükmünün işletme verilerinin korunmasını da kapsadığı ileri sürülmüştür[16]. Kanımızca tele çalışanın işletme verilerini koruma yükümlülüğü işçinin sadakat ve sır saklama yükümlülüğü yanında, talimatlara itaat yükümlüğü kapsamında da değerlendirmek mümkündür. Verilerin korunması hakkında alınan tedbirlerin hemen hemen hepsi yazılı hale

[15] Kandemir M., Tele Çalışma, s-110-113
[16] Alp M. Tele Çalışma, s-830

getirilmiş yönerge, talimat vb adlarla düzenlenmiş ve tele çalışana önceden bildirilmiş olması nedeniyle işveren tarafından yapılan düzenleme ve talimatlara uyma kapsamında olduğunu değerlendiriyoruz. İşçinin itaat borcu TBK m.399 düzenlenmiş olup *"İşveren, işin görülmesi ve işçilerin işyerindeki davranışlarıyla ilgili genel düzenlemeler yapabilir ve onlara özel talimat verebilir. İşçiler, bunlara dürüstlük kurallarının gerektirdiği ölçüde uymak zorundadırlar"*. Bu kapsamda işletme verilerinin korunması amacıyla işletmede, iç yönetmelik veya işyeri uygulaması yöntemiyle genel olarak belirlenmiş kurallar gibi, kanunun "özel talimat" olarak ifade ettiği ve tele çalışan işçiye yönelik talimatlarda itaat borcunun kapsamındadır[17].

Tele Çalışmada Toplu Haklar

Hukukumuzda İş Hukukunun kapsamında olan temel konular Anaysa m.51 "Sendika Kurma Hakkı", m.52 "Sendikal Faaliyet", m. 53 "Toplu İş Sözleşmesi ve Toplu Sözleşme Hakkı", m.54 "Grev Hakkı ve Lokavt" başlıkları altında güvence altına alınmıştır. Hukukumuzda Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu (STSK) ile; işçi ve işveren sendikaları ile konfederasyonların kuruluşu, yönetimi, işleyişi, denetlenmesi, çalışma ve örgütlenmesine ilişkin usul ve esaslar ile işçilerin ve işverenlerin karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumları ile çalışma şartlarını belirlemek üzere toplu iş sözleşmesi yapmalarına, uyuşmazlıkları barışçı yollarla çözümlemelerine, grev ve lokavta başvurmalarına ilişkin usul ve esasları düzenlemektir[18]. Benzer şekilde 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile; işçilerin ve işverenlerin karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek üzere, toplu iş sözleşmesi yapmalarının, uyuşmazlıkları barışçı yollarla çözümlemelerinin ve grev ve lokavtın esaslarını ve usulleri tespit edilmektedir[19].

Tele çalışanların toplu hakları ile ilgili hususlar hukukumuzda ayrıca düzenlenmemiştir. Bununla birlikte ayrıca düzenlenmemiş olması tele çalışanların toplu iş hukuku haklarından yararlanamayacakları anlamına gelmez. İş kanunu m. 14/6 *"Uzaktan çalışmada işçiler, esaslı neden olmadıkça salt iş sözleşmesinin niteliğinden ötürü emsal işçiye göre farklı işleme tabi tutulamaz"* düzenlemesiyle tele çalışanlarında toplu iş hukuku haklarından (sendika kurucusu olma, üye olma, oy kullanma, grev ve lokavt kararı alınmasında yetki kararının alınmasında esas işçi sayına dâhil edilme, toplu iş sözleşmelerinden yararlanma gibi) emsal işçiler gibi yararlanacakları açıktır. Bununla birlikte tele çalışmanın niteliğinden dolayı İşçilerin sendika ile temastan uzak kalması toplu iş hukukundan doğan haklarını kullanmasında sorun yaratabilecektir[20]. Zira uzaktan çalışanların dağınık halde bulunmaları gerek sendikal örgütlerin çalışanlara ulaşmasında gerekse çalışanların örgütsel faaliyetlere katılmasında engel teşkil edebilmektedir[21]. Bu nedenle kanımızca oluşacak tereddütleri ortadan kaldırmak maksadıyla;

---

[17] Güneş, Başak/Mutlay, Barış F. (2011), "Yeni Borçlat Kanununun Genel Hizmet Sözleşmesine İlişkin Hükümlerinin İş Kanunu ve 818 Sayılı Kanunla Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi", Çalışma ve Toplum, 2011/3, s. 247.

[18] 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu (STSK) m.1

[19] 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu m.1

[20] Alp, M. (2020) "Corona Günlerinde Uzaktan (Evden) Çalışma, Telafi Çalışması ve Ücret İndirimi", Pandemi Sürecinde İş Hukuku, Ed. Gülsevil Alpagut, On İki Levha Yayıncılık, s-105; Baycık G., Doğan S., Yangın D.D., Yay O., (2021), "Covid 19 Pandemisinde Uzaktan Çalışma: Tespit ve Öneriler, Çalışma ve Toplum, 2021/3, s-1717.

[21] Alp M., Tele Çalışma, s-840

tele çalışanların toplu iş hukukundan kaynaklanan haklarının birçok batı ülkesinde olduğu gibi, yeni yürürlüğe giren Uzaktan Çalışma Yönergesine dâhil edilmesinin uygun olacağını değerlendiriyoruz.

Tele Çalışana Sağlanacak Eğitimler

Tele çalışanların eğitimi ilgili olarak hukukumuzda İK m.14/6 da *"Uzaktan çalışmada işçiler, esaslı neden olmadıkça salt iş sözleşmesinin niteliğinden ötürü emsal işçiye göre farklı işleme tabi tutulamaz. İşveren, uzaktan çalışma ilişkisiyle iş verdiği çalışanın yaptığı işin niteliğini dikkate alarak iş sağlığı ve güvenliği önlemleri hususunda çalışanı bilgilendirmek, gerekli eğitimi vermek, sağlık gözetimini sağlamak ve sağladığı ekipmanla ilgili gerekli iş güvenliği tedbirlerini almakla yükümlüdür"* hükmü yer almaktadır. Benzer şekilde 10 Mart 2021 tarihli Uzaktan Çalışma Yönetmeliğinin; m.11/1 *"İşveren; uzaktan çalışanı, işyerine ve yaptığı işe dair verilerin korunması ve paylaşımına ilişkin işletme kuralları ve ilgili mevzuat hakkında bilgilendirir ve bu verilerin korunmasına yönelik gerekli tedbirleri alır"*, m.12/1 *"İşveren, uzaktan çalışanın yaptığı işin niteliğini dikkate alarak iş sağlığı ve güvenliği önlemleri hususunda çalışanı bilgilendirmekle, gerekli eğitimi vermekle, sağlık gözetimini sağlamakla ve sağladığı ekipmanla ilgili gerekli iş güvenliği tedbirlerini almakla yükümlüdür"* hükümleri yer almaktadır.

Gerek İK gerekse Uzaktan Çalışma Yönetmeliğinde tele çalışanlara verilecek eğitim ile ilgili olarak tele çalışma şeklinin özelliğine göre verilmesi gereken özel eğitimlerle ilgili bir hüküm yoktur. Getirilen hükümlerden genel anlamda tele çalışanın emsal çalışandan ayırt edilmeden işverenin sağlayacağı eğitimlerden yararlanacağı açıktır. Bunun yanında tele çalışanlara verilmesi gereken eğitimler konusunda bir özel açıklama olmayıp genel ifadelerle belirtilmiştir. Mevcut düzenlemede, işverenin vereceği eğitimler konusunda daha çok iş sağlığı ve güvenliği konusunda hükümler olup, özel eğitimler konusunda hükümler bulunmamaktadır.

Tele çalışanlara verilecek gerek tele çalışmanın özelliği gereği verilecek özel eğitimler, gerekse iş sağlığı ve güvenliği konusunda yine tele çalışanlara yönelik özel eğitimlerin yabancı hukuk düzenlemelerinde yer alan örneklerinde incelenerek ayrıntılı olarak düzenlemesi gerektiği kanısındayız. Zira tele çalışmanın ülkemizde daha da yaygınlaşmasıyla; işverenin eğitim sorunluluğundan kaynaklanan uyuşmazlıklarda artacaktır.

İş Sağlığı ve Güvenliği

İş Sağlığı ve Güvenliği Önlemlerinin Alınması

Önemle üzerinde durulması gereken nokta; bir toplumda iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ödevi sadece işverenlere ait değildir. İşverenlerin yanında devlet ve sendikalar da bu konuda ilk sırada görevlidirler[22]. Hukukumuzda; 6331 sayılı Kanun kural olarak tüm çalışanlar ve işyerlerine uygulanma esasını benimsemektedir. Bu niteliği gereği gerek klasik iş sözleşmelerine gerekse atipik iş sözleşmelerine uygulanacaktır. Uzaktan çalışma da nitelik olarak esnekliği esas alan bir çalışma türü olup, atipik özellik taşıdığından bu çalışma türüne de kural olarak iş sağlığı ve güvenliği mevzuatı hükümleri uygulanmalıdır. Ülkemizin henüz taraf olmadığı 177 sayılı ILO Sözleşmesinin 7. maddesinde, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili ulusal mevzuatın evde çalışmaya özgü nitelikleri dikkate alınarak mümkün olduğu ölçüde evde

[22] Süzek S. "İş Hukuku", 2019, s.857

çalışanlara da uygulanması gerektiğine işaret edilmiştir[23]. Bu kapsamda hangi işlerin uzaktan çalışma ile yapılamayacağı, evde çalışma sözleşmesine konu edilemeyeceği 10 Mart 2021 tarihinde yayımlanan Uzaktan Çalışma Yönetmeliği m.13 de belirtilmiştir.

4857 sayılı İK m.14/6, *"İşveren, uzaktan çalışma ilişkisiyle iş verdiği çalışanın yaptığı işin niteliğini dikkate alarak iş sağlığı ve güvenliği önlemleri hususunda çalışanı bilgilendirmek, gerekli eğitimi vermek, sağlık gözetimini sağlamak ve sağladığı ekipmanla ilgili gerekli iş güvenliği tedbirlerini almakla yükümlüdür"* hükmü bulunmaktadır. Benzer şekilde Uzaktan Çalışma Yönetmeliği m.12 de yer alan, *"İşveren, uzaktan çalışanın yaptığı işin niteliğini dikkate alarak iş sağlığı ve güvenliği önlemleri hususunda çalışanı bilgilendirmekle, gerekli eğitimi vermekle, sağlık gözetimini sağlamakla ve sağladığı ekipmanla ilgili gerekli iş güvenliği tedbirlerini almakla yükümlüdür"* hükmü tele çalışanlar için yeni bir şey getirmemiş, genelde 6331 sayılı kanunda işverenler için getirilen sorumlulukların bir tekrarından ibarettir.

Tele çalışmanın karakteristik gereği olan ifa ediminin yerine getirilmesinde BİT nin kullanılması nedeniyle tele çalışanları özel olarak daha çok ilgilendiren 2013 yılında çıkarılan Ekranlı Araçlarla Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik[24] mevcuttur. Söz konusu yönetmelik, çalışanların bilgilendirilmesi ve eğitimi, gözlerin korunması gibi özellikle tele çalışanları daha çok ilgilendiren hususlarda alınması gereken tedbirleri düzenlemektedir.

Tele çalışmada tele çalışanın çalışmasını yaptığı yer tele çalışma şeklinin çeşidine göre değişmekte ve tele çalışan tarafından belirlenmektedir. Bu durum işverenin işveren tarafından iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin alınmasını imkansız hale getirmekle birlikte işvereni sorumluluktan kurtarmamaktadır. Bu nedenle tele çalışanın, çalışma yerini işverene bildirmesi ve işverence bu bildirime göre düzenleme yapılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu konuda Uzaktan Çalışma Yönetmeliği Çalışma mekânının düzenlenmesi başlıklı m.6 hükmümde daha belirgin ve işverene de sorumluluklarını yerine getirmeye imkan veren düzenlemenin yapılması gerektiği kanaatindeyiz. Tele çalışanların için iş sağlığı ve güvenliği konusunda işverence gerekli tedbirlerin alınmasını zorlayan bir diğer durum, tele çalışanların iş yeri hekiminin iş yerinde yaptığı düzenli kontrollerin dışında kalmalarıdır. Ancak iş yeri hekimlerinin, tele çalışanların sağlık verilerine teknolojik vasıtaların kullanılmasıyla ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasıyla ulaşmaları mümkündür.

Tele Çalışanın Yalnızlaşmasının (İzolasyonunun) Önlenmesi

Hukukumuzda gerek İş Kanunu gerekse Uzaktan Çalışma Yönetmeliğinde tele çalışanların yalnızlaşması sonucunda maruz kalabileceği risklerin önlemesi konusunda her hangi bir düzenleme yer almamaktadır. Yine 6331 sayılı İŞ ağlığı ve Güvenliği Kanununda da benzer risklere karşı alınacak önlemlerle ilgili hüküm bulunmamaktadır. Ancak 2012 tarihli İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği[25] m.8/3 Tehlikelerin Tanımlanması başlığı altında; *"Toplanan bilgiler ışığında; iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili mevzuatta yer alan hükümler de dikkate alınarak, çalışma ortamında bulunan fiziksel, kimyasal, biyolojik,*

[23] Duygu H.Ö., (2018), "Uzaktan Çalışmada İş Sağlığı ve Güvenliği", ABÜHFD | C.: 6 - S.: 12 - Aralık 2018 - s.: 206

[24] https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=17288&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5 Erişim Tarihi: 24.09.2021

[25] https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121229-13.htm, Erişim Tarihi: 27.09.2021

psikososyal, ergonomik ve benzeri tehlike kaynaklarından oluşan veya bunların etkileşimi sonucu ortaya çıkabilecek tehlikeler belirlenir ve kayda alınır. Bu belirleme yapılırken aşağıdaki hususlar, bu hususlardan etkilenecekler ve ne şekilde etkilenebilecekleri göz önünde bulundurulur." hükmü yer almıştır. Görüldüğü gibi hukukumuzda bu konuda büyük bir eksiklik olduğu açıktır. Özellikle tele çalışanların yalnızlaşmasında dolayı maruz kalabileceği risklerin önlenmesi için işverenin ve işyeri hekimlerinin sorumluluklarının açıkça belirlendiği düzenlemelerin ivedilikle yasal düzenlemelerde yer almasının gerektiğini değerlendiriyoruz.

Tele Çalışanın Özel Hayatın Korunması, İşverenin Denetim/İzleme Hakkı ve İş Yaşam Dengesinin Sağlanması,

Tele-çalışma, çalışanın iş-yaşam dengesi ve kişisel gelişiminde belirli iyileştirmeler sunduğu için son derece çekici bir seçenek olarak görülmektedir. Bununla birlikte; evden çalışma, disiplinli olunmadığı zaman ve belli bir çalışma rutini oluşturulmadığında verimli olmayabilir. Sürekli olarak evden çalışmak, iş ve ev hayatınızın aynı ortamda geçiyor oluşu hayatınızın çok fazla rutine oturmasına neden olabilir. Bu rutin belli bir süre sonra işinize odaklanılamamasına ve sürekli tek bir ortamda vakit geçirildiği için psikolojik sorunlar yaşanmasına neden olabilir[26]. Tele çalışmanın karakteristik özelliği olan esneklik nedeniyle, iş ve kişisel yaşam arasında net sınırlar oluşturmak zor olabilir. Bu nedenle, çalışan özel hayatında iş bağlantısını kesmede zorluklarla karşılaşacaktır. Bu konuda hukuk düzenlerinde net politikalar oluşturması gerekir. Görüldüğü gibi çok kapsamlı ve birbiri içinde değerlendirilmesi gereken bir konu olup; tele çalışanın özel hayatının korunası (Privacy), işverenin tele çalışanı denetim ve izleme hakkı, tele çalışanın iş yaşam dengesinin sağlanması ve tele çalışmada çalışma sürelerinin düzenlenmesi konuları önem kazanmaktadır.

TELE ÇALIŞMADA BİREYSEL İŞ UYUŞMAZLIKLARI

Genel

İş uyuşmazlığı, uyuşmazlığın tarafları bakımından bireysel ve toplu iş uyuşmazlığı, uyuşmazlığın niteliği ve konusuna göre hak ve menfaat uyuşmazlığı olarak tasnife tutulmaktadır[27]. En genel anlamda bireysel iş uyuşmazlığı, işçi ile işveren arasında çalışma ve ücret şartlarının, değiştirilmesi ve yorumlanması hususunda çıkan uyuşmazlıkları ifade eder[28]. İşçilerin kollektif hakları ile sendikal örgütlenme, toplu pazarlık ve toplu sözleşme süreci ile ilişkilendirildiği takdirde toplu iş uyuşmazlığı söz konusu olur[29]. Bu kapsamda tele çalışmada bireysel iş uyuşmazlığını; işçi ile işveren arasında tele çalışma iş sözleşmesine bağlı olarak, mevcut sözleşme hükümlerine aykırı uygulamalar nedeniyle tele çalışan ile işveren arasında çıkan uyuşmazlıklar bireysel iş uyuşmazlıklarıdır.

Bireysel iş uyuşmazlıklarının konusunu hak ve menfaat uyuşmazlıkları oluşturur. Bireysel hak uyuşmazlığının konusunu, iş Kanunun, iş sözleşmesi, işyeri iç düzenlemeleri, çalışma şartı halini almış işyeri uygulamaları gibi işçiye veya işveren hak tanıyan düzenlemeler oluşturmaktadır[30]. Bu anlamda bireysel hak uyuşmazlıkları, işçi ile işveren arasındaki iş

---

[26] Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Türkiye Kimya, Petrol, Lastik ve Sanayii İşverenleri Sendikası (2021), "Covid-19 Döneminde Uzaktan Çalışma Rehberi", Ankara, s.2-3

[27] Çelik N., Caniklioğlu N., Canpolat T., "İş Hukuku Dersleri", 31. Baskı İstanbul, Beta Yayımcılık, 2018, s.985-985

[28] https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/is-uyusmazliklari/2448, Erişim Tarihi: 13 Eylül 2021

[29] Şişli Z. (2012), "Bireysel İş Uyuşmazlıkları ve Yargısal Çözüm",Ankara Barosu Dergisi 2012/2, s.48

[30] Fuat B.,(2013), "Bireysel İş Hukuku Uyuşmalıklarının Çözümünde İş Denetim Sisteminin Rolü", Bireysel İş Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yolları Sempozyumu, İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları

ilişkilerinin temeli olan iş sözleşmesi, toplu iş sözleşmesi ve mevzuat ile taraflara verilen haklara ilişkin taraflar arasında meydana gelen uyuşmazlıklardır[31]. İşverence haksız yere işten çıkarmalar, ücretlerin ödenmemesi hak uyuşmazlıklarına örnek olarak verilebilir. Hak uyuşmazlıkları işçinin mevzuatlardan yada iş sözleşmesinden kaynaklanan hakkının ihlali üzerine ortaya çıktığı için çözümü nispeten daha kolaydır. Şikâyete konu olan uyuşmazlık, uyuşmazlığa ilişkin iş sözleşmesi hükümlerine, iş mevzuatına, çalışma yaşamındaki örf ve adetlere veya teamüllere bakılarak çözümlenebilmektedir. Önemli olan nokta, şikâyete konu uyuşmazlığa ilişkin ihlallerin belgelendirilebilmesi ve kanıtlanabilmesidir[32].

Menfaat uyuşmazlıkları bir diğer kullanımıyla çıkar uyuşmazlıkları daha çok toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan uyuşmazlıklardır[33]. Menfaat uyuşmazlıkları mevcut bir hakkın kapsamının değiştirilmesi veya yeni bir hakkın oluşturulması sürecinde oluşan uyuşmazlıklarda söz konusu olur. Menfaat (çıkar) uyuşmazlıkları mevzuattan veya sözleşmeden doğan bir hakkın yorumundan veya uygulanmasından değil, yeni bir hakkın, menfaatin (çıkarın) elde edilmesinden, yeni bir hakka yönelik yeni bir düzenleme yapılması isteğinden kaynaklanır[34].

Bireysel menfaat uyuşmazlıklarında, sahip olunan haklara ilişkin bir uyuşmazlık olmadığından, uyuşmazlığın yargıya intikal ettirilmesi veya toplu bir uyuşmazlığa çevrilmesi imkânı yoktur. Bireysel menfaat uyuşmazlıkları, ancak şahsi alanda sonuçlarını gösterebilir. Dolayısıyla bireysel iş uyuşmazlıkları ifade edilince bireysel hak uyuşmazlıklarını anlamak yanlış olmaz[35]. Fakat her hak uyuşmazlığı aynı zamanda bir bireysel iş uyuşmazlığı olmayabilir. Çünkü mevzuatın veya toplu iş sözleşmesinin uygulanmasından ya da yorumundan doğan bir bireysel iş uyuşmazlığı, işçi veya işveren sendikası tarafından benimsenerek bir toplu iş uyuşmazlığı haline getirilebilir. Bu nedenle, hak uyuşmazlığı hem bireysel hem de toplu iş uyuşmazlığı niteliğinde olabilir[36].

Tele Çalışmada Karşılaşılacak Muhtemel Bireysel İş Uyuşmazlıklarının Yoğunlaşabileceği Konular.

Tele çalışmanın dezavantajları ve tele çalışmadan kaynaklnan sorunlar hem işveren/işletmeler hem de tele çalışanlar açısından potansiyel olarak tele çalışma iş sözleşmesinden kaynaklanacak uyuşmazlıkların esasını oluşturacağı açıktır. Bu konuda ana uyuşmazlık konularını belirmeye yönelik bir çalışmada potansiyel ana uyuşmazlık konularını şu şekilde düzenleyebiliriz.

Tele çalışanların mahremiyetlerin ihlali iddiasından kaynaklanacak uyuşmazlıklar,

Tele çalışanların fazla çalışmaya zorlanması, çalışma sürelerini tespiti ve ücretlendirilmesinden kaynaklanacak uyuşmazlıklar,

---

No:52, İzmir, 2013, s.37

[31] Çelik N., Caniklioğlu N., Canpolat T., "İş Hukuku Dersleri", 31. Baskı İstanbul, Beta Yayımcılık, 2018, s.985

[32] Tezcan O.,(2014), Türk Çalışma Hayatında Bireysel İş Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yolları", Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Genel Müdürlüğü, 2014, Ankara, s.6

[33] Tezcan O.,(2014), Türk Çalışma Hayatında Bireysel İş Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yolları", s.6-7; ÖZBEK, Alternatif Uyuşmazlık Çözümü, s.663-664

[34] Demir F.,(2006), "Sorularla Toplu İş Hukuku", Türkiye Barolar Birliği Yayınları 99, Sorularla Hukuk Dizisi:3, Cilt:2, Ankara, s.341

[35] Süral N.(1982), "İş Hukukunda Barışcıl Çözüm Yolları", Türk İş Konfederasyonu Yayınları, No 142, s.9

[36] Demir F.,(2006), "Sorularla Toplu İş Hukuku", Türkiye Barolar Birliği Yayınları 99, Sorularla Hukuk Dizisi:3, Cilt:2, Ankara, s.342

Tele çalışmanın işyeri dışında evden veya değişik tele çalışma şekillerinde yapılması nedeniyle, işletmeye ait gizli bilgilerin, ticari sırların sızdırılmasından kaynaklanacak uyuşmazlıklar,
İşverenin sorumluluğu açısından, iş güvenliği konusunda alınacak tedbirlerinin tele çalışanın çalışma yerinde gerektiği gibi yerine getirilememesi nedeniyle tele çalışanın maruz kalacağı iş kazalarının, meslek hastalıklarının tespiti ve işçi tazminatlarının belirlenmesi konusunda uyuşmazlıklar,
Tele çalışma hakkı bakımından işçiler arasında cinsiyete dayalı ve işçi sınıfları arasında ayrımcılık yapıldığı iddialarından kaynaklanacak uyuşmazlıklar,
Tele çalışma yasalarının ayrıntılı düzenlenmediği sistemlerde, işveren/işletmelerin işin ifası sırasında meydana gelen masraflara katılma oranlarının tespitinden kaynaklanacak uyuşmazlıklar,
İşveren/işletmelerin işin ifası için gerekli teknolojik araç gereçlerin ve demirbaşın temin edilmesi ve bunların bakım, onarım masraflarının karşılanması konusundan kaynaklanacak uyuşmazlıklar,
Yabancılık unsuru bulunan tele çalışma iş sözleşmelerinden kaynaklanacak uyuşmazlıklarda uygulanacak hukukun ve yetkili mahkemenin tespit edilmesi,
Tele çalışanların toplu iş hukukundan kaynaklanan hakların kullanılmasından kaynaklanan uyuşmazlıklar gibi sınıflandırma yapılabilir.

SONUÇ

İş Kanunu m.14/7 uzaktan çalışma (tele çalışma) konusunda ayrıntıların Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından çıkarılan yönetmelikle belirneceği belirtilmiştir. Ancak aradan geçen uzun süreden sonra ve son dönemde yaşanan Covid-19 pandemisi döneminde, tele çalışmanın hem özel sektör hemde kamu sektörü tarafından yoğun olarak kullanılması zorunluluğundan kaynaklanan ihtiyaçla, 10 Mart 2021 tarihinde "Uzaktan Çalışma Yönergesi" yayınlanmıştır. Yayınlanan yönergenin ihtiyaçları karşılamada yeterliliği konusunda hem akademik çevreden hemde işçi örgütleri tarafından birçok eleştiri yapılmıştır. Bizimde incelediğimiz gibi genel yaklaşıma uygun olarak ihtiyaçları karşılamaktan çok uzakta olduğu kanısındayız. Yönergenin hazırlanması öncesinde yabancı ülkeler tarafından hukuk düzenlerine kazandırılmış, özellikle yeni tarihli tele çalışma yasalarından ve akademik çevrelerin yapmış olduğu araştırmalardan elde edilen verilerden ve tecrüberlerden yararlanılmış olması gerekmektedir. Ancak anlık çözüm bulmaya yönelik, özellikle hem işverenlerin hemde tele çalışanların hak ve sorumluluklarını açık şekilde belirlemekten kaçınarak, "taraflarların anlaşmasına-uzaktan çalışan ve işveren tarafından birlikte belirleneceği" gibi genel ifadeler içeren düzenlemelere yer verilmiş olması en çok eleştirlen yönü olmuştur. Bu şekilde düzenleme zaten zayıf durumda olan işçinin, işveren karşısında zor durumda kalmasına, işçinin işini ve gelirini kaybetme korkusuyla işveren tarafından ileri sürülen hemen hemen her şartın kabul edilmesine yol açacağı açıktır.
Tele çalışma şeklinde, çalışma şeklinin karakteristik özelliklerinden dolayı tele çalışanın uğradığı kazanın veya maruz kaldığı meslek hastalığının iş kazası ve meslek hastalığı olarak tanımlanmasında, kaza veya hastalığın yapılan iş arasında kanunun gerektirdiği illiyet bağının tespitinde güçlükler yaşanacaktır. Bu konuda Avrupa ülkelerinde de yaşanan uyuşmalıklarda yüksek mahkemelerin tele çalışanın lehine verdiği kararlar sorunun çözümene yönelik yaklaşımlar olarak değerlendirilmelidir.

Tele çalışma şeklinin yasal olarak ayrıntılı şekilde düzenlenmediği hukuk düzenlerinde, tele çalışmanın yaygınlaşmasıyla bu konuda uyuşmazlıkların sayısında orantılı olarak artış görülecektir. Tele çalışma ülkemizde son zamanlarda gündeme gelmesi ve pratikte kullanılması henüz yeni olduğundan, tele çalışmadan kaynaklanan bireysel iş uyuşmazlıkları konusunda henüz yargıya intikal etmiş yeterli sayıda iş uyuşmazlığı bulunmamaktadır. Bu durum sadece ülkemiz için geçerli olmayıp ABD hariç birçok Avrupa ülkesindede aynı durum mevcutur.
Yaşadığımız Covid-19 bulaşıcı hastalığı döneminde zorunlu olarak daha da artan tele çalışma tecrübesinden de yararlanarak meydana gelecek uyuşmazlıkların çözümüne hazır olmak önem taşımaktadır. Elde edilen tecrübelerden ve tele çalışmanın yaygın olarak kullanıldığı ülkelerde tele çalışma iş sözleşmelerinden kaynaklanan uyuşmazlıklarda elde edilen tecrübelerden yararlanarak gerekli yasal düzenlemelerin en kısa sürede yapılması gerekmektedir. Diğital göç tanımının çalışma yaşamında yer almasıyla birlikte, tele çalışanların mekânlarını işyerinin bulunduğu il, ülke dışında başka yerlere taşımasıyla, tele çalışmadan kaynaklanan bireysel iş uyuşmalıkları görev ve yetkinin belirlenmesi açısından daha karmaşık bir hal alacağını değerlendiriyoruz.
Her açıdan uzaktan çalışmanın çağdaş bir şekli olan tele çalışma şeklini sürdürülebilir kılmanın anahtarı, onun nasıl uygulandığından geçer. Bunu sağlamak için; özellikle yönetici ve tele çalışanların uzaktan çalışma eğitimleri büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1-Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Türkiye Kimya, Petrol, Lastik ve Sanayii İşverenleri Sendikası (2021), “Covid-19 Döneminde Uzaktan Çalışma Rehberi”, Ankara.
2-Alp M.,(2011), “Tele Çalışma (Uzaktan Çalışma”, Prof. Dr. Sarper Süzek’e Armağan, İstanbul, s.795-854
3-Alp, M. (2020) “Corona Günlerinde Uzaktan (Evden) Çalışma, Telafi Çalışması ve Ücret İndirimi”, Pandemi Sürecinde İş Hukuku, Ed. Gülsevil Alpagut, On İki Levha Yayıncılık.
4-Aydın U. (2008), Tele Çalışma ve Tele Çalışma Çerçeve Avrupa Sözleşmesi”, Prof. Dr. Devrim Ulucan’a Armağan, legal Yayıncılık, İstanbul.
5-Baycık G., Doğan S., Yangın D.D., Yay O., (2021), “Covid 19 Pandemisinde Uzaktan Çalışma: Tespit ve Öneriler, Çalışma ve Toplum, 2021/3, s. 1683-1727.
6-Aydın U. (2008), Tele Çalışma ve Tele Çalışma Çerçeve Avrupa Sözleşmesi”, Prof.Dr. Devrim Ulucan’a Armağan, legal Yayıncılık, İstanbul, s.351-376.
7-Çelik N., Caniklioğlu N., Canpolat T., “İş Hukuku Dersleri”, 31. Baskı İstanbul, Beta Yayımcılık.
8-Demir F.,(2006), “Sorularla Toplu İş Hukuku”, Türkiye Barolar Birliği Yayınları 99, Sorularla Hukuk Dizisi:3, Cilt:2, Ankara.
9-Duygu H.Ö., (2018), “Uzaktan Çalışmada İş Sağlığı ve Güvenliği”, ABÜHFD | C.: 6 - S.: 12 - Aralık 2018 - s.193-229.
10-COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, eEurope 2005: An information society for all, May 2005. COM (2002) 263
11-European Commission, Information Society Directorate-General, 2001, eWork 2001 - Status Report on New Ways to Work in the Knowledge Economy.

12-The European Trade Union Confederation (ETUC), European Framework Agreement on Telework, 2002
13-Fuat B.,(2013), "Bireysel İş Hukuku Uyuşmazlıklarının Çözümünde İş Denetim Sisteminin Rolü", Bireysel İş Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yolları Sempozyumu, İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları No:52, İzmir, 2013, s.37-57.
14-Güneş, Başak/Mutlay, Barış F. (2011), "Yeni Borçlar Kanununun Genel Hizmet Sözleşmesine İlişkin Hükümlerinin İş Kanunu ve 818 Sayılı Kanunla Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi", Çalışma ve Toplum, 2011/3, s. 23-288.
15-https://web.archive.org/web/20070212094853/http://www.ivc.ca/definition.htm, Erişim Tarihi: 10 Şubat 2022
16-https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/is-uyusmazliklari/2448, Erişim Tarihi: 13 Eylül 2021
17-
https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=17288&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5
Erişim Tarihi: 24.09.2021
18-https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121229-13.htm, Erişim Tarihi: 27.09.2021
19-Kandemir M.,(2008), "İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Tele Çalışma" İstanbul, Legal Kitapevi
20-Mokhtarian, Patricia L. "Telecommuting in the United States: Letting Our Fingers Do the Commuting." TR News, Vol. 158, January-February 1992, pp. 2-9
21-Şişli Z. (2012), "Bireysel İş Uyuşmazlıkları ve Yargısal Çözüm", Ankara Barosu Dergisi 2012/2, s.43-67.
22-Süral N.(1982), "İş Hukukunda Barışçıl Çözüm Yolları", Türk İş Konfederasyonu Yayınları, No 142.
23-Süzek S., (2019), "İş Hukuku", 18 nci Baskı, Beta Basım, İstanbul
24-Taş G.,(2007), Atipik İş Sözleşmelerinden Evde Çalışma ve Tele Çalışma", Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
25-Taşkent, S. (1981) İşverenin Yönetim Hakkı, İstanbul: Met-er Matbaası, İstanbul 1981.
26-Tezcan O.,(2014), Türk Çalışma Hayatında Bireysel İş Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yolları", Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Genel Müdürlüğü, 2014, Ankara.
27-Transportation implications of telecommuting, Washington, D.C. : United States Department of Transportation, 1993.
28-2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu
29-6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu (STSK)

THE IMPLEMENTATION OF MAQASHID SHARIA IN BUSINESS: A CONCEPTUAL VIEW

Ahya Hudatil ATQIYA [1], Ifta Firdausa NUZULA [2]

[1] Padjadjaran University, Faculty of Economics and Business, 0000-0003-1048-1250

[2] Sebelas Maret State University, Faculty of Economics and Business, 0000-0002-0651-397X

ABSTRACT

Maqashid sharia has a function in avoiding existing ugliness or damage. The existence of maqashid sharia is the main task in managing the fields of religion, family, people, and wealth. The law must be carried out by all human beings, both individuals and groups. That way, the application of maqashid sharia will be achieved to develop existing fields. This writing will refer to the application of maqashid sharia in aspects of human life, especially in terms of economy or daily life, to explain the application of maqashid sharia. Maqashid sharia has several conditions to be recognized: the nature of no shortcomings, must be real, arranged neatly and in sequence, and universal. Maqashid sharia is developed in sharia insurance by applying five essential things: religion, life, reason, descent, and property.

Keywords: maqashid sharia, Islamic studies, Islamic business concept.

1. INTRODUCTION

Islam regulates the interaction of fellow creatures created by Allah in a way, namely the relationship between humans and God (hablum mina Allah) and relationships between others (hablum mina nas). The relationship between humans and Allah and His fellow creations has been regulated in Islamic law **[1]**. As God's creation, humans were created as caliphs or leaders on earth to control all things to realize goodness and virtue. Humanity to realize these two things, of course, to create benefit on earth. Of course, achieving a set goal, there are challenges in running it from humans themselves or nature. So that in realizing the achievement of a goal, Allah sets the rules in Islamic law. Islamic law can help humanity learn a balanced benefit between the world and the hereafter. The purpose of the benefit itself is the root of maqashid sharia or sharia goals. This benefit is also based on the Qur'an and Hadith as a determinant in carrying out these goals **[2]**.

Maqashid sharia has a function in avoiding existing ugliness or damage. The existence of maqashid sharia is the main task in managing the fields of religion, family, people, and wealth **[3]**. The achievement of maqashid sharia must contain elements, namely faith, soul, mind, lineage, and property

so that the purpose of the benefit of the people will go well and get a good impact. According to scholars, maqashid sharia is the embodiment of a goal, namely the provision of concrete laws for the life of the people, government, prohibitions or orders of Allah. The law must be carried out by all human beings, both individuals and groups. That way, the application of maqashid sharia will be achieved to develop existing fields.

The development of the times causes the application of maqashid sharia to progress, especially in regulating everyday human life because maqashid sharia has a target set by Islamic law. Islam is a tool to achieve social justice in realizing the benefit. Thus, it is necessary to explain how the role of maqashid sharia is to achieve its goals. Furthermore, it can be seen how maqashid sharia can find out its position in achieving a benefit.

The use of maqashid sharia can be used as a reason for how it is implemented in human life at this time. Thus, the energy that humanity is currently doing with the use of maqashid sharia can help implement so that the vision of maqashid sharia itself is realized. This writing will refer to the application of maqashid sharia in aspects of human life, especially in terms of economy or daily life, to explain the application of maqashid sharia.

2. METHODS

This research is a descriptive qualitative research. Data on the concept and application of maqashid sharia were obtained from the search for relevant articles. The understanding of this article is used deductively to understand maqashid sharia. So that this study becomes purely the author's point of view in understanding maqashid sharia in business activities.

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1. Definition of Maqashid Sharia

Maqashid sharia is content in values that have a vision in regulating the law. Maqashid sharia is also described as a demand to realize the intended achievement. Maqashid sharia has three primary, secondary, and tertiary **[4]**. The main topic in maqashid sharia is the benefits obtained by the provisions of Islamic law. Maqashid sharia has several conditions to be recognized:

It has the nature of no shortcomings; namely, the intended meaning is correct and definite.

It must be accurate, and it can be interpreted that legal experts have no difference in the meaning of these meanings.

It is arranged neatly and in sequence.

It is universal meaning does not cause ambiguity and inequality

Maqashid sharia, in realizing it, there is an intended vision, namely the benefit of the people. The existing law needs a more profound understanding. Its implementation must be carried out correctly and helps humans always to obey any direction as long as it depends on Islamic law **[5]**.

3.2. Maqashid Sharia for Legal Advancement

Abd al-Wahhab Khallaf emphasized the understanding of maqashid sharia wherein its implementation is essential, especially to interpret the Qur'an and Hadith or Sunnah as Islamic law. So that the interpretation made can be used to solve daily problems that are not stated in the Qur'an. and Hadith or Sunnah **[6]**.

3.3. Maqashid Sharia in Islamic Economic System

In its application, Maqashid sharia is used for many purposes, namely activities carried out by humans, namely muamalah. Maqashid sharia as a tool to carry out these economic activities in implementing budgeting, reviewing the minimum wage, human development index, marketing, banking, financial institutions and much more. The development of the Islamic economy is also starting to increase, especially in the halal industry in Indonesia. Islamic law was created because of the purpose of its people's benefit. The benefit includes three characteristics, namely dharuriyah, hajiyyah, and tahsiniyyah. The industry currently happening in Indonesia is not far from the importance of aspects of production, distribution, and consumption. These three essential aspects are also supported by the progress of science and technology in Indonesia. Current progress needs to be supported by Islamic law, namely maqashid sharia. Of the three aspects, one of the roles of maqashid sharia is in production. The critical role of the halal industry is to apply a divine foundation, which does represent not only aspects of individual interests in the world or secular, but also the hereafter as the balance of humankind. The production of halalan thoyiba is a critical issue concerning maqashid sharia. Halal is not the most crucial point of understanding as positive feedback is obtained but must be filled with trust in carrying out a task. This sense of responsibility can prevent humankind from evil from oneself, others, the surrounding environment, or natural turmoil. The implementation is inseparable from human resources in creating a product. The role of humans is also a reward that is obtained because their work has been carried out. There is also a role for maqashid sharia in paying or paying workers. This position is so that the industry that is run also brings blessings

Maqashid sharia can be used as a tool to implement sharia cooperatives. Maqashid sharia provides a role in realizing this cooperative business in business operations, products, services, and applicable sharia so that their implementation is equally beneficial (Ghulam, 2016). The performance of this sharia cooperative must be based on the concept of sharia economics, which in its management does not contain elements prohibited by Islamic law. From this, it can be emphasized that maqashid sharia is

very important. The study of maqashid sharia must be strengthened, especially today. Moreover, sharia cooperatives have a goal of fulfilling humankind's basic needs. In fulfilling it, it is also to realize the common benefit that cannot be separated from the importance of maqashid sharia, namely in religion, soul, mind, lineage, and property.

3.4. Maqashid Syariah on Sharia Insurance

It can be seen that maqashid sharia is inseparable from five critical aspects: religion, soul, reason, lineage, and property. Sharia insurance in the religious field is a tool to believe in Allah, such as Hajj insurance products that can provide benefits if there is a risk to the pilgrims. The implementation is also with sharia law so that maqashid sharia can be achieved—Sharia insurance in the psychological field as a tool to get the right to live in the world. The implementation is in the form of preventing accidents that will occur at any time. This is also a form of applying maqashid sharia.

Sharia insurance for reason was also developed as a form of embodiment of maqashid sharia. God created humans with sense, that mind must be maintained and developed by learning. So this sharia insurance applies to the people's education process. Sharia insurance is in the field of heredity. With this insurance, the bereaved family can get their rights properly. In the Qur'an, it is also explained not to leave offspring in a state of poverty and hunger.

Sharia insurance is in the property sector. This encourages Muslims to earn legitimate and lawful income according to Islamic law. In its implementation, maqashid sharia also plays a role, especially muamalah activities and assets prohibited in Islam to benefit from going to Falah.

4. CONCLUSION

Based on the explanation, it can be concluded that maqashid sharia plays an essential role in the daily life of humankind in carrying out the activities of world and hereafter affairs according to the provisions of Allah SWT. In realizing maqashid sharia, it certainly has a goal: to create human benefit in achieving Falah. Then, in Islamic economics, Islamic maqashid industrial activities have a very prominent role. In addition, in the economy, there are sharia cooperatives that use maqashid sharia to achieve their goals. Maqashid sharia provides a role in realizing this cooperative business in business operations, products, services, and applicable sharia. Finally, maqashid sharia is developed in sharia insurance by applying five essential things: religion, life, reason, descent, and property.

REFERENCES

[1] Wulandari, D. N. (2017). Etika Bisnis E-Commerce Berdasarkan Maqashid Syariah Pada Marketplace Bukalapak.Com [E-Commerce Business Ethics Based on Maqashid Syariah on Bukalapak.Com Marketplace]. JMM Unram-Master of Management Journal, 6(1).

[2] Ghulam, Z. (2016). Implementasi Maqashid Syariah dalam Koperasi Syariah. *Iqtishoduna: Jurnal Ekonomi Islam* [Implementation of Maqashid Syariah in Sharia Cooperatives], *5*(1), 90-112.

[3] Muchlis, S., & Sukirman, A. S. (2016). Implementasi Maqashid Syariah dalam Corporate Social Responsibility di PT Bank Muamalat Indonesia [Implementation of Maqashid Syariah in Corporate Social Responsibility at Bank Muamalat Indonesia]. *Jurnal Akuntansi Multiparadigma*, *7*(1), 120-130.

[4] Adzkiya, U. (2020). Analisis Maqashid Al-Syariah Dalam Sistem Ekonomi Islam dan Pancasila [Analysis of Maqashid Al-Syariah in the Islamic Economic System and Pancasila]. *JESI (Jurnal Ekonomi Syariah Indonesia)*, *10*(1), 23-35.

[5] Shidiq, G. (2022). Teori maqashid al-Syari'ah dalam hukum Islam [Maqashid Al-Shari'ah Theory in Islamic Law]. *Majalah Ilmiah Sultan Agung*, *44*(118), 117-130.

[6] Muzlifah, E. (2013). Maqashid syariah sebagai paradigma dasar ekonomi Islam [Sharia Maqashid as the Basic Paradigm of Islamic Economy]. *Economic: Jurnal Ekonomi dan Hukum Islam*, *3*(2), 73-94.

KIRIK CAMLAR TEORİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yüksek Lisans Öğrencisi, AYSHEN SHİRİNOVA[1]

[1] Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, -0000-0002-5204-9178

ÖZET

Kırık camlar teorisi, bir tane kırık pencerenin olduğu yerde, değiştirilmeden bırakılan birçok pencerenin olacağı fikrine dayanmaktadır. Kırık bir pencere, belirli bir mahallenin sakinlerinin çevrelerini özellikle umursamadıklarının ve düşük seviyeli sapmalara müsamaha edildiğinin fiziksel bir sembolüdür. Ceza hukuku sisteminin düşük düzeyde suç ve anti-sosyal davranışları geçmişte olduğundan çok daha fazla ciddiye aldığı sıfır toleranslı polislik sistemine dayandığı bir teoridir. Bu, insanların istenmeyen ön cam temizliği, fuhuş, sarhoşluk ve hukuk dışı davranışlar vb. gibi tekrarlanan küçük suçlar için ciddi hapis cezası alabilecekleri politikalarını içermektedir. Buradaki fikir, daha ciddi suçları caydırmak ve açık sınırların korunmasıyla kolektif vicdanın ve sosyal dayanışmanın sürdürülmesini sağlamak için düşük düzeyli suçlara müsamaha gösterilmemesi ve anti-sosyal davranışlar ve küçük mazeretler için ağır cezaların ön görülmesidir. Kırık camlar polisliği, yaygın düzensizliğin oluşmasını önlemek için düşük seviyeli suçları düzenlemeye çalışır. Bu küçük suçlar büyük ölçüde azalırsa, küçük yerleşim yerlerinden başlanarak toplum düzeninin sağlanacağı öngörülmektedir. Kırık camlar teorisini destekleyenler, bu işaretlerden birinin bölgenin genel görünümü olduğunu savunmaktadırlar. Başka bir deyişle, güvenli ve kanunsuzluğun çok az olduğu düzenli bir ortam, bu mahallerin rutin olarak izlendiği ve suç eylemlerine müsamaha gösterilmediği mesajını vermektedir. Öte yandan, o kadar güvenli olmayan ve görünür kanunsuzluk eylemleri (kırık camlar, duvar yazıları ve çöpler gibi) içeren düzensiz bir ortam, bu mahalin rutin olarak izlenmediği ve bireylerin çok daha muhtemel olacağı izlenimi vermektedir. Kırık camlar polisliğin önde gelen savunucuları, resmi olmayan sosyal kontrole ek olarak resmi sosyal kontrolün suçu fiilen düzenlemek için çok önemli olduğunu düşünmektedirler. Farklı kişilerin kırık camların uygulanmasına yönelik farklı yaklaşımları olsa da, nihai hedef suçun azaltılması yönündedir.
Kırık camlar teorisi günümüzde, işletmelerde örgütsel kültürü geliştirmek için de yoğun uygulama alanı bulmuştur. İşletmelerin gelecekte daha büyük sorunlarla baş eedebilmesi için önce küçük sorunlarla ilgilenmesi gerektiğini savunan bu düşünce örgütlerdeki etik kültürün neden bir işletmenin operasyonel açıdan önceliklerinden biri olarak kalması gerektiğine dair fikir vermektedir. İşyerinde etik kararlar, çalışma gruplarında ortaklaşa alınmaktadır. Bunun başarılı bir şekilde uygulanabilmesinde, açık politikalar oluşturulduktan sonra, bu değerleri aşılayan bir eğitim programı geliştirilmelidir. Bu süreçte iç kontroller kritik öneme sahiptir ve işletme politikalarına uygun olmayan davranışların önlenmesi ve tespit edilmesi için güçlü olmalıdırlar.
Bu çalışmada kırık camlar teorisinin yapısı, nihai hedefleri, sosyal ve psikolojik açıdan toplumsal normlarla ilişkileri ve uygulanmasında doğabilecek pratik sonuçlar hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırık Camlar Teorisi, Kırık Camlar Polisliği, Bireysel Suçlar, Toplum Düzeni,

ABSTRACT

The broken windows theory is based on the idea that where there is one broken windows, many windows remain untouched. A broken windows is a physical symbol that the residents of a particular neighborhood do not care much about their surroundings and minor deviations are tolerated. It is a theory that the criminal justice system is based on a zero-tolerance policing system that takes low-level crime and anti-social behavior much more seriously than in the past. This is to prevent unwanted windshield cleaning, prostitution, drunkenness and illegal behavior, etc. These include policies where they face severe prison sentences for repeated minor offences, such as the idea is that low-level crimes will not be tolerated and heavy penalties are provided for anti-social behavior and minor apologies to deter more serious crimes and uphold the collective conscience and social solidarity by maintaining open borders. Police at broken windows seek to regulate low-level crime to prevent widespread rioting. If this petty crime is greatly reduced, it is foreseeable that social order will be restored starting from small settlements. Proponents of the broken window theory argue that one of these signs is the general view of the area. In other words, a safe and orderly environment with little law enforcement sends the message that these areas are routinely monitored and criminal activity will not be tolerated. On the other hand, a disorderly environment that isn't as safe and visible acts of lawlessness (like broken windows, graffiti, and trash) gives the impression that this place isn't routinely patrolled and individuals are much more likely. Leading proponents of broken window policing believe that formal social control, in addition to informal social control, is crucial to effectively regulate crime. While different people have different approaches to implementing broken glass, the ultimate goal is to reduce crime.

The broken windows theory has also found extensive application to improve organizational culture in companies. This idea, which argues that companies should deal with small problems first in order to deal with larger problems later, provides an idea of why the ethical culture in organizations should remain one of a company's operational priorities. Ethical decisions in the workplace are made collectively in working groups. In order for this to be successful, a training program must be developed that communicates these values after clear guidelines have been established. Internal controls are critical in this process and must be strong to prevent and detect behavior that is not in line with business policies.

In this study, information is provided on the structure of broken window theory, its ultimate goals, its social and psychological relationships to social norms, and the practical consequences that may result from its application.

Key Words: Broken Windows Theory, Broken Window Policing, İndividual Crime, Social Order,

1. GİRİŞ

Suç ve mağduriyetin mekansal alanlar arasında rastlantısal olmayan dağılımı uzun zamandır sosyal bilimcilerin teorik ve ampirik dikkatini çekmiştir. Sherman'ın "sıcak noktalar" olarak tanımladığı küçük mekansal alanlar, iç içe geçtiği daha geniş coğrafi bağlamdakilere kıyasla son derece yüksek suç konsantrasyonları yaşamaktadır. Suç analisti birimleri ile polis departmanları sayısı önemli ölçüde son on yılda artmış olsa da, nispeten küçük birimlerinde kusurlu mekansal farklılıklara ilgi geçen yüzyıl için sosyal bilim adamlarının ilgisini vardır. 1940'ların başlarında, suçun mekansal dağılımının incelenmesi, sosyal düzensizlik teorisini geliştirmelerine neden olmuştur. Çalışmaları büyük ölçüde mahalle düzeyindeki sosyoekonomik dezavantajın ve konut hareketliliğinin suç üzerindeki etkilerine odaklanmış olsa da, mahallelerin fiziksel sıralamalarını sosyal süreçler ve suçlar için önemli olarak işaret edilmektedir. Burada, kötüleşen ve harap olmuş binalarla işaretlenmiş topluluk sakinlerinin topluluklarına daha az kazanılmış olabileceğini, çünkü bu içler acısı koşullarda yaşayan sakinlerin en kısa sürede taşınmayı beklediklerini savunmuşlardır (Alford, 2012).

Mekansal alanlardaki sapkınlığın rastlantısallığını inceleyen bir başka ve daha yeni çalışmada Wilson ve Kelling, mahalle uyumsuzluklarının ve düzensizliğinin çeşitli yollarla suçun artmasına yol açtığını savunmuştur. Kırık camlar teorisi, fiziksel yetersizliklerin sakinler arasında artan korkuya yol açtığını ve böylece gayri resmi sosyal kontrolü azalttığını öne sürmektedir. Toplumdaki düzensizlik, korku ve davetsizlikteki bu artış, potansiyel suçlulara, sakinlerin sapkın davranışlara müdahale etmeyeceği muhtemel olduğu için bir alanın suç faaliyeti için olgunlaştığına dair sinyaller göndermektedir. Farklı bir şekilde ifade edilirse, eğer sakinler mahallelerinin görünümüne bakacak kadar umursamıyorlarsa veya toplumlarındaki halka açık yerlerde vakit geçirmekten çok korkuyorlarsa, o zaman daha fazla enerji veya zaman ayırmaları pek olası değildir suçlar gibi daha ciddi sorunları çözmek için. Bir alanın suç için kolay bir hedef olduğu algısına katkıda bulunabilecek çeşitli fiziksel bozukluk biçimleri vardır. Mahalleden kaçan çok sayıda sakin, terk edilmiş konut ve mülklerin sayısında, tahliyelerde ve belirgin fiziksel genişlemede bir genişlemeye yol açmaktadır. Terk edilme aşamasındaki mahalleler, büyük ölçüde "riske neden olan yerler ve riskli işgalcilerden" oluştuğu için daha yüksek acil müdahale sıklıklarına maruz kalmaktadır. Bu nedenle, savunmasız insanlar, uygun fiyatlı, sübvanse edilmiş ve destekleyici konut ve kiralık konutların yanı sıra transit, hükümet ve toplum temelli hizmetlere erişim arayan sıkıntılı mahallelere yönelmektedir. Bu çok aşamalı

süreç, fiziksel bozukluğu ve kırık pencereler teorisi gibi yerleşik yatırım ve müdahale üzerindeki etkisini bütünleştirmektedir (Maskaly ve Boggess, 2014).

Fiziksel bozukluk ve yerleşik yatırımdan vazgeçme arasındaki etkileşim, suçun neden bazı bölgelerde yoğunlaştığını anlamak için kritik öneme sahipken, yakındaki diğer bölgelerde neredeyse hiç yoktur. Bu etkileşim, yüksek düzeyde fiziksel bozukluğu olan mahallelerde yaşayan bireylerin düşük sosyoekonomik statüye sahip olma ve oldukça hareketli olma eğiliminde olmaları, suç ve mağduriyet riskini artırmaları nedeniyle daha da karmaşıklaşmaktadır. Bununla birlikte, fiziksel bozukluğun daha yüksek suç oranları ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu nedenle, fiziksel bozukluğun, sosyoekonomik dezavantajın ve konut hareketliliğinin içsel olarak birbiriyle iç içe olduğu söylenebilir.

2. KIRIK CAMLAR TEORİSİNE GENEL BAKIŞ

İlk olarak 1982'de ortaya çıkan kırık camlar teorisi, New York şehrinin Belediye Başkanı Giuliani'nin liderliğindeki polis operasyonlarında uygulanmasıyla popüler hale gelmiştir. Ana fikir, ihmal edilmiş ve düzensiz bir ortamın daha fazla ihmal ve düzensizliği teşvik etmesidir. Bu da polisliği ve kamu yönetimini daha zor hale getirir. Ortaya çıkan durum, daha yüksek suç faaliyeti olasılıklarına yol açar. Kırık pencere camları, duvar yazıları ve başıboş çöp yığınları gibi ihmal ve düzensizliğin tezahürlerini sembolize eder. Teori, görsel fiziksel çevrede düzeni yeniden sağlamanın kabahat ve suçu azalttığını iddia eder. Güvenlik kameraları gibi fiziksel çevrenin açıktan izlenmesi de düzensizliğin ve suçun azaltılmasına katkıda bulunur (Gau ve Pratt, 2010).

Fiziksel çevre ve insan davranışı arasındaki ilişki, kırık pencere denetiminin teorik ilkelerini ve kavramını temsil eden aşağıdaki pozitif geri besleme döngüsü şemasında tasvir edilmiştir. Kamu yönetimi ve polislik bağlamlarında, ihmal sinyalleri istenmeyen davranışları pekiştirir ve bu da daha fazla ihmal sinyaline yol açmaktadır (Ren vd., 2019).

Bu durum, ihmal göstergeleri veya sinyalleri ile söz konusu ortamdaki insanların davranışları arasındaki olumlu pekiştirme akışının basit bir temsilidir. Pencere camlarının kırılması gibi idari ve kamusal ihmal sinyalleri, insanların düzensiz, suçlu ve suça yönelik davranışlarının olasılığını artırabilir. Buna karşılık, bu davranışlar vandalizm gibi daha fazla ihmal sinyallerine yol açar. Bu nedenle senaryo, pozitif bir geri besleme döngüsü senaryosudur. Bu pekiştirme döngüsü için teorik açıklamalar, düzensizlik ve suç üzerindeki sonuçların ihmal edildiğini ve eksikliğini gösterebilecek kırık camlar gibi görsel ipuçlarını içerir. Sosyal konformizm başka bir faktördür. İnsanlar, düzensizliği ihmal etmek veya görünüşte ihmal edilmiş binaları tahrip

etmek gibi, başkalarının yaptığını düşündükleri şeylere uyma eğilimine sahiptir (Ranasinghe, 2012).

Wilson ve Kelling'in kırık pencereler teorisi, yüksek bir suç yoğunluğuna yol açan olayların ilerlemesine dayanmaktadır. Kaos korkuya, ayrılmaya, bu da daha yüksek suç oranlarına yol açmaktadır. Çok az sayıda çalışma tam dört yönlü ilerlemeyi test etmiş, ancak bireysel bileşenler teoriye destek göstermiştir. Mahalli düzensizlik ve uyumsuzlukları, topluluk sakinleri arasında artan korku düzeyleriyle ilişkilendirilmiştir; bu, sakinler arasındaki korku, topluma yatırımı ve katılımı azaltabileceğinden önemlidir. LaGrange, Ferraro ve Supancic, bir birey bir alanı özellikle riskli veya düzensiz olarak algıladığında, bunun mağduriyet korkusunda bir artışa yol açtığını açıklamaktadır. Buna karşılık, kendi mahallelerini "riskli" olarak algılayanların kendilerini mahalden uzaklaştırmaları ve açık havada daha az zaman geçirmeleri muhtemeldir. Ayrıca, mahal dışından gelen meşru ve yasalara saygılı bireylerin riskli alanlarda vakit geçirme olasılıkları daha düşüktür (Engel vd., 2014).

Prososyal bireyleri kamusal alanlardan uzaklaştırmak, vesayeti daha da tüketmekte ve bu da mahalleyi algılanan veya gerçek suçlar için yer açmaktadır. Analizlere dayanarak, araştırmacılar bozulma ile sakinlerin korku düzeyleri arasında güçlü bir bağlantı olduğunu iddia etmişlerdir. Yerleşim yerlerine ek olarak, topluluk üyeleri arasındaki risk ve korku düzeyini değerlendirmede halka açık ve paylaşılan yerler sıklıkla kullanılmaktadır. İnsanların toplandığı ve etkileşime girdiği parklar ve diğer halka açık yerler, sapkın davranışlar ortaya çıktığında algılanan müdahaleyi güçlendiren olumlu etkiler olarak görülmektedir. Bunun aksine, bu tür alanlar bakıma muhtaç hale geldiğinde, mahalledeki fiziksel bozukluğun artmasına, mağduriyet veya suç korkusunun artmasına ve fiili suç oranlarının artmasına neden olabilmektedir (Gau ve Pratt, 2010). Bunun bir nedeni, daha fazla sayıda boş mülke sahip mahallelerin daha az sayıda sakine sahip olması olabilir; bu da denetimdeki düşüşlere, mahalleyi korumakla görevli sakinlerin sayısına ve fiili veya algılanan gayri resmi sosyal kontrole aktarılabilir. Velayet, kontrol ve suçla ilgili algılanan riskteki bu azalma, mahalleyi ve sakinlerini potansiyel mağduriyete karşı daha da duyarlı hale getirmektedir.

3. SUÇ VE KIRIK CAMLAR TEORİSİ

Camları kırık bir kentsel çevre, ciddi suçlar da dahil olmak üzere daha fazla suç ve düzensizliği teşvik ediyorsa, ciddi suçları tedavi etmenin iyi bir yolunun "hafif suçları" önemli ölçüde azaltmak olduğunu varsayabiliriz.

"Bir binadaki bir pencere kırılırsa ve onarılmamış kalırsa, pencerelerin geri kalanı zamanla kırılacaktır". Bu alıntı, mevcut politika ve polisliği etkileyen kırık camlar teorisinin temel

inançlarını ve değerlerini göstermektedir. Kırık camlar polisliği uygulaması sayesinde, birçok topluluk sıfır tolerans polisliği tarafından marjinalleştirilmiştir. Bunlar genellikle yetkililerden en çok yardıma ihtiyaç duyan topluluklardır (Liu vd., 2019).

Ancak bunun yerine polislik ve kanun uygulama tarzından dolayı acı çekmektedir. Kırık camlar teorisinin analizinde, bu teorinin ideolojisini ve başarısızlığı değiştirmek için kullanılabilecek potansiyel alternatifleri ve bazen etkisiz, politika ve polisliğin anlaşılması gerekir. Kırık camlar teorisi, modern toplulukların bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarına uyum sağlamak için reform yaparken, söylem teorisi ve eleştirel ırk teorisi gibi çok sayıda sosyolojik teori ile yeniden değerlendirilebilen olumsuz bir kural ve politika tarzıdır. Bu nedenle süreç, marjinalleşmiş mahallerin artık yoksulluğun ve evsizliğin suçluluğuyla ezilmeyeceği yerde başlayabilir. Bu analiz ve kırık camlar teorisi genel kavramını tartışarak kanıtlanabilir (Diniz, 2021).

Bozukluk bir suç olarak görülmekte, ya da suçun nihai sonucuyla ilgili önde gelen faktörlerden biridir. Tek bir bozukluk anında, eğer ele alınmazsa toplumun bir zincir tepkisini azaltabilmektedir. Kırık camlar teorisi, suçla mücadele etmenin bir yolu olarak polislik ve politikada uygulanmıştır. Bu teori, polis güçlerinin daha büyük sorunlara yol açabilecek küçük sorunlara odaklanma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Polis, sakinlerin sokak davranışları hakkında temel kuralları uygulamalarına yardımcı olursa, bu tür sorunlar sınırlı olabilir. Polis, görünür bozukluk ve davranışını kontrol ederek suçu daha etkili bir şekilde azaltabilmektedir (Vilalta vd., 2021).

Kırık pencereler teorisi, vandalizm gibi küçük suçları önlemek için kentsel ortamların korunmasının ve izlenmesinin, daha ciddi suçları önlemenin yanı sıra bir düzen ve kanunsuzluk atmosferi yaratacağını iddia etmektedir. Yukarıda belirtilenler gibi küçük suçlar, kırık camlar teorisi tarafından sosyal ve fiziksel bozukluklar olarak açıklanmaktadır. Sosyal bozukluklar, bireylerin çoğunluğunun sapkın, yıkıcı veya fuhuş ve evsizlik gibi sosyal olarak kabul edilemez olarak sınıflandırılan eylemleri anladıkları bağlamında açıklanabilir. Fiziksel bozukluklar vandalizm, çöp veya kirli sokaklar gibi görünür olabilecek işaretler ve işaretler olarak tanımlanabilir (Diniz, 2021).

Mahallelerde gözlemlenebilir fiziksel bozukluk, sakinlerin aynı mahallelerde bulunduğuna inanılan sosyal bozukluk düzeyini nasıl belirlediklerini şekillendirmede güçlü bir rol oynamaktadır. Bireyler fiziksel bozukluk görünürse, sosyal bozukluk olmalı ve bunun tersi de geçerlidir; bu nedenle, birlikte var olurlar ve mahalle sorunlarını etkilerlemektedir. Kırık camlar teorisi, kontrol edilmeyen en küçük bozukluk olayının bile, zamanında ele alınmazsa bir toplulukta suçun domino etkisini tetikleyebileceğini öne sürmektedir. Sonuç olarak, sosyal ve fiziksel bozukluklar kontrol kaybına işaret eden suçlara yol açmaktadır. Bu teori, kontrol

eksikliği fikrinin mahallelerde korkuya neden olabileceğini öne sürmektedir (Ramos ve Tolgler, 2021).

Sosyal ve fiziksel bozukluklar, insanların mahalle ve toplum inançlarında bir bozulmaya neden olur ve bu da korkuya neden olmaktadır. Gözlemlenen fiziksel bozukluklar ile genişlemiş topluluk koşullarıyla ortaya çıkan ve bireyin sosyal bozukluk algılarını artıran artan suç korkusu arasında bir bağlantı vardır. Korku, bozukluk ve suç süreci ile ilgili kırık pencere teorisinin merkezidir. Kırık camlar teorisi, korkunun toplumun istikrarsızlaşmasına katkıda bulunduğunu açıklamaktadır. Belirli eylemler ve bozukluklar bireyler tarafından korkulur ve bu korku bu davranışların hoşnutsuzluğunu sağlamlaştırır (Vilalta vd., 2021).

Sosyal kontrol, polis uygulama politikası ve kamu düzeninin kullanımı yoluyla ima edilir. Suç doğrudan sosyal düzene bağlıdır.

Kırık camlar teorisi ve polislik tarafından sunulan fikirler, polisin mahallelerde sosyal ve fiziksel bozukluğu ele alabileceğini göstermektedir. Bu, ciddi suçları önleyebilecekleri anlamına gelmektedir. Kırık camları düzeltmek, suç önleme stratejileri ve politikalarının merkezi unsuru haline gelmiştir. Kırık camlar teorisi ve polislik tarafından uygulanan inanç, fiziksel ve sosyal bozuklukları suçlayan yasaları zorlayarak, toplulukların daha sonra komşuları geri almaya başlayabileceğidir. 21. yüzyılda kırık camlar teorisi, kavramın temeli ve politika stratejileri üzerindeki etkisi etrafında çok fazla eleştiri yaşamıştır (Ramos ve Tolgler, 2012).

Polisliğe kırık camlar yaklaşımı, çok fazla dikkatsiz davranışın olduğu alanlarda en iyi sonucu verir. Bakımsız evler, bakımsız bahçeler ve hatta bakımsız çocuklar olabilir. Bakımsız bırakılırsa bunlar kontrolden çıkmış bir topluluğa yol açabilir. Bakımlı bir ev ve topluluk, hızla yaşamak için korkutucu bir yere dönüşebilir. Birinin mahalledeki kabalık algısı, mahalledeki fiili kabalık miktarından daha büyük bir etkiye sahiptir. Bakımsız evler, suçlulara, mahalle sakinlerinin mahallelerindeki yaşam kalitesini umursamadıkları izlenimi vermektedir. Onlara mahallede dolaşmakta, çalmak, çöp atmak ve zarar vermekte özgür olduklarının sinyalini vermektedir. Dağınık evler, toplumu daha fazla düzensizliğe açar. Örneğin halk arasında sarhoşluk ve aylaklık gibi, bunlar ele alınmadığı takdirde daha ciddi suçlara yol açacaktır (Levine, 2021).

Mahalle bozuklukları, dürüst insanları mahalleden taşınmaya veya kendilerini evlerine kilitlemeye etkilerken, düzensizleri ve özellikle suçluları mahalleye taşınma ve suç işleme konusunda etkilemektedir. İnsanlar köşedeki dükkânın önünde içki içmeye başlar; zamanla, soldaki bir sarhoş onu kaldırımda uyur. Yayalara çok ısrarcı dilenciler yaklaşıyor. Bütün bunlar vatandaşlara mahallelerinin artık güvenli olmadığı hissini vermektedir. Güvensizlik duygusu onları evlerinde kalmaya ya da uzaklaşmaya zorlamaktadır. Bu da mahallenin daha da

bozulmasına yol açmaktadır. Bu tür suçlar, vatandaşların polisin ilk yükümlülüğü olan halkın güvenliğini sağlama yeteneğine olan güvenini ve güvenini zedelemektedir (Levine, 2021).

Bu tür bir felaketi caydırmak için polis, bir tür kırık cam polisliği uygulamalıdır. İlk olarak, çözülmesi gereken temel veya ana sorunun ne olduğu belirtilmemelidir. Sokakta yürüyenleri taciz etmek için bırakılan dilenci aslında ilk kırılan camdır. Bu eylem, suçluların topluluğa girmesi için atasözü kapısını açan eylemdir. Topluluk, kavgacı bir dilencinin vatandaşları taciz etmesini engelleyemezse, bir hırsız, topluluğun bir soygunu veya olay meydana gelirken içeri girmesini memurlara bildirme olasılığının daha da düşük olduğuna inanabilir (Fulda, 2010).

Temel sorun olan dilencilik sorununu çözerek, daha küçük sorunların bazılarını da ortadan kaldırmaya başlayabiliriz. Gittikçe daha fazla sayıda konut sakini dilencilere para verdikçe, aynı fırsatları arayan daha fazla dilenci topluluğa taşınmaktadır. Sonunda, her otoyol çıkışında, dur işaretinde ve kavşak ışıklarında bazı saf sürücülerin onlara para vermesini bekleyen işaretlerle takılmaktadır. Dilencilerden kurtulmanın hilesi, onlara para vermeyi bırakmaktır. Polis, sakinleri dilenci salgını hakkında bilgilendirmek zorundadır. Bunu yapmak için polis departmanı bir topluluk toplantısı düzenlemelidir. Sakinler, dilencilerin çoğunun kendilerine verilen parayı yiyecek ve giyecek için kullanmadığı konusunda bilgilendirilmelidir. Birçoğu parayı uyuşturucu ve alkol satın almak için kullanmaktadır. Polis, bölge sakinlerine dilencileri nasıl görmezden geleceklerini ve onlarla göz temasından nasıl kaçınacaklarını öğretmelidir (Maskaly ve Boggless, 2014).

Ayrıca, dilencilerin gerçekten yiyecek ve giyecek aldıklarından emin olmanın bir yolu olarak bir kupon dağıtım sistemi kurmak için kiliseleri, topluluk liderlerini ve tüccarları bir araya getirmenin başka bir yoludur. Kuponlar topluluktaki insanlara satılacak ve onları para yerine dilenciye verebilirler. Bu şekilde sakinler, dilencinin uyuşturucu veya alkol değil, yiyecek ve/veya giysi satın alacağını bilmeye devam edebilir. Bunu bilmek, sakinlerin etkileşim kurmasını ve dilencilere daha fazlasını vermesini sağlayacaktır (Ren vd., 2019).

Kırık cam polisliğinden yararlanabilecek bir başka durum da topluluktaki harap ve boş evlerdir. Bu evler hızla yasadışı uyuşturucu faaliyetleri için bir çoğalma alanına, evsizler için geçici barınaklara ve polisten kaçanlar için saklanma yerlerine dönüşebilir. Polis memurlarının yapabileceği bir şey, mahalle sakinleriyle bir araya gelerek mahalledeki yıkık evler hakkında görüşlerini dile getirmektir. Şu anda, sorunun nasıl düzeltileceği konusunda herhangi bir öneri de isteyebilirler. Memurların yapması gereken ilk şey, bu evlerde gecekondu ve suçlu aramaktır. Herhangi bir izinleri olup olmadığı kontrol edilmelidir. Arama izni yoksa serbest bırakılır ve evden çıkmaları istenir. Arama emri olanlar tutuklanarak işleme alınmak üzere cezaevine götürülecektir (Ren vd., 2019).

Sonraki, bir topluluk yenileme projesidir. Bu ıssız özellikleri ortadan kaldırarak, topluma sağlık ve güvenliği geri kazandırabilir. Ayrıca mahalledeki diğer evlerin değerini de artırabilir. Evin bir sahibi varsa, evi yıktırmak için para ödeyebilirler. Eğer malik yoksa veya mal sahibi yıkım için ödeme yapamıyorsa, topluluk bir araya gelerek evleri yıktırmak zorundadır. Topluluğun bunu yapabilmesinin bir yolu, mahalle istikrarı için bir yıkım hibesi almaktır. Fonlar güvence altına alındıktan sonra, bir sonraki şey uygun fiyatlı bir yıkım şirketi bulmaktır. Temel amaç, hibe parasından en iyi şekilde yararlanmak, mümkün olan en ucuz maliyetle daha fazla ev yıkılmaktır. Yıkım şirketi olduktan sonra harap evler yıkılmalı ve arazi temizlenmelidir (Boquet vd., 2021). Topluluğun güzelleştirilmesine yardımcı olmak için, yapı temizlendikten sonra arazinin yeniden tohumlanması gerekir. Arazinin bir kısmı bir topluluk bahçesine dönüştürülebilir. Gerisi satılabilir, böylece üzerine daha fazla ev inşa edilebilir.

Bu doğrultuda, evler temizlendikten sonra suçluların artık topluluk içinde barınabilecekleri ve dolambaçlı eylemlerde bulunabilecekleri alanlar olmayacaktır. Ayrıca, sakinlerine topluluklarıyla gurur duyma duygusu verir. Artık caddede devam eden uyuşturucu faaliyeti nedeniyle ön kapılarından çıkmaktan korkmayacaklardır. Bu tek hareket, toplumun dinamiklerini mazlum ve suç istilasından uygulanabilir hale getirebilir. Sapkınların, sakinlerin topluluklarını önemsediğini bilmelerini sağlamaktadır.

4. İŞLETMELERDE KIRIK CAMLAR TEORİSİ

4.1. İşletme ve Stratejik Yönetimde Kırık Camlar Teorisi

Kırık camlar teorisini işyeri yönetimi ve operasyon yönetiminde uygulamak, özellikle istenmeyen çalışan davranışlarıyla ilişkili maliyetleri en aza indirmede işletmelere fayda sağlayabilmektedir. Bu iş uygulaması, paydaş yönetimi ve çeşitli idari faaliyetler gibi operasyonların diğer yönlerine genişletilebilir. Kırık camlar teorisi, fiziksel çevrenin insan davranışsal etkilerini anlamak için, özellikle toplulukları düzensiz davranış, suçluluk ve suç için denetleme konusunda kriminolojik bir çerçevedir. Bu teori kriminolojik olmasına rağmen, iş dünyasında çeşitli olası uygulamaları vardır. İnsan davranışına yapılan vurgu, teoriyi insanların davranışlarını yönetmeyi veya etkilemeyi gerektiren ortamlarda uygulanabilir kılmaktadır. İşletme yöneticileri, istenmeyen çalışan davranışlarını azaltarak işgücü performansını stratejik olarak geliştirmek ve işletme organizasyonuna ve ürünlerine yönelik olumlu müşteri davranışını teşvik etmek için Kırık Pencereler teorisini kullanabilir. İşletmeyi bu şekilde denetlemek, operasyonel etkinlik ve iş başarısının önündeki engelleri azaltabilmektedir (Prieto vd., 2016).

Broken cam polisliği teorisinin iş dışı durumlarda çeşitli pratik uygulamaları vardır. Bununla birlikte, şirketler, teorinin sosyal kontrol stratejilerinde uygulanmasıyla bağlantılı mali etkinliklerden yararlanmaya devam etmektedir. İş liderleri, yönetim etkinliği, sistematizasyon, verimlilik, kalite, özen ve 24 saat gözetimin bir görüntüsünü oluşturmak için kırık camları ortadan kaldırmayı hedeflemelidir.

İş ortamları, davranışları örgütsel etkinliği belirleyen çalışanlardan oluşmaktadır. İş organizasyonlarının bu yönü, tipik olarak, çalışanların davranışlarını etkileyerek performansını optimize etmek için insan kaynakları yönetimi programlarını gerektirmektedir. İşyerinin fiziksel özelliklerinin etkileri, bir tür kırık cam polisliği içeren yönetimde temel bir husustur. Bu, kırık camlar teorisinin, özellikle işyeri ortamını yönetmede, ticari kuruluşlarla ilgili olduğu yerdir (Prieto vd., 2016).

İşletmelerde fiziksel çevre, çalışanların işlerini gerçekleştirdiği alandır. Kırık camlar teorisine göre, bu alanın özellikleri çalışanların bireysel ve grup davranışlarını etkilemektedir. İhmal ve düzensizlik belirtileri, işçiler arasında daha fazla ihmal ve düzensizliğe yol açabilmektedir. Kırık camlar teorisinin işletme yönetiminde doğrudan bir uygulaması, ihmal sinyallerinin kaldırılması veya azaltılmasıdır. Örneğin, şirket yöneticileri, hasarı anında onarmak veya gerektiğinde mobilya ve demirbaşları değiştirmek için işyeri bakım programlarını kullanabilir. Hasarlı ve arızalı alanlar, mobilyalar ve ekipman, kırık camlar polisliği teorisine dayalı olarak işyerinin "kırık camları" veya ihmal sinyalleridir. Uygun bir kırık cam denetimi uygulayan şirketler ve yöneticileri, çalışanların işyerinde düzensiz, sapkın veya suç teşkil eden davranışlarda bulunma olasılığının daha düşük olmasını bekleyebilirler. Tek bir "kırık camın" varlığı bile çalışanların işyerinde şiddet, suç veya suç faaliyetlerine katılımı üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir ve potansiyel olarak "bozuk bir iş"e yol açabilmektedir (Levine, 2021). Kırık camlar teorisinin sosyal kontrol uygulamasını genişleten işletme yöneticileri, işyerinin fiziksel özelliklerini, özellikle de çalışanların kolayca gözlemlediği özellikleri geliştirerek çalışanlar arasında arzu edilen davranışları teşvik edebilir. Bu özellikler, çalışanların şirkete yönelik algılarını ve karşılık gelen davranışlarını etkileyen görsel ipuçlarıdır. Örneğin, çalışanlar arasında daha yüksek oranda yenilikçi fikir alışverişi sağlamak için işletme yöneticileri, ofisler, masalar veya bölmeler arasındaki iletişimin önündeki görsel engeller ve diğer fiziksel engeller gibi kırık camları en aza indirebilir veya sinyalleri ihmal edebilir. Bu engeller, şirket çalışanlarının psikososyal ihtiyaçlarını ihmal ettiği algısına yol açmaktadır (Levine, 2021).

Kırık camlar teorisini iş politikalarına entegre etmek, şirketlerin finansal performansını güçlendirebilmektedir. Örneğin, teoriyi insan kaynakları yönetimi politikalarına ve

stratejilerine dahil etmek, çalışan eğitim programlarının ve liderlik gelişiminin sonuçlarını iyileştirebilir. Kurumsal ortamın kırık camlar denetimi, eğitim mekanlarının tasarımını ve kullanılan malzeme ve ekipmanın özelliklerini dikkate almalıdır. İş yerlerinin düzeni, temizliği ve genel olarak aerodinamik düzeni ve tasarımı, çalışanları iş kurallarına uygun davranışları benimseme konusunda etkilemektedir. İşletme yöneticileri, temiz ve düzgün çalışan malzeme ve ekipman kullanımı yoluyla uyumlu çalışan davranışı bekleyebilirler.

4.2. Müşteri Davranışları Yönetiminde Kırık Camlar Teorisi

Müşteri davranışı yönetimi, kırık camlar teorisinin uygulanabilir olduğu başka bir iş alanıdır. Bu alan, müşterileri şirket için arzu edilen davranışları sürdürmeye teşvik eden stratejiler ve idari faaliyetleri içermektedir. Örneğin perakendeciler, müşterilerin kabahatlerini azaltmayı ve satın alma oranlarını artırmayı amaçlamaktadır. Yöneticiler, müşterilerin şirket binasındayken düzenli davranışı sürdürme olasılığını artıran stratejiler ve taktikler aracılığıyla kırık camlar teorisini uygulayabilmektedir. Bu strateji ve taktikler, işletmenin tesislerini ihmal etmediği ve şirketin yüksek kaliteli ürünler sağladığı algısını yaratan temiz ve lekesiz bir mağaza sürdürmeyi amaçlamaktadır (Diniz, 2021). Bir sosyal kontrol biçimi olarak, müşterilerin kırık cam polisliği, şirket hakkında olumlu bir algıya sahip olmalarını sağlar ve onları yere çöp atmaktan veya yeri tahrip etmekten caydırmaktadır.

4.3. Kırık Camlar Teorisi ve Örgüt Kültürü

Kırık camlar teorisi son zamanlarda işyerinde örgüt kültürünü geliştirmek için uygulanmıştır. Bir şirketin gelecekte daha büyük sorunlardan kaçınmak için önce küçük sorunlarla ilgilenmesi gerektiğini savunmaktadır. Örneğin, büro malzemelerinin alınması veya şirketin elektronik ekipmanının kötüye kullanılması, dolandırıcılık gibi daha büyük suçların meydana gelme olasılığının düşük olması için hızla ele alınması gereken bir teoridir (Ortigueira-Sánchez, 2017). Mintz, kırık camların, kuruluşların daha sonra üst düzey lider davranışlarında kendini gösteren ve kuruluşun itibarına zarar verebilecek kötü davranışın erken belirtilerini görmezden gelmeyi seçtiğinde ortaya çıktığına dikkat çekmektedir. Üst düzey yöneticiler, küçük sorunlarla ilgilenerek, daha ciddi suçları savuşturmak için küçük şeylerin hızlı bir şekilde ele alınacağı konusunda tüm kuruluşa nüfuz etmesi gereken bir durum oluşturmaktadırlar. Etik liderlik, kişisel çıkarcı davranışları dışlamaktadır.

Kuruluş, suistimallere müsamaha gösterilmeyecek net politikalar belirlerse kırık camlar teorisi daha başarılı olabilir ve etik bir kültürün parçası haline gelmektedir.

Kırık camlar teorisi, örgütün etik kültürünün neden bir şirketin operasyonunun en önemli önceliklerinden biri olarak kalması gerektiğine dair anlamlı bir örnek sunmaktadır. Pek çok şirket, etik bir işyeri sağlama konusunda üzerine düşeni yaptıklarını düşünmekten hoşlansa da,

gerçek şu ki, bu inanç her zaman gerçeği yansıtmayabilir. Günümüzde, bu ihlallerin ciddiyetinin biraz değişebileceğini, ancak yine de meydana geldiğini düşünmek önemlidir. Bu sadece eldeki eylem değil, etik olmayan davranış hakkında hiçbir şey yapılmadığında gönderilen mesajdır. Başka bir neden olmaksızın, bir şirket kültürü önemsemelidir. Çünkü kültürün eksikliği daha yüksek ciro, daha düşük üretkenlik ve nihayetinde azalan itibar ve karlılık ile sonuçlanabilir (Ortigueira-Sánchez, 2017).

Tarihsel olarak, işyerinde etik davranışı teşvik etmenin en etkili yolu, çevresinde dönen güçlü bir kültür yaratmak gibi görünmektedir. Başlamak için, etik, uyumluluk ve çalışanların desteklemesi beklenen değerleri tanımlayan bir program uygulamaları önemlidir. Bunlar açık olmalı, kuruluş genelinde tanıtılmalı ve etik ikilemlerle karşılaştıklarında çalışanlara rehberlik etmelidir. Kültürün önemi yönetim boyunca pekiştirilmelidir ve liderlik pozisyonundakiler bu standartları gözle görülür bir şekilde desteklemeli, performans hedeflerini karşılamalı ve herhangi bir yanlış davranışa tanık olduklarında sesini yükseltmeye teşvik etmelidir (Vilalta vd., 2020).

Uygulamada, bunun başarılı bir şekilde yapılabilmesinin birkaç yolu vardır. Açık politikalar oluşturulduktan sonra, bu değerleri aşılayan bir eğitim programı geliştirilmelidir. Bu politikaların uygunluğunu denetlemek için üst düzey bir görevli atanmalı ve iç denetçiler de araştırma yapmalıdır. Bu süreçte iç kontroller kritik öneme sahiptir ve kurum politikalarına uygun olmayan davranışların önlenmesi ve tespit edilmesi için güçlü olmalıdır. İhbarcıları korumaya yönelik politikalar ve çalışanların emin olmadıkları davranışlar hakkında rehberlik almaları için bir kaynak olmalıdır. Kuruluşun etik standartlarına uymayanlar kınanmalı ve buna uyanlar ödüllendirilmelidir.

4.4. Kırık Camlar Teorisinin Diğer İş Uygulamaları

İnsan kaynakları yönetimi ve müşteri davranışı yönetiminin yanı sıra, kırık camlar teorisi, işletmelerin diğer idari alanlarında da geçerlidir. Örneğin, işletme yöneticileri, teoriyi tedarikçiler ve üçüncü taraf hizmet sağlayıcılarla işlem yaptıkları veya etkileşimde bulundukları alanlarda uygulayabilmektedirler. Perakendecilerde, depoların veya teslimat yerlerinin durumu, tedarikçi personelinin perakendecinin çalışanları ile etkileşimlerini etkilemektedir. Düzenli bir depo, tedarikçi temsilcilerini de sistematik olmaya motive eden sistematik süreçlerin bir görüntüsünü oluşturmaya yardımcı olmaktadır. Benzer şekilde şirketler, kırık camlar teorisini iş ortaklarıyla etkileşime girdikleri fiziksel ortamlarda da uygulayabilirler. Bu ortamlar arasında, kırık camların varlığının veya yokluğunun müzakerecilerin algılarını ve iş görüşmeleri ile anlaşmaların sonuçlarını etkilediği toplantı odaları bulunmaktadır. Stratejik yönetimde kırık camlar teorisini uygulamak, markalaşmayı ve kurumsal imajı etkilemektedir.

Örneğin, ticari fuarlar gibi pazarlama yerlerinin kırık camları, pazarlama etkinliğini ve dolayısıyla iş performansını optimize edebilmektedir (Vilalta vd., 2020).

Tüm güvenlik stratejisine uyan tek bir boyut oluşturmak için tekil bir teori oluşturmak zordur. Bunun yerine, politikalar oluşturulurken komşuluk süreçlerine daha yakından bakılması gerektiğini söylenebilir. Kırık cam polisliğiyle ilgili değerlendirmeler, suçu azaltma yeteneği açısından karışık bulgular ortaya çıkarmıştır. Diğer çalışmalar, fiziksel bozukluğu, düzensizlik içindeki çok boyutluluk potansiyelini ve farklı boyutların suç üzerinde nasıl değişen etkileri olabileceğini dikkate almadan, ayrı bir değişken olarak modellemiştir. Ayrıca, farklı düzensizlik türlerinin etkilerini test ederek, polisin ve toplum üyelerinin belirli türdeki düzensizliklerin bir suç kontrol mekanizması olarak ele alınmasına yönelik çabalarına işaret etmek mümkün olabilmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kırık cam polisliğinin avantajlarından bazıları, sosyal ve fiziksel sorunların azaltması, ortak güvenlik çabalarını ilerletmesi ve toplulukları bir araya getirmesidir. Bu teori, iyi insanların evlerinde kalmasına veya mahalli alandan tamamen uzaklaşmasına neden olmaktadır. Teori, insanları korkutan küçük olay ve kabalıkların, polis departmanları için bir oyalama olmaktan çok, polis eyleminin ana hedefleri olarak tanımlanması gerektiğini savunmaktadır. Suçluları dolaşmak ve yasa ihlallerinin ciddiye alınmadığına dair bir mesaj göndermek için serbest bırakır. Kırık cam polisliği stratejisinin odak noktası, toplumun kamu güvenliği konusundaki endişesini gidermektir. Kırık camlar savunucuları, polisin rolünün temelde kamu düzenini korumak olduğunu savunmaktadırlar. Kırık cam polisliğinin avantajlarından bazıları, sosyal ve fiziksel bozuklukları azaltması, ortak güvenlik çabalarını ilerletmesi ve toplulukları bir araya getirmesidir.

Kırık camlar teorisi, hem düzensizlik hem de onun algıyla bağlantısı konusunda temel bir nosyon olduğunu varsaymaktadır. Kırık camlar teorisi, hem fiziksel hem de sosyal küçük bozuklukların ciddi suçlarla nedensel olarak ilişkili olduğunu öne sürmektedir. Kırık camlar yoksullara, ırkçılığa ve polis vahşetine karşı savaşlara yol açmaktadır.

Bu politikalar nedeniyle suçun azaldığını kabul edenler, yalnızca kendi kendilerini yenilgiye uğratabilmektedir. Çünkü bu politikalar nedeniyle suçun azaldığını kabul ettiklerinde, polis davranışlarını iyileştirmek için aynı politikaları polisler üzerinde kullanabilmektedirler. Kırık camlar suçu azaltmakta, ancak sivil olmayan bir toplum suçluları doğurursa, şiddet içerikli bir polis vahşetini besleyecektir. Her yerde güvenlik kameraları var. Konutlarda, trafik kavşaklarında ve metro platformlarında, sürekli olarak daha fazlasını eklemek için duyurulan

planlarla. Metroya binen, insanları bilet atlamaları ve hatta yanlarındaki koltuğa çantalarını koymaları için yakalayan gizli yaşam kalitesi polis ekipleri var. Polis, şüpheli uyuşturucu tacirlerinin ve yanlışlıkla uyuşturucu sattığını düşündükleri kişilerin evlerine baskın düzenlemektedir. Bir muhbirden alınacak basit bir ipucu, polisleri kapıyı kırıp sersemletici bir el bombası atmaya sevk edebilmektedir.

Kırık camlar teorisi, yakın zamanda işyerinde organizasyon kültürünü geliştirmek için uygulanmıştır. Temel kurallar ve uygun etik yöneticilerin bir işi yürütürken genellikle dikkate almadıkları hakkında konuşan Doug Perry'ye göre, bir şirket gelecekte daha büyük sorunlardan kaçınmak için önce küçük sorunlarla ilgilenmelidir. Örneğin, büro malzemelerinin alınması veya şirketin elektronik ekipmanının kötüye kullanılması, dolandırıcılık gibi daha büyük suçların meydana gelme olasılığının düşük olması için hızla ele alınmalıdır.

Tüm firmaların belirli bir sıklıkta sorunları olması muhtemel olsa da, bunların erken bildirildiği firmaların, maliyetli davalara yol açan daha büyük sorunlar haline gelmeden önce bunları ele alma olasılıkları daha yüksektir. Bu, kırık camlar teorisinin bir tezahürüdür. Çünkü maddi suçlar, yanlış bir davranışın harici olarak bildirilmesi yerine dahili olarak hızlı bir şekilde işlenir.

Etik açıdan en önemli noktalar şunlardır:

Çalışanların küçük suçları büyük suçlar haline gelmeden önce bildirmeleri için bir ilk müdahale ekibi geliştirmelidir.

Kırık camların takip edildiğinden emin olmak için dahili uyumluluk sisteminin gözetimi için sorumluluk atanmalıdır.

Politika ihlalleriyle hızlı bir şekilde başa çıkmak için süreçleri özetlemek için etik kurallarına bir hüküm eklenmelidir.

Teorinin pratikte nasıl çalıştığını açıklamak için eğitim programları geliştirilmelidir.

Kırık camlar ile uyumluluğu performans değerlendirme sistemine dahil edilmelidir.

Kırık camlar teorisi, tüm kuruluşların büyük baş ağrıları haline gelmeden ve kuruluşun sağlığı ve refahında onarılamaz hasara neden olmadan önce küçük sorunlarla uğraşması gereken araç setine hoş bir ektir.

Sonuç olarak, polis memurlarının polis çalışmasının asli içeriğine odaklanması gerekir; polis işini ahlaki, yasal, ustaca ve etkili bir şekilde yürütmenin yollarını bulmak ve tanımlamak, daha sonra departmanları kurgusal bir polis çalışması görüşü değil, bu gerçek çalışma temelinde yapılandırılmalı ve yönetilmelidir.

KAYNAKÇA

Alford, R. P. (2012). A broken windows theory of international corruption. Ohio St. LJ, 73, 1253.

Boquet, A. J., Cohen, T. N., Cabrera, J. S., Litzinger, T. L., Captain, K. A., Fabian, M. A., ... & Shappell, S. A. (2021). Using broken windows theory as the backdrop for a proactive approach to threat identification in health care. Journal of Patient Safety, 17(3), 182-188.

Diniz, A. M. A., & Stafford, M. C. (2021). Graffiti and crime in Belo Horizonte, Brazil: The broken promises of broken windows theory. Applied geography, 131, 102459.

Engel, C., Beckenkamp, M., Glöckner, A., Irlenbusch, B., Hennig-Schmidt, H., Kube, S., ... & Towfigh, E. (2014). First impressions are more important than early intervention: Qualifying broken windows theory in the lab. International Review of Law and Economics, 37, 126-136.

Fulda, J. S. (2010). The 'Broken Wındows'theory And The New York Experıence Reconsıdered. Economic Affairs, 30(1), 101-102.

Gau, J. M., & Pratt, T. C. (2010). Revisiting broken windows theory: Examining the sources of the discriminant validity of perceived disorder and crime. Journal of criminal justice, 38(4), 758-766.

Levine, M. (2021). Broken Windows, Broken Business: The Revolutionary Broken Windows Theory: How the Smallest Remedies Reap the Biggest Rewards. Grand Central Publishing.

Liu, J., Wu, J. S., & Che, T. (2019). Understanding perceived environment quality in affecting tourists' environmentally responsible behaviours: A broken windows theory perspective. Tourism Management Perspectives, 31, 236-244.

Maskaly, J., & Boggess, L. N. (2014). Broken windows theory. The Encyclopedia of Theoretical Criminology, 1-4.

Ortigueira-Sánchez, L. C. (2017). Influencing factors on citizen safety perception: systems and broken windows theories. International Review on Public and Nonprofit Marketing, 14(1), 95-111.

Prieto, L. C., Norman, M. V., Phipps, S. T., & Chenault, E. (2016). Tackling Micro-Aggressions in Organizations: A Broken Windows Approach. Journal of Leadership, Accountability & Ethics, 13(3).

Ramos, J., & Torgler, B. (2012). Are academics messy? Testing the broken windows theory with a field experiment in the work environment. Review of Law & Economics, 8(3), 563-577.

Ranasinghe, P. (2012). Jane Jacobs' framing of public disorder and its relation to the 'broken windows' theory. Theoretical Criminology, 16(1), 63-84.

Ren, L., Zhao, J. S., & He, N. P. (2019). Broken windows theory and citizen engagement in crime prevention. Justice Quarterly, 36(1), 1-30.

Vilalta, C. J., Lopez, P., Fondevila, G., & Siordia, O. (2020). Testing broken windows theory in Mexico City. Social Science Quarterly, 101(2), 558-572.

Vilalta, C. J., Lopez, P., Fondevila, G., & Siordia, O. (2020). Testing broken windows theory in Mexico City. Social Science Quarterly, 101(2), 558-572.

EGE 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

MUHASEBE ÖĞRENCİLERİNİN KARİYER TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: ÖNLİSANS ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Öğr.Gör.Dr. Ali Aykut PEKER[1]

[1]Aksaray Üniversitesi, Ortaköy Meslek Yüksekokulu, , 0000-0002-4894-7434

ÖZET

Araştırmanın amacı, öğrencilerin muhasebe alanında kariyer yapma tercihlerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesidir. Bu kapsamda, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümü öğrencilerine bir anket uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre; Demografik faktörlerden cinsiyet, öğrenim görülen sınıf ve muhasebe bölümünü isteyerek tercih etme durumu ortalamaları ile muhasebe alanında kariyer tercihleri ortalamaları arasında istatistik açıdan anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Üniversite eğitimi öncesinde muhasebe öğrenimi görme durumu ile kariyer tercihi ortalamaları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Çalışmanın amacı kapsamında, katılımcıların kariyer tercihlerini etkileyen faktörler tespit edilmiştir. Öğrencilerin kariyer tercihlerini; içsel faktörler, dışsal faktörler ve kariyer olanakları faktörlerinin istatistik açıdan anlamlı düzeyde pozitif yönlü etkilediği belirlenmiştir. Üçüncü şahıstan etkilenme faktörü ile kariyer tercihi arasında istatistik açıdan bir etki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Meslek, Kariyer Tercihi

FACTORS AFFECTING CAREER PREFERENCES OF ACCOUNTING STUDENTS: A STUDY ON ASSOCIATE STUDENTS

ABSTRACT

The aim of the study is to determine the factors that affect students' career choices in accounting. In this context, a questionnaire was applied to the students of Aksaray University, Vocational School of Social Sciences, Accounting and Tax Applications department. According to the analysis results; Statistically significant differences were found between the demographic factors such as gender, education class, and the mean of willingly choosing the accounting department and career preferences in the field of accounting. No statistically significant difference was found between the status of having an accounting education before university education and the average of career preference. Within the scope of the purpose of the study, the factors affecting the career choices of the participants were determined. It has been determined that internal factors, external factors and career opportunities factors affect students' career preferences in a statistically significant way. No statistically significant effect was found between the third-person influence factor and career choice.

Keywords: Accounting, Career, Career Preference,

GİRİŞ

Meslek seçimi bireylerin gelecek yaşamlarına etki eden en önemli kararlardan bir tanesidir. Bireyler tercih ettikleri meslekler sayesinde maddi ve manevi birçok kazanım elde edebilirler. Bireylerin meslek tercihlerinde kendi nitelikleri olarak tanımlanan içsel faktörlerin yanı sıra statü, saygı ve ekonomik gelişmeler olarak nitelendirilebilecek dışsal faktörler, kariyer olanakları, üçüncü şahıstan etkilenmeler faktörlerinin etkili olduğu söylenebilir.

Muhasebe mesleği; ekonomik, finansal, sosyal, teknolojik gelişmeler neticesinde iş dünyasında giderek önem kazanmış ve ticaret hayatının vazgeçilmez unsurlarından bir tanesi haline gelmiştir. Rakiplerine karşı rekabet avantajı elde etmek isteyen işletmeler, muhasebe departmanlarına yüksek düzeyde önem vermek zorunda kalmışlardır. İşletmeler tarafından gösterilen bu önem düzeyi ile birlikte muhasebe mesleğine olan farkındalık düzeyi gün geçtikçe artmaktadır.

Türkiye'de muhasebe mesleğinin kanunla düzenlenmesi 3568 sayılı kanun ile gerçekleştirilmiştir. 3568 sayılı kanuna göre muhasebe meslek mensupları Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavir olarak tanımlanmaktadır. Fakat 2008 yılında yapılan kanun değişikliği neticesinde meslek mensupları bünyesinden Serbest Muhasebeciler unvanı kaldırılmıştır. Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) tarafından 2021 yılı içerisinde yapılan çalışma sonucunda Türkiye'de toplam 121.177 meslek mensubu olduğu belirlenmiştir. Bu meslek mensuplarının 7.166 adedi Serbest Muhasebeci, 109.131 adedi Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, 4.880 adedi ise Yeminli Mali Müşavirdir (TÜRMOB, 2022). Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavir olabilmek için çeşitli şartların sağlanması gerekmektedir. Bu şartlara kısaca değinmek gerekirse fakülte veya yüksekokul mezunu olmak, üç yıl staj zorunluluğu, çeşitli sınavlardan başarılı olmak vb. kriterlerin sağlanması gerekmektedir. Bu şartları sağlayamayan ön lisans mezunu bireyler ise piyasada ara eleman olarak çalışma hayatlarını sürdürmektedir. Şartları sağlayamayan önlisans olarak muhasebe eğitimini tamamlayan bireyler ise Ön Muhasebe Elemanı, Serbest Muhasebeci, Ön Bilgisayarlı Muhasebe Elemanı olarak adlandırılmaktadır. TURMOB tarafından sağlanan verilere, şartları sağlayamayan muhasebecilerinde dâhil edilmesi durumunda ülkemizde muhasebecilik mesleğine olan ilginin daha net bir şekilde anlaşılabileceği düşünülmektedir. Bu ifadeyi destelemek bağlamında; Yılmaz, Allahverdi ve Kuzucu (2018) Türkiye'de muhasebe mesleğinin işgücü açısında analizini gerçekleştirdikleri çalışmalarında, ülkemizde 2016 yılında profesyonel olmayan işgücü sayısının 147.253 olduğunu belirtmişlerdir.

Bu çalışmanın amacı; öğrencilerin muhasebe alanında kariyer yapma tercihlerine etki eden unsurların tespit edilmesi ve değerlendirilmesidir. Çalışmada, katılımcıların demografik faktör özellikleri ile kariyer tercihlerinin fark testlerine yer verilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda katılımcıların kariyer tercihlerini etki eden faktörler belirlenmiş ve bu faktörler ile kariyer tercihleri arasında ilişki ve etki tespit edilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Gadžo ve Veledar (2021) çalışmasında, Bosna Hersek'te yükseköğretim kurumunda öğrenim gören öğrencilerin muhasebe bölümünü tercih etmelerine etki eden faktörleri tespit etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmanın sonucunda, dört temel etkileyici faktörün öğrencilerin tercihlerini

etkilediği belirlemişlerdir. Bu etkenler başarı, işin yerine getirilmesi, bilim ve meslek alanındaki yetkililerin etkisi son olarak da ailenin ve arkadaşların etkisi olarak sıralanmıştır.

Sönmez ve Altınışık (2021) çalışmasında, Kastamonu Üniversitesi İİBF'de öğrenim gören öğrencilerin, muhasebe mesleğine bakış açıları ve mesleğe yönelme eğilimlerinin belirlenmesini amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda, öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının, demografik faktörlerde yer alan değişkenlere göre istatistiki açıdan anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edimiştir. Ayrıca öğrencilerin muhasebe mesleğine yönelik yönelimlerinin yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Apak (2020) çalışmasında, muhasebe bölümü öğrencilerinin kariyer tercihlerini etki eden motivasyonların belirlenmesini amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda, öğrencilerin %72,6'sı muhasebe kariyeri yapmak istediğini belirtmiştir. Kariyer tercihine etki eden unsurlar ise; kendi işini yapma isteği, iyi ve düzenli gelir elde etme, saygın ve prestijli bir meslek olması olarak belirlenmiştir.

Liany ve Raharja (2020) çalışmasında, muhasebe bölümü öğrencilerinin kariyer tercihlerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda, öğrencilerin kariyer tercihlerini içsel motivasyonlar, dışsal motivasyonlar ve sosyal değerlerin istatistiki açıdan anlamlı düzeyde etkilediği belirlenmiştir. Üçüncü sahısların ise öğrencilerin kariyer tercihlerini istatistiki açıdan anlamlı düzeyde etkilemediği tespit edilmiştir.

Sebayang ve Muda (2020) çalışmasında, muhasebe bölümü öğrencilerinin gelecekteki kariyer seçimini etkileyen faktörlerin neler olduğunun tespit edilmesi amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda, mesleki eğitimin kariyer seçiminde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Aile ve eğitim uzmanları etkeni ile birlikte öğrencilerin muhasebe bilim dalına yönelik tutumları, kariyer seçimini anlamlı derecede etkilemektedir.

Srirejeki, Supeno ve Faturahman (2019) çalışmasında, muhasebe bölümü öğrencilerinin profesyonel muhasebeci olarak kariyer yapma niyetlerini etkileyen faktörleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda öğrencilerin kariyer niyetlerini; içsel faktörler, ebebeyn ve akran etkisi faktörlerinin olduğu belirlenmiştir.

Temelli (2019) çalışmasında, muhasebe eğitimi alan İİBF öğrencilerinin muhasebe alanındaki meslek seçimine etki eden faktörlerin belirlenmesini amaçlamıştır.Çalışmanın sonucunda, öğrencilerin muhasebe alanındaki meslek seçiminde, mesleki çekicilik faktörünün diğer faktörlere (mesleki beklenti ile aile ve çevre etkisi) nispeten daha fazla etkili olduğu tespit edilmiştir.

Azhiin ve Sukirno (2018) çalışmasında, muhasebe bölümü öğrencilerin kariyer seçimine etki eden faktörlerin tespit edilmesini amaçlamışladır. Çalışmanın sonucunda, öğrencilerin kariyer seçimlerine etki eden faktörler; finansal ödüller, profesyonel tanınmışlık, çalışma ortamı ve işgücü piyasası olarak belirlenmiştir.

Dalcı ve Özyapıcı (2018) çalışmasında, öğrencilerin kültürel değerlerinin muhasebe alnında kariyer yapma niyetlerine etkisi belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda, öğrencilerin kariyer tercihlerinde ebebeyn ve akran etkisinin olduğu, inanç faktörünün ise istatistiki anlamda bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Indriani ve Murti (2018) çalışmasında, muhasebe bölümü öğrencilerinin kariyer seçimlerindei kalıpları ve belileyicileri tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda, öğrencilerin kamu kurumunda muhasebe departmanında çalışma isteği en baskın kariyer tercihi olduğu tespit edilmiştir. Kariyer tercihinde maaş garantisi, mesleki tanınma, aile ve iş arkadaşlarının teşviki son olarak da eğitimin etkili olduğu belirlenmiştir.

Erduru, Deran ve Çelik (2017) çalışmasında, muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açıları ve bu bakış açılarının demografik faktörlere göre istatistiki anlamda farklılaşıp farklılaşmadığının tespit edilmesini amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda demografik faktörlerden cinsiyet değişkeni ile muhasebe mesleğine bakış açısı arasında istatistik anlamda önemli düzeyde bir farklılık tespit edilmemiştir. Yaş,öğrenim görülen sınıf ve mezun olunan lise değişkenleri ile mesleğe bakış açısı arasında istatistik açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Hong, ve diğ. (2017) çalışmasında, muhasebe bölümü öğrencilerinin kariyer tercihlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda, öğrencilerin kariyer tercihlerini etkileyen temel faktörlerin içsel faktörler ve kariyer olanakların etkilenme olduğu belirlenmiştir. Dışsal faktörler ve üçüncü şahıslardan etkilenme durumunun ise diğer faktörlere göre nispeten daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

3. ARAŞTIRMA

Araştırmanın amacı, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe bölümü öğrencilerinin kariyer tercihlerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesidir. Ayrıca çalışmada demografik faktörler ile kariyer tercihleri arasında istatistik açıdan anlamlı düzeyde farklılıkların olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Elde edilen bulgular ile öğrencilerin kariyer tercihlerini etkileyen faktörler belirlenerek konuya ilgi duyanlara çeşitli katkıların sağlanacağı düşünülmektedir.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma kapsamında, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe bölümü, birinci sınıf ve ikinci sınıf öğrencilerine 2020-2021 Güz döneminde anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 22,0 programı ile analiz edilerek bulgular elde edilmiştir. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ankete katılım sağlayan öğrencilerin cinsiyeti, öğrenim gördüğü sınıf, gelecekte muhasebe mesleği yapmayı isteyip istememesi, üniversite eğitimi öncesi muhasebe dersi alıp almadığı, muhasebe bölümünü isteyerek tercih edip etmediğine yönelik demografik faktörlerden oluşan sorular yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde katılımcıların muhasebe bölümü tercihini etkileyen faktörlere (içsel faktörler, dışsal faktörler, üçüncü şahıslardan etkilenmeler ve kariyer olanaklarının etkisi) yönelik sorular yer almaktadır. Anketin son bölümünde ise öğrencilerin kariyer tercihlerine yönelik sorular yer almaktadır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak tercih edilen anket formunun oluşturulmasında Odia ve Ogiedu (2013) tarafından geliştirilen muhasebe kariyer tercihlerini etkileyen içsel ve dışsal faktörler ölçeği ile Hutaibat (2012) tarafından geliştirilen üçüncü şahıslardan etkilenmeler ve kariyer olanaklarından etkilenmeler ölçeğinden yararlanılmıştır. Katılımcıların kariyer tercihleri ise Hong ve diğ. (2017) tarafından çalışmasında uygulanan anket sorularından yararlanılmıştır. Kullanılan ölçekler 5'li Likert

Ölçek formatındadır. Araştırmaya katılım sağlayan öğrenci sayısı 73'dür. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümüne kayıtlı öğrenci sayısının %56'sına tekabül etmektedir.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

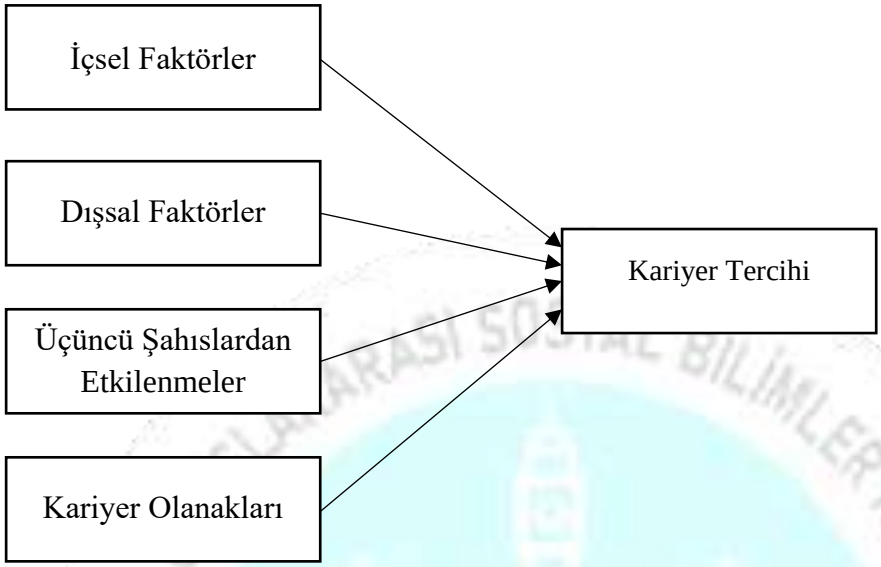

Görsel 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın amacı kapsamında geliştirilen hipotezler aşağıdaki gibidir.

H_1: İçsel faktörler, öğrencilerin muhasebe alanında kariyer tercihlerini pozitif yönlü anlamlı düzeyde etkilemektedir.

H_2: Dışsal faktörler, öğrencilerin muhasebe alanında kariyer tercihlerini pozitif yönlü anlamlı düzeyde etkilemektedir.

H_3: Üçüncü şahıstan etkilenmeler, öğrencilerin muhasebe alanında kariyer tercihlerini pozitif yönlü anlamlı düzeyde etkilemektedir.

H_4: Kariyer olanakları, öğrencilerin muhasebe alanında kariyer tercihlerini pozitif yönlü anlamlı düzeyde etkilemektedir.

3.3. Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, öğrenim görülen sınıf, gelecekte muhasebe mesleğini tercih etme durumu, muhasebe bölümünü isteyerek tercih etme durumu ve üniversite eğitimi öncesinde muhasebe eğitimi alma durumuna yönelik sorulara verilen yanıtlar Çizelge 1'de gösterilmektedir.

Çizelge 1. Demografik Özellikler

	N	%		N	%
1.Cinsiyet			**3. Gelecekte Muhasebe Mesleği Tercihi**		
Kadın	42	%57,75	Evet	65	%89
Erkek	31	%42,25	Hayır	8	%11
Toplam	73	%100	Toplam	73	%100
2. Okuduğu Sınıf			**4. Muhasebe Bölümünü İsteyerek Tercih Etme Durumu**		
1.Sınıf	34	%46,6	Evet	57	%78,1
2.Sınıf	39	%53,4	Hayır	16	%21,9
Toplam	73	%100	Toplam	73	%100
5. Üniversite Eğitimi Öncesinde Muhasebe Dersi Alma Durumu					
Evet	5	%6,8			
Hayır	68	%93,2			
Toplam	73	%100			

Çizelge 1 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin 42'si kadın 31'i erkektir. Öğrencilerin 34'ü birinci sınıfta, 39'u ise ikinci sınıfta öğrenimini sürdürmektedir. Öğrencilerin %89'u gelecekte muhasebe mesleğini tercih edeceğini belirtmiştir. Muhasebe bölümünü isteyerek tercih ettiğini belirten öğrencilerin oranı ise %78,1'dir. Üniversite eğitimi öncesinde muhasebe eğitimi alan öğrencilerin oranı ise %6,8'dir.

Araştırmada analiz aşamasına geçmeden önce uygulanan ölçeklerinin güvenilirliğinin test edilmesi amacıyla testler gerçekleştirilmiş ve Cronbach's Alpha değerleri Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2. Ölçeklerin Cronbach's Alpha Değerleri

Uygulanan Ölçekler	Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
İçsel Faktörler Ölçeği	,755	5
Dışsal Faktörler Ölçeği	,719	5
Üçüncü Şahıstan Etkilenmeler Ölçeği	,674	5
Kariyer Olanakları Ölçeği	,621	5
Kariyer Adımları (Tercihleri) Ölçeği	,712	5

Sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda Cronbach's Alpha değerlerinin $0.60 \leq \alpha < 0.80$ arasında belirlenmesi durumunda ölçeklerin oldukça güvenilir olduğu ve analizlerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir (Yıldız ve Uzunsakal, 2018: 19). Araştırmanın anketinde yer alan ölçeklerin Cronbach's Alpha değerlerinin 0,60'dan yüksek olduğu ve analiz için güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma anketinde yer alan ifadelere yönelik yanıtların ortalamaları ve standart sapmaları Çizelge 3'de gösterilmektedir.

Çizelge 3. Ankette Yer Alan İfadelere Yönelik Yanıtların Ortalamaları

İçsel Faktörler		
İfadeler	**Ortalama**	**Standart Sapma**
Muhasebeyi severim.	4,151	,8924
Muhasebe ilginç bir bilim dalıdır.	3,589	1,2229
İlerde muhasebeci olursam bu durumdan keyif alırım.	3,945	,8146
Muhasebeyi öğrenmek için çok fazla zaman harcamaya hazırım.	3,630	,9502
Hesaplamalar konusunda iyiyim.	3,836	1,1057
İçsel Faktörler Genel Ortalama	**3,8301**	**,71622**
DIŞSAL FAKTÖRLER		
Muhasebe bölümünü tercih ediyorum çünkü mezun olduğumda kendime uygun işler bulabileceğimi düşünüyorum.	3,808	,9524
Muhasebe bölümünü tercih ediyorum çünkü iş piyasasında muhasebeciye olan talep her zaman yüksektir.	4,123	,9420
Mezun olunca yüksek maaşlı bir iş bulabilirim.	3,096	,6701
Muhasebeci olmak çok prestijlidir.	3,521	,8352
Saygı duyulan bir meslektir.	3,671	,6883
Dışsal Faktörler Genel Ortalama	**3,6438**	**,56691**
ÜÇÜNCÜ ŞAHISLARDAN ETKİLENME FAKTÖRLERİ		
Bölümü tercih etmemde ailemin etkisi vardır.	2,438	1,2471
Bölümü tercih etmemde eğitimcilerin etkisi vardır.	2,233	,9933
Bölümü tercih etmemde medyanın etkisi vardır.	2,205	,8326
Bölümü tercih etmemde toplumun etkisi vardır.	2,630	1,2748
Bölümü tercih etmemde kariyer danışmanlarının etkisi vardır.	2,041	,9492
Üçüncü Şahıslardan Etkilenme Faktörleri Genel Ortalama	**2,3096**	**,70714**
KARİYER OLANAKLARI FAKTÖRLERİ		
Muhasebe meslek mensubu kuruluşlarından haberdarım.	3,356	,8719
Derslerde gerçek vaka çalışmaları üzerinden eğitimler verildi.	3,247	1,1521
Üniversitede meslekle ilgili konferanslar düzenlendi/katıldım.	2,110	,7917
Muhasebe öğrencileri için birçok iş fırsatı vardır.	3,521	,8992
Meslek kuruluşlarından öğrencilere kendilerini geliştirmeleri için çeşitli destekler vardır.	3,247	1,1028
Kariyer Olanakları Faktörleri Genel Ortalama	**3,0959**	**,61383**
KARİYER TERCİHLERİ		
Mezun olduktan sonra muhasebe eğitimime devam etmek istiyorum	3,795	1,1421
Profesyonel niteliklere sahip olmaya niyetim var.	4,260	,8170
Mezun olduktan sonra hangi meslek kuruluşunu tercih edeceğimi biliyorum	3,301	,9081
Bana sunulan kariyer olanakları hakkında bilgi sahibiyim.	3,712	1,0339
Mezun olduktan sonra hangi mesleği seçeceğimi net bir şekilde biliyorum	4,014	,9500
Kariyer Tercihleri Genel Ortalama	**3,8164**	**,66563**

Çizelge 3 incelendiğinde, katılımcıların verdiği yanıtlara göre en yüksek ortalamaya sahip içsel faktör ifadesi "Muhasebeyi severim." şeklinde olduğu belirlenmiştir. Bu ifadeyi sırasıyla "İlerde muhasebeci olursam bu durumdan keyif alırım" ve "Hesaplamalar konusunda iyiyim" ifadeleri takip etmektedir. İçsel faktörlerin genel ortalaması ise 3,8301 olarak belirlenmiştir. Bu ortalama ile katılımcılar, muhasebe meslek kariyerlerinde içsel faktörlerin etkisi hususuna katıldıklarını ifade etmişlerdir.

En yüksek ortalamaya sahip dışsal faktör ifadesi ise "Muhasebe bölümünü tercih ediyorum çünkü iş piyasasında muhasebeciye olan talep her zaman yüksektir" şeklinde belirlenmiştir. Bu ifadeyi sırasıyla "Muhasebe bölümünü tercih ediyorum çünkü mezun olduğumda kendime uygun işler bulabileceğimi düşünüyorum" ve "Saygı duyulan bir meslektir" ifadeleri takip etmektedir. Dışsal faktörlerin genel ortalaması ise 3,6438 olarak belirlenmiştir. Bu ortalama ile katılımcılar, muhasebe meslek kariyerlerinde dışsal faktörlerin etkisi hususuna katıldıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların verdiği yanıtlara göre üçüncü şahıstan etkilenme faktörlerinin genel ortalaması 2,3096 olarak belirlenmiştir. Bu ortalama ile öğrenciler, kariyer tercihlerinde üçüncü şahıslardan etkilenme faktörü hususuna katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca öğrencilerin kariyer olanakları faktörü ifadelerine yönelik yanıtlarının ortalaması 3,0959 olarak belirlenmiştir. Bu ortalama ile öğrenciler, kariyer tercihlerinde kariyer olanakları faktörü hususunda kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir.

En yüksek ortalamaya sahip kariyer tercihi ifadesi ise "Profesyonel niteliklere sahip olmaya niyetim var" şeklinde belirlenmiştir. Bu ifadeyi sırasıyla "Mezun olduktan sonra hangi mesleği seçeceğimi net bir şekilde biliyorum" ve "Mezun olduktan sonra muhasebe eğitimime devam etmek istiyorum" ifadeleri takip etmektedir. Kariyer tercihleri genel ortalaması ise 3,8164'dür. Bu ortalama ile katılımcılar, muhasebe alanında kariyer tercihi hususuna katıldıklarını belirtmişlerdir.

Öğrencilerin kariyer tercihleri ortalamalarının demografik faktörlere göre farklılaşma durumunun incelenmesi için örneklem yapısı gereği "Non Parametrik" testler uygulanmıştır. Kariyer tercihleri ortalamalarının cinsiyet, öğrenim görülen sınıf, muhasebe bölümünü isteyerek tercih etme ve üniversite hayatı öncesinde muhasebe dersi alma durumlarına göre istatistik açıdan farklılaşıp farklılaşmadığını tespit edebilmek için Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Çizelge 4'de kariyer tercihi ortalamaları ile demografik faktör ortalamalarının farklılık analizi sonuçları yer almaktadır.

Çizelge 4. Kariyer Tercihleri ve Demografik Faktörler

Test Statistics[a]	
	Muhasebe Kariyer Tercihi
Mann-Whitney U	331,000
Wilcoxon W	1234,000
Z	-3,609
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000
Cinsiyet	**Mean Rank**
Kadın	%29,38
Erkek	%47,32
Test Statistics[b]	
	Muhasebe Kariyer Tercihi
Mann-Whitney U	418,000
Wilcoxon W	1198,000
Z	-2,738
Asymp. Sig. (2-tailed)	,006
Sınıf	**Mean Rank**
1.Sınıf	%44,21
2.Sınıf	%30,72
Test Statistics[c]	
	Muhasebe Kariyer Tercihi
Mann-Whitney U	142,000
Wilcoxon W	157,000
Z	-,618
Asymp. Sig. (2-tailed)	,537
Üniversite Eğitimi Öncesi Muhasebe Dersi Alma Durumu	**Mean Rank**
Evet	31,40
Hayır	37,41
Test Statistics[d]	
	Muhasebe Kariyer Tercihi
Mann-Whitney U	215,000
Wilcoxon W	351,000
Z	-3,247
Asymp. Sig. (2-tailed)	,001
Muhasebe Bölümünü İsteyerek Tercih Etme Durumu	**Mean Rank**
Evet	41,23
Hayır	21,94
a. Grouping Variable: Cinsiyet	
b. Grouping Variable: Öğrenim Görülen Sınıf	
c. Grouping Variable: Üniversite Eğitimi Öncesi Muhasebe Dersi Alma Durumu	
d. Grouping Variable: Muhasebe Bölümünü İsteyerek Tercih Etme Durumu	

Çizelge 4 incelendiğinde, öğrencilerin muhasebe alanında kariyer tercihleri ortalamaları ile cinsiyet, sınıf ve muhasebe bölümünü isteyerek tercih etme ortalamaları arasında Sig.(2-tailed) değerinin 0,05'den düşük çıkması nedeniyle istatistik açıdan anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle erkek öğrenciler kadın öğrencilere göre daha yüksek ortalama ile muhasebe alanında kariyer yapma tercihinde bulunduklarını belirtmiştir. Benzer şekilde birinci sınıfta öğrenim gören öğrenciler ikinci sınıfta öğrenim gören öğrencilere nispeten daha yüksek ortalama ile muhasebe alanında kariyer tercihlerini belirtmiştir. Son olarak muhasebe bölümünü isteyerek tercih eden öğrenciler istemeyerek tercih eden öğrencilere oranla daha yüksek

ortalama ile muhasebe alanında kariyer tercihinde bulundukları tespit edilmiştir. Üniversite eğitimi öncesi muhasebe dersi alma durumu ortalamaları ile kariyer tercihleri ortalamaları arasında Sig.(2-tailed) değerinin 0,05'den yüksek çıkması nedeniyle istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Kariyer tercihini etkileyen faktörler ile öğrencilerin muhasebe alanında kariyer tercihi arasındaki ilişkiyi belirlemek ve bu ilişkinin gücünü ifade etmek amacıyla Korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Çizelge 5'de Korelasyon analizi sonuçları gösterilmiştir.

Çizelge 5. Korelasyon Analizi

		1	2	3	4	5
İçsel Faktörler	r	1				
	p					
Dışsal Faktörler	r	,596**	1			
	p	,000				
Üçüncü Şahıstan Etkilenmeler	r	,203	,212	1		
	p	,085	,071			
Kariyer Olanakları	r	,477**	,376**	,321**	1	
	p	,000	,001	,006		
Kariyer Tercihleri	r	,666**	,577**	,331**	,573**	1
	p	,000	,000	,004	,000	

Çizelge 5 incelendiğinde, öğrencilerin kariyer tercihini etkileyen içsel faktörler ile dışsal faktörler, kariyer olanakları ve kariyer tercihleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir. Benzer şekilde dışsal faktörler ile kariyer olanakları ve kariyer tercihleri arasında pozitif yönlü bir ilişki belirlenmiştir. İçsel ve dışsal faktörler ile üçüncü şahıslardan etkilenme faktörü arasında Sig. p değerlerinin 0,05'den yüksek çıkması nedeniyle bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin kariyer tercihleri ile kariyer tercihini etkileyen faktörler arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir. Korelasyon analizi sonuçlarında her bir değişkenin analiz katsayısının 0,90'dan düşük çıkması nedeniyle çoklu bağlantı sorunu olmadığı belirlenmiştir.

Korelasyon analizi ile ilişki tespit edildikten sonra araştırmanın amacı kapsamında Çoklu Doğrusal Regresyon Yöntemi kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Regresyon analizi sonuçları Çizelge 6'da gösterilmiştir.

Çizelge 6. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

R^2	,575	
Düzeltilmiş R^2	,550	
ANOVA (Sig.)	,000	
F	23,039	
Bağımlı Değişken / **Bağımsız Değişkenler**	**Kariyer Tercihi**	
	Sig.(p)	**B**
İçsel Faktörler	,001	,352
Dışsal Faktörler	,028	,263
Üçüncü Şahıstan Etkilenmeler	,155	,263
Kariyer Olanakları	,005	,291

Çizelge 6 incelendiğinde, düzeltilmiş R^2 değeri %55 olarak tespit edilmiştir. Bu oran bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni %55 oranında etkilediğini ifade etmektedir. Anova katsayısı incelendiğinde Sig. değerinin 0,05'den düşük çıkması nedeniyle bağımsız değişkenlerden en az bir tanesinin bağımlı değişkeni yani kariyer tercihini etkilediği tespit edilmiştir. Hangi değişkenin ya da değişkenlerin kariyer tercihini etkilediği tespit edebilmek amacıyla regresyon katsayılarına bakılmış ve Sig. değeri 0,05'den düşük çıkan içsel faktörler, dışsal faktörler ve kariyer olanakları faktörlerinin kariyer tercihini anlamlı düzeyde etkilediği tespit edilmiştir. Bu anlamlı etkinin pozitif yönlü olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla Beta katsayıları incelenmiş çıkan sonuçların pozitif olması nedeniyle pozitif yönlü bir etki olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda çalışmamızın hipotezlerinden H_1,H_2 ve H_4 hipotezleri kabul, H_3 hipotezi ret edilmiştir.

4. SONUÇ

Kariyer tercihleri, bireylerin yaşamları boyunca maddi ve manevi yönden etkilenmesine neden olan hayati derecede önemli olan kararlardır. Kariyer tercihlerini etkileyen unsurlar içsel faktörler, dışsal faktörler, kariyer olanakları faktörleri ve üçüncü şahıstan etkilenme faktörü şeklinde özetlenebilir. Muhasebe alanının önemi ise günümüz küreselleşen dünyasında yaşanan gelişmeler, rekabet ortamı, ekonomik gelişmeler, sosyal ve teknolojik gelişmeler neticesinde gün geçtikçe artarak devam etmektedir. Ulusal ve uluslararası alanlarda yaşanan bu gelişmeler bireylerin muhasebe alanına yönelik farkındalık düzeylerini etkilemektedir.

Bu çalışmada, önlisans öğrencilerinin kariyer tercihlerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilk etapta demografik faktör ortalamaları ile kariyer tercihleri ortalamaları arasındaki istatistiki açıdan farklılıklar tespit edilmiştir (Mann-Whitney U analizi). Erkek öğrenciler, kadın öğrencilere göre daha yüksek ortalama ile muhasebe alanında kariyer yapma tercihinde bulundukları belirlenmiştir. Çalışma bu yönüyle literatürde yer alan Sönmez ve Altınışık (2021) çalışmasını desteklemekteyken; Erduru, Deran, ve Çelik (2017) çalışmasını desteklememektedir. Benzer şekilde birinci sınıfta öğrenim gören öğrenciler ikinci sınıfta öğrenim gören öğrencilere nispeten daha yüksek ortalama ile muhasebe alanında kariyer tercihlerini belirtmiştir. Son olarak muhasebe bölümünü isteyerek tercih eden öğrenciler istemeyerek tercih eden öğrencilere oranla daha yüksek ortalama ile muhasebe alanında kariyer tercihinde bulundukları tespit edilmiştir. Üniversite eğitimi öncesi muhasebe dersi alma durumu ortalamaları ile kariyer tercihleri ortalamaları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Analizin ikinci etabında ise, kariyer tercihini etkileyen faktörler ile kariyer tercihi arasındaki ilişki (korelasyon analizi) tespit edilmiştir. Öğrencilerin kariyer tercihini etkileyen içsel faktörler ile dışsal faktörler, kariyer olanakları ve kariyer tercihleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde dışsal faktörler ile kariyer olanakları ve kariyer tercihleri arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. İçsel ve dışsal faktörler ile üçüncü şahıslardan etkilenme faktörü arasında bir ilişki olmadığı belirlenmiştir.

Analizin son aşamasında ise, Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi ile kariyer tercihini etkileyen faktörlerin kariyer tercihine etkisi araştırılmıştır. Faktörler kariyer tercihini %55 oranında etkilediği belirlenmiştir. İçsel faktörler, dışsal faktörler ve kariyer olanakları faktörlerinin kariyer tercihini anlamlı düzeyde etkilediği tespit edilmiştir. Üçüncü şahıstan etkilenme faktörü ise kariyer tercihlerini etkilememektedir. Çalışma bu yönüyle literatürde yer alan Liany ve

Raharja (2020); Sebayang ve Muda (2020); Temelli'nin (2019) çalışmalarını desteklemekteyken Hong, ve diğ. (2017) çalışmasını desteklememektedir.

Çalışmanın, ilgililere öğrencilerin kariyer tercihlerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi hususunda çeşitli bilgiler sunduğu düşünülmektedir. Fakat kariyer tercihini etkileyen farklı faktörlerin (%45) gelecek çalışmalar ile tespit edilmesi öneri olarak sunulabilir. Örneklem yapısı gereği lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin de araştırmaya katılımıyla daha geniş kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilmesi bir diğeri öneri olarak sunulabilir.

Kaynakça

Apak, İ. (2020). Muhasebe Kariyeri Tercihi: Ön Lisans Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *İşletme-The Business Journal, 1*(2), 15-28.

Azhiin, A. U., & Sukirno. (2018). Factors Differentiating Career Selection among Accounting Students. *Global Journal of Enterprise Information System, 10*(1), 104-108.

Dalcı, İ., & Özyapıcı, H. (2018). Cultural Values and Students' Intentions of Choosing Accounting Career. *Journal of Financial Reporting and Accounting, 16*(1), 179-196.

Erduru, İ., Deran, A., & Çelik, S. (2017). Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarının İncelenmesi: Ömer Halisdemir Üniversitesi Örneği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 5*(2), 34-48.

Gadžo, A., & Veledar, B. (2021). Identification of Key Factors for Selection of Accounting Specialization by Students at Public Higher Education Institutions in Bosnia and Herzegovina. *Croatian Economic Survey, 23*(1), 5-29.

Hong, N. Y., Lai, S.-P., Su, Z.-P., Yap, J.-Y., Teoh, H.-Q., & Lee, H. (2017). Factors Influencing Accounting Students' Career Paths. *Journal of Management Development, 36*(3), 319-329.

Hutaibat, K. A. (2012). Interest in the Management Accounting Profession: Accounting Students' Perceptions in Jordanian Universities. *Asian Social Science, 8*(3), 303-316.

Indriani, E., & Murti, N. W. (2018). Patterns and Determinants of Indonesian Accounting Students' Career Choice. *Journal of Economics, Business, and Accountancy Ventura, 21*(2), 177-186.

Liany, D., & Raharja, S. (2020). Factors Affecting Accounting Students in Choosing Accounting Career Path. *Jurnal Dinamika Akuntansi, 12*(2), 100-113.

Odia, J., & Ogiedu, K. (2013). Factors Affecting the Study of Accounting in Nigerian Universities. *Journal of Educational and Social Research, 3*(3), 89-96.

Sebayang, M. M., & Muda, I. (2020). To Be An Accountant How Accounting Student Choose Their Career. *Junior Scientific Researcher, 6*(1), 34-40.

Sönmez, Y., & Altınışık, F. (2021). Muhasebe ve Finans Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarının ve Mesleğe Yönelme Eğilimlerinin İncelenmesi: Kastamonu Üniversitesi Örneği. *ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 21*(3), 683-706.

Srirejeki, K., Supeno, S., & Faturahman, A. (2019). Understanding the Intentions of Accounting Students to Pursue Career as a Professional Accountant. *Binus Business Review*, *10*(1), 11-19.

Temelli, F. (2019). Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Mesleği Seçiminde Etkili Olan Faktörler: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ağustos*(Özel sayı), 141-160.

TÜRMOB. (2022, Ocak 5). *Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği*. TURMOB: https://www.turmob.org.tr/istatistikler/df447eb1-e8ef-4df2-a3c0-92376d568eba adresinden alındı

Yıldız, D., & Uzunsakal, E. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*(1), 14-28.

Yılmaz, B., Allahverdi, M., & Kuzucu, S. C. (2018, Mayıs-Haziran). Türkiye'de Muhasebe Mesleğinin Son Yıllardaki Durumunun İşgücü Açısından Analizi. *Mali Çözüm Dergisi*(147), 13-36.

YEŞİL TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİNDE YEREL YÖNETİMLERİN ETKİ ANALİZİ

Gülbahar ÇETİN

Gebze Teknik Üniversitesi, SBE, 0000-0001-7836-4611

Doç. Mehmet Şahin Gök

Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme, 0000-0001-7836-4611

ÖZET

Yeşil tedarik zinciri yönetimi son yıllarda çevreye artan duyarlılık ile birlikte önem kazanan bir konu haline gelmiştir. Bu kapsamda kurumların büyümeleriyle birlikte gelen çevre kirliliğinin ortaya çıkardığı atıklar ile baş etmek için doğal kaynakların korunmasına önem verilmeye başlanmıştır. Konu hem ülkemiz hem de dünyamız için önemli bir mesele haline gelmiştir. Bu kapsamda toplumda baskılar ve çevresel olarak yasal sorumluluklar getirilmiştir. Aynı zamanda kurumlar sürdürülebilirliğini arttırmak adına çeşitli faaliyetler gerçekleştirmek durumunda kalmıştır. Kurumlar rekabet edebilmek ve kendilerine değer kazanmak için çeşitli yöntemler uygulamaktadır. Kurumlar, yeşil tedarik zinciri uygulamalarını kullanarak sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamaya ve çevreye zararı en aza indirmeye çalışmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, tedarik zinciri ve yeşil tedarik zinciri arasındaki ilişkin incelenmesi olup ayrıca yeşil tedarik zinciri uygulamalarının yerel yönetimlerdeki etkisini ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda, literatür ile birlikte yeşil tedarik zinciri uygulamaları belirlenmiş ve belirlenen geri dönüşüm, yeniden üretim, azaltma, çevresel yönetim sistemleri ve ambalajlama faaliyetlerinden yerel yönetimlerdeki etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla Türkiye'de çevre konusunda yerel yönetimlerde faaliyet gösteren İSTAÇ A.Ş' de yeşil tedarik zinciri uygulamalarının getirdiği etkiler ölçümlenmiş ve sonucunda kullanılan tüm kaynakların en verimli ve efektif bir biçimde kullanılmasının gerekliliği belirlenmiştir. YTZ'nin getirdiği etkiler, geri kazanım miktarının artmasını, kullanılan kaynakların verimliliği ve gelişmiş teknoloji ile atıklardan elde edilen miktarın artmasını, tüm ürünlerin yeniden üretim süreci ile birlikte ürüne değer kazandırılarak sürekli iyileştirmeler yapılmasını, devlet ve toplumların çevre konusundaki yasal sorumluluklarının artması ile birlikte toplum bilincini geliştirip sıfır atık misyonu ile atıkların azaltılması için çalışmaların yapılmasının önemini ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tedarik Zinciri, Yeşil Tedarik Zinciri, Yeşil Tedarik Zinciri Uygulamaları, İSTAÇ A.Ş.

ABSTRACK

Green supply chain management has become an important issue with increasing environmental awareness in recent years. In this context, importance has been given to the protection of natural resources in order to cope with the wastes caused by the environmental pollution that comes with the growth of the institutions. This issue has become an important issue for both our country and the world. In this context, social pressures and environmental legal responsibilities have been brought. In this case, institutions had to carry out various activities in order to increase their sustainability. Institutions apply various methods to compete and gain value for themselves. Institutions try to provide sustainable competitive advantage and minimize the damage to the environment by using green supply chain practices.

The aim of this study is to examine the relationship between the supply chain and the green supply chain, and also to reveal the effect of green supply chain practices in local governments. In this context, together with the literature, green supply chain practices were determined and the effects of determined recycling, reproduction, reduction, environmental management systems and packaging activities on local governments were investigated. For this purpose, the effects of green supply chain practices have been measured in İSTAÇ A.Ş, which operates in local governments in the field of environment in Turkey, and as a result, the most efficient and effective use of all resources will increase the amount of recovery, the efficiency of the resources used and the efficiency of the wastes obtained with advanced technology. It has been revealed the importance of increasing the amount of waste produced, making continuous improvements by adding value to the product with the remanufacturing process of all products, improving the public awareness with the increase in the legal responsibilities of the state and societies on the environment and working to reduce waste with the zero waste mission.

Keywords: Supply Chain, Green Supply Chain, Green Supply Chain Applications, İSTAÇ A.Ş.

GİRİŞ

21. yüzyılda, sanayi sektörünün büyümesi, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde insanların yaşam standartlarını iyileştirmek için esastır. Aynı zamanda, sanayi sektörünün büyümesi, doğal kaynakların tüketim oranını artırarak çevresel bozulmalara ve tahribine yol açmıştır. Endüstriyel atıklar ve emisyonlar, çevre sorunlarının temel nedenlerinden biri haline geldi ve insanlar için ciddi bir şekilde sağlık tehdidi oluşturmuştur. Bu nedenle, sürdürülebilirlik, sosyal ihtiyaçların karşılanması için önemli bir konu haline gelirken, doğal sistemlerin bütünlüğüne ve istikrarına verilen zararı minimum düzeyde tutmayı amaçlamıştır.

Son yıllarda, çevre uygulamaları dünya çapında gelişmeye devam etmektedir. Doğal kaynakların hızlı tüketilmesine rağmen çevre anlayışı hala yeterli seviyede değildir. Fosil yakıtların çevreyi tahribi gibi birçok faktör söz konusu olmuştur. Bu nedenle düzenlemeler, çevre kuruluşlarından gelen baskılar, insanların ihtiyaçlarına göre yeşil bir tedarik zincirini geliştirmeye, bu süreci başlatmaya ve geliştirerek devam ettirmeye çoktan başlamışlardır. Ayrıca bu bağlamda inovasyon, şirketlerin tedarikçi gereksinimlerini ve sürdürülebilirlik gereksinimlerini öngörmeler için önemli bir faktör olmuştur. Bu nedenle, yeşil tedarik zinciri uygulamalarının aktif olarak uygulanması, iş avantajlarının elde edilmesinde kilit bir faktör

haline gelmiştir. Bununla birlikte geçmiş yıllarda şirketler yeniden üretim ve geri dönüşüm gibi yeşil tedarik zinciri uygulamalarını çok pahalı bulmaktaydılar. Çevre ve maliyet kaygılarını dengelemek için mücadele ettiler. Ancak, şu anda dünyanın birçok ülkesinde yürürlükte olan yasalar, üreticiler sattıkları ürünleri geri almalarını, karbondioksit emisyonlarını azaltmaları konusunda çeşitli çalışmalara başladıkları görülmüştür.

İşletmelerin atmosfere saldığı zararlı gazlar, suya giren kimyasallar, çevreye katı atıklar ve yaşadığımız dünya üzerindeki olumsuz etkileri gibi birçok faktörün olumsuz etkilerini görmezden gelmekteydiler. Günümüz dünyasında sanayileşmenin hızla gelişmesi ile ürünlerin çevresel ve ekolojik etkileri önemli bir konu haline gelmiştir. Yalnızca endüstriyel karar vermenin ekonomik etkisini dikkate almak ve ekolojik etkisini dışlamak, insanları ve hayvanları küresel ısınma, toksik çevre, ozon tabakasının incelmesi ve doğal kaynakların tükenmesi gibi çeşitli tehditlere karşı daha savunmasız hale getirecektir. Bu nedenle endüstriyel kararların çevre üzerindeki etkisinin dikkate alınması çevremizi korumada önemli bir rol oynamaktadır.

Halihazırda yerel yönetimler ve devlet kurumları çevre ve toplum yararına yeniden kullanıma teşvik, atık azaltma ve geri dönüşüm gibi faaliyetleri yürütmektedir.

Öte yandan yerel düzeyde ve kamu kuruluşları ekolojik yönetimin sağlanması için önemli önlemler almıştır. Yerel yönetimlerde sorumlular çevre kirliliğinin önlenmesinde önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Her yönüyle ekolojik sorunlar küresel bir olgu haline gelmiş, kentlerin, yerel yönetimlerin ve merkezi yönetimin üstüne düşen sorumlulukları arttırmış, bu konular hizmet sunumu ve demokratik yönetim birimleri olarak bu kurumların sorumluluklarına dahil edilmiştir. Özellikle yerel yönetimden sorumlular, şehrin doğasını koruyarak çevresel kirliliği minimum seviyeye indirmeye ilişkin çok fazla çaba harcamaktadır. Örneğin, katı atık yönetimi alanında yetkili merci ağırlıklı olarak yerel yönetim olup, onu merkezi yönetim izlemektedir.

Geri dönüşümün amacı, gereksiz kaynak kullanımını önlemek ve atıkları kaynağında ayırarak atık miktarını azaltmaktır. İçinde metal ürünler, plastikler, kauçuk, cam, kağıt, elektronik atıklar ve diğer malzemelerin geri dönüştürülmesi ve yeniden kullanılması doğal kaynakların tükenmesini önlemeye yardımcı olacaktır. Bu durumda bu sadece ülke ihtiyacını karşılamak için atık ithal etmek gereken döviz miktarını azaltmakla kalmayacak, aynı zamanda enerji tüketiminden de büyük ölçüde tasarruf sağlayacaktır.

Geri dönüşüm sisteminin başarılı olabilmesi için öncelikle atıkların kaynağından ayrılması gerekmektedir. Geri dönüştürülebilir atık malzemeler sıradan atık malzemelerle karıştırılırsa, bu malzemelerden yapılan ikincil malzemeler kalitesiz olabilir ve temizleme işlemi sırasında sorunlara neden olabilir. Dolayısıyla kurtarma sürecindeki en önemli aşamanın kaynakta ayırma ve ayırarak toplama olduğu söylenebilir.

Araştırmada, Yeşil tedarik zinciri kapsamında İstanbul Büyükşehir Belediyesi İştirak şirketi olan İSTAÇ A.Ş' nin yerel yönetimler kapsamında, yeşil tedarik zinciri yönetimi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yeşil Tedarik Zinciri yönetimin mevcut durumunu ve yerel yönetimlere etkisi genel bir bakış açısıyıla ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, literatüre dayanarak Tedarik Zincirinin, Yeşil Tedarik Zincirinin ve Yeşil Tedarik Zinciri Faaliyetlerini konu alarak Geri Dönüşüm, Yeniden Üretim, Azaltma, Çevresel Yönetim Sistemleri, Ambalajlama faaliyetlerine değinilmiştir. Araştırmanın üçüncü ve son bölümünde İSTAÇ A.Ş'de yeşil tedarik zinciri yönetiminin yerel yönetimlere etki analizi incelenerek elde edilen yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile sonuçlar, sonuç ve genel değerlendirilme kısmında ortaya konulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Günümüzde insanlık ciddi bir çevre kirliliği sorunu ile karşı karşıyadır. Sanayinin hızlı gelişimi, insanlar için muazzam bir ekonomik zenginlik biriktirdi. Ancak, sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı hedefleyen kapsamlı bir ekonomik büyüme sistemi, çok fazla kaynak tüketerek kaynak israfına ve çevresel yıkıma neden olur. Ekonominin hızla gelişmesi ve kaynakların insanlar tarafından kontrolsüz tüketimi, insanların bağımlı olduğu doğal çevreye ciddi zararlar vermiştir. İnsanlar yavaş yavaş ekonomik kalkınmanın çevre pahasına sağlanamayacağının farkına varıyor ve çevre koruma bilinci giderek gelişmektedir. Çevre sorunlarına artan toplumun ilgisi ve sürdürülebilir kalkınma ihtiyacı, bilim insanlarını tedarik zinciri yönetimini çevre dostu ve sürdürülebilirlik ile birleştirmeye teşvik etmiştir. Akademi'ninde, tedarik zinciri yönetiminde çevresel konuları dikkate alan yeşil tedarik zinciri yönetimine ilgisi artmaktadır.

"Yeşil" tedarik zinciri yönetimi konseptinin ortaya çıkışı, işletmelere daha iyi teknoloji seçenekleri sunar. Çalışma sürecinde çevre ve toplum üzerindeki olumsuz etkileri tam olarak dikkate alır, teknolojik yenilik ve çevre yönetimini ana kavramlar olarak kullanır, faaliyetlerin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltır ve işletme verimliliğini en üst düzeye çıkarır.

Tedarik zincirinin etkin yönetimi, zincirdeki tüm bağlantıların anında kontrolü ve tersine lojistik ve yeşil yönetim yaklaşımı olmadan mümkün değildir. Bu gelişmeler, geleneksel tedarik zinciri yönetiminden yeşil tedarik zinciri yönetimine geçişi gerektirmektedir. Tedarik zinciri yönetimi kavramına "yeşil" sıfatının eklenmesi, kapsamını genişletmiş ve organizasyonu malzeme yönetiminden lojistik fonksiyonlara ve son müşteri atıklarına kadar her aşamada çevre bilincini içerecek şekilde yeniden yapılandırmıştır. (Simpson ve Power, 2005).

İşletmede yeşil politikaları teşvik eden veya politikarları uygulamaya zorla iten çeşitli güçler olabilir. Büyüközkan ve Erkut (2008), yaptıkları çalışmada dört temel kuvvetin önemini vurgulamıştır. Sistemi yeşil uygulamaya doğru yönlendiren ana güç, devlet gücü ve ilgili mevzuattır. Devletin bu konudaki rolü düzenleyiciler, kolaylaştırıcılar ve müşteriler olarak sıralanabilir. Diğer bir faktör ise, bir şirketin çevrenin uygunsuz yönetimi sonucunda maruz kaldığı veya yaşayabileceği olumsuz finansal ve hukuki sonuçlardır.

Tedarik zinciri, yazara bağlı olarak farklı tanımlara sahiptir. Tanımlar farklı görünebilir, ancak hepsi temelde aynı şeyi ifade eder.

Tedarik Zinciri: Hammadde satın almak, bu hammaddeleri nihai ürünlere dönüştürmek ve nihai ürünleri perakendecilere teslim etmek için tedarikçiler, üreticiler, distribütörler ve perakendeciler gibi çeşitli ticari faaliyetlerden oluşan entegre bir süreçtir (Beamon,1998).

Tedarik Zinciri Konseyine göre' tedarik zinciri tanımı şu şekilde kullanılmaktadır. Tedarik Zinciri, Lojistik uzmanları tarafından sıklıkla kullanılan bir terim olan tedarik zinciri, tedarikçi-tedarikçi aşamasından müşteri-müşteri aşamasına kadar nihai bir ürünün üretimi ve dağıtımı için gerekli tüm çalışmaları kapsar. Dört temel süreci - planlama, tedarik, üretim, dağıtım - bu işleri genel olarak tanımlar. Bunlar; arz ve talep yönetimi, hammadde ve bileşen tedariği, üretim ve montaj, depolama ve stok miktarları, sipariş girişi ve sipariş yönetimi, çok kanallı dağıtım ve müşterilere teslimat aşamalarını kapsamaktadır (Güzel, 2011).

Tedarik Zinciri Yönetimi faaliyetleri, daha hızlı ve daha verimli bir tedarik zincirine sahip olmayı, verimliliği artırmak için modern kurumsal üretim süreçlerine katılmayı ve tedarikçilerin ürünler ve süreçler konusunda eğitilmesini sağlamayı içerir. Bu amaçla, ürün geliştirme ve pazarlama gibi fonksiyonlarda tedarikçi desteğini sağlamak için en iyi tedarik

zincirine sahip olmak için hem tedarikçi tanımlama hem de tedarikçi ilişkilerine stratejiler uygulanmaktadır (Göksu ve Eren, 2010).

Lee ve Klassen(2008), tedarikçi ve müşterinin çevresel performansını iyileştirmek için çevresel konuları tedarik zinciri yönetimine entegre etmek için şirketlere yönelik planlar ve faaliyetler olarak nitelendirmiştir.

Tseng(2011), şirketlerin, tedarikçilerin ve müşterilerin ürün üretiminin çevresel etkisini azaltmak için ortak planlama çözümlerine doğrudan dahil olduğu tedarik zincirindeki sınır ötesi ve kurumsal faaliyetler de dahil olmak üzere çevre yönetiminin evrimi açısından tanımlanabilir.

Yeşil tedarik zinciri yönetimi, yeşil tedarikten başlayarak tedarikçilerden üreticilere kadar tüm değer zinciri boyunca kapsamlı yeşil uygulamaların var olduğu çevreci bir yönetim yaklaşımıdır (Zhu & Sarkis, 2004).

Çevresel olarak sürdürülebilir yeşil tedarik zinciri yönetimi, bu kuruluşların ve ortaklarının eko-verimliliğini artırırken çevresel riskleri ve etkileri azaltarak kurumsal kar ve pazar payı hedeflerine ulaşmak için önemli bir organizasyon felsefesi haline gelmiştir (Zhu, Sarkis ve Lai, 2008).

YTZY'den bahsedebilmek için en az dört element olması gerekir. Birincisi, çevresel performansı iyileştirmek için birlikte hareket eden alıcılar ve tedarikçileri arasındaki etkileşimdir. İkincisi, müşteriden alıcıya ters tedarik sürecidir. Son kullanıcılar, kullanılmış ürünleri veya bileşenleri yeniden kullanabilir. Üçüncüsü, alıcı tarafından denetim ve belgelendirme yoluyla tedarikçiler hakkında elde edilen bilgilerin toplamıdır. Dördüncüsü ve sonuncusu ise alıcılar ve tedarikçiler arasındaki çevresel sistemler ve yatırımlardır (Günday,2018).

Flarmer(2012),YTZY uygulamalarının temel amacının, tedarik zincirinin finansal performansı ile çevresel performansının tüm dengesine ulaşmak olduğunu ifade etmiştir. Maliyet tasarrufunda,YTZY uygulamalarının uygulanması, korunan malzemelerde önemli bir maliyet tasarrufu, daha az su ve kullanılan enerji daha iyi bir kamu imajı sağlarken, Tedarik zinciri Yönetimin'deki yeşil veya çevresel ilkelerin göz ardı edilmesinin, daha düşük stok fiyatında para kayıpları üzerinde etkisi olduğunu ifade etmiştir (Masudin, Watono ve Zulfikarijah,2018).

Zhu (2008), yeşil tedarik zinciri yönetimini, üretim faaliyetlerinin olası çevresel risklerini ve etkilerini azaltarak, şirketlerin kurumsal kar ve pazar payı hedeflerine ulaşmasını sağlayarak ekolojik verimliliği artırma kavramı olarak tanımlar.

Rao ve Holt (2005:900), tüketici ürününün kullanımı sırasında oluşan atıkların satın alma sürecinden tersine lojistik faaliyetlerine (geri dönüşüm, yeniden üretim, yeniden kullanım, bertaraf) kadar zincirdeki tüm unsurların tüketicilere zarar verebileceğini savunmaktadır.

Rao & Holt'a (2005) göre ise, satın alma sürecinden başlayarak tüketicinin ürün kullanımı sonucunda ortaya çıkan atığın tersine lojistik faaliyetlerine (geri dönüşüm, yeniden üretim, yeninden kullanım, bertaraf etme) kadar zincir üzerinde yer alan bütün unsurlarda doğal çevreye zarar vermeyen uygulamaların benimsenmesidir(Yaprak ve Doğan,2019).

Geri dönüşüm, sahadan kullanılmış ürünleri, bileşenleri ve/veya malzemeleri toplama, bunları (gerektiğinde) parçalara ayırma, benzer malzeme kategorilerine ayırma (örneğin belirli plastik türleri, cam vb.) bileşenler ve/veya malzemelerin geri dönüştürülmüş ürünlere dönüştürme sürecidir. Bu durumda orijinal malzemelerin kimliği ve işlevselliği kaybolur (Beamon,1999).

Geri dönüşümün amacı, kullanılmış ürün ve bileşenlerden gelen malzemeleri yeniden kullanmaktır. Bu malzemeler, malzeme kalitesi yüksekse orijinal parça üretiminde veya başka parçaların üretiminde yeniden kullanılabilir. Geri dönüşüm, kullanılmış ürünler ve bileşenler parçalara ayrıldığında başlar. Bu parçalar farklı malzeme kategorilerine ayrılmıştır. Ayrılan bu malzemeler daha sonra yeni parçaların üretiminde yeniden kullanılır. Geri dönüşüm şu anda bir dizi kullanılmış ürüne uygulanılmaktadır(Thierry,Salamon,Nunen ve Wassenhove, 1995).

Yeniden üretim, nihai ürünün yeni gibi bir duruma getirilmesi için bileşenlerin yeniden kullanılması, yenilenmesi ve/veya değiştirilmesi yoluyla kullanılmış ürünlerin kalıntı değerini geri kazanmanın amaçlandığı bir üretim stratejisidir (Wang and Hazen,2016). Yeniden üretim, bir ürünü veya parçayı kullanım ömrüne geri döndürmenin, böylece çöp depolama birikiminden kurtulmanın bir alternatifidir. Yeniden üretimin birincil faydaları, kaynakların yeniden kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Geri dönüşümün aksine, yeniden üretim, parçaların geometrik şeklini korur, dolayısıyla malzeme oluşturma süreçlerine olan ihtiyacı ortadan kaldırır veya en aza indirerek karbon ayak izinin azalmasına neden olur (Soh, Ong and Nee,2016). Yeniden üretim süreci, kullanılmış bir ürün veya bileşenin sahadan toplanması, durumunun değerlendirilmesi ve aşınmış, kırılmış veya eskimiş parçaların yeni veya yenilenmiş parçalarla değiştirilmesinden oluşur. Bu durumda orijinal ürünün kimliği ve işlevselliği korunur (Beamon,1999).

Azaltma, organizasyonlar tarafından alınabilecek süreç içi, nispeten proaktif bir önlem olarak görülmektedir. Bu sürece yardımcı olabilecek tipik programlar, toplam kalite yönetimini(TQM) ve israfı en aza indirmeye çalışan Tam zamanında üretim(JIT) programlarını içerir. Daha tehlikeli maddeleri azaltmak için başlangıçta alternatif süreç ve malzemelerin kullanılabilir. Diğer bir azaltma örneği, ürünü ve süreci çevresel faktörleri (çevre için tasarım olarak da tanımlanır) dikkate alacak şekilde tasarlamak olabilir (Sarkis,2003). Gökbunar,(1995)'e göre azaltma, atık azaltmak veya kaynakları korumak, daha az tüketmek ve çöpe atmamak anlamına gelir. Kaynakları azaltmak, aslında atık oluşumunu engellediği ve çevrenin korunması için çok önemli olduğu için en çok tercih edilen atık yönetimi yöntemidir (Safarli,2021).

Çevre Yönetim Sistemi (ÇYS), EMAS ve ISO 14001 gibi gönüllü sertifikasyon programlarının itici gücü ve dürtüsü sayesinde, farklı sektörlerde faaliyet gösteren kuruluşlar arasında giderek yaygınlaşan bir araçtır(Iraldo, Testa, and Frey, 2009). Çolak,(2010)' a göre, Çevre yönetim sisteminin devreye girmesi ile tespit edilen çevre sorunları yönetilirken verilerin kayıt altına alınması, düzeltici ve önleyici tedbirlerin alınmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle üretim tesisi, bunun neden olduğu çevresel etkilerin farkındadır, bundan sorumludur ve bunları önlemek için çeşitli maliyetler üstlenmektedir. Dolayısıyla, merkezi yönetimin "yönergeleri" yerine "sorunları yerinden gözetleyen" ve taahhütleri kabul etme anlayışına geçilmektedir. Aslında, şirketlerin stratejilerinde çevre yönetim sistemleriyle birlikte "çevre sorunlarıyla mücadele" de eklemişlerdir. Böylece az maliyetle oluşabilecek çok daha fazla büyük maliyetleri önleme imkanına sahip olmaktadır. Bununla birlikte, şirketin imajını kamuoyu ve tüketicilere (yeşil dostu şirketler gibi) tanıtarak yeni pazarlar oluşturmuşlar, verimliliği arttırarak ve çevresel zararı en aza indirmişlerdir (Zeytin ve Kırlıoğlu,2014).

Yeşil bir tedarik zinciri, lojistik ve paketlemeye odaklanarak bir şirketin harici işleme süreçlerini kontrol eder. Yeşil tedarik zinciri üretimi için ihtiyaç duyulan malzemeler satın alınırken çevreye en az zarar veren malzemelere öncelik verilmeli, satın alınan malzemelerin işletme içinde değiştirilmesi veya işletme dışından nakliyesinin belirli bir süre içerisinde tamamlanması gerekmektedir. Belirli planlama ve çevresel etkiler en aza indirilmelidir. Ürünler

ambalajlanırken az miktarda ambalaj malzemesi kullanılmalı, doğası gereği kısa süreli kullanım süresi olan ambalaj malzemeleri tercih edilmelidir (Kadyrova, 2009).

Zhu(2005)'e göre paketleme özellikleri aynı zamanda yeşil tedarik zinciri yönetiminin performansını da etkiler. Ambalajlama faaliyetlerinin çevreye duyarlı bir şekilde yürütülebilmesi için ambalajın boyutuna, şekline ve çevre dostu malzeme kullanımına özen gösterilmelidir. Geri dönüştürülebilir ambalaj tasarımının bir şirketin ekonomik performansı üzerinde olumlu bir etkisi vardır(Büyüközkan ve Vardaloğlu,2008).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Sanayinin gelişmesi, artan hızlı kentleşme ile birlikte hızlı nüfus artışının meydana gelmesi, teknolojinin giderek iyileşmesi ve gelişmesi, insan davranışlarının çevre üzerindeki olumsuz etkisini giderek artırmıştır.Her geçen gün insanlar ürettiğinden daha fazlasını tüketmeye başladıkça kaynaklar hızla tükenmeye başlamıştır. Bu da firmalar için hammadde tedarik sürecini zorlaştırdığı anlamına gelmektedir. Ayrıca yaşadığımız toplum, tüketim toplumu olmasıyla birlikte atıkların miktarı ve zararları da artmaya başlamıştır. Elde edilen atık hacmindeki artışı fırsata dönüştürmek ve çevreye verilen zararı en aza indirmek için geri dönüşüm faaliyetleri ile atıkların bir kısmının üretim sürecine yeniden kazandırılması çeşitli yöntemler ile mümkün hale gelmiştir. Ürünlerin geri dönüştürülebilir ve tekrar kullanılabilir olacak şekilde tasarlanmasının, toplam kalite çevre yönetiminin benimsenmesinin, çevreye uyum ve denetim programlarının uygulanmasının ve çevre dostu uygulamaların benimsenmesinin iş performansı üzerinde olumlu etkileri olduğununuda ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte bir işletmede enerji tasarrufu ve maliyetlerin düşürürülmesi genellikle yeşil tedarik zinciri yönetimi ile mümkündür. Bu nedenle üretim sırasında kontaminasyondan ve maliyetten kaçınmak faydalı bir stratejidir. Kaliteyi iyileştirme,nitelikli ürün ortaya koyma, maliyetleri düşürme ve israfı ortadan kaldırma isteği, kurumsal itibar değil, kurumsal yeşil tedarik zinciri yönetimi uygulamalarının ana itici gücüdür.
Bu kapsamda toplumlar yeşil ürüne ve üretime olan talebi sayesinde kurumlar stratejilerini ve buna göre olan işletme politikalarını değiştirmek durumunda kalmışlardır.
Yeşil tedarik zinciri yönetimi açısından üretim süreci; doğal kaynakların korunması, geri dönüştürülebilir veya yeniden kullanılabilir hammaddelerin kullanılması, daha az atık üretilmesi, daha az enerji tüketilmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilirlik anlayışı doğrultusunda gelecek nesillere aktarılması kaygısı çerçevesinde üretim yapılmasını kapsamaktadır. Söz konusu yönetim tarzı, çevresel konuların ve standartların tedarik zincirine entegrasyonudur ve sürdürülebilirlik açısından çok önemlidir. Çevre konularının önemi, tedarik zincirlerinde ve üretim süreçlerinde çevresel etkileri ön plana çıkarmıştır. Çoğu şirket, çevre dostu olarak çalışmalarına çevresel bir boyut eklemek istemektedir. Bu nedenle araştırmada yeşil tedarik zinciri uygulamalarından geri dönüşüm, yeniden üretim, azaltma, çevresel yönetim sistemleri ve ambalajlama faktörlerinin yerel yönetimlerdeki etkisi incelenmiştir.

Bunula birlikte geri dönüşüm sürecine bakıldığında İstanbulda nüfusun her geçen gün artması ile birlikte atıklarında artması ile mümkün olduğunca atıkların maksimum miktarda geri kazanımı, atıkların çevre ve topluma olan zararını minimize etmek geri dönüşümün en önemli parçası olduğunu ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda enerji kaynaklarındaki verimliliğini arttırmak adına ISO 5001 uyum kapsamında enerji tüketimini azaltmak, etkin ve sürdürülebilir enerji tüketimi için iyileştirmelerde bulunmanın kurumlara yararı olacağı sonucuna varılmıştır. Özellikle sıfır atık kapsamında ortaya konulan çalışmalar sonucunda toplum tarafından bilinçlenme ve atıkların kaynakta ayrıştırma ile önemli ölçüde atıklardan elde edilen verim

artmıştır. Geri dönüşüm endüstrisinde değişimi hızlandırmak adına ise teknolojinin atığı izlemesinin de etkili olabileceği ortaya çıkmıştır. Yapılan araştırma ile birlikte atık çevre endüstrisinin geri dönüşümünü toplumun katılımı ve motivasyonunun sağlanmasıyla engelleri kaldırılabileceği sonucuna varılmıştır. Sürdürülebilirliğin devamı için nasıl ki temiz suya erişim için bir politika belirlendiyse, geri dönüşüm içinde bir politika geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Atık çevre döngüselliğini sağlamak için endüstriyel simyoz ifadesiyle adlandrılan döngü, depolama gazından enerji üretilmesi, yakma tesisinden atıkların yakılması sonucunda elde edilen enerjiden biyometalizasyondaki geri kazanımdan elde edilecek enerji, kompost ürünlerin çıkmasının işletmelere fayda sağladığı saptanmıştır.

Yeniden üretime yerel yönetetimin etkisi incelendiğinde, atıktan elde edilen organik içerikli atıkların ayrıştırılması ile elde edilem kompost, ilçelerin park bahçelerinde yada peyzaj çalışmalarında kullanılması ile birlikte katkı sağladığı ortaya çıkmıştır. Yerel yönetimlerde atığın geri dönüştürülerek tekrar kullanılması, özellikle kendi kendine yetebilen bir merkez haline gelmenin önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı şekilde tesislerde her gün arıtılan çöp sızıntı suyu ile düzenli depolama sahalarında elde edilen elektrik ile İstanbul'un elektrik ihtiyacını karışlamaya yardımcı olmaktadır.
Enerji verimliliğinin bilincinin yaygınlaşması ile rekabet gücünün artmasına, sera gazı emisyonları ve diğer çevre etkilerinin azaltılmasında, ülke ekonomisine de katkı sağlayacağı sonucuna varılmıştır.
Yeniden üretim operasyonlarında ise tesisler kurulmadan önce kuruluş maliyetleri optimize edilmeli ve bu maliyetleri minimuma indirmek için gerekli fizibilite çalışmalarının önceden yapılıp tesisin ana faaliyetleri de göz önüne alınarak daha az maliyetle daha fazla çıktı misyonuyla yeni teknolojiler kullanarak faaliyetlere başlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Atıkların azaltılması için tesislere giren hammadde atık ve türevleri olduğundan olabildiğinde çevre faaliyetleri açısından daha az atık gelmesi için çeşitli bilinçlendirici tanıtım faaliyetlerinin önemi ortaya konulmuştur. Bununla birlikte envanter seviyelerini düşürmek için yerel yönetimler, depolama faaliyetlerini azaltmak adına daha fazla tesis kapasitesini arttırmaya çalıştıkları, filolarında kapasitesinin arttırılıp daha fazla verim elde etmek için çalışmalarının devam edildiği gözlenmiştir. Tesis içerisinde atık stok seviyesini düşürmek için depolamama yapmamak adına tesise her gün belli miktarda stok kabülü yaparak ellerinde bulunan ürünlerin kalitesini arttırmak adına tesise ayrışmış atık alınması için çalışmaların yapıldığı analizi yapılmıştır. Ayrıca karbon azot oranına bakılarak ürün kalitesini arttırılma çalışıldığı ve ürün kalitesini daha da arttırmak için ürün prosesinde değişikliğe gidilip kapasite artışı yapılarak ya da kullanılan ekipmanı değiştirerek daha sistemli çalışmalar ortaya konulduğu sonucuna varılmıştır. Atık azaltma için kaynaklarını iyileştirmek adına yeni ekipman yatırımlarını daha düşük enerji tüketimi maliyetleri için temiz teknolojiler kullanarak, kaynakları temiz enerjiye dönüştürecek ve aynı zamanda da enerjiyi verimli kullanabiliecek gaz motoru ve ekipman alımı yapılmasının fayda sağlayacağı analiz edilmiştir.

Çevresel yönetim sürecinin yerel yönetime etkisi incelendiğinde, IS0 9001 Kalite Yönetim Sistemi, ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi, ISO 45001 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi, ISO 50001 Enerji Yönetim Sistemi sertifikaları kurumun çevreye olan etkilerinin azaltılmasına ve sürekli iyileştirme çalışmaları ile çevreyi koruyarak sistemi kuruma entegre etmeyi amaç haline getirilmiştir. Çeşitli çevresel sertifikalar kurumları mevzuata uyma konusunda tetiklediği sürekli değişim ve gelişim için çaba sarfetmek durumunda kalmaktadırlar. Bununla birlikte olabildiğince mekanik ekipman da olsa mevzuat çerçevesinde çevreye daha duyarlı ekipmanlar tercih edip kumların asıl amacı da güvenli ve sağlığa katkı sağlayan, bununla birlikte temiz bir gelecek için faaliyet gösteren yerel yönetimler, daha

güvenli ve sağlığa saygılı süreçler tercih ettiklerini bunun için atık taşımada kullanılan filoların çevreye daha duyarlı olması için çalışmaların yapılması gibi aynı zamanda geri dönüşüm atölyelerinde yapılan ürünleride bina içerisinde kullanarak yada kurum içerisinde enerji verimliliği konusunda sensörlü lambaların kullanılması, su tüketiminin azaltılması gibi konularda değişikliklere gidilmesinin kuruma faydalı oldukları ortaya çıkmıştır. Yerel yönetimlerde Sıfır Atık kapsamında sürdürebilirlik performansını iyileştirmek adına bilinçlendirme çalışmalarının yapılması üniversite sanayi işbirlikleriyle alanındaki uzman kişilerle bir araya gelerek çalıştaylar düzenleyerek farkındalığı artırmayı amaçladıkları sonucuna varılmıştır.

Ambalajlamada yerel yönetimler ekolojiye önem vermektedirler. Gürültü kirliliğini en aza indiren üretim süreçleri tercih ettiklerini, yeni yapılan tesislerde gürültüyü en aza indirecek şekilde yalıtımlar yapılarak tasarlanmasını, aktarma istasyonlarında hareketli malzemelerin fazla olmasından dolayı, tesis yalıtımında daha fazla çalışmalar yapılması gerektiği analiz edilmiştir. Ekolojik olarak gürültü kirliğinden sonra emisyon ve deşarj filtrelerin kontrollerini anlık olarak belli kriterlere bağlı kalarak sağlaması gerektiği, sızıntı suyu deşarjı ile ilgili deşarj yönetmeliklerine bağlı kalarak arıtmanın yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Lojistikte geri dönüştürülebilir ve yeniden kullanılabilir kaplar, genellikle toksit malzemelerin taşınması esnasında kullanıldığını ve kontamine malzemeler kullanılarak yapıldıklarını analiz edilmiştir. Kuruma temiz taşıma yöntemi olarak araç filolarının LPG li araçların kullanılarak çevreye zarar verilmemesi için fayda sağlamaktadır. Aynı zamanda temiz teknoloji ile biyometanizasyon tesisinde son derece teknolojik malzemeler ve temiz ekipman kullanılmaya özen gösterilmesini, düzenli depolama yada yakma tesisleri tercih edilecek ise yine atıkları kategorize edip ayrıştırılması hem çevresel hemde ekonomik açıdan daha etkili sonuçlar oluşturabildiğini sonucuna çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

Simpson D. ve Power D. (2005), Use The Supply Relationship To Develop Lean And Green Suppliers, Supply Chain Management: An International Journal, 10, 1, p.60-68.

Büyüközkan, G. ve Erkut, E. (2008), Kalite Fonksiyonu Göçerimi Temelli Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi Tasarımı, YAEM 2008 Kongre Sunumu, Temmuz, İstanbul.,s.13

Beamon, Benita M.(1998),Supply Chain Designing and Analysis: Models and Methods, International Journal of Production Economics, Vol. 55, No. 2, p. 281-294, p. 283.

Güzel,D.(2011), Tedarik Zinciri Bütünleşmesi, Yeşil Tedarik Zinciri Uygulamaları Ve İşletme Performansı Arasında Ki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s.3.

Göksu, N. ve Eren, A. S. (2010), Tedarik Zinciri Yönetiminin Rekabet Öncelikleri ve Örgütsel Performansa Etkileri: Türkiye'de Bir Alan Çalışması, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, c. 12, s. 19, ss. 85-94.s.86-87

Lee, S.Y. and Klassen, R.D. (2008), Drivers and Enablers That Foster Environmental Management Capabilities in Small- and Medium-Sized Suppliers in Supply Chains. Production and Operations Management, 17, p.573-586.

Tseng, M.L. (2011), Using a Hybrid MCDM Model to Evaluate Firm Environmental Knowledge Management in Uncertainty. Applied Soft Computing, 11, p.1340-1352.

Zhu, Q. & Sarkis, J. (2004), Relationships between operational practices and performance among early adopters of green supply chain management practices in Chinese manufacturing enterprises. Journal Of Operations Management, 22(3), 265-289.p.267

Zhu, Q., Sarkis, J., Lai, K.(2008), "Confirmation of a Measurement Model for Green Supply Chain Management Practices İmplementation". International Journal of Production Economics, 111, 261-273

Günday A.H.(2018), Yeşil Tedarik Zinciri Uygulamalarının İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Kimya Sektöründe Görgül Bir Analiz, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, s.33

Ilyas Masudin, Tri Wastono & Fien Zulfikarijah(2018), The effect of managerial intention and initiative on green supply chain management adoption in Indonesian manufacturing performance, Cogent Business & Management, 5:1,p.3

Zhu, Q., Sarkis, J., & Lai, K., (2008), Confirmation of a measurement model for green supply chain management practices implementation. International Journal of Production Economics, 111 (2), 261–273.p.262

Yaprak İ. ve Doğan Ö.,(2019), Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi: İlgili Literatüre Dayalı Bir Mevcut Durum Analizi, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 15, Sayı 4, s. 1147

Beamon, B. M. (1999), Designing the green supply chain. Logistics İnformation Management, 12(4), 332-342. p.337

Thierry, M., Salomon, M., van Nunen, J. and van Wassenhove, L. (1995), Strategic issues in product recovery management, California Management Review, Vol. 37 No. 2, pp. 114-35.p.120

Wang Y., Hazen B.T.,(2016), Consumer product knowledge and intention to purchase remanufactured products, Int. J. Production Economics 181 (2016) 460–469,p. 460

Soh, S., Ong, S.K. and Nee, A.Y.C. (2016), Design for assembly and disassembly for remanufacturing, Assembly Automation, Vol. 36 No. 1, pp. 12-24, p.12

Sarkis, J.(2003). A Strategic Decision Framework for Green Supply Chain Management". Journal of Cleaner Production, 11, 397-409, p.399

Iraldo F., Testa F., and Frey M., (2009), Is an environmental management system able to influence environmental and competitive performance? The case of the eco-management and audit scheme (EMAS) in the European union, Journal of Cleaner Production 17,1444–1452, p.1444

Zeytin M. Ve Kırlıoğlu H.,(2014), Çevre Yönetim Sistemi Ve Yerel Yönetimler, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 5, Eylül 2014, S. 238-254,S.240-241

Kadyrova, J. (2009), Tedarik Zinciri Yönetimi Çerçevesinde İşletme Performansının Belirlenmesi ve Bir Uygulama,Yüksek Lisans Tezi,Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya,s.41

Büyüközkan G. ve Vardaloğlu Z. (2008),Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi, Lojistik Dergisi, Sayı: 8, 66-73, s.8

Safarli V. (2021), Yeşil Tedarik Zinciri Uygulamalarının Tedarik Zinciri Ve Azerbaycan İşletmelerinin Performansı Üzerine Etkisi,Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, s.42

KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMI VE İSTİHDAM DÜZEYİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

SHAKAR YUSİFLİ

Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

ORCİD NO: 0000-0002-6917-3626

ÖZET

Toplumlar var olan üretim faktörlerini kısmen veya tam bir şekilde kullanabilmeleri için kalkınmaları oldukça önemlidir. Sosyolojik açıdan değerlendirecek olursak, üretimde en önemli faktör kadın ve erkek nüfusunun hizmet ve mal üretimi sürecine katılması ya da katılmaya hazır olarak tanımlanabilmesidir. Toplumlararası işgücü değerlendirmelerine baktığımız zaman işgücünü kadınlardan bağımsız değerlendirmek mümkün olmamaktadır. Öyle ki, birçok toplumda kadınların işgücüne katılımı erkeklerin çok daha gerisinde kalmıştır. Sayısal olarak zaman içinde kadınların istihdama katılımları artarken, kadınların iş bulabilme düzeyleri hala sınırlıdır. Öyle ki, kadınların istihdama katılımını sınırlayan birçok faktör vardır. Uzun dönemli araştırmalarda asgari ücret düzeyinin kadın istihdamı üzerinde olumlu bir etkisi bulunmazken, diğer taraftan da kadın istihdam oranını belirleyen en önemli faktörlerin evli kadın sayısı ve işsizlik oranı olduğu da görülmektedir. Kadınların işgücüne katılımını engelleyen diğer faktörler medeni durumu, yaşı, aile bireyleri sayı olarak sıralanabilir.

Bu çalışmada dünyada ve Türkiye`de kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörler incelenerek kadın girişimciliğini destekleyerek kadınların işgücüne katılımının arttırılması için hangi girişimcilik desteklerinin verildiği ve kadınların toplumda karşılaştıkları çifte zorluk dediğimiz hem istihdam hem de aile bireyi olarak yaşadıkları zorluklarla nasıl baş edebilecekleri araştırma genelinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde işgücünü kısaca tanımlarken, birinci ve ikinci bölümünde var olan istihdam oranı değerlendirilecek ve kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörler üzerine odaklanılacaktır. Aynı zamanda da çalışmada sunulan analiz sonuçlarına göre işsizlik oranı ve büyüme uzun dönemde pozitif yönde etkili olabilirken, kısa dönemde negatif yönde etkilendiği sonuçları üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın İstihdamı, İşgücü, Cinsiyet, Türkiye

Giriş

Kadınlar bir toplum için önemli bir rol oynamaktadırlar. Bir kadının oynadığı rollerin her biri, gelecek neslin ve toplumun beslenmesinde önemlidir. Kadim zamanlarda kadınlar, gelecek nesli doğuran soy ağacının bir parçasıdır, ancak bu nesilde kadınların rolü yavaş yavaş değişmiştir. Dünya tarihine baktığımız zaman nüfusun yarısını oluşturan kadınlar her zaman üretici konumunda olmuşlardır. Bu kendini sanayi devrimiyle daha çok ortaya çıkarmıştır ve kadınlar belirli bir ücret karşılığında çalışmaya başladılar. Küreselleşen dünyada aile yapısından en fazla etkilenen kesim kadınlar olmuştur. Toplumsal yaşamda kadınlar ev işleri, çocuk bakımı gibi sorumlulukları üstlenmeye devam etmişler. Bu durum kadınların yeni statü ve yeni rollerde de yer almalarını sağlamıştır. Gelişmemiş toplumlarda kadınların toplumsal yaşamdaki yeri genellikle ev işleri ve çocuk bakımından ibaret olarak görülmektedir. Aynı zamanda da, ülke ve dünya ekonomisinde gerçekleşen hareketlenmeler kadınları toplum içine çıkarak çalışma hayatında faaliyetlerde bulunmasını beraberinde getirmiştir.

Cinsiyet eşitsizliğinin görüldüğü toplumlarda refah düzeyinin yükseltilmesi ve kalkınmanın sürdürebilir olması bakımından kadın istihdamı daha çok önem arz etmektedir. Dünyada kadınların istihdama katılımı bazı kültürlerde çok sınırlı olabilmektedir. Aynı zamanda Türkiye'de de kadınların istihdama katılımı sınırlıdır. Kapitalist sistem üzerinden değerlendirecek olursak, formel ekonomik faaliyetler zaman içerisinde daralmıştır ve enformelleşme ülkelerin gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın çok geniş bir alana yayılmaktadır.

Sayısal olarak zaman içinde kadınların istihdama katılımları artarken, kadınların iş bulabilme düzeyleri hala sınırlıdır. Öyle ki, kadınların istihdama katılımını sınırlayan birçok faktör vardır.

Bu çalışmanın amacı dünyada ve Türkiye'de kadınların istihdama katılımını etkileyen birçok sebepleri araştırmaktır. Çalışmanın ilk bölümünde işgücünü kısaca tanımlarken, birinci ve ikinci bölümünde var olan istihdam oranı değerlendirilecek ve kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörler üzerine odaklanılacaktır.

İşgücü Piyasası tanımı

Küresel mali kriz, işçileri korumak ve daha iyi istihdam sonuçlarını teşvik etmek için işgücü piyasasına müdahale etmenin önemini vurguladı. İki ifadeden birinin kullanımına ilişkin evrensel olarak kabul edilmiş bir görüş yoktur; ancak, "piyasa" teriminin kullanımının, emeğin başka bir meta veya hizmet gibi davrandığı anlamına gelmediği gerçeğinden bahsetmek gerekir.

İşgücü piyasasının basit bir tanımı, işgücü piyasasının arz ve talebin buluştuğu ve yapılan işin fiyatını ve miktarını belirlemeye çalışan yer olduğunu belirten (Ataman, 1999: 7) tarafından verilmiştir. Bu tanımın işgücü piyasasında büyük uygulanabilirliği vardır. İşgücü piyasası, iş tanımında iyi kurulmuş görevlere karşılık gelen hizmet miktarının bir fiyat veya ücret karşılığında sunulduğu (Tansel, 2012: 19), yani işgücü piyasasında var olduğu piyasadır. İşçi (çalışan), kişinin faaliyetini bir kamu veya özel şirket veya kurumdaki bir iş sözleşmesine dayanarak gerçekleştirmesi ve karşılığında bir ödeme alması anlamına gelir.

İşgücü piyasasında şirketler bir yandan alıcı gibi davranmakta, aynı zamanda ödeme, çalışma koşulları açısından teklif veren olarak hareket etmekte ve bireyler satıcı olarak hareket ederek kazandıkları bilgi, beceri ve deneyimlerini işverenlerin kullanımına sunmaktadır. İşgücü piyasası rekabet prensibine göre çalışır, işçiler bir pozisyon elde etmek veya elde tutmak için birbirleriyle rekabet durumundadırlar. Öte yandan, işverenler, organizasyonların içinde, faaliyetin geliştirilmesinde verimli olan ve sonuç olarak kar elde eden çalışanları çekmek ve sürdürmek için rekabet eder. İşgücü piyasası, mallar ve sermaye piyasası ile birlikte piyasa ekonomisinin ana bileşenlerinden biridir. Ekonomik bir perspektiften bakıldığında, işgücü piyasası, üretim güçlerinin bileşenlerinden biridir (Etöz ve Çabuk, 1999: 34). İş gücü, ekonomik yaşamı anlamlandıran ve doğrudan veya dolaylı müdahalesi ile tüm ekonomik faaliyetlerin mümkün hale geldiği üretim faktörlerinin ana bileşenini oluşturan "yaşayan" faktördür. İstatistiksel terimlerle, işgücü, işsizlerin eklendiği istihdam edilen nüfusla (çalışanlar ve aktif olarak iş arayanlar) temsil edilir (Schiller, 1983).

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, aktif işgücü piyasası politikalarının (AİPP'ler) işten çıkarmaların önlenmesinde (örneğin, işte kalma yoluyla), istihdam edilebilirliğin artırılmasında (eğitim), iş fırsatları yaratmada (ücret / iş sübvansiyonları) başarılı olduğu kanıtlanmıştır. Bunların çoğu kamu istihdam hizmetleri aracılığıyla planlanmakta ve uygulanmaktadır. Geliri desteklemeye yönelik müdahaleler, maaş kaybıyla başa çıkmak ve yoksulluğu önlemek için de gereklidir. Bu tür önlemler tipik olarak daha zengin (OECD) ülkelerde işsizlik yardım sistemleri - sözde pasif işgücü piyasası politikaları - yoluyla sağlanırken, yoksul ülkelerde diğer programlar başlatılmış veya genişletilmiştir, ancak bu programlar genellikle nüfusun yalnızca küçük bir bölümünü kapsamaktadır. İşçilerin hakları, ücret belirleyen kurumlar, istihdamın korunmasına ilişkin mevzuat, zorunlu sosyal yardımlar veya asgari ücretler ve mevzuatın uygulanması gibi işgücü piyasası kurumları aracılığıyla da korunabilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, mali alan eksikliği ve yetersiz idari / kurumsal kapasite dahil, iyi işleyen işgücü piyasası politikaları ve kurumları oluşturmada birçok zorlukla

karşı karşıyadır. Buna ek olarak, sosyal diyalog genellikle zayıftır, resmi sektör yeterince gelişmemiştir ve çalışma düzenlemeleri zayıf bir şekilde uygulanmaktadır.

Kadınların işgücüne katılımının küresel modelleri

Şaşırtıcı bir şekilde, uzun vadeli eğilimler göz önüne alındığında, kadınların küresel işgücündeki payı 2000 yılından bu yana yüzde 5 puandan fazla düşerek 2019'ta yüzde 52,0'dan yüzde 47,7'ya düştü. Erkeklerin işgücüne katılımı da 2000-2019 döneminde yüzde 78,7'den yüzde 74,7'e düşmüş olsa da, işgücüne katılım oranı dünyanın tüm bölgelerinde kadınlardan daha yüksektir. Bu küresel rakamlar kuşkusuz tipik olarak erkeklere atfedilen ekmek kazanma sorumluluklarını kısmen yansıtırken, kadınların katılım oranlarında kültürel normlar, inançlar ve değerlerden ve aynı zamanda paylaşılan ekmek kazanma sorumluluklarının sosyal beklentisinden etkilenen bölgesel farklılıklar vardır.

Batı Avrupa'nın tamamında, kadın katılım oranları 2000 ile 2014 yılları arasında 4 puan artarak 47,3'ten 51,5'e yükselirken, erkek oranları büyük ölçüde işgücünün zayıf düzeyde iyileşmesinden dolayı 2 puan azalarak yüzde 66,6'dan 64,4'e düştü. Özellikle de gençler arasında piyasalar 2008 mali krizinden bu yana daha çok etkilendi. (ILO, 2016b). Doğu Avrupa'da, kadınların katılım oranları sadece marjinal bir artış gösterdi (ortalama yüzde 0,5 puan). Kuzey Amerika'da ise, aksine, kadınların işgücüne katılım oranları 2000'de yüzde 59'dan 2014'te yüzde 56,6'ya 2,4 puan geriledi ve erkek katılım oranları iki kat, yani yüzde 5 puan azaldı.

Gelişmekte olan ekonomilerde, kadınların katılım oranları bölgeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. En düşük oran Arap Ülkelerinde (yüzde 21), ardından Kuzey Afrika (yüzde 22,5) ve Güney Asya'da (yüzde 28,2) görülürken, en yüksek oranlar Sahra altı Afrika (yüzde 64,4) ve Doğu Asya'da (yüzde 61,9) kaydedilmiştir. Doğu Asya ve Güney Asya'da kadınların işgücüne katılım oranları 2000 yılında yaklaşık yüzde 6 puan azalırken, diğer yerlerde Kuzey Afrika'da 1 yüzde puanı ile Latin Amerika'da 4,5 puan arasında değişen bir artış gösterdi. Bu arada, Arap Devletleri ile Orta ve Batı Asya dışında, erkeklerin katılım oranları, gelişmekte olan dünya genelinde Doğu Asya'da %5 ve Güney Asya'da %3 puana kadar düştü. Örneğin Sahra Altı Afrika, erkeklerde bir puanlık düşüşe karşın kadınların katılımında iki puanlık bir artışa tanık oldu. Güney Asya'da, kadınların katılım oranları, 1995'ten 2005'e kadar olan on yılda büyük ölçüde durgun kaldı ve özellikle Hindistan'da 2004-2005'ten beri düşmeye devam etmektedir. Düşüşün çoğu, ücretsiz katkı sağlayan aile yardımcıları kategorisinde

meydana geldi. Bunu açıklamak için, eğitime daha fazla kaydolma, gelir etkileri ve kadınların hane halkı ve toplum için gerçekleştirdiği bir dizi işi tanımayan metodolojiler dahil, bunların tümü incelemeye açık kalmaya devam eden birkaç neden ileri sürüldü (Kapsos, Silberman ve Bourmpoula, 2014; Kannan ve Raveendran, 2012; Srivastava ve Srivastava, 2010; Himanshu, 2011; Ghosh, 2016; Hirway ve Jose, 2011).

Kadın katılım oranlarının düşük olduğu veya düştüğü bazı ülkelerde, bunun nedeni kadınların hesaba katılmayan faaliyetlerde bulunması durumudur. Malaysia'nın "kayıp kadınlar" başlıklı araştırmalarında, kadınların ev dışındaki işlerini genellikle değersizleştirdiğini ya da eksik rapor edildiğini gösteriyor. Kadınların çoğu, örneğin seyyar satıcılık yapmak (ücretli faaliyet), yardım etmek (ücretsiz aile işçiliği) veya ev işleri arasında birden çok görevi yerine getirirken, kendilerini herhangi bir ücretli etkinliği bildirmek yerine genellikle ev hanımı olarak tanımlıyor gibi görünmektedirler. Benzer şekilde, Hindistan'da, bir zamanlar bu tür faaliyetler ve hane halkı için temel malzemelerin tedarik edilmesiyle ilgili olanlar - örneğin su veya yakacak odun toplamak iş olarak kabul edilirse, toplam kadın katılım oranları yaklaşık %24'ten %80'in üzerine çıkmaktadır (Ghosh, 2016).

Ancak bazı bölgelerde kadınların işgücüne katılım oranlarının artması ve bu anlamda cinsiyet farklarının daralması her zaman ilerleme olarak yorumlanamaz (ILO, 2016a). Örneğin, kuzey, güney ve batı Avrupa'da gözlemlenen katılım farklarının neredeyse yüzde 6 puan daralması, erkek katılım oranlarının (ve erkeklerin giderek daha savunmasız işgücü piyasası konumunun) düşmesi ve kadınların işgücü piyasasına girmelerinden kaynaklanmıştır. Gelişmekte olan ekonomilerde işgücüne katılım uçurumunun daralması, Güney Avrupa ülkelerinde gözlemlenenlere oldukça benzemektedir. Erkeklerin katılımındaki düşüş, bu ekonomilerdeki tipik erkek istihdamının doğasıyla birleştiğinde genellikle düşük ücretler ve eksik istihdam ile karakterize edilir. Ek hane halkı gelirinin yüksek marjinal faydası, genellikle kadınlar tarafından piyasaya ek işgücü arzına neden olur. Yine de bu, katılım açıkları daraldıkça ekonomik büyümenin cinsiyet eşitliğinde iyileşmeye yol açtığı anlamına gelmez. Ayrıca, Güney Asya'da, kadınların katılım oranlarındaki büyük düşüş nedeniyle cinsiyet farkı 2000 yılından bu yana 2 puan artmıştır. Doğu Asya, 2000'li yılların başından bu yana kadınların katılım oranlarındaki düşüş erkek oranlarını geride bıraktığı için, katılım farklarında 0,6 puanlık marjinal bir artış gözlemledi.

Kadınların işgücüne katılım oranları birçok ülkede artarken, buna istihdam kalitesinin iyileşmesi eşlik etmedi. Küresel olarak, ücretli istihdamda kadın işçilerin oranı, bölgesel farklılıklara rağmen, 2000 ile 2018 yılları arasında yaklaşık 10 puan artmıştır. Avrupa ve Kuzey

Amerika'da, zaman içinde kadınların istihdam durumunda herhangi bir değişiklik olmamıştır ve kadınların büyük bir kısmı ücretli istihdamda çalışmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, ücretli istihdam modellerine daha yakından bakıldığında, kadınların düşük saatlik kazançlar ve zayıf kariyer beklentileriyle ilişkilendirilen yarı zamanlı ve geçici işlerde fazla temsil edildiği görülmektedir. Kadın istihdamının bir oranı olarak geçici ve sabit süreli çalışma, İspanya'da ücretli ve maaşlı istihdamın %26,6'sından Birleşik Krallık' ta yaklaşık %6,5'e kadar değişmektedir (ILO, 2013a). Benzer şekilde, yarı zamanlı istihdam, bu ülkelerin yaklaşık üçte ikisinde kadın istihdamının %20'sinden fazlasını oluştururken, 2011'de Hollanda'da yüzde 60'lık bir orana sahiptir (Vanek ve diğerleri, 2014). Örneğin Japonya ve Kore Cumhuriyeti'nde, kadınların işgücüne katılım oranları yükselen bir eğilim sergilemektedir, ancak kadın istihdamındaki bağlantılı artış, kadınların daha yüksek eğitim kazanmalarına rağmen, büyük ölçüde kültürel ve çocuk bakımı için kamu harcamaları dahil kurumsal faktörler içermektedir (Kinoshita ve Guo, 2015; Rani, 2006).

Gelişmekte olan ekonomilerde, istihdam durumundaki değişim modelleri genel büyük farklılıklar göstermektedir. Asya'nın pek çok bölgesinde, özellikle 2000 ile 2018 yılları arasında payının 21,6 puan arttığı Doğu Asya, diğer Asya alt bölgelerinde ise yüzde 7 ila 12 puan arasında değişen kadın ücretli istihdamında muazzam bir artışa sebep oldu. Bu dönemde artış Arap Devletlerinde yaklaşık yüzde 7 puan, Latin Amerika ve Karayipler'de yüzde 5 puan ve Kuzey Afrika ve Sahra altı Afrika'da marjinal yüzde 2 puan oldu. Kadınların ücretli istihdamı Güney Asya'da (yüzde 19,5) ve Sahra altı Afrika'da (yüzde 21,6) en düşük seviyededir.

Serbest meslek sahibi olan ve aile işçiliğine katkıda bulunan kadınların payı, çoğu gelişmekte olan ülkede erkeklerden daha yüksektir. Düşüşün çoğu Asya bölgelerinde ve Arap Devletlerinde meydana gelse de, küresel olarak, katkıda bulunan kadın aile işçilerinin oranı 2000 ile 2018 yılları arasında yüzde 13 puan azaldı. Girişimci yeteneklerinin gücüne dayanarak, bu çalışanlardan birkaçı herhangi bir sosyal korumaya sahip olmasalar da daha yüksek gelir elde edebilirken, çoğunluğu oldukça kötü çalışma koşullarına katlanmak zorundadır. Araştırmacılar kayıt dışı ekonomide var olan heterojenlik ve eşitsizliğin çok iyi bir tasvirini sağlar, devlet düzenlemesinden ziyade sosyal normlar ve düzenlemeyle nasıl yönetildiğini gösterir ve yeni toplumsal hareketlerin ele almadaki rolünü ve kayıt dışı çalışanların karşılaştığı bazı sorunları vurgulamaktadır. Ayrıca, küreselleşmenin ve yeni üretim sistemlerinin yeni sosyal dışlanma biçimleri getirip getirmediğini, gelişmekte olan ülkelerde çalışma koşullarının daha da kötüleşip bozulmadığını ve küresel ekonomik entegrasyon bağlamında sosyal içermeyi teşvik etmeye hangi politikaların yardımcı olabileceği analiz edilmeye devam ediyor.

Dünyada kadın iş gücünün gelişimi

Ataerkil kapitalist sistemlerde cinsiyetçi iş bölümü kabul görülerek kadınlara birçok rol yüklenmiştir. Bu kendini hane içi bakım ve hizmetlerden sorunlu olan ve erkeğe bağımlı bir şekilde rol yüklenerek göstermektedir. Nüfusun zaman içerisinde yaşlanması kadın işgücüne ihtiyacı artırmıştır ve sosyo-ekonomik çerçevede değişimler kadının istihdamda yerinin değişeceğine ilişkin sinyaller vermiştir. Fakat bu değişiklikler ülkeden ülkeye farklı sonuçlar göstermektedir.

Etkili feodal sistemlerde senyörün mutlak egemenliğe sahip olması 10 ve 15. yüzyıllar boyunca görülmekteydi. Zamanla topraktan yeni gelirler elde etmek amacıyla emek gücünün arttırılması gerektiği düşüncesi baskın olmuştur ve bunun sonucunda kadınlar üretime katılmaya başlamıştır.

Kapitalist sistemin hakim olduğu 17 ve 18. yüzyılda kadın haklarında bir takım köklü değişiklikler olmuştur. Köyden kentlere göçler başlamış ve daha çok fabrikalarda çalışma hayatını devam ettirmişler. Kadınların büyük bir kısmı tekstil sektöründe çalışmaya başladılar. Çalışma ortamları çerçevesinden baktığımız zaman %35 kadın imalat sanayisinde çalışma hayatlarına devam ederken bu oran zaman içerisinde %45'e yükselmiştir. Sanayi sektörü gelişmeye devam ettikçe, kadınların tamamına istihdam sağlanamamıştır ve kadınların çoğu hizmet sektöründe çalıştırılmıştır (Özer ve Biçerli, 2003-2004: 57).

Tamamlanmamış Devrim adlı kitabın yazarı olan Esping-Anderson kadınların istihdama katılımındaki artışın ve kadın erkek rollerindeki uçurum oranındaki farklılıkların ortadan kaldırılmasını bir devrim niteliğinde olduğunu ifade etmiştir. Fakat daha tamamlanamamış olmasının nedenini yalnızca yüksek eğitimli ve üst gelire sahip kadınların karşılığında görmesidir, toplum içerisindeki tüm kadınlara yayılamamış olmasıdır.

Refah politikaların eksikliği sonucu eşitsizliği yaratmaktadır. Yüksek eğitimli bireyler kendi seviyesine eş düzeyde bir kimseyle evlenmeyi tercih etmesi (homogami) oranının artması, ebeveynlerin çocukları için harcamaları arttırması ve aile içi ilişkilere, çocuklarına daha fazla zaman ayırmayı da beraberinde getirmiştir. Kadın rollerinde birtakım değişikliklerin topluma ne kadar ulaşabileceği en önemli göstergelerinden biridir. Öyle ki, kadın istihdamının artışı değil, istihdam edinme biçimleri, ücret düzeylerine yansıması, çalışma saatleri ve çalışma şekilleri gibi birçok göstergeler ve aynı zamanda da istihdamda kadınların hanehalkı için bakıma ayırdığı zaman gibi toplumsal cinsiyet göstergeleri önem taşımaktadır.

Dünya genelinde kadınların ev kadınlığından istihdama geçişi ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile bağlantılı olarak farklı oranlarda bir devrim niteliği taşıdığı söylenmektedir (Esping - Andersen, 2011, 19). 1950'lerde %35 civarında İsveç ve ABD'de kadın istihdamı, 2016 yılından başlayarak %74,8 ve %64 oranına çıkarken, Güney Avrupa ülkeleri bu gelişmeleri çok daha geriden takip etmiştir. Bu süreç içerisinde kadınların istihdam oranı İspanya'da %65 artmış ve %55,6'ya ulaşmıştır (OECD, 2017a). Türkiye genelinde kadın rollerindeki değişim erkeğin aile babası (pater families) olarak evi geçindiren güney Avrupa ülkeleri ile benzerlik olsada düşük seviyede kalmıştır. Türkiye 2017 yılında OECD ülkeleri arasında kadın istihdamının en düşük olduğu ülke olmuştur (OECD, 2017a). İstihdam oranına katılımda kadınların artışı, tek başına bir halde eşitlikçi görünüm gösterdiği söylenemez. Kadın işgücündeki artış sanayileşmeyle birlikte sosyo-ekonomik alanlarda erkek ve kadın oranlarının eşitliği sağlanamamıştır (Özateş, 2015: 35).

ABD' de 1950 ve 1960'lı yıllarda kadınlar doğum süresinden sonra ortalama olarak yedi sene iş hayatlarından ayrılmak zorunda kaldıkları tespit edildi. 1980'lere kadar devam eden bu durum, sonradan doğurganlık seviyesinin azalmasının etkisiyle sürenin kısaldığını gösterdi (Esping - Andersen, 2011, 72). Refah seviyesi düştükçe çocukların ebeveynlerinden her ikisinin de istihdama katılım oranı düşmektedir. Türkiye'de refah politikaları üzerinden değerlendirilen zaman ebeveynlerden her ikisinin de çalıştığı oran %20,9 tek bir ebeveyni çalışan çocukların oranı ise %68,2 oranındadır. Her iki ebeveynlerin çalışmadığı oranı ise %11 olmuştur. Öyle ki, Türkiye sınıfta kalan ülke konumuna ev sahipliği etmektedir. 2017 yılından itibaren %31,7 kadınların istihdamı, %70,3 erkek istihdamının olduğunu gösteriyor. Türkiye'de (OECD, 2017a) çalışan ebeveynlerin yüzde çoğunluğu erkeklerdir. Bu durumda kadınlar ise toplumsal cinsiyet rollerini benimser ve hanede bakım hizmeti sunma görevi nedeniyle istihdamın dışına itiliyorlardı. Türkiye'nin ekonomisinin gelişmekte olan ekonomi olduğunu ve patriarkal yapının daha ağır bastığı bir ülke olduğunu söyleyebiliriz. Bunun sonucunda; Türkiye'de kadınlar iş ve aile yaşamı arasındaki dengeyi sağlamak için güçlük çekiyorlar (Dedeoğlu ve Şahankaya, 2015: 93).

Küresel olarak, 15 yaş ve üstü kadın ve erkeklerin işgücüne katılım oranı uzun vadeli düşüşünü sürdürüyor; son on yılda 1,4 puan düşüşle 2018'de yüzde 61,8 oldu. Kadınların katılım oranındaki düşüş erkeklerinkinden daha yavaş olmuş ve bu da cinsiyet farkının biraz daralmasına neden olmuştur. Bu eğilimler hem gençler arasında eğitime katılımdaki hem de ölçeğin diğer ucunda yaşlı işçilerin emeklilik tercihlerindeki değişikliklerden kaynaklanan yaşam döngüsü boyunca farklı kalıpları yansıtır. Bununla birlikte, ana bulgu, dünya çapında

ortalama olarak kadınların işgücü piyasasına katılma olasılıklarının erkeklerden çok daha az olduğudur. 2018'de yüzde 48,5 olan erkeklerin küresel işgücüne katılım oranı kadınlarda yüzde 26,5 altındadır. 1990'dan bu yana, bu fark %2 puan daraldı ve düşüşün büyük kısmı 2009'a kadar olan yıllarda gerçekleşti. 2009'dan beri yavaşlayan iyileşme oranının 2018-21 döneminde durma noktasına gelmesi ve hatta muhtemelen tersine dönmesi, işgücü piyasasına erişimde cinsiyet eşitliğinde son on yılda elde edilen görece küçük gelişmeleri potansiyel olarak daha da düşürmesi bekleniyor.

Bu küresel eğilimin temelinde, gelişimin farklı aşamalarındaki ülkeler arasında kadınların işgücü piyasasına erişiminde önemli farklılıklar vardır. Erkekler ve kadınlar arasındaki katılım oranları, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde daralmakta, ancak 2018'de %30,5 puanı olan gelişmekte olan ülkelerde 2009'dan bu yana %0,5 puan artarak büyümeye devam etmektedir. Bu eğilimin 2021'de de devam edeceği öngörülüyor, kadınların katılım oranları erkeklerinkinden daha hızlı düşeceği gözlemlenmektedir. Katılım oranlarındaki genişleyen cinsiyet uçurumu, gelişmekte olan ülkelerdeki kadınların işgücü piyasası fırsatları açısından erkeklere yetişmekten çok uzak olduğunu gösterse de, bu ülkelerdeki artan sayıda genç kadının resmi eğitime kayıtlı olduğu gerçeğini de yansıtıyor. Aslında, 1990'ların başından bu yana, gelişmekte olan ülkelerde 15 ila 24 yaş arasındaki gençlerin katılım oranlarındaki cinsiyet farkları genişlerken, eğitime erişimdeki cinsiyet farkları önemli ölçüde azalmıştır. İşgücü piyasasına katılımdaki toplumsal cinsiyet uçurumları özellikle Arap Devletleri, Kuzey Afrika ve Güney Asya'da büyüktür ve esas olarak bu bölgelerdeki kadınların işgücü piyasasına son derece düşük katılım oranları kalması beklenmektedir.

Türkiye'de kadın istihdamının genel görünümü

Cumhuriyet tarihi boyunca kadın nüfusunun kalifikasyonunun arttırılması ve istihdama katılma oranına dahil edilmesi konusunda yeterli seviyede politikaların uygulanmadığı incelemeler sonucunda ortaya çıkmaktadır. 1960'lı yıllara kadar makro anlamda Türkiye de istihdam politikasının bulunduğu söylenemez bir haldeydi. İstihdamın çok dar bir çerçeve içinde ele alındığını planlı kalkınma dönemine geçildikten sonra gerçekleştiği söylenilebilir. Kadınların istihdamda yer alamaması sebeplerinden biri de sosyolojiktir. Genel olarak baktığımız zaman erkek egemen toplumda kadın istihdamda yer almak istediği zaman dini baskılarla özgülüğü elinden alınan bir birey haline dönüşebilmektedir. Bölgesel olarak bu durum farklılık gösterebilir ve aynı zamanda da bölgeden bölgeye değişmekle birlikte

toplumsal yaşamda kadınlar üzerinde baskı haline gelen geleneksel tavır ve düşünceler, kadının ev yaşamı dışında çalışmayı engelleyen sebeplerden yalnızca biridir. Ev ve iş hayatı arasında çatışma yaşayan ve seçim etmek mecburiyetinde kalan kadın bununla da kalmayıp, erkeklerle aynı işi paylaştığı halde daha düşük ücret alarak ikinci plana itilmektedir.

Kadınla erkek arasındaki fizyolojik farkı göz önünde bulundurarak, toplumu kadın ve erkek olarak iki temel gruba ayırmışlar. Her grubun statü ve rolleri birbirinden değişik olarak tayin edilmiştir. Teknolojinin gelişmediği, tarım toplumlarında kadınların büyük bir oranı tarlada belirli bir işleri yapan, gıda toplayan, ev işlerini yapan ve çocuk bakımını üstlenmiştir. Teknolojinin geliştiği ve şehirleşme sürecinin tamamlandığı endüstrileşmiş toplumlarda kadın ve erkek statüsünde haklar, roller ve görevler değişikliğe maruz kalmıştır. Bir zamanlar erkek işi olarak tanımlanmış pek çok işe artık kadın işgücü de katılım sağlayabilmiştir.

Türkiye 2020 yılında, Dünya Ekonomik Forumu (WEF), 2020 Cinsiyet Eşitliği Raporunda 153 ülkenin bulunduğu sıralamada 130.sırada yer almıştır. Bu da ekonomik katılımda, kadın ve erkeklerin eşit fırsatlara sahip olma yönünde oldukça uzak olduklarını ve dünya ülkeleri içerisinde neden bu kadar geri olduğunu anlatabilecek düzeydedir. Bu veriler üzerinden değerlendirmeler yapıldığı zaman kadınların ekonomik özgürlüğe ulaşamamalarının en temel sebebi istihdama katılamamalarıdır. Kadınların güvencesiz, düşük ücretli ve esnek zamanlı işlerde çalışmaları gelen istihdam artışında toplumsal cinsiyet farkının ortadan kalkmasına önemli düzeyde etki yapamayacağı söylenilmektedir.

Daha düşük ücretlerde çalışan ve işgücü piyasasının 'ucuz işgücü' gereksinimini karşılayan kadının çoğunlukla ne işyeri, ne de ailesi için çok önemlidir. Evlenince, ya da çocuğu olunca işi bırakması doğaldır. Örneğin bu geleneksel değerler evlenen kadına işten ayrılması durumunda 'kıdem tazminatı' ödenmesi gibi bir hükümle iş yasalarına bile yansımıştır. Kreş, annelik veya ebeveyn izni gibi gereksinimleri için henüz kaynaklar yetersizdir, hiçbir şey yapılmaz. Bunlar kadının kişisel sorunudur, şöyle ya da böyle çözmek kadına düşer.

Bu koşullar altında çok az kadın ücretli çalışma yaşamına giren ücretli çalışan, bir ölçüde ekonomik güvencesi olan kadın sayısı çok sınırlı kalmaktadır. Ücretli çalışan kadın sayısının artmasıyla açıklık kazanıp gündeme gelecek kadın sorunları da çözülemez. Öte yandan çalışma yaşamına katılan kadınların büyük bölümü elverişsiz koşullar nedeniyle çok zaman çalışmaktan, ya da çalışma koşullarından yakınır. En büyük özlemlerinden biri emeklilik olur. Yüksek öğrenim görmüş, belirli meslek sahibi çalışan kadınların çoğu da, toplumdaki genel

eşitsizliklerin baskısı ve kendilerini kurtarabilmiş olmanın rahatlığıyla bu kadın sorunlarına oldukça duyarsız ve ilgisiz kalma yolunu yeğlerler.

Tüm bunlar kadın sorunlarının Türkiye gündeminde önem kazanması ve bu yolda toplumsal politikaların oluşmasını engelleyici ya da geciktirici koşullardır. Kadınlar ne eğitimleri, ne çalışma yaşamındaki yerleri açısından kamuoyunda toplumsal bir baskı yaratabilecek konumda değil ne de bağımsız kadın hareketleri olarak bir baskı grubuna dönüşecek gücü gösterebilmektedirler. Oysa yalnız hükümetler değil siyasal partilerin, sendikaların ve mesleki kuruluşların da kadın politikalarının oluşmasında etkin rolleri olduğu bilinmektedir. Tüm Dünya'da söz konusu kuruluşların programında 'eşitlik politikaları' adını alan politikalara yer verilirken, Türkiye'deki kuruluşlarda henüz böyle bir gelişme görülmez.

Kadın işsizliğini yıllar üzerinden değerlendirme yaptığımız zaman 1988 yılında işsizlik oranı %10 olduğu halde, 2008 yılında küresel krizden sonra %14'e çıkarak 31 yıllık süre içerisinde en yüksek noktaya ulaşmıştır. Türkiye'de kadın işsizlik oranı %14 oranında olarak ciddi bir problem haline gelmektedir.

Kadınların istihdama katılım biçimleri

Eğitim düzeyine göre istihdam

Son yıllarda, üniversite eğitimli işçiler için hizmet sektörü, hem erkekler hem de kadınlar için istihdamdaki büyümenin lokomotifi olmuştur. İstihdama katılım en çok yüksek öğretim mezunlarına fayda sağlamıştır ve eğitim, hem erkek hem de kadınlar için eğitim seviyesiyle artan ücretlerle iş bulmak için önemli bir ön koşuldur. Orta öğretim sonrası eğitim gerektiren hizmet sektöründe gelecekteki istihdam fırsatlarının ortaya çıkmaya devam etmesi beklenmektedir (Ercan, 2011). En zayıf büyüme düşük eğitim seviyesi gerektiren işlerde olması için gözlemlenmektedir. Kadınların eğitim profiline daha yakından bakıldığında, 2018'de yüksek eğitim seviyeleri ile işgücüne katılım arasında güçlü bir pozitif ilişki görülmektedir. Eğitim profillerinin işgücü piyasası üzerindeki önemli etkisi, yüksek öğretim mezunları için en yüksek işgücü seviyesiyle, daha sonra azalan sırada mesleki / teknik lise mezunları, normal lise mezunları, ilkokul mezunları ve ortaokul ve meslek lisesi mezunları ile gösterilir. Eğitim Profiline Göre kadın işgücüne katılımı, eğitim seviyesinin işgücünün temel belirleyicisi olmaya devam ettiğini, kadın nüfusunun sadece küçük bir kısmının yüksek eğitim seviyelerine ulaştığını göstermektedir. Dolayısıyla, işgücü, yüksek eğitim derecesine sahip kadınlar arasında en yüksek olmasına rağmen, kadınların onda birinden daha azı bu dereceleri almaktadır. Öte

yandan, Türkiye'deki kadınların çoğu (kadınların %67,4'ü) eğitimlerini ilköğretim düzeyinde bıraktı ve bunların sadece yaklaşık %58'i işgücünde aktif durumdadır. Bununla birlikte, 1990'lardan bu yana istikrarlı bir şekilde artan yüksek öğretimdeki kadın sayısı, son on yılda işgücünde üniversite mezunu kadın sayısının artmasına yol açtı.

Eğitim profilinin, istihdamın kayıtlı veya kayıt dışı sektörlerde olup olmadığı ve meslek türü üzerinde önemli bir etkisi vardır. Daha yüksek eğitim seviyeleri kadınlar için erkeklerden daha önemlidir; Üniversite eğitimi almış kadınların %22'si, erkeklerin %16,5'i istihdam edilmektedir.

Erkeklere %14,1 kıyasla yüksek öğrenim görmüş kadınların daha büyük bir kısmı %20,7'si ücretli bir işe sahiptir. İlköğretim mezunu erkekler arasında en yüksek ücretli çalışan yüzdesi %19,5'tir. Tarım sektöründe ücretsiz çalışma nedeniyle diploması olmayan kadınların büyük bir bölümü iş sahibidir. Benzer şekilde, ilkokul mezunları hem erkekler hem de kadınlar çoğunlukla tarımdaki ücretsiz çalışma payında yüksek oranda yer alıyor. Dahası, kadın yüksek öğretim mezunlarının örgün sektöre katılma olasılığı, eğitim düzeyi düşük olanlara göre daha fazladır. Ayrıca, ilköğretim mezunu kadınların resmi sektörde olma olasılığı diğer seviyelere göre (yüksek öğretim mezunları dışında) daha fazladır. Bununla birlikte, normal lise ve mesleki veya teknik lise mezunlarının daha büyük bir yüzdesi, enformel sektöre kıyasla resmi sektörde yer alırken, orta öğretim ve altı eğitime sahip kadınların daha büyük bir kısmı enformel sektöre katılmaktadır. Ayrıca, kadın yüksek öğretim mezunlarının daha yüksek yüzdeleri, lise veya teknik okul mezunlarına kıyasla yasa koyucular, üst düzey yetkililer ve yöneticiler veya profesyoneller olarak üst düzey mesleklere sahiptir.

Türkiye de eğitim almış kadınlar genellikle uzmanlık isteyen işlere hizmet sektöründe çalışmaktadırlar. Eğitim almayan kadınlar ise uzmanlık istemeyen, beceriye dayalı işlerde çalışmaktadırlar. Bu kadınlar küçük ve orta ölçekli işletmeleri tercih ederek, kendilerine iş olanağı yaratmaktadırlar. Kırsal bölgelerde kadınlara yönelik eğitim seviyesinin artırılması ve kadınların istihdama aktif olarak katılımını sağlamak önemli bir unsurdur. Kadınların kararlara daha yüksek seviyede katılmalarını öngören politikalar oldukça önemlidir. Toplumların gelişmişlik düzeyleri sahip oldukları nitelikli istihdama katılımı sağlayabilecek düzeyde politikaları, eğitim düzeyleri ve yaşam kalitesi ile doğrudan bağlantılıdır (Arabacı ve Korkmaz, 2010: 476). Kadınların eğitim düzeyi arttıkça istihdam oranları da artmaktadır. 1988-2018 yılları kapsamında ilk okul ve lise mezunu kadınların yaklaşık %20-30'u istihdam ediliyor. Bundan farklı olarak, yüksekokul veya fakülte mezunu kadınların %60-%70'i yani neredeyse iki kat daha fazlası istihdam edilmektedir.

Statüye göre kadın istihdamı

Ülkelerin ekonomik alanda gelişmesi önemli olduğu kadar bu ekonomiye katkı sağlayabilecek kadın istihdamı oranları da önem taşımaktadır. Kadınların hangi statülerde istihdam edildiği konusu daha çok önem taşıyabilmektedir. Öyle ki, ücretsiz aile işçisi olarak veya kendi hesabına çalışan kadınlar hem geçici hem de eğreti ve güvencesizliği barındıran işlerde istihdam ediliyor anlamına gelebilmektedir (Karadeniz, 2011: 84-127).

Sanayileşme süreci hızlı bir şekilde gelişmesine rağmen tarım toplumu niteliğini de devam ettirmektedir. Kadınların çok büyük bir kısmı tarım sektöründe ücretsiz olarak çalıştırılmaya devam ettiriliyor. Kadınlar arasında daha düşük eğitim düzeyleri ve daha düşük işgücüne katılım oranlarının bölgenin ekonomik yapısı ile muhafazakar kültürü arasındaki etkileşimden kaynaklandığını belirtmek çok önemlidir. Arap toplumlarındaki kadınlar ekonomik olarak çoğunlukla kocalarına bağımlıdır. Bölgenin petrole dayalı ekonomik yapısı cinsiyet rollerini etkilemektedir. Bölgede sermaye yoğun teknolojilerin kullanılması, erkekler için yüksek ücretlere ve kadın işgücünün dışlanmasına neden olur (Roudi-Fahimi ve Moghadam, 2016).

1988 yılından 2004 yılına kadar kadınların en çok istihdam edildiği statü ücretsiz aile işçisi olduğu halde, 2004 yılından sonra en fazla istihdam ücretli veya maaşlı statüde sağlanmıştır. 2004 yılından sonra ücretli çalışan kadınların sayısında devamlı olarak bir artış görüldü ve aile işçisi olarak çalışan kadınların sayısında azalma olmuştur. Tarım sektöründe yoğunlaşan kadın istihdamı bunun devamında tarımda makineleşme ve sermaye ağırlıklı üretim şekline geçiş ile zamanla azalmıştır. Bundan sonra kadınlar giderek hizmet sektörüne geçiş yapmaya devam etmektedirler.

Medeni duruma göre istihdam

Kadınların medeni durumu işgücüne katılımını etkileyen en önemli faktörlerden biridir diyebiliriz. Evli kadınlara kıyasta bekar kadınların işgücüne katılma durumunu etkileyen pek çok faktörler vardır: hanenin oturduğu yer, kadının eğitim durumu, çalışan kişi durumu, hanehalkı harcamaları ve geliri ve kadının yaşıdır. Bekar kadınlara kıyasta evli kadınların işgücüne katılımını engelleyen sebepler ise çocuk sayısı, çocukların yaş gruplarındaki değişkenleri, hanehalkı tipi gibi değişkenleri de eklemek daha doğru değerlendirmeye yardımcı olacaktır.

Üç veya daha fazla çocuklu ailelerde ataerkil ve geniş ailelerde, tek yetişkinli ailede yaşayan evli kadınların işgücüne katılma olasılığı artmıştır. Fakat, çocuksuz ailelerin işgücüne katılma olasılığı azalmaktadır. Hanehalkı ne kadar çok büyürse evli kadınların çalışma olasılığı artarken

bekar kadınlarda bu değişkene ulaşılamamıştır. Hanehalkı sayının artması yaşayan kişilerin ve ihtiyaçların da artması anlamına gelir. Bu sebeple aile bütçesine yardım etmek isteyen kadınların sayında çoğalma oluyor demektir. Kırsal alanlardaki kadınlara kıyasta kentlerde oturan kadınların işgücüne katılma oranı azalırken, ikamet edilen yerin bekar kadınlar için hiçbir önemi olmamaktadır. Kadınların eğitim durumuna baktığımızda, düşük eğitim seviyesine sahip olan evli kadınlar orta okul, lise ve üniversite mezunu kadınlara kıyasta istihdama katılımı tercih etmektedirler. Yükselen eğitim seviyesi evli ve bekar kadınların işgücüne katılım tercihi artmaktadır (Loskshin, M., ve M.Fong, 2006: 90–109). Estonya ve Slovenya davaları bu açıdan özellikle belirgindir. Geçişin başlangıcında, bu iki ülke doğum izni ve kamu çocuk bakımı konusunda neredeyse aynı yaklaşıma sahipti, Daha sonra sistemleri birbirinden ayrıldı. Estonya hamilelik ve doğum iznini uzatırken, Slovenya bunları değiştirmedi. Ayrıca, Estonya'da çocuk bakımı kurumlarının sayısı %14 azaldı ve fiyatlar yükselirken, Slovenya'da fiyatlar değişmedi ve işyeri sayısı %1 oranda arttı. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, gözlem altındaki dönemde (1980'lerin sonu ve 1990'ların başı) Estonyalı kadınların işgücü piyasasını terk etme olasılıkları Sloven kadınlarına göre çok daha fazlaydı. Sonuç olarak, geçişin ilk beş yılından sonra, Estonyalı kadınların istihdam payı azalırken Slovenyalı kadınların istihdam payı artmıştır (Orazem, P. F., ve M. Vodopivec, 2000: 283–303).

Çocuk bakım hizmetlerinin daha az arzı, eğitim sektöründeki daha genel daralmayla birlikte, talep oranında kadınların işgücüne katılımını da etkiledi. Bu sektörler ağırlıklı olarak kadınları istihdam ettiğinden, kadınlara yönelik işgücü talebi de daralmıştır. Bu sektörlerde iş sayısındaki ve reel ücretlerdeki azalma, kadınların işgücüne katılımındaki düşüşe sebep olmaktadır. Bu değişikliklerin etkisi daha az vasıflı kadınlar üzerinde daha güçlüydü ve haneleri için yoksulluk riskini artırdı.

Vergi sistemi değişiklikleri, geçiş ülkelerinin hükümetlerinin kadınların çalışma teşviklerini etkilemesinin başka bir yoludur. Hanehalkı düzeyinde ortak vergilendirmenin getirilmesi gibi vergi değişiklikleri, evli kadınların istihdam gelirlerinin de vergilendirilmesini etkilemiştir. Ortak vergilendirme, ikincil gelir sahiplerinin marjinal vergi oranını artırır ve birincil gelir sahiplerininkini düşürüyordu. Örneğin, Çek Cumhuriyeti'nde 2015 yılında ortak vergilendirmenin getirilmesi, kadınların çalışma olasılığını ve daha az ölçüde çalıştıkları saat sayısını azalttı (Kalíšková. K, 2014: 234-244).

En savunmasız hanelerin durumunu rahatlatmak için yoksul ailelere yapılan para transferleri, istihdam edilme fırsat maliyetini artırarak özellikle kadınlar için işgücüne katılımı da azaltmıştır. Hükümetler ayrıca, ücret sübvansiyon programları, eğitim, öğretim ve iş arama

becerilerini güçlendirmek için kısa vadeli müdahaleler gibi aktif işgücü piyasası politikaları yoluyla işgücüne katılımı teşvik etmeye çalışıyor. Kanıtlarla ilgili yakın zamanda yapılan bir araştırma, bu tür önlemlerin kadınların istihdam olasılığını ve işsizlikten istihdama geçişlerini artırmada etkili olduğu sonucuna varmıştır (Todd. P. E, 2012). Bu etkiler, geçişin başlangıcından bu yana işgücüne katılım oranlarının en çok düştüğü iki kategori olan yaşlı ve daha az vasıflı kadınlar için özellikle güçlüydü.

Kadın girişimciliğini destekleyerek kadınların işgücüne katılımını artırmak

Geçiş ülkelerinde kadınların işgücüne katılımını ve daha genel olarak kadınların daha fazla sosyal katılımını teşvik etmek için potansiyel olarak umut verici bir müdahale, kadın girişimciliğine verilen destektir. Bu tür bir destek, geleneksel cinsiyet rollerini sürdüren bir kültüre ve sınırlı istihdam olanaklarına sahip ülkelerde özellikle etkili olabilir. Kadın girişimciler sadece kendileri için iş yaratmakla kalmaz, aynı zamanda diğer kadınlar için istihdam fırsatları yaratabilir. Kadın girişimcilerin kadınlara karşı ayrımcılık yapma ve onları işe alma olasılıkları erkek girişimcilere göre daha düşüktür. En önemlisi, kadın girişimciliği, genç kadın kuşakları için girişimciliği modelleyerek ve kadınların işgücü piyasasındaki seçeneklerini sınırlayan köklü kültürel normları ve cinsiyet klişelerini dönüştürmeye yardımcı olarak güçlü dolaylı ve uzun süreli etkilere sahip olabilir (Aidis, R., 2007:157–183). Bu tür erdemli döngülerin başlatılması, hem kadınların daha fazla işgücüne katılımına hem de daha genel olarak daha fazla ekonomik ve sosyal içermelerine yol açabilir.

Çoğu geçiş ülkesinde, gelişmekte olan ülkelerden farklı olarak, geçiş süreci başlarken çok az kadın serbest mesleğe yöneldi. Kadınların çoğu, yapabildikleri sürece resmi işlerini sürdürdü ve daha sonra başka resmi veya gayri resmi işler aradı veya işgücü piyasasını terk ettiler. Bu model için olası (ve kısmi) bir açıklama, geçişin ilk on yılının sonunda Litvanya ve Ukrayna'daki kadın girişimciler üzerinde yapılan bir çalışmadan gelmektedir. Çalışma, geçiş ülkelerindeki kadın girişimciliğinin düşük başlangıç seviyelerinin, kadınların kendi işlerini kurmaya çalışırken karşılaştıkları zorluklardan kaynaklanmış olabileceğini öne sürüyor. Kadınlar, etkileri sosyalist zamanlardan miras kalan kadın işgücü piyasası ayrımıyla güçlendirilen geleneksel kültürel normların ve cinsiyet kalıp yargılarının yoğunlaşması nedeniyle erkeklerden daha fazla engelle karşılaştı. Örneğin kadınlar, ağlarının daha küçük olması ve daha zayıf gücü nedeniyle erkeklere kıyasla dezavantajlıydı. Bu direniş, kadınların sadece sermayeye ve devlet desteğine erişmesini değil, onlara akıl hocalığı yapabilecek ve

tavsiyelerde bulunabilecek deneyimli girişimciler bulmasını da zorlaştırdı. Ancak Litvanya ve Ukrayna'daki kadın ankete katılanlar, girişimciliğini destekleyen çeşitli faktörleri de bildirdiler, buna ailelerinde erkeklerden ve yeni çıkan iş derneklerinden gelen destek de dahildi.

Zaman geçtikçe, girişimcilik faaliyetlerinde bulunan kadınların sayısı ve payı geçiş ülkelerinin çoğunda artmış ve daha gelişmiş Batı Avrupa ülkeleriyle karşılaştırılabilir seviyelere ulaşmıştır. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası - Dünya Bankası İş Ortamı ve İşletme Performansı Anketlerine (BEEPS) göre, kadınların sahip olduğu işletmelerin ortalama payı Avrupa ve Orta Asya'da (Türkiye dahil) %36 ve EU10 ülkelerinde %39 idi. Kadınların firma sahipliğine katılımı Kırgız Cumhuriyeti'nde %60'tan Arnavutluk ve Azerbaycan'da %11'in biraz altında değişiyordu. Bununla birlikte, geçiş ülkelerindeki kadın girişimciler, fırsat odaklı (en karlı istihdam fırsatlarından yararlanmak için) değil, çoğunlukla zorunluluk odaklı (eksik iş fırsatları veya hane halkı için ekonomik şoklarla başa çıkma), en çok katkıda bulunan girişimcilik türü gibi istihdam yaratma ve ekonomik büyümede görülmektedir. Olumlu bir kayda göre, kadın ve erkek girişimciler arasındaki motivasyon farklılıkları ve kurdukları işletmelerin özellikleri ne olursa olsun, kadınlar girişimci olmaya karar verdiklerinde, başarılı olma olasılıkları erkekler kadar yüksektir (Nikolova, 2012).

Gelişmekte olan ve geçiş ülkelerine ilişkin kanıtlar, hükümetlerin kadın girişimcileri desteklemek için, özellikle faaliyetlerinin ölçeğini ve başarı olasılıklarını artırmak için çok şey yapabileceğini göstermektedir. Ancak hükümet politikaları, belirli hedef kadın gruplarının ihtiyaçlarına göre dikkatlice tasarlanmalıdır. Örneğin, kadın girişimciler, özellikle de yoksul olanlar, finansal destek, yoğun eğitim ve kendi özel ekonomik faaliyetlerine göre düzenlenmiş takip ziyaretleri ile birleştirildiğinde daha fazla fayda sağlıyor gibi görünmektedir. Birkaç geçiş ülkesi için bir başka ilginç bulgu da, aynı sermaye almanın, kadınların girişimcilik faaliyetleri üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmalarına ve işlerine yeniden yatırım yapmalarına yardımcı olarak kadın girişimcilerin başarı olasılığını artırmasıdır. Benzer bir etki, kadınlara daha fazla mahremiyet ve ekonomik faaliyetlerinin ürettiği gelirler üzerinde kontrol sağlayan tasarruf programlarla ve ödeme araçlarıyla ilişkilendirilmiştir (Buvinic, M. 2014: 186–201).

Yaşlanan toplumlar: Kadınlar için çifte zorluk

Çoğu geçiş ülkesi demografik bir dönüşüm yaşamaya devam ediyor ve 65 yaşın üzerindeki nüfusun payı 1990'lardan bu yana istikrarlı bir şekilde artıyor. Bu demografik eğilim, çoğu ülke için çifte bir zorluk teşkil etmektedir. Birincisi, çalışma yaşındaki nüfusun (genellikle 15-64 yaşındakiler) payı azalmaya devam ediyor. Emeklilik sistemlerinde yapılan son reformlara

rağmen, çoğu ülkede fiili emeklilik yaşı 65 yaşın altında kalmaktadır. Kadınların genellikle erkeklerden daha erken emekli olmasına izin verilir. İşgücünün daralmasını yavaşlatmak, erkekler ve özellikle kadınlar için etkili emeklilik yaşlarının yükseltilmesini gerektirecektir. İşyerlerinin işgücüne katılımlarını sürdürmelerini kolaylaştırmak için yaşlı işçilerin ihtiyaçlarına uyum sağlaması gerekmektedir. Bilgilendirme kampanyaları ve ayrımcılıkla mücadele politikaları da dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte, tüm bunlar, yalnızca işgücü piyasası daha yaşlı işçiler için olduğu kadar genç nesiller için de fırsatlar yaratabiliyorsa anlamlıdır.

Yaşlanan nüfusun kadınların işgücü arzını engellediği başka bir yol daha var. Çocuk bakımına ek olarak, kadınların bakım sorumlulukları genellikle yaşlılara ve engelli aile üyelerini de kapsamaktadır. Doğurganlık oranlarının geçişten sonra sıklıkla ikame oranının altına düştüğü geçiş ülkelerinde, yaşlı bakımı ihtiyacı artmıştır ve bunu amansız bir şekilde yapmaya devam edecektir. Aile üyeleri tarafından sağlanan resmi olmayan yaşlı bakımı-ücretsiz bakım, gelişmiş ülkelerde yaygındır. Kanıtlar, bu fenomenin geçiş ülkelerinde daha da yaygın olduğunu göstermektedir. Örneğin, AB ülkeleri üzerinde yakın zamanda yapılan bir karşılaştırmalı çalışmada, Polonya ve Çek Cumhuriyeti örneğindeki iki Doğu Avrupa ülkesi, %100'e yakın oranla en yüksek gayri resmi bakım insidansına sahipti. Bu bulgu, yaşlılar ve engelliler için gayri resmi bakımın kadınlar için giderek daha önemli hale geleceğini göstermektedir.

Bu koşullar altında teori, ev dışında çalışmanın fırsat maliyetinde (terk edilmiş alternatiflerin maliyeti) bir artışı ve dolayısıyla kadınların işgücüne katılımı üzerinde olumsuz bir etki olacağını öngörür. Doğu ve Orta Avrupa geçiş ülkelerinde gayri resmi yaşlı bakımının kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisine ilişkin ayrıntılı ve titiz çalışmalar bulunmamakla birlikte, aynı zamanda planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş yapan Çin için yapılan araştırmalar, kadınların bakım sorumluluklarını ortaya koymaktadır. Yaşlı aile üyeleriyle basit bir şekilde birlikte yaşamanın kadınların işgücüne katılımı üzerinde olumlu etkileri olduğu görülürken, yaşlı bakımı ihtiyaçlarına odaklanan araştırmalar, kadınların ev dışındaki çalışmaları üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur (Liu. L, 2010: 169–192). Aynısı, engelli daha genç aile üyeleriyle birlikte ikamet durumunda da geçerlidir.

İş – Aile çatışması ve kadın

İşgücünün değişen demografik özellikleri, cinsiyet rollerinin değiştirilmesi aile ve iş rolleri arasındaki ilişkileri de bulanıklaştırmıştır (Sorensen, McKim ve Velez, 2016, s. 189). Küreselleşen yeni dünyada aileler aile-iş ilişkilerinde çatışmayla karşılaşmaktadırlar. Son

yıllarda birçok organizasyonlar işgücündeki büyük orantıda demografik değişiklikleri görmüşler ve çalışma ortamları nedeniyle bu soruna daha çok ilgi göstermeye başlamışlar. Çalışma hayatında hem iş, hem de aile hayatını dengelemek sadece bir birey için değil, aynı zamanda organizasyonlar için de bir sorun haline gelmektedir (Kim, Lee, Park ve Yun, 2015: 2435). Aile ve iş yaşamları arasındaki dengeyi sağlamak bireyler, aileler ve kurumlar için giderek ciddi bir seviyeli endişe alanı doğurabilmektedir (Kalliath, Kalliath ve Chan, 2015: 2389).

Aile-iş çatışmasının seviyeleri, son on yılda işgücündeki istihdam edilen ebeveynlerin sayısındaki artma oranı nedeniyle artış göstermektedir (Nilsen, Skipstein ve Demerouti, 2016: 2-3). Örgütlerin verimliliğini etkileyen en önemli kaynağı, insan kaynağıdır. Organizasyonel üretim faktörlerinin üretkenliğini oluşturan ana faktör insan kaynaklarının üretkenliğidir.

Aile-iş çatışması, ailenin ve işin alanından kaynaklı durumlarda kişilerin uyumsuz roller içerisinde yaşamış oldukları çatışma türü olarak bilinmektedir. İnsanlar birden çok rolü aynı anda yapmak zorunda kaldıkları zaman bu zorunluluk onları çatışmaya iten önemli sebeplerdendir (Aktaş ve Gürkan, 2015: 140). Çalışanların sosyal beklentileri aile ve iş bağlılıklarını etkileyebilmektedir. İş-aile çatışması, bireylerin aile alanındaki mevcut kaynaklarının, iş ortamına ve rolüne müdahale nedeniyle yeni taleplerini karşılayabilmek için yeterli düzeyde olmadığını algıladıklarında ortaya çıkmaktadır (Qui ve Fan, 2015: 337).

Günümüz dünyasında aile iş çatışması konusuna ilginin artmasına neden olan sebepler aşağıdaki şekildedir (Kapız, 2002: 144).

- İşgücüne katılan çocuk sahibi olan annelerin sayısında artış olmuştur.

- Çocuk doğumlarından sonra kadınların geri dönme süresi kısalmış, doğumdan sonra işgücü dışında kalma süresi de önceki zamanlara kıyasta azalmıştır.

- Boşanma oranlarındaki artış sebebiyle tek ebeveynle aileler sayısında artış olmuştur.

- Çalışanların beklenti ve istekleri değişmiş, iş ortamı dışındaki hayata ilgi artmaktadır.

İş-aile çatışmasına neden olan aile ile ilgili faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Ailede bulunan çocuklar;

İş hayatı ile aynı zamanda çocuk bakımı ve ev işlerinin sorumluluğu çoğu zaman kadınları aittir. Evde yaşayan, bağımlı ve genç çocuk sayısı, çalışan ebeveynler için aile-iş çatışmasına

neden olan başlıca sebeplerdendir. Bireylerin iş-yaşam dengesindeki memnuniyet durumunu azaltan en başlıca sebeplerden biri de evde yaşayan çocuklardır.

2. Eş desteğinin olmaması;

Aile-iş ortamındaki çatışmaları önleyebilecek durumlarda en temel olanı eş desteğidir. Öyle ki, eşlerin desteği çalışma alanına daha fazla zaman ayırarak çatışmayı önlemeye yardımcı olabilmektedir. Kadınlar ile yapılmış araştırmalarda, eşlerinin sadece yüzde 30'u ev işleri ve diğer ev içi yardımları paylaşmakta destek verdiklerini söylemişler. Bu sebeple, küreselleşen dünyada kadınlar çocuk doğumunun giderek ertelerler ya da bir çocuk sahibi olmayı tercih etmektedirler.

3.Ailenin büyüklüğü;

Aile bireylerinin sayısında artım, ailenin büyümesi aynı zamanda daha çok kişinin bir arada yaşamasını sağlamıştır. Aile ve iş ortamı arasındaki bir diğer çatışma nedeni de bu şekilde değerlendirilmiştir.

Sanayileşmiş ülkelerde daha uzun çalışma saatlerine maruz kalan kadınlar, ücretli istihdam ve boş zamanlarını değerlendirmek istemeleri gibi yaşamın diğer yönleri arasında sosyal yaşam değişikliklerine sebep olmuştur. Öyle ki, iş-aile çatışması, iş-aile müdahelesi, iş-yaşam dengesi ve bununla ilgili terminler gibi farklı farklı alanlarda yapılmış araştırmalarda artış meydana gelmektedir (Winefield vd., 2014: 684).

Erkeklere kıyasta çalışan kadınlar için çok sayıda rol beklentisi belirgindir. Hem aile, hem de iş hayatlarında vezgeçilmez bir parça haline gelmiştir ve bu iki alanda da rollerini uzlaştırmak zorundadırlar (Sharma vd., 2016: 268). Küresel düzeyde işgücünün içerisinde kadınların zamanla artan sayıda yer almaya başlaması, aile yapılarını etkilemeye başlamıştır. Çalışan kadınlar iş yaşamı dışında beklentilerinin yükselmesi gibi demografik, ekonomik ve kültürel değişikliklerle birlikte, aile ortamında cinsiyet rollerinde ortaya çıkan değişiklikler sonucunda aile ve iş alanları arasındaki iletişimin önemi giderek artmaktadır (Kapız, 2002: 140).

Sonuç

Kadınların ekonomik yaşamda rol alması yedek işgücü olarak kullanılmalarıyla başlamıştır. Sanayi devrimi sonucunda kadınlar, belli bir ücret karşılığında çalışma yaşamına dahil olmuşlar. Geçmiş zamanlardan günümüz dünyasına kadar geçen süreçte kadın işgücü sorunları

toplumsal bir sorun haline gelmiştir. Cinsiyet temelli yaklaşımlar kadın emeğinin değersizleştirilmesi, güven duygusundan yoksun bırakılmaları ve ücret düzeyindeki farklılıkları ortaya çıkarmıştır.

Eğitim düzeyi açısından kadınların erkeklere oranla düşük olması da ciddi bir sorun olarak oraya çıkmaktadır. Bir diğer açıdan baktığımız zaman kadınlar işgücü piyasalarında yer almakla birlikte toplumda birçok sorumuluğu yerine getirmeye çalışmaktadırlar.

İşgücüne katılma oranı Türkiye'de ve dünya ülkelerinde önemli ekonomik gelişmişlik göstermiştir. Türkiye'de diğer ülkelere kıyasta kadınların istihdama katılım oranları düşük seviyededir. Bunun en önemli sebeplerinden biri de kadınların işgücü piyasasında erkeklerle aynı oranda olması gereken yeri alamamasıdır. Bir diğer karşı karşıya kaldıkları sorunlar içerisinde toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısındaki aksaklıklardır. Kadınların ev içi üretiminin emek niteliğinde değerlendirilmesi mümkün değildir.

Genel olarak baktığımız zaman çalışma koşullarının zorluğu, ücretlerin düşük olması, cinsiyet eşitsizlikleri, iş güvencesizliği kadınların işgücüne katılımını engelleyen en önemli faktörler olduğu görülmektedir. Sosyal devlet olmanın gereği olarak, çalışma yaşamında kadınların istihdam sorunlarını çözümlemeye yönelik oluşturduğu politikaların başarılı olabilmesi, devletin sorunlarını iyi tespit edebilmesine bağlıdır. Kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunları ortaya çıkaracak demokratik ortamlara ihtiyacı vardır.

KAYNAKÇA

Aidis, R., F. Welter, D. Smallbone, and N. Isakova. "Female entrepreneurship in transition economies: The case of Lithuania and Ukraine." Feminist Economics 13:2 (2007): 157–183.

Arabacı, İ. B. ve Korkmaz, C. (2010) ''Kadınların Eğitimsel Olanaklardan Yararlanmalarında Bölgesel Eşitsizlikler (Marmara ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Örneği)'', 21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar/Değişim ve Güçlenme, Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi Bildiri Kitabı, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını Cilt 3, 475-481, İzmir.

Ataman, B., (1999) ''İşgücü Piyasası ve istihdam politikalarının Temel Prensipleri, İŞKUR, Siyasal Yayıncılık, Ankara.

Buvinic, M., and R. Furst Nichols. "Promoting women's economic empowerment: What works?" The World Bank Research Observer 2:1 (2014): 186–201.

Dedeoğlu S., Şahankaya A. (2015). Türkiye'de İş ve Aile Yaşamını Uyumlaştırma Politikaları, Dedeoğlu, S., Elveren, A.Y. (Ed.), 2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet. Ankara: İmge Kitabevi.

Ercan, H. (2011) 'Occupational Outlook in Turkey'; International Labour Organization. Ankara: ILO, 2011.

Esping-Andersen, G. (2011). Tamamlanmamış Devrim. İstanbul: İletişim Yayınları.

Etöz, Z. Ve Çubuk N., (1999), Bölgesel İşgücü İzleme Kaynakları, İŞKUR, Siyasal Yayıncılık, Ankara.

Grogan, L., and K. Koka. "Young children and women's labour force participation in Russia, 1992–2004." Economics of Transition 18:4 (2010): 715–739.

Kalíšková, K. "Labor supply consequences of family taxation: Evidence from the Czech Republic." Labour Economics 30:C (2014): 234–244.

Kalíšková, K. "Labor supply consequences of family taxation: Evidence from the Czech Republic." Labour Economics 30:C (2014): 234–244.

Kalliath, P., Kalliath, T. Ve Chan, C. (2015). Work-family conflict and family-work conflict as predictors of psychological strain: does social support matter?. The British Journal of Social Work, 45(8), 2387-2405.

Karadeniz, O. (2011) ''Türkiye'de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik'', Çalışma ve Toplum Dergisi, 2011/2, Ss.84-127.

Liu, L., X. Y. Dong, and X. Zheng. "Parental care and married women's labor supply in urbanChina." Feminist Economics 16:3 (2010): 169–192.

Loskshin, M., and M. Fong. "Women's labour force participation and child care in Romania." Journal of Development Studies 42:1 (2006): 90–109.

Nikolova, E., R. Frantisek, and D. Simroth. Entrepreneurship in the Transition Region: An Analysis Based on the Life in Transition Survey. EBRD Working Paper No. 141, February 2012.

Nilsen, W., Skipstein, A. Ve Demerouti, E. (2016). Adverse trajectories of mental health problems predict subsequent burnout and work-family conflict-a longitudinal study of employed women with children followed over 18 years. BMCPsychiatry, 16(1), 384-394.

OECD (2013a) 'Revenue Statistics: Country note for Turkey' Available at: http://www.oecd.org/ctp/taxpolicy/revenuestatisticscountrynoteforturkey.htm [accessed 11 December 2013].

OECD (2017a). OECD Employment Rate, https://data.oecd.org/emp/employment-rate.htm. Erişim Tarihi: 8 Eylül 2017.

Orazem, P. F., and M. Vodopivec. "Male-female differences in labor market outcomes during the early transition to market: The cases of Estonia and Slovenia." Journal of Population Economics 13:2 (2000): 283–303.

Özateş, Ö. S. (2015). Malumun İlanı Kadın Emeğinin Saklı Yüzü: Ev İçi Bakım Emeği. Ankara: NotaBene Yayınları.

Sharma, J., Dhar, R. L. Ve Tyagi, A. (2016). Stress as a mediator between work-family conflict and psychological health among the nursing staff: Moderating role of emotional intelligence. Applied Nursing Research, 30, 268-275.

Sorensen, T. J., McKim, A.J. ve Velez, J. J. (2016). Why agriculture teachers leave: a national examination of turnover intentions and work-family conflict. Journal of Agricultural Education, 57(4), 186-201.

Tansel A. (2012) 2050'ye Doğru Nüfus Bilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına

Bakış, TÜSİAD-T/2012 11/536, İstanbul.

Todd, P. E. Effectiveness of Interventions Aimed at Improving Women's Employability and Quality of Work: A Critical Review. World Bank Policy Research Working Paper No. 6189, 2012.

Kapız, Ö. S. (2002) İş-aile yaşamı dengesi ve dengeye yönelik yeni bir yaklaşım: sınır teorisi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(3), 139-153.

Qui, L. Ve Fan, J. (2015). Family boundary characteristics, work-family conflict in hospitality industry empployees: A moderated mediation model. International Journal of Psychology, 50(5), 336-344.

Winefield, H. R., Boyd, C. ve Winefield, A.H. (2014). Work-family conflict and well-being in university employees. The Journal of Psychology, 148(6), 683-697.

TCMB PARA POLİTİKASI KURULU KARARLARININ BİST BANKA ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİR OLAY ÇALIŞMASI

Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KARAKUŞ[1]
[1] Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, - 0000-0003-3580-5207

ÖZET
Bu çalışmanın amacı, TCMB Para Politikası Kurulu tarafından alınan politika faizi kararlarının BİST Banka Endeksinde anormal getirilere neden olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda Haziran 2018- Aralık 2021 döneminde TCMB Para Politikası Kurulu tarafından verilen 13 faiz indirim kararının ve 18 faizi sabit tutma kararının BİST Banka Endeksi üzerindeki etkisi olay çalışması yöntemiyle incelenmiştir. Olay çalışması yönteminde anormal getiriler piyasa modeline göre ve sabit ortalama getiri modeline göre ayrı ayrı belirlenerek analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda faiz indirim kararları öncesinde pozitif kümülatif anormal getiriler bulunduğu, faiz indirim kararlarından sonra ise negatif kümülatif anormal getiriler bulunduğu belirlenmiştir. Faizin sabit tutulduğu kararlar sonrasında ise BİST Banka Endeksinde pozitif kümülatif anormal getiriler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: TCMB Politika Faizi, BİST Banka Endeksi, Olay Çalışması Yöntemi.

ABSTRACT
The aim of this study is to investigate whether the policy rate decisions taken by the CBRT Monetary Policy Committee cause abnormal returns in the BIST Bank Index. For this purpose, the effect of 13 interest rate cut decisions and 18 kept interest rate constant decisions by the CBRT Monetary Policy Committee in the period of June 2018-December 2021 on the BIST Bank Index has been examined by the event study methodology. In the event study, abnormal returns were determined and analyzed separately according to the market model and the fixed average return model. As a result of the study, it was determined that there were positive cumulative abnormal returns before the interest rate cut decisions and negative cumulative abnormal returns after the interest rate cut decisions. After the decisions where the interest rate was kept constant, positive cumulative abnormal returns were determined in the BIST Bank Index.

Keywords: CBTR Policy Rate, BIST Bank Index, Event Study Methodology.

1. GİRİŞ

Faiz oranlarında meydana gelen değişimler firmaların nakit akışlarını etkilediği gibi nakit akışlarının iskonto edilmesinde kullanılan oranların da farklılaşmasına neden olmakta, bu sebeple firma değerini etkilemektedir. Söz edilen bu etki tüm firmalar için geçerli olmakla birlikte özellikle temel fonksiyonu faizle kaynak toplamak ve bu kaynakları faizle kredi olarak plase etmek olan ticari bankalar için daha da büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de bankaların fon kaynaklarından birisi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından açık piyasa işlemleri kapsamında sağlanan fonlardır. TCMB politika faizi olarak kabul edilen 1 hafta vadeli repo faiz oranı ile bankalara kaynak sağlamaktadır. Aynı zamanda TCMB bu politika faiz oranı ile piyasa faiz oranlarını da şekillendirmektedir. Her ne kadar TCMB tarafından sağlanan fonlar mevduat bankalarının pasif toplamı içerisinde sınırlı bir büyüklüğe (yaklaşık %0,24) (BDDK, 2022) sahip olsa da politika faizi bankacılık sektörü tarafından uygulanan piyasa faiz oranlarını etkileme gücüne sahiptir. Bu nedenle TCMB tarafından politika faizi hakkında verilen kararların bankaların nakit akışlarını etkilemesi beklenebilir. Bu çalışmanın amacı da TCMB Para Politikası Kurulu tarafından politika faizi olarak kabul edilen 1 hafta vadeli repo faiz oranlarına ilişkin kararların kısa dönemde BİST BANKA Endeksi üzerindeki etkisini araştırmaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Faiz oranlarının firma değerine etkisi literatürde sıklıkla araştırılan bir konu olup özellikle mali sektör dışındaki işletmelerin karlılığının ve değerinin faiz oranlarından nasıl etkilendiğini inceleyen çalışmalara (Aydeniz, 2009; Güngör ve Yerdelen Kaygın, 2015; Çoşkun ve Topaloğlu, 2016; Kandil Göker ve Uysal, 2020; Yücedağ Erdinç, 2020) sıklıkla rastlanmaktadır. Bankacılık sektörü için de faiz oranlarının karlılık üzerindeki etkisine odaklanan çalışmalarla (Gündoğdu ve Aksu, 2011; Taşkın, 2011; Sarıtaş, Kangallı Uyar & Gökçe, 2016; Belke ve Ünal, 2017; Türkdönmez ve Babuşcu, 2019) birlikte faiz oranları ile bankaların hisse senedi değerleri veya getirileri arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar da bulunmaktadır. Farklı piyasalar için faiz oranlarının banka hisse senedi fiyatları veya getirileri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar (Elyasiani & Mansur, 2004; Jawaid & Ui Haq, 2012; Perera, 2016; Priti, 2016; Poudel, 2017; Isa, Ismail, Latif & Samsudin, 2021) olduğu gibi Türkiye piyasası için de yapılmış benzer çalışmalar bulunmaktadır.

Topaloğlu ve Karakozak (2018) BİST Banka endeksine dahil banka hisse senedi getirileri üzerinde etkili olan makroekonomik faktörleri araştırdıkları çalışmalarında Aralık 2007-Eylül 2017 dönemine ait veriler ile panel veri analizi uygulamışlardır. Çalışma sonucunda döviz kuru ve para arzındaki artışa benzer şekilde mevduatlara uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranlarındaki artışın da banka pay senedi getirilerini negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Çalışmanın diğer bağımsız değişkenleri olan altın fiyatı ve enflasyon oranı ile pay senedi getirileri arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Sarıgüzel (2019) Ocak 2002-Aralık 2018 dönemine ait aylık verilerle panel veri analizi kullandığı çalışmasında dolar kuru, Euro kuru, dolar getiri, Euro getiri, mevduat faiz oranı ve kredi faiz oranının Borsa İstanbul'da hisse senetleri işlem gören bankaların hisse senedi getirilerine etkisini incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda Euro değişim oranı, dolar değişim oranı, mevduat faizi ve Euro kurundaki artışın banka hisse senedi getirilerini azalttığı, Dolar kuru ve kredi faizindeki artışın ise banka hisse getirilerini artırdığı istatistiksel olarak açıklanmıştır.

Tuna (2019) çalışmasında altın, döviz kuru ve faiz oranları ile BİST Banka endeksi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Ocak 2010-Aralık 2015 dönemine ait verilerle ARDL sınır testi yapılan çalışmada kurulan model ile eşbütünleşme ilişkisi belirlenmiş olup uzun dönemde altın fiyatları

ve faiz oranlarının BİST Banka endeksini negatif yönde etkilediği, döviz kurunun ise pozitif yönde etkilediği istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Gareyev, Keçili, Esen & Temizel (2020), çalışmalarında 2015-2019 dönemi için aylık veriler kullanarak VAR modeli uygulanarak Granger nedensellik testi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması analizi ile faiz oranları ve CDS primleri ile BİST BANKA endeksi getirisi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada elde edilen bulgular faiz oranlarından ve CDS primlerinden endeks getirisine tek yönlü bir nedensellik bulunduğunu ortaya koymuştur.

Türgüt ve Çetenak (2020) çalışmalarında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından 13 Eylül 2018 tarihinde alınan para politikası kararının (faiz artırımının) BİST Banka endeksinde yer alan hisse senetleri getirileri üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemi ile incelemişlerdir. Piyasa modeli ile belirlenen beklenen getirilere göre elde edilen kümülatif anormal getirilerde olay öncesi ve olay sonrasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunduğu (-7,+7), (-14,+14), (-21,+21) olay pencerelerinin tümü için belirlenmiştir. Yine çalışmada olay öncesini ifade eden (-7,0) ve (-21,0) olay pencerelerinde kümülatif ortalama anormal getirilerin negatif olduğu, olay sonrasını ifade eden (0,+7) ve (0,+21) olay pencerelerinde ise kümülatif ortalama anormal getirilerin pozitif olduğu belirlenmiştir.

Zengin (2020) BİST Banka Endeksi ile faiz oranları, ABD Doları, Euro ve BIST 100 arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında 2015-2018 dönemine ait günlük veriler kullanarak çoklu regresyon analizi uygulamıştır. Çalışmada faiz oranını ifade eden Merkez Bankası ağırlıklı ortalama faiz oranının ve BİST 100 endeksinin BİST Banka Endeksini pozitif yönde etkilediği, dolar kurunun ise BİST Banka Endeksini negatif yönde etkilediği istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Yıldırım, Ögel ve Alhajrabee (2020) çalışmalarında BİST Mali endeks getirileri ile enflasyon ve faiz oranları arasındaki ilişki incelenmiştir. Ocak 2013-Mart 2020 dönemine ait aylık veriler ile uygulanan VAR modeli çerçevesinde, Granger nedensellik testi, Etki-Tepki ve Varyans Ayrıştırması analizleri sonucunda 5 yıllık tahvil gösterge faiz oranından BİST Mali endeksine doğru ve hisse senedi endeksinden Tüketici Fiyat Endeksine doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Literatürde yer alan Türkiye piyasası için faiz oranları ve banka hisse getirileri ya da değerleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların, faiz oranları ile hisse getirileri veya değerleri arasında bir ilişki bulunduğunu istatistiksel olarak ortaya koyduğu belirlenmiştir. Çalışmalarda faiz oranlarının banka hisse getirileri veya değerleri üzerindeki etkisi bulunduğu belirlenmekle birlikte bu etkinin yönüne ilişkin farklılıklar bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle literatürde farklı faiz oranı göstergelerindeki artışın bankaların hisse değerini artırdığını belirleyen çalışmalar olduğu gibi azalttığını gösteren çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmada ise literatürde yer alan çalışmalardan farklı olarak TCMB'nın faiz kararlarının kısa dönem içerisinde banka hisse değerlerine etkisi BİST Banka Endeksi aracılığıyla incelenecektir. Böylelikle TCMB'nın faiz değişikliklerinin bankaların değerini kısa dönemde nasıl etkilediği açıklanarak literatüre katkı sağlanacaktır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı TCMB Para Politikası Kurulu'nun, politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranına ilişkin verdiği kararların banka hisse senedi getirilerine etkisi olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda olay çalışması yönteminden faydalanılmıştır. TCMB tarafından bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının politika faizi olarak kabul edildiği 1 Haziran 2018 tarihinden (TCMB, 2018) 31 Aralık 2021 tarihine kadar olan Para Politikası Kurulu Kararları Çizelge 1'de özetlenmiştir. Haziran 2018-Aralık döneminde gerçekleşen 37 kurul toplantısının 13 faiz indirimi, 6 faiz artışı kararı alındığı, 18 toplantıda ise faiz oranında değişiklik yapılmadığı belirlenmiştir. Faiz artış kararı sayısının düşük olması nedeniyle sadece faiz indirimi kararlarının ve faizde değişiklik yapılmaması kararlarının banka hisse getirileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Banka hisse getirilerini temsil etmek üzere 10 banka hisse senedinin dahil olduğu BİST Banka Endeksi kullanılmıştır. Böylelikle TCMB Para Politikası Kurulu'nun faiz kararlarının BİST Banka Endeksi getirileri üzerindeki etkisi olay çalışması yöntemiyle incelenmiştir.

Çizelge 1. TCMB Para Politikası Kurulu Kararları

Toplantı Tarihi	*Mevcut Bir Hafta Vadeli Repo İhale Faiz Oranı*	*Yeni Bir Hafta Vadeli Repo İhale Faiz Oranı*	*Faiz Artışı/ Azalışı*	*Toplantı Tarihi*	*Mevcut Bir Hafta Vadeli Repo İhale Faiz Oranı*	*Yeni Bir Hafta Vadeli Repo İhale Faiz Oranı*	*Faiz Artışı/ Azalışı*
16.12.2021	15,00	14,00	Azalış	21.05.2020	8,75	8,25	Azalış
18.11.2021	16,00	15,00	Azalış	22.04.2020	9,75	8,75	Azalış
21.10.2021	18,00	16,00	Azalış	17.03.2020	10,75	9,75	Azalış
23.09.2021	19,00	18,00	Azalış	19.02.2020	11,25	10,75	Azalış
12.08.2021	19,00	19,00	Sabit	16.01.2020	12,00	11,25	Azalış
14.07.2021	19,00	19,00	Sabit	12.12.2019	14,00	12,00	Azalış
17.06.2021	19,00	19,00	Sabit	24.10.2019	16,50	14,00	Azalış
06.05.2021	19,00	19,00	Sabit	12.09.2019	19,75	16,50	Azalış
15.04.2021	19,00	19,00	Sabit	25.07.2019	24,00	19,75	Azalış
18.03.2021	17,00	19,00	Artış	12.06.2019	24,00	24,00	Sabit
18.02.2021	17,00	17,00	Sabit	25.04.2019	24,00	24,00	Sabit
21.01.2021	17,00	17,00	Sabit	6.03.2019	24,00	24,00	Sabit
24.12.2020	15,00	17,00	Artış	16.01.2019	24,00	24,00	Sabit
19.11.2020	10,25	15,00	Artış	13.12.2018	24,00	24,00	Sabit
22.10.2020	10,25	10,25	Sabit	25.10.2018	24,00	24,00	Sabit
24.09.2020	8,25	10,25	Artış	13.09.2018	17,75	24,00	Artış
20.08.2020	8,25	8,25	Sabit	24.07.2018	17,75	17,75	Sabit
23.07.2020	8,25	8,25	Sabit	7.06.2018	16,50	17,75	Artış
25.06.2020	8,25	8,25	Sabit				

Olay çalışması yönteminin kullanılmasında öncelikle anormal getirilerin belirlenmesi gerekmektedir. Anormal getiri, fiili getiri ile beklenen (normal) getiri arasındaki fark olarak tanımlanabilir.

$$AR_{it} = R_{it} - E(R_{it}) \quad (1)$$

AR_{it} : BİST Banka Endeksinin t günü için anormal getirisini,

R_{it} : BİST Banka Endeksinin t günü için fiili getirisini ve

$E(R_{it})$: BİST Banka Endeksinin t günü için beklenen getirisini temsil etmektedir.

BİST Banka Endeksinin t günü için fiili getirisi $R_{it} = \frac{P_{i,t}-P_{i,t-1}}{P_{i,t-1}}$ şeklinde hesaplanmış olup, $P_{i,t}$ BİST Banka Endeksinin t günündeki fiyatını ve $P_{i,t-1}$ BİST Banka Endeksinin t-1 günündeki fiyatını ifade etmektedir.

Anormal getirinin belirlenmesinde kullanılan beklenen getirinin tespiti için sabit ortalama getiri modeli, pazar modeli, sermaye varlıklarını fiyatlama modeli, Fama French üç faktör modeli, arbitraj fiyatlama modeli gibi farklı modeller kullanılmaktadır (Küçüksille, 2019). Bu çalışmada beklenen getirilerin belirlenmesinde pazar modeli ve sabit ortalama getiri modeli kullanılmış, her iki model için anormal getiriler ayrı ayrı belirlenmiştir. Sabit ortalama getiri modeline göre beklenen getiri, olay penceresi öncesindeki (-11,-252) dönemi için hesaplanan ortalama getiri olarak hesaplanmıştır. Pazar modelinde ise beklenen getirinin belirlenmesi için öncelikle Formül 2'de gösterilen Pazar modelinin α ve β katsayıları (-11,-252) dönemi için regresyon analizi ile belirlenmiştir.

$$R_{it} = \alpha_i + \beta_i R_{mt} + e_{it} \tag{2}$$

Modelde yer alan R_{mt} piyasa portföyünün t günündeki getirisini ifade etmekte olup piyasa portföyü olarak BİST TUM Endeksi kullanılmıştır[1]. Regresyon analizi ile α ve β katsayıları belirlendikten sonra BİST Banka Endeksi için beklenen getiriler Formül 3'de gösterildiği şekilde hesaplanmıştır.

$$E(R_{it}) = \alpha_i + \beta_i R_{mt} \tag{3}$$

Çalışmada faiz indirim kararı alınan her bir Para Politikası Kurulu kararı gününden önceki 10 gün ve sonraki 10 günü içerecek şekilde 21 günlük dönem için her bir güne ait anormal getiriler sabit ortalama getiri modeline ve Pazar modeline göre ayrı ayrı belirlenmiştir. Ayrıca faiz değişikliği yapılmayan toplantı karar günleri için benzer şekilde anormal getiriler hesaplanmıştır. Anormal getiriler kullanılarak farklı olay pencereleri için kümülatif anormal getiriler (CAR) Formül 4'e göre hesaplanmıştır.

$$CAR_{t1}^{t2} = \sum_{t1}^{t2} AR_i \tag{4}$$

Anormal getiriler ve kümülatif anormal getiriler kullanılarak olay penceresindeki her bir gün için ortalama anormal getiriler (AAR) ve farklı olay pencereleri için kümülatif ortalama anormal getiriler (CAAR) sırasıyla Formül 5 ve Formül 6'da gösterildiği şekilde hesaplanmıştır.

$$AAR_t = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N} AR_t \tag{5}$$

$$CAAR_{t1}^{t2} = \sum_{t1}^{t2} AAR_t \tag{6}$$

[1] Piyasa portföyü olarak genellikle BİST100 Endeksi kullanılmasına rağmen BİST Banka Endeksinde yer alan banka hisse senetlerinin BİST100 endeksi içerisindeki ağırlığının yüksek olması nedeniyle piyasa portföyü olarak BİST TÜM Endeksi kullanılmıştır.

Ortalama anormal getiriler (AAR) ve kümülatif ortalama anormal getiriler (CAAR) hesaplandıktan sonra normal dağılım gösterip göstermedikleri Shapiro-Wilk Normal Dağılım Testi ile sınanmıştır. Normal dağılım gösteren serilerde ortalamanın 0'dan farklı olup olmadığı Tek Örneklem t Testi ile ve medyanın 0'dan farklı olup olmadığı Tek Örneklem Wilcoxon İşaretli Sıra Testi ile sınanmıştır. Normal dağılım göstermeyen seriler için ise sadece medyanın 0'dan farklı olup olmadığı parametrik olmayan Tek Örneklem Wilcoxon İşaretli Sıra Testi ile sınanmıştır (Yetgin ve Ersoy, 2021).

4. BULGULAR

Çalışmada öncelikle TCMB Para Politikası tarafından faiz oranlarında indirim yapılan olay günleri etrafında BİST Banka Endeksinde anormal getiriler bulunup bulunmadığı piyasa modeli ve sabit ortalama getiri modeline göre ayrı ayrı araştırılmış ve bulgular Çizelge 2'de gösterilmiştir. Pazar modeline göre faiz indirim kararlarından 10 gün önce, 4 gün önce ve 2 gün sonra ortaya çıkan negatif ortalama ve medyan anormal getirilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Faiz indirim kararından 2 gün önce ve 10 gün sonra belirlenen pozitif ortalama anormal getirilerin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Sabit ortalama getiri modeline göre faiz indirim kararından 2 gün sonra negatif ortalama anormal getiri bulunduğu ve faiz indirim kararından sonraki 3. gün negatif medyan anormal getiri bulunduğu istatistiksel olarak açıklanmıştır. Faiz indirim kararından 6 gün önce, 2 gün önce ve 10 gün sonra ise anormal getirilerin ortalamasının ve medyanının pozitif ve anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Pazar modeline göre kümülatif anormal getiri ortalamaların ve meydanının 0'dan farklı olduğu hiçbir olay penceresi için istatistiksel olarak açıklanamamıştır. Sabit ortalama getiri modeline göre ise (-1,0), (-3,0), (-5,0) ve (-10,0) olay pencerelerinin tamamında belirlenen pozitif ortalama kümülatif anormal getirilerin anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. (0,3) ve (0,5) olay pencereleri için belirlenen negatif ortalama kümülatif anormal getiriler de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Özetle faiz indirim kararından önce BİST Banka Endeksinde pozitif kümülatif anormal getiriler bulunmakla birlikte karardan sonraki günlerde negatif kümülatif anormal getiriler bulunduğu belirlenmiştir. (-10,0) olay penceresi içerisinde %3,04 ortalama anormal getiri elde edilirken (0,5) olay penceresi içerisinde %-2,68 ortalama anormal getiriye maruz kalınmaktadır. Bu bulgular faiz indirim kararı öncesinde BİST Banka Endeksinde ortaya çıkan pozitif ortalama anormal getirinin yaklaşık olarak karar sonrasında negatif ortalama getiri ile ortadan kalktığına işaret etmektedir.

Çizelge 2. Faiz İndirim Kararlarının Anormal Getirileri ve Kümülatif Anormal Getirileri

	Pazar Modeli						Sabit Ortalama Getiri Modeli					
Olay Günleri	Shapiro-Wilk W test	AAR (%)	Tek Örneklem t Testi istatistiği	MAR (%)	Tek Örneklem Wilcoxon İşaretli SıraTesti Z istatistiği	% AR >0	Shapiro-Wilk W test	AAR (%)	Tek Örneklem t Testi istatistiği	MAR (%)	Tek Örneklem Wilcoxon İşaretli SıraTesti Z istatistiği	% AR >0
t+10	0,305	0,49	1,491***	0,40	1,323	53,85	0,693	0,59	1,943**	0,76	1,782***	69,23
t+9	0,938	0,05	0,223	0,01	0,105	53,85	0,051	0,96	1,756***	0,69	1,433	61,54
t+8	0,118	-0,16	-0,586	-0,16	-0,664	46,15	0,019			0,20	1,153	61,54
t+7	0,481	0,04	0,154	0,02	0,314	53,85	0,009			-0,49	-0,804	30,77

t+6	0,013	-0,16	-0,372	0,03	0,245	61,54	0,322	-0,54	-0,926	-0,21	-0,943	30,77
t+5	0,840	-0,15	-0,569	0,06	-0,314	53,85	0,980	0,04	0,100	0,22	0,175	53,85
t+4	0,002			-0,14	-0,105	38,46	0,013			-0,06	0,245	46,15
t+3	0,045			-0,17	0,314	38,46	0,036			-1,08	-1,712***	30,77
t+2	0,349	-0,56	-2,059**	-0,65	-2,132**	15,38	0,106	-0,58	-1,611***	-0,60	-1,293	46,15
t+1	0,781	-0,04	-0,103	-0,09	-0,384	38,46	0,021			0,26	-0,314	53,85
t	0,477	-0,35	-1,229	-0,50	-0,943	30,77	0,929	0,38	0,655	0,16	0,524	53,85
t-1	0,131	0,21	0,597	-0,05	0,035	46,15	0,412	0,32	0,915	0,39	0,804	53,85
t-2	0,800	0,59	1,762***	0,92	1,503	53,85	0,426	0,89	2,270**	0,60	2,271**	84,62
t-3	0,000			-0,01	-0,524	46,15	0,032			-0,87	0,105	46,15
t-4	0,914	-0,65	-3,194*	-0,58	-2,551**	15,38	0,010			-0,73	-1,433	23,08
t-5	0,077	-0,18	-0,516	-0,36	-1,153	38,46	0,068	0,73	1,170	0,00	0,664	46,15
t-6	0,609	0,26	0,866	0,05	0,804	53,85	0,762	1,10	2,589**	1,17	2,201**	76,92
t-7	0,767	-0,08	-0,202	0,31	-0,035	53,85	0,962	0,10	0,209	0,27	0,175	61,54
t-8	0,856	0,07	0,260	-0,12	0,245	46,15	0,219	-0,73	-0,856	-0,45	-0,454	46,15
t-9	0,870	-0,30	-1,121	-0,23	-1,223	30,77	0,965	-0,43	-1,210	-0,52	-1,083	30,77
t-10	0,867	-0,31	-2,618**	-0,20	-2,411**	15,38	0,544	0,49	1,397***	0,76	1,293	53,85
Olay Pencereleri	Shapiro-Wilk W test	CAR (%)	Tek Örneklem t Testi istatistiği	CMAR (%)	Tek Örneklem Wilcoxon İşaretli SıraTesti Z istatistiği	% CAR>0	Shapiro-Wilk W test	CAR (%)	Tek Örneklem t Testi istatistiği	CMAR (%)	Tek Örneklem Wilcoxon İşaretli SıraTesti Z istatistiği	% CAR>0
(-10,10)	0,858	-0,63	0,319	-1,37	-0,454	46,15	0,048			4,09	0,943	69,23
(-5,5)	0,127	-0,52	0,357	-2,18	-0,734	30,77	0,201	-0,53	0,241	0,09	0,105	53,85
(-3,3)	0,147	0,35	-0,382	-0,54	-0,175	30,77	0,557	-0,73	0,431	0,08	-0,175	53,85
(-1,1)	0,993	-0,19	0,398	-0,05	-0,245	46,15	0,036			0,56	0,524	69,23
(0,10)	0,525	-0,44	0,285	-0,25	-0,105	46,15	0,534	-1,98	0,782	-1,08	-0,943	38,46
(0,5)	0,016			-1,26	-1,363	23,08	0,178	-2,68	1,594***	-2,71	-1,712***	30,77
(0,3)	0,986	-0,67	0,760	-0,66	-0,804	38,46	0,577	-2,46	1,818**	-1,63	-1,503	30,77
(0,1)	0,939	-0,40	0,829	-0,11	-0,664	46,15	0,107	-0,43	0,483	0,87	0,035	53,85
(-1,0)	0,567	-0,14	0,419	-0,22	-0,524	30,77	0,662	0,70	-1,410***	0,77	1,293	61,54
(-3,0)	0,005			-0,53	-0,454	30,77	0,147	2,11	-1,518***	0,63	1,153	61,54
(-5,0)	0,009			-1,44	-0,594	30,77	0,415	2,52	-1,640***	1,42	1,123	61,54
(-10,0)	0,038			-1,61	-0,734	30,77	0,749	3,04	-1,449***	1,77	1,223	61,54

Tabloda yer alan *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Çalışmada TCMB Para Politikası Kurulu tarafından faiz değişikliği yapılmayan kararların BİST Banka Endeksinde anormal getiri meydana getirip getirmediği de incelenmiş ve sonuçlar Çizelge 3'de gösterilmiştir. Piyasa modeline göre karar tarihinden 5 gün önce negatif ortalama anormal getiri bulunduğu ve 8 gün sonra pozitif ortalama anormal getiri bulunduğu istatistiksel olarak açıklanmıştır. Sabit ortalama anormal getiri modeline göre karar tarihinden 7 gün önce

ve 5 gün sonra pozitif ortalama anormal getiriler oluştuğu istatiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Kümülatif anormal getiriler incelendiğinde piyasa modeline göre sadece (0,10) olay penceresinde tespit edilen %1,44 anormal getirinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Sabit ortalama getiri modeline göre ise sadece (-1,0) olay penceresindeki kümülatif anormal getirilerin medyanının negatif olduğu anlamlı bulunmuştur.

Çizelge 3. Faiz Değişikliği Yapılmayan Kararlarının Anormal Getirileri ve Kümülatif Anormal Getirileri

	Pazar Modeli						Sabit Ortalama Getiri Modeli					
Olay Günleri	Shapiro-Wilk W test	AAR (%)	Tek Örneklem t Testi istatistiği	MAR (%)	Tek Örneklem Wilcoxon İşaretli SıraTesti Z istatistiği	% AR >0	Shapiro-Wilk W test	AAR (%)	Tek Örneklem t Testi istatistiği	MAR (%)	Tek Örneklem Wilcoxon İşaretli SıraTesti Z istatistiği	% AR >0
t+10	0,637	0,28	1,195	0,18	1,241	66,67	0,899	0,06	0,167	-0,07	0,065	50,00
t+9	0,863	0,12	0,496	0,08	0,588	50,00	0,351	0,24	0,533	-0,16	0,109	44,44
t+8	0,922	0,40	1,508***	0,41	1,241	61,11	0,325	0,56	1,124	0,47	1,285	66,67
t+7	0,517	0,07	0,279	-0,02	-0,152	44,44	0,595	0,26	0,562	0,35	0,631	61,11
t+6	0,632	-0,04	-0,157	-0,11	0,022	44,44	0,596	-0,09	-0,214	-0,29	-0,327	44,44
t+5	0,209	0,21	0,901	-0,04	0,631	50,00	0,384	0,59	1,679***	0,78	1,546	61,11
t+4	0,027			0,02	0,544	55,56	0,672	0,01	0,016	-0,32	-0,196	38,89
t+3	0,554	0,18	0,662	0,19	0,501	61,11	0,364	0,10	0,203	-0,30	0,109	44,44
t+2	0,137	-0,26	-0,684	-0,47	-1,198	33,33	0,474	-0,32	-0,734	-0,57	-1,023	38,89
t+1	0,936	0,29	1,124	0,43	1,067	55,56	0,312	0,14	0,234	-0,37	-0,283	38,89
t	0,010			-0,60	-0,980	38,89	0,215	0,13	0,209	0,36	0,370	55,56
t-1	0,559	-0,03	-0,130	-0,05	-0,370	38,89	0,088	-0,49	-1,048	-1,08	-1,154	27,78
t-2	0,899	0,30	1,250	0,28	1,285	55,56	0,425	0,21	0,441	0,12	0,196	50,00
t-3	0,904	-0,09	-0,481	-0,08	-0,414	44,44	0,214	0,09	0,159	-0,23	0,152	44,44
t-4	0,273	0,19	0,852	-0,02	0,414	50,00	0,262	-0,22	-0,591	-0,31	-1,067	33,33
t-5	0,281	-0,39	-1,757**	-0,20	-1,372	38,89	0,242	0,15	0,398	0,42	0,240	61,11
t-6	0,310	-0,14	-0,401	-0,36	-0,370	33,33	0,037			-0,08	-0,196	50,00
t-7	0,783	-0,16	-0,628	-0,06	-0,631	50,00	0,059	0,51	1,458***	0,01	1,111	50,00
t-8	0,594	-0,07	-0,220	-0,08	-0,196	50,00	0,001			-0,55	-0,414	38,89
t-9	0,775	0,10	0,490	0,12	0,762	55,56	0,004			-0,13	-0,588	50,00
t-10	0,999	0,07	0,271	0,12	0,370	55,56	0,292	-0,31	-0,516	-0,60	-0,370	33,33
Olay Pencereleri	Shapiro-Wilk W test	CAAR (%)	Tek Örneklem t Testi istatistiği	CMAR (%)	Tek Örneklem Wilcoxon İşaretli SıraTesti Z istatistiği	% CAR>0	Shapiro-Wilk W test	CAAR (%)	Tek Örneklem t Testi istatistiği	CMAR (%)	Tek Örneklem Wilcoxon İşaretli SıraTesti Z istatistiği	% CAR>0
(-10,10)	0,478	1,22	0,776	1,09	0,675	55,56	0,967	1,05	0,397	0,85	0,240	50,00
(-5,5)	0,282	0,59	0,568	-1,07	0,196	44,44	0,814	0,39	0,225	0,65	0,283	50,00
(-3,3)	0,582	0,31	0,388	0,38	0,152	55,56	0,146	-0,14	-0,106	-1,79	-0,370	44,44
(-1,1)	0,038			0,05	0,196	55,56	0,010			-1,22	-0,980	33,33

(0,10)	0,650	1,44	1,501***	0,69	1,328	66,67	0,413	1,67	0,936	2,70	1,328	61,11
(0,5)	0,916	0,61	0,827	0,46	0,762	55,56	1,000	0,65	0,511	0,85	0,501	61,11
(0,3)	0,294	0,13	0,245	0,21	-0,065	50,00	0,840	0,05	0,050	-0,66	-0,152	44,44
(0,1)	0,011			-0,03	-0,022	44,44	0,020			0,02	0,065	55,56
(-1,0)	0,014			-0,39	-1,067	38,89	0,001			-1,03	-1,677***	27,78
(-3,0)	0,012			0,14	-0,022	55,56	0,250	-0,05	-0,047	-0,44	-0,283	44,44
(-5,0)	0,204	-0,09	-0,129	0,26	0,196	61,11	0,875	-0,13	-0,106	0,76	-0,240	55,56
(-10,0)	0,990	-0,29	-0,278	-0,50	-0,240	44,44	0,876	-0,49	-0,265	0,92	-0,196	55,56
Tabloda yer alan *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.												

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Faiz oranlarındaki değişimlerin firmaların nakit akışlarını ve nakit akışlarının iskonto edilmesinde kullanılan oranları etkilemesi beklenir ve bu nedenle firma değerinde farklılığa neden olur. Temel fonksiyonu faizle kaynak toplayarak bu kaynakları faizle kredi olarak kullandırmak olan bankalarda ise bu etkinin daha da belirgin olması beklenir. Bu nedenle piyasa faiz oranları üzerinde etkili olan temel unsurlardan bir tanesi olarak TCMB politika faizinin de bankaların hisse senedi değeri üzerinde etkisi olması beklenebilir. Bu çalışmanın amacı da TCMB Para Politikası Kurulunun faiz kararlarının BİST Banka Endeksinde anormal getiriye neden olup olmadığını araştırmaktır.

Çalışmada elde edilen bulgular, sabit ortalama getiri modeline göre TCMB Para Politikası Kurulunun, politika faizinde indirim kararları öncesindeki 10 günlük dönemde BİST Banka Endeksinde pozitif ortalama kümülatif anormal getiriler bulunduğunu göstermiştir. Fakat faiz indirim kararından sonraki 5 günlük dönemde oluşan negatif kümülatif anormal getirinin, karar öncesinde oluşan pozitif anormal getirinin büyük ölçüde ortada kalmasına neden olduğu belirlenmiştir. Özetle BİST Banka Endeksi'nde faiz indirim kararından önce pozitif anormal getiri elde edilmesi mümkünken faiz indirim kararı sonrasında elde edilen bu anormal getirinin yaklaşık olarak nötrlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Faiz değişikliği yapılmayan Para Politikası Kurulu toplantıları için sabit ortalama getiri modeline göre sadece karardan 1 gün öncesi ile karar tarihi arasındaki kümülatif anormal getirinin medyanının negatif olduğu belirlenmiş, piyasa modeline göre de karar tarihi ile 10 gün sonrası arasındaki dönemde ortalama pozitif anormal getiri elde edildiği tespit edilmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgular, yatırımcıların faiz indirim beklentileri bulunması durumunda karar tarihinden önce BİST Banka Endeksine yapacakları yatırım ile pozitif anormal getiriler elde edebileceklerine işaret etmektedir. Faiz değişikliği olmayan kararlar için ise karar sonrasında BİST Banka Endeksine yapılacak yatırım ile sınırlı olmakla birlikte pozitif anormal getiri elde edilebileceği sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada sadece faiz kararlarının BİST Banka Endeksi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda faiz kararlarına ilişkin beklentiler ile faiz kararlarının birlikte değerlendirilmesi ile bu etkinin nasıl şekillendiğinin incelenmesi literatüre önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aydeniz, E. (2009). Makroekonomik göstergelerin firmalarin finansal performans ölçütleri üzerindeki etkisinin ölçülmesine yönelik bir araştirma: Imkb'ye kote gida ve içecek işletmeleri üzerine bir uygulama. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 263-278.

BDDK (2022). Aylık Bankacılık Sektörü Verileri. Erişim Adresi: https://www.bddk.org.tr/BultenAylik/tr/Home/Gelismis

Belke, M. ve Unal, E.A. (2017). Determinants of bank profitability: evidence from listed and non-listed banks in Turkey. *Journal of Economics, Finance and Accounting (JEFA)*, 4(4), 404-416.

Çoşkun, N. ve Topaloğlu, E. E. (2016). Makroekonomik Faktörlerin Finansal Performansa Etkisi: Borsa İstanbul Firmaları Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2016 Aralık ICOMEP Özel Sayısı, 68-82.

Elyasiani, E. ve Mansur, I. (2004). Bank stock return sensitivities to the long-term and short-term interest rates: a multivariate GARCH spproach. *Managerial Finance*, 30(9), 32-55.

Garayev, B., Keçili, M. Ç., Esen, E. ve Temizel, F. (2020). CDS Primi ve Faiz Oranının BİST Banka Endeksine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme. *Alanya Akademik Bakış*, 5(1), 231-244.

Gündoğdu, F. ve Aksu, H. (2011). Mevduat Bankaciliğinda Karlilik Ve Makroekonomik Değişkenler İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 243-270.

Güngör, B. ve Yerdelen Kaygın, C. (2015). Dinamik panel veri analizi ile hisse senedi fiyatini etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 149-168.

Isa, M. A. M., Ismail, N., Latif, R. A. ve Samsudin, S. (2021). Sensitivity of Banks' Stock Returns to the Changes in The Market, Interest and Exchange Rates: Evidence from Malaysia. *International Journal of Academic Research in Accounting Finance and Management Sciences*, 11(1), 256-270

Jawaid, S. T. ve Ul Haq, A. (2012). Effects of interest rate, exchange rate and their volatilities on stock prices: evidence from banking industry of Pakistan. *Theoretical & Applied Economics*, 19(8), 153-166.

Kandil Göker, İ. E. ve Uysal, B. (2020). Turizm sektöründe faiz oranı ve döviz kurunun karlılık üzerindeki etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 159-170.

Küçüksille, E. (2019). MSCI Değişim Duyurularının Hisse Senedi Getirilerine Etkisi. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 155-166.

Perera, P. R. M. R. (2016). The Importance of Interest Rate in Determining Stock Returns of Banks Finance and Insurance Companies in Sri Lanks. *International Journal of Management and Commerce Innovations*, 3(2), 451-454.

Priti, V. (2016). The Impact of Exchange Rates and Interest Rates on Bank Stock Returns: Evidence from US Banks. *Studies in Business & Economics*, 11(1), 124-139.

Poudel, R. L. (2017). Macroeconomic and Firm-Specific Variables affecting Stock Price: Evidence from Commercial Banks of Nepal. *Journal of Interdisciplinary Studies*, 6, 17-27.

Sarıgüzel, A. (2019). *Faiz oranı ve döviz kurlarındaki (Euro/Dolar) değişiminin banka pay senedi getirilerine etkisi: Türkiyede bankacılık sektöründe bir uygulama (2002-2018)* (Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas). Erişim Adresi: https://acikerisim.cumhuriyet.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12418/12410/10295753.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Sarıtaş, H., Kangallı Uyar, S. G. ve Gökçe, A. (2016). Banka karlılığı ile finansal oranlar ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin sistem dinamik panel veri modeli ile analizi: Türkiye araştırması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1), 87- 108.

Taşkın, F. D. (2011). Türkiye'de ticari bankaların performansını etkileyen faktörler. *Ege Akademik Bakış*, *11*(2), 289-298.

TCMB (2018). 2019 Yılı Para ve Kur Politikası. Erişim Adresi: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e8681e26-e3e6-4476-b79d-b2aa9e8f34d2/2019ParaKur.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-e8681e26-e3e6-4476-b79d-b2aa9e8f34d2-mtZhGm2

Topaloğlu, E. E. ve Karakozak, Ö. (2018). Makroekonomik faktörler ve pay senedi getirisi: BİST banka endeksi firmaları üzerine panel veri analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 78, 199-216.

Tuna, İ. (2019). Altın Fiyatları, Döviz Kuru ve Faiz Oranlarının BIST Bankacılık Endeksine (XBANK) Etkisi. *23. Finans Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 1215-1223.

Türgüt, C. ve Çetenak, Öztürk, Ö. (2020). TCMB Faiz Oranı Kararlarının Banka Hisse Senedi Getirileri Üzerine Etkisi: 13 Eylül 2018 Tarihli Açıklama Örneği. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 63-72.

Türkdönmez, C. S. ve Babuşcu, Ş. (2019). Bankaların Karlılık Performansını Etkileyen Faktörler. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 37-54.

Yetgin, N., & Ersoy, E. (2021). Firmaların BIST Kurumsal Yönetim Endeksine Alınmasının Hisse Senedi Getirisine Etkisi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 181-200.

Yıldırım, S., Ögel, S. ve Alhajrabee, O. (2020). Enflasyon ve Faiz Oranlarının Hisse Senedi Getirilerine Etkisinin Araştırılması: BİST Mali Endeksi Üzerinde Ampirik Uygulama. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 185-191.

Yücedağ Erdinç, N. (2020). Borsa İstanbul'da İşlem Gören İmalat İşletmelerinin Karlılığını Etkileyen İşletmeye Özgü ve Makroekonomik Değişkenlerin Analizi. *Third Sector Social Economic Review*, 55(4), 2108-2125.

Zengin, B. (2020). Faiz Oranları, ABD Doları, Euro ve Bist 100'ün Bist Bankacılık Endeksi İle İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *İşletme Akademisi Dergisi*, 1(1), 77-87.

HUMAN SECURITY IN NATO'S SOUTH

Assoc. Prof. ESRA PAKİN-ALBAYRAKOĞLU[1]

[1] Bahçeşehir University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences

- ORCID ID: 0000-0001-5388-9606

ABSTRACT

NATO has forecasted that in the next ten years, a more comprehensive approach to security will become an imperative and "The South" will likely grow in importance for the Alliance. Thus "Human Security", which has been on the agenda since 2004 as a multi-vectoral view to security that prioritizes people, assumes greater urgency. The concept relates to risks and threats to populations where the Alliance conducts operations or activities, while it also reflects a gender perspective based on the UN's Women, Peace and Security agenda of 2000. As for "The South", it refers to a large area including North Africa and the Middle East, sub-Saharan Africa and Afghanistan. The region is a hotbed of instability and insecurity, not only in terms of illegal migration emanating from Libya, Iraq, Syria, and Afghanistan but also in terms of Russian and Chinese overtures in the region to exploit regional vulnerabilities. Accordingly, this article sheds light on NATO's efforts in a complex geography to combat trafficking in human beings; protect children in armed conflict; prevent and respond to conflict-related sexual violence; and protect civilians as well as cultural property. A concerning trend in The South is the confluence of conventional and asymmetric challenges, which affects people directly. Therefore, the research focuses on how NATO integrates the Human Security perspective across its collective defense, crisis management and cooperative security tasks and how this has played out in three selected conflict zones: Afghanistan, Iraq-Syria, and the Sahel Belt in Africa.

Keywords : Human Security; NATO; The South; Women, Peace and Security

1. INTRODUCTION

From the new millennium onwards, NATO has accorded greater importance to bring stability and order in its southern neighborhood by upholding human security as a complementary tool to national security.

1.1. Human Security

The United Nations Development Programme (UNDP) coined this phrase in its Human Development Report as a multidimensional approach to security, prioritizing the well-being of people. Put simply, it pertains to "risks and threats to populations where NATO has operations, missions or activities" as well efforts to tackle them. By emphasizing human dignity and security, NATO distinguishes itself from authoritarian state and non-state rivals, who continuously breach basic human rights and liberties. The multiple strands of Human Security from NATO's standpoint are as follows: "Protection of civilians; Protection of children in

armed conflict; Combating trafficking in human beings; Conflict-related sexual violence, and Cultural property protection." Woven through all these areas is a gender perspective based on the UN's Women, Peace and Security Agenda of 2000 (NATO, 2020, November 25; NATO, December 21, 2021).

1.2. The South

The term represents a broad territory incorporating the Middle East and North Africa (MENA) as well as sub-Saharan Africa and Afghanistan. This region is often known for being fragile and unstable, thereby paving the way to an excessive and often illegal refugee flow to Europe for a brighter future. Afghanistan, Iraq, Libya and Syria stand out as conflict hot spots from which transboundary issues emanate. This has been a novel and alarming trend in the South, where conventional and unconventional threats merge. To add more to these problems, NATO confronts Russia and China in the same geography, as the latter seek to carve out a larger room of maneuver for themselves by taking advantage of regional vulnerabilities (NATO 2020). According to the Global Peace Index of 2021, the MENA features as "the world's least peaceful region," while conflicts in the Horn of Africa, the Sahel Belt and sub-Saharan Africa account for more than 65% of conflicts round the globe (IEP, 2021).

1.3. Related NATO Mechanisms and Partners

It is estimated that, in the coming decade, "the 360-degree approach to security will become an imperative" and the South will become a high-ranking agenda item for the transatlantic alliance. In order to stem the tide of instability and insecurity emanating from its southern border, NATO increasingly cooperates with various states and institutions (NATO 2020, November 25).

Established in December 1994, *The Mediterranean Dialogue* is a partnership forum under the NATO banner that aims to stabilize its Mediterranean and North African neighborhood. Likewise, cooperation between NATO and the *African Union (AU)* was officially launched in 2005. At the same time, NATO participates in the *Global Coalition to Defeat ISIS/Daesh* of September 2014, which it supports through AWACS intelligence flights. To complement these endeavors, NATO has nine *global partners*, including Afghanistan and Iraq. *NATO Strategic Direction-South Hub* was operationalized in September 2017 under the roof and lead of the Allied JFC Naples, bringing together NATO Allies and partners with local and regional experts from MENA, Sahel and Sub-Saharan Africa. Founded in October 2018 as a non-combat advisory mission for capacity building and training, *NATO Mission in Iraq* also falls under the authority of the Allied JFC Naples. Last but not the least, NATO collaborates with *Blue Shield International*, which specializes on exercises concerning cultural property protection in armed conflict (NATO 2020, March 27; NSD-S Hub, 2022).

2. STRANDS OF HUMAN SECURITY

NATO has defined five interrelated strands of human security as elaborated below through case studies. Even though the Alliance has conducted various activities for the purpose of attaining positive peace in the South, many challenges endure.

2.1. Protection of Civilians

Conflict starts and gets protracted so long as there is easy access to fighting material. In this vein, the South is infamous for proliferation and illicit circulation of small arms and light weapons used by various insurgents and terrorists. In the case of Africa, intercommunal and

inter-ethnic fighting, largely over land and water scarcities, are exploited by extremist groups like Al-Qaida affiliated JNIM, Al-Shabab in Somalia and Mozambique, Boko Haram, Islamic State in the Greater Sahara (ISGS) and Islamic State in West Africa Province (ISWAP). In Afghanistan, in the wake of the Ghani Government's downfall, Taliban, ISIS-Khorasan (ISIS-K) and Al-Qaida have been resurgent in Afghanistan. In Iraq and Syria, entrenched insurgency with high-tech gear by ISIS, Kurdistan Workers' Party (PKK) [regarded as a terrorist group by the USA and the EU] and its affiliates PYD (Democratic Union Party) and YPG (People's Protection Units) create havoc. Relocation of foreign terrorist fighters (FTF) to other conflict zones also complicate the issue. An interesting finding is the skyrocketing number of female jihadis, primarily in MENA. On another note, abusive counterinsurgency and counterterrorism (COIN/CT) operations and the near total impunity for crimes by state forces create disillusionment among the public (Demiralp, 2017; NSD-S Hub, 2021; UNSC, 2021, May 3; UNSC, 2021, September 30).

As per the situation in Africa; extremism, illicit arms flows and displacement of millions in eastern DRC, the Lake Chad Basin, Mozambique, the Sahel and Somalia are striking features. Al Qaeda-linked groups in Mali have prevented farmers and hunters from harvesting their fields or hunting, resulting in the displacement of 400,000 by September 2021. In Somalia, there were at least 899 civilian casualties, including 441 killings mostly at the hands of Al-Shabab, between late November 2020 and late July 2021. In Libya, the use of landmines by the Wagner Group of Russia has killed and maimed people, while migrants are being sold in slave auctions (Human Rights Watch, 2021; OIC Sawt Al-Hikma Center, 2022; UNSC, 2021, September 30).

In Afghanistan, there was 43% increase in civilian deaths from improvised explosive devices (IED) in 2020 as compared to 2019. From the onset of negotiations in 2020 onwards, there was visibly more Taliban violence against government officials, human rights defenders, journalists and women in general. Al-Qaida, which scored attacks in 18 provinces since 2020, celebrates the victory of Taliban, while the ISIS-K is active and dangerous. Continuing hostilities have undermined the delivery of COVID-19 humanitarian aid. On the other hand, Afghanistan's Uyghurs fear about China entering the vacuum left by the USA (UNSC, 2021, June 1; Gunter, 2021).

There have been arbitrary arrests and enforced disappearances of people fleeing ISIS-held areas by Iraqi forces, Iranian-led People's Mobilization Forces (PMF or Hashd al-Shaabi), and the PKK. Denial of basic rights and requirements and sexual exploitation in internally displaced people (IDP) camps are rampant. Both Baghdad and Erbil (Kurdish Regional Government) are critical of the PKK as it learns offensive tactics from ISIS and seeks to establish an independent state encompassing Iraqi, Syrian and Turkish territories (Amnesty International, 2018; Gutman, 2017; US Department of State, 2021).

2.2. Protection of Children in Conflict

Pathetically, children are recruited for various purposes of war by governments and insurgents/terrorists alike. Many are born to foreign terrorist fighters (FTF), some of whom are being repatriated and demanding demobilization, disarmament and rehabilitation (DDR). In detention centers and IDP camps, they are still exposed to extremist ideology. It is estimated that around 13% of ISIS FTFs are women, who can be instrumental in raising the next generation of jihadists. Cross-border spillover of conflicts also affect children, particularly in the Lake Chad basin and the Sahel, and the majority of victims have been spotted in

Afghanistan, the DRC, Somalia, Syria and Yemen (Capone, 2017; NATO COE-DAT, 2020; Spyra, 2020; UNSC, 2021, May 6).

In Africa, extremists as well state forces not only use children as combatants or in support roles but also abuse them sexually. In 2020, 4,714 serious violations against 3,810 children were noted in Somalia, 899 cases against 731 children in the CAR; 809 cases against 535 children in Mali; and 762 cases against 685 children in the Lake Chad basin. Somali authorities unlawfully detain children for alleged ties with armed groups. Boko Haram in Nigeria abducts children to turn them into soldiers or sex slaves. In Libya, a total of 287 schools have been damaged or destroyed, while Government of National Accord (GNA), Libyan National Army (LNA), and affiliated militia deployed child soldiers. In Burkina Faso the local jihadi group Ansaroul Islam, ISGS and JNIM looted and destroyed schools (Human Rights Watch, 2021; UNSC, 2021, May 6).

In Afghanistan, there were 3,061 serious violations against 2,863 children in 2020. Children are being held in camps for alleged relations with armed groups, while investigations and judicial process are delayed. Afghan National Defence and Security Forces have been persistent perpetrators of child recruitment since 2009. The government fails to prosecute any officials for child abuse. Recruitment and use of 196 boys were documented as follows: The Taliban (172), Afghan National Police (5), Afghan National Army Territorial Force (4), pro-government militia (7) and jointly by the Afghan Local Police and pro-government militias (8). Among those responsible for the killing (760) and maiming (1,859) of 2,619 children, the Taliban (940) and government/pro-government forces (962) stand out (UNSC, 2021, May 6; UNSC, 2021, July 16; US Department of State, 2021).

Also observed was the forcible use of children by Iraqi forces, the ISIS, the PMF, the PKK, and Iran-backed militias. Baghdad has not investigated or held accountable non-compliant units. In 2020, a total of 79 children were killed (24) and maimed (55) mainly by ISIS (36). 27 cases of military use of schools by the Iraqi police (22), the KRG military forces (1) and the Iraqi Army (4) were documented (UNSC, 2021, May 6; US Department of State, 2021). As of 1994, the PKK's systematic recruitment of children especially from Europe is noteworthy. Kurdish and Yezidi children are recruited by PKK-affiliated People's Defense Forces (HPG) and Yezidi Shingal Resistance Units (YBŞ) to fight against ISIS. The HPG has gathered children from the PKK-administered Martyr Khairy school, whose curriculum is set by the Kurdish-controlled Syria. Children suspected of joining the PKK ranks have been seized and mistreated by the KRG security forces (UNHCR, 2001; Human Rights Watch, 2016; Wilkofsky and Zaman, 2020).

2.3. Combating Trafficking in Human Beings

The US 2021 Trafficking in Persons Report lists Afghanistan and Syria among the 11 states featuring a "documented policy or pattern" of human trafficking. In Africa, particularly Libya and Somalia, human trafficking and smuggling affect both men and women almost equally. The Iraqi Government is making efforts but still it fails to fulfil the standards for the elimination of trafficking. From the 1990s onwards, the PKK has generated nearly $90m from criminal activities, including human smuggling from Europe to Iraq and Syria. Sadly, families sometimes had to sell children into trafficking to settle debts (Conradi, 2013; Ilgıt and Kayhan Pusane, 2018, US Department of State, 2021).

State officials in Africa are widely implicated in trafficking and they are reluctant to take concrete steps to stem the tide of trafficking. As of late 2020 in Libya, there are approximately 574,000 migrants and 43,000 refugees and asylum-seekers, while armed groups with possible links to trafficking networks maintain services at state-run detention centers. In Nigeria, traffickers take advantage of the children born in unregulated "baby factories" as they operate in organized webs throughout Europe. In Somalia, Al-Shabab is the main actor in trafficking and traffickers often subject children as well as men to forced labor and begging in the Arabian Gulf (US Department of State, 2021).

Afghan authorities continue to arrest, detain, penalize, and abuse trafficked victims. On account of insufficient victim protection, some NGOs are hesitant to report traffickers. The police do not regularly refer trafficking victims to already limited number of shelters, which accept only females. At times, victims in orphanages are subjected to trafficking as well. Some parents also sell children into trafficking, while there have been instances of spontaneous child abduction across borders (Conradi, 2013; UNSC, 2021, July 21; US Department of State, 2021).

The Iraqi government and the Kurdish Regional Government fail to observe the standards for the elimination of trafficking. Deficiencies exist in identification and referral procedures, and there are allegations of official complicity. There has been no investigation or prosecution about sexual abuse and trafficking of women and girls in IDP camps. The government lacks adequate protection or care services for trafficked victims and there exist no shelters for male victims. Iraqi, Iranian, and Syrian women and girls, as well as queer persons from various ethnic and religious backgrounds are extremely vulnerable. Trafficking networks sell Iraqi children to neighboring countries as well as Europe. The PKK gathers children mainly from Europe to Iraq and Syria for combat purposes (US Department of State, 2021; Ilgıt and Kayhan Pusane, 2018).

2.4. Conflict-Related Sexual Violence (CRSV)

In conjunction with easy access to arms and remarkable increase in militarization, CRSV is employed as a tactic of war, terrorism and torture. Women and girls often bear the brunt of sexual violence against the backdrop of conflict, displacement and COVID-19. The economic dire straits and absence of social safety nets have also prompted many to "forced marriage" and "survival sex." Underreporting due to cultural stigma and fear is a mounting challenge, while state authorities scarcely process sexual violence reports. Perpetrators are occasionally released from custody to curb transmission in crowded facilities. Boys and men, as well as the queer community are also victims (UNSC, 2021, May 6; Margalit, 2018).

In DRC, out of 1,053 CRSV cases noted in 2020, the majority (700) were attributed to non-state armed groups while state actors accounted for the remaining cases. In Mali, 1,020 CRSV cases were documented. CRSV in Somalia (419) was mainly attributed to clan militias and Al-Shabab; Somali Police (16 cases), and the Somali National Army (25 cases). In CAR, out of 240 cases of CRSV, 10 cases were attributed to the CAR Armed Forces. Likewise, 59 reported perpetrators of rape were released from detention centers to minimize virus transmission (UNSC, 2021, March 30).

In Afghanistan, 271 cases of Sexual and Gender Based Violence (SGBV) were defined in 2020, 18 of which were verified as CRSV. CRSV affecting 13 children was attributed to the Afghan National Police (6), Taliban (3), Afghan National Army (1), Afghan Local Police (1),

pro-government militia (1) and Afghan National Army Territorial Force (1). Activist women were especially targeted (UNSC, 2021, March 30; UNSC, 2021, May 6).

As for Iraq, the exact number of women and children sold as sex slaves since 2003 is unknown. The ISIS stands out in CRSV, targeting especially Christian, Yazidi, Turkomen and Shabak women. Men accused of homosexuality are directly executed by ISIS. Mothers with children born out of rape face barriers to attain identity cards and get access to services. Courts use counterterrorism frameworks to prosecute ISIS members, with no charges of sexual violence. Efforts by the Iraqi government to document and categorize SGBV are absent. Officials in the Iraqi security service, local government, and militias in charge of guarding IDP have assaulted women and girls in the camps. Due legislation and social support for children born of sexual violence remain lacking. Many victims are pressured to leave their children in orphanages in Iraq and Syria. Most crimes remain undeclared; honor killings and child marriages are common (Al-Amal et al., 2020, Human Rights Watch, 2020; Margalit, 2018).

2.5. Cultural Property Protection

In Iraq, Syria and Afghanistan, the destruction of heritage is not just "collateral damage" but a deliberate tactic and a revenue source. The ISIS terrorizes an area dubbed the "cradle of civilizations", which contains over 4,500 archeological sites at least seven of which are world heritage sites. Taliban seeks anything that represents a living object to be destroyed. Sometimes ordinary citizens also engage in looting to make money. Also complicating the picture is Russia and China's "heritage diplomacy" to enhance their respective influence in the South (UNSC, 2021, July 21; NATO, 2017, December 20).

The 2011 uprisings led to a larger-scale, more organized and systemic exploitation of the MENA region's heritage than seen before. In Mali, terrorist group Ansar Dine destroyed mausoleums, mosques and cemeteries, and burnt or smuggled more than 4,000 ancient manuscripts. Libya witnesses cultural looting and sensational destruction of cultural objects by jihadist groups, and pieces of Libyan heritage continue to appear on European and American art markets. In 2020, there was a marked increase in illicit excavations in Africa (32%) (Karimi, 2012; INTERPOL, 2021, October 18).

In Afghanistan, the Bamiyan Valley, the Old City of Herat, and the UNESCO World Heritage sites of the Minaret and Archaeological Remains of Jam desperately need protection. When the Taliban took control of Kabul in 1996, militants rampaged through the National Museum. In 2001, they demolished the ancient Buddhas of Bamiyan, representing Afghanistan's pre-Islamic history. In 2019, the Taliban captured the 12th-century Minaret of Jam (Bezhan, 2019; UNESCO, 2021). Besides these extremists, NATO has been inadvertently involved in the destruction of heritage sites. According to a pilot survey conducted in 2016 in order to assess how often military bases affect cultural heritage, nine military sites were located on or close to archeological sites, which inflicted damage, for example through the construction of roads, pits and trenches (Rosén, 2017).

In Iraq and Syria, various sites were harmed since 2003 by looters or through the damage inflicted by coalition military equipment. The ISIS, Al-Nusra (currently, Hayat Tahrir Al-sham in Idlib, Syria), and Al-Qaeda have destroyed sites, and looted and smuggled cultural property from museums, libraries and archives. The ISIS attacks both local minorities' cultural property and world heritage. Its Department of Antiquities features heavy machinery and digging groups. Amidst this crisis, Russia and China offer their services by getting involved in the restoration

of National Museum of Palmyra, excavations in Iraq's Dhi Qar governorate, and the Asian Cultural Heritage Protection initiative (Brodie and Sabrine, 2018; Stewert, 2019; Willet 2016; Xi, 2021; Zeed, 2021).

3. ANALYSIS AND RECOMMENDATIONS

Conflict, migration, sexual violence, terrorism and trafficking are often poverty and inequality problems. Therefore, in collaboration with existing and new partners, NATO should focus more on tackling the root causes of problems rather than dealing with the symptoms. However, resilience and sustainability demand projects "by the people, for the people." Accordingly, less contact with locals means less situational awareness and more negative publicity in population-centric operations (Nemeth, 2011; Yalçınkaya and Özer, 2017).

War fighting and peacebuilding are irreconcilable. Positive peace can be attained only after a mutually reassuring ceasefire and an inclusive peace accord. New structures of governance informed neither by history, nor the political and ethnic realities on the ground are doomed. If corrupted and dysfunctional, top-down state-building would fuel insurgency and terrorism. Understanding the resources, motives and support behind these issues is the key to eradicating the root causes of conflicts. Recruiting civil servants with local accountability would be helpful in mitigating corruption and neutralizing identity politics. Civil society organizations can also assist in monitoring corruption and rewriting the social contract. Locals can be utilized to prevent and deter trafficking. Since all borders leak in one way or another, there is no cutting-edge technological solution to tackle a myriad of border security issues. Earning the trust of locals might be of help to keep track of traffickers and their activities (Ahmed, 2017; Larson and Ramsbotham, 2018; Mansfield, 2021; Nossiter and Gall, 2021).

There is also a genuine need for "gender-conscious" Preventing and Countering Violent Extremism (PCVE) programs, rather than more female boots on the ground. Gender-balanced units are surely essential, but prescriptive PCVE programs often do not give heed to local people and their work is based on misguided notions of women. Wives or mothers may be more sensitive to observe behavioral changes among male family members and may assist NATO forces as early warning actors; but some are recruiters or perpetrators themselves in the name of jihad. Thus, NATO should embrace more the diversity of local identities and needs to realize the root causes of conflicts, since some women would be fine with burqa but desperate for food (Lewis, 2019; Nordic Centre for Gender in Military Operations, 2015; Al-Kadi and Vale, 2020; Singh, 2020; Kamminga, 2019).

Taking into account the increasing number of women to join the ranks of extremists for various reasons, NATO's effective counter-narratives should consider how different extremist groups assign different roles to women like suicide bombers or moral police. Adding provisions of sexual violence in ceasefire and peace agreements and related monitoring/verification frameworks would be beneficial for gender justice, and DDR programs must also include women along with male combatants. Another noteworthy policy would be tapping into the power of local women to overcome trauma and reach reconciliation. Tribal women have traditionally been active in ceasefire brokering and hostage release, while their time-honored means of healing through story telling might be another asset (NATO COE-DAT, 2019; UN, 2020; UNSC, 2021, March 30; Duncanson and Farr, 2019; Lewis, 2019).

Last but not the least, it would be beneficial to employ "operational archeologists" that would collaborate with locals for registry and security of cultural property. The inventories and archives of civilizational heritage should be fully digitized, and testimonies and audio-visuals from the locals may help in this task. Forensic technicians may assist archeological experts to look for evidence in looted sites, while locals can be encouraged to use INTERPOL's ID-Art app (UNESCO, n.d.; Nemeth, 2011; Matthews et. al., 2020; INTERPOL, 2021, May 6).

REFERENCES

[1] Abu Zeed, A., Archaeological digs unearths new details of 4,000-year-old city in Iraq, *Al Monitor*, 2021, July 9.

[2] Ahmed, A. The 5 wars in Afghanistan, *The Diplomat*, June 27, 2017.

[3] Al-Amal, Impunity Watch and PAX Mapping Report (2020, May). *Sexual and Gender-Based Violence in Iraq 2003-2018.* ttps://www.impunitywatch.nl/docs/ResearchReport_Mapping_SGBV_Iraq_2020_eng.pdf (accessed 30.12.2021).

[4] Al-Kadi A. and Vale G., Local Voices against Violence: Women Challenging Extremism in Iraq and Syria, Conflict, Security & Development, 2020.

[5] Amnesty International (2018). *The Condemned: Women and Children Isolated, Trapped and Exploited in Iraq*. https://www.amnesty.org/en/documents/mde14/8196/2018/en/ (accessed 25.12.2021).

[6] Bezhan, F. And Ghafori, G., After centuries of neglect, Afghanistan's historic minaret under threat from Taliban, *RFERL*, 2019, June 1.

[7] Brodie N. and Sabrine, I., The Illegal Excavation and Trade of Syrian Cultural Object, Journal of Field Archeology, 43, 2018.

[8] Capone, F. Worse than Child Soldiers? International Criminal Law Review, 17, 2017.

[9] Conradi, C., Child Trafficking, Child Soldiering, Third World Quarterly, 34, 7, 2013.

[10] Demiralp, E., The Uniqueness of Hybrid War and an Evaluation of PKK's Hybrid Capability, Defence Against Terrorism Review, 9, 2017.

[11] Duncanson C. and Farr, V., Testing the Women, Peace and Security Agenda: The Case of Afghanistan, in S. E. Davies and J. True (eds.), *The Oxford Handbook of Women, Peace and Security*, 2019.

[12] EUROPOL (2021), *EU Terrorism Situation and Trend Report* 2021. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/tesat_2021_0.pdf (accessed 25.12.2021).

[13] Gunter J., Afghanistan's Uyghurs fear the Taliban, and now China too, *BBC News*, August 27, 2021.

[14] Gutman, R. Have the Syrian Kurds committed war crimes? *The Nation*, February 7, 2017.

[15] Human Rights Watch (2016, December 22). *Iraq: Armed Groups Using Child Soldiers*. https://www.hrw.org/news/2016/12/22/iraq-armed-groups-using-child-soldiers-0 (accessed 30.12.2021).

[16] Human Rights Watch (2020, July 29). *They Treated Us in Monstrous Ways*. https://www.hrw.org/report/2020/07/29/they-treated-us-monstrous-ways/sexual-violence-against-men-boys-and-

transgender#:~:text=Men%20and%20boys%2C%20transgender%20women,in%20the%20health%20care%20system (accessed 30.12.2021).

[17] Human Rights Watch (2021). *World Report 2022*. https://www.hrw.org/world-report/2022 (accessed 30.12.2021).

[18] IEP, *Global Peace Index 2021*, https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2021/06/GPI-2021-web-1.pdf (accessed 28.12.2021).

[19] Ilgıt A. and Kayhan Pusane, Ö., Countering Insurgency: Turkey's Policy toward the PKK's Transnational Dynamics in Europe, Defense & Security Analysis, 34, 2018.

[20] INTERPOL (2021, May 6). *INTERPOL launches app to better protect cultural heritage*. https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2021/INTERPOL-launches-app-to-better-protect-cultural-heritage (accessed 25.12.2021).

[21] INTERPOL (2021, October 18). *Cultural property crime thrives throughout pandemic says new INTERPOL survey*. https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2021/Cultural-property-crime-thrives-throughout-pandemic-says-new-INTERPOL-survey (accessed 25.12.2021).

[22] Kamminga, J., Women, Peace and Security: The Uphill Battle of Transforming Afghanistan through Women's Meaningful Participation in Peacebuilding and Security, in A. Awotona (ed.), *Rebuilding Afghanistan in Times of Crisis*, Routledge, 2019.

[23] Karimi, F. International outrage grows over destruction of Mali shrines, *CNN*, 2012, July 13.

[24] Larson A. and Ramsbotham A., Incremental Peace in Afghanistan, Accord: An International Review of Peace Initiatives, Issue 27, June 2018.

[25] Lewis, A., WPS, Gender and Foreign Military Interveners: Experience from Iraq and Afghanistan, in R. Shackel, L. Fiske (eds.), *Rethinking Transitional Gender Justice, Gender, Development and Social Change*, Palgrave, 2019.

[26] Mansfield, D. What I learned about how the Taliban will fund itself after decades studying Afghanistan's opium industry, *The Telegraph*, August 22, 2021.

[27] Margalit, A., Still a Blind Spot: The Protection of LGBT Persons during Armed Conflict and Other Situations of Violence, International Review of the Red Cross 100, 2018.

[28] Matthews R. et. al., Heritage and Cultural Healing: Iraq in a post-Daesh Era, International Journal of Heritage Studies, 26, 2, 2020.

[29] NATO (2017, December 20). *Beauty and the Beasts: Why Terrorists Target History.* https://www.nato.int/docu/review/articles/2017/12/20/beauty-and-the-beasts-why-terrorists-target-history/index.html (accessed 27.12.2021).

[30] NATO (2020, March 27). *Partners*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/51288.htm

[31] NATO (2020, November 25). *NATO 2030: United for a New Era*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf (accessed 28.12.2021).

[32] NATO (2021, December 21). *Human Security*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_181779.htm (accessed 30.12.2021).

[33] NATO COE-DAT (2019). *Women in Terrorism and Counterterrorism Workshop (May 27-29) Report*. https://www.tmmm.tsk.tr/publication/workshop_reports/08-WomenInTerrorismAndCounterterrorism.pdf (accessed 29.12.2021).

[34] NATO COE-DAT (2020). *Gender and Counter-terrorism Workshop (September 22-24) Report*. https://www.globalwps.org/data/TUR/files/report.pdf (accessed 30.12.2021).

[35] Nemeth, E., Collecting Cultural Intelligence: The Tactical Value of Cultural Property, International Journal of Intelligence and Counterintelligence, 24, 2, 2011.

[36] Nordic Centre for Gender in Military Operations (2015). *Whose Security? Practical Examples of Gender Perspectives in Military Operations.* https://issat.dcaf.ch/download/93672/1643012/whose_security_2015_Nordic_Centre_web_version.pdf (accessed 30.12.2021).

[37] Nossiter A. and Gall C., Budding Resistance to the Taliban Faces Long Odds, *The New York Times*, August 25, 2021.

[38] NSD-S Hub (2021). *Women's Roles in Terrorist Groups in the Middle East and North Africa*. https://thesouthernhub.org/publications/nsds-hub-publications/womens-roles-in-terrorist-groups-in-the-middle-east-and-north-africa (accessed 30.12.2021).

[39] NSD-S Hub (2022). *NSD-S Hub Mission*, https://thesouthernhub.org/about-us/mission (accessed 10.02.2022).

[40] OIC Sawt Al-Hikma Center (2022, January 3). *Hunger is the New Weapon of the Terrorists in Mali*. https://sawtalhikma.org/en/archives/19435 (accessed 08.02.2022).

[41] Rosén, F., *NATO and Cultural Property. Embracing New Challenges in the Era of Identity Wars*, Nordic Centre for Cultural Heritage and Armed Conflict, Copenhagen, 2017.

[42] Singh, S., In between the Ulemas and Local Warlords in Afghanistan: Critical Perspectives on the 'Everyday,' Norm Translation, and UNSCR 1325, International Feminist Journal of Politics, 22, 4, 2020.

[43] Spyra, S. E., Cubs of the Caliphate, DATR, 13, 2020.

[44] Stewert, N., The Russian Government will work with Syria to restore the ISIS-ravaged National Museum of Palmyra', 2019, November 29. https://news.artnet.com/art-world/russia-syria-palmyra-1717320 (accessed 28.12.2021).

[45] UN (2020). *Handbook for United Nations Field Missions on Preventing and responding to Conflict-Related Sexual Violence*. https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2020/06/2020.08-UN-CRSV-Handbook.pdf (accessed 25.12.2021).

[46] UNESCO (n.d.). *Safeguarding Syrian Cultural Heritage*. http://www.unesco.org/new/en/safeguarding-syrian-cultural-heritage/ (accessed 27.12.2021).

[47] UNHCR (2001), *Child Soldiers Global Report 2001 – Turkey*. https://www.refworld.org/docid/498805c428.html (accessed 28.12.2021).

[48] UNSC (2021, March 30), *Report of the Secretary-General: Conflict-related Sexual Violence.* https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/S_2021_312_E.pdf (accessed 28.12.2021).

[49] UNSC (2021, May 3). *Report of the UN Secretary-General: Protection of Civilians in Armed Conflict*. https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2021_423.pdf (accessed 28.12.2021).

[50] UNSC (2021, May 6). *Report of the UN Secretary-General: Children and Armed Conflict*. https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/S_2021_437_E.pdf (accessed 28.12.2021).

[51] UNSC (2021, June 1). *Twelfth report of the Analytical Support and Sanctions Monitoring Team submitted pursuant to resolution 2557 (2020) concerning the Taliban and other associated individuals and entities constituting a threat to the peace stability*

and security of Afghanistan. https://www.undocs.org/pdf?symbol=en/S/2021/486 (accessed 28.12.2021).

[52] UNSC (2021, July 16). *Report of the UN Secretary-General: Children and armed conflict in Afghanistan*. https://reliefweb.int/report/afghanistan/children-and-armed-conflict-afghanistan-report-secretary-general-s2021662 (accessed 28.12.2021).

[53] UNSC (2021, July 21). *28th report of the Analytical Support and Sanctions Monitoring Team submitted pursuant to resolution 2368 (2017) concerning ISIL (Da'esh), Al-Qaida and associated individuals and entities.* https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/S_2021_655_E.pdf (accessed 28.12.2021).

[54] UNSC (2021, September 30). *Report of the UN Secretary-General: Small Arms and Light Weapons*. https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2021_839.pdf (accessed 28.12.2021).

[55] US Department of State (2021, July). *Trafficking in Persons Report 2021*. https://www.state.gov/reports/2021-trafficking-in-persons-report/ (accessed 27.12.2021).

[56] Wilkofsky D. and Zaman A., Child recruitment casts shadow over Syrian Kurds' push for global legitimacy, *Al Monitor*, December 7, 2020.

[57] Willet, H. D., Ill Gotten Gains, Arizona Law Review, 58, 2016.

[58] Xi, C., China-Afghanistan-Pakistan co-sign first Asian bilateral cooperation agreements on Asian cultural heritage protection, *Global Times*, 2021, May 11.

[59] Yalçınkaya H. and Özer, Y., Another Lesson Learned in Afghanistan: The Concept of Cultural Intelligence, International Peacekeeping, 24, 3, 2017.

SİYASAL TEMSİLİN İKİ YÜZÜ: BETİMSEL TEMSİL VE KONU TEMSİLİ

Murat İNAN
Abdullah Gül Üniversitesi ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7554-6217

ÖZET

Bu çalışma siyasal temsilin iki önemli türü olan betimsel temsil ve konu temsilini açıklamak ve bu iki temsil türündeki teorik argümanları ve ampirik bulguları okuyucuya tanıtmak üzere hazırlanmıştır. Betimsel temsil en genel tanımıyla bir adayın ona oy vermiş seçmenleri etnik, dini, dilsel, cinsiyet, yaş gibi betimsel özellikler açısından temsil etmesini ifade eder. Konu temsili ise yine bir adayın ona oy vermiş seçmenleri sahip oldukları değer, düşünce ve ideoloji gibi açılardan temsil etmesini anlatmak için kullanılır. Tahmin edileceği üzere bu iki temsil türünün arasında doğal bir ilişki bulunması beklenir. Şöyle ki, seçmenlerini betimsel olarak temsil eden yani onlarınkine benzer betimsel özelliklere sahip bir adayın ürettiği politikalarda seçmenlerinin değer, düşünce ve ideolojilerini de başka bir adaydan daha iyi temsil etmesi gerekir. İdeal durumda beklenen bir adayın seçmenlerini her iki temsil türünde de güçlü biçimde temsil etmesidir. Ancak siyasal temsilin gerçekleşmesinin birçok kurumsal ve bireysel faktöre bağlı olduğu da unutulmamalıdır. Bu çalışma genel olarak siyasal temsil ve özelde betimsel ve konu temsili konularındaki ve hangi sistemsel, kurumsal ve bireysel faktörlerin siyasal temsili güçlendireceği konularındaki teorik tartışmalara yer verilecektir.

Anahtar Sözcükler: Siyasal temsil, betimsel temsil, konu temsili, demokrasi.

TWO FACES OF POLITICAL REPRESENTATION: DESCRIPTIVE AND SUBSTANTIAL REPRESENTATION

ABSTRACT

This study has been prepared to explain two important types of political representation, descriptive representation and substantial representation and to introduce theoretical discussions and empirical findings on these two. In its most general definition, descriptive representation means that a candidate represents the voters who voted for him in terms of descriptive characteristics such as ethnic, religious, linguistic, gender, age. Substantial representation, on the other hand, is used to describe how a candidate represents the voters who voted for him in terms of their values, ideas and ideology and etc. As can be expected, it is expected that there will be a natural relationship between these two types of representation. Namely, the candidates who represent their voters descriptively, that is, with descriptive features similar to theirs, are expected to better represent the values, thoughts and ideologies of their voters in the policies they produce. Ideally, a candidate would be expected to strongly represent their electorate in both types of representation. However, it should not be forgotten that the realization of political representation depends on many institutional and individual factors. This study will discuss the subject of political representation in general, and descriptive and substantive representation in particular, and the subject of which systemic, institutional and individual factors will strengthen political representation.

Keywords: Political representation, descriptive representation, substantial representation, democracy.

Giriş

Güçlü bir siyasal temsil demokratik yönetimler için kritik önemde bir özelliktir. Siyasal temsilin güçlü olduğu demokratik yönetimler daha istikrarlıdır. Örneğin seçmen-hükümet uyumunun siyasi sistemin işleyişi ile ilgili tatmini artırdığı bilinmektedir. Şöyle ki hükümet ile kendi ideolojik konumları arasındaki mesafenin küçük olduğu seçmenlerin demokratik siyasi sistemin işleyişinden daha fazla, buna karşılık hükümet ile kendi ideolojik konumları arasındaki mesafenin büyük olduğu seçmenlerin demokratik siyasi sistemin işleyişinden daha az memnun oldukları gösterilmiştir (Henderson 2008, Curini, Juo ve Memoli 2012, Stecker ve Tausendpfund 2016, Kim 2009, Ferland 2021). Buna ek olarak seçmenlerin demokratik yönetim sisteminden memnuniyetleri kendi destekledikleri parti iktidara geldiğinde (Singh, Karakoç ve Blais 2012) ya da kendi destekledikleri iktidar partisinin koalisyondaki gücü arttığında (Blais, Morin-Chassé ve Singh 2017) da artmaktadır. Demokratik yönetimler için bu derece önemli siyasal temsil konusu özellikle giderek çeşitlenen modern toplumlar için giderek daha da önem kazanmaktadır. Modern toplumlarda bireyler kendilerini birden çok kimlikle tanımlarlar. Bu kimliklerin arasında en yaygın kullanılanları milli, etnik, dinsel, dilsel, cinsel kimliklerdir. Giderek artan sayıda ve birbirinin içine geçmiş kimliklere sahip olma durumunun demokratik temsil açısından önemli sonuçları bulunmaktadır. Bir seçmen kitlesini temsil etmek iddiasıyla demokratik bir yarışa giren bir adayın potansiyel seçmenlerinin kimliklerini de temsil etmesi beklenir. Bu kendi başına oldukça zor bir görev olmanın yanı sıra elbette sadece bu kimliklerin aday tarafından temsili yeterli bir temsil olarak görülmemektedir. İyi bir temsil için bir adayın bu kimliklerden hangisinin daha belirleyici olduğunu, önceliklerinin ne olduğunu, beraberinde gelen özellik, tercih ve çıkarları iyi tetkik etmesi gerekir. Bu araştırmayı yapmış bir aday kendi söylem ve eylemlerini kitlenin taleplerini dikkate alarak şekillendirebilir ve demokratik yarışlardan kolaylıkla başarıyla çıkabilir. Siyasal temsil literatüründe önemli yeri olan aday-seçmen ve parti-seçmen uyumu çalışmalarında yapılabilecek gelecek araştırmalara yön göstermek üzere hazırlanmış bu çalışma siyasal temsilin iki türü olan betimsel temsil ve konu temsilini, hangi sistemsel ve bireysel şartların bu temsil türlerini güçlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Siyasal Temsil

Klasik Yetki Teorisi'ne (KYT) göre demokratik sistemlerde serbest bir seçim sonucunda siyasal sistemi yönetmeye aday kişi veya partiler arasından en fazla sayıda seçmen tarafından tercih edilen aday veya parti söz konusu siyasal sistemi yönetmek için ihtiyacı olan meşruiyeti ve otoriteyi elde eder ve bu meşruiyeti ve otoriteyi bir sonraki seçime kadar elinde tutar. Bu kuralın işlerliğinin detaylandırılması noktasında işlevsel olan Sorumlu Parti Modeli'nin (SMP) ise üç temel varsayımı bulunmaktadır. (1) Seçime giren tüm siyasi partiler etkin bir biçimde rekabet halindedir, (2) seçime giren siyasi partiler hükümet gücünü elde etme iddiası ile seçime girmiştir ve bu yetki kendilerine verildiği takdirde yapacaklarını açık biçimde seçmene vaat etmiştir, (3) seçmenler partileri bilinçli bir biçimde değerlendirip tercihlerine en uygun olanını verecekleri oylar ile desteklemiştir (Otero-Felipe ve Antonio Rodríguez-Zepeda 2010, Thomassen 1994, Katz 1997). Bu varsayımların gerçekleşmesi durumunda siyasal temsilin zemini hazır hale gelir. Bu noktadan sonra kurulacak temsil ilişkisi temsil edenin sayısına göre kolektif ya da ikili temsil olarak kabaca ikiye ayrılır. Weissberg tarafından ortaya atılan bu kategorizasyona göre kolektif temsil adından da anlaşılacağı üzere bünyesinde birden fazla adayı barındıran temsilci bir kurumun tamamının, ki bu bir meclis ya da kongre olabilir, seçmenlerin tamamını temsil etmesini ifade eder. Buna karşılık ikili temsilde ise tek bir temsilci ile o temsilciyi bizzat seçerek temsil meclisinde bulunmasının yolunu açan her bir seçmenin arasındaki temsil ilişkisi araştırılır. Gerek kolektif gerekse ikili temsilin anlaşılması görüldüğü üzere oldukça kolaydır. Bazı durumlarda ise daha karmaşık temsil ilişkileri ile karşılaşılır. Örneğin, bir seçim çevresi tarafından seçilmemiş olsa da bir temsilcinin o seçim çevresi ve belki de birçok kendisini temsilci olarak seçme durumunda olmayan seçmen tarafından temsil edildiğini görürüz. Şöyle ki, A ve B şehirlerinde yaşayan seçmenlerin kendi oy vererek meclise getirdikleri vekiller tarafından değil de C şehrinden temsilci olarak meclise girmiş bir vekil tarafından daha iyi temsil edilmeleri söz konusu olabilir. Bu durumun oluşmasında belirleyici olan birden çok etmen vardır. Bazı vekillerin veya vekiller grubunun gerek eğitim, tecrübe ve birtakım kişisel özellikleri, liderlik pozisyonları, gerek seçildikleri şehirlerin daha merkezi konumlarından dolayı siyasi konulardaki kritik bilgilere erişimlerinin daha kolay olmasından ötürü halk nezdinde öne çıkmaları bunlardan birkaç tanesidir. Kişisel seviyedeki belirleyicilere ek olarak toplumun sosyokültürel açıdan homojen olması da bu durumun ortaya çıkmasına etkide bulunabilecek etmenlerin başında gelir. Ayrıca ülkenin tamamında yaşayan seçmenlerin düşüncelerini etkileme potansiyeline sahip örneğin milliyetçilik, laiklik ile ilgili siyasi görüşler ile çevre kirliliği, insan hakları gibi meselelerdeki duyarlılıkların farklı seçim çevrelerindeki

seçmenler tarafından da izlenmesi ve bu siyasi görüş ve duyarlılıkları dile getiren bir temsilcinin hangi seçim çevresinden seçilmiş olursa olsun kendi seçim çevresinin dışında da seçmenler tarafından izleneceği açıktır. Hatta bu türden temsil öyle bir noktaya gelebilir ki söz konusu temsilciler aslında kendisini seçmemiş bir seçmen grubunu ya da ulusun tamamını ilgilendiren konularla olan meşguliyetleri nedeniyle kendi seçim çevrelerinin yerel sorunlarını çözmede yetersiz kalabilirler. Seçmenlerin seçtikleri değil seçmedikleri adaylarca temsil edilmesi ilk bakışta olumsuz bir durum gibi düşünülebilir ancak kolektif temsil çoğu zaman olumsuz bir durumu yansıtmaz. Kaldı ki, bir temsilcinin binlerce kişiyi temsil etmesinin zor ancak yüzlerce temsilcinin yüzbinlerce kişiyi temsil etmesinin kolay olabileceği iddia edilir (Weissberg 1978). Bu sebepten ötürü iktidardaki siyasi partilerin kolektif temsili temsiliyeti güçlendirmesi ve ikili temsilin ortaya çıkarabileceği parti disiplininin bozulması gibi sorunların önüne geçmesi nedeniyle tercih ettikleri de bilinir. Öte yandan, kolektif temsil sayesinde kendi seçim çevrelerindeki kendi seçtikleri politikacıların görünürlüklerinin azlığından şikâyet edebilecek seçmenin hissedebileceği temsil boşluğunun kendi partilerindeki temsilciler aracılığı ile giderilebileceği ihtimali ise muhalefetteki siyasi partilere cazip gelebilir. Şu da unutulmamalıdır ki her ne kadar kolektif temsilin ikili temsile tercih edilmesi söz konusu olsa da her iki temsil türü için de mutlak bir temsilin gerçekleşmesi imkansıza yakın derecede zordur. Bunun temel sebebi seçilenlerin sayısının çok küçük iken seçmenlerin ise buna karşılık çok geniş bir kitleyi teşkil etmesidir. Oy-sandalye temsili açısından ideal bir temsil için oy-sandalye oranının 1'e eşit olması gerekir. Bu oranın ideal olarak 1 olması arzu edilirken bu durum gerçek hayatta olması pek de mümkün olmaz. Şöyle ki, milyonlarca oyun partilere dağılımı ile yüzlerce sandalyenin partilere dağılımı arasında mutlaka bir orantısızlık olur. Yani seçilenlerin sayısının çok küçük iken seçmenlerin ise buna karşılık çok geniş bir kitleyi teşkil etmesi her bir partiye ait oy ve sandalye oranlarında mutlaka bir orantısızlık yaratır. Tüm seçim kuralları bu orantısızlığı olabildiğince azaltmak için tasarlanır fakat her bir seçim kuralı kendine has bir oy/sandalye orantısızlığı ortaya çıkarır. Aynı oy oranı farklı seçim kuralını kabul etmiş olmalarından ötürü farklı iki siyasal sistemde sandalyelerin birbirinden oldukça farklı oranlarda dağıtılmasına yol açar. Bazı seçim kuralları yönetimde istikrarın sağlanması için büyük partileri bazı seçim kuralları temsilde adaletin sağlanması için küçük partileri koruyan tablolar üretir. Bu nedenle en doğru seçim kuralı diye bir şey yoktur. Her ülkenin kendi siyasi, ekonomik, sosyal, ideolojik yapısına uygun seçim kuralının belirlenmesi ve mümkün olduğunca uzun bir süre boyunca uygulanması sisteme güvenin artması açısından önemlidir.

İdeal bir temsilin önündeki başka bir engel ise geniş bir seçmen kitlesinin çok çeşitli siyasi tutum, davranış, beklenti, çıkarlara sahip bireylerden teşkil olmasıdır. Herhangi bir partiye oy veren seçmen kitlesi içerisinde farklı şehirlerde doğmuş, farklı gelir ve eğitim gruplarından, farklı dini ve etnik mensubiyetlerden olan yüzbinlerce seçmen olması beklenen bir durumdur. Bu durum temsilcinin tüm seçmenleri ile aynı güçte temsil ilişkileri kurmasını imkansız hale getirir. Bu soruna çözüm aramak üzere istatistik biliminin yardımına başvuracak bir adayın bu noktada izleyebileceği en azından birkaç alternatif yol bulunmaktadır. Bir grubu en doğru biçimde temsil edecek tek bir göstergenin belirlenmesi o grup hakkında bilgi edinmek yolunda önemli bir zaman ve emek tasarrufu sağlar. Büyük bir veri setini en iyi biçimde genellikle duruma göre ortalama, medyan ve mod değerlerinden birisi temsil eder. Ortalama değer bize veri setleri ile ilgili çok önemli bir bilgi verir. 1, 4, 5, 9 ve 10 sayılarından oluşan bir veri seti için ortalama değer $\frac{1+4+5+9+10}{5} = 5.8$'dir. Ancak ortalamadan uzak bir değer alan örneğin 10 verisinin, ortalamayı ortalamaya daha yakın değer alan 4 verisinden daha fazla bir ağırlıkla etkilemesi parti-seçmen uyumu araştırmaları için ortalamanın uygun bir yöntem olarak görülmemesine neden olmaktadır. Demokrasi teorisinin her bir seçmenin oyunun iktidarı belirlemede eşit güce olduğu varsayımından yola çıkarsak bazı seçmen pozisyonlarının ortalamayı diğer bazı seçmen pozisyonlarından daha fazla etkilemesi kabul edilemez. Bu nedenle ortalama değerin parti-seçmen uyumu çalışmalarında ancak ve ancak çok büyük ve normal bir dağılımın olduğu veri setlerinde pratik olarak geçerli olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Buna karşılık seçmen kitlesinin kutuplaştığı ve normal dağılım göstermeyen siyasi ortamlarda ya da küçük sayıda seçmen verisi analiz edilirken özellikle bu hesaplama yönteminden uzak durulmalıdır. Buna karşılık medyan değer bir veri setinde kendisinin altında ve üstünde bulunan değerlerin sayısal olarak tam ortasındaki değer olarak bilinir. Parti-seçmen uyumu hesaplamasında medyan pozisyon diğer hiçbir çoğunluğun üstün gelemeyeceği pozisyon olarak bilinir (Huber ve Powell 1994). Bu nedenle medyan seçmen pozisyonu tüm partilerin hitap etmeyi hedefledikleri pozisyondur. Önceki örnekteki 1, 4, 5, 9, 10 rakamlarından oluşan bir veri setinde medyan değer 5'tir. Kendisinden az ve çok eşit değerde veri bulunan tek sayı 5'tir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere hedef seçmen kitlesini en iyi biçimde temsil edecek pozisyon kullanılacak yönteme, veri setinin özelliklerine göre değişebilir. Doğru yöntem bulunarak geniş bir seçmen kitlesinin çok çeşitli siyasi tutum, davranış, beklenti, çıkarlara sahip bireylerden teşkil olması sorununun üstesinden kısmen gelinebilir.

Betimsel Temsil, Konu Temsili ve Konu Temsiline Bir Örnek Olarak İdeolojik Temsil

Siyasal temsil ile ilgili yukarıda kısaca bahsedilen temsil edenin sayısına göre yapılan kategorizasyonunun haricinde bir kategorizasyon daha vardır. Bu kategorizasyon temsilin içeriği ile ilgilidir. Şöyle ki, literatürde betimsel temsil, ayna temsili, mikrokozmik temsil ya da prosedürel temsil olarak bilinen temsil çeşidinde temsil edenin temsil edileni etnik, dini, mezhepsel, cinsel vb. kimlikleriyle temsil etmesi beklenir. Azınlık grupların kendileri ile aynı etnik, dini ya da benzer özelliklere sahip yine kendi azınlık grubundan temsilcileri tercih etmelerinin sebeplerini araştıran bir çalışmada Mansbridge (1999) bu temsil ilişkisinin sadece salt benzerlikten ötürü kurulduğunu iddia etmenin doğru olmayacağını, bu şekilde kurulacak betimsel temsil ilişkilerinin iyi iletişim, yenilikçi düşünce, yönetim kabiliyeti ve meşruiyet sağladığı gerekçeleriyle de tercih edildiğinin altını çizmiştir. Araştırmalar ayna temsilcilerin seçmen kitlelerini diğer temsilcilere göre daha fazla ziyaret ettiğini bize göstermektedir (Gay 1996). Ayrıca bu türden bir temsil ilişkisine diğer gruplardan gelecek temsilcilere yönelik önyargılar, toleranssızlık, nepotizm, geçmiş temsilciler ile yaşanan tecrübeler ve kişisel ilişkiler de sebep olabilir. Araştırmalar bizlere iyi bir temsilcinin aynı zamanda kendisini temsil eden grubun siyasi katılımını da artırdığını göstermektedir (Gay 2001).

Bir temsilcinin temsil ettiği grup üyeleri ile ortak özelliklerinin olması elbette önemlidir. Ancak siyasi temsilcinin tek görevi seçmenlerinin kimliklerini olduğu gibi yansıtmaktan ibaret değildir. Siyasi temsilcinin geniş siyasi perspektifi, siyasi konulardaki seçmenlerine kıyasla detaylara hakimiyeti, eğitimi, siyasi tecrübesi gibi özellikleri sayesinde seçmenlerinin görüşlerini şekillendirmesi ve yönlendirmesi sıkça tanık olunan bir durumdur. Bu nedenle bir seçmen grubunu temsil eden temsilcinin o grup ile sadece aynı etnik, dini, ya da sosyoekonomik kimlikleri taşımasından ibaret olacak bir temsil ilişkisi kurması yetersiz temsile örnektir. Benzer biçimde betimsel temsilde bir temsilcinin bir grubun sadece tek bir özelliğini yansıtması da yine yetersiz temsile örnek olarak gösterilebilir. Şöyle ki, etnik aidiyetlerini kimliklerinin öncelikli bir elementi olarak kabul eden bir grubun kendilerini temsil edecek temsilciden beklentileri sadece aynı etnik mensubiyeti taşımasından ibaret olmayabilir. Buna ek olarak temsilcinin söz konusu toplumun dini kimliğini de yansıtması buna ek olarak ekonomik, sosyal sorunlarına odaklanması ve bu sorunları çözüm kapasitesinin olması, ekonomik kaynaklara ve önemli karar verici konumundaki kurum ve kişilere erişiminin olması kendisini seçmenlerinin gözünde iyi bir temsilci yapacak etmenlerdir. Ancak her iki kriterin yani hem betimsel hem de konu temsilinin tamı tamına karşılandığı durumlar nadirdir. Yani hem aidiyetlerin benzerliği bakımından, hem de eğitim, tecrübe, iletişim, kurduğu bağlar bakımından iyi bir temsilciyi

bulmak mümkün olmayabilir. Bu durumda seçmenlerin sahte-ayna temsilci seçtiği görülebilir. Şöyle ki, bu temsilci her ne kadar kendi aidiyetlerini paylaşmasa da bu aidiyetlere karşı duyarlı ve bu aidiyetleri paylaşan seçmenlerinin hassasiyetlerini ve çıkarlarını önemseyen ve iyi bir eğitim almış, siyasi tecrübesi olan bir profesyonel olabilir. Fakat sadece eğitimi, siyasi tecrübesi ve kaynaklara ve kilit kişilere erişimi ile öne çıkan temsilcilerin temsil ettikleri grup ile benzer kimlik aidiyetlerini taşımıyor olmalarından ötürü iyi bir temsilci olmamakla eleştirildikleri durumlar da sıkça görülmektedir (Mansbridge 1999).

Anlaşılacağı üzere betimsel temsilin tek başına iyi bir temsil göstergesi olmayacağı ortadadır. A adayına oy vermiş a seçmeninin her zaman kendisine betimsel açıdan benzediği gerekçesiyle oy verdiği aday tarafından en doğru biçimde temsil edileceğini beklememek gerekir. Kaldı ki araştırmalar da bunu göstermektedir. Bu nedenle temsil araştırmalarında bir grup araştırmacı farklı bir temsil türü olan konu temsilini araştırmıştır (Budge ve McDonald 2007). Aynı zamanda yetki temsili, ya da somut temsil olarak da adlandırılan konu temsiline odaklanan bu çalışmaların temel varsayımı siyasetçilerin ve partilerin seçmenlerin değer, görüş ve tercihlerini yansıtmaları gerektiğidir. Seçmen-parti uyumu literatüründe Miller ve Stokes (1963) geleneğini izleyen birçok çalışma, temsili aynı skala üzerinde ifade edilen seçmen ve partilerin konular üzerindeki pozisyonlarının arasındaki mutlak Öklid mesafesi ile ölçer (Ferland 2016). Konu temsilini etkileyen birçok sistemsel, kurumsal ve bireysel etmen bulunmaktadır. Konu temsilinin temsilcilerin tarzlarına göre farklılık gösterdiği ortaya atılmıştır (Önnudóttir 2014). Bu noktada farklı temsil tarzları benimseyen üç çeşit temsilciden bahsetmek gerekir: (1) Delege temsilci, (2) Vasi temsilci ve (3) Partizan temsilci. Bu ayrıma göre temsilciler seçmenin, kendisinin ve partinin görüşlerine verdikleri önceliğe göre değerlendirilir. Delege temsilci siyasi kararlarını oluştururken temsil ettiği seçmenin görüşlerine birebir uyup kendi tercihlerini ve partisinin tercihlerini nispeten geri plana iten temsilciye verilen addır. Vasi temsilci ise kendi görüşlerine uygun bir pozisyon tutup temsil ettiği seçmenin tercihlerini ve partisinin tercihlerini geri plana iten temsilcidir. Partizan temsilci ise parti tercihlerini kendisinin ve seçmenin tercihlerinin önüne koyar. Farklı temsil tarzları benimseyen temsilcilerden seçmenle en uyumlu olanın delege temsilci olduğu, buna karşılık partizanların ise partileriyle daha uyumlu olacağı, bu sonuçların birçok parti ve ülke seviyesinde kontrol değişkeni analize eklendiğinde gözlenmeye devam ettiği öne sürülmüştür (Önnudóttir 2014). Konu temsilinde konunun öneminin de parti-seçmen uyumunu etkileyen bir faktör olduğu, seçmenin önem verdiği konular ile önem vermediği konular üzerindeki parti-seçmen uyum seviyelerinin farklılık göstereceği ifade edilmiştir. İdeolojik konumlanma, diğer ideolojik meseleler ve yüksek siyaseti

ilgilendiren konularda genel olarak uyumun daha yüksek olduğu ifade edilmiştir (Dalton 1985, Manza, Cook ve Page 2002, Thomassen 1994, 1999, Thomassen ve Schmitt 1999).

Konu temsili hemen hemen her konu ile ilgili olarak araştırılabilir. Adaylar ile seçmenlerin arasındaki uyumun araştırılabileceği konular en azından teorik olarak sonsuzdur. Her bir ülkenin içinde bulunduğu siyasal ortam, öncelikler, değerler bu konuların önem sırasını değiştirir. Örneğin, Türkiye siyasetinin önemli fay hatları sol-sağ, dindarlık-sekülerlik, Avrupa Birliği destekçiliği-karşıtlığı karşıtlıklarının arasından geçer ve dolayısıyla parti-seçmen uyumunun bu konularda araştırılması Türk siyasetini anlamak adına değerli bir çabadır (İnan 2020). Ancak burada bu konuların içlerinde en önemlisi ve diğer bir çok konuyu bünyesinde barındırmasından ötürü ideolojik temsile kısaca değinmek gerekir. Huber ve Inglehart (1995) çalışmalarında çevre, göç ve bölgesel otonomi gibi kavramların günden güne gündemi daha sık biçimde işgal ettiği ve yeni siyasetin konuşulduğu bir dönemde klasik sol ve sağ kavramlarının hala kullanımda olup olmadığını, eğer kullanımdalarsa bu kavramların hangi somut pozisyonlara tekabül ettiğini ve varsa sol-sağ skalasını dikey olarak kesen başka bir boyutun olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışmalarında 42 ülkeden Siyaset Bilimi uzmanı katılımcılarla yaptıkları anketler aracılığı ile ilginç sonuçlara ulaşmışlardır. Siyaset Bilimi uzmanlarından oluşan katılımcıların %80'i sol ve sağ kavramlarının yerine başka bir kavram kullanmayı reddetmiştir. Ekonomik olarak gelişmiş ülkelerden araştırmaya katılan uzmanların diğer ülkelerden katılan uzmanlara kıyasla sol ve sağ kavramlarının birincil siyasi çatışma boyutu olarak tanımlanmasına daha yatkın oldukları ortaya çıkmıştır. Bir diğer bulgu ise bir ülkede demokratik politik sistem altında geçirilen her bir birim zamanın söz konusu ülkeden katılan uzmanların bu kavramların kullanımına ağırlık verme oranlarına olumlu anlamda katkıda bulunduğu ile ilgilidir. Araştırmalarında Castles ve Mair'in (1984) yöntemini takip eden araştırmacılar sol ve sağı temsil eden 10 kategoriye odaklanmışlardır. Bu kategoriler arasında .94 korelasyon değeri ve ortalama .54 birim uzaklık sonuçlarına ulaşmışlardır. Bu sonuçlar sol ve sağ kavramlarının içini dolduran somut siyasi konumlanmaların gizli bir değişkene işaret edebilecek şekilde birbirleri ile uyumlu ve tutarlı olduklarını göstermektedir (Huber ve Inglehart 1995). Benzer bir mantıkla yapılan ancak bu sefer seçmenler arasında sol ve sağ kavramlarının kullanılmasını araştıran bir çalışmada Geser (2008) siyasi karmaşıklığın fazla ve siyasi bilginin az olduğu toplumlarda sol ve sağ kavramlarının kullanımının arttığını ifade etmektedir. Geser bu kavramların kullanımının toplumdaki bölünmüşlükle de ilgisi olduğunu da ortaya atmıştır. Şöyle ki, toplumdaki dini, etnik, sosyoekonomik vb. bölünmüşlüğün fazla ve dolayısıyla siyasi parti sayısının fazla olduğu durumlarda bu karmaşıklığı azaltmak için seçmenler sol ve sağ ayrımını daha çok kullanma gereği duyarlar (Bknz. Laponce 1954, Bakker,

Jolly ve Polk 2012). Buna ek olarak Geser'e göre otoriter ülkelerin yanı sıra demokrasiye yeni geçmiş demokratik tecrübesi az olan ülkelerde bu kavramların anlaşılması önem arz etmektedir. Geser çalışmasında ABD'de eğitimli nüfusun %90'ının, eğitimsiz nüfusun ise %30'unun siyasetin sol ve sağ kavramlarını anladığını bulmuştur. Bu kavramların Orta Doğu coğrafyasında kullanımına bakan Geser, bu kavramların bu coğrafyada kullanımının oldukça düşük olduğunu hatta ve hatta 1990 yılından 2000 yılına daha da düştüğünü ortaya çıkarmıştır. Geser, Orta Doğu coğrafyasında siyasetin sol ve sağ kavramlarla anlaşılmamasının altıda yatan üç sebep olduğunu iddia etmiştir. Bu sebeplerin demokrasinin ve parti rekabetinin az olması, din ve kabile sisteminin toplumu bölmesi ve bölgedeki otoriter hükümetlerin sol ve sağ kavramlarını çarpıtarak bu kavramları kendi pragmatik siyasi hesaplarına erişmek için kullanmaları olduğu ortaya atılmıştır. Ancak Geser kendilerini hangi tarafta görürlerse görsünler siyasi olarak düşük bilinç düzeyinde olan insanlar için dahi sol-sağ düşüncesinin yine de bir anlam ifade ettiğini bunun sebebinin ise bu kişiler için biz-onlar, iyi-kötü gibi ikiliklerin kendisini sol-sağ düşüncesi içerisinde ifade ettiğini belirtmiştir. Bu kavramların yaygın biçimde kullanıldığı Avrupa coğrafyasında ise partilerin özellikle sol-sağ ideolojik konumlanması konusunda seçmenlerini iyi temsil ettikleri bilinmektedir (Dalton 1985, Holmberg 1999, Mattila and Raunio 2006, Belchior 2010).

Bakker, Jolly ve Polk (2012) Avrupa siyasetinin en az kaç boyutta anlaşılabileceğini sorgulamışlar ve Avrupa siyasetini anlamak için (1) ekonomik sol-sağ, (2) sosyal sol-sağ ve (3) Avrupa entegrasyonu destekçiliği-karşıtlığı olarak ifade edilebilecek üç eksenin büyük oranda yeterli olabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Elbette bu üç eksenin Avrupa siyasetini açıklama gücünün ülkeler arasında farklılık gösterebileceğini de vurgulamışlardır. Birleşik Krallık gibi bazı ülkelerde bu üç boyutun bir hayli ilişkili, Slovenya gibi bazı diğer ülkelerde ise bu üç boyutun ayrışık olduğunu bulmuşlardır. Genel olarak Avrupa'da elitlerin seçmenden daha sol eğilimli olduğu birçok çalışmada gösterilmiştir (Dalton 1985, Holmberg 1989, Thomassen ve Schmitt 1999, Converse ve Pierce 1986, Belchior 2010). Başka bir çalışmada da Avrupa'da partilerin seçmenlerinden daha özgürlükçü ve AB yanlısı oldukları gösterilmiştir (Upchurch, Croucher ve Flynn 2012). Benzer bir çalışmada ABD'de ise siyaseti anlamak için ekonomik sol-sağ ekseninin anlaşılmasının büyük oranda yeterli olacağı iddia edilmiştir (Poole ve Rosenthal 2017). Eğitim ve siyasi açıdan sofistike bireylerin temsilcileri ile daha uyumlu pozisyonlar tuttukları da bilinmektedir (Barnes 1977, Hill ve Anderson 1995). Bunun siyasetin karmaşık mekanizmalarının ve elit pozisyonlarının bu bireylerce daha iyi anlaşılmasından kaynaklandığı düşünülebilir (Miller ve Stokes 1963). Benzer biçimde, daha önce oy vermiş olan

insanların siyasi yelpazede kendilerini doğru bir biçimde konumlandırma olasılıklarının oy vermeyen insanlara kıyasla daha yüksek olduğu da bulunmuştur (Badescu ve Sum 2005). Uyumu belirleyen birtakım kurumsal etmenler arasında ise, seçim kuralı (c.e. Lupu, Selios ve Warner 2017), seçim çevresi büyüklüğü (c.e. Selios ve Warner 2017), etkin parti sayısı, federalizm, parti kurumsallığı, parti sistemi kurumsallığı (Luna ve Zechmeister 2005), parti sistemi yaşı (Luna ve Zechmeister 2005, c.e. Lupu, Selios ve Warner 2017), parti sistemi kutuplaşması, sosyoekonomik gelişmişlik (Luna ve Zechmeister 2005, Lupu, Selios ve Warner 2017), parti yaşı (Önnudóttir 2014), iktidar partisinin iktidarda kalma süresi (Lupu, Selios ve Warner 2017) parti ideolojisi, parti büyüklüğü (c.e. Önnudóttir 2014), hükümet-muhalefet siyasi-konumsal uzaklığı, parti içi uyum, seçmen eğitimi (Luna ve Zechmeister 2005), seçmen sofistikeliği (Luna ve Zechmeister 2005), seçmen-parti özdeşleşmesi, siyasi sisteme güven ve siyasi katılım seviyesi (Otero-Felipe ve Antonio Rodríguez-Zepeda 2010), zorunlu oy (c.e. Lupu, Selios ve Warner 2017) sayılabilir.

Sonuç ve Tartışma

Parti rekabetini açıklamaya yönelik modellerin ortak temel varsayımlarından en önemlisi seçmenlerin aday ve parti tercihinde bulunurken kendi betimsel özelliklerine ve değer, ideolojik konumlanma ve dünya görüşlerine en yakın olan partiye eğilim gösterdikleridir (Converse ve Pierce 1986, Rosema ve diğerleri 2011). Bu bakış açısından yola çıkarak bu çalışma siyasi temsilin iki çeşidi olan betimsel ve konu temsilini açıklamak ve bu temsil türleri ile ilgili literatürdeki tartışmaları okuyucuya aktarmak için hazırlanmıştır. Betimsel temsil bir temsilci ile temsil edilen seçmen kitlesinin ortak betimsel özelliklerini temel alır. Şöyle ki, betimsel temsilde temsilcinin temsil edilen kitleyi dini, etnik, dilsel vs. gibi özellikleriyle temsil etmesi söz konusudur. Konu temsilinde ise temsil edenin temsil ettiği kitleyi düşünce, ideoloji, perspektif, dünya görüşü gibi açılardan temsil etmesi beklenir. Elbette ki ideal bir temsilcinin temsil ettiği kitleyi bu iki temsil türünün her ikisinde de güçlü biçimde temsil etmesi gerekir. Ancak bu birtakım sistemsel, kurumsal ve bireysel nedenlerden ötürü her zaman kolay olmayabilir.

İdeal temsilin pratik açıdan ulaşılması neredeyse imkansız bir hedef olması gibi seçen-seçilen araştırmaları ampirik açıdan da idealden epeyce uzak sonuçlar verirler. Gerek hem temsilcinin hem de temsil edilen kitlenin siyasi pozisyonlarını aynı ölçeklerle ölçen anketlerin bulunmaması, gerek iki grup arasındaki eğitim, siyasetin konuları hakkındaki detaylara

hakimiyet gibi farklar bulunması bu türden araştırmaların karşılaştığı başlıca zorluklardır. Öte yandan yapılacak çalışmaların farklı ülkeler arasında da karşılaştırılması oldukça güçtür. Şöyle ki, her bir ülkenin kendine ait farklı siyasal fay hatları, siyasi arenada önem verilen farklı konuları bulunmaktadır. Yine de, sol-sağ ideolojik konumlanması bu olumsuz tablodan belki de en az etkilenen siyasi mesele olarak karşımızda durmaktadır. Şöyle ki, hem seçmenin hem temsilcilerin benzer biçimlerde anladıkları, birçok ülkede her iki kitle tarafından diğer ülkelerde olduğuna benzer biçimde anlaşılan iki kavram olan sol ve sağ kavramları seçmen-seçilen karşılaştırmalarının yapıldığı temsil çalışmaları için oldukça uygun bir enstrüman olarak karşımıza çıkar. Her ne kadar son zamanda özellikle çevrecilik, etnik kimlikler vs. gibi kavramlar üzerine kurulu yeni siyasetin sol ve sağ kavramları üzerine kurulu eski siyasetin yerine geçtiği argümanları yüksek sesle tartışılır olsa da yapılan araştırmalar hala sol ve sağ kavramlarının birçok ülkede hem seçmen hem de siyasetçiler açısından siyasetin temel bölünmesinin iki karşıt kampı olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu gerekçelerle, seçmenler ile aday, siyasi parti, parlamento ve hükümetlerin sol sağ ideolojik konumlanma verileri özellikle konu temsili araştırmaları için rahatlıkla kullanılabilir. Bu veriler kullanılarak yapılacak karşılaştırmalar, aday ve siyasi partilerin ne derece birbirleriyle uyuştuğunu, siyasi temsil açıklarının nerelerde oluştuğunu, siyasal temsili güçlendirmek üzere yapılabilecek politika değişikliklerini gözler önüne sermek gibi açılardan önemli olacaktır. Farklı konularda yapılacak seçen-seçilen karşılaştırmaları siyasetin dinamiklerini anlamak isteyen okuyucu ve uygulayıcılar için birer kılavuz niteliğinde kaynaklar olacaktır.

Kaynakça

Badescu, G., & Sum, P. E. (2005, April). The Importance of Left-Right orientations in the new democracies. In *Presentation at the International Conference on „Elections and Democratic Governance" organized by the Institute of Political Science, Academia Sinica (IPSAS), Taipei*.

Bakker, R., Jolly, S., & Polk, J. (2012). Complexity in the European party space: Exploring dimensionality with experts. *European Union Politics*, *13*(2), 219-245.

Barnes, S. H. (1977). *Representation in Italy: institutionalized tradition and electoral choice*. University of Chicago Press.

Belchior, A. M. (2010). Ideological congruence among European political parties. *The Journal of Legislative Studies*, *16*(1), 121-142.

Blais, A., Morin-Chassé, A., & Singh, S. P. (2017). Election outcomes, legislative representation, and satisfaction with democracy. *Party Politics*, *23*(2), 85-95.

Budge, I., & McDonald, M. D. (2007). Election and party system effects on policy representation: bringing time into a comparative perspective. *Electoral studies*, *26*(1), 168-179.

Castles, F. G., & Mair, P. (1984). Left–right political scales: Some 'expert'judgments. *European Journal of Political Research*, *12*(1), 73-88.

Converse, P. E., & Pierce, R. (1986). *Political representation in France*. Harvard University Press.

Curini, L., Jou, W., & Memoli, V. (2012). Satisfaction with democracy and the winner/loser debate: The role of policy preferences and past experience. *British Journal of Political Science*, *42*(2), 241-261.

Dalton, R. J. (1985). Political parties and political representation: Party supporters and party elites in nine nations. *Comparative political studies*, *18*(3), 267-299.

Ferland, B. (2016). Revisiting the ideological congruence controversy. *European Journal of Political Research*, *55*(2), 358-373.

Ferland, B. (2021). Policy congruence and its impact on satisfaction with democracy. *Electoral Studies*, *69*, 102204.

Gay, C. (1996, April). The impact of black congressional representation on the behavior of constituents. In *annual meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago* (pp. 18-20).

Gay, C. (2001). The effect of black congressional representation on political participation. *American Political Science Review*, *95*(3), 589-602.

Geser, H. (2008). The limits of ideological globalization. Current patterns of" left and right" in different geographical regions. *Sociology in Switzerland: World Society and International Relations*, (5).

Henderson, A. (2008). Satisfaction with democracy: The impact of winning and losing in Westminster systems. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, *18*(1), 3-26.

Hill, K. Q., & Hinton-Anderson, A. (1995). Pathways of representation: A causal analysis of public opinion-policy linkages. *American journal of political science*, 924-935.

Holmberg, S. (1999). Collective policy congruence compared. *Policy representation in Western democracies*, 87-109.

Huber, J., & Inglehart, R. (1995). Expert interpretations of party space and party locations in 42 societies. *Party politics*, *1*(1), 73-111.

Huber, J. D., & Powell, G. B. (1994). Congruence between citizens and policymakers in two visions of liberal democracy. *World Politics*, *46*(3), 291-326.

İnan, M. (2020). Party-voter congruence in Turkish politics: the ivory tower argument tested. *Parliaments, Estates and Representation*, *40*(1), 97-117.

Katz, R. S. (1997). *Democracy and elections*. Oxford University Press on Demand.

Kim, M. (2009). Cross-national analyses of satisfaction with democracy and ideological congruence. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, *19*(1), 49-72.

Laponce, J. A. (1981). *Left and right: The topography of political perceptions*. University of Toronto Press.

Lupu, N., Selios, L., & Warner, Z. (2017). A new measure of congruence: The earth mover's distance. *Political Analysis*, *25*(1), 95-113.

Luna, J. P., & Zechmeister, E. J. (2005). Political representation in Latin America: a study of elite-mass congruence in nine countries. *Comparative political studies*, *38*(4), 388-416.

Mansbridge, J. (1999). Should blacks represent blacks and women represent women? A contingent" yes". *The Journal of politics*, *61*(3), 628-657.

Manza, J., Cook, F. L., & Page, B. I. (2002). The impact of public opinion on public policy. *Navigating public opinion*, 17-32.

Mattila, M., & Raunio, T. (2006). Cautious voters-supportive parties: Opinion congruence between voters and parties on the EU dimension. *European Union Politics*, *7*(4), 427-449.

Miller, W. E., & Stokes, D. E. (1963). Constituency influence in Congress. *American political science review*, *57*(1), 45-56.

Otero, P., & Rodriquez-Zepeda, J. (2010). Measuring representation in Latin America: A study of the ideological congruence between parties and voters. In *Apsa 2010 Annual Meeting Paper*.

Önnudóttir, E. H. (2014). Policy congruence and style of representation: Party voters and political parties. *West European Politics*, *37*(3), 538-563.

Poole, K. T., & Rosenthal, H. (2017). *Ideology & congress: A political economic history of roll call voting*. Routledge.

Singh, S., Karakoç, E., & Blais, A. (2012). Differentiating winners: How elections affect satisfaction with democracy. *Electoral Studies*, *31*(1), 201-211.

Stecker, C., & Tausendpfund, M. (2016). Multidimensional government-citizen congruence and satisfaction with democracy. *European Journal of Political Research*, *55*(3), 492-511.

Thomassen, J. (1994). Empirical research into political representation: Failing democracy or failing models. *Elections at home and abroad: Essays in honor of Warren Miller*, 237-65.

Thomassen, J. (1999). Political communication between political elites and mass publics. *Policy representation in western democracies*, 33-58.

Thomassen, J., & Schmitt, H. (1999). Issue congruence. *Political representation and legitimacy in the European Union*, 186-208.

Upchurch, M., Croucher, R., & Flynn, M. (2012). Political congruence and trade union renewal. *Work, employment and society*, *26*(5), 857-868.
Weissberg, R. (1978). Collective vs. dyadic representation in Congress. *American Political Science Review*, *72*(2), 535-547.

EGE 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

BATILI DEMOKRASİLERDE SOL-SAĞ İDEOLOJİK KONUMLANMASI ÜZERİNDEKİ HÜKÜMET-SEÇMEN UYUMU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA NOTU

Murat İNAN,
Abdullah Gül Üniversitesi, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7554-6217,

ÖZET

Bu çalışma demokratik siyasetin olmazsa olmaz bir öğesi olan temsiliyet olgusunun önemli göstergelerinden birisi olarak geniş kabul görmüş hükümet-seçmen uyumu konusunu temel almaktadır. Hükümet-seçmen uyumu konusunun anlaşılması, seçmen ve parti davranışlarının anlaşılması açısından oldukça büyük önem arz etmektedir. Temsilin mekânsal teorilerinin temel varsayımına göre seçmenler kendilerine betimsel açılardan benzeyen ve kendi düşünce, tutum ve davranışlarına yakın olduklarını düşündükleri aday ve partilere oy verirler. Seçmenler ile gerek aday, gerek parti, gerek parlamento ya da hükümet olsun seçilmiş birey ya da kurumların arasındaki betimsel uyumluluğun veya çeşitli siyasi meseleler üzerindeki görüş birliğinin temsiliyeti ve dolayısıyla siyasal meşruiyeti güçlendirdiği mevcut ampirik çalışmalarca da ortaya koyulmuştur. Ancak literatürde hükümet-seçmen uyumu konusunun zaman içerisinde nasıl bir değişim gösterdiği yeterince incelenmemiştir. Bu çalışma demokratik rejim ile yönetilen 12 Batılı ülkede sol-sağ ideolojik konumlanma üzerindeki hükümet-seçmen uyumunun zaman içerisinde izlediği seyri Comprative Political Data Set (CPDS) ve World Values Survey (WVS) verilerini zaman serileri analizi yöntemiyle analiz ederek gösterecektir. Hükümet-seçmen uyumu konusunda neden-sonuç ilişkileri bulma amacı gütmeyen bu çalışma sadece tanımlayıcı istatistiki bulgular elde etmeyi amaçlamaktadır. Tanımlayıcı bulgular Batılı Demokrasilerin bazılarında özellikle 2000'li yıllardan sonra giderek artan bir ideolojik temsil sorunu olduğunu ortaya çıkarmıştır.

A Research Note on the Government-Voter Congruence on the Left-Right Ideological Positioning in Western Democracies

ABSTRACT

This study is based on the issue of government-voter congruence, which is widely accepted as one of the important indicators of the representation phenomenon, an indispensable element of democratic politics. Understanding the issue of government-voter congruence is of great importance in terms of understanding voter and party behaviours. According to the basic assumption of spatial theories of representation, voters vote for candidates and parties that are similar to them in descriptive terms and that they think are close to their own thoughts, attitudes and behaviours. It has also been demonstrated by the current empirical studies that the descriptive concordance or consensus on various political issues between voters and elected individuals or institutions, whether it is a candidate, a party, a parliament or a government, strengthens the representation and political legitimacy. However, the issue of government-voter congruence has not been adequately studied from a temporal perspective in the literature. This study will examine temporal trajectories of government-voter alignment on left-right ideological positioning in 12 Western countries

governed by a democratic regime by analysing data culled from Comparative Political Data Set (CPDS) and World Values Survey (WVS) using time series analysis technique. This study, which does not aim to find causal relationships on government-voter congruence, only aims to obtain descriptive findings. Descriptive findings revealed that there is an increasing problem of ideological representation in some Western Democracies, especially after the 2000s.

Siyasette Seçen-Seçilen Uyumu ve İdeolojik Konumlanma

Seçimler demokratik siyasal sistemlerin olmazsa olmaz bir parçasıdır. Demokratik siyasal sistemlerde belirli aralıklarla ve serbest biçimde düzenlenen seçimlerin temel işlevi söz konusu siyasal sistemi bir sonraki seçime kadar yönetecek kadroların belirlenmesini sağlamasıdır. Klasik Yetkilendirme Teorisi'ne (KYT) göre seçimlerde en çok sayıda seçmen tarafından desteklenen aday, parti ya da partilere hükümeti kurma yetkisi verilir (McDonald ve Budge 2005, McDonald, Mendes ve Budge 2004). Dolayısıyla genel seçimlerde seçim yarışından galip çıkan parti veya partilerden teşkil olan hükümet bir ülkede yaşayan insanların hayatlarını doğrudan veya çoğu zaman oldukça karmaşık biçimlerde dolaylı olarak etkileme potansiyeline sahip çok çeşitli konularda karar vermeye yetkili bir organ olarak karşımıza çıkar. Seçim sonuçları sonucunda kurulacak hükümet bir ülkedeki asgari ücret miktarından, fabrikaların üretim yaparken bacalarından salgılamalarına müsaade edilecek karbondioksit miktarına, ülkeye hangi ülkelerden hangi sayıda ve niteliklerde göçmen kabul edileceğinden, zorunlu eğitimin süresine, trafik cezalarının mal varlığına orantılı biçimde uygulanıp uygulanmayacağından, işçilerin fabrikada çalışırken üzerine basacakları yüzeylerin onların can güvenliğini koruyacak nitelikte olmasının zorunlu olup olmayacağına, emekli ikramiyesi miktarlarından, yerli paranın yabancı paralar karşısında değerini belirleyen kur politikasına, ibadet yerlerine ayrılacak ödeneklerden, suçla mücadelede izlenecek stratejilere, konut stoku miktarından, üst düzey adli ve askeri bürokratların atamalarına veya dünyanın öbür ucundaki bir ülkede yaşanmış bir doğal afet ile mücadele için gönderilecek hibe miktarının hangi etnik gruba ait bireyler için daha fazla oranda harcanacağına kadar o ülkede ve hatta o ülkenin ticari, askeri, diplomatik, turizm vb. ilişkileri bulunan diğer ülkelerde yaşayan bir çok insanın günlük hayatta hemen hemen her an karşılarına çıkabilecek neredeyse tüm meselelerde karar almaya yetkilidir.

Tüm yukarıda sözü geçen ve burada sayamayacağımız kadar fazla sayıda konuda karar alma yetkisini eline almak isteyen siyasi aday ya da partiler iki seçim arası süreçte ve daha da yoğun biçimde seçim öncesi kampanya süreçlerinde genellikle seçmenin ilgilerini çekeceklerini

düşündükleri konulardaki siyasi konumlarını seçmene bildirirler. Aday ve partiler siyasi konumlarını belirlerken potansiyel seçmenlerini gözlemleyip onların değerlerini, tutum ve davranışlarını, önemsedikleri ve önemsemedikleri siyasi meseleleri anlamaya çalışırlar. Aday veya partilerin siyasi konumlarını seçmenin görüşlerini gözlemleyerek belirlediği araştırmalarla da ortaya çıkmış bir gerçektir (Stimson, McKuen ve Erickson 1995, Erikson, McKuen ve Stimson 2002, Adams ve diğerleri 2004). Çünkü demokratik yönetimlerde bir temsilcinin temsil etme iddiasında olduğu seçmenin irade, düşünce, öncelik ve çıkarlarını bilmesi ve bunları korumaya yönelik bir siyasi tutum ve davranış içinde olması, bu doğrultuda siyasalar üretmesi beklenir ([Mill, (1859), 1975], Pitkin 1967, Dahl 1971, Huber ve Powell 1994, Merrill ve Grofman, 1999, Budge ve McDonald 2007, Page ve Shapiro 1983). Temsilin Mekânsal Teorileri (TMT) seçmenin, iktidara gelmesi durumunda kendisine en yakın betimsel özellikler, değer, kültür, tutum ve davranışlara sahip olduğuna inandığı aday ve partilere oy verme olasılığının yüksek olduğunu iddia eder. TMT'ye göre seçmenler kendilerine etnik, dinsel, cinsiyet vb. açılardan benzeyen ve kendileri ile düşünce, tutum ve davranışlarını paylaşan adaylara oy verirler (Downs 1957, Achen 1978, Budge 1994, McDonald ve Budge 2005). Bu varsayımdan yola çıkarak yapılan araştırmalar çok genel bir tabirle seçen-seçilen daha özelde ise parti-seçmen, hükümet-seçmen, parlamenter-seçmen uyumu konularını çok çeşitli boyutlarıyla araştırmıştır (Powell ve Vanberg 2000; Miller 1964; Miller ve Stokes 1963; Barnes ve Farah 1972; Powel 1974; McDonald ve Budge 2005; Huber ve Powel 1994; McDonald, Mendes ve Budge 2004; Powell 2000; 2006; Blais ve Bodet 2006; Golder ve Stramski 2007; 2010; Mansbridge 1999). Tüm bu çalışmalarda seçen ile seçilenin uyumunun siyasi temsilin önemli bir göstergesi olduğu görüşü ortak bir kabul olarak karşımıza çıkar. Güçlü bir siyasi temsilin ise temsilci gerek başbakan, bakan, belediye başkanı gibi siyasi bir kişilik gerekse meclis, belediye meclisi gibi bir kurum olsun seçilen kişiye ya da kuruma meşruiyet kazandırdığı bilinmektedir.

Seçmene en çok benzeyen adayın onu en iyi biçimde temsil edeceği dolayısıyla da seçmenin kendisine en çok benzeyen adayı destekleyeceği inancı o kadar güçlüdür ki bazı adaylar seçmen ile görünmek uğruna oldukça pahalı, sofistike istatistiki yöntemlerin kullanıldığı analizler yapmaları için uzman kuruluşlara yüklü ödemeler yaparlar. Adaylar yaptıkları gözlemlerden çıkardıkları sonuçlar ve aldıkları uzman görüşleri neticesinde belirli bir siyasi pozisyon tutmanın kendisine seçimlerde zafer kazandıracağına inanırlar. Bu tuttukları siyasi pozisyona uygun siyasi bir dil, bir tutum geliştirir, siyasa önerilerinde bulunur, söylevler verir, vaatlerde bulunurlar. Tüm bu yaptıklarıyla kendi imajlarını olası seçmenlerinin gözünde kendilerine en

yakın dolayısıyla en doğru seçenek olarak şekillendirmeye çalışırlar. Bazen adaylar ekonomik olarak üst sınıf ailelerden gelmesine rağmen halkın içinde yaşadıklarını, halkın yaşam şartlarını, çektiği zorlukları çok iyi bildiklerini iddia ederler. Bazen çok iyi eğitim almış olmalarından ötürü ana dillerini ve hatta başka bir kaç yabancı dili aksansız konuşabilmelerine rağmen kameralar önünde ülkenin o anda bulundukları yöresinin aksanıyla konuşurlar. Bazense kendi etnik, dinsel vs. kimlikleri ile hedefledikleri seçmen kitlesinin kimliğinin ortak noktalarını öne çıkarmak için kendi kimliklerinden taviz verirler. Gerek adaylar gerek hükümet olmaya aday siyasi partiler sürekli kendilerinin halk ile birebir aynı değer, kültür, tutum ve davranışlara sahip, halkı en iyi tanıyan, halkın tüm dertlerine çare olabilecek yegane yönetimi kuracakları iddiasında bulunurlar. Hatta oldukça sık biçimde hükümetler kendilerinden önceki hükümetlerin ve hatta eğer iktidarı kaybedeceklerini açık biçimde kabullenebilecek kadar bir sonraki seçimde hükümet gücünü tekrardan elde edebileceklerine olan inançları yok olduysa kendilerinden sonraki hükümetlerin de halkı kendileri kadar yakından tanımadığını veya tanıyamayacağını, halkın dertleriyle hemhal olamadıklarını veya olamayacaklarını kısacası kendilerinden önceki veya sonraki hükümetlerin kendileri kadar halkın bütününü temsil edemeyeceğini veya edemeyeceğini iddia ederler.

Peki, aday ve partilerin kendisine değer, tutum ve davranış olarak yakın olduklarını ispat yarışına girdikleri duruma cevaben, vereceği oyun ülkenin tamamını veya bir idari birimini yönetme yetkisinin bir sonraki seçime kadar hangi siyasi grup ya da kişiye emanet edileceğini belirleyeceğinin farkında olduğunu varsaydığımız seçmenin onlara oy desteği sağlayacağı inancı ne kadar gerçeği yansıtır? Elbette bu sorunun cevabını vermek çok zordur. Bu nedenle de belki binlerce araştırmadan oluşan oy verme davranışı literatürü günümüzde büyümeye devam etmektedir. Çünkü bu araştırmalar gösteriyor ki seçmen farklı ülkelerde, farklı zaman dilimlerinde çok çeşitli etmenleri dikkate alarak oy verir. Hatta tek bir bireyin hayatının farklı dönemlerinde farklı öncelikleri hesaba katarak farklı şekillerde oy verme davranışını değiştirdiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla bir çok etmenin oy verme davranışını şekillendirme potansiyeline sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Oy verme davranışını etkileyen bazen bir ekonomik kriz ile mücadelede belirli bir siyasi kadronun başarılı olacağına olan inanç, bazen nepotist bir ilişki, bazen ülkeyi yönetmeye aday kişinin dindarlık seviyesini gösteren bir ifadesi, bazen mezhebi, bazen de ideolojik aidiyetleridir. Bazen ise bunlar ve bunlara ek yüzlerce etmenden bazılarının farklı kombinasyonları seçmen davranışını etkiler. Görüldüğü üzere seçmen davranışı oldukça çok sayıda ve birbiriyle iç içe geçmiş etmenden etkilenen, çok yönlü biçimde incelemeye muhtaç ve dolayısıyla önceden tahmin edilmesi zor bir davranış

türüdür. Peki seçmenin bunca faktörü hesaba katarak bir seçim yapması olası mıdır? Gerek seçmenin gerek ülke yönetime aday siyasi aday ve partilerin yukarıda sadece bazıları sayılan çok çeşitli konuların her birinde tek tek tutumlarının belirlenmesi imkansızdır. İdeolojiler tam da bu noktada oldukça önemli bir işleve sahiptir. İdeolojiler seçmenleri birçok aday veya partinin her bir farklı siyasi olaya karşılık geliştirdikleri pozisyonları takip etme zahmetinden kurtarır. Ayrıca ideolojiler sayesinde aday veya partiler kendilerini seçmene daha zahmetsiz biçimde anlatabilirler (Bakker, Jolly ve Polk 2012, Busch 2016).

Siyasi kamplaşmanın ekonomik ve siyasi çıkarlar üzerine inşa edildiği sanayileşmiş toplumlarda sol ve sağ kavramları ideolojik konumlanmayı ifade eden en önemli kavramlardır. Sol ve sağ kavramlarının Avrupa'da toplumsal hiyerarşilerin son bulması ile ortaya çıkan boşluğu doldurduğu kabul gören bir görüştür (Geser 2008). Bu kavramlarının özellikle Batılı sanayileşmiş toplumlarda çoğunluk tarafından doğru bir biçimde anlaşıldığı genel kabul görmüş bir düşüncedir. Bu toplumlarda gerek siyasi aday ve partiler gerekse bireyler geleneksel olarak kendilerini bu kavramlarla ilintili biçimde tanımlamaya alışkındırlar. Genellikle sol kavramı eşitlik, daha adil gelir dağılımı, sekülerizm, devletin ekonomik üretimde daha güçlü biçimde yer alması gibi öncelikleri ifade ederken, sağ kavramı ise muhafazakarlık, milliyetçilik gibi değerleri ve devletin ekonominin içinde kısmen denetleyici bir rol üstlenmesi fikrini savunur (Bobbio 1996). Siyasetin önemli meselelerini kapsayan bu kavramların ülkelerin, seçmen topluluklarının ve partilerin karşılaştırılmasında işlevsel olacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla bir aday ya da partinin klasik sol-sağ ideolojik eksenindeki konumlanması o aday ya da partinin iktidar gücünü eline alması durumunda tüm bu sayısız konularda nasıl bir tutum takınacağı ve ne türden politikalar izleyeceği hakkında ip uçları verir. Ancak dikkat edilmesi gereken bir nokta sol ve sağ ideolojik pozisyonların zaman ve ülkeler özelinde zaman zaman birtakım farklılıklar da gösterebileceğidir. Buna örnek olarak geleneksel olarak sol partilerin ilgi alanına girdiği bilinen çevreci siyasetin yakın zamanda Fransa ve Belçika'da sağ partilerin de ilgi alanına girmesi verilebilir (Jahn 2010).

İdeolojik konumun araştırıldığı ampirik çalışmalarda sol ve sağ ideolojik konumlarını ifade etmek üzere 1 ila 10 arasında değişen değerler içeren ve genellikle 1'in en sol pozisyonu 10'un ise en sağ pozisyonu ifade ettiği bir skala kullanılır. Bu skalanın 0/10, 0/11, 0/100, -100/+100 değerli arasında oluşturulan versiyonları da mevcuttur (Budge ve diğerleri 2001). Bu skalaların çoğu birbirine yakın sonuçlar ortaya çıkarır ancak bu skalaların işlevselliğini karşılaştıran Kroh (2007) özellikle orta noktasının tam sayı olması ve bunun 0-100 skalasına göre daha belirgin

biçimde anlaşılması nedeniyle 0-11 skalasının kullanımı tavsiye etmiştir. Bu skalaları kullanan araştırmacılara göre sol-sağ ideolojik konumlanması birçok siyasi pozisyonu bünyesinde bulunduran bir 'süper mesele'dir (Powell ve Vanberg 2000, Geser 2008). Sol ve sağ kavramlarının hangi siyasi eğilimleri temsil ettiğini araştıran bir çalışmada 13 önemli meselenin solu ve 13 önemli meselenin ise sağı güçlü biçimde ifade ettiği ampirik olarak gösterilmiştir (Laver ve Budge 1992). İdeolojik aksin sol ve sağ kutuplarının hangi unsurlardan oluştuğunu tespit etmek üzere başka araştırmalar da yapılmıştır. Metodolojik açıdan eleştirel bir dille 'vanilya yaklaşımı' olarak isimlendirilmiş yaklaşımı ortaya atan Gabel and Huber (2000) tümevarımcı bir yöntemle ideolojik unsurları bulunan meseleleri faktör analizi testine tabi tutup farklı unsurların farklı faktörler altında kümelenmelerinden yola çıkarak sol ve sağı teşkil eden unsurları tespit etmeye çalışmışlardır. Benzer tüme varımcı yöntemler Franzmann ve Keizer (2006) ile Franzmann (2015) tarafından da uygulanmıştır. Buna karşılık Bobbio, Nietzsche ve Rousseau'nun sol ve sağ üzerine yaptıkları kavramsallaştırmalardan yola çıkarak tümdengelimci bir yöntem izleyerek ideolojik aksın her iki tarafının kapsadığı unsurları ortaya çıkarmaya çalışmıştır (Bobbio 1996).

Sol-sağ ideolojik konumlanması bir süper mesele olarak seçmenlerin ve hükümetlerin birçok mesele üzerindeki konumları hakkında fikir verici olduğunu kabul ettiğimiz taktirde, bu süper mesele üzerindeki uyumun da önemli olduğunu kabul etmek durumunda oluruz. Yani ideal durumda iki boyutlu bir düzlemde bir partiye oy vermiş seçmenin herhangi bir konu ile ilgili ortalama veya medyan tutumu ile o seçmenden oy almış hükümetin aynı konudaki tutumu arasındaki mesafenin mutlak anlamda olabildiğince küçük hatta "0" Öklid mesafesi olması gerekir. Bu ideal uyum durumu aşağıdaki şekilde farazi bir grafiğe dökülebilir.

MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

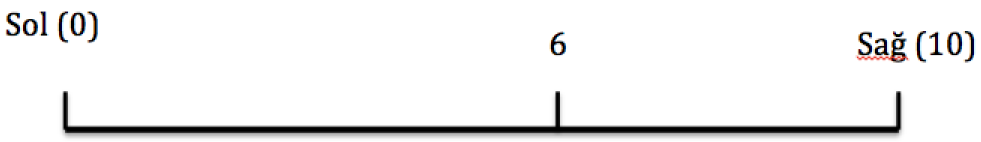

Hükümet'in İdeolojik Konumu

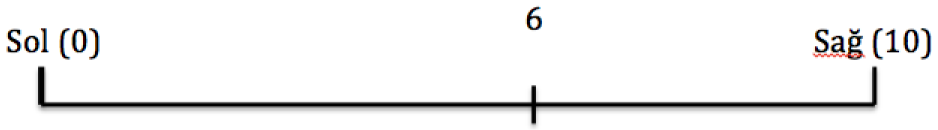

Seçmenlerin Kümelenmiş İdeolojik Konumu

Ancak bu ideal uyum durumu çoğu zaman siyasetin doğasına aykırıdır. Özellikle karmaşıklaşan modern toplumlarda halk kitlesinin içinde çıkarları birbiriyle çatışan birçok alt gruplar ortaya çıkar. Bu kitlenin tamamını ideal biçimde temsil etmek ancak olsa olsa aykırı konumların birbirini dengelemesi ve halkın ideolojik konumunun hasbelkader hükümetinki ile örtüşmesi ile gerçekleşebilir. Yani bu duruma pek de sıkça rast gelmediğimiz günlük siyasette çoğu zaman aşağıdakine benzer bir grafikle karşılaşırız

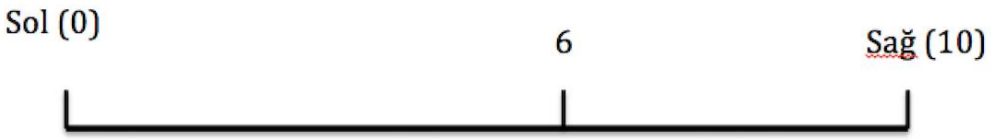

Hükümet'in İdeolojik Konumu

Seçmenlerin Kümelenmiş İdeolojik Konumu

Farazi bir durumu anlatmak üzere hazırlanmış yukarıdaki grafikte hükümetin ideolojik konumu ile seçmenlerin kümelenmiş ideolojik konumları arasında 2 birimlik bir ideolojik temsil açığının olduğu görülmektedir. Peki bu örtüşmenin gerçekleşmediği ve özellikle mesafenin iyice uzadığı durumlarda ne olur? Burada bir temsiliyet açığının ortaya çıkacağı, bu durumun da hükümetin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açacağı aşikârdır. Bu temsil açığının demokratik yönetimler için bir sorun olduğu noktasından hareketle bu çalışma demokratik yönetim biçimiyle yönetilen 12 Batılı ülkede hükümet ve seçmen ideolojik konumlanmalarını yıllar itibariyle karşılaştıracak ve olası hükümet-seçmen ideolojik uyumsuzluklarının zamansal izlerini takip edecektir. Hükümet-seçmen uyumu konusunda neden-sonuç ilişkileri bulma amacı gütmeyen bu çalışma sadece tanımlayıcı istatistiki bulgular elde etmeyi amaçlamaktadır. Bulunacak sonuçların bu ülkelerdeki hükümet-seçmen uyumunun yıllar itibariyle izlediği seyre ışık tutacağı ve demokratik yönetimler için hayati öneme haiz temsil noktasına dikkat çekeceği düşünülmektedir.

Veriler ve Yöntem

Bu araştırmada iki veri setinin birleştirilmesiyle oluşturulan bir final veri seti kullanılmıştır. Birey seviyesindeki veriler WVS'den, ülkeler seviyesindeki veriler ise CPDS'den uygun kodlama yöntemleri kullanılarak alınmıştır. Uzun yıllar varsayımlardan bir tanesi parti pozisyonlarının sabit olduğu yönündeki düşünceydi (Achen 1978). Bu varsayım daha sonra değişmiş, ve Ian Budge'ın başını çektiği Manifesto Group kapsamında çalışmalarını yürüten birçok araştırmacı seçimden seçime parti tercihlerinin ideolojinin el verdiği ölçüde değişebileceğini ve bunun dinamik bir model aracılığı ile ele alınması gerektiği varsayımı ile hareket etmişlerdir. Benzer amaçlarla hazırlanmış CPDS'nin verisetinden uygun veriye sahip Avustralya, Kanada, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, İsveç, İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960-2018 yılları arasında kurulmuş hükümetlerin sol-sağ ideolojik konumları verisi alınmıştır. Ülke seviyesinde toplanan orijinal veri setinde sağ ve merkez parti hegemonyası 1, sağ ve merkez parti hakimiyeti 2, sağ-sol dengesi 3, sosyal demokrat ve sol parti hakimiyeti 4, sosyal demokrat ve sol parti hegemonyası ise 5 olarak kodlanmıştır. Bu veriler Dünya Değerler Araştırması'nın katılımcılara sorduğu ve katılımcıların kendi sol-sağ ideolojik konumlanmalarını 1 (en sol) ila 10 (en sağ) sayılar dahil olmak üzere bu sayılar arasındaki tüm tam sayılarla ifade etmeleri istenen soruya verdikleri cevapların ülke seviyesinde kümelenmesiyle elde edilen veriler ile birleştirilmiştir. Her iki veri setinde artan sayıların sol ideolojik konumdan sağ ideolojik konuma doğru geçişi temsil

etmesinin sağlanması amacıyla birleştirme işleminden önce CPDS verileri tersine kodlanmıştır. Dolayısıyla son veri setinde de artan sayılar en sol ideolojik konumdan en sağ ideolojik konuma doğru geçişi ifade etmektedir.

Her iki veri setinden toplanan karma veriler STATA 15 istatistik programının yardımıyla LOWESS (Locally Weighted Scatterplot Smoothing) tekniği kullanılarak iki grafikte görselleştirilmiştir. LOWESS parametrik olmayan bir tahmin tekniğidir. Genellikle değişkenler arası ilişkilerin görüntüleme amacıyla kullanılır. Kısa dönemli trend sapmalarını yumuşatarak özellikle uzun dönemli trendlerin ortaya çıkarılmasında kullanılır (Sharma, Swayne ve Obimbo, 2015). Grafiklerde hükümetlerin ideolojik konum verilerinin bulunduğu seçim yıllarında bu veri ile seçmenin sol-sağ ideolojik konumlanmaları arasındaki yakınlaşma ve uzaklaşma trendleri bir arada ve her bir ülke için ayrı ayrı gösterilecektir.

Bulgular

Birinci grafikte demokratik yönetim biçimi ile yönetilen 12 ülkenin seçmen ve hükümetlerinin ideolojik konumlanmaları yıllar itibariyle gösterilmektedir. Grafiğin sol tarafında seçmenlerin, sağ tarafında ise hükümetlerin ideolojik konumlanma skalaları gösterilmiştir. Skalalarda seçmenler için WVS'nin katılımcılarına sorduğu soruya katılımcıların verebilecekleri 1 ila 10 arası 10 tam sayı değere, hükümetler için ise CPDS'nin hükümetlerin ideolojik konumlanmalarını ölçtüğü 1 ila 5 arası 5 değere yer verilmektedir. Bilinmelidir ki, seçmenler için değerler ülke ve seçim yılı bazında yapılan kümelenme sonucunda tam sayı değerlerin yanı sıra tüm rasyonel sayı değerlerini de içerebilir. Benzer biçimde her ne kadar sıralı bir değişken olsa da hükümetlerin ideolojik konumları bu analizde sürekli bir değişken olarak gösterilmiştir ve seçim yılları arasındaki tahmin edilmiş değerler rasyonel sayılara tekabül edebilmektedir.

Grafikten de görüleceği üzere seçmenlerin ve hükümetlerin ideolojik konumlanmaları arasındaki mesafe yıllar itibariyle değişkenlik gösterebilmektedir. Bu grafikte dikkat çeken en önemli nokta seçmenler ve hükümetler arasındaki ideolojik mesafenin özellikle 1980-2000 yılları arasında oldukça küçüldüğü, 2000'li yıllardan sonra ise giderek büyüdüğüdür. Elbette bu değişimin yönü de büyük önem arz etmektedir. Grafikten görüleceği üzere söz konusu ülkelerdeki seçmenler genel itibariyle merkez ve merkez sağ bir konumda konumlanmışlar ve bu konumlanma da yıllar itibariyle durağan bir özellik göstermiştir. Hükümetlerin ideolojik konumlanmasına bakıldığında ise çizginin yine merkez ve merkezin sağında seyrettiği ancak seçmen konumlanmasından farklı olarak yıllar itibariyle daha değişken bir seyir izlediği

görülmektedir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren ise hükümetlerin ideolojik konumlanmalarının giderek sağa kaydığı görülmektedir.

EGE 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

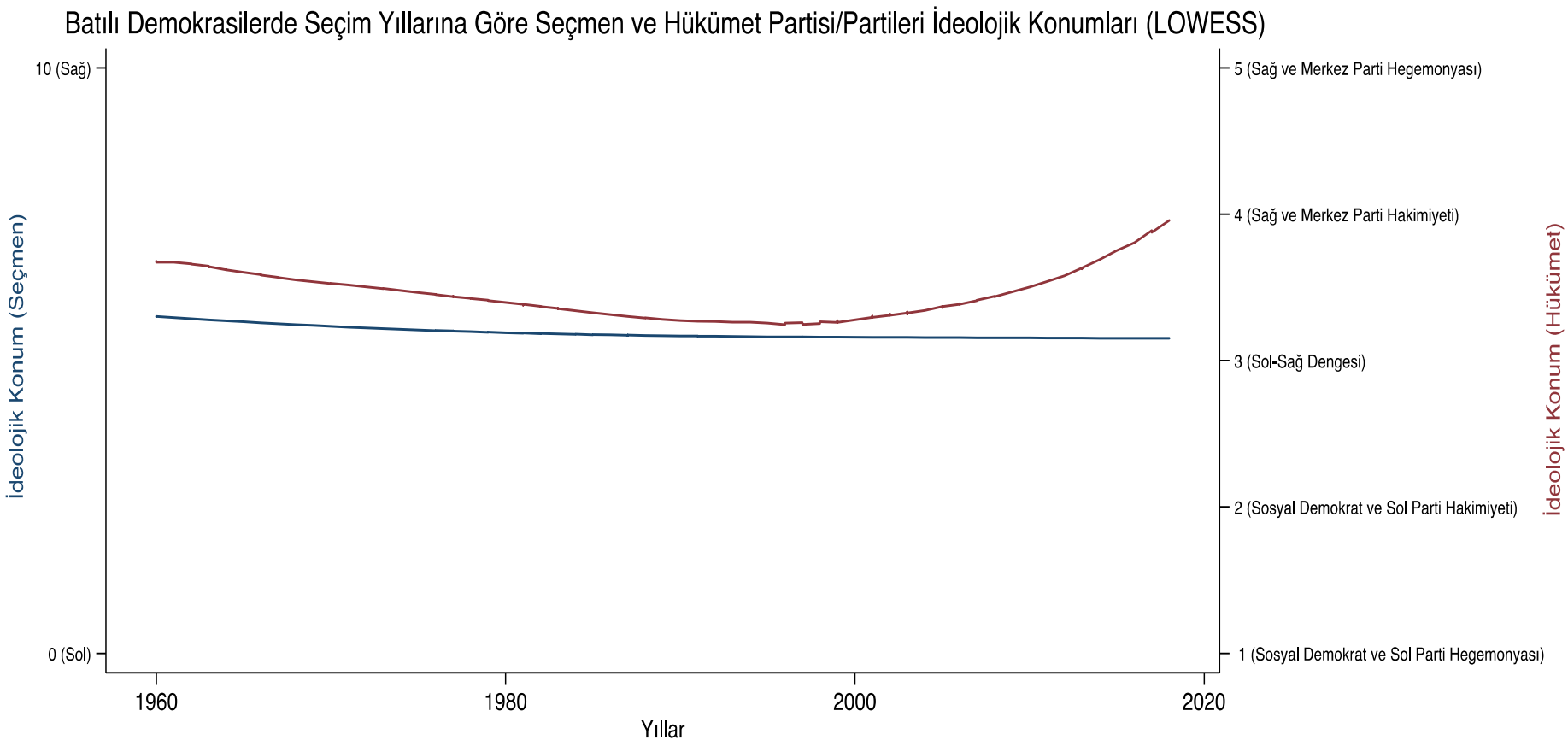
Batılı Demokrasilerde Seçim Yıllarına Göre Seçmen ve Hükümet Partisi/Partileri İdeolojik Konumları (LOWESS)
10 (Sağ)
0 (Sol)
İdeolojik Konum (Seçmen)
5 (Sağ ve Merkez Parti Hegemonyası)
4 (Sağ ve Merkez Parti Hakimiyeti)
3 (Sol-Sağ Dengesi)
2 (Sosyal Demokrat ve Sol Parti Hakimiyeti)
1 (Sosyal Demokrat ve Sol Parti Hegemonyası)
İdeolojik Konum (Hükümet)
1960
1980
2000
2020
Yıllar

İkinci grafikte ise her bir ülkeye ait hükümet-seçmen uyumu ayrı ayrı gösterilmektedir. Grafikte ilk dikkat çeken tüm ülkelerde geçerli olmak üzere seçmen ideolojik konumunun daha durağan bir seyir takip ederken hükümet ideolojik konumlarının daha değişken bir seyir takip ettiğidir. Ülkeler arasındaki farklılıklara odaklanıldığında ise İtalya ve özellikle İsviçre'nin hükümet pozisyonlarının nispeten durağan bir seyir takip ederken diğer ülkelerde bu seyrin daha değişken olduğu görülmektedir. Bu grafiklerin tamamı bir arada incelendiğinde ise Kanada, Yeni Zelanda ve Amerika Birleşik Devletleri gibi İngilizce konuşan ülkelerde ve bu ülkelere ek olarak Finlandiya ve Norveç gibi birtakım Kuzey Avrupalı ülkelerde hükümetlerin 2000'li yıllardan sonra hızlı bir biçimde daha sağ ideolojik konumlara kaydığı gözlemlenebilmektedir.

EGE 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

Batılı Demokrasilerde Seçim Yıllarına Göre Seçmen ve Hükümet Partisi/Partileri İdeolojik Konumları (LOWESS)

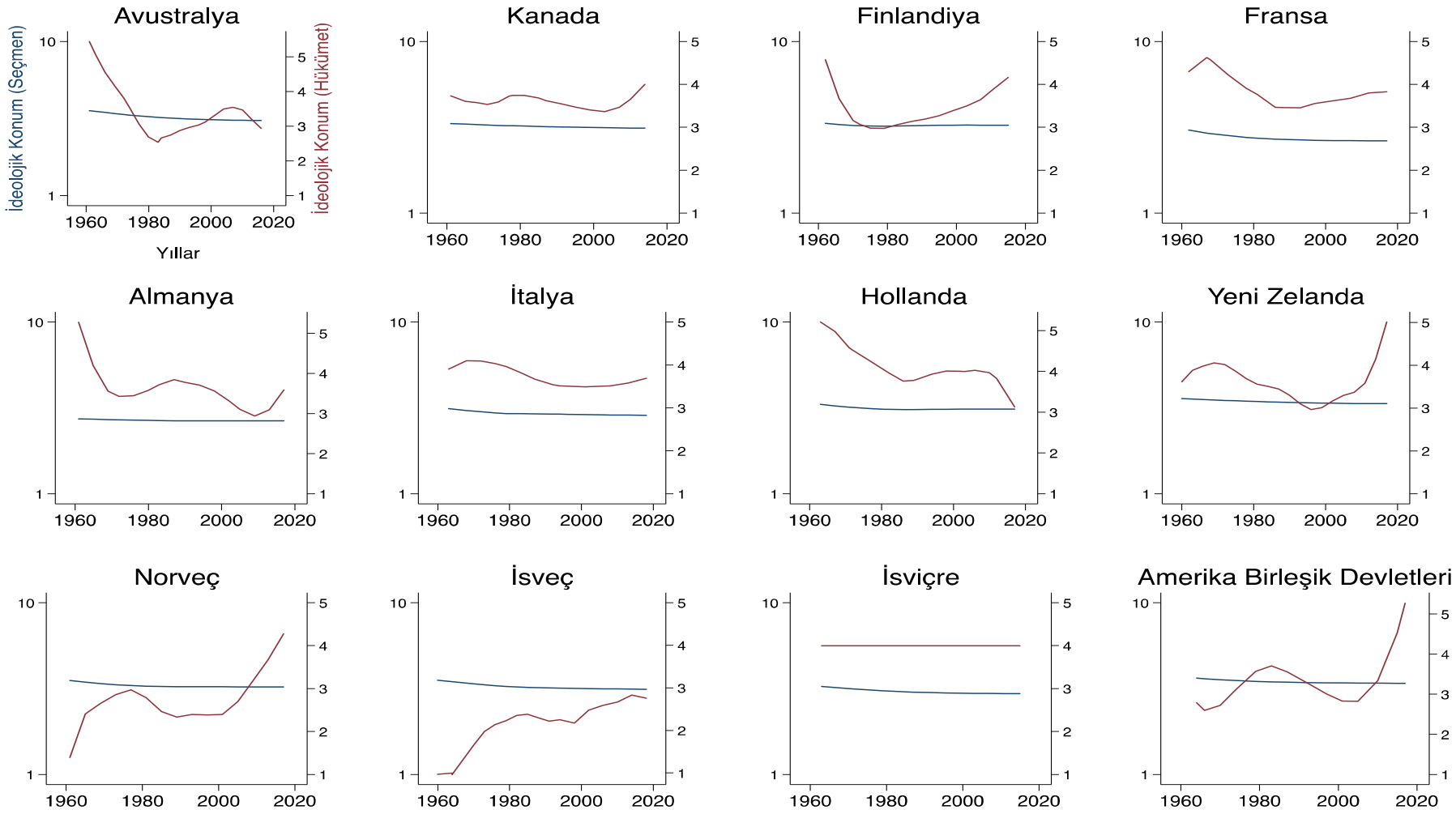

Tartışmalar ve Sonuç

Bir araştırma notu şeklinde düzenlenmiş bu çalışma Batılı demokratik yönetim sistemiyle yönetilen bazı ülkelerde özellikle 2000'li yıllardan sonra giderek birbirinden uzaklaşan seçmen ve hükümet ideolojik konumlarına dikkat çekmek için yapılmıştır. Giriş bölümünde de açıklandığı üzere hükümetlerin ve seçmenlerin ideolojik olarak birbirlerinden uzak olması hükümetlerin temsil yeteneklerini azaltan bir durumdur. Temsilin mekânsal teorilerine göre stratejik ve protesto oy verme gibi birtakım istisnai durumlar saklı kalmak koşuluyla seçmen kendisine benzeyen ve kendisinin değer, tutum ve davranışlarına paralel politikalar üreteceğine kanaat getirdiği aday ve partileri destekleme eğilimindedir. Seçmen günlük hayatta yaşadığı zorlukları, değerlerini, gelecekten beklentilerini en doğru biçimde kendisi gibi olan, kendisine benzeyen bir adayın anlayacağını düşünür. Bu düşünce nedeniyle de kendisine benzediğini düşündüğü birisine kendisini temsil etmesi için yetki verme eğiliminde olur. Seçmen kendisini tanımayan, onun değer yargılarını paylaşmayan, onun sorunlarını bilmeyen birisine normal şartlarda kendisini temsil etmesi için oy desteği vermez. Ancak bu araştırmanın ulaştığı sonuç göstermektedir ki, bazı Batılı demokrasilerde seçmenler özellikle 2000'li yıllardan itibaren giderek artan biçimde kendilerini ideolojik olarak daha az temsil eden hükümetler tarafından yönetilmişlerdir.

Ulaşılan sonuçlar giderek merkezden uzaklaşan ve seçmene yabancılaşan yönetimlerin otoriterleşme ihtimalinin gündeme gelebileceği ihtimaline dikkat çekmek açısından bir uyarı niteliğindedir. Sonuçlar özellikle 2000'li yıllardan itibaren bazı ülkelerde hükümetlerin ideolojik konumlanmalarının merkez pozisyonlardan merkez sağa kaydığı ve bu seyrin devam etmesi durumunda hükümetlerin ideolojik konumlarının aşırı sağa doğru yönlenebileceği uyarısını bizlere yapmaktadır. Çalışmanın bu bulgusu itibariyle genel olarak son dönemlerde demokratik siyasetin önemli tartışmalarından birisi olan demokratik açık konusuna dikkat çekmekte olduğu, daha özelde ise otoriter demokrasi tezlerini destekler nitelikte olduğu iddia edilebilir.

Bulgular Batılı gelişmiş demokrasiler için kaygı verici bir duruma tekabül etmekte ve özellikle nedenbilimsel açıdan üzerine daha fazla araştırma yapılmasını lüzumlu kılmaktadır. Ancak bu durumun sebepleri ile ilgili bir araştırmaya girişmek bu çalışmanın sınırlarını aşan bir teşebbüs olacaktır. Yine de bu gelecekte yapılabilecek bir takım araştırmalara yön gösterecek tahminlerde bulunulmasına engel değildir. Örneğin bozulan gelir dengesinin bu durumu

açıklamaya aday bir sebep olup olmadığı araştırmaya değer bir iddia olarak görülebilir. Alternatif olarak hükümetlerinin halklardan ideolojik olarak uzaklaşması durumunu Soğuk Savaş sonrası dönemde ideolojilerin zayıflaması ile açıklamak isteyen araştırmacılar da ilgi çekici sonuçlara ulaşabilirler. Veyahut, bir diğer araştırmacı bu durumu açıklamak için sosyal medyanın toplumu giderek artan biçimde ideolojik olarak kamplaştırdığını ve temsil açığı durumunun bunun bir olası sonucu olduğunu iddia edebilir. Son olarak temsil açığı gözlemlenen ülkelerin göç dalgalarına hedef olan ülkeler olması hasebiyle, bu duruma bu ülkelerde artan göç yüküne tepki duyan kitlelerin desteğini alabilmek için partilerin ideolojik pozisyonlarını sağa kaydırmalarının neden olduğu iddiası da test etmeye değer bir iddia olabilir. Tüm bu olası neden-sonuç ilişkileri bu mevcut durumu açıklamak üzere konu ile ilgilenen araştırmacılar tarafından uygun veri ve analiz yöntemleri ile test edilebilir.

Kaynakça

Achen, C. H. (1978). Measuring representation. *American Journal of Political Science*, 475-510.

Adams, J., Clark, M., Ezrow, L., & Glasgow, G. (2004). Understanding change and stability in party ideologies: do parties respond to public opinion or to past election results?. *British journal of political science*, *34*(4), 589-610.

Andersen, C. J., & Guillory, C. A. (1997). Political institutions and satisfaction with democracy: A crossnational analysis of consensus and majoritarian. *The American Political Science Review*, *91*(1), 66-81.

Bakker, R., Jolly, S., & Polk, J. (2012). Complexity in the European party space: Exploring dimensionality with experts. *European Union Politics*, *13*(2), 219-245.

Barnes, S. H., & Farah, B. (1972). National representatives and constituency attitudes in Germany and Italy. In *delivery at the 1972 Annual Meeting of the American Political Science Association. Washington, DC, September* (pp. 5-9).

Blais, A., & Bodet, M. A. (2006). Does proportional representation foster closer congruence between citizens and policy makers?. *Comparative Political Studies*, *39*(10), 1243-1262.

Blais, A., Morin-Chassé, A., & Singh, S. P. (2017). Election outcomes, legislative representation, and satisfaction with democracy. *Party Politics*, *23*(2), 85-95.

Bobbio, N. (1996). *Left and right: The significance of a political distinction*. University of Chicago Press.

Brooks, C., & Manza, J. (2006). Social policy responsiveness in developed democracies. *American Sociological Review*, *71*(3), 474-494.

Budge, I., Klingemann, H. D., Volkens, A., Bara, J., & Tanenbaum, E. (2001). *Mapping policy preferences: estimates for parties, electors, and governments, 1945-1998* (Vol. 1). Oxford University Press on Demand.

Busch, K. B. (2016). Estimating parties' left-right positions: Determinants of voters' perceptions' proximity to party ideology. *Electoral studies*, *41*, 159-178.

Budge, I., & McDonald, M. D. (2007). Election and party system effects on policy representation: bringing time into a comparative perspective. *Electoral studies*, *26*(1), 168-179.

Clark, W. R., & Golder, M. (2006). Rehabilitating Duverger's theory: Testing the mechanical and strategic modifying effects of electoral laws. *Comparative Political Studies*, *39*(6), 679-708.

Curini, L., Jou, W., & Memoli, V. (2012). Satisfaction with democracy and the winner/loser debate: The role of policy preferences and past experience. *British Journal of Political Science*, *42*(2), 241-261.

Dahl, R. A., & Polyarchy, P. (1971). Opposition. *New Haven and London*.

Downs, A. (1957). An economic theory of democracy.

Erikson, R. S., MacKuen, M. B., & Stimson, J. A. (2002). *The macro polity*. Cambridge University Press.

Ferland, B. (2021). Policy congruence and its impact on satisfaction with democracy. *Electoral Studies*, *69*, 102204.

Franzmann, S. T. (2015). Towards a real comparison of left-right indices: A comment on Jahn. *Party Politics*, *21*(5), 821-828.

Franzmann, S., & Kaiser, A. (2006). Locating political parties in policy space: A reanalysis of party manifesto data. *Party politics*, *12*(2), 163-188.

Gabel, M. J., & Huber, J. D. (2000). Putting parties in their place: Inferring party left-right ideological positions from party manifestos data. *American Journal of Political Science*, 94-103.

Geser, H. (2008). The limits of ideological globalization. Current patterns of" left and right" in different geographical regions. *Sociology in Switzerland: World Society and International Relations*, (5).

Golder, M., & Stramski, J. (2007, September). Ideological congruence and two visions of democracy. In *Annual Meetings of the American Political Science Association, Chicago*.

Golder, M., & Stramski, J. (2010). Ideological congruence and electoral institutions. *American Journal of Political Science*, *54*(1), 90-106.

Henderson, A. (2008). Satisfaction with democracy: The impact of winning and losing in Westminster systems. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, *18*(1), 3-26.

Huber, J. D., & Powell, G. B. (1994). Congruence between citizens and policymakers in two visions of liberal democracy. *World Politics*, *46*(3), 291-326.

Jahn, D. (2010). Conceptualizing Left and Right in comparative politics: Towards a deductive approach. *Party Politics*, *17*(6), 745-765.

Kim, M. (2009). Cross-national analyses of satisfaction with democracy and ideological congruence. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, *19*(1), 49-72.

Kroh, M. (2007). Measuring left–right political orientation: The choice of response format. *Public Opinion Quarterly*, *71*(2), 204-220.

Laver, M. J., & Budge, I. (1992). Measuring policy distances and modelling coalition formation. In *Party policy and government coalitions* (pp. 15-40). Palgrave Macmillan, London.

Mansbridge, J. (1999). Should blacks represent blacks and women represent women? A contingent" yes". *The Journal of politics*, *61*(3), 628-657.

Mayne, Q., & Hakhverdian, A. (2017). Ideological congruence and citizen satisfaction: Evidence from 25 advanced democracies. *Comparative Political Studies*, *50*(6), 822-849.

McDonald, M. D., & Budge, I. (2005). *Elections, parties, democracy: Conferring the median mandate*. Oxford University Press on Demand.

McDonald, M. D., Mendes, S. M., & Budge, I. (2004). What are elections for? Conferring the median mandate. *British Journal of Political Science*, *34*(1), 1-26.

Merrill, S., & Grofman, B. (1999). *A unified theory of voting: Directional and proximity spatial models*. Cambridge University Press.

Mill, J. S. (1975). On liberty (1859).

Miller, W. E. (1964). Majority rule and the representative system of government. *Cleavages, ideologies, and party systems*, 343-76.

Miller, W. E., & Stokes, D. E. (1963). Constituency influence in Congress. *American political science review*, *57*(1), 45-56.

Murphy, N., Canales, M. K., Norton, S. A., & DeFilippis, J. (2005). Striving for congruence: the interconnection between values, practice, and political action. *Policy, Politics, & Nursing Practice*, *6*(1), 20-29.

Page, B. I., & Shapiro, R. Y. (1983). Effects of public opinion on policy. *American political science review*, *77*(1), 175-190.

Pitkin, H. F. (1967). *The concept of representation*. University of California Press.

Powell Jr, G. B. (1974). Citizens-Elite Linkage in Austrian Communities: Degree, Structure and Process of Opinion Representation. In *delivery at the 1974 Annual Meeting of the American Political Science Association, Chicago, August*.

Powell Jr, G. B., & Vanberg, G. S. (2000). Election laws, disproportionality and median correspondence: Implications for two visions of democracy. *British Journal of Political Science*, *30*(3), 383-411.

Sharma, S., Swayne, D. A., & Obimbo, C. (2015). Automating the Smoothing of Time Series Data. *Journal of Environmental & Analytical Toxicology*, *5*(5), 304.

Singh, S., Karakoç, E., & Blais, A. (2012). Differentiating winners: How elections affect satisfaction with democracy. *Electoral Studies*, *31*(1), 201-211.

Soroka, S. N., & Wlezien, C. (2010). *Degrees of democracy: Politics, public opinion, and policy*. Cambridge University Press.

Stecker, C., & Tausendpfund, M. (2016). Multidimensional government-citizen congruence and satisfaction with democracy. *European Journal of Political Research*, *55*(3), 492-511.

Stimson, J. A., MacKuen, M. B., & Erikson, R. S. (1995). Dynamic representation. *American political science review*, *89*(3), 543-565.

Thomassen, J. (1994). Empirical research into political representation: Failing democracy or failing models. *Elections at home and abroad: Essays in honor of Warren Miller*, 237-65.

Verba, S., & Almond, G. (1963). The civic culture. *Political Attitudes and Democracy in Five Nations*.

Wessels, B. (1999). *System characteristics matter: Empirical evidence from ten representation studies* (No. 5). Oxford: Oxford University Press.

Wlezien, C. (2004). Patterns of representation: Dynamics of public preferences and policy. *The Journal of Politics*, *66*(1), 1-24.

KİTLEYİ İNŞA EDEN SİYASAL DUYGU BİÇİMLERİ: MERHAMET & SIZI

Arş. Gör., ALPASLAN ÇELİKDEMİR

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

– ORCID ID 0000-0003-2651-9903

ÖZET

İnsan topluluklarının politize olmuş halleri, fiziksel ve duygusal belirleyiciler tarafından koşullanır. Bu belirleyiciler, o kalabalığı bir kitleye çevirme potansiyeli taşıyabilecek kadar özgül; bireyi bir kalabalığın bir parçası, kalabalığı da bir erek sahibi kitle olarak kurgulamaya muktedir olmalıdır. Bu çalışma, kitleyi teorik olarak ele alan düşünürlerden Elias Canetti'nin biçimlediği formuyla değerlendirip, bu kitlenin kendini var etme formülü olarak emir-sızı ilişkisi üzerinde duracaktır. Bu eşitsiz ilişkiyle ortaya çıkan fiziksel olarak yaptırım -tehdit veya ölüm ihtimali- içeren bir koşul olarak emir, duygusal koşul olarak ise sızı, Canetti'ci anlamıyla kitle içinde süreklilik ilişkisini sağlayan ilk unsurlar olarak çalışmanın hareket noktasını oluşturacaktır. Merhamet duygusu ise toplumsal yönü ile ele alındığında, sızı ile bazı noktalarda benzerlikler taşırken, bazı noktalarda ayrışmaktadır. Çalışmanın ikinci köşe taşı, bir kitleyi var eden sızı duygusu ile mevcut toplumsal düzende merhamet duygusunun kapsadığı alanlar üzerine bir mukayese yapmaktır.

Kitle eliyle özsel korkularını aşma kudretine sahip olan nüve, bunun için bir politik bedel ödeyecektir. Bu çalışmada ele alındığı ve açıklanacağı haliyle kitlede bu bedel, nüvenin emir alması sonucunda zuhur edecektir. Alınan emir, ölüm ile ilgili bir yaptırım ihtimali içerir. Fakat beliren sızı duygusu emre itaat veya karşı çıkmaktan ötürü değil, böyle bir ilişki tesis edildiği için belirmiştir ve her emir ritüelinde yeni bir sızı duygusunun birikimi gerçekleşir, emre itaat onu ortadan kaldırmayacaktır. Günümüz toplumlarında görünürlüğü oldukça yüksek bir duygu biçimi olarak merhamet, sızının aksine dışarıdan içeriye doğru bir yöne sahiptir. Fakat tıpkı sızı gibi, kalabalığı bütünleştirme aracı olarak dolaşıma sokulma potansiyeli taşır. Bu açıdan sızı ile birbirlerini tamamladıklarını ve araçsal olarak yakın konumlarda bulunduklarını göstermek ve bu durumları tanımlamak çalışmanın son durağı olacaktır. Tıpkı kitleye katılan her nüvenin diğer nüvelerin de bir emir sürecine tabi olduğu ve sızı birikimini yaşadığını bildiği gibi toplumda da merhamet aslında başka birisinin acısına veya duygu dünyasına dair en yalın teması göstereceği, kendisini onun yerine koyarak müşahitliğini sürdürmesi benzer süreçlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kitle, Emir, Sızı, Merhamet

POLITICAL EMOTION FORMS BUILDS THE CROWD: COMPASSION & STING

ABSTRACT

The politicized state of human multitudes is conditioned by physical and emotional determinants. These determinants should be specific enough to have the potential to turn that multitude into a crowd. It must be capable of constructing the individual as part of a multitude and the multitude as a purposeful crowd. This study will evaluate the crowd and will focus on the command-sting relationship as the formula of self-creation of crowd which are approached and shaped by Elias Canetti, one of the thinkers who thought of it theoretically. The command as a condition that includes physical sanction -threat or the possibility of death- that emerges with this unequal relationship, and sting as an emotional condition, will constitute the starting point of the work as the first elements that provide a continuity relationship within the crowd in the Canettian sense. The sense of compassion is considered from its social aspect, while it bears similarities with sting at some, it differs at another points. The second cornerstone of the study is to make a comparison between the feeling of sting which is the foundation a crowd and compassion fields in the current social order.

The nucleus that has the power to overcome its essential fears through crowd participation will pay a political compensation for it. As discussed, and explained in this study, this compensation will appear in the crowd as a result of the nucleus's receiving commands. The command that received includes the possibility of a sanction related to death. However, the feeling of sting that appeared did not arise because of obedience or opposition to the command, but because such a relationship was established, and in each order ritual, a new feeling of sting accumulates whereas obedience to the order will not eliminate it. Compassion, as a highly visible form of emotion in today', has a direction from outside to inside, unlike sting. But like sting, it has the potential to be circulated as a means of integrating the crowd. The last stop of the study will be to show that sting and compassion complement each other and are instrumentally close. Each nucleus participating in the crowd aware that the other nucleuses are also subject to a command process and experience the accumulation of sting. Compassion has similar processes in society, in which it will show the plainest contact about another's pain or emotional world and continue to be a witness by putting itself in others place.

Key Words: Crowd, Command, Sting, Compassion

1. GİRİŞ

Bu çalışma, Canetti'nin kitleyi oluşturan belirleyici unsurlardan olan *sızı* ile *merhamet* duygusu arasında bir benzerlik inşa edilip edilemeyeceği üzerine bir fikir geliştirip, bu duyguların siyasal varoluş üzerindeki etkilerini göstermek ve mevzubahis benzerliğin peşine düşmek niyetiyle kaleme alınmıştır. Bu hususun ehemmiyeti, Canetti'den aktarıldığı formuyla kitleyi belirleyen emir-sızı ilişkisinin eşitsiz bir ilişki olmasından ve bunun topluma yansımalarının eşitsizliği sürdüren bir yapı inşa edilmesine katkı sağlayan bir unsur olmasından ileri gelmektedir. Kitleyi

belirleyen, biçimleyen ve oluşturan unsurun hâkim esasının özgürlük normlarından gün geçtikçe uzaklaştığı düşünüldüğünde, bunun önüne geçme çabası bahsedilen duyguların toplumsal ve siyasal varlığını göstermek ve hakikatini tesis etmek adına oldukça mühimdir. Çünkü Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dediği gibi "haksızlığı her kabul ediş, daha büyüğünü doğurur" (Tanpınar, 2009: 353). Siyasal olarak eşitsiz tezahür biçimlerinden bir duygu çifti olarak kabul edilebilecek merhamet-sızı ilişkisinin konu alındığı bu denemenin yapısı kısaca şöyle özetlenebilir: Önce Aytaç ve Canetti üzerinden kabaca kitle formu ortaya konup *sızı* fikri temel sacayaklarına oturtulacak, sonrasında ise *merhamet* hissi çeşitli düşünürler tarafından yapılmış tanımlar ışığında değerlendirip kavramın toplumsallığı sorgulanacaktır. Sonuç olarak ise bu iki his arasındaki benzerlik kurgusu ve farkları yorumlanacaktır. Çünkü, "aktif olarak bir şeyler yapmaya yöneldiği ölçüde insani yaşam, köklerini her zaman, asla terk edemeyeceği veya tümüyle aşamayacağı insanlar veya insan yapısı şeyler dünyasından alır" (Arendt, 2013: 57).

2. KİTLE VE SIZI

Canetti'nin kurguladığı biçimiyle kitle kavramını tanımlamaya geçmeden önce yazarın kavrama dair yolcuğunu etkileyen yaşam deneyimlerini dikkate almak mühimdir, çünkü "Her kuram, bir ölçüde otobiyografik bir denemedir; bu yüzden hiçbir soyutlama, onu oluşturan insanların yaşam deneyimlerinden ayrı olarak ele alınamaz" (Aytaç, 2011: 172). Canetti'nin kitleyi formüle ederken özellikle iki olayın çok fazla etkilediği dikkat çekmektedir. İlk olarak, "Frankfurt'ta geçirdiği yıllara denk düşen 1922 yılında, bakan Rathenau'nun öldürülmesinin yarattığı toplumsal olaylar, Canetti'nin entelektüel yönelimleri üzerinde çok büyük etki bırakmıştır. İkinci olaysa, Avusturya Cumhuriyeti'ni sarsan ve tarihe Temmuz (1927) devrimi olarak geçen Viyana Ayaklanmasıdır" (Aytaç, 2011: 171). İlk olayda, Frankfurt'taki gösterilerde Canetti'nin zihninde işçilerden oluşan bir kitlenin nasıl izler bıraktığını aktarır. Onların davranışlarındaki tutarlılıktan çok etkilenir. Bu deneyim ile, kitlenin bilinci nasıl değiştirdiği sorusu zihninde dolaşmaya başlar. İkinci olayda ise hayatını kaybeden işçi arkadaşlarının yargılandığı davada cezalandırılma olmayınca buna tepki gösteren işçilerin adliye sarayını yaktığı ve diğer 90 işçinin ölümüyle sonuçlanan süreç, Canetti'nin kitle deneyimine doğrudan katkıda bulunmuş, kendisini kitlenin bir parçası olarak görüp içinde eridiğini aktarmıştır (Aytaç, 2011). Deneyimin teori üzerindeki etkilerinin izlendiği bu pasaj, esasen bu denemenin de sorununun özünü oluşturmaktadır. Kitle deneyiminin gerçekleştiği biçim, kitlenin ürettiği toplumsal duygular üzerinde etkindir, öyleyse bu duygulardan son yüzyılda sıklıkla bahsedilen ve bir politik angajmana da sahip olan *merhamet* bu deneyimin hangi noktasında yer almaktadır/almalıdır. Bunu göstermek için Aytaç'ın yardımıyla Canetti'ci bağlamda siyasal bir topluluk olarak kitleyi bir araya getirip, *emir* yoluyla tesir edilen *sızı*ya ulaşmak elzemdir.

Bu anlamıyla kitleyi bir araya getirme gücü, bir noktada insanın dokunulma korkusunun ortadan kaldırılacağına ikna edilmesi ile mümkün hale gelir. Temas ve insan arasında süregelen uzun süreli ilişki, insanda bilinmeyenin dokunuşundan kaynaklı özsel korkunun varlığını oldukça geri götürür. İnsana özgünlük katan çoğu öğe bunun sonucu olarak kabul edilir. Dört

tarafı duvarlarla çevrili bir ev, bu evin kişiyi kamusal alandan izole bir özel alanda tutabilmesi, böyle bir soyutlama ihtiyacı işte bu mevzubahis korkunun sonucudur. Kitle eliyle bu korkular aşılır, insanlar arası mesafe bir yük olmaktan çıkar ve nüveler arasında temas sağlanır. Bunun sağlanmasının sonuçlarından biri, bir kitlede insanlar arasında eşitsizliğe temel sağlayabilecek farkların ortadan kalkmasıdır. Nüve tam anlamıyla kitle ile bir bütünlük sağlayabilecek, farklılıklar ehemmiyetini yitirecek, nüveler birbirine benzeştiği ölçüde rahatlayacaktır. Çizilen bu resme göre kitle, "insanları farklı kılan ve ayrıştıran dokunulmazlığın aşılmasıyla karakterize edilir" (Aytaç, 2011: 175). Korkunun aşılma yöntemi olarak kitlenin varlığı, bu duyguyu aşmak için farklı duyguların ikame edilebilmesini de ilerleyen aşamalarında olanaklı kılacaktır. Kitledeki bu tür bir eşitlik, bir nevi hissedilen duygu türlerinin eşitliği olarak görülebilir. Hal böyleyken bir kitleyi oluşturan unsur, o kitleyi bir araya getirme kudretine sahip bir lider değil, bir bütünlük sağlayabilecek ortaklıklar ve duygular bütünüdür. Çünkü bu şekilde kurgulanmış bir kitleyi "lider kurmaz, istismar eder; bu yüzden özgürlükçü bir kitle kuramının özünü, insanların liderlerden nasıl kurtulacağı sorusuna bulacak yanıt oluşturur" (Aytaç, 2011: 173). Bu tür bir kitlede duyguların lidere karşı veya lider üzerinden üretilmesi beklenir, lider sayesinde değil.

Kitlelerin farklı biçim ve onu harekete geçirme potansiyeli yüksek duyguları mevcuttur. Bir kitlenin Canetti'ye göre dört temel niteliği ve beş ayırt edici duygusu bulunur ve bunlar şu şekilde sıralanabilir: "Kitlenin dört temel niteliği vardır ve bunlar sırasıyla büyüme, eşitlik, yoğunluk ve yönelim" olarak sıralanırken ruh haline hâkim bir başat duygusu olan kitleler "duygusal açıdan da mütecaviz kitleler, kaçış, yasak, karşıtına dönüş ve şölen kitleleri olmak üzere beşe ayrılırlar" (Aytaç, 2011: 175-6). Nüvelerin kitleye katılımı, kitlenin içeriğini belirleyen bazı donelere göre oluşan kitle kristalleri dolayımıyla gerçekleşir. Canetti, bunun doğrudan katılım yerine kitle kristalleri dolayımıyla katılım olduğunu söyler ve sürülerin oluşma biçimleri, özellikleri ve hareket istençlerinin açıklanmasında kendinden önceki düşünürlerden ayrılır. Ona göre "sürünün çok çeşitlilik sergileyen, tarihsel bakımdan dayanıklı ve her insana bildik gelecek bir kitle kristali mevcuttur" ve buna istinaden "dört temel sürü biçimi" vardır (Aytaç, 2011: 178). Bu sürülerin tümünde geçicilikler mevcuttur ve bütün sürülerin bir diğerine dönüşme ihtimali mevcuttur. Amacı beslenmek için canlı avlamak olan, insanlar veya hayvanlardan oluşabilen *Avcı* sürüsü; avcı sürüsüyle birçok ortak noktası olan ama bir karşıt veyahut cephe, 'düşman' veya 'intikam' ihtiyacı baki olan *Savaş* sürüsü; gru olarak ağıt yakılacak bir kayıp üzerinden birleşen *Yas* sürüsü ve sayıca fazla olmayı arzu etmenin sonucu olarak ortaya çıkan ve insanların bir arada yaşadığı her yerde bulunabilen *Artış* sürüsü (Canetti, 2014: 103-4).

Emir, iki varlık arasındaki güç dengesizlikleri tarafından olanaklı kılınır ve emri verenin arzusunun gerçekleşmesi doğrultusunda kesin ve net bir ifadeyi içerir. Canetti'ye göre emirler, eğitim denen "şeyin önemli bir kısmını oluşturur ve ister iş ya da savaş, isterse din alanında olsun erişkin hayatımızın bütününe nüfuz etmiştir" (Canetti, 2014: 327). Emir, "içerdiği arzunun yerine getirilmemesi durumunda emre uymayana veya karşı gelene yönelmiş bir yaptırım tehdidi içerir" (Aytaç, 2011: 182). Emir, içerdiği bu tehdit gücünü hayatla ilişkili temel bir türev üzerinden oluşturmalıdır. Bu fonksiyon, bu sebepten ölüm ile ilgili olmalıdır. Emir, köken olarak hayatı sonlandırma potansiyeli içerir. Bir emrin içeriği onun momentini oluşturur,

itaat edilmemesi de yaptırımını. Moment, bir emrin muhatabını eylemde bulunmaya, içeriği doğrultusunda uygun davranmaya zorlar. Bu açıdan sızı, emre itaatten bağımsız, farklı, itaat ile ortadan kalkmayan bir boyuttur. Sızı, emir-itaat ilişkisinin ertesinde ortaya çıkan yaralanmanın işaretidir. Emre itaat, sızıyı ortadan kaldırmaz, o, emir ilişkisinin varlığının bir sonucudur, kabulünün değil. Bu his, insan ruhunda hayatı boyunca saklı kalır. Sızı, itaat ilişkisinin sonucundan bağımsız, emir ile meydana gelir ve her emir ile tekrarlanarak kendisini biriktirir. Her emir, yeni bir sızı ve farklı bir yük oluşturur; emre itaat, sızıyı ortadan kaldırmaz (Aytaç, 2011: 182-3 ve Canetti, 2014: 330). Sızı, emir sürecini takip eden sonuçtan bağımsız ortaya çıkan bir uğraktır.

İnsanın bu sızı hissinden kendini kurtarabileceği yegâne duru, emre karşı çıkmak ile mümkündür. Etkili bir karşı çıkış ise, 'karşıtına dönüşme kitleleri' vasıtasıyla mümkündür. Bu değişiklik, emir alanlardaki sızıyı ortadan kaldıracak bir hesap sorma sürecinin başladığı anlamına gelir -bu süreç siyaset bilimi literatüründe *devrim* olarak adlandırılır. Kitleye katılma, "sızıdan kurtulmanın en emin ve geçerli yoludur. Bireyleri birbirinden ayıran mesafelerin yükü, bu sızıların yarattığı birikimden oluşur. İnsanların deşarj olup bu yükü sırtlarından atmaya çalışmaları, bu sızının baskısından kitle mevcut olduğu sürece kurtulmalarını" sağlar (Aytaç, 2011: 184). Çünkü bu anlamıyla bir kitlede herkes eşittir. Kitlenin eşitlikçi yapısı, geçmişte sızı dolayımıyla kitleye dahil olan veya kitlede varlığını görünür kılan nüvelerin kitle içerisinde merhamet gösterme/gösterilme hali üzerinde bir olumlu etkisi olacaktır. Her birey, kitledeki diğer nüvelerin sızının varlığının ve bunun birikiminin farkında olduğu sürece bir toplumsal duygu olarak merhametin de eşit ilişkiler ağı olarak tesis edilen bir kitlede ortaya çıkması oldukça olasıdır. Her emir, "bir moment ve bir sızıdan oluşur. Moment emrin içeriğine uygun eylemde bulunmaya zorlar; sızı da emre uyanın içinde yer eder ve insanın bütün psikolojik yapısında sızı kadar değişmez bir his yoktur. Emrin içeriği -gücü, derecesi ve tanımı- verildiği andan itibaren yarattığı sızıda ebediyet sabitleşir" (Canetti, 2014: 330). Bir sızı saklıdır, ortaya çıktığı andan itibaren emri alanda uzun süre gömülü kalabilir. Sızının edebi varlığı, benzer emre tabi olan nüvelerin toplumsal dayanışmasını, toplumsal dayanışma da işteş duygu deneyimlerinin artmasını sağlayacaktır. Bu ebediyet, insanların hem birbirine empati duymasına hem de diğer nüvelere karşı kendi yarasını açık etmeme içgüdüsünden imtina etmesine sebebiyet verecektir. Duygu deneyimleri, içsel bir sinyal aleti gibi bireyin çevrelediği ve yöneldiği olaylar ve eylemler hakkında bilgi kaynağıdır (Goetz vd., 2010: 365).

3. POLİTİK BİR DUYGU FONKSİYONU OLARAK MERHAMET

Kitleyi, emri ve etkilerini, nüvede yol açtığı izleri ve etkilerini ve tüm bunların nüvenin topluluk içinde var olma ve diğer nüvelerle benzeşme ihtiyacında buluştuktan sonra pek çok manevi ve etik geleneğin merkez odağı olan ve ahlaki muhakeme ve eylemi şekillendirme gücüne sahip (Goetz vd., 2010: 373) bir duygu olarak *merhamet* duygusunun üzerinde durulacaktır. *Merhamet,* bir his veya duygu olarak 'başkasının acı çekmesi durumundan imtina etmek, onu rahatlatma arzusu gütmek ve yardıma meyilli bir acıma duygusu geliştirmek' olarak tanımlanabilir. Eş zamanlı olarak bir acının varlığının farkındalığı, kabulü ve paylaşımı ile acının sahibi ile ortak bir duygu ve sempati geliştirme gücüdür. Tüm bu hislerin bir arada var olmasıdır. Kişi 'acı çekenin' yanındadır, onu anlamaya ve yardım etmeye çalışır fakat 'acının' paydaşı değildir. Merhamet, işte aradaki bu boşluktan türer. Bu çalışma sınırları içinde

tanımlandığı ölçüde merhamet, negatif eğilimli bir duygu olmaktan ziyade daha dayanışmacı bir duygu, bir kitle veya topluluk içerisinde siyasal birlikteliğe katkı sağlayan bir öğedir. Yirmi birinci yüzyıl bireyleri olarak içine doğduğumuz kitlede anlaşılmak, sevilmek ve merhamet göstermek/gösterilmek ihtiyacı vazgeçilmezdir. Duygu yoğunluğu, insanın toplumsal ve siyasal varoluşunda öne çıkardığı, kendini tanımladığı ve kimliğini belirleyen şeylerin ilk sıralarında gelmektedir. İnsanın kimliğini belirleyen duygu yoğunluğu, çeşit ve biraradalığına, Canetti'ci formuyla bir kitlede şu şekilde rastlanabilir: "kitlede var olan duygular, çoğu zaman başka duygularla birleşik halde bulunur ve kitlenin kullandığı simgesel araçların anlam yükünü belirler" (Aytaç, 2011: 175).

Merhamet, farklı düşünürlerde değişik formasyonlarda tanımlanmıştır. Edelman'a göre merhamet, "kendi duygularımızın başkasınınkilerle karıştırılabilir hale gelmesi" (2004: 159) iken Garber'e göre, "birine veya bir şeye acıma duygusuna sahip olmakla yükümlü, geleneksel, duyarlı ve ahlaki mesafeleri ortadan kaldırma çabasının sonucu üreyen" (2004: 21 ve 24) bir duygudur. Bu tanımlardan birinin hareket yönü içerden dışarıya doğru iken diğeri ise dışardan içeri yönlüdür. Garber, merhamet ve sempati kavramlarının mevcut kullanım alanlarının oldukça yakın olduklarını belirtmekle beraber, bunların kendi içinde birtakım farklılıklara sahip olduklarını belirtir. Merhamet, eşitsizlik, hamiyet veya iltimasa uygun bir yol haritasına sahiptir. O, bu noktada merhametin sempatiden ayrıldığını düşünür, çünkü sempatinin Yunan ve Latin kökenleri aynı duyguya sahip olma ve birlikte acı çekme referansları taşır (Garber, 2004: 23). Henderson, merhamet ile ifade edilen duygu bütünlüğünün, empati, sempati, acıma ve merhamet gibi farklı isimler altında görünürlüğünü sağlayabileceğini öne sürer. Örneğin empati, muhakeme üzerinde ahlaki bir kapasite olarak biçimlenmelidir. Bu duygunun ana üç özelliği vardır. Başkasının içinde bulunduğu halet-i ruhiyeyi hissedebilme, bu kişinin deneyimini anlama ve son olarak bu duygunun sebebiyet verdiği acıyla başa çıkabilme konusunda eylemde bulunmadır (Henderson'dan akt. Woodward, 2004: 63-4). Goetz ise iki meslektaşıyla beraber kaleme aldığı makalesinde, merhametin tartışmalı bir kavram olduğunu öne sürer. Bazı teorisyenlerin kavramı 'doğru ve yanlış muhakemesinde güvenilmez bir yol gösterici', bazılarının ise 'ahlaki muhakemenin prensipli bir kaynağı' olarak tanımladıklarını söylerler. Merhamet bazı yazarlara göre 'ötekinin sıkıntısını vekaleten deneyimleme', bazılarına göre 'hüzün ve aşkın karışımı' iken bazılarına göre ise 'aşkın alt tür varyantlarından' birisidir (Goetz vd., 2010: 351).

Woodward, merhametin siyasi yararlılığını tartıştığı makalesinde, Nussbaum başta olmak üzere bazı akademisyenlerden, edebi ve kültürel çalışmalar literatüründen beslenmiştir. Woodward makalesinde Handerson, Nussbaum, Spelman ve Berlant gibi farklı yazarlarda merhamet duygusunun empati, acıma, merhamet ve sempati gibi çeşitli isimlerle görünürlüğünü sağladığını söyler. Yazara göre merhamet duygusu doğrudan toplum tarafından şekillenmiştir. Post-modern kültür içinde, duyguların yöntemi üzerinden ortaya çıkmakta olan yeni bir kültürel uğrakta yaşadığımız ve etkilerin azaldığı günümüz dünyası, eskiye göre daha hassas, etkileşimin çok daha fazla olduğu bir toplumsal zemin üzerinde durmaktadır. Bu kaymayı, maskülen dünyanın daha fazla kadın katılımına açık hale gelmesiyle açıklayan yazar, bunun neticesinde merhametin temel bir toplumsal duygu olarak politik dili kuran öğelerden biri haline geldiğini öne sürer. Artık birey ve topluluk arasında adaleti tesis eden köprü işlevi gören

bir duygu olarak merhamet, temel toplumsal duygulardan birisidir ve mantık ve yargı biçimi neticesinde şekillenen ahlaki bir duyarlılık olarak kabul görmelidir (Nussbaum'dan akt. Woodward, 2004: 63, 66-67).

Merhamet, kimi yazarlar tarafından günümüzde kamusal hayata dâhil olması gerektiğini öne sürülen bir kavramdır. Bu duyguyu kamuda dolaşıma sokacak ve kamusal kazanım olarak var edecek yöntem ise eğitim olarak göze çarpar. Nüvenin kitleye dahil edilip toplumsal dahil olma biçimi olarak çocukluktan yetişkinliğe çeşitli aşamaları bulunan eğitim uğrağı, her aşamasında kitleyi oluşturan unsurlara başkalarıyla acı deneyimlerini paylaşma ve başkasının acısını anlayıp eşlik etme yeteneği kazandırmalıdır. Merhametin toplumsal bir duygu olarak inşa sürecinde sıkça sosyal eşitlik vurgusu göze çarpar. Çekilen acıya ortak olma, katılma, sempati üretme olarak algılanması mümkün bir kavram olarak merhamet; acıma kodlarının çift taraflı ve merhamet edenin merhamet edilme ihtimalinin varlığıyla alakalıdır. Merhamet duygusunda hayati öneme sahip husus, acı deneyimini yaşamayan bir tarafın yaşamadığı ve paydaşı olmadığı acıya ortaklık edebilmesini sağlayan devinimdir. Öyle ki kavram, acıyı yaşayanın değil, şahitlik edenin tanıklığı dolayımıyla üretilen bir kavramdır. Kavram kişinin başta kendiyle, sonra dahil olduğu alt gruplarla ve son olarak toplumla kurduğu ilişkiyi teste sokabileceği önemli bir deneyim alanıdır. Öyle ki bu kavramın varlığı, sosyal eşitliğin henüz bütünüyle sağlanamadığının tersten ispatıdır. Merhamet sayesinde kişi deneyimlemediği duyguyu veya acıyı anlama ve tahayyül etme yetisi kazanır (Nussbaum'dan akt. Woodward, 2004: 67-8).

Merhametin, çoğu insani duygu gibi, politik bir yönü bulunmaktadır çünkü "şeyler, birbirleri aracılığıyla anlam kazanır ve varlıklarının karşılıklı ilişkiler tarafından belirlenmesini sağlar" (Simmel'den akt. Callinicos, 2013: 281). Merhametin politik empatiye müsait yapısı, bu duygunun temel toplumsal duygulardan birisi olarak tartışılabilmesine zemin hazırlamıştır. Duygu, politikada retoriğe müsait bir referanslar içermekte ve aynı zamanda bazı sosyo-ekonomik eşitsizlik biçimleri karşısında bocalama ihtimali taşımaktadır. Cömert olabilecek kadar ekonomik güce sahip yüksek gelir grupları ve bu cömertliğe ihtiyacı olan yoksullar arasındaki eşitsiz ilişki biçimi, merhamet duygusunun toplumsal dolaşımdaki problemli var oluş örneklerinden birisini tesis eder. Gerber'e göre bu iki grup arasındaki merhamet tesisi problemi çözümsüzdür ve toplumda bu gruplar arası zımni bir rekabet veya üstünlük mücadelesi yokmuş gibi davranılamaz. Hükümetler bu denklemde merhameti başarılı bir politik slogan olarak kullanır, lakin problemin çözümü veya bir tür sosyal eşitliğin sağlanması gibi sonuçlar alınamaz (Garber, 2004: 25-6). Balıkçıların yırtılan ağları onarma işine meremet veya *merhamet* denildiği söylenir. Belki de fark etmeden ortaya çıkan bu kullanım doğru bir bilinçdışı okuması olarak değerlendirilebilir. Ağı kitleye, yapılan işlemi de merhamet göstermeye benzetmek mümkündür.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Özne (*subject*), latince kök anlamının İngilizce orijinlerine de sirayet ettiği üzere bir başkasının hükmü altında olan kişi, madde, üzerinde çalışılan malzeme gibi anlamlara dayanır. Günümüzde hala en belirgin anlamlarından birisi egemenlik altındaki kişi olarak göze çarpar

(Williams, 2006: 374). Kitle, bireyin katılımıyla kendi varoluşunun farkına vardığı, ötesine geçebildiği ve onu aşabildiği bir çemberdir. Özne ve kitle bir arada düşünüldüğünde duygular üzerinden kişi üzerinde egemenlik kurulduğu öne sürülebilir. Burada inşa edilen duygular, kişinin bireysel duygularını yansıtmasının ötesine geçebilir. Merhameti de tıpkı sızı gibi bir his olarak bireyle sınırlamayan, toplumun -kitlenin- kullanımına ve dolaşımına açan şey, kitlenin özüyle ve kitle içinde tesis edilen duyguların dolaşım biçimiyle alakalıdır. Merhamet duygusu, başkasının mevcut durumu üzerine inşa edilen bir duygu olarak, Aytaç'ın Canetti üzerinden iktidarı tanımlama biçimiyle benzerlikler gösterir. Merhamet de tıpkı iktidar gibi başkasından duygusal manada daha iyi olmak ve duygularıyla karşıdakini tahakküm altına almak ve öz itibariyle birisi üzerinde duygusal yönden muktedir olma olarak değerlendirilebilir. Diğer bir açıdan ise merhamet ve sızının hareket yönleri, kavramın diğer benzerliklerinin aksine farklılık gösterir. Sızı, emir alan nüvenin reaksiyonu olarak içeriden dışarıya doğru hareketlenen bir hal iken merhamet, bir gözlem veya deneyim sonucu harekete geçen bir histir. Dışardan içeriye, başkasına doğru bir yönlenmesi vardır. Bu noktada Aytaç'ın iktidarın özü olarak işaret ettiği şeyi tekrar hatırlamak, hislere ve hislerin pratik hayattaki karşılıklarına dair kavrayışa yardımcı olacaktır. Ona göre "hayatta kalmak, birinin başkalarından uzun yaşamasıdır ve iktidar diye nitelenen her şeyin özünü oluşturmaktadır" ve bu fiziksel ve ruhsal sağlığın bir arada sürdürülmesinin zımnen kabulüdür çünkü "hayatta kalma duygusu mutluluk vericidir ve yoğun bir zevk duygusunu simgeler" (Aytaç, 2011: 180-1). İktidara dair söz konusu olan muktedir olma arzusu olarak kabul edildiğinde, emir yoluyla üreyen sızı ve gözlem yoluyla zuhur eden merhamet duyguları iktidarın tesisi ve birikimi düşünüldüğünde varlığına sürekli ihtiyaç duyulan hisler olarak görülür. İktidarın bu mantığı, çalışmada izlenen Canettici kitle teorisi üzerinden, merhamet duygusunun konumunu bu tür bir benzerlik kurulmasına yakın ve mümkün kılar. Merhamet duygusu bir yönüyle iktidarın kitleye karşı ürettiği bir duygu olarak değerlendirilebilir, diğer taraftan kitlenin üyeleri arasında, her üyenin diğer üyede varlığını bildiği fakat içeriğine müşahit olmadığı sızının varlığının karşılıklı kabulünü sağlayan bir duygu akımı olarak görmek mümkündür. Merhamet, bir kitlenin nüvelerinin sızılarına dair ortak bir hüzne referanslar taşır ve görünür kılar ve bir nüvenin diğer nüvenin sızısını duygusal değerlendirmeye tutmasının ve bunun sonucunun yükü olabilir. Kitleyi oluşturan nüvelerin, onları ne kadar güçsüz gösterme ihtimalini içinde barındırsa da merhamete ihtiyacı vardır. Bir açıdan sızı biriktiren nüvenin varlığını sürdürmesine yardımcı duygulardan birisi olarak göze çarpar. Tıpkı canlı canlı ıstakoz pişirmeyi reddettiği için işinden kovulan aşçının itiraz için açtığı davada, savunmasında hâkime söylediği gibi: "Merhamete ihtiyacımız var".

5. KAYNAKÇA

Arendt, H. (2013) *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aytaç, Ahmet M. (2011) *Kitlelerin Ruhu*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Callinicos, A. (2013) *Toplum Kuramı*, çev. Yasemin Tezgiden, İstanbul: İletişim Yayınları.

Canetti, E. (2014) *Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, altıncı baskı.

Edelman, L. (2004) "Compassion's Compulsion", *Compassion, The Culture and Politics of an Emotion* içinde, der. Lauren Berlant, s.159-186, Routledge.

Garber, M. (2004) "Compassion", *Compassion, The Culture and Politics of an Emotion* içinde, der. Lauren Berlant, s.15-29, Routledge.

Goetz, J. vd. (2010) "Compassion: An Evolutionary Analysis and Empirical Review", *Psychol Bull*, 136(3): 351-374.

Tanpınar, A. H. (2009) *Huzur*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Williams, R. (2006) *Anahtar Sözcükler*, çev. Savaş Kılıç, İstanbul: İletişim Yayınları.

Woodward, K. (2004) "Calculating Compassion", *Compassion, The Culture and Politics of an Emotion* içinde, der. Lauren Berlant, s.59-87, Routledge.

YENİ SİYASAL & KAMUSAL ZEMİN: İNTERNET VE SOSYAL MEDYA

Arş. Gör., ALPASLAN ÇELİKDEMİR

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

– ORCID ID 0000-0003-2651-9903

ÖZET

Bu çalışma, dünyada kapitalist ilişki biçiminin hâkim olmasıyla zuhur eden kamusal alan kavramının, teknolojik dönüşümler ve ilerlemelerin neticesinde geçirdiği değişimi ve yeni görünme biçimini tarif edip, aktarmayı amaçlar. Kuruluş döneminde burjuvanın yaşam alanını tasvir eden ve ona uygun kodlarla ortaya çıkan fakat günümüze gelindiğinde zemininde kayma meydana gelen kavram, artık teknoloji ile neredeyse iç içe geçmiştir. Bu noktadan hareketle çalışmada önce geleneksel anlamıyla kamusal alan kavramı tanımlanacaktır. Arendt ve Habermas'ın tanımlarından hareketle kavramın temelleri açıklanacaktır. Çeşitli itirazlar ve yorumlar ile değerlendirme tamamlandıktan sonra, günümüzde kamusal alana zemin sağlayacak bir uğrak olarak internet ve sosyal medya incelenecektir. Yeni üretim ilişkilerinin teknolojiye sunduğu kazanımların en önemlilerinden olan internet, son yıllarda bütün toplumların işlerliğinde yüksek pay sahibi olmuştur. İnternet teknolojisinde yaşanan gelişmelerin dünyayı nasıl bir ağ gibi sardığını ve bunun çıktılarını göstermek çalışmada amaçlanan ikinci husustur.

Bu teknolojinin çıktılarından sosyal medya, yeni bir kamusal zemin olarak insanların bilgiye erişimini, toplumun ve global komunitenin diğer üyeleriyle iletişimi ve ifade özgürlüğünü olumlu yönde etkilemiştir. Toplumsal katılım artmış; iletişim, ticaret, ilişkiler ve politik varoluş gibi birçok kavram geleneksel anlamlarında kayma yaşamış ve bunlar "e" versiyonlarıyla birlikte varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Politik, sosyolojik ve ekonomik olarak bu yeni zeminin özellikleri değerlendirildikten sonra kamusal alan kavramının günümüz dünyasında teknik imkanlar eliyle neye karşılık geldiği sorusuyla birlikte çalışma sonlandırılacaktır. Toplumsal zihinde sosyal medya ve internetin, yeni ve modern bir tür kamusal alan olarak kabul görebilip göremeyeceği, bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamusal Alan, Sosyal Medya, Çevrimiçi Ağ, İnternet

NEW POLITICAL & PUBLIC GROUND: THE INTERNET AND SOCIAL MEDIA

ABSTRACT

This study aims to describe and convey the change and new appearance of the concept of public sphere, which emerged with the dominance of the capitalist relationship in the world, because of technological transformations and advances. The concept, which depicted the habitat of the bourgeoisie and emerged with codes suitable for it, but has shifted to its ground today, is now almost intertwined with technology. The concept of public sphere in its traditional sense will be defined first in the study, from this point of view. The basics of the concept will be explained, based on the definitions of Arendt and Habermas. After the evaluation is completed with various objections and comments, the internet and social media will be examined as a medium that will provide the basis for the public sphere today. The internet, which is one of the most important achievements of the new means of production to technology, has had a high share in the functioning of all societies in recent years. The second aim of the study is to show how the developments in internet technology surround the world like a web and its outputs.

The result of this technology, social media has positively affected individuals' access to information, communication with other members of society and the global community, and freedom of expression as a new public ground. Community participation increased; many concepts such as communication, trade, relations, and political existence have shifted in their traditional meanings, and these have continued to exist with their "e" versions. The study will be concluded with the question of what the concept of public sphere corresponds to in today's world with technical possibilities after evaluating the characteristics of this new ground politically, sociologically, and economically. The main problem of this study is whether the internet and social media can be globally accepted as a new and modern kind of public sphere.

Keywords: Public Sphere, Social Media, Online Network, Internet

1. GİRİŞ

Dünyanın sekülerleşmesi ve üretim ilişkilerinin farklı bir boyuta geçmesi, üretimi sağlanan öğelerin farklı metot, teknik bilgi ve teknolojik araçlarla yapılması gibi unsurların etkisiyle aydınlanma sonrası dönemde tartışılmaya başlanan, bireyin feodal varoluş biçimine karşı gelişen 'kamusal alan' kavramı, burjuva devleti dâhilinde varlığını ve sorunlu yapısını bugüne kadar sürdürmüş, dünyevi iktidarın kurucu öznesi olan modern bireyin siyasal ve sosyal varoluş alanının tahayyül edilmesinde ve belirlenmesinde mutlak bir öneme sahip olmuştur. Kamusal alan tartışmaları 20. yüzyılın son yıllarından günümüze kadar, teknolojik gelişmelerle aynı hat içinden bir dönüşüm içine girmiş ve kamusallığı tanımlayan ve belirleyen araçlar arasına modern dönemin teknolojik oyuncakları da katılmıştır. Charles Baudelaire'ın Paris ve sokaklarını 19. yüzyılda modernite anlatısına katması ve 'sokak' olgusunun dönemin modern hayatını kuran önemli bir belirleyici olduğunu okuyucusuna göstermesi gibi; gelişen dijital teknolojilerin zeminini hazırladığı internet alanları olarak Facebook, Twitter, Instagram vb. gibi sosyal medya bileşenleri günümüzde kamusal alanın dijital bir versiyonunun oluşumunda etkili ve bireyin doğrudan katılımıyla da kamusal alanın sınırlarını tanımlayan/belirleyen kurucu unsurlar olmuşlardır. Örneğin, yeni bir 'sokak' formu olarak Facebook ve modern tarzda bir 'agora' olarak Twitter, bugün sosyal medya kullanıcılarının Arentyen anlamda 'politik' ve Habermasçı anlamıyla 'sivil' biçimleriyle kamusal alan katılımının sağlandığı önemli alanlar haline gelmiştir. İnsanlar, bu yeni dijital-siyasal alanlar sayesinde etkileşimlerini çift yönlü artırmış, seslerini geniş kitlelere duyurma şansıyla beraber daha geniş kitlelerin sesine erişim sağlar hale gelmişlerdir.

Bu yazının amacı, kamusal alanın çevrimiçi ortamdaki görünüş biçimine dair bir değerlendirme yapmak, bu yeni politik zemini değerlendirmektir. Bu doğrultuda önce kamusal alan fikrinin klasik anlamı ortaya konulmaya çalışılacak, farklı isimler tarafından geliştirilmiş yorumlar, eleştiriler ve tanımlamalar gösterilecektir. Sonraki bölümde ise internetin bir kamusal alan biçimi olarak kabulü üzerine değerlendirme yapılıp, bilindik sosyal medya alanları olan Facebook ve Twitter üzerinden kısa bir analiz gerçekleşecektir. İnsanların anlam dünyalarının dışarıdan müdahaleye oldukça açık olduğu bu dönemde, siyasal ve sosyal varoluşların belirlenmesinde etkili faktörlerin en başında gelen politik uğrak olarak kamusal alan, burjuva kamusal alanın oluşumuyla başlayıp süreçten günümüzde teknik anlamıyla dijital hale gelmesine kadar geçen süreçte önemli bir ilgi odağı olarak kalmayı sürdürmüştür. Yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü de her dönem kamusallık hususu önemli bir merak konusu olarak insanların zihin dünyasını bir şekilde meşgul etmiştir.

2. KAMUSAL ALAN KAVRAMININ TEMELLERİ

Kamusal alan hem mekânsal hem de zihinsel bir kavramdır. Özbek'e göre "modern anlamıyla kamusal, Batı tarihinde 17. yüzyıl sonundan beri dolaşımda olan ve burjuva toplumuna ait modern bir fenomen ve terim" olarak kabul edilir ve "tarihsel olarak özel alan ve kamusal alan arasında çizilen geleneksel formel-enformel ayrım biçimleri, özel alandaki adaletsizliği, tahakküm ve sömürüyü meşrulaştıran ideolojik söylemlere" hizmet eder (Özbek, 2004: 43 ve 50). Kamusal alanın bugün karşılık geldiği şeyi anlamak için kavramın tarihsel gelişimini göz

önünde tutmak ve dolaştığı zihniyet patikasını bilmek önemlidir. Örneğin kavramın gelişimindeki burjuva vurgusunu göz ardı etmek, kavramın bütün vurgusunun ve hâkim içeriğinin kaçırılmasına sebep olabilir.

Kamusal Alan kavramıyla ilgili yazılmış neredeyse tüm metinlerde karşılaşılan ilk isim Habermas'tır. Onun kamusal alan kavramsallaştırması, kavramın tarihsel gelişiminin önünü açan temel husustur. Bu çalışmada da kavramın temellerine inme çabası Habermas ve ona yapılan yorumlar üzerinden olacaktır. Habermas'ın modernlik ve iletişim konuları üzerinden kamusallık fikirleri bu incelemeye yardımcı olacaktır. Ona göre kurumsal, kişisel ve kültürel düzeyde gelişme gösteren modernlik, toplumsal alanlarda yaşanan farklılaşmalar ile değil bağımsız bir kamusal alanın varlığıyla da açıklanabilir. Ortak rıza ile normlar oluşması kurumlar alanındaki, geleneksel kişilik tariflerinin değişmesi kişisel alandaki ve geleneğin meşruluğunun zamanın anlam problemleri çerçevesinde yeniden yorumlanması kültür düzeyindeki gelişime referanslardır. Bu düzeydeki gelişmeler, iletişimin biçim ve yönteminde bazı kaymalara yol açmıştır. Yazar iletişime dair dört standarttan bahseder. Bu ilkeler, esasında kamusal alanda iletişim kurmasının siyaseten eşit yapısını gösterir. Bunlardan ilki, katılımcıların diyalog kurabilme, soru sorma, tartışma, sorgulama ve öneri yapma açısından eşit şansı olmasıdır. İkincisi, katılımcıların belirlenen konu başlıklarını sorgulama hakkı olmasıdır. Üçüncüsü, istek, arzu ve duygu ifadesinin eşitliğidir ve sonuncusu, iktidar ilişkilerinin konu edilmesinin serbest olmasıdır (Habermas'tan akt. Özbek, 2004: 61-2). "Kamusal alan" kavramı, toplumsal yaşam içinde, tüm yurttaşların erişiminin mümkün olduğu kamuoyu benzeri bir uğrağın oluşturulduğun işaretidir. Bu alan kastedilirken devlet, tesis edilen uğrağın bir parçası olarak görülmez (Habermas, 2004: 95-102).

Habermas'ın değerlendirmelerinde bir siyasi figür olarak burjuvanın ortaya çıkmış olması ve dünyada hüküm süren üretim ilişkilerinde meydana gelen değişimlerin etkisi mevcuttur. Burjuva sınıfını tarih sahnesine çıkaran ana faktör olarak kapitalist ilişki biçimi, devlet-toplum ve toplum-birey arasındaki ilişkinin değişmesine uygun koşulları sağlamıştır. Özbek, Habermas'ın kavramla kurduğu ilişkiyi incelerken bu etkiyi hesaba katmıştır. Habermas kamusal alanın dönüşümünü, 19. yüzyıl ortalarından itibaren, yeni üretim ilişkilerinin yaşadığı dönüşümün başlangıcından itibaren takip eder: "Liberal rekabetçi kapitalizmden tekelci kapitalizme dönüşüm sürecini, bir tarihsel kategori olarak kamusal alanın dönüşümünü, gerek kamusal alanın toplumsal mücadeleler aracılığıyla genişletilmesi, gerekse de devletle toplumun iç içe geçmesi açısından çözümler" (Özbek, 2004: 51). Habermasçı biçimiyle kamusal alan kavrayışı, kamusal alan ve özel alan arasındaki ayrımın toplumsal ve tarihi perspektifler üzerinden ele alındığı bir tür ayrımdır. Habermasçı kamusal alan kavramı 'mekânsal olarak' sivil toplum tanımından 'ekonomik ilişkiler ağı' çıkartıldığında geriye kalan 'insan ilişkileri ve etkinlikleri' alanının ürünüdür. Craig Calhoun'a göre de kamusal alan "sivil toplum içinden çıkan, özgül ve politik kavgaların çözümlenmesini amaçlayan etkili bir rasyonel-eleştirel söylemin gelişmesini sağlayacak kültürel ve toplumsal örgütlenme alanıdır" (Calhoun'dan akt. Özbek, 2004: 27). Hansen ise kamusal ve toplumsal olanı birbirinden ayıran şeyin temas ettikleri alanların farklılığına dayandığını söyler: "'kamusal' ve 'toplumsal' alan arasındaki fark, birinin demokratik politikanın temeli ve koşulu olarak söylem ve eylemin alanına, ötekinin

ise modern toplumlarda mahremiyetin ve mülkiyet ilişkilerinin özel alanlarına, temel yapılar olarak aile ve ekonomiye işaret etmesinden" kaynaklanır (Hansen'den akt. Özbek, 2004: 28).

Kamusal alan kavramına dair görüşlerine başvurulacak bir diğer isim Hannah Arendt'dir. Kamusallık, birbiriyle yakından ilişkili ama birbirinin aynısı olmayan iki fenomeni tasvir eder. Bunlardan ilki, kamuda zuhur eden her şeyin tüm paydaşlar tarafından görülebilir ve duyulabilir olduğudur. Görülen ve duyulanların başkaları tarafından da aynı şekilde deneyimlendiğinin bilgisi ve mevcudiyeti, yaşananlara bir şahit atandığı için gerçekliğini mühürler. İkincisi kamunun, kişiye ait olandan ayrı müşterek bir dünya olduğunun ifadesidir. Kamu, insani yapıntıyla ilgilidir (Arendt, 2013: 32-5). Arendtyen anlamda kamusal alan ziyadesiyle politiktir ve kavramın varlığı insani yaşamı mümkün kılan unsurun kendisidir: "Hiçbir insani yaşam, başka insanların mevcudiyetine doğrudan ya da dolaylı yoldan tanıklık eden bir dünya olmadan var olamaz" ve "bir araya gelmemizi sağlayan bir ortak dünya olarak kamusal alan, birbirimizin üzerine yıkılmamızı önler" (Arendt, 2013: 51 ve 96).

Burjuva kamusal alan tarifine ve kavramın kendisine dair yorum ve itirazlar da mevcuttur. Çalışmanın sınırları dâhilinde birinci başlık Negt & Kluge'nin itirazlarına, Benhabib'in yorumlarına ve Dacheux'un tanımlamasına yer verilip sonlandırılacaktır. Kluge'nin "kamusal alan, mücadelelerin savaş dışı yollarla karara bağlandığı yerdir" sözleri, kamusal alan fikrine dair farklı bir değerlendirme yaptıklarının sinyallerini verir. Negt & Kluge, Arendt ve Habermas gibi, kavramın burjuva kökenlerinden hareket ederler. Fakat onlar, kavramı daha sınıf temelli bir tartışma içerisine sokarak kavramın gündelik hayatla kurduğu ilişkiyi değerlendirirler. Burjuva kamusal alanının burjuva çıkarına hizmet etmesine rağmen diğer sınıfları da içerdiği iddiasını eleştirir ve gündelik hayatın burjuva kamusal alan içerisindeki sınırlı varlığına vurgu yaparlar: "Burjuva kamusal alan, tözsel yaşam çıkarlarını dışlıyor olmasına rağmen, yine de bir bütün olarak toplumu temsil ettiği iddiası" mevcuttur (Negt & Kluge, 2004: 136). Yazarlar, hâkim sınıfın bakış açısına göre bir kamusal-özel ayrımı yapıldığının ve normların bu hususa göre belirlendiğinin farkındadır ve buna itiraz ederler: "genel seçimler, olimpiyat törenleri, bir komando birliğinin eylemleri, bir tiyatro galası, bunların hepsi birden 'kamusal' olaylar olarak ele alınır. Buna karşın ezici bir kamusal önem taşıyan başka olaylar, örneğin çocuk bakımı, fabrikada çalışmak, evde televizyon seyretmek 'özel' olaylar sayılırlar. Hâlbuki insanların gündelik yaşam ve çalışma yaşamı içindeki gerçek gerçek toplumsal tecrübeleri, bu tür bölümlemeleri aşar geçerler" (Negt & Kluge, 2004: 133). Benhabib, Batı'da kamusal alan tarifini burjuva kamusal alan kavramının gelişimi içinden yapar ve Batı politik düşüncesindeki üç ana akıma karşılık gelen üç farklı politik kamusal alan model üzerinden tartışmasını yürütür. Bu modellerden ilki, "Arendt'in görüşlerine gönderme yaparak çizdiği cumhuriyetçi ve erdeme dayalı kamusal alan anlayışı olarak yarışmacı (agnostik) modeldir. İkincisi, toplumsal sözleşmeci liberal geleneğin 'adil ve istikrarlı kamu düzeni' temelinde kurduğu yasalar üzerinden oluşan 'legalistic' modeldir. Sonuncu ise, Habermas'ın 'geç dönem kapitalist toplumların demokratik-sosyalist bir yeniden yapılanışını' öngören söylemsel (discoursive) kamusal alan modelidir" (Benhabib'ten akt. Özbek, 2004: 46).

Dacheux'a göre kamusal alan, "politikanın meşrulaştırılma yeri, politik cemaatin temeli ve politikanın görünürlük kazandığı bir sahnedir. Kamusal alan bir kurum değil, tüm aktörlere açık olan potansiyel bir alandır; tarih dışı bir veri değil, gelişme içindeki toplumsal bir yapı" olarak

şekillenir ve kamusal alanın zaferi, "sosyolojik bir vokabülerin ve bu vokabülerin dışında kalan her referansın elenmesinin zaferidir. İletişim, günümüzde kamusal alanın ve kitlesel demokrasisinin normatif ve işlevsel koşuludur" (Dacheux, 2012: 21 ve 43). Kamusal alan kavramının günümüze kadar izlediği süreç incelendiğinde, kavramın dönüşümü burjuva toplumunun kategorik olarak zımnen sorgulanması olarak görülebilecekken Türkiye'de kamusal alan kavramı ilk elde akla Batı'da olduğundan daha politize halde olması hasebiyle daha politik çağrışımlar getirir.

3. YENİ BİR ZEMİN OLARAK İNTERNET VE SOSYAL MEDYA

Batı, yeni üretim ilişkilerinin kazananı olarak tahayyül edilebilir. Bir burjuva aklının sağladığı bütün gelişmelerden faydalanan Batı dünyası, teknik imkanları şekillendirme, yönetme, ilerletme ve dağıtma ayrıcalığından da faydalanmıştır. Kamusal alan fikrinin gelişimi ve iletişim kanallarının artması, iletişim yöntemlerinin ve yönlerinin genişlemesi ile bunların neticesinde kamusal alana katılımın ve bireylerin kamusal alandaki varlıklarının sayıca büyümesi yeni bazı iletişim biçimlerini olanaklı kılmıştır. Teknolojideki gelişmelerin günümüz dünyasındaki en büyük çıktılarından birisi iletişim ve haberleşme ağının bütün dünyayı kapsayacak şekilde anlık, yazılı ve görüntülü olarak mümkün hale gelmesidir. Bu mümkünlük, internet tabanlı bazı alanları, geleneksel anlamıyla bir kamusal alan gibiymişçesine işlevsel hale getirmiştir. Teknik altyapıda yaşanan teknolojik ilerlemeler kamusal zeminde kaymaya vesile olmadan önce kavrama artan bir ilgi mevcuttur, Özbek bu canlanmayı coğrafi olarak Doğu Avrupa ve Batılı Kapitalist toplumlarla ilişkilendirirken zamansal olarak 1980'ler sonrasını işaret eder: "Kavramın eleştirel bir elden geçirmeyle yaygınlık kazanması, bu toplumlarda kamusal yaşamın dokusunu zorlayan genel toplumsal dönüşümler, mücadeleler ve politik meşruiyet tartışmalarıyla yakından bağlantılıdır" (Özbek, 2004: 24). Bu önerinin bir sonraki adımında, özellikle son 15 sene içerisinde gerçekleşen teknolojik yeniliklerin etkileri, yaygınlaşan tartışmalara interneti ve sosyal medyayı yeni bir başlık olarak dahil etmiştir.

Çevrimiçi ağ içinde, 'kamu' durumunu iki şekilde tarif etmek mümkündür. ilki ağın sağladığı teknolojiler tarafından meydana getirilen alan; ikincisi ise halk, teknoloji ve pratiğin kesişim noktasında ortaya çıkan tahayyül edilmiş kollektivitedir. Bunun izleyici ve üyeleri genellikle görülmezdir, klasik anlamıyla toplumsal bağlam dağılmıştır ve kamusal-özel ayrımı görünmez hale gelmiştir. Facebook ve Twitter, Boyd'a göre bu tür kamusallıkların prototipleridir (Boyd'dan akt. Fuchs, 2014a: 187). Bu çalışmanın öne sürdüğü temel sav, son yıllarda oldukça artarak, bireylerin sosyal medyayı siyasal ve sosyal varoluşlarının zemini olarak kullandığı ve bu yolla kişinin hayata bıraktığı iz veya mührün, kamusal alanda bireyin varoluşunun yeni formunu oluşturduğudur. 2021 yılında yayınlanan bir araştırmada 2012-2020 yılları arasında 16-64 yaş aralığındaki internet kullanıcılarının sosyal ağlarda geçirdikleri süreye dair veriler paylaşılmıştır. Dünya çapında yapılan bu araştırmada sosyal medyada 2012 yılında ortalama 90 dakika olan günlük geçirilen süre, 2020 yılına gelindiğinde 145 dakikaya çıkmıştır -günlük geçirilen sürenin en yüksek olduğu ülke, günlük 233 dakika ile Filipinler olmuştur. Bu çalışmaya göre dünya nüfusunun %54'ü bir noktada sosyal medya ile temas halindedir. Bu oran Batı Avrupa'da %79'dur. Katılımcılar sosyal medyanın çevrimiçi hayatta olduğu kadar

'offline' hayatta da katkısını gördüklerini beyan etmiştir. Sosyal medya sayesinde bilgiye erişimleri, iletişim yetileri ve ifade özgürlüğü hususunda pozitif yönde ilerlemiştir. Diğer yandan sosyal medyadan ötürü kişisel mahremiyetlerinin zarar gördüğünü, siyasette kutuplaşmanın arttığını ve dikkat dağınıklığı yaşadıklarını da negatif etkiler olarak aktarmışlardır (veriler: www.statista.com).

Kamusal alanda internetin yeni bir zemin olarak var olması hususu, önceki bölümde bahsedilen iletişime dair ilkelerle yakından alakalıdır. Habermas'a göre "içinde yaşadığımız kamusal iletişim tarzını analiz etmenin yolu önce kamusallık ilkesinden kaynaklanan iletişim normunu geliştirmek; sonra, kamusallık fikriyle gerçeklik arasındaki boşluğun analizini yapmaktan geçer" (Habermas'tan akt. Özbek, 2004: 64). Mevzubahis ilkeler, iktidar ağı tarafından na-mümkün hale geldikçe sosyal medyaya kayma kamusal alan içinde kendiliğinden üreyen iletişim normlarını koruma güdüsü olarak kendini gösterir. Teknolojinin bunu olanaklı kılmasından ötürü özellikle sosyal medyanın yeni bir kamusal alan biçimi olması ihtimali, çok daha geniş bir kitlenin kamusal alan içindeki tahayyülünü mümkün kılmayı beraberinde getirir. Bu haliyle bir kamusal alan tarifi, kavramın ortaya çıkış döneminde belirgin şekilde içerdiği burjuvaya dair çoğu terimden zihni ve sınıfsal bir ayrılma yaşayacaktır. Bu yeni biçimiyle kamusal alan, alt sınıfların ve dar gelir gruplarının kullanımına ve sahip olmasına müsaade edilen teknolojik araçların dolayımıyla farklı bir ekonomi-politik zeminde ve daha geniş kitlelerin katılımıyla oluşacaktır. Goldberg, Benkler, Papacharissi ve Castells'in bu husustaki fikirleri ise şu şekilde özetlenebilir: Goldberg'e göre kamusal alanı kamunun talebinin informel olarak inşa edildiği rasyonel bir söylem içeren bir alan olarak, bir ağ dâhilindeki kamusal alanın gelişimini ise dijital ağ teknolojilerinin ilerlemesi sayesinde hâlihazırda var olan kamusal alanın çevrimiçi bir platforma göçü olarak görür. Benkler'e göre çevrimiçi ağ dâhilinde bir kamusal alanın ortaya çıkması bireylerin pasif okuyucu ve dinleyici olmalarından potansiyel konuşmacı ve katılımcı olmaları ihtimalini güçlü şekilde ortaya koyar. Papacharissi'ye göre ise sanal alanın ortaya çıkması, kamusal fikirle aynı görüşte olmayan yurttaş-tüketicilerin fikirlerini bloglar, Youtube'a içerik yükleme ve çevrimiçi tartışma gruplarına yorum yapma gibi yollar üzerinden katılımlarını ve ifade etmelerini mümkün kılar. Son olarak Castells'e göre ise bir yenilik olarak ağ toplumu içerisindeki yeni kamusal alanın inşası farklı iletişim süreçleri arasında iletişim protokolleri üretimini sürdürür (Benkler'den, Papacharissi'den ve Castells'ten akt. Fuchs, 2014b: 57 ve Goldberg, 2011: 741).

Geleneksel medya araçları toplumsal dolaşıma girmeye başladığında, yukarda bugünkü araçlara ilişkin bahsedilen kazanım hislerine, girdiği dönem ve coğrafya itibariyle benzer şekilde rastlanmıştır. O günün politik zemini ve kamusal alan ilişkilerinin bireylerin yararına doğru evrildiği, bu yolla bireyler arası iletişim imkanlarının arttığı, önceki tarihsel halkalarda da göze çarpmıştır. Görüldüğü üzere bugünkü yeni teknoloji iletişim araçlarının sağlayacağı iddia edilen katkılar, bir önceki dönemin araçlarında da benzer beklentiler içinde kendini göstermiştir. Yani, iktidar, iletişim araçlarının bireylerle ve bireylerin kendi arasında kurduğu ilişkiye müdahil olup onun araçsallığını değiştirene kadar toplumun iletişimden beklentileri farklı zaman dilimlerinde benzer olmuştur. Şen, internetin, politikada yurttaş katılımı için en ideal ortamı, kamusal alanda müzakere imkânı sunmasıyla sağladığını söyler. İnternetin bilgiye ve fikir erişimine ulaşımı artırmasıyla beraber politik katılım, sivil toplum ve demokrasi

dolayımıyla toplumsal hareketlerde yükseliş görülmüştür (Şen, 2011: 490). İnternet, sansür mekanizmasının tam olarak var olmayacağı bir alan olmasından ötürü farklı düşünce ve görüşlerin yayılması ve izlenmesi bakımından önceki dönemlerde rastlanmamış ölçüde farklı bir kamusal zemin oluşturmuştur. Bu, iktidar eliyle işlerliğini kaybedip, bir kırılma yaşayana kadar toplum tarafından verimli bulunacaktır.

İnternet ve internet teknolojisinin 1990'lar itibariyle yükselişiyle beraber, dünyadaki çevrimiçi ağa dahil popülasyon milyonlardan milyarlara yükselmiştir -sadece Facebook'un 2021 yılının üçüncü çeyreğinde 2,9 milyar üyesi mevcuttur (veri: www.statista.com). Aynı dönemde sosyal medya farklı aktörleri -yurttaşlar, aktivistler, hükümet-dışı organizasyonlar, iletişim firmaları, yazılım firmaları ve hükümetler gibi- bünyesinde tutarak dünya çapındaki sivil toplum için önemli bir gerçeklik haline gelmiştir (Shirkly, 2011: 1). Bugün bireyler arasındaki mesafe farketmeksizin dünya çapında internet kanalları vasıtasıyla -eposta, blog, sms, Facebook, Twitter, Instagram, Whatsapp Linkedln, google vb. gibi- bağlar kurmak ve bunları sürekli hale getirmek mümkündür. Kitle medyasının gücü, pasif kamusal toplumun üyelerinin tüketim kültürünün objelerine dönüştürebilme kapasitesine sahip olmasıdır. (Neal, 2012: 1 ve 2). Toplum, artık bu bağların oluşturduğu ağ toplumu olarak değerlendirilebilir. İnternet ve sosyal medya araçları, bir kamusallık oluşumuna yardım etmektelerdir. Güçlü figürlerin arttığı her adımı, tepki ve beğenileri bu yeni dünya düzeninde ticari, sosyal ve siyasal etkiler doğurmaktadır. Öyle ki 2021 yılının haziran ayında Instagram'da yaklaşık 315 milyon takipçisiyle en fazla takip edilen hesabın sahibi olan Portekizli futbolcu Cristiano Ronaldo, bir tercihi veya tepkisiyle global şirketlere borsada değer kaybettirecek dahi kudrete sahiptir -bir maç sonrası basın toplantısında bir içecek ile takındığı tavır hatırlanabilir- (veri: www.statista.com).

Papacharissi, çevrimiçi ağın bir kamusal alan olma potansiyeli üzerine geliştirdiği fikirlerinde bilgiye ucuz ve hızlı erişimi sağlayıp, yurttaşlık aktivizmini öne çıkarması ve bireyleri bir araya getirip coğrafi ve diğer sınırları aşabilme kudreti üzerine yoğunlaşır. İnternetin yeni bir kamusal alan olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğini üç özellik üzerinden değerlendirir: Bunlardan ilki, internetin bilgiyi taşıma ve iletme yetisi; ikincisi çeşitli ve farklı arka planlara sahip insanları bir araya getirmesi ve üçüncüsü ise kapitalist çağ içindeki geleceğidir. Siyasi tartışmalara da uygun bir forum ve zemin sağlayan internet ağı, toplumun farklı kesimlerinden, farklı topluluklardan gelen insanları bir araya getirmekle çok yönlülüğü ve rasyonelliği sağlamanın mümkün olduğu bir alan haline gelmiştir, fakat yazar buna bu alanın insanları farklı yönlere savurabileceğinin ve bu sanallığın demokratik ve rasyonel bir söylemi garanti etmediğinin şerhini koyar ve internetin bir tür kamusal alan olarak tahayyül edilebileceğini, fakat önceki deneyimlerde bunu karşılaştırabilecek bir veri olmadığını hatırlatır. İnternet toplumsal bir uğrak olmasına rağmen, kapitalist dönemin ürünü olduğu göz ardı edilmemelidir. Tıpkı kendinden önceki dönemin yenilikçi araçlarında olduğu gibi -TV, radyo gibi- iletişimin güçlenmesi, internet ağının doğasını ve yönünü belirleyecektir. Yazar, çevrimiçi ağ henüz filizlenme dönemlinde olmasına rağmen, 2002, ilerici ve parlak bir değerlendirmeyle onu ticari faaliyetler için uygun bir alan olarak görür ve küçük yatırımlarla kar sağlanabilen bir alan konumuna yerleştirir. Reklam yönü ve alışveriş yönü, interneti kapitalist olgulara içkin kılar, internet, kapitalizmin dijital araçlarla sürdürülmesinin zeminidir (Papacharissi, 2002: 12-9).

İnternet veya çevrimiçi ağda yer alan sosyal medya türevlerinin kamusal alan zemini olarak kabul görüp görmediğini ölçmek için bu alanların siyasal iletişim ve ekonomi politik seviyelerinin hesaba katılmaları gerekir. Bir kamusal alanın ortaya çıkışıyla ilgili 'sahiplik, sansür mekanizması, ayrılma hakkı, politik içerik üretimi, evrensel erişim, bağımsızlık ve politik tartışmaların kalitesi' (Fuchs, 2014a: 184-5) hususlarında yapılacak sorgulamalar üzerinden yeni dönemin teknolojik imkanlarının neticesiyle ortaya çıkan bu yapıların klasik anlamıyla bir kamusal alan olarak kabul görüp görmeyeceği sorusuna yanıt oluşturacaktır. Shirkly'e göre de sosyal medyanın bir kamusal alan zemini olarak demokrasi üzerinde olumlu etkisi olması için şöyle bir denkleme ihtiyacı vardır: 'Sosyal medya=daha fazla demokrasi=daha fazla özgürlük'. Bunun tek başına yeterli olmayacağını da ekleyen yazar, çevrimiçi dünyanın tüm oyunculara yeni stratejiler belirleme imkânı tanıdığını ve oyuna yeni kurallar eklediğini söyler. işte bunun sonucu olarak demokrasi olumlu anlamda gelişim göstermiştir (Shirky'den akt. Fuchs, 2014a: 189). Artan internet kullanımı ve genişleyen içeriği, artan bu sorgulamaların arka planında yatan sebeptir. Blogların (wordpress, blogspot, tumblr gibi), sosyal ağ sitelerinin (vk, Facebook, linkedln gibi), mikroblogların (Twitter, weibo gibi), vikipedianın, içerik paylaşma sitelerinin (Youtube, flicker, Instagram gibi) artışı bu tür medya araçlarının kamusal alan tartışmalarına konu olmaları sonucunu doğmuştur. Aralık 2021 itibariyle en fazla ziyaret edilen beş web sayfası ve sayfada geçirilen ortalama süreler şöyledir: Google.com, ortalama 11dakika; Youtube.com, ortalama 21 dakika; Facebook.com, ortalama 10 dakika; Twitter.com, ortalama 10 dakika ve Instagram.com, ortalama 8 dakika (veriler: https://www.similarweb.com/top-websites/). Bu çevrimiçi alanlar; arama, video, kişisel alana dair fotoğraf ve veri paylaşılan dünyanın en çok bilinen platformlarıdır. Yukarda bahsedilen hususlarla birlikte düşünüldüğünde bu alanların bu denli yoğun talep görmesi de kamusallık şartlarını ve insanlara çevrimiçi zeminde kamusal alana dahil olma imkânı sağlıyor olmalarından ileri gelmektedir.

İnsanlar arası iletişim opsiyonları ve alanlar genişledikçe, yoğunlaştıkça ve her birey daha katılımcı hale geldikçe; ağ toplumu bilgiye, kamusal ifadeye ve kolektif iradeye daha sahip hale gelir. Bunun bir örneği 2009'da Moldova'da gerçekleşen seçimlerin düzgün ve dürüstçe gerçekleşmediğini düşünen halkın; kısa mesaj, Facebook ve Twitter üzerinden organize olarak kitlesel protestolar gerçekleştirmesidir. 2009'da İran'da yükselen 'yeşil hareket' de benzer şekilde mümkün olan bütün teknolojik koordinasyon aracını kullanmıştır. Sosyal medya araçları etkindir ve bazı hükümetlerin sosyal medyaya karşı aldıkları önlemler sosyal medyanın gücünü gösterir niteliktedir. İnternet özgürlüğü bir ülkenin hayatında olumlu değişiklikler gerçekleştirir, güçlü bir kamusal alan oluşumuna yardımcı olur. Sosyal medyanın ulusal politikalarla ilgili fark yaratacağına karşı iki görüş bulunur. Birinci görüş bu araçların kendisini etkisiz bulur, ikinci görüş ise faydalarından daha fazla zarar üreteceklerini öne sürer (Shirkly, 2011: 1-3, 6-7). Sert politik rejimlere sahip ülkelerde sosyal medyadaki varoluş biçimlerinin sıkıntılı sonuçlar doğurma ihtimali ve İran'da blogger Hassein Derakhshan'ın ölüm cezasına mahkûm edilmesi; Belarus'ta muhalif hareketin lideri *Charter 97* web sitesinin kurucusu Oleg Bebe'nin şüpheli şekilde asılarak ölümü gibi, bu durumun örnekleri mevcuttur. Sosyal medya, aktivistlerin kendilerini ifade etmelerini kolaylaştırmış; herhangi bir etki sağlamalarını ise zorlaştırmıştır (Gladwell'den akt. Fuchs, 2014a: 188). Gladwell'in düşüncesine örnek olarak Facebook'ta bir etkinliğe binlerce kişinin katılacağını taahhüt edip genelde bu sayının altında

katılım sağlanması veya insanların herhangi bir suç veyahut kötü duruma çevrimiçi ağdan tepki yazıları kaleme alıp eyleme geçmemesi gösterilebilir.

Twitter ve Facebook, sosyal medyanın kamusal alan zemini olarak değerlendirme potansiyeli en yüksek web alanlarıdır. 2013'te Twitter kullanıcı profili 18-34 yaş aralığında, üniversite mezunu/öğrencisi, genellikle okuldan -bir tür kamusal alan- erişim sağlayan ve çocuksuz kişiler olarak saptanmıştır. En yüksek kullanıcı sayısı ABD'dendir (veriler: alexa.com). 2012'de Twitter'da trend olan konuların başını olimpiyatlar, 2012'de seçimler, Justien Bieber, Sandy fırtınası, Euro 2012, MTV müzik ödülleri; 2011'de Justin Bieber, Lady Gaga, NBA, Japonya Depremi, Futbol; 2010'da Meksika körfezine dökülen yakıt krizi, dünya kupası, Inception filmi, Haiti depremi, vuvuzela, Apple iPad, Harry Potter, Ahtapot Paul çeker (Fuchs, 2014a: 191). Görüldüğü üzere Twitter, çok farklı ilgi alanlarının ifade zemini olan ve bu trend olan konuların zaman içinde değişkenlik gösterdiği bir mecradır. Bu zeminde sıradan insanlar, internet erişimi olan herkes, çok farklı konularda kendilerini özgürce ifade edebilme imkânı bulmuşlardır. Krizlerde, eğlencelerde, toplantı ve gösterilerde, sanatta, teknolojide ve politikada yaşanan durumları aktaran ana araçlardan birisi Twitter olmuştur. Kullanıcıların *tweet* adı verilen 280 karakter uzunluğunda anonim iletiler gönderilebilen 'online' bir sosyal ağ olarak 2006 yılında kurulan Twitter, 3,2 milyar dolarlık reklam geliri, 54 milyar dolarlık değerlemesi, 300 milyonu aşan aylık tekil kullanıcı sayısına sahip, günlük 500 milyonun üzerinde tweet atılan ve en fazla erişilen web sitelerinden birisi olarak global bir ağ olarak kamusal alan tarifinin yeni zeminine uygun bir alan olarak görülebilir.

Twitter'ın politik bir araç olarak kullanımını bilgi, iletişim ve etkileşim açılarından, Wikileaks ve mısır devrimi olaylarında, inceleyen Fuchs; Wikileaks olayıyla ilgili 33 günde yaklaşık bir milyon tweet gönderildiğini; Kahire'de meydana gelen ve diğer şehirlere sıçrayan ve sonucunda başbakan Mübarek'in istifasıyla sonuçlanan protestolarda ise 17 günde 75 bin tweet atıldığını söyler. Bu twitler; yorum, bilgi verme ve başka bir tweet'i yeniden gönderme şeklinde üretilmiştir (Fuchs, 2014a: 192 ve 199). Bir milyona yakın görüş belirtilen tamamen politik bir olay olan wikileaks olayı bu zeminin politik atmosfere katkılarını gözler önüne serer. Mevzubahis olayların gerçekleştiği yıllardaki kullanım oranlarına göre bu sayılar oldukça yüksektir. Kullanıcıların içeriğin belirlenmesinde ana unsur oldukları ve gündemi belirledikleri Twitter, bundan ötürü politik bir uğrak haline gelir. İçeriğin anlık belirlendiği bu ortamda, siyasi içeriğinin yoğunluğu tartışmaya açık olmakla beraber, gündemin sürekli değişkenlik gösterdiği, herkesin özgürce fikrini söyleyebildiği bir alan olması bakımından Twitter, bu sebeplerden bu çalışmada yeni ve modern biçimiyle bir *agora* olarak nitelendirilmiştir. Bu ve diğer sosyal medya sayfaları, kamusal alan tarifinin klasik içeriğiyle tam olarak örtüşmez, çelişkili bir yapıya sahiptir ve kavrama yeni teknik imkanların etkisiyle çevrimiçi bir zemin ve daha geniş bir kitle sağlamıştır. Lakin burjuva özelliklerinden arınma, geniş ve kolay erişim sağlaması, kamuoyunu belirleme kudretiyle yeni ve alternatif bir kamusal alan zemini sağladıkları bu çalışmanın temel savıdır. Bu özelliklere sahip bir alan olarak Twitter, Fuchs'a göre imal edilmiş olması, kavramın klasik değerleriyle çelişmesi ve klasik tarifine uymaması gibi hususlar hasebiyle 'sözde-kamusal alan' olarak tasvir edilir (Fuchs, 2014a: 201).

Facebook, sosyalliğin ve sosyal rollerin dolaşımda olduğu bir alan olmasından ötürü, diğer sosyal medya alanlarının çoğu gibi sınırları daha geçirgen hale getirir. Normalde insanların özel

alanından çıkarmaya çok da gönüllü olmayacağı bilgi ve veriler, böyle ortamlarda doğrudan bir muhakemeye tabi tutulmayan kişi tarafından daha rahat paylaşıma sokulmaktadır. İdrak, iletişim ve iş birliği gibi üç farklı sosyallik biçimi bütünleşik bir şekilde çevrimiçi kamusal alanda mevcuttur. birey Facebook'ta bir içerik dolaşıma soktuğunda diğer paydaşlar tarafında *idrak* edilir, diğer paydaşlar etkileşim kurduğunda karşılıklı *iletişim* ortaya çıkar ve diğerleri bu içeriği yeniden dolaşıma sokma hakkına sahip olduğu için bir tür *iş birliği* söz konusu olabilir. Facebook gibi zeminler, aynı alan dâhilinde sosyalliğin bir aşamasının diğerine taşınmasında rol oynayabilir. Sosyal roller ise kişilerin profillerini oluşturulduğu facebook gibi sosyal medya zeminlerinde, insan oluşunun farklı rollerini tanımlar. Böyle alanlarda herkesin çeşitli rolleri vardır (arkadaş, yurttaş, tüketici, çalışan, meslektaş, taraftar vs. gibi), fakat bu roller tek bir profil altında sergilenir. Bu tür sosyal alanlar; özel, medeni, siyasi ve iletişim bilgilerini içeren tek bir kişisel profil altındaki bütünleşmiş rolleri mümkün kılar (Fuchs, 2014b: 77).

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tek başına Twitter, Facebook veya genel olarak sosyal medya sayesinde sosyal hareketler meydana gelmez, hepsinin altında yatan farklı sebepler ve belirli sosyolojik ve politik birikimler mevcuttur. Sosyal medya sadece bu birikimlerin sonucunda ortaya çıkan durumları ve neden sonuç ilişkilerini daha görünür kılar, daha kolay bir iletişim metodu sunar. Bu, tıpkı bugün içinde yaşadığımız dünya gibi, çelişkili ve diyalektik bir ilişkidir. Sosyal medyanın bu sebepten tutarsız bir karakteristiğe sahiptir. Hem bir hareketin en büyük desteğini sağlama potansiyelini taşır, hem de onu tamamen görünmez kılabilir. Sosyal medya, çok katmanlı ve çok yönlü yapısının sonucu olarak, katılımcılarının da kendi içinde de farklı ideolojik birimlere sahip olması sebebiyle, birbirleriyle de güç mücadelesi içindedir.

İnsanların en basit olandan en karmaşık ve ciddi olana uzanan farklı skalalardaki gündelik hayattaki gelişmelerini, politik ve magazinel skandalların internet kanalları üzerinden patlamalarını, ifşa kültürünü, e-ticaret ve reklam hacminin inanılmaz derecede yükselişini, firmaların tanınırlıklarını ve görselliklerini olumlu etkilemeleri veya olumsuz etkilememeleri için bu yeni kamusal alan zemininde açık edilen sıkıntılara daha çabuk çözüm üretmesini, kalabalık kitlelerin benzer düşünüp hissettiği olaylarda kitleleri rahatsız eden açıklamalarda bulunanların kitlesel ve yoğun bir muhalefetle ve tepkiyle karşılaşmasını, hatta o kişilere karşı linç kültürünün oluşabilmesini, insanların ilgi çekmek adına gündelik hayatta yapmamalarının daha olası olduğu onlarca şeyi internet kanalıyla rahatça yapabilmelerini ve bunu herkese açık şekilde paylaşabilmelerini, siyasi mizahın başka yerde olmadığı kadar kuvvetli olduğunu, buna mukabil siyasi oto kontrol hissinin gün geçtikçe insanların düşündükleri ve paylaştıkları arasında sert duvarlar ördüğünü, duygu ve düşüncelerini sanal ortamda daha rahat ifade edebilmelerini, çok geniş kitlelerin günümüzde artık bu aktif çevrimiçi akışa katılımını göz önüne alındığında, bu yeni zeminin -eskisini de devre dışı bırakmayan, ortadan kaldırmayan- bir kamusal varoluş alanı olarak kabul göreceği iddia edilebilir.

Kamusal alan fikri, burjuva kamusal alanı olarak kavramsallaştırıldığında muhtemelen insanlar arası ilişkilerde doğrudan erişim ve etkileşim ihtimalini artıracağı için heyecan uyandırmıştır. İktidar fonksiyonu tarafından kendi çıkarına doğru tahrip edilip, engellenene kadar da bu heyecan ve kazanım sürmüştür. Günümüzde de çevrimiçi anlamıyla kamusal alanın sağladığı

duygu buna benzerdir. Yoğunluğunu ve süresini belirleyecek olan şey, ilk elden iktidar fonksiyonu olmakla beraber, teknoloji faktörü de kamusal alanın bu yeni biçimlenmesinde en az iktidar kadar önemli bir uğraktır. İnşa edilen bu yeni zemin, insanların başta kendileriyle, sonra çevresiyle ve yerel paydaşlarıyla, sonrasında ise bölgesel ve nihayetinde global olarak diğer insanlarla karşılıklı ilişki kurabilmesi için teknik imkanlar sayesinde kat ettiği en kısa yol, insanlık tarihinde ise tesis ettiği en uzun köprü olarak görünmektedir.

5. KAYNAKÇA

Arendt, Hannah (2013), *İnsanlık Durumu*, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, üçüncü baskı.

Calhoun, C. (1992). "Introduction: Habermas and the Public Sphere", *Habermas and the Public Sphere*, C. Calhoun (ed.), Cambridge, Mass: MIT Press.

Dacheux, E. (2012) *Kamusal Alan*, çev. Hüseyin Köle, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fuchs, C. (2014a) *Social Media A Critical Introduction*, Sage Publications.

Fuchs, C. (2014b) "Social Media and the Public Sphere", *Triple18 C*, vol.12/1.

Goldberg, Greg (2011), "Rethinking the Public/Virtual Sphere: The Problem with Participation", *New Media and Society*, 13(5). http://nms.sagepub.com/content/13/5/739.

Habermas, J. (2002). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* (T. Bora ve M. Sancar, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınevi.

Habermas J. (2004), "Kamusal Alan", *Kamusal Alan*, Ed.: Meral Özbek, Hil Yayınları, İstanbul, 95-103.

Neal, C. (2012) "The Public Sphere And The New Media", *socialmediatoday.com.*

Negt, O. ve Kluge A. (2004), "Kamusal Alan ve Tecrübeye Giriş", *Kamusal Alan*, Ed.: Meral Özbek, Hil Yayınları, İstanbul, 133-141.

Özbek, M. (2004), "Kamusal Alanın Sınırları," *Kamusal Alan*, Ed.: Meral Özbek, Hil Yayınları, İstanbul, 19-91.

Papacharissi, Z. (2002) "The Virtual Sphere The Internet as a Public Sphere", *New Media&Society*, Vol4(1): 9-27.

Shirky, C. (2011). "The Political Power of Social Media: Technology, The Public Sphere, and Politcal Change", *Foreign Affairs*, January/February, pp.1-12.

Şen, F. (2011) "The Social Media As A Public Sphere: The Rise Of Social Opposition", *International Conference on Communication, Media, Technology and Design*, İstanbul, Turkey.

www.alexa.com/siteinfo/twitter.com, erişim tarihi: 18 Aralık 2021.

https://www.similarweb.com/top-websites/ , erişim tarihi: 21 Aralık 2021

https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/ , erişim tarihi: 21 Aralık 2021.

https://www.statista.com/statistics/303681/twitter-users-worldwide/ , erişim tarihi: 24 Aralık 2012.

https://www.statista.com/statistics/421169/most-followers-instagram/ , erişim tarihi: 21 Aralık 2021.

https://www.statista.com/statistics/433871/daily-social-media-usage-worldwide/ , erişim tarihi: 16 Aralık 2021.

ÇEVİK LİDERLİĞİN ÖRGÜTSEL ÇEVİKLİKTEKİ ROLÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr.Öğr.Üyesi, Hava YAŞBAY KOBAL [1]

[1] HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

- 0000-0002-2589-785X

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, örgütsel çevikliğin oluşturulmasında çevik liderliğin konumunu belirlemektir. Dünya, hemen hemen her açıdan hızlandırılmış bir değişimle karşı karşıyadır. Bu çalkantılı ortamda hayatta kalmak ve gelişmek; örgütler değişen çevrelerini tanımak, anlamak ve beklenmedik değişimlere uygun bir şekilde yanıt vermek için gerekli yeteneklere sahiplerse mümkün olacaktır. Değişikliklere uygun şekilde yanıt verme yeteneği, ancak üreticilerin işlerine bakış açısını, müşterilerle, tedarikçilerle ve rakiplerle olan ilişkilerini değiştirerek elde edilebilir. Bu amaç için gerekli olan yeni zihniyet, geleneksel sistemlerin ötesinde yeni bir stratejik vizyonu desteklemeli, rekabetin maliyet ve kalite dışında yeni boyutlarına taşınmalıdır. Ayrıca, yeni pazarları farketmek ve yeni müşteri gereksinimlerine cevap vermek için fırsatçı eylemlerde bulunmak, çağdaş iş ortamında başarı için diğer önemli özelliklerdir. Günümüzde vurgu artık iş ortamındaki değişikliklere uyum sağlama ve pazar ve müşteri ihtiyaçlarına yaklaşmanın proaktif yollarını benimsemek üzerindedir (Sharifi ve Zhang, 2001:772-773). Bu nedenle örgütlerin gelecekteki olası fırsatları ve tehditleri doğru bir şekilde tahmin edebilmeleri için çevik özelliklere sahip olmaları gerekmektedir. Çeviklik, örgüte hızlı tepki vermesini, çevre ile uyumunun artmasını, verimliliğini artırmasını ve aynı zamanda belirsiz ve çalkantılı pazarlarda hayatta kalma yeteneği sağlamaktadır (Balaji vd., 2014:2222; Ganguly vd., 2009: 411; Nafei, 2016:296; Sanatigar vd., 2017:276). Ortaya çıkan bu çevik model, gelecekte baskın bir örgütsel güç olacaktır (Nagel ve Bbargava, 1994:331).

Örgütlerin mevcut aşırı rekabetçi ve değişken ortama karşılık gelen önemli bir çeviklik düzeyi geliştirmeleri için çevik liderliğe önem vermeleri gerekmektedir. Bu nedenle, çevik yetenekler oluşturmak ve çevik liderleri barındıran çerçeveler oluşturmak, belirsizliğin ortaya çıkardığı zorluklarının üstesinden gelirken örgütlere yardımcı olabilir (Attar ve Abdul-Kareem, 2020:171-174).

Anahtar Kelimeler: Çeviklik, Örgütsel Çeviklik, Çevik Liderlik

1. GİRİŞ

Günümüzde örgütler sürekli olarak değişim ve karmaşıklıkla karşı karşıya kaldıkları küresel bir ekonomide yer almaktadır. Her yıl yeni teknolojiler, pazarlar ve rakipler giderek artan bir hızla ortaya çıkmaktadır. Değişim hızlandıkça, yenilik ve belirsizlik de hızlanır. Gelecekteki tehditleri ve fırsatları tahmin etmek zorlaşır. Bu güçlü eğilimlerin farkında olan değişim uzmanları, hızla değişen koşulları öngören ve bunlara yanıt veren "çevik" örgütler geliştirme ihtiyacından bahsetmektedir (Joiner ve Josephs, 2007b:35).

Örgütsel çeviklik, çok sayıda ve ani değişimlerle karakterize edilen belirsiz bir ortamda rekabet avantajı elde etmek, başarılı olmak ve hayatta kalmak isteyen örgütler için gerekli bir yetenek

haline gelmiştir (Anca-Ioana, 2019:335; Nejatian ve Zarei, 2013:241). Diğer taraftan, günümüzün çalkantılı iş ortamının gerektirdiği çeviklik düzeyine sahip ekipler ve örgütler geliştirmek için çevik liderlere ihtiyaç duyulmaktadır (Joiner ve Josephs, 2007b:36). Çevik liderler, yol gösterici ilkeleri belirleme, stratejiler geliştirme ve örgütsel çevikliğe sorunsuz geçişe yol açacak mekanizmalar oluşturma yeteneğine sahiptir. Bu liderler, örgütlerin nasıl çevik hale getirileceğine dair talimatlar verir; bütünsel bir çevikliği modelleyen ve teşvik eden bir liderlik kültürünün oluşturulmasını sağlarlar. Buradan hareketle çalışmanın amacı, örgütsel çevikliğin oluşturulmasında çevik liderliğin konumunu belirlemektir.

Örgütsel çeviklik belirlenmesinde çevik liderliğin rolünü belirlemeye odaklanan az sayıda çalışmanın bulunması bu çalışmayı gerekli kılmıştır. Bu nedenle mevcut çalışmanın, çevik liderliğin örgütsel çeviklik için ne kadar önemli olduğunu göstermesi açısından değerli olduğu düşünülmektedir.

2. ÖRGÜTSEL ÇEVİKLİK

Günümüzde örgütler, çok değişken bir çevrede faaliyet göstermekte ve faaliyet gösterdikleri bu çevre değişime hızlı, yaratıcı, yenilikçi çözümler bulmalarını gerektirmektedir. Örgütlerin karar verme, esneklik ve uyarlanabilirlik konusunda yüksek bir hıza ve aynı zamanda bir ekipte iyi çalışabilen, yüksek vasıflı, yaratıcı, sorumlu bir işgücüne sahip olması gerekmektedir. Bu durum, iş sistemlerinin sık sık evrimleşmesine; yeni üretim ve yönetim felsefelerinin yaratılmasına neden olmuştur. Vurgu artık iş ortamındaki değişime uyum sağlama; pazar ve müşteri ihtiyaçlarına karşı proaktif bir yaklaşım tarzı sergileme üzerindedir. Bunlar örgütsel çevikliğin özellikleridir. Dolayısıyla örgütlerin çeviklik özellikleri kazanmaları bir tercih değil zorunluluk haline gelmiştir (Anca-Ioana, 2019:336; Attar ve Abdul-Kareem, 2020:172; Balaji vd., 2014:2222; Banihashemi ve Sarani, 2012: 8055; Harraf vd., 2015:675; Nafei, 2016:296; Sanatigar vd., 2017:276; Shari ve Zhang, 1999:7-9).

Örgütsel çeviklik kavramının tarihinde; 1980'lerdeki ekonomik gerilemenin zararlı sonuçlarını ortaya çıkarmak; ülkenin imalat sektörünü analiz etmek için 1991'de Lehigh Üniversitesi Iacocca Enstitüsü'nü tarafından yürütülen çalışmalar önemlidir. Yayınlanan raporda imalatta değişim için itici güç olarak hareket eden yeni bir rekabet ortamının ortaya çıktığını belirtilmiştir. Yeni üretim çağının ve son derece rekabetçi iş ortamının yarattığı talepleri karşılamak amacıyla, raporun yazarları, örgütsel çevikliğe bağlı yeni bir üretim sistemini tavsiye etmiştir. Rekabet kriterlerinin yeni temelleri ise şu şekilde sıralanmıştır: sürekli değişim, hızlı tepki, kalite iyileştirme ve sosyal sorumluluk. Rapordan kısa bir süre sonra, bu bakış açısını Amerikan firmalarına teşvik etmek ve yaymak için AMEF (Agile Manufacturing Enterprise Forum) oluşturulmuştur. Bethelham Üniversitesi tarafından yürütülen araştırma yeni rekabet biçimine doğru üretim işinin itici güçlerini tanıtmış ve bu yeni konsepte çevik üretim adını verilmiştir. Bu itici güçler; rekabet, kitlesel pazarın parçalanması, ortak üretim ilişkisi, gelişen müşteri beklentileri ve artan sosyal baskılardır (Shari ve Zhang, 1999:8).

Örgütler zorlu pazarda ayakta kalabilmek için daha hızlı, esnek ve değişikliklere karşı daha reaktif olmaları gereken bir noktadır. Teknolojideki gelişmeler, iş ortamının değişkenliği, çalkantılı sosyo-politik ve ekonomik çevre, rekabet çeviklik konusundaki dikkati harekete geçiren ve ateşleyen diğer faktörler arasındadır. Çalkantılı piyasalar, etkinliği sürdürmek için örgütlerin hızlı yanıt vermesini gerektiren yeni normal haline gelmiştir (Attar ve Abdul-Kareem, 2020:172; Balaji vd., 2014:2222; Dahmardeh ve Banihashemi, 2010: 178; Harraf vd., 2015:676). Kısacası, bu yeni dünyada rekabet edebilmek için örgütlerin ve liderlerinin daha "çevik" olmaları bir gereklilik olmuştur (Joiner, 2019:2).

Çeviklik, hızlı ve çevik hareket ve akıllı bir yaklaşımla hızlı düşünme yeteneği anlamına gelirken (Dahmardeh ve Banihashemi, 2010: 179); çevik örgüt, radikal bir şekilde değişme eğilimi olan bir ortama yalın, yenilikçi, müşteri odaklı, esnek, uyarlanabilir ve değişikliklere hızlı yanıt veren bir örgütü ifade etmektedir (Attar ve Abdul-Kareem, 2020:173; Nafei, 2016:297). Gunasekaran (1998:1223) örgütsel çevikliği; "tasarlanan ürün ve hizmetler tarafından yönlendirilen, değişen pazarlara hızlı ve etkili bir şekilde tepki vererek sürekli ve öngörülemeyen değişimin yaşandığı rekabetçi bir ortamda hayatta kalma ve başarılı olma yeteneği" olarak tanımlamıştır. Son olarak Yusuf vd. (1999) örgütsel çevikliği "değişken pazar ortamında ortak ürün ve hizmetler sağlamak için kaynakların ve en iyi uygulamaların entegrasyonu yoluyla rekabet ilkelerinin (hız, esneklik, yenilik, kalite, karlılık) başarılı bir şekilde kullanılması" şeklinde tanımlamıştır. Tanımlar esas olarak "iş ortamındaki hız ve değişim" fikrini temsil etmektedir.

Örgütsel çeviklik, hem iç hem de çevresel değişikliklere karşı uyanık olmakla ve bu değişikliklere etkin bir şekilde yanıt vermek için mevcut kaynakları zamanında, esnek, uygun maliyetli bir şekilde kullanma becerisiyle elde edilmektedir (Allied Consultants Europe, 2010:2). Bir örgütün çevikliği sadece değişime uyum sağlama kapasitesinden değil, aynı zamanda değişimi öngörmesinden ve kullanabileceği fırsatları belirlemesinden de kaynaklanmaktadır (Anca-Ioana, 2019:337-338). Çevik örgütler, önemli ipuçlarını arayarak ve onlardan anlam çıkararak hem dış hem de iç çevresel dinamikleri tespit etme yeteneğine sahiptir. Bu algılama yeteneği, örgütte sürekli olarak zamanında yanıt veren eylemlere yol açan uygun bilgi akışlarını sağlamaktadır (Attar ve Abdul-Kareem, 2020:176-177).

Çevik bir örgütte kullanılan örgüt yapısı türü, daha fazla esneklik, ademi merkeziyetçilik ve daha az hiyerarşik bir şekil ile tanımlanır. Bu da karar verme yetkisinin devredilmesine, fonksiyonlar arası iletişimin ve işbirliğinin gerçekleşmesine izin verir. Bu tür bir yapıda iyi kişilerarası beceriler, etkili iletişim, esnek liderlik stilleri, kendi kendine öğrenme ve gelişim gereklidir (Attar ve Abdul-Kareem, 2020:176-177).

Danışmanlık şirketi McKinsey (De Smet ve diğerleri 2018), çevik örgütlerin beş özelliğini şu şekilde özetlemektedir:

1. Çevik örgütler müşteri odaklıdırlar ve çalışanlar, yatırımcılar, ortaklar ve topluluklar gibi çeşitli paydaşlarla birlikte ve onlar için değer yaratmaya kararlıdırlar.
2. Çevik örgütler, küçük, güçlendirilmiş ekiplerden oluşan bir ağ aracılığıyla çalışır. Sabit bir omurga yapısını korurlar, ancak kalan geleneksel hiyerarşinin çoğunu esnek, ölçeklenebilir bir ekip ağıyla değiştirirler.
3. Çevik örgütler hızlı karar ve öğrenme döngüleri kullanırlar.
4. Çevik örgütler, tutkuyu ateşleyen dinamik bir insan modeline sahiptir. İnsanları kültürün ve liderliğin kalbine yerleştirirler, örgütteki herkesi hızlı, işbirliği içinde ve etkili bir şekilde değer yaratmaya dahil eder ve güçlendirirler.
5. Çevik örgütler, yeni nesil etkinleştirme teknolojisini kullanır. Yeni uygulamalar ve araçlar aracılığıyla hızlı yinelemeleri, daha yüksek dağıtım hızını ve esnekliği desteklemek için temel teknolojilerini kökten yeniden düşünürler.

2.1. Örgütsel Çevikliğin Boyutları

Bir örgütün çevik olarak kabul edilebilmesi için, değişken bir iş ortamında değişiklikleri ve belirsizlikleri hızlı bir şekilde tespit edip bunlarla başa çıkabilmesi için gereken bir dizi ayırt edici özellik vardır. Alan yazında örgütsel çevikliğin boyutlarını ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların ilki Sharifi ve Zhang (1999) tarafından gerçekleştirilmiştir. Allied Consultants Europe (2010) liderlik ve yönetim, inovasyon, strateji,

kültür, öğrenme ve değişim, yapı gibi faktörlerden oluşan bir örgütsel çeviklik modeli önermiştir. Charbonnier-Voirin (2011) on bir boyut tanımlamıştır. Bunlar; proaktiflik, tepkisellik, stratejik vizyonun iletilmesi, performansın tanınması ve değerlendirilmesi, becerilerin geliştirilmesi ve bilgi paylaşımı, yaratıcılık ve sürekli iyileştirme, sorumlulukların devredilmesi, müşterilerin bilgisi, iç işbirliği, dış işbirliği ve son olarak, müşterilerle ilgili değişimi öngörmedir. Hamad ve Yozgat (2017:409), bu on bir boyutu dört boyutta toplamıştır. Bunlar: değişimde ustalaşmaya yönelik uygulamalar, insan kaynaklarına değer veren uygulamalar, işbirlikçi uygulamalar, müşteriler için değer yaratma uygulamalarıdır. Nafei (2016:299), üç adet örgütsel çeviklik boyutu tanımlamıştır. Bunlar: algılama çevikliği, karar verme çevikliği ve pratiklik şeklindedir. Yusuf vd. (2014), örgütsel çeviklik için dört temel boyut tanımlamıştır: müşteri duyarlılığı, süreç entegrasyonu, ağ entegrasyonu ve bilgi ve insanların etkisinden yararlanma. Zain vd. (2005), örgütsel çevikliğin boyutlarını; müşterileri zenginleştirme, değişim ve belirsizliğin üstesinden gelme, rekabet gücünü artırmak için işbirliği yapma ve insanları ve bilgiyi güçlendirme olarak sıralamıştır.

Sharifi ve Zhang (1999) imalat işletmelerinde örgütsel çevikliğe ulaşmak için üç boyutlu bir model sunmaktadır. Bu model, üretim işletmelerinin operasyonlarında çevik üretimi başarılı bir şekilde benimsemesinde ve uygulamasında stratejik politikalar geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Bu boyutlar; çeviklik faktörleri, çeviklik yetenekleri ve çeviklik sağlayıcılarıdır. Çeviklik faktörleri, bir örgütü yeni bir pazar konumu kazanmak ve iş ortamından rekabet avantajı elde etmek için stratejilerini eleştirel bir şekilde yeniden değerlendirmeye teşvik eden faktörlerdir. Çeviklik yetenekleri, bir örgütün değişikliklere uygun şekilde yanıt vererek ve bunları örgüte fayda sağlayan fırsatlara dönüştürerek çevik hale gelmesi için sahip olması gereken hayati yeteneklerdir. Çeviklik sağlayıcıları ise çevik bir örgüt için temel oluşturan pratik faaliyetler ve uygulamalardır.

Çizelge 1. Çeviklik Etkenleri, Çeviklik Yetenekleri ve Çeviklik Sağlayıcıları

Örgütsel Çeviklik	**Kriter**
Çeviklik Faktörleri	**Pazar:** Hem küresel hem de niş pazarların büyümesi, ulusal ve uluslararası politik değişiklikler, ürün modellerinde artan değişim oranı, ürün ömrünün kısalması gibi öğeleri içermektedir.
	Rekabet: Hızla değişen pazarlar, artan maliyet baskısı, artan yenilik oranı, artan küresel pazar rekabeti baskısı, yeni ürünlerin pazara çıkış süresinin azalması, rakiplerin değişikliklere karşı duyarlılığının artması gibi öğeleri içermektedir.
	Müşteriler: Kişiselleştirilmiş ürün ve hizmetlere olan talep, daha hızlı teslimat süresi ve pazara sunma süresi, artan kalite ve maliyet düşürme beklentileri, sipariş miktarı ve özelliklerindeki ani değişiklikler gibi öğeleri içermektedir.
	Teknoloji: Daha verimli, daha hızlı ve ekonomik üretim tesisleri, daha gelişmiş "yumuşak" teknolojiler, bilgi teknolojisinin yeni donanım teknolojilerine dahil edilmesi gibi öğeleri içermektedir.
	Sosyal Faktörler: Çevresel baskılar, değişen işgücü beklentileri, yasal/politik baskılar, örgüt ve pazarlarındaki kültürel sorunlar, sosyal sözleşme değişiklikleri gibi öğeleri içermektedir.
Çeviklik Yetenekleri	**Cevap Verebilirlik:** Değişiklikleri tanımlama ve bunlara hızlı, reaktif veya proaktif olarak yanıt verme ve değişimin üstesinden gelme yeteneğidir.
	Yetkinlik: Örgütün amaçlarına yönelik faaliyetlerin üretkenliğini ve etkinliğini sağlayan yetenekler kümesidir. Stratejik vizyon, uygun teknoloji veya yeterli teknolojik yetenek, ürün ve hizmet kalitesi, maliyet etkinliği, yüksek oranda yeni ürün tanıtımı, değişim yönetimi, bilgili, yetkin ve yetkilendirilmiş insanlar, operasyonel verimlilik, işbirliği ve entegrasyon gibi öğelerden oluşmaktadır.

	Esneklik: Aynı tesislerde farklı ürünleri işleyebilme ve farklı hedeflere ulaşabilme yeteneğidir. Ürün hacminde esneklik, ürün modeli/yapılandırma esnekliği, örgütsel esneklik, insan kaynağı esnekliği gibi öğelerden oluşmaktadır.
	Hız: Görevleri ve işlemleri mümkün olan en kısa sürede gerçekleştirme yeteneğidir. Yeni ürünlerin pazara hızlı sunulması, ürün ve hizmetlerin teslimat hızı ve zamanında olması, hızlı operasyon süresi gibi öğelerden oluşmaktadır.
Çeviklik Sağlayıcıları	**Örgüt:** Müşteriler ve tedarikçilerle ve rakiplerle yakın işbirliği, yeni anlaşmalar ve/veya şirket birleşmeleri yapılması gibi öğelerden oluşmaktadır.
	Teknoloji: Uygun teknolojilere yatırım, esnek üretim sistemleri, hücreler, CIM gibi teknolojilerin kullanımı gibi öğelerden oluşmaktadır.
	İnsan: Örgütü, müşterileri ve tedarikçileri değerlendirmek için ekipler oluşturmak, ekip çalışmasına yüksek güven, güçlendirilmiş işgücü gibi öğelerden oluşmaktadır.
	Entegrasyon: Mühendislik veya toplam kalite yönetimini eşzamanlı olarak kullanma, her seviyede ekip tabanlı bir örgüte geçiş gibi öğelerden oluşmaktadır.
	İnovasyon: İnovasyonu teşvik etmek, yatırım yapmak, sürekli iyileştirme felsefesi gibi öğelerden oluşmaktadır.

Kaynak: Sharifi ve Zhang, 1999:18; Sharifi vd., 2001: 861

Modele göre örgütler farklı değişim ve baskılarla karşı karşıya kaldıkları için ihtiyaç duydukları çeviklik seviyeleri farklı olabilir. Gerekli çeviklik seviyesi; çalkantılı pazar ortamı, rekabet ortamı, örgütün özellikleri, müşteri beklentileri, teknoloji ve sosyal faktörler gibi dış faktörlerin bir fonksiyonudur (Banihashemi ve Sarani, 2012: 8058).

3. ÇEVİK LİDERLİK

Mevcut iş ortamının yüksek düzeydeki belirsiz ve karmaşık olması, rekabette öne çıkma ve hızlı çevresel değişikliklere etkin bir şekilde yanıt verme gerekliliği örgütlerin çevik liderlik yaklaşımı oluşturmasını zorunlu kılmaktadır. Örgüt genelinde çevikliği modelleyen ve destekleyen çevik liderlere ve liderlik kültürlerine büyük ihtiyaç duyulmaktadır (Joiner, 2009a:29). Çevik liderlik, dış ve iç dinamiklere dayalı uyarlanabilir esnek bir strateji benimseme yeteneği ile ilgilidir ve farklı durumları tanımak, incelemek ve bunlara hızla yanıt vermek için daha geniş perspektifler kullanır. Çevik liderler vizyonerdir, stratejiler geliştirir, tüm örgütü çevik hale getirmek için rehberlik eder ve örgütsel başarı elde etmeyi kolaylaştırır (Attar ve Abdul-Kareem, 2020:172-173; Joiner ve Josephs, 2007a:v; Joiner ve Josephs, 2007b:35; Joiner, 2009a:29; Sanatigar vd., 2017:279). Bu nedenle çevikliğin günümüz örgütlerinde ihtiyaç duyulan en kritik liderlik kapasitelerinden biri olmasına şaşırmamak gerekir (Joiner ve Josephs, 2007b:36). Joiner ve Josephs'e (2007a) göre çevik liderlik, bir liderin karmaşık ve hızla değişen bir ortamda mantıklı ve etkili kararlar alabilme yeteneğidir.

Her seviyedeki liderlerin - sadece üst düzey yöneticilerin değil - çevikliği kurumsal bir değer olarak kabul etmesi gerekir. Bu nedenle, bir değişim kültürü her düzeyde yaygın olmalıdır. Gelişmiş üretim teknolojisi, sanal üretim, hız ve zaman gibi kabul görmüş çeviklik uygulamaları ile örgüt ve çalışan düzeyinde öğrenmenin gerçekleşmesini ve ekip çalışmasını destekleyen kültürü oluşturmak çevik liderlerin elindedir (Crocitto ve Youssef, 2003:395). Bu nedenle, değişimin kaçınılmazlığı ve örgütsel hiyerarşinin tüm seviyeleri üzerindeki etkisi nedeniyle, farklı örgüt boyutlarındaki ve endüstrilerdeki liderler şu anda çevik düşünme felsefesini etkin bir şekilde uygulamanın yollarını aramaktadırlar (Attar ve Abdul-Kareem, 2020: 182-183).

Çevik liderlik; öz farkındalığın yanı sıra diğerlerine ilham verme ve onları geliştirme konusunda liderlik yeteneğini gerektirmektedir (McPherson, 2016:1; Medinilla, 2012:64). Çevik liderler, diğerlerine ilham verir, empati gösterir, paylaşılan yönetim uygular, düzenli

olarak iletişim kurar (Attar ve Abdul-Kareem, 2020: 183-184; Fachrunnisa vd., 2020:69). Bu nedenle, çevik liderlik, öz değerlendirme, farkındalık, kişinin zayıf ve güçlü yanlarını anlama ve birinin davranışının diğer insanlar üzerindeki etkisini anlamayı gerektirmektedir (McPherson, 2016:1). Ayrıca, sadece yönetim kurulunun değil, örgütteki herkesin oluşturacağı ortak vizyonu güçlendirir; çalışanların, örgütün ve bir bütün olarak toplumun gelişmesi yönünde çalışır (Attar ve Abdul-Kareem, 2020: 183-184; Fachrunnisa vd., 2020:69; Medinilla, 2012:64).

Akkaya (2020) çevik liderlik sergileyen üst düzey yöneticilerin, çalışanları açık fikirli olmaya ve yenilikçi olmaya motive eden olumlu bir örgütsel iklim yaratarak örgütlerin dinamik yeteneklerini doğrudan veya dolaylı olarak artırabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca bu liderler, takipçilerinin bilgi ve becerilerini ortaya çıkarmaları ve bunları etkin kullanmaları için uygun koşulları yaratırken onları yeni yöntem ve teknikler geliştirmede yaratıcı olmaya teşvik etmektedir.

Çevik liderlik çevresel değişimi öngörmek ve kabul etmek ve buna hızlı bir şekilde uyum sağlamak, hatta piyasa koşullarında bir değişikliğe neden olmak anlamına gelmektedir (Crocitto ve Youssef, 2003:391). Bu nedenle çevik liderlikte olayları tanımlamak ve analiz etmek ve onlara esnek bir şekilde yanıt vermek için farklı bakış açıları kullanılmaktadır. Çevik liderler karar verme sürecinde başkalarının kendileriyle çelişen görüşlerinden faydalanabilir ve uzman kişilerin tavsiyelerini dinleyebilir (McPherson, 2016:1). Bu, bürokratik veya katı yapıları veya karar verme süreçlerini katı bir şekilde takip etmekle ilgili değildir (Attar ve Abdul-Kareem, 2020: 182-183). Çevik liderler, komuta ve kontrol davranışlarını ve zorlayıcı güç kullanarak kendi kriterlerini empoze etme ihtiyacından vazgeçerek hiyerarşik yönetim yerine ortak yönetim anlayışı sergiler (Medinilla, 2012:64). Çevik liderlerin bu çok yönlülük becerileri, örgütlerin yirmi birinci yüzyıl hiper-rekabetçi ve değişken iş ortamında hayatta kalabilmeleri için kritik öneme sahiptir (Attar ve Abdul-Kareem, 2020: 182-183).

3.1. Çevik Liderliğin Seviyeleri ve Yetkinlikleri

Joiner ve Josephs (2007b:36; 2007a:6-12; Joiner, 2009a:32; Joiner, 2019:7) uzman, başarılı, katalizör, ortak yaratıcı ve sinerjist olmak üzere beş liderlik çevikliği düzeyi tanımlamıştır. Bu çevik liderlik seviyeleri aşağıda kısaca açıklanmıştır:

Uzman: Konuyla ilgili uzmanlık geliştirmek için güçlü bir şekilde motive olmuştur ve liderin meşru gücü uzmanlık ve örgütsel hiyerarşideki konumlarından gelmektedir. Çevik liderliğin bu ilk seviyesinde, liderler taktik odaklıdır ve problemleri analitik olarak çözme yeteneğine sahiptir. Ekip çalışmaları yerine ayrı ayrı bireylerin gelişimine daha çok önem verirler. Astlarının çalışmaları ile aşırı derecede ilgilenirler ve doğrudan raporlarla etkileşime girme eğilimindedirler. Bu nedenle uzman liderlerin, nispeten daha az karşılıklı bağımlılık ve düşük bir değişim hızına sahip olan ortamlarda etkili olacağı ifade edilebilir.

Başarılı: Bu yöneticiler örgüt tarafından değer verilen sonuçları elde etmek için oldukça isteklidirler. Bir liderin gücünün yalnızca yetki ve uzmanlıktan değil, aynı zamanda başkalarını motive etmekten de geldiğinin farkındadırlar. Ekip çalışmasını teşvik eden ve ödüllendiren bir kültür oluşturmak için çalışırlar. Bu liderler değişim hızının kurumsal stratejide dönemsel değişimler gerektirdiği orta derecede karmaşık ortamlarda oldukça etkili olabilir.

Katalizör: Katılım, güçlendirme ve ekip çalışmasına büyük önem verirler. Değişime açık olmaları, temel varsayımları yeniden düşünmeye istekli olmaları ve vizyoner yönelimleri ile

katalizörler, günümüzün son derece karmaşık, sürekli değişen iş ortamında sürdürülebilir başarının gerçekleştirilebileceği ilk çevik liderlik seviyesini temsil etmektedir.

Ortak Yaratıcı: Bu seviyede liderler, ortak yarara bağlılıkları nedeniyle, kurumsal sorumluluğun önemli bir yere sahip olduğu örgüt biçimlerine öncülük etmişlerdir. Derin bir ortak amaç duygusuna dayanan, işbirlikçi ekip ve örgütsel ilişkiler geliştirmeye kararlıdır. Bu liderler hızla değişen ve çoğu zaman yıkıcı olan küresel ekonomide uzun vadeli başarı için iyi bir donanıma sahiptirler.

Sinerjist: Bu düzeyde görev yapan liderleri diğerlerinden ayıran özellik, liderlik tarzları arasında geçiş yapma ve belirli bir durum için hangi tarzın daha uygun olduğunu belirleyebilmedir. Bu yetenek, zorlu çatışmaları ilgili tüm taraflar için faydalı çözümlere dönüştüren "sinerjik sezgilere" erişmelerini ve kaotik koşullarda başarılı olmalarını sağlamaktadır.

Bu seviyeler doğası gereği hiyerarşiktir ve liderler bir sonraki seviyeye yükseldikçe, mevcut çeviklik seviyesinde kazanılan beceriler bir sonraki seviyeye taşınır. Bu, örneğin liderlerin ortak yaratıcı seviyesinde güvenilir bir şekilde çalışması için, öncelikle başarılı ve katalizör seviyelerinde uzmanlaşması gerekmektedir.

Joiner ve Josephs (2007b:37-41; 2007a: 34-39; Joiner, 2019:6), çalkantılı ortamlarda en başarılı olan liderlerin, karşılıklı olarak yararlı dört liderlik çevikliği yetkinliği sergilediklerini saptamıştır. Bunlar: bağlam belirleme, paydaş, yaratıcı ve kendi kendine liderlik çevikliğidir. Etkili liderler, aşağıda açıklamalarına yer verilen dört liderlik çevikliği yetkinliğini birbiriyle uyum içinde kullanmaktadır.

Bağlam Belirleme Çevikliği: Çevik bir liderin, bir örgütün çevresini taramasını, hem kısa hem de uzun vadede meydana gelebilecek önemli değişiklikleri öngörme ve istenen sonuca ulaşmak için gerekli inisiyatifleri belirleme yeteneğini ifade etmektedir.

Paydaş Çevikliği: Örgüt için destek oluşturacak şekilde kilit paydaşlarla etkileşim kurma yeteneğini ifade etmektedir. Bu anlamda paydaş çevikliği, kilit paydaşları tanımlamayı, örgütün hedefleriyle paydaşların hedefleri arasındaki uyumu değerlendirmeyi ve uyumu artırmanın yollarını bulmayı kapsamaktadır.

Yaratıcı Çeviklik: Bir liderin karşılaştığı problemleri ihtiyaç duyduğu sonuçlara dönüştürme yeteneğini ifade etmektedir. Liderler, bir girişimin başarısı için gereken somut değişikliklere ulaşmak için hem yaratıcı hem de eleştirel düşünmeyi kullanarak yaratıcı çeviklik uygularlar. Tek bir bakış açısının sınırlamaları hakkında derin bir anlayışa sahip olduklarından, faaliyetlerini temel varsayımların sorgulanmasını ve çoklu bakış açılarının ifade edilmesini teşvik edecek şekilde yürütürler.

Kendi Kendine Liderlik Çevikliği: Çevik bir liderin diğerlerini kurumsal vizyona etkin bir şekilde yönlendirmek için sahip olması gereken bir yetkinliktir. Bu yeteneğe sahip liderler, nasıl bir lider olmayı istediklerine karar vererek kişisel ve mesleki gelişimlerini hızlandırabilir; duygularının, düşüncelerinin ve davranışlarının farkına vararak kendi gelişimlerini hızlandırırlar.

4. ÖRGÜTSEL ÇEVİKLİKTE ÇEVİK LİDERLİĞİN YERİ

Bir örgütün başarısı, bireylerin ve liderlerin çevikliğe ne kadar önem verdiğine bağlıdır. Dönüşüme ve sürekli değişime uygun iş zihniyetine sahip olması nedeniyle, çevik liderliğin örgütsel çevikliğin oluşturulmasında önemli ve kritik bir rol oynadığı ifade edilebilir. Bu nedenle çevikliğin bir kurumsal değer olarak benimsenmesi tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda liderlik tarafından desteklenen bir strateji olarak kabul edilmelidir (Crocitto ve Youssef, 2003:388). Örgütte bütünsel bir çevikliği betimleyen ve destekleyen bir liderlik kültürü olduğundan emin olmak için insan kaynakları yöneticilerinin çevik liderliğin anlamı ve bunun nasıl değerlendirilip geliştirilebileceği konusunda daha derin bir anlayışa ihtiyacı vardır (Attar ve Abdul-Kareem, 2020: 186-187).

Çevik lider olmak, kişinin çevik kavram ve ilkeleri benimsemesi ve bunları tüm örgüte yaymaya hazır olması anlamına gelmektedir (Medinilla, 2012: 64). Vizyon sahibi olan çevik liderler başarının çeşitli bakış açıları ve öncelikler gerektirdiği hızla değişen bir iş ortamında etkin bir şekilde liderlik etme yeteneğine sahiptir. Değişiklikleri öngörmek ve tolere etmek, çevik liderlerin bu değişiklikleri fırsatlara dönüştürmek için stratejik çeviklik vizyonu geliştirmelerini sağlayan niteliklerinden biridir (Attar ve Abdul-Kareem, 2020: 187; Joiner, 2009b).

Çevik bir örgüt yaratma çabasında olan liderler ayrıca, çalışanların ellerinden gelenin en iyisini yapmaktan memnun oldukları elverişli bir çalışma ortamı yaratma yeteneğine sahiptir. Sürekli değişen bu küresel ortamda yaratıcılığı, kolektif kimliği ve yeniliği teşvik eden bir kültür inşa etmede çok önemli bir rolleri bulunmaktadır (Crocitto ve Youssef, 2003:388; Holbeche, 2015:116). İşin yapılandırılmasında kendi kendini yöneten bir ekip kültürünü geliştirmeye çalışmaktadır. Ekiplerin kendilerinden ne beklendiği konusunda net olmalarını sağlayarak örgütün paydaşları, hissedarları, müşterileri ve toplum için en önemli sonuçları vurgulamaktadır. Çalışanların işleriyle ilgili kararlar almaları için gerekli yetki devrine sahip olmasını sağlamaktadır. İletişim, eğitim ve değişim yönetimine bağlılık başarının temelidir (Holbeche, 2015:116-117).

5. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde örgütsel çeviklik ve çevik liderlik ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde kavramların bilim insanları tarafından farklı açılardan ele alındığı ve tartışıldığı görülmektedir. Fakat Attar ve Abdul-Kareem'in (2020) kavramsal çalışmasının dışında bu iki kavramı bir arada ele alan başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Örgütsel çeviklik ve çevik liderlikle ilgili ampirik çalışmalara aşağıda kronolojik bir sıralamada yer verilmektedir.

Çizelge 2. Örgütsel Çeviklik ve Çevik Liderlik Üzerine Literatür Taraması

Örgütsel Çeviklik Üzerine Literatür Taraması			
Yazar ve Yıl	**Örneklem**	**Amaç**	**Sonuçlar**
Ambrose ve Morella, 2004	İmalat şirketleri, hizmet dağıtıcı şirketler, finans şirketleri, teknoloji şirketleri	Çevik örgüt tasarlamanın genel ilkelerini 7 konu olarak ele almışlardır.	Çevik örgüt tasarlamanın genel ilkeleri; kaynak tahsis stratejilerinin toplanması, kaynak yönetimi, yetkinliğin oluşturulması ve uygulanması, liderlerin eğitimi ve tanınması, merkezi süreç, bilgi sistemine dayalı yapı oluşturma, değişime hazır olmada tutarlılık ve düzen şeklindedir.
Almahamid vd., 2010	Ürdün'de imalat firmalarında çalışan 112 adet üst düzey yönetici	İmalat firmalarının rekabet avantajı elde etmelerinde çevik yeteneklerin ve bilgi paylaşımının rolü araştırılmıştır.	Çevik yeteneklerin ve bilgi paylaşımı uygulamalarının rekabet avantajı elde etme üzerinde önemli bir etkisi olduğu saptanmıştır.
Banihashemi ve Sarani, 2012	İran'daki Qaen Cement Company	İran'daki Qaen Cement Company'de örgütsel çeviklik değerlendirilmiştir.	İran'daki Qaen Cement Company'nin çevikliğe ulaşmak için potansiyel ve yeteneklere sahip olduğu saptanmıştır.
Yang ve Liu, 2012	Tayvan cam endüstrisindeki 250 örgüt	Gelişmiş bir ağ yapısının örgütsel çeviklik aracılığıyla örgüt performansı üzerindeki etkisini araştırmak amaçlanmıştır.	Örgütün çeviklik yeteneğinin ve ağ yapısının, örgüt performansının kritik bir rekabet stratejisi kaynağı olduğu görülmektedir. Ayrıca ağ yapısının örgütsel çevikliğin örgüt performansı üzerindeki etkisine kısmen aracılık ettiği saptanmıştır.
Ebrahimpour vd., 2012	İmalat firmaları	İmalat firmalarının çeviklik yetenekleri ve bunun örgütsel performans üzerindeki etkisi araştırılmıştır.	Örgütün çeviklik yetenekleri ile örgüt performansı (pazar payı, kar ve yatırım getirisi) arasında anlamlı bir pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Oliveira vd., 2012	İnovasyon projelerine yönelik lider bir örgüt	Dönüşümcü liderliğin örgütsel çeviklik üzerindeki etkisi ve bunların inovasyon projelerinin performansı üzerindeki etkisini analiz etmek amaçlanmıştır.	Dönüşümcü liderliğin örgütsel çevikliğe ve dolayısıyla inovasyon projelerinin performansına önemli ölçüde katkıda bulunmadığı saptanmıştır.
Chakravarty vd., 2013	Elektronik sektöründe faaliyet gösteren 109 firma	Bilgi teknolojisi yetkinliklerinin örgütsel çeviklik ve örgüt performansı üzerindeki etkisi araştırılmıştır	Bilgi teknolojisi yetkinliklerinin örgütsel çevikliği mümkün kıldığı görülmüştür. Ayrıca, bilgi teknolojisi yetkinliklerinin örgütsel çeviklik yeteneklerini arttırarak örgüt performansını olumlu yönde etkilediği saptanmıştır.
Mohammadi vd., 2015	İran Gençlik İşleri ve Spor Bakanlığı'nda çalışan 265 kişi	Gençlik İşleri ve Spor Bakanlığı'nda örgütsel çeviklik ile çalışan verimliliği arasındaki ilişki araştırılmıştır.	Örgütsel çeviklik ve alt boyutları ile çalışan verimliliği ile pozitif bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir.

Nafei, 2016	Mısır'daki Menoufia Üniversite Hastanesinin 285 personeli	Örgütsel çeviklik boyutlarının hastane çalışanlarının örgütsel başarısı üzerindeki etkisi araştırılmıştır.	Örgütsel çeviklik boyutlarının Üniversite Hastanesinde çalışanların örgütsel başarısını doğrudan etkilediği saptanmıştır.
Hamad ve Yozgat, 2017	Ürdün'deki ticari bankalarda üst ve orta yönetimlerdeki 158 çalışandan	Ürdün'deki ticari bankalarda çeviklik uygulamalarının örgütsel öğrenme yeteneklerine katkısı araştırılmıştır.	Çevik örgütlerde çalışan yöneticilerin öğrenmeyi teşvik eden koşulları elde edebilecekleri tespit edilmiştir.
Sanatigar vd., 2017	İran'ın emeklilik fonu kurumları	İran'ın emeklilik fonlarındaki örgütsel çeviklik bileşenlerini ve faktörlerini belirlemek amaçlanmıştır.	Örgütsel çevikliğin altı boyutunu belirlemişlerdir: Liderlik çevikliği, hizmet çevikliği, faktörlü çalışan çevikliği, çeviklik kültürü, süreçlerde çeviklik, ICT çevikliği
Akkaya ve Tabak, 2018	İzmir ve Manisa'daki KOBİ'lerin ve Teknopark firmaları yöneticileri ve çalışanları	Sharifi ve Zhang (1999) tarafından geliştirilen örgütsel çeviklik yetenekleri ölçeği Türkiye bağlamına uyarlanmıştır.	Geçerlik ve güvenirlik testleri sonuçları, önerilen örneklemde dört faktörlü yapıya sahip bir ölçeğin Türkiye bağlamına uygun olduğu saptanmıştır.
Fachrunnisa vd., 2020	ASEAN topluluğunun temsilcileri olarak Endonezya ve Malezya'daki 539 KOBİ	ASEAN ülkeleri arasındaki KOBİ'lerde dijital dönüşümü geliştirmek için çevik liderliğin stratejik esneklikteki rolünü test etmek amaçlanmaktadır.	Çevik liderliğin dijital dönüşümü uygulamada başarının anahtarı haline geldiği görülmüştür.
Çevik Liderlik Üzerine Literatür Taraması			
Fernández, 2006	Çin'deki KOBİ'ler	Çin'de faaliyet gösteren KOBİ'lerin liderlik ederken karşılaştıkları zorlukları belirlemek amaçlanmıştır.	Çevik liderlik niteliklerini geliştirmenin Çin'deki KOBİ yöneticisi için kritik bir başarı faktörü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Joiner ve Josephs, 2007	604 yönetici	Çevik liderlik anlayışını geliştirmek amaçlanmıştır.	Beş adet çevik liderlik düzeyi ile dört adet çevik liderlik yetkinliği belirlenmiştir.
Thomas ve Baker, 2008	Enerji Bilgi Teknolojileri Hizmetleri kurumu	Çevik dönüşüm süreçleri geçirmekte olan Enerji Bilgi Teknolojileri Hizmetleri kurumundaki yazılım geliştirme proje yöneticilerinde çeviklik prensipleri araştırılmıştır.	Yazılım geliştirme projeleriyle ilgili çevik prensiplerin ve tekniklerin diğer örgütsel çalışma türlerinde etkili bir liderlik kültürü oluşturma ve sürdürmede kolayca uygulanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.
Foote, 2013	Babson Koleji MBA programı kriz iletişimi seçmeli dersini alan 38 öğrenci	Web 2.0 ortamının kriz sırasında bir dizi paydaşla iletişim kurmak için kullanılabilecek bir yönetim yetkinliği olup olmadığını araştırmıştır.	Kriz müdahale ekiplerinin üyeleri olarak kriz anında öğrencilerin liderlik becerilerini geliştirmek için etkileşimli medya araçlarını ve öğrenci merkezli öğrenmeyi kullandığı saptanmıştır.

Parker vd., 2015	23 şirket	Kendi kendini yöneten ekipler ve çevik liderlikle örgüt performansını artırmak konusunda kabul görmüş bir dizi varsayımı test etmek amaçlanmıştır.	Kendi kendini yöneten ekibin başarısını etkileyen faktörler; görevlerin türleri ve karmaşıklığı, ekibin dinamikleri ve performansı, çevik liderlik modeli olarak saptanmıştır. Çevik liderlik davranışı örgüt performansını olumlu yönde etkilemiştir.
Fielitz ve Hug, 2019		Çeviklik özellikleri kazanmak isteyen geleneksel liderler üzerinde çevik liderlik özelliklerine ilişkin bir eğitim programı oluşturulmuştur.	Liderlerin; iş görenlerin performanslarını arttırmak, değişen örgüt yapıları ve dijital dönüşümün zorluklarına hazırlıklı olmak, daha iyi kararlar almak, belirsiz ortamlarda liderlik yapabilmek, iş birliği kültürünü geliştirmek, cesareti ve proaktifliği ödüllendirmek yönünde farkındalık geliştirdikleri saptanmıştır.
Özdemir ve Çetin, 2019	İstanbul'da görev yapan 1056 öğretmen	Çevik liderlik ölçeğini geliştirmek amaçlanmıştır.	Çevik liderlik ölçeğinin 5 boyut (paylaşılan sorumluluk ve proaktivite çevikliği, sinerji çevikliği, duygusal çeviklik, dijital okuryazarlık ve teknoloji çevikliği, yeniliklere açıklık ve uyum sağlama çevikliği) ve 56 ifadeden oluştuğu tespit edilmiştir.
Akkaya vd., 2020	Türkiye'nin farklı bölgelerindeki üç örneklem	Çevik liderlik ölçeğini geliştirmek amaçlanmıştır.	Çevik liderlik ölçeğinin 32 madde ve 6 boyuttan (sonuç odaklı, takım odaklı, yetkinlik, esneklik, hızlılık ve değişim odaklı) oluştuğu saptanmıştır.
Akkaya, 2020	Türkiye'nin batısında yer alan ve imalat sektöründe çalışan 214 yönetici	Farklı liderlik türlerinin örgütlerin dinamik yetenekleri üzerindeki eksini incelemek amaçlanmıştır.	Çevik lider ve dönüştürücü liderin yakından ilişkili olduğu, örgütlerin dinamik yeteneklerini artırabildiği tespit edilmiştir.
Akkaya ve Üstgörül, 2020		Kadın yöneticilerin ne tür liderlik tarzı sergilediklerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.	Kadın yöneticilerin daha çok çevik liderlik özelliklerine sahip olduğu saptanmıştır.
Rozak vd., 2020	250 adet KOBİ'	Değişime hazır olmanın ve çevik liderliğin KOBİ'lerin dinamik yetenekleri üzerindeki etkisini saptamak amaçlanmıştır.	Değişime hazır olmanın ve çevik liderliğin KOBİ'lerin dinamik yeteneklerini geliştirebileceğini göstermektedir.
Cleveland ve Cleveland, 2020		Kültürel açıdan çevik liderlerin etkilerini saptamak amaçlanmıştır.	Kültürel açıdan çevik liderlerin, kendilerinin farkında olduklarını ve kültürel stereotiplere karşı çeşitliliğe sahip bir ekipten yararlandıklarını ifade etmiştir.
Abbasi ve Ruf, 2020	Enerji hattı ve inşaat alanında faaliyet gösteren bir şirket	Çoklu proje yönetimi yapan örgütlerde çevik liderliği incelemek amaçlanmıştır.	Çevik liderliğin iletişim teknolojisi endüstrisinin dalgalanma oranını azaltılabileceği ve sabit tutulabileceği tespit edilmiştir.

6. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Örgütsel çeviklik, günümüzün hızlı değişen ve karmaşık iş ortamında rekabetçi olmak ve değer katmak isteyen tüm örgütler için bir zorunluluk haline gelmiştir. Yöneticiler ve akademisyenler, örgütlerin büyük çoğunluğundaki mevcut çeviklik seviyesinin olması gerektiği gibi olmadığı kanaatindedir. Bu nedenle çalkantılı çevre koşullarına uygun bir örgütsel çeviklik düzeyi geliştirmek için örgütler stratejik çeviklik ve operasyonel çevikliğin yanı sıra liderlik çevikliğine (Joiner, 2019:1) de önem vermelidir. Liderlik çevikliği, bir örgütün liderlerinin stratejik ve operasyonel çevikliği teşvik etme, çevik bir liderlik kültürü yaratma ve günlük olarak değişen, birbirine bağlı koşullara ve isteklere kişisel olarak uyum sağlama kapasitesidir (Joiner, 2019:3-4). Çevik bir örgüt olmak ve bunu sürdürmek kolay bir iş değildir. Belki de onu gerçeğe dönüştürmek için uyumlu bir çaba ve iyi tasarlanmış bir plan gerektiren, karışıklıklarla ve belirsizliklerle dolu daimi bir yolculuktur (Attar ve Abdul-Kareem, 2020: 187).

Çevik liderler aracılığıyla çevikliği operasyonlarına dahil eden örgütler, değişime hızlı yanıt verme ve paydaşlarına üstün iş değeri sağlama konusunda daha başarılıdır. Çünkü çevik liderler, diğerlerinin güçlü yönlerini ortaya çıkarabilir, örgütün arzu ettiği değişime geçişte görüşlerini kullanarak değişimdeki fırsatlardan yararlanabilir. Buradan hareketle bu çalışma, örgütsel çeviklikte çevik liderliğin konumuna ışık tutarak örgütsel çeviklik için uygun liderlik stilinin çevik liderlik olduğunu savunmaktadır. Örgütlerin çevik liderleri uygun şekilde barındırabilecek çerçeveler geliştirmeye ihtiyacı vardır. Bu nedenle örgütlere çevik liderlik niteliklerine veya çevik lider olma potansiyeline sahip kişileri işe almaları ve onları eğitmeleri önerilmektedir.

Çevik bir örgüt için örgütlerde çevik liderlik yetkinliğini teşvik edebilecek liderlik geliştirme faaliyetleri belirlenmelidir. Liderlik çeviklik düzeylerini artırmak için yöneticilerin Joiner ve Josephs'in (2007b:41) önerdiği yansıtıcı eylemi vurgulayan gelişimsel faaliyetlerde bulunmaları faydalı olabilir. Yansıtıcı eylem, hedeflerin belirlenmesi ve bu hedeflere ulaşmak için gereken strateji veya planın netleştirilmesi, harekete geçilmesi ve bunun deneyim üzerine yansıtılmasının döngüsel bir sürecidir. Bunun yanı sıra örgütsel çevikliği artırmak için özellikle liderlik çevikliğine odaklanan bir atölye çalışması, koçluk ilişkisi veya dört liderlik çevikliği yetkinliğine odaklanan eylem öğrenme programı düzenlenebilir. "Eylem öğrenme programları" ile 360 derecelik geri bildirime dayalı olarak çalıştaylar, eylem projelerini ve koçluğu birleştiren liderlik geliştirme programları kastedilmektedir. Bu programlar aynı zamanda bir ekip projesi üzerinde birlikte çalışan veya bireysel liderlik girişimlerini yürütürken üyelerine geri bildirim ve destek sağlayan küçük gruplar olan "öğrenme ekipleri"ni de kapsamaktadır.

Joiner ve Josephs'e (2007a:194-195) göre yönetim düzeyi bir yöneticinin çeviklik düzeyinin güvenilir bir tahmincisi değildir. Ancak yüksek düzeydeki yöneticilerin daha düşük sorumluluk düzeyine sahip olanlardan biraz daha çevik olma eğiliminde oldukları belirtilmiştir. Ayrıca, tüm sorumluluk düzeylerindeki yöneticilerin, çeviklik seviyeleri arttıkça daha etkili olmaktadır. Son yıllarda, değişim ve karmaşıklık, örgütlere öyle bir nüfuz etmiştir ki, artık tüm sorumluluk seviyelerinde etkili liderlik için daha yüksek çeviklik seviyeleri gerekmektedir. Buradan hareketle, gelecekte daha yüksek yönetim seviyeleri için daha ileri çeviklik düzeyine ihtiyaç duyulup duyulmayacağını tespit etmeye yönelik araştırmalar yapılabilir. Ayrıca, araştırmacılar gelecekte farklı sektörlerde çevik liderlik ve diğer liderlik tarzlarının örgütsel çeviklik üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik nicel ve nitel karakterde araştırmalar yapabilir.

KAYNAKÇA

Abbasi, S. ve Ruf, T. Reduction of the Fluctuation Rate in Multi-project Organizations Through Agile Leadership, Management, 8(2), 128-133, 2020.

Akkaya, B. Review of Leadership Styles in Perspective of Dynamic Capabilities: An Empirical Research on Managers in Manufacturing Firms, Yönetim Bilimleri Dergisi, 18(36), 389–407, 2020.

Akkaya, B., Koçyiğit, Y., Tabak, A. Çalışanlar Tarafından Algılanan Çoklu Liderlik Tarzlarının Ekstra Çaba, Etkililik ve Doyum Üzerine Etkisi: Teknogirişim Firmaları Üzerine Bir Araştırma, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 58, 185–196, 2018.

Akkaya, B., Tabak, A. Örgütsel Çeviklik Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, İş ve İnsan Dergisi, 5(2), 185–206, 2018.

Akkaya, B. ve Üstgörül, S. Leadership Styles and Female Managers in Perspective of Agile Leadership, Akkaya, B. (Ed.) Agile Business Leadership Methods for Industry 4.0, Emerald Publishing Limited, 121-137, 2020.

Akkaya, B., Kayalıdere, U.A., Aktaş, R. ve Kargın, S. Çevik Liderlik Yaklaşımı ve Çevik Lider Davranışlarını Ölçmeye Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması, İşletme Araştırmaları Dergisi, 12(2), 1605-1621, 2020.

Allied Consultants Europe (ACE), *Organisational agility – The new normal*. Retrieved from https://www.space-consulting.eu/media/publications/ace-2010-agility-5mb.pdf. 2010. (Erişim tarihi: 10.11.2021)

Almahamid, S., Awwad, A. ve McAdams, A.C. Effects of Organizational Agility and Knowledge Sharing on Competitive Advantage: An Empirical Study in Jordan, International Journal of Management, 27(3), 387-404, 2010.

Anca-Ioana, M., *The Annals of the University of Oradea. Economic Sciences*, Tom XXVIII, 335-341, 2019.

Ambrose, C., Morella D (2004). Designing an agile organization. www.gartner.com/display document. (Erişim tarihi: 18.11.2021)

Attar, M., Abdul-Kareem, A. The Role of Agile Leadership in Organisational Agility, Agile Business Leadership Methods for Industry 4.0, 171–191, 2020.

Băjenaru, L., Borozan, A.M., Tomescu, M. and Savu, D. (2014) Sistem interactiv de evaluare a agilităţii unei întreprinderi virtual, Conferinta Nationala de Interactiune Om-Calculator – RoCHI 2014 109 http://rochi.utcluj.ro/articole/2/RoCHI-2014-Bajenaru.pdf, (Erişim tarihi: 18.11.2021)

Balaji, M., Velmurugan, V., Sivabalan, G., Ilayaraja, V. S., Prapa, M., Mythily, V. ASCTM Approach for Enterprise Agility, Procedia Engineering, 97, 2222–2231, 2014.

Banihashemi, S.A. ve Sarani, A.H. Assessment of Organizational Agility in Cement Industry, African Journal of Business Management, 6(27), 8055-8064, 2012.

Chakravarty, A., Grewal, R. ve Sambamurthy, V. Information Technology Competencies, Organizational Agility, and Firm Performance: Enabling and Facilitating Roles, Information Systems Research , December 2013, 24(4), 976-997, 2013.

Charbonnier-Vorin, A. The Development and Partial Testing of the Psychometric Properties of a Measurement Scale of Organizational Agility, M@n@gement, 14(2), 119-156, 2011.

Chatwani, N. *Organisational Agility: Exploring the Impact of Identity on Knowledge Management,* Palgrave Macmillan/Switzerland, 2019.

Cleveland, M. ve Cleveland, S. Culturally Agile Leadership: A Relational Leadership Development Approach, International Journal of Public and Private Perspectives on Healthcare, Culture, and the Environment, 4(1), 1-9, 2020.

Crocitto, M. ve Youssef, M. The Human Side of Organizational Agility. Industrial Management & Data Systems, 103(6), 388–397, 2003.

Dahmardeh, N. ve Banihashemi, S.A. Organizational Agility and Agile Manufacturing. European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences, 27, 178-184, 2010.

Denning, S. Agile's Ten Implementation Challenges. Strategy & Leadership, 44(5), 15 – 20, 2016.

De Smet, A., Lurie, M., ve St Georg, A. (2018). Leading agile transformation: The new capabilities leaders need to build 21st-century organization. https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/business%20functions/organization/our%20insights/leading%20agile%20transformation%20the%20new%20capabilities%20leers%20need%20to%20build/leading-agile-transformation-thenew-capabilities-leaders-need-to-build-21st-century-organizations.ashx. (Erişim tarihi: 15.11.2021).

Ebrahimpour, H., Salarifar, M. ve Asiaei, A. The Relationship Between Agility Capabilities and Organizational Performance: a Case Study among Home Appliance Factories in Iran, European Journal of Business and Management, 4(17),186-195, 2012.

Fachrunnisa, O., Adhiatma, A., Lukman, N. ve Ab. Majid, M.N. Towards SMEs' Digital Transformation: The Role of Agile Leadership and Strategic Flexibility, Journal of Small Business Strategy, 30(3), 65-85, 2020.

Fernández, J. A. The Agile Leader: Conditions for Succeeding in China, Advances in Global Leadership, 255–275, 2006.

Fielitz, A. ve Hug, C. Agile Leadership–An Online-Based Advanced Training Programme for Leaders Including Personal (online) Coaching Sessions, International Journal of Advanced Corporate Learning (iJAC), 12(2), 50-58, 2019.

Foote, L. M. Honing Crisis Communication Skills: Using Interactive Media and Student1Centered Learning to Develop Agile Leaders, Journal of Management Education, 37(1), 79–114, 2013.

Ganguly, A., Nilchiani, R. ve Farr, J.V. Evaluating Agility in Corporate Enterprises, International Journal Production Economics, 118, 410–423, 2009.

Gunasekaran, A. Agile Manufacturing: Enablers and an Implementation Framework, International Journal of Production Research, 36(5), 1223-1247, 1998.

Harraf, A., Tate, K., Talbott, K. ve Vanasika, I. Organizational Agility, The Journal of Applied Business Research, 31(2), 675-686. 2015.

Hamad, Z. ve Yozgat, U. Does Organizational Agility Effect Organizational Learning Capability? Evidence from Commercial Banking, Management Science Letters, *7*(8), 407–422, 2017.

Holbeche, L., *The Agile Organization: How to Build an Innovative, Sustainable and Resilient Business*, Kogan Page Publishers/London: UK, 2015.

Joiner, B. Leadership Agility for Organizational Agility, Journal of Creating Value, 5(4), 1–11, 2019.

Joiner, B. Creating a Culture of Agile Leaders: A Developmental Approach, People & Strategy, 32(4), 29-35, 2009a.

Joiner, B. ve Josephs, S. *Leadership Agility; Five Levels of Mastery for Anticipating and Initiating Change*, Jossey-Bass/San Francisco, CA, 2007a.

Joiner, B. ve Josephs, S. Developing Agile Leaders, Industrial and Commercial Training, 39(1), 35-42, 2007b.

McPherson, B. Agile, Adaptive Leaders, Human Resource Management International Digest, *24*(2), 1–3, 2016.

Medinilla, A., *Agile Management: Leadership in an Agile Environment*, Springer/London, 2012.

Mohammadi, M., Nikpour, A. ve Chamanifard, R. The Relationship between Organizational Agility and Employee's Productivity (Case Study: Ministry of Youth Affairs and Sports, Iran). JIEB, 3, 66-70, 2015.

Nafei, W. A. Organizational Agility: The Key to Organizational Success, International Journal of Business and Management, 11(5), 296-309, 2016.

Nagel, R.N. ve Bbargava, P. Agility: The Ultimate Requirement for World-Class Manufacturing Performance, National Pmductivity Review, Summer, 331-340, 1994.

Nejatian, M. ve Zarei, M.H. Moving Towards Organizational Agility: Are We Improving in the Right Direction? Global Journal of Flexible Systems Management, 14(4), 241–253, 2013.

Oliveira, M.A., Valentina, L.V.O.D., Possamai, O. Forecasting Project Performance Considering the Influence of Leadership Style on Organizational Agility, International Journal of Productivity and Performance Management, 61(6), 653-671, 2012.

Parker, D.W. ve Holesgrove, M. Improving Productivity with Self-Organised Teams and Agile Leadership, International Journal of Productivity and Performance Management, 64(1), 112-128, 2015.

Sanatigar, H., Peikani, M.H. ve Gholamzadeh, D. Identifying Organizational Agility and Leadership Dimensions using Delphi Technique and Factor Analysis: An Investigation Among Public Sector Pension Funds (PSPFs) in Iran, International Journal of Public Leadership, 13(4), 276-294, 2017.

Sharifi, H. ve Zhang, Z. Agile Manufacturing in Practice - Application of a Methodology, International Journal of Operations & Production Management, 21(5/6), 772–794, 2001.

Sharifi, H., Colquhoun, G., Barclay, I. ve Dann, Z. Agile Manufacturing: A Management and Operational Framework. Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Journal of Engineering Manufacture, 215(6), 857–869, 2001.

Sharifi, H. ve Zhang, Z. A Methodology for Achieving Agility in Manufacturing Organisations, An introduction. International Journal of Production Economics, 62(1-2), 7–22, 1999.

Thomas, J. C. ve Baker, S. W. Establishing an Agile Portfolio to Align IT Investments with Business Needs. In Agile 2008 Conference (pp. 252-258). IEEE, 2008.

Yang, C. ve Liu, H. M. Boosting Firm Performance via Enterprise Agility and Network Structure, Management Decision, 50(6), 1022–1044, 2012.

Yusuf, Y.Y. Sarhadi, M. ve Gunasekaran, A. Agile Manufacturing: The Drivers, Concepts and Attributes, International Journal of Production Economics, 62,33-43, 1999.

Yusuf, Y. Y., Gunasekaran, A., Musa, A., Dauda, M., El-Berishy, N. M. ve Cang, S. A Relational Study of Supply Chain Agility, Competitiveness and Business Performance in the Oil and Gas Industry. International Journal of Production Economics, 147, 531–543, 2014.

Zain, M., Rose, R. C., Abdullah, I. ve Masrom, M. The Relationship between Information Technology Acceptance and Organizational Agility in Malaysia, Information & Management, 42(6), 829–839, 2005.

ORTA GELİR TUZAĞI: KIRILGAN SEKİZLİ ÜLKELERİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi, Yeşim KUBAR [1], Yük. Lis. Öğr. Meryem KIL [2]
[1] Fırat Üniversitesi, İİBF, -0000-0002-3439-9430.
[2]Fırat Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü - 0000-0002-1620-0184

ÖZET

Dünya ekonomileri 21. Yüzyılda teknolojik gelişmelerin etkisiyle çok hızlı ilerleme kaydetmektedir. Ekonomiler bu hızlı ilerlemeyi sürekli hale getirerek büyümeye devam etmek istemektedirler. Aksi halde birçok zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bu zorluklardan önemli biri orta gelir tuzağı olarak adlandırılmaktadır. Orta gelir tuzağı, ülkelerin gelişme aşamasında kişi başına düşen gelirlerinin artmayarak uzun yıllar aynı kalması durumunu ifade etmektedir. Orta gelir tuzağının aşılmasında her ülke bir çözüm yolu bularak tuzağa yakalanmama veya çıkmanın peşindedir. Bu nedenle çalışmanın amacı, kırılgan sekizli ülkelerinin (Arjantin, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan, Şili, Türkiye ve Rusya) orta gelir tuzağına yakalanıp yakalanmadıklarının tespit edilmesine katkıda bulunmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için Robertson ve Ye'nin (2013) yaklaşımı takip edilerek 1960-2020 dönemi için KPSS birim kök testi, Zivot-Andrews (ZA-1992) tarafından geliştirilen tek yapısal kırılmalı birim kök testi ve Becker, Enders and Lee (2006) Fourier birim kök testi yapılmıştır. Analizin sonucunda Kırılgan Sekizli ülkelerinden KPSS testine göre; Brezilya, Endonezya ve Rusya'nın orta gelir tuzağında olduğu, Arjantin, G. Afrika, Hindistan, Şili, Türkiye'nin tuzakta olmadığı, ZA testine göre; Rusya'nın orta gelir tuzağında olduğu, Fourier KPSS testi sonucuna göre; Kırılgan Sekizli ülkelerinin orta gelir tuzağında olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Gelir Tuzağı, Kırılgan Sekizli Grubu Ülkeler, KPSS Testi, FKPSS Birim Kök Testi.

MIDDLE INCOME TRAP: AN ECONOMETRIC STUDY ON FRAGILE EIGHT COUNTRIES

ABSTRACT

World economies have rapidly advanced in 21st century with the effect of technological developments. Economies want to sustain growth, making this rapid advance continuous. Otherwise, they face to many difficulties. One of the most important ones among these difficulties is named as middle-income trap. Middle-income trap expresses the case that per capita incomes of countries remain the same in development stage over long years, not increasing at all. For overtaking middle-income trap, each country tries not to be stuck in the trap or be rid of trap, finding a solution way. Therefore, the aim of the study is to contribute to identify whether or not fragile eight countries (Argentina, Brazil, Indonesia, South Africa, India, Chili, Turkey and Russia) are stuck in middle-income trap. For achieving this aim, KPSS unit root test, following the approach of Robertson and Ye (2013); single structural fragile unit root test, developed by Zivot-Andrews (ZA-1992) and Fourier unit root test, developed by

Becker, Enders and Lee (2006) were made. As a result of analyses; it was identified that, among Fragile Eight Countries, Brazil, Indonesia and Russia, were in middle income trap and Argentina, South Africa, India, Chili and Turkey were not in the trap according to KPSS test; that Russia was in middle income trap according to ZA test, and that Fragile Eight Countries were not in middle income trap according to Fourier KPSS.

Keywords: Middle Income Trap, Fragile Eight Countries, KPSS Test, FKPSS Unit Root Test.

1.GİRİŞ

Büyüme dinamikleri ve ekonomik ilerlemenin itici güçleri ülkeler için zaman ve gelir grupları çerçevesinde değişmektedir. Orta gelir tuzağı (OGT), Uzak Doğu Asya krizinin sebep olduğu düşük büyüme oranlarının etkisiyle kalkınma ekonomisi alanında araştırma yapanlar için ilgi çekici bir konu haline gelmiştir. Orta gelir tuzağı birçok çalışmada, ülkelerin ortalama üstü büyüme rakamlarına ulaştıktan sonra durağanlaştığı bir gelir aralığı olarak tanımlanmıştır. OGT'na yakalanan ekonomiler yüksek gelir seviyesine ulaşma aşamasında zorluklarla karşılaşmaktadırlar.

20. yüzyılda ekonomilerin büyüme oranları karşılaştırıldığında ortaya çıkan farklar ve bu farklardan kaynaklı yaşanan ekonomik sorunlara ilişkin çözümlerin yetersiz kalması iktisadi büyüme ve kalkınma konularında yapılan araştırmaların önemli hale gelmesine sebep olmuştur. Yapılan çalışmaların sonucunda bazı ülkelerin oldukça uzun bir süre mevcut gelir seviyelerinde kaldıkları bir üst seviyeye geçmekte zorlandıkları gözlemlenmiştir. Bu sorun orta gelir tuzağı olarak adlandırılmıştır. Dünyada sadece bazı orta gelirli ülkeler, gelir düzeylerini yüksek gelir düzeyine çıkarabilmektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde orta gelir tuzağının varlığının araştırılması ve tuzaktan çıkış stratejilerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu sebeple bu çalışmanın konusu kırılgan sekizli ülke grubu ve orta gelir tuzağı olarak belirlenmiştir.

Çalışmada öncelikle OGT'na yönelik yaklaşımların kavramsal çerçevesine yer verilmiş, amprik uygulama bölümünde ise, kırılgan sekizli ülke grubu için orta gelir tuzağı testi gerçekleştirilmiştir. Kırılgan sekizli ülke grubunun OGT'da olup olmadığının belirlenmesi için; Robertson ve Ye (2013) modelinden yararlanılmıştır. Model için referans ülke ABD olarak seçilmiştir. Araştırma değişkeni kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla olup, Robertson ve Ye (2013) yaklaşımının uygulanmasında, KPSS, Zivot-Andrews ve Fourier KPSS birim kök testleri kullanılmıştır.

2.ORTA GELİR TUZAĞINA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Orta gelir tuzağı kavramının popüler hale gelmesiyle birlikte bu alanda yapılan çalışmalarda ciddi artışlar görülmektedir. Orta gelir tuzağına yol açan etkenler üzerine yayımlanmış olan çalışmalardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

2.1.Büyümede Yavaşlama Yaklaşımı

Orta gelir tuzağının varlığının söz konusu olup olmadığının belirlenmesinde en sık kullanılan yöntem olarak bilinmektedir. Eichengreen vd. (2012) ile Aiyar vd. (2013) tarafından ortaya atılan bu yöntem, orta gelir seviyesine ulaşan ekonomilerin gelir düzeylerinde ilerleme kat

edemeyip iktisadi büyümelerinde sürdürülebilirlik durumunun olmaması ve aynı zamanda ekonomik büyümede sistematik yavaşlama yaşanması olarak ifade edilmektedir (Demir, 2021:23).

2.2.Yakalama Endeksi Yaklaşımı

Yakalama Endeksi yaklaşımı, orta gelir tuzağının belirlenmesinde kullanılan bir diğer yöntemdir. Woo tarafından geliştirilen bu yaklaşım, incelenecek ülkenin kişi başı gelir miktarının, ABD'nin kişi başı gelirine oranlayarak yakalama endeks değeri elde etmektedir. Woo bu yaklaşımı kullanarak 2007-2008 yılları arasında Çin'in orta gelirli bir ülke haline geldiği sonucuna ulaşmıştır (Woo, 2012: 314).

2.3.Felipe, Abdon ve Kumar Yaklaşımı

Felipe tarafından geliştirilen yaklaşımda ekonomiler; düşük gelirli, alt orta gelir, üst orta gelir ve yüksek gelirli olmak üzere dört farklı gelir grubuna ayrılmaktadır (Felipe, 2012: 1). Bu yaklaşıma göre, 28 yıldan daha fazla düşük orta gelir düzeyinde kalan ekonomiler, düşük orta gelir tuzağına yakalanan ekonomilerdir. Ülkelerin bu tuzaktan çıkabilmeleri için yıllık ortalama kişi başına düşen gelir artış hızı en az yüzde 4,7 olmalıdır. Yüksek orta gelir tuzağına yakalanmış olan ekonomiler ise yüksek orta gelir seviyesinde 14 yıl ve daha fazla kalan ekonomilerdir. Ülkelerin yüksek orta gelir tuzağından kurtulabilmesi için yıllık ortalama kişi başına düşen gelir seviyesindeki artış miktarının en az yüzde 3,5 olması gerekmektedir (Felipe vd. 2012:13-15).

2.4. Robertson ve Ye Karşılaştırmalı Yaklaşımı

Orta gelir tuzağının var olup olmadığını belirlemek için zaman serilerinden faydalanılmıştır. Birim kök testleri yöntemiyle orta gelirli ekonomilerin yüksek gelirli ekonomilere yakınsayıp yakınsamadıklarının belirlenmesi temeline dayanmaktadır. Yüksek gelirli ekonomilere yakınsayan orta gelirli ekonomilerin orta gelir tuzağında olmadığı yakınsamayan ekonomilerin ise orta gelir tuzağında olabileceğini ifade etmektedir. Orta gelir tuzağının zaman serisi yaklaşımı olarak bilinen Robertson ve Ye (2013) yaklaşımında dengeli bir büyüme sergileyen ABD'nin GSYİH'sı referans olarak alınmaktadır.

Bir ekonominin orta gelir tuzağında olup olmadığının belirlenebilmesi için uzun dönemde ülkedeki kişi başına gelir seviyesinde zaman içerisinde büyük değişimler yaşanamaması ve ülkenin orta gelirli ülkeler düzeyinde yer alması gerekmektedir (Manga vd. 2019:53-54).

Roberson ve Ye çalışmalarında 46 ülkenin 1950-2010 yılları verileri ile ülkelerin orta gelir tuzağında olup olmadıklarını belirlemeyi amaçlamışlardır. Analizde gayri safi yurtiçi hasıla verileri satın alma gücü paritesi kullanılmış ve birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Sonuç olarak 19 ülkenin orta gelir tuzağında olduğu belirlenmiştir.

2.5. Ohno Endüstrileşmeyi Yakalama Yaklaşımı

Ohno (2009) tarafından savunulmakta olan bu yaklaşım, uluslararası piyasada önemli bir konuma sahip olmak isteyen ekonomilerin sanayileşme sürecinde aşmaları gereken gelişim aşamalarını incelemektedir. Yanlış bir ekonomik politika sonucu kırılgan yapıda olan vb. durumlar yaşayan ekonomiler düşük gelir düzeyindeki bir ülke başlangıç aşamasında (stage zero) olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımda ekonomilerin geçtikleri beş temel aşama benimsenmiştir. İlk aşama endüstrileşmeyi yakalama, ikinci aşama, doğrudan yabancı yatırımlarda ki artışa bağlı olarak yurtiçi üretim miktarının arttırılmasıdır. Üçüncü aşama, ülkenin beşerî sermayesindeki artış aşamasıdır. Dördüncü aşama, ülkenin üretim faaliyetlerindeki nitelik artışı sağlanarak ürün tasarımı, ürün kalitesi ve yeni teknolojilerin

geliştirilmesidir. Endüstriyel yaklaşım aşamaları kapsamında, ekonominin ikinci aşamada takılı kalması "cam tavan etkisi" şeklinde tanımlanmaktadır. Aynı zamanda bu durum orta gelir tuzağı niteliği taşımaktadır (Ohno, 2009: 27).

2.6. Aoiki Ekonomik Gelişme Evreleri Yaklaşımı

Aoki (2011), Japonya, Çin ve Kore'nin verilerini inceleyerek yaptığı çalışmada "tuzak" kavramını ve ülkelerde tuzağa sebep olacak etkenleri incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada bu ülkelerin ekonomik kalkınmaları beş aşamada incelenmektedir: M Evresi (Malthusyen): Ekonomik gelişmenin en yalın hali olarak tanımlanmaktadır. Ülkede düşük gelir seviyesi söz konusudur. G Evresi (Hükümet Öncülüğü): Sanayileşme faaliyetlerinin hükümet öncülüğünde geçekleştirildiği evredir. K Evresi (Kuznets): Ekonomik ve kalkınma faaliyetlerinin temelinde yapısal reformların yer aldığı evredir. H Evresi (Beşeri Sermaye Temelli): beşeri sermayenin kalkınma faaliyetlerinde temel unsur olduğu evredir. PD Evresi (Post-Demografik Dönüşüm): İleri kalkınma evresidir. Aoki'ye göre kalkınma evreler arasındaki geçiş ve atlama ile yakından ilişkilidir. Evrelerde atılan en büyük adım yoksulluk tuzağından ve orta gelir seviyesinden yüksek gelir seviyesine geçmektir (Hamaloğlu,2020:23).

2.7. Tho Aşamalı Kalkınma Yaklaşımı

Tho'nun çalışmasında ekonominin gelişmesi üç temel evre halinde açıklanmaktır: ilk evre ülkelerin yoksulluk tuzağı ile karşı karşıya kaldığı geleneksel toplum aşamasıdır. İkinci evre ekonomilerin yoksulluk tuzağından çıkmayı başararak orta gelir düzeyine ulaştıkları ilk gelişme aşamasıdır. Üçüncü evre sürdürülebilir büyüme aşamasıdır. Tho'ya göre gelişme aşamasında ülkeler orta gelir düzeyine ulaşmak ve orta gelir tuzağına bu aşamada yakalanmaktadırlar (Demir, 2021:23).

3.LİTERATÜR TARAMASI

Uysal (2007) çalışmasında 1980-2008 döneminde 146 ülke için bilgi ve iletişim teknolojileri ile iktisadi büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını incelemiş ülkeleri gelir seviyesine göre sınıflandırarak yaptığı analizde uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yılmaz (2014) çalışmasında orta gelir tuzağını 57 ülkenin 1960-2010 dönemi için verilerini Robertson ve Ye (2013) yaklaşımından yararlanarak incelemiştir. 28 ülkenin orta gelir tuzağında yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Robertson ve Longfeng (2013) çalışmalarında kişi başına düşen büyüme oranını kullanıp yapısal kırılma testleri ile orta gelir tuzağını incelemişlerdir. Genişletilmiş Dickey-Fuller, Zivot-Andrews ve Lumsdaine-Papel birim kök testlerini kullanarak yaptıkları çalışma sonucunda 189 ülke arasından 23 ülkenin orta gelir tuzağından yer aldığını tespit etmişlerdir.

Bozkurt vd. (2014) çalışmalarında 1971-2012 döneminde yıllık veriler kullanarak Türkiye için ARDL analizi yapmışlardır. Analiz sonucuna göre uzun dönemde Türkiye'nin ekonomik büyüme üzerinde yurt içi tasarruf oranı ile yüksek öğrenimde okullaşma oranının belirleyici bir faktör olduğunu ifade etmektedirler.

Koçak ve Bulut (2014) çalışmalarında 1950-2010 dönemi için ABD ve Türkiye'de satın alma gücü paritesi verileriyle Lee ve Strazicich'in iki yapısal kırılmalı ve Carrion-Silvestre'nin 5 yapısal kırılmalı birim kök testlerinden yararlanarak ilgili ülkelerin orta gelir tuzağında olup olmadıklarını analiz etmişlerdir. Analizde, Türkiye ekonomisinin orta gelir tuzağında olmadığı ve ABD ekonomisi ile arasındaki gelir farkını kapatma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Keskingöz ve Dilek (2016) çalışmalarında, Türkiye'nin orta gelir tuzağına yakalanmış ekonomiler arasında yer alıp almadığını incelemişlerdir. Robertson ve Ye'nin yaklaşımını kullanarak Perron (PP) birim kök testi sonucuna göre Türkiye'nin tuzakta olmadığı tespit edilmiştir.

Ünlü ve Yıldız (2017) çalışmalarında, orta gelir tuzağındaki ekonomileri belirleyebilmek için Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi ile iki yapısal kırılmalı birim kök testi kullanmışlardır. Çalışmada yenilik, kurumsal, eğitim, demografi ve makroekonomik değişkenleri belirleyen toplam 22 gösterge ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, tuzakta olan ve olmayan ülkeleri birbirinden ayıran temel faktörlerin eğitim, kurumsal ve yenilik olduğuna ulaşılmış, tuzaktan çıkmak için bu alanların geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Yıldız ve Bayraktar (2017) çalışmalarında kırılgan sekizli grubu ülkelerinin orta gelir tuzağına yakalanma ihtimallerini gelişmiş ekonomiler ile karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlamışlardır. Analizde elde edilen bulgulara göre, orta gelir tuzağına yakalanma riski en az olan ekonomi Rusya iken tuzağa yakalanma ihtimalinin en fazla olduğu ekonominin Güney Afrika olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ünlü ve Yıldız (2018) çalışmalarında 1950-2014 dönemi için 71 ülkenin orta gelir tuzağına yakalanıp yakalanmadığını kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla verileri ile araştırmışlardır. Robertson ve Ye'nin (2013) yaklaşımı baz alınarak yapılmış olan çalışmada ADF ve iki yapısal kırılmalı birim kök test sonuçlarına göre; 35 ülkenin orta gelir tuzağına yakalandıkları tespit edilmiştir.

Tiftikçiğil, Güriş ve Yaşgül (2018) çalışmalarında Robertson ve Ye yaklaşımını kullanarak 1969-2015 dönemi için E7 ülkelerinde orta gelir tuzağını araştırmışlardır. Çalışmada doğrusal panel ve doğrusal olmayan panel birim kök testlerinden yararlanılmış olup test sonuçlarına göre E7 grubunda yer alan ekonomilerin tuzakta olmadığı belirlenmiştir.

4.EKONOMETRİK ANALİZ

Kırılgan Sekizli grubu ülkelerinin orta gelir tuzağında olup olmadığının incelenmesi amacıyla yapılan çalışmada; Arjantin, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan, Şili, Türkiye ve Rusya ve referans ülke olarak da ABD'ye ait kişi başı gayrisafi yurt içi hasıla verileri kullanılmıştır. Çalışma dönemi iki farklı şekilde belirlenmiştir. Arjantin, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan, Şili, Türkiye için 1960-2020 ve Rusya için 1989-2020 dönemi verileri kullanılmıştır. Çalışmada incelenen ülkelere ait veriler, Robertson ve Ye (2013) yaklaşımına göre aşağıdaki formül kullanılarak düzenlenmiştir:

$$x_t = lnGSYH_{A,t} - lnGSYH_{ABD,t}$$

Formülde; $lnGSYH_{A,t}$ her bir ülkenin kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla değeriyken; $lnGSYH_{ABD,t}$ ABD'ye kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla değeridir. Görsel 1'de Kırılgan Sekizli grubu ülkelerinin grafikleri yer almaktadır. Ülkelere ait serilerde trendler ve kırılmaların olduğu gözlemlendiği için birim kök testleri tercih edilirken bu durumları dikkate alan testlerin uygulanması gerektiği önsel olarak anlaşılmıştır.

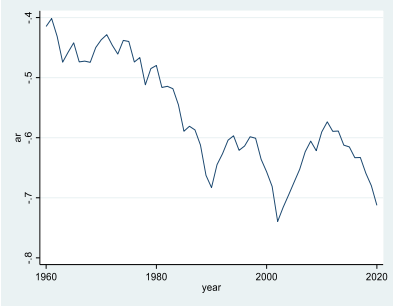

ARJANTİN

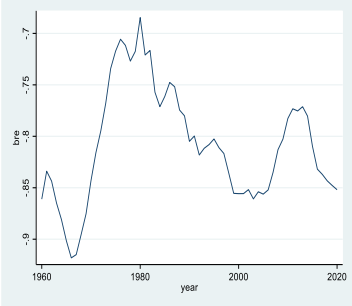

BREZİLYA

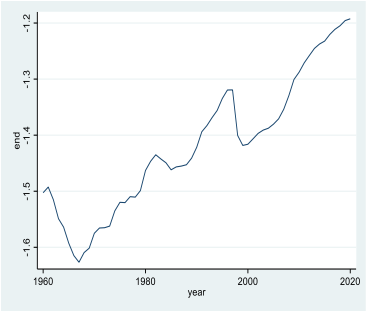

ENDONEZYA

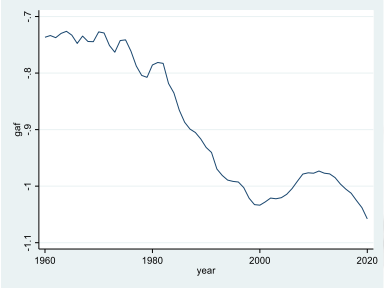

G. AFRİKA

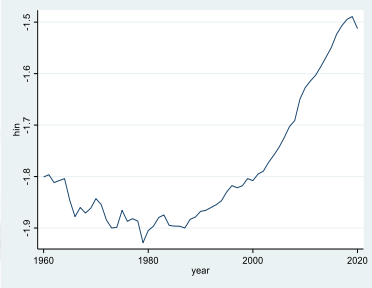

HİNDİSTAN

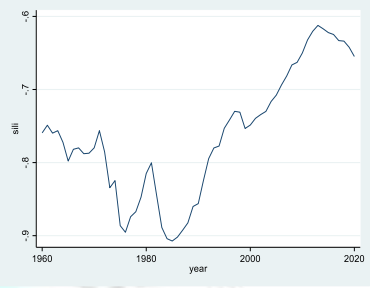

ŞİLİ

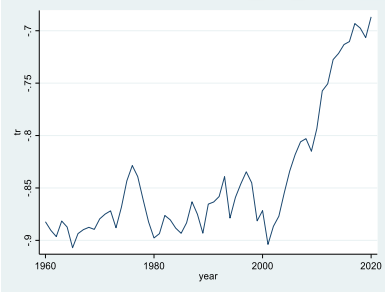

TÜRKİYE

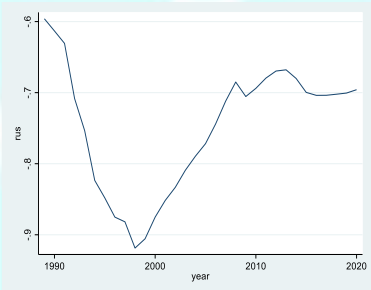

RUSYA

Görsel-1: Kırılgan Sekizli Grubu Ülkelerine Ait Grafikler

Görsel-1 incelendiğinde, Kırılgan Sekizli Grubu ülkelerine ait grafiklere göre; Endonezya, G. Afrika ve Hindistan'ın trend içerdiği düşünülmektedir.

5.ANALİZ ve BULGULAR

Robertson ve Ye (2013) yaklaşımına göre düzenlenmiş veriler kullanılarak, incelenen serilere birim kök analizi yapılmıştır. Bu yaklaşıma göre, orta gelir sınıfında olan ülkeler için birim kökün olduğunu ileri süren hipotezin reddedilmesi durumunda (seri durağansa) ülkenin orta gelir tuzağında olduğu ifade edilmektedir. Bu bilgiler ışığında, Kırılgan Sekizli grubu ülkelerine birim kök analizi yapılacak, ülkelerin orta gelir tuzağında olup olmadığı incelenecektir. Görsel 1'de görüldüğü gibi elde edilen seriler yapısal değişim içermektedir. Bu sebeple, birim kök analizi için standart birim kök testleri ile yapısal kırılma etkisini dikkate alan Zivot-Andrews birim kök testi ve Becker, Enders and Lee (2006) Fourier birim kök testi kullanılmıştır.

İlk olarak, KPSS birim kök analizi yapılmış, hem sabitli hem de sabitli ve trendli test istatistiği hesaplanmıştır. Çizelge-1'de KPSS birim kök test sonuçları sunulmuştur:

Çizelge-1: KPSS Birim Kök Test Sonuçları

Ülkeler	Sabitli				
	Test İst.	**%1**	**%5**	**%10**	**Sonuç**
Arjantin	.931	0.739	0.463	0.347	Durağan değildir.
Brezilya	**.144**	0.739	0.463	0.347	**Durağandır**.
Endonezya	1.01	0.739	0.463	0.347	Durağan değildir.
G. Afrika	1.02	0.739	0.463	0.347	Durağan değildir.
Hindistan	.793	0.739	0.463	0.347	Durağan değildir.
Şili	.687	0.739	0.463	0.347	Durağan değildir.
Türkiye	.765	0.739	0.463	0.347	Durağan değildir.
Rusya	**.216**	0.739	0.463	0.347	**Durağandır.**
Ülkeler	**Sabitli ve Trendli**				
	Test İst.	**%1**	**%5**	**%10**	**Sonuç**
Arjantin	.154	0.216	0.146	0.119	Durağan değildir.
Brezilya	**.143**	0.216	0.146	0.119	**Durağandır.**
Endonezya	**.076**	0.216	0.146	0.119	**Durağandır.**
G. Afrika	.167	0.216	0.146	0.119	Durağan değildir.
Hindistan	.282	0.216	0.146	0.119	Durağan değildir.
Şili	.240	0.216	0.146	0.119	Durağan değildir.
Türkiye	.219	0.216	0.146	0.119	Durağan değildir.
Rusya	**.129**	0.216	0.146	0.119	**Durağandır.**

Kwiatkowski, Phillips ve Schmidt ve Shin tarafından 1992'de geliştirilen KPSS testine ilişkin sonuçlar Çizelge-1'de yer almaktadır. Teste ait hipotezler aşağıdaki gibidir:
H_0: Seri durağandır.
H_1: Seri durağan değil stokastik bir seridir.
Kişi başına düşen gelir serisine ilişkin KPSS birim kök testi sonucu incelendiğinde; Kırılgan Sekizli grubundaki Arjantin için; sabitli durum değerlendirildiğinde test istatistiği 0.93; %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Seri durağan değildir. Sabitli ve trendli durum incelendiğinde; test istatistik değeri 0.154, kritik değerlerden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Seri durağan olmadığı için Arjantin'in orta gelir tuzağında olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Brezilya için; sabitli durum değerlendirildiğinde test istatistiği 0.144; %5 kritik değerinden küçük olduğu için seri durağandır. Sabitli ve trendli durum incelendiğinde; test istatistik değeri 0.143, %5 kritik değerinden küçük olduğu için seri durağandır. Brezilya'nın orta gelir tuzağında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Endonezya için; sabitli durum değerlendirildiğinde test istatistiği 1.01; %5 kritik değerinden büyük olduğu için seri durağan değildir. Sabitli ve trendli durum incelendiğinde; test istatistik değeri 0.076, %5 kritik değerinden küçük olduğu için seri durağandır. Endonezya serisi trend içerdiği için trendli durum baz alınarak ülkenin orta gelir tuzağında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Güney Afrika için; sabitli durum değerlendirildiğinde test istatistiği 1.02; %5 kritik değerinden büyük olduğu için seri durağan değildir. Sabitli ve trendli durum incelendiğinde; test istatistik değeri 0.167, %5 kritik değerinden büyük olduğu için seri durağan değildir. Seri durağan olmadığı için G. Afrika orta gelir tuzağında değildir.

Hindistan için; sabitli durum değerlendirildiğinde test istatistiği 0.793; %5 kritik değerinden büyük olduğu için seri durağan değildir. Sabitli ve trendli durum incelendiğinde; test istatistik değeri 0.282, %5 kritik değerinden büyük olduğu için seri durağan değildir. Seri durağan olmadığı için Hindistan orta gelir tuzağında değildir.

Şili için; sabitli durum değerlendirildiğinde test istatistiği 0.687; %5 kritik değerinden büyük olduğu için seri durağan değildir. Sabitli ve trendli durum incelendiğinde; test istatistik değeri 0.240, %5 kritik değerinden büyük olduğu için seri durağan değildir. Seri durağan olmadığı için Şili orta gelir tuzağında değildir.

Türkiye için; sabitli durum değerlendirildiğinde test istatistiği 0.765; %5 kritik değerinden büyük olduğu için seri durağan değildir. Sabitli ve trendli durum incelendiğinde; test istatistik değeri 0.219, %5 kritik değerinden büyük olduğu için seri durağan değildir. Seri durağan olmadığı için Türkiye orta gelir tuzağında değildir.

Rusya için; sabitli durum değerlendirildiğinde test istatistiği 0.216; %5 kritik değerinden küçük olduğu için seri durağandır. Sabitli ve trendli durum incelendiğinde; test istatistik değeri 0.129, %5 kritik değerinden küçük olduğu için seri durağandır. Seri durağan olduğu için Rusya orta gelir tuzağındadır.

KPSS birim kök testi analizine göre Kırılgan Sekizli grubunda yer alan ülkelerin orta gelir tuzağında olup olmadıkları incelendiğinde, sabitli durum için; Brezilya ve Rusya'nın, sabitli-trendli durum için; Brezilya, Endonezya ve Rusya'nın orta gelir tuzağında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KPSS birim kök testi sonuçları orta gelir tuzağında olan ekonomilerin belirlenmesinde uygulanması gereken bir testtir. Ancak orta gelir grubunda yer alan ekonomilerden hangilerinin tuzakta olduklarını tespit etmek için yapısal kırılmalı birim kök testlerinin de uygulanması oldukça önemlidir. Çizelge-2'de Zivot- Andrews yapısal kırılmalı birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Çizelge-2: Zivot-Andrews Birim Kök Test Sonuçları

Ülkeler	**Model A (Sabitte kırılma)**	**Model B (Trend kırılma)**	**Model C (Sabit & Trend kırılma)**
Arjantin			
ZA kritik değeri	-3.580	-2.672	-3.398
Kırılma Yılı	2005	1990	1984
%1 Kritik Değer	-5.34	-4.93	-5.57
%5 Kritik Değer	-4.80	-4.42	-5.08
Sonuç	**Birim köklüdür.**	**Birim köklüdür.**	**Birim köklüdür.**
Brezilya			
ZA kritik değeri	-3.308	-4.446	-5.014
Kırılma Yılı	1971	1974	1981
%1 Kritik Değer	-5.34	-4.93	-5.57
%5 Kritik Değer	-4.80	-4.42	-5.08
Sonuç	**Birim köklüdür.**	**Durağandır.**	**Birim köklüdür.**
Endonezya			

ZA kritik değeri	-5.889	-4.366	-7.264
Kırılma Yılı	1998	2006	1998
%1 Kritik Değer	-5.34	-4.93	-5.57
%5 Kritik Değer	-4.80	-4.42	-5.08
Sonuç	**Durağandır.**	**Birim köklüdür.**	**Durağandır.**
G. Afrika			
ZA kritik değeri	-3.685	-2.793	-3.621
Kırılma Yılı	1983	1995	1983
%1 Kritik Değer	-5.34	-4.93	-5.57
%5 Kritik Değer	-4.80	-4.42	-5.08
Sonuç	**Birim köklüdür.**	**Birim köklüdür.**	**Birim köklüdür.**
Hindistan			
ZA kritik değeri	-2.488	-2.870	-2.975
Kırılma Yılı	2003	1988	1984
%1 Kritik Değer	-5.34	-4.93	-5.57
%5 Kritik Değer	-4.80	-4.42	-5.08
Sonuç	**Birim köklüdür.**	**Birim köklüdür.**	**Birim köklüdür.**
Şili			
ZA kritik değeri	-4.335	-3.540	-4.085
Kırılma Yılı	1972	1983	1972
%1 Kritik Değer	-5.34	-4.93	-5.57
%5 Kritik Değer	-4.80	-4.42	-5.08
Sonuç	**Birim köklüdür.**	**Birim köklüdür.**	**Birim köklüdür.**
Türkiye			
ZA kritik değeri	-3.500	-4.123	-4.781
Kırılma Yılı	2010	2002	1999
%1 Kritik Değer	-5.34	-4.93	-5.57
%5 Kritik Değer	-4.80	-4.42	-5.08
Sonuç	**Birim Köklüdür**	**Birim Köklüdür.**	**Birim köklüdür.**
Rusya			
ZA kritik değeri	-5.870	-5.742	-5.740
Kırılma Yılı	2014	2012	2014
%1 Kritik Değer	-5.34	-4.93	-5.57
%5 Kritik Değer	-4.80	-4.42	-5.08
Sonuç	**Durağandır.**	**Durağandır.**	**Durağandır.**

Zivot-Andrews (1992) birim kök testinde kırılma tarihi içsel ve tek kırılmalı olarak belirlenmektedir. Aşağıda teste ilişkin hipotezler yer almaktadır;

H_0: Yapısal kırılma olmadan seri birim kök içermektedir.

H_1: Yapısal kırılma ile birlikte seri durağandır.

Kişi başına düşen gelir serisine ilişkin ZA birim kök testi sonucuna göre; Kırılgan Sekizli grubundaki Arjantin için; kırılma zamanları Model A için 2005, Model B için 1990 ve Model C için de 1984 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, sabitte kırılmalı Model A için test istatistiği (-3.580), %1 (-5.34) ve %5 (-4.80) kritik değerlerinden mutlak değerce küçük olduğu için serinin birim köklü olduğu, trendde kırılmalı Model B için test istatistiği (-2.672), %1 (-4.93) ve %5 (-4.42) kritik değerlerinden mutlak değerce küçük olduğu için serinin birim köklü olduğu, sabit ve trendde kırılmalı Model C için test istatistiği (-3.398), %1 (-5.57) ve %5 (-5.08) kritik

değerlerinden mutlak değerce küçük olduğu için serinin birim köklü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Üç modelde de test istatistiği kritik değerlerden mutlak değerce küçük olduğundan yapısal kırılma olmadan serinin birim kök içerdiği ve orta gelir tuzağında olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

ZA birim kök testi sonucu Brezilya için; kırılma zamanları Model A için 1971, Model B için 1974 ve Model C için de 1981 olarak belirlenmiştir. Model A için serinin birim köklü olduğu, Model B için birim kök içerdiği, Model C için serinin birim köklü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Üç modelde de test istatistiği kritik değerlerden mutlak değerce küçük olduğundan seri birim kök içermektedir. Sonuç olarak Brezilya orta gelir tuzağında değildir.

ZA birim kök testi sonucu Endonezya için; kırılma zamanları Model A için 1998, Model B için 2006 ve Model C için de 1998 olarak belirlenmiştir. Model A için serinin durağan olduğu, Model B için serinin birim köklü olduğu, Model C için serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Model A ve Model C tahminlerine göre Endonezya'nın orta gelir tuzağında olduğu sonucuna ulaşılırken, Model B sonucuna göre Endonezya orta gelir tuzağında değildir.

ZA birim kök testi sonucu Güney Afrika için; kırılma zamanları Model A için 1983, Model B için 1995 ve Model C için de 1983 olarak belirlenmiştir. Model A için serinin birim köklü olduğu, Model B için serinin birim köklü olduğu, Model C için serinin birim köklü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Üç modelde de test istatistiği kritik değerlerden mutlak değerce küçük olduğundan serinin birim kök içerdiği ve G.Afrika'nın orta gelir tuzağında olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

ZA birim kök testi sonucu Hindistan için; kırılma zamanları Model A için 2003, Model B için 1988 ve Model C için de 1984 olarak belirlenmiştir. Model A için serinin birim köklü olduğu, Model B için serinin birim köklü olduğu, Model C için serinin birim köklü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Üç modelde de test istatistiği kritik değerden mutlak değerce küçük olduğundan serinin birim kök içerdiği ve Hindistan'ın orta gelir tuzağında olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

ZA birim kök testi sonucu Şili için; kırılma zamanları Model A için 1972, Model B için 1983 ve Model C için de 1972 olarak belirlenmiştir. Model A için serinin birim köklü olduğu, Model B için serinin birim köklü olduğu, Model C için serinin birim köklü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Üç modelde de test istatistiği kritik değerlerden mutlak değerce küçük olduğundan dolayı serinin birim kök içerdiği ve Şili'nin orta gelir tuzağında olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

ZA birim kök testi sonucu Türkiye için; kırılma zamanları Model A için 2010, Model B için 2002 ve Model C için de 1999 olarak belirlenmiştir. Model A için serinin birim köklü olduğu, Model B için serinin birim köklü olduğu, Model C için serinin birim köklü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Üç modelde de test istatistiği kritik değerlerden mutlak değerce küçük olduğundan dolayı serinin birim kök içerdiği ve Türkiye'nin orta gelir tuzağında olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

ZA birim kök testi sonucu Rusya için; kırılma zamanları Model A için 2014, Model B için 2012 ve Model C için de 2014 olarak belirlenmiştir. Model A için serinin durağan olduğu, Model B için serinin durağan olduğu, Model C için serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Üç modelde de test istatistiği kritik değerlerden mutlak değerce büyük olduğundan dolayı serinin durağan olduğu ve Rusya'nın orta gelir tuzağında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ZA birim kök test sonuçları değerlendirildiğinde; Kırılgan Sekizli ülke grubundan sadece Rusya'nın orta gelir tuzağında olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışmada yapısal kırılma tarihini dikkate alarak birim kökün incelendiği Zivot-Andrews birim kök testinin yanı sıra bilinmeyen sayıda ve formda yapısal değişimi frekanslar yoluyla modele katan Fourier KPSS birim kök testi kullanılarak da serilerin orta gelir tuzağında olup olmadığı incelenmiştir. Çizelge-3'de Fourier KPSS birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Çizelge-3: Fourier KPSS Birim Kök Testi (Becker, Enders and Lee 2006)

	Sabitli			Sabitli ve Trendli		
Ülkeler	**Test İst.**	**k**	**Sonuç**	**Test İst.**	**k**	**Sonuç**
Arjantin	0.34138	1	Birim Köklüdür	0.06221**	1	Durağan
Brezilya	0.24240*	2	Durağan	0.13071*	2	Durağan
Endonezya	0.26224*	1	Durağan	0.09283	2	Durağan
G. Afrika	0.34502	1	Birim Köklüdür	0.05542*	1	Durağan
Hindistan	0.29446	1	Birim Köklüdür	0.05980*	1	Durağan
Şili	0.25485*	1	Durağan	0.06161*	1	Durağan
Türkiye	0.29151	1	Birim Köklüdür	0.05512*	1	Durağan
Rusya	0.26766*	2	Durağan	0.11899	1	Birim Köklüdür.
Becker- Enders and Lee Tablo Değerleri						
100	%10	%5	%1	%10	%5	%1
K=1	0.1318	0.1720	0.2699	0.0471	0.0546	0.0716
K=2	0.3150	0.4152	0.6671	0.1034	0.1321	0.2022

Fourier KPSS birim kök testine ait hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0: Seri durağan bir seridir.

H_1: Seri durağan olmayan bir seridir.

Çizelge-3'de Fourier KPSS birim kök testine göre; Arjantin ve Türkiye serileri birim kök içerdiği için orta gelir tuzağında yer almamaktadır. Brezilya, Şili ve Rusya serileri trend içermedikleri için sabitli durum, Endonezya, G. Afrika ve Hindistan serileri trend içerdikleri için sabitli-trendli durum sonuçlarına bakılarak yorumlanmalıdır.

Fourier birim kök testinde ülkelerin orta gelir tuzağında olup olmadığını belirlemek için öncelikle Fourier katsayısının anlamlı olup olmadığına bakılmalı; katsayı anlamlı ise birim kök sonucu durağan olan ülkelerin orta gelir tuzağında olduğu şeklinde yorumlanmalıdır. Fourier katsayıları Çizelge-4'te yer almaktadır.

Çizelge-4: Fourier Katsayıları (Becker, Enders and Lee 2006)

	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
Ülkeler	**F**	**k**	**F**	**k**
Arjantin	66.36402	1	22.54347	1
Brezilya	25.84092	2	35.64489	2
Endonezya	32.99900	1	24.30126	2
G. Afrika	122.5773	1	71.26515	1
Hindistan	73.19428	1	291.8552	1
Şili	184.4090	1	140.3289	1
Türkiye	19.11908	1	76.76397	1
Rusya	23.45484	2	40.14409	1
Becker- Enders and Lee Tablo Değerleri (F)				
	%10 %5 %1		%10 %5 %1	
100	4.133 4.629 6.730		4.162 4.972 6.873	

Fourier katsayılarına göre; Brezilya, Şili ve Rusya'nın F istatistik değeri F-KPSS kritik değerinin üzerinde olup, Fourier katsayılarının anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu

nedenle Brezilya, Şili ve Rusya orta gelir tuzağındadır. Endonezya, G.Afrika ve Hindistan sabitli-trendli durumda F-istatistik değeri F-KPSS kritik değerinin üzerinde olup, Fourier katsayılarının anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Endonezya, G.Afrika ve Hindistan orta gelir tuzağındadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, 1960-2020 dönemi kapsamında Kırılgan Sekizli Grubu ülkeleri için Robertson ve Ye (2013) yaklaşımına göre orta gelir tuzağında olup olmadıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin teknolojik gelişmeler ile birlikte hızlanan yenilik ve bilgi temelli üretim sürecine uyum sağlayamamaları orta gelir tuzağı tehlikesi ile karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır.

Robertson ve Ye yaklaşımında, bir ülkenin orta gelir tuzağında olup olmadığı, incelenmekte olan ülkenin logaritmik GSYH'sının, referans ülkenin logaritmik GSYH'sından çıkarılarak, fark serisi üzerinde durağanlık analizi yapılır. Analiz, fark serisi durağan olduğunda incelenen ülkenin orta gelir tuzağında olduğu, tersi durumda ise ülkenin orta gelir tuzağında olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır.

KPSS birim kök testi analizine göre, Kırılgan Sekizli grubunda yer alan ülkelerden sabitli durum için; Brezilya ve Rusya'nın, sabitli-trendli durum için; Brezilya, Endonezya ve Rusya'nın orta gelir tuzağında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ZA birim kök test sonuçları değerlendirildiğinde; Kırılgan Sekizli ülke grubundan sadece Rusya'nın orta gelir tuzağında olduğu belirlenmiştir.
Fourier KPSS yapısal kırılmalı birim kök test sonuçları değerlendirildiğinde, Arjantin ve Türkiye'nin orta gelir tuzağında olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Brezilya, Rusya ve Şili serileri trend içermedikleri için, sabitli durum baz alınarak değerlendirilmiş Fourier katsayıları anlamlı olduğundan birim kök test sonuçları durağan olan bu ülkelerin orta gelir tuzağında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Endonezya, G.Afrika ve Hindistan serileri trend içerdikleri için sabitli-trendli durum baz alınarak değerlendirilmiş, Fourier katsayıları anlamlı olduğundan birim kök test sonuçları durağan olan bu ülkelerin orta gelir tuzağında oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan birim kök test sonuçlarına göre Rusya'nın orta gelir tuzağında olduğu, Arjantin ve Türkiye'nin orta gelir tuzağında olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Brezilya, Şili, Endonezya ve G.Afrika, Hindistan için net bir sonuca ulaşılamamıştır.

KAYNAKÇA

Bozkurt, E., Bedir, S., Özdemir, D., Çakmak, E. , Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye Örneği, Maliye Dergisi, Sayı.167: 22-39, 2014.

Demir, Ç., Orta Gelir Tuzağının Aşılmasında Dördüncü Sanayi Devrimi ve Etkin Bir Devlet Politikasının Önemi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Uluslararası İktisat Bilim Dalı, İstanbul, Yüksek Lisans Tezi. 2021.

Felipe, Jesus. Arnelyn Abdon ve Utsav Kumar, Tracking the Middle-income Trap: What Is It, Who Is in It, and Why?, Economic Institute Working Paper, No.715, ss.6-30, 2012.

Hamaloğlu, S., Orta Gelir Tuzağı Türkiye İçin Sektörel Analiz ve Orta Gelir Tuzağından Kurtulmak İçin Politika Önerileri, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. 2020

Kesgingöz, H., Dilek, S., Middle ıncome trap and Turkey. The Empirical Economics Letters, 15(7), 657-666, 2016.

Koçak, E. ve Bulut, Ü., Orta Gelir Tuzağı: Teorik Çerçeve, Ampirik Yaklaşımlar ve Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama, Maliye Dergisi, 1-21.2014

Manga, M., Ballı, E., Güreşçi, G., Orta Gelir Tuzağı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (59), 48-60.2019.

Ohno, Kenichi. Avoiding the Middle İncome Trap: Renovating İndustrial Policy Formulation in Vietnam. ASEAN Economic Bulletin. Vol. 26. Number.1: 25-43. 2009.

Robertson, P. E., Longfeng, Y., On the Existence of a Middle Income Trap. The University of Western Australia, Department of Economics Working Paper. 2013.

Robertson, P. E., Ye, L., On the Existence of a Middle Income Trap, (Economics Discussion Paper 13.12). Perth: University of Western Australia. 2013.

Tiftikçiğil, B. Y., Güriş, B., Yaşgül, Y. S., Does Middle Income Trap Exist? Evidence from Emerging Economies: E7 Countries 1969-2015. Revista Galega de Economia, 27(1), 145-162. 2018.

Uysal, Y., Gelir Dağılımı Türleri Arasındaki İlişkiler Bağlamında Gelir Dağılımının Düzenlemesine Yönelik Öneriler, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 43-59. 2007.

Ünlü, F., Yıldız, R., Orta gelir tuzağının belirlenmesi: Ekonometrik analiz. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 14(1). 2017.

Ünlü, F., Yildiz, R., Orta Gelir Tuzağının Belirlenmesi: Ekonometrik Analiz. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 14(1), 1-20. 2018.

Woo, W. T., China Meets the Middle-Income Trap: The Large Potholes in the Road to CatchingUp. Journal of Chinese Economic and Business Studies. 10(4): 313-336. 2012.

Yıldız, F., Bayraktar, Y., Kırılgan Sekizli Ülkelerinin Orta Gelir Tuzağına Uzaklığının Ölçülmesi: Karşılaştırmalı Bir Analiz. Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(5), 110-128. 2017.

ENTROPİ TEMELLİ ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME ANALİZİ TEKNİKLERİ İLE ULAŞTIRMA VE DEPOLAMA FİRMALARININ FİNANSAL PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi, ÖZLEM KARADAĞ ALBAYRAK [1]
[1] Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
– 0000-0003-0832-0490

ÖZET
Bu araştırmada, BIST'te işlem gören lojistik sektöründe ulaştırma ve depolama alanındaki dokuz şirketin finansal performansları analiz edilmiştir. Analiz yöntemi olarak farklı değerlendirme kriterlerini ve alternatiflerini aynı anda değerlendirmeye uygun olan Entropi temelli MABAC, SAW, ARAS ve TOPSİS yöntemleri uygulanmıştır. Entropi yöntemi ile bu dokuz firma için en önemli değerlendirme faktörünün "Net Satış TL" olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 2020 yılı için en iyi finansal performans gösteren firma, tüm değerlendirme uygulamalarının sonucuna göre Türk Hava Yolları A.O. firması olmuştur.
Anahtar Kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme, Performans Değerlendirme, Lojistik Sektörü

1. GİRİŞ

Gelişmiş ekonomilerde firmalar sadece ekonomiye değil, aynı zamanda eğitime, iş yerine ve müşteri ilişkileri kurmaya da katkıda bulunan faaliyetlere katılmaktadırlar (Ramzan vd., 2021). Lojistik sektöründe ulaştıma ve depolama firmaları küresel ekonomide ekonomik gelişme, yetkinlik, müşteri güveni gibi konuları önemseyen alanlardır. Türk lojistik sektör büyüklüğünün, yaklaşık 514 milyar TL (Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın yaklaşık %12'si) olduğu öngörülmektedir. Bu miktarın yarısının lojistik sektörü, diğer yarısının üretim/ticaret şirketleri tarafından kendi olanaklarıyla gerçekleştirildiği varsayılmaktadır (Tanyaş, 2021).

Türkiye'nin lojistik sektörüne ne kadar önem verdiği 11. Kalkınma planında da açıkça belirilmiştir. Bu plan ile Türkiye'nin kendi lojistik potansiyeli ile birlikte; Karadeniz Bölgesi ve Orta Asya olmak üzere merkezinde olduğu bölgenin potansiyeli, tarihi İpek Yolunun Kuşak Yol Projeleri gibi projeler ile tekrar canladırılması ile oluşacak potansiyellerde de dikkate alındığında Türkiy'nin lojistik sektörü konusunda sahip olduğu avantajın büyüklüğü açıkça görülmektedir (SBB, 2019). Lojistik sektörü içinde bulunan ulaştırma ve depolama firmaları da bu katkılar konusunda önemli bir paya sahiptir.

Tüm sektörlerde olduğu gibi lojistik sektörü içinde bir başarı ve rekabet göstergesi olan finansal performan izlenmesi gereken önemli faktörlerden biridir. Dolayısı ile bir ölçüm aracı olarak finansal performans şirketin sahip olduğu finansal kaynakları uygulama süreci bilmektir (Ichsan vd., 2021) ve o şirketin faaliyetlerini gerçekleştirirken ne ölçüde verimli olduğunun da bir göstergesidir (Topal, 2021).

Literatür incelendiğinde işletmelerin finansal performanslarının değerlendirildiği pek çok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmaların bir kısmı finansal performansın farklı değişkenler ile ilişkilerini incelemişlerdir (Işık: 2019, Düzer ve Önce: 2018, Yıldırım, Altan ve Gemici, 2018, Gürünlü: 2019, Aytekin ve Erol, 2018). Diğer bir grup araştırma ise Türkiye'de farklı sektörler için Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri (ÇKKV) kullanılarak finansal

performans değerlendirmeleri yapmışlardır (Işık:2019b, Apan ve Öztel: 2020, Atukalp: 2019, Şahin ve Tetik: 2020, Aydın: 2019, Karakul ve Özaydın: 2019).

Türkiye'de lojistik Sektörünü kapsayan firmaların finansal performansları da önemli ölçüde araştırılmıştır. Perçin ve Aldalou (2018) havacılık sektöründe faaliyette buluna firmaların finansal performanslarını Bulanık AHP-TOPSİS yöntemleri ile değerlendirmişlerdir. Deran ve Erduru (2018) Kara ve Denizyolu Yük Taşımacılığı yapan firmaların finansal performanslarını araştırmışlardır. Başdeğirmen ve Tunca (2017) lojistik sektöründeki firmaların performanslarını etkileyen değişkenleri Gri İlişki nalizi yöntemi ile belirlemişlerdir. Ulaştımra seektöründe firmaların finansal performanslarını Sakarya ve Aksu (2020) Entropi temelli TOPSİS yöntemleri ile Gümüş (2019) VIKOR ve MOORA yöntemleri ile analiz ederken Doğan (2020) denizyolu yük taşımacılığının finansal performansını oran analizi yöntemi ile, Erdoğan ve Kırbaç (2021) lojistik firmaların finansla performansını Entropi temelli WASPAS yöntemleri ile analiz etmişlerdir.

Bu çalışmada BIST'te işlem gören ulaştırma ve depolama alanında faaliyet gösteren firmaların 2020 yılı için finansal performansları farklı kriterlere göre değerlendirilmiş ve bir sıralama elde edilmiştir. Değerlendirme için Net Satış (TL), Net Satış Değişimi (%), FVÖK (TL), FVÖK Değişim (%), Aktif Toplam (TL), Özkaynak (TL), İhracat (TL) ve Personel Sayısı kriterleri kullanılmıştır. Dokuz firmanın finansal performanslarının değerlendirilmesinde kriter ağırlıklandırma için ÇKKV tekniklerinden ENTROPİ yöntemi, sıralama için ise MABAC, SAW, ARAS ve TOPSİS yöntemleri ayrı ayrı uygulanmıştır.

2. VERİ SETİ ve YÖNTEM

2.1. Veri Seti

BIST' de işlem gören ve ulaştırma ve depolama sektöründe yer alan dokuz şirketin 2020 dönemi finansal performansı ENTROPİ temelli MABAC, SAW, ARAS ve TOPSİS yöntemleri ile analiz edilmiştir. Bu dokuz firma KAP'da bu sektör sınıflandırılmasında bulunan firmalardır. Bu firmalar Beyaz Filo Oto Kiralama A.Ş., Çelebi Hava Servisi A.Ş., Do & Co Aktıengesellschaft, Gsd Denizcilik Gayrimenkul İnşaat Sanayi Ve Ticaret A.Ş., Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş., Reysaş Taşımacılık Ve Lojistik Ticaret A.Ş., Trabzon Liman İşletmeciliği A.Ş., Tureks Turizim Taşımacılık A.Ş., Türk Hava Yolları A.O. firmalarıdır.

Araştırma için öncelikle değerlendirme kriterleri belirlenmiştir. Bu değerlendirme kriterleri Net Satış (TL), Net Satış Değişimi (%), FVÖK (TL), FVÖK Değişim (%), Aktif Toplam (TL), Özkaynak (TL), İhracat (TL) ve Personel Sayısıdır. Bu değerlendirme kriterlerinin önem düzeylerini yani ağırlıklarını belirlemek için nicel ağırlıklandırma yöntemlerinden ENTROPİ yöntemi kullanılmıştır. Daha sonra yukarıda baksedilen dört farklı çok kriterli karar verme yöntemi ile bu dokuz firma için 2020 yılında finansal performans başarılarını gösteren bir sıralama elde edilmiştir. Bu uygulamalar yapılırken Microsoft Excel programı kullanılmıştır. Analizlerde kullanılan veriler Kamuyu FORTUNE Turkey'den elde edilmiştir.

2.2. ENTROPİ Yöntemi

Entropi çok kriterli karar verme tekniklerinde nicel ağırlıklandırma yöntemlerinden biridir ve veri niteliğinin ortalama olarak esasını belirlemede etkindir (Jiang-Jiang vd., 2008). Entropi Yöntemi 4 adımdan oluşmaktadır (Li - Wang vd. 2011).

Adım 1: Karar matrisinde birbirinden farklı kriterler çeşitli yöntemlerle standartlaştırılır. Fayda ve maliyet indekslerine göre kriterler değerleri eşitlik (1) ve eşitlik (2) yardımıyla normalize edilir.

$$r_{ij} = x_{ij}/max_{ij} \quad (i = 1 \dots m, n = 1 \dots n) \tag{1}$$

$$r_{ij} = min/x_{ij} \quad (i = 1 \dots m, n = 1 \dots n) \tag{2}$$

Adım 2: Normalizasyon yapılarak Pij hesaplanır.

$$P_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^{m} a_{ij}} \; ; \forall_j \tag{3}$$

$$i: altermatif, j: kriter, a_{ij}: fayda\ değeri$$

Adım 3: Ej'nin entropisi eşitlik değeri hesaplanır.

$$E_j = -k \sum_{i=1}^{m} [P_{ij}\, lnP_{ij}];\ \forall_j \tag{4}$$

$$k = (\ln(n))^{-1}, k: entropi\ katsayısı, E_j = entropi\ değeri, P_{ij}: normalize\ edilmiş\ değer$$

Adım 4: dj belirsizliği hesaplanır.

$$d_j = 1 - E_j \; ; \forall_j \tag{5}$$

Adım 5: j kriterinin önem derecesi olarak wj ağırlıkları hesaplanır.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^{n} d_j};\ \forall_j \tag{6}$$

2.3. MABAC, SAW, ARAS ve TOPSİS Yöntemleri

Bu töntemlerin tamamında öncelikli olarak kriterler ve alternatifleri içeren karar matsisi oluşturulur.

$$X_{ij} = \begin{vmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & \dots & x_{1j} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & \dots & x_{2j} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & \dots & x_{ij} \end{vmatrix} \tag{7}$$

Daha sonra bu yöntemlerin tamamında kendine özel yöntemler ile normalize edilmiş karar matrisi oluşturulur. Daha sonra ağırlıklandırılmış karar matrisi oluşturulur ve bir sıralama elde etmek için optimal değerler hesaplanır.

MABAC (Multi-attributive Border Approximation Area Comparison) yöntemi 2015 yılında Pamucar ve Cirovic tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemde değerlendirme alternatiflerin kriter fonksiyonlarının sınır yakınlık alanına uzaklıklarına göre yapılmaktadır (Milosavljevicavd., 2018). SAW (Simple Additive Weighting) yöntemi 1954 yılında Churchman ve Ackoff (1954) tarafından portföy seçim problemine uygulanılarak literatüre kazandırılmıştır (Urmak, 2017). ARAS yöntemi, Zavadskas ve Turksis (2010) tarafından geliştirilmiştir ve alternatiflerin ideal alternatife göre oransal benzerliğini ortaya çıkarmaktadır

(Dadelo vd., 2012). TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) Yöntemi, Hwang ve Yoon (1981) tarafından çok geliştirilmiştir. Bu farklı yöntemler aynı anda değerlendirme ile ulaşılan sonucun farklı yöntemlere karşı duyarlılığını göstermek için kullanılmıştır. Bu yöntemlerin tamamında birinci sırada aynı firma yer almıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

ENTROPİ yöntemi ile bu dokuz firma için en önemli değerlendirme faktörünün yani kriterinin "Net Satış (TL)" olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 2020 yılı için en iyi finansal performans gösteren firma, tüm değerlendirme uygulamalarının sonucuna göre Türk Hava Yolları A.O. firması olmuştur. Çizelge 1 ile ENTROPİ yöntemi kullanılarak elde edilen değerlendirme kriterlerin ağırlıkları sunulurken Çizelge 2 ile farklı değerlendirme yöntemlerine göre bu dokuz firmanın finansal performans sıralaması sunulmuştur.

Çizelge 1. Değerlendirme Kriterlerinin Ağırlıkları

KRİTERLER	**Net Satış (TL)**	**Net Satış Değişimi (%)**	**FVÖK (TL)**	**FVÖK Değişim (%)**	**Aktif Toplam (TL)**	**Özkaynak (TL)**	**Personel Sayısı**
AĞIRLIKLAR	0.1511	0.1971	0.0873	0.0956	0.1645	0.1655	0.1390

Çizelge 2. Ulaştırma ve Depolama Firmalarının Finansal Performans Sıralaması (2020 Yılı)

FİRMALAR/SIRALAMALAR	**MABAC**	**SAW**	**ARAS**	**TOPSIS**
BEYAZ FİLO OTO KİRALAMA A.Ş.	7	5	6	6
Çelebi HAVA SERVİSİ A.Ş.	3	4	7	3
DO & CO AKTIENGESELLSCHAFT	5	7	3	7
GSD DENİZCİLİK GAYRİMENKUL İNŞAAT SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	9	9	5	8
PEGASUS HAVA TAŞIMACILIĞI A.Ş.	8	8	2	9
REYSAŞ TAŞIMACILIK VE LOJİSTİK TİCARET A.Ş.	4	3	9	4
TRABZON LİMAN İŞLETMECİLİĞİ A.Ş.	2	2	4	2
TUREKS TURİZİM TAŞIMACILIK A.Ş.	6	6	8	5
TÜRK HAVA YOLLARI A.O.	**1**	**1**	**1**	**1**

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu araştırmada BIST'de işlem gören bu fimaların finansal peformansları farklı araştırmalarda da değerlendirlmiştir. Elmas ve Özkan (2021) 2015-2019 yıllarında Cari Oran, Asit-Test Orası, Özsermaye-Toplam Aktifler, Hasılat-Toplam Aktifler, Aktif Karlılığı, Özsermaye Karlılığı, Finansal Kaldıraç oranı kriterleine göre değerlendirme yapmışlar ve bu çalışmada Türk Hava Yolları finansal olarak en başarısız firmaların içinde yer almıştır. Akgün ve Soy Temür (2016) çalışmalarında, araştırmaya konu 2 ulaştırma işletmesinin 2010-2015 yıllarını kapsayan 6 yıllık verileri ile finansal performanslarını 12 kritere göre TOPSİS yöntemi ile değerlendirmişler. Çalışma sonucuna Türk Hava Yolları firması en iyi finansal performans gösteren firma olmuştur. Kendirli ve Kaya bu sektördeki yedi firmanın finansal performansını

likidite, mali yapı, faaliyet ve karlılık oranlarından oluşan on sekiz kritere göre değerlendirmişler ve Türk Hava Yolları üçüncü ve dördüncü sırada yer almıştır.

Bu araştırma sonucunda elde edilen bulguların literatürde elde edilen bazı bulgulardan farklı olması değerlendirme kriterlerinin farklılığında ve değerlendirme dönemlerindeki farklılıklardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca COVİD-19 pandeminin etkisi olarak da yorumlanabilir.

Bu araştırma, literatürdeki diğer ÇKKV yöntemleri kullanılarak yapılan çalışmalardan farklı olarak nicel ağırlıklandırma yöntemlerinden ENTROPİ temelli MABAC, SAW, ARAS ve TOPSİS yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanıldığı bir çalışma olmuştur. Farklı yöntemler analiz sonucunun duyarlılığının analiz edilmesi anlamında önemlidir. Bu değerlendirme yöntemlerinin tamamında Türk Hava Yolları firması 2020 yılı için en iyi finansal performanssergileyen firma olmuştur. Bu çalışma genişletilerek farklı ÇKKV Teknikleri ve dönemleri ile yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akgün, M. ve Soy Temür, A. (2016). BIST Ulaştırma Endeksine Kayıtlı Şirketlerin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 12 (12), 173-186. https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.851.

Apan, M., Öztel, A. (2020), Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Crıtıc-Promethee Bütünleşik Karar Verme Yöntemi İle Finansal Performans Değerlendirmesi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 63, 54-73.

Atukalp, M. E. (2019), Borsa İstanbul'da İşlem Gören Çimento Firmalarının Finansal Performansının Analizi, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 81, 213-230, https://doi.org/10.25095/mufad.510663.

Aydın, Y. (2019). Türkiye'de Hayat\Emeklilik Sigorta Sektörünün Finansal Performans Analizi, Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi , 4 (1), 107-118, https://doi.org/10.29106/fesa.536729.

Aytekin, S., Erol, A. F. (2018). Finansal Performans Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Temel Belirleyicisi Midir? BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde Aras Yöntemi İle Bir Uygulama, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 869-886, https://doi.org/10.18092/ulikidince.435519

Başdeğirmen, A. ve Tunca, M.Z. (2017). Lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının gri ilişkisel analiz ile değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2), 327-340

Dadelo, S., Turskis, Z., Zavadskas, E. & Dadeliene, R. (2012). Multiple criteria assessment of elite security personal on the basis of ARAS and expert methods. Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research, 46 (4), 65-88.

Deran, A., Erduru, İ. (2018). The Analyis Of Fınancial Performances Of Land And Sea Freight Transport Sectors: A Research on Sector Balance Sheets Of Central Bank of Turkey, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 11 (3), 479-504, https://doi.org/10.29067/muvu.374948.

Doğan, Ö. (2020). T.C. Merkez Bankası Sektör Bilançoları Üzerinden Deniz Yolu Yük Taşımacılığının Finansal Performans Analizi, Turkish Journal of Maritime and Marine Sciences, 6 (2), 191 – 206.

Düzer, M., Önce, S. (2019), Effect Of Disclosures On Sustainability Performance Indicators On Financial Performance: An Application in BIST, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 11(1), 93 – 117. https://doi.org/10.29067/muvu.372882.

Elmas, B., Özkan, T. (2021). Ulaştırma ve Depolama Sektörü İşletmelerinin Finansal Performanslarının SWARA-OCRA Modeli ile Değerlendirilmesi. İşletme Akademisi Dergisi, 2(3), 240–253. https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.851

Erdoğan, H. H., Kırbaç, G. (2021). Financial Performance Measurement of Logistics Companies Based on Entropy and Waspas Methods, İşletme Araştırmaları Dergisi, 13(2), 1093–1106. https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1186.

Gümüş, U. T. (2019). BBIST'de İşlem Gören Ulaştırma Sektöründeki Firmaların Finansal Performans Analizleri: MOORA Ve VIKOR Uygulama, Turan-Sam, 41, 275-284.

Gürünlü, M. (2019). Sürdürülebilirlik ve Finansal Performans Arasındaki İlişki: BİST Şirketleri Üzerine Bir Araştırma, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 84, 177 – 190, https://doi.org/10.25095/mufad.625803.

Hwang, C.L., & Yoon, K. (1981). Multiple attribute decisions making: methods and applications: a state of-the-art-survey. Lecture Notes in Economics and Mathematical System, Springer, Verlag.

Ichsan, R. N., Suparmin, S., Yusuf, M., Ismal, R., Sitompul S. (2021), Determinant of Sharia Bank's Financial Performance during the Covid-19 Pandemic, Budapest International Research and Critics Institute (BIRCI-Journal) : Humanities and Social Sciences, 4(1), 98-309.DOI: https://doi.org/10.33258/birci.v4i1.1594

Işık, Ö. (2019), Entropi ve TOPSİS Yöntemleriyle Finansal Performans İle Pay Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Kent Akademisi, 12(1), 200-213.

Işık, Ö. (2019b), Türkiye'de Hayat Dışı Sigorta Sektörünün Finansal Performansının Crıtıc Tabanlı Topsıs Ve Multımoora Yöntemiyle Değerlendirilmesi, Busıness & Management Studıes: An Internatıonal Journal, 7(1), 542-562. http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i1.1090.

Jiang-Jiang, W., Chun-Fa,Z. You-Yin,J., Guo-Zhong, Z (2008). "Using The Fuzzy Multi-Criteria Model to Select The Optimal Cool Storage System For Air Conditioning". Energy and Buildings, 40, 2059–2066.

Karakul, A. K., Özaydın, G. (2019). TOPSIS ve VİKOR Yöntemleri ile Finansal Performans Değerlendirmesi: XELKT Üzerinde Bir Uygulama, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 60, 68-86

Li, X., Wang, K., Liu, L., Xin, J., Yang, H. & Gao, C. (2011). Application of the entropy weight and TOPSIS method in safety evaluation of coal mines", Procedia Engineering, 26, 2085-2091.

Milosavljevica, M., Bursaća, M., & Tričkovića, G. (2018). Selection of the railroad container terminal in Serbia based on multi criteria decision-making methods. Decision Making: Applications in Management and Engineering, 1(2), 1-15.

Pamucar, D. ve Cirovic, G. (2015). The selection of transport and handling resources in logistics centers using Multi-Attributive Border Approximation area Comparison (MABAC). Expert systems with applications, 42(6), 3016-3028.

Perçin, S., Aldalou, E. (2018). Fınancıal Performance Evaluation Of Turkish Airline Compaies Using Integrated Fuzzy AHP Fuzzy TOPSIS Model, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 583-598, https://doi.org/10.18092/ulikidince.347925.

Ramzan, M., Amin, M., Abbas, M. (2021), How does corporate social responsibility affect financial performance, financial stability, and financial inclusion in the banking sector? Evidence from Pakistan, Research in International Business and Finance 55, 101314.

Sakarya, Ş., Aksu, M. (2020). Ulaşım Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performanslarının Geliştirilmiş Entropi Temelli TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi, Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 7(1), 21-40. https://doi.org/10.17541/optimum.529858.

Şahin, A., Tetik, N. (2020), Katılım Bankalarının Finansal Performans Analizi, Atatürk üniversitesi İİBF Dergisi, 34(2): 293-314, https://doi.org/10.16951/atauniiibd.439927

Topal, A. (2021), Çok kriterli karar verme analizi ile elektrik üretim şirketlerinin finansal performans analizi: Entropi tabanlı Cocoso yöntemi, bmij, 9(2), 532-546 doi: https://doi.org/10.15295/bmij.v9i2.1794

Ural, M., Demireli, E., Güler Özçalık, S. (2018). Kamu Bankalarında Performans Analizi: Entropi ve WASPAS Yöntemleri İle Bir Uygulama, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.31: 129-141.

Yıldırım, M., Altan, İ. M., Gemici, R. (2018). Kurumsal Yönetim İle Finansal Performans Arasındaki İlişkinin Entropi Ağırlıklandırmalı Topsıs Yöntemi İle Değerlendirilmesi: BIST'te İşlem Gören Gıda Ve İçecek Şirketlerinde Bir Araştırma, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 11(2), 130,152, https://doi.org/10.29067/muvu.340436.

Zavadskas, E.K., Turskis, Z., Vilutiene, T. (2010). Multiple criteria analysis of foundation ınstalment alternatives by applying additive ratio assessment (ARAS) method, Archives of Civil and Mechanical Engineering, 10 (3), 123-141.

FORTUNE (2021). https://www.fortuneturkey.com/fortune500?yil=2020&fcode=enerji-piyasalari-isletme-as-F2396284 (Erişim tarihi: 01.11..2021)

Tanyaş M. (2021). Türkiye Lojistik Sektörü 2020 ve 2021. https://www.yesillojistikciler.com/lojistik/turkiye-lojistik-sektoru-2020-ve-2021/18490. (Erişim tarihi: 08.01.2022)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji be Bütçe Başkanlığı (SBB) (2019). On Birinci Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf. (Erişim tarihi: 10.01.2022)

MCCURRY'NİN "AFGHAN GİRL", "AFGAN KIZI" PORTRE FOTOĞRAFINDA İMGESEL GERÇEKLİK

Öğr. Gör. Dr. Parvin GHORBANZADEH DİZAJİ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Görsel Sanatlar Bölümü

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8546-1233

ÖZET

Günümüz teknolojik gelişim ile birlikte çeşitli sosyal medya platformlarında , süslü ve mutlu maskeler altına gizlenen sıradan ve mutsuz portrelerle karşı karşıyayız. Yaşanan bu sanal gerçeklik olumlu yaklaşımları ile birlikte, çoğu zaman insan hayatını kötü yönde etkileyerek, özellikle portre fotoğraflarında sahte güzellik kavramıyla önümüze çıkmaktadır. Portre sanatında görülen veya görülmeyen duyguların izleyiciye yansıması çok önem arz etmektedir. Özellikle portre fotoğrafı; insanın kişiliğini, duygularını, iç dünyasını, kimliğini, karakterini ve kişiliğini ifade eden ve dışa yansıtan bir sanat eseri özelliğine sahip olmaktadır. Ayrıca portre mekânsal ve ruhsal deneyime sahip olduğundan izleyicisine gizli ve güçlü bir psikolojik etki bırakmaktadır.

Bu araştırmanın temelini oluşturan portre sanatı; McCurry'nin 1985 yılında National Geographic dergisinin haziran sayısında yayınlanan "Afghan girl" Afgan kızı fotoğrafını incelemektedir. 1986'dan beri Magnum Photos Üyesi ve National Geographic'in fotoğrafçısı olan McCurry; çektiği fotoğraflarla pek çok ödüle layık görmüş, özellikle "Afgan kızı" eseriyle ün kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fotoğraf, Portre, Kadın, Mc Curry, Afgan Kızı

1. GİRİŞ

Günümüz dünyada insanlığın ansızın yaşadığı travmalar, sanat dünyasına büyük sorumluluk getirmiş olup, ayrıca sanatın toplumsal değerini de bir kez daha vurgulamıştır. Berger (2018), sanatı en tehlikeli konumlara sürükleyen etkeni kayıtsızlık olduğunu düşünmektedir (s.419). Yani sanatın bilinen ve beğeni toplayan güzellik kavramının yanı sıra, eleştirel bir yanının olması da hoş görülmese de kayıtsız kalmadığını göstermektedir. Sanat her zaman sevecen bir yanı olmayarak ta bazen dışlayıcı da ola bilmektedir. Berger'e (2018) göre;

> "sanat her zaman dışlayıcıdır- kendi sesini duyurabileceği sükûneti sağlayabilmek için bunu yapmak zorundadır. Ne var ki bu dışlama, bu engelleme kolaylıkla kayıtsızlığa yol açabilir, bu ise enerjinin azalmasına. Böylece sanatın çevrimsel olarak canlandırılma ihtiyacı doğar" (s.419)

Günümüz teknolojik gelişim ile birlikte çeşitli sosyal medya platformlarında , süslü ve mutlu maskelerin altında gizlenen sıradan ve mutsuz portrelerle karşı karşıyayız. Yaşanan bu sanal gerçeklik olumlu yaklaşımları ile birlikte, bazen de insan hayatını kötü yönde etkileyerek, özellikle portre fotoğraflarında gerçekdışı güzellik kavramıyla önümüze çıkmaktadır.

Portreye tarihi bir olgu olarak baktığımızda özellikle Rönesans'la beraber niceliği artan bir tür olarak, benzeyiş ve ölümsüzlük arzusunu resimde yaşatma özelliklerin yanı sıra statü, toplumsal değer ve reklam amacıyla üst sınıf insanlara yönelişini görürüz (Partanaz, 2007, s. 50). 1826 yılında ilk fotoğraf makinesinin icadıyla; tüm sanat kavramlarını etkisi altına alarak, özellikle resim sanatını çok etkilemiştir. Resim mi fotoğraf mı? Belki sanat dünyasının tartışılır önemli bir konu haline gelmiştir. Ama zamanla fotoğraf bir sanat eseri olarak sanat dünyasında yerini bulmayı başarmıştır.

Böylece önemli bir iletişim araçlarından biri olan fotoğraf, erişilebilirliği ve kolay üretimi özelliği sayesinde günümüzde kullanımı büyük boyutlara ulaşmıştır. Böylece farklı yaş gruplarını da etkisi altına alarak, hala önemli bir araç olarak varlığını sürdürüyor. Görsel bir sanat niteliğini taşıyan fotoğraf; bilgi verme görevini üstlenen, estetik unsurlarla dünyanın nesnel görünümlerini kaydeden ve aktaran özel bir araç olmaktadır. Portre sanatında görülen veya görülmeyen duyguların izleyiciye yansıması çok önem arz etmektedir. Evans'a (1797) göre; "Geçiciyi temellendirmek -anlık varoluşu daimileştirmek- yolunda sanat dehasının tasarladığı en iyi araç portredir" (s.71). Sanatçı Portre aracılığı ile anlık bir duyguyu, ifadeyi kendi yeteneğiyle ve yaratıcılığıyla ölümsüzleştirebilir. Portre fotoğrafı ise; insanın kişiliğini, duygularını, iç dünyasını, kimliğini, karakterini ve kişiliğini ifade eden ve dışa yansıtan bir sanat eseri özelliğine sahip olmaktadır. Ayrıca portre mekânsal ve ruhsal deneyime sahip olduğundan izleyicisine gizli ve güçlü bir psikolojik etki bırakmaktadır.

Fotoğrafta portre deyimi, pek çok insanda bir kişinin başının ya da vesikalık fotoğraf çekilmesi olarak anlaşılmaktadır. Portre bunları kapsamakla birlikte bireyin kimliğini, karakterini, kişiliğini, duygularını ifade eden bir özelliğe de sahiptir. Portre fotoğrafları; günün insanını, doğasını, sanatsal yaklaşım ve biçimini, beğenilerini, zevklerini yansıtıp bizlere aktaran bir belge niteliği taşır. Portre fotoğrafçısının amacı modelini idealize etmektir (s.1-2).

Özellikle günümüz sanat dünyasında sanatçılar tarafından sanat imgesi olarak kullanılan kadın portreleri; fotoğraf sanatına da konu olmaktadır. Bu portreler, bazen kavramsal yaklaşımlarla doğal bir görünüş sergileyerek bir toplumun hikâyesini anlatmaktadır. Öte yandan modern ve tüketici dünyanın güzellik ve çirkinlik kavramlarıyla doğrudan bağlantılı olan kadın portreleri; bazen kendi benliğinden yoksun bir arzu nesnesi olarak, reklamların vazgeçilmez konusu olmaktadır.

Bu çalışma, fotoğraf sanatında kadın portrelerin üzerindeki yansıyan ve ya saklanan gerçek duygularını irdeleyerek, Doğlu bir kadının fotoğrafına yansıyan acılı yaşam hikâyesini sanatsal bir bakışla incelemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda araştırmanın temelini oluşturan portre sanatı; McCurry'nin 1985 yılında National Geographic dergisinin haziran sayısında yayınlanan ve Batıda Afganistan Mona Lisa'sı bilinen "Afghan girl" Afgan kızı fotoğrafını ve ardından 2002 yılında McCurry'nin yıllar sonra Afgan kızın 30'lu yaşlarında tekrar çektiği fotoğrafını incelemektedir.

2. STEVE MCCURRY

> "Fotoğraflarımın çoğu insanları temel alıyor. Korunmasız anı, dışarı bakan asıl ruhu, bir kişinin yüzüne kazınmış deneyimi arıyorum. O kişi, daha geniş bir manzaraya yakalanmış bir kişi olmanın nasıl bir şey olduğunu aktarmaya çalışıyorum. Sanırım insan durumunu arayacaksın." - Steve McCurry

21 Şubat 1950 tarihinde Amerika'nın Philadelphia şehrinde doğan fotoğraf sanatçısı; gazetecilik ve editörlük deneyimleri de olmuştur. 1974 yılında Penn State Üniversitesinden sahne sanatları bölümünden mezun olmuştur. Okuduğu üniversitenin gazetesi için fotoğrafçılık yaparken, fotoğrafçılığa olan ilgisini keşfetmiştir. Mezun olduktan sonra iki yıl boyunca habercilik yapmış ve 1970'lerin sonlarında başladığı kariyerinden bu yana, özellikle Güney ve Doğu Asya'da ve Orta Doğu'da birçok yerde bulunmuştur .Çalışmalarının çoğu çeşitli ülkelerin yoksul bölgelerinde çekilmiş olsa da, fotoğraflar fotoğrafladığı insanlarda sessiz bir saygınlık sergiliyor. Bazen bunu, öznelerinin karakterlerinin farklı bir yanını gösterecekleri savunmasız ana bağlamaktadır.

Ayrıca çok sayıda Ortadoğu ülkelerindeki gerçekleşen İran-Irak savaşını, Lübnan iç savaşını, Kamboçya iç savaşını, Filipinler'deki İslami isyanı, Körfez savaşını ve Afganistan'ın iç savaşını fotoğraflamıştır. Steve McCurry bu acılı deneyimlerinin fotoğraflarına yansımasını daha sonra belgeler niteliğinde sunmuştur. Sabrı ve becerisi kuşkusuz görüntülerinin kalitesine katkıda bulunurken, kullandığı eski Kodachrome ve Ektachrome filmleri aracılığıyla renkleri akıllıca kullanması da konularına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bu alandaki uzmanlığı, üretim durmadan önce son Kodachrome film rulosunu çekme onuruna sahip olmasını sağlamıştır.

Görsel 1: Steve McCurry. Girl with Green Shawl, Peshawar, Pakistan, 2002

Aynı özel kaliteyi yukarıdaki Pakistanlı çocuğun portresinin mavi gözleri ve yeşil peçesinde görmekteyiz (Görsel 1) . McCurry, fotoğraflarında savaşın arkasında bırakılan yıkımları değil, belki savaşın izlerini insanların yüzlerinde bırakan tahribatı yansıtmaya çalışmıştır. Sanatçının zorlu sanatsal kariyerinde ölümsüzleştirdiği anılarının somut gerçekliğini, fotoğraflarında görmekteyiz (Görsel 2-9).

Görsel 2: (Sol), Steve McCurry. Xigaze, Tibet
Görsel 3: (Sağ), Steve McCurry. Kabul, Afganistan

Görsel 4: (Sol), Steve McCurry. Afghan Nomad Girl, Afghanistan, 1990
Görsel 5: (Sağ), Steve McCurry. Monk at the Jokhang Temple, Lhasa, Tibet, 2000

Görsel 6: Steve McCurry. Red Boy, Mumbai, India, 1996

Görsel 7: (Sol), Steve McCurry. Girl in a Chinese Coat, Xigaze, Tibet, 2001
Görsel 8: (Sağ), Steve McCurry. Tibet Woman, 2001

Görsel 9: Steve McCurry. Woman in Black, Yemen, 1997

Steve McCurry'nin çok sayıda kitabı mevcuttur, ancak en iyilerin arasında: Steve McCurry: The Unguarded Moment (Savunmasız An) ve Steve McCurry; In The Shadow of Mountains (Dağların Gölgesinde) adlı kitaplarını örnek vermek mümkün.

3. MCCURRY VE AFGAN KIZ PORTRESİ (AFGANİSTAN MONA LİSA)

> "Ne kadar büyüleyici olursa olsun, hiçbir görüntü, yalnızca sınır kontrol noktalarından değil, aynı zamanda bir yazı işleri ofisinin labirentinden, seçimlerden, son teslim tarihinin öfkesinden geçmeden önce asla güvenli değildir". Steve McCurry.

Steve McCurry'nin en bilinen ve en ünlü fotoğrafı kesinlikle " Afgan Kızı "dır. Bu fotoğraf ABD'li fotoğrafçı tarafından 1984 yılında çekilmiş ve National Geographic'in Haziran 1985 sayısında yayınlanmıştır (Görsel 10).

Görsel 10: Steve McCurry, "Afgan Kız", " Şerbet Gül", Portre Fotoğrafı, Peshawar, Pakistan, National Geographic, 60"x40", 1984

1984 yılında National Geographic dergisi tarafından Pakistan'a görevlendirilen McCurry; kariyerinin en ses getiren ve ün kazandıran fotoğrafını çekeceğinden habersizdi. Bu yolculuğunda Nasir Bağ Mülteci kampında gezinirken kızların eğitim çadırından duyduğu bir kadın çılığı dikkatini çekerek çadıra girip ve böylece öğretmenin iznini alarak ilk defa Şerbet Gül'ile tanışmıştır. Bu ilginç karşılaşmayı McCurry " The World of Steve McCurry "[1] sergi röportajında şöyle anlatmaktadır:

> "Yeşil gözlü, peçeli, pas rengi pelerini olan kızı hemen gördüm. Çok sonra, o peçeden utandığını öğrendim, çünkü ailesi için orada kullanıldığı gibi açık alevde yemek pişirmek yanık ve kirliydi, ama ona sahip olan ve ona rağmen takmak zorunda kalan tek kişi de oydu. Bu onu arkadaşlarının önünde utandırıyor… Gerçekte, görüşmemiz çok kısa, geçici, formaliteler olmadan birkaç dakika sürdü. Bir bakış, fotoğraflar, bir tripod ve bir Nikon 35 mm kullanarak yaklaşık on beş tane çektim, hala emin değildi, ne olduğunu bilmiyordu, hiçbir şey söylemedi ve hemen ayağa kalktı, uzaklaştı.

Mc Curry tarafından çekilen bu fotoğraf, Afganistan'daki köylerine yapılan Sovyet hava saldırılarında ailesini kaybeden ve Pakistan'daki bir Afgan mülteci kampında yaşayan "Sherbet Gül" adlı 12 yaşındaki Peştun bir kızın gerçek hikâyesidir. Bu eserde tek bir açıklaması olmayan, evrensel ölçekte kolayca duygu uyandırabilen bir portre fotoğrafını görmekteyiz.

[1] 2021 yılında Biba Giacchetti'nin tarafından tasarlanan sergi, Steve McCurry'nin Afganistan'dan Hindistan'a, Güneydoğu Asya'dan Afrika'ya, Küba'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne, Brezilya'dan İtalya'ya uzanan kapsamlı bir yolculuğunu kapsıyordu. Olağanüstü retrospektifte, McCurry'nin kırk yıllık kariyeri boyunca çektiği en ünlü ikonik görüntülerin yanı sıra en son çalışmaları yer almıştır.

Görsel 11: Steve McCurry, "Afgan Kız", " Şerbet Gül", Portre Fotoğrafı, Peshawar, Pakistan, National Geographic, 1984

Bu fotoğraf; cesur, nüfuzlu iki gözün gözünden anlatılan acı bir hikâyenin anlatıcısıdır. İzleyicinin bakışlarını içine çeken son derece güzel, bozulmamış ve vahşi gözler dikkat çekerek; bu parlayan gözlerin merceğinden yaralı bir ruhun bir temsilini görebilmekteyiz. Kolay iyileşmeyen yaralar. Yara üstüne yara... Tıpkı doğduğu ülkenin acı çeken ruhu gibi, dertli bir ruh. Bu fotoğraf, yeşil ve bozulmamış cömert bir toprağa sahip olan, ancak yıllar içinde kimliği ve gururu ihlal edilmiş acı çeken bir Afgan halkın hikâyesidir. Sanatçının çekmiş olduğu zamansız portrelerinde; özellikle Afgan Kız'ın portresinde model ve fotoğrafçının arasında derin bir ruhsal bağın olduğunu hissettirmektedir. Yani portre çekiminde modelin ruhsal ve fiziksel özelliği ve hem karakteristik yapısı fotoğrafa yansıması ve diğer taraftan sanatçının da tavrı ve düşüncesi çektiği portre fotoğrafında çok önemlidir (Ayan, 1995, s.159).

Bu fotoğrafta yeşil, kahverengi ve kırmızı renk tonları bolca kullanılmıştır. Teknoloji yardımıyla fotoğrafta müdahalede bulunarak, sadece arka planın yeşil tonu ve eşarbın yırtıkların altında kendini gösteren elbisenin yeşil rengi göze çarpıyor. Fotoğrafta hâkim olan sıcak ve soğuk renklerin kontrastı bu müdahale ile daha net bir şekilde algılamak mümkün. Aslında fotoğrafçı diğer renklere müdahale etme konusunda isteksizdir. Yeşil rengin kullanımı, doğayı temsil ederek fotoğrafa soğuk bir etki yaratmıştır. diğer taraftan Kırmızı tuğla rengi fotoğrafta sıcak ve dengeli bir kontrast oluşturuyor (Görsel 12).

Görsel 12: Steve McCurry, "Afgan Kız", " Şerbet Gül", Portre Fotoğrafı, Peshawar, Pakistan, National Geographic, 1984

Saç koyu ve kahverengi ama dalgalı ve parlak değil, bu nedenle izleyici kız çocuğun saçlarına odaklanamıyor. Fotoğrafta fazla derinlik yok ve kızın arkasında izleyicinin dikkatini çekecek bir perdeden başka bir şey yok. İzleyici sadece gözlere odaklanmaktadır. Şerbet Gül'ün güzel gözlerinde! Omuzlardan sarkan eşarbın üç yerden yırtılmış ve altından yeşil renkte elbise göze çarpmaktadır. Bu üç üçgen yırtık, izleyici için güçlü bir görüntü oluşturur. Ancak en güçlü görünüm sadece, yırtıkların altından görünen yeşil renkle sınırlı değil. Şerbet Gül'ün yeşil renkli enerjik ve bir okarda durgun, şaşkın ve donuk gözleri de bu fotoğrafın güçlü noktaları arasındadır. Bu fotoğraf tam anlamıyla fotoğraf sanatçısının olağanüstü yeteneğinin bir göstergesidir.

Gözlerin renginde ve kıyafetlerin yeşil noktalarında oluşturulan bu uyum, bu üçgeni çokgen haline getirme gücüne sahiptir. Bu noktalar arasındaki alan, izleyicinin gözünün odak noktası ve ardışık hareketidir. Fotoğrafçı konuyu, rengi ve ortamı çok akıllıca ve amaçlı seçmiş. Parlak renklerin kullanılmasına rağmen, fotoğrafın duygusal atmosferi mutlu değil. Ancak bu fotoğraf mutlak yoksulluk kavramını göstermeye de uygun değil. Yırtık görünen genç Afgan kızın eşarbı, izleyicinin yüreğini pek acıtmıyor. Bu fotoğrafta yorgun, yıpranmış, nasırlı ellerden, delikli ayakkabılardan, yıkık evler ve başsız oyuncak bebeklerden bir eser yok (Görsel 12).

Görsel 13: Steve McCurry, "Afgan Kız", " Şerbet Gül", Portre Fotoğrafı, Peshawar, Pakistan, National Geographic, 1984

Steve McCurry kitabında "Afgan kızın" portresi hakında şöyle anlatımda da bulunmuştur:

> Afgan Kızın portresinin hayal gücünde ve birçok kişinin vicdanında nasıl popüler hale geldiğini anlamam en az birkaç yılımı aldı. National Geographic'in kapağından sonra fotoğraf diğer dergilere, ardından Fransa'ya, İtalya'ya, İngiltere'ye çıktı. Bir dizi kitapta yer aldı, herkes onlardan istediği gibi yararlandı. Fotoğraf artık "benim" değildi, Afgan kızı artık kadın kurtuluşunun, savaşa ve baskıya karşı direnişin simgesi haline gelmişti… Bir eleştirmen için bu sanattı, estetik bir denge çalışmasıydı, başka biri için siyaset, bağlılık, tartışma. Uluslararası Af Örgütü ise onu baskı ve şiddete karşı adalet için verilen bir savaşın afişi haline getirdi.

Bu fotoğraf; parlayan gözlerin merceğinden yaralı bir ruhun temsilidir. Kolay iyileşmeyen yaralar. Yara üstüne yara. Acı çeken bir ruh, tıpkı doğduğu ülkenin acı çeken ruhu gibi. Bu fotoğraf, yeşil ve bozulmamış cömert bir toprağa sahip olan, ancak yıllar içinde kimliği ve gururu ihlal edilmiş acı çeken bir halkın hikâyesidir.

Bu fotoğraf, Afgan kızın anavatanının dini geleneklerinin ve kadınlarına yönelik haksız baskıya ne ölçüde maruz kaldığını gösteren bir fotoğraftır. Bu fotoğraf tüm gizemli acılara rağmen; belki kapalı düşüncelerden özgürlüğe geçiş yaparak, mimiklerdeki sakinlik ve huzur, portreyi daha güçlü göstermesini sağlamaktadır. *Ancak bu fotoğrafın hikâyesi burada bitmiyor…*

Sadece 2002'de, Taliban yönetiminin sona ermesinden sonra, National Geographic ekibi Kabil yakınlarında evlenen kadının izini sürmeyi başardı. Uzun bir yolculuktan sonra McCurry Afganistan'a döndü ve Şerbet ile tanışmak, 18 yıl önce bıraktığı kızın aynı çekiciliğini gördü: Mc Curry bu karşılaşmayı; "Cildi belirgin, şimdi kırışıklıklar var, ama yıllar önce olduğu kadar olağanüstü " olarak tanımlar (Görsel 14).

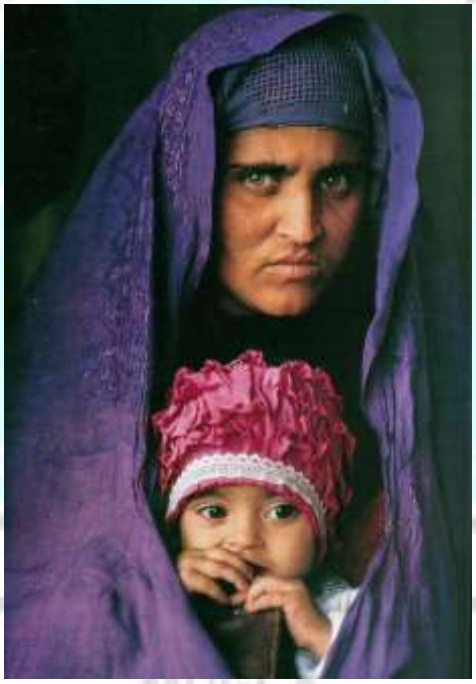

Görsel 14: Steve McCurry, "Şerbet Gül", Portre Fotoğrafı, 2002

Bu fotoğraf 30'lu yaşlarında, evli ve 3 çocuk annesinin yeniden yazılan bir Afgan kadının somut bir hikâyesinin canlanmasıdır. Belki zorlu ve meşakkatli bir 18 yıl geçmesi gerekiyordu ki o şaşkın genç kızın bakışlarına şimdi hüzün dolu büyük bir keder yüküde eklensin. Sağdaki fotoğrafta eski ışıltısını yitiren "Şerbet Gül'ün" hüzünlü ve utangaç gözleri, mavi örtüsüyle birlikte bu kırılmış kadının soğukluğunu ve yorgunluğunu göstermektedir (Görsel 15) .

Görsel 15: Steve McCurry, "Şerbet Gül", Portre Fotoğrafı, 1984-2002

Afganistan'ın Sovyetler Birliği ve Taliban yönetimi ile olan savaşı boyunca sefalet ve yoksulluk içinde yaşayan bir kadın, Batı'da Mona Lisa olarak bilinen ünlü fotoğrafını 30 yaşına kadar hiç görmemiştir.

4. SONUÇ

Modern ve ataerkil dünyada her gün ölüme mahkûm edilen kadınların sessiz çığlıklarının sesi olan sanat, sanatçılara zaman geçtikçe ne kadar sorumluluklarının olduğunu hatırlatmaktadır. Yaratılan sanat, günümüz teknoloji gelişiminden de olumlu şekilde yararlanmış olup sonunda adaleti, sevgiyi ve şefkatı güçlü çığlığıyla haykırarak, sağır kulakların duymasını ve görmesini sağlayacaktır. Genel itibariyle portre fiziksel bedene ait olmayan, insanın derinliğindeki, görülmeyenini, saklı yönlerini, ruhsal durumlarını yüz aracılığıyla dışavurarak varolur. Çoğu zaman bu yüzlerden anlaşılan görecelidir. Afgan kızı portresi ise; Anadolu kültüründe yer alan kadınların somut yaşam hikâyesi ve sonsuzluğa gömülü belirli bir iklimde yaşanan gündelik bir insanın temsilidir. Bu portre fotoğrafında esen sessizlik çığlığını vücut dilinden duyularak, belki de tüm Ortadoğu da ki çile çekmiş kadınların temsilidir.

Son olarak bu fotoğrafı uzun yıllardır güvensizlik ve savaş içinde yaşayan Afganistan halkının mücadele ve direnişinin bir sembolü olarak da değerlendirebiliriz.

KAYNAKÇA

Ayan, A. *Sanatçılar Üzerine Yayınlanmış Yazıları*. Yapı 159. 1995.

Berger, J. *Portreler: Sanatçılar üzerine yazılar* (1.Baskı) (Çev. Beril Eyüboğlu, 2017), Metis Yayınları, ISBN-13: 978-605-316-132-5. 2018.

Evans, John. *Juveline pieces: On theUtility Of Paintings* (3. Baskı). Londra. 1797.

Leppert, R. *Sanatta Anlamın Görüntüsü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2002.

MEB. *Grafik ve Fotoğraf, Portre Fotoğrafı,* Ankara. 2013.

Marin, L. *İmgenin İktidarı*, Dost Kitabevi, Ankara. 2013.

Michener, J.*Unguarded,Untold, Iconic: Afghanistan Through The Lens of Steve McCurry.* Art Museum.

Partanaz, P. *Resim Sanatında 19. Yüzyılın Sonundan Günümüze Portre* (Yüksek Lisans Eser Metni)**,** Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Anasanat Dalı, İstanbul. 2007

Turani, A. *Dünya Sanat Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi. 1992.

İNTERNET KAYNAKÇA

Newman, C. *A Life Revealed.* National Geographic. Yayın tarihi 1 Nisan 2002, https://www.nationalgeographic.com/magazine/article/afghan-girl-revealed. (ErişimTarihi: 18.01.2021).

Tondo, L ve Hilaire, E. *It's eartbreaking: Steve McCurry on Afghan Girl, a portrait of past and present*. Steve McCurry'ile röportaj. https://www.theguardian.com/global-development/2021/sep/20/its-heartbreaking-steve-mccurry-on-afghan-girl-a-portrait-of-past-and-present. (Erişim tarihi: 01.02.2022).

GÖRESEL KAYNAKÇA

Görsel 1: https://afterhoursbooks.myshopify.com/products/in-the-shadow-of-mountains
Görsel 2: https://stevemccurry.com/galleries/portraits
Görsel 3: https://stevemccurry.com/galleries/portraits
Görsel 4: https://ethertongallery.com/exhibitions/13-steve-mccurry-its-own-place-and-feeling/works/
Görsel 5: https://ethertongallery.com/exhibitions/13-steve-mccurry-its-own-place-and-feeling/works/
Görsel 6: https://ethertongallery.com/exhibitions/13-steve-mccurry-its-own-place-and-feeling/works/
Görsel 7: https://ethertongallery.com/exhibitions/13-steve-mccurry-its-own-place-and-feeling/works/
Görsel 8: https://ethertongallery.com/exhibitions/13-steve-mccurry-its-own-place-and-feeling/works/
Görsel 9: https://ethertongallery.com/exhibitions/13-steve-mccurry-its-own-place-and-feeling/works//
Görsel 10: https://www.milliyet.com.tr/kultur-sanat/afgan-kiz-fotografcisi-steve-mccurry-turkiye-de-1797605
Görsel 11: https://www.milliyet.com.tr/kultur-sanat/afgan-kiz-fotografcisi-steve-mccurry-turkiye-de-1797605
Görsel 12: https://www.milliyet.com.tr/kultur-sanat/afgan-kiz-fotografcisi-steve-mccurry-turkiye-de-1797605
Görsel 13: https://www.milliyet.com.tr/kultur-sanat/afgan-kiz-fotografcisi-steve-mccurry-turkiye-de-1797605
Görsel 14: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eerbet_G%C3%BCla#/media/Dosya:200pxSharbatGula2002.JPG
Görsel 15: https://en.wikipedia.org/wiki/Afghan_Girl

TÜRKİYE'DE GAZETE SATIŞLARINA COVID-19 ETKİSİ: BİR DURUM ANALİZİ

Dr. AHMET CEVDET AŞKIN [1]

[1] Bağımsız araştırmacı/ Independent Researcher

- ORCID ID: 0000-0002-2049-2941

ÖZET

İnternet ve dijital teknolojinin sunduğu imkânlar, dünyada ve Türkiye'de yazılı basını varoluşsal bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Son yirmi yıl, gazetecilik alanında ayakta kalmanın yol ve yöntemlerinin arayışına tanıklık etmiştir. Yazılı basın önce internet siteleriyle bütünleşen melez bir modele yönelmiş, ardından özellikle sosyal medyanın yaygın kullanımı karşısında yeni mecranın olanaklarından yararlanmaya çalışmıştır. Ancak kâğıt baskı gazetenin bir önceki güne ait haberleri veriyor olmasından kaynaklanan yapısal sorunun baskısı devam etmiş, satışlardaki düşüş eğilimini tersine çevirmek genel olarak mümkün olmamıştır. COVID-19 pandemisinin Türkiye'de gazete satışlarına etkisini inceleyen bu çalışmada, küresel çapta yazılı basının genel duruma değinildikten sonra Basın İlan Kurumu verilerine dayanarak sektörün son durumuna ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre 2017 yılında kurumun şartlarını karşılayan 38 gazetenin günlük bazda ortalama toplam satışı 2.964.979'dur. 2018 yıl sonu itibarıyla sayısı 35'e düşen gazetelerin ortalama satışı 2.808.545 iken; 2019 sonunda gazete sayısı 29'a, ortalama satış ise 2.349.906'ya gerilemiştir. Pandeminin yaşandığı 2020 yılının sonunda gazete sayısı 27'ye, ortalama toplam satış ise 1.904.771'e düşmüştür. Nihayet 2021'de gazete sayısı aynı kalırken satışlar 1.672.139'a gerilemiştir. Genel olarak bakıldığında Türkiye'de son beş yıllık dönemde ulusal çapta dağıtımı yapılan ve kurumun ilan alma şartlarına haiz gazete sayısı 38'den 27'ye, günlük ortalama toplam satışlar ise 2.964.979'dan 1.672.139'a düşmüştür. Diğer bir ifadeyle son beş yılda Türkiye'de gazete satışlarında 1.292.840'lık kayıp söz konusu olup, bu durum oransal olarak yaklaşık yüzde 44'lük dramatik bir düşüşe karşılık gelmektedir. Pandemi dönemi olarak alınan 21 aylık süreyi kapsayacak şekilde Nisan-Aralık 2020'da ortalama günlük satışın 1.850.847, 2021 yılında ise 1.672.139 olarak gerçekleşmiş olması; COVID-19'un gazetecilik sektöründe yaşanan tiraj kaybının daha da artmasına neden olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gazete Satışları, Yazılı Basın, COVID-19, Pandemi

THE IMPACT OF COVID-19 ON NEWSPAPER SALES IN TURKEY: A SITUATIONAL ANALYSIS

ABSTRACT

The print media all over the world faces an existential problem due to the possibilities offered by the internet and digital technology. The last two decades have witnessed the search for ways and means to survive in journalism. Newsapers first turned to a hybrid model that integrates

with internet sites and then tried to take advantage of the opportunities of the new medium, especially in the face of the widespread use of social media. However, the pressure of the structural problem arising from the fact that the paper-printed newspaper gave the previous day's news continued, and it was not possible to reverse the downward trend in sales in general. In this study, which examines the impact of the COVID-19 pandemic on newspaper sales in Turkey, after mentioning the general situation of the global print media, an evaluation of the sector's latest situation was made based on the data of the Press Advertising Agency. Accordingly, the average daily sales of 38 newspapers meeting the conditions of the institution in 2017 was 2.964.979. As of the end of 2018, the average sales of newspapers, whose number had decreased to 35, was 2.808.545; At the end of 2019, the number of newspapers decreased to 29, and the average sales to 2.349.906. At the end of 2020, when the pandemic was in full swing, the number of newspapers decreased to 27, and the average total sales decreased to 1.904.771. Finally, in 2021, although the number of newspapers remained the same, sales declined to 1.672.139. All in all, while the number of newspapers meeting the institution's conditions to receive advertisements, and distributed nationally in Turkey in the last five years, decreased from 38 to 27, the average daily sales decreased from 2.964.979 to 1.672.139. In other words, there has been a loss of 1.292.840 in newspaper sales in Turkey in the last five years, which corresponds to a dramatic decrease of approximately 44 percent. Including the 21 months taken as the pandemic period, the average daily sales were 1.850,847 in April-December 2020 and 1.672.139 in 2021; It suggests that COVID-19 has caused a further increase in the loss of circulation in the journalism sector.

Key Words: Newspaper Sales, Print Media, COVID-19, Pandemic

1. GİRİŞ

İnternet ve dijital teknolojinin iletişim alanında yarattığı değişim ve dönüşümler dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yazılı basını bir varoluş mücadelesine sürüklediği bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda medya kuruluşları yazılı mecrada faaliyet gösteren yayınlarının satış rakamlarındaki düşüş ve bunun sonucu gelir kayıplarıyla karşı karşıya kaldıklarından dijital teknolojinin iletişim alanındaki uygulamalarıyla bütünleşen melez bir modele yönelmişlerdir (Barthelemey et al., 2011; Dwyer, 2010; Fidler, 1997). Bu nedenle son yirmi yılı kapsayan dönem gazetelerin yeni iletişim modeline kendilerini uyarlama çabalarına tanıklık etmiştir. Yine de gazetelerin satışlarındaki genel düşüş eğilimi devam etmektedir. Bu eğilim 2019 yılının sonlarında Çin'den dünyaya yayılan COVID-19'un pandemik seyriyle daha da güçlenmiştir (Newman et al., 2021). 10 Mart 2020 tarihinde açıklanan ilk vaka ile birlikte Türkiye de pandemi sürecine dahil olmuş, alınan tedbirler ve çeşitli düzeylerde kapanmalarla kamu sağlığı korunmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, alanda konuyla ilgili çalışmalara işaret edildikten sonra Türkiye'de 2017-2021 tarihleri arasında ulusal ölçekte dağıtımı yapılan İstanbul merkezli gazetelerin satışları incelenerek pandemi sürecinin bu satışlara olan etkisi anlaşılmaya çalışılacaktır.

2. YAZILI BASININ HAYATTA KALMA MÜCADELESİ

Gazetecilik sektörünün internetin günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmesi ve dijital teknolojinin sağladığı mobil cihazların yaygın kullanımının bir sonucu olarak ikili bir krizle karşı karşıya kaldığı gözlemlenmektedir (Barthelemey et al., 2011). Günümüzde insanların haberlere eriştikleri mecralar geçmişe göre büyük bir farklılık arz etmektedir. Gazete, radio ve televizyon gibi geleneksel mecralar, belli ölçülerde enformasyon kaynağı olma özelliklerini devam ettirseler de artık haber portalları, internet gazeteleri, bloglar ve sosyal medya gibi çevrimiçi haber mecraları ön plana çıkmıştır. Gazeteler, geleneksel medya kategorisi içinde en zor durumda olan mecrayı temsil etmektedir. Haber, ortaya çıktığı andan itibaren çevrimiçi mecralardan tüketicisine ulaşırken, ertesi gün gazetelerde okunma ihtiyacını da ortadan kaldırmaktadır. Bunun sonucunda önce gazetelerin satışları ardından da reklam ve ilan gelirleri düşmektedir. Dolayısıyla geleneksel gazetece sektörü bir yandan içerik, diğer yandan da gelir baskısı altında ikili bir kriz yaşamaktadır.

Çevrimci haberciliğin hızlı gelişimi geleneksel gazeteleri haberleri kendi websitelerinde yayınlama zorunda bırakmıştı. Ancak cep telefonlarının işlevlerinin dijital teknolojinin gelişimine koşut olan artışı, gazeteleri telefonlara indirilen uygulamalar üzerinden websitelerinin dışında içerik sunumuna yönlendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında yazılı basının ayakta kalma şansının giderek azaldığını söylemek mümkündür.

COVID-19 pandemisinin, son yirmi yılda yaşanılan değişimlerin gazetecilik sektörü üzerinde yarattığı baskıları artırdığına ve genel trendleri güçlendirdiğine işaret edilmektedir (Newman et al., 2021). Bir başka ifadeyle pandemi zaten zor durumda olan sektörü daha da kötü duruma sokmuştur. Medya şirketleri yeniden yapılanmaya giderek çalışan sayısını azaltmakta ve dijital iş modellerini güncelleyip güçlendirmektedir. International Federation of Journalists, bu durumun gazetecilerin ücretlerinde kesintiye, çalışma koşullarının kötüleşmesine ve işlerini kaybetmelerine yol açtığına işaret etmektedir (2021). Türkiye'de de gazetecilerin düşük gelir ve kitlesel işten çıkarmalar sonucunda *freelance* çalışmanın yaygınlaştığı ve bu çalışma biçiminin sektörde normalleştiği gözlemlenmektedir. Diğer taraftan dijital teknolojinin imkânları da gazetecilik faaliyetinin *freelance* çalışanlara taşere edilmesini kolaylaştırmaktadır (İlyas, 2022).

3. TÜRKİYE'DE PANDEMİ DÖNEMİNDE GAZETE SATIŞLARI

Türkiye'de 10 Mart 2020 tarihinde ilk COVID-19 vakasının duyurulmasıyla başlayan ve bu çalışmanın kaleme alındığı zamana kadar etkinliğini sürdüren pandemi koşullarının gazetecilik alanına olan etkileriyle ilgili yapılmış iki çalışma göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi İbrahim Sena Arvas (2020) tarafından yapılan ve vaka açıklamasından üç ay öncesi ile üç ay sonrasında gazete satışlarını karşılaştıran çalışmadır. Arvas, söz konusu dönemde pandemi nedeniyle satışların yüzde 20 oranında düştüğünü tespit etmiştir. Diğer çalışma ilk vakanın ortaya çıkışından sonraki bir yılda gazete satışlarında değişimi inceleyen Şenol Çarık'a (2021) ait olup, söz konusu dönemde yüzde 14,11'lik bir azalışa işaret etmektedir.

Bu çalışmada ise Türkiye'de Basın İlan Kurumu'ndan resmi ilan alma şartlarını yerine getiren İstanbul merkezli olup ulusal çapta dağıtımı yapılan gazetelerin 2017-2021 tarihleri arasında günlük ortalama toplam satış rakamları temel alınmaktadır. İncelenen beş yıllık dönemin son

21 ayı pandemi dönemi olarak kabul edilmekte ve bu dönemin satış rakamlarına olan etkisi araştırılmaktadır.

Basın İlan Kurumu Genel Müdürlüğü'nden elde edilen verilere göre 2017 yılında kurumun şartlarını karşılayan 38 gazetenin günlük bazda ortalama toplam satışı 2.964.979'dur. 2018 yıl sonu itibarıyla sayısı 35'e düşen gazetelerin günlük ortalama toplam satışı 2.808.545 iken 2019 yıl sonunda gazete sayısı 29'a, günlük ortalama toplam satış ise 2.349.906'ya gerilemiştir. Pandeminin yaşandığı 2020 yılının sonunda gazete sayısı 27'ye, günlük ortalama toplam satış 1.904.771'e düşmüştür. Nihayet 2021'de gazete sayısı aynı kalırken satışlar 1.672.139'a gerilemiştir. Türkiye'de son beş yıllık dönemde ulusal çapta dağıtımı yapılan gazete sayısı 38'den 27'ye, günlük ortalama toplam satışlar ise aşağıdaki grafikte de görüldüğü gibi 2.964.979'dan 1.672.139'a düşmüştür. Diğer bir ifadeyle beş yılda Türkiye'de gazete satışlarında 1.292.840 adet kayıp söz konusu olup, bu durum oransal olarak yaklaşık yüzde 44'lük dramatik bir düşüşe karşılık gelmektedir.

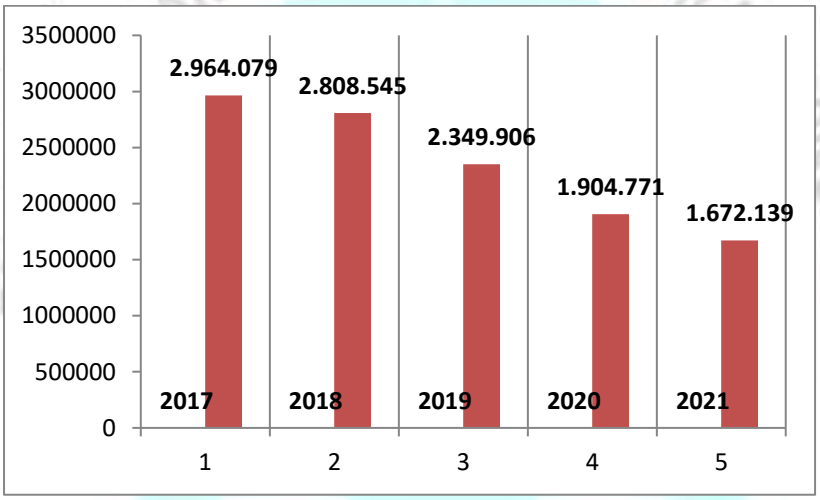

Görsel 1. 2017-2021 Yıllarında Günlük Ortalama Gazete Satışları

Basın İlan Kurumu verilerine gören pandemi dönemi olarak alınan Nisan-Aralık 2020 döneminde ortalama günlük satışın 1.850.847, 2021 yılında ise 1.672.139 olarak gerçekleşmiş olması, COVID-19'un gazetecilik sektöründe yaşanan tiraj kaybının artmasına neden olduğunu düşündürmektedir. Çünkü 2020 yılında günlük ortalama gazete satışları bir önceki yıla göre 445.135 adet ya da oransal olarak yaklaşık yüzde 19 azalırken, pandemi döneminin ilk dokuz ayında günlük ortalama satışlarda 449.059 adet ya da oransal olarak yaklaşık yüzde 21'lik azalış gözlemlenmektedir. 2021 yılında günlük ortalama satışlar yine pandemi öncesi 2019 yılına göre 677.767 adet ya da oransal olarak yaklaşık yüzde 29'luk azalış sergilemektedir. Dolayısıyla Türkiye'de yazılı basının kan kaybı, pandemi döneminde, özellikle de 2021 yılında hızlanmış görünmektedir.

Yazılı basında söz konusu gerileyişin olması habere ve bilgiye ulaşma ihtiyacı ve iştahında bir gerilemeye işaret etmemektedir. Tam tersine pandemi döneminde dünya çapında yürütülen araştırmalar tüketicilerin geleneksel medya ve sosyal medya mecralarını kullanmalarında artış olduğunu göstermektedir. Bozkanat, COVID-19 küresel sağlık krizi boyunca izolasyon ve

karantina tedbirleri nedeniyle medya kullanımının arttığına, X kuşağının ağırlıklı olarak televizyona, Z kuşağının ise video içeriklerine yöneldiğine dikkat çekmektedir (2021).

4. SONUÇ

Bu çalışmada ilk olarak kitle iletişim araçlarından en eskisi olan yazılı basının özellikle son yirmi yılda dijital teknolojinin iletişim alanında yarattığı değişim ve dönüşümlerin sonucu olarak varoluşsal bir kriz yaşadığına, gazete satışlarının düşüş trendini sürdürdüğüne, gazetecilerin çalışma koşullarının kötüleştiğine, gelirlerinin düştüğüne ve işlerini kaybettiklerine dikkat çekildi. Ardından Türkiye'de 2020-2021 yıllarında yaşanan pandemi koşullarının gazete satışlarını ne ölçüde etkilediği araştırıldı. Ulusal ölçekte dağıtımı yapılan gazetelerin son beş yıldaki satışlarına ilişkin Basın ve İlan Kurumu'ndan elde edilen veriler temelinde yapılan analiz, Türkiye'de 2017 yılında ulusal çapta dağıtımı yapılan 38 gazetenin günlük bazda ortalama toplam satışının 2.964.979 iken, 2021 yılında gazete sayısının 27'ye, satışların ise 1.672.139'a gerilediğine işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle son beş yılda gazete satışlarında yüzde 44'lük sert bir düşüşün yaşanmış olması dikkat çekmektedir. Öte yandan ilk COVID-19 vakasının açıklandığı mart ayını takiben başlayan 21 aylık dönemde yazılı basının tiraj kaybının daha da arttığı göze çarpmaktadır. Daha somut ifadeyle, pandemi öncesi 2019 yılına göre gazete satışlarında 2020 yılının 9 ayında yüzde 21, 2021 yılında ise yüzde 29 oranında düşüş yaşandığı görülmektedir.

Ortaya çıkan bu tablo, Türkiye'de yazılı basının varoluşsal krizinin derinleştiğini düşündürtmektedir. COVID-19 pandemisinin bu sektörde kalıcı arazlar bırakması halinde, yani gazete satışlarında hızlı düşüş eğiliminin kronikleşmesi durumunda gelecek beş yıllık dönemde bayilerde satın alınabilecek çok az sayıda gazetenin kalacağını ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Arvas, İ. S., *COVID-19 Pandemisinin Türkiye'deki Gazete Tirajlarına Etkisi*, Communication in the Millennium, 17th International Symposium, 4-13. Eskişehir, 2020.

Barthelemy, S., Matthew, B., Tim, C., Adrienne, J., & Katerina, K., *The Future of Print Media*, Capstone Report, 2011.

Bozkanat, E., Koronavirüs Salgınında Medya Kullanımı: Küresel Raporlar Üzerinden Bir Derleme, *Etkileşim*, 7, 216-234, 2021.

Collective, *White Paper on Global Journalism*, IFJ/ Brussells, 2021.

Çarık, Ş., Koronavirüs Salgınının Yazılı Basına Etkileri Üzerine Bir İnceleme Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi, Bahar, 6, 97-110, 2021.

Dwyer, T., *Media Convergence*, Open University Press/ UK, 2010.

Fidler, R., *Mediamorphosis: Understanding new media. Journalism and communication for a new century*, Pine Forge Press/ Thousand Oaks, 1997.

İlyas, Ö., *Freelance Emek*, İletişim/İstanbul, 2022.

Newman, N., Fletcher, R., Schulz, A., Andı, S., Craig, R., & Nielsen, R. K. , *Digital News Report 202,* The Reuters Institute for the Study of Journalism/ Oxford, 2021.

NURETTİN TOPÇU VE BENEDİCDUS DE SPİNOZA'DA ÖZGÜRLÜK (AKSİYON MU CONATUS MU ?)

Öğretim Görevlisi, HABİBE KULLE GÜN
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Kırıkhan Meslek Yüksekokulu,

- ORCID:0000-0002-4027-0684.

ÖZET

Türk siyasal hayatında ve Türk-İslam düşüncesinde önemli bir yeri olan Nurettin Topçu kapıldığı aksiyon felsefesi ile çoğu düşünürü eleştirmiştir. Eleştirdiği düşünürlerden bir tanesi de Benedicdus de Spinoza'dır. İnsanlığın uzun yıllardır üzerinde düşündüğü ve her filozofun değindiği bir konu olan özgürlük konusunda Nurettin Topçu ve Spinoza da değinmişlerdir. Nurettin Topçu Spinoza'nın özgürlük anlayışını belirlenimci, nedensellik, deizm ve kendisinin etkilendiği hareket/eylem açılarından ele alarak eleştirmiştir. Bu eleştirisini yaparken de etkilendiği Maurice Blondel'in aksiyon felsefesinden faydalanmıştır. Spinoza'nın özgürlüğünün şimdiyi şimdiye kıyaslayan ve gelecekten uzak bir aksiyon olarak değerlendirmesi nedeniyle hareketsiz olmakla eleştirir. Bu çalışmada öncelikle Nurettin Topçu ve Spinoza'nın özgürlük anlayışına değinilmiştir. Daha sonra Nurettin Topçu'nun Spinoza'yı eleştirilerine yer verilmiştir. Son olarak Nurettin Toopçu'nun Spinozayı eleştirileri değerlendirilmiştir. Netice olarak da Spinoza'nın özgürlük anlayışının bir conatus (çaba) ile başlayan geleceğe dönük bir özgürlük çabası olduğu ve bu nedenden dolayı Nurettin Topçu'nun eleştirisinden farklı olarak Spinoza'nın özgürlük anlayışının şuurlu bir özgürlük ve hareketi esas edinen anlayışı içerisinde taşıyan bir içkin özgürlük görüşüne sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Nurettin Topçu, Spinoza, Özgürlük.

1. BÖLÜM: NURETTTİN TOPÇU VE ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

Hareket[1] felsefesinin Türkiye'deki temsilcisi olan Nurettin Topçu (Kök, 1995:14) bu kavramı Maurice Blondel'den etkilenerek benimser. Buna göre topçuya göre dünya üç şeyin birleşimidir. Varlık (hareket noktası), düşünce (kılavuz ve iş) ve hareket (hayatın amacı)dır (Topçu, 1974:15).Hareketimizi belirleyen etkiler, bizim tarafımızdan tercih edilmiş, kararlaştırılarak atanmışlardır (Blondel, 1893:112'den aktaran Topçu, 2011:67). Bu anlamda Blondel'de olduğu gibi Topçu'da da hayatın merkezi veya anlamı, insanın tözü harekettir (Topçu,1995:62). Nurettin Topçu'nun hürriyet anlayışının çıkış noktasıda Blondel'den ödünç aldığı ifadelerle harekettir. Aslına bakılırsa yaratma bir gerçektir ve bütün gerçeklik yaratma

[1] Hareket kavramını bireyin eylemi olarak kullanan Nurettin Topçu, özgür olanın eylem yani hareket olduğunu vurgular (Topçu,2013:51).

olgusundan çıkar. Şuurda ise sadece bir hürriyet (özgürlük) imkanı mevcuttur. Hürriyette ise bir imkanlar çokluğu vardır. Bu çokluk hareketin birliğine ulaşınca hürriyet de zorunlu olarak ortaya çıkacaktır (Blondel, 1893:112'den aktaran Topçu, 2011:67). Bu çokluktan düşünce meydana gelir. Bu düşünce zamanla çokluğun yerini alır. Böylece düşüncenin birliği hareket olmak ister (Blondel, 1893:112-115'den aktaran Topçu, 2011:67).İnsan hareketinde hürriyetin habercisi olmak ister. İsyan da bakıldığı zaman bu hürriyetin habercisidir (Topçu,2011: 39). İnsan ancak hareketten sonra gerçekten hür olur. Hareket insanı değiştirir. Hareketten sonra sahip olduğu güçlerin farkına varırsa kendisini daha iyi bilir ve tanır. İnsan kendi kendisini tanımaya sadece kendi hareketi içinde ulaşır. Hürriyet sorunu da bu noktada kendi kendini hareket ile hareket ile birlikte ortaya çıkar. Hürriyet hareketin tam ortasında ve hareket tarafından ortaya konuluyor. Hareket ederken insan hürriyeti insanı yeni bir hayat biçimine doğru sürükler (Blondel, 1893: 356'dan aktaran Topçu, 2011:68). Nurettin Topçuya göre hürriyetin her çeşit açıklamasında bu hürriyeti mümkün kılan ve onu belirleyen bir unsur vardır. Ancak insan hürriyeti ise olgudur (Topçu, 2011:71). Ona göre var olmak hareket etmek ve düşünmek demektir.Topçuya göre düşünmede kalan şey hüriyet değildir, ona göre hürriyet harekettedir. Bu özgürlük anlayışında içten ve dıştan herhangi bir zorlama yoktur. İradeye dışarıdan ve içeriden yabancı bir kuvvet uygulanamaz. Bu iradenin kendi seçimi ile yine kendisini belli bir hareket ile zorlayabilmesi ile elde edilebilir. Bu özgürlüğün kendisini belirlenimden kurtarabilmesi için birbirine zıt gibi görülen isyan ve iman ile hareket içerisinde önem kazanmış olur. Bu noktadan sonra belirli bir hedefi olan birey özgür hareketle yeni bir değişim ve gelişim gerçekleştirerek dışarıdan ve içeriden engellere (zorlamalara) karşı kendisinin dışına çıkmış olur. Bu yönüyle özgür hareket aslında isyan ile daimi olarak ilişki içerisinde olan temelde bir isyandır (Aydoğdu, 2009: 444). İnsanın eylemlerinde ona göre hiçbir şey tesadüf değildir. Olasılıklardan yola çıkarak ruhta oluşan yargı hareketleri belirler. Bu olasılıklar izlenimler ile oluşur. Topçuya göre izlenim olmadan harekete geçilemez. Bundan dolayı harekette büyük oranda izlenim payı her ne kadar iradi olsa da tam olarak bir belirlenme hali de mevcuttur. Bu sebepledir ki hareket aydınlatıcı ve zekidir. Eğer izlenimler olmasaydı hareket kör kalırdı. Hareket önceden hür olarak belirlenmiştir ve bu zorunludur (Topçu,2011: 67). Topçu'ya göre daha öncede bahsedildiği gibi bireyin tercihlerini belirleyen ve eylemlerini etkileyen iç ve dış kuvvetler vardır. Topçu bireyin dışından gelen toplumsal, öfke, korku vb. ile içinden yani kendisinden kaynaklanan alışkanlık, ihtiras vb. kuvvetlerden birey iradesini kurtarınca hür olacaktır. Bundan dolayı ona göre asıl özgürlük bireyin içten ve dıştan gelen bu tür engelleri aşma kuvvetinde yatar. Bunu yaparken sadece itmez aynı zamanda bireyi frenler. Bundan dolayıdır ki bireyin bazen harekete geçerek bazı eylemleri gerçekleştirmesi ve bazen de bazı eylemleri gerçekleştirmemesi yine iradesinin göstergesidir(Topçu, 2012: 151).Sorumluluk kavramına gelindiğinde ise Nurettin Topçu onu özgürlüğün şartı olarak görür. Özgür iradenin belirleyici bir unsuru sorumluluktur. Bireyi özgürlüğe zorunlu kılan unsur sorumluluktur. Sorumluluk birey de içine yerleşmiş olan bir özgürlüktür. Çünkü birey hareketten önce sorumludur (Topçu, 2012: 97). Sonuç olarak Nurettin Topçu özgürlüğü bireyin kendi kendisini bir eyleme veya harekete zorlaması olarak tanımlar. Çünkü ona göre özgürlük içeriden ve dışarıdan herhangi bir yabancı güç tarafından zorlanmaksızın sadece kendisi tarafından kendi seçimi ile hareket etmesi, bu harekete kendisini zorlamak için iradeye sahip olması kudretidir (Topçu, 2012: 151).

2. Bölüm: BENEDİCDUS DE SPİNOZA'DA ÖZGÜRLÜK

Spinoza'dan önce ve Spinoza'nın kendi yaşadığı çağda dahil hatta bunların örneğine günümüzde de rastlayabileceğimiz özgürlüğe dair açıklamaların "aşkıncı[2]" bir anlayış ile açıklandığını vurgulamak gerekir. Oysa Spinoza'nın felsefesinin çıkış noktasını "içkinci anlayış veya yaklaşım[3]" oluşturmaktadır. Spinoza'yı farklı kılan ilk ayrım budur. İkinci farklı kılan ise evrendeki şeyleri açıklarken matematik ve geometriyi birbirinden ayırmış olmasıdır. Çünkü matematik kesindir ve bir kendinden öncekine bağlıdır. Geometride ise bir diğerine öncelenmez (Kulle,2020:45-46).Gökberk'ten aktarmak gerekirse Spinoza için evren ve Tanrı arasında geometrideki uzay ve nesneler arasındakine benzer bir ilişki vardır. Geometri de nesnelerin var olmasını sağlayan şey uzaydır. Geometrik cisimler uzaydan zorunlu olarak çıkarlar (Gökberk, 2002:262). Yine Spinoza'nın diğer düşünürlerden özellikle onu ahlak bilimci olarak kabul edenlerden farkı Deleuze referansla etik ile ahlakı birbirinden ayırmış olmasıdır (Deleuze, 2008:187-190).Bir diğer nokta Spinoza zorlama ile zorunluluğu da birbirinden ayırarak felsefesini ve düşünce dünyasını şekillendirir. Akal'ın vurguladığı gibi olması gereken bireyin içerisinde bulunduğu doğanın zorunluluğunu kabul ederek, ona göre/uygun davranması ve onu kabullenmesi olacaktır (Akal,2006:32,39). Spinoza'nın felsefesini okurken veya anlamaya çalışırken onun akıl ile duyguları birbirinden ayırdığı ve bunlar arasında kurduğu ilişkiye dikkat etmek gerekir (Kulle,2020: 48-49). Spinoza'nın felsefesi ele alınırken ve anlamaya çalışılırken bu noktalara dikkat etmek gerekir. Aksi halde Spinoza'nın aşkıncılık yanılsamaları olarak tanımlayabileceğimiz belirlenimcilik, öz bilinçten yoksun özgürlük, bilinçsizlik, istenç, nedensellik vb. içerisine dahil edildiği görülür. Ergün'ün ifadeleriyle bu yanılsamalardan yola çıkarak yapılacak olan özgürlük tanımı, kişiyi ahlak anlayışında olduğu gibi aşkıncılığın bu yanılsamalarına götürür (Ergün, 2015:118).Deleuze'ün sürekli vurguladığı gibi Spinoza'da açıkça bir hayat felsefesi resmedilir. Onun özgürlük anlayışı da doğal olarak bir istenç özgürlüğü değildir. Tam tersine Spinoza özgürlük ve istenç arasındaki bağı kopartır (Deleuze,2006: 33, 96).Bu bağı ve yanılsamaları aşmak, insanın zorunlu olarak özgür olduğunu vurgulamak için bireyin sahip olabileceği bilgi türlerini açıklar. Burada bunları özetleyerek anlatırsak, ilk/ birinci türden bilgi algı veya kulaktan dolma ya da keyfi işaretler yoluyla edinilendir. Bir diğeri/İkincisi deney ile elde edinilen daha önce anlık tarafından belirlenmemiş ve işlenmemiş olan algıdır. Bilgi türlerinden üçüncüsü bir şeyin özünü/cevherini ya bir nedenin etkisine bakarak ya da genel bir kavramdan bunu çıkarsayarak edinilen algıdır. Dördüncü ve son olan bilgi ise upuygun bilgidir. Yani bir şeyi kendi özüne ve en yakın sebeplerine göre bilmedir (*TIE*, 19, 20, 21'den aktaran Türkyılmaz, 2012). Spinoza bu bilgileri sınıflandırdıktan sonra bireyin çaba (conatus) göstererek, kudretimizi kullanarak bu bilgiler ve nedenleri arasındaki bağıntıları anlamamız gerektiğini vurgular. Fransez'in ifade ettiği gibi potentia (kudret, güç) kullanarak bağıntıların açık ve seçik bilgisine sahip olmaya gayret etmeliyiz. Her duyguyu açık ve seçik tanıdıkça, onları gerçek nedenin dışında başka dış nedenlere bağlamaktan kurtulmuş olacağız .Böylece duyguyu doğru düşünceye kavuşturmuş ve aşırı duygulardan, yanlışlarından kurtulmuş olacağız (Fransez, 2012:253). Bu anlamda

[2] Aşkıncı anlayış: yeniliğe kapalı olan, baskı ve dayatmanın yer aldığı, erekselcilik ve istemciliği içerinde taşıyan, bireyi toplum ve siyasal egemenin içerisinde eriten bir anlayış biçimidir (Küçükalp, 2009: 133).

[3] İçkinci Anlayış: Soyutların değil, somut şeylerin alanını kapsayan, somut bir dünyanın varlığını kabul eden, duyuları ve aklı rasyonelliğin ölçüsü olarak gören, bir şeylerin kabul gördüğü bir şeylerin dışlandığı, hiyerarşinin olmadığı bir sistemdir. Varlığın her halinin bir şeylerin "ifade" ediliş biçimi olduğunu kavrar ve her şeyin her şey için var olduğunu kabul eden bir sistemdir (Bumin, 2016: 78; ayrıntılı bilgi için Deleuze, 2006: 165).

Spinoza'nın bilgi türleri açıklaması ile bireyi adım adım bilinçlenmeye doğru gidecek yolu gösterdiğini söylemek de yanlış olmayacaktır.

Yukarıdaki bilgi türlerinden de anlaşılacağı üzere insanın özgürleşmesi aklın yetkinleşmesi ile mümkündür. Çünkü Spinoza'ya göre özgür olmak için temel koşul bu bulanık bilgilerden kurtulmaktır. Böylece insan fıtratına uygun bir eylem gerçekleştirerek özgür olur (Deleuze,2011:83). Spinoza da bir şey ya kendisi ile vardır ya da nedeniyle zorunludur. Buradan hareketle de beden kendi hareket/eylem gücü ile zihinde kendi eyleme/hareket gücü olan anlama gücüne ulaşınca (Deleuze, 2005: 118,83) insan Tanrısal olanı yani içindeki üretken gücü ortaya çıkarınca zorunlulukların bilgisine ulaşarak özgür kalacaktır (Kıraç, 2007: 38).

3. Bölüm: NURETTİN TOPÇU'NUN SPİNOZA'NIN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞINI ELEŞTİRİSİ

Spinoza'nın ve Topçu'nun özgürlük anlayışlarını veya özgürlüğe dair düşüncelerine değindikten sonra bu başlıkta Topçu'nun Spinozanın özgürlük anlayışına yönelttiği eleştirilerine yer verilecektir. Spinoza'nın özgürlük felsefesine yönelik olarak temelde hakim olan iki görüş mevcuttur: birinci görüşe göre Spinoza felsefesinde hürriyete hiç yer vermemektedir. İkinci görüşe göre ise Spinoza insanın kendi özünü gerçekleştirmesi gerektiğini savunmakta ve bu nedenle onun felsefesinde hürriyet kaçınılmaz olarak zorunludur (Fransez,2012). Nurettin Topçu da hem bir milliyetçilik hem de bir İslam düşüncesinin verdiği tesir ile birinci görüşün ağır bastığı eleştirileri Spinoza'ya yöneltmiştir. Bu eleştirilerini "İsyan Ahlakı (2011)" adlı eserinde Spinoza'ya göre hürriyet anlayışını (41-48) kendisi açıkladıktan sonra "Spinoza Doktrininin Tenkidi (49-53)" başlığı altında birinci olarak " Kurtuluş meselesi ve tabiatın anlaşılabilirliği" ve ikinci olarak "Hareketin gerçekliğinden hareket hürriyetine" şeklinde iki başlıkta ele almıştır.

İlk başlıkta Topçu Spinoza'nın kurtuluş meselesine çözüm aradığını ve insanı ebedi mutluluğa ulaştıracak olanı bulmaya yöneldiğini belirtmektedir. Buna cevaben Spinoza'nın mutluluğu ruh huzurunda, mükemmel bir sükunette bulunabileceğini vurguladığını, Tabiatın bize sükunet sunduğunu vurguladığını aktarır. Buradan hareketle Topçu nizamın olması için tabiat olaylarının kesin olması gerektiği sonucuna ulaşarak Spinoza'yı determinist olmakla ilk olarak eleştirir (Topçu, 2011: 49). Daha sonra Topçu Spinoza'nın kurtuluş ve sükunete ulaşmak için ruhi olayları da tabiat olaylarına benzer şekilde ele alındığını ve bununda kesin bir determinizme onu götürdüğünü savunarak eleştirir (Topçu,2011: 50). Daha sonra Spinoza'nın insan hayatını matematik ilimlerinden, geometri ile ahlaki anlamda ele aldığını vurgular. Bunu " *geometrik ve kesin formülleri bize model*" olacaktır şeklinde dile getirmiştir (Topçu,2011:50). Böylece Spinoza'nın matematik ilimi olarak görülen geometriye göre ahlaktan yola çıkarak insanın ruhi ve bedeni yönünü tabiat olayları gibi kesinliğe bağlayarak açıkladığını belirtmektedir.

Topçu, Spinoza'yı ikinci olarak eleştirdiği husus olan hareket felsefesinden yola çıkarak yönelttiği eleştiri ise Spinoza'nın Varlık'ın tek bir cevher olduğunu vurgulaması ve diğer bütün her şeyi insanın bu zeka varlığından çıkarmak olduğunu söyleyerek eleştirir (Topçu,2011:52). Benzer eleştiriye Topçu'nun bir başka eseri olan "Ahlak Nizamı (1999)" adlı eserinin üçüncü bölümünü oluşturan "İnsanlar ve Yahudiler (205-209) " başlığında rastlanır. Topçu Spinoza'yı bura da tabiatın tamamı olarak Allah'ı varlıktaki tam zorunluluğun içine hapsettiği (Topçu, 1999: 206) yönünde milliyetçi tavrı ve küçümseyici ifadeleriyle eleştirmiştir. Topçu'ya göre hareketin kendisi özgürdür. Ona göre hareket inkar edilirse özgürlükte inkar edilmiş olur.

Çünkü ona göre özgürlük, gerçekten hareket edebilmektir. Böylece insan hareket ederek tabiatın determinizmine karşı koymakta, başkaldırmaktadır (Topçu,2011:53). Spinoza ise Topçu'nun bu hareket felsefesinden yola çıkarak tanımladığı özgürlük anlayışına göre insanı kendi zekası ile birlikte tabiatın bir ögesi haline getirip, insanın evrensel olan ve hür olan hareketini inkar etmektedir. Böylece insanı köleleştirmektedir (Topçu,2011:53). Netice olarak Topçuya göre Spinoza'nın huzur ve sükunet bulmak için çıktığı bu yolda insan hareket mahiyetine aykırı olarak kendisini hürlükten köleliğe hapsetmekte (Topçu,2011:53) ve Allah'a isyan etmektedir (Topçu,1999:206).

4. Bölüm: NURETTİN TOPÇUNUN SPİNOZA'YI ELEŞTİRİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Spinoza'nın özgürlük anlayışını ele aldığımız başlık altında onun felsefesinin dayanak noktaları belirtilmiştir. Bu dayanaklardan bir tanesi Spinoza'nın aşkıncı yaklaşım ve içkinci yaklaşımdan ikincisini seçmiş olmasıdır. Buradan yaklaşım ile olayları ele alan Spinoza klasik dönem felsefe anlayışının aşkıncı yaklaşıma kapılarak onun neden olduğu yanılsamları üç alanda toplar. Bunlar isten (istenç), özgürlük, ve ereksellik (nedensellik) yanılsamalarıdır. Özgür yanılsamasının nedeni de insanı tamamen bir isteme yeteneğine sahip olmasından kaynaklandığını vurgular. Klasik dönem felsefecilerine göre her şey insan içindir. Spinoza' göre ise bu durum insanın bilgisizliğinden kaynaklanmıştır (Bumin, 2010: 69). Topçu' da Spinoza'nın bu eleştirisine benzer şekilde durumun insanın bilgisizliğinden ileri geldiğini vurgulamıştır. Fakat o Spinoza'yı ruhani durumlardan kaynaklanan çalkantılı, bunalım hallerini tabiat ile aynı kesin bir determinizm ile bağdaştırarak bu durumdan kurtulunacağını kasıt ettiğini belirtmiştir (Topçu, 2011:49-50). Bu yönde de eleştirmiştir ancak Spinoza durumu bu şekilde bir kesinlikle ele almamıştır. Tanrı = doğa değildir, Yani insan= Tanrı değildir. Ülken'in ifadeleriyle açıklamak gerekirse Tanrı ve tabiat birbirine bağlıdırlar. Spinoza nedensellik kanunundan yola çıkarak varlık ile var eden arasında bir ilişki kurulamayacağının zaten farkındadır (Ülken,2015: 78). Topçu'nun bir diğer yanılsaması Spinoza'nın tabiat gücüne bağlı kaldığını ve ruhun bunu bilmemesinden dolayı bu durumla çarpıştığını veya çatıştığını vurgulamasıdır . İnsanında tabiatı gereği mutsuz ve endişeli olduğunu vurgulaması ve bunun nedeninin kesin olarak belirlenmiş olan kuralları bilmiyor oluşundan ileri geldiğini sürer ve eleştirilerini determinizm üzerinden bu şekilde sürdürür (Topçu, 2011:49). Oysa Spinoza tabiat gücünü değil Tanrısal gücü vurgular. Tanrısal güç, tüm varlıklarda eşit şekilde bulunmaktadır. Bu gücü ortaya çıkarabilirse varlık kendi gücüne ve hakkına kavuşabilecektir. Bu nedenle Spinoza'nın doğal hak kuramı ile siyasi hak kuramı aynıdır. Sivil yaşam doğa durumunun devamı niteliğindedir. Tanrısal güç herkese eşit şekilde dağılmış ve eşit şekilde herkese içkindir. Bunu fark edememeleri onları aşkınlığa sürükler (Balibar,2004:78-76). Spinoza'nın bilgisine ulaşmak dediği ve belirli dediği Topçu'nun ifadesiyle tabiatın değil bireyde var olan Tanrısal gücün bilinmemesidir. Yani Topçu bu noktada yanılmaktadır.

Yine Topçu Spinoza'yı ahlaki alanda kesin formüllerden ileri gelen tabiat olaylarında matematik ilimlerden özellikle geometri model edinilmiştir diyerek geometriyi zikretmiştir ve Spinoza'nın geometrik yöntemini eleştirmiştir. (Topçu,2011:50). Şunu belirtmek gerekir ki Spinoza olayları ele alırken adım adım ilerler. Aşkınlığın yanılsamasına düşmemek için içkinci yaklaşımı ve onun çokluğunu prensip edinir. Bu noktada Spinoza matematik ve geometriyi de birbirinden ayırmıştır. Matematiğin kesinliğin ve aşkınlığın alanı olduğunu geometrinin ise içkinliğin alanı olduğunu bilmektedir (Kulle, 2020: 45-46). …Ve Spinoza Descartes gibi

matemetiksel yöntemi değil kendi benimsediği geometrik yöntemi ile felsefesini şekillendirir (Ülken, 2015: 78). Yani Spinoza Topçu'nun ifade ettiği gibi "*ahlaki hayatı geometrik şekillerin özellikleri gibi incelenecektir"* den ziyade bir geometrik yöntem belirler. O kendi felsefesini anlatmadan önce var olan şeylerin gerçek anlamları ile bilinmeleri için gerekli olan yöntemi tanımlar. Kartezyen felsefe gibi akıl için belirgin olan şeylerin güvenliğini ispat edecek yöntemi kesinleştirip, belirlemez (Russ vd.,2012: 238-239). Bu açıklamadan Topçu'nun Spinoza'yı insanın ahlaki alanını geometrik şekillere göre açıkladığı eleştirisi yanlışlanmış olmaktadır. Topçu bu açıklaması ile yani matematik ile geometriyi tam olarak bir birinden ayırmadan yaptığı eleştiri ile Spinoza'yı kurtulmaya çalıştığı Kartezyen felsefenin ve Descartes'in aşkın yanılsaması ve düalistliğine hapseder.

Oysa ki Spinoza monist (Elmas, 2015:71) bir düşünürdür. Descartes tüm bilimlere uygulanan, kendi içinde bir kesinlik taşıyan matematiksel yöntemi ilke edinir. Buradan hareket ederek evrensel bir matematik yönteminin olduğunu düşünmüştür. Bu sayede de evrenin kodlarını ve diğer doğa bilimlerini açıklayabileceğine inanmıştır (Sorell,2009:30). Yani metoduna evreni ve diğer bilimleri uydurmuştur. Bu durumda Topçu'nun Spinoza'ya yöntemsel olarak yönelttiği eleştiriye karşılık gelir. Yani Topçu matematik ve geometrinin alanını ayırmadığı için Spinoza felsefesi ve hürriyet eleştirisinde yanlış kanıya varmıştır. Delbos (1893:501-503)'dan esinlenerek anlayış yeteneğinde konusunda Spinoza'nın H. Taine gibi bir reforma gittiğini düşünen Topçu bunun anca pozitif bilimler ve deney ile mümkün olduğunu savunmuştur. Bilimsel anlamda da evrenin canlı bir geometri olduğunu savunmuştur. Hayatı bilim yönetmelidir. Kendiliğinden yegane gerçeklik olduğu gibi bu da zeka ile anlaşılabilir. Hakikati ahlaki ve ilmi olarak ayırıp ahlaki olanın ilmi olan ile araştırılması gerektiğini savunur. Ahlaki hakikat ya sonuç ya amaçtır (aktaran Topçu 50-51). Burada Spinoza içkin anlayış ile aşkıncılığı eleştirerek ondan uzaklaşmıştır. Bu konuda Delbos'u Topçu referans göstermekte haklıdır. Ancak içkinlik anlayışında ahlaki hakikat amaç veya sonuç değildir. Bu içkinliğin kendisine de aykırıdır. Küçükalp'in belirttiği gibi içkinlik her şeyin üzerinde yer alan bir birlik ya da her şeyin ve Bir Şey'in sentezini meydana getiren özne ile ilgili değildir. İçkinlik kendinden başka bir şeye ait olmamaktır. Bu anlamda da içkinlik yaşamın kendisidir. Çünkü yaşam sadece kendi içinde farklılıkların akışını sağlamak için, çabalayarak akan bir güç ve bir neşedir (Küçükalp,2009: 138). Yaşamın kendisinde de ilmi hakikat ve ahlaki hakikat diye bir ayrım yoktur. Yani Topçu'nun ilimleri değerlendirmesinden yola çıkarak ulaştığı gibi insanın hakikati ahlak (2011:52) değildir. Yaşamın baştan sona kendisidir.

Topçu hareket felsefesinden yola çıkarak Spinoza'nın yanıldığı noktanın varlığın kaynağı olarak tek bir cevheri göstermesi ve insanın bütün hareketlerini bu zeka varlığından çıkarmak olduğunu belirtir. Hemen takibinde hareket ve zekanın farklı şeyler olduğunu, zekanın insanın bir kısmı olduğunu insanın bütününü veren diğer kısmınıda hareket olarak tanımlar.ve hareketi insanın cevheri olarak insanın bütününü verdiği için hareketi cevher olarak görmek gerektiğini vurgular, Hareketin somut ve evrensel olduğunu da belirtir. Düşünce ve hareketin gelişimini birbiri ile karşılıklı bir hale koyar. Düşünceyi hareketten doğan bir öge olarak görür. Cevher olarak gördüğü hareketten düşüncenin doğduğunu ve uzamsal olarak hareketten beslendiğini ve hereketi önden ve arkadan kuşattığını, hareketin ise düşünceyi aştığını belirtir… hareketin hür olduğu neticesine varır (Topçu,2011:52-53). Spinoza'yı da geometrik yöntemden yola çıkarak edindiği düşünceleri hareketin önce geldiğini açıklamaktan yoksun olması ve yetersizliği yönünden eleştirmektedir. Bundan dolayı hareketin ve hürriyetin inkar edildiğini

savunur (Topçu,2011:53). Spinoza'nın hareketten veya eylemden yoksun olduğunu savunan Topçu burada Spinoza'nın felsefesini oluşturan zorlama ve zorunluluk arasındaki ayrımını atlamaktadır. Deleuze Spinoza'nın özgürlük anlayışını zorunluluk ile uyumlu olarak tanımladığını vurgular. Bunu sağlayan şeyinde Spinoza'nın etik ve ahlakı birbirinden ayırabilmiş olması olduğunu belirtir. Çünkü Spinoza'nın özgürlüğü ahlaktan uzak olarak bir serbestlik değildir. Etiği merkeze alan ontolojik bir özgürlük anlayışıdır. Aklın yanlış inanç ve bilgiler ile donatılmış kültürel ve ahlaki değerlerin bir bütünü olmaktan kurtulup, kendi doğasının bilgisine kavuşmaktır. Bir yetkin ve erdemli olma halidir. Bu durumda da Spinoza'da özgürlük beden eyleme/hareket gücü ile zihin/akıl/düşünce de kendi eyleme/ hareket gücü olan anlama gücüne erişince ortaya çıkacak olandır (Deleuze,2005:83). Bu zorunluluk ilişkisi Tanrı ve insan arasındaki zorunluluk ilişkisidir (Başaran,2011:58).

SONUÇ

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere insanda eyleme gücü veya hareket gücü baştan itibaren vardır. Yani Spinoza'nın özgürlük anlayışı Topçu'nun ifade ettiği gibi bir hareketten yoksun olarak veya bir Tanrı'ya isyan şeklinde sonuçlanmamaktadır. Topçunun Spinoza hakkında böyle bir sonuca varmış olması onun etik ve ahlakın alanını tam olarak ana net alanıyla ayırmaması veya Spinoza'nın bu yönüne dikkat etmemesi ile açıklanabilir. Yine bir diğer varsayımda onun geometriyi bir matematik ilmi olarak Spinoza'dan farklı bir şekilde ele alması olabilir. Ayrıca Spinoza'yı bir anlayış reformu başlatan maceracı olarak görmesini de atlamamak gerekir. Tabi Topçu'nun milliyetçi ve muhafazakar kimliğinin etkileri de bunlara neden olan özel sebepler olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak Topçu'nun determinist olarak ve hareketten yoksun veya Hegel gibi şuursuz/ öz bilinçten yoksun bir hürriyetçi olarak eleştiriler yönelttiği Spinoza'nın felsefesinin öyle olmadığını görülmektedir. Spinoza'nın geometrik yönteme yakışır şekilde adım adım, ilmek ilmek matematikten-geometriyi, zorlamadan-zorunluluğu, etikten ve ahlakı, aşkınlıktan- içkinliği ayırarak ilerlediğini söyleyebiliriz. Topçu'nun bunlara dikkat etmemesinden dolayı Spinoza'yı hem bilgi türlerinde hem geometrik yöntemi seçmesinde hem eyleme gücü dediği contus hususunda yanlış değerlendirdiğini ve Kartezyenlerin, klasik felsefecilerin ve aşkıncı anlayışın deterministliğine ve yanılsamalarına hapsettiği söylenebilir. Spinoza'nın eylemi güç olarak temel almasına rağmen hareketsizlikle suçlayıp şuursuz bir hürriyetle itham etmesi ve isyana yöneltmesi hatalıdır.

Kaynakça

Akal, C.B. (2006). *Özgürlüğün Geleceği Yoktur: Edebiyatta Spinoza.* Ankara: Dost Kitabevi.

Aydoğdu, H. (2009). Ahlak Filozofu ve Hareket Adamı Olarak Nurettin Topçu, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 40, S. 439-462.

Balibar, E.(2004). *Spinoza ve Siyaset.* (Fransızcadan çev. S. Soyarslan), İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Başaran, H. A. (2011). *Spinoza'da Özgürlük Kavramı*.(Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bumin, T.(2010). *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bumin, T. (2016). *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Deleuze, G. (2005). *Spinoza, Pratik Felsefe*. (çev. U. Baker), İstanbul: Norgunk Yayınları.

Deleuze, G. (2006). *Müzakareler*. (çev. İ. Uysal), İstanbul: Norgunk Yayınları.

Deleuze, G. (2008). *Spinoza Üzerine On Bir Ders*. (çev. U. Baker), Ankara: Öteki Yayınları.

Deleuze, G. (2011). *Spinoza: Pratik Felsefe.* (çev. U. Baker ve A. Nahum), İstanbul: Norgunk Yayınları.
Elmas, M. F. (2015). *Spinoza ve İnsan.* Bursa: Sentez Yayıncılık.
Ergün, R. (2015). *Spinoza'da Hukuk ile Hak İlişkisi.* (der. G. Ateşoğlu ve E. Canaslan), Spinoza ile Karşılaşmalar içinde (ss.113-116). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Fransez, M.(2012). *Spinoza'nın Tao'su.* İstanbul: Kabalcı Yayıncılık
Kıraç, G. (2007). *Spinoza ve Leibniz'de İrade Problemi.* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Kök, M. (1995). *Nurettin Topçu'da Din Felsefesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
Kulle, H. (2020). *Spinoza ve İçkin Siyaset Düşüncesi (Spinoza Öncülüğünde Aşkınlıktan İçkinliğe Siyasetin Yeniden Tanımlanması),* Ankara: Gazi Kitabevi.
Küçükalp, K. (2009). *"Deleuze'ün Felsefe Kavrayışı", Kaygı (Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi),* S.12, ss. 131-147.
Russ, J. Vd. (2012).*Felsefe Tarihi 2: Modern Dünyanın Yaratılması.* (çev. İ. Yerguz), İstanbul: İletişim Yayınları.
Sorell, T. (2009). *Descartes.* (çev. H. Gür). Ankara: Dost Kitabevi.
Topçu,N.(1974). *Yarınki Türkiye.* İstanbul: Yamur Yayınları.
Topçu, N. (1999). *Ahlâk Nizamı.* (Yayına Hazırlayanlar: Ezel Elverdi, İsmail Kara), İstanbul: Dergâh Yayınları.
Topçu, N.(2011). *İsyan Ahlakı*. (çev. Mustafa Kök, Musa Doğan), İstanbul: Dergâh Yayınları.
Topçu, N. (2012). *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
Türkyılmaz, Ç. (2012). Spinoza Özgürlük- Zorunluluk Bağlantısı. (Yeditepe Felsefe, Sayı 6, 2007), Felsefe ve Edebiyat Yazıları. Felsefe Etkinlikleri Duyuruları. Filozofların Metinlerine Yönelik Okumalar.(Erişim linki: http://cetinturkyilmaz.blogspot.com/2012/01/spinozada-ozgurluk-zorunluluk.html/ erşim tarihi: 30.12.2021).
Ülken, H. Z. (2015). Yeni Zamanlar Felsefesi (Seçme Eserler-X). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

GÜNLÜK YAŞANTIMIZDA ESTETİK BİR İZ OLAN TASAVVUF ANLAYIŞI İLE HAREKET ETMEK

Öğrenci (Yüksek Lisans), ESRA KARACABEY
İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
0000-0001-8263-002X

ÖZET

Bir hal ilmi olarak tanımlanan tasavvuf, bütün semavi dinlerde çeşitli yönleri ile çok tartışılmıştır. Bundan dolayı, tasavvufun çok farklı tanımları yapılmıştır. Bu çalışmada Tasavvuf "bir kavram" olarak kısaca açıklanmış ve ayrı bir ödev olarak değil, yaşamın içinde her an uyulması gereken, bir bilinç olarak tarifi yapılmaya çalışılmıştır. "Yaşam felsefesi olarak tasavvuf, müzik dinlerken, sanat icra ederken, bir olandan çok olana ulaşma gayretinde her daim tavır olarak var olması itibariyle incelenmesi ve keşfedilmesi gereken incelikli ve hikmetli bir yoldur." düsturu ile Tasavvufi ahlaka bürünmek nasıl olmalıdır ve yaşam alanında nasıl tezahür etmelidir? sorularına cevap niteliğinde olması hedeflenerek açıklanmaya çalışılacaktır.

Tasavvufu tanımlamada , çatışan kavramlara değinilecektir. "Tasavvufun özgün bir inanç mı?" "Bir inancın yaşanma biçimi mi?" olduğu, İslam tasavvuf geleneğindeki görüşler göz önünde bulundurularak açıklanacaktır. "Tasavvufun asıl olarak insan ilmi olduğu, inanç değil, inancı yaşama ve uygulama alanı olduğu" tezi savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Semavi, Tezahür

ABSTRACT

Sufism, which is defined as a state science, has been widely discussed in all monotheistic religions with its various aspects. Therefore, many different definitions of Sufism have been made. In this study, Sufism is briefly explained as a "concept" and it is tried to be defined as a consciousness that must be followed in life at all times, not as a separate task. "As a philosophy of life, mysticism is a subtle and wise way that needs to be examined and discovered, as it always exists as an attitude while listening to music, performing art, and striving from one to reach more than one." It will be tried to be explained by aiming to be an answer to the questions of how it should be to adopt Sufi morality and how it should manifest in the living space.

The views that define Sufism in positive and negative aspects will be emphasized. "Is Sufism an original belief?" "Is it a way of living a belief?" will be explained by considering the views in the Islamic mysticism tradition. The thesis that "Sufism is essentially a human science, not belief, but a field of living and practicing belief" will be defended.

Abstract: Sufism, Monotheism, Epiphany

GİRİŞ

İçine doğduğumuz dünyada yaşamayı öğrenir ve nasıl yaşayacağımıza dair tavır geliştiririz. Varlık gösterdiğimiz, bizden başka misafirlerinde yaşadığı, yaşam alanında yolcu olduğumuzu düşünürsek, yolculuğu nasıl algıladığımız ve nasıl tavır alacağımız noktasında düşünmek gerekir. İnsanın içine doğduğu ve çoğalarak yer kapladığı dünyada nasıl etki yaratacaktır, nasıl bir yaşama biçimi benimsenerek şekillenecektir, insanoğlunun yaşam gayesini keşfetme ve yaşamı boyunca üzerine düşen görevleri, uygulama noktasındaki tavır alış biçimi nasıl olmalıdır.? sorularına tasavvuf felsefesi içinde cevap aranmıştır. Bir yaşam biçimi ve bir tavır alış olarak anlamaya ve açıklamaya çalışacağımız "Tasavvuf" kavramında ilk göze çarpan unsur; anlayış ve hoşgörü merkeze alınmış, her zerrede anlam aranmış olmasıdır. Anlam arayışında olan insanın bir nevi içkin olandan aşkın olana ulaşma yolculuğunda, tasavvuf yolunu benimsemesi, her zerrede anlam araması insanın özgürlük alanıdır. İnsan aradıkça özgürleşir, özgürleştikçe içine dönerek iç sükûnetini keşfetmesi muhtemel bir durumdur.

Tasavvuf ile ilgili göze çarpan bir diğer unsurda geleneksel oluşudur. Deruni bir hal olan tasavvuf aşkın olandan beslenir ve her bakıştı ilahi olandan anlam arar, mutasavvıfın; geçmişten miras kalan anlayış ile an içinde harmanladığı, "söz vücut bulur" prensibiyle hareket ederek, ağızdan hayr çıkmasına önem göstererek, geleceğe sunduğu yaşam biçimine "geleneksel yaşam alanı" demek mümkündür. Aynı zamanda insanoğlunun yaşam gayesini keşfetme ve görevleri uygulama noktasındaki tavrı, geçmişten devralınan ve geleceğe miras olarak bırakılacak, adeta bir devir teslim olarak değerlendirilebilecek, öğrenme ve uygulama alanı olarak "Tasavvuf estetik bir yoldur." Demek de mümkün olabilir. İnandığını yaşama noktasında uygulama alanı olan Tasavvuf anlayışında, farklılıklar ve eleştiriler olduğu görülmektedir. İslamiyet sosyal bir dindir ve toplum içinde yaşanır anlayışı ile şekillenen Tasavvufi yaşam biçimini benimseyenler ile İslamiyet'in gerekliliklerini yerine getirmede uygulama alanı olarak tasavvufu inziva alanı olarak benimseyenler arasında karşılıklı eleştiriler olmuştur. Genel bir bakış açısıyla toparlamak gerekirse ; Bir "hal ilmi" olarak ele alınan Tasavvuf aklı yok saymaz, fakat alanının sınırlı olduğunu kabul eder. Akıl yaratılanda vardır ve yaratılmış dünyanın sınırları dahilinde akıl etmek mümkündür lakin aşkın olanı anlamak, hissetmek kalp ile mümkündür tezi savunulur. Aşkın olanın kalp ile hissedilmesi noktasında, güncel yaşamın içinde, kendisini sanattan, musikiden nasıl ifade edebilir tarifi yapılmaya çalışılacaktır. İlim ve irfanın, sanat ve marifetin kaynağı hür ve serbest düşüncedir.(1) Abartı ve ihtişamdan arınmış, mütevazi ama bir o kadar da sanatla iç içe estetik bir yaşam biçimi olan "Tasavvuf ilmi, gözün gördüğünde, kulağın duyduğunda, kalbin hissettiğinde, kudretin sahibini arama yolunda, aradıkça içimizde ki kudreti keşfetme halinde, her "hal" de yaşam felsefesi olarak tasavvuf, müzik dinlerken, sanat icra ederken, bir olandan çok olana ulaşma gayretinde her daim tavır olarak var olması itibariyle incelenmesi ve keşfedilmesi gereken incelikli ve hikmetli bir yoldur." düsturu ile Tasavvufi ahlaka bürünmek nasıl olmalıdır ve yaşam alanında nasıl tezahür etmelidir? sorularına cevap niteliğinde olması hedeflenerek açıklanmaya çalışılacaktır.

1.Tasavvufun Manasını İdrak Etmek

1.1 Kelime Manası Olarak Tasavvuf

Türk Dil Kurumu tarafından "Tasavvuf" kelimesi "Tanrı'nın niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliği anlayışıyla açıklayan dinî ve felsefi akım" olarak açıklanmış. Bir başka tanımda Tasavvuftan "Mücahade alanı" olarak bahsedilir. Cihad kelimesi ile kökleri ortak olan

"Mücahade" anlam olarak, Aşkın olanı yani mistisizmi yaşama noktasında mücadele etmek anlamına gelmektedir.(2)

Tasavvuf ile ilgili "ehli suffe" kavramından türediği görüşü savunulmuştur. Sözlük anlamı gölgelik olan suf ; Mescid-i Nebevî'nin bitişiğinde yoksul sahâbîlerin barınması için yapılan ve zamanla eğitim verilen bir kurum haline dönüşen yerdir, burada kalan ve peygambere kendini adayan itaat ehline de "ehli suffe" denir.(3) Kelime manası olarak genel kabul gören bir diğer tanım ise Tasavvuf kavramının hırka anlamında ki "suf" kelimesinden türediğidir. Suf; ashap dan bazı hizmet eden, itaat edenlerin, o dönemin şartlarında elde edilmesi maliyetli olmayan, kibir ve nefse sebebiyet vermeyecek, arzu eden herkesin elde edebileceği, azla yetinmeyi simgeleyen, sırtlarına giydikleri yün hırkaya verilen isimdir. İlk dönemlerde zahid ve sufilerin, tarikatların teşekkülünden sonra da tarikat mensuplarının zühd ve takva sembolü olarak giydikleri hırkanın rengi ve şekli zamana, mekâna ve tarikatlara göre değişmiş ve pek çok çeşidi ortaya çıkmıştır. (4)çeşitlenen hırkanın şekli itibariyle dönemin şartlarına göre şekli değişse de mahiyeti itibariyle gelenek olarak aktarılan manevi bir kavram olarak günümüze kadar gelmiştir. Sufiler tarafından deruni anlam yüklenen hırka, adeta canlı bir varlıkmışçasına saygıyı hak eder. Sembolleşen kıyafetler tasavvuf ahlakında derviş çeyizi olarak adlandırılmış, bu geleneğinin oluşması ve aktarılması bakımından tasavvuf ehli yani mutasavvıflar tarafından hassasiyetle korunmuştur. (5) hırka gelenek olarak varlığını sürdürse de modern hayatta kullanılmamaktadır. Yani hırka için; mahiyeti itibariyle vardır fakat şekli itibariyle modern hayatın getirisi bir görünüş mevcuttur denilebilir.

1.2 Yaşam Biçimi Olarak Tasavvuf

Yaratılmış olanlardan "akıl" ile özelleştirilmiş insan, "Tasavvuf" kavramını cümleye dökme konusunda yetersiz kalmış, tüm ayrıntılarıyla izah etmenin mümkün olmadığı konusu ilim insanlarının hemfikir olduğu konulardan olmuştur. Tasavvuf Zühdden doğmuş, insanlıkta zuhur etmiş, insanlar aracılığıyla çoğalmış ve vücud bulmuştur. "Tasavvuf hal ilmidir" ekseninde ilerlemek, yazımızın mahiyeti ve açıklamaya çalışılacak "güncel yaşamda tasavvufun izi" kavramı itibariyle uygun olacaktır. Tasavvuf; yani aşkın olandan beslenme, Semai dinlerin tümünde vardır ve fiiliyat alanında varlığından bahsedilir. Düşünce ve tavır itibariyle bir hayli eskilere uzanmasına rağmen tasavvuf, İslami ortam içinde doğmuş ve gelişmiştir. Pek çok araştırıcının kanaati, tasavvufi düşüncenin kaynağının Kur'an-ı Kerim'de bulunduğu şeklindedir. (6) O halde Tasavvuf, kutsal kitabı rehber edinmiş bir halin ilmidir denilebilir. Bu sebepten olması muhtemeldir ki, izahı; akıl ile idrak, idrak ile yaşamak olarak varlıkta tezahür etmesi ile hissedilen tecrübedir. Yaratanı kalben tanıyabilmek, yaşamın her alanında izini sürebilmek bilincinin oluşması ve bu bilinçle alınacak yoldur Tasavvuf. Hayatın medcezirine kapılmadan gerçek ışığı aramak, aydınlanmak umuduyla yol almaktır. Medcezire aldanmamaktan kasıt dünyadan el etek çekmek değil, tam tersi dünyanın şatafatı içinde aşkın olana ulaşmanın yolu olduğu kasdedilmiştir. Tasavvufu eleştirenler ile tasavvufu yaşama gayreti içinde olanlar arasında ki bir diğer tartışma konusu da Güncel hayatın getirilerini kabul etme noktasıdır. Tasavvuf ehli İslamiyeti sosyal din olarak kabul eder ve modern dünyanın şekline uygun hareket eder. Bu tavrı değişkenlik olarak yorumlayanlar, değişime açık modern dünyada değişmeyen, istikrarlı irade sergileyebilmeye vurgu yaparlar. İslamiyeti yaşamanın ve aktarmanın esas olduğu tebliğ kavramı üzerinden izahat yapılacak olursa, tamda bu noktada çağa ayak uydurmanın ne denli önemli olduğu açığa çıkmaktadır. Tebliğ için aynı dili konuşmak ve aynı ortamda bulunmak gerekir. Aksi takdirde anlatılacaklar veya hal ilmiyle

sergilenecek tavır karşılık bulmaz ve en nihayeti anlaşılamaz. Hayatımız içinde tasavvuf bir hal olarak vardır ve yaşamımızın her alanına sirayet eder. Estetik düşünme biçimi, incelikli bir hal olarak karşımıza çıkar.

Bir hal ilmi olan tasavvufun konusu kalptir, beşer sıfatlardan sıyrılıp meleklere özgü sıfatlar ve ilahi ahlakla vasıflanmış olmaktır. Tasavvuf anlayışını benimsemiş kişilere, ayak izleri, Kur'an buyruğu ve Peygamber sünnetinin izlerini taşıyan şahsiyetlere, yani mutasavvıflara "gönül ehli" denmesi bu sebeptendir. Tasavvuf kişinin kendini keşfidir, öyle bir keşif ki; özü keşfettikçe nefisten uzaklaştıran, içkin olandan yola çıkarak aşkın olana ulaşma, hakiki olanı keşfetmenin lezzetine varalabilinen, deruni bir hal, bir tavır, davranış biçimi olarak mücahede alanıdır. Cezayirli Şeyh Khalid Bentounés'e göre Tasavvufun insanların ilim, iman ve düşünce sistemini şekillendiren bir okul olmadığını aksine kendi hakikatlerine ulaştıracak bir okul olduğunu iddia etmiştir. (7) Eğitim yönü olan Tasavvufun Ahlak olarak tezahüründen bahsetmek için, içkin olanı gerçekleştirirken aşkın olandan beslenmek, yaşama üslubu olarak benimsemek, karizmatik şahsiyeti örnek alarak saf bir gönül ile manevi halin söz konusu olduğundan bahsetmek gerekir. İnsanın iç yolculuğu sayesinde gerçekleşen öğrenmenin dahli ile şekillenen ahlak yapısı, aşkın olanın keşfi ve kabulü, buyrukların algılanması ve aksiyona dönüştürülmesi noktasında; mütevazi olmakla birlikte derin bir anlayış, zarif ve sakin tavırlarla olabildiğince aktif bir yaşam, zevk-ü sefadan arınmış fakat sanat ile estetik olarak şekillenmiş bir şahsiyet oluşturma yoludur.

2.Tasavvufun Güncel Hayata Sirayeti

2.1Görünenin Ardındaki Hakikat.

İnsanoğlunun gördüğü her güzellikte aşkın olana ulaşmayı hedeflemesi, ilim etmesi olarak yaşamda tezahürü mümkündür. Sadece vücut olarak değil ruh olarak varlık gösterebilmek için ilim bilmektir gaye. Gözün gördüğü güzelde sanatçıyı idrak edebilmek, düşünmek ile başlar. Mesela bir devre adını veren zarif çiçek lalenin varlığından hisse alabilmeyi tecrübe etmek. "Lale tektir. Tekliği O'ndandır. Vahdet… Hakkın simgesi lale; dik çiçek elif misali, yaprakları duaya açılmış elleri hatırlatması da bir o kadar güzeldir."(8) Gözün çektiği resim laledir, zarif, hoşa giden bir görsel olarak beyne iletilir, lalede ki tekliği ve teklikteki o'nu göremez. Akıl etmek icap eder. Sadece akıl da yeterli değildir elbet, birde Hissetmek noktası, işte bu noktada aklın ötesinde kalbe ihtiyaç olduğu aklın ermediğine kalbin erdiği inancı ve içselleştirilmesi noktasının tasavvuf ile mümkün olduğu savunulur. Düşünmek, düşünmek ve düşünmek en nihayetinde hissetmek ummanlara dalmak. Mutasavvıflara göre gözün gördüğünün arkasında ki sırra erişmek "açığa çıkarma, örtülü olanı açma, sezme ve bir şeyi örten perdenin kalkması" anlamlarına gelen "keşif" tir.(9) Işığın ardında ki Güneşi keşfetme misali. En nihai keşfin sonunda şükrü keşfetmektir. Gözün gördüğünde görünmeyeni aramak güncel hayatta mevcut olması gereken bir rutindir, bu rutin insana düşünme disiplini, iç sükûnet, var olanın varlık sebebi olduğu fikri ile olana tahammül veya şükür ve keşfetme olgunluğu ile karşılık vereceği tarif edilmektedir.

2.1.1 İnsanın Kendisini Araması ve Kendinden Uzaklaşarak Kendini Bulması.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adı ile "Sizi yer yüzünde halifeler yapan O'dur. İnkar edenin zararı kendinedir." (Fatır.39)

Felsefe alanında Ekzistansiyel olarak ele alınan, Batının ele aldığı "Ekzistansın (varoluşun) varlıktan intişar eden, ondan zuhur eden, beliren anlamına gelir."(10) tanımından

yola çıkarak bir şeyin zuhur edebilmesi için zuhur ettiğinin olması gerekir. Zuhur etmek, zuhur edilen olmak değildir, sadece bir parça olmaktır. Etrafımızı aydınlatan ışık, Güneş fıtratındadır ama asla bir Güneş değildir, ışığın çokluğu, çeşitliliği bir olanı işaret eder, burada vahdet Güneştir. Mutasavvıfların "Vahdet'i Vücut" olarak ele aldıkları konu çokça tartışılan detaylı bir konudur. Kısaca değinilmesi gerekirse "İnsanın kendini araması ve kendinden uzaklaşarak kendini bulması" noktasında zemin olmasını arzu ettiğim Ayeti Kerime'den yola çıkarak, Var olan, olarak insanı düşündüğümüzde insanın zuhur ettiği Tek olanı bulma suretiyle kendini bulma tecrübesini anlamak münasip olabilir. Bu tartışma konusu, estetik bakışı elden bırakmayan Yahya Kemal'e göre; aşkın olanı keşfetme yolculuğundaki aşk iksirinden içmenin verdiği sarhoşluk hali yani sarhoşluğun sebebi ezelî kadehten içilen aşk iksiridir. Bu ruh hali içinde "enel hak" diyen gönül ehline, her yerde ve her şeyde sadece âlemlerin yaratıcısı görünmektedir; O'ndan başkasını görmemektedir. Buna itiraz edenlerin itirazını bile umursamamakta veya işitmemektedir. (11) Aşk ile kendini unutup tamda unuttuğu noktada hakikati bulmak bu olsa gerek. Kişinin kendini kaybettiği nokta şirk koşmak olarak yorumlanmış ve bazı mutasavvıflar tarafından eleştirilmiştir. Burada Yahya Kemal'in tarifinden anlaşılması arzu edilen, sonsuz Nurun keşfinde gerekli olan, arınmış aşk dolu bir gönüldür. Mevlânâ şöyle söyler: "Demirin rengi, ateşin renginde yok olmuştur; susuyor görünür ama ateşlikten dem vurmadadır. Ateşin renginden, ateşin huyundan alevlenmiştir de ben ateşim, ben ateşim der durur. Rengi ateş rengidir ama gene de demirdir o." (12)İnsanın, insan olmak itibariyle kendini bulmak suretiyle, bir olanı bulması ve bir olanda kendini bulma tecrübesi olarak tanımlamak uygun olabilir.

Modern hayatta yansıması, kişinin kendini bilmesi, şahsına yakışır tavır sergilemesi, Tasavvufi estetik ile keşif halinde olması ve misyonunun farkındalığı ile varlık göstermesi olarak tezahür edebilir. Halifeliğinin sorumluluğunda olarak Hak, Hukuk, Adalet, Saygı gibi özellikleri kişiliğinde başat edinen şahsiyet, var olduğu ve dokunduğu her şeyde ve her yerde sonsuz nuru hatırlar ve hatırlatır. Gönlü gökle barışık olan şahsiyet yağmurdan zillet duymaz müzik duyar, yağmurun tesiriyle müzik yapar, yanmanın tesiriyle yakmaz, cama üfler sanat icra eder, insanlığını bilmek ve insanı bilmek suretiyle zarafeti düstur edinir, sözü sanata dönüşür.

2.2 Güncel Hayatta Tesir Alanı hatta Tehsir Alanı olan Müzik

2.2.1 Tesir Alanı Olarak Müzik

Çok olandan Bir olana ulaşmadaki düşünce biçimi ve estetik tavır olarak kendini belli eden "hal" kavramının müzik alanında da varlığı görülebilir. Müziğin etkilemesi yaşamın her alanında mevcut olarak değerlendirilebilir. Adeta insanoğlu sesler dünyası ile çevrelenmiştir. İnsan yaşamıyla iç içe olan müziği, Prof. Dr. Ali Uçan "belli bir amaç ve yöntemle, belli bir güzellik anlayışına göre işlenerek birleştirilmiş seslerden oluşan estetik bir bütün" olarak tanımlamıştır. (13) Müzik kavramı içinde yer alan seslerde başat olan estetiktir. Üzerinde durulması ve anlaşılması gereken estetik anlayışı gürültü ile müziği birbirinden ayıran keskin çizgidir. Matematiksel kavramlarla ölçeklendirilmiş olan melodi ve ritmin bileşiminden meydana gelen müzikte ses ve sessizliği hissedebilme noktasında estetik etkilidir diyebiliriz. Müzik sanatındaki estetik; melodi ve ritmi yan yana getiren sanatçının, en büyük sanatkarın, yani rüzgarın uğultusundaki, şelalenin çağlamasında ki, yağmurun ahengindeki müziği var eden sanatkarın sanatın dan feyz alması ile gerçekleşendir. İnsanın kendini estetik bir biçimde ifade etme şekli olan ses sanatının, insan için duygularını aktarma biçimi olduğu kadar eğitsel yönü üzerinde de durulmuştur. Konfiçyus'a göre müzik "insani duyguların ifadesidir, merasim ve

müziğe bağlı insan erdemlidir. Toplumda müzik kültürü oluşturulduğu zaman insanlar arasında nefret ve kavga olmaz. Müzik erdemi göstermek ve törenlerde fenalığı önlemek için yapılmıştır."[14] Müziğin insan ahlakı üzerinde etkisini Dede Efendi "müzik insanlığın ahlakını arındıran kutsal bir bilimdir"[15] ifadesinden anlamak gerekir. İnsan üzerinde etkisi olan ve dolayısıyla insanın yaşam alanındaki tavrına etki eden müziğin ahlak alanında olumlu tezahürü estetik olmasıyla da alakalıdır.

Estetiğin hakim olduğu Müzik sanatı, daha anne karnında iken başlar, normal şartlar altında umduğumuz şekli ile kucağına doğduğu anne ve yanında olan baba ile var olduğu aile içinde devam eder. Doğduğu dünyada şekillenen İnsanın duygu dünyasını paylaşma biçimidir müzik. İnsanın kendini ifade etme, çevresini anlama ve anlatma, sözünü dinletme sanatı olarak ta düşünebiliriz. Müzik öyle bir sanattır ki yaşamın her alanında varlık göstermiş, yaşam şekli olmuştur. Annenin sözleri ezgili söyleyişi ile çocuğa huzur olur, uyku olur. Annenin şefkati, sevgisi, duası kalbinden çıkar dile dökülür ses olur çocuğun kulağından kalbine sirayet eder huzur olur. Müzik bir çocuğun sesinde vücut bulur, ağacın hışırtısı, suyun dalgası, rüzgarın uğultusu çocuğun sesine müzik olur ve bir anda dünyanın en güzel şarkısını dinlemeye başlanılan çocuğun oyun yeri, dinleyebilenlere şenlik yeri olur. Gençler sevgilerini müzik ile ifade ederler gönüller bir olur, hoş bir seda olur. Yaş alanlar, geçen zamanlarını değerlendirdikleri, iç sesin şarkısına kulak verdikleri, olgunluğun hürmetiyle daha çok düşünüp daha az konuşulan, insanoğlunun bilge yaşı sükûnetin müziği olur. Ağızdan çıkan her söz kıymetli, birbiri ardına sıralanan cümleler hikmetli, ata olanın ağzından çıkan sözün müzik olup muhatabının kalbine sirayeti en güzel türkü olur. Müzik bazen insanın en yalın hali olan ibadet anında varlık gösterebilir. Bazen yaratanın mesajını okuyor olmanın verdiği heyecanın yansıması, bazen yakarış, bazen içkin olanın keşfi ile aşkın olana ulaşma yolu bir mesaj aracı olarak müzik hayatımızda var olur.

2.2.2 Tehsir Alanı Olarak Müzik

İslam Tasavvuf geleneğinde, müzik kavramının her dem önem arz ettiği, mutasavvıflar tarafından kabul görmüş bir konudur. El Hallaç şöyle der:" musiki ruhun uyanışıdır; tarifi imkansızdır, o ana erişince, zaman mefhumunu ortadan kaldırır. [16] sözünden, Tasavvufun insanın ruhuna tesir ettiği, "an" içinde var olma, içkin olanı keşfetme ve aşkın olanı hissetme noktasında etkili olduğunu düşünmek mümkündür. O halde müzik, Tasavvuf yolunda bir araç olarak düşünülebilir. İnsanı hakikate yönelten bir araç olarak müzik kişinin fıtratı itibariyle etkili olabilir. İyi Ahlak ile vasıflanmış şahsiyette, hakikate ulaşma noktasında araç oluyorken, kötü ahlaklı bir bireyde haricileştirici etkiye sebep olabilir. Bu konuyu Schuon şu şekilde açıklamaktadır "genelde güzellik özelde müzik, illüzyonun gücünün beliğ bir tasviridir; zira bunlar hem haricileştirici hem de içselleştirici bir niteliğe sahip olup insanların niyetlerine göre şu ya da bu şekilde hareket ederler." [17] burada harici olana sevk eden olarak eleştirilen, müziğin varlığı ve benimsenmesinden ziyade müziğin içeriği ve mahiyetidir. Söz konusu tasavvuf olduğu için ve Tasavvuf Hakkı arayanların yolu olması sebebi ile yaratılmış olan üzerindeki huşu etkisi ile anacağız. İslam'da müziğin varlığı hakkında olumlu tezahürü üzerinde durulması ile birlikte karşıt görüşlerde belirmiş ve tartışma konusu oluşmuştur. Sevgili Peygamberimizin "Kur'an-ı seslerinizle süsleyiniz" hadisinden, enstrümansız müzik olan camii müziğini tavsiye ettiğini söylemek mümkün. Peygamber Efendimizi kılavuz kabul eden Mutasavvıfların müzik konusunu "büyülü alan" olarak değerlendirmeleri yazımızın bu bölümüne temel olmuştur.

Müziğin tesir alanı itibariyle, müziğin ilk anne karnında başlamasından bahsedilmişti, bebeğin ilk müziği annesinin kalp sesidir bilgisinin gerçekliği ile, müziğin tehsir alanını açıklamak gerekirse, insandaki kalbe, müziğin parçası olan ritmi yerleştiren, kusursuz uyumu bebeğe huzur veren müziğe çevirenin sanatı oluşudur.

Tasavvuf ilminde müzik, dinleyende sarhoşluk emaresi göstermekte fakat bu sarhoşluk kendini kaybetme aklını yitirme olarak anlaşılmamalı, tam tersi olarak, kendini kaybetme değil, insanın özünü kavraması ve özünden ruhani olana bir yola vesiledir. Aklın yitirilmesi değil, aklın yaratılış amacına uygun varlık göstermesi şeklinde açıklamak uygun olacağı düşünülmekte. Böyle bir sarhoşlukla yanmış kişinin, tıpkı ay üstü alemdeki varlıklar gibi dönmesi ile ulvi alemlerin keşfedildiği "sema" oluşur. Bu duruma gelen sufi, kendisinde vecdi sağlayan musiki ve semanın estetiği ile bir zevk ortamına girmekte, bu zevki bilgiyle birleştirerek, estetik bir epistemolojiye ulaşmaktadır. (18)

Modern hayatta, tasavvufta arınmaya araç olarak kullanılan müzik tedavi edici özelliği ile etki alanı bulmuştur. Modern dünyanın en büyük problemlerinden stres, kaygı ve yorgunluğunu müziğin tesiri ile üzerinden atmakta, müzik ile huzur alanı oluşturmaktadır. Modern insanın duygularını yaşama biçimi olarak tezahür etmiştir. Tasavvuf alanında büyülenmeye sebep olan müzik, modern dünyada inanan insan için içine dönme, sükûneti hissetme, dinlenme alanı olarak beliren, duyguların tercümanıdır.

2.3 Tasavvuf Terbiyesi ile Söz Söyleme Sanatı

Bir duyguyu, bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan sözcük ya da sözcük dizisi olarak tanımlanan "söz" kavramında asıl olan, söylemesini bilmektir. Bir duygu, düşünce siz dile getirmediğiniz zamanda da vardır, siz dile getirdiniz diye var olmaz, var olan söz muhatap bulur. Etkileşim alanı oluşturulmak istendiğinde duygu ve düşüncenin muhatabına ulaşması için dile gelmesi, ses olması, muhatabına ulaşmasındaki silsilede, önem arz eden, ifade edilecek olanda, ifade ediş biçimi olarak söz seçimidir. İslam Tasavvufunda her hal, tavır alış estetik bir düzlem üzerinedir. İncelik ve zarafetten uzaklaşmaz. Sözde, muhatabına bu incelikli, estetik yoldan ulaşmalıdır. Tasavvuf Ahlakı gereği münasip olan budur. Söz vücut bulur mantığından hareketle ağızdan çıkan her söz önem arz etmektedir. Söz söylenmiş için söylenmemeli, ağızdan her çıkan sesin bir hikmeti, inceliği, düşünülmüş özelliği olmalıdır. Bu öyle üzerinde uzunca düşünüp mesai harcanası bir durum değildir. Tasavvuf ahlakı öyle bir hal olmalıdır ki, tasavvuf yoluna gark olanlar, estetiğin esiri olmuş, edep düsturuna kelepçelenmiş gönüllü mahkumlardır, tanımı yapılabilsin. Böylesi halini içselleştirmiş mahkumun ağzından düşünülmemiş, alelade bir söz çıkması mümkün gözükmemektedir. Kurulan cümleler mahiyeti itibariyle çok söz söylemek olarak anlaşılmamalı, yerinde, doğru şekilde kullanılan bir dille, mana çokluğu oluşturmak, olarak anlaşılması gerekir. Söz söyleme sanatı tanımı Edebiyat alanı ile anılmakta, estetik alan olarak Tasavvuf ile de özleşmektedir. Edebiyat ilmi ile meşgul olanın ince bir ruha ve zarif bir anlatıma sahip olduğu düşüncesi genel kanaattir. Söz söylemedeki, sanatsal ve incelikli hal itibari ile Tasavvuf, Edebiyat alanında kendini gösterir diyebiliriz.

2.4 Tasavvuf Anlayışı ile Şehir İnşa Etmek

İçine doğduğulan dünyada şehir bir mekandır. İnsanın içine doğduğu yapay oluşumlardır. Şehrin bir fiziki yapısı vardır, insanlar bu şehirlerin içini değerle doldurup anlam kazandırırlar. Yapılara baktığımızda sadece taş, duvar görürüz ama temaşa etmek, incelikli seyir bize şehrin ruhunu görme fırsatı sunar.

İnsanın ihtiyaçları ve zevkleri doğrultusunda şekillenen şehirlerin kendilerine özgü ruhu vardır. Bu ruh yapıya yüklenen anlam ile alakalıdır. Renkler, yapıya nakşedilen sanat ürünleri bakana mesajlar verir, adeta nakşedilirken duyulan hissiyat seyredene sirayet eder. Tasavvufi anlayış şehirleri bir nakkaş zarafeti ile bezer. Bir binayı taş ve duvar olmaktan öteye taşıması beklenir. Her baktığında vahdeti gören mutasavvıf, taştaki hikmeti görür yuva yapar, ibadethaneler inşa eder. Taşta ki sertliği kendi gücü sanıp yıkılmaz binalar inşa etmek varken mutasavvıf ehli inşasında faniliğini merkeze alır. Taşta ki kudretin farkında olarak vahdet anlayışı ile fânîlik, sâdelik, hîçlik ve tevâzû hislerinin aksettiği, fazla gösterişli olmayan ve tasavvufî âdâb ve erkânın icrâ edilmesine kâfî gelecek mekânlar sûretinde îmâr edilmiştir. Bu eserler de maddeye sindirilmiş mânâ ve rûhâniyet tezâhürleriyle doludur.(19) fanilik, mütevazilik, zerafet, arzu, ihtiras, öfke, sevgi, hoşgörü, kin, zevk, inanmışlık gibi insana ait duygular, imar edilen maddeye yansır ve maddenin biçimini belirler. Maddedeki güzellik değil manadaki güzellik ön plana çıkmaktadır. Uğuruna gözler feda edilen hat sanatları, ateşte açan çiçekler olarak bilinen çiniler islam mimarisinde dikkat çeken süslemelerdir.

Tasavvuf anlayışı ile inşa edilen yapılar incelendiğinde, mimariye ne kadar kıymetli değerler kattığını görmek mümkündür. Topbaş Hocanın tasviri ile Süleymaniye camiisi en anlaşılır örneklerden biridir." Süleymâniye Câmii ve külliyesi tahlîl edildiğinde, oraya İslâm rûhunun aksetmiş olduğu, göz alıcı bir ihtişamla rûhâniyetin mezcedildiği ve bâzı tasavvufî motiflerin burada mâhirâne bir üslûpla sembolize edildiği net bir sûrette görülebilir. Meselâ; merkezî kubbe ile etrafına öyle mükemmel bir şekil verilmiştir ki, binâ, zeminden itibaren tedrîcen yükselmekte ve nihâyet o muazzam **"Vâhid"**e kapanmaktadır. Merkezî kubbenin yarım ve diğer kubbelerle uyumu ise, tasavvuftaki**:"Vahdette kesret, kesrette vahdet"** sırrının muhteşem bir tezâhürüdür.(20)

SONUÇ

Güncel hayatın yoğunluğu ve yorgunluğunda dik kalmaya çalışan, yaşamın içinden var olmak itibariyle yorgun ruhların huzur arayışı sonucunda varması umut edilen ve insan olmak itibariyle estetik ve zarafetin ruha huzur verdiği bilincinde ve kabulünde olunarak, incelikli ve hikmetli yol olan Tasavvuf yolunu bulması gereklilik arz eder. İslam dininin gayesi ilahi olandan haber vermek ve mutlak kudret sahibini tanıyarak, yaratıcıya karşı görevlerimizi tanıtmak, sosyal ilişkilerimizi iyilik, hoşgörü, adalet, hakkaniyet ve sahih iman ile yönetilmesini öğretmektedir. Tasavvufun bu noktdaki rolü ise inanan insanın bu görevleri gerçekleştirebilmelerinde yol olmak, kalbi ve ruhu aşkın olanla besleyip keyfiyete ulaştırmaktır. Tasavvuf inanç değil, İslam inancını yaşama şeklidir ve İslamiyete zarar verdiği kanaati yanılsama olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasavvufun hedefi Kemal sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan münezzeh ve müteal olan Allah'ı kalben de tanıyabilmek, yani marifetullahtır. (21) Yaşamın her alanına sirayet eden, varlık gösteren ruh halimiz tasavvuf ile beslendiği takdirde dinginlik ve huzur bulunabilmesi hedeflenmiştir. Günlük yaşantıda tasavvufi düstur ile alınan yolda refah ve dinginlik ile nihayete ulaşılabilir. Ken'an Rifai'nin tarifi ile Tasavvuf "incinmemek ve incitmemektir"(22) işte modern insanın yaşam mottosu olması gereken tarif budur. Huzur daimiliği, vicdan rahatlığının, insan olmak adına yapılması, uyulması geren reçete tasavvuf olarak belirmiştir. Güncel hayatta bir felsefe olarak ahlak edinilmesi gereken Tasavvuf yaşamın içinden kendine yer buluyor, daha doğru tarif ile yaşam tasavvuf ile akıyor. Fikriyatta ve bilinçte içselleştirilen hal birçok alanda ve ele aldığımız

konular itibariyle, müzik olarak, söz söyleme şekli olarak Tasavvufi anlayış insanda vücut buluyor.

EGE 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

KAYNAKÇA

(1) Uludağ, S. *Tasavvuf ve Tenkit* Dergah yayınları , *2006*

(2) Alberry,A,J. *Tasavvuf: Müslüman Mistiklere Toplu Bakış,* Gelenek Yayıncılık,2004

(3) Baktır.M *Suffe* , TDV İslam Ansiklopedisi 37.cilt , 2009

(4) Uludağ, S. *Hırka.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (C. XVII) İstanbul: TDV yayınları, 1998

(5) Gündüzöz, G, Tasavvuf Kültüründe Hırka, Alem Ve Seccâde, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Kasım-Aralık, 2017.

(6) Altıntaş, H. "*Tasavvuf.*" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 24,1981.

(7) Can,M,T, "*Tasavvuf: İslam'ın Kalbi" Özgün İsmi:" Le Soufisme, Coeur De L'islam"* Nefes ,2018.

(8) Bekiroğlu, N. *Mimoza Sürgünü*. Timaş Yayıncılık,2013.

(9) Güngör, E. *İslam Tasavvufunun Meseleleri* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998.

(10) Gürsoy, K. *Varoluş ve felsefe*. Aktif Düşünce Yayınları, 2014.

(11) Özden, H. Ö, Yahya Kemal ve tasavvuf, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi,11,05 *2015.*

(12) http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=563 *(Erişim Tarihi 10.02.2022)*

(13) Uçan, A. *Müzik Eğitimi Temel Kavramlar- İlkeler- Yaklaşımlar,* Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, 1994.

(14) Göncü, Özal, İ, *Çocukların İyi Bireyler Olmalarında Ve İyilik Yapma Bilincini Oluşturmada Müziğin Rolü* 1. Ulusal İyilik Sempozyumu, Elazığ, 06,2009

(15) Çubuk, Z., Müzik Neden Sevilir?, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 12,01,1999

(16) Meyerovitch, E, *Kozmik Raks ve Mevlana*, çev: Öztürk, M. Öztürk A. Ankara,2011

(17) Dağtaşoğlu, A. E, Müzik, Tasavvuf Ve Felsefe Bağlamında Perde Kavramı, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 11,01,2016

(18) özden

(19) TOPBAŞ, Osman Nuri. (2020). *'Tasavvuf ve Güzel Sanatlar İlişkisi'*. https://www.islamveihsan.com adresinden 12.05.2020

(20) topbaş

(21) Topbaş, O, N, *İmandan İhsana Tasavvuf,* Erkam Yayınları, 2016.

(22) http://cemalnur.org/ (Erişim tarihi 10.02.2022)

TASAVVUF VE TOPLUMSAL GERÇEKLİK ALANLARI: KÖK VE DALLAR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Büşra ÖNGÜ
İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü,
- 0000-0003-4263-5971

ÖZET

Bir din ile bütünleşmek, onu doğru anlamak ve yorumlamaktan geçer. Dine dair kutsal metinleri okumak demek; değerlendirmek ve hem bir dışa yansıma olan davranışlar ile sözleri hem de içsel bir bütünleşme olan edebi, ahlakı ve içselliği, temellendirmek ve daha fazlasıdır. Aslında kutsal metinlerde doğrular ve yanlışlar yani haram ve helal olanlar ya da günah ve sevap olanlar açıkça belirtilmiştir. Ancak elbette yaşayışta, algılayışa, zamana, içinde bulunduğumuz topluma vb.lerine göre farklılıklar gerçekleşmektedir. Sosyolojik olarak din kurumunun işlevlerinden bazıları olarak bütünleştirme, düzen sağlama, insanlara ve toplumlara yön verme ya da yol gösterme gibi işlevler ifade edilebilir. İşte hem bu sınırlardaki düzen amacı itibariyle hem de bu sınırlar içindeki insanın doğası olarak adlandırabileceğimiz düzen itibariyle kutsal metinlerdeki net durumlar yorumlanmış, farklılaşmış ve uygulamalarda kimi zaman çarpıtılmıştır. Tasavvufu ise bu noktada adeta bir rehber olarak değerlendirebiliriz. İnsanı düşmeye meyilli olduğu yanlış yollardan geri döndürme netliğindedir. Tasavvuf, sadece İslam kültüründe değil diğer dini kültürler ve çevrelerde de ruhsal terbiye denemelerinin bir disiplin haline dönüşmüş formudur ve rehberliğini gerçekleştirirken bu sürecin ve durumun desteklerine ve tezahürlerine toplumda rastlamak mümkündür. Toplumsal gerçeklik olarak adlandıracağımız bu görünümler ile anlamakta ve anlatmakta güçlük çekilecek kadar derin bir alana hitap eden tasavvufun ürünlerini bu bağlamda gerek sebep gerek de sonuç olarak görmemiz mümkündür. Bu çalışmada da hedeflenen, bu sebepler ve sonuçlardan yola çıkarak sosyolojik alana ait olan toplumsal gerçeklik alanının tasavvufi bağlantılarını tespit etmek ve değerlendirmektir. Bu anlamda içimizde derinleşen ve büyüyen bir kök gibi değerlendirebileceğimiz tasavvuf alanının, dışa yansıması ve büyümesi olarak metaforik bir yaklaşımla ele aldığımız dallarına göz atıyor olacağız.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Toplumsal gerçeklik, Yansıma

SUFISM AND SOCIAL REALITY AREAS: ROOT AND BRANCHES

ABSTRACT

Religious integration occurs through understanding and interpreting it correctly. Individuals must read the sacred scriptures and evaluate them. Reading sacred texts means to found on not only one's behaviours and words which mirror its personality , but also one's deceny, moral and inwardness which are inner balance and more. The sacred texts specify what is right and what is wrong. In other words; the forbidden and permissible or the sin and good deed.

However, clear situations in the holy texts are interpreted, differentiated and distorted in practice due to the religious boundaries and the role of human nature in them. Hence, Sufism can be taken as a guide in this matter. It aims to free human beings from ill deeds which they tend to commit by providing a clear path. Sufism is the form of spiritual nurturing efforts not only in Islamic culture but also other religious cultures and circles. While sufism conducts its guidance, it is natural to observe the support and manifestations in the society for this process and state. In this context, it is possible to see the output of sufism both as a reason and a result due to the fact that sufism addresses an area so deep that couldn't be understood or expressed easily with the perspective that is called social reality. On the basis of these causes and effects, the aim of this study is to determine and evaluate the sufistic connections of the social reality which belongs to the sociological field. In this sense, brances which are percevied as the reflection and growth of sufistic area which can be treated as a root that deepens and grows inside of human beings will be reviewed in this study.

Key Words: Sufism, Social reality, Reflection

1. GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde, insanın varoluşunda bir şeylere anlam ve değer yükleme çabası her daim olmuştur. Merak etmiş, cevap aramış ve çeşitli bağlantılar ile yüklediği anlamlarda mistik ögeleri ve düşünceleri ortaya koymuştur. Mistisizm, Grekçe "sır" anlamına gelen 'musterion' kelimesinden türetilmiştir. Mistik sözcüklerin kökenini Eski Yunan misterlerinde yani sırlarında görebiliriz. Gizliliğe dayalı olan bu sırlar; davranışlara ve hayata yön veren bir tavır, bir yol sunusu gibi düşünülebilir. Tasavvuf ve tasavvufun toplumsal alandaki yansımalarını ele alış konusunda, mistik kavramından başlamayı gerekli görmemin sebebi, tasavvuf temasını aslında ilahi dinler üstü bir alan olarak değerlendirecek olmamdır. Yani aslında tasavvuf, insan varlığının oluşuyla ve onun yolculuğuyla alakalıdır. Burada amaçlanan, tasavvuf ve mistisizmi aynı kefeye koymak değildir. Tasavvufta metot konusunda bir önemlilik ve aktiflik söz konusudur. Net bir şekilde belirtilmeye çalışılan, mistik anlayışın dinlere farklı yansımalarının olduğunun söylenebileceğidir. Bu konuda çıkış noktası olarak Underhill'in mistisizm için 'hak ya da gerçek ile birleşme sanatı' tanımı yol gösterici olmuştur denebilir (Kutluer, 2005). Ayrıca Schimmel de kitabında tasavvuf düşüncesini, tasavvufun ne olduğunu anlatmaya çalışırken Grekçe myein yani 'gözleri kapamak' kavramı ile başlamıştır. Gizemcilik, bütün dinlerin içinden akan büyük manevi bir nehir olarak görülmüştür (Schimmel, 2018). Tüm bunların dışında çalışmaya da ismini verdiğim kök ve dallar mevzusuna dair açıklamada bulunmak isterim. Ruhu ve bedeni birtakım yöntemlerle eğiten, geliştiren ve aynı zamanda bir inanç sisteminin de uzantısı olan yoga, özel uğraş alanlarım içerisinde yer almaktadır. Bu alanda önde gelen isimlerin bir konuşmasında: ''Bir ağacın kökü ne kadar derine inerse dalları da o kadar yükseğe çıkar.'' şeklinde bir cümle duyduğumu hatırlıyorum. Vakti zamanında duyup kaydettiğim bu cümlenin böyle bir çalışmada yer bulabileceğini elbette o zamanlardan tahmin edememiştim. Ancak tasavvufun içimizde köklenen ve büyüyen bir yapısı olduğunu kabul edecek olursak, o kökün yansıması, yol rehberliği olan; felsefe, sanat, edebiyat, din vb. alanlarının da birer dal olduğunu benzetmek uygun olacaktır. Kök ve dal arasındaki bu ilişkinin tasavvufun kökeninde değerlendirebileceğimiz gizemcilik alanını çağrıştırdığı düşünülebilir.

Tarihsel süreçte insanların davranışlarına, toplumların geleceğine yön veren birçok dini temelli olay yaşanmıştır. Dinlerin ortaya çıkışı ve birtakım inançların varlığı elbette etkili olmuştur. Bu bağlamda tasavvufu aslında dinler ve inanışlar ötesi bir alan olarak belirtmek gerekir. İnançlar, ilahi dinler tasavvufun toplumdaki alanlarını etkilemiştir. Çünkü insanı etkilemiştir. Manevi anlamdaki boşluğunu doldurmak amacıyla insan, mistik kökenden günümüze uzanan bir inançsal evrilme dönemi yaşamaktadır. Ama hep bir şeyleri açıklama ve anlamlandırma amacında olan insan, kendi varlığını ve diğer tüm varlıkları kavrayabilmek için bu alanda var olmuştur. Tasavvuf ise bu alanların tamamını kapsamaktadır. Ancak konumuz gereği elbette tasavvufun daha iyi anlaşılması gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmamızın ilk kısmında mümkün olduğu kadarıyla tasavvuf açıklanmaya çalışılacaktır. Farklı tasavvuf düşüncelerine ve tarihsel süreçteki değişimine yer verilecektir. Kavramsal olarak ifade edilmeye çalışılıp tasavvuf ile ilgili dönemlere de kısaca değinilecektir.

Dini hareketlerin etki alanının insan ve toplum zeminli olduğunu daha önce ifade etmiştik. Ortaya çıkmış olan olaylar birer gerçeklik olarak değerlendirilebilir. Toplumlar belli dönemlerde birtakım varsayımlar ve görüşler üretmişlerdir. Üretilen ve savunulan bu görüşler toplumsal birçok alana etki etmiştir. Örneğin; bazı dönemlerde savunulan faşizm, komünizm gibi ideolojiler toplumsal gerçeklik alanları olarak adlandırabileceğimiz toplumsal bazı kurumlara yön vermiştir. Bu anlamda ideoloji kavramı ile ilişkili olan inançsal faaliyetler ve dini oluşumların da toplumsal gerçekliğe yön vermede etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çok derine inmeden düşünsel alanın karşılığı olarak felsefe tarihine de göz atılacak olursa bunu görmek mümkündür. Felsefenin ilk ortaya çıkış zamanı MÖ. 6. yy olarak kabul edilir ve ortaya çıkışında etkili olan toplumsal koşullar, özellikleri itibariyle değerlendirildiğinde mitolojinin artık insanın cevap aradığı şeylere yeterli gelmemesi gösterilir. Yani bazı soruların arayışında olan insan, daha derin sorgulamaların peşine düşmüştür ve felsefenin ortaya çıktığı yer olarak kabul gören Antik Yunan'ın toplumsal koşulları da etkili bir zemin oluşturmuştur. Sonrasında Orta Çağ dönemi ise dinin, inancın fazlasıyla ön planda olduğu bir zaman dilimidir. Dolayısıyla düşünsel ve toplumsal faaliyetlere olan etkisini çok da derinlere inmeden görebilmekteyiz. Ardından yaşanan Rönesans, Reform ve Aydınlanma dönemleri ise gene toplumlara yön veren dönemlerdir. Dolayısıyla insanın din ile uzaklaşıp yakınlaşan ve olayları, gerçeklikleri buna dair uzantılayan bir ilişkisi her daim olmuştur. Çalışmanın ikinci aşamasında bu ilişkiler üzerinden oluşan gerçeklik alanları belirlenmeye çalışılacak ve açıklanacaktır, özel sınırlar oluşturarak tasavvufun gerçeklik alanlarına dair açıklamalar yapılmaya çalışılacaktır. Aslında sıralanacak bu alanları hem insanın tasavvufi bilgiye ulaştığı alanlar hem de tasavvufun kendini yansıttığı alanlar olarak açıklamaya çalışacağız. Toplumsal gerçekliğin oluşmasında bir bilgi kaynağı ve aynı zamanda bu bilgiyi nakleden alan olarak değerlendirebileceğimiz tasavvufun bu bilgi merkezleri üzerinde durulacaktır.

2. TASAVVUFU ANLAMAYA ÇALIŞMAK

Bu bölümde mümkün olduğu kadarıyla tasavvuf anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılacaktır. Anlatılamama ihtimalinin varlığı, konunun çok yönlü ve engin bir konu oluşundan kaynaklıdır.

2.1.Kavramsal Açıdan

Bu bölümde tasavvuf köken olarak farklı anlamları ile kısaca açıklanmaya çalışılacaktır.

Tasavvuf kelimesi Arapça bir kelimedir. Bazı kelimeler köken olarak öne sürülmüştür. Örneğin; duruluk ve temizlik anlamına gelen safa ve safvetten, tevazuunun sembolü olarak görülen yün anlamına gelen suf kökenlerinden türediği düşünülmüştür (Öngören, 2011).
Hayat boyu herkes kendine ait bir yoldan gidiyor. Bu yol iyi de olsa kötü de olsa kişiye ait bir yolu temsil etmektedir. Eğer bu yol, tasavvuf yolu ise yol gösterici ışık, kişinin kendi iç ışığı olacaktır. Bu alana ait ışığın kuvvetini, parlaklığını ve berraklığını belirleyen temel ise ilgili bütün davranışları gerçekleştiren insandır. Eğer bu insan, tasavvuf yolunda ilerleyen ve nefis mücadelesi veren biriyse mutasavvıf ya da mürid, bu mücadeleyi tamamlamış ise sufi olarak adlandırılmaktadır (Öngören, 2011). Kişi kendisini bu dünyanın zevklerinden ve bağlarından kurtardıkça bu ışık daha da güçlü parlamaya başlayacaktır. Yani kökler ne kadar derine inerse dallar o kadar yukarıda olacaktır. Tasavvufu, içsel süreçte ne kadar derin yaşar ve hissedersek bu yolda o kadar aydınlanmış olacağımız söylenebilir. Profesör Hayrani Altıntaş, belirtilen bu düşüncelere kaynak oluşturacak ve destekleyecek şekilde tasavvufu, insanın kendi ruhunu incelemesi yöntemi olarak tanımlamıştır. İslam filozoflarından Gazali' ye göre ise tasavvuf, bir araç olarak, ne bir son ne de bir kaynak değildir. Tasavvuf, takip edilecek ve uygulanacak bir yöntemdir. Allah' tan başka her şeyden bağları koparmak demektir. Bu şekilde her şey yok olur, sadece Allah kalır (Altıntaş, 1986: 413). Profesör Kenan Gürsoy' a göre ise 'tasavvuf, yolda olmaktır'. Filozof Karl Jaspers' in felsefe tanımının esintilerini gördüğümüz bu noktada Gürsoy, zaten her iki alanın paralelliğine dikkat çekerek bu iki alanın birbirlerini beslerliğine vurgu yapmaya çalışmaktadır denilebilir. Tasavvuf konusunda bireysel dinî tecrübeyi derunî nokta olarak ifade eden ve bunu düşünce, estetik zevk ve ahlakla bütünleştirmeye gayret eden bir tavrı aktarmaktadır. Deruni olarak adlandırılan noktada kök bulan bir tefekkür tarzından ve dal olarak ifade edebileceğimiz yaşama üslubundan söz edilmektedir (Gürsoy, 2015).

2.2. Tarihsel Açıdan

Tasavvuf tarihi açısından farklı değerlendirmeler vardır. Genel olarak üç aşamada ele alan yaklaşımda; birinci dönem Zühd Dönemi, ikinci dönem Tasavvuf Dönemi ve üçüncü dönem ise Tarîkatlar Dönemi olarak sıralanmaktadır. Genel itibariyle dönemsel özelliklere bakılacak olursa; Zühd Döneminde, yani İslamiyetin ortaya çıktığı ilk yüzyıldan tasavvuf kavramının kullanmaya başladığı döneme kadar yaşanan süreçtir. "Zühd" Arapça bir kavram olarak, rağbet etmemek, soğuk davranmak, yüz çevirmek gibi anlamlara gelmektedir. Bu dönem içerisinde de kavram anlamına uygun olarak dünyaya rağbet etmemek anlamında kullanılmaktaydı. Yani dünyevi zevklerden uzak durmayı ortaya koyan bir öğreti gibi değerlendirilebilir. Tasavvuf Dönemi ise yaklaşık 9. yy itibariyle sufi ve tasavvuf kavramının kullanılmasıyla başlar, yaklaşık dört yüzyıl sürer. Son dönem ise yaklaşık 12. yy' da başlayan ve günümüze kadar devam eden sürece karşılık gelmektedir. Bu süreçte tarikatlar ortaya çıkmış ve tasavvufi tefekkürün yansımaları olan şiir, sanat ve edebiyat alanında eserler sunulmuştur (Bolat, 2000). Bu anlamda tefekkürün yansımaları olarak değerlendirilen alanlar araştırmamızın ikinci kısmında değerlendirilecektir.

3. GERÇEKLİK VE YANSIMALAR

Gerçeklik, kelime anlamı olarak TDK' ye göre, 'var olan şeylerin tümü, hakikatin kendisi' olarak tanımlanmaktadır. Felsefe alanında da insan bilincinden bağımsız olarak var olanları

gerçeklik olarak ifade edebiliriz. Yani aslında bizlerin bilinci dışında var olan durumlar için gerçeklik kavramını kullandığımızı ifade etmeye çalışıyoruz. Ancak durum gerçekten böyle midir? Yani gerçeklik alanı üzerinde herhangi bir etki alanımız yok mudur? Elbette vardır. Ancak bu noktada gerçekliğin boyutlarını değerlendirmek gerekir. Kişisel gerçeklik, toplumsal gerçeklik ve bilimsel gerçeklik şeklinde boyutlandırabileceğimiz alanlardan çalışmamız için ön plana çıkartılacak olan boyut toplumsal gerçeklik alanı olacaktır. Toplumsal gerçeklik alanında bireyler farkında olarak ya da olmayarak etkin rol oynarlar. Bireyin farkında olamama ihtimali toplumun yaşantısına, ideolojisine, kültürüne vb. öğelerine verdiği etkiyi fark edemiyor oluşundan kaynaklıdır. Ancak farkında olmasa da toplumsal gerçeklik alanı üzerindeki etkisi tartışmasızdır. Tarihsel sürece bakılacak olursa bu etkileri çok daha net bir şekilde görmemiz mümkün olur. İnsanların inançları, düşünceleri, yaşam tarzları birer toplumsal gerçeklik alanı oluşturmuştur. Dolayısıyla tasavvuf alanında da bu tarz toplumsal yansımalarla karşılaşmamız mümkündür.

Tasavvuf alanında toplumu ve bireyi yönlendirecek, tasavvuf yolcuğunda bireye eşlik edecek veya yol gösterecek, onu tasavvufi metotlar doğrultusunda yetiştirecek ve istenilen düşünce ve davranış tarzını aşılayacak toplumsal gerçeklik alanlarından ya da yansımalarından söz etmemiz mümkündür. Bu gerçeklik alanlarının var oluşunu, ya tasavvuf öğretisinin bireylere daha net aktarılabilmesine ya da bireyin benliğinde var olan tasavvuf ilminin yansıtılabilmesine, tatmin olabilmesine bağlı olduğunu ve bu gerekçelerle ortaya çıktığı belirtilebilir (Çakmak İgalcı, 2018: 85-87). Kişinin sufi olduğu ya da olma yolunda ortaya koyduğu ya da etkisi altında kaldığı gerçeklik ve bilgi aktarım alanlarını birkaç başlık altında değerlendirmeye çalışacağım. Bunlar, felsefe ve sosyal bilimler alanı, sanat ve edebiyat alanı, teolojik alan şeklinde kısımlandırılacaktır.

3.1. Felsefe ve Sosyal Bilimler ve Kavramlar Gerçekliği

Çalışmamızın bu kısmında tasavvufun bir yansıması bir yoldaşı olarak görebileceğimiz felsefe alanı ile olan ilişkilerini ve gene tasavvufun alan kazandığı sosyal bilimler alanındaki birkaç kavramı değerlendirmeye çalışacağım.

Felsefe sözcüğü yunanca Philosophia kelimesinden türemiştir. Phileo = arayış - sevgi, Sophia = bilgi – bilgelik anlamlarına gelen iki kelimenin birleşiminden oluşmaktadır. Bu arayışı gerçekleştiren filozof olarak adlandırılmaktadır. İlk Çağ'dan itibaren birçok filozof sistemleştirdikleri düşünceleri ile çeşitli bilgiler ortaya koymuşlardır. Diğer alanlar ile aktif bir ilişki içinde olan felsefe, bir tamamlanmamışlık halinde yoluna devam etmektedir. Zaten felsefenin yapısı gereği tamamlanmışlık haline geçmesi mümkün değildir. Bu anlamda hikmet arayışında olduğunu ancak hikmet gibi yani her şeyin bilgisine sahip olmak gibi bir amacı olmadığını belirtebiliriz. Söz konusu edilen arayış itibariyle de tasavvuf yoluna benzetmemizin mümkün olduğunu düşünüyorum. Gürsoy' a göre de tasavvufun felsefe ile bütünleşmesi gerekmektedir. Çünkü bu durum tasavvufi metinleri daha net anlayabilmede ve yeni bakış açıları kazanma ile düşünce dünyamızda yeni kapılar açmada bizlere yardımcı olacaktır. Özellikle fenomenoloji ve egzistansiyalizm alanı ile ilişkili olduğunu düşündüğüm tasavvuf alanı bu bağlamda değerlendirilmeye çalışılacaktır. Fenomenoloji, kısaca görüngü bilim olarak adlandırılmaktadır. 20. yy önemli temsilcisi olarak aktarılan isim Edmund Husserl'dir. Husserl

kısaca felsefesinde görünenden hareketle öze ulaşmanın önemine vurgu yapmakta ve paranteze alma metodundan söz etmektedir. Paranteze alma fenomenlerin özüne, öz bilgisine ulaşma eylemidir. Yani bu noktada ön yargılarımız, ön kabullerimiz arınılması gereken durumlar olarak görülmektedir. Tasavvufta da öz önemli bir kriterdir. Yani insan derinlerinde bu yolu hissediyor ve bütünleştiriyor olmalıdır. Dolayısıyla görünüş elbette önemlidir ancak görünüşten ziyade öz çok daha önemlidir.

Tasavvuf ile felsefeye dair ilişki kurabileceğimiz bir diğer alt alan egzistansiyalizmdir. Varoluşçuluk anlamına gelen bu akım gene 20. yy felsefesinde aktif olarak gördüğümüz bir alandır. İnsana dair varoluş ve öz sıralaması üzerine sorgulamalar yapan bu alanda genel kabul özellikle Sartre düşünceleri üzerinden, varoluşun özden önce geldiğidir. Yani insanın 'insan' olma, özünü bulma sürecinden bahseder. Bu noktada tasavvuf alanı ile yaklaştıklarını söyleyebiliriz. Gürsoy'a göre de; "Egzistansiyel felsefede de, tasavvuf düşüncesinde de önemli olan soyut anlamda bilmek değildir. Önemli olan oluştur." İşte bu oluş hali her iki alanı birbirine yaklaştırmaktadır. Ona göre; "Jean Paul Sartre'da da tasavvuf düşüncesinde de bir "eksikliği fark ediş" durumu söz konusudur (Tek, 2016: 385).

Tasavvufu ya da tasavvufi alanları bulabileceğimiz bir başka gerçeklik alanı, bilgi merkezi ya da 'dalı' ise sosyal bilimler alanında inceleme konusu edilen kavramlar, oluşumlardır. Bu noktada tarikat kavramı üzerinden hareket edilmesi gerektiğini düşünmekteyim. Tarikat, yol anlamında kullanılan bir kelime olarak insanın nefsinin terbiyesini, insanın oluşunu simgeleyen sosyolojik bir olgu ya da olay olarak bireysel ve topluluk eylemlerini ve özelliklerini bünyesinde barındıran alandır (Açıköz, 2017: 25). Burada kavramsal olarak açıklamaya çalışmak yerine toplumda bulduğu yer itibariyle değerlendirilmeye çalışılacaktır. Tarikatlardaki aktivitelerin tamamı belli bir öğreti temelinde ve uygulanması da belli metotlar ve amaçlar dahilinde yerine getirilmektedir. İlk tarikatın 7. yy' da ortaya çıktığı bilinmektedir ve bu yüzyıldan sonra zaten tasavvuf tarihinde tarikatlar dönemi olarak bilinmektedir. Bu döneme ait düşünceleri Bayezid-i Bistami, Cüneyd-i Bağdadi gibi isimler ortaya koymuş, Gazali' de sistemleştirmiştir. Zaman içerisinde tarikatlar, tasavvufun özünü oluşturan bir yapı haline gelmişlerdir. Ancak günümüzde de yansımalarını gördüğümüz zaman içerisinde yollarından sapma durumları ortaya çıkmıştır. Özellikle Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra ortaya çıktığı bilinen bu tip tasavvufi hareketler arasında Hurüfiyye, Kalenderiyye ve Haydariyye sayılabilir. Ancak burada, bu oluşumların detaylarına yer verilmeyecek sadece ismen anılacaklardır. Bu tasavvufi hareketlerin detayları başka bir araştırmanın derinlikli konusunu oluşturabilecek niteliktedir (Yazar, 2002).

Günümüzdeki oluşumları itibariyle tarikatlar aslında insanların oluşturduğu bambaşka bir gerçeklik noktasına evrilmiş durumdadır. Kuruluş amaçları ve oluşumları itibariyle tarikatlar genelde; tekke, zaviye, dergah olarak faaliyet göstermekteydi. Üyelerinin toplu halde sohbet ya da zikir yaptıkları bu oluşumlar altında, terbiye, edep, dini ve dünyevi eğitim gibi faaliyetler yürütülmekteydi. Kırsal yerleşkelerde medreselerin görevini yerine getiren bu alanlar, yolcu ve gariplerinde barınma yerleri olarak kullanılmaktaydı. Ancak zaman içerisinde bu çizgilerden sapmalar yaşandı. Artık günümüzde bu sapmaları daha yoğun bir şekilde görmemiz mümkündür. Aslında tasavvuf alanında yol gösterici bir rehber eğitimliği yapan tarikatlar bu anlamda günümüzde farklı değerlendirilmektedir.

3.2.Sanat ve Edebiyat ve Renk, Ses, Yazı

Sufi bakış açısına göre, herhangi bir eşyayı gerçekliğiyle kavramak yani ilahi gücün ortaya koyduğu güzelliğin farkına varmak, o varlıkta uyum ve incelik gibi özellikleri fark etmek adeta kutsal bir metni yorumlamak olarak değerlendirilmektedir. Bu durum aslında insanın bir bütün olarak ilahi güç ile ve onun yarattıkları ile bütünleşmesiyle birlikte ilahi gerçekliğe ulaşabilmek demektir. Sufilerde bu kavrayış kabiliyeti tecrübe ile gerçekleşir. Akla dayalı tecrübeden nesnel tecrübeye oradan da yaşayarak tecrübe etme ile 'mutlak güzellik' gerçekliğine ulaşırlar. Tasavvuf anlayışında her nesnede; taş, beton, toprak vb. her nesnede manevi bir ruh, ilahi bir yansıma görülür. Sufiler, Allah'ın, "Biz her şeyi yerli yerince yarattık, yarattıklarımızda herhangi bir kusur ve sapma bulamazsınız." ayetinden hareketle yaratılmış olan her şeyde benzersiz güzelliği ve estetiği görerek Allah ile bütünleşirler. Onlar, her varlıkta ortaya çıkan sesin onların içinden gelen ve Yaratıcıya doğru yükselen içten bir yakarışın yansıması olduğunu ifade ederler. Bu anlamda sufi, sanatı hem soyut açıdan hem de somut açıdan değerlendiren kişidir. Tasavvufta bir yapıt ya da eserin sanat olarak değerlendirilebilmesi için illa haz vermesi ya da duyguyu okşanması beklenmez. Tasavvuf, bakabilme, anlayabilme görüsü olan herkesin bir nesnedeki sanat algısını ortaya çıkarabileceğini söyler (Tenik, 2015, 494-495). Bu algının yansımalarından biri olarak ifade edebileceğimiz hat sanatı, Kuran-ı Kerim harflerini estetik ölçülere bağlı bir şekilde sanatlı olarak yazmak demektir. Hat sanatı, Kuran'a layık bir güzellikle yazma amacından doğmuş bir sanat alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tekke ve dergahların hat sanatını geliştirme konusunda önemli bir rolü olmuştur. Buralarda yetişen pek çok hat üstadı için hattın, bir nakış gibi kavislere sahip olabilmesi ve doğal bir akışla var olabilmesi; arınmayı gerektirir. Duru bir kalbe sahip olmak ile iyi bir hat ustası olmak ilişkilendirilmektedir. Ayrıca hat alanında kemale erebilmek teslimiyet gerektiren çileli bir iştir. Bu anlamda sanatta iyi olmak tasavvuftaki konumla alakalıdır. Hat sanatı, sadece yazı yazmak sanatı demek değildir. Aynı zamanda her işlenen harfte ruh inceltilmekte, zarifleştirilmekte ve ruh terbiye edilip gönül zenginleştirilmektedir.

Mimari alandaki yansımalarına da bakılacak olursa pek çok değer kazandırdığını söylemek mümkündür. Mimari hesaplar ile içsel duyuşlar eşleştirilerek yapılar ortaya konulmaktadır. Bu anlamda tasavvufi konumlanmaların yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, İslam tasavvufunun derinliğinde ortaya konulan Süleymaniye Camii bu duruma en güzel örneklerden bir tanesidir. Oraya İslam ruhunun yansımış olduğu ve bazı tasavvufi motiflerin burada kullanılmış olduğu görülmektedir. Mesela, merkezi kubbenin yarım kubbeler ve diğer kubbelerle uyumu, tasavvuftaki "Vahdette kesret, kesrette vahdet" gizeminin bir yansıması olarak görülmektedir (Topbaş, 2020).

Müzik alanında da mutasavvıflar, musikinin insan üzerindeki etkisini edep ve ahlak kuralları dahilinde hayırlı olan için kullanmak ve ruhu terbiye etmek amacıyla kullanmışlardır. Dinleyenin kalbine saf duygular hissettiren, ibadet isteğini arttıran tasavvuf musikisi olarak adlandırılan bir alanın ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Topbaş, 2020).

Tekke ve dergahlar hat alanında eğitim amaçlı kullanılan alanladır. Buralar da güzel sanatlara verilen önemin artmasıyla birlikte tasavvuf şairleri de artış göstermiştir. Şairler, Allah'a ve Hz. Muhammed'e olan sevgilerini şiir aracılığıyla aktarmaya çalışmışlardır. Şairler; hüsn, aşk gibi kavramlardan söz ederek Allah'ı övmeye ve o sonsuz aşktan söz etmeye çalışmışlardır. Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Fuzulî ve Şeyh Galip gibi isimler örnek olarak verilebilir. Eserlerinde

genelde, Allah'ın birliği, nefis terbiyesi, tefekkür, ahlak vb. konuları ayrıntılı olarak işlemişlerdir (Saraç, 2017: 2).

3.3.Dinsel Alan ve Hissedişler, Yaşayışlar

Tasavvuf bir din değildir, dini öğretiyi uygulama, yaşama, içselleştirme ve belki de o dini bilgileri aşma biçimidir, yolculuğudur. Bu anlamda dünya üzerindeki birçok inanış sistemine dahil insan, tasavvuf ile yoluna devam edebilmektedir. Bu din ve inanışlar, insanlığa bir davranış sistemi öngörmekte ve birtakım kalıplar ile terbiye etme, daha iyiye yönlendirme düzenindedir. Hepsinin bir gizemi, gücü, sırları mevcuttur. İnsanı çeken, peşinden sürükleyen bir tarafı vardır. Hinduizm, Budizm, Hıristiyanlık, İslamiyet vs. birçok din ve inanışta bu durum böyledir. Bazı davranış ve inanışlar ile birbirinden farklılaşan bu dinlerin neredeyse hepsinin tasavvuf ile bir bağı mevcuttur (Sunar, 2003). Örneğin, Reynold Nicholson tasavvuf tanımını şöyle yapmıştır: "kültürler arası diyalogda birleştirici bir unsur olarak İslam'ın diğer kültürlere açılan önemli kapılarından birisidir." Özellikle Mevlana'nın bu anlamda adının sıklıkla anıldığı söylenebilir.

Tasavvuf, dinler ve kültürler arası ilişkilerde dinin özüne verdiği değerden kaynaklı katkı sağlamaktadır. Tasavvuf dini yaşayışı; hakikat ve şeriat şeklinde sınıflandırır. Şeriat, mutlak yol değildir, sadece belli bir makama ulaşmak için basamaktır. Bu yaklaşım ile aslında dinin şekilsel yönünün önemli olmadığı belirtilmiş olmaktadır. Bütün dinleri evrensel bir merkeze koyan sufiler, hepsinin mistik bir merkezde buluşabileceğini ifade ederler. Yani diğer dinler farklı formlara sahip olsalar dahi aynı öze sahip olabilirler ancak bunu sadece hakikat makamına ulaşmış kimse bilebilir. Bu nokta tasavvufi düşüncenin kaçınılmazlarından olara değerlendirilmektedir (Er, 2005: 42-43).

Özün ya da hakikatin her dinde form bulmuş hali farklı olabilir ancak tasavvufi öze ya da hakikate sahip olan her din ve inanış tasavvuf yolculuğunda olarak değerlendirilmelidir. Bu durumu açıkladıktan sonra İslamiyet düzeninde tasavvufa biraz göz atalım. İslamiyet ile tasavvufun alışkanlıkları, ortaya koymaya çalıştıkları fazlasıyla paraleldir. İslamiyet'te tasavvuf bir yaşayış biçimi olarak görülmekle birlikte aynı zamanda İslam'ın özünü de temsil etmektedir. İslamiyet'te sufi, Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed'in yaşayış tarzı ile özünü temellendiren tasavvufun bir ilim haline gelmesi sufilerin elinde geliştirilerek çeşitli metotlara oturtulmasıyla olmuştur. Tasavvufun kaynağının Kur'an ve Sünnet olduğunu söyleyen Schimmel bunu şu şekilde açıklar: "Sufilerin tarik'i (yolu) şeriatte ayrılır; ana cadde şeriat, ara yol ise tarik'tir. Sufiler, tasavvufî eğitim yolunu, ana caddeye çıkan ve her Müslüman'ın yürümesi gereken, Allah'ın buyruklarının olduğu ana caddeye çıkan bir sokak gibi görürler. Hiçbir yol yoktur ki ayrıldığı ana caddenin kolu olmasın. Şeriat ve şeri hükümlerin tam manasıyla uygulandığı bir dini yaşantı olmadan hiçbir şekilde tasavvufî yaşantısı da olamaz." Bu anlamda dini doğru anlayan ve nitelikli yaşayan biri aslında tasavvuf yolunda da olacaktır ya da tam tersi olarak tasavvuf yolunu tutan bir kişi aslında Allah'a yakınlaşma amacı ile dini sınırlar içerisinde var olacaktır (Schimmel, 1982).

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Tasavvuf bizlere hem içsel anlamda bir dik duruş, bir huy hem de bir davranış tarzı, naiflik vb. özellikler kazandırır. Elbette burada içsel yolculuğu ne kadar içsel yaşadığımız bize aittir.

Ancak toplumsal düzen içerisinde hem içselliğimizin dışa yansıması olan birçok gerçekliğin oluşumuna katkıda bulunmakta hem de oluşturulmuş gerçekliklerin etkisi altında kalmaktayız. Bu anlamda ister din ile ilişkilendirelim ister eğitim ile istersek de felsefe alanından giriş yapalım tasavvufa; burada yolun tek belirleyicisi vardır, o da biz. Tüm bu gerçeklik alanları bizim algıladığımız kadar var olacaktır. Zaten bu alanları da inşa eden gene bizlerizdir. Bu anlamda hayat yolumuza devam ederken farkında olarak ya da olmayarak aslında tasavvufun ya da çeşitli inanışların kendini yansıttığı, bize mesaj verdiği, bizi etkilediği ya da es geçtiği alanlar içerisinde var oluruz ya da bunları biz yaratırız. Dolayısıyla içimizdeki inanç, arınma duygusu, 'aşk' yani kök ne kadar derin olursa dalları da o kadar anlaşılır ve nitelikli yani toplumsal gerçeklik alanları dediğimiz alanlar, derinliği kadar gerçekliği yansıtır olur.

KAYNAKÇA

Açıköz, M. H. (2017). "Tasavvuf ve Gerçeklik Algısına Dair Sapmalar Örneğinde Fiziko – Felsefi Bir Yorum Denemesi", Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı: 2, 24 – 32.

Altıntaş, H. (1986). Tasavvuf Tarihi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Bolat, A. (2000). "Muhasibi'ye Göre Marifetin Unsurları", Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Sayı: 4, 127 – 154

Er, H. (2005). "İlk Sufilerin Diğer Dinlere Bakışı", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

Gürsoy, K. (2015). Etik ve Tasavvuf / Felsefî Diyaloglar, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.

Çakmak İgalçı, E. E. (2018). "Okul Öncesi Dönemde Tasavvufî Ahlak Bazında Manevî Eğitim", Journal of Current Researches on Educational Studies , vol.8, is.2, 11-50.

Kutluer, İ. (2005). "Mistisizm", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 30: 188 – 190.

Öngören, R. (2011). "Tasavvuf", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 40: 119 – 126.

Saraç, E. (2017). "17. ve 18. Yüzyıl Tasavvuf Edebiyatında Na'tlar", İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Schimmel, A. (1982). Tasavvufun Boyutları, İstanbul, Adam Yayıncılık

Schimmel, A. (2018). İslamın Mistik Boyutları, Alfa Yayınları, İstanbul

Sunar, C. (2003). Tasavvuf Tarihi, Anadolu Aydınlanma Vakfı, İstanbul

Tek, Z. (2016). "Kenan Gürsoy'un Felsefe ve Edebiyat Tasavvuru" (Ed. Fulya Bayraktar), Hikmetin İzinde Kenan Gürsoy'a Armağan, 383 – 401, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.

Tenik, A. (2015). "Tasavvufi Perspektifte Nesnedeki Sanat ve Estetik Algısı", İSAM, İstanbul.

Topbaş, O. N. (2020). "Tasavvuf ve Güzel Sanatlar İlişkisi", https://www.islamveihsan.com adresinden alınmıştır.

Yazar, İ. (2002). "Tasavvuf Üzerine Düşünceler", Yedi İklim Dergisi, Sayı: 145, 48 - 56

PLOTİNUSÇU SUDÛR TEORİSİNİN FÂRÂBÎ İLE İHVÂN-I SAFÂ'YA YANSIMALARININ MUKAYESESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Nesibe ASLAN

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

- https://orcid.org/0000-0002-3225-4027

ÖZET

Âlemin oluşumu ve Tanrı-âlem ilişkisi gibi konular bugüne dek sıklıkla tartışmalarda yer edinmiş ve bu doğrultuda birtakım sorulara cevaplar aranmıştır. Odağında insan ve madde ötesi bir etkiyi anlamaya yönelik bir çaba içeren bu girişimler, metafizik ilminin altında değerlendirilmiş ve pek çok filozof tarafından felsefi sistemlerinde ele alınmıştır. Sudûr nazariyesi ile ünlenen ve etkili olan Plotinus, varlığın ortaya çıkışına veya âlemin oluşumuna dair düşünceleri ile Batı'da ve Doğu'da halefi olan pek çok filozofu derinden etkilemiştir. Yeni Eflâtunculuğa kadar karşıt kutuplar olarak değerlendirilen Eflâtun'un ve Aristoteles'in metafiziği, Plotinus'un sudûr nazariyesiyle birlikte yeniden yorumlanmış ve ortak noktaları ve farklılıklarıyla bu yeni teoride buluşmuştur. Sudûr teorisi ile ayrıca İslam'da metafizik düşünce de bir dönüm noktası yaşamıştır. İslâm düşünürlerinin büyük bir çoğunluğu (Meşşâiler, İşrâkîler ve vahdet-i vücûdçular) insan ve madde ötesi bir etkiye (ilahi olana) yönelik bilgi arayışlarında Yeni Eflâtuncu sudûr teorisinden etkilenmişlerdir. Bu nedenle, İslâm felsefesinin felsefe tarihindeki yerinin ve öneminin daha iyi tespit edilmesi ve temel dinamiklerinin daha iyi anlaşılması için Yeni Eflâtuncu sudûr teorisi itina ile tetkik edilmelidir. Bu çalışmada sudûr nazariyesinin İslâm düşüncesindeki yerini Fârâbî ve İhvân-ı Safâ örnekleri üzerinden mukayese ederek ele almaya çalışacağım. Bu noktada Fârâbî, sudûrcu metafiziği miras alarak İslâmi Yeni Eflâtunculuğu tesis eden ilk filozof olması hasebiyle önemli bir konumdadır. İhvân-ı Safâ ise Plotinusçu sudûr teorisi ile Kur'an-ı Kerim'deki yoktan yaratmaya dair ayetleri uzlaştırma çabaları hasebiyle önem arz etmektedir. Bu doğrultuda Fârâbî'nin *el-Medinetü'l-fâzıla* ve *es-Siyâsetü'l-medeniyye* isimli eserlerini ve İhvân-ı Safâ *Risâleler*ini temel alarak sudûrdaki ana unsurlar, kozmolojik şema ve âlemdeki birlik-çokluk sorunu gibi konuları mukayese etmeye çalışacağım.

Anahtar Kelimeler: Sudûr teorisi, İslam Metafiziği, Fârâbî, İhvân-ı Safâ.

1. GİRİŞ

Kelime anlamı olarak "meydana çıkma, olma, akış, çıkış" anlamlarına gelen ve Yeni Eflâtunculuğun karakteristik fikirlerinden olan sudûr teorisi, maddeden ilk akla kadar var olan her şeyin aklilikten pay almaları dolayısıyla birbirleriyle ilişkili oldukları monist bir yapı inşa etme amacı gütmektedir. Bu teori "aşağı olanın daha yukarı olandan çıkması; çok olanın (her şeyin) 'bir olan'dan çıkması olarak da ifade edilir". (Çiçek, 2009, s. 57; Ayrıca bkz. Cevizci, 2013, s. 872) Kısacası sudûr, âlemin oluşumu hakkında bir teoridir ve öğretilerine Yeni

Eflâtunculuk adı verilen ve Eflâtun'un felsefesini geliştiren Plotinus tarafından tesis edilmiştir. Yeni Eflâtuncu filozoflar, alemin meydana gelişine dair bu metafizik sistemi oluştururken Eflâtun felsefesi ve Aristoteles felsefesini bir uyum içerisinde ele almaya çalışırlar. (Çiçek, 2009, s. 55; Mursidin, 2020, s. 59; Türker, 2017, s. 604; Üçer, 2017, s. 51)

Bu bağlamda kısaca Aristoteles metafiziğini inceleyecek olursak: Aristoteles metafizik ilmini sistemleştirmiş ve 'ilk felsefe' olarak da isimlendirmiştir. Çünkü bu ilim araştırmasına en iyi bilinen ve en temel kavramlardan başlamaktadır. Bununla birlikte metafizik, felsefî ilimler hiyerarşisinde hem dış dünyada hem de zihnimizde bir maddede bulunan cisimleri araştıran fizik ilmi ile dış dünyada bir maddede bulunmakla beraber zihnimizde de soyut olarak bulunan şeyleri araştıran matematik ilminin ardından gelmektedir. Dolayısıyla Aristoteles metafizik bilgiler kümesini 'varlık olmak bakımından varlığı' konu edinen bir disiplinin altında birleştirmektedir. (Türker, 2017, ss. 603-604) Ayrıca Aristoteles kozmolojisi ile ilgili önemli bir mesele de ay üstü âlem ile dört unsurdan mütevellit ay altı âlem arasındaki ilişkisizliktir. Örneğin Aristoteles açısından Güneşin Dünyayı nasıl ısıttığı, cevaplanması daima zor bir sorudur. (Üçer, 2017, s. 46)

Plotinus'un sudûr teorisinde, Eflâtun metafiziği yeniden yorumlanmış ve Aristoteles külliyatı dayanak kabul edilerek Tanrı ve âlem ilişkisi başta olmak üzere âlemdeki birlik-çokluk ilişkileri de kesintisiz bir varlık irtibatıyla açıklanmıştır. Bu metafizik gelenekleri genel hatlarıyla mukayese edecek olursak: Her ikisi de metafizik ilmini varlık olmak bakımından varlığın bilgisi olarak kavramakta ve bunu nedensellik ilkesine dayanarak inşa etmektedir. Ayrıca iki gelenek de metafiziğin fizik ve matematik ilimlerinin tahsilini gerektirdiğini savunmaktadır. Ancak Aristoteles'in metafiziği Tanrı'nın salt hareket veren bir ilke oluşuna ve âlemin ezelî oluşuna dayalıyken, Plotinus Tanrı'yı hareket veren değil de varlık veren bir ilke şeklinde tasarlamıştır.(Aydınlı, 2019, s. 80; Gilson, 1986, ss. 31-32; Türker, 2017, ss. 604-605) Bununla beraber Plotinus, Eflâtun'un maddeden bağımsızlaşma ve ruhanî aydınlanma/arınma düşüncesini 'iniş-yükseliş' öğretisi ile tekrar dirilterek, metafizik bilginin kişinin ruhanî arınması ve maddeden bağımsız olması suretiyle gerçekleşeceğini iddia etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Aydoğan, 2021, ss. 38-39; Gilson, 1986, s. 29; Özcan, 2015, s. 423; Üçer, 2017, s. 66)

Plotinus'un kozmolojisi, âlemin oluşumunu Bir'den meydana gelme yani Tanrı'dan çıkma şeklinde açıkladığından, sudûrcu bir kozmolojidir. Yani "Plotinos kosmogonisinin ilk kavramı 'Bir'dir. Bütün sistemini 'Bir' üzerine inşa eder. Ve [Bir] Tanrı'yı ifade eder. … 'Bir'in bir tek mahiyeti vardır, o da türetmektir. Bir'in mahiyeti her şeyi türetmek olduğundan, bu mahiyet türettiği şeye sahip değildir." (Çiçek, 2009, s. 58) Tanrı özden, hareketten ve dinginlikten önce olması hasebiyle diğer özlerden yalıtılmıştır ve özsüzdür. Çünkü Tanrı Bir'dir, bir şey değildir ne niceliği ne de niteliği vardır ve ne ruh ne de zekadır. Oysaki varlıkta bulunan bu nitelikler varlığı çokluk yaparlar. Ancak "Bir'den ilk varlığın sudûrunun nasıl olduğu Plotinos felsefesinde Tanrısal bir sırdır." (Çiçek, 2009, s. 59) Çünkü Plotinus'a göre biz Bir'in ne olduğu ve mahiyeti hakkında bilgi sahibi olmayız. Ona göre Bir anlaşılmazdır hatta akılla ve bilimle kavranamayanların da ötesindedir. (Plotinus, 1996, ss. 82-84)

Bir olanın taşması sonucunda Nous (Akıl) meydana gelir. Ancak "Bir'den sudûr eden ilk şey, Bir'den sudûr etmesi bakımından mevcut (to on) adını alır ve bu aşamada henüz Akıl değildir. Mevcudun ilk fiili, Bir'e yönelen bakıştır ve bu bakışla birlikte Akıl olma özelliğini kazanır." (Üçer, 2017, s. 52) Plotinus'a göre Akıl kendini düşünen ilk varlıktır. "Kendini Nous

olduğu için düşünür. Kendisini nasılsa öyle düşünür." (Plotinus, 1996, s. 58) Akıl hem kendini hem de varlıkları düşünür, ayrıca dönüp Bir'i de seyre dalar. Yani Plotinus'ta Akıl Bir'e nazaran birçok fiile sahiptir. İşte tam da buradan çokluğa geçilebilir. Diğer bir deyişle "düşünmek çok olmaktır." (Plotinus, 1996, s. 49) Ancak Bir'in böylesi bir imkânı yoktu. O ne kendini ne de öteki varlıkları düşündüğü için Bir'di, çokluk değil. Sonuç olarak diyebiliriz ki Plotinus felsefesinde çokluk Nous'la ortaya çıkar ve Nous'tan sonra da sudûr (taşma) devam eder. Bu noktada varlıkların çoğalmasına imkân sağlayan, Aklın hem Bir'i hem kendini hem de ideleri düşünmesidir. Bu sistemde düşünmek demek çokluk demek olduğuna göre birlikten, ikilik ve çokluk böyle doğmaktadır. (Aydoğan, 2021, s. 47; Çiçek, 2009, ss. 59-60)

Plotinus'un sistemini hem Eflâtun'dan hem de kendisinden önceki Eflâtuncular'dan farklılaştıran en önemli özellik Bir, Nous ve Ruh olarak ifade edilen üçlü hipostaz şemasıdır. Bu üç tabaka Plotinus'un sudûr teorisinin ana unsurlarıdır. (Çiçek, 2009, s. 59; Durak, 2015, s. 458; Türker, 2017, s. 605; Üçer, 2017, s. 52) Plotinus'un *Enneadlar* isimli eserinde bu unsurlar arasındaki münasebet bir metaforla anlatılır: "Birinci olanı (Bir) ışığa, ondan sonra gelen varlığı (Nous) güneşe ve üçüncü varlığı (Ruh), ışığını Güneşten alan Aya benzetebiliriz." (Plotinus, 1996, s. 47) Burada İlk'ten çıkan varlıklar olmaları dolayısıyla ölümsüz olmaları Ruh ile Nous'un bir diğer özelliğidir.

2. METAFİZİK

İslâm'da, sudûr nazariyesi ilk olarak Tanrı'nın yüce, değişmez, maddeden uzak ve mükemmel olduğuna inanan Fârâbî tarafından tanıtılmıştır. Fârâbî Tanrı, âlem ve insana dair, felsefî örgüsü özenle inşa edilmiş bir sistem ortaya koymuştur. Fârâbî'nin kurduğu bu yapı, Eflâtun, Aristoteles ve Plotinus'un etkisini yansıtmakla beraber kendisine özgüdür. Fârâbî'nin özellikle Tanrı tasavvuruna etki eden kaynaklar arasında öncelikle Aristoteles'in ve Plotinus'un bulunduğunu görmekteyiz. Ancak Fârâbî'ye göre Aristoteles metafiziği yapı ve işlev itibarıyla yetkin olmakla beraber, özelde Tanrı-âlem ilişkisini genelde birlik-çokluk ilişkisini izahta yetersiz kalmaktadır. Bunun bir nedeni de Fârâbî'nin Aristoteles'i Eflâtun'a kıyasla 'doğa filozofu' olarak niteleyen bir geleneğin mirasçısı olmasıdır. (Aydınlı, 2017, s. 156, 2019, s. 81; Türker, 2017, s. 609) Bu bağlamda Fârâbî gerek Aristoteles metafiziğindeki gerek Yeni Eflâtunculuk ile oluşan yorum geleneğindeki sorunları bertaraf etmeye ve sudûrcu şemayı kusursuzlaştırmaya çalışmıştır.

Plotinus'un Bir'i akıl üstü bir varlık olarak nitelemesine karşın Fârâbî, Tanrı'yı "kendini düşünen akıl" olarak tasvir etmektedir. Bu noktada Fârâbî'nin, sıfatlar meselesinde Aristoteles'in etkisi altında olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle Fârâbî, doğrudan doğruya Aristoteles'i takip ederek düşünme fiilini ilâhî öznenin en yüksek aktı olarak niteler ve Tanrı'nın akıl ettiğini söyler. (Fârâbî, 2020, s. 46, 2021, ss. 56-58) "Fârâbî'nin Tanrı'yı kendisini akıl eden akıl olarak tanımlaması bize Aristoteles'in Tanrı'sını çağrıştırmaktadır. Ancak bu Tanrı'nın kendisini akıl etmesinin sonucu olarak âlemin zorunlu olarak O'ndan taşması Plotinusçu âlem anlayışını yansıtmaktadır." (Şahin & Macic, 2014, s. 214) Ayrıca Aristoteles felsefesinde ekseriya gâî sebep olarak tasavvur edilen ve hareketin durağan/hareketsiz ilk sebebi olarak sistemde yer alan Tanrı, Fârâbî'nin metafiziğinde sadece ahlaki bir ilke ve gâî bir sebep olarak değil, varlık veren yaratıcı ilke yani fail sebep olarak da bulunmaktadır. (Aydınlı, 2017, s. 156; Fârâbî, 2021, s. 46) Kısacası Fârâbî'nin Tanrı ile ilgili görüşlerinde İslâm'ın genel Tanrı telakkisiyle Eflâtun, Aristoteles ve Yeni Eflâtuncu filozofların Tanrı görüşlerinin bir sentezini yapmaya çalıştığını ifade edebiliriz. Ancak

Fârâbî'deki "varlık veren Tanrı fikri ile her ne kadar … sudûr teorisi yoluyla âlemin 'hudûsu' yerine 'ibdâ'ı fikri hâkim olsa da her hâlükârda Tanrı'dan sonra olması anlamında âlemin sonradanlığı düşüncesi, Kindî'den itibaren bütün İslâm felsefesi tarihinde kesintisiz olarak devam edecek metafizik kabullerdir."(Türker, 2017, s. 608)

Aristoteles ve Eflâtun'un arasında genel hatlarıyla uyum bulunduğu kanısı, Kindî'de de görülmektedir, ancak Fârâbî, Kindî ve takipçilerinin metafizik ilmini teoloji olarak kavradıklarını düşünür, bu sebeple de metafiziğin teoloji olarak kavranarak kelâm ilmiyle özdeşleştirilmesine karşı çıkar.

> [Çünkü] Ona göre metafiziğin konusu Aristoteles'in de belirttiği gibi 'mevcut olmak bakımından mevcut' yahut 'Mutlak Varlık'tır. Metafizik bu ana konu altında üç işlevi yerine getirir: i) Tikel ilimlerin ilkelerinin temellendirilmesi; ii) Tikel ilimlerden herhangi biri altına girmeyen maddeden ayrık mevcutların, bilhassa bütün mevcutların ortak ilkesi olan Tanrı'nın incelenmesi ve iii) Mevcuda mevcut olmak bakımından ilişen genel durumların açıklanması. (Türker, 2017, s. 610)

Bu noktada İhvân-ı Safâ metafiziğine geçmeden önce benzerlikleri dolayısıyla kısaca Kindî metafiziğinden bahsetmek yerinde olacaktır. Kindî'nin metafizik düşüncesi, kelâm ilminin tartışmaları ile doğrudan ilişkili olan iki temel ilke üzerine inşa edilmiştir. Bunlar Tanrı'nın yoktan yaratma fiili ve âlemin hudûsu ile nedensellik ilkesidir. Kindî'ye göre metafizik demek 'İlk İllet'in (Tanrı) bilgisine ulaşmak demektir ve İlk İllet'e ilişkin bu bilginin adı, ilk felsefedir. Bu çerçevede Kindî metafizik ilminin konusunun maddeyle ilişkili olmayan ve harekete konu olmayan, fakat akılla kavranan ve düşüncede misali bulunmayan varlıklar olduğunu söylemektedir. Binaenaleyh Kindî, metafiziği 'varlık olmak bakımından varlık' olarak değil de 'Tanrı bilgisi' olarak tasarlamaktadır. (M. Kaya, 2017, ss. 99-108; Türker, 2017, s. 607; Üçer, 2017, ss. 76-77)

İhvân-ı Safâ'nın metafizik tasavvuru da Kindî'ye benzemektedir. İhvân-ı Safâ *Risaleler*inde metafizik ilmi, mevcut olmak bakımından mevcudu inceleyen tümel bir disiplinden çok, bütüncül bir varlık tetkiki olan felsefenin Tanrı'yı ve ayrık ilkeleri incelediği bir bölümü olarak görülür. İhvân da Kindî'ye benzer bir şekilde 'kâdir-i muhtâr' Tanrı tasavvuru ile nedensellik ilkesini uzlaştırmaya çalışmaktadır. Ancak bu noktada İhvân, Yeni Eflâtuncu sudûr nazariyesini de açıklama modeli olarak benimsemektedir. "İhvân-ı Safâ sudûru açıklama modeli olarak kabul etmekle birlikte Tanrı'dan sudûr eden mevcutlar silsilesinin başındaki Külli Aklın yoktan yaratıldığını ama sonrakilerin sudûr yoluyla meydana geldiğini düşünür." (Türker, 2017, ss. 614-615; Ayrıca bkz. İhvan-ı Safa, 2014a, s. 316; İhvân-ı Safâ, 1995a, s. 318;)

İhvân-ı Safâ'ya göre riyazi (matematik) ilimlerin tabiat (tabii) ilimleri için bir basamak olması gibi tabii ilimler de ilahiyat ilimleri yani metafizik için bir basmaktır. Onlara göre metafizik ilimlerin ana gayesi Yüce Yaratıcıyı bilmektir. Bu noktada İhvân, insanın önce kendisini bilmesini ve tanımasını metafiziğin ilk derecesi olarak değerlendirmektedir. Zira onlar kişinin kendini bilmeden Rabbini bilemeyeceği görüşünü savunmaktadırlar. Bu amaç doğrultusunda İhvân, teoloji ve metafizik ilimleri kendi içerisinde değer ve önem sırasını baz alan bir müfredata göre beş kısma ayırmıştır:

1. Yüce Yaratıcıyı, O'nun birliğini ve diğer bütün sıfatlarını bilmek
2. Tanrı'nın samimi kulları ve melekleri olan ruhani varlıkları bilmek
3. Kuşatıcı felekten evrenin merkezi Dünyaya kadar feleki cisimlere nüfuz eden nefisleri ve bunların özelliklerini bilmek

4. Siyaset ilimlerini bilmek
5. Öldükten sonra yeniden dirilmenin mahiyetini yani ahiret (meâd) ilimlerini bilmek. (İhvân-ı Safâ, 2017, ss. 184-185)

Tanrı'nın Fiili başlıklı bir diğer bölüme geçmeden önce kısaca belirtmeliyim ki Fârâbî ve İhvân'ın metafizik sistemlerinin temelinde Mutlak Varlık yani Tanrı ve Tanrı'nın fiil ve sıfatları yer almakta, daha sonra âlemin oluşumu ve Tanrı-âlem ilişkisi bağlamında diğer varlıklar da incelenmektedir. Bununla ilişkili olarak Fârâbî ve İhvân-ı Safâ'nın metafizik anlayışlarına göre Tanrı'nın zatı ve varlığı aynıdır. Dolayısıyla O'nun varlığı tam anlamıyla kavranamaz. Ancak bu durum "Allah'ın zati gizliliği aşırı olduğundan dolayı değil de aksine aşikârlığı, apaçıklığı ve belirginliği aşırı olduğundan dolayı[dır ve] insan aklının Allah'ı algılaması ve zati mahiyetinin yüceliğini bilmesi hiçbir şekilde mümkün değildir." (İhvan-ı Safa, 2014a, s. 29; Ayrıca bkz. Aydınlı, 2019, s. 79; Fârâbî, 2021, s. 64; Türker, 2017, s. 614)

3. TANRI'NIN FİİLİ (İRADE PROBLEMİ)

Fârâbî, Tanrı-âlem ilişkisini Yeni Eflâtuncu felsefeye sadık kalarak resmetmekte ve Tanrı'yla diğer varlıklar arasındaki nedensellik bağıntısını bu yolla tesis etmektedir. Ona göre tüm var olanların nihaî kaynağı İlk (el-Evvel) olandır yani Tanrı'dır. Fârâbî'ye göre el-Evvel/Tanrı her bakımdan maddeden berîdir ve cevheri itibariyle bilfiil akıldır. Diğer bir deyişle Tanrı düşünendir ve hatta bizzat akıldır.

> Çünkü bir varlığın akıl olmasına ve bilfiil düşünmesine engel olan şey maddedir". Buna göre, eğer bir şey maddede değilse ve varlığında maddeye ihtiyaç duymuyorsa, o şey akıldır ve bilfiil akledilendir (ma'kûl). Bundan ötürü, her bakımdan gayri maddî olan Tanrı, tözü itibariyle bilfiil akıl ve bilfiil makuldür. Ancak O'nun akledilir olması, insanî düşünme aktında olduğunun aksine, ne harici bir düşünene (âkil) ihtiyaç gösterir ne de bir süreç içerisinde gerçekleşir. Tanrısal düşünme faaliyetinde, süje-obje ayrılığı ortadan kalkar ve düşünenle düşünülen aynîleşir. (Aydınlı, 2017, ss. 156-157; Ayrıca bkz. Fârâbî, 2021, ss. 56-58; Şahin & Macic, 2014, ss. 210-211)

Burada düşünen öz, ayrıca düşünülen öz olur ve böylelikle akledilir olması hasebiyle akıl olur. Tanrı, kendi zatını akıl eder ve bu fiilinden ötürü hem akıl eden (âkil) hem de bilfiil akıl olur. Ayrıca Tanrı'da akıl eden zât akıl edilenle bir ve aynı olduğu için O, bilfiil ma'kûl olmaktadır. Yani Tanrı'da akıl, âkil ve ma'kûl aynı anlama gelmektedir. Dolayısıyla hepsi tek bir zat ve bölünme kabul etmeyen tek bir tözdür.

Fârâbî'ye göre var olan her şey el-Evvel'den varlık almaktadır. İster müşahede edilen varlıklar olsun ister burhanla bilinen varlıklar olsun, bütün varlıklar Tanrı'dan bir zorunluluk üzere varlık kazanmaktadırlar.(Aydınlı, 2019, s. 83; Bozyiğit, 2018, s. 490; Fârâbî, 2021, s. 72) Bu bağlamda bütün var olanlar zorunlu ve ezelî bir sudûr/taşma ile yani herhangi bir iradî tayin olmaksızın Tanrı'dan çıkmıştır ve tamamı öz itibarıyla mümkün varlıklar kategorisinde yer almaktadır. Çünkü "kendinde varlığa sahip olmak Tanrı'ya özgüdür ve o kendi özünü bu doğada kavramak suretiyle bütün mevcudatın en son varlık verici nedeni olur." (Aydınlı, 2017, s. 157) Dolayısıyla Fârâbî metafiziğinde soyut/ayrık akıllar veya ikincil nedenler olarak da nitelenen Tanrısal varlıklardan maddi varlıklara kadar bütün var olanlar hem varlığını hem de gayesini Tanrı'dan sudûr yoluyla almaktadır. Çünkü Tanrı'nın zatı bir bakıma tüm var olanlar demektir ve O'nun bir şeyi bilmesi, o bildiği şeyin varlık kazanması anlamına

gelmektedir. Kısacası el-Evvel kendi zatını bilmekle (akıl etmekle), bütün var olanları meydana getirmektedir. (Mursidin, 2020, ss. 59-60; Şahin & Macic, 2014, s. 213)

Fârâbî'nin görüşlerinden de anladığımız üzere sudûr teorisine göre bütün var olanlar, hiyerarşik bir düzen içerisinde Tanrı'nın nurundan/feyzinden taşarak (feyezan) var olmaktadır. İhvân'a göre bu feyiz aynı zamanda yaratma anlamına da gelmektedir. Ancak İhvân'ın evrenin oluşumuna dair görüşleri bir dereceye kadar karmaşıktır. Topluluğun çeşitli bağlamlarda âlemin oluşumu ve var oluşu hakkında farklı farklı beyanları bulunmaktadır. Bazıları yoktan yaratmayı savunurken, diğerleri Plotinusçu sudûr teorisini destekler niteliktedir. (Bkz. İhvan-ı Safa, 2014, ss. 149-150)

İhvân'a göre varlık hiyerarşisinin en tepesinde Tanrı bulunur ve O'nun kendine özgü fiili, yoktan var etmektir. O, istediğinde istediğini yaratan ve istediğini yapandır. Tanrı'nın varlığının başlangıcı ve sonu yoktur. O, her şeyi bilendir ve her şeye kâdirdir. Tanrı dışındaki bütün varlıklara ait nitelikler aksi düşünülebilen ve zıddıyla anlaşılabilen niteliklerken Tanrı'ya ait hiçbir nitelik, aksi düşünülerek anlaşılan nitelikler cinsinden değildir. Bu bağlamda İhvân'a göre Tanrı ruhani ve cismani olarak nitelenmeye elverişli değildir ve O'nun diğer bütün var olanlara nispeti bir sayısının diğer bütün sayılara nispeti gibidir. (İhvân-ı Safâ, 2017, s. 34; Taş, 2021, s. 332; Türker, 2017, s. 615) Yani daha önce de belirttiğimiz üzere İhvân-ı Safâ, âlemin oluşumuna ve Tanrı-âlem ilişkisine dair görüşlerinde Kindî'ye benzer bir şekilde yoktan yaratma ile nedenselliği sentezleyerek Tanrı'nın aynı zamanda "İlk Sebep" olduğunu iddia etmektedir. Buna göre Külli Akıl, Tanrı'nın yoktan yarattığı ilk varlıktır ancak ondan sonraki bütün varlıklar feyezan/sudûr yoluyla meydana gelmiştir.

İhvân, Tanrı'nın bütün mevcutların fâil sebebi olması ile nedensellik zinciri arasındaki çelişkiyi *Risaleler*de izah etmeye çalışmaktadır. Çünkü yoktan yaratma özelliğine sahip yegâne varlığın Tanrı olmasına karşın nedensellik ilkesi de bir üstteki varlığın kendinden altta yer alanın feyz ve faziletine kaynaklık etmesini ve nihayetinde ona varlık vermesini gerektirmektedir. Bu çelişik durumu bertaraf etme amacıyladır ki İhvân, Tanrı'nın bütün varlıkların formlarını Külli Akla feyz yoluyla verdiğini savunmaktadır. (Türker, 2017, ss. 616-617) Zira Tanrı İhvân'a göre cisimlerle bizzat ilgilenmekten münezzehtir ve yaratma dışındaki fiilleri bizzat üstlenmemektedir. Bu konunun daha iyi anlaşılması için *Risaleler*de kral ve memurları örneği verilmektedir. Nasıl ki kralın emrettiği işleri başkaları yapsa da fiilin nispeti krala aittir ve kral o işi yapmış gibidir, dolayısıyla her ne kadar fiili başkaları yapıyor gibi görünse ve aracılar olsa da nihayetinde fiil Tanrı'ya aittir ve gerçek fâil odur. (İhvan-ı Safa, 2013, s. 99) Çünkü kâinat bir bütün olarak yoktan yaratılmıştır. Bu noktada İhvân Tanrı'nın âlemi Kur'an'daki ayetler bağlamında "ol" emri ile istediği gibi ve istediği şekilde yarattığını savunmaktadır. (İhvan-ı Safa, 2013, s. 77) Onlara göre âlemin varlık ve süreklilik açısından Tanrı'ya muhtaçlığı, tıpkı konuşma sırasında çıkan seslerin varlığının konuşan kişiye bağlı olmasına benzemektedir. (İhvan-ı Safa, 2014a, s. 288; Uysal, 1998, ss. 145-146) Ancak bu noktada dikkat edilmelidir ki âlem Tanrı'nın bir parçası değildir ve bir arazın cevherde bulunması gibi de Tanrı'da bulunmamaktadır.

İhvân-ı Safâ metafiziğinde yer alan temel sorun hem yoktan yaratmanın ve iradenin hem sudûr teorisinin kabul edilmesidir. İhvân kudret açısından mevzuya baktığında Tanrı'ya yoktan yaratma fiilini ve iradeyi nispet ederken, mevzuya hikmet açısından baktığında ise âlemi yaratmanın zorunluluğunu kabul eder gözükmektedir. Ancak bu noktada onların bahsettiği bu zorunluluk akli veya zati bir zorunluluk değil, 'hikemi' bir zorunluluktur. Zira onlara göre irade sahibi ve kâdir-i muhtâr olan Tanrı, âlemi hikmeti gereği yaratmıştır, onlara göre bu durum tıpkı Güneşten nurun ve ışığın taşması gibidir. Filhakika İhvân, âlemin yaratılmasının lüzumunu, hakîmin hikmetli fiil

yapmasının zaruri oluşuyla açıklayarak Tanrı'nın sahip olduğu faziletleri, ihsanı ve feyzi kendisine has kılmasının, O'nun hikmeti ile ters düşeceğini söylemektedir. (İhvan-ı Safa, 2014a, s. 158,294; Uysal, 1998, ss. 147-149) Fakat yine de bu sistemde bir taraftan nedensellik ilkesi ile yoktan yaratma düşüncesi zayıflamaktayken, diğer taraftan da yoktan yaratmanın zorunlu kıldığı irade ile nedensellik ilkesi zayıflamaktadır. Ortaya çıkan bu paradokstan ötürü İhvân-ı Safa, cismani ve ruhani varlıkların nedenlerinin izahında hepsinin fâil sebebinin Yüce Yaratıcı olduğunu söylerken öte yandan Tanrı'nın Külli Akıl dışındaki varlıklarla doğrudan ilgilenmekten münezzeh olduğunu savunmaktadır. Çünkü Külli Akıl dışındaki varlıklarda gerçekleşen fiiller, ya sudûr/feyezan ya da hareket verme yoluyla husule gelmektedir. Ama İhvân'a göre Tanrı'nın yegâne fiili sudûr etme veya hareket verme değil yoktan yaratmadır. (Türker, 2017, ss. 617-618) Velhasılıkelam İhvân-ı Safâ, yoktan yaratan, kâdir-i muhtâr ve irade sahibi bir Tanrı anlayışındaki duyarlılığını, tam bir varlık düzeni içerdiğini düşündüğü Yeni Eflâtuncu sudûr modeliyle uzlaştırma gayretinde görünmektedir.

4. SUDÛRDAKİ UNSURLAR

Fârâbî, âlemde cismani olanlar ve cismani olmayanlar şeklinde varlığın iki mertebesi olduğunu iddia etmektedir. Ona göre bu mertebelerin her biri ayrıca kendi içinde altışar dereceden oluşmaktadır. Cismani olmayan varlık mertebeleri: "Tanrı, göksel akıllar, Faal Akıl, nefisler, suret ve henüz cisim haline gelmemiş ilk madde; cismani varlıkların mertebeleri ise: Göksel cisimler, insan türü, hayvan türü, bitki türü, madenler türü ve ateş, hava, su ve topraktan oluşan dört unsur şeklinde sıralanmaktadır." (Taş, 2021, s. 339; Ayrıca bkz. Aydınlı, 2019, s. 93; Bozyiğit, 2018, s. 486) Ancak cismanî varlıklardan olan gök cisimlerinin maddeleri, Fârâbî'ye göre ay altı âlemde bulunan cisimler gibi dört unsurdan mütevellit değil, daha hafif ve daha şeffaf olan esir adı verilen bir maddedir. Bu gök cisimleri şekillerin en mükemmeli olan küre şeklindedir ve hareketleri de en mükemmel olan dairevî harekettir. (Fârâbî, 2021, ss. 104-106) Bu nedenle gök cisimlerinde oluş ve bozuluş bulunmamaktadır. Hâlbuki ay altı âlemdeki cismani varlıklar (maden, bitki, hayvan ve insan) ise dört unsurun bir araya gelmesi ve ayrışmasıyla oluşmakta ve bozulup dağılmaktadır.

Kozmik akılların ilkinden başlayıp maddeye dek inen var oluş süreci Tanrı'nın kendisini akletme fiiliyle başlar ve birbirleri ile hiyerarşik ilişki içerisinde olan aşamalı bir yapı arz eder. Fârâbî bu yapının altı ilkesini şöyle belirtmektedir:

> Cisimleri ve arazları kaim kılan ve altı sınıftan oluşan ilkeler her mertebesi onların bir sınıfını bulunduran altı büyük mertebeye sahiptir. İlk Sebep birinci mertebededir, İkinci Sebepler ikinci mertebededir, Faal akıl üçüncü mertebededir, nefis dördüncü mertebededir, suret beşinci mertebededir, madde altıncı mertebededir. Onlardan ilk mertebede bulunanın çok olması mümkün değildir; O ancak bir ve tektir. Diğer mertebelerin her birinde olana gelince; o çoktur. Onların üçü, ne cisimdir ne de cisimdedir; bunlar İlk Sebep, İkinciler ve Faal Akıl'dır. Üçü ise, cisimdedir ama zatları cisim değildir; bunlar nefis, suret ve maddedir. Cisimler ise altı sınıftır: Semavi cisim, akıl eden hayvan, akıl etmeyen hayvan, bitki, madeni cisim ve dört unsur. Cisimlerin bu altı sınıfının bir araya gelmesinden oluşan bütün de Alemdir. İlk, Tanrı olduğuna inanılması gereken şeydir ve O, İkincilerin ve Faal Aklın varlığının yakın sebebidir. İkinciler ise semavi cisimlerin varlığının sebepleridir; bu cisimlerin cevherleri onlardan meydana gelmiştir. Semavi cisimlerin her birinin varlığı İkincilerin her birinden lüzûmen meydana gelir. İkincilerin derece/mertebe bakımından en yüksek olanından İlk Semanın varlığı lüzûmen meydana gelir; onların en düşük olanından da içinde Ayın bulunduğu kürenin varlığı lüzûmen meydana gelir. Bu ikisi arasında bulunan feleklerin her birinin varlığı da o ikisi arasında bulunan

orta-şeylerin her birinden lüzûmen meydana gelir. İkincilerin sayısı semavi cisimlerin sayısı kadardır. İkinciler, kendilerinden "rûhânîler", "melekler" ve benzerleriyle söz edilmesi gereken şeylerdir. (Fârâbî, 2020, ss. 16-18)

Fârâbî'nin tecellisinin detaylı süreci şu şekilde tanımlanabilir: el-Evvel/Tanrı kendi zatını akıl edince kendisinden ikinci bir varlık feyezan eder. Tanrı'nın meydana getirdiği ilk varlığa, İlk Akıl denir. "Tanrı'nın ezelî olarak kendi zatını düşünmesiyle eş zamanlı olan kozmik çıkış süreci bir varlık verme etkinliğidir. Bu etkinlik, en mükemmel varlıktan en noksan varlığa kadar, bütün mevcudatın varlığının zaman dışı, ezelî ebedî kaynağıdır." (Aydınlı, 2017, s. 159; Ayrıca bkz. Fârâbî, 2021, s. 76) İlk akıl gayr-ı cismani bir varlıktır ve iki yön içerir: bunlardan biri onun kendi doğası, yani mümkün varlık oluşudur, diğeri ise Tanrı'nın varlığı dolayısıyla meydana gelen gerçek varlığı yani özüdür. Bu iki yönünden ötürüdür ki İlk Akıl kendi zatını ve Tanrı'yı akıl eder. Onun Tanrı'yı akıl etmesi ile, bir üçüncü varlık olan İkinci Akıl meydana gelirken, kendi zatını akıl etmesiyle ise birinci sema ve bu semanın nefsi meydana gelmektedir. Akıl, nefis ve cismi (sema) meydana getiren bu süreç Onuncu/Faal Akla kadar devam eder. (Fârâbî, 2020, s. 24, 2021, ss. 82-86; Mursidin, 2020, ss. 59-61; Şahin & Macic, 2014, s. 213) Böylece semavi cisimler Ay feleği ile son bulurken, Faal Akılla ise maddeye ihtiyaç duymayan varlıklar son bulmuş olur.

Fârâbî'nin Faal Akıl için öngördüğü önemli bir diğer görev de bu aklın ay-altı âlem için suret verici bir konumunda olmasıdır. Ancak Fârâbî evrenin oluşumu ve Tanrı-âlem ilişkisine dair görüşlerini kaleme aldığı *el-Medinetü'l-fâzıla* ve *es-Siyâsetü'l-medeniyye* isimli eserlerinde bundan söz etmezken *Aklın Anlamları* isimli risalesinde Faal Aklın bu özelliğini zikretmektedir. (Fârâbî, 2017, s. 134; Şahin & Macic, 2014, s. 217) Bu noktada dikkat edilmelidir ki "Fârâbî, kozmolojisinde nefsin rolü ve yerinin ne olduğunu hiçbir yerde sistematik olarak açıklamamaktadır. O, Plotinus'un İlk İlke'den meydana gelmek demek olan varlıkların sudûrunu Aristoteles'in semavî felekler nazariyesiyle birleştirilmiş olarak nakleder. Plotinus'un üç cevher (Bir, Nous, Nefis) arasındaki ilişki Fârâbî'de kaybolur." (Arnaldez, 1978, s. 349) Biraz daha açıklayacak olursak Plotinus'un felsefi sisteminde daha ziyade metafizik bir ilke konumundaki Nefis, Fârâbî'nin akıllar hiyerarşisi içinde Faal Akıl adı altında kozmolojik bir yapıya kavuşmuştur. Plotinus nefsin ikili karakteri hasebiyle kendisi olarak hem ilahi âlemde hem maddî âlemde iş görebildiğini ifade etmektedir. Ancak Fârâbî kendi sisteminde merkezi bir konum verdiği Faal Akla Plotinus'un nefsinin fonksiyonunu vermiş ve ilahî âlemle irtibat kuran bu akıl hem maddî âlemi şekillendirmede hem de insanın maddî ve ilahî alana ilişkin bilgi sağlamasında aktif bir rol oynamıştır. (Aydınlı, 2019, s. 92; Şahin & Macic, 2014, s. 218)

Aristotelesçi düşünceyi, Yeni Eflâtuncu felsefeyi ve İslâmî doktrini birleştiren İhvân-ı Safâ, Fârâbî'nin ıslahatından geçmemiş Yeni Eflâtuncu sudûr şemasını benimsemiş olsa da İhvân'ın sudûr silsilesi kendisine has birtakım ilaveler içermektedir. İhvân'ın sudûr teorisi ayrıca Plotinusun teorisinden de farklı birtakım yaklaşımlar içermektedir. Örneğin Pisagorcu eğilimleri dolayısıyla İhvân, var olan her bir şeyin Tanrı'dan meydana gelmesini, bütün sayıların bir sayısından meydana gelmesi ile mukayese ederek açıklamaya çalışır. Bununla birlikte İhvân, İslâm kozmolojisi kaynaklı olarak, Tanrı'nın yaratıcı olduğunu ve âlemin Tanrı'nın seçimi ve kasıtlı eylemi dolayısıyla oluştuğunu söylemektedir. (İhvan-ı Safa, 2014b, s. 156; E. Kaya, 2019, s. 159; Mohamed, 2000, ss. 659-660) İhvân-ı Safâ felsefesinde tümel ve tikel varlıklar ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Çünkü onlara göre Yüce Yaratıcı (Bâri Teâlâ) varlıkları, tikel ve tümel olmak

üzere iki grup olarak yaratmıştır. Onların sisteminde tümel varlıklar, 1'den 9'a kadar olan rakamlarla uyumlu bir hiyerarşide sıralanmaktadır: "1. Yüce Yaratıcı. 2. Külli Akıl. 3. Külli Nefis. 4. İlk Heyûlâ. 5. Tabiat. 6. Mutlak Cisim. 7. Felekler, Yıldızlar ve Gezegenler. 8. Unsurlar (ateş, hava, su ve toprak). 9. Müvelledat (madenler, bitkiler, hayvanlar, insanlar)." (Taş, 2021, s. 340; Ayrıca bkz. İhvan-ı Safa, 2014a, s. 60; Şerif, 2017, ss. 143-146; Uysal, 1998, s. 163) Bu tümel varlıklardan her biri, kendisinden sonrakinin var oluşunun ve varlığını devam ettirmesinin nedenidir. Tanrı ise bütün hepsinin asıl nedenidir. Yani soyut olan ilk maddenin (heyûlâ) üç illeti vardır: Fâil nedeni Tanrı, sûrî nedeni İlk Akıl, gaî nedeni ise Külli Nefistir. Cismani âlemin ruhu olan Küllî Nefsin iki illeti vardır: Fâil neden olarak Tanrı ve sûrî neden olarak da Akıl. Aklın ise sadece fâil nedeni vardır ve bu sebep de Tanrı'dır. Ancak Tanrı fiilinde hiçbir şarta gereksinim duymamaktadır.

İhvân'ın sudûr teorisine göre, Bir/Tanrı tüm varoluşun zirvesindedir ve birden ancak bir ortaya çıkabilir. Dolayısıyla İhvân'a göre Tanrı'dan da İlk Sebep/Külli Akıl ezelden tecelli eder ve bu metafiziksel varlıkların başlangıcıdır. Kısacası İhvân'ın sudûr şemasına göre Tanrı kendi iradesi ile İlk/Külli Aklı yaratmış, daha sonra ise İlk Akıldan Külli Nefis, Külli Nefisten Heyûlâ, Heyûlâdan da İlk/Külli Tabiat sudûr etmiştir. Bu şemada yer alan İlk Akıl, Külli Nefis ve Heyûlâ ruhani varlıklara tekabül etmektedir. Heyûlânın ruhanilerden olmasının sebebi, onun herhangi bir sureti barındırmaması yani salt güç halinde bulunmasıdır. Şayet Heyûlâ üç boyutluluktan mütevellit cisimlik suretini alırsa Külli Tabiat meydana gelir. O halde Külli Tabiat tüm cisimlere nüfuz etmiş külli/tümel doğadır. (E. Kaya, 2019, ss. 159-160; Mohamed, 2000, s. 660; Taş, 2021, s. 340; Türker, 2017, s. 615)

Tanrı Külli/İlk Akla varlık, beka ve kemali tek seferde feyezan ettirir. Akıl, Yüce Yaratıcıya yakınlığından ötürü en mükemmel, en soylu, yetkin ve ruhani cevherdir. Çünkü Tanrı'nın aracısız, nuru ile yarattığı ilk varlık Akıldır ve her türlü fiziki etkiden, noksanlıktan uzaktır ve tüm varlığı düzene sokar. (İhvan-ı Safa, 2014a, ss. 150-151; E. Kaya, 2019, s. 162; Mohamed, 2000, s. 661; Türker, 2017, s. 616) Bütün bunların sonucu olarak İlk Akıl, Tanrı tarafından verilmiş tüm varlık formlarını içerir ve bu suretleri Külli/Feleki Nefse nakleder. "İhvân-ı Safâ'ya göre Allah, Külli/Feleki Nefsi (zaman bakımından değil, ontolojik olarak) İlk Akıl'dan sonra ve İlk Akıl vasıtasıyla yaratmış olsa bile, bu adım bir sudur sürecidir." (E. Kaya, 2019, s. 161)

İhvân-ı Safâ'nın sudûr nazariyesindeki hiyerarşik yapıyı dikkate aldığımızda, Külli Nefsin, Heyûlâ, tabiat ve bütün fiziki varlıkların üzerinde olduğunu görmekteyiz. İhvân'a göre, Külli Nefis, kendisinin üstündeki Akla hükmedemez ancak altındaki İlk Maddeye (Heyûlâ) yönelir. Mertebesi Akıldan düşük olan Nefis, İlâhî hikmeti ve suretleri Akıldan almaktadır. Bu tıpkı bir talebenin hocasından ilim almasına benzemektedir. Bu nedenle Külli Nefis *Risaleler*de pasif akıl olarak tanımlanırken, İlk Akıl ise aktif akıl olarak tanımlanır. (İhvân-ı Safâ, 1995a, s. 281; İhvan-ı Safa, 2014a, s. 279) Bu bağlamda ay üstü ve ay altı âlemin yönetiminde ve onlardaki düzenin muhafaza edilmesinde Külli Nefis ve güçleri egemendir. Diğer bir deyişle Fârâbî felsefesinde Faal Aklın işlevi neyse İhvân-ı Safâ felsefesinde de Külli Nefsin işlevi odur. Çünkü Külli Nefsin her bir gök cismine nüfuz etmiş güçleri vardır ve İhvân bu güçlere 'tikel nefisler' adını vermektedir. Dolayısıyla hem ay üstü âlemdeki hareketler hem de bu dünyadaki oluş ve bozuluşlar tikel nefisler tarafından gerçekleştirilir. (E. Kaya, 2019, ss. 161-162; Türker, 2017, s. 617)

Sonuç olarak Fârâbî ve İhvân-ı Safâ'nın benimseyip savundukları sudûr teorisine göre en mükemmel, en değerli ve en şerefli varlık Tanrı'dır. Ay üstü âlemdeki varlıklar, Tanrı'ya

yakın olandan başlayarak, var oluş sıralaması ve hiyerarşisine göre gittikçe azalan bir şeref ve kemal derecesine sahiptirler. Örneğin Tanrı'ya en yakın olan İlk Akıl, en şerefli ve yetkin varlıktır. Ay altı âlemdeki varlıklarsa var oluş sırasının tersi doğrultusunda bir şeref ve yetkinliğe sahiptir. (Taş, 2021, ss. 332-333) Ancak İhvân'ın âlem hakkındaki görüşü, Fârâbî'nin görüşüne kıyasla Yeni Eflâtunculuğa çok daha yakındır; şöyle ki, İhvân'ın felsefi sisteminde tümel (külli) nefsin yeri net bir şekilde belirtilmiş ve ayrıca bu nefsin vazifeleri ve Akıl ile olan ilişkilerinin yanında tikel nefisler de açıkça anlatılmıştır. (Arnaldez, 1978, s. 349)

5. KOZMOLOJİK ŞEMA

Bu bölüme başlamadan önce belirtmeliyim ki İslâm filozoflarının ay altı ve ay üstü âlem tezlerinin temel kaynağı, Aristoteles'in konuya dair görüşleridir. Filhakika cismani âlemi, ay altı ve ay üstü olmak üzere ikiye ayıran ve ay altı âlemi kusurlu, ay üstü âlemi ise mükemmel gören ilk filozof Aristoteles'tir. Aristoteles'in fiziğini esas alan Batlamyus ise bütün bunlara binaen Dünya Merkezli Âlem teorisini sistemleştirmiştir. (Taş, 2021, s. 338) Bu doğrultuda Fârâbî, Aristoteles'in ve Yeni Eflâtuncu filozofların sistemlerinde yer alan kozmolojik düzensizliği, Batlamyusçu astronomiyi kendi sudûr sürecine dâhil ederek gidermiştir. Bu anlayışa göre âlem, merkezinde dünyanın yer aldığı iç içe girmiş kürelerden oluşmaktadır. Bu doğrultuda Fârâbî, dokuz felekle paralel olarak kozmik akılların sayısını da dokuzla sınırlandırmıştır. Fârâbî'nin sistemine göre ikincil nedenler olarak da isimlendirilen kozmik akıllardan her biri Tanrı'yı düşündüğünde bir sonraki kozmik aklı, kendisini düşündüğünde de maddesi ve nefsiyle birlikte bir gökcismini meydana getirmektedir ve bu süreç onuncu akıl olan Faal Akla varıncaya kadar devam etmektedir. (Aydınlı, 2017, s. 157, 2019, s. 88; Fârâbî, 2020, s. 24; Türker, 2017, s. 611)

> [Kozmik akıllardan] her biri, birinci fiili gerçekleştirerek, kendisi gibi gayri maddî olan bir sonraki aklın varlık sebebi olurken, kendi zatını akletme neticesinde de bir gök küresinin varlığının sebebi olur. Kozmik akılların kendi zatlarına yönelik akletme fiillerinden sırasıyla ilk gök, sabit yıldızlar küresi, Zühal (Satürn) küresi, Müşteri (Jüpiter) küresi, Merih (Mars) küresi, Güneş küresi, Zühre (Venüs) küresi, Utarit (Merkür) küresi ve Ay küresinin varlıkları zorunlu olarak sudûr eder. Böylece on akıl ve dokuz felekten oluşan ay üstü âlem tamamlanmış olur. Bu taşma sürecinin son halkası olan faal akıl ile birlikte, var olmak için bir madde ve dayanağa muhtaç olmayan, yani cevherleri bakımından akıl ve ma'kûl olup yetkinliklerine başından itibaren sahip olan varlıklar sona ermektedir. Aynı şekilde Ay küresiyle birlikte, tabiatları gereği dairevî harekete sahip olan semavî cisimler de son bulmaktadır. (Aydınlı, 2017, ss. 158-159; Ayrıca bkz. Bozyiğit, 2018, s. 487; Fârâbî, 2021, ss. 82-86)

Daha önce de açıkladığımız üzere sudûr teorisinde âlemin meydana gelişi, her şeyin ilk sebebi olan Tanrı'ya bağlıdır ve âlem, ay üstü ve ay altı olmak üzere birbiri ile ilişkili iki bölümden oluşmaktadır. Kendi sudûr anlayışlarını geliştiren İhvân-ı Safâ da Fârâbî gibi Batlamyus kozmolojisinin Dünya merkezli modelini temele almıştır. Bu modele göre Dünya, en dıştan en içe doğru sırasıyla kuşatıcı felekten, sabit yıldızlar küresinden ve yedi gezegenden (Satürn, Jüpiter, Mars, Güneş, Venüs, Merkür ve Ay) oluşan âlemin merkezinde yer almaktadır. (İhvân-ı Safâ, 2017, ss. 83-84; E. Kaya, 2019, s. 160) İhvân'a göre dört unsurdan oluşan cisimler oluş ve bozuluşu kabul ederken göksel felekler oluşa ve bozuluşa konu olmamaktadır. Ancak göksel felekler, tikel nefisler aracılığıyla Külli Nefsin etkisine mazhar olmakta ve bu etkiyi oluş-bozuluş âlemine taşımaktadır. Bu etki, yıldızların hızlılık-yavaşlık ve büyüklük-küçüklüklerine bağlı olarak değişmektedir. (İhvan-ı Safa, 2014a, s. 205; Türker, 2017, ss. 615-617) Başka bir ifadeyle semavi cisimlerin hareketleri bu evrendeki olayların fâil sebebidir. Bu bağlamdan da anlaşılmaktadır ki Tanrı yaratma dışındaki fiilleri bizzat üstlenmemektedir ve cisimlerle bizzat ilgilenmekten

münezzehtir. İhvân'ın kozmolojisine göre bütün bu gezegenler ay altı alemdeki yani dünyadaki varlıkları etkilemektedir. *Risaleler*de her bir gezegenin Dünya'yı nasıl etkilediğinden kısaca bahsedilmektedir. (E. Kaya, 2019, s. 160) Bu Bağlamda denilebilir ki İhvân'ın anlayışına göre Tanrı, âlemi inşa etmek ve yaratılmış bütün varlıkları yönetmek amacıyla gezegenleri göklerin hükümdarları (melekler) olarak yaratmıştır.

6. BİRLİK-ÇOKLUK SORUNU

Fârâbî'ye göre Tanrı ister kusurlu olsun ister mükemmel olsun var olan her bir varlığın kendisinden taştığı/sudûr ettiği bir tözdür. Sözü edilen bu taşma, aynı zamanda çokluğun ve bununla ilişkili olarak yetkinlikten uzaklaşmanın da başlangıcıdır.

> [Bu bağlamda] Yeni Eflâtuncu geleneğin 'Birlik ve yetkinlik Bir olana yaklaştıkça artar, Bir olandan uzaklaştıkça azalır' şeklindeki ilkesi, Fârâbî'nin sudûr öğretisinde de göz önünde bulundurulmaktadır. İlk'ten diğer varlıkların taşıp çıkması, yetkin olandan noksan olana, yani bir olandan çok olana doğru inen kademeli bir yapı içerisinde gelişmektedir. Bu kademeleşme, ilâhî adalete göre varlık bakımından en mükemmel olandan başlar; onun arkasından kendisinden biraz daha az mükemmel olan şey gelir; onu, gittikçe daha kusurlu (noksan) mevcutlar takip eder. (Aydınlı, 2017, s. 159)

Fârâbî, bir'den çokluğun çıkışını izah ederken Tanrı ile âlem arasında aracı olan bir varlıklar dizisi varsaymıştır. Tanrı'nın aşkınlığını muhafaza etmeye yönelik bu anlayışa göre varlığa çıkış sürecinin ilk aşamasında bulunan ve mutlak bir olan Tanrı'dan çokluğun çıkması düşünülemez. Kısacası Fârâbî, birlik-çokluk problemini sudûr vasıtasıyla açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır. Ona göre her bakımdan zorunlu Bir'den, O'nun mükemmel olması ve kendisini bilmesi sebebiyle ancak kendisi gibi maddesiz olan ve bir olan bir varlığın çıkması veya sudûr etmesi gerekmektedir. Fârâbî'nin sisteminde Bir'den sudûr eden bu şey İlk Akıldır. (Aydınlı, 2019, s. 89) Zira bilme/düşünme yaratmaya eşittir. Bu noktada İlk akıl kendisine nispetle mümkünken başkasına nispetle zorunlu olmaktadır. O hem kendisini düşünmekte hem de Bir'i düşünmektedir. Yani onun iki tane fiili vardır. Bu bağlamda İlk Akıl kendi zatında bir ancak düşünceleri yönünden çoktur. Buradan itibaren Fârâbî çokluğa doğru giden ilk adımı atmış olmaktadır (Şerif, 2017, s. 75) ki bu da Plotinus'un bu konuya dair daha önce bahsettiğimiz sistemini anımsatmaktadır.

İhvân'ın âlemdeki birlik-çokluk meselesine dair *Risaleler*inde fazla bir ifade bulunmamaktadır. Onların Tanrı ve âlem ilişkisine dair bir açıklama metodu olarak sayıları kabul etmeleri bu noktada bize birlik-çokluk sorununa yaklaşımlarına dair ufak bir ipucu sağlamaktadır. İhvân'a göre ikiden önce gelen bir, sayının başı ve kaynağıdır. Yani bütün sayılar bir sayısından doğmakta ve yine ona dönmektedirler. Bu durumda çokluk dediğimiz şey ise birlerin toplamıdır. Diğer bir deyişle çokluğun ilki, iki sayısı, daha sonra sırasıyla üç, dört, beş ve eklenerek sonsuzca artanlardır. (İhvân-ı Safâ, 2017, s. 34) Sayılar ve sayılanlar özü itibariyle çoklukla ilgili oldukları için İhvân *Risaleler*de önce bir'i ve birliği, ardından çokluğu izah etmektedir. (Bozkurt, 2012, ss. 126-127)

İhvân sudûr teorisini (feyezanı) felsefi açıdan bedihi olduğunu düşündükleri bir kaziyeye dayandırmışlardır. Bu, Bir'den ancak bir çıkar görüşüdür. (Afîfî, 2011, s. 236) Yani kozmolojiye dair fikirlerinin temelinde sudûr modelini benimseyen İhvân'ın öğretisinde, tıpkı tüm sayıların bir sayısının uzantısı olması gibi, âlem de tek olan Tanrı'nın birliğine dayanmaktadır. "Sudûr teorisine göre, Bir/Tanrı tüm varoluşun zirvesindedir ve Bir'den ancak bir şey ortaya çıkabilmektedir." (E. Kaya, 2019, s. 159; Ayrıca bkz. İhvân-ı Safâ, 2017, s. 139)

Onlara göre Tanrı, varlıkları yarattığında, tıpkı birden meydana gelen sayıların sıra sıra olmaları gibi, çokluklarının Tanrı'nın birliğine, sıra ve düzenlerinin O'nun yaratmasındaki hikmetinin sağlamlığına delalet etmesi amacıyla onların hepsini varlıkta bir düzene ve sıraya sokmuştur. (İhvan-ı Safa, 2014a, s. 164)

> Bilesin ki, bir'i tekrarlatarak iki'yi bir'den meydana getirmesi gibi, Şanı Yüce Bârî'nin kendi birliğinin (vahdaniyet) nurundan yarattığı ve yoktan var ettiği (ibda') ilk şey Faal Akıl denilen basit bir cevherdir. Sonra O, iki'ye bir'in ilavesiyle üç'ü meydana getirmesi gibi, felekî Külli Nefsi de Akıl nurundan meydana getirdi. Sonra üç'e bir'in ilavesiyle dördü meydana getirmesi gibi Nefsin hareketinden İlk Maddeyi meydana getirdi. Sonra diğer sayıları, daha önce örneklendirdiğimiz üzere dörtten öncekileri dörde ekleyerek dörtten meydana getirdiği gibi diğer yaratılmışları maddeden (Heyûlâ) meydana getirdi, Akıl ve Nefis vasıtasıyla onları düzenledi. (İhvân-ı Safâ, 1995, s. 85, 2017, s. 36)

Buradan da anlaşılmaktadır ki Tanrı bütün bu çokluktan önce tektir. "Bütün çokluk Bir'den başlamıştır ve ona dönecektir. Bütün mevcudât Bârî'den başlamıştır ve ona dönecektir." (İhvan-ı Safa, 2013, s. 332; İhvân-ı Safâ, 2017, s. 113) Tanrı mükemmel olduğu, her türlü noksanlıktan beri olduğu ve mutlak Bir olduğu için kendisinden ancak bir çıkmaktadır, yani onun yarattığı varlık İlk Akıldır. Ancak İlk Akıldan itibaren bütün varlıklar, Tanrı'ya yakınlıkları ve varlığa geliş hiyerarşileri doğrultusunda noksanlık içermektedirler. (İhvan-ı Safa, 2014a, s. 36) İhvân'a göre onların bu noksanlıkları dolayısıyla kendilerinden çokluk sadır olmaktadır (tıpkı sayılardaki çokluk örneği gibi) ve âlemdeki çokluk bu şekilde izaha kavuşmaktadır.

7. SONUÇ

Fârâbî ve İhvân-ı Safâ'nın Yeni Eflâtuncu metafizik doğrultusunda inşa ettiği âlem tasarısı, Aristoteles'in ay üstü âlem ve ay altı âlem ayırımına dayalı kozmoloji anlayışı ile Batlamyusçu astronominin bir sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak iki filozofun sudûr teorisinden yana bu tercihlerinin nedeni gördüğümüz kadarıyla bazı noktalarda farklılaşmaktadır. Bu noktada Fârâbî, daha çok birlik-çokluk meselesini ve ay üstü ve ay altı âlemler arasındaki ilişkiyi sağlamak amacıyla sudûr teorisini benimsemiş ve hatta bu bağı daha belirgin kılmak için kozmik akılların bulunduğu bir şema geliştirmiştir. İhvân-ı Safâ da yer yer Fârâbî ile aynı amaç doğrultusunda sudûr teorisinden faydalanmıştır. Ancak *Risaleler*in genelinde görmekteyiz ki taşma öğretisi, Tanrı'nın yoktan yaratma fiiline irade sıfatı dahilinde imkân verme ile âlemdeki nedensellik ilkesinin çelişkisini izah amacı doğrultusunda kaleme alınmakta ve bir açıklama modeli olarak kullanılmaktadır.

Aristoteles'in hareket veren Tanrı'sını varlık veren Tanrı fikri ile değiştiren Plotinusçu sudûr nazariyesini benimseyen Fârâbî ve İhvân bu doğrultuda âlemin Bir'den/Tanrı'dan meydana geldiği görüşünü kabul etmektedirler. Ancak Tanrı'nın varlık verme eylemi noktasında iki filozofun düşünceleri farklılaşmaktadır. Fârâbî Aristoteles'ten etkilenerek Tanrı'nın kendini düşünen akıl olduğunu ve bu düşünme/bilme eylemi sonucunda da varlık verdiğini, zorunlu bir taşmanın meydana geldiğini ifade etmektedir. İhvân ise bu konuda Aristoteles ve Plotinus'tan ziyade İslâm metafiziğinden etkilenmiş ve Tanrı'nın İlk Aklı kendi iradesiyle yoktan yarattığını söylemiştir. Burada İhvân, Kur'an'daki ayetlerle çelişen iradesiz/zorunlu sudûr etme sorununu, Tanrı'nın kendi iradesiyle yoktan yaratmasına dair inancıyla bertaraf etmeye çalışmaktadır. Ancak yine de Tanrı'nın yaratma fiilinin hikmet gereği, hikemi bir zorunluluktan ötürü olduğunu savunmaları, onların bu problemden tam olarak kurtulamadıklarını bizlere göstermektedir. Bu noktada ayrıca İhvân, *Risaleler*den de anlaşıldığı üzere âlemin var olmaya devam etmesi yani sürekliliği için feyz/sudûr devam etmeli görüşünü savunmaktadır, bu yüzden de zaman zaman 'taşma' ifadesini kullanmaktadırlar. Çünkü

onlara göre Tanrı, Deizmdeki gibi âtıl/emekli değildir; yani Tanrı âlemi yarattı ve işi bitti, âlem inşaatçıya ihtiyaç duymayan bir bina gibidir tarzında bir benzetme yapılamamaktadır. Kısacası Tanrı âlemi yaratmıştır ancak âlemin varlığının devamı için de feyzini akıtmaktadır, bundan ötürü de İhvân-ı Safâ bazı risalelerde bütün varlıkların Tanrı'dan taştığını söylemektedir. Bu noktada ayrıca göz önünde bulundurulmalıdır ki risale yazarlarının çokluğu da bu karmaşanın nedenlerinden biri olabilir. Ancak her ne kadar bu konuda komplike ifadeler olsa da genel tavır 'yaratma' fiili üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Her ne kadar Tanrı'nın eylemleri noktasında farklı görüşleri savunsalar da Fârâbî ve İhvân, Bir'den ancak bir çıkar anlayışları ile ortak bir zeminde buluşmaktadırlar. Bu düşüncesi doğrultusunda Fârâbî, Bir'den çokluğa gidiş sürecinde Plotinusçu bir çizgiyi benimsemekte ve bu süreci İlk Akıldan itibaren başlayan düşünme eylemlerinin artışı ile ilişkilendirmektedir. İhvân-ı Safâ ise bu konuya *Risaleler*inde fazla yer vermemekte ve âlemdeki çokluğun Tanrı haricindeki varlıklarda bulunan noksanlıklar sebebiyle vaki olduğunu söylemektedir

Fârâbî felsefesine özgü Kozmik Akılların filozofun sisteminde büyük önem arz eden bir görevleri yok gibi görünmektedir. Zira Fârâbî'ye göre ay altı âlem ile ay üstü âlem arasındaki ilişkiyi sağlayan ve Dünyadaki cisimlere etki eden tek varlık Faal Akıldır. *el-Medinetü'l-fâzıla* ve *es-Siyâsetü'l-medeniyye* isimli eserlerden de anlaşıldığı kadarıyla Fârâbî'nin Kozmik Akılları, daha çok göksel cisimlerin diğer bir ifadeyle âlemdeki çokluğun ortaya çıkışına aracılık ediyor gibi görünmektedirler. Göksel cisimler ile sudûrdaki unsurlar arasındaki irtibatı İhvân ise Külli Nefis ile kurmaktadır. Risalelerden de anlaşıldığı üzere İhvân'ın felsefi sistemindeki Külli Nefis kavramı, sudûrdaki unsurlar arasında yer alan hiyerarşik sıralamayı daha anlaşılır kılmaktadır. Çünkü bu sayede İhvân, hem sudûr şemasına ve kozmolojik şemaya uygun hem de varlıklar arasında bağ kurmaya imkân sağlayan bir nefis anlayışını bizlere sunabilmektedir. Zira tikel nefislerin Külli Nefisten birer parça olmaları, Fârâbî şemasındaki Kozmik Akıllar ve Faal Akıl ile çözülemeye çalışılan ilişkisizlik sorununu tek seferde ortadan kaldırmaktadır.

KAYNAKÇA

Afîfî, E.-A. (2011). *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler* (E. Demirli, Çev.; 2. Baskı). İz Yayıncılık.

Arnaldez, R. (1978). Fârâbi'nin Felsefî Sisteminde Nefs ve Âlem (H. Altıntaş, Çev.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *23*, 349-358.

Aydınlı, Y. (2017). Fârâbî ve Bağdat Meşşâî Okulu. İçinde M. C. Kaya (Ed.), *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*. İSAM Yayınları.

Aydınlı, Y. (2019). *Fârâbî*. İSAM Yayınları.

Aydoğan, H. (2021). *Plotinos Felsefesine Giriş*. Değişim Yayınları.

Bayraktar, M. (1988). *İslâm Felsefesine Giriş*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Bozkurt, Ö. (2012). İhvân-ı Safâ'da Aritmetik, Geometri ve Felsefe İlişkileri. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, *18*, 123-152.

Bozyiğit, A. (2018). Fârâbî'nin el-Medinetü'l-Fâzıla ve es-Siyasetü'l-Medeniyye (Mebâdiü'l Mevcûdat) Adlı Eserlerinin Karşılaştırılması. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları, 37*, 481-501.

Cevizci, A. (2013). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. Paradigma.

Çiçek, H. (2009). Plotinos'un Felsefesinde Sudur (Türüm)'un Metaforla Anlatımı. *EKEV Akademi Dergisi, 39*, 53-64.

Durak, N. (2015). Plotinus Felsefesinin Etkileri. İçinde B. A. Çetinkaya (Ed.), *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Antikçağ Yunan ve Orta Çağ Düşüncesi*. İnsan Yayınları.

Fârâbî. (2017). Aklın Anlamları. İçinde M. Kaya (Çev.), *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri*. Klasik.

Fârâbî. (2020). *es-Siyâsetü'l-medeniyye: Mevcutların İlkeleri* (Y. Aydınlı, Çev.). Litera Yayıncılık.

Fârâbî. (2021). *el-Medînetü'l-fâzıla: Tanrı Âlem İnsan* (Y. Aydınlı, Çev.). Litera Yayıncılık.

Gilson, E. (1986). *Tanrı ve Felsefe* (M. Aydın, Çev.). Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

İhvân-ı Safâ. (1995a). *Resâilü İhvânu's-safâ' ve hullanü'l-vefâ'* (C. 3). Menşûrât-ı uveydât.

İhvân-ı Safâ. (1995b). *Resâilü İhvânu's-safâ' ve hullanü'l-vefâ'* (C. 1). Menşûrât-ı uveydât.

İhvan-ı Safa. (2013). *İhvan-ı Safa Risaleleri* (A. Kahraman, Ed.; C. 2). Ayrıntı Yayınları.

İhvan-ı Safa. (2014a). *İhvan-ı Safa Risaleleri* (A. Kahraman, Ed.; C. 3). Ayrıntı Yayınları.

İhvan-ı Safa. (2014b). *İhvan-ı Safa Risaleleri* (A. Kahraman, Ed.; C. 4). Ayrıntı Yayınları.

İhvân-ı Safâ. (2017). *İhvân-ı Safâ Risâleleri* (A. Kahraman, Ed.; C. 1). Ayrıntı Yayınları.

Kaya, E. (2019). Reason and Rationality in the Epistles of Ikhwān al-Safā'. *ilted: ilahiyat tetkikleri dergisi / journal of ilahiyat researches, 52*(2), 155-172.

Kaya, M. (2017). Kindî: İslâm Dünyasının Felsefeyle Tanışması. İçinde M. C. Kaya (Ed.), *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*. İSAM Yayınları.

Mohamed, Y. (2000). The Cosmology of Ikhwān al-Ṣafā', Miskawayh and al-Iṣfahānī. *Islamic Studies, 39*(4), 657-679.

Mursidin, I. I. (2020). Philosophical Thought of Al-Kindi and Al-Farabi. *Jurnal Al-Dustur, 3*(1), 51-66.

Özcan, Z. (2015). Plotinus'ta Mistisizm. İçinde B. A. Çetinkaya (Ed.), *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Antikçağ Yunan ve Orta Çağ Düşüncesi*. İnsan Yayınları.

Plotinus. (1996). *Enneadlar* (Z. Özcan, Çev.). Asa Kitabevi.

Şahin, E., & Macic, H. (2014). İslâm Felsefesine Bir Adım Olarak Neoplatonism (Yeni Eflatunculuk): Proclus ve Fârâbî Arasında Metafizik Bir Karşılaştırma. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(2), 192-226.

Şenel, C. (2015). Yeni Eflâtunculuk: III. Yüzyılda Ortaya Çıkıp, Batı Orta Çağ ve İslâm Düşüncesini Etkileyen Bir Felsefe Okulu. İçinde B. A. Çetinkaya (Ed.), *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Antikçağ Yunan ve Orta Çağ Düşüncesi*. İnsan Yayınları.

Şerif, M. M. (2017). *Klasik İslâm Filozofları ve Düşünceleri* (İ. Taşpınar, Ed.). İnsan Yayınları.

Taş, N. (2021). Sudûr Nazariyesini Savunan İlk Dönem İslam Filozoflarının Kötülük Problemi Bağlamında Başvurdukları Temel Kavramlar. *APJIR- Academic Platform Journal of Islamic Research*, *5*(2), 327-350.

Türker, Ö. (2017). Metafizik: Varlık ve Tanrı. İçinde M. C. Kaya (Ed.), *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*. İSAM Yayınları.

Uysal, E. (1998). *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Üçer, İ. H. (2017). Antik-Helenistik Birikimin İslâm Dünyasına İntikali: Aristotelesçi Felsefenin Üç Büyük Dönüşüm Evresi. İçinde M. C. Kaya (Ed.), *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*. İSAM Yayınları.

.

METAFİZİK BİR OLGU OLARAK "ATEŞ" VE KLASİK TÜRK EDEBİYATI ÂŞIK TİPLERİNİN ÂTEŞÎN DURUMLARI

Arş.Gör.Dr. Hacer SAĞLAM,

Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, , 0000-0002-9606-6367

Özet

Ontolojik, mitik ve dinî-tasavvufî yönü itibariyle bugüne kadar birçok kez ele alınan ateş, anâsır-ı erba'anın diğer öğelerine nazaran üstünlük sahibi en mühim unsurudur. Ateş ayrıca, *nâr* ve *nûr* olma hüviyeti bakımından da farklılık taşımaktadır. Ateş, klasik Türk edebiyatında özellikle "aşk" ile özdeşleştirilir. Şairlerin ateş ve aşk arasında kurduğu ilişki, araştırmacılar tarafından birtakım çalışmalarla izaha çalışılmış, klasik şiirde, şairlerin ateşe verdikleri önem ve ateş ile ilişkilendirilen unsurlar bu bağlamda ele alınmıştır. Ancak bu çalışmalarda dikkati çeken, ateşin neden sıradan insanların uzaklaşmayı, âşıkların ise yaklaşmayı arzu ettiği bir unsur olduğu hususunun, tam manası ile aydınlığa kavuşturulamamış olmasıdır. Ateş ve aşk arasındaki ontolojik ilişki ve âşıkların *nâr* ile yanıp *nûr*a vâsıl olma süreçlerinin izahı, tasavvufî bir edebiyatın esrarına vakıf olmak bakımından önemlidir. Bu bildiride, klasik Türk edebiyatı âşık tiplerinin aşk ve ateş arasında yaşadıkları bazı hâlleri, şairlerin ele alış şekli üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: ateş, nâr, nûr, aşk, klasik Türk Edebiyatı.

1. Ateşe Dair

İnsanoğlunun anâsır-ı erba'anın bir unsuru olan ateşe ilgisi, diğer unsurlara göre daha farklı ve fazladır. Bu ilgi, ateşin, bir enerji olmasından kaynaklanan üstün hususiyetleri ile irtibatlıdır. Çeşitli araştırmalarda birçok kez değinilen ateşe dair onu farklı kılan söz konusu hususiyetler, burada tekrara düşmemek adına yeniden ifade edilmeyecektir[1]. Ancak, ateşin pek fazla üzerinde durulmayan nitelikleri, konunun çerçevesi gereği yeniden ele alınacaktır.

[1] Geniş bilgi için bk. Hikmet Tanyu, "Ateş" TDV İslâm Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, 1991; Ahmet Talat Onay; *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (Haz. Cemal Kurnaz), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007; H. Bekir Karlığa "Anasır-ı Erba´a", TDV, İslâm Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, 1991; Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004; Pervin Çapan, "Şeyh Galip'de Ateş İmajına Dair", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S. 2, İstanbul, 2005, 137-66; Şener Demirel, "'Ateş' Redifli İki Matla Beytinin Karşılaştırmalı Tahlili', Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2000, C.10 Sayı 2, 65-89; Lokman Turan, "Yenişehirli Avnî Beyin Âteşkede Mesnevisi Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme", Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 3/4 Summer 2008, 866- 903; Hilal Nayir Ekinci,

Ateş ile ilgili kapsamlı bilgileri sunan önde gelen âlimlerden Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*'de, anâsır-ı erba'anın özelliklerini açıklayarak bu maddelerin birleşip çözülme kabiliyetlerini dile getirir. Erzurumlu İbrahim Hakkı, söz konusu unsurlar içinde, diğerlerine nazaran latif ve yüksek mertebede olanın "ateş" olduğunu ifade eder:

> Basit cisimler olan ateş, hava, su ve toprak, mevâlid-i selâseyi oluşturduktan sonra, tekrar çözüldükleri için bunlara anâsır-ı erba'a veya erkân-ı erba'a denir. Anâsır-ı erba'a, Ay feleğinin altında, iç içe küreler hâlinde bulunur. Bunların en latif ve en yüksek olanı ise "ateş" unsurudur (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 1997: 188).

Bachelard, bu hususu, ateşin birikip harcanması olarak ifade etmiştir. Bu da onun *tözsel* olduğunun ispatıdır: *... madem ki ateş hayvanda harcanmaktadır, öyleyse maden cevherinde birikir. Orada saklı, mahrem, tözseldir, demek ki her şeye kâdirdir* (Bachelard, 1995: 69-70)

Ateşin altı çeşidinden bahseden İbrahim Hakkı Hazretleri, bu ateş çeşitleri içinde, anâsır-ı erba'a unsuru olan ateşin en şiddetlisi olduğunu belirtir: *Anâsırdan biri olan ateş unsurudur. Tesiri bütün yakıcıların üstündedir ve harareti şiddetlidir* (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 1997: 188). Anâsır-ı erba'a, insanların ve cinlerin yaratılışında etkin unsurlar olup bunlardan ateş ve hava cinlerin tabiatında baskın iken; toprak ve su da Âdem'in tabiatında baskındır. Âdem, bu iki unsurun baskın gelmesi nedeniyle otorite sahibi olmuştur. Ateş unsurunun sayesinde ise, cinler incelmiş ve latifeleşmiştir (İbn Arabî, 2019: 374-375).

Ateşin yoğunlaşıp çözülmesi, onun birleşme ve ayrışma istidadına işaret eder. *Ayrılma ve birleşmeyi kabul ettiğinden var olmaya ve bozulmaya ve çeşitli şekiller almaya kabiliyetlidir* (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 1997: 188). Bu itibarla ateş, diğer unsurlara nazaran tabiaten farklıdır; çünkü o, "mutlak ulvî"dir:

> Ateş unsurunun tabiatı, kuru ve sıcaktır. Mutlak ulvî olduğundan diğer unsurların zıddıdır (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 1997: 188).

Divan Şiirinde Ateş, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Adana, 2016; Tuba Onat Çakıroğlu, "Fuzûlî Divânı'nda Âh Kavramı", Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 8/9 Summer 2013, P. 1969-1982; Emine Kavlu, *Fuzûlî Dîvânı'nda 'Anâsır-ı Erba'â*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, 1999; Sevim Birici, "Nedîm Dîvânı'nda Ateş ve Ateşle İlgili Kelimelerin Kullanımı", Journal Of Turkish Language And Literature, Volume: 2, Issue: 4, Sonbahar 2016, 1-15; Nesibe Yazgan Uslu, "Tecellî Dîvânı'nda Ateş Mazmunu", Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 10/12 Summer 2015, P. 1231-1242.

> Ateş, mutlak ulvî, latif, hâlis, renksiz ve diğer unsurlara galiptir. Gözle görülmez. Güneşin sıcaklığının tesiri ile yeryüzünden yukarıya çıkan duman ve buharları yakıp kül eder (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 1997: 188).

Ancak eşyayı dönüştürmedeki etkinliği ve ulviyyeti nedeniyle ateş, "âsî" bir tabiata sahiptir. Bu durumu Abdülkerîm el-Cilî, bir mumun ters çevrilmesi durumunda bile, ateşin yukarıya doğru yanmaya devam etmesi ile örneklendirir (Abdülkerîm el-Cilî, 2015: 185). Cinlerin, muhalif bir yapıda olan ateşten var edilmesi, onlarda isyan, muhalefet ve büyüklenme duygusuna sebep olmuş, bu duygu onları Âdem'e secde etmekten alıkoymuştur (İbn Arabî, 2019: 375; Abdülkerîm el-Cilî, 2015: 185).

> Allah buyurdu: "Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis), "Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten, onu çamurdan yarattın" dedi. (A'râf Suresi, 7/12-13, https://kuran.diyanet.gov.tr/, E.T. 22.12.2021).

Ateşin, söz konusu muhalif ve âsî tabiatına karşın, Âdem'in yaratılışında toprak unsurunun etkisi olarak tevazuunun ön plana çıktığı ve suyun da ateşten daha etkin olduğu ifade edilmiştir. Aynı şekilde, Âdem'in toprak ve sudan oluşan bedeninde ateşin mevcudiyetinin daha etkisiz olduğu da belirtilir (İbn Arabî, 2019: 380).

Âdem'e üflenen nefes-i Rahmânî ile ilk olarak insanın latif olan ruhu, daha sonra ise kesif olan vücudu zâhir olmuştur. Avni Konuk'a göre, ilahî muhabbetin âleme tevcihi ile âlemin menşei ateş olduğu gibi, insana üflenen nefes-i Rahmanî de cesedindeki rutubet nedeniyle *nâr* olmuştur. Böylece insan, rûh-ı hayvânîsi ile insan olmuş olur. Rûh-ı hayvânîde, nefes-i Rahmanî, yani *nûr* gizlenmiştir (Konuk, 2017: 1513).

Anlaşılan odur ki; ateşin kaynağındaki sıcaklık, iki unsurun (hâtip-muhatap) varlığını gerektirir ve bu iki unsur arasındaki muhabbet de sıcaklık ile oluşur. Nefes-i Rahmânî'nin Âdem'e üflenmesi de keza, iki varlık ve bu iki varlık arasındaki ilişkinin sonucudur. Bu ilişki, yalnızca nefes-i Rahmânî ile Âdem arasındaki ilişki değil, ilahî tevcih ile âlem arasındaki ilişkidir de aynı zamanda. Diğer deyişle bu, Tanrı-tümel ve Tanrı-tikel ilişkisidir.

1.1. Ateş ve Kalp

Rûh-ı hayvanî bedene dönüktür ve bedende "kalp" onun mekânıdır. *Nâr*ın, rûh-ı hayvânîden kaynaklı olarak ortaya çıkması, insanın, dönüşümün gerçekleştiği organı olan kalbin, beden üzerindeki hâkimiyetine işaret eder. Kalpte meydana gelen duygular da bu itibarla nâr ile ilişkili

olur. Nârın hâkim olması, rûh-ı hayvânîye ait duyguların zâhir olmasına ve yükselmesine, ateş gibi kalpten başlayarak tüm vücudu ele geçirmesine neden olacaktır. Rûh-ı hayvânînin hâkimiyeti, nefes-i Rahmânî'nin batıniyyeti demek olduğundan, kalpte, *nûr* eksikliği, *nâr* cinsinden duyguların hâkimiyeti manasına gelir. Bunlar; öfke, nefret, kin gibi, kişiye ve karşı tarafa zarar veren duygulardır. Haset de ateşle ilişkilendirilir. Nitekim bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.s.): *"Hasetten sakının. Çünkü ateşin odunu yakıp tükettiği gibi haset de iyi amelleri yakar, bitirir",* buyurmuştur (D4903 Ebû Dâvûd, Edeb, 44; İM4210 İbn Mâce, Zühd, 22, https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/, E.T. 22.12.2021).

İnsanın rûh-ı hayvânîsi, onda gizlenen nefes-i Rahmânî'nin zâhir hâle dönebilmesi için eğitilmek zorundadır. Diğer deyişle; insanın, nûrânî özüne dönmesi için, nârın nûra dönmesi gerektir. Bu dönüş, hiç şüphesiz ki ateşin yukarıda izah edilen dönüştürme kabiliyeti itibariyledir. *Ateşle her şey değişir. Her şeyin değişmesi istenince ateş çağrılır* (Bachelard, 1995: 55). *Yavaşça değişen her şey hayatla açıklanırsa hızla değişen her şey de ateşle açıklanır* (Bachelard, 1995: 13).

Ateşin düştüğü yerdeki nâr cinsinden olan her şeyi yakmak sureti ile varlığı dönüştürmesi, insandaki rûh-ı hayvanîden kaynaklanan nefsânî arzuların, yanma yolu ile rûhânî arzulara dönüşmesi sonucunu getirir. Nûr, nâr cinsinden olmadığı için, nârın ona dokunması düşünülemez. Bu itibarla insandaki nefsânî arzuların en alt seviyeye inmesi, nûrânî tabiatın yükselmesi ve varlık üzerinde hâkimiyet kurması sağlanır.

Ateşin yakma hüviyeti, kalp ikliminde, kişinin hissettiği yüksek duygular ile açığa çıkar. Aşırı ve zarar veren duygular, eril enerjinin birikimi olan ateşten kaynaklandığı için, âteşîn duygulardır. Canlı bir görünüme ve hareket eden bir yapıya sahip olan ateş, sönmemesi için beslenmesi gereken unsurdur. Ateş, hayatta kalmak için *canlı bir varlık gibi beslenir* (Bachelard, 1995: 61-62). Onu beslemek, söz konusu duyguların sabit tutulması veya yükseltilmesini gerektirir. Ateşin, kökeninde bulunduğu duygular, yalnızca ifade edilen negatif duygular değildir. Esas itibari ile "aşk", ateş ile ilişkilendirilen duyguların başında gelir. Ancak beşerî aşk, rûh-ı hayvanîden kaynaklanması itibari ile *nâr* ile ifade edilebilirken; ilahî aşk, ancak kendi özü olan *nûr* ile izah edilebilir.

1.2. Ateş ve Aşk İlişkisi

Aşkın ateş ile ilişkisi, her ikisinin de aşkınlığı ile ilgilidir. Sevgi, ateş ile izah edilmez; sıcaklık ile karşılanır. Sıcaklık, iki unsur arasındaki karşılıklı enerjinin varlığına dayanır. Isınma, varlıkların bir aradalığı ile ilgilidir. Bu durum, hem bir ihtiyacı karşılaması hem de acı

vermemesi itibari ile mutluluk hissi uyandırır. Bachelard; *demek ki mutluluk bilincinin kökeninde tatlı sıcaklık yatar. Daha doğrusu tatlı sıcaklık, mutluluğun kökenlerinin bilincidir* (Bachelard, 1995: 40), der.

Sevgi, sıcaklıktır. Sıcaklık tabiatları birbirine yaklaştırır ve vahdete yöneltir. Ancak bu duyguya herkes talip olsa da ateşin yangına dönüştüğü ve kalbi yaktığı bir seviyeye ulaşmak herkesçe göze alınamaz. Çünkü ateş, sıcaklığın aksine can yakıcıdır. İlk andaki *tatlı sıcaklık* seviyesi ile de vahdet değil kesret söz konusu olur. Ateşe koşmak ise, istidadı gerektirir.

Sıcaklığın artması ve alev alması aşkın meydana gelmesine yol açar. Diğer deyişle; aşkın şiddetini artırması, sıcaklığın şiddetini artırmasından kaynaklanır. Ateşin meydana geldiği bu nokta, aynı zamanda acının da hissedildiği noktadır. Kalbin nâr ile yanması, nûrun ortaya çıkmasını sağlayacaktır[2]. Bu durum, cemâlin (nûr), celâle (nâr) üstünlüğü sebebiyledir. Kalpte mesken tutmuş olan nefsânî arzular, nâr cinsinden olması itibari ile yanmaya müsaittir. Kalpte başlayan ve kişinin tutunduğu arzuları yiyip bitiren aşk ateşi, şüphesiz ki kalbin sahibini tahammülü zor bir acıya maruz bırakacaktır. Ateş, acıdır. İnsan, acı çekerek olgunlaşır. Bu durum, Cennet'e gitmek için Sırat'tan geçmek gibidir.

Bachelard, aşk ile ateş arasındaki ilişkiyi*; aşk, yalnızca başkasına aktarılan bir ateştir. Ateş ise, ancak yakalanıverecek bir aşk* (Bachelard, 1995: 28) şeklinde izah eder. Bachelard'a göre; *alev (âteş) acı çeken bir varlıktır. Yanık iniltiler çıkar bu cehennemden. Her küçük acı, dünyanın ıstırabının bir işaretidir* (Bachelard, 1995: 36). Ateşin acı ile ilişkisi, mevcut olduğu yerde de acıya sebep olması ile izah edilir.

Ateşin, içine atılan her şeyi yiyip bitirmesi gibi, aşk da âşığı yer, bitirir. Çünkü *aşk insan yiyendir. O, insanlığı yer ve geride hiçbir şey bırakmaz. İnsanlığı yiyip tüketince sahib-i velâyet olur ve insanı hükmü altına alır* (Ahmed Gazâlî, 2019: 51). Ancak ateşin yakması, yokluk ile değil -çünkü hiçbir şey yok olmaz- tahvil ile sonuçlanır. Nitekim her şey, hâlde hâle geçer ve tahvil olur. *Ateş, doğanın gerektirdiği tarzda eşyayı dönüştürmede büyük bir etkinliğe sahiptir* (İbn Arabî, 2019: 375). Ateşin, nâr cinsinden her şeyi yakması ile perdeler kalkar ve nefes-i Rahmânî olan nûr ortaya çıkar. Bir nevi, rûh-ı hayvânîye ait arzular, ruhânî arzulara kalb olmuş olur.

[2] Bu durumu Avni Konuk şöyle izah eder: "İnsân-ı kâmilin şem' gibi olan vücûdu, âteş-i aşk-ı ilâhî ile yanınca, artık ondan âsâr ve sıfât-ı nefsâniyye zâhir olmaz olur. Fakat bu teşbîh bir cihette tahallüf eder. Sûrî olan zulmeti ref'etmekte, ateş mutlakā bir mumla kāim olmak lâzım gelir ise de, uşşâk-ı ilâhînin şem' gibi olan cisimleri böyle değildir. Çünkü onların şem'-i cisimleri, nâr-ı aşkla yanıp noksan-pezîr oldukça, canlarının nûru ziyâde olur" (Konu, 2017: 429).

Nârın nûr olma durumunu, Nev'î-zâde Atâyî Hamse'sinde "varlık perdesinin tutuşup yok olması" şeklinde ifade eder:

> Atâyi … bütün âlemin aşkla zuhura geldiğini söyler. Güzelliğin Allah'ın nurunun parıltısı olduğunu, dilberin yanağında göründüğünü, cisme ateş saldığını, inleyen âşıkta zerre kadar varlık bırakmadığını, varlık perdesi tutuşup yok olunca Allah'ın nûrunun göründüğünü anlatır. (Kortantamer, 1997: 202)

Tüm bunlardan sonra, ateşe ait özellikler, aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Ateş, enerji olması bakımından diğer unsurlardan farklıdır.

2. Ateş, mutlak ulvi olması bakımından diğer unsurlardan farklıdır.

3. Ateş, tahvil etme kabiliyeti bakımından diğer unsurlardan farklıdır.

4. Ateşin esas cevheri nûr olmakla birlikte, Âdem'in vücudundaki rutubet nedeni ile nâra dönüş ve böylece rûh-ı hayvânînin oluşmasına neden olmuştur.

5. Ruh-ı hayvanînin mekânı olan kalp, nârın da mekânı sayılır. Duygular, bir muhataba binaen ortaya çıktığından kalpte ve nâr kökenlidir.

6. Nârın, kendi cinsinden her şeyi yakması neticesinde, kalpteki esas cevher olan nûr ortaya çıkar. Bu da bir tahvildir.

7. Beşerî aşk nâr cinsinden iken, ilahî aşk nûr cinsindendir.

8. Nâr, nûru yakamaz.

2. Klasik Türk Edebiyatı Âşık Tiplerinin Âteşîn Durumları

Kâinatta bulunan dört unsur, mikrokozmik bir varlık olan insanda da mevcuttur. İnsan, celal ve cemal isimleri ile mücehhez olarak diğer varlıklardan farklıdır. Bu iki yönü ifade eden isimlerin taayyün ve tecelli yeri olmakla insan, kemâl düzeyine mazhar olur.

Kişinin istidadı, rûh-ı hayvânînin mekânı olan kalbin, esma-i ilâhiyyenin ne derece taayyünü olup olmayacağını belirler. İstidadın üstünlüğü, nârın nûra dönüşme seviyesini de şüphesiz etkiler. En-Nûr'un bir yansıması olan cemâlin güzelliğine tutkun âşık, daha fazla nûra kavuşmak ve ona gark olmak için aşka şevk duyar. Aşkın nârından kaçmamak ve onun verdiği acıya talip olmak, nûrun getireceği sonsuz mutluluğu arzulamak demektir. Klasik Türk edebiyatının âşık tipleri, bu istidada sahip tiplerdir. Mecnûn, mecazî aşktan ilahî aşka geçmiş

bir âşık tipi olarak bu âşıkların başında gelir. Bazı mesnevilerde, Cemşîd için de aynı seviye söz konusu edilmiştir.

Âşığın, aşk ateşinde yanıp nûra dönme istidadı, kendini çeşitli varlıklarla özdeşleştirmesine neden olur. Bunların başında şüphesiz şem', pervâne ve semender gelir. Ancak ateşin etkisi ile değişen yaşam biçimleri de âşık tiplerinde görülen hususiyetlerdendir. Leylâ vü Mecnûn, Cemşîd ü Hurşîd, Yûsuf u Züleyhâ, Vâmık u Azrâ, Varka vü Gülşâh gibi ikili aşk mesnevilerinde, bu tür tecrübeler takip edilebilir.

Söz konusu mesnevilerde, ateş, âşıkların mecazî durumlardan öte, gündelik yaşamlarını etkileyen bir unsur hâline gelir. Kalpten tüm vücuda yayılan ateş, âşık için hayatı zorlaştırıcı bir etkiye sahip olur. Bunların başında, *nâr*ın *nûr*a dönmesi örneğini gördüğümüz, Mecnûn'un Leylâ'dan sonra ilahî aşka yükselişidir. Diğer hâller ise, daha çok nâr seviyesindeki örnekler olarak karşımıza çıkar.

2. 1. Nârın Nûra Dönmesi

Leylâ vü Mecnûn mesnevilerinde, Mecnûn, nârdan nûra geçip, ilahî aşka vasıl olmuş bir âşık tipi olma hüviyeti gösterir:

> Ne yirdensün kimün neslisin ey mâh
> Seni fark idemedüm birdür Allâh
> …
> Yüri Leylâ ki ben Mevlâ'yı buldum
> Ararken katreyi deryâyı buldum (Kütük, 2002: 180-88)

2.2. Ateş ve Kıyafetlerden Arınma

Leylâ vü Mecnûn mesnevilerinde Mecnûn, aşkın verdiği hararetin tenine yansıdığı bir düzeye erişmiştir. Üzerindeki kıyafetlerden arınması, bu itibarladır. Yakınlarının getirdiği elbiseleri, hararete dayanamadığı için parçaladığını ifade eder. Aşağıdaki örnekler, Edirneli Şâhidî, Hamdullah Hamdî ve Larendeli Hamdî'nin eserlerine aittir:

> İreli 'ışkdan gönlüme vesvâs
> Tenüm olmışdur âteş câme gerbâs
>
> Anun'çün câmeden cismimdürür dûr
> Ki ger yâsile olmaz nâr-ı mestûr
>
> Niçe kim giymişim çü idem nezzâre
> Kıluram şevk-i dilden pâre pâre (Edirneli Şahidi-L.M, 3529-36)

Didi âteş tabî‘atdur vücûdum
Bana hıl‘at yiter sevdâ-yı dûdum

Safâsı ‘âşıkun ol dem olur pâk
Vücûdun her libâsın iyleye çâk (Hamdullah Hamdi- L.M. 2935-37)

Tenüm âteş durur ol câme birişîm
Harîre vardur âteşden beli bîm

Tutalum kini ana kılam nezâre
Giyüb bir lahza idem pare pare (Larendeli Hamdi – LM.-3704-05)

Buna yakın bir durum, Varka vü Gülşah mesnevisinde de vardır. Âşık, aşkın hararetinden vücudunu çâk eder:

Olup dilden duhânı göğe ser-keş
Urur gam hırmen-i cânına âteş

Girîbân-ı hayâtın çâk iderdi
Düşüp yire vücûdın çâk iderdi (Yıldız, 2008: 6391-92)

2.3. Ateş ve Şiir

Birçok mesnevîde görülen âşığın şiir söylemesi, ateşin âşığın diline vurması olarak ifade edilebilir. Mecnûn, aşk ateşinin harareti ile yakıcı şiirler okur:

Olub sûz-ı cigerden âteş-i tîz
Okur derdiyle şi’r-i âteş-engîz (Edirneli Şahidi, L.M, 4779)

Cemşîd ü Hurşîd mesnevilerinde Cemşîd, Hurşîd’e duyduğu aşkın ateşi ile şiir okur:

Oluban derd ü mihnet birle sûzân
Bu ebyâtı okırdı zâr u giryân (İnce, 2000: 1938)

2.4. Ateş ve Çöllere Düşme

Erzurumlu İbrahim Hakkı, ateşin derecelerini sayarken, çölü oluşturan ateşin türünden bahseder. Bu ateş, en şiddetli ikinci ateştir. *Demirde, taşta ve yeşil ağaçta gizli olan ateştir. Sert demiri, katı taşı eritip toprak eder. Bitki ve ağaçları yakıp kül eder* (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 1997: 189).

Aşk ateşine düşmüş âşığın, kalbi gibi ateşten geçmiş bir mekânda bulunması, kendine yakın hissettiği yerde bulunmasıdır. Mecnûn, çölleri, yalnızca tecrit olmuş ruh hâlinin bir yansıması

olarak değil, ateş-i aşk ile yanan kalp ikliminin bir yansıması olarak da tercih eder. Nitekim çöle bu ateş nedeni ile düştüğünü dile getirir:

Beni ser-tâ-kadem 'aşk âteş itdi
Beyâbânı bana menzil hoş itdi (Kütük, 2002: 2492)

Ateşin yaktığı ortamda, hayat bulunmaz. Çöl de bu yangından nasibini aldığı için, âşığın dış dünyadan tecrit olmuş ruh hâlini yansıtır:

Safa-yı 'ışkdan sâfî vücûdum
Ki 'ışk âteş gibidür ben çü 'ûdum

Gelüb 'ışk itdi canı hâss-ı der-gâh
Ben ortadan döşürdüm raht u büngâh

Vücûdumdan benüm kimdür haber-dâr
Yoğum ben varlığımdur ortada yâr (Kütük, 2002: 4335-7)

2.5. Ateşli Hastalığa Yakalanma

Âşığın kalbindeki ateş, vücuduna sirayet eder ve hastalığa neden olur. Bu ateş, şairlerce; teb, tâb, sûz, od, harâret, nâr gibi adlarla anılır. Leylâ vü Mecnûn mesnevilerinde Leylâ, kalbindeki hararet sebebiyle hasta olur ve ölür:

Mahv oldı teb içre ol perîveş
Bir şem' kimi ki göre âteş
…
Za'f-ı teni ol makâma yetdi
Kim bister içinde cismi itdi

Bisterde taleb kılan nişânın
Görmezdi vücûd-ı nâ-tüvânın

Ref' oldı nişâne-i selâmet
Mevtine görindi min alâmet (Doğan, 2010: 2860-64)

2.6. Maşuğun Ağzından Çıkan Ateşin Kamçıyı Tutuşturması

Klasik şiirde, âşığın gönlünün ateşine bir başka unsur olan *hava* da dâhil olur. Bu durumda, ateş, âşığın ağzından "âh" ile çıkar (Pala, 2012: 41).

Hamidi Belhi'nin Yusuf u Züleyhâ'sında, Züleyhâ, Yusuf'a, kamçıyı ağzına tutarsa aşk ateşinin onu ne hale getirdiğini göreceğini söyler. Yusuf, kamçıyı Züleyhâ'nın ağzına doğru tuttuğunda kamçı alev alır:

Hüsn ü cemâlimni firâkın tamâm
Örtedi hasret otıdın subh şâm
…
Ağzıma tutgıl iliginni bu dem
Cân içidin şuʿlesi ursun ʿalem

Yusuf ilgideki meger ol zamân
Kamçı zerîn-baft idi zâhir ʿayân

Tuttı Zelîhânın ol ağzı sarı
Kıldı nazar uşbu meh-i hâverî

Naʿra urub kıldı Zelîhâ bir âh
Ağzıdın ot çıktı be-sunʿ-ı İlâh

Kamçığa tutaştı bu ot ol zamân
Kamçını taşladı Yusuf revân (Türk, 2014: 1337-1345)

2.7. Âşığın Muma Hitabı

Aşk mesnevilerinin ekserisinde görülen bu motif, âşığın âteşîn gönlünü, mum ile mukayese etmesinin sonucudur. Bunlardan biri olan Cemşid ü Hurşîd mesnevilerinde Cemşid, meclisin mumuna bu minvalde hitapta bulunur:

Görür kim şem‘ yanar sûz ile hoş
Şehün ‘aşkı dilinden eyledi cûş

Kılur şeh lutf ile şem‘a hitabı
Umar kim şem‘den ala cevâbı

Didi iy bencileyin zâr u gamgîn
Neye dek oda yanursın i miskin

Neye dek yanasın ‘aşk odına sen
Neye dek kılasın od içre mesken

İnen ‘aşk odına sen yakmagıl ten
Beni gör kim dahı senden beterven

Senün odun yanar her lahza dilden
Beni gör kim yanaram cân u dilden

Senün subh olıcak odun söyinür
Benüm her dün ü gün cânum göyinür

Olursın gerçi sen ‘aşk ile sûzân
Velî ben yakaram ‘aşk odına cân (İnce, 2000: 2219-26)

Vâmık u Azrâ mesnevisinde de Azrâ, şem'e aynı meyanda hitap eder:

Eyitdi şem'e ol şem'-i şeb-efrûz
Ki iy miskin nedür bu girye vü sûz

Niçün iy derdmend ü dil-şikeste
Yanarsın hasret ile zâr u haste

Eger ma'şûk isen yanmak ne hâcet
Oda barmagunı banmak ne hâcet

Yanarsan yanmağı gel benden öğren
Ki ben cânum yakaram yakmazın ten
…
Senün kalbün olur nâr ile rûşen
Benüm nûr ile cânum tâze gülşen
… (Harmancı, 2017: 1342-1359)

2.8. Ateş ve Şarap

Bachelard, ateş ile şarap arasındaki ilişkiyi, alkolün yanıcılık özelliği ile açıklar: *Alkol, son derece yanıcı olduğundan, tutuşabilir maddelerin içkilere düşkün kişilere bir anlamda sindiği düşünülür* (Bachelard, 1995: 86). Hatta *alkol içen kimsenin alkol gibi yanabileceği* (Bachelard, 1995: 87) düşünülür.

Alkolün ateş ile ilgisi yalnızca, yanıcılık özelliği bakımından değil, aynı zamanda su cinsinden olup ateşin zıddı olması bakımından da dikkate şayandır. Bachelard, bunu, *âb-ı hayat, âb-ı ateştir* şeklinde ifade eder ki bu, fenomenolojik çelişkilerden biridir. Çünkü dünyanın bütün maddeleri arasında yalnız âb-ı hayat ateşin maddesine bu kadar yakındır (Bachelard, 1995: 79).

Şarap, klasik şiirde, renk itibariyle bir âteş-i seyyâle (akıcı ateş) (Pala, 2012: 41) ve âşığın teselli bulduğu unsurlardandır. Ancak, bahsedilen çelişkiyi destekler biçimde, âşığın gönlündeki ateşi hafifletmek şöyle dursun, yanıcılık özelliği bakımından, aksine o ateşi yükseltir. Nitekim mesnevilerde, âşıkların bir araya geldiği meclislerde, şarabın bu niteliği zikredilir. Âşıklar, birlikte şarap içerek adeta ateşi yükseltirler:

Şu'le-i meyle câm-ı pür-gevher
Oldı çün âb-ı huşk âteş-i ter

Yakmağa ehl-i bezmi pey-der-pey
Dest-i sâkîyi tutdı başdan mey

Aşdı başdan çü mevc-i bahr-i şarâb
Her gözi mesti itdi mest ü harâb

Oldı Şîrîn-i şûh u şekker-rîz

Bîdil-i zâr ile safâ-âmîz (Nurgül, 2007: 2758-2761)

SONUÇ

Eski çağlardan beri insanoğlunun dikkatini çekmiş olan ateş, anâsır-ı erba'anın diğer unsurlarına göre farklılık içeren tabiatı ile bilinir. Ateşin özellikleri, doğu ve batı bilginlerince irdelenmiş, onu özel kılan sebepler üzerinde etraflıca düşünülmüştür. Tasavvufî kaynaklarda ise farklı olarak; ateşin nâr ve nûr olma hususiyetleri üzerinde durulur. Nûr, ateşin özü iken; nâr, ateşin özünden uzaklaşmış can yakıcı hâlidir.

Ateş ve duygular arasındaki ilişki, rûh-ı hayvânînin insanda, kalp merkezinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu itibarla aşk gibi keskin duygular da ateş ile ilişkilendirilir. Aşk, nâr seviyesinde olduğunda, beşerî aşktan söz edilebilirken; nûr seviyesinde artık ilahî aşk söz konusu olmaktadır.

Klasik Türk edebiyatı aşk mesnevîlerinde, âşıklar, aşk ateşine düşmüş olma özellikleri bakımından sıkça anılır. Ateş ve aşk ilişkisine yönelik çeşitli teşbihler söz konusu eserlerde sıklıkla gözlemlenir. Ayrıca, aşk ateşine düşmüş âşığın, bu mecazî durumlar dışında, reel hayatta tecrübe ettiği bazı durumlar ve zor koşullar da mesneviler içerisinde yer alır. Leylâ vü Mecnûn, Yusuf u Züleyhâ, Cemşîd ü Hurşîd, Vâmık u Azrâ gibi ikili aşk mesnevilerinde, bahsedilen çeşitli örnekler oldukça büyük bir yekûn tutar.

Mesnevilerde, öne çıkan âşık tiplerinin başında, nârdan nûra dönme noktasına erişmesi bakımından Mecnûn gelir. Mecnûn beşerî aşktan ilahî aşka geçmek suretiyle ateşin iki hâlini de tecrübe etmiştir. Mecnûn dışında; Züleyhâ, Vâmık, Cemşîd, Ferhâd ve Azrâ da nâr düzeyindeki ateşin zorluklarına maruz kalmışlardır. Ateşin vücuda yansımalarından olan kıyafetlerden arınmak, aşk ateşinin bedene vurması nedeniyle hasta olup vefat etmek, ateşin etkin olduğu çöle düşme, ateşin ağızdan çıkacak duruma gelip kamçıyı tutuşturması, âşığın, kendine yakın bularak mum ile dertleşmesi gibi olaylar, mesnevîlerdeki aşk ve ateş ilişkisinin âşıklar üzerinde görülen örneklerini oluşturmaktadır. Bu itibarla mesnevilerde, şairlerin, aşk ve ateş arasındaki irtibatı, reel hayata adapte ederek söz konusu ilintiyi somutlaştırdıkları görülmektedir.

KAYNAKLAR

Abdulkerîm el-Cîlî, *Fütûhât-ı Mekkiyye Şerhi* (Çev. Ali Akay), İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2015.

Ahmed Gazâlî, *Âşıkların Hâlleri Sevânihu'l-Uşşâk* (Çev. Turan Koç-Mehmet Çetinkaya), Hece Yayınları, Ankara, 2019.

Bachelard, G., *Ateşin Psikanalizi* (Çev. Aytaç Yiğit), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Birici, S., Nedîm Dîvânı'nda Ateş ve Ateşle İlgili Kelimelerin Kullanımı, Journal Of Turkish Language And Literature, Volume: 2, Issue: 4, Sonbahar 2016, 1-15.

Cem Sultan, *Cemşid ü Hurşid*, (Haz. Adnan İnce), Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000.

Çakıroğlu, T.O., Fuzûlî Divânı'nda Âh Kavramı, Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 8/9 Summer 2013, P. 1969-1982.

Çapan, P., Şeyh Galip'de Ateş İmajına Dair, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S. 2, İstanbul, 2005, 137-66.

Demirel, Ş., 'Ateş' Redifli İki Matla Beytinin Karşılaştırmalı Tahlili, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2000, C.10 Sayı 2, 65-89.

Doğan, M.N., *Fuzûlî Leyla ve Mecnun*, Yelkenli Yayınevi, İstanbul, 2010.

Ekinci, H.N., *Divan Şiirinde Ateş*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Adana, 2016.

Erbay, N., *Edirneli Şâhidî'nin Leyla vü Mecnun (Gülşen-i Uşşâk) Mesnevîsi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 2012.

Güler, Z., *Hamdullah Hamdî Leyla vü Mecnun, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1982.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme 1*, Kaya Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Hançerlioğlu, O., *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

Harmancı, M. E., *Muhabbet-nâme (Vâmık u Azrâ)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr, 2017, (Erişim Tarihi: 22.12.2021).

İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, Litera Yayıncılık (Çev. Ekrem Demirli), C.1, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Karlığa, H. B., "Anasır-ı Erba´a", TDV, İslâm Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, 1991.

Kavlu, E., *Fuzûlî Dîvânı'nda 'Anâsır-ı Erba'â*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1999.

Konuk, A. A., *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi Muhyiddin İbnü'l-Arabî*, C.2., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017.

Kortantamer, T., *Atâyî-Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si*, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1997.

Kur'ân-ı Kerîm, https://kuran.diyanet.gov.tr/, Erişim Tarihi: 22.12.2021.

Kütük, R., *Lârendeli Hamdî'nin Leyla vü Mecnun Mesnevîsi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ve Mecnûn Mesnevîleriyle Mukayesesi)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 2002.

Onay, A.T., *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (Haz. Cemal Kurnaz), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007.

Özcan, N., *Şâhî'nin Ferhâdnâme'si (İnceleme-Metin)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Pala, İ., *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012.

Tanyu, H., "Ateş", TDV İslâm Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, 1991.

Turan, L., Yenişehirli Avnî Beyin Âteşkede Mesnevisi Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 3/4 Summer 2008, 866- 903.

Türk, Ş., *Hamidî-i Belhî'nin Yusuf u Züleyha Adlı Tercümesi ve Tahlili*, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

Uslu, N.Y., Tecellî Dîvânı'nda Ateş Mazmunu, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 10/12 Summer 2015, P. 1231-1242.

Yıldız, A., *Türk Edebiyatında Varka ve Gülşah Mesnevileri ve Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah Mesnevisi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2008.

NASR B. HACCÂC'IN HZ. ÖMER TARAFINDAN SÜRGÜN EDİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Haci ATAŞ

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

- ORCID ID: 0000-0001-9276-2966

ÖZET

İslam Tarihinde Hz. Muhammed'den sonra en fazla etki bırakan ismin Hz. Ömer olduğunu söylemek iddialı bir hüküm olmayacaktır. Onun popülaritesi, İslam devletinin ikinci halifesi olmasının ötesinde İslam tarihine damgasını vuracak boyutta önemli icraatlara imza atmasından gelmektedir. Tasarruflarının hâlâ konuşuluyor ve tartışılıyor olması, bu tasarrufların sadece kendi dönemini değil aynı zamanda yüzlerce yıl sonrasını da etkiliyor olmasındandır. İlk defa onun içtihadı ile uygulanan toprak reformu kendisinden sonra yüzyıllar boyunca tatbik edilmiştir. Kişilik olarak baskın ve dışa dönük bir yapıya sahip olan Hz. Ömer'in birçok uygulamasında bu baskın karakterinin etkisini görmek mümkündür. Hz. Muhammed'in yönetiminde bile, aklına yatmayan hususlarda ona muhalefet etmekten geri durmamıştır. Aklını iyi kullanması ve isabetli görüşleri sayesinde Hz. Muhammed ve Hz. Ebû Bekir'in istişare heyetinin ilk sırasında yer almıştır. Problem ve sorunlara karşı sunduğu çözüm önerileri ve hükümler, çoğu zaman Allah ve Resulü tarafından onay görmüştür. Ancak, Hz. Ömer'den sadır olan birçok isabetli görüşün yanında, eleştiri konusu yapılmış bazı tasarruflarından da bahsetmek mümkündür. Bunlardan biri Nasr b. Haccâc isimli bir şahsın sürgüne gönderilmesidir. Nasr b. Haccâc, oldukça yakışıklı bir genç olduğundan birçok kadının ilgisini çekmiş; onlardan bazıları bu ilgiyi ona şiir yazarak göstermiştir. Hz. Ömer, bu durumun kadınlar arasında fitne ve kargaşaya sebebiyet vereceğini düşünerek, önce onun saçlarını kestirmiş; ancak bu tedbirin yeterli olmadığını görünce de Nasr'ın sürgün edilmesine hükmetmiştir. Halife'nin hükmüne Nasr b. Haccâc ve annesinin itiraz etmesi, Hz. Ömer'in nihai kararını değiştirmemiştir. Toplumda çıkması muhtemel bir fitnenin önüne geçmek amacıyla Nasr b. Haccâc hakkında sürgün kararının verilmesi, ilginç olduğu kadar aynı zamanda tartışmalı bir hükümdür.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Hz. Ömer, Nasr b. Haccâc, Sürgün

1. GİRİŞ

Cahiliye döneminde Hz. Ömer'i diğer Kureyşli gençlerden ayıran en önemli özellik, onun okur yazar olmasıdır. Bu özellik ona istisnai bir yer kazandırmıştır. Çünkü o dönemin Mekke'sinde okuma yazma bilenlerin sayısı iki elin parmağını geçmeyecek kadar azdı. İyi bir hatip olması, ileri görüşlü bir vizyona sahip olması onu aynı zamanda Mekke'nin elçilerinden biri olmasını sağlamıştır. Zira Mekkeli yöneticiler kendilerini temsil etmesi için onu tercih etmişlerdir. (İbn Hacer, 2009: 476). Bu meziyetlerinin yanında ortalama bir Kureyşli gibi ticaretle uğraşmış aynı

zamanda çobanlık da yapmıştır. İslam öncesi dönemde bile Ömer b. Hattab, Kureyş'in bilge isimlerinden biri haline gelmiştir. (Sallâbî, 2018: 16-19)

Cahiliye dönemini en ince ayrıntılarına kadar bilen ve yaşayan Ömer b. Hattâb, Müslüman olduktan sonra bu iki dönemi karşılaştırma imkanı bulmuş ve İslam'ın Cahiliye Araplarına sunduğu değerli fırsatları yakalamayı bilmiştir. İslam döneminde doğmuş ve yaşamış Müslümanların eski adet ve geleneklerine vakıf olamamasından kaynaklı sorunları Hz. Ömer yaşamamıştır. Dolayısıyla Arap toplumunun sosyal yapısını yakından bilmenin avantajlarını halifeliği döneminde de sonuna kadar kullanmıştır.

Otuzlu yaşlarında İslam'ı tercih etmesiyle birlikte Müslümanlar, eskisine göre biraz daha rahatlamışlar; ibadetlerini daha özgür bir şekilde yerine getirmeye başlamışlardı. (İbn Sa'd, 2015: 3/310). Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra da Hz. Peygamber'in en yakınındaki birkaç isimden biri olarak hayatını sürdüren Hz. Ömer, Cahiliye dönemindeki etkinliğini Müslüman olduktan sonra da üstüne koyarak devam ettirmiştir. O, Allah Resulü'nün istişarede bulunduğu isimlerin başında gelmekte, yeri geldiğinde Hz. Peygamber'e itiraz etmekten de geri durmayan bir yapıdadır. Münafıkların lideri Abdullah b. Übey vefat ettiğinde Allah Resulü onun cenazesine katılmış; Hz. Ömer, onun bu tavrını şaşırtıcı bulmuş, "Allah düşmanı olduğu belli olan bir münafığın namazını nasıl kılarsın?" diyerek Allah Resulü'ne, sert tonda bir tepki göstermişti. Hz. Peygamber ise, "Beni rahat bırak Ömer! Ben bu konuda serbest bırakıldım ve tercihimi bu şekilde yaptım" şeklinde karşılık vermiştir. Ancak kısa bir süre sonra "Onlardan ölmüş olan birine asla namaz kılma; onun kabri başında da durma! (Tevbe, 84) ayeti inince Allah Resulü ondan sonra ne bir münafığın namazını kılmış ne de kabri başında durmuştur. (Sallâbî, 2018: 43-44). Böylece, Hz. Ömer'in fikri ayet tarafından da onay görmüştür. Bunun gibi, Hz. Ömer'in muvafakatine uygun çok sayıda ayet ve hadis bulunmaktadır.

Halifeliği döneminde ismi zikredilmeyen bir beldede deprem olmuş; insanlar, depremi bir ceza unsuru olarak görünce Hz. Ömer onlara gönderdiği mektupta; "Ey İnsanlar! Bu deprem sizin yaptığınız bir davranıştan dolayı değildir. Canımı elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki, şayet bir deprem daha olursa sizi orada iskân ettirmem" diyerek, depremin doğal bir olay olduğunu anlatmak istemiştir. (Sallâbî, 2015: 220)

Yukarıda verdiğimiz isabetli görüş ve uygulamalarının yanında Halife Ömer'in, sayıları az da olsa, eleştiriye açık bazı uygulamalara yer verdiğini de söylemek mümkündür. Bunlardan en öne çıkan tasarrufu Hâlid b. Velîd'in başkomutanlık görevinden azledilmesidir. Öyle ki Hâlid, komutan olarak girdiği hiçbir savaşı kaybetmemiş, yeni yerlerin İslam topraklarına katılması hususunda çok ciddi katkılar sunmuştur. Komutanlık kariyerinin tam da zirvesinde iken Hâlid'in Halife Ömer tarafından azledilmesi bazı tepkilere neden olmuştur. (Azimli, 2018: 159-163; Ataş, 2020: 43-47). Ancak Hz. Ömer, kendisine yöneltilen tenkitleri makul ve mantıklı görülebilecek açıklamalarla bertaraf etmeyi bilmiştir.

Çalışmamızın ana temasını oluşturan Nasr b. Haccâc isimli bir Medine sakininin sürgüne gönderilmesi de Hz. Ömer'in tenkide açık tasarruflarından biri olarak görülebilir. Bahsi geçen şahsın sürgün nedeni kararın tartışmaya açılmasına neden olmuştur. Güzel yüzlü bir şahıs olan Nasr b. Haccâc, bazı kadınların ilgi odağı haline gelmiş; onlardan bazıları da bu ilgilerini şiir

söyleyerek aşikâr etmiştir. Çoğu toplumda oldukça normal görülebilecek bu olayı Hz. Ömer, fitneye sebep olabileceği öngörüsünde bulunarak olayın kahramanı Nasr'ı sürgüne göndermeye karar vermiştir.

Biz bu çalışmada, Nasr b. Haccâc hakkında oldukça sınırlı bir aktarıma ulaşabildiğimiz için konuyu genel bir çerçevede ele almak zorunda kaldık. Özellikle kimliği hakkında kaynaklarımız çok sınırlı bir malumat arz ettiği için olayın doğrudan kendisine odaklanarak çalışmayı yürüttük ve sonuçlandırdık. Yaptığımız tarama sonucunda Nasr b. Haccâc hakkında Türkçe yazılmış bir çalışmaya rastlamadık. Buradan bakıldığında bu mütevazi çalışma onun hakkında yapılmış ilk Türkçe çalışma olması bakımından önemli görülebilir.

2. NASR B. HACCÂC KİMDİR?

Biyografi kaynaklarında Nasr b. Haccâc hakkında çok sınırlı bilgiye ulaştık. Birkaç tabakât kitabı dışında onun kimliği ve soyu hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Diğer tarih kitaplarında ise, Hz. Ömer'in onu sürgüne gönderdiği olayın aktarılması dışında başka bir rivayet bulunmamaktadır.

Tam adı Nasr b. Haccâc b. İlât es-Sülemî'dir. İsminin sonundaki eklemeden de anlaşılacağı gibi Benî Süleym kabilesindendir. Medine'de yaşayan Nasr'ın aynı zamanda şair olduğu da rivayet edilmektedir. Nasr b. Haccâc, Medine geçleri arasında yakışıklılığı ile temayüz etmiştir. Hz. Ömer döneminde yaşadığı bilinmektedir. Hz. Ömer onu Basra'ya sürgün etmiş, Halife'nin vefatından sonra yeniden Medine'ye dönmüştür. Kaynakların ifadesine göre o, sahabeden değildir. Ashabın oğullarındandır. (Ziriklî, 2002: 8/22; İbn Hacer, H. 1425: 6/141). Bu sebeple o, kabul edilmiştir. Öte yandan, Hz. Ömer döneminde bir genç olduğu düşünüldüğünde onun sahabeden sayılması gerekir. Ashaptan sayılmadığına göre, ya Hz. Peygamber'i görmemiştir ya da o günlerde çocuk yaşta olduğu için ashaptan sayılmamıştır.

3. NASR B. HACCÂC'IN SÜRGÜN EDİLMESİNE NEDEN OLAN HADİSE

Halifeliği döneminde Hz. Ömer, yanına kölesi Eslem'i de alarak mahalle aralarında dolaşarak asayiş kontrolü yapardı. Teftişlerin ilk amacı, ihtiyaç sahiplerini tespit etmekti ancak bu amacın yanında hırsızlık olaylarının önüne geçmek; fitne, fesat çıkarmak isteyenlere karşı da caydırıcı önlem almak amacıyla gece teftişleri düzenlenmiştir. Hz. Ömer'in ilk dönemlerinde resmî bir kurum olarak emniyet teşkilatı oluşturulmadığından, insanlar kendi kendilerini koruyup gözetiyordu. (Sallâbî, 2018: 209-210). Anlaşılan o ki, sorumluluk bilinci oldukça yüksek olan Halife Ömer, yönetiminin ilk yıllarında gece teftişlerine çıkarak ahalinin emniyet ve selametini sağlamak için bu vazifeyi bizzat kendisi üzerine almıştır. O dönem Medine, nüfus bakımından çok büyük bir şehir değildi ve burada genellikle Araplar dışında yabancılar yaşamazdı. Bu şehir aynı zamanda devletin merkeziydi. Bu sebeple Hz. Ömer, buranın emniyeti için özel bir itina gösterirdi. Bu hassas meselede herkese güvenmez, görevlendireceği memurların her şeyi kendisine ulaştırmayacağından endişe duyar veya onların bazı hususları gözlerinden kaçıracağını düşünerek teftişe bizzat kendisi çıkardı.

Kölesi ile birlikte teftişe çıktığı bir gece kadının birinin şöyle bir beyit okuduğunu işitti:

Bir yol yok mu şaraba? Onu içiversem!

Ya da Nasr b. Haccâc'la beraber olmama imkan yok mu?!

Sabah olduğunda Halife Ömer, Nasr b. Haccâc'ı yanına çağırdı. Yanına gelince onun çok yakışıklı biri olduğunu gördü. Saçlarının da çok dikkat çekici olduğunu görünce, önce ona saçlarını kesmesini ve sarık takmasını emretti. Sarık takınca bu defa yüzünün güzelliği ortaya çıktı ve eskisinden daha yakışıklı göründü. Bunun üzerine Halife, "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, benim olduğum yerde sen olmayacaksın!" dedi. Akabinde Nasr b. Haccâc'ı, geçimini sağlayacak miktarda iaşeyi vererek Basra'ya gönderdi. (İbn Sa'd, 2015: 3/329)

Sürgün için Basra şehrinin belirlenmesi de oldukça manidardır. Burası Hz. Ömer döneminde askerî üs olarak kullanılan bir merkezdir. İslam orduları doğudaki ülke ve beldelere, buraya konuşlandırılmış askerî birlikler vasıtasıyla fetih hareketleri düzenliyordu. Dolayısıyla Nasr, bir ordugâh şehri olan Basra'ya gönderilerek Medine'de ortaya çıkabilecek sıkıntıların önüne geçilmiş olacaktı.

Kendisi için okuduğu şiirden dolayı Nasr b. Haccâc'ın sürgün edildiği haberini alan kadın da masumiyetini ifade etmek amacıyla veya kendisine de ceza verilmesinden endişe duyduğu için şu şiiri okumuştur:

Benden dolayı endişe duyan idareciye şunu söyleyin,

Neme lazım içki, neme lazım Nasr b. Haccâc,

Ben Ebû Hafsa'dan (Hz. Ömer) yardım görmüş biriyim,

Sayesinde süt içmekteyim ve geceleri gözümü haramdan sakındırırım.

Nefse gelince, takva onu yermiştir ve bağlamıştır,

Öyle bağlamış ki neticede pes etmiştir,

Zannı hakikat gibi düşünmeye kalkışma,

Gidilecek yol Allah'tan korkanların gittiği yoldur. (Sallâbî, 2018: 213)

Kadının bu şiirine karşılık Halife Ömer, "Senin hakkında bana ancak hayırlı haberler ulaştı. Ben, Nasr'ı senden dolayı bu şehirden çıkarmadım. Duyduğuma göre Nasr, kadınların yanına girip çıkıyormuş; ben de o kadınlardan emin olmadığım için onu Medine dışına çıkardım" (İbn Asâkir, 1995: 62/24; Süheylî, H. 1412: 2/306) diyerek cevap vermiştir. Nasr b. Haccâc'a şiir okuyan kadının Fâriʿa adında bir Medine sakini olduğu ve bu kadının, İslam tarihinde zalimliği ile tanınan meşhur Emevî valisi Yusuf b. Haccâc'ın annesi olduğu rivayet edilmiştir. (Sefârînî, 1993: 1/204). Ancak bu rivayetin teyide muhtaç olduğunu belirtmemiz gerekecektir.

Nasr'ın sürgün günleri uzayınca bir gün annesi Hz. Ömer'e gelerek, "Ey Mü'müminlerin Emiri! Kadınların olayında oğlumun hiçbir suçu yoktur. Onu daha fazla bizim hasretimize maruz bırakma!" diye feryat etmiş ancak, Halife Ömer'i kararından vazgeçirememiştir. (İbn Müberred, 2000: 1/395)

Halife Ömer Nasr'ı sürgün ettikten sonra bir postacı ile Basra valisine bir mektup yazmıştır. Vali, postacıyı bir süre Basra'da misafir ettikten sonra Basra ahalisine, "Postacı çok geçmeden Medine'ye yola çıkacak. Kimin bir ihtiyacı varsa yazsın!" diye ilan vermiştir. Nasr b. Haccâc

da bunu fırsat bilerek Halife'ye, içinde bir şiirin yer aldığı şöyle bir mektup yazmıştır: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, Mü'minlerin Emiri Ömer'e! Allah'ın selamı senin üzerine olsun!"

Vay şu ömrüme! Sen beni sürdün mü yoksa rezil mi ettin?

Bana karşı duyduğun hisler yanlıştan başka bir şey değildir,

Bana karşı bir şüphe yoktu

Ve benim için iki Mekke'de bir makam vardı.

Bana, daha misli görülmemiş bir zanda bulundun,

Meclislerde konuşacak sözüm kalmadı.

Zannın, insanların bana ikramda bulunmasına mani oldu;

Önceki sâdık babalar ne cömert kimselerdi,

Zannın sebebiyle memleketimden uzağım;

Oruçlunun yemeğe uzaklığı gibi akrabalarıma uzağım.

İşte içinde bulunduğum budur; acaba beni geri döndürmez misin?

Artık sırtım iki büklüm olmuş haldeyim

Sen ki, hidayet imamısın; kovma şu Müslümanı!

O ki, kendisini haramdan sakınmış ve nefsine gem vurmuştur.

Halife Ömer, Nasr'ın mektubunu okuduktan sonra "Ben idarede olduğum sürece onun Medine'ye dönmesine izin vermem!" demiştir. Bu yüzden Nasr, Halife Ömer'in vefatından sonra ancak Medine'ye dönebilmiştir. (Sıbtu İbnü'l-Cevzî, 2013: 5/385-86)

Nasr b. Haccâc'ın Basra'ya sürgününden bir süre sonra Halife Ömer yine bir gece teftişinde Nasr'ın olayına benzer bir durum daha yaşanmıştır. Halife, sokak arasında dolaştığı sırada kadınların kendi aralarında konuştuklarını ve birbirlerine karşılıklı sorular sorduklarını işitti. Kadınlardan biri, "Medine'nin hangi genci daha yakışıklıdır?" diye sorunca diğeri, "Ebû Züeyb" diye cevap vermiştir. Sabah olunca Hz. Ömer, Ebû Züeyb'i yanına çağırmış; onun, kadınların dediği gibi oldukça yakışıklı olduğunu görünce, "Sen kadınlar için bir fitnesin! Git ve sakın bu civarda ikamet etme!" demiştir. Genç, "Şayet beni göndereceksen, amcam oğlu Nasr b. Haccâc'ın yanına gönder" demesi üzerine, Halife Ömer de onu tıpkı Nasr gibi Basra'ya göndermiştir. (Belâẑurî, 1996: 10/334)

4. SÜRGÜN OLAYININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Henüz polis teşkilatının resmiyet kazanmadığı bir dönemde Hz. Ömer'in, yanına kölesini alarak gece teftişlerine çıkması onun sorumluluk anlayışındaki hassasiyeti göstermektedir. Halife'nin bu teftişlerdeki amacının halkın ihtiyaç ve şikayetlerini yerinde tespit etmek ve bunları çözmek şeklinde açıklanabilir. Bunun yanında Halife, hırsızlık ve ahlaksızlık olaylarının önüne geçmek için de gece teftişlerine çıkmış olmalıdır.

Şaraba ve Nasr b. Haccâc'a duyduğu özlemden dolayı ona şiir okuyan kadının olayında bize ilginç gelen ayrıntı, kadının yerine Nasr'ın sorguya çekilmesidir. Olayın asıl kahramanı şiir okuyan kadındır. Oysa Hz. Ömer, olayın muhatabı olan Nasr'ı çağırarak ondan hesap sormuş ve onu sürgün etmiştir. Halbuki burada asıl üzerinde durulması gereken olayın faili durumundaki kadın olmalıdır. Kaldı ki, kadının söylediği ikinci şiirde kendisine de ceza verilmesinden endişe duyduğu anlaşılmaktadır.

Rivayetin devamında Nasr'ın, başka kadınların da yanlarına girip çıktığı; Halife'nin, bu kadınlardan emin olamadığı için de onu cezalandırdığı ifade edilmektedir. Bu aktarımdan da anlaşıldığı gibi olay şüphelidir; olayı gören şahitlerden bahsedilmeksizin zanna dayalı bir çıkarım yapılarak hükme gidilmiştir. Halife'nin hükmünün delillere dayanmadığı zanna ve şüpheye dayalı olduğu zaten Nasr'ın şiirinden anlaşılmaktadır. Nasr, Halife'ye gönderdiği mektupta kendisinin masum olduğunu, tamamen zanna dayalı bu hükmün geçersiz olması için Halife'ye sitemde bulunmuş; Halife ise, "Ben hayatta olduğum sürece o, Medine'ye dönemez!" diyerek Nasr'ın mektubuna da itibar etmemiştir.

Hanefî hukukçulardan Kudûrî (ö. 428/1037), Hz. Ömer'in Nasr'ı sürgüne göndermesini halkın maslahatı adına yaptığını söyler ve kadınlar arasında çıkması muhtemel bir fitnenin önüne geçmek için Halife'nin böyle bir hükme vardığını ifade eder. (Kudûrî, 2006: 5873). Meşhur İslam âlimlerinden İbn Teymiyye de Halife Ömer'in, kadınların fitneye düşme tehlikesinden dolayı Nasr'ı sürgüne gönderdiğini ifade etmiştir. (İbn Teymiyye, 1995: 11/552)

Mısırlı yazar Abbas Mahmud Akkâd (1889-1964), Hz. Ömer'in hükmünü açıkça eleştiren nadir müelliflerden biridir. O, Halife'nin sürgün kararı hakkında şöyle düşünmektedir: "Hz. Ömer'in bu davada Nasr b. Haccâc'a zulmettiği aşikardır; bu hususta tartışma bile söz konusu edilemez. Ancak bu zulüm daha büyük ve daha kalıcı bir maslahat/menfaat için işlenmiştir. Bu karar o dönemin şartları göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Zira o dönem, askerî şartların hâkim olduğu olağanüstü bir dönemdi. Bu dönemde bazen belli bir yerde ikamet etme izni engellenebilir; bazı ticaret çeşitleri, haram olmamasına rağmen, böyle dönemlerde yasaklanabilirdi. Nasr b. Haccâc'ın davasında Halife'nin kusursuz olduğu söylenemez. Söylemek istediğim 'Ömer'in şahsiyetinin anahtarı' diye isimlendirdiğimiz Hz. Ömer'e mahsus bir metot bu davada takip edilmiştir." (Akkâd, 2012: 61-62). Mahmud Akkâd'ın da ifade ettiği gibi Hz. Ömer, kendisine mahsus bir değerlendirme ile, zamanının şartlarını da göz önüne alarak Nasr hakkında böyle bir hüküm vermiştir.

Çağdaş müelliflerden Muhammed Temmâvî'ye göre Hz. Ömer bu davada halkın menfaatini düşünmüştür. Ancak o da Hz. Ömer döneminin askerî açıdan özelliğinin göz önüne alınması gerektiğini eklemektedir. Temmâvî: "Halife Ömer'in devri, eli silah tutan bütün erkekler için seferberlik ilan edilen bir dönemdi. Bu sebeple birçok kadın aylarca belki yıllarca kocasından ayrı kalabiliyordu. Nasr b. Haccâc ise güçlü bir delikanlıydı. Dolayısıyla onu savaşmaktan alıkoyacak bir neden yoktu. Fakat o, Medine'de kalmayı; saçlarını tarayarak kadınlarla vakit geçirmeyi tercih etmişti. İslam cihadı, gönüllü bir hareket olarak telakki etmiştir. Ancak Halife'nin de Allah yolunda cihat eden askerlerin namusunu korumakla yükümlü olduğu unutulmamalıdır. Nasr b. Haccâc gibi gençlerin Medine'de, bir çoğunun eşi cephede olan kadınların arasında bulunması uygun değildir. Bu yüzden Nasr'ın Basra'ya gidip oradaki askerlerle beraber savaşlara katılması kendisine gelmesine sebep olacak, Allah yolunda cihat

yapmasına vesile olacaktır" (Temmâvî, 2004: 94) diyerek, o dönemin özel şartlarına vurgu yapmış ve bu hususta Halife'nin, mücahitlerin namusunu korumak gibi bir görevinin olduğunu söylemiştir.

5. SONUÇ

Halife Ömer'in, doğuştan gelen bir özelliği nedeniyle bir genci yaşadığı şehirden, ailesi ve akrabalarından uzaklaştırması elbette evrensel hukuk kurallarına aykırı görünmektedir. Adaleti ile nam salmış Hz. Ömer'in zanna ve şüpheye dayalı karinelere dayanarak bir genci yaşadığı şehirden uzaklaştırması hukukî görülmemiştir. Kaynaklardaki ifadelere bakıldığında Halife'nin sürgün kararının arkasında yatan en önemli sebep bu gencin kadınlar arasında bir fitneye sebep olma ihtimalidir. Anlaşılan Halife Ömer, "fitne ihtimalini" bile sürgün kararı için geçerli bir sebep olarak görmüştür. Çünkü o, bu ihtimali göz ardı ederse toplumda çıkması muhtemel bir fesadın önüne geçemeyeceğini düşünmektedir. Toplumda çıkması muhtemel bir fesadın önüne geçememesi ise bir yönetim zafiyeti anlamına gelecektir. Dolayısıyla Hz. Ömer, ortaya çıkması muhtemel olan bir fitne ve fesat ortamına engel olmak için, aslında hukukî görünmeyen, ancak halkın maslahatına uygun gördüğü böyle bir hükme imza atmıştır, denilebilir.

Olayın yaşandığı dönemin imkân ve şartları göz önüne alınmadan, sürgün kararı hakkında bir sonuca gitmenin isabetli bir değerlendirme olmayacağı düşüncesindeyiz. Kaynaklarda da belirtildiği gibi Hz. Ömer dönemi neredeyse bütün gençlerin cephede olduğu olağan dışı bir dönemdir. Kanaatimizce Halife Ömer, Nasr b. Haccâc olayını yargı alanına giren bir konu olarak görmemiş; ülkenin içinde bulunduğu askerî hassasiyet nedeniyle böylesine yakışıklı bir gencin, kocalarının çoğu cephede olan kadınların arasında bulunmasını sakıncalı bulmuştur. Dolayısıyla Halife'nin sürgün kararı yargıyı ilgilendiren bir karar değil idarî bir tasarruftur. Çünkü rivayetlerden anladığımız kadarıyla bu olayla ilgili ne bir mahkeme kurulmuş ne de bir istişare heyeti oluşturulmuştur. Hz. Ömer, halifelikten aldığı siyasî gücün yetkisi ile böyle bir cezalandırma yolunu tercih etmiştir veya halihazırda kendisinde var olan içtihat yetkisini kullanarak böyle bir hükme imza atmıştır. Kendisine dayanak olarak da halkın maslahatını/çıkarını göstermiştir. Dolayısıyla Halife Ömer, sürgün cezasını bir kadı veya hâkim sıfatıyla değil bir devlet başkanı sıfatıyla veya bir müçtehit yetkisiyle vermiştir. Bu yüzden, Nasr'ın sürgün edilmesini hukukî yönden değerlendirmenin, yanlış yoldan yürüyerek doğru adrese ulaşmaya çalışmak, anlamına geleceğinden bu hükmü; dönemin özel şartlarını da göz önüne alarak, Halife'nin içtihâdî yetkisine dâhil etmenin daha isabetli bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Akkâd, Abbas Mahmud. (2012). *Abkariyyetü Ömer*. Kâhire: Hindâvî.

Ataş, H. (2020). "Hâlid b. Velîd'in Komutanlığı ve Azledilmesi". Din ve Bilim. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, s. 35-51.

Azimli, M. (2018). *Hz. Ömer*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Belâẓurî, Aḥmed b. Yaḥyâ. (1417/1996). *Ensâbu'l-Eşrâf* . Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Asâkir, Ali. (1995). *Târîhu Dımeşk*. Y. y.: Dâru'l-Fikr.

İbn Hacer, (2009). *el-İsabe*. (Çev. Naim Erdoğan). İstanbul: Sağlam Yayınevi.

İbn Hacer, Ahmed. (H. 1415). *el-İsâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Müberred, Cemâleddîn. (1420/2000). *Fedâil Ömer b. Hattâb*. Medine: Îmâde el-Bahsu'l-İlmî.

İbn Saʿd, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. Saʿd b. Menîʿ (2015). *eṭ-Ṭabaḳât* (Çeviri Editörü Adnan Demircan). İstanbul: Siyer Yayınları.

İbn Teymiyye, Aḥmed b. Abdulḥalîm. (1416/1995). *Mecmûʿu'l-Fetâvâ*. Medine: Mecmeʿu'l-Melik Fehd.

Ḳudûrî, Aḥmed b. Ebî Bekr Muḥammed. (1427/2003). *et-Tecrîd*. Ḳâhire: Y.y.

Sallâbî, M. (2018). *Hz. Ömer*. (Çev. Mehmet Akbaş). İstanbul: Ravza Yayınları.

Sefârînî, Şemsuddîn Muḥammed. (1414/1993). *Ġiẓâu'l-Elbâb fî Şerḥi Manẓûmeti'l-Âdâb*.

Sıbtu İbnü'l-Cevzî, Şemseddin. (2013). *Mirâtu'z-Zamân*. Şam: Dâru Risâleti'l-Âlemiyye.

Süheylî, Ahmed. (H. 1412). *er-Ravdu'l-Ünf*. Beyrut: Dâru ihyâ et-Turâs.

Temmâvî, S. Muhammed. (2004). *Hz. Ömer ve Modern Sistemler*. (Çev. Muhammed Vesim Taylan). İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Ziriklî, Ali Fâris. (2002). *el-Â'lâm*. Y. y.: Dâru'l-İlm.

S-V-R (ثور) KELİME KÖKÜ VE TÜREVLERİNİN ARTSÜREMLİ ANALİZİ

Dr. Öğ. Üyesi Cüneyt MARAL
Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, - 0000-0002-2935-6671

ÖZET

İnsanlık tarihi boyunca ona eşlik eden en önemi olgu dildir. Dil tüm fonksiyon ve yönleriyle insanların tarihine damga vurmuştur. Fiziksel anlamdaki ses titreşimlerinin sözel sembollere dönüşmesi anlamın aktarımını sağlamıştır. Dolayısıyla söz/kelime manaya açılan kapının anahtarı hükmüne gelmiştir. İnsana ait bu gizemli olgunun yapısal özellikleri ve tarihsel gelişimi merak konusu olmuş, çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Bu bağlamda dilbilim ve gösterge bilim alanındaki çalışmalarıyla 20. Yüzyılda kendinden söz ettiren Ferdinand de Saussure dilin en önemli yapı taşı olan sözcüklerde meydana gelen değişimlerin tespiti için artsüremli analiz kuramını öne sürmüştür.[1] Bu yöntemle sözcüklerin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği lafzi değişimlere vurguda bulunan Ferdinand de Saussure, artsüremli olayların rastlantısal ve özel nitelikli olduğunu dile getirmiştir.[2] Ferdinand de Saussure, bu kuramı daha çok sözcüklerin fiziksel yapısı üzerinden tespit etmeye çalışmıştır. Genel olarak dilde özel olarak sözcüklerde çeşitli nedenlerden yapısal değişimlerin meydana geldiği göze çarpmaktadır. Nitekim çok süratli bir şekilde değişim ve dönüşümlerin yaşandığı günümüzde de bu türden değişimler bire bir müşahede edilmektedir. Yapısal değişimlerin yanı sıra tarihi süreç içerisinde hemen hemen her dilde bazı sözcüklerde anlam değişimleri de yaşanmıştır. Bu bakımdan artsüremli analizlerin sözcüklerin anlam boyutuna yansıtılması gerek dini metinlerde gerek tarihsel metinlerde doğru analizlerin yapılmasını sağlayacaktır. Ayrıca dilin yetisel/konuşma boyutunun dışında kalan ifade/sözcük boyutunun canlı ve devingen olduğunu ortaya koyacaktır. Bu bağlamda bu tebliğde söz konusu olan yöntemden hareketle s-v-r (ثور) kök ve türevleri irdelenecektir. Bu şekilde dünya dilleri arasında önemli bir konumda olan ve din dili olma vasfını kazanan Arap dilinin bu yöndeki değişimlerine kapı aralanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, s-v-r kökü, artsürem.

[1] Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s. 141-146.
[2] Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, s. 143.

Giriş

Geniş bir coğrafyada konuşulan Arap dili, din dili olma vasfını da kazanarak geçmişten günümüze önemsenen bir dil halini almıştır. Bunun yanında İslâm tarihinde uzun bir müddet devlet dili olarak kullanılması vb. etkenler bu dilde bazı devinimlerin meydana gelmesini sağlamıştır. Söz konusu devinim ve değişimler, nedenleri, sonuçlarının tespiti uzun soluklu bir çalışma gerektirmektedir. Dolayısıyla tebliğin sınırları da göz önüne alınarak bu değişimlerden bir kesit sunmak hedeflenecektir. Zaman ve konum vb. değişimlerin sözcüklerin manasına etkisi s-v-r kökü ve türevleri üzerinden artsüremli analiz yöntemiyle irdelenecektir. Bu bağlamda ilk olarak kelimenin etimolojik sınırlar genel hatlarıyla çizilecektir. Ardından Kur'ân öncesi dönemdeki anlam, Arapların divanı olarak addedilen günümüze ulaşan şiirler üzerinden tespit edilecektir. Kur'ân'ın da nüzulüyle dilde bazı değişimlerin meydana geldiği göze çarpmakta dolayısıyla bu kavramın Kur'ân bağlamında kazandığı anlam aktarılcak sonraki dönemlerde meydana gelen değişimlerin temel kök manayla irtibatı analiz edilecektir.

S-v-r kökü, "(toz) kaldırmak, (yüz) kızarmak, hiddetlenmek, (su) kabarmak/dalgalanmak, harekete geçirmek, çalkalamak, yayılmak, etkilemek, zıplamak, (kızamık) çıkartmak, ortaya çıkartmak anlamlarını taşımaktadır. Bu kökten türetilmiş kelimeler ise "kuru bir peynir türü, kelebek, öküz, burç ismi, gün batımından sonra çıkan kızıl şafak, kabile reisi ve suyun üstünde yayılan bir çeşit diken" anlamlarını içermektedir.[3] Kelimenin türevlerinden isteṯare avcının avı harekete geçirmesi manasında kullanılmıştır. Ṯevere fulānun 'aleynā şerren ifadesi ise şer veya fitne çıkartmayı belirten kullanımlardan biridir. Eṯertu'l-arḍa iṯāreten tümcesi ise toprağı karıştırma, altını üstüne getirme manasında kullanılmıştır. Öküzün sıcak havada, toprağı/çökeceği yeri serinletmek maksadıyla toynaklarıyla eşelemesi eṯāre ṯevru et-turābe ifadesindeki eṯāre kelimesi ile belirtilmiştir.[4] Ayrıca eṯāre ifadesi arḍ ile birlikte kullanıldığında tarıma hazırlamak için araziyi sürme manasını kazanmıştır.[5]

Sinirli kişi için kelimenin türevlerinden ṯāir ifadesi kullanılmıştır. Kişinin saçlarının dağılıp yayılması ṯāiru'r-re's tamlamasıyla belirtilmiştir. Aynı şekilde suyun üstünde yayılan yosun ve çer çöpü belirtmek için ṯevr ifadesi kullanılmıştır. Ṯeverān ifadesi ise yatsı vaktinden önce çıkıp yayılan kızıl şafak manasındadır. Ayrıca deli, anlayışı kıt ve ahmak kelimeleri yerine de ṯevr kelimesi kullanılmıştır.[6] Ṯāre fiili patlama manasında ṯāre burkānu cümlesinde yanardağın

[3] Ḫalīl b. Aḥmed, *Kitābu'l-ʿAyn,* I, 210; İbn Dureyd, *Cemhretu'l-Luġa*, I, 424.
[4] İbn Dureyd, *Cemhretu'l-Luġa,* I, 424.
[5] İbn Manzur, *Lisānu'l-ʿArab,* IV, 111.
[6] Ezherī, *Tehzibu'l-Luġa,* XV, 110-112; İbn Fāris, *Muʿcemu Meḳāyisi'l-Luġa,* I, 395-396.

patlamasını belirtmek için kullanılmıştır. Çevirmek, dalgalanmak ve köpürmek temel anlamlarından hareketle günümüzde ṯāre fiilinin ‘ala edatıyla kullanılan versiyonu başkaldırmak isyan etmek ve devrim yapmak manalarını kazanmıştır. Kelimenin türevlerinden eṯāre fiili ise a‘ṣab ile sinirlendirmek; ḍaḥik ile güldürmek; intibāh/ihtimām ile dikkati çekmek; ḫilāf ile ayrılığa düşürmek ve fuḍūl ile merak duygusu uyandırmak manalarına gelmektedir.[7] Özetle ṯ-v-r kökü yaymak, kazmak, eşelemek, altını üstüne getirmek ve sürmek gibi toprağa bağlı eylemleri karşılayan anlam sahasına sahiptir.

Cahiliye Döneminde Ṯ-v-r kökü ve türevleri

Ṯ-v-r kökünden gelen isim ve fiil formundaki kelimelerin Cahiliye döneminde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Nitekim İmruü’l-Ḳays (ö. 540?) bir beytinde yolculuk sırasında kullandığı deveyi, sıcak havada toynaklarıyla çökeceği yeri serinletmek amacıyla kazıp eşeleyen yabani öküze benzetmiştir. Şairin yabani öküzün bu eylemini yuṯīru ve eṯāre kelimeleriyle karşıladığı beyit şu şekildedir:

اثارة نباث الهواجر مخمس يهيل و يذرى تربها ويثيره[8]

(Yabani öküz), develeri güden kişinin gündüz ortası şiddetli sıcaktan korunmak maksadıyla yeri kazıp nemli toprağa ulaşması gibi toynakları ile oranın toprağını geriye doğru atıyor ve saçıyor.

‘Ubeyd b. Abdi’l-‘Uzza es-Selāmī el-Ezdī (ö. 540?) yüksek bir tepede esen şiddetli rüzgârı betimlemek için ṯevr kelimesini öküz manasında çoğul versiyonuyla şu beyitte kullanmıştır:

و يقذف بالثيران في المتحير يحط الوعول العصم من كل شاهق[9]

(Rüzgar) bütün yüksek tepelerden

Dağ keçilerini atıyor ve öküzleri göle savuruyor.

Bişr b. Ḥāzm el-Esedī (ö. 598 veya 608?) ise bir beytinde düşman oldukları kabileye yaşattıkları hezimeti aşağılayıcı ifadelerle tasvir etmiş, düşmanlarını yurtlarından edip insanların gelip geçişi nedeniyle toz ve toprağın kalktığı yollara sürdüklerini betimleyici ifadelerle dile

[7] ʿUmer, *Muʿcemu’l-Luġati’l-ʿArabiyyeti’l-Muʿāṣıra,* I, 335.
[8] İmruu’l- Ḳays, *Dīvān*, s. 102.
[9] İbn Meymūn, *Munteha’t-Taleb min Eş‘āri’l-‘Arab,* VIII, 286.

getirmiştir. Şair, s̱-v-r kökünün yes̱ūru şeklindeki fiil formunu varlıkların hareketi nedeniyle tozun veya toprağın kalkması anlamında şu şekilde kullanmıştır:

نَقَلْناهُمُ نَقلَ الكِلابِ جِراءَها عَلى كُلِّ مَعلوبٍ يَثورُ عَكوبُها[10]

Onları köpeklerin yavrusunu taşıması gibi sürükledik

Tozu kalkıp savrulan yollar üzerinde.

Muzered b. Dirār el-Ġatafānī (ö. 10/632 veya 30/650), ihtiyar bir adamın dişlerini tasvir ettiği bir beytinde s̱evr kelimesini kullanmıştır. Şair ihtiyar adamın sararan ve çürüyen dişlerini Arap coğrafyasında tüketilen s̱evr kelimesi ile ifade edilen kuru bir peynir türüne şöyle benzetmiştir:

لظل النهار رانيا و كأنه اذا كش ثور من كريص منمس[11]

(Ona) Gün boyunca bakan, güldüğünde (dişlerini),

ısırgan otu katılmış sarı kuru peynir sanır.

S̱evr kelimesini kullanan bir diğer şair Necāşī el-Ḥārisî (ö. 40/660?) adlı şairdir. Necāşī beytinde, kızıştığı sırada savaşa girmeyi kelebeğin kızgın ateşe atlamasına benzetmiştir. Şair s̱evr kelimesini kelebek manasında şu şekilde dile getirmiştir:

و لست اذا شب الحروب غزاتها من الطيش ثورا شاط جاحم اللظى[12]

Kızgın ateşe atlayan kelebek gibi değilim

Ki savaşçıların savaş ateşini kızıştırdıkları zaman (savaşa katılayı m).”

Aynı kökün türevlerinden olan s̱evret kelimesi ise çokluk manasında kullanılmıştır. Nitekim bazı rivayetlere göre İbn Muḳbil (ö. 70/689?), kabilesini övme maksadıyla bu bağlamda şu şiiri dile getirmiştir:

و ثورة من رجال لو رأيتهم لقلت احدى حراج الجرمن اقر[13]

Çok sayıda kişi eğer onları görürsen dersin ki (bunlar) Akor dağının iç içe geçmiş ağaçlarla dolu tepelerinden biri (gibidirler)

[10] Bişr b. Ḥazm el-Esedī, *Dīvān,* s. 30.
[11] Müzerred b. Dirâr el-Ğatafnî, *Divân,* s. 62.
[12] Necâşî el-Hârîsî, *Divân,* s. 109.
[13] İbn Mukbil, *Divân,* s. 79.

Yukarıda aktarılan örneklerde de görüldüğü gibi cahiliye şiirlerinde s̱-v-r kökünün fiil formları toprağı eşeleme, kazma ve savurma gibi anlamlarda kullanılmıştır. İsim formunda anlamsal çeşitlilik göze çarpmaktadır. Cahiliye şiirinde bir peynir türü, niteliksel veya niceliksel fazlalık, hayvan türünden öküz ve kelebek anlamları isim formunda bu kelimeye yüklenmiş anlamlardandır.

Kur'ân'ın İndirildiği Dönemde S̱-v-r kökü ve türevleri

Kur'ān-ı Kerīm'de s̱-v-r kökünün es̱āre şeklindeki mezīd formunun mazi ve muzari kalıpları beş yerde geçmektedir. Es̱āre fiilinin mazi kalıbının kronolojik olarak ilk geçtiği yer, nüzul sırasına göre on dördüncü sıradaki ʿĀdiyāt sūresidir.[14] Bu sürenin Mekkī veya Medenī olduğu konusunda ihtilaf bulunmaktadır.[15] Bu sūrede (فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا) ayetinin[16] geçtiği bağlamda adeta savaş sahnesi canlandırılmaktadır. Ayrıca sūrede insanoğlunun nankörlüğü ve mala düşkünlüğü, ahiret hayatı için harcama yapmaması ve bu yüzden onu kötü bir sonucun beklediği söz konusu edilmektedir.[17]

Müfessirlere göre söz konusu ayette, savaş halinde hızlıca koşan atların ayaklarıyla tozu/toprağı kaldırması başka bir ifadeyle tozu dumana katması anlatılmıştır. Bu ayette geçen (اَثَرْنَ) ifadesi kaldırmak, savurmak, yaymak ve saçmak anlamlarıyla karşılanmış ve devamında gelen (نَقْعًا) ifadesine toprak manası verilmiştir.[18] Bu şekildeki kullanımıyla ayette geçen (اَثَرْنَ) ifadesi cahiliye dönemindeki kullanımına uygun olarak tozu/toprağı kaldırmak, saçıp savurmak başka bir ifadeyle tozu dumana katmak manasındadır. Temelde aynı anlamı ifade eden bazı müfessirler (اَثَرْنَ) ifadesinin toprağı kaldırma manasında olduğunu belirtmekle birlikte devamında gelen (نَقْعًا) kelimesinin ses manasına geldiğini de belirtmişlerdir. Böylece ayeti "düşmana zayiat verilmesi nedeniyle ağıt seslerinin savaş meydanında yayılması ve yükselmesi" şeklinde açıklayıp (اَثَرْنَ) ifadesine yükselme manasını vermişlerdir. Ayrıca Ebu Ḥayve'nin kıraatine dayanarak (اَثَّرْنَ) ifadesinin şeddeli bir şekilde okunduğunu da aktarıp ifadenin bu şekliyle ortaya çıkartma/izhar etme manasına geldiğini de belirtmişlerdir.[19]

---

[14] Heyet, *Kur'ān Yolu,* V, 671.
[15] Kurtûbî, *el-Cāmiʿ li-Aḥkāmi'l-Ḳurʾān,* XXII, 426.
[16] el-ʿĀdiyāt 100/4.
[17] Heyet, *Kur'ān Yolu*, V, 671.
[18] Muḳātil b. Süleymān, *Tefsiru Muḳātil b. Süleymān*, IV, 802; Taberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, XXIV, 580; Vāhidī, *et-Tefsiru'l-Basīt,* XXIV, 245-247; Beyḍāvī, *Envāru't-Tenzīl*, III, 560.
[19] Zamahşerī, *el-Keşşāf*, VI, 418-419; Rāzī, *Mefātīḥu'l-Ġayb*, XXXII, 66. Ebu Suʿūd, *İrşādu'l-ʿAḳli's-Selīm*, V, 566.

Eṣāre fiilinin mazi kalıpla geçtiği bir diğer sūre ise ittifakla Mekkī ve nüzul sırasına göre seksen dördüncü süre olan er-Rūm sūresidir.[20] Sūrede Ehl-i kitap olan Bizanslıların ateşperest olan İranlılara galip geleceği bildirilmekte; geçmişteki inkârcı toplumların durumlarından ibret alınması öğütlenmekte; yüce Allah'ın varlığı, birliği, kudreti ve evrendeki mutlak egemenliğinin kanıtları, insan fıtratının önemi ve insanların yapıp ettikleri yüzünden ortaya çıkan olumsuzluklar üzerinde durulmaktadır. Sūrede (اَثَارُوا الْاَرْضَ) ifadesinin geçtiği ayette[21] muhatapların yeryüzünü gezip dolaşmaları daha önce yaşamış olan kavimlerin sahip oldukları güç ve yeryüzünü imar etmeleri yönünden mukayese yapmaları istenmektedir.[22] Ayette geçen (اَثَارُوا) kelimesi müfessirler tarafından genel olarak yeryüzünü imar etme bağlamında ekim yapmak maksadıyla toprağı sürmek ve işlemek temel anlamlarıyla açıklanmıştır.[23] Bu şekildeki kullanımıyla kelime cahiliye dönemi şiirlerinde geçen öküzün ayağıyla toprağı eşelemesi bu şekilde toprağı evirmesi ve çevirmesi; bir nevi işlemesi manasıyla uyuşmaktadır. Bunun yanında bazı müfessirler, söz konusu kelimeye toprağı sahiplenme, su kaynakları ve madenlere ulaşmak için toprağı kazma ya da işleme gibi yan anlamlar da yüklemişlerdir.[24]

Eṣāre fiilinin muzari kalıbı ise (فَتُثِيرُ سَحَابًا) şeklinde er-Rūm sūrenin bir diğer ayetinde[25] ve Fāṭır sūresinde[26] geçmektedir. (تُثِيرُ) fiilinin geçtiği Fāṭır/Melāike sūresi nüzul sırasına göre kırk üçüncü sırada bulunan Mekkī sūrelerdendir. Sūrede Allah'ın yaratıcılığı, O'ndan başka tanrı bulunmadığı ve şirkin çarpık düşüncelere dayalı bir zihniyet ve tutum olduğu, Hz. Muhammed'in önceki peygamberler gibi Allah katından mesaj getirmiş hak peygamber olduğu, dünyadaki amellerin karşılığının ahirette mutlaka görüleceği açıklanmakta, Cenâb-ı Allah'ın kudretinin delillerinden örnekler verilmektedir. Söz konusu ifadenin geçtiği ayetlerde ise bağlam itibariyle doğa olaylarından hareketle öldükten sonra dirilme resmedilmektedir.[27] Müfessirler bu ayetlerde geçen (تُثِيرُ) fiilini, harekete geçirme, oluşturma ve toplama manalarıyla karşılamışlardır.[28] Yapılan açıklamalara bakıldığında, bu kullanımıyla kelimenin temel anlamına uyduğu görülmektedir.

---

[20] İbn ʿAṭiyye, *el-Muḥarraru'l-Vecīz,* VII, 5; Heyet, *Kur'ān Yolu,* V,287.
[21] er-Rūm 30/9.
[22] Heyet, *Kur'ān Yolu*, V, 287.
[23] Taberī, *Cāmiʿu'l-Beyān,* XVIII, 466; İbnu'l-Cevzī, *Zādu'l-Mesīr*, VI, 290; Kurtūbī, *el-Cāmiʿ li-Aḥkāmi'l-Ḳurʾān*, XXII, 402; Beğavī, *Meʿālimu't-Tenzīl*, VI, 262.
[24] Taberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, XVIII, 466; Beyḍāvī, *Envāru't-Tenzīl*, III, 46; Ebu Suʿud, *İrşādu'l-ʿAḳli's-Selīm*, IV, 352.
[25] er-Rūm 30/48.
[26] Fāṭır 35/9
[27] Heyet, *Kur'ān Yolu*, V,325, 445, 453.
[28] Muḳātil b. Süleymān, *Tefsiru Muḳātil b. Süleymān*, III, 419, Ebu ʿUbeyde, *Mecāzu'l-Ḳurʾān*, II, 124, 156; Taberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, XVIII, 519-XIX, 335; İbn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-Tenvīr*, XXI, 121-XXII, 267.

Eṯāre filinin muzari kalıpla geçtiği bir diğer sūre, Medenī sūrelerden ve nüzul sırasına göre seksen yedinci sırada olan Bakara süresidir. Sūrede (تُثِيرُ الْأَرْضَ) ifadesinin geçtiği ayet[29] bağlam itibariyle, İsrāiloğullarının meydana gelen bir cinayetin failinin bulunması için Hz. Musā'ya müracaat etmesi ve bunun üzerine bir ineği kesme şeklindeki ilahi buyrukla karşılaşması şeklindeki, kıssada yer almaktadır.[30] Bu kelime daha önce de belirtilen anlamıyla müfessirler tarafından ekim yapmak için toprağı sürmek anlamıyla açıklanmıştır. Bunun yanında ifadeyi temel manasıyla, (ineğin) toynaklarıyla toprağı eşelemesi şeklinde açıklayanlarda olmuştur.[31]

Sonraki süreçte Ṯ-v-r kökü ve türevleri

Ṯ-v-r kökü ve bu kökten türeyen kelimelerin nüzul sonrası dönemlerde isim formlarında bir anlam değişimi kısmi düzeyde olmuştur. Meydana gelen değişimler genel itibariyle fiil ve masdar formlarında kendini göstermiştir. Söz konusu kökün türevleri, modern dönemde ise (ineğin) toynaklarıyla toprağı eşelemesi yani toprağı alt üst etmemesi bir nevi devretmesi temel manasıyla bağlantılı olarak başkaldırmak isyan etmek ve devrim yapmak anlamlarını kazanmıştır.[32]

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde meydana gelen değişimleri, dilin en önemli objelerinden olan sözcüklere yeni anlamlar yüklemektedir. Bu anlamların şemasının çıkarılabilmesi için mana merkezli artsürem analiz kuramı yardımcı unsurların başında gelmektedir. Bu bağlamda yapılan araştırmalar sonucunda s-v-r kelime kökü ve türevlerinin değişiminde isim ve fiil formlarda farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bir de hangi saiklerin gölgesinde olursa olsun kelimenin kazandığı yeni anlamların temel anlamla bağlantılı oldukları göze çarpmaktadır. Ayrıca kelimenin modern dönemde kazandığı anlamdan hareketle sonradan kazanılan anlamların teşbih veya mecazi olgularla temel anlamlara bağlandığı da göze çarpmaktadır.

[29] el-Bakara 2/71.
[30] Heyet, *Kur'ān Yolu*, I, 66, 143.
[31] Taberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, I, 106; el-Māverdī, *en-Nuket ve'l-ʿUyūn*, I, 141; el-Vāhidī, *et-Tefsiru'l-Basīt*, III, 37; Heyet, *el-Muʿcem fī Fıḳhi Luġati'l-Ḳurʾān ve Ṣırrı Belāġatihi*, VIII, 742.
[32] ʿUmer, *Muʿcemu'l-Luġati'l-ʿArabiyyeti'l-Muʿāṣıra,* I, 335.

Kaynakça

el-Beyḍāvī, Envāru't-Tenzīl ve Esrāru't-Teʾvīl, thk. Muḥammed Ṣubhī Ḥasen Hallāk, Muḥammed Aḥmed el-Etraş, Beyrut: Dāru'r-Reşīd-Muʾessesetu'l-Īmān, 2000.

el-Beġavī, Ferrāʾ, Meʿālimu't-Tenzīl fī Tefsīri'l-Ḳurʾān, thk. Muḥammed ʿAbdullah en-Nemir, ʿUṯman Cumuʿa Ḍumeyriyye, Suleymān Musallem el-Ḥaraş, Riyad: Dāru Ṭaybe, 1409.

el-Ezherī, Muḥammed b. Aḥmed, Tehẕību'l-Luġa, thk. İbrahim el-İbyārī, Beyrut: Dâru'l-Kitābi'l-'Arabī, 1967.

Ebū ʿUbeyde, Mecāzu'l-Ḳurʾān, nşr. M. Fuād Sezgin, Kahire: Mektebetu'l-Ḫancī, 1381.

Ebū's-Suʿūd, Muḥammed el-ʿİmādī, İrşādu ʿAkli's-Selīm ilā Mezāya'l-Kitābi'l-ʿAzīz, thk. ʿAbdulḳadīr Muḥammed ʿAṭāʾ, Riyad: Mektebetu'r-Riyāḍ, t.y.

el-Esedī, Bişr b. Ḥazm, Dīvānu Bişr, nşr. Mecīd Terrād, Beyrut: Dāru'l-Kitābi'l-'Arabî, 1994.

Ferdinand de Saussure, Genel Dilbilim Dersleri, Çev. Berke Vardar, İstanbul: Multılıngual, 1998.

el-Ġatafānī, el-Muzered b. Dirār, Dīvānu'l-Muzered, thk. Ḫalil İbrahim el-'Atiyye, Bağdad: Matba'atu Es'ad, 1962.

Heyet, el-Muʿcem fī Fıḳhi Luġati'l-Ḳurʾān ve Ṣırrı Belāġatihi, Mecmaʿu'l-Buhūsi'l-İslāmiyye, Meşhed: H. 1429.

Heyet, Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

İbn ʿĀşūr, et-Taḥrīr ve't-Tenvīr, Tunus: ed-Dāru't-Tūnisiyye, 1984.

İbn ʿAṭiyye, Ebū Muḥammed ʿAbdilḥaḳ, el-Muḥarraru'l-Vecīz fī Tefsīri'l-Kitābi'l-ʿAzīz, nşr. er-Raḥḥale el-Fārūḳ v.dğr., Beyrut: Dāru'l-Ḫayr, 2007.

İbnu'l-Cevzī, Ebu'l-Ferec Cemāluddīn Abdurraḥmān b. 'Alī, Zādu'l-Mesīr fī 'İlmi't-Tefsīr, Beyrut: el-Mektebetu'l-İslāmī, 1984.

İbn Fāris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ, Mu'cemu Mekayisi'l-Luga, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârun, Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Manẓūr, Lisānu'l-ʿArab, Beyrut: Dāru's-Ṣadr, t.y.

İbn Mukbīl, Ebū Ka‘b Temīm b. Ubey, Dīvānu İbn Mukbīl, thk. ‘Azze Ḥasan, Beyrut: Dāru’r-Şarḳi’l-‘Arabī, 1995.

İbn Meymūn, Muḥammed b. Mubārek b. Muḥammed, Muntehā’t-Taleb min Eş‘āri’l-‘Arab, thk. Muḥammed Nebil et-Tarifī, Dāru’ṣ-Ṣadr, Beyrut, 1999.

İmruü’l-Kays, Divân İmruü’l-Kays, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim, Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, t.y.

el-Ḳurtūbī, Muḥammed b. Aḥmed b. Ebī Bekr, el-Cāmiʿ li-Aḥkāmi’l-Ḳurʾān, thk. ʿAbdullāh b. ʿAbdulmuḥsīn et-Turkī, Beyrut: Muʾessesetu’r-Risāle, 2006.

el-Māverdī, en-Nuket ve'l-ʿUyūn, thk. es-Seyyid b. ʿAbdilmaḳṣūd b. ʿAbdurraḥīm, Beyrut: Dāru’l-Kutubi’l-ʿİlmiyye-Muʾessesetu’l-Kutubi’s̱-S̱eḳafiyye, t.y.

Muḳātil b. Suleymān, Tefsīru Muḳātil b. Suleymān, thk. ʿAbdullāh Maḥmūd Şeḥāte, Beyrut: Muʾessesetu’t-Tārīḫi’l-ʿArabī, 2002.

en-Necāşī, Ebu’l-Ḥāris (Ebu’l-Meḥāsin), Dīvānu’n-Necāşī, thk. ‘Adnan Muḥammed Aḥmed, Beyrut: Dāru’ṣ-Ṣadr, 2009.

ʿUmer, Aḥmed Muḫtār, Muʿcemu’l-Luġati’l-ʿArabiyyeti’l-Muʿāṣıra, Kahire: ʿĀlemu’l-Kutub, 2008.

er-Rāzī, Faḫruddīn, Mefātihu’l-Ġayb, Beyrut: Dāru’l-Fikr, 1981.

et-Ṭaberī, Muḥammed b. Cerīr, Cāmiʿu’l-Beyān ʿan Teʾvīli ʾĀyi’l-Ḳurʾān, thk. ʿAbdullāh b. ʿAbdulmuḥsin et-Turkī, Kahire: Dāru Hecr, 2001.

el-Vāḥidī, et-Tefsīru’l-Basīṭ, thk. Farklı Muhakkikler, Riyad: Cāmiʿatu’l-İmām Muhammed b. Suʿūd el-İslāmiyye ʿİmadetu’l-Bāhs̱i’l-ʿİlmī, 1430.

ez-Zemaḫşerī, el-Keşşāf ʿan Ḥaḳāʾiḳi’t-Tenzīl ve ʿUyūni’l-Eḳāvīl fī Vucūhi’t-Teʾvīl, thk. ʿĀdil Aḥmed ʿAbdulmevcūd-ʿAlī Muḥammed Muʿavvaḍ, Riyad: Mektebetu’l-ʿUbeykān, 1998.

EŞLER ARASI ONAYLANMA BEKLENTİSİ ÖLÇEĞİ (EAOBÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Prof. Dr. Ahmet AKIN[1], Vildan AKINCI[2]
[1]İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Yüksek Lisans Programı, -0000-0002-5194-5202

[2]İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Yüksek Lisans Programı, 0000-0001-6418-7781

Öz: Eşlerin evlilikten beklentileri farklılık arz etmektedir. Maddi beklentilerin yanı sıra manevi beklentilerin de karşılanması sağlıklı bir evlilik için gereklidir. Bu nedenle insan yaşamının önemli bir dönemini oluşturan evlilikte, eşlerin onaylanma beklentilerini görebilmek amacıyla bir ölçek geliştirilmesi oldukça önemlidir. Bu araştırmanın amacı Eşler Arası Onaylanma Beklentisi Ölçeğini geliştirmek ve geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

Araştırma 18 yaş ve üzeri 207'si kadın 22'si erkek 229 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların Eşler Arası Onay Beklentilerini ölçmek üzere 18 maddelik bir madde havuzu hazırlanmıştır. Bu maddeler gramer, anlaşıla bilirlik, eşler arası onay beklentisini ölçmesi açılarından incelenip 15 maddelik uygulama formu elde edilmiştir. Eşler arası onaylanma beklentisi 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Eşler Arası Onaylanma Beklentisi Ölçeğinin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Eşler Arası Onaylanma Beklentisi Ölçeğinin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği ise Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 25 programı ile yapılmıştır.

Eşler Arası Onaylanma Beklentisi Ölçeğinin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %43'ünü açıklayan, öz-değeri 6,3 olan tek boyutlu ve 15 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .89 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri .54 ile .75 arasında sıralanmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı .89 olarak bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .47 ile .70 arasında sıralanmaktadır. Bu sonuçlar Eşler Arası Onaylanma Beklentisi Ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Eşler Arası Onaylanma Beklentisi, Geçerlik, Güvenirlik.*

Abstract

Spouses have different expectations from marriage. Meeting moral as well as material expectations is essential for a healthy marriage. For this reason, it is very important to develop a scale in order to see the expectations of the spouses for approval in marriage, which constitutes an important period of human life. The aim of this research is to develop the Interspousal Expectation of Approval Scale and to examine its validity and reliability.

The research was carried out with 229 participants aged 18 and over, 207 women and 22 men. An 18-item item pool was prepared to measure the participants' expectations for their spouse's approval. These items were examined in terms of grammar, intelligibility, and measuring the expectation of approval between spouses, and a 15-item application form was obtained. Interspousal Expectation of Approval Scale has a 5-point Likert-type rating of 1 "strongly disagree" and 5 "strongly agree". Corrected item-total correlation coefficients were calculated for the item analysis of the Interspousal Expectation of Approval Scale. The construct validity of the Spousal Approval Expectation Scale was examined by exploratory factor analysis, and its reliability was examined by the Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient. Validity and reliability analyzes were performed with the SPSS 25 sofware.

As a result of the exploratory factor analysis applied for the construct validity of the Interspousal Expectation of Approval Scale, a one-dimensional, 15-item measurement tool with an eigenvalue of 6,3, which explained 43% of the total variance, was obtained. The KMO sample fit coefficient of the scale was found to be .89. The factor loads of the scale range from .54 to .75. The Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient was found to be .89. The corrected item-total correlation coefficients of the scale ranged from .47 to .70. These results show that the Interspousal Expectation of Approval Scale is a valid and reliable measurement tool.

Keywords: Approval Expectation Between Spouses, Reliability, Validity

GİRİŞ

Günlük yaşam içerisinde eşlerin birlikte üstesinden gelmesi gereken bazı sorumluluklar vardır. Bunlar, ev ekonomisiyle ilgili planlamanın nasıl olacağı, çocukların ödevlerine destek, tatil planı, alışveriş temizlik vb. konulardır. Eşler bu tür konularda bir birinin onayını almak ihtiyacı hissedebilir. Bu eşlerin problemlerin çözümü için beraber çalışma konusunda istekliliğini ve motivasyonunu arttıran bir unsurdur. Bu nedenle, eşlerin onaylanma beklentilerini görebilmek amacıyla bir ölçek geliştirilmesi oldukça önemlidir. Bu araştırmanın amacı Eşler Arası Onay Beklentisi Ölçeğini geliştirmek ve geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

YÖNTEM

- **Çalışma Grubu**

  Araştırma 18 yaş ve üzerinde olan 207'si kadın 22'si erkek 229 katılımcı üzerinde yürütülmüştür.

- **Madde Havuzu**

Katılımcıların eşler arası onaylanma beklentisini ölçmek üzere 18 maddelik bir madde havuzu hazırlanmıştır. Bu maddeler gramer, anlaşıla bilirlik, eşler arası onaylanma beklentisini ölçmesi açılarından incelenip 15 maddelik uygulama formu elde edilmiştir.

- **Ölçme Aracı**

Eşler Arası Onaylanma Beklentisi Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Yüksek puanlar, eşler arası onaylanma beklentisinin yüksek olduğunu ifade etmektedir.

- **İşlem**

Eşler Arası Onaylanma Beklentisi Ölçeğinin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Eşler Arası Onaylanma Beklentisi Ölçeğinin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği ise Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir.Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 25 paket programı ile yapılmıştır.

BULGULAR

- **Madde Analizi ve Güvenirlik**

Yapılan analiz sonucunda, ölçeğin düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının. .47 ile .70 arasında sıralandığı bulunmuştur. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı ise .89 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Eşler Arası Onaylanma Beklentisi Ölçeği Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Katsayıları

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
m1	52,26	174,802	,471	,896
m2	52,65	170,964	,617	,891
m3	52,90	168,964	,622	,890
m4	52,49	173,295	,590	,892
m5	53,01	169,469	,585	,892
m6	52,83	169,583	,612	,891
m7	52,78	169,950	,623	,890
m8	52,67	173,342	,486	,895
m9	52,59	172,092	,594	,892
m10	52,41	173,884	,532	,894
m11	52,34	175,718	,466	,896
m12	53,39	169,073	,561	,894
m13	53,02	168,412	,687	,887
m14	52,88	168,584	,695	,887
m15	52,42	174,350	,555	,894

- **Yapı Geçerliği**

  Eşler Arası Onaylanma Beklentisi Ölçeğinin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %42'sini açıklayan, öz-değeri 6,3 olan, tek boyutlu, faktör yükleri.54 ile .75 arasında sıralanan ve 15 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk kat sayısı .89 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 2: Eşler Arası Onaylanma Beklentisi Ölçeği Faktör Yükleri

Component Matrix[a]

	Component
	1
m1	,540
m2	,678
m3	,681
m4	,656
m5	,653
m6	,675
m7	,684
m8	,560
m9	,660
m10	,604
m11	,539
m12	,625
m13	,743
m14	,753
m15	,629

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ölçeğin yeterli düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu bulunmuştur. Madde-toplam korelasyonunun yorumlanmasında. 30 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri ölçülen özellik bakımından iyi derecede ayırt ettiği (Büyüköztürk, 2004) düşünülerek, ölçeğin madde toplam korelasyon katsayılarının .47 ile .70 arasında sıralanması açısından yeterli olduğu görülmektedir. Açımlayıcı faktör analizi sonucu ölçeğin tek boyutlu olduğu bulunmuştur. Tezbaşaran (1996), araştırmalarda kullanılabilecek ölçme araçları için ön görülen güvenirlik düzeyinin .70 olduğunu söylemiştir. Buna göre, ölçeğe ilişkin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısının .89 ile yeterli olduğu görülmektedir. Bu bulgulara dayanarak Eşler Arası Onay Beklentisi Ölçeğinin psikoloji, aile danışmanlığı, sosyoloji vb. disiplinlerde kullanılabilecek, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Türk Psikologlar Derneği.

İLETİŞİM KURAM VE UYGULAMALARI: JAKOBSON MODELİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ayşegül ERCİYES
Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD,
ORCID ID **0000-0002-7972-0769**

ÖZET

İletişim geçmişten bugüne kadar toplum içerisinde insanların birbirini anlamalarını ve düşüncelerini davranışlarına aktarmada ki en önemli etkinliklerden birisidir. İnsanın varolmasıyla başlar.İletişim olmadan toplumların varlıklarını sürdürüp kültürlerini aktarmaları mümkün değildir. Toplumlar iletişim sayesinde sosyal yapı oluştururlar. Toplum içinde sosyal yapıya ihtiyaç duymayan hiçbir eylem bulunmamaktadır. Çünkü iletişim sayesinde insanlar birbirini daha sağlıklı anlamlandırır ve bu kişilerarası köprü görevi üstlenir. Yaşamlarını da bu köprü sayesinde sürdürülebilir hale getirirler. İletişimin gerçekleşmesi insan olmadan mümkün değildir. İletişim, alıcı ve gönderici arasındaki mesaj alışverişidir[1]. Bu süreçte yer alan temel öğeler; kaynak, bilgi - duygu - düşünce, kodlama - kod açma, mesaj, kanal, alıcı, geribildirim ve gürültüdür. İletişim kaynaklarını açıklayan birçok yaklaşım bulunmaktadır. Oluşan bu çeşitlilik de kuram ve modellerle doğru orantılı olarak ilerlemiştir. İletişim varlığını toplumun her kesiminde gösterdiği için birçok alanda da çalışma konusu olarak yer almıştır. Bu yazının genel olarak üzerinde durduğu konuda Jakobson İletişim Modelidir. İletişimin toplumlar üzerindeki etkisini altı işlev üzerinden okumak ve anlamak için çeşitli disiplinler içinde bulunan kavramlar ile Jakobson modelinin iletişim içindeki önemi ile ilişkilendirilip konuyla alakalı çalışmalara giriş niteliğinde bir çerçeve oluşturulmak istenmiştir. Çalışma iletişim ve Jakobson Modeli arasındaki ilişkiyi açıklarken bu ilişkinin hangi kavram ve kurallarla ele alınması gerektiğine dair bilgiler sunmaktadır. Literatür taraması tekniği ile oluşturulan bu çalışma, daha sonra yapılacak olan iletişim kuram ve uygulamaları-Jakobson modeli ile ilgili çalışmalara temel teşkil edecek şekilde kurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İletişim , Jakobson modeli, alıcı , mesaj , ileti , kod , işlev

1. GİRİŞ

İletişim birçok kişi tarafından bilinen fakat çok az sayıda kişinin açıklama getirdiği bir etkileşim halidir. İletişim yüz yüze konuşmadır, televizyondur, enformasyon yaymadır, bedendir , giyim kuşamdır , saç biçimidir. İletişim adı altında listeye daha birçok şey eklenebilir. İletişim farklı yollarla gerçekleşir. Göstergeler ise kendileri dışında bulunan bir şeye göndermede bulunan yapılar veya eylemlerin anlamlandırılmasını sağlar (Akan, 2012;81-104). Göstergelerin birbirleri ile nasıl ilişkilendirildiğini ve göstergelerin düzenlenmesini belirleyen sistem ise kodlardır. Bu kodlar ya da göstergeler başkaları için hazırlanır ya da doğrudan aktarılır.

[1]Tutar, H., (2009), Örgütsel İletişim, Ankara,Seçkin Yayıncılık, 2.Baskı

Toplumsal ilişkilerin diğer bir pratiği de kodları ve göstergeleri iletişim aracılığı ile alma ya da aktarma yoludur. İletişim ve kültür yaşamın merkezinde yer alan önemli unsurlardandır. İletişim olmadan kültürü aktarmak mümkün değildir. İnsanların birbirini anlamasını sağlayan iletişimde hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın temel amaç aynıdır karşıdaki bireye bir anlamın istenilen temel de aktarımının sağlanmasıdır.İnsanın varlığını sürdürme biçiminin olası gelişmelere göre değişim göstermesi insana özgü olgudur. İletişim araçlarının gelişmesi ve çeşitlenmesi iletişim hızının artmasına, hataları en aza indirerek daha kolay gerçekleşmesine sebep olmuştur. Hiç şüphesiz iletişim insanlar ve diğer bütün sosyal yapılar için önem arz etmektedir fakat iletişim özellikle yaşadığımız modern dönemde her zamankinden daha fazla büyük öneme sahip olmuştur. Bu önemi baz alarak oluşturulan çeşitli modeller söz konusudur (Balcı:2011). Bu çalışmada üstünde duracağımız Jakobson modelinde iletişimin gerçekleşmesi için 6 etmenin varlığından söz edilmiştir. Bunlar; gönderen, bağlam, ileti, temas, kod ve alıcıdır. İletişimi gerçekleştirirken sergilenen davranışlar bu etmenlere göre gruplanmıştır (Fiske:1990).

2. İLETİŞİM NEDİR?

Sözlük anlamında iletişim; bilgi, duygu ve düşüncelerin akla gelen her türlü çeşitli yollarla başkasına aktarılması olarak tanımlanmaktadır. Komünikasyon ve haberleşme olarak ele alınır. İletişim sürecinde birey karşısındaki kişiye sözlü, yazılı veya jest kullanarak iletmek istediği mesajı aktarır (Bal, 2013). İletişimin ilk amacı uygun vasıtalar ile aktarmak istediği mesajı bu vasıtalardan yararlanarak tasarladığı düşünceyi karşı tarafta da oluşturmaktır. İletişim sürecinde, karşılıklı her iki taraf için de anlamlı olan bir mesaj bir kişi tarafından karşıdaki kişiye gönderilmektedir, bu kişide mesajı alarak kodlanmış olan bilgiyi çözmektedir (Ülke-Kürkçüoğlu;2010). İletişim bu yönde bünyesinde sosyal etkileşimi de barındırmaktadır. Çünkü iletişimin kurulabilmesi için iletişim ortağı ile karşılıklı etkileşimin gerçekleşmesi söz konusudur. Etkileşime girilen bireylerle istek ve talep doğrultusunda iletilmesi ya da karşı taraftan gelen talep ve isteklere yanıt vermek olarak açıklanır. Dili bünyesinde barındıran bir kavram olan iletişimi kurmanın en önemli yollarından birisi de konuşmadır. Konuşma olmadan yani sözel dili kullanmadan da farklı bir dil yoluyla (yazılı) iletişim sağlanabilmektedir.İletişimin meydana gelmesi için işaret sistemleri vasıtasıyla evren hakkındaki fikirleri temsil etmek için kullanılan kodlar ve şifreler dil sayesinde gerçekleşir (Çamdereli , 2008). Dil burada isteğe bağlı sembollerin ve bu sembollerin belirli kurallar çerçevesinde kurallı kombinasyonlar ile kullanılması ile kelimelere açıklık getiren uluslararası bir sistem ya da sosyal bir koddur. Kod kavramı burada herhangi bir şeyin başka bir şeyi temsil etmesi anlamıyla kullanılmıştır. İçinde mürekkep olan plastikten yapılmış yazı yazdığımız nesne tükenmez kalem kodunu alırken başka bir örnek olarak da oyun oynadığımız daire şeklinde olan içi hava dolu plastik, top kodu ile temsil edilmektedir. Farklı kıta ve dillerde kod kavramı çeşitli olarak kullanılır. Örneğin Türkçe de ki top kodu İngilizce de ‘ball’ kodu ile temsil edildiğini belirtmek yerinde olacaktır(Cangöz ,2013:30-35). Tükenmez kalem ve top evrensel uzlaşmaya dayalı örneklerdir, diğer bir deyişle insanların zihinlerinde aynı kavramı çağrıştırmaktadır. Bu sebepten bu kodlar farklı dillerde birbiri ile aynı anlama gelen kelimeler ile sözel dilde ifade edilmektedir. İletişimde ki dilin bu özelliğine ‘dar’ seçenekli uzlaşma denilmektedir. Dil, iletişim gerçekleştirme aracı olarak kullanılan sesler, işaretler ve kelimeler gibi temel birimlere sahip sistemdir. Bir diğer dilde sözel olmayan dildir. Örneğin bireyin başını

sağa sola hafifçe sallamasının hangi anlama geldiğini düşündüğümüzde bizim dilimizde bu hareketin karşılığı 'Hayır' iken , başka diller de bu çok farklı anlamlara da gelebilmektedir. Sözel olmayan dilin birbirinden çok farklı çağrışımlar yaptığını bu sebeple kapsamının sözel dile göre daha geniş olduğunu ifade edebiliriz. Dilin bu özelliğini düşündüğümüzde ''geniş seçenekli uzlaşma'' olarak ele alabiliriz (Erdoğan,1990:186-92). Sosyal davranışları organize eden ve insanların birbiri ile etkileşimini sağlayan en önemli iletişim mekanizması dildir (Ege:2002). Bireyin kendisini ve çevresini ifade etmesinde, görüp algıladığı olaylarla ilgili bilgileri ve düşünceleri aktarmada, kültür birikimlerini öğrenmede, diğer insanlarla iletişim halindeyken umutlarını, düşüncelerini, isteklerini, üzüntüsünü ve sevincini anlatabilmesi ve karşı tarafın anlayabilmesinde en güçlü iletişim aracı dildir. Dil ile insan çevresinde bulunan insanları etkileyebilir, yönlendirir ve yönetir. Dil; ifade edilen dil ve alıcı dil olarak 2'ye ayrılmaktadır. Alıcı dilde uyaranların işitsel algılar süreçleri ile sinir-duyu ağı aracılığı ile algılanıp anlaşılması ile ilgilidir (Karacan;2000). Alıcı dil, diğer bir ifade ile, kişinin sesleri algılaması, somut/soyut sözcüklere anlam yüklemesi, cümlelerin dilbilgisi yapısını anlama ve kendisine söylenenleri etkili biçimde dinleme, söylenenleri yapma ve yargılama yeteneklerini sunmayı içerir. Dilin ortaya koyduğu kodun yorumlanabilmesi ve anlaşılması alıcı dil olarak tanımlanabilir. (Yılmaz: 2011) Bir çocuğa gidip ''yeşil bluzunu giy'' yönergesi verildiğinde çocuğun kendine söylenen eylemi gerçekleştirmesi yani sarı bluzunu değil yeşil bluzunu giymesi ya da yeşil çorabını değil yeşil bluzunu giymesi alıcı dil becerilerine örnek olarak gösterilebilir.

3. İLETİŞİMDE JAKOBSON MODELİ

Rus asıllı ABD'li dil bilimci olan Roman Jakobson karşılaştırmalı dilbilim ve slav filolojisi alanında Moskova Üniversitesi'nde eğitim almıştır.Öğrencilik döneminde bazı araştırmalarla bağlantı halinde olup onlarla beraber çalışmaya başlamıştır.İlerleyen yıllarda bu araştırmacılar ''rus biçimcileri'' olarak isimlendirilecektir. Jakobsonun modelinde hem üç köşeli hem de doğrusal benzerlikler söz konusudur. Jakobsonun bir dilbilimci olmasından ötürü iletinin içsel yapısı , anlamı gibi konularla daha çok ilgilenmektedir. Bu sebepten dolayı da Jakobson 'göstergebilim' ve 'süreç' okulları arasında bir köprü oluşturur ve ikili bir model sunar. İletişim edinimlerini meydana getiren faktörleri ortaya koyarak işe başlar. Jakobson iletişimi ''kanal, kod, konu, dinleyen, konuşan ve mesaj'' başlıklarıyla temel elemente ayırarak analiz etmiştir. Bu ele alış biçimi dil ve edebiyat incelemeleri için iyi bir örnek olmuştur.Bu örnek dil ürününün ortaya çıkmasında, iletilmek istenen mesajın verilmesinde kurucu ve yapıcı temel unsurların neler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu model ile mesajın oluşmasında ve anlaşılmasında yer edinen temel öğeler belirlenmiştir. Mesaj, tıpkı klasik dil biliminde olduğu gibi onu kullananlardan farklı düşünülmemiş, bilakis anlaşılmasını sağlayan koşulları ve nesnesiyle beraber ele alınmıştır.Jakobson modeline göre iletişimin gerçekleşmesi için 6 etmene ihtiyaç duyulmaktadır. Bu iletişim sürecinde belirtilen her 6 etmenin yerine getirdiği işlevler de farklılık göstermektedir (Fiske, 1990).

Alıcıya iletisini yollayan kişi gönderendir. Göndericinin bir diğer nitelenmesi verici şeklindedir. Gönderen bir kişi, bir örgüt veya bir topluluk olabilir. Bazı durumlarda bilgiyi veren, bazı durumlarda da bilgiyi oluşturandır. Gönderen aynı zamanda bildirişimi başlatan kaynaktır. Bu ileti, modele göre kendisinden farklı bir şeyi nitelendirmelidir. Jakobson bunu bağlam olarak isimlendirir. Köşelerinde gönderen, alıcı ve bağlamın yer aldığı üçgen olduğunu

söyler. En tarafsız hususta dahi bir ileti vericinin davranışını ortaya koyar. Bu sebepten iletişim esnasında bilginin aktarıldığı bir kaynak olmalıdır. Bu verici, dilsel kodlamayı da yapmaktadır. Huber'e göre bir konuşucu duygularını ifade ederken bir şeyler söylediği takdirde ve bunu gerçekleştirirken başka birine bir şey aktarmayı amaç edindiğinde dili kendisine yönelik kullandığını belirtir. Böylelikle dilin anlatımsallık fonksiyonun ön plana çıktığını vurgular (Mutlu, 1993). Anlatımsal olma nesnelere, olaylara ve durumlara dair gerçekliğin konuşucu tarafından onun görüş açısıyla oluşturulması anlamına gelmektedir.

Alıcı iletinin ulaşmasını isteyen öğe ve iletişimde göndericinin karşısında bulunan alıcı ya da dinleyici gelen iletileri alır. İletişim gerçekleşirken gönderci karşısında yer aşan ve iletinin ulaşılması istenen unsurdur. Mesajı alıcı ya da dinleyici alır. Bu sebepten üretilen iletilerin her koşulda bir muhatabı vardır. Diğer bir ifade ile, iletinin oluşturulma hedefi alıcıda bir etki yaratmaktır. Çağrı işlevi dilin alıcı odaklı tarafını ön plana çıkartmaktadır. Üretilen ileti dinleyiciyi bir amaç için harekete geçirmeyi hedefliyorsa çağrı işlevini bulundurduğunu gösterir. Ricalar, emirler ve bütün reklam metinleri çağrı işlevini amaç edinir (Huber,2008). İleti alıcı üzerinde gözle görülür bir etki/olay/olgu meydana getirmişse yerine ulaşmış demektir. Ancak bu durum iletilerin anlaşıldığı anlamına gelmemelidir. Bu durumdan algılama ve alımlama ayrımı ortaya çıkmaktadır. Reklamda alıcı, emir verici, tanıtmacı ya da tükentici olabilir. Alıcı aynı zamanda dinleyici yani hedeftir.

İleti Jakobson'a göre kendisinden farklı bir şeyi nitelendirmelidir.Alıcıya aktarılacak bir niyet, bir duygu, bir düşünce bir eylem veya başka bir şeydir.Bildiri, anlam aktarmak amacıyla üretilmiş her türlü dil dışı ya da dilsel gösterge ya da göstergeler topluluğudur.İki ya da daha fazla kişinin arasında anlam taşıyıcı özelliğe sahip olan hava titreşimleri ve anlam taşıma göreviyle kağıt üzerine yapılmış şekiller, grafikler, çizimler olabilmektedir (Günay 2004; 232).Yönlendirmeyi, etkilemeyi, haberleşmeyi sağlayan düşünce, duygu ve davranışların tamamıdır. Dilsel iletişim eyleminde belli bir norma uygun şekilde dinleyiciye yöneltilen göstergesel bütündür. İçerik ve yapı iletiyi oluşturan iki önemli öğedir. Bir iletinin anlamı içeriğidir; düzgüler bütünü ve göstergeler ise yapısıdır.''Anlamların paylaşımı eğer ileti ise, bunu oluşturmak için iletinin meydana gelişinde, verilişinde ve tüketiminde öncelik anlamlı olmasındadır. Bu anlamlı iletiler sonradan belirlenen bir simge yahut düzgü sistemiyle alıcıya gönderilir.'' Jakobson bu farklı şekilde nitelendirmeyi bağlam olarak açıklar.Bağlam iki köşesi gönderen ve alıcı olan üçgenin üçüncü köşesinde yer alır. Bildirişimde önemi pek yadsınamayan ögedir. Bağlam, sadece dil içi bağlamla kısıtlı tutulamaz. İletişimin toplumsal ve kültürel boyutu bildirişim edinimine katılanlar, bu kişilerin varsayımları, beklentileri ve dünya görüşlerinin hepsi bağlam bileşenleridir. İletişimde düşünce ve duyguların aktarıldığı psikolojik, fiziksel, toplumsal ve zamansal çevredir. Jakobson bunlardan ayrı iki farklı etmeni de dahil eder. **Temas** ve **kod**dur. Alıcı ve gönderen arasındaki psikolojik ve fiziksel bağlantıları temas olarak nitelendirir.Kod ise içinde iletinin yapılandığı ortak anlam sistemidir. İletilen mesaj hedef ile kaynağın anladığı şekilde belirli kurallar dahilinde şifreleniyorsa, kuralları belli olan bu doğal dile kod yapılan işlemede kodlama denir (Şimşek , 2012:29-35). İletişim içinde kodlar ve göstergeler vardır. Konuşucu ile alıcının anlaşması için gerekli ortak dilsel bir koddur. Bu kod sayesinde konuşucu ileti oluşturur. Alıcının aynı kodu paylaşması ileti çözülür söylenenleri ya da yazılanları anlar. İletişimin bu iki ögesi kodu paylaşmıyorlarsa iletişim gerçekleşmez.

Gönderen .. bağlam / ileti / temas / kod **.. Alıcı**

İletişimi oluşturan etmenler yukarda belirtildiği gibi gönderen ve alıcı arasındaki 4 faktör de dahil olmak üzere 6 etmenle gerçekleşir. Jakobson modelinde bu faktörlerin her birinin dilin farklı bir işlevini belirlediğini savunur. Her iletişim ediniminde farklı bir işlev derecesi bulmamız söz konusudur. Her işlev yukarda belirtilen modelde nitelediği etmenin yerinedir. Bu altı etmeni açıklamak için benzer şekilde her birinin yerine işlev modeli üretir.

Duygulandırıcı İşlev .. Göndergesel İşlev / Şiirsel İşlev / İlişki Amaçlı İşlev / Üstdilsel İşlev .. Çağrı İşlevi

Her işlev modelde nitelediği etmenin yerine kullanılmıştır.

Duygulandırıcı İşlev : Düşüncenin oluşumunu ve aktarımını dil sağlar.Dil ile sadece kişiler arası iletişim sağlanmaz. Aynı zamanda ülkeler, toplumlar dil ile istenilen yöne doğru yönlendirilebilir. Dil birçok alanın yaratıcısıdır. Duygulandırıcı işlevde de iletinin gönderenle ilişkisi betimlenir. Dokunaklı sözcüğüde genelde bu ilişkileri betimlemek için kullanılar. Göndericinin tutumlarını, duygularını, düşüncelerini, sınıfını ve statüsünü açığa vuran da duygulandırıcı işlevdir. Bütün bu öğeler iletinin gönderene ait olmasını ve gönderen hakkında ne kadar bilgi sahibi olduğumuzu açığa kavuşturur. Bu duygulandırıcı işlev bazı iletilerde mesela aşk şiirlerinde , duygusal içerikli metinler de üstün konumdadır (Fiske, 1990).

Göndergesel İşlev : Diğer bir adı iletinin gerçeğe yönelimidir. İletişimde en önemli işlev olmakla birlikte genelde nesnel olaylara dayalıdır. Bu işlev iletişimi gerçekleştirirken iletinin doğru ya da gerçekleri tam olarak yansıtmasıyla ilgilenir. Bir ileti oluşturulurken göndergeyi olduğu gibi ifade etmeyi amaç edinerek oluşturulmuşsa dil burada göndergesel işlevde kullanılmıştır. Bu başka deyişle dilin bilgi verme fonksiyonudur. Söz konusu hedef gönderge konusunda gözlemlenebilir, doğru ve nesnel bilgi vermektir. Göndergesel işlev çoğu zaman bilimsel bildirilerde, kullanma kılavuzlarında, nesnel anlatılarda, özetlerde ve kısa notlarda karşımıza çıkar. Bu işlev ile varolan bir program ve kişiye gönderme yapmak ve alıcıyı bildikleri hakkında düşünmeye zorlamaktadır.

Sürecin diğer ucunda ise çağrı işlevi yer alır. İletinin alıcı üzerindeki etkisini çağrı işlevi niteler.Bu işlev propaganda veya komutlarda önem taşır. Diğer iletişim türleri içerisinde daha düşük oranda önem taşımaktadır. Çağrı işlevici dinleyiciye yönelik işlevdir.

İlişki Amaçlı İşlev: Bu işlevin amacı iletişim kanallarını açık tutmaktır.Gönderen ve gönderilen arasındaki ilişkinin devam etmesini sağlamaktadır. İletişimin sürdürülebilir bir şey olduğunu onaylayan bu işlev temas etmenine de yöneliktir. Gerekli olan fiziksel ve psikolojik bağlantılara yönelik eğilim gösterir. İletinin tekrara dayalı olarak yerine geldiğini öne süren bu işlev tekrarın ikinci işlevinin ilişki amaçlı olduğunu öne sürer.

Üstdilsel İşlev : İletişim esnasında kullanılan kodun tanımlanmasına yarayan işlevdir.Bu işlev dil ile bilgi vermek, sözceyi başka bir sözce ile açıklamak ve iletişim esnasında oluşan dil sorunları ile ilgilidir. İletişim kuramlarının kodundan bahsettiğimiz süre zarfında 'tekrar' ve 'fazlalık' sözcüğüne sıkça değinilir.Atılan sigara paketi normalde çöplük olarak görülür. Fakat bu sigara paketi gazeteyle yapıştırılıp, güzel bir şekilde çerçevelenip sanat galerisi duvarına asılmasıyla birlikte sanat yapıtı haline gelir (Tutar, 2009).''Güzel sanatlar anlamında kod açın'' demenin üstdilsel işlevi çerçeve ile yerine getirlir. Bütün iletiler açık ya da örtük şekilde üstdilsel işlevlere sahip olmalıdır. Bu sayede kullanılan kodlar tanımlanabilir bir hal alır.

Şiirsel İşlev: Bu işlev estetik iletişimde merkezi konumda yer alır. Jakobson bu işlevin sıradan sıradan konuşmalar esnasında da gerçekleşebileceğine işaret eder. Şiirsel işlevde kulağa hoş gelen ve anımsanması kolay olan şeylerin varlığı söz konusudur. Eğer bildiri diğer beş öğeden

birine değil de kendine yönelikse o zaman bu işlev şiirsel olur. Bildirinin yaptığı şey dikkati kurduğu düzene çekmektir. Şiirsel işlevin bu özelliği onu diğerlerinden ayırır. Ama bu başka işlevinin olmadığı anlamına gelmez. Şiirsel işlevin göstergesel, yaptırıcı ve duygusal anlamları da olabilir. Reklam ve sloganlarda şiirsel işlev ağır basmaktadır (Bıçıkçı, 1998).

4. TOPLUMDA İLETİŞİMİN ÖNEMİ

İletişim sürecinde, mesaj konuşucu tarafından insandaki konuşma organı aracılığıyla karşı tarafa iletilir.Dil yapıları iletinin araçlarıdır. Konuşucu ve alıcının hedefi anlamdır.Dil yapıları anlamın kabıdır. İletişim temel gayesi karşılıklı anlayış olup kalitesi sözdeki açıklığa bağlıdır. Sözce ile anlam arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımında bu önemli bir çıkarımdır. Cürcâni'nin ulaştığı bu tasavvur bazı batılı dilcilerin cümle için yaptıkları madeni paranın iki yüzü (söz-anlam) benzetmesinden daha itinalıdır. İletişim dediğimiz şey anlam paylaşımıdır. Bu anlamın paylaşılabilmesi için ortak bir dil üzerinden konuşmamız gerekiyor. Birbirimizi dinlememiz ve anlamamız gerekiyor. İletişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini istiyorsak ötekileştirme yapmadan tutum sergilememiz gerekir (Çolak , 2013). Her insan farklı ve biriciktir fakat bu farklılığı derinleştirmek değil farklılıklar arası benzerlikleri çoğaltmamız gerekir. Bu yüzden ötekileştirmekten yana değil birbirimizi anlamaktan yana yola çıkarak bu benzerliği artırmamız gerekir. Kafamızda her durum ve konuyla ilgili şemalar var. Aldığımız her uyaranı bu şemalarla şekillendiriyoruz eğer uygunluk gösteriyorsa doğruluğunu kabul ediyoruz, değilse reddediyoruz yanlıştır diyoruz ya da durup düşünüyoruz ya doğruysa deyip anlamaya başladığımız an iletişim gerçekleşiyor.İletişimde iki kişinin konuşmasında ortak bir noktaya varmak gerekmiyor.Birisinin dediğini diğerinin evet demesi gerekmiyor.Dinleyip, anlayıp katılmama durumu da söz konusu olabilmektedir.Olayı düşünüp farklı yönden ele alınca ideoloji dünyasına geçiyoruz. İdeoloji günlük hayatımızdaki her nesneyi olguyu anlayış ve kavrayışımızın ana meselesidir. Bizi birbirimize bağlayan , bizim birbirimizle olan ilişkilerde anlamı üretmemizde son derece önemli rol oynayan çok temel bir kavramdır. Hem birbirimizi anlamalıyız hem de birbirimizi var etmeliyiz. Var olduğumuzda hayatımıza ilişkin birtakım sorulara çaba harcayıp ona göre iletişimimizi gerçekleştiririz. İletişim bireyin nasıl var olduğuyla ilgili bir tarz olarak karşımıza çıkar.Birey neyse iletişimi odur, iletişim neyse birey de odur (İlal , 1997:35-38). İletişim anlam paylaşımıdır.Birey iletişimi gerçekleştirirken kendisine bakmalı, kendisine bakarak da başkalarını anlamalı ve yola böyle çıkmalıdır. İletişim yaşam için vazgeçilmez bir araçtır. İlişki içinde olduğumuz insanların tanıklığı bizim kimliğimizi, ne olduğumuzu, ne olacağımızı etkileme durumundadır. İnsan ilişkileri yaşamın dokusunu oluşturur. Kişinin karşısındaki tarafında anında ve açıkca anlayacak şekilde kendini ifade etmesi ancak iletişimle meydana gelir. İletişim içerisinde dinleme çok önemli bir süreçtir. Kendisiyle dolu olan insan dinleyemez. Çünkü karşısındakinin gözüyle bakacak alanı kendinde bulamaz. Karşı cinslerin birbirini anlamasının ardında 'biz' olgusu vardır.Bizi oluşturan toplumlar kendilerini anlayacak iletişimi gerçekleştirecek hale gelmiştir. Eğer bu ortam yoksa kimse kimliğinin dışına çıkıp karşı tarafı anlama çabasına girmez, empati kuramaz.Kendi içindeki çocuğa merhaba diyen birisi toplumda herkesle rahatlıkla iletişim kurup sohbet edebilir. Ama bulunduğu sosyal rollerin dışına çıkmamış bireylerin sağlıklı iletişim gerçekleştirmesi hayli zordur. Toplumda, ailede, işyerinde sohbet eden insan olmak barış ve huzurun temelidir.İletişimin en sağlam gerçekleştiği alanlar nezaketin en üst seviyede olduğu anlardır. İletişime niyetlenen kişi saygınlığı ve nezaketi korur (Çetin ,2009). İnsanlarla doğru

bir iletişim kurmak için sabretmek ve gözlem yapmak gerekir.İnsanları anlamamızın en iyi yolu budur.Jakobsonda bu modelinde iletişimi bir bütün olarak değil etmenlere ayırarak ele almıştır. Parça-bütün ilişkisinde parçaların anlamlandırılmasının iyi yapılması bütünü daha olumlu yönde etkilemektedir. Yaptığı 6 etmende her birinin amacı ve işlevine değinmiş ve iletişim ediniminin oluşumu hakkında bilgi vermiştir. Farklı etmenlere ayrılması birbirinden farklılaşıp koptuğu anlamına gelmemektedir.Daha ziyade bağlantılı ve etkileşim halinde olduğunu belirtmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Toplumlar var oldukları günden beri diğer insanlarla iletişim halindedir. Bu beceri hepimize başta ekonomik , psikolojik , sosyal ve fiziksel olmak üzere pek çok fayda sağlamaktadır. İletişim için gerekli olan mesaj iletimini zihinlerimiz arasında doğrudan aktarım sağlayacak bir bağlantı henüz bulunmamaktadır. Bu yüzden zihnimizdeki mesajı aktarmak için aynı şekilde algılanan ve çözümlenen bir araca ihtiyacımız vardır. Dil, düşünme ve iletişim amacıyla çeşitli biçimlerde kullanılan, uzlaşılmış sembollerden oluşan, karmaşık ve dinamik bir sistemdir (ASHA, 1982). Toplumların siyasal, ekonomik, ulusal ve uluslararası yönlendirilmesinde ve dengelerinin değişiklik göstermesinde iletişim önemli rol oynar. Her geçen gün iletişimin önemi artmaktadır. Bunun sebebi modern dünyada teknoloji gelişimin büyük ölçüde artması ve küresel çapta yaygınlık göstermesidir. Yüz yüze iletişime ilaveten sadece belirli tarafı ilgilendiren boyuttan çıkıp internet ve kitle iletişim araçları gibi birçok insanı etkileyecek küresel boyut kazanmış olmasıdır.İletişimin bireysellikten çıkıp uluslararası boyut kazanmasını sağlayan gelişmeler üzerinde daha fazla düşünmeyi ve araştırma yapılmayı hak etmektedir. 19. Ve 20. yüzyıla damgasını vuran iletişim içinde yaşadığımız 21. yüzyılda da yeni formlarıyla (web, sosyal medya, elektronik iletişim gibi) varlığını sürdürmeye devam eder(Akan ,2012). İletişim kullanım çeşitliliği açısından dönüşüm geçiriyor olmasına karşın bireyin yaşamındaki yerini korumaya ve gün geçtikçe sağlamlaştırmaya devam ettirmektedir.Toplumsal bilim bulgularının kullanıldığı uygulama alanı olması iletişimin önemini her geçen gün artırmaktadır. Bu düşünceyi destekleyen en haklı nedenlerden birisi ise ‘’ İletişim bugün ne yapıyorsa diğer bilimler’’ sayesinde yapıyor olmasıdır (Alemdar, 1981:3). Aralarında anlamlı bir etkileşim olan bir grup insanı tanımlamak için toplum kullanılır. Bu sebepten toplum bireyler toplamı veya insan yığını değildir. Yani toplum için olmazsa olmaz olan, tek tek insanlar değil, “iletişim hâlinde olan” insan topluluklarıdır. Tarihsel süreç boyunca insanların ihtiyaçlarını giderebilmeleri, kendilerini koruyabilmeleri kısaca hayatta kalabilmek için toplumsal etkileşim içinde olmaları iletişim ile mümkündür. Toplumsal sistemlerin yapısal işleyişleri içinde biçimlenen iletişim, insanlık tarihi kadar eskidir. İletişim süreci içerisinde değerlendirilmesi gereken, toplumsal yapıdaki normlar, dil sistemleri ve kültürel değerler sürekli güncellenmekte ve değişime uğrayarak dinamik bir yapıyı sunmaktadır (Güçlü, 2011:257-258). Bu çalışmada da Jakobson bu iletişimin gerçekleşme sürecindeki etmenlere ve karşılık geldiği işlevlere açıklamalarıyla değinerek bu şekilde oluşturulan iletişimin hem birey açısından hemde toplum açısından daha sağlıklı gerçekleşeceğini belirmiştir.

KAYNAKÇA

Akan, V. (2012). *Birey ve Toplum, Sosyolojiye Giriş,* Ed: İhsan Sezal, Sayfa: 81-104,

İstanbul: Beta Yayınları.
Alemdar, K. (1999). *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar*, Ed: Korkmaz Alemdar, İstanbul: Afa Yayınları.
Alemdar, K., İrfan E. (1994). *Popüler Kültür ve İletişim,* Ankara: Ümit Yayıncılık.
Atabek, N., Erdal D. (1998). *Kamuoyu ve İletişim*, Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı Yayınları.
Aziz, A. (1982). *Toplumsallaşma ve Kitlesel İletişim,* Ankara: A.Ü. SBF ve BYYO Basımevi.
Bal, H. (2013). *İletişim Sosyoloji*, Ankara: Sentez Yayınları.
Balcı, Ş., Gülnar, B. (2011). *Yeni Medya ve kültürleşen Toplum*, Konya: Literatürk Yayınları.
Bauman, Z. (2010). *Sosyolojik Düşünmek,* Çev: Abdullah Yılmaz, 7. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Bıçıkçı, İ. (1998). *İletişim ve Halkla İlişkiler - Eleştirel Bir Yaklaşım,* Ankara: MediaCat Yayınları.
Cangöz, İ. (2013). *İletişim Sosyolojisinde Tanımlar ve Kavramlar,* İletişim Sosyolojisi İçinde, Ed: Hayati Tüfekçioğlu, Eskişehir: AÖF Yayınları.
Cangöz, İ. (2013b). *İletişim Araştırmaları,* İletişim Sosyolojisi İçinde, Ed: Hayati Tüfekçioğlu, Sayfa:30-51, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, AÖF Yayınları.
Çamdereli, M. (2008). *İletişime Giriş,* İstanbul: DEM Yayınları.
Çetin, O.B. (2009). *Medya, Kitle İletişimi ve Toplum,* Sosyolojiye Giriş İçinde, Ed: Nadir Sungur, Sayfa: 268-301 Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları.
Çolak, F.Ü. (2013). *Medya ve İletişim* içinde, Ed: Halil İbrahim Gürcan, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları.
Erdoğan, İ. (2013). *Türkiye'de İletişim Araştırmaları,* İletişim Kuramları İçinde, Ed: Erkan Yüksel, Sayfa- 185-219, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları.
Erdoğan, İ., Alemdar, K. (1990*). İletişim ve Toplum- Kitle İletişim KuramlarıTutucu ve Değişimci Yaklaşımlar,* Ankara: Bilgi Yayınevi.
Erdoğan, İ. (2002). *İletişimi Anlamak,* Ankara: Erk Yayınları.
Fiske, J. (1990). *İletişim Çalışmalarına Giriş,* Çev: Süleyman Irvan, Ankara: Ark Yayınları.
Hall, S. (1994). *Kültür, Medya ve İdeolojik Etki, Medya, İktidar, İdeoloji*, Der. ve Çev. Mehmet Küçük, Sayfa:169-209, Ankara: Ark Yayınevi.
İlal, E. (1997). *Yığınsal İletim Araçları ve Toplum*, 3. Basım, İstanbul: Der Yayınları.
Lazar, J.(2001). *İletişim Bilimi,* Çev: Cengiz Anık, Ankara: Vadi Yayınları.
Maigret, E. (2011). *Medya ve İletişim Sosyolojisi,* Çev: Hâlime Yücel, İstanbul: İletişim Yayınları.
Mattelart, A. (2001). *İletişimin Dünyasallaşması,* Çev. Hâlime Yücel, İstanbul: İletişim Yayınları.
Mutlu, E. (1993). *İletişim Sözlüğü,* Birinci Basım, Ankara: Ark Yayınevi.
Saydam, A. (2006). *İletişimin Akıl ve Gönül Penceresi Algılama Yönetimi,* 2. Baskı, İstanbul: Rota Yayınları.
Şimşek, A. (2012). *İletişim Araştırmalarının Tarihi, İletişim Araştırmaları* İçinde, Ed: Serdar Sever ve Nevzat Bilge İspir, Sayfa:29-56, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, AÖF Yayınları.
Tutar, H. (2009). *Örgütsel İletişim,* 2.Baskı, Ankara:Seçkin Yayıncılık.

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ÇOCUK SAĞLIĞI ÜZERİNE ETKİLERİ

Ömer Faruk Karataş[1], Kübra Altın[2], Gonca Karayağız Muslu[3], Gülay Manav[4], Recep Kara[5]

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği, Muğla, Türkiye.
- https://orcid.org/0000-0002-1897-4212

[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği, Muğla, Türkiye.
https://orcid.org/0000-0002-8049-7349

[3]Doç.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fethiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği, Muğla, Türkiye.
- https://orcid.org/00000001-7066-6826

[4]Dr.Öğr.Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği, Muğla, Türkiye.
- https://orcid.org/00000001-5802-8469

[5]Araş.Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fethiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği, Muğla, Türkiye.
- https://orcid.org/0000-0001-5742-9842

ÖZET

Küresel iklim değişikliği insan davranışları sonucu meydana gelen, içinde bulunulan yüzyılın en önemli tehditlerinden birisidir. İklim, yerkürenin bir bölgesinde yıllarca süren hava şartlarının ortalama durumudur, sadece ortalama değerleri değil, farklı değerleri ve istatistiksel değişimlerde içermektedir. İklim değişikliği ise iklim şartlarındaki yüksek ölçekli ve değerli bölgesel etkileri bulunan, uzun vadede ve sakin sakin meydana gelen farklılıklardır. Çocuklar duygusal, toplumsal ve fizyolojik ihtiyaçlarından dolayı, iklim değişikliğinin olumsuzluklarından daha fazla etkilenirler. İklim değişikliği çocukları doğrudan etkiler; yüksek sıcaklık ve güneşe maruz kalmanın sebep olduğu sıcak çarpması, elektrolit dengesizliği, bitkinlik ve ilerde oluşabilecek cilt kanseri riskini içerir. Sel, kuraklık ve yoğun havasal olaylar ölüm, beslenme yetersizlikleri, infeksiyon hastalıkları, travma ve travma sonrası meydana gelen ruhsal ve davranışsal problemler görülmesini artırmaktadır. Afet durumları da çevre sorunlarına neden olabilmektedir. Yaşanan afet durumları çocuklar için yeni beslenme sorunlarına ve hastalıklara neden olabilmektedir. Ev ortamında besin güvenliğini sağlama, besine ulaşmada sıkıntı, toplumsal çevre ve bakım vericilerin yeterli olmaması olarak sorunlar sıralanabilir. Bu nedenlerden dolayı afet durumlarında çocuklarda hastalık ve sağlığın yönetilmesi için müdahale planları oluşturulmalıdır. Çocukların sağlık ve hastalık durumlarını yönetmek için eldeki insan kaynaklarını, yapılarını ve parasal kaynakların doğru ve uygun kullanımı ile destekleyici altyapılar oluşturulmalıdır. Ülkelerin çocuklarına sorumlulukları kapsamında imzaladıkları Çocuk Hakları Sözleşmesi maddeleri iklim değişikliğinin ortaya çıkaracağı negatif sonuçlarla olumsuz etkilenebilir. Bu sebeple iklim değişikliklerinin engellenmesi sağlık profesyonellerine çocuk haklarının savunması yönünde sorumluluk yüklemektedir. Önlemlerin alınmaması ve uygulanmamasının çocukların haklarının ihlali olduğu konu ile ilgili tüm

ünitelere ve çalışanlarına açıklanmalıdır ve farkındalığın çok geç olmadan oluşturulması sağlanmalıdır. Bu nedenle pediatri hemşireleri küresel enerji dönüşümünün ve gerçekleşmekte olan iklim değişikliğini tanımlamak, çocuk sağlığına yönelik oluşturabileceği olumsuz etkileri önceden tahmin etmek ve çözümüne ilişkin önerilerde öncü olmalıdırlar.

Anahtar Kelimeler: Çocuk sağlığı, İklim değişikliği, Pediatri hemşireliği

1. GİRİŞ

Küresel iklim değişikliği insan davranışları sonucu meydana gelen, içinde bulunulan yüzyılın en önemli tehditlerinden birisidir. Yeryüzünün en komplike sistemlerinden biri olan iklim, atmosfer, kara yüzeyleri, kar ve buzullar, okyanus ve diğer su kütleleri ve canlılar arasındaki karşılıklı oluşumu gösterir. Yeryüzünün ısısı gün geçtikçe artış göstermektedir. Küresel ısı artışının genellikle insan davranışları sonucu oluşan sera gazlarının (H_2O, karbondioksit, Metan gazı, nitro oksit ve Ozon Gazı) birikiminin artması nedeni ile olduğu görülmektedir (Climate Change Synthesis Report, 2007). Küresel oranda kömür gibi fosil yakıtlar sonucu oluşan CO_2 emisyonu 2016-2018 arasında %2.6 artış göstermektedir. Fosil yakıtlar içinde kömür kaynaklı hava kirliliğinin 2016'da yaklaşık 1 milyon erken ölüme sebep olduğu görülmektedir. Küresel ölçekte tüm fosil yakıtlar sonucu erken ölümler (PM2.5 kirleticilerine bağlı) ise 2.9 milyona ulaşmıştır (Demir, 2019).

Çocuklar duygusal, toplumsal ve fizyolojik ihtiyaçlarından dolayı, iklim değişikliğinin olumsuzluklardan daha fazla etkilenirler. İklim değişikliği çocukları doğrudan etkiler; yüksek sıcaklık ve güneşe maruz kalmanın sebep olduğu sıcak çarpması, elektrolit dengesizliği, bitkinlik ve ilerde oluşabilecek cilt kanseri riskini içerir. Sel, kuraklık ve yoğun havasal olaylar ölüm, beslenme yetersizlikleri, infeksiyon hastalıkları, travma ve travma sonrası meydana gelen ruhsal ve davranışsal problemler görülmesini artırmaktadır. Çocuk ve adölesanda uyku problemleri, depresyon, içe kapanma, kayıp, saldırgan davranışlar, madde kullanımı ve bağımlılığında artma görülmüştür (Kondolot ve ark. 2012). Bu nedenle pediatri hemşireleri küresel enerji dönüşümünün ve gelişmekte olan iklim değişikliği çözmene ilişkin hareketlerde ön planda ve lider olarak yer almak. Pediatri profesyonelleri bu tehditlerin sebeplerini, çocuk sağlığı üzerindeki etkilerini bilmeli hem bölgesel hem de global olarak her düzeyde iklim değişikliğini engellemeye çalışmak ve uyum stratejisi oluşturmak için çocukların savunucusu olmalıdırlar (Kondolot ve ark. 2012).

Albrecht ve ark. (2007) çevresel değişimler sonucu yaşanan psikolojik sıkıntıyı "solastalji" olarak kavramsallaştırmıştır. Yapılan çalışmalar solastalji yaşayanların depresyon ve intihar gibi ciddi psikolojik sıkıntılar yaşayabileceklerini göstermektedir. Avustralya'da yapılan bir çalışmada da topraktaki kuraklaşmanın, depresyon tedavisi için hastaneye yatış riskinin artmasıyla ilişkili olduğu görülmüştür. Diğer yandan sıcaklık ve kuraklıktan dolayı insanların stres düzeyinin artmasının uzun vadede duygu durum bozuklukları, kaygı ile ilişkili bozukluklar ve somatoform bozukluklara sebep olacağı öngörülmektedir. İntihar, sıcaklık artışlarına bağlı olarak ortaya çıkabilecek önemli bir sağlık sorunudur. Yüksek sıcaklıkların artan intihar oranları ile ilişkili olduğu bilinmektedir (Albrecht, 2007).

Fiziksel çevre kirliliği, çevreyi oluşturan su, bitki, toprak ve hava gibi bileşenlerin fiziki yapıları, çocukların sağlığını olumsuz yönde etkileyecek şekilde bozulması olayıdır. Türk Tabipleri Birliği, normalde havada olmayan maddelerin ya da normalde zararlı olmayan

miktarlarda bulunan maddelerin artmasına bağlı olarak canlıların hayatını, çocukların sağlığını kötü etkileyen, fiziki zararlara sebep olan ve ekonomik kayıplara sebep olan bu durumu hava kirliliği olarak tanımlamaktadır. Gürültü, fiziksel çevre kirliliği olup, günlük yaşantımızdan çıkaramadığımız ancak en aza indirgeyebileceğimiz istenmeyen, rahatsız edici ses olarak tanımlanmaktadır. Elektromanyetik alanlar için uluslararası ve ulusal standart değerler vardır. Bu sınırların üstünde olduğunda elektromanyetik alan kirliliği ortaya çıkabilir (Gündoğdu ve ark., 2016)

Fiziksel çevre kirliliği aynı zamanda bulaşıcı hastalıkların ve enfeksiyonların artışını da tetiklemektedir. Bulaşıcı hastalıklardaki artıştan en fazla etkilenen kesimlerden biri de çocuklardır. Bulaşıcı hastalıkların yayılmasına neden olan iklim değişiklikleri 2018 yılı tarihe geçen en kötü ikinci yıl olmuştur. İklim değişikliği Sıtma ve Deng ateşi gibi hastalıkların yanı sıra Vibrio bakterisinin birçok türü, deniz yüzey sıcaklığı ve tuzluluğundaki farklılıklar sebebiyle yaygın hastalıklara neden olmaktadır. Türkiye'de ise kıyı bölgelerinin %60'ının ishalli hastalıklara yol açan Vibrio bakterisi için elverişli olduğu tespit edilmiştir. Bu oranın 1980'li yıllara göre %10 düzeyinde yükseldiği görülmektedir (Demir, 2019).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün 2017 raporunda beş yaş altı çocuklarda gerçekleşen her dört ölümden en az birinin çevre kirliliğine bağlı olduğu belirtilmektedir. Dünyada çocuk ölümleri nedenleri arasında ilk sıralarda yer alan pnömoni hastalık yükünün hava kirliliği ile %50'den fazla ilişkilendirildiği görülmektedir (DSÖ, 2017). Hava kirliliği, çocuklarda akut ve kronik solunum yolu enfeksiyonu için bir risk faktörü olabilirken başka diğer hastalıklar için de etkili bir sağlık tehdidi olabilir. Kömür veya odun ile ısıtma, aydınlatma ve pişirmenin yapıldığı hanelerde, ev içi hava kirliliği riskli gruplar olan kadınlar ve çocuklarda hava yolu problemleri, solunum sistemi kanserleri, bronşiolit ve kronik akciğer hastalıklarına sebep olmaktadır. Ayrıca hava kirliliğinin çocukların zihinsel gelişimini de olumsuz etkileyebileceğini belirten literatür bulunmaktadır (Gündoğdu ve ark. 2016).

İnsan yiyeceklerinde ve tahıllarda, her türlü kuru yiyeceklerde nemin fazlalaşmasına ve sıcaklığa bağlı olarak, mantar türleri hızla üreyerek mikotoksin (küf zehri) denilen zararlı bir toksin (zehir) üretirler. Bunların en önemlisi Aspergillus flavus ve Aspergillus parasiticus küflerinin oluşturduğu "Aflatoksin"dir. Aflatoksinler, kuvvetli zehir ve kanserojen maddelerdir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2010). Afrika ve Asya'da pek çok çocuk, aflatoksin kapsayan yiyeceklerden zehirlenmektedir. Akut aflatoksin zehirlenmesi yaşamı tehdit edebildiği gibi kimyasal karsinojen olarak da etkileyebilir. Çocukların uzun süreli aflatoksine maruz kalmaları kilolarında düşüklüğe sebep olmakta ve infeksiyon hastalıklarına yatkınlığı arttırmaktadır (Gündoğdu ve ark. 2016). Aflatoksin anne sütüne geçtiğinden dolayı bebekleri önemli bir ölçüde etkiler. Karayağız Muslu ve Özdemir 2017'de Türkiye'de yüz anneyle yaptıkları bir araştırmada emziren annelerin anne sütlerinde aflatoksin tespit etmişlerdir ve annenin beslenmesi ile anne sütünde aflatoksin görülme durumu arasında ilişki olduğunu saptamışlardır. (Karayağız Muslu ve Özdemir. 2020).

Beslenme yetersizliği veya yiyecek güvensizliği için çevresel riskler, kirli su, sağlık ve hijyenin kötü olması, iklim değişikliği, buna bağlı su kıtlığı ve tarım alanı bozulmasıdır. Çocukluk çağında yetersiz beslenme, yetişkin dönemlerinde de çoğu kronik hastalık için risk faktörü olabilir. Dünyada çocuk ölümlerinin yaklaşık %45'i yetersiz ve dengesiz yemeyle ilişkilidir. Yetersiz beslenen çocukların motor ve bilişsel gelişiminde olumsuzluk görülmektedir (Gündoğdu ve ark. 2016).

Khasnis ve Nettleman (2005), iklim değişikliği sonucu Avrupa'da sıcaklıkla ilişkili strese bağlı ölümlerin, hava kalitesinin azalmasına bağlı olarak solunum yolu hastalıklarında ve ensefalitis gibi vektör kaynaklı hastalıkların artmasının beklendiğini belirtmiştir. Asya'da ise sıtma taşıyan sivrisinekler ve şistozom yayan salyangozlar olmak üzere potansiyel vektör habitatının genişlemesi, özellikle yoksul bölgelerde su kaynaklı hastalıklarda artış görülmesi beklenmektedir. Asya ile Avrupa arasında bir konumda bulunan Türkiye'de ise bu risklerin hepsinin beklendiği söylenebilir. Bu nedenle Türkiye coğrafyasındaki iklim değişikliklerinin, bireylerin fiziksel sağlığını, toplumsal ilişkilerini nasıl etkilediğinin incelenmesi ve çevreci davranışın bu kültürde nasıl geliştirilebileceğine ilişkin araştırmaların yapılması gerekmektedir. Bununla birlikte küresel ısınmanın yarattığı tehditlere ilişkin koruyucu önlemler almak yerinde olacaktır (Demir, 2019).

İklim değişikliğinin ve hassas altyapının etkileri sağlık üzerindeki etkileri artırabilir, örneğin; daha aşırı fırtınalar ve seller enerji dağıtımını bozabilir ve su kaynakları ile sanitasyonda kimyasal ve biyolojik kirliliğe sebep olabilir (Demir, 2019). Sağlık tesisleri aşırı hava olaylarına ve kıyı bölgelerindeki deniz seviyesinin yükselmesine ve afetler, vektör ve su kaynaklı enfeksiyon hastalıkları, gıda güvensizliğine ve zorunlu göçler sonucu artan talebe karşı hassastır. İklim değişikliği ile mücadele için yapılması gerekli olan acil halk sağlığı faaliyetleri, iklime duyarlı sağlık risklerinin önüne geçmek ve iklim değişikliği sebebiyle artmakta ve değişmekte olan riskleri zapt etmek amacıyla uyumlu bir kapasite oluşturmak için gerekmektedir. Küresel çapta sağlık sistemleri, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde olmak üzere iklimde yaşanan değişikliklere uyum sağlayamamaktadır (Gündoğdu ve ark. 2016).

Afet durumları da çevre sorunlarına neden olabilmektedir. Yaşanan afet durumları çocuklar için yeni beslenme sorunlarına ve hastalıklara neden olabilmektedir. Ev ortamında besin güvenliğini sağlama, besine ulaşmada sıkıntı, toplumsal çevre ve bakım vericilerin yeterli olmaması olarak sorunlar sıralanabilir. Bu nedenlerden dolayı afet durumlarında çocuklarda hastalık ve sağlığın yönetilmesi için müdahale planları oluşturulmalıdır. Çocukların sağlık ve hastalık durumlarını yönetmek için eldeki insan kaynaklarını, yapılarını ve parasal kaynakların doğru ve uygun kullanımı ile destekleyici altyapılar oluşturulmalıdır (Kondolot ve ark. 2012).

Sağlığın ekonomik boyutta değerlendirilmesi iklim zararlarının hızlı ve etkili biçimde azaltılması için gereklidir. Karbon salınımını azaltma, sağlığı iyileştirme ve dayanıklılığı artırmak için gerekli birçok eylem özellikle şehirlerde yerel yönetimlerde gereklidir. Bireysel tutumluluk açısından özen gösterilmelidir. Elektrikli araçlar veya bisiklet gibi çevre dostu araçlar kullanılması teşvik edilmelidir. Ağaçlandırma çalışmaları bireysel olarak desteklenmelidir. Isınmada kullanılan klima kullanımı en aza indirilmelidir. İklim değişikliği ve küresel ısınma kaçınılmaz gibi gözükse de bu sonucun %90 nedeni insanların eylemleri olduğu için bireysel ve toplumsal yapılabilecek çok sayıda değişiklik olumsuz sağlık sonuçlarını en aza indirecek veya engelleyecektir (Gündoğdu ve ark. 2016).

2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE İLGİLİ DENEYSEL VE UYGULAMALI ÇALIŞMALAR

İklim değişikliğinin sonuçlarından çocuk sağlığına etki eden hastalıklar arasında ishalli hastalık, sıtma vakaları, kıyı sellerinde ve iç kesimlerde sel veya toprak kaymalarında ölümcül kasıtsız yaralanmalar ve çocuklarda önerilen günlük kalori alımının olmaması (yetersiz beslenmenin bir göstergesi olarak) vardır. 2000 yılında, iklim değişikliğinin 150.000'den fazla

can kaybına (dünya çapındaki ölümlerin %0.3'ü) ve 5.500.000 engelliliğe (dünya çapında %0.4) neden olduğu tahmin edilmektedir. Bu ölümlerin yaklaşık %50'sini yetersiz beslenme oluşturduğu ifade edilmektedir (Kristie ve ark, 2007).

Shezi ve arkadaşlarının (2019) halk sağlığı uygulayıcıları ile Güney Afrika'daki çalışmasında sağlıkçıların toplumun iklim değişikliğine uyumunda önemli roller aldığını görmüşler. Araştırmaya katılan sağlıkçıların %72.8'i formel veya informel iklim değişikliği hakkında eğitimi almışlar, hatta onda dördü ilgili sağlık kurumlarında, yöntem ve politika geliştirilmesinde, uygulamada görev aldıklarını bildirmişler; %33.3'ü ise bu konudaki projelerde çalışmışlardır. Toplumun iklim değişikliğine uyumunda sağlık çalışanlarının çok önemli ve lider rolü aldıkları sonucuna varmışlar (Shezi ve ark, 2019).

Dünya Sağlık Örgütüne göre 2030 ve 2050 yılları arasında iklim değişikliğinin yalnızca yetersiz beslenme, sıtma, ishal ve ısı stresinden dolayı yılda yaklaşık ikiyüzellibin ek ölüme sebep olması bekleniyor (DSÖ, 2019). UNICEF'in 2016 raporuna göre dünyada üçyüz milyon çocuk veya yaklaşık her 7 çocuktan 1'i, hava kirliliğinin uluslararası standartların altı kat veya daha fazla üzerinde olduğu ve zehirli seviyelere ulaştığı bölgelerde yaşamaktadır. Aynı raporda iç ve dış mekân kirliliği, beş yaş altı toplam çocuk ölümlerinde onda birlik bir paya sahip olan zatürre ve diğer solunum yolu hastalıklarıyla doğrudan ilişkili olup, çocuk sağlığı açısından başlıca sorunlardan biri haline gelmiştir (UNICEF, 2016).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak, iklim değişikliklerinden korunma çocukların haklarından biri olarak sayılmalıdır. Ülkelerin çocuklarına sorumlulukları kapsamında imzaladıkları Çocuk Hakları Sözleşmesi maddeleri iklim değişikliğinin ortaya çıkaracağı negatif sonuçlarla olumsuz etkilenebilir. Bu sebeple iklim değişikliklerinin engellenmesi sağlık profesyonellerine çocuk haklarının savunması yönünde sorumluluk yüklemektedir. İklim problemlerine ilişkin eğitimler sağlık profesyonellerinin öncelikli konularındandır. Bu konuya ilişkin mezuniyet öncesi ve sonrası toplumun bilinçlendirmeye yönelik çalışmalar yapılabilir. Önlemlerin alınmaması ve uygulanmamasının çocukların haklarının ihlali olduğu konu ile ilgili tüm ünitelere ve çalışanlarına açıklanmalıdır ve farkındalığın çok geç olmadan oluşturulması sağlanmalıdır (Gündoğdu ve ark. 2016).

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

1. Yetişkinlerle karşılaştırdığımızda, çocuklar küresel iklim değişikliğinden daha fazla ve daha hızlı etkilenirler. Etkiyi en aza indirebilmek için çocuklara iklim okuryazarlığı kazandırılmalıdır.

2.Sonuç olarak her yıl milyonlarca çocuğun hayatını etkileyen iklim değişikliğinin önüne geçilmesi ve çocuklar için gerekli koruyucu önlemler alınmalıdır. Önlemlerin alınmasında tüm dünya birlik içinde hareket etmeli ve geleceğimiz olan çocuklara sahip çıkmalıdır.

KAYNAKÇA

Albrecht, G., Solastalgia. A new concept in health and identity. PAN: Philosophy Activism Nature, (3), 41-55, 2005.

Albrecht, G., Chronic environmental change: Emerging psychoterratic syndromes. I. Weissbecker (Ed.), In Climate change and human well-being: Global challenges and opportunities, New York, NY: (pp. 43 – 56), 2011.

American Academy of Pediatrics, Committee on Environmental Health. Global climate change and children's health. Pediatrics, 120: 1149-52, 2007.

American Psychological Association. 10 Trends to Watch in 2019. Monitor on Psychology, 2018.

Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Climate Change: Synthesis report; Section 3.4. Core Writing Team, Pachauri RK, Reisinger A, eds. Geneva, Switzerland: IPCC 104, 2007.

Demir, K., Demir, A. Avrupa birliği içerisinde merkeziyetçi devletin sonu: yerel devlet. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 37(2), 295 – 324, 2019. Doi: 10.17065/huniibf.418236

Hayes, K., Berry, P., ve Ebi, K. L. Factors influencing the mental health consequences of climate change in Canada. International Journal of Environmental Research and Public Health, 16(9), 1583, 2019.

Higginbotham, N., Connor, L., Albrecht, G., Freeman, S., Agho, K., Validation of an environmental distress scale. EcoHealth, 3(4), 245-254, 2006.

Karayağız Muslu, G. ve Özdemir, M. Fethiye'deki Annelerin Anne Sütlerinde Aflatoksin M1 Varlığı ve Varlığı ile İlişkili Faktörler. Hemşirelik İçin Biyolojik Araştırma, 22 (3), 362–368. 2020. https://doi.org/10.1177/1099800420919900

Khasnis, A. A. ve Nettleman, M.D. Global warming and infectious disease. Archives of Medical Research, 36(6), 689-696, 2005.

Kim J. J., American Academy of Pediatrics, Committee on Environmental Health. Ambient air pollution: health hazards to children. Pediatrics, 114: 1699-707, 2004.

Kondolot M., ve ark. İklim Değişikliğinin Çocuk Sağlığına Etkileri. Erciyes Medical Journal, 34(1): 29-31, 2012. doi: 10.5152/etd.2012.07.

Kristie L., Jerome A. Pediatr Clin N Am 54; 213–226, 2007. doi:10.1016/j.pcl.2007.01.004

Lee, H. C., Lin, H.C., Tsai, S. Y., Li, C. Y., Chen, C. C. ve Huang, C. C. Suicide rates and the association with climate: A population-based study. Journal of Affective Disorders, 92(2), 221–226, 2006.

Maes, M., Demeyer, F., Thompson, P., Peeters, D., Cosyns, P. Synchronized annual rhythms in violent suicide rate, ambient-temperature and the light-dark span. Acta Psychiatr Scand, 90, 391– 396, 1994.

Penrose, A., Takaki, M. Children's rights in emergencies and disasters. Lancet, 367: 698-9, 2006.

Penrose, A., Takaki, M. Children's rights in emergencies and disasters. Lancet, 367: 698-9, 2006.

Shea KM; American Academy of Pediatrics Committee on Environmental Health. Global climate change and children's health. Pediatrics, 120: e1359-67, 2007.

Shezi, B., Mathee, A., Siziba, W. *et al.* Environmental health practitioners potentially play a key role in helping communities adapt to climate change. *BMC Public Health*; 19**,** 54, (2019). https://doi.org/10.1186/s12889-018-6378-5

WHO Library Cataloguing-in-Publication Data. Protecting health from climate change: global research priorities. World Health Organization, 1-32, 2009.

Gündoğdu, Z., Keskindemirci, G., Tuğrul Aksakal, M., Özbörü Aşkan, Ö., Gökçay, G. Fiziksel Çevre Kirliliğinin Çocuk Sağlığına Etkileri (vol. 16). Çocuk dergisi vol. 16, 2016.

https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/kirlilik-unicef-raporuna-g%C3%B6re-300-milyon-%C3%A7ocuk-zehirli-hava-soluyor (Erişim Tarihi; 20.12.2021)

http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/254678/WHO-FWC-IHE-17.01-eng.pdf?sequence=1

(Erişim Tarih: 10.12.2021)

https://ordu.tarimorman.gov.tr/Belgeler/G%C4%B1da%20ve%20Yem/AFLATOKS%C4%B0NE%20DUR%20D%C4%B0YEL%C4%B0M.pdf (Erişim Tarihi: 12.12.2021)

https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health (Erişim Tarihi: 20.12.2021)

https://www.who.int/health-topics/climate-change#tab=tab_3_(Erişim Tarihi: 15.12.2021)

https://www.who.int/news/item/06-03-2017-the-cost-of-a-polluted-environment-1-7-million-child-deaths-a-year-says-who (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

EVLİLİKTE EĞİTİM DÜZEYİ FARKLILIĞINA YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ (EEDFYTÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Prof. Dr. Ahmet AKIN [1], Psikolog Özlem KURT [2]

[1]İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Yüksek Lisans Programı, ahmet.akin@medeniyet.edu.tr - 0000-0002-5194-5202

[2]İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Yüksek Lisans Programı, ozleemkurt177@gmail.com - 0000-0002-1621-3399

ÖZET

İnsan hayatının en önemli yaşam döngülerinden biri olan evlilikte eşler; kültür, eğitim, yaş, hayata bakış açısı, ekonomik durum gibi açılardan farklılık gösterebilmektedir. Eşler arasında bulunan bu farklılıklar ilişkileri olumlu veya olumsuz olarak etkilemektedir. Özellikle, eşler arasında eğitim düzeyi farkının bulunması bazı eşler için sorun teşkil edebileceği gibi bazı eşler için ise anlayışla karşılanılan bir durum olabilmektedir. Eşlerin hangi tutumu tercih ettiği evlilik uyum ve doyumunu etkilemektedir. Bu nedenle eşlerin eğitim düzeyi farklılıklarına yönelik bakış açılarını görebilmek amacıyla bir ölçek geliştirilmesi oldukça önemlidir. Bu araştırmanın amacı Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği'ni geliştirmek ve geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

Araştırma 18 yaş ve üzeri 183'ü kadın 115'i erkek 298 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların evlilikte eğitim düzeyi farklılığına yönelik tutumlarını ölçmek üzere 24 maddelik bir madde havuzu hazırlanmıştır. Bu maddeler gramer, anlaşılabilirlik, evlilikte eğitim düzeyi farklılığına yönelik tutumları ölçmesi açılarından incelenip 17 maddelik uygulama formu elde edilmiştir. Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği'nin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği'nin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği ise Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 26 programı ile yapılmıştır.

Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği'nin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %61'ini açıklayan, öz-değeri 10.4 olan tek boyutlu ve 17 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .95 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri .53 ile .86 arasında sıralanmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı .96 olarak bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .50 ile .83 arasında sıralanmaktadır. Bu

sonuçlar Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler : *Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığı, Eğitim Düzeyi , Geçerlik, Güvenirlik.*

ATTITUDES ABOUT THE DIFFERENCE IN EDUCATION LEVEL IN MARRIAGE SCALE: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

ABSTRACT

In marriage, which is one of the most important life cycles of human life, spouses may differ in terms of culture, education level, age, perspective on life, and economic situation. These differences between spouses affect the relationship positively or negatively. Especially, the difference in education level between spouses can be problem for some while for some spouses, it can be a situation that is welcomed. The attitude of the spouses can affect marital adjustment and satisfaction. For this reason, it is very important to develop a scale in order to see the perspectives of the spouses against the differences in education level in marriage. Purpose of this study is to develop Attitudes About the Difference in Education Level in Marriage Scale and to examine its validity and reliability.

This research was conducted on a total of 298 participants, 183 females and 115 males, 18 years and over. In process of developing this scale, a 24-item pool was created first and then these items were examined in terms of their grammar, intelligibility, and whether it really measure attitudes about the difference in education level in marriage, and a 17-item application form was obtained in the end. Attitudes about the difference in education level in marriage scale has a 5-point Likert-type rating with 1 “strongly disagree” and 5 “strongly agree”. Corrected item-total correlation coefficients were calculated for item analysis of scale. Construct validity of scale was examined by exploratory factor analysis and its reliability was examined with Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient. Validity and reliability analyzes were made with SPSS 26.

As a result of exploratory factor analysis applied for construct validity of scale, a one-dimensional and 17-item measuring tool with an eigenvalue of 10.4 was obtained explaining 61% of total variance. KMO sample fit coefficient of scale was found to be .95. Factor loads of scale were ranged between .53 and .86. Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient was found to be .96. Corrected item-total correlation coefficients of scale range from .50 to .83. These results show that scale is a valid and reliable measurement tool.

Keywords: *The Difference in Education Level in Marriage, Education Level, Reliability, Validity.*

GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar insanlar aynı hayatı paylaşmak, aynı yastığa baş koymak, neslini devam ettirebilmek gibi birçok nedenden dolayı evlilik kararı almaktadır. Bu kararı almakla birlikte iki farklı değere, kültüre, inanca sahip bireyler bir araya gelerek kendilerini ve birbirlerini yeniden tanımlamaktadır. Bireyler aldıkları bütün kararlarda, yaptıkları bütün alışverişlerde olduğu gibi evlilikte de kendilerine daha uygun olan, kendilerini daha çok yansıtan kişiyi seçme konusunda aynı uygunluk arayışına girmektedir. Dolayısıyla, evlenmeye hazırlanan ya da evli çiftlerin eş seçimlerinde dikkat ettikleri birtakım nitelikler bulunmaktadır. Bu niteliklerden biri de eşlerin eğitim düzeyleridir. Farklı eğitim düzeyine sahip olan eşlerin, seçimlerini yaparken "Aramızdaki farklılık ilişkiye nasıl yansır?", "İleride bu durum benim için bir sorun teşkil eder mi?" şeklindeki sorulara verecekleri yanıtlar ileride problemlerin yaşanmaması adına oldukça önemlidir. Evlilik ilişkisinde bazen eşler birbirlerinin eğitim düzeylerini eksiklik veya üstünlük olarak görerek bir yarış içerisine girmekte veya birbirlerini oldukları gibi kabul ederek farklılıklar yerine ortak noktalarını ön plana çıkarmayı tercih etmektedir. Eşlerin bu iki tutumdan hangisini tercih ettikleri evlilik doyumunu ve uyumunu doğrudan etkileyebilmektedir. Bu nedenle, eşlerin eğitim düzeyi farklılıklarına yönelik bakış açılarını görebilmek amacıyla bir ölçek geliştirilmesi oldukça önemlidir. Bu araştırmanın amacı Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği'ni geliştirmek ve geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

YÖNTEM

- **Çalışma Grubu**

  Araştırma 18 yaş ve üzerinde olan 183'ü kadın 115'i erkek 298 katılımcı üzerinde yürütülmüştür.

- **Madde Havuzu**

  Katılımcıların evlilikte eğitim düzeyi farklılığına yönelik tutumlarını ölçmek üzere 24 maddelik bir madde havuzu hazırlanmıştır. Bu maddeler gramer, anlaşılabilirlik, evlilikte eğitim düzeyi farklılığı tutumlarını ölçmesi açılarından incelenip 17 maddelik uygulama formu elde edilmiştir.

- **Ölçme Aracı**

  Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Yüksek puanlar, evlilikte eğitim düzeyi farklılığına yönelik olumlu tutumun daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

- **İşlem**

Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği'nin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği'nin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği ise Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 26 paket programı ile yapılmıştır.

BULGULAR

- **Madde Analizi ve Güvenirlik**

Yapılan analiz sonucunda, ölçeğin düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının .50 ile .83 arasında sıralandığı bulunmuştur. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı ise .96 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Katsayıları

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
m1	66,10	167,817	,650	,957
m2	65,36	170,925	,787	,954
m3	65,90	173,972	,500	,959
m4	65,36	170,973	,766	,954
m5	65,39	174,447	,571	,957
m6	65,13	173,248	,716	,955
m7	65,29	167,216	,827	,953
m8	65,29	168,279	,815	,953
m9	65,22	173,444	,572	,957
m10	65,57	165,727	,830	,953
m11	65,36	169,301	,812	,953
m12	65,61	166,319	,808	,953
m13	65,60	167,305	,787	,954
m14	65,31	170,302	,807	,953
m15	65,25	169,125	,821	,953
m16	65,47	168,836	,775	,954
m17	65,34	168,810	,794	,954

- **Yapı Geçerliği**

Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği'nin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %61'ini açıklayan, öz-değeri 10,4 olan, tek boyutlu, faktör yükleri .53 ile .86 arasında sıralanan ve 17 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .95 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği Faktör Yükleri

Component Matrix[a]

	Component
	1
m1	,685
m2	,810
m3	,534
m4	,792
m5	,607
m6	,748
m7	,854
m8	,845
m9	,615
m10	,859
m11	,846
m12	,839
m13	,821
m14	,840
m15	,854
m16	,812
m17	,829

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ölçeğin yeterli düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu bulunmuştur. Madde-toplam korelasyonunun yorumlanmasında .30 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri ölçülen özellik bakımından iyi derecede ayırt ettiği (Büyüköztürk, 2004) düşünülerek, ölçeğin madde toplam korelasyon katsayılarının .50 ile .83 arasında sıralanması açısından yeterli olduğu görülmektedir. Açımlayıcı faktör analizi sonucu ölçeğin tek boyutlu olduğu bulunmuştur. Tezbaşaran (1996), araştırmalarda kullanılabilecek ölçme araçları için ön görülen güvenirlik düzeyinin .70 olduğunu söylemiştir. Buna göre, ölçeğe ilişkin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısının .96 ile yeterli olduğu görülmektedir. Bu bulgulara dayanarak Evlilikte Eğitim Düzeyi Farklılığına Yönelik Tutum Ölçeği'nin psikoloji, aile danışmanlığı, sosyoloji vb. disiplinlerde kullanılabilecek, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Türk Psikologlar Derneği.

ROMA İMPARATORLUĞU'NDA III. YÜZYILDA EKONOMİK VE SOSYAL DURUM

Doktorant, ISMAT ABBAS

Ondokuz Mayıs Universitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

– 0000-0002-7673-2094

ÖZET

Roma İmparatorluğunda ekonomik durum II. yüzyılın sonlarında kötüleşmeye başlamıştır. Severus Hanedanı döneminde Roma İmparatorluğu'nda ekonomik sıkıntılar yavaş yavaş kendini göstermiştir. İmparator Caracalla döneminde Roma sikkeleri değer kaybetmiştir. Bu durum da Roma'da her alana, özellikle ticarete etki etmiştir. Caracalla tüm vatandaşlardan vergi alabilmek için vatandaşlık hakkında kanun çıkarmıştır. III. yüzyıla gelindiğinde ekonomik sıkıntılar daha da artmıştır. Bunun nedeni Roma'nın iç savaşlarla uğraştığı bu karmaşık dönemde aynı zamanda da Sasani ve Got baskınlarına maruz kalması olmuştur. 235-284 yıllarını kapsayan ve Askeri Anarşi Dönemi adlanan bu süreçte Roma'da pek çok imparator tahta çıkmıştır. Dolayısıyla bu durum da imparatorluğun sosyal ve ekonomik hayatına yansımıştır. Dönem imparatorları içerisinde sadece Aurelianus ekonomik krizi önlemek için bazı reformlar yapmıştır. Fakat ölümünden sonra reformlarını devam ettiren imparator olmamıştır. Ekonomideki bu sıkıntılar III. Yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş ve İmparatorluğu kötü yönde etkilemiştir. Bazı tarihçilere göre Batı Roma'nın yıkılışının en önemli sebeplerinden biri III. yüzyılda yaşanan bu kriz olmuştur. Roma İmparatorluğu'nda yaşanan ekonomik krize 284 yılında tahta çıkan Diocletianus reformları ile son vermiştir.

III. yüzyılda imparatorlukta sosyal hayatta da sıkıntılar yaşanmaktaydı. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında İskenderiye şehirde başlayan veba salgını imparatorluğun neredeyse her tarafına yayılmıştır. Piskopos Cyprian'ın adı ile anılan salgın yaklaşık 20 yıl devam etmiştir. Hristiyanlar veba salgınının Hristiyanlara yaptığı zulümlerle bilinen İmparator Decius için Tanrı tarafından gönderilen bir bela olarak görmüşlerdir. Salgın nedeniyle iki Roma imparatoru hayatlarını kaybetmiştir. Salgın Roma ordusunu mahvetmiş ve bunun sonucu olarak imparatorluğun sınırları zayıflamıştır. Veba salgını Roma'da yeni doğmakta olan Hristiyan kesimin işine yaramıştır. Bu dönemden sonra Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nda hızla yayılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Roma, Ekonomi, Kriz, Sosyal Hayat, Veba.

ECONOMIC AND SOCIAL SITUATION IN ROMAN EMPIRE İN THE III CENTURY

ABSTRACT

The economic situation in the Roman Empire began to deteriorate at the end of the II century. During the Severan Dynasty, economic problems in the Roman Empire gradually showed themselves. Roman coins depreciated during the Caracalla period. This situation had an impact on every field in roma, especially on trade. Caracalla enacted a law on citizenship in order to collect taxes from all citizens. By the turn of the III century, economic problems

increased even more. The reason for this was that in this complex period when Rome was dealing with civil wars, it was also exposed to Sassanid and Gothic raids. During this period, which covers the years 235-284 and is called the Period of Military Anarchy, many emperors came to the throne in Rome. Therefore, this situation was reflected in the social and economic life of the empire. Among the emperors of the period, only Aurelian made some reforms to prevent the economic crisis. However, the emperor did not continue his reforms after his death. These economic problems continued until the end of the III century and affected the Empire badly. According to some historians, one of the most important reasons for the collapse of Western Rome was this crisis in the III century. Diocletian, who came to the throne in 284, ended the economic crisis in the Roman Empire with his reforms.

In the III century, there were also problems in the social life of the empire. Especially in the second half of the century, the plague epidemic that started in the city of Alexandria spread to almost all parts of the empire. The epidemic, named after Bishop Cyprian, continued for about 20 years. Christians saw the plague as a scourge sent by God for Emperor Decius, who was known for his persecution of Christians. Two Roman emperors died due to the epidemic. The epidemic devastated the Roman army and as a result the borders of the empire weakened. The plague epidemic benefited the nascent Christian segment in Rome. After this period, Christianity spread rapidly in the Roman Empire.

Keywords: Rome, Economy, Crisis, Social Life, Plague.

1.GİRİŞ

III. yüzyıldan önce yaşayan tarihçiler çoğu zaman bu yüzyıldan önceki imparatorluk hayatını barış ve refah dönemi olarak adlandırmışlardır. III. yüzyıla gelindiğinde ise imparatorluk hem siyasi açıdan hem de ekonomik ve sosyal açıdan içinden çıkılmaz hale gelmiştir. Roma İmparatorluğu, Alexander Severus'un 235'te kendi askerleri tarafından öldürülmesi ile başlayan ve 284 yılında Diocletianus'un tahta çıkması ile sona eren karmaşık bir dönem yaşamıştır. Bu dönemde Roma işgal, iç savaş, veba ve ekonomik çöküntü baskısıyla neredeyse yıkılma aşamasına gelmiştir. Hatta imparatorluk kısa zaman için üç imparatorluğa bile bölünmüştür: 260 yılında Postumus'un İspanya, Galya, Germania ve Britanya'yı birleştirerek kurduğu Galya İmparatorluğu, 262 yılında Odenathus tarafından bağımsızlaştırılan daha sonra Kraliçe Zenobia döneminde Roma için tam bir baş ağrısı olan Palmyra İmparatorluğu ve merkezi İtalya olan Roma İmparatorluğu. Sürekli olarak değişen imparatorlar onlara baş kaldıran, imparatorluğun dört köşesinde kendilerini imparator ilan eden isyancılarla uğraşmışlardır. Aslında Roma, MÖ. 753'deki kuruluşundan bu yana krizlere maruz kalmıştır. Her zaman kıtlıklar ve salgınlar, askeri darbeler, iç savaşlar, iktidarı ele geçirme girişimleri, isyanlar, baskınlar ve istilalar olmuştur. Romalılar tarih boyu bunlarla uğraşmış ve Roma'yı ayakta tutmayı başarmıştır. III. yüzyılda ortaya çıkan bu durumun diğerlerinden farkı Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne bir basamak olmasıdır.

İç savaşların yoğun olduğu ve imparatorluğun dış baskılarla uğraştığı bu dönemde Roma aynı zamanda da hem ekonomik kriz hem de veba salgını ile baş etmeğe çalışmıştır.

2.EKONOMİK ÇÖKÜNTÜ

Roma İmparatorluğu'nda ekonomik sıkıntılar Askeri Anarşi Dönemi'nden[1] önce, Severuslar zamanında başlamıştır. Orduyu dörtte bir oranında arttıran Severuslar askerlerin maaşını iki katına çıkarmışlardır. (Hekster, 2008: 30-31.). İmparator Caracalla askerlerin maaşını karşılamak için Roma vatandaşlarının ödediği miras vergisini ikiye katlamış ve harcamalarını karşılayamayınca herkes vergi ödesin diye 212 yılında vatandaşlık hakkında karar çıkartmıştır. Böylelikle bu vergiyi ödemek zorunda olan ahalinin sayı artmıştır. "Taç giyme altını" olarak adlanan *Aurum coronarium* geleneksel olarak imparatorun tahta çıkması nedeniyle alınan ve genellikle fiiliyata atfedilen bir vergi iken süreklileşmiş bir olağanüstü vergiye dönüştürülmüştür. (Faulkner, 2015: 272.) Paranın değerini düşüren Caracalla gümüş oranını %50'ye kadar azaltarak ekonomik krizin başlamasına neden olmuştur. (Vagi, 2015: 289-290. Askeri anarşi imparatorları da Severusların yolundan gitmişlerdir. Bu durum da imparatorluğu, askerlere verilen parayı karşılama konusunda zorlamıştır. (Potter, 2014: 80-85.) Gallienus ve Antoninianus döneminde paradaki gümüş oranı yüzde iki nisbetinde olmuş, paranın kalan kısmını bakır tamamlamıştır. (Akşit, 1970: 197.) İmparatorlar sürekli değeri düşük olan paralar bastırmışlardır. Bunun sebebi de Roma'nın gümüş madenlerinin ve zenginliklerinin Sasaniler ve barbarlar tarafından yağmalanması idi. (Southern, 2001: 80-85.) Düşük ayarlı paralar yüzünden Roma'da fiyatlar arttığından dolayı halk fakirleşmiştir. İmparatorlar yönetime gelmek, askerleri yanlarında tuta bilmek için yerel halkı harcamıştır. Bu dönem imparatorları içerisinde sadece Aurelianus duruma el atarak ekonomiye bir az da olsa düzen getirmiştir. İmparator oldukca kapsamlı bir parasal reform gerçekleştirmiştir. 2 denarius'a eşit olan *antoninianus*'un boyutunu ve ağırlığını arttırmış, gümüşü bronza katarak yeni paralar yaptırmıştır. (Mattingly, Sydenham, 1972: 280.). Başka bir deyişle bir madeni paranın tamamen restorasyonu mümkün olmamakla birlikte az gümüşü *antoninianus*'a eklemek mümkün olmuştur. Böylece paranın değerini 1/20 gümüş oranı yaparak arttırmıştır. (White, 2015: 142.). Aurelianus'un para reformu sonucunda halk *denarius* ve *sestertinarius'*un yeniden kullanılmasını ve İmparatorluk on yıllardan beri ilk defa *as*'ı da görmüştür. *As* metal içerdiğinden ayırt edilmiş *dupondius, denarius* ve *antoninianus* gibi portre stiliyle yapılmıştır. (Mattingly, Sydenham, 1972: 281.). *Dupondius, as* ile aynı boyutta fakat daha kalındır. Portre stilinde imparator sağ elini kaldırarak ve sol elinde kürek tutarak dizayn edilmiştir. (Watson, 1999: 58.). Bu tasarım Diocletianus dönemine kadar devam etmiştir. (Southern, 2001: 141.). Daha sonra Aurelianus eski borçlarla ilgili belgeleri *Roma Forumu*'nda yaktırmıştır. Roma'da sosyal hayata el atan imparator ekmek fiyatını kontrol altına almıştır. Aylık olarak halka dağıtılan ekmek günlük dağıtılmaya başlanmıştır. Bu buğday Mısır'dan temin edilmekteydi. (White, 2015: 142.). Aurelianus bazı erzakları halka ücretsiz dağıtmış, imparatorluğun birçok yerlerinde kışlalar ve Ostia'da bir forum inşa ettirmiştir. (Watson, 1999: 59.). İmparator aynı zamanda Roma'da Güneş Tanrısı için bir mabed ve senatörler için "*Pontifices dei Solis*"[2] adlı okul inşa ettirmiştir. (Akşit, 1970: 178.). *Senatus,* Aurelianus'u diğer imparatorların aksine

[1] Roma İmparatorluğu'nda Askeri Anarşi Dönemi M.S. 235-284 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönem sürecinde imparatorluğun farklı yerlerinde aynı zamanda askerleri tarafından imparator edilen komutanlardan ve yaşanan süreçten dolayı bu isimle anılmaktadır. (Faulkner, 2020: 270-286)

[2] "Güneş tanrısının rahipleri" anlamına gelmektedir.

ölümünden önce Tanrılaştırmıştır. Aurelianus'un ölümüyle imparatorluğun çöküşünü önlemek için her şeyi yapan bir imparator daha tarih sahnesinden silinmiştir. (Meijer, 2007: 105).

Krizin kötü yönde etkilediği alanlardan biri de iç ticaret olmuştur. Bunun en önemli sebepleri Roma İmparatorluğu'nun sürekli yabancı baskınlarına, özellikle Got saldırılarına maruz kalması olmuştur. (Clifford, 2012: 183-190.). Krizden önceki dönemlerde Romalı tüccarlar imparatorluğun bir ucundan diğer ucuna güvenli bir şekilde giderek Doğu şehirlerindeki malları imparatorluğun dört bir yanına birkaç haftada taşımışlardır. (Moss, 2004: 2-3.). Anarşi döneminde ise sık sık saldırılara uğrayan tüccarlar artık seyahat edememişlerdir. Bundan dolayı tüccarlar bu dönemde geçimlerini sağlamak ve takas için gıda üretmişlerdir. (Hekster,2008: 31.). İmparatorluğun vatandaşları korunma amacıyla kırsal bölgelere giderek geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Kırsala taşınan halk büyük toprak sahiplerinden korunmak için temel medeni haklarından vazgeçmiş yarı özgür Roma vatandaşları haline gelmişlerdir. (de Blois, 2007: 495-508.).

Küçük Asya saldırıların merkezi olduğundan dolayı oradaki durum daha da kötü olmuştur. Mısır, Afrika, İspanya gibi bölgeler Mezopotamya'ya göre daha iyi ve verimli olmuştur. (Hekster,2008: 110-111.). Bu durum Gotların Roma topraklarına baskınlarına kadar devam etmiştir. Got saldırılarından itibaren Batı'daki durum da değişmiş, ekonomi ve ticaret mahvolmuştur. İmparatorluğun gelirinin azaldığı bu dönemde imparatorlar çıkış yolunu vergileri arttırmakta görmüşler, halk gittirkçe daha da fakirlermiş ve artık itirazlara başlamıştır. (de Blois, 2007: 498.). Bütün bu karmaşıklık 284 yılına gelindiğinde sona ermeye başlamıştır. Tahta çıkan Diocletianus 20 sene Roma tahtında kalmış ve krize son veren reform ve siyasi konsolidasyon dönemini başlatmıştır. (Faulkner, 2015: 286.).

3.CYPRİAN VEBASI

Roma İmparatorluğu kötü dönemlerini yaşarken 250 yılında İskenderiye'de patlak veren veba kısa zamanda Roma ve Suriye'nin doğusuna kadar ulaşmıştır. Yaklaşık 20 yıl boyunca devam eden salgında Roma'da günde 5000'e yakın insan ölmüştür. (Maier, 2007: 240-241.). İskenderiye Piskopos'u Dionysios bir mektubunda diğer din adamlarının şehirden kaçtıklarını, Hıristiyanların ise şehirde kalarak onlara yardım ettiklerini yazmaktadır:

Kardeşlerimizin çoğu birbirine yardım ederken kendilerini tehlikeye atmaktadır. Çoğu salgına yakalanarak ölmektedir. Bu şekilde ölen arkadaşlarımız ilahi mertebeye yükselmektedir. Yardım eden kardeşlerimiz azizlerin cesetlerini alarak gözlerini ağızlarını kapatıp onları omuzlarında taşımaktadırlar. Azizleri yıkayan kardeşler onlara gömü kıyafetleri giydirmektedir.

Ama inançsız kesim en sevdiklerini hastalıkla başbaşa bırakmakta, hatta kaçarken cesetleri bile gömmemektedirler. Onlar İsa Mesih'in bize dediği "Rabbinizi tüm kalbiniz, ruhunuz ve aklınızla sevin" ve "Komşunu kendin gibi sev" sözlerini dinlememektedir. (Stathakopoulus, 2004: 95-96.)

İmparator Decius Hıristiyanlara zulüm etmesi ile bilinmektedir. Vebanın çıkış yerlerinden olan Kartaca'da imparatorun Piskopos Aziz Cyprian'ın da içlerinde bulunduğu pek çok Hıristiyanı katletmesinden dolayı Hıristiyan kesim, bu vebanın Tanrı'nın Decius'a

gönderdiği bir bela olduğuna inanmaktadırlar. (Kereszles, 1970: 548-569.). Salgın piskoposun adıyla "Cyprian vebası" adlandırılmıştır.

Aziz Cyprian 200 yılında Kartaca'da doğmuş ve 258 yılında öldürülene kadar Kartaca için uğraşmıştır. (Brent, 2007: 2.). Hukuk alanında eğitim gören Cyprian 246 yılına, Hristiyanlığa geçene kadar avukatlık yapmıştır. Zengin bir pagan senatörün oğlu olan Cyprian aynı zamanda retorik ve felsefe öğretmenliği de yapmıştır.(Hinchliff, 1974: 108-109.). Arkadaşı Cecilius'un teşviki ve yardımıyla putperestlikten uzaklaşmıştır. Vaftiz olmadan önce tüm servetini fakirlere dağıtmış ve Cecilius'un evine yerleşmiştir. (Frend, 1984: 318-319) Onun etkisi ile Hristiyanlığı kabullenmiş ve iki yıl içinde Kartaca Piskoposu olmuştur. (Benedict XVI, 2008: 52-53).

Cyprian, İmparator Decius'un Hristiyanlara karşı başlattığı kampanyalar zamanı gizlenmek zorunda kalmıştır. Hayatını zulüm görenlerin inancını ve cesaretini güçlendirmeye adamıştır. Cyprian'ın saklanması Kartaca'daki Romalı kesimi sinirlendirmiştir. Bunu korkaklık olarak değerlendirerek onu oy birliği ile piskoposluktan uzaklaştırmışlardır. (Федосик, 1991: 205-206.). 4 ay sonra piskoposluğa geri dönen Cyprian Kuzey Afrika piskoposlarından oluşan bir toplantı düzenlemiştir. Decius'un talebiyle fedakarlık ettiklerinden dolayı görevden uzaklaştırılan rahipleri görevlerine geri getirmiştir. Aynı zamanda kendisine karşı gelen Piskopos Feliccimus ve taraftarlarını da suçlu bularak cezalandırmıştır. (Benedict XVI, 2008: 60.). 252 yılında İmparator Gallus tarafından başlatılan yeni bir kampanya için kendisini kurban olarak öne sürmek isteyen piskopos halkın sevgisini kazanmıştır. (Brent, 2007: 59.).

256 yılında İmparator Valerianus Hıristiyanlara karşı takibe başlamış ve Roma'daki Piskopos Stephan ve halefi II. Sixtus öldürülmüştür. Cyprian da 257 yılının Ağustos ayında yakalanmış ve Roma *Proconsul'*u Aspanius Patenus'un önüne getirilmiştir. Pagan tanrılarına fedakarlık etmesi istenen Cyprian bunu reddederek İsa'ya sığınmıştır. Sürgüne yollanan Piskopos bir sene sonra geri çağırılarak ev hapsine mahkum edilmiştir. (Федосик, 1991: 207-208.). 258 yılında *Proconsul* olan Galerius Maximinus, Eylül ayında Cyprian'ın kılıçla infazına karar vermiştir. (Frend, 1984: 319.). İnfaz hazırlıklarında Piskopos giysilerini yardım almadan kendisi çıkarmış, diz çökerek dua etmiş ve gökyüzüne bakarak son sözlerini; *"Tanrıya şükürler olsun."* olarak demiştir. (Brent, 2007: 180.).

Cyprian halka açık bir yerde infaz edilmiştir. Başının kesildiği yerde kilise inşa edilmiş (Федосик, 1991: 208.) ve daha sonra kilise Vandallar tarafından tahrip edildiğinden dolayı Piskopos Cyprian'ın kemikleri Fransa'ya götürülmüştür.

Kartacalı Piskopos vebalı Kartaca için şöyle yazmıştır:

*Korkunc bir veba evlerimizi sarmaktadır. Her gün sayısız insan kendi evinde hastalıktan ölmektedir. Vebadan korkanlar kendi vebalı arkadaşlarını, hatta ailelerini ifşa etmektedir. Yollarda vebadan dolayı eve alınmayan hastalar merhamet dilemektedir… (*Sherman, 2006: 160-162.).

Araştırmacılar hem 166-180 yılları arasında olan Antonine Vebası'nın hem de Cyprian Vebası'nın nasıl Roma'ya kadar ulaştığını, çiçek hastalığımı yoksa kızamık mı olduğunu araştırmaktadırlar. Hastalık hızlıca hem doğrudan, hem de dolayı temasla bulaşmaktaydı.

İnsanlar ölenlerden hastalık buluşmasın diye cesetleri toprağa gömmek yerine yakmaktaydılar. (Kyle, 2015: 232.).

Veba salgını Roma İmparatorluğunu kasıp kavurmuştur. 251 yılının sonunda Hostilian ve 270 yılında Gotlarla savaşta olan İmparator II. Cladius bu salgından ölmüşlerdir. Salgın aynı zamanda Roma ordusunu mahvetmiş, imparatorluğun sınırlarını zayıf düşürmüştür. (Kyle, 2017: 330-332.).

İmparatorluğu saran bu beladan sadece doğmakta olan Hıristiyan kilisesi yararlanmıştır. Hıristiyanlar vebalı halka bakmış, onlara kendilerinin vebadan ölürlerse diğer dünyada bunun karşılığını alacaklarını söylemişlerdir. Halka Hıristiyan inancını sunmuşlardır. (Kyle, 2015: 248.). Böylelikle hastalık Hıristiyanlığın imparatorluğun dört bir yanına yayılmasına yardımcı olmuştur. Cyprian vebası Hıristiyanlığın geleneksel Roma dinleri üzerindeki üstünlüğünü kanıtlamıştır. (Stathakopoulus, 2004: 36.).

4.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Barbar saldırıları, Sasani baskısı, kısa süreliğine de olsa bağımsızlığını ilan eden imparatorlar Roma İmparatorluğu'nun kötü durumda olan ekonomisini daha da kötüleştirmiştir. Aurelianus hariç hiçbir imparator, 284 yılında imparator olan Diocletianus'a kadar bu duruma dur diyememiştir. Dönem içerisinde sosyal ve ekonomik hayatı etkileyen en önemli unsur hiç şüphesiz sürekli değişen imparatorlar ve onların taht kavgaları olmuştur. Tahta geçen her imparator sosyal, dinsel, mali veya askeri sorunları çözmek yerine taht mücadelesine girişmiştir. İmparatorların asker kökenli oluşu yönetme kabiliyetine de ciddi zarar vermiştir. Bu durum zaten iyi durumda olmayan imparatorluk ekonomisini daha da kötüleştirmiştir. Zira yeni tahta çıkan her imparator Praetor Muhafızlarına ve askerlere yüklü bir ödeme yapmak zorundadır. Aynı zamanda sürekli olarak devam eden iç savaş hali imparatorluk sınırları içerisinde üretimi kötü yönde etkilemiştir.

İç savaşların yanı sıra dış baskılar da Roma İmparatorluğu'nda yaşanan krize etki etmiştir. Sasani ve Got saldırıları ile uğraşan Roma lejyonları gergin ve devamlı baskı altındadır. Sürekli devam eden bu iç ve dış savaşlar ekonomi ve toplum üzerinde yıkıcı etkiler yaratmıştır. Özellikle Got saldırılarından dolayı iç ve dış ticaret kötü yönde etkilenmiştir. Saldırılardan dolayı ticaret yollarının ve ticaret şehirlerinin tahrip olması ve güven ortamının zedelenmesi Romalı tüccarları iş yapamaz duruma getirmiştir. Ticarete etki eden bir diğer unsur olarak dönem paralarını da gösterebiliriz. Zira tahta geçen her imparator kendi adına para bastırmıştır. Çoğu zaman da yeni basılan her para bir öncekinden daha değersiz olmuştur. Parada yaşanan devalüasyon Roma ekonomisi mahvetmiştir.

Sosyal hayatı değerlendirecek olursak, karşımıza ilk olarak din unsuru çıkmaktadır. III. yüzyılda imparatorluk sınırları içerisinde yayılan veba hiç kuşku yok ki Hristiyan kesim için dinlerini yaymakta önemli bir etken olmuştur. Özellikle askerlerin imparatorluk dışından getirdikleri bu hastalık halk arasında hızla yayılmış ve Roma'da pek çok ölüme neden olmuştur. Hristiyanlar, halk arasında, hastalıklı insanlara yardım eden her insanın cennet katında onurlandırılacağını ve bu hastalığın Tanrı tarafından İmparator Decius`u cezalandırmak için Roma'ya gönderildiğini yaymışlardır. Bu şekilde pek çok insan Hristiyanlık dinini kabul etmiş ve tek Tanrı`ya sığınmıştır. III. yüzyıldan sonra Hristiyanlık dini Roma İmparatorluğu`nda hızla yayılmış ve kısa zaman sonra imparatorluğun resmi dini olmuştur.

III. yüzyıl ve özellikle kriz dönemi Roma İmparatorluğu için sonun başlangıcıdır. Bu yüzyılda yaşanan sosyal ve ekonomik kriz Roma'yı yıkmamış fakat imparatorluğun sonunun yaklaşmasında en önemli etken olmuştur.

KAYNAKÇA

AKŞİT, O., (1970.) *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul Universitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

BENEDICT, P., (2008.) *The Fathers*, Our Sunday Visitor, İndiana.

CLIFFORD, A., (2012.) *Imperial Rome A.D.193 to 284: The Critical Century*, Edinburg Universsity Press, Edinburg.

DE BLOIS, L. (2007.) *The Military Factor in the onset of Crises in the Roman Empire in the Third Century A.D: In the Impact of the Roman Army (200 B.C.- A.D.476), Economic, Social, Political, Religious and Cultural Aspects*, Brill, Leiden.

EUSEBIUS: The Church History, (2007.) Çev.: Paul Maier, Kregal Publication, Michigan.

FAULKNER, N. (2015.) *Roma: Kartalların İmpaartorluğu*, Çev.: Çağdaş Sümer, Yordam Kitap, İstanbul.

FREND, W.H.C., (1984.) *The Rise of Christianity*, Fortress Pres, Philadelphia.

HEKSTER, O., (2008.) *Rome and its Empire. A.D.193-284*, Edinburg University Press, Edinburg.

HINCHLIFF, P.B., (1974.) *Cyprian of Carthage and the Unity of the Chiristian Church*, London.

KERESZLES, P., (1970.) *The Emperor Septimius Severus a Precursof of Decius*, Historia 19.

KYLE, H., (2015.) "Pandemics and Passages in the Late Antiquity: Rethinking the Plauge of 249-270 Described by Cyprian", *JRA*, No:28, ss.223-260.

KYLE, H., (2017.) *Climate, Disease, the end of an Empire. The Fate of Rome*, Princeton University Press, New Jersey.

MATTINGLY, H.- SYDENHAM, E.A. (ed), (1972.) *The Roman Imperial Coinage*, vol. V. Part I, Spink&Son, London.

MEIJER, F., (2006.) *İmparatorlar Yataklarında Ölmez*, Çev.: Gürkan Ergin, Homer Yayınları, İstanbul.

MOSS, H.St. L. B., (2004.) *The Birth of the Middle Ages*, Oxford Univerity Press, Oxford.

POTTER, D., (2014.) *The Roman Empire at Bay A.D.180-395*, Routledge, New York.

SHERMAN, W.I., (2006.) *The Power of Plagues*, ASM Press, ABD.

SOUTHERN, P., (2001.) The *Roman Empire from Severus to Constantine*, Routledge, London.

BRENT, A. (ed.-çev.), (2007.) *St. Cyprian of Carthage: Selected Treatises,* Allen Brent, St. Vladimir's Press, New York.

STATHAKOPOULUS, C.D., (2004.) *Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire*, Routledge, London.

VAGI, D., (2015.) *Coinage and History of the Roman Empire. c.82B.C.-A.D.480,* Vol. I, Routledge, London.

WATSON, A., (1999.) *Aurelian and the Third Century,* Routledge, London.

WHITE, John,)2005.) *The Roman Emperor of Aurelian: Restorer of the World,* Spellmount, UK.

Федосик, В.А., (1991.) *Киприан и Античное Хритсианство*, Университетское, Минск.

OSMANLI DEVLETİ'NİN KLASİK ÇAĞINDA ULEMANIN PADİŞAHLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Savaş YILMAZ
Dr, MEB, E-Posta: 0000-0002-6979-6495

Özet

Osmanlı Devleti'nin klasik çağının üç kudretli padişahı: Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ile Kanunî Sultan Süleyman dönemlerindeki ilmiye kökenli bürokratlarının, yönetim üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Ulema, verdiği fetvalarla; müsbet ya da menfî yönde padişahların kararlarını belirlemişti. Bunlar, daha çocukluk yıllarından itibaren padişahlarla bağ kurmuşlar, şehzadelik dönemlerinde ise onların, hocalıklarını yapmışlardı. Şehzadelerin tahta çıkmalarıyla da merkezî bürokraside önemli görevlere getirildikleri için siyasî yapı içerisinde güçlenmişlerdi. Ancak Fatih Sultan Mehmet; yetki ve sorumluluklarını kanunnâmesiyle belirleyip nüfuzlarını sınırlandırmıştı. Yavuz ve Kanunî dönemlerinde ise saray içi hizipleşmelerden; yeniçerilerin özellikle sefer halindeki rahatsızlıklarından yararlanarak uhrevî yetkilerinden (fetva makamı) de güç alıp merkezî bürokrasinin önemli aktörlerinden olmuşlardı. Şehzadeler arasında yaşanan taht mücadelelerin tarafgirleri olarak tahta hangi şehzadenin geçmesi hususunda kanaat belirtmişlerdi. Devlet erkânının yanı sıra yeniçerilerle de ittifak kurup statü ve konumlarını korumuşlardı. Siyasi irade (padişah), üzerinde adeta kılıç ile kalemin ittifakını kurmuşlardı. Bu ittifak; devletin en buhranlı dönemlerinde belirerek padişahlar üzerinde baskı oluşturabilmişti.

Anahtar kelimeler: Padişah, Yönetim, Medrese, İlmiye Sınıfı, Ulema.

The Three Mighty Sultans Of The Ottoman Empire: The Influence Of Scientists On The Administration İn The Periods Of Sultan Mehmet The Conqueror, Yavuz Sultan Selim And Süleyman The Magnificent

ABSTRACT: In the period of the three mighty sultan of the Ottoman Empire, Sultan Mehmet The Conqueror, Yavuz Sultan Selim and Suleyman The Magnificent, bureaucrats with scholarship origin; they were decisive in the positive or negative direction with their activities and power over the administration. They had established ties with the sultans from their childhood years, they taught them during their period of princes, and eventually, upon their ascension to the throne, they took important roles in the central bureaucracy and made their weight felt on the administration. However, Fatih Sultan Mehmet, by combining the central government in his own person, determined the powers and responsibilities of scientists with his enactment and limited their influence over the administration. During the reign of Yavuz Sultan Selim and Suleiman the Magnificent, Ulama (Scientists, High-Ranking Rulers and Clergy Class) benefited from the internal factions of the palace and especially the discomfort of the janissaries during the expedition, and they showed that they were among the important actors of the central bureaucracy by taking strength from their otherworldly authority (fatwa authority). In this context, they became one of the stakeholders of the wars of power inside the

palace, and they took their place among the indispensable ones due to their religious powers over the military and top administrators, and they had a say over the administration and the decisions taken. As they were decisive on the decisions of the sultans, they were also parties to power struggles within the palace from time to time. The Ulama tried to preserve their status and position by making alliances with state officials and janissaries. The Ulama, who blended religious decrees with the corporate culture they grew up in, received the support of the janissaries, one of the most important sources of power of the administration. They had provided the alliance of the sword and the pen class above the political will (the sultan). This alliance emerged in the most depressed periods of the state and was able to put pressure on the sultans.

Keywords: Sultan, Management, University, High-Ranking Rulers and Clergy Class, Ulama.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde; padişah kararlarının şekillenip icraata geçmesinden tebaanın gündelik hayatta karşılaştığı meselelerin halledilmesine kadar ulemadan pek çok fetva alınmıştı. Fetvaların kapsayıcı bir gücünün olması, ulemanın gerek devlet nizamında gerek ise toplum hayatında değer görmesini sağlamıştı. Fetva kelimesi feta kökünden türetilmiş olup "fıkhi bir meselede fâkihe sorulan soruya verilen yazılı ya da sözlü cevap" anlamına gelmekteydi. Osmanlılar, kuruluş yıllarından itibaren ulemaya önem vermişlerdi. Fatih Sultan Mehmet ise Kanunname-i Âli Osman'ında; ulemaya gösterilen saygının bir tezahürü olarak, Şeyhülislamlık makamını kurmuştu (Çuluk ve Karaca 2015: s. 6-7).

Ulemadan muhtelif konularda alınan fetvalar, padişahların kararları üzerinde etkili olmakla beraber bağlayıcı değildi (Ayar 2014: s. 52). Fetvalar, padişahların buyrultularının şer'an tetkik edilmesine hizmet etmesine rağmen padişahlar, fetvalara dikkat ederek kararlarını verirlerdi. Bu bağlamda padişahların, kararları üzerinde fetvalar etkili olmaktaydı.

Padişahların, fetvalara uymalarında; devletin kuruluşundan itibaren kurumsal yapının oluşumu ile işleyişinde, İslamî kuralların baz alınması ön plana çıkmaktaydı (Eryılmaz 1992: s. 199). Osmanlı merkezî ve taşra yapısının oluşumunda; dine (İslam) uygunluk temel kriter olarak belirlendiği için siyasî iradenin kararlar üzerinde fetvalar önemli idi. Osmanlı'da; ictimaî hayatın düzenlenmesinden, ekonomik sorunların halledilmesi ile kurumların işleyişine kadar pek çok alanda ulemaya müracaat edilmişti. Padişahların örfî yetkilerinin üzerinde de etkisi görülen fetvalar aynı zamanda idarî yapıya (padişah), bir meşruluk kazandırmaktaydı (Başgil 1962: s. 177-178). Bu nedenle padişahlar; alınan kararların, şer'î ve örfî hukuka uygunluğu bakımından ulemanın içtihadına (fetva) başvururlardı (Savaş 1996: s. 40). Böylece kurumların işleyişi ile gündelik hayatın akışında; fetvalar, sosyal huzurun sağlanmasına katkı sağlardı.

XVI. yüzyılda siyasî irade (padişah), muhtelif konularda pek çok fetva alma gereksinimi duymuştu. Bu dönemde uzun yıllar devlete hizmet eden Ebüssuûd Efendi'nin fetvaları dikkat çekmektedir. Ebüssuûd Efendi; tebaadan alınan bazı vergilerin (ağnam ve

gümrük vs), dinen uygunluğu (Imber, 1998: s. 153) ile fetihle kazanılan arazilerin; devlet arazisi (mirî) sayılması için pek çok konularda fetva vermişti (Akgündüz 1994: s. 368). Fetvaların içeriği sadece bunlarla sınırlı olmayıp savaş ve barış hallerinin belirlenmesine dairde fetva istenmişti. Yavuz döneminde Safeviler üzerine yapılacak seferde fetva alınmıştı (Imber 2006: s. 156). Fetva makamının (ulema), padişahın bütün buyrultularını onaylama gibi bir durumundan da bahsetmek mümkün değildir. Otoriter bir kişiliğe sahip olan Yavuz Sultan Selim'in, bazı tasarruflarını Zembilli Ali Efendi (1503-1526), dinen caiz görmediği için reddetmişti. Onun, bu tutumu halk ve merkezî bürokraside takdir görerek Meşihata bir saygınlık kazandırmıştı (Çuluk ve Karaca 2015: s. 7). İçtimaî hayattan devlet işlerine kadar çeşitli konularda ulemadan fetva istenmesi ulemanın, siyasî irade (padişah) üzerindeki etkinliğini artırmıştı.

Ulema, padişahın kararları üzerinde etkili olduğu gibi en çetin hallerde; onların, maneviyatlarına tesir ederek iktidarın manevi gücünü oluşturmuştu. Ümitsizlik kapısına dalınıp bitkinlik gösterilmemesi için padişaha telkinde bulunmuşlar, başlanılan işlerde muzaffer olunması için bilgi, tecrübe ve inançlarıyla katkı sağlamışlardı (Algül 1981: s. 86). Burada yönetimle iç içe olan ilmiyye sınıfı denince sadece bilim adamları, anlaşılmamalıdır. İlmiyeden yetişenler devlet yönetimi içerisinde başta eğitim olmak üzere yönetim ve yargı gibi görevlerin yerine getirilmesinde uzun yıllar hizmet etmişlerdi (Ortaylı 2008: s. 230). Bu bağlamda Osmanlı toplum yapısının genel yapısının bilinmesi gerekmektedir.

Osmanlı toplum yapısı askeriye ile reâyâdan/halk oluşmaktaydı. Reâyâ vergi verir iken, askeriye sınıfındakiler vergiden muaf tutulurlardı. Bu ayrıcalıklı (askerî) sınıf ise; seyfiyye, kalemiyye ile ilmiyye olarak ayrıştırılmış (Beyazıt 2014: s. 27) ve her bir sınıfın da görev ve sorumlulukları belirlenmişti. Osmanlı'da yönetici sınıf arasında yer alan ilmiye sınıfı mensuplarının; bürokrasiye atanmaları, padişah beratı ile olmaktaydı. Padişah beratıyla yönetici sınıfına giren ulema; hukukî, malî ve adlî bazı ayrıcalıklara da sahipti (Köç 2016: s. 305). Bunlar, merkezî bürokraside başta eğitim olmak üzere hukuk, fetva ile diyanet işlerinde sorumlu ve görevliydiler. Önemli görevlerinin yanı sıra gerek hukukçu gerek ise din adamı olmalarından dolayı toplumda da saygınlık görmekteydiler (İpşirli 2021: s. 4-5).

Devlet protokolunda ve sistem içerisinde ulemanın gücü ve etkinliği; II. Murat döneminde Molla Fenare'ye, verilen değerle daha belirginleşmişti. Fatih Sultan Mehmet, kanunnâmesinde "reisu'l ulema" gibi onların, statülerini belirten ifadeler kullanılarak (Ortaylı 2008: s. 231) ulemaya saygı ve sevgini göstermişti. İlme düşkünlüğü ile bilinen padişah; ulemayı seferlerde yanında götürüp onların, sohbetlerinden feyz alırdı. İstanbul'un bir ilim, kültür ve sanat merkezi olması için gayret ederdi. Hocası Molla Güranî'nin bir gün kendisine değnek atmasını dahi hoş karşılayarak ona, gücenmemişti. Padişah olunca da hocasına vezirlik teklif etmişti (Turan 2003: s. 290-291). Devlet teşkilatının oluşumunda liyakata önem veren padişah, ulemayı taltif ederek bürokraside önemli makamlara atamalarını yapıp onların, bilgi ve tecrübelerinden yararlanmayı amaçlamıştı. Halkın işlerinin görülüp çözüme kavuşturulması için; Divân-ı hümâyûna yapacağı ulema tayınlarında liyakata oldukça önem verirdi (Bitlis-î 2019: s. 34-35). Osmanlı padişahları, kültür ve medeniyetlerinin gelişiminde, aklın ve bilimin temsilcileri olarak ulemayı gördükleri için saygı ve sevgiden kusur etmemişlerdi.

Osmanlılar, kuruluş yıllarından itibaren ilim adamları ile ilmî kurumların varlığına önem vermişlerdi. Orhan Gazi, beyliğin ilk medresesini 1330 yılında İznik'te kurmuş, buraya da Osmanlıların ilk müderrisi olan Şerefüddin Davud-i Kayseri'yi atamıştı. Şerefüddin Davud'i, ilmî tahsilini zamanın en gözde medreselerinin bulunduğu Mısır'da yaparak Anadolu'ya gelmişti (Uzunçarşılı 2014: s. 3). Osmanlı Devleti'nin kuruluş harcında Edebali ve Dursun Fakih gibi ulemanın da önemli hizmetleri olmuştu. Dursun Fakih, ulema olmasına rağmen sefere katılarak askeri manen cenk için hazırlayıcı konuşmalar yaparak gazanın muzafferiyetle neticelenmesi için gayret ederdi. Osman Gazi, devlet işlerinin görülmesinde ulemanın düşüncelerine önem vermesini oğlu Orhan Gaziye, tavsiye etmişti (İpşirli 2021: s. 7). Orhan Gazi, babasının tavsiyesine uyarak vezirlik makamına; genellikle ilmiye kökenlileri atayarak (Mustafa Nuri Paşa 1992: s. 17) onların, ilim ve tecrübelerinde yararlanmıştı. Osmanlı padişahlarının, ilme ve ilmiye sınıfına verdikleri değerin en bariz örneği olarak ilk vezir Alâeddin Paşanın, ilmiyeden olmasından da anlayabiliriz (Uzunçarşılı, 1939: s. 101).

Fatih Sultan Mehmet'in, Molla Husrev hakkındaki "asrımızın İmamı Azamıdır" şeklinde ki iltifatı; padişahın, ulemaya verdiği değeri göstermesi bakımından önemli olsa gerek (Gelibolulu Mustafa Ali 2003: s. 188) Fatih Sultan Mehmet, devleti yeniden idarî, malî vs. yapısını oluşturup toplumsal düzenin de sağlanması için çalışmıştı. Padişaha gerek devlet yapısı gerek ise toplumsal yapının oluşumunda; karşılaşılan sorunların çözümünde ulemanın ciddi yardımları olmuştu. Padişah; "ulema enbiyanın varisleridir" hadisine binaen onları taltif etmiş, geçim sıkıntısı yaşamamaları için en iyi mansıpları onlara vermişti. Onların bilgi ve tecrübelerine göre bürokrasideki üst makamlara atamalarını yapmış, din ve devlet işlerinin görülmesinde bilgilerinden faydalanmıştı (Bitlis-î 2019: s. 36). Bazen de padişahın âlicenaplığına rağmen ulemadan bazıları devlet işlerinin görülmesinde kendilerine teklif edilen makamları kabul etmemişlerdi. Ulemanın önde gelenlerinden Molla Gürani'ye vezirlik teklif edilerek onurlandırılmıştı. Devletin en önemli idarî makamı olan vezirlik makamını, Molla Gürani; "Kapı kulları vezir olmak için beklerler, kendileri dışında birisine vezirlik verilirse saltanata güvenleri ve bağlılıkları zayıflar" (İpşirli 2021: s. 14-15) diyerek teklif edilen makamı, akıl ve vicdan bağlamında değerlendirerek kabul etmemişti.

Ulemanın, örfî ve şerî hükümlerin uygulanmasında fetva makamı olması; padişahlar üzerinde nüfuz sahibi olmalarını, vezir-i âzamlardan da daha itibarlı sayılmalarını sağlamıştı. Ayrıca herhangi bir isyan durumunda padişahlar, aleyhlerine fetva vereceklerinden endişelendikleri için ulema ile iyi geçinmeye çalışmışlardı (Kazıcı 2011: s. 236). Padişahlar, divanda herhangi bir konuda karar alınmazdan önce dine uygun olup olmadığı hususunda ulemanın mümessili Şeyhülislamdan fetva aldırırlardı. Fetvalar bazen padişahın istekleri doğrultusunda çıkarken bazen de aksi yönden de olabilirdi (Bıyıklı 2009: s. 91). Böyle bir konumda bulunan ulema aynı zamanda halk üzerinde de hatırı satılır durumdaydı. Devlet içerisindeki güç ve yaptırımlarının yanı sıra toplumda da saygınlıkları bulunmaktaydı. Bu durum; görüş ve düşüncelerine itibar edilip padişah üzerinde nüfuz sahibi olmalarının başka bir nedenini oluşturmaktaydı.

Güç ve otoriteleri bilinen ulemaya, devlet erkânı da saygı göstermekteydi. XVI. yüzyılda Ulema; saray içi iktidar savaşlarının tarafgirleri olarak dikkat çekmişti. Bunlar; ümera, asker ile yönetim denklemi arasında önemli bir konumda bulunmuşlardı. Bu

zümrelerden herhangi biri güç ve nüfuzlarını daha da sağlamlaştırmak için onları, yanlarına çekmeye çalışırlardı. Bazen de ulema, yönetim üzerindeki hâkimiyetlerini; ümera ve asker ile ittifaklar kurarak yönetimdeki özgün ağırlıklarını korurlardı.

1. Osmanlı Merkezî Bürokrasisinde Ulema

Padişahlar, devlet işlerinin yürütülmesinde; kılıcı, kalemi ve bilgisiyle güç verecek yardımcıların olmasına önem verirlerdi. Bu üç asıl güç bileşkesinde devletin teşkilat yapısını oluşturmuşlardı. Padişahlar, kurumsal yapılarını kurarlarken; özgün yapılarının yanı sıra kendilerinden önce tarih sahnesinde bulunan Oğuz töresinden de yararlanmışlardı (İnalcık 1958: s. 68). Yeni bir medeniyet üzerine kurumsal yapının oluşumunda: İktidarlarının kaynakları arasında ulemayı öncelemişlerdi. Yıldırım Bayezid'in, tahta çıkmasında; beylerin yanı sıra vüzeranın da rolü olmuştu. Özellikle kuruluş döneminde vüzera makamında on iki kişi bulunmuş, bunlardan biri hariç, on biri ilmiye sınıfında yer almaktaydılar (Taneri 2019: s. 143).

Fatih kanunnâmesinde "...Ve şer'-i şerîf üzere deavî hükmünü kazaskerlerim buyruldusu ile yazarlar"[1] ibaresi ile uhrevî yetkilerin idaresinde, ilmiye kökenli kazaskeri sorumlu tutmuştu. Hâkimiyet anlayışında ise; şer'î hükümlere ağırlık vermişti (Gültepe 2019: s. 89). Padişah, örfî yetkisinin yanı sıra şer'î yetkileri de şahsında toplayan ulemayı da resmî olmasa da alınan kararlarda ortak yaparak onları; siyasî ve dinî bağlamda güçlendirmişti. Zaman içerisinde ilmiyeden gelme vezirler, padişah buyrultularını görmezden gelerek hareket etmeye başlamışlardı. Bu durumu Osmanlı Devlet yönetiminde ilmiyye kökenli ulemaların etkinliği ile gücünü; dönemin Şeyhülislamı Ebüssuûd Efendinin "Nâ meşru' nesneye emr-i sultanî olmaz" ifadesi yansıtmaktadır. Askerî sınıf içerisinde yer alan ilmiye mensuplarının da padişah üzerinde nüfuz sahibi olmalarında; hiç kuşkusuz şerî hükümlere haiz olmaları yani şeriatı temsil etmeleri idi (Beyazıt 2014: s. 98). Bu nedenle ulemaya gerekli saygı gösterilmişti. Fatih Sultan Mehmet kanunnâmesinde ilmiye sınıfının başı olarak Şeyhülislamı belirterek (Lybyer 2011: s. 225) bunların, dinî ve siyasî önemlerine değinmişti. Fatih ile Kanunî: Şeyhülislamlara, devlet erkânından daha önem vererek merkezî bürokrasideki yerlerini daha güçlü hale getirmişlerdi (Kazıcı 2011: s. 234-235).

Ulemanın, merkezî bürokrasi de konum ve güçlerini muhafazaya çalışmaları; kendi aralarında mücadeleye girmelerine neden olmuş ve saray içerisinde de hizipleşmelerine yol açmıştı. II. Mehmet'in, ilk padişahlık yıllarında; Türk kökenli ilmiye sınıfından gelme Vezir-i âzam Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ile devşirme kökenli Zağanos Paşa amansız mücadeleye girişmişlerdi. Haçlılara karşı harekete geçilmesi gerektiği telkininde bulunan Zağanos Paşa ve yandaşlarına karşın Vezir-i âzam Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ise haçlılara karşı ihtiyatlı hareket edilmesi gerektiğini padişaha söylemişti. İstanbul'un fethedilmesi; ilmiyye kökenli Vezir-i âzam Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ile devşirmeden Zağanos Paşanın iktidar savaşının kimin kazandığını da belirlemişti. Padişah üzerinde etkili olan devşirme Zağanos Paşa girişilen mücadelede galip çıksa da vezir-i âzamlığa yine Türk asıllı İshak Paşanın getirilmesine mani olamamıştı (Uzunçarşılı 1977: s. 509-510). Halil Paşa ise padişahın buyruğuyla tutuklanıp zindana atılmış ve kısa bir süre sonra da idam edilmişti

[1] Fatih Kanunnâmesi, s. 36.

(Kritovulos 2020: s.103) Bu hadise; Osmanlılar'da, ulema sınıfının yönetimdeki gücünün kırılmasına, devşirme kökenlilerinin ikbalinin parlamasına neden olmuştu.

İshak Paşanın vezir-i âzamlığı hususunda ise: Tarihçiler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bu husus hakkında İbn Kemal; Belgrad kuşatmasında (1456), İshak Paşanın, Anadolu Beylerbeyi olduğundan, vezir-i âzamın ise devşirme kökenli Zağanos Paşanın olduğundan bahsederek (İbn Kemal 1991, s. LXX) yönetim de ilmiye sınıfının nüfuzunun kırıldığını belirtmişti. Ulema ve ümera kökenlilerin merkezî bürokrasideki iktidar savaşları ileri yıllarda yönetim üzerinde ciddi hizipleşme ve güç mücadelesinin yaşanmasına yol açacaktı (Lybyer 2011: s. 217).

Padişah üzerinde nüfuz sağlayarak güç mücadelesine girişen vezir-i âzamların kendi aralarında hizipleşerek saray üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştıklarına yukarıda değinmiştik. Bu durum hakkında İstanbul'un fethi sırasında ulemanın bir kısmı kuşatmanın kaldırılması gerektiğini savunurken diğer bir kısmı ise bu fikre karşı çıkmıştı. Şeyhülislam Ak Şemseddin, Molla Gürani ile Zağnos Paşanın ileri görüşlülüğü ile Fatih'in stratejik hamleleri fethi müyesser kılmıştı (Hasan-ı Rumlu 2020: s. 312). İlmiyeden gelerek vezir-i âzamlığa kadar yükselen Çandarlı Halil Hayreddin Paşanın, saraydaki nüfuzunun kırılmasında; Bizans İmparatoru ile arasında ecdattan gelme bir dostluğun bulunması ile bazen aralarında mektuplaşmalarının yaşanması, düşmanlarına aradıkları fırsatı vermişti. Bu bağlamda paşanın: Rüşvet aldığı şayiası çıkarılarak hainlikle itham edilmişti. Paşanın, yönetim üzerindeki gücünü kaybetmesinde ise; II. Mehmet'in tahttan uzaklaştırılmasında birinci derecede sorumlu tutulması belirtilmektedir (İbn Kemal 1991: s. LXX).

2. Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ile Kanunî Sultan Süleyman Dönemlerinde Ulemanın Yönetimdeki Gücü ve Etkisi

Osmanlı Devleti'nin beylikten imparatorluk sürecine kadar geçen dönem içerisinde vezâret makamına genellikle ilmiye mensupları atanmıştı (Taneri 2019: s. 59-60). Devletin idarî yapısında ulemanın, ciddi nüfuzu bulunmaktaydı. Osman ve Orhan Bey, çevrelerinde pek çok ulema bulundurmuştu. Ulema ise beylerinin bir günah işlemeleri halinde; yanlarından hemen uzaklaşarak (İpşirli 2021: s. 10) onların, davranışlarını uygun bulmadıklarını gösterirlerdi. Bu davranış hem dünyevî hem de uhrevî olarak düşünülebilir. Yönetimde adil olmamaları ya da dinen uygun olmayan davranışları, ulemanın tepki göstermesine ve padişah üzerinde tabiri caiz ise oto kontrol görevi yapmalarını sağlamıştı. Ulemanın bu şekil de davranmasında; uhrevî yetkilerinin bağlayıcılığı gösterilebilir.

Osmanlı Devleti'nin üç kudretli padişahı döneminde sosyo-ekonomik düzenin gelişip ilerlemesinin yanı sıra ilmî alanda da parlak bir döneme girilmişti. İlmiye kökenliler, devletin en üst karar merkezi olan Divân-ı Hümâyûnda görevlendirilerek bunların, ilimlerinden yararlanılmıştı. II. Mehmet, ulemadan Sinan Paşayı vezirliğe getirmişti (Gelibolulu Mustafa Ali 2015: s. 202). Zaman zaman ulemanın önde gelenlerine müderrislik, kadıaskerlik gibi aslî görevlerinin haricinde tecrübe ve bilgilerine göre vezirlik ile vezir-i âzamlık makamı da verilmekteydi (Gelibolulu Mustafa Ali 2015, s. 209). Devletin üst bürokrasinde ilmiye sınıfındakilerin atanmasında: devlet sistemi içerisinde uzun yıllar tecrübe kazanmalarının yanı sıra şer'î hükümleri iyi bilmeleri söylenebilir (Taneri 2019: s. 64). Ancak ilmiye kökenlilerin merkezî bürokraside uzun yıllar bulunmaları hasımlarının

artmasına neden olmuştu. Bu mecrada Osmanlı Devlet teşkilatının oluşumunda önemli katkıları bulunan Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ve sülalesinin seksen yıl gibi uzun bir süre sadaret makamında bulunmaları kendilerine karşı merkezî bürokraside bulunan devşirme kökenlilerin husumetine yol açmıştı. Osmanlı merkezî yönetiminde başgösteren erk/güç mücadelesini kaybetmek istemeyen ilmiyye kökenli Vezir-i âzam Çandarlı Halil Hayreddin Paşaya; II. Murat'ın tahttan çekilip yerini on üç yaşındaki II. Mehmet'e bırakması, aradığı fırsatı vermişti (Uzunçarşılı 1977: s. 507-08-509). "İttifak küffârun gulüvvi (gulüvv-i) 'âmmı ve Sultân Muhammed henûz tıfl-ı sagîrdür diye 'askerün goft u gûy izdihâmı murâdına muvâfık olmagıla dakîk u 'amîk fikrler eyledi. Nîledise (T 420) idüp san'atla Sultân Murâd'ı yine tahta geçürdi." (Gelibolulu Mustafa Ali 2015: s. 181). Haçlıların harekete geçtiğini ve orduyu yönetecek tecrübeye sahip olmadığını: II. Mehmet'e telkinde bulunarak; tahttan çekilmesini ve babası II. Murat'ın ordunun başına geçerek yaklaşmakta olan gaileyi ortadan kaldırması yönünde ikna etmişti. Vezir-i âzam ın, küçük yaştaki padişah üzerindeki ikna çalışmaları başarılı olmuş, II. Murat yeniden tahta çıkmıştı.

Ülke genelinde özgül ağırlıklarını her durum ve şartta korumayı bilen ulema, görevlerinden azl edilip sürgüne gönderilmelerinin ardından sonra padişahların, onların gönüllerini almak için eski görevlerine iade etme tekliflerine de bazen itibar etmemişlerdi. Fatih Sultan Mehmet'in, Molla Zeyrek'i müderrislikten azl etmesi üzerine Molla Zeyrek, Bursa'ya giderek yerleşmişti. Bursa'daki ilk yıllarında geçim sıkıntısı çekmesi üzerine Hoca Hasan adlı bir komşusu; günlük 20 akçe olan giderini kayd u hayat şartıyla karşılayacağını söyleyerek yardım etmeye başlamıştı. Padişah zaman içerisinde Molla Zeyrek'i üzdüğünü düşünerek onu, tekrar görevine iade etmek istemişti. Molla Zeyrek ise padişahının: Hoca Hasan olduğunu söyleyerek görevi kabul etmemişti (İpşirli 2021: s. 18). Normal şartlar altında padişahın buyrultusuna karşı gelinmesinin bir yaptırımı olması gerekirken, ulemaya herhangi bir ceza verilmemişti. Daha da ilginç olanı ulemanın, padişahın şeklen iltifat gibi bir görevlendirme yapmasına karşı görevi kabul etmeme cesaretini göstermesiydi.

Ulema bazen verdiği fetvalarla; padişahların, örfî uygulamalarını kolaylaştırmıştı. Osmanlıların gaza eksenli bir yönetim anlayışına sahip olmaları; ulemanın seferlerde hukukî ve dinî izahatta bulunup padişahın ve askerin moralini üst seviyeye getirici sohbetlerde bulunmaları; onların, yönetimdeki konumlarını daha itibarlı hale getirmişti. Fatih Sultan Mehmet'in, Bosna seferine katılan Ali Bistami, padişaha vermiş olduğu fetva ile örfî yetkilere sahip padişahın elini güçlendirmişti. Şöyle ki Bosna'nın kılıçla alınması kolay olmasına rağmen vire ile alınması padişahı oldukça zora sokup öfkelendirmişti. Devlet geleneğinde; teslim olan yerlerde, yağma ve zulüm yapılmaması gerekmekteydi. Padişah, vire ile Bosna'yı alan Mahmut Paşanın kararının bozulup hain Bosna Kralı Tomaseviç'i cezalandırmak istemişti. Bunun için sefere katılan; Ali Bistami'den; "Kulun verdiği emanı sultanın devlet menfaatine aykırı bulduğunda kaldırabileceğine" dair fetva almıştı. Böylece vire ile buranın alınmadığının şerî ve hukukî alt yapısını oluşturarak hain kral ile yanındaki üç beyin ölümüne karar vermişti (İpşirli 2021: s. 21). Ulema önceki uygulamanın hükümsüzlüğü ile yeni alınan kararın geçerli olduğu yönünden fetva vererek padişahın elini güçlendirmişti.

Osmanlı padişahları üzerinde etkili olan ulema kökenli vezir-i âzamlar, şehzadelerden hangisinin tahta geçmesi yönünde de zahiri olmasa da batini olarak

kanaatlarını, uygulamaları ile ortaya koymuşlardı. Fatih Sultan Mehmet'in ölümü üzerine Vezir-i âzam Karamânî Mehmet Paşa; Şehzade Bayezid'e, mektup gönderirken gizlice Şehzade Cem'e de adamlarını salıvererek başkente gelmesini istemişti. Ancak habercinin, Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından bir pusu sonucunda ele geçmesiyle; Cem, babasının ölüm haberini alamadığı için başkente gelememişti. Vezir-i âzam gönlünde geçen şehzadenin tahta çıkması için girişimde bulunmuş ancak kaderin tecelli etmesi ve İshak Paşanın gayretiyle de II. Bayezid tahta oturduğu için amacına ulaşamamıştı (İbn Kemal 1991: s. LXXXIX –XC). Şehzade Bayezid'in tahta geçişi hakkında Matrakçı Nasuh: Nişancı Muhammed Paşanın güvendiği bir adamını Cem Sultana gönderip tahta geçmesi için davet ettiğini; Şehzade Bayezid'in adamlarının tedbiri üzerine emeline kavuşamadığını, ulema ile yeniçerilerin desteklediği Şehzade Bayezid'in tahta geçtiğini açıklar. Bu olaydan sonra nişancının; canından olduğunu, başkentte yaşanan kaosun yine ulemanın ileri gelenlerinden Mevlânâ Gürânî'nin gayretleriyle son bulduğuna da değinir (Matrakçı Nasuh, 2019: s. 286).

Yavuz Sultan Selim ava giderken Üsküdar mevkiinde güngörmüş birini rikâb-ı hümâyûna davet ederek geçtiği yerler ile buraların yöneticileri hakkında sorular sorar. O da sorulan sorulara akıcı ve beliğ/güzel ifadeler kullanıp cevap verir ayrıca kendisinin nice zamandır azil edilmesinden dolayı zor günler yaşadığını adaba riayet ederek söyler. Padişah avdan döndükten sonra Hazine-i Âmire defterdarının makamına göre konuşamadığı gibi hizmetinde de kusurlarını görünce; Üsküdar'da gördüğü pîrî, defterdarlık makamına atar (Gelibolulu Mustafa Âlî 2015: s. 102). Padişah, merkezî bürokrasiye atamalarda: Liyakat ve adalete önem vermişti. İlmiye kökenli Pirî Mehmet Paşa, Çaldıran seferinde verilen görevleri hakkıyla yerine getirerek Yavuz'un dikkatini üzerine çekmişti. Bunun üzerine Vezir Dukakinzade Ahmet Paşa ile Tebriz'i ele geçirmek için görevlendirilmişti. Kısa zamanda sadakat ve marifetiyle bürokraside ikbal yıldızı parlayarak yolu açılmıştı. Padişah, Mısır seferine giderken başkentin güvenliği gibi hassas ve önemli göreve de onu, getirmişti. Daha sonra liyakati ve sadakati sonunda 1518 yılında vezir-i âzam olmuştu. Uzun yıllar bu makamdan kaldıktan sonra Kanunî döneminde de bir süre bu makamda kalmış ve 1523 yılında emekli edilmişti. İlmiyeden gelerek kudretli iki Osmanlı padişahına, vezir-i âzamlık yapmasında; hiç kuşkusuz askerî başarıların sağlanmasında göstermiş olduğu yararlılıklarının yanısıra işbilirliği yani liyakatlı olmasıydı. Yani çağın gereklerine göre hareket etmesi, bilgi ve tecrübesiyle devlet hizmetinde yararlılıklar göstermesiydi. Osmanlı deniz gücünün geliştirilmesi ile başkentte tersane kurulmasında padişaha danışmanlık yapmıştı (Lütfi Paşa 2017, s. 29-30). Kanunî Sultan Süleyman, cihan devleti kurma ülküsü bağlamında liyakate ve sadakate göre merkezî bürokrasiye atamalar yapmış; güngörmüş, ilim ve irfan sahibi lalası Kasım Paşayı vezirlik makamına getirmişti (Yücel 2019: s. 5).

Ulema, bazen padişahların kararlarını dahi değiştirebiliyorlardı. Yavuz Sultan Selim döneminde yaşanan bir hadise padişahın kararları üzerinde ulemanın gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Şeyhülislam Zenbilli Ali Cemalî Efendi, âlim ve dindar olan Yavuz'un, aldığı kararlar üzerinde etkisini göstermişti. Padişah, Şeyhülislama bir gün; "Dünyada üçte birinin selâmeti için üçte iki insanların idamının" dinen yerini sorar. Şeyhülislam ise; "Büyük halel vâki ise mubah olur" şeklinde cevaplamıştı. Şeyhülislam bu fetvanın Hazine-i Âmire muhafızlarından 150 kişinin katli için alındığını duyunca, verilen fetvanın onlarla ilgisi olmadığını (Turan 2003: s. 305) ve idamın dinen ve örfen uygun

olamayacağını, Divân-ı hümâyûna giderek söyleme cesaretinde bulunarak infazın durdurulmasını sağlar (Kazıcı 2011: s. 235). Yasama, yürütme ve yargı kararlarının verildiği ve padişahın mutlak güç ve otoritesinin devlet ve tebaa üzerinde tecelli ettiği, devletin en üst karar merkezine Şeyhülislamın giderek padişah tarafından verilen hükmün infazını durdurabilmesi; ulemanın, devlet yönetimde ne kadar etkili ve güçlü olduğunu göstermektedir.

Yavuz Sultan Selim ilk yıllarında şehzadeler sorununu hallettikten sonra Devlet-i Aliyye için büyük bir tehdit oluşturan Safevi sorununu çözmesi gerekiyordu. Şah İsmail, Şiîliği devletin resmi mezhebi yapıp Osmanlı topraklarından yaymaya çalışıyordu. Sünni mezhebi benimsemiş ve idarî yapısını bu mezhebin görüşleri doğrultusunda kurmuş, Osmanlı Devleti için Şahın bu girişimine karşı sert karşılık verilmesi şarttı (Barthold-Köprülü, 1984: s. 245). Şah İsmail, mezhep taassubu ile hareket ederek Anadolu'ya gönderdiği propagandacıları vasıtasıyla; manen nüfuz sahaları oluşturup halkı kendisine meyil ettirdikten sonra Sünni kaideleri benimsemiş; Osmanlı Devleti'ni, yıkmayı amaçlıyordu (Turan 2003: s. 297). Bu amaç doğrultusunda hareket eden Şah İsmail'in durdurulması ve sorunun ortadan kaldırılması gerekmekteydi. Safevi sorununun çözüme kavuşturulması için ulema ve ümeranın da aynı doğrultuda hareketi şarttı. Safevilerin her ne kadar mezhepleri ayrı olsa da Müslüman olmaları, onların da aynı ırktan yani Türk olmaları, Anadolu'da; Safevi halifelerinin propagandasının tesiriyle azımsanmayacak bir nüfus kütlesinin Şah İsmail taraftarı olması, yapılacak seferin akıbetini başarısız yapabilirdi. Yukarıda saydığımız sebeplerden padişah; stratejik davranarak önce yeniçerilerin, düşüncesini öğrendikten sonra seferin dinî yönden de sakıncasının olmadığına dair fetva almak istemişti. Edirne'de büyük bir divan toplayarak ulema ile devlet erkânının düşüncelerini dinleyip stratejisini oluşturmuştu. Divanda; Şah'ın, örfe ve dine uymayan davranışlarından: Camilerdeki minberleri yıktırdığına, dinen farz olan namazı dahi yasakladığına, ehl-i sünnet görüşündeki ulamayı öldürerek zulümler yaptığına, devletin toprak bütünlüğünü tehdit ettiğine, bölge halkını da propagandacıları vasıtasıyla etkileyerek kendine meyil ettirdiğine, dinen ve örfen bu zulme son verilmesi için Şah'la savaşılması gerektiğine değinmişti. Bunun üzerine Divân-ı hümâyûnda; ulemadan Hamza "küfür ve irtidâdına" dair, Şah İsmail hakkında fetva vererek Yavuz Sultan Selim'in elini güçlendirmişti. Hemen Şah'a bir mektup gönderilip fitnesinin ortadan kalkması için kendisi ile adamlarının öldürüleceği belirtilmişti (Tansel 2020: s. 40-41-42). Yavuz'un, Safevî seferi ile ulemanın (dinen) görüşlerine ne kadar değer verdiğini; İstanbul'a gidince burada tekrar bir divan toplamasından da anlaşılabilir. Divana "ehl-i sünnet ve cemaat arasında kalem-i fetva ile âlem-i takvâ ile" bilinen ulemanın ileri gelenleri davet edilmişti. Onlar da Safevî seferinin neden yapılması gerektiği hususunda görüşlerini belirterek: Fitnenin ortadan kaldırılmasının küffara yapılacak cihattan daha öncelikli olduğunu; Kuran-ı Kerim'de ki ayetler ve Hz. Peygamber (SAS) hadisleri bağlamında dile getirip seferinin zarureti üzerinde padişahla anı kanata sahip olduklarını söylemişlerdi (Tansel 2020: s. 48). Bu şekilde kılıcın gücü, fetva makamından çıkan kararla keskinleştirilmişti.

Yavuz, Sefevi sorununu çözdükten sonra ülkedeki gayr-i müslimlerin; devletin dinsel bütünlüğünü bozdukları gerekçesiyle bazı tedbirler almıştı. Padişah bu sorunun çözüm yolu olarak iki alternatif düşünmüştü. Bunlardan birincisi; gayr-i müslimlerin, Müslüman

olmaları iken ikincisi ise katledilmeleriydi. Şeyhülislam Cemal Efendi bu duruma karşı çıkarak mürtedler yani İslam dininde dönenler için katl cezasının uygulanabileceğine dair fetva vermişti (Lybyer 2011: s. 227-228). Padişahın düşüncesini uygulayamamasında; ulemanın fetvası belirleyici olmuştu. Bu durum bize padişahın, ulemanın fetvasına ne kadar bağlı olduğunu da göstermektedir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde de ilmiye kökenli vezir-i âzamlar, Divân-ı Hümâyûnda alınan kararlarda ön plana çıkmışlardı. Belgrad'ın fethinin ardından, divanda yapılan toplantıda; Rodos üzerine herhangi bir seferin yapılıp yapılamayacağı müzakere ediliyordu. Divan üyeleri, mevsimin uygun olmadığı ile kale surlarının çok iyi korunaklı olduğu gibi gerekçeleri ileri sürerek sefere karşı çıkıyorlardı. Vezir-i âzam Pirî Mehmet Paşa ise seferin neden yapılması hakkında Kanuni'yi ikna ederek sefere çıkılmasını sağlamıştı (Yücel 2019: s. 20).

Osmanlılar, daha beylik döneminden itibaren hukuk kurallarını oluşturup siyasî kararları alırken, etraflarında bulunan ulemanın fikirlerini alarak hareket etmişlerdi. Devletin kurumsal yapıya kavuşmasıyla ilmiye sınıfının başına Şeyhülislamı atayarak (İnalcık 2016: s. 4) onların, fetvaları doğrultusunda hareket etmişlerdi.

Toplumsal buhranların bastırılıp suçların nasıl bir cezaya çaptırılacağına dair ulemanın vereceği fetva oldukça önemliydi. Kanunî döneminde 1527 ile 1560 yılları arasında sosyo-ekonomik nedenli huzursuzluklar yaşanmıştı. Bir süre sonra huzursuzlukların boyutu değişerek Safevî daîlerinin de gayretiyle siyasî ve dinî nitelikli ayaklanmalara dönüşmüştü. Ancak alınan tedbirlerle suçlular yakalanmıştı. Suçlulara ne gibi cezanın verileceği hakkında dönemin Şeyhülislamı Ebüssuûd Efendi'de fetva istenmişti. Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi ise suçluların idamı yönünde fetva vermişti (Emecen 2009: s. 182-183). Devletin en buhranlı döneminde ulemadan alınan fetva ile fitne ateşi söndürülüp imparatorluk genelinde huzursuzlukların yatışması sağlanmıştı.

3. Padişahların Ulema Üzerinde Mutlak İradelerini Hâkim Kılma Gayretleri

Osmanlı Devleti'nin idarî, askerî ve ilmî yönden teşkilatlanmasında önemli katkıları olan bir buçuk asır gibi uzun bir zaman bilgi ve tecrübeleri ile hizmet eden Çandarlı sülalesine Fatih Sultan Mehmet, devlet içerisindeki ağırlıklarına son vermişti (İpşirli 2021: s. 11). Çünkü Çandarlı ailesi; I. Murat ile II. Mehmet dönemleri arasında, devlet sistemi içerisinde kök salmışlardı. İktidarın belirlenmesinde önemli bir unsur olan yeniçeriler üzerinde de nüfuz sahibi olmuşlardı. Padişah yukarıdaki nedenlere bağlı olarak Çandarlı sülalesinin gücünü kırıp mutlak iktidarını güçlendirmek için tedbir aldı (Taneri 2019: s. 143). İlmiye kökenlilerin merkezî bürokrasideki güçlerini kanunnâmesi ile sınırlandırdı. Fatih, "hâkim-i mutlak olmuş" idari yapılanmayı, merkeziyetçi anlayışla güçlendirmişti (Mumcu 2007: s. 33). Şer'î hükümlerin alanını belirleyerek ulemanın sınırlarını net bir şekilde tanımlamıştı. Padişah, vezir-i âzamlık makamına yine ilmiye kökenlileri atamasına rağmen vezirlik makamına bazen ulema kökenlileri bazen de devşirme kökenlileri atamıştı. Bu durum vezir-i âzamlık makamına giden yolun vezirlikten geçmesine neden olmuş, bu da ulema ile ümera kökenlilerin rekabetine yol açmıştı (Taneri 2019: s. 76). Bu arada Fatih mutlak iradesi ile merkeziyetçi devlet yapısını oluştururken, ilmiye teşkilatında da yer alacakların belirli vasıflara sahip olması gerektiğini belirlemişti. Padişah, bir nevî kanunnâmesinde;

ulemanın görev ve sorumluluk alanlarını tanımlayarak onları, sistem içerisinde denetleyebilmişti (İnalcık 2016: s. 69). Ancak ilmiye sınıfının özerk bir yapısının olması; onların, denetiminde bazı sorunları da beraberinde getirmişti. Bu durumu da çözen Fatih Sultan Mehmet, bu sınıfı da kendi otoritesine tabii kılmıştı (İnalcık 2015: s. 136).

Osmanlı padişahları, ulemaya çeşitli muafiyetler vererek onlara, geçim sıkıntısı çektirmemeye çalışmıştı. Ayrıca cezalandırılmalarında bazı ayrıcalıklarda verilmişti. Seyfiye sınıfındakilere zaman zaman idam cezası verilirken, birkaç ulema haricinde bu sınıf mensuplarına idam cezası verilmemişti. Suç ve ceza bağlamında hareket edilerek azil ve sürgün gibi cezalarla sınırlı kalınmıştı (İpşirli 2021: s. 19). Bu istisnalar arasında padişah emriyle öldürülen ilk vezir-i âzam ise ilmiye kökenli Çandarlı Halil Paşa idi. Böyle bir cezanın verilmesinin nedeni ise "ibka-yı saltanat, ihyâ-yı vilâyet eceli içün ata ile oğul beyninde husunet ve kesafet eylemesi" olarak bilinmektedir. Yani Fatih Sultan Mehmet'in, ilk saltanatından çekilmesinde gösterdiği gayretti (Taneri 2019: s. 131). II. kez tahta geçen padişah, siyasî saiklerden dolayı katl emrini vermişti.

Yavuz Sultan Selim, Dukakin-zade Ahmet Paşayı önce azledip daha sonra vezir-i âzamlık makamına ikinci kez getirmişti. Ancak Çaldıran Savaşı dönüşünde yeniçerilerle işbirliği yaparak onları, isyana teşvik ettiği zannıyla padişahın hışmına uğramış, önce padişah tarafından hançerlenmiş daha sonra da katledilmişti (Mumcu 2007: s. 78).

Osmanlılarda ilk defa Kanunî Sultan Süleyman döneminde ulemanın temsil makamı olan Şeyhülislam azledilmişti. Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Efendinin, tasavvuf ekolünün önemli temsilcilerinden Mevlana, Muhyiddin-i Arabî gibi kanaat önderlerine dil uzatması azline yol açmıştı (Kazıcı 2011: s. 238). Merkezî yönetim, vezir-i âzamlara dahi ölüm cezası vermekten tereddüt etmemişti. Ancak ulemanın cezalandırılmasında yukarıdan da belirtildiği gibi ağır ceza verilmemişti. Sadece şeyhülislamlık makamının kuruluşundan yıkılışına kadar geçen zaman içerisinde üç Şeyhülislam idam edilmişti. İdam cezası verilmesine rağmen bunlara; iade-i itibarları verilerek şehit sayılmışlardı (Kazıcı 2011: s. 238).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin kuruluş harcında ilmin ve ilim adamlarının/ulemanın önemli bir yeri vardı. Osmanlılar; yönetim sistemlerini oluştururlarken, ulemanın fikrine önem vermişlerdi. İlmiye sınıfı, asırlardır devlet kadrolarına insan kaynağı oluşturarak sistemin en tepe noktalarına burada yetişenleri gönderirdi. Öyle ki merkezî bürokraside; padişahlardan sonra ikinci güce sahip olan vezir-i âzamların pek çoğu burada yetişmeydi. Bu sınıfın temsil makamı; Şeyhülislamların, uhrevî yetkileri nedeniyle de toplumda bir saygınlıkları bulunmaktaydı. Özellikle fetva makamı olmaları, ilmiye sınıfından gelmeleri, tahta geçecek padişah adayları (şehzade) ile daha çocukluk dönemlerinden itibaren bağ kurup onların, hocaları olmaları gibi nedenlere bağlı olarak, devlet teşkilatında hızlıca ilerlemişlerdi. Böylece yönetim sisteminin en önemli aktörleri arasında yerlerini almışlardı.

Osmanlı Devleti'nin kurumsal yapılanması ile içerideki ve dışarıdaki düşmanlara karşı bir direnç gösterilmesinde; vermiş oldukları fetvalarla ilmiye kökenli bürokratlar, devlet teşkilatının en önemli yapıtaşlarını oluşturmuşlardı. Devletin en hassas dönemlerinde

adlarından olumlu ya da olumsuz bir şekilde bahsettirerek siyasi otoritenin kararları üzerinde nüfuz sahibi oldukları gibi padişahların mutlak yetkilerini kısıtlayıcı ya da alınan kararları hükümsüz sayan fetvalar vermişlerdi. Siyasî iradenin; örfî kararlarını denetledikleri gibi bazen de örfî kararlar üzerinde de belirleyicilikleri dikkat çekmekteydi. Böylece bir nevi padişahların; iradesi ile idaresi üzerinde, oto kontrol görevini üstlenmişlerdi.

KAYNAKÇA

ABAY, Muhammed (2017). Kuran-ı Kerîm, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

AYAR, Talip (2014). Osmanlı Devletinde Fetvâ Eminliği (1826-1922), İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

AKGÜNDÜZ, Ahmet (1994). "Ebüssuûd Efendi", DİA, c. X, 365-371.

ALGÜL, Hüseyin (1981). İstanbul'un Fethi ve Fatih, İstanbul: Marifet Yayınları.

BARTHOLD, Wladimiroviç-FUAD, Köprülü (1984). İslâm Medeniyet Tarihi, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

BAŞGİL, Ali Fuat (1962). Din ve Laiklik, İstanbul: Yağmur Yayınevi.

BEYAZIT, Yasemin (2014). Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl), Ankara: TTK Yayınları.

BIYIKLI, Murat (2019). "Osmanlı Merkez Teşkilatında Ulemanın Mansıbının, Şeyhülislam ve Kadı Kararları Bağlamında Tahlili", Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (15): 91-115.

ÇULUK, Sinan ve KARACA, Yılmaz (2015). Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 139.

EMECEN, F. Mustafa (2009). Osmanlı Klasik Çağında Siyaset, İstanbul: Timaş Yayınları.

ERYILMAZ, Bilal (1992). Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İstanbul: İşaret Yayınları.

Fatih Kanunnâmesi, s. 36.

Gelibolulu Mustafa Ali, (2003). Künhü'l-Ahbâr Fatih Sultan Mehmet Devri (1451-1481), C. II, Çev. Hüdai ŞENTÜRK, Ankara: TTK Yayınları.

Gelibolulu Mustafa Âlî, (2015), Siyaset Sanatı Nushatü's-Selâtîn, (hzl. Faris Çerçi), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

GÜLTEPE, Necati (2019). Mührün Gücü İlk Türk-İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi, İstanbul: Kapı Yayınları.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip (1977). Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2272.

Hasan-ı Rumlu, (2020). Ahsenü't–Tevârîh, Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Yayınları.

IMBER, Colin (1998). "Erken Osmanlı Tarihinde ve Meşruiyet", Kanuni ve Çağı, (çev: Metin Kunt), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

IMBER, Colin (2006). Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650, (çev: Şiar Yalçın), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İbn Kemal, (1991), Tevârihi Âl-i Osman VII. Defter, (hzl. Şerafettin Turan), Ankara: TTK Yayınları.

İdris-i Bitlis-î,(2019). Heşt Behişt VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481), (çev. Muhammed İbrahim Yıldırım), Ankara: TTK Yayınları.

İNALCIK, Halil (1958). "Osmanlı Padişahı", SBF Dergisi, (13): 68-79.

İNALCIK, Halil (2008). Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi, Ankara, Cedit Neşriyat.

İNALCIK, Halil (2015), Adâlet Kitabı, Editör: Bülent Sarı, Selim Aslantaş, İstanbul: İstanbul, Yedi Tepe Yayınevi.

İNALCIK, Halil (2016). Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İPŞİRLİ, Mehmet (1988). "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar), Osmanlı Araştırmaları", (7): 273-285

İPŞİRLİ, Mehmet (2021). Osmanlı İlmiyesi, İstanbul: Kronik Yayınları.

KAZICI, Ziya (2011). İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

KÖÇ, Ahmet (2016). "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıfın Hayırseverliği: Ümera ve Ulema Vakıfları Üzerine Bazı Düşünceler", Balıkesir Unıversty The Journal of Social Sciences Institute, (35): 303-322.

KRİTOVULOS, Kritovulos Tarihi (1451-1467), (çev: Ari Çokana), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Lütfi Paşa, (2017). Asafnâme, Haz. Ahmet UĞUR, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

LYBYER, A. Howe (2011). Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Matrakçı Nasuh, Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561), (haz: Göker İnan), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: 118.

MUMCU, Ahmet (2007). Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, III. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Mustafa Nuri Paşa, (1992). Netayic Ül–Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, (Sadeleştiren, notlar ve açıklamalar ekleyen: Neşet Çağatay), Ankara: TTK Yayınları.

SAVAŞ, Saim (1996). "Fetvalar Işığında Osmanlı Sosyal Hayatı Hakkında Bazı Tespitler-II", Toplumsal barış Dergisi, (30), 40-45.

TANERİ, Aydın (2019). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı, Erdoğdu, Ankara: TTK Yayınları.

TANERİ, Aydın (2019). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Vezîriâzamlık (1299-1453), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.

TANSEL, Selahattin (2020). Yavuz Sultan Selim, Ankara: TTK Yayınları.

TURAN, Osman (2011). Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1939). "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mutalea", Belleten, (9), 99-106.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1977). "Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış veya Şüphe ile Örtülü Bazı Olaylar ve Bu Hususa Dair Vesikalar", Belleten, (163): 507-554.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (2011), Osmanlı Tarihi, X: Baskı, C. II, TTK Yayınları, Ankara: 2011, s. 276.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (2014). Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, Ankara: TTK Yayınları.

ÜNAL, M. Ali (2011). Osmanlı Tarih Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

YÜCEL, Yaşar (2019). Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl, Ankara: TTK Yayınları.

SOSYAL MEDYADA BİLGİLENDİRME ARACI OLARAK KULLANILAN İNFOGRAFİKLERİN GRAFİK TASARIM AÇISINDAN ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi. İbrahim YILMAZ
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi
https://orcid.org/0000-0001-6224-2118

ÖZET

Sosyal medya kullanıcılar arasında bilginin, haberin, görselin vb. paylaşımını kolaylaştıran ve dünya genelindeki diğer kişilerle etkileşimi sağlayan etkili ve değerli bir iletişim aracıdır. Sosyal medya kullanımının her geçen gün katlanarak artması, kullanıcı sayısının çoğalması ve görsel içerikli bilgilerin paylaşılması gibi birçok etkenin, infografiklerin tasarlanmasına olan ihtiyacı beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte içinde bulunduğumuz internet çağında bilgi patlaması denilebilecek bir olgu ile ve zamanın hızla ilerlemesiyle başa çıkabilmek için sık sık grafik tasarıma başvururuz ve etkin bir şekilde ondan istifade ederiz. İyi tasarlanmış infografikler karmaşık bilgileri anlamlandırır ve bilginin hızlı bir şekilde iletilmesini sağlar. İnfografik, sosyal medyadaki bir okuyucunun dikkatini çekmeyi başaran görsel bilgilendirmelerden birisidir. Karmaşık bir yazılı metnin önemli noktalarını görsel olarak tasarlayan bir infografik çalışması, sosyal medyada kolayca paylaşılabilen bir tasarımla dikkat çekmenin ve farkındalık oluşturmanın görsel bir yolunu sunmaktadır. Bir infografik, grafik ögelerin birleşimini kullanarak bilgilendirmek, ilgi uyandırmak, izleyiciyi bir sonraki adıma veya daha fazla bilgi aramaya yönlendirmek için işaretçi bir rol oynamaktadır. İnfografikler, sosyal medyada haber tüketicilerinin daha yüksek düzeyde akılda tutmalarına ve kullanılabilirlik için daha fazla görsel ve daha az yazılı içerik görüntülemelerine olanak tanır. Son yıllarda kitle iletişim aracı olmasının yanında diğer görselleştirme türlerinden farklı olarak karmaşık konuları basitleştirip düzenleyen, aynı zamanda daha geniş bir kitleye ulaşım sağlama amacı taşıyan bir araç olarak tasarlanmıştır. Sosyal medya alanında bilgi ile görsel iletişim arasındaki farkın ne olduğunun anlatılmak istenildiği net bir şekilde gösterilmelidir. Bu çalışmanın amacı TRT Haber ve Anadolu Ajansı tarafından 2020-2022 yılları arasında sosyal medyada yayınlanmış olan infografiklerin grafik tasarım açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnfografik, Grafik Tasarım, Sosyal Medya, Bilgilendirme

1. GİRİŞ

Her gün yenilenerek ve kullanıcı sayısı artarak gelişen sosyal medya mecralarında görsel olarak ciddi bir bilgi (haberler, reklamlar, e-posta, kitaplar, reklam panoları, tabelalar, videolar vs.) ile karşı karşıya kalıyoruz. Bu mecraların sundukları kolaylıklar yanında karşılaştığımız zorluk, gereksiz olan şeyleri filtrelemek, ilgili bilgilere odaklanmak ve önemli şeyleri hatırlamaktır. Günümüz bilgi çağında insanlar sürekli olarak yeni bilgiler bulma arayışındadır. Çoğu zaman aradığımız birçok bilgi peşinde bu ortam ve mecralarda kaybolup gitmekteyiz dense yeridir. Sosyal medya, insanlarla bağlantı ve iletişim kurmayı sağlayan platformlar seti olarak tanımlanır (Jue, Alcalde Marr, & Kassotakis, 2009). Sosyal medya, kullanıcıların çevrimiçi olarak birbirleriyle etkileşim kurma biçimini sağlamaktadır. Çevremizde ve dünya

genelinde neler olup bittiğini gerçek zamanlı olarak öğrenme, keşfetme ve uzak mesafedeki kişilerle iletişim kurma; aynı zamanda elimizin altında olan akıllı telefonlarla sonsuz denilebilecek bir bilgi erişimine ulaşma yeteneği vermiştir. Sosyal medyanın günlük hayatımızın ayrılmaz bir parçası olması ve günlük rutin işlerde sahip olduğu potansiyel ile kişisel ve toplumsal olarak etkisini gün geçtikçe daha çok hissettirmektedir. Günümüzde yaklaşık olarak 3 milyar insan sosyal medya kullanmaktadır. Bu da dünya nüfusunun %40'ının sosyal medyayı özellikle iletişim amacıyla kullandığı anlamına gelmektedir. Bu yaygın kullanımın sosyal medyanın iletişim üzerindeki etkilerinin ve görsel bilgilerin paylaşımının hızla arttığını göstermektedir. Sosyal medyanın popülaritesi ile birlikte infografikler genellikle herhangi bir sayıda konuyu kapsayan statik görüntüler veya basit web ara yüzleri olarak gelişmiş olması yanında, genellikle Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal ağların kullanıcıları arasında paylaşılmaktadır.

İnsanların iletişim kurma yöntemi ve bilgiye ulaşma şekli son yıllarda değişerek farklı alanlara yönelmiştir. Yeni iletişim ve teknoloji çeşitliliği insanların bilgi gönderip alabilmeleri konusundaki olanakları artırdı. Günümüzün genel itibariyle hızlı tempolu denilebilecek yaşamlarında insanlar son derece görsel bir formatta ortaya konan düzenli bilgilere ilgi gösterebiliyor. Sosyal medya kullanımındaki yükseliş bilgilendirme tasarımlarında önemli değişimlere neden olmuştur. Görüntülerin saniyeler içinde ilerlemesi ve daha küçük ekranlarda okunması veya görüntülenmesi ihtiyacı, kullanıcıların dikkatlerini çekme gibi olguları giderek daha önemli bir konu haline getirmiştir.

Bir resim bin kelimeye bedeldir sözü, bir resmin yazılı kelimeden daha hızlı ve etkili bir şekilde iletilebileceği anlamına gelir. Verileri görsel formatlara kodlayarak insanın bilişsel ilişkileri ve iletişim kalıplarına daha iyi hitap edilir hale getirir (Cleveland, 1994). Görüntüleri veya soyut düşünceleri içeren kavramları tanımlayan metin yazarları, görüşlerini ve haberlerini aktarmak için birçok kelimeye ihtiyaç duyarlar. Bir fotoğraf, sanat eseri, çizim veya grafikler genellikle olayları açıklayabileceğinden çok daha hızlı bir bakışla gösterebilmektedir. Haberin paylaşılması, doğası gereği sosyal bir süreçtir. Geçmişte insanlar sohbet yoluyla okudukları haberleri doğrudan paylaşırken, modern elektronik iletişim biçimleri insanların başkalarıyla anında, birden fazla platform üzerinden ve yakın sosyal çevrelerinin dışında olan kişilere ulaşabilecek şekilde bilgi paylaşmalarına olanak tanır (W.Kraft, Krupnikov, Milita, Barry Ryan, & Soroka, 2020). Bilgi grafiklerinin görsel bir dili olduğunu hatırlamak önemlidir. Kavram kelimelerle iletilmese de, görsel bir parçanın izleyicinin anlayabileceği doğru bir hikâye ile anlatılması gerekir. Görsel veya resimli haber bağlamında infografikler yalnızca görselleri göstermekle kalmaz, aynı zamanda verilerin gerçekliğini de içerir (Sukardani & Setianingrum, 2019). İnfografik, bilgi, kaynak ve verilerin grafik biçimine dönüştürülmesi, açık ve kolay anlaşılır hale getirilmesidir. Bu minvalde bu çalışmada, sosyal medya sayfalarında başarılı görsellerin kolayca kitlesel bir izleyici için nasıl anlaşılır hale getirilmesi gerektiği tasarım açısından ele alınmış; birinci aşamada literatür taraması yapılmış, ikincisinde ise TRT Haber ve Anadolu Ajansı tarafından 2020-2022 infografiklerin grafik tasarım açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

2. İNFOGRAFİK

İnsanlar, mağara duvarlarındaki piktogramlardan Mısır hiyerogliflerine ve modern işaretlerdeki ideogramlara kadar binlerce yıldır birbirleriyle iletişim kurmaktadırlar. En eski mağara resimlerinden günümüz veri görselleştirmesine kadar, insanlar her zaman bir bilginin temsili olarak grafik tasvirleri kullanmışlardır (Lankow, Crooks, & Josh, 2012). İnfografik (bilgi grafiğinin kısaltılması), işaretler, fotoğraflar, haritalar, grafikler ve çizelgeler içeren karmaşık bilgileri hızlı ve net bir şekilde sunan veri görselleştirmeleridir. İnfografikler, bir mesajı iletmek için veri ve grafiklerden elde edilen bilgileri bütünleştiren görsel temsillerdir. Bu görselleştirmeler, verilerin yorumlanmasına yardımcı olmak için sıklıkla kullanılır. Şu anda infografik için tasarım yönergeleri, göstergebilim ve grafik tasarımı içeren çeşitli disiplinlerin çatısı altında geniş bir şekilde bulunmaktadır (Naparin & Saad, 2017). Bilgileri ilgi çekici bir şekilde sunmak için görüntülerde ve veri görselleştirmelerinde pasta grafikler, çubuk grafikler, çizgi grafikler gibi ögeler kullanır. Birincil işlevi bilgileri bir araya getirmek ve organize bir şekilde bilgileri grafiksel olarak göstermek olan infografikler çizelgeler, grafikler, haritalar, diyagramlar ve tablolarla izleyicilerin bilgiyi kolayca alabilmelerine ve ondan spesifik ve/veya genel gözlemler yapabilmelerine imkân sağlar (Harris 1999: 198).

İnfografik, görsel öğrenmeyi sağlamak için verileri tasarımla birleştirir. Bu iletişim süreci, karmaşık bilgilerin daha hızlı ve kolay anlaşılır bir şekilde sunulmasına yardımcı olur. Bugün aşırı bilgi yüklemesi ve dikkat sürelerinin kısaldığı bir çağda, her büyüklükteki kuruluş, iç ve dış izleyicilere bilgi ve anlayışı hızlı bir şekilde sunmak için infografikleri kullanır (Smiciklas, 2012). Bilginin anlaşılması ve araştırmanın erişimine rahat ulaşılmasına değer katmasının yanında, metinden farklı olarak bir infografikten öğrenilen şeyin akılda tutma olasılığı daha yüksek olacaktır. (Scott, Fawkner , Oliver, & Murray , 2016). New York merkezli bir görsel iletişim ve pazarlama şirketinin dünyada infografiklerin durumu hakkında 100 işletme ve 1100 tüketiciye yapmış olduğu anket çalışmasında, katılımcıların %61'i infografiklerin öğrenme ve bilginin akılda kalma oranının yüksek olduğunu belirtmiştir (URL 1).

Görsel 1. Bir İnfografiğin Anatomisi

Kaynak: The Power Book Infomation, 2012

1786 gibi erken bir tarihte, William Playfair, uluslararası ticareti ayrıntılı olarak anlatan tablolar, grafikler ve diğer görsel bilgilerden oluşan bir koleksiyon olan Ticari ve Politik Atlas'ı yayınladığında, uygulama ve politikayı etkilemek için infografikler kullanmıştır (Spence & Wainer, 2006). Kırım Savaşı sırasında İngiliz Ordusunun ölüm nedenlerini göstermek için Florence Nightingale tarafından oluşturulan infografikler Viktorya dönemine kadar uzanmaktadır (Jue, Alcalde Marr, & Kassotakis, 2009). Günümüzde infografikler büyük ölçüde kitle iletişim araçlarıyla ve kavramları kolayca anlaşılır hale getirme kavramıyla ilişkilendirilmektedir.

İnfografikler, istatistikleri veya araştırma bulgularını iletmenin etkili bir yoludur. Veri görselleştirmenin iş avantajlarından bazıları şunlardır:

- **Kısalık** - İnfografikler kısa, öz ve hedef kitlenin büyük miktarda veriyi hızla anlamasına yardımcı olur.
- **İç Yüzünü Anlama** - Veri görselleştirme, hedef kitlenin sayılar içindeki hikâyeyi görmesine yardımcı olur.
- **Eylem** - İstatistiksel bilgi grafikleri, daha hızlı karar vermeye, taktik uygulamaya ve rehberlik etmeye yardımcı olabilir.
- **Katılım** - Veri görselleştirme, kuruluşunuzdaki insanların daha fazla ilgisini çekebilir ve daha fazla çalışanın fikir üretmeye, problem çözmeye vb. katılmasına yardımcı olur (Smiciklas, 2012).

3. İNFOGRAFİK MEDYA TÜRLERİ

İnfografiklerde veri görselleştirmeleri olarak ifade edilmesine ve aynı veri kümesini temsil etmek için kullanılabilecek birçok görselleştirme türü vardır. Bu nedenle konum, boyut, şekil ve renk gibi grafiksel özellikleri dikkate alarak veri seti ve bilgi grafiği için uygun görselleştirmeyi belirlemek çok önemlidir (Ru & Ya Ming , 2014). Tasarımcılar için altı farklı infografik medya formatı mevcuttur. Çevrimiçi gördüğümüz infografiklerin çoğu statik görüntüler olsa da, birçok tasarımcı hikâye anlatımı ve veri görselleştirmeyi farklı şekillerde kullanmaya başlamıştır (Krum, 2014).

1-Statik İnfografikler: İnfografik tasarımının en basit ve en yaygın şeklidir. Grafikler, çizelgeler, haritalar ve diğer görsel öğeler biçiminde zorlu kavramlar sunarak metin ve görüntüleri birleştirir. Bu infografikler, kullanıcı girişi gerektirmeyen hareketsiz görüntüler içerdiğinden, sabit kaynaklar olarak hizmet eder. Nihai tasarım, çevrimiçi kolay dağıtım ve kâğıda yazdırma amacıyla bir görüntü dosyası olarak kaydedilir. Çoğu yazılım uygulaması, bir tarayıcıda veya PDF dosyası olarak kolay görüntülemede nihai tasarımı statik bir görüntü dosyası (JPG, PNG, GIF ve benzeri) olarak kaydetme özelliğine sahiptir (Krum, 2014).

2-Yakınlaştırmalı İnfografikler: Yakınlaştırma infografikleri, çevrimiçi büyük, statik infografiklere etkileşimli bir katman ekler ve okuyucuların ayrıntıları okumalarında kolayca yakınlaştırmalarına olanak tanır. Büyük bir tasarımın boyutu küçültülmüş, böylece tüm tasarım aynı anda ekranda görülebilmiş ve yakınlaştırma kontrolleri, okuyucunun küçük detayları net bir şekilde görebilmesini sağlamak için kullanılabilir hale getirilmiştir.

3- Tıklanabilir İnfografikler: Tasarımın belirli bölgelerini HTML bağlantılarıyla tıklanabilir hale getirerek statik infografik tasarımlara bir kullanıcı ara yüzü katmanı da ekler. Bu ara yüz

genellikle, bir URL adresine tıklanabilir olarak piksel konumlarına göre statik görüntünün belirli bölgelerini tanımlamak için web tarayıcısı tarafından yorumlanan bir HTML görüntü haritası olarak oluşturulur (Krum, 2014).

4-Hareketli İnfografikler: Animasyonlu infografikler, okuyucu izlerken tasarımda bir miktar hareket veya değişiklik yaratır. Bir çubuk grafikteki çubukların büyümesi, renk değişimi veya animasyonlu bir karakter olabilir. Hareketli grafik, statik veya etkileşimli infografiklerin yapabileceğinden farklı bir şekilde insanlarla etkileşim kurma yeteneği konusudur (Lankow, Crooks, & Josh, 2012).

5-Videolu İnfografikler: YouTube veya Vimeo gibi video paylaşım sitelerinde kullanılabilirlik kolaylığı nedeniyle çevrimiçi olarak hızla ivme kazanmakta. Bu sitelerden tamamen oynatılabilir videoları bloglara ve sosyal medya gönderilerine yerleştirme yeteneği, video infografiklerin trafiğinde ve pazarlamacılar nezdinde muazzam bir değer artışına neden olmaktadır.

6-Etkileşimli İnfografikler: Okuyuculara görüntülenen veriler veya görselleştirme üzerinde kontrol sağlayan tasarımlardır. Geleneksel infografiklerin aynı ögelerini alır ve görsel içeriği daha dinamik hale getirmek için hareketli özellikler ekler. Testler, hesap makineleri ve anketler gibi etkileşimli içeriklerle ve tıklanabilir animasyonla birleştirerek kullanıcıların bilgileri kendi hızlarında keşfetmelerine olanak tanır (URL 2).

3. İNFOGRAFİKTE KULLANILAN GRAFİK TASARIM ÖGELERİ

Grafik sanatı ve tasarım, mağara resimlerinden modern çağın göz kamaştırıcı neon tabelalarına kadar insanlık tarihini kapsar. Hem tarihinde hem de yirmi birinci yüzyıldaki görsel iletişimin nispeten yeni açılımlarında, reklam sanatı, grafik tasarım ve güzel sanatlar arasında bazen bulanık bir ayrım ve örtüşen bir ilişki vardır: Ortak unsurların, teorilerin, ilkelerin, uygulamaların ve dilin çoğunu paylaşırlar. Grafik tasarımın özü, bilgiyi temsil etmekte, fikirlere, ifadelere ve duygulara biçim vermekte ve insan deneyimini belgeleyen eserlere şekil vermekte yatar (Rajakumar, 2009). Grafik tasarım, iletişim tasarımı olarak da bilinir. Grafik tasarımcılar, elle veya bilgisayar yazılımı kullanarak görsel kavramlar oluşturan görsel iletişimcilerdir. Görüntüler, kelimeler veya grafikler içeren hem fiziksel hem de sanal sanat formları aracılığıyla tüketicilere ilham vermek, bilgi vermek veya onları cezbetmek amacıyla fikirlerini iletirler.

İnfografik tasarımı yapmak için bilgilerin analizleri yapılmalı, birden fazla bilgiyi sentezlemeleri ve infografikteki sınırlı alana nelerin dâhil edileceğine karar verme ve değerlendirmeler yapma gereksinimi nedeniyle daha üst düzey düşünme becerileri geliştirilmelidir. İletmek istediklerini, verileri veya bilgileri göz önüne alındığında anlamlı olan infografik türünü ve dâhil edilebilecek herhangi bir tasarım ögesini düşünmelidir (Smith & K. Robertson, 2021). İnfografiklerin grafik tasarım açısından incelenebilmeleri için şu beş ögeye ayrılmıştır.

1- Başlık: Başlık, sunulan içeriği yansıtan herhangi bir materyaldeki en önemli unsurdur. Okuyucuları zorlamak ve daha fazla görmek istemelerini gerçekleştirmek için bir fikir

vermelidir. İnfografiklerin okunması için saniyeler içinde yakalaması gerektiğini ve izleyicilerin birçoğunun görebilmesi amacıyla başlığa olduğundan daha fazla dikkat edilmesi gerekir.

2- Tipografi: Bir infografik tasarlamanın en önemli fakat en az düşünülen kısımlarından birisi tipografidir. Nihayetinde doğru yazı tiplerini seçmek son derece zordur. Tipografinin grafik tasarımda iki temel amacı vardır: Birincisi, okunaklılığı teşvik etmek; ikincisi ise bir tasarım parçasının mesajını, tonunu ve hissini iletmeye yardımcı olmaktır. Yazı tipi seçimi, boyut, gövde metni, beyaz boşluk ve yerleşim gibi özelliklerin doğru olacak şekilde kullanılmaları gerekir.

3- Renk: Renk, tasarımcıların görsel ara yüzlerdeki renk şemaları aracılığıyla iletişim kurmak amacıyla kullandıkları kurallar ve yönergeler topluluğudur. Doğru bir renk şeması, üzerinde çalıştığınız tasarımınızı çok yönlü olarak geliştirebilirken, zayıf bir renk şeması, tasarım öğesinin yanlış yorumlanmasına neden olabilir. Her rengin kendine özgü bir anlamı vardır ve bu nedenle infografik tasarımlarda renkler de vazgeçilmezdir (URL 3).

4- Piktogram: Piktogramları kullanmak, karmaşık verileri veya bilgileri basitleştirmenin yanı sıra, verilerinizi daha akılda kalıcı ve aynı zamanda dikkat çekici bir görsel haline getirir. İnfografikte yüzdeleri veya oranları vurgulamak, anket sonuçlarını özetlemek ve proje durum raporlarındaki veya kurumsal hedeflerdeki ilerleme oranını göstermek gibi durumlarda kullanılmaktadır (URL 4).

5- İllüstrasyon: İllüstrasyon, çeşitli ortamlarda yayınlanmak üzere tasarlanmış bir metnin, kavramın veya fikrin görsel temsilini oluşturur. İnfografiklerde kullanılan illüstrasyonun asıl amacı izleyicinin dikkatini çekmektir. Tasarım çalışmalarında iletişimin sağlanabilmesi ve anlaşılabilmesi için uygun çizim teknikleriyle oluşturulması ve konunun içerikle kurgulanarak resmedilmesini gösterilir.

4. TRT-HABER VE ANADOLU AJANSI'NIN SOSYAL MEDYADA YER ALAN İNFOGRAFİKLERİNİN İNCELENMESİ

Bu çalışmanın son aşaması, literatür taramasında ortaya çıkan kriterlere uygun olarak 2020-2022 yılları arasında TRT Haber ve Anadolu Ajansı'nın sosyal medya platformlarında güncel haberlerden oluşan infografikler seçilerek tasarımın 5 önemli ögesini oluşturan unsurlar (başlık, tipografi, renk, piktogram ve illüstrasyon) açısından analizleri yapılmıştır.

Görsel 2. TRT Haber Dünya Sigara Bırakma Günü
Kaynak: URL 5

Görsele 2'de ilk bakıldığı zaman başlık konuyu anlatacak şekilde serifsiz bir tırnak font ile vurgulanmaya çalışılmıştır. Başlık sağ blokta kendi alanı içinde beyaz zeminde ön plana yazılmasıyla rahat okunabilmektedir. İstatistiksel veri bilgilerinin küçük puntolarla yazılması ve yazı karakterinin yeterince büyük olmaması daha kısa sürede okunmayı zorlaştırmaktadır. Kırmızıdan siyaha geçişte rengin görsel uyumu devam etmiştir. Kullanılan illüstrasyon konuya uygun bir şekilde içeriklerle görselleştirilmiştir. Bu nedenle infografik daha uzun ve karmaşık bir anlatıma sahip değildir.

Görsel 3. TRT Haber, İnternet ve Sosyal Medyada Zaman Bilgisi
Kaynak: URL 6

Görsele 3'de incelendiğinde, kesin ve anlaşılır bir dilin kendine özgü özellikleri ile güncel rakamlar eşliğinde sayısal bilgiler verilmiştir. Başlığın uzun olmasıyla okunmayı zorlaştırmasına rağmen önemli ve vurgulanması gerekli olan kısmı bold yazı tarzında yapılmıştır. Rakamların yeteri kadar büyük olmaması ve yazıların küçük olması nedeniyle verilen bilginin okunmasında zorluk çekilmektedir. Sayısal bilgilerin üzerindeki ikonlar konunun içeriğiyle uyumlu olarak sunulmaktadır. Kendi içerisinde sadece bilgi içeren bölümlerde soğuk renk kullanılmasıyla içeriklerin kolay dikkat çekmelerine vurgu yapmıştır.

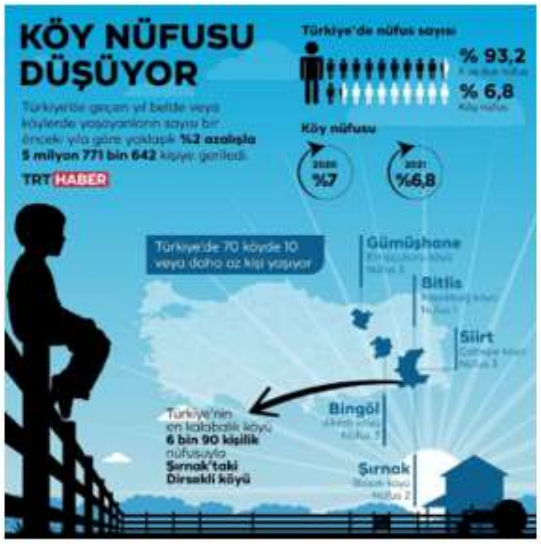

Görsel 4. TRT Haber, Köy Nüfusu Düşüyor
Kaynak: URL 7

Görsele 4'de incelendiğinde, ön planda görselin içinde yer alan yazıların yoğun kullanılması başlığın kaybolmasına yol açmıştır. Mavi zemin içinde siyah yazıların zıtlık oluşturması kontrast özelliğini sağlamıştır. İnfografiklerde görselleştirilen hikâye anlatımı, aktarılacak bilgi ve rakamlar oldukça fazla verilmiştir. Görselde kullanılan illüstrasyon konuyu yeterince anlatmasına rağmen, verilmek istenilen mesajın ve bilgilerin izleyici açısından karışık denilebilecek içeriklere göre oluşturulmuştur.

Görsel 5. Anadolu Ajansı, Türkiye'nin Turizm Geliri
Kaynak: URL 8

Görsele 5'de incelendiğinde, başlığın zeminle birlikte zıt renkler şeklinde kullanılması rahat okunabilirliğini sağlamıştır. Tasarım öğesi açısından bütünlüğü vermesiyle birlikte istenilen bilgi ve mesajın görseli etkili olmuştur. Renkler kullanım paletine uygun ve resim illüstrasyon tekniği bakımından konu hakkında bilgilendirme yapmak amacıyla hedef kitleye yöneldiği ve aynı zamanda dikkat çeken bir çalışmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Yetersiz sayıda piktogramın ve bazı rakam bilgilerinin kullanımı oldukça küçük olması nedeniyle görselin okunabilirliğini zayıflatmıştır.

Görsel 6. Anadolu Ajansı, Atmosferdeki Karbondioksit Oranı
Kaynak: URL 9

Görsele 6'de incelendiğinde, başlıktaki yazı karakterinin beyaz zeminde kahverengi kullanımı kontrast açısından net ve rahat okunmasını sağlanmıştır. İllüstrasyon çiziminde belli oranlarda renk tonlarının yer alması görsel açıdan bir bütünlük oluşturmuştur. Uzun anlatımdan daha çok verilere odaklanan içerik örüntüsüyle yukarıdan aşağıya net bir şekilde ve takip etmesi kolay bir infografik ortaya konmuştur. Kullanılan illüstrasyonun tema ile uygun bir şekilde görselleştirilmesi okuyucunun konuyu daha rahat anlamasına imkân sağlamıştır.

5. SONUÇ

İnfografik, veri ve kavramların görsel bir temsilidir. Karmaşık bir bilgi yığınını bileşenlerine ve ilişkilerine ayırarak temel verileri açık ve anlamlı bir biçimde iletir. Grafikler, tablolar, çizelgeler, haritalar ve gösterge tabloları görsel biçimde nicel bilgileri temsil eden verilerin görselleştirme eğiliminin bir parçasıdır. İnfografik tasarımı her şeyden önce veri görselleştirme aktarımını taşıyabilecek bir deneyime sahip olmalıdır. Verileri doğru yansıtan tasarım detayları ile birlikte ilgi çekici ve anlaşılır bir genel tasarımla infografiklerin ana işlevi yerine getirilmiş olacaktır. İyi bir infografik tasarımı, veri görselleştirme tasarımıyla birleştirilerek kısa ve net bir görselle anlatılması gerekir. Sosyal medya platformlarında paylaşılacak infografik tasarımları oluşturulurken görsel anlamda şu özelliklere dikkat edilmelidir: Rakamlar sayısal

veri içeriklerinden oldukça fazla dağınık ve bozulma olmadan aktarılmalıdırlar. Verilerin doğru ve net olacak bir şekilde anlaşılır görsellerle desteklenmeleri gerekir. İllüstrasyon çizimlerde detaylara girilmeden konuyu anlatan uygun ve önemli referans noktaları çizilerek gösterilmelidir. Renkler bilgi aktarmada anahtar bir rolü olmasında dolayı renk paleti kuralına göre seçilmelidirler. Bununla birlikte konuya uygun renk tonları ve değerleri kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

Cleveland, W. S. (1994). *The Elements of Graphing Data.* AT&T Bell Laboratories.

Jue, A. L., Alcalde Marr, J., & Kassotakis, M. (2009). *Social Media at Work: How Networking Tools Propel Organizational Performance.* 44.

Krum, R. (2014). *Cool Infographics Effective Communication with Data Visualization and Design.* (31, Dü.) Published by John Wiley & Sons, Inc.

Lankow, J., Crooks, R., & Josh, R. (2012). *Infographics: The Power of Visual Storytelling.* John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey.

Rajakumar, P. (2009). *The Story of Graphic Design Textbook for Class XI.* National Council of Educational Research and Training.

Ru, G., & Ya Ming , Z. (2014). Infographics Applied in Design Education. *2014 IEEE Çalıştayı on Advanced Research and Technology in Industry Applications (WARTIA)* (s. 985), IEEE.

Smiciklas, M. (2012). *The Power of Infographics.* USA: Pearson Education.

Smith, J. M., & K. Robertson, M. (2021). (Info)Graphically Inclined: A framework of Infographic Learning. *The Reading Teacher*, 439-449.

Spence, L., & Wainer, H. (2006). *Introduction to Playfair's Commercial and Political Atlas and Statistical Breviary.* Cambridge University Press.

Sukardani, P. S., & Setianingrum, V. (2019). Visual Storytelling of Infographic Design in News Media: A Comparative Study on Online Media Platforms in Indonesia. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*(380), 111.

W.Kraft, P., Krupnikov, Y., Milita, K., Barry Ryan, J., & Soroka, S. (2020). Social Media and the Changing Information Environment: Sentiment Differences in Read Versus Recirculated News Content. *Public Opinion Quarterly, 84*, 195-215.

İnternet Kaynakları

URL 1: https://infographicworld.com/project/the-state-of-infographics-2017/ (02.02.2022)

URL 2: https://infographicworld.com/interactive-content-services/ (07.02.2022)

URL 3: https://www.entrepreneur.com/article/336648 (09.02.2022)

URL 4: https://www.easel.ly/blog/how-to-make-pictograms/ (12.02.2022)

URL 5: https://www.facebook.com/photo.php?fbid=321524993343208&set=pb.100064571294471.-2207520000..&type=3 (11.02.2022)

URL 6: https://www.facebook.com/photo.php?fbid=312281737600867&set=pb.100064571294471.-2207520000..&type=3 (02.02.2022)

URL 7: https://www.instagram.com/p/CZoq1fPICdu/ (01.02.2022)

URL 8: https://www.facebook.com/anadoluajansi/photos/4814372281943789 (12.02.2022)

URL 9: https://www.facebook.com/anadoluajansi/photos/4768979883149696 (12.02.2022)

JEAN-MICHEL BASQUIAT VE KEITH HARING YAPITLARININ GRAFFITI, SOKAK SANATI VE YÜKSEK SANAT ARASINDA BİR KÖPRÜ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Doktora Öğrencisi, İPEK ERGEN
Işık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
0000-0001-8876-9727

ÖZET

Graffiti, kamuya açık alanlarda, çoğunlukla izinsizce uygulanan bir tür görsel iletişim ve ifade şeklidir ve sokak kültürünün önemli bir parçasıdır. Çoğunlukla vandalizm ile bağdaştırılan yasa dışı bir uygulama olarak graffiti ve bağlantılı sokak kültürü, kimliğini genel beğeni ve kabulün dışında yer alan asi doğası üzerinden şekillendirmiştir ve bu durum bir sanat formu olarak kabul edilirliği veya sanat dünyası ile kurduğu bağları çelişkili hale getiren unsurlardan biridir. 1970'li yıllarda, sokak kültürü ile bağlantılı yaşam biçiminin ve ifade şekillerinin kitlelerin ilgisini çekmeye başlaması ile gelen tanınırlık ve kabul aşamaları; bizzat sokakta veya sokağın ruhundan ilham alarak üretilmiş sanat türlerinin genişleyen bir izleyici kitlesine hitap etmeye başlaması ile sonuçlanmıştır. 80'li yıllarda ise graffiti bir sanat formu olarak kabul görmeye başlamış, aynı dönem sokakta doğan bu alt kültürler ile sanat dünyası arasında var olan sınırlar silikleşmeye başlamıştır. Bu sınırlara müdahale ederek iki uç arasında bir köprü niteliği gördüğü düşünülen iki sanatçı; Keith Haring ve Jean-Michel Basquiat, dönemin bu yeni kurulan bağlantıları merkezine koyan tartışmalarının değişmez öznesi olmuşlardır. Basquiat ve Haring, bu çevrelerde bulunmuş, bu çevrelerden beslenmiş ve bizzat sokakta üretmiş, nihayetinde bu deneyimlerini atölye ortamına taşımış sanatçılar olarak, iki tarafa da ait olmadan, bu dünyalar arasında bir köprü görevi görmüşlerdir. Günümüzde sokak kültürü, yeraltı kültürü ile bağlantılı yaratımlar sanatsal üretimlere ilham vermenin ötesine geçerek, bizzat birer sanat formu haline evrilmiştir. Bu çalışmanın amacı, bu iki sanatçının yapıtlarının bu dönüşüm bağlamında irdelenmesi, sürecin ve sürece dair hala devam etmekte olan tartışmaların bu iki sanatçı üzerinden ortaya koyulması ve böylelikle günümüz sanatında bu tarz üretimlerin yerinin irdelenmesidir.

Anahtar Kelimeler : Graffiti, sokak sanatı, Keith Haring, Jean-Michel Basquiat

1.GİRİŞ

Duvarlara işaretler, semboller, yazılar kazıyarak kendini ifade etme veya çevre ile iletişim kurmanın tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenmektedir. İnsanlar yüzyıllardır fikirlerini, duygularını, hatıralarını, vermek istedikleri mesajları, başka insanların da görebileceği yüzeyler üzerinde görünür hale getirmeyi seçmiştir ve "kazıma" anlamına gelen italyanca "sgraffio" sözcüğünden türemiş graffiti terimi genel olarak bu kazınmış işaretlere refere etmektedir. Terimin kapsadığı uygulamaların tarihi, antik şehirleri, yazının icadını içerecek kadar geriye gitmekte, kimi uzmanlar tarafından ise mağara duvarlarına bırakılan ilk izler ilk graffiti formu olarak kabul edilmektedir (Ross, 2016, s.11). Etimolojik kökeni açısından antik dönem kalıntıları ile özdeşleşmiş bir terim gibi görülse de, graffiti sözcüğünün anlamı 1877 yılında o dönemde kamusal alana yapılmış karalama ve ham çizimleri de içerecek şekilde genişlemiştir (Harper). Günümüzde bu terim "basit izlerden komplike ve renkli kompozisyonlara kadar herşeyi içeren yirminci yüzyıl kent çevresi ile özdeşleşmiştir" ve artık yaygın kullanımı günümüzde şehirlerin, kamusal alanın çeşitli yerlerini kaplayan kimi karakteristik özelliklere sahip uygulamaları içermektedir (Manco, 2002). Kamusal alanda, çoğunlukla kimliği gizli kişi veya gruplar tarafından, anonim şekilde, duvar benzeri yüzeyler üzerine ve genelde izinsizce yapılan yazı ağırlıklı uygulamalar, günümüzdeki yaygın kullanımıyla graffiti sözcüğünün tanım sınırları içerisinde kalmaktadır ve bu sözcük sokak kültürü, yeraltı kültürü ile bağlantılı kimi alt kültürler ile özdeşleşmiş durumdadır.

2. BİR İFADE BİÇİMİ OLARAK GRAFFİTİ

Graffiti, günümüzde sokak kültürüyle, çetelerle, suçla, yasa dışı ifade biçimleriyle özdeşleşmiş bir uygulamadan, kitleler ve kurumlarca kabul edilmiş bir sanat formu olmaya evrilmiştir. Bu dönüşüm graffiti adına yapılmış çoğu tanımlamayı günümüzde geçersiz veya yetersiz bırakmaktadır. Örnek olarak bir ansiklopedik tanımlamaya bakıldığında; "bir kişi veya grup tarafından kamusal alanın izinsizce işaretlenmesini kapsayan genellikle yasa dışı olan bir tür görsel iletişim" açıklamasına rastlanmaktadır (Curry). Günümüz sanatının kapsamı ve içerisinde yer edinen farklı alt kültürlere ait uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda, özellikle graffiti gibi yeraltı kültürü referanslı ve özünde yasa dışı uygulamaların kurumlar altında sergilenir hale geldiği günümüz koşullarında bu tanım yetersiz ve tek taraflı kalmaktadır. Özellikle paylaşılan örnekte de olduğu şekilde genelleme eğilimindeki tanımların vurguladığı "yasa dışı" olma durumu artık kurumlar altında sergilenen graffiti yapıtları ile

bağdaşmamakta, bu gelişmeler de bu tanımları en az bir kurum çatısı altında sergilenen graffiti yapıtları kadar tartışmalı bir hale getirmektedir. Aynı durum galeri ve müzelerin sergi ve koleksiyonlarında yer almaya başlayan graffiti sanatçıları için de geçerlidir; "profesyonel sanatçılar olarak ün kazanan ilk graffiti sanatçıları" kabul edilen ve "şöhretleri diğerlerini kat kat aşan" iki sanatçı olarak Jean-Michel Basquiat ve Keith Haring ise her dönem bu tartışmaların odağındaki isimler olmuşlardır (Pearlman, 2003, s.18). Farklı bir bakış açısı sunan bir başka tanımda ise graffiti; "kendini graffiti topluluğuna ait olarak tanımlayan veya bu topluluğa kabul edilmiş olarak tanımlanan aktif üyeler tarafından, kamuya açık şekilde üretilmiş yapıtlar" şeklinde açıklanmıştır (Bloch, 2012, s.113). Yine bu tanım, günümüz kentlerinde, kamusal alanda karşılaşılan graffiti örnekleri ve türün ilk ortaya çıkış biçimi ile örtüşse de, sanat dünyası içinde yer alan graffiti uygulamalarını kapsamakta yetersiz kalmakta, graffitiyi genel kabul edilen yaygın algılanış biçimiyle sunan tanımlamalarda olduğu gibi, son yıllarda kurulmaya başlanan graffiti – yüksek sanat bağlarını ve nihayetinde gerçekleşen kurumsallaşmayı tanım dışında bırakmaktadır. Buradan yola çıkarak, sokakta gerçekleşen çoğu uygulamanın, yasal durumundan bağımsız şekilde sahip olduğu dinamik, akışkan, değişken doğasının, bir tanım sınırları içerisinde kalmayı da zorlaştırdığı söylenebilmektedir.

Graffiti uygulamalarının aldığı kurumsal destekler ardından gelen değişim ve kabulleniş gerçekleşmeden veya graffiti bir ifade biçimine dönüşmeden önce, sokaklarda görülmeye başlayan ilk örnekleri basit işaretlemeler şeklinde olmuştur. Tag adı verilen bu uygulamalar, kimi zaman tek başına, bir duvar, bir toplu taşıma aracı, bir direk veya trafik lambası üzerinde, kimi zaman ise binaları veya onlarca metrelik trenleri kaplayan uygulamalara eşlik eden imzalar şeklinde görülmektedir. Ağırlıklı olarak tercih edilen malzemesi, dış koşullarda ve zamanla yarışırken tanıdığı kullanım kolaylığı açısından sprey boya veya kalın uçlu keçeli kalemler olan bu uygulamalar, kimi zaman fırça yardımı ile de yapılabilmektedir. Geleneksel anlamda tag hareketi ilk olarak 1960'lı yıllarda, Amerika Birleşik Devletleri'nde, bir grup gencin isimlerinin arkasına adreslerinde yer alan numaraları ekledikleri belli bir şablonla yaratılmış türevler olarak başlamış ve hareketin en popüler örnekleri TAKI 183, JULIO 204 ve TRACY 168 tagleri olmuştur (Huertas, 2016, s.1). Bu spesifik şablonu oluşturarak kitleleri etkileyen söz konusu trendi başlatan ilk kişi, pek çok kaynağa göre de günümüzde yaygın kabul gören tanımıyla graffitinin ilk uygulayıcısı olarak geçen TAKI 183 mahlaslı kişidir. İsmini ve yaşadığı sokağın numarasını dondurma araçlarının üzerine yazmaya başlayan ve bir şekilde yaygınlaşan bu uygulamayı başlatan kişi olan TAKI 183'ün ismi, 1971 yılında yayınlanan bir New York Times gazetesi makalesinde geçmiştir. "Taki 183 Spawns Pen Pals" başlığıyla popüler gazetede yer

alan bu makalede tag hareketini başlatan gençle ilgili pek çok detay paylaşılmış, ardından aynı yöntemi kullanan pek çok taklitçisinin türediği belirtilmiştir (New York Times, 1971, s.37). Graffiti kültürünün yaygınlaşmasını sağlayan önemli etkenlerden biri de bu makaleden yüzlerce gencin ilham alması olmuştur (Lombard, 2013, s.93).

Graffiti ve sokak sanatı, şehirde, hayatın içinde, geniş kitleler tarafından tanınırlık edinmeye devam ederken; bizzat sokakta yapılan, ya da sokağın ruhundan ilhamla yaratılan diğer sanat türleri de gittikçe genişleyen bir izleyici kitlesine hitap etmeye başlamıştır. Sokaktan atölye ve galeri ortamına taşınan veya doğrudan atölye ortamında üretilen sokak sanatı kavramı da bu dönemde yaygınlaşmaya başlamış; böylece sokak kültürü ve yüksek sanat arasındaki sınırlara müdahale eden kimi sanatçılar aracılığıyla bu ayrım yerini kurulan yeni bağlara bırakmıştır. Bu bağların kurulmasında kilit nokta olduğu düşünülen iki sanatçı; hem yeraltı ve sokak kültürünün, hem de sanat dünyasının içerisinde yer alarak iki dünyanın da birbirine açılmasında rol oynayan Jean-Michel Basquiat ve Keith Haring olarak kabul edilmektedir.

3. SOKAK KÜLTÜRÜNÜN SANAT DÜNYASINA AÇILMASI

Jean-Michel Basquiat ve Keith Haring; üretimleri, tavırları ve kendilerini konumlandırdıkları yer açısından sokak kültürünün sanat piyasasına, sanat dünyasının da sokak kültürüne açılmasını sağlamış sanatçılardır. Sokak deneyimlerini tuval üzerine ve galeri ortamına taşıyan iki sanatçı da, dönemlerinin diğer graffiti sanatçılarını ve yetiştikleri ortamı aşan ünlerine rağmen, bu sanatçılarla ortak projeler yapmaya ve galeri sergilerinde onlarla birlikte yer alarak graffiti kültürünün, bu kültürle bağlantılı sanatçıların görünürlüğünü arttırmaya devam etmişlerdir (Pearlman, 2003). Bunun yanı sıra yapıtlarında kullandıkları sokak kültüründen alınma yöntem ve semboller, sanat dünyası ve bağlantılı olarak farklı bir izleyici kitlesinde sokak kültürü, graffiti ve sokak sanatına ait öğelerin merak uyandırmasına yol açmıştır.

Sokak ruhunu taşınabilir yüzeylere, atölye ortamına ve galeri, müze gibi kurumlarda gerçekleşen etkinliklerine taşımak isteyen sanatçıların ilk başvurdukları yöntemlerden biri graffiti ve sokak sanatı ile özdeşleşmiş kimi öğeleri çalıştıkları farklı yüzey ve ortamlara taşımaktır. Bu kimi zaman açık havada ve geniş duvar yüzeylerinde kullanım kolaylığı sağlayan sprey boya gibi malzemelerin tuval gibi farklı alanlar üzerinde kullanımı veya sokak koşullarının getirileri sonucu hızlı uygulama yapma gerekliliğinden doğan sıçramış, şeritler

halinde izler bırakarak akan boya görüntülerinin, kendiliğinden oluşmadığı durumlarda dahi bir estetik öğe olarak kullanılması şeklinde gerçekleşmiştir. Kimi zaman ise, Jean-Michel Basquiat örneğinde olduğu gibi, tag uygulaması veya kral tacı sembolü gibi graffiti kültürüyle özdeşleşmiş öğelerin doğrudan kullanımı söz konusu olmuştur.

80'li yıllar, sokakta üretilmiş veya sokaktan alınan ilhamla yaratılmış pek çok yapıtın kurumlar altında sergilenmeye, pek çok graffiti yazarı ve sokak sanatçısının da bu kurumlar tarafından temsil edilmeye başladığı dönem olmuştur. Graffiti ve sokak kültürü ile sanat dünyası arasında kurulan bağlar adına kilit önem taşıyan bir sergi, 1983 yılının Aralık ayında, New York'ta bulunan Sidney Janis Gallery'de gerçekleşmiştir. Basquiat'ın da yer aldığı, "Post-Graffiti" başlıklı bu sergi, aynı zamanda daha sonra bir dönem ve üslubu tasvir etmek adına kullanılacak post-graffiti teriminin ilk kez kullanıldığı yer olmuştur (Dickens, 2008, s.490). Delores Neumann'ın kuratörlüğünü yaptığı sergi; A-One (Anthony Clark), Jean-Michel Basquiat, Bear (Kwame Monroe), Marc Brasz, Crane, Crash (John Matos), Daze (Chris Ellis), Futura 2000 (Leonard McGurr), Keith Haring, The Arbitrator Koor (Charles Hargrove), Lady Pink (Sandra Fabara), Don Leicht, Noc 167 (Melvin Samuels, Jr.), Lee Quiñones, Ramm-Ell-Zee (Stephen Piccirello), Kenny Scharf ve Toxic (Torrick Ablack) isimli sanatçıların yapıtlarına yer vermiştir. Serginin sonrasında bu terim, söz konusu serginin de temsil ettiği şekliyle, atölye ortamı veya galerilerle buluşarak farklı bir form almaya başlayan graffiti ilhamlı yapıtları ve bu yapıtların ilk olarak sanat dünyası ile birleştiği dönemi adlandırmak için kullanılmaya başlamıştır. Başlangıçta, "graffiti yazılarının New York şehrinin sokaklarından ve metrolarından sanat dünyasının daha kabul edilebilir sınırlarına taşınmasını" tanımlamak için kullanılan bu terim, günümüz sanatında "mevcut kentsel yazı biçimlerini yeniden düşünmek için belki de en yararlı ve doğrudan başlangıç noktası" gibi görünmektedir (Dickens, 2008, s.472).

3.1. Jean-Michel Basquiat

Jean-Michel Basquiat sanatı ve onun içerisinde yetiştiği sokak kültürü arasında kurulan en doğrudan bağ, sanatçı Al Diaz ile birlikte oluşturduğu SAMO imzası ve bunu kullanış şeklidir. Graffiti kültürünün en önemli parçalarından biri olan tag uygulamaları ile bağdaşan SAMO; kimi zaman tek başına, kimi zaman ise kısa, dikakt çekici sloganlarla birlikte, 1970'li yıllarda New York şehrinin çeşitli yerlerinde görülmüştür. Bu dönem, henüz Basquiat'ın profesyonel bir sanat kariyerine başlamadığı, sokakta, açık alanda, tag ve graffiti tarzı

uygulamalar aracılığıyla kendini ifade ettiği dönemdir. SAMO, kimi zaman hemen yanında yer alan bir telif işareti (©) kimi zaman da içerisinde yer aldığı cümleler ile birlikte, 1979 yılına kadar New York şehrinde metro girişlerinden bina duvarlarına pek çok yüzeyde görülmüştür. 1979 yılında ise Basquiat, New York duvarlarında, özellikle SoHo civarlarında görülen "SAMO is dead" (SAMO öldü) yazısı aracılığıyla Al Diaz ile olan ortaklıklarının bittiğini duyurmuş ve yapıtlarını artık bu takma isimle imzalamayı bırakarak ilan edilen bu ölümü etkili hale getirmiştir (Wiener, 2011, s. 75-82). SAMO ile bağlarını koparmasının ardından Basquiat sokakları ve graffiti dünyasını bırakarak, sokağın enerjisini yansıttığı yeni yapıtları ile sanat kariyerine yönelmiştir. 1980 yılından itibaren, Andy Warhol gibi sanat dünyasının önemli isimleri ile yakınlaşmaya başlamış ve kariyerine önemli galerilerde açtığı sergiler ile devam etmiştir.

Sokak kültürü ve sanat dünyası arasında kurulan bağlar adına önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen Post-Graffiti sergisinde yer alan sanatçılardan biri olarak Basquiat'ın, takma isim kullanmayı bırakarak kendi ismi ile kariyerine devam ediyor olması artık sanat çalışmalarına ne şekilde yön vermek istediğine dair bir ipucu olarak değerlendirilebilmektedir. Sanat okulu geçmişi olmayan, kendini yetiştirmiş bir sanatçı olarak Basquiat'ın henüz çocukken sanat müzelerini gezmeye başladığı ve modern sanata ilgi duyduğu, aynı şekilde atölyesini modern sanatçılara, tarihe, Leonardo da Vinci gibi sanatçılara ve Afrika kabile sanatı gibi farklı dallara ait kitaplarla doldurduğu, bu kitaplardan ilham aldığı bilinmektedir (Fretz, 2010, s.13). Bu ilham kaynakları, içerisinde yetiştiği sokak kültürü ve graffiti geçmişi ile birleşerek Basquiat'ın bugün sokak kültürü ve yüksek sanat arasında bir köprü olarak nitelendirilen özgün estetik dilini oluşturmuştur. Eric Fretz tarafından kaleme alınan Basquiat biyografisinde bu özgün dil, "pek çok farklı sanat ekolüyle bağlantı kuran" yapıtlarında, "resimlerin yazılı sözcüklerle bütünleşme şekli" olarak değerlendirilmiş ve bu durum "erken dönem graffitilerine dayanan bir takıntı" olarak açıklanmıştır (Fretz, 2010, s.13).

Basquiat sanatının graffiti uygulamaları ile bağlantılı görülen bir diğer niteliği de yapıtlarında ön plana çıkan bir organize kaos hali olarak değerlendirilmektedir. Los Angeles Çağdaş Sanat Müzesi MOCA'da yayınlanan 1983 tarihli bir filmde Basquiat sanatını değerlendiren Marc Miller bu organize kaos halinin altını çizerken; yapıtlarının kendiliğinden gerçekleşen, spontane bir yaklaşıma sahip olsa da, aslında göründüğünden daha fazla 'üzerinde düşünülmüş' bir niteliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Çoğunlukla yasa dışı olma özelliklerinin bir getirisi olarak graffiti uygulamaları bir zamanla yarış şeklinde gerçekleştiği için, yapıtların son görüntüsü harflerin ve görsel öğelerin birbiri içine geçtiği karmaşık veya kimi zaman hızlıca

uygulanıp geçilmiş izlenimi verse de, çalışmaların çoğunlukla uzun ve titiz bir planlama, hesaplama ve ön hazırlık aşaması sonrasında hayata geçirildiği bilinmektedir. Sokak koşullarının çoğunlukla kısıtlı bir çalışma süresi sunması, üzerinde dönüp tekrar çalışmanın, silme veya yeniden düzenlemeler yapmanın mümkün olmaması, graffiti ve genel anlamda sokak sanatı için bu tarz detaylı hesaplamaları içeren özenli ön çalışmaları gerekli kılmaktadır. Nancy MacDonald tarafından, "The Graffiti Subculture: Youth, Masculinity, and Identity in London and New York" başlıklı kitapta da son görüntüdeki kaosun altında yazan bu düzen ve disipli çalışmaya değinilmiş ve "duvardaki final formunda alelacele karalanmış bir kaos gibi görülen şeyin aslında derine köklenmiş düzen ve disiplini gizlediği" yorumu yapılmıştır (MacDonald, 2001). Graffiti kültüründe "black book" adı verilen eskiz defterleri; burada bahsi geçen ön hazırlık aşamasında tüm fikir ve hesaplamaların tutulduğu, son çalışmaya dair eskizleri içeren önemli kaynaklardır. Graffiti yazarlarının tag ve graffitilerini tasarlarken geçirdikleri vurgulanan özenli hesaplama ve planlama sürecine, Basquiat'ın New York'ta sergilenen not defterlerinde rastlandığı gözlemlenmiştir. Graffiti yazarlarının "black book" notları ile ortak noktaları değerlendirilen bu defterlerde sürece dair izlerin ve çalışmaların dışında, onun SAMO sözcüğüne eşlik etmek üzere planlanladığı farklı cümlelerin de yer aldığı görülmektedir.[1]

3.2. Keith Haring

Post-Graffiti sergisinde yer alan bir diğer sanatçı da, Basquiat ile benzer şekilde sokak kültürü ve sanat dünyası içerisinde yer alan ve bu iki dünya arasında bir köprü niteliği gördüğü düşünülen Keith Haring'dir. Söz konusu sergide pek çok sanatçı yer almış olsa da, "post-graffiti ile en güçlü ilişkinin Keith Haring ve Jean-Michel Basquiat tarafından kişileştirildiği" söylenmektedir (Borhes, 2018, s.103). "Bazen ortak bazen rakip" olarak değerlendirilen iki sanatçının, tanıştıkları günden itibaren birlikte yaptıkları nadir çalışmaları da içeren bir dostluğu olduğu bilinmektedir (Fitzgerald, 2020, s.42-49). Graffiti tarzından daha çok sokak sanatının diğer görsel ağırlıklı yaratımları ile bağlantılı görülen Haring'in, metrolarda yer alan reklam panoları üzerine kalın uçlu keçeli kalemler aracılığıyla uyguladığı net ve basit hatlara sahip figürleri, imzası niteliğini taşıyan yapıtları olmuştur. Bu figürler, Haring'in diğer yapıtlarında da olduğu gibi kalın hatlı, bir şablon netliğindeki görsellerin sıklıkla tekrarı şeklinde kendini

1 "Basquiat: The Unknown Notebooks" sergisi Brooklyn Museum'da, 3 Nisan – 23 Ağustos 2015 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

göstermiştir. Haring de Basquiat gibi yapıtlarını sokaklardan farklı yüzeylere taşımış, söz konusu figürler tuval dışında pek çok ticari tasarım ürününün üzerinde de görülür olmuştur.

Sokak kültürünün dinamik yapısını farklı taşınabilir yüzeylere taşıyan bir sanatçı olarak Haring, Basquiat ile birlikte 80'li yılların yeraltı kültürü adına en ses getiren etkinliklerinden biri olarak kabul edilen ve "seksenlerin ilk radikal etkinliği" olarak yorumlanan The Times Square Show'da yer almıştır (Goldstein, 1980). Terk edilmiş bir masaj salonununda, bir grup sanatçının bir araya gelerek organize ettiği bu sergiye, kimi davetli kimi ise etkinliğin ruhuyla son derece örtüşür biçimde gerilla tarzı katılımla işlerini herhangi bir güvenliği olmayan binaya girerek asmış 100 kadar sanatçı katılmıştır (Thompson, 2010). Keith Haring kendisi hakkında yazılan bir biyografi kitabında bu sergiden "sanat dünyası için bir dönüm noktası" şeklinde bahsetmiş ve bu sergi ile sanat dünyasının yeraltından ilk kez haberdar olduğunu anlatmıştır (Gruen, 1991).

Sokak sanatının da özünü oluşturan, duvarlar aracılığıyla kendini ifadenin tarihte yer alan görkemli örneklerinden biri olarak bilinen Berlin Duvarı, kitlelerin görsel hafızalarına kazınmış bir semboldür. Berlin şehrini Doğu Berlin ve Batı Berlin olarak ikiye bölen bu duvarın batı cephesi zaman içerisinde yazılar, çizimler, graffiti ve benzeri uygulamalar ile kaplanmıştır. Bu durum bir hareket halini almış ve Berlin Duvarı zamanla bir meydan okuma ve kişisel özgürlüğün ifadesi adına bir sembol olma özelliği kazanmış, duvar yıkıldıktan yıllar sonra bile, ifade özgürlüğü adına bir sembol, graffiti ve sokak sanatı uygulamaları için ise tarihi bir dönüm noktası olarak hatırlanmaya devam etmiştir. Berlin Duvarı üzerindeki uygulamalar sadece şehirde yaşayanlar tarafından duvara yapılan izinsiz müdahaleler olmamıştır, zamanla resmi davetle sanatçılar duvar üzerinde çalışmak üzere Berlin'e çağrılmıştır; bu sanatçılardan biri de Keith Haring olmuştur. Checkpoint Charlie müze müdürü tarafından duvara resim yapması üzerine davet alan Haring, daveti kabul ederek Berlin'e gitmiş ve "duvarı boyayarak onu yok etmek" amacında olduğunu belirtmiştir (Mundy). Duvarın yüzeyi halihazırda graffitilerle kaplı olduğu için, müze direktörü tarafından verilen talimatla, duvarda Haring'in çalışacağı alan boydan boya sarı renkle kaplanmış, aralarında Thierry Noir'ın da bulunduğu sanatçılara ait pek çok graffiti ve çizim bu boya ile örtülmüştür. Sokak sanatı ve graffiti ile kurumsallaşma arasında kurulan bağların zaman zaman yarattığı çelişkilere bir örnek olarak değerlendirilen bu durum; davet üzerine gelen bir sanatçının çalışması adına başka sanatçılara ait yapıtların yok edilmesi ile sonuçlanmış ve süregelen pek çok tartışmaya sebep olmuştur. Haring, duvarın kendisine ayrılan kısmında yaklaşık 100 metre uzunluğunda bir figürler zinciri çizmiştir. Fakat sokak sanatının doğası gereği ortaya çıkan bu çelişkili durum, aynı gece geç saatlerde kimliği

belirsiz kişilerce Haring'in çalışmasının da büyük bir kısmının üzerinin griye boyanması ile sonuçlanmıştır. Bir kaç ay içerisinde ise üzeri tekrardan graffitiler ile kaplanan Haring'in yapıtından geriye görülecek hiçbir şey kalmamıştır.

4. SOKAK KÜLTÜRÜ VE SANAT DÜNYASI ARASINDA KURULAN YENİ BAĞLARIN BASQUİAT VE HARING ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sokak kültürü ve ona bağlı uygulamalarla her daim ilişki içerisinde olmuş, bu kültür içerisinde yetişmiş, yaratımlarıyla bu kültürü beslemiş ve bu kültürden beslenerek farklı mecralarda da yaratmaya devam etmiş iki sanatçı olarak Basquiat ve Haring; Andy Warhol ile olan dostluklarının da desteği ile sanat dünyasında önemli yerlere gelmişlerdir. Kurulan bu yeni bağlar aracılığıyla edinilen görünürlüğü olumlu bulan ve bu tarz yapıtların sanat dünyasında yer alması gerektiğini düşünen bir grup sanatçı ve yazar bu eylemleri desteklemeye devam etmiştir. İki sanatçının da sokak geçmişleri ve bu kültüre ait öğeleri kullanarak ürettikleri yapıtlarla sanat dünyası içerisinde edindikleri yer, iki farklı kültür ve iki farklı dünya arasında bir köprü olmak şeklinde yorumlanırken pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. “Visual Vitroil: The Street Art and Subcultures of the Punk and Hardcore Generation” başlıklı kitabında David Ensminger, iki sanatçıyı da “gri alanlar” olarak niteleyerek graffitiyi kaçınılmaz sonla buluşturdukları eleştirisinde bulunmuştur. Haring ve Basquiat gibi sokağa ait olan bir alt kültürü galerilerle, müzelerle buluşturarak yüksek sanata taşıyan sanatçıları ise “sokağın, yeraltının sesini, enerjisini arzulayan ama bunlara daha evcilleştirilebilir ve yönetilebilir bir şekilde sahip olmak isteyen koleksiyonerlerin sonucu” olarak gördüğünü belirtmiştir (Ensminger, 2011, s.69).

Sokakta çoğu zaman yasa dışı yöntemlerle üretilen yapıtların kitlelerde merak uyandırdığı, bu merakın sanat dünyasına da sıçradığı ve bu tarz yapıtların sahip oldukları özelliklerle zamanla birer arzu nesnesine dönüştüğü ortadadır. Bu durumun zamanla bu şekilde üretilen yapıtlara ilgi ve merak duyan koleksiyoner ve sanat izleyicileri tarafından bir talep oluşturduğu ve galeri, müze gibi kurumların da etkinlik takvimlerinde yaptıkları düzenlemelerle bu talebe karşılık verdikleri görülmektedir. Kimi sanatçılar başladıkları şekilde sokakta yaratmaya devam ederken, kimi sanatçılar da kendilerine yönelen bu merak ve ilgiye karşılık vererek sokak sanatı ve graffitinin kurumsallaşma aşamalarına katkıda bulunmuştur. Bir zamanlar birbirlerine oldukça uzak görünen bu iki dünya böylelikle iç içe geçmeye başlamış, iki dünyanın arasında köprü görevi gören sanatçılar da her iki uç tarafından da zaman zaman

tartışmaların odağına alınmıştır. Jeff Ferrell, "Graffiti, Street Art and the Politics of Complexity" başlıklı makalesinde bu şekilde iki dünya arasında köprü görevi gören sanatçıların yasa dışı ve yasal kariyerleri eşzamanlı olarak yarattıkları saptamasında bulunarak "sokaktan galeriye, hatta daha dramatik bir şekilde hapishaneden sergi açılışına doğru bir ileri bir geri" hareket ettikleri yorumunda bulunmuştur (Ferrell, 2016, s.36). Buna ek olarak, bu şekilde çalışan sanatçıların sanat dünyasını sokak kültürü ile tanıştırmanın yanı sıra sokak kültüründe yetişen sanatçı ve üretilen yapıtların da sanat dünyası içerisine girmesini kolaylaştırdıkları ortadadır. Ferrell, sokakta üretilen yasa dışı yapıtların sahip olduğu farklı özellikler sayesinde oluşturduğu merak, ilgi ve tüm bunların getirilerinin "pazarlanabilir sanatsal itibar" sağlayabildiğini ve Basquiat, Haring gibi sanatçıların bundan faydalandığını belirtmiştir (Ferrell, 2016, s.36).

5. SONUÇ

Görüldüğü üzere, graffiti, sokak sanatı gibi alt kültürlerden doğmuş ifade biçimlerinin sanat dünyasına açılması günümüzde halen devam etmekte olan tartışmaların konusudur. Tartışmalar ne yöne giderse gitsin, bu tarz yapıtların artık sanat dünyasında yer edindiği, kimi yapıtlara ilham kaynağı olmanın ilerisine geçerek özgün sanatsal ifade biçimleri olarak kabul edildiği ortadadır. Jean-Michel Basquiat ve Keith Haring, bu dönüşüme dair yolu açan kişiler olarak görülmüş, bu alt kültürün veya ona dair eylemlerin kimi zaman önüne geçen şöhretleri sebebiyle bu tartışmalı durumun odağında bulunmuşlardır. Basquiat ve Haring, sokak kültürü içerisinde yetişmiş, bizzat sokakta üretmiş ve deneyimlerini atölye, galeri, müze gibi profesyonel kurumlara taşımış sanatçılardır. Bir zamanlar farklı uçlar olarak nitelendirilen bu iki dünya arasında, iki tarafa da tam olarak ait olmadan var olan bu iki sanatçı, bu şekilde sokak kültürü ve sanat dünyası arasında kurulan köprü olarak nitelendirilmiştir. Bu iki isim graffiti temelli veya ilhamlı sanatsal ifadenin tanınırlığı veya kabulünün önünü açmış olsa da, sokak kültüründe yetişmiş pek çok sanatçı ilk yıllardan günümüze dek bu kategorilerde çalışmaya ve çalışmalarını sokak – galeri bağlantılı sürdürmeye devam etmektedir. Bunun yanı sıra gaffiti ve sokak sanatı günümüzde bir çok galerinin yanı sıra önemli müzelerin de programında yer almakta, sadece sanat dünyası tarafından görünürlük ve talep değil, akademik bir tanınırlık ve kabul de kazanmış olan bu dallar üzerine akademik çalışmalar da yapılmaktadır.

KAYNAKÇA

Bloch, S. (2012). The Illegal Face of Wall Space: Graffiti-Murals on the Sunset Boulevard Retaining Walls. *Radical History Review*, (113): 111-126.

Borhes, K. (2018). Another Attempt to Explore the Transient Nature of Post-Graffiti Through the History of a Term. *SAUC - Journal* V4 - N1

Dickens, L. (2008). Placing Post-Graffiti: the Journey of the Peckham Rock. *SAGE Publications*,15(4), 471-496.

Ensminger, D. (2011). *Visual Vitriol: The Street Art and Subcultures of the Punk and Hardcore Generation*. University Press of Mississippi.

Ferrell, J. (2016). Graffiti, Street Art and the Politics of Complexity. *Routledge Handbook of Graffiti and Street Art.* New York: Routledge.

Fitzgerald, M. (2020). That Distant Galaxy: Haring and Basquiat in the 1980s. *Art Monthly Australasia*, 323, 42-49.

Fretz, E. (2010). *Jean-Michel Basquiat: A Biography*. Greenwood.

Goldstein, R. (1980). The First Radical Art Show of the 80s. *The Village Voice.*

Gruen, J. (1991). *Keith Haring: The Authorized Biography*. Simon and Schuster.

Huertas, J. (2016). It's Out of Control and Spreading: Graffiti as the Supposed Cause of Urban Crisis in 1970s-1980s New York City. Bowdoin College.

Lombard, K. J. (2013). From Subways to Product Labels: The Commercial Incorporation of Hip Hop Graffiti. *Visual Communication Quarterly*, 20:2, 91-103.

MacDonald, N. (2001). *The Graffiti Subculture: Youth, Masculinity, and Identity in London and New York.* Palgrave Macmillan.

Manco, T. (2002), *Stencil Graffiti*. Thames & Hudson.

Pearlman, A. (2003), *Unpackaging Art of the 1980s.* The University of Chicago Press.

Ross, J. I. (2016). History, Types, and Writers/Artists of Graffiti and Street Art. *Routledge Handbook of Graffiti and Street Art*, 11-17. Taylor & Francis.

Thompson, M. (2010). The Times Square Show. *Streetnotes 20: URBAN FEEL*.

Wiener, S. (2011). Jean-Michel Basquiat, Identification d'un Artiste. *Essaim*, vol. 27, no. 2, 75-82.

Online Kaynaklar:

Curry, G. D. Encyclopedia Britannica https://www.britannica.com/art/graffiti-art

Harper, D. Online Etymology Dictionnary https://www.etymonline.com/word/graffiti

Miller, M. H. (1982/1983), Art in the Streets, MOCAtv, 18 . bölüm. https://artinthestreets.org/media/552d3e0c751b341953671ac0f57619c2

Mundy, J. Lost Art: Keith Haring. https://www.tate.org.uk/art/art-terms/g/graffiti-art/lost-art-keith-haring

Taki 183 Spawns Pen Pals, *New York Times*, 21. 07. 1971, 37. https://www.nytimes.com/1971/07/21/archives/taki-183-spawns-pen-pals.html

EGE 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

MAVİ RENK BAĞLAMINDA PİCASSO'NUN MAVİ DÖNEMİ

Gözde CAN[1], Doç.Dr. Sevim Aydinç BÖLAT[2]

[1]İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Tasarım Bölümü, - ORCID ID: 0000-0001-5935-0919

[2]İstanbul Aydın Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü, - ORCID ID: 0000-00030710-9212

ÖZET

Bu çalışmada mavi renk fiziksel ve psikolojik olarak tanımlanmaya çalışılmış ardından mavi rengin pigment olarak kullanımına değinilmiştir. İlk ortaya çıkış yeri olan Antik Mısır döneminden günümüze kadar gelen mavi renk kullanımı, dönemsel olarak izleyiciye farklı mesajlar iletmiştir. Resimlerde kullanılan açık mavi tonları izleyicide dinginlik, huzur duygusu oluştururken, mavi rengin koyu tonları izleyicide hüzün, keder duygusu oluşturmuştur. Bu bağlamda, sanat tarihinde özel bir yere sahip olan Pablo Picasso'nun, acı kayıplar ile karşılaştığı, hayatında çıkmaz yaşadığı ve maddi zorlukların içinde kaybolduğu aynı zamanda kendisine özgün, yenilikçi, kişisel bir kompozisyon oluşturduğu sanat tarihçilerinin *Mavi Dönem* olarak adlandırdıkları dönemden bahsedilmiştir. Sanatçının yaşadığı buhran, hüzün ve çaresizlik göz önüne alınarak mavi rengin tonlarına boyadığı 'Casagemas'ın Ölümü', 'Casagemas'ın Başı', 'La Vida', 'Trajedi' ve 'Oto Potre' eserleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mavi Dönem, Mavi, Picasso

THE BLUE ERA OF PICASSO IN THE CONTEXT OF THE COLOR BLUE

ABSTRACT

In this study, the color blue was tried to be defined physically and psychologically, and then the use of blue color as a pigment was mentioned. The use of blue color, which has come from the Ancient Egypt period, which is the first place of its emergence, has periodically conveyed different messages to the audience. While the light blue tones used in the paintings created a sense of calmness and peace in the viewer, the dark tones of the blue color were used to create a feeling of sadness and anguish in the viewer. In this context, the period called the Blue Period by art historians, when Pablo Picasso, who has a special place in the history of art, faced painful losses, had a dead end in his life and was lost in financial difficulties, at the same time created a unique, innovative and personal composition for himself, is mentioned. Considering the depression, sadness and desperation that the artist went through, his works 'The Death of Casagemas', 'Casagemas' Head', 'La Vida', 'Tragedy' and 'Auto Portrait', which he painted in blue tones, were examined.

Keywords: Blue Period, Blue, Picasso

GİRİŞ

İnsanoğlu geçmişten günümüze duygu ve düşüncelerini ifade etmek için çeşitli yollara başvurmuştur. Zamanın ve mekânın ötesinde, evrensel bir dile sahip olan resimde bunlardan biridir. Sanat ile kendini ifade eden birey için resmin temelini renk olgusu oluşturmaktadır. Renk, tarih boyunca bilinen bir olgu olmasına rağmen bilimsel açıdan tanımını ilk olarak Newton 1676 yılında yapmıştır (Sözen,1992). Renklerin fiziksel, psikolojik, fizyolojik ve kültürel etkileri bulunmaktadır. Bu etkileşimi sağlayan en önemli renklerden biri ise üçlü ana renk grubunda, tek soğuk renk olarak yerini alan mavi olmuştur.

Fiziksel Sistemde Mavi Renk

Fiziksel olarak renk, yansıyan ışınların rakamlarla ifade edilebilmesidir. Bir diğer tanımla renkli ışınların nesneler tarafından yansıtılması ve insanların nesneleri renkleri ile algılamasıdır. Mavi renkte bulunan bir nesnenin, mavi ışınını yansıtıp emmesi ile oluşan renk nesne üzerinde mavi gözükmektedir. Bu bağlamda Fizyolojik açıdan renkler beyinde ve gözde oluşan yansımalardır (Demir, 1993). Fizyolojik olarak mavi en fazla kırılan ve titreşim sayısı en yüksek olan renk olma özelliği taşımaktadır.

Psikolojik Olarak Mavi Renk

Psikolojik açıdan renkler insanların yaşadıkları bölgeye ve ruh durumlarına göre değişiklik göstermektedir. Her rengin kendine özgü çağrışımları bulunmakta bunun yanında mavi rengin koyu ya da açık tonlarda kullanılması insan psikolojisinde değişik etkiler yaratmaktadır.

Mavi rengin açık tonları psikolojik açıdan insanı rahatlatan ve sakinleştiren bir etkiye sahip olmakla beraber, kişilerde sonsuzluk etkisi yaratmaktadır. Mavinin insanların iç dünyalarında yaratığı sonsuzluk etkisi, gücünü denizin ve gökyüzünün rengi olmasından almakta bireylere dinginlik hissi vermektedir (Delamare ve Guineau, 2007:30). Mavi rengin koyuluk oranı artığında ise insanın içinde hüzün ve keder oluşturduğu, kasvetli bir ruh haline yol açtığı görülmektedir.

Pigment Olarak Mavi Rengin Tarihi

Sanat tarihine bakıldığında mavi rengin kullanımı kırmızı ve siyah kadar geçmişe dayanmamaktadır. Çünkü insanlar, pigmentleri oluştururken doğaya bağlı kalmışlardır. Doğada olmayan bir rengin pigmentini oluşturabilmek için nadir bulunan maddelere ulaşmak gerekmektedir. Bu sebeple mavi rengin ilk ortaya çıkışı bir kaya çeşidi olan *Lapis Lazuli* taşının bulunması ile M.Ö 6000 yılarında Antik Mısır dönemine dayanmaktadır (Ergüven, 1992). *Lapis Lazuli* taşı bulunana kadar, insanların mavi renkte sanat yaratabildikleri görülmemiştir. Yüzyıllar boyunca sanatçılar ucuz ve uzun ömürlü mavi renkler bulmaya çalışmışlardır. Daha sonra metallerin birleştirilmesi ile Prusya mavisi, 1709'da Johann Jacob Diesbach tarafından potasyum ve demir sülfür deneyleri sonucun da icat edilmiştir. Ancak bitkilerin yapraklarından boya elde edilene kadar mavi prestijli ve pahalı bir renk olmaya devam etmiştir.

8. ve 9.yylara gelindiğinde Fransız kimyager Louis Jacques Thenard tarafından çini seramiklerinde ve takılarında kullanılan *Kobalt Mavisi* bulunmuştur. Rönesans'ın başladığı dönemlerde çok pahalı olmasından dolayı sadece önemli insanları tasvir etmek için kullanılan mavi, artık kolay elde edilen pigmentlerin bulunması ile sanatçıların paletlerine girmeye başlamıştır (Coşkun, 2006).

12. ve 13. yüzyıl resimlerinde kullanılan mavi antik dönem anlayışından izler taşımaktadır. Mavi renk gökyüzünü ve denizi betimlemek için kullanılmıştır. Ortaçağ döneminde, Hıristiyanlığı konu alan resimlerde, dini anlatan imgelere dönüşmüştür. Rönesans döneminde mavi hümanizmin önem kazanması ile sadece sembolik olarak değil aynı zamanda doğada var olduğu gibi kullanılmaya başlamıştır. Gökkuşağının renklerini ana öge olarak alan ve doğayı tasvir eden empresyonist ressamlar mavi rengi resimlerinde havayı ve suyu betimlemek için kullanırken Türk ressamlardan biri olan Fikret Mualla mavi renk ile eğlence hayatını resimlerine yansıtmıştır (Aktürk, 2004) . Zaman içinde sonsuzluğun temsili haline gelen mavi Klein de bir araç, malzeme ve boya olmaktan çıkmış bir kimlik haline dönüşmüştür.

Görüldüğü üzere, mavi renk mısır döneminden başlayarak günümüze kadar insanlara pek çok çağrışımda bulunmuştur. Ressamlar mavi rengin insan ruhuna bağlı olduğunu düşünmüşler, derinlik ve soğukluk hissini verebilmek için eserlerinde kullanmışlardır (Lynton, 2009). Maviyi ustaca kullanan en önemli ressamlardan biri ise Pablo Picasso olmuştur. Picasso'nun monokrom olarak mavi kullanımı, ilerleyen zamanlarda sanat yorumcuları tarafından Picasso'nun mavi dönemi olarak adlandırılmıştır.

Mavi Döneme Doğru

Tüm zamanların en önemli sanatçılarından biri olan Pablo Picasso 25 Ekim 1881 tarihinde dünyaya gelmiş ve çocuk yaşta resim yapmaya başlamıştır. Henüz dokuz yaşında olmasına rağmen yaşıtlarından farklı olarak yaptığı eserleri günümüze kadar ulaşmıştır. On beş yaşında babasının resim öğretmenliği yaptığı sanat okuluna kabul edilmiş, 1896'da kendi atölyesini kurmuştur. Picasso çevresinin ısrarları üzerine sanatçı ve müzisyen arkadaşlarının eskizlerinden oluşan ilk sergisini 1 Şubat 1900 tarihinde açmıştır (Bernadac ve Bouchet, 2003: 24).

Daha sonra İspanyadan, oda arkadaşı olan Carlos Casagemas ile Paris'e gelmiştir. Picasso'nun Paris de ki ilk günleri, Alman ekspresyonizmine benzer şekilde göze batan, ışık ve gölge oyunlarını yok sayan resimler yaparak geçmiştir. Genelde Toulouse, Lautrec ve Degas üslubuna yakın olan ilk dönem tabloları, Paris'te uygun fiyatlara müşteri bulmuştur. Bu eserlere talebin olması, Picasso'nun galeri sahipleri ile anlaşma yapabilmesine olanak sağlamış, daha ilk yılında, 1901'de Vollard'ın galerisinde sergisini açmıştır. Vollard sergisi, içerik ve yöntem çeşitliliğinin yanında, Picasso'yu 1901 ile 1904 yılları arasında Mavi Döneme taşıması sebebi ile de önem arz etmektedir.

Mavi Dönem

1901-1904 yılları Picasso'nun hayatında kendisini çok çaresiz hissettiği fakat resim dilinin özgünleştiği bir dönem olma özelliğine sahiptir. Picasso Paris deki oda arkadaşı Casagemas'ın, intihar edişiyle ilk kez kendisine çok yakın birisini yitirmiştir (Erbaş, 1996). Bunun yanında yaşadığı yoksulluk ve dışlanmışlık hissi kendisini derinden etkilemiş, eserlerine yansımaya başlamıştır. Sadece mavi rengin hakkim olduğu, plastik bir üslup takındığı, monokrom eserler oluşturmuş ve bu eserler sanat tarihinde Picasso'nun mavi dönemi olarak isimlendirilmiştir. Gazeteci arkadaşı Piere Daix arkadaşının intiharının resimlerini etkileyip etkilemediğini sorduğunda "*Casagemas'ın intiharını düşünürken mavi resimler yapmaya başladım*" söylemi ile hislerini dile getirmiştir.

Picasso'nun mavi dönemi, doğalcılığa karşı başlattığı savaşın ilk izlenimlerini taşımaktadır. Küçültülmüş, kabartma şeklinde olan ve hacim kullanılarak yapılan bu eserlerde perspektife ve derinliğe rastlanmamaktadır. Tablolarında mavinin birçok tonunu kullanarak dağınık bir ışık ile temellendirmiştir. Bu resimlerin plastik dilinde en fazla öne çıkan özellik, dönemin kendisine de adını veren mavi renk olmuştur. Dönemin başında kısmen kullandığı mavi çok kısa bir zaman sonra resmin bütününe hakkim olarak monokrom bir seri üretmesine sebep olmuştur. Eserlerdeki Monokrom yapıya karşın, Picasso'nun mavi resimleri hiçbir zaman sıradan olmamıştır. Onun mavileri kimi zaman soğuk hisler uyandıran bir turkuazı, bazen mor rengin desteği ile ısınan parlak bir maviyi gözler önüne sermektedir. Siyaha çalan mavileri ve yeşile çalan açık mavileri ile kontrast sağlamış, beyaza yaklaşan mavilerini ise ışıltı vermek için kullanmıştır. (Alpay, 2018: 31).

Picasso'nun bu tavrı, hayatın renkliliğini yok sayarak, soğuk ruh halinin estetik tercihi olmuştur. Picasso'nun mavi resimleri düşünce olarak yoksulluk ve dışlanmışlığa, ruhani olarak, acı ve çaresizliğe, davranış olarak ise figürlerin ön plana çıkartılıp mekânın geriye atıldığı bir yaklaşıma sahiptir. Picasso'nun mavi dönemdeki eserlerinde, kent görünümleri, manzara gibi klasik konular dışlanmış, odak noktası olarak sadece insan alınmıştır (Cabanne,1983). Oturan, uzanan, ayakta poz veren ya da ölmüş insanları resmederken, bu insan grubundan rol çalan her ayrıntıyı resminin dışında tutmuştur.

Mavi Picasso'nun yalnızlık ve yoksunluk dönemi olmuştur. Picasso'nun mavi rengi kullanmaktaki amacı yaşadığı dönemdeki zorluk ve hüznü eserlerinde yansıtmaktır. Picasso'nun tablolarını tek renk çalışma hali ortaçağ döneminde de kullanılmıştır. Hristiyan felsefesinde tanrısallık ile vücut bulan mavi renk, melankoli ve hüznün rengi olmuştur (Wiegand,1985: 51).

Picasso'nun Mavi Dönem Eserleri

Picasso arkadaşı Casagemas'ın intiharını işlediği bir dizi resim yaparak bu dönemin ilk eserlerini ortaya koymuştur. 1901'in ortalarında yapıldığı düşünülen bu eserler, *Casagemas'ın Başı, Casagemas'ın Ölümü* ve *Casagemas'ın Gömülüşü* olarak adlandırılır (Güvenli, 1964). Bu tablolardan Casagemas'ın Ölümü mavi dönem içinde Picasso'nun maviyi tek renk hakimiyeti altında kullanmadığı, sıcak renklere ağırlıklı olarak yer verdiği tek çalışmasıdır (Görsel 1).

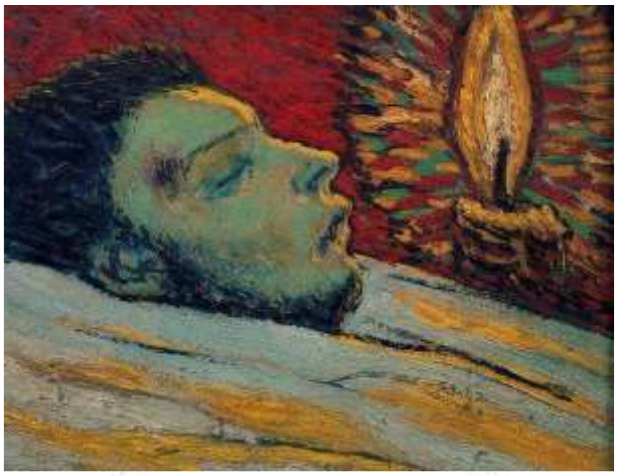

Görsel 1. 'Casagemas'ın Ölümü' Picasso, 1901.

Sanatçı Casagemas'ın Başı adlı eserinde ise çoğunlukla mavi renk kullanmış, olayın dramatik yapısını bariz bir şekilde hissettirmiştir (Görsel 2). Her iki eserde de arkadaşını sağ profilden göstermiş, şakağındaki karartı ile intiharına gönderme yapmıştır.

Görsel 2. 'Casagemas'ın Başı' Picasso,1901.

Picasso bu dönem tablolarında fulü bir mekan düzenlemesi sağlamış, sadece maviyi kullanarak tüm odağı insana veren çalışmalar yapmıştır. Bu dönemin en önemli eseri olarak kabul edilen tablosu ise '*La Vida* 'adlı çalışmasıdır (Görsel3). La Vida Picasso'nun, Casagemas'ı ve onun intiharını konu aldığı resimlerinin de sonuncusudur.

Görsel 3. 'La Vida' Picasso, 1903.

Dönemin yapısal özelliği olan mavinin tonları ile yapılmış bu resimde, sevgili olan kadın ve erkek sol tarafta, kucağında bebeği ile duran bir anne ise sağ tarata göze çarpmaktadır. Arka planda bir çift korkuyla birbirine sarılmış yere doğru eğilmiş şekilde, onların alt tarafında ise cenin pozisyonunda bir kadın resmedilmiştir. Bu bağlamda Picasso'nun mavi dönem eserlerinde, mekânın tasvir edilmediği yalnızca insan figürlerine ve ifadelerine yer verildiği görülmüştür.

Buradaki figürlerinde kullandığı mavinin soğuk tonları antik eserleri hatırlatmakta ve o dönemlerdeki gibi imgesel olarak renk ile gönderme yapmaktadır. Picasso'nun mavi döneminde etkilendiği bir diğer olay ise Paris'te bulunan Kadın Hapishanesi San Lazaro ziyaretidir. Sanatçı buradaki kadınları ve çocukları resimlerine dâhil ederek toplumun dışına atılmış, çaresiz ve hüzünlü insanları maviyle betimlemiştir.

Buradan Picasso'nun toplumdan dışlanmış figürlerini, sık sık sanatının merkezine koyduğunu, alt sınıflara karşı acıma duygusu beslediğini, bu karakterlerin hastalıklı, çaresiz, zayıf, tavırlarıyla her zaman ön planda olduklarını görmekteyiz. Tablolarında heykel gibi donuk birbirinden uzak bir ailenin resmedildiği tablosu *Trajedi* de bu konuya örnek gösterilebilir (Görsel 4.). Eserde gökyüzü, deniz, zemin mavi renkte gösterilmiş olsa dahi, rengin tonlarında yaratığı farklılıklar ile birbirinde ayırt edilmekte, figürlerinde kullandığı siyaha çalan mavi ile kasvetli, mahur, acınası bir izlenim yaratmaktadır.

Görsel 4. 'Trajedi' Picasso, 1903

Picasso'nun resimlerinde mavinin farklı tonlardaki kullanımı, baskıcı bir acı, varoluşsal ıstırap ortamı yaratmaktadır. Ayrıca karakterler, genellikle yoksulluk içinde, hayatın sefaletlerinin açığa çıktığı ortamlarda yaşayan, toplumdan dışlanmış kişilerdir. Picasso'nun eserlerinde figürlerin gözleri çoğunlukla kapalıdır (Görsel 5).

Görsel 5. ' Oto portre' Picasso, 1901.

Mavi dönemin karakterleri dışardaki hayata kördür. Zaman zaman resimlerdeki gözlerin bu durumu gerçek anlamdaki körler olarak da resmedilmiştir. Yoksulluk ortamını gösteren mavi dönem eserlerinde halinden memnun görünen, gülümseyen tek bir kişi dahi yok gibidir.

Sonuç; Mısır döneminde resim sanatına giren mavinin, pigment olarak birçok türü günümüze kadar ulaşmış, her dönem de etki, köken ve anlam bakımından değişiklik

göstermiştir. Sanat tarihi boyunca kimi zaman doğayı betimlemiş kimi zamanda soyut bir anlam teşkil etmiştir. Mavi rengin birçok çağrışımı bulunmaktadır. Renge verdiğimiz tepkilerin çoğu, renkle ilgili geçmiş deneyimlerimizle alakalıdır. Picasso Arkadaşının intiharından sonra yaşadığı ruhsal çöküntüyü, çaresizliği, yalnızlığı betimlemek amacı ile soğukluk etkisi yaratan ve insanda hüznü çağrıştıran mavi rengi monokrom bir şekilde kullanmıştır. Picasso'nun mavi dönem eserlerinde ortamdan çok, insan ön plana çıkmış, dünyanın bütün sıcaklığından uzaklaşmış, üşüyen mavi bedenler ruhsuz bir görünüm almıştır. Picasso'nun mavi dönem eserlerini incelediğimizde, ağırlıklı olarak Prusya mavisi ile karşılaşmaktayız. Öznelerin doğal olmayan mavi renkli tenleri, ruhlarının çaresiz, umutsuz, mutsuz bir göstergesi olmuştur. Mavi rengin tarihsel sürecini incelediğimizde, mavi rengi besleyen, doğalcılığa karşı çıkan, Picasso'nun yaşadığı ruhsal buhranın etkisinde kalarak, gücünü doğrudan mavi renkten aldığı eserlere tanık olmaktayız. Buradan hareketle Picasso'nun özgünleşmesini sağlayan mavi renge değinilmiş, yaşadığı olaylar neticesinde paleti mavi rengin hâkimiyetine girerek, eserlerine anlam birliği sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Aktürk, E. (2004). Resim Sanatında Renk-İçerik Form-İçerik İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alpay, Y. (2018). Picasso'nun Mavi ve Pembe Dönemleri, İstanbul: Varlık, 1335,30-34.

Bernadac, M. ve Bouvhet, L. (1988). Picasso Master of the New Horizons, Londra: Thames&Hudson, 24, 259.

Cabanne ,P. (1983). El Siglo de Picasso, El Nacimiento del Cubismo, Madrid: Ministerio de Cultura.

Coşkun, N. (2006). Resim Sanatında Renk-Öz Bağıntıları, Sanatta Yeterlilik Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Ana Sanat Dalı.

Delamare, F. ve Guineau, B. (2007). Renkler ve Malzemeleri, çev: Orçun Türkay İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Genel Kültür Dizisi:30, 17.

Demir, A. (1993). Temel Plastik Sanatlar Eğitimi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Erbaş, Ö. (1996). Sanat Eğitiminde Renk Ve Renk Öğretim Yöntemleri, Sanatta Yeterlilik Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergüven, M. (1992). Yoruma Doğru, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Güvenli, Z. (1964).Büyük Ressamlar Ve Heykeltıraşlar, İstanbul: Ekim Basımevi.

Lynton, N. (2009). Modern Sanatın Öyküsü, çev: Ceyhun Çapan, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Sözen, M. (1992). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Remzi Yayınevi.

Wiegand, W.(1985). Picasso, çev. Canan Dövenler, İstanbul: Alan Yayıncılık, 51.

Resimler Kaynakça

Görsel 1. Pablo Picasso, 'Casagemas'ın Ölümü' 1901, Musée Picasso, Paris. https://vesaire.org/picassonun-tuvalindeki-huzun-mavi-donem/

Görsel 2. Pablo Picasso, 'Casagemas'ın Başı' 1901, Cortesía Fundación Almine y Bernard – Ruiz Picasso para el Arte Koleksiyonu. https://www.tumblr.com/search/casagemas

*Görsel 3.*Pablo Picasso, 'La Vida' 1903, The Cleveland Museum of Art, Cleveland.

http://www.bcn.cat/museupicasso/ca/exposicions/viatge-a-traves-del-blau-la-vida.html

Görsel 4. Pablo Picasso, 'Trajedi' 1903, Ulusal Sanat Müzesi, Washington. https://www.pivada.com/pablo-picasso-trajedi-1903

Görsel 5. Pablo Picasso, 'Oto portre' 1901, Musée Picasso, Paris. https://nazlisenol.wordpress.com/2017/05/17/picassonun-en-aci-mavi-donemi/

Z KUŞAĞINA AİLE İÇİ YEMEK KÜLTÜRÜNÜ KAZANDIRMANIN ÖNEMİ

Saliha Sena Çizmeci

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coürafya Fakültesi, Kore Dili ve Edebiyatı (4.sınıf öğrencisi)

ORCID: 0000-0002-1610-3288

ÖZET

Kültürü oluşturan pek çok öğe olduğu gibi, yemek de bunlardan bir tanesidir. Yemek kültürü özellikle Türk kültürünün büyük bir kısmı oluşturmaktadır. Kimlik inşasında en önemli unsurlardan biri olan yemek kültürü, oldukça eski bir tarihe de sahiptir. Günümüz şartları göz önüne alındığında, kültürel yozlaşmaların ortaya çıktığını görmek mümkündür. Bunun yanı sıra, Z kuşağı olarak tabir edilen yeni neslin kültürel öğelerden zaman içinde uzaklaştığı da bilinmektedir. Bunun yanı sıra, teknolojik bağımlılık da gençleri sosyal anlamda zayıflatmaktadır. Bu nedenle, yemek kültürünün gençlere verilmesi ve bu şekilde aile hayatının da yaşatılması büyük önem taşımaktadır. Bu araştırma, gençlerin Türk yemek kültürü ile ilişkilerini irdelemeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda üniversite çağında aile yanında ve arkadaş ortamında yaşayan gençlerin yemek tercihlerine bakılmıştır. Araştırma yapılırken konuyla ilişkili tez ve makaleler incelenmiş, edinilen bilgiler doğrultusunda gençlerin aile ile yemek yeme oranının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle akşam yemeklerinin bir arada yenmesinin gençler üzerinde olumlu etkileri olduğu fikrine varılmıştır. Bu bağlamda, gençlerin aile içi yemek yemesi desteklenmeli ve arttırılmalıdır. Yemek kültürü, düzenli yenen akşam yemekleri, ailenin bir arada bulunduğu sofralar aracılığı ile gelecek nesillere aktarılabilir. Bu sayede, Z kuşağı adı verilen genç neslin aile bağlarının kuvvetlenmesi, hem beden hem de ruh sağlıklarını muhafaza etmesi ve güvenli bir yuvada yetişmesi sağlanabilir. Elbette ki kültürel olarak da kendi kimliğini koruması da bu şekilde mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Z Kuşağı, Yemek Kültürü, Kültürel Kimlik, Teknoloji Bağımlılığı, Aile İlişkileri

IMPORTANCE OF GETTING Z GENERATION ADOPT FAMILY FOOD CULTURE

ABSTRACT

As there are many elements that make up culture, food is one of them. Food culture constitutes a large part of Turkish culture. Food culture, which is one of the most important

elements in the construction of identity, has a very old history. Considering today's conditions, it is possible to see the emergence of cultural degeneration. In addition, it is known that the new generation, called the Z generation, has moved away from cultural elements over time. In addition, technological addiction weakens young people socially. For this reason, it is of great importance that the food culture is given to young people so that family life is maintained as well. This research aims to examine the relations of young people with Turkish food culture. At the same time, the food preferences of young people living with family and friends at university age were examined. While conducting the research, theses and articles related to the subject were examined, and it was concluded that the rate of young people eating with their families was low in line with the information obtained. It has been concluded that eating dinner together has positive effects on young people. Reasoning to that, intra-family eating of young people should be supported and increased. Food culture can be transferred to future generations through regular dinners and family tables. In this way, it can be ensured that the young generation, called the Gen Z, strengthens family ties, maintains their both physical and mental health and grows up in a safe home. Furthermore, it will be possible to protect his own cultural identity in this way.

Key Words: Generation Z, Food Culture, Cultural Identitiy, Technology Addiction, Family Relations

LİTERATÜR TARAMASI

Teknolojinin bulunmasıyla devam eden insanoğlunun gelişim serüveni, beraberinde bir takım sorunları getirmiştir. Teknolojinin içine doğan Z kuşağı için teknolojik aletler ve özellikle internet kullanımı olmazsa olmaz kullanım araçları haline gelmiştir. Bu durum, onların sosyal yaşantılarını ve dahi kültür anlayışlarını etkisi altına almaktadır (YÜCEKÖK, 2019). Bu sorunlar insanlar arasındaki ilişkiyi etkilemektedir. Çerçeve biraz daha daraltılıp aile içi ilişkilere bakıldığında, teknoloji çağının aile içi ilişkileri de aşamalı olarak değiştirdiği görülebilir. Öte yandan, küreselleşme çağının yaşandığı zamanda kültür çeşitliliğinin yerini kültür tekliğine bıraktığı inkar edilemez bir gerçektir.

Z kuşağı tek kültürlülüğün içinde geleneksel kültür ve milli değerlerden yoksun kalabilmektedir. Bunun yanında, internet kullanımının kullanım amaçları incelendiğinde, kültürel unsurların geri planda kaldığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Geleneksel kültür yerine

elektronik kültürün ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu elektronik kültür, gençlere farklı alternatifler sunmakta ve onları çok daha geniş bir boyuta götürmektedir (Çevik, 2014).

Bu durum, yemek kültürü bilincini de etkisi altına almaktadır. Gençler gerek arkadaş ortamı gerek aile içi sorunlar nedeniyle, milli yemek kültüründen uzaklaşmakta ve seçimlerini yabancı kültüre ait yemeklerden yana yapmaktadır. Bu durum onların milli kimlik oluşumlarını etkilemektedir. İlerleyen yıllarda hem sağlık sorunları yaşayan hem de kendi yöresel yemeklerine yabancı kalan bireyler ortaya çıkmaktadır. Bu durum, ortak değerlere sahip bireylerden oluşan toplum yapısını zedeleyebilmektedir (ÖZDEMİR, 2019).

Bunun yanı sıra, aile içi yemek yememenin doğurduğu bir takım sorunlar vardır. Zayıflayan aile bağları, birbiri ile iletişim kurmayan veya kuramayan aile bireyleri, ileriki yıllarda kültürel aile yapısına yabancılaşan nesiller gibi birden fazla sorunla karşı karşıya kalınabilmektedir (DEMİRKAN, 2006).

ARAŞTIRMA METODU

Araştırma yapılırken, literatür taraması yapılmıştır. Ardından, gençlerin aile içi iletişimleri ve yemek seçimleri ile ilgili araştırma yazıları, makale ve tezler detaylı olarak incelenmiştir. Buradan elde edilen veri ve grafikler doğrultusunda, konu yorumlanmış ve sonuçlar not edilmiştir.

GİRİŞ

Değişim hayatın kaçınılmaz bir kanunudur. Sürekli değişen bir dünyada aynı kalmak ne yazık ki mümkün değildir. Toplum gelişim kaydettikçe daha iyiye doğru değişecektir. Günümüzde kimi toplumların gelişerek ön sıraya geçmesi, diğer milletler için bir çıta olmuş ve geride kalanlar öndekilere yetişebilmek için hem sanayi hem teknolojik anlamda kendilerini zorlamışlardır. Küreselleşme de aslında bu beraberliği yakalamanın bir diğer yansıması olarak tabir edilebilir.

Küreselleşme ile birlikte tüm dünya ‘tek kültür’ fikrine doğru ilerlemektedir. Bu ilerleyiş, teknolojinin gelişimi ile de desteklenmetedir. Çünkü teknolojik araçlar insanları birbirine daha da yakınlaştırmış, bilgi ulaşımını kolaylaştırmıştır. Tabi tüm bunlar, teknolojinin insan hayatına girmesiyle hız kazanmıştır.

Z kuşağı, 2000 ve sonrasında doğan kuşağa verilen isimdir. Bu kuşak, doğrudan teknoloji çağının içine doğduğundan, önceki nesillere kıyasla teknolojiye çok daha fazla yatkınlık göstermektedir (KIRIK & KÖYÜSTÜ, 2018).

Teknoloji ile geçirilen zamanın fazlalığı, aileye ayrılan zamanın azlığına yol açmaktadır. Bu durum, aile bağlarının zayıflamasına sebep olmakta ve ileriki nesillerin aile kavramına bakış açılarını değiştirmektedir. Bunun devamında ise 'kültürel yabancılaşma' denilen, toplumdaki kültürel unsurlardan uzaklaşma hali ortaya çıkmaktadır. Gençler kültürel unsurlara ihtiyaç duymamakla birlikte, bilinçaltlarında bulunan kültürel semboller de zaman içinde silinmektedir. Bunun en bariz örneğini gençlerin yemek seçiminde görmek mümkündür.

Gençler pek çok farklı nedenle küresel yemek markalarını tercih etmekte ve arkadaş ortamlarında yöresel ve milli yemeklerden ziyade, yabancı kültürlere ait yemekler tercih edilmektedir (UĞUR, 2018). Daha önce de bahsedildiği gibi, Z kuşağı teknolojinin içine doğduğu için en son yeniliklerden haberdar olmaları çok kolaydır. Bu durum yemek kültüründe de bu şekildedir. Ancak burada sorun, gençlerin yabancı mutfakları tecrübe etmeleri değildir. Bilakis dünya mutfağını iyi tanıyan bir nesil, yeni kültürlere ve yeni anlayışlara da açık olacaktır. Ancak sorun, yeni tatları denerken kendi kültürüne ait tatlara küçümseyerek bakması ve tamamen terk etmesidir (Kalyoncuoğlu, 2017).

TÜRK MUTFAĞINA KISA BAKIŞ

Türk mutfağı hem çok küklü hem de kültürel açıdan çok fazla zenginliği bünyesinde barındıran bir mutfaktır. Dünya mutfakları arasında ilk üçe giren Türk mutfağı, oldukça uzun bir tarihe sahiptir. Türk kabilelerinin ilk dönemlerinde et ve süt ürünlerinin ağırlıkta olduğu bu mutfak, zaman içinde değişimler yaşayarak farklı tariflere de ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı mutfağı olarak literatüre geçen terim, aslında Türk mutfağının ne denli gelişip büyüdüğü üzerine bir fikir verebilir.

Şifalı bitkilerin de özenle kullanıldığı Osmanlı mutfağı yalnızca tat açısından öne çıkan bir mutfak değil, aynı zamanda insan vücuduna da sağlıklı gelen ürünlerle hazırlanan yemeklerden oluşan bir şifa kaynağıdır.

Kültürel değerlerin de bir yansıması olarak kabul edilen Türk mutfağında baharat çok yoğun kullanılmaktadır. Yoğurt neredeyse her öğünde tüketilmektedir. Yemeklerin meyve ve kuru meyvelerle tatlandırılıp süslenmesi de görüntü açısından yemeğe anlam kazandırır. Temel

besin olan ekmek değerli görülür ve hatta kutsal sayılır. Bu gibi detaylar bile aslında yemek kültürünün yalnızca yemek yemeden ibaret olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Gençler ne yazık ki kendi yöresel yemeği olmadığı takdirde farklı tatları tanımaktan uzak kalıyorlar. Çünkü Türk mutfağında bulunan yiyecekler zaman içinde -küreselleşmenin de etkisi ile- yabancı firmaların ürettiği yiyecekler veya yerli fast food ürünleri ile yer değiştirmeye başlamıştır. Bugün höşmerim, tutmaç, yufka yemeği, çökelek, nişasta helvası gibi yöresel tatları ismen tanısa da tadını, nasıl yapıldığını bilmeyen bireyler vardır.

Geçmişte kalan bu tatlara bakıldığında, yemek kültürünün nesillere aktarılamadığı ve zaman içinde bilinen yiyeceklerde azalma olduğu görülmektedir. Bu durum, yalnızca yemeklerin unutulmasına değil, aynı zamanda kültürel kimliğin aşınmasına da yol açmaktadır. Mevcut kültür ile yeni kazanılan kültürler harmanlandığında kültür zenginlemesi yaşanırken, mevcut kültürün yerini yeni ve yabancı kültürlerin alması aslında kültür daralmasına neden olmaktadır. Kişi kendi değerlerine yabancılaşarak milli değerlerine yabancılaşmaktadır (SOLMAZ & ALTINER, 2018).

TÜRKİYE'DE AİLE KAVRAMI

Çocuklar doğdukları aile ortamında hem toplumsal hem de dini değerlerini öğrenme fırsatı bulurlar. Aynı zamanda aile, modern hayatın bir sonucu olan şehirleşme ortamında kişinin özel alanı, dinlenme yeri olarak görülmektedir. Aile denilen bu kurum kişinin psikososyal ihtiyaçlarını karşılayan, içinde yaşadığı güvensizlik duygusunu ortadan kaldırabilen bir yerdir. Bu işlevlerin yerine getirilememesi durumunda, telafisinin yapılması pek mümkün değildir (ÇELİK, 2010).

Türkiye'de aile kavramı gerek etkilenerek gerekse etkileyerek bir takım değişiklikler yaşamıştır. Bu durum, ortaya çıkan sonuçlara göre olumlu veya olumsuz etkiler doğurmuştur. Örneğin, göçebe olan ilk Türk kuşakları ile günümüzde stabil hayat tarzını benimseyen Türk kuşaklarının değer anlayışları ve aile kültürleri aynı değildir. Diğer yandan aile içi rollerin değişmesi de bu duruma örnektir. Göçebe kuşaklarında gerektiğinde avcılık işleriyle de ilgilenen kadın, günümüzde ev işleri dışında çalışma hayatına da girmiştir. Bu durum aile içi ilişkileri etkilemiştir. Olumlu ya da olumsuz etkiler, daha önce de söylendiği gibi sonuçlarına bağlıdır. Aile yemeklerinin birlikte yenmesi açısından ele alınırsa, ortaya olumsuz sonuçların çıktığını görmek mümkündür. Bunun sebebi, aile üyeleri ile birlikte yenen öğünlerin azalmış

olmasıdır. Bu bağlamda, aile içi ilişkilerde de zayıflama meydana gelebilmektedir (EKİCİ, 2014).

Z KUŞAĞININ YEMEK ALIŞKANLIĞI

Modern zamanda, gençlerin önüne serilen yemek menüleri yemek kültürünün ne denli geniş bir yelpazeye yayıldığını kanıtlamaktadır. Bu durum, gençlerin yemek seçimini önemli ölçüde etkilemektedir. Arkadaş ortamlarının etkisi, aile ortamının gençleri evden kaçırması, aile içi sofralara riayet edilmemesi gibi durumlar da elbette ki yemek seçiminde önemli rol oynamaktadır. Evde hazırlanan yemeği (yi)yemeyen Z kuşağı, küreselleşmenin sunduğu fast food zincirinin oyuncağı haline gelebilmektedir.

Bunun bir sebebi aile içi iletişimin, özellikle birlikte yenen yemeklerin azlığı olabilir. Ailede yenen zevkli, hoş sohbetli yemekler aynı zamanda ev yemeğinin de reklam yüzü olduğundan aslında kültürel bir öğe olarak görülür. Aile yemekleri hem kaliteli vakit geçirmek hem de kültürel paylaşım sağlanabilmesi için paha biçilmez bir fırsattır. Bunun yanında, yapılan araştırmalara göre aile ile daha sık yemek yiyen gençlerin aile ilişkilerinin daha sağlıklı ve huzurlu olduğu tespit edilmiştir (Küçükyazıcı, 2016)(Erişim Tarihi:17.Ocak.2022). Bunun bir diğer etkisi de, gençleri teknoloji bağımlılığından ve internet bataklığından çekip çıkarmasıdır. Aile bağları kuvvetli olan ve huzurlu bir yuvada büyüyen çocukların daha az internet bağımlılığı olduğu bilinmektedir.

Bireyin kültürel ve milli kimliğinin oluştuğu toplumun en ufak birimi olan aile, kültür aktarımının ilk gerçekleştiği yerdir. Bunun yanında, ailedeki bozulmalar toplum yapısının da bozulması demek olduğundan, ailenin huzurlu kalması çok mühimdir. Aile yemeklerinin bir diğer faydası da aile içi birlik duygusunu pekiştirmesidir. Bu pekiştirme, milli aidiyetin de temelini oluşturmaktadır (DEMİRKAN, 2006).

Bu birlikte yeme kültürü sayesinde, aileler sosyal görevlerini yerine getirebilmektedir. Tüm aile üyelerinin bir arada bulunduğu yemek yeme sıklığı bireyin aile içi iletişimini ve aile doyumunu olumlu etkileyecektir. Ergenlerin değerlendirilmesine sunulduğunda, akşam yemeğini aile yemeği olarak tanımlayanların oranı %70'i bulmuştur (KERMEN, 2019). Dolayısıyla, özellikle akşam yemekleri aile bireyleri ile birlikte yenmelidir. Çünkü günün sonunda ailenin eve dönmesi ve muhabbet edip aynı ortamı paylaşması her bireyi sosyal açıdan tatmin edecektir.

Ailenin beslenme alışkanlıkları erken gelişim dönemlerinden itibaren çocuğun yeme alışkanlıklarını etkileyebilir. Birey büyüdükçe arkadaş ortamlarına daha fazla girmektedir. Aileden doğru bir yeme kültürü edinmemişse, var olan yeme alışkanlıkları değişiklik gösterip arkadaş ortamının da etkisiyle fast food yeme eğilimi gösterebilir.

Buna ek olarak, ailedeki türlü sebeplerden dolayı aile yemekleri bir arada yenememektedir. Örneğin, babanın işten geç gelmesi, okul saatlerinin uzun olması ve dolayısıyla çocuğun eve geç gelmesi, sofranın özenli hazırlanmaması ya da çocuğun eğitim amacıyla evden uzakta yaşaması gibi birçok sebep sıralanabilmektedir.

Üniversiteli gençler üzerine yapılan bir araştırmada arkadaşlarıyla birlikte eve çıkan öğrencilerin, aileleriyle birlikte yaşayan öğrencilerden daha fazla olduğu ortaya konmuştur. Aileden uzakta yaşayan öğrenciler düzenli ve planlı pişirilen ev yemeklerinden mahrum kalmakta ve mevcut imkanlar dahilinde yeme alışkanlığını düzenlemektedir.

Öğrenciler gün içinde dışarıda, okulda, kütüphanede yahut yarı zamanlı işte olabileceğinden evde yemek pişirmeyi zahmetli bulabilmektedir. Bu nedenle onların bu ihtiyacının en birincil çözümü çevre restoranlar olmaktadır. İşletme sahiplerine sorulduğunda, öğrenciler en çok öğle ve ikindi vakitlerinde fast food restoranlarına gidip yemek yemektedir. Paket servis oranı ise akşamları artış göstermektedir. Bu oran %71.2'yi bulmakta ve akşam yemeklerinde ev yemeklerinden ziyade fast food tercih edildiği açıkça anlaşılmaktadır (ACAR, 2016).

Aile yemeklerinin gençlerin hayatında daha az yer edinmesi sorunlara yol açarken, fast food'u daha çok tercih etmelerinin sebepleri de incelenmelidir. İlk olarak, her şeyin hızlı yaşandığı bu dönemde zamandan tasarruf sağlaması fast food'un daha çok tercih edilmesine yol açabilir. Çatal kaşık kullanımını bile gerektirmeyen yemekler mevcut olduğundan kullanışlı bir yemek sektörü olarak görülmektedir (ACAR, 2016). Bunun dışında ucuz olması da oldukça etkili bir nedendir.

Öğrencilerin yeme alışkanlıklarını daha iyi anlamak adına hangi yiyecekleri tercih ettiklerini bilmek gerekmektedir. Gençler en çok dürüm siparişi vermekte, bu sıra patates kızartması ve burger çeşitleri şeklinde devam etmektedir. Bu yiyecekler sürekli tüketildiğinde sağlığı bozabilmektedir.

Her ne kadar dışarıdan yemenin bazı avantajları olsa da, psikolojik ve fiziksel zararları göz önüne alındığında ortaya çıkan sonuç tam bir faciadır. Arkadaş ortamlarının gençleri abur cubur ve/veya fast food tercih etmeye ittiği bilinmektedir. Sosyal boşluğunu arkadaş ortamlarında

karşılamaya çalışan gençler, dolayısıyla daha fazla fast food tercih edecek ve bu durum uzun soluklu devam ettiğinde obezite gibi sağlık sorunlarına yol açacaktır.

Yemek alışkanlığının sosyal yönden zararları bir yana, fiziksel görüntüyü de bozması ayrı bir problemdir. Bu nedenle, kültürel bozulmanın yanında sağlığın da bozulması söz konusudur (ACAR, 2016).

Gençler aile içinde bulamadıkları eğlenceli ortamı arkadaş ortamında veya teknoloji dünyasında yakalamayı ummaktadır. Bu nedenle ailelerinden daha çok, arkadaşları ile bir arada bulunmaktalardır. Bunun sonucunda, fast food yahut simit, poğaça gibi pastane ürünleri ilk tercih olmaktadır. Gençler bu yiyeceklerin sağlıksız olduklarını bilseler de, sosyal açlıklarının giderilmesi o durumda daha büyük önem taşıdığından sağlıklarını öncelememektedir (UĞUR, 2018).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Milli ve kültürel kimliği inşa ederken dikkate alınacak birçok nokta vardır. Bunlardan bir tanesi de Türk yemek kültürüdür. Genç bireyler bu kültürle, kendi yöresel yemeklerini de öğrenebilmektedir. Kişi kendi değerlerine sahip çıkıp onu tanıtırsa, kendi kültürünü güçlendirmiş olur. Bunu dünya çapında tanınan yoğurt, simit, Türk kahvesi, döner kebab, baklava gibi yiyeceklerle örneklendirmek mümkündür. Küreselleşme göz önünde bulundurulursa, artık insanlar tüm kültürlere erişim sağlayabilmektedir. Bu da aslında Türk kültürünün tanıtılmasında kolaylık anlamına gelmektedir. Yani, günümüzde asıl kültüre sahip çıkmak ve onu yaşatmak daha çok önem taşımaktadır (Kalyoncuoğlu, 2017)(Son Erişim Tarihi:04.02.2022)

Yemek kültürü yalnızca somut olmayan mutfak kültürünü taşımakla kalmamakta, aynı zamanda aile bağlarını kuvvetlendirmektedir. Aile ilişkilerinin güçlü olması için, çocukluktan hatta bebeklikten itibaren çaba sarfedilmelidir. Bu da, ailenin birbiri ile sürekli iletişim içinde olması ve birbirine zaman ayırması ile olabilir.

Kişilerin uzun süre internet kulanımının karşılanamayan sosyal ihtiyaçlardan kaynaklandığı bilinmektedir. Aile içi yemek yeme kültürü sayesinde gün içinde birbirlerini göremeyen aile bireyleri iletişim kurabilir ve kaliteli zaman geçirebilir. Dolayısıyla birbirleri ile sıkı ilişkilere sahip aile bireyleri ortaya çıkar. Bu sayede, hem teknoloji çağında doğan Z kuşağının teknoloji bağımlılığı azaltılabilir, hem de toplum daha sıkı ve sağlıklı temeller

üzerine inşa edilmiş olur. Bunun bir diğer faydası da, ortak değerlerin benimsenmesi aracılığıyla milli birliği ve milli direnci körüklemesidir (BAYRAKTUTAN, 2005).

Mevcut kültürün temellerine bakıldığında eski kültürün izlerini görmek mümkündür. Günümüz kültürünün beslendiği kaynak için 'eskiden bu yana süregelen kültür' denebilir. Bu kültürü gelecek nesillere anlatırken, eski nesillerin yöntemlerini kullanmak sıkıcı ve bunaltıcı olabilmektedir. Bu da, Z kuşağı olarak adlandırılan yeni neslin geleneksel kültürden uzaklaşmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle, kültür aktarımı yapılırken kullanılan yöntemlerin gözden geçirilmesi, hoşgörülü bir tavır sergilenmesi ve iletişimin doğru sağlanması adına uygun sözcüklerin kullanılması önem taşımaktadır. Bu şekilde daha sağlıklı bir kültür aktarımı gerçekleştirilebilir (ÖZDEMİR, 2019).

Aile büyüklerinin Z kuşağının dikkatini ev ortamına çekebilmesi için eğlenceli ortamlar hazırlaması gerekmektedir. Ek olarak, çocukların öğünlerini aksatmamalarına dikkat edilmeli ve ebeveynlerin bu öğünlere daha fazla önem göstermeleri elzemdir (UĞUR, 2018).

Yapılan araştırma, gençler arasında anket çalışmalı yapılarak genişletilebilir. İlerleyen zamanlarda aile içi yemek yiyen gençlerin aile içi yemek yemeyen gençler ile psikolojik ve fiziksel farklılıkları detaylıca araştırılarak, konunun önemi daha kapsamlı bir şekilde masaya yatırılabilir.

KAYNAKÇA

ACAR, A. (2016). Yerli Ve Yabancı Fastfood Ürünlerinin Gençlerin Tercih Nedenlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Alan Çalışması: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Örneği. *SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ*, 1-24.

BAYRAKTUTAN, F. (2005). *Aile İçi İlişkiler Açısından Internet Kullanımı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

ÇELİK, C. (2010). DEĞİŞİM SÜRECİNDE TÜRK AİLE YAPISI VE DİN. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 25-35.

Çevik, M. (2014). KÜLTÜREL DEĞİŞİM, GELENEK VE TÜRK HALK HİKÂYECİLİĞİ. *Turkish Studies*, 113-123.

DEMİRKAN, S. (2006). Türk Ailesinin Korunmas› ve Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kurulufllar› ile ‹flbirli¤inin Önemi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 91 - 96.

EKİCİ, F. Y. (2014). TÜRK AİLE YAPISININ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜ VE BU DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜME ETKİ EDEN UNSURLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 209-224.

Kalyoncuoğlu, Y. (2017, 12 07). *Anadolu Haber Ajansı*. Retrieved from Anadolu Haber Ajansı : https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/master-sef-orhun-turk-mutfagi-bir-mutfak-imparatorlugudur/994699

KERMEN, S. (2019). *ERGENLER İÇİN AİLE YEMEKLERİ ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ.* İstanbul: Marmara Üniversitesi.

KIRIK, A. M., & KÖYÜSTÜ, S. (2018). Z KUŞAĞI KONUSUNDA YAPILMIŞ TEZLERİN İÇERİK ANALİZİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1497 - 1518.

Küçükyazıcı, G. (2016, Ekim 10). *https://www.cocukvegenc.com/etkili-iletisim/*. Retrieved from Çocuk ve Genç: https://www.cocukvegenc.com/etkili-iletisim/

ÖZDEMİR, N. (2019). Kuşaklararasılık ve Kültürel Değişme. *Çocuk ve Medeniyet*, 125-149.

SOLMAZ, Y., & ALTINER, D. D. (2018). Türk Mutfak Kültürü ve Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 108-124.

UĞUR, U. (2018). GENÇLERİN FAST FOOD TÜKETİMLERİNİN SEMBOLİK TÜKETİM KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ: SİVAS İLİNDE BİR ARAŞTIRMA. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-9.

YÜCEKÖK, A. (2019). *TÜRKİYE'DE Z KUŞAĞININ SOSYAL MEDYA KULLANIM ALIŞKANLIKLARI BAĞLAMINDA KÜLTÜREL YABANCILAŞMA OLGUSUNUN ROLÜ.* İSTANBUL: MARMARA ÜNİVERSİTESİ.

ROMANTİK İLİŞKİLERDE İLETİŞİM HATALARI ÖLÇEĞİ (RİİHÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

[1]Prof. Dr. Ahmet AKIN, [2]Emine ŞENLİ

[1]İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Yüksek Lisans Programı, - 0000-0002-5194-5202

[2]İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Yüksek Lisans Programı, - 0000-0002-1445-3399

Öz: İletişim hataları kavramı, ilişkilerde partnerlerin iletişimde kullandıklarında ilişkilerine zarar veren sözel ifadeleri, davranış ve tutumları ifade etmektedir. Her türlü ilişkide çatışma kaçınılmaz olsa da iletişim hatalarının farkında olmak ruh sağlığı ve sağlıklı ilişkiler açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle, bireylerin romantik ilişkilerde karşılaştıkları iletişim hatalarını görebilmek amacıyla bir ölçek geliştirilmesi oldukça önemlidir. Bu araştırmanın amacı Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği'ni geliştirmek ve geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

Araştırma 18 yaş ve üzeri 170'i kadın 112'si erkek 282 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların romantik ilişkilerde iletişim hatalarını ne kadar deneyimlediklerini ölçmek üzere 25 maddelik bir madde havuzu hazırlanmıştır. Bu maddeler gramer, anlaşılabilirlik, güvenli internet sağlama yeterliliğini ölçmesi açılarından incelenip 15 maddelik uygulama formu elde edilmiştir. Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği'nin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği'nin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 26 istatistik paket programı ile yapılmıştır.

Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği'nin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %58'ini açıklayan, öz-değeri 8,8 olan tek boyutlu ve 15 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .94 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri .43 ile .85 arasında sıralanmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı .95 olarak bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .40 ile .81 arasında sıralanmaktadır. Bu sonuçlar Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Romantik İlişkilerde İletişim Hataları, *İletişim Hataları, Geçerlik, Güvenirlik.*

Abstract

The concept of communication errors refers to the verbal expressions, behaviors and attitudes that harm the relationships when the partners use them in communication. Although conflict is inevitable in any relationship, being aware of communication errors is important for mental health and healthy relationships. Therefore, it is very important to develop a scale in order to see the communication errors that individuals encounter in romantic relationships. The aim of this research is to develop the Communication Errors in Romantic Relationships Scale and to examine its validity and reliability.

The research was carried out with 282 participants aged 18 and over, 170 women and 112 men. An item pool of 25 items was prepared to measure how much participants experienced communication errors in romantic relationships. These items were examined in terms of grammar, intelligibility, and measuring the adequacy of providing secure internet, and a 15-item application form was obtained. The Communication Errors in Romantic Relationship Scale has a 5-point Likert-type rating of 1 "strongly disagree" and 5 "strongly agree". Corrected item-total correlation coefficients were calculated for the item analysis of the Communication Errors in Romantic Relationships Scale. The construct validity of the Communication Errors in Romantic Relationships Scale was examined by exploratory factor analysis, and its reliability was examined by the Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient. Validity and reliability analyzes were performed with SPSS 26 statistical package program.

As a result of the exploratory factor analysis applied for the construct validity of the Communication Errors in Romantic Relationships Scale, a one-dimensional, 15-item measurement tool with an eigen-value of 8.8, which explains 58% of the total variance, was obtained. The KMO sample fit coefficient of the scale was found to be .94. The factor loadings of the scale range from .43 to .85. The Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient was found to be .95. The corrected item-total correlation coefficients of the scale ranged from .40 to .81. These results show that the Communication Errors in Romantic Relationships Scale is a valid and reliable measurement tool.

Keywords: Communication Errors in Romantic Relationships, Communication Errors, Validity, Reliability.

GİRİŞ

Romantik ilişkiler (flört, sevgili, nişanlı, evli) günümüzde oldukça yaygın olan, birçok kişinin deneyimlediği ilişki şeklidir. Kültür, eğitim seviyesi, sosyo-ekonomik düzey farkı gözetmeksizin birçok insan, romantik ilişkiler kurmaktadır. Romantik ilişkilerin önemli düzeyde yaygın olması birtakım problemleri de beraberinde getirmektedir. Partnerlerin ilişkilerinde yaşadıkları iletişim hataları; iletişim sıklığı ve yaşam şartları gibi nedenlerden etkilenmektedir. Sağlıklı iletişimden uzaklaştıran iletişim hataları, çiftler arasında ilişkinin sağlığını ve bireysel anlamda ruh sağlığını da olumsuz yönde etkilemektedir. Romantik ilişkilerin ve iletişimin bireyler için önemli olduğu ve tercih edildiği bir zamanda iletişimi ve ilişkileri yok saymak mümkün olmadığı için birlikte sağlıklı iletişim ve sağlıklı romantik ilişki

kurma becerisini edinmek gerekmektedir. Bu nedenle, bireylerin romantik ilişkilerde karşılaştıkları iletişim hatalarını görebilmek amacıyla bir ölçek geliştirilmesi önem taşımaktadır. Bu araştırmanın amacı Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği'ni geliştirmek ve geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

YÖNTEM

- **Çalışma Grubu**

Araştırma 18 yaş ve üzerinde olan 170'i kadın 112'si erkek 282 katılımcı üzerinde yürütülmüştür.

- **Madde Havuzu**

Katılımcıların romantik ilişkilerde iletişim hatalarını ne düzeyde yaşadıkları ölçmek üzere 25 maddelik bir madde havuzu hazırlanmıştır. Bu maddelerin gramer, anlaşılabilirlik, güvenli internet sağlama yeterliliğini ölçmesi açılarından incelenip 15 maddelik uygulama formu elde edilmiştir.

- **Ölçme Aracı**

Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Yüksek puanlar, romantik ilişkilerde iletişim hatalarının daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

- **İşlem**

Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği'nin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği'nin yapı geçerliği; açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 26 paket programı ile yapılmıştır.

BULGULAR

- **Madde Analizi ve Güvenirlik**

Yapılan analiz sonucunda, ölçeğin düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının .40 ile .81 arasında sıralandığı bulunmuştur. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı ise .95 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Katsayıları

Item-Total Statistics				
	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
m1	29,8440	152,004	,658	,943
m2	28,9043	155,952	,398	,950
m3	29,7057	145,668	,809	,940
m4	29,6631	146,025	,798	,940
m5	30,0496	151,933	,723	,942
m6	29,9645	150,120	,773	,941
m7	29,8121	147,705	,764	,941
m8	30,2234	152,950	,751	,942
m9	29,2801	148,167	,663	,944
m10	29,3936	144,681	,758	,941
m11	29,7518	145,155	,814	,940
m12	29,9043	150,051	,692	,943
m13	29,9468	150,406	,714	,942
m14	29,7660	149,219	,703	,942
m15	29,8546	148,004	,767	,941

- **Yapı Geçerliği**

Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği'nin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %58'ini açıklayan, öz-değeri 8,8 olan, tek boyutlu, faktör yükleri .43 ile .85 arasında sıralanan ve 15 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .94 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği Faktör Yükleri

Component Matrix[a]	
	Component
	1
m1	,700
m2	,434
m3	,838
m4	,829
m5	,770
m6	,817
m7	,806
m8	,799
m9	,697
m10	,794
m11	,850
m12	,740
m13	,763
m14	,744
m15	,810
Extraction Method: Principal Component Analysis.	
a. 1 components extracted.	

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ölçeğin yeterli düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu bulunmuştur. Madde-toplam korelasyonunun yorumlanmasında .30 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri ölçülen özellik bakımından iyi derecede ayırt ettiği (Büyüköztürk, 2004) düşünülerek, ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayılarının .40 ile .81 arasında sıralanması açısından yeterli olduğu görülmektedir. Açımlayıcı faktör analizi sonucu ölçeğin tek boyutlu olduğu bulunmuştur. Tezbaşaran (1996), araştırmalarda kullanılabilecek ölçme araçları için öngörülen güvenirlik düzeyinin .70 olduğunu söylemiştir. Buna göre ölçeğe ilişkin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısının .95 ile yeterli olduğu görülmektedir. Bu bulgulara dayanarak Romantik İlişkilerde İletişim Hataları Ölçeği'nin

psikoloji, aile danışmanlığı, sosyoloji vb. disiplinlerde kullanılabilecek, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Türk Psikologlar Derneği.

EGE 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

FİZİKSEL AKTİVİTE TAKİBİNDE KULLANILAN CİHAZLARIN VE MOBİL UYGULAMALARIN MESAFE ÖLÇÜMÜ BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Lisans Öğrencisi Mustafa Utku SARI [1], Doç. Dr. Fatma İlker KERKEZ[2]
[1] Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, 0000-0001-7297-7783
[2]Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, , 0000-0002-5485-1834

ÖZET

COVİD-19 Pandemi sürecinde alınan sağlık önlemleri kapsamında dünya genelinde sporcular antrenman yapamamış, spor organizasyonları da iptal edilmiştir. Pandemi öncesinde performans izleme ve ölçüm, taraftar etkileşimi ve iletişim, spor malzemeleri, antrenör-sporcu iletişimi gibi alanlarda zaten kullanılan dijital teknolojiler pandemi sürecinde gerçekleştirilemeyen sportif organizasyonlar için de bir çıkış olmuştur. Bazı spor organizasyonları GPS özellikli fiziksel aktivite takip cihazları, akıllı saatler ve mobil uygulamalarla kaydedilen verilerin toplanması suretiyle sanal olarak gerçekleştirilmiştir. Ülkemizde bu yarışmalar arasında Vodafone İstanbul Yarımaratonu, N Kolay İstanbul Maratonu, İzmir Maratonu, Eker I Run Maratonu, gibi yerel yarışlar olduğu gibi Ironman Triatlon Kuruluşunun da düzenli olarak gerçekleştirdiği uluslararası yarışlar bulunmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı sanal yarışmalarda kullanılan GPS özellikli fiziksel aktivite takip cihazlarının ve mobil uygulamaların mesafe ölçümlerinde fark olup olmadığının incelenmesidir. "TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı" kapsamında desteklenen proje kapsamında belirlenen amaca yönelik olarak 400, 800, 4000, 8000 metrelik mesafelerin ölçümü için 8 aktivite takip cihazı ve 5 mobil uygulamanın Android ve IOS versiyonları kullanılmıştır. Ölçümlerin tümü aynı lisanslı triatlet tarafından olimpik standartlarda (1. kulvar iç hattı 400 metre olan) inşa edilmiş stadyumda koşu temposu 5.00-5.15 dk/km olacak şekilde gerçekleştirilmiştir.

Çalışma kapsamında ölçümleri kaydedilen fiziksel aktivite takip cihazlarının mesafe ölçümleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,005$). Ölçümleri kaydedilen 5 mobil uygulamanın 4'ünde Android ve IOS versiyonları arasındaki mesafe ölçüm farkı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,005$). Sağlık için fiziksel aktiviteyi artırmak amacıyla kullanıldığında cihaz ve uygulamalardaki mesafe farkları çok anlamlı olmasa da sanal yarışlarda bu farkların yarışma sonucunu belirleyebileceği düşünüldüğünde daha ayrıntılı çalışmalarla bu farklılığın belirlenmesi ve yarışmacılar arasında adil bir yarışma ortamının oluşturulmasına yönelik tedbirler alınması önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fiziksel aktivite takip, mobil uygulama, cihaz, mesafe

GİRİŞ

Fiziksel aktivite takip cihazları; cildin yüzeyine veya yakınına takılan, çeşitli dâhili ve harici değişkenlerle ilgili bilgileri algılayan, analiz eden ve harici bir cihaza iletebilen hafif, sensör tabanlı cihazlardır (Düking ve diğ., 2016). 2000'lerin ortalarından bu yana popüler olan fiziksel aktivite takip cihazları teknolojiden yararlanarak insanlarda fiziksel hareketsizlik sorunlarına

çözüm bulma konusunda umut olmuştur. Bireylerin günlük adım sayısını, fiziksel aktivite zamanlamasını ve yoğunluğunu, yürünen mesafeyi ve yakılan kalorileri göstermek ve kaydetmek suretiyle kendi kendini takip etmesine olanak sağlayarak insanları daha aktif bir yaşam tarzına yönlendirmektedir. Bunun yanında düzenli spor yapanlarda antrenman hedeflerini belirleme, hedefe ulaşmak için planlama ve yarışmalarda performans takibinde de kullanılabilmektedir (Li ve diğ., 2021; Girginov ve diğ., 2020; James ve diğ. 2019; Shin ve diğ. 2019).

COVID-19 Pandemisi nedeniyle alınan önlemler kapsamında sportif yarışmalar düzenlenemediğinde çoğu spor organizasyonu iptal edilirken bazı spor organizasyonları ise fiziksel aktivite takip yöntemi ile kaydedilen verileri kullanmak suretiyle (GPS özellikli cihazlar, akıllı saatler ve mobil uygulamalar) sanal olarak gerçekleştirilmiştir. Bu yarışmalar arasında Vodafone İstanbul Yarımaratonu, N Kolay İstanbul Maratonu, İzmir Maratonu, Eker I Run Maratonu gibi yerel yarışlar olmakla beraber Ironman Triatlon Kuruluşunun da düzenli olarak gerçekleştirdiği uluslararası yarışlar bulunmaktadır. Yarışlara katılım sağlandıktan sonra akıllı saat ya da mobil uygulamalarla kaydedilen veriler organizasyona ait web sayfasına yüklenilerek katılımcıların elde ettikleri dereceler ve yarışma sıralaması takip edilebilmektedir. Ironman kuruluşu ve İzmir Büyükşehir Belediyesi sanal etkinliklerinde Garmin, Suunto, Polar, Huawei Health, Polar, Fitbit, Nike Run, Adidas Running, MapMyFitness, Decathlon Coach ile elde edilen verileri kullanırken, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ise Sweaters mobil uygulaması ile kaydedilen verileri kullanmaktadır (Ironman Vrclub 2020), (Bizkoşarız, 2020), (SporİstanbuI 2020).

Fiziksel aktivite takip cihazları ister sağlık amaçlı ister performans amaçlı kullanılsın doğru ve tutarlı ölçüm yapması beklenmektedir. Sınırlı sayıda katılımcı ile yapılan önceki çalışmalarda geçerli ve güvenilir izleme cihazları olarak kabul edilen fiziksel aktivite takip cihazlarının (Noah ve diğ. 2013, Ferguson ve diğ, 2015) pandemi öncesi yapılan çalışmalardan birinde tam maraton için 1,5 km ve yarı maraton parkuru için 1,45 km sapma gösterdiği belirlenmiştir (Pobiruchin ve diğ., 2017).

Literatürde bu alandaki çalışmaların azlığı daha fazla alan temelli çalışmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı sanal yarışmalarda kullanılan GPS özellikli fiziksel aktivite takip cihazlarının ve mobil uygulamaların 400, 800, 4000 ve 8000 metre mesafe ölçümlerinde fark olup olmadığının incelenmesidir.

YÖNTEM

TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı" kapsamında desteklenen çalışmada GPS özellikli fiziksel aktivite takip cihazlarının 400, 800, 4000 ve 8000 metre mesafe ölçümlerinde fark olup olmadığı belirlenmeye çalışıldığından nicel araştırma yaklaşımlarından betimsel tarama modeli benimsenmiştir. Betimsel tarama modeli, gerçekleşen bir durumu, araştırma içerisindeki kişileri veya nesneleri olduğu gibi anlatmayı amaçlar (Gürbüz ve Şahin, 2014).

Belirlenen amaca yönelik olarak çalışmada 400, 800, 4000, 8000 metrelik mesafeler aynı lisanslı triatlet tarafından 8 farklı fiziksel aktivite takip cihazı ve 5 mobil uygulamanın Android ve IOS versiyonları ile 2'şer kez koşulmuştur (toplam 475,2 kilometre, 1188 tur koşu). Önceki çalışmalarda ağır ağaç örtüsü, binaların içinde olmak ya da yoğun kentsel konumun GPS sinyali yakalamayı engellediği ve dolaylısıyla veri kaybına neden olduğu ifade edildiğinden (Maddison ve Mhurchu, 2009) ölçümler olimpik standartlarda (1. kulvar iç hattı 400 metre olan) inşa edilmiş, etrafında yoğun bitki örtüsü ya da yüksek bina bulundurmayan Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Stadyumunda yağış olmayan güneşli havada Nisan 2021-Haziran 2021 tarihlerinde sabah 06.00-07.30 saatleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Mesafe ölçümünde kullanılan fiziksel aktivite takip cihazları ve mobil uygulamalar uluslararası literatürde yapılan az sayıdaki çalışmada adı geçen ve sanal yarışmalarda sıklıkla kullanılan cihazlardan seçilmiştir (2021 versiyonları).

Koşu hızının da mesafe ölçümüne etkisi bulunduğundan (Hongu vd., 2013) tüm mesafelerde koşu temposu 5.00-5.15 dk/km olacak şekilde sabit tutulmuştur (Görsel 1).

Görsel 1: Koşu Temposu (5.00-5.15 dk/km).

Ölçümlerin tamamında, ölçüm yapılan cihaz sol elde kulvar iç hattında olacak şekilde taşınmış, tüm koşular saat yönünün tersi istikamette gerçekleştirilmiştir. Koşular esnasında cihazlar duraklatılmamış, mola verilmemiştir. Yeme içme ihtiyaçları kulvar düz hattında ve kulvar dışına çıkılmadan hareket halinde karşılanmıştır. Kulvara birinin girmesi sebebiyle kulvar dışına taşma, GPS sinyalinin kaybolması gibi durumlarda ölçüm iptal edilmiş, koşu en baştan tekrarlanmıştır.

Her cihaz ve uygulama için koşulan 400, 800, 4000, 8000 metrelik mesafelerin ölçülen karşılıkları metre cinsinden kaydedilmiştir. İstatistik analizler için mutlak değere karşılık cihaz ya da uygulamanın gösterdiği tur başına mesafe (+ ya da – değer olarak) dikkate alınmıştır. Her bir fiziksel aktivite takip cihazı ve mobil uygulama için elde edilen 8 ölçüm sonucunda ortaya çıkan tur başına farklılıklar metre cinsinden belirlenerek yapılan istatistiksel analizlerde kullanılmıştır.

Veri analizinde SPSS programında tanımlayıcı istatistik analizler ile parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U ve Kruskal Wallis kullanılmıştır.

BULGULAR

Çalışma kapsamında 8 farklı fiziksel aktivite takip cihazı ve 5 mobil uygulamanın Android ve IOS versiyonları ile 2'şer kez koşulan 400, 800, 4000 ve 8000 metrelik koşulara ait elde edilen ölçümler Çizelge 1.de sunulmuştur.

Çizelge 7. Alınan Mesafe Ölçümleri.

Mesafe	400 metre		800 metre		4000 metre		8000 metre	
Ölçümler	**K-1**	**K-2**	**K-1**	**K-2**	**K-1**	**K-2**	**K-1**	**K-2**
FATC-1	400	410	820	820	4040	4030	8060	8150
FATC-2	410	400	808	801	4000	4060	8000	8090
FATC-3	410	400	810	810	4050	4020	8000	8040
FATC-4	406	426	879	794	4140	4045	8095	8184
FATC-5	410	390	820	820	4160	4140	8450	8370
FATC-6	400	410	840	830	4140	4130	8280	8080
FATC-7	400	410	800	810	4020	4030	7990	8140
FATC-8	410	420	840	860	4140	4100	8190	8220
MU-1_Android	420	450	820	840	4080	4110	8210	8230
MU-1_iOS	420	420	850	840	4210	4150	8470	8390
MU-2_Android	380	390	790	830	3980	4030	8060	7860
MU-2_iOS	420	440	860	870	4200	4130	8270	8580
MU-3_Android	400	400	810	820	4130	4050	8290	8240
MU-3_iOS	390	400	800	810	4080	4140	8290	8260
MU-4_Android	430	440	820	1230	4250	4440	8420	8410
MU-4_iOS	400	410	810	810	4110	4150	8310	8220
MU-5_Android	390	390	780	800	3960	3960	7930	8000
MU-5_iOS	410	420	810	830	4080	4110	8200	8300

K=Koşu, FATC=Fiziksel aktivite takip cihazı, MU=Mobil uygulama

Her bir fiziksel aktivite takip cihazı ve mobil uygulama için elde edilen 8 ölçüm sonucunda ortaya çıkan tur başına farklılıklar metre cinsinden belirlenerek yapılan istatistiksel analizlerde kullanılmıştır.

Fiziksel Aktivite Takip Cihazları

Fiziksel aktivite takip cihazları arasında toplam 64 ölçüme ait metre cinsinden farkları belirlemek için yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları Çizelge 2.de sunulmuştur.

Çizelge 2. Fiziksel Aktivite Takip Cihazları ile Alınan Ölçüm Farkları (n=64)

		Ort	Ss	Sıra Ort	X^2	p
Fiziksel Aktivite Takip Cihazları ile Alınan Ölçüm Farkları (n=64)	FATC-1 Polar	5,94	3,9	27,00	29,065	0,00
	FATC-2 Decathlon	3,13	3,6	18,25		
	FATC-3 Garmin	3,63	3,3	20,31		
	FATC-4 Suunto	12,62	13,7	36,00		
	FATC-5 Fitbit	13,88	4,7	48,75		
	FATC-6 Apple	11,25	6,4	41,88		
	FATC-7 Huawei	3,31	3,7	18,19		
	FATC-8 Tomtom	15,56	7,2	49,62		

Çizelge 2 fiziksel aktivite takip cihazlarının mesafe ölçümlerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark olduğunu göstermiştir ($p<0,05$).

Mobil Uygulamalar

Çalışmada 400, 800, 4000, 8000 metrelik mesafeler 5 mobil uygulamanın Android ve IOS versiyonları ile 2'şer kez koşulmuştur. Elde edilen değerler arasında fark olup olmadığını belirlemek üzere Mann Whitney U testi yapılmış ve sonuçlar Çizelge 3.de sunulmuştur.

Çizelge 3. Mobil uygulamalarla Alınan Ölçüm Farkları (n=40).

Mobil uygulamalar	Versiyon	Min	Max	Ort	Ss	Sıra Ort	U	p
MU-1 Strava	Android	8	25	20,50	2,9	11,62	7,000	0,05
	IOS			13,00	4,5	5,38		
MU-2 Adidasrun	Android	-20	30	-2,88	10,3	4,75	2,000	0,01
	IOS			18,69	8,3	12,25		
MU-3 Nikerun	Android	0	15	7,94	5,1	8,31	33,500	0,878
	IOS			8,06	5,9	8,69		
MU-4 Sweaters	Android	0	44	27,19	10,9	11,94	4,500	0,02
	IOS			9,06	5,3	5,06		
MU-5 Mapmyfitness	Android	-10	20	-5,19	4,2	4,5	0,000	0,00
	IOS			11,75	4,7	12,5		

Çizelge 3 incelendiğinde MU-1 (U=7,000, p<0.05), ve MU-5 (U=0,000, p<0.05)'de aynı mobil uygulamanın Android ve IOS versiyonları ardasında istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğu belirlenmiştir. MU-3'de ise fark anlamlı değildir (U=33,500, p|>0.05).

TARTIŞMA

Sanal yarışmalarda kullanılan GPS özellikli fiziksel aktivite takip cihazlarının ve mobil uygulamaların 400, 800, 4000 ve 8000 metre mesafe ölçümlerinde fark olup olmadığının incelenmesini amaçlayan bu çalışmada bulgular fiziksel aktivite takip cihazları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuştur (p<0,05). Aynı şekilde ölçüm sonuçları kaydedilen 5 farklı uygulamanın 4'ünde Android ve IOS versiyonları arasında kaydedilen mesafe farkı istatistiksel olarak anlamlıdır.

Literatürde tüketici düzeyindeki cihazların, giyilebilir cihazların veya cep telefonlarının, özellikle adımsayarların veya ivmeölçer tabanlı teknolojinin geçerliliği ve doğruluğu hakkında çeşitli çalışmalar mevcuttur (Crouter ve diğ, 2003; Lee ve diğ., 2014; Baranski ve Strumillo, 2012). Bu çalışmalar çoğunlukla laboratuvar ortamında kesin bir çalışma protokolüne göre deneklerden takip cihazı ile örneğin koşu bandı egzersizleri gibi farklı egzersiz türleri için veri toplanması şeklinde yapılan çalışmalardır.

Bu alanda öncül sayılabilecek çalışmalardan biri olan Schutz ve Chambaz (1997) Küresel Konumlandırma Sisteminin (GPS) insanlarda yürüme ve koşma hızını değerlendirmek için potansiyel olarak yararlı olup olmayacağını araştırdıkları çalışmada; yürüme hızındaki göreceli doğruluk araştırma amaçları için hala yetersiz olsa da, GPS'in hız değerlendirmesi için çok umut verici göründüğünü kaydetmişlerdir. Maddison ve Mhurchu (2009) GPS'in aktivitenin bağlamını (konumunu) sağlayarak fiziksel aktivite anlayışımızı artırmak için yararlı bir araç olduğunu ancak tek başına GPS'in güvenilir ve geçerli bir fiziksel aktivite ölçüsü olduğuna dair bulgu olmadığını kaydetmişlerdir.

Bort-Roig ve diğ. (2014) cep telefonu teknolojisinin fiziksel aktivite izleme için uygun olup olmadığını araştırdıkları meta-analiz çalışmasında cep telefonu temelli değerlendirmenin geçerliliğini bildiren yalnızca "birkaç çalışma" kaydetmişlerdir. Leong ve diğ.(2017)'nin cep telefonu adımsayarları üzerine yaptığı bir araştırmada Android tabanlı uygulamaların (Runtastic, Pacer Works, ve Tayutau) 7 gün boyunca serbest yaşam ortamında referans adımsayar kadar doğru olup olmadığını test etmişler ve uygulamaların hiçbirinin referans pedometre ile karşılaştırıldığında adımları doğru saymadığı sonucuna varmışlardır.

Çalışma bulgularımız literatürde bu alanda rastlanan tek saha çalışması olan Pobiruchin ve diğ. (2017)'nin çalışma bulguları ile tutarlıdır. Zira bahsedilen çalışmada yarı maraton koşusunda farklı cihaz kategorilerinin kaydedilen mesafeleri 2 örnekli t testi ile test edilmiş ve GPS özellikli spor saatleri ile cep telefonları tarafından kaydedilen parkur mesafelerinin ortalamasının yarı maraton etkinliği için önemli ölçüde farklı olduğu kaydedilmiştir (p=.002).

Çalışmamızda ölçümlerin tümünün tek bir triatlet tarafından koşulmuş olması önemli bir sınırlılıktır. Sağlık için fiziksel aktiviteyi artırmak amacıyla kullanıldığında cihaz ve uygulamalardaki mesafe farkları çok anlamlı olmasa da sanal yarışlarda bu farkların yarışma sonucunu belirleyebileceği düşünüldüğünde daha ayrıntılı çalışmalarla bu farklılığın belirlenmesi ve yarışmacılar arasında adil bir yarışma ortamının oluşturulmasına yönelik tedbirler alınması önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

Baranski, P.& Strumillo, P. Enhancing Positioning Accuracy in Urban Terrain by Fusing Data from a GPS Receiver, Inertial Sensors, Stereo-Camera and Digital Maps for Pedestrian Navigation. Sensors, 12, 6764-6801, 2012.

Bort-Roig J, Gilson ND, Puig-Ribera A, Contreras RS, Trost SG. Measuring and influencing physical activity with smartphone technology: a systematic review. Sports Med, 44(5):671-686, 2014.

Crouter, S.E., Schneider, P.L., Karabulut, M. and Bassett, Jr D. R. Validity of 10 Electronic Pedometers for Measuring Steps, Distance, and Energy Cost. Medicine & Science in Sports & Exercise, 2003.

Düking, P., Hotho, A., Holmberg, H., Fuss, F.K., Sperlich, B. Comparison of non-invasive individual monitoring of the training and health of athletes with commercially available wearable technologies. Front Physiol 2016 Mar 09;7(71):1-11, 2016.

Ferguson, T., Rowlands, A.V., Olds, T., Maher, C. The validity of consumer-level, activity monitors in healthy adults worn in free-living conditions: a cross-sectional study. Int J Behav Nutr Phys, 27;12(42), 2015.

Girginov, V., Moore, P., Olsen, N., Godfrey, T. & Cooke, F. (). Wearable technology-stimulated social interaction for promoting physical activity: A systematic review, Cogent Social Sciences, 6:1, 2020.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

Hongu, N., Orr, B. J., Roe, D. J., Reed, R. G., & Going, S. B. Global positioning system watches for estimating energy expenditure. The Journal of Strength & Conditioning Research, 27(11), 3216-3220, 2013.

James, T.L., Wallace, L., Deane J.K. Using organismic integration theory to explore the associations between users' exercise motivations and fitness technology feature set use. Manage. Inform. Syst. Quarterly, 43 (1), 287-312, 2019.

Lee J.-M., Kim, Y. Welk, G. Validity of Consumer-Based Physical Activity Monitors. Medicine & Science in Sports & Exercise, 2014.

Leong JY, Wong JE. (2017). Accuracy of three Android-based pedometer applications in laboratory and free-living settings. J Sports Sci, 35(1):14-21, 10.1080/02640414.2016.1154592.

Li, C., Xiaoyu, C., Bi, X. Wearable activity trackers for promoting physical activity: A systematic meta-analytic review. International Journal of Medical Informatics, Volume 152, 2021.

Maddison, R., Mhurchu C.N. Global positioning system: a new opportunity in physical activity measurement. Int J Behav Nutr Phys Act, 6:73, 2009.

Noah, J. A., Spierer, D.K., Gu, J. & Bronner, S. Comparison of steps and energy expenditure assessment in adults of Fitbit Tracker and Ultra to the Actical and indirect calorimetry, Journal of Medical Engineering & Technology, 37:7, 456-462, 2013.

Pobiruchin, M., Suleder, J., Zowalla, R., Wiesner, M. (). Accuracy and Adoption of Wearable Technology Used by Active Citizens: A Marathon Event Field Study. JMIR Mhealth Uhealth 5(2), 2017.

Schutz Y, Chambaz A. Could a satellite-based navigation system (GPS) be used to assess the physical activity of individuals on earth? Eur J Clin Nutr, 51(5):338-9, 1997.

Shin, G. Jarrahi, M.H. Fei, Y. Karami A., Gafinowitz, N. Byun, A. et al. Wearable activity trackers, accuracy, adoption, acceptance and health impact: a systematic literature review J. Biomed. Inform., 93, 2019.

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ETKİLERİNİ ARTTIRICI COĞRAFİ ÖZELLİKLER: KÜÇÜK MENDERES HAVZASI ÖRNEĞİ

Meryem KÖRHASAN*, Prof. Dr. Vahap TECİM[2], Doç. Dr. Adnan SEMENDEROĞLU[3]

*Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, , ORCID No: 0000-0002-0392-073X
[2]Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
ORCID No: 0000-0001-5319-5241
[3] 1Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, ORCID No: 0000-0002-6039-2750

ÖZET

Küresel iklim değişikliği bütün dünyada ortaya çıkmakla birlikte, ülkemizdeki çeşitli havzaların bu değişimden ne derecede etkileneceği havzaların fiziki coğrafya özelliklerine bağlı olarak değişmektedir. Küçük Menderes havzasının fiziki coğrafya özellikleri küresel iklim değişikliğinin etkisinin kısa mesafelerde değişmesine neden olmaktadır. Örneğin, iklim değişikliği sulanabilir alanlarda avantajlı bir ortam oluşturabilirken, sulanamayan ve taban suyuna ulaşmanın güç olduğu yüksek yerler ile yamaç depolarında dezavantajlı bir ortam meydana getirmektedir. Yamaçlarda yeraltı sularının derinlere inmesi, yeraltı suyuna erişimi güçleştirmekte iken; kıyılarda aşırı yeraltı suyu kullanımına bağlı olarak deniz suyu kıyılardaki verimli ovalara doğru ilerlemekte ve bu alanlarda tuzlanma problemi ortaya çıkmaktadır. Yeraltı suyunun termal özellikler barındırması tarımsal sulamada yeraltı suyunun kullanımını riskli hale getirebilmektedir. Bu çalışmada Küçük Menderes Havzası'nda küresel iklim değişikliğinin etkilerini arttırıcı etkileri olan fiziki coğrafya özellikleri incelenmiştir. Arazi kullanımı; bitki örtüsü özelliği, bitki örtüsü kapalılık durumları, jeoloji, litoloji, yükselti, eğim, bakı, toprak gibi fiziki coğrafya unsurları; akarsu yoğunluğu, topoğrafik nemlilik, akarsu gücü gibi hidrografik özellikler ile güneş radyasyon miktarı, sıcaklık ve yağış gibi klimatolojik özellikler haritalanarak küresel iklim değişikliği riski altında bulunan alanlar belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fiziki Coğrafya Özellikleri., Risk Haritası., Küçük Menderes Havzası., İklim Değişikliği.

GEOGRAPHICAL FEATURES INCREASING THE EFFECTS OF GLOBAL CLIMATE CHANGE:IN THE CASE OF THE SMALL MENDERES BASIN

ABSTRACT

Although global climate change is occurring all over the world, the extent to which the areas in our immediate environment will be affected by this change vary depending on the physical geography characteristics of the area. The physical geography characteristics of the field cause the effect of global climate change to change over short distances. For example, while climate change creates an advantageous environment in irrigable areas, it creates a disadvantageous environment in high places that cannot be irrigated and where it is difficult to reach ground water, and in talus deposits. While the deepening of the groundwater on the slopes makes it difficult to access the groundwater; Due to the excessive use of groundwater on the coasts, the sea water moves towards the fertile plains on the coasts and the problem of salinization arises in these areas. The thermal properties of groundwater can make the use of groundwater in agricultural irrigation risky. In this study, the physical geography features that increase the effects of global climate change in the Küçük Menderes Basin were examined. land use; physical geography elements such as vegetation characteristics, vegetation cover conditions, geology, lithology, elevation, slope, aspect, soil; hydrographic features such as stream density, topographic humidity, stream power and climatological features such as solar radiation amount, temperature and precipitation were mapped and areas at risk of global climate change were determined.

Keywords: Physical Geography Features., Risk Map., Küçük Menderes Basin., Climate Change.

GİRİŞ

Meteorolojik verilerde uzun yıllar meydana gelen değişimi "iklim değişikliği" olarak adlandırabiliriz. IPCC 4. Değerlendirme Raporu'nda, ülkemiz başta olmak üzere tüm dünyada

değişen arazi kullanımına bağlı olarak iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarının birçok sahada açıkça görüldüğü belirtilmiştir (IPCC, 2007).

Küresel ısınma sonucunda dünya genelinde hava sıcaklıklarındaki artış 2000 yılına kadar 0,6±0,2°C iken özellikle 2000'den sonra 0,74±0,18°C'ye yükselmiştir (Sağlam, 2008:89-94). Bazı iklim modelleme tahminlerine göre dünyanın ortalama yüzey sıcaklığının 2100 yılına gelindiğinde 1,1-6,4°C arasında olacağı tahmin edilmekle, birlikte değişimin hızı da dikkate alındığında, 2030 yılına kadar ortalama sıcaklığın Dünya'da 3°C artması beklenmektedir (Çelik vd., 2008).

İklimde meydana gelen hızlı değişimin etkileri yeteneğini kaybetmiş bir arazide daha kötü olmaktadır. Ormansızlaştırma, yüzey ve yeraltı su kaynaklarının bilinçsiz kullanımı, aşırı şehirleşme ve betonlaşma gibi arazi kullanımında meydana gelen değişimler, küresel iklim değişikliğinin hızını arttırırken, sahanın bazı coğrafi özellikleri de olumsuz sonuçların hemen ortaya çıkmasına da ortam hazırlamaktadır. Özellikle tarım ve orman alanlarının amacı dışında kullanılması ile ortaya çıkan yeni koşullarda küresel iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarını görmek mümkündür. Çünkü arazi, yeteneği dışında bir amaca hizmet etmeye başlamakta ve ortaya çıkan yeni arazi şartları, iklim değişikliği ile mücadelede yetersiz kalmaktadır (Bahadur ve diğ., 2014:200-214).

Bu çalışmada, arazi kullanımı; bitki örtüsü özelliği, bitki örtüsü kapalılık durumları, jeoloji, litoloji, yükselti, eğim, bakı, toprak gibi fiziki coğrafya unsurları; akarsu yoğunluğu, topoğrafik nemlilik, akarsu gücü gibi hidrografik özellikler ile güneş radyasyon miktarı, sıcaklık ve yağış gibi klimatolojik özellikler dikkate alınarak küresel iklim değişikliği riski altında bulunan alanlar belirlenmiştir. Küresel iklim değişikliği risk haritasının hazırlanması küresel iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir rol oynayacaktır.

Küçük Menderes Havzası, Ege Bölgesi'nin Ege Bölümü'nde yer almaktadır. Havza Bozdağlar ile Aydın Dağları'nın arasında doğu-batı yönünde uzanır. Saha kuzeyde 4281686 güneyde 4166886 batıda 432706 ve doğuda 624366 ED 1950 35 kuzey UTM koordinat sisteminde yer almaktadır (Görsel 1).

Görsel 1. Lokasyon haritası.

MATERYAL VE METOT

Çalışmada Küçük Menderes Havzası'nın coğrafi özelliklerinin haritalanması amacıyla Coğrafi Bilgi Sistemleri kullanılmıştır. 1/25000 ölçekli raster formattaki topografya haritası ARCGIS 10.2 Coğrafi Bilgi Sistemleri programı kullanılarak vektör formatta eşyükselti haritası üretilmiştir. Eşyükselti haritasından sayısal yükselti modeli, eğim, bakı ve drenaj haritası

hazırlanmıştır. Drenaj ve topografya haritaları kullanılarak akarsu yoğunluğu, topoğrafik nemlilik, akarsu gücü haritaları hazırlanmıştır. 1/25000 ölçekli sayısal arazi kullanımı, bitki örtüsü, bitki örtüsü kapalılık haritası ile litoloji haritası hazırlanmıştır.

Topoğrafik Nemlilik İndeksi (Topographic Wetness Index-TWI) özellikle eğimle ilgili yüzeysel akış modeline bağlı olarak arazinin kuru, nemli ve suya doygunluk (yaşlık) durumları ile ilgili bilgi verir. Taşkın ve heyelan riski yanında, arazinin su tutma kapasitesi hakkında bilgi edinmek için de kullanılmaktadır (Das vd., 2013; Grayson vd., 1992; Mitasova vd., 1996; Nefeslioğlu vd., 2008; Parker, 1982; Tağıl, 2006; Özşahin, 2014). Bu çalışmada tarımsal faaliyetler ve doğal bitki örtüsü açısından küresel iklim değişikliği ve kuraklık riskinden etkilenebilecek sahaların ve dağılışının belirlenmesi amacıyla kullanılmıştır.

Topoğrafik Nemlilik İndeksi: Topografya raster ve eğim (derece) haritaları üretildi. Eğim haritasından flowdirection üretildi. Flow direction kullanılarak flowacumulation verisi üretildi. Eğim haritası raster calculator yardımıyla (eğim*1.570796) /90 işlemi yapılarak kaydedildi. Raster calculator Con("slope.img" > 0,Tan("slope.img"),0.001) işlemi yaplarak tanslope verisi hazırlandı. Flowaccumulation verisi ("FlowAccumulation.img"+1) *10 işlemi yapılarak tingrid ile aynı ölçeğe getirildi. Ln("flowaccuscale.img" / "tanslope.img") işlemi ile wetness verisi üretildi.)

Sayısal olarak hazırlanan haritalardan risk haritası üretmek amacıyla L tipi matris hazırlanmıştır (Çizelge 1). Matris puanları 1 ile 5 arasında olmakla birlikte, 1 riskin en düşük, 5 ise riskin en yüksek olduğunu göstermektedir. Bazı değişkenlerin sahamızda sadece yüksek risk oluşturduğu dikkate alındığında, değişkenler arasında eşit aralıklı bir dağılım gözetilmemiştir. Haritalar, değişkenler dikkate alınarak ARCGIS'te sınıflandırılmış, her bir sahanın risk puanları toplanarak toplam değişken sayısına bölünerek ortalama risk durumu haritası ortaya çıkarılmıştır.

Çizelge 1. Kriterler ve Matris puanları

Değişkenler	Düzey aralığı	Puan	Değişkenler	Düzey aralığı	Puan
Yükselti	0-50 m 50-500 m 500-1500 m 1500'den büyük	5 4 3 2	Ortalama yağış Haritası	250-350 350-450 450-550 550-650 650 ve üzeri	5 4 3 2 1
Eğim Oranı (derece)	0-5 5-15 15-25 25-35 35 ve üzeri	5 4 3 4 5	Ortalama sıcaklık haritası	4-8 8-12 12-16 16 ve üstü	2 3 4 5
Bakı	Güney Güneybatı Güneydoğu Kuzey Kuzeybatı Kuzeydoğu Doğu Batı Düz	5 4 3 1 3 2 3 4 3	Litoloji	Metamorfik şist Kireçtaşı Fliş Ofiyolit ve serpantinitler Neojen tortullar Kumlu çakıllı depolar Alüvyonlar Andezit, bazalt, tüf Plütonik kayalar	2 1 3 5 2 1 1 4 5
Topoğrafik nemlilik	Düşük Az nemli Orta nemli Nemli Yüksek nemli	5 4 3 2 1	Bitki örtüsü kapalılık haritası	0 1 2 3	5 4 3 2
Akarsu Yoğunluğu	0-3 3-6 6-9 9-12 12 ve üzeri	1 2 3 4 5	Bitki Örtüsü	Garigler Verimli Orman Ziraat, yeleşim, bataklık Ağaçlandırma Endemik bitkiler	4 2 5 3 5

				Çalı (maki)	1
Değişkenler	Düzey aralığı	Puan	Değişkenler	Düzey aralığı	Puan
Akarsu gücü	1 2 3 4 5	5 4 3 2 1	Arazi kullanım durumu	Orman Bataklık, sazlık Ziraat Bozuk bitki örtüsü Kayalık taşlık, yerleşim	1 2 4 3 5
Güneş radyasyonu haritası	0-500000 500.000-750.000 750000-1000000 1000000-1250000 1250000-1500000	1 2 3 4 5			

BULGULAR

1. İklim Özellikleri

Çalışma alanının iklim koşulları, mart ayında artmaya başlayan sıcaklıkların mayısta 18-20°C'yi aşarak temmuz ayında en yüksek değerlere ulaşıp ağustostan itibaren düşmeye başlayıp kasım ayında ortalamanın altına düşen hava sıcaklıkları ile karakterize edilen "Tipik Akdeniz Sıcaklık Rejim Tipi" iklim görülür. Bu iklim tipinde yazlar, sıcak ve kurak; kışlar, ılık ve yağışlıdır (Atalay, 2006:229).

1975-2017 yılları arasında 42 yıllık havza ortalamasına bakıldığında sıcaklık değişiminin artış yönünde bir eğilim gösterdiği tespit edilmiştir. Sıcaklık ortalamaları 16,2 °C 'den 18,1 °C 'ye yükselmiştir. Ortalama sıcaklık değerleri havza genelinde yaklaşık 1.9 °C 'lik bir artış meydana gelmiştir. Bu değer bazı aylarda bu ortalamanın üzerinde gerçekleşmektedir (Görsel 2). İleriye dönük 5 yıllık tahmin eğiliminin de yine artış yönünde olacağı, 5 yılın sonunda ortalama eğilimin 18,2 °C 'ye ulaşacağını göstermektedir (Görsel 2).

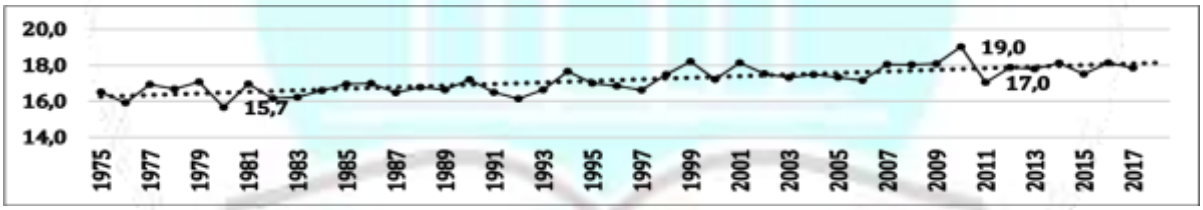

Görsel 2. 1975-2017 yılları arası Küçük Menderes Havzası sıcaklık ortalaması ve eğilim grafiği

Saha içerisindeki yağışın mevsimlere göre dağılışının yanı sıra, aynı ayın uzun yıllar ortalamasına göre yağış miktarlarında büyük farklar bulunmaktadır. Havzanın tamamında yer alana istasyonların uzun yıllar yağış ortalamalarına bakıldığında, sahada yağış miktarının azalma yönünde eğilim gösterdiği tespit edilmiştir. 1975-2017 yılları arasındaki 42 yıllık ortalama yağıştaki azalma 42 mm'dir. Bu yıllar arasında meydana gelen sıcaklık artışı ile yağıştaki bu azalma, sahada kuraklıkların da artışı yönünde bir eğilim olduğunu göstermektedir (Görsel 3). Önümüzdeki 10 yılda da yağışlardaki değişimin azalma yönünde eğilim göstereceği tespit edilmiştir. Sıcaklık ortalamalındaki hızlı yükseliş de dikkate alındığında, kuraklığın daha da şiddetleneceği söylenebilir.

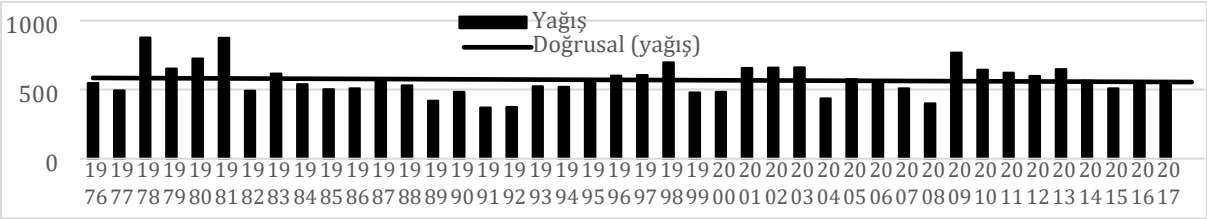

Görsel 3. 1975-2017 Küçük Menderes Havzası yıllık ortalama yağış ve eğilim grafiği

1.1. Ortalama Sıcaklık ve Yağış

Küçük Menderes Havzası'na ait 1975-2017 yılları arası 42 yıllık 7 istasyona ait yapılan çalışmaya dayanılarak, yıllık ortalama sıcaklıkların İzmir 17,8°C, Bornova 17,3 °C, Çeşme 17,1 °C, Seferihisar 16,7 °C, Selçuk 16,5 °C, Ödemiş 16,5°C ve Kuşadası 17,0 °C olduğu görülmüştür. Küçük Menderes Havzasında sıcaklığın dağılışında, yükselti, denizel etki ve yeryüzü Görselleri en önemli faktörlerdendir. İstasyonların ortalama yükseltisi 200 m'nin altındadır. Havza tabanı ve kuzeyinde yer alan Bozdağlar ile güneyinde yer alan Aydın Dağları gibi yüksek sahalarda, yükseltinin de etkisiyle sıcaklıklar yer yer 4-5 °C daha düşüktür (Görsel 4). Sıcaklık arttıkça buharlaşma artar ve dolayısı ile bitkilerin su ihtiyacı artar. Yükseltiye bağlı olarak ortalama sıcaklıklar Bozdağların ve Aydın dağlarının yüksek kesimlerinde düşmekle birlikte, bu alanlarda vadi içlerinde relikt türler şeklinde yer alan sıcaklık isteği düşük nem isteği yüksek kestane, akçaağaç, dişbudak, üvez, ıhlamur, kızılcık gibi Karadeniz iklim bölgesine ait bitki türleri olası sıcaklık artışında en çok etkilenecek türler olup risk altındadır (Görsel 5).

Küçük Menderes Havzasında yağış ölçümü yapılan 7 meteoroloji istasyonunun verilerine göre ortalama yıllık yağış miktarı İzmir 693,0 mm, Bornova 606,7 mm, Çeşme 560,8 mm, Seferihisar 599,6 mm, Selçuk 667,3 mm, Ödemiş 571,0 mm ve Kuşadası 615,9 mm arasında değişmektedir (Görsel 5). Ortalama yağış arttıkça, sahanın kuraklık riski azalır. Yağışın miktarından ziyade yılın geneline yayılmaması, iklim değişikliği riskini arttırmaktadır. Özellikle yılın sadece birkaç gününde yıl boyunca düşen yağmurun düşüp diğer ayların kurak geçmesi büyük risktir. Yağışın özellikle bitkilerin vejetasyon dönemi olan ilkbahar ve sonbahar aylarında düşmesi önemlidir. Ancak sahamızda yağışın uzun bir yaz döneminden çıkılan sonbaharda düşmesi daha da önemlidir. Bu dönemde uykuya yatmadan önce bitkilerin su depolamaları ilkbahardaki vejetasyon döneminde stres yaşamalarını önlemektedir. Sahada sonbahar yağışlarının azaldığı tespit edilmiştir. Yüksek kesimlerde kış aylarında kar yağışının olması yeraltı sularının beslenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak kar yağışları da azalmaktadır.

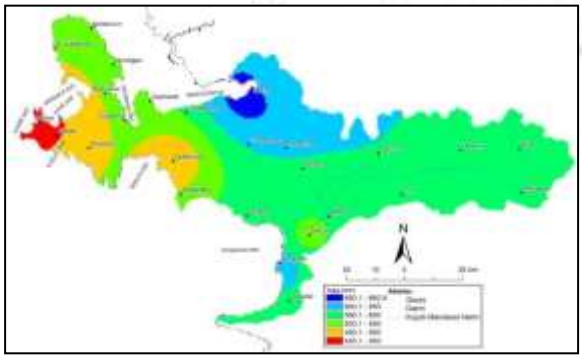

Görsel 4. Havzanın ortalama sıcaklık haritası

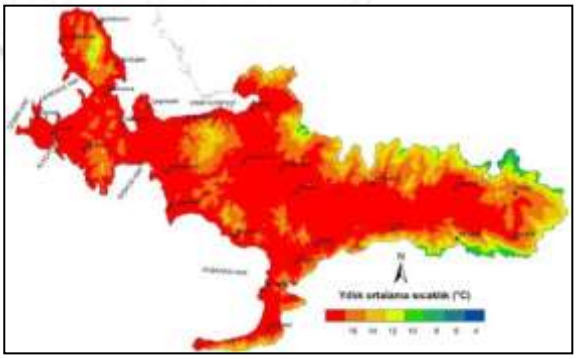

Görsel 5. Havzanın ortalama yağış haritası

ARCGIS IDW analizi ile hazırlanmış yıllık ortalama yağış haritasına göre yıllık en çok yağış İzmir ve çevresine düşmekte olduğu tespit edilmiştir. Özellikle kent merkezine düşen

yağışlar zaman zaman sellere de neden olmaktadır. Bunda en büyük etken kent merkezlerinin çevrelerine göre sıcaklığının artmasına bağlı olarak ortaya çıkan Termik alçak basınçtır. Bu basınç çevreden gelen yüksek basınç merkezlerinden gelen hava kütlelerini bu bölgeye çekmekte ve bu alanın fazla yağış almasına neden olmaktadır. Çeşme ve çevresi en az yağışı almaktadır (Görsel 5).

1.2. Radyasyon Miktarı

Buharlaşma, sıcaklığın yükseldiği ve yağışın az olduğu yaz döneminde oldukça önemlidir. Çünkü, sıcaklık artınca nispi nem oranı azalır, bu da buharlaşmanın artmasına neden olur. Özellikle bu dönemlerde suya ihtiyacı yüksek tarım ürünlerinin yetiştirilmesi zorlaşmaktadır. Çalışma alanında yeryüzüne ulaşan radyasyon miktarı, yılın büyük bölümünde pozitif değer gösterir. Ancak havzanın her yerinde aynı miktarda radyasyon almamaktadır.

Havzanın Aydın dağlarındaki yamaçları kuzey bakılı olduğu için yıl boyunca düşük güneş radyasyonu almaktadır. Havza tabanı ve güneye bakan yamaçlarda radyasyon daha fazla olmaktadır (Görsel 6).

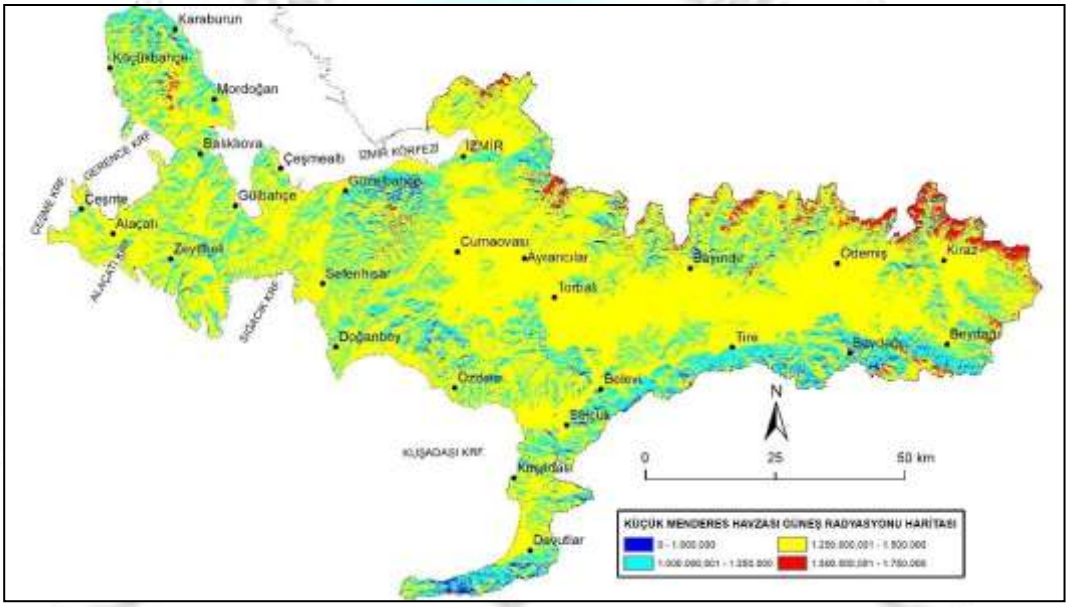

Görsel 6. Küçük Menderes Havzası güneş radyasyonu dağılışı

Çalışma sahasında buharlaşma koşulları ve rejimi üzerinde rol oynayan en önemli etken bakı faktörüdür. Radyasyon özelliklerine bağlı olarak da sıcaklık yıl içerisinde en soğuk ayda bile aşırı düşmemekte ve yörede kışın pek soğuk olmayan, yazın yüksek sıcaklıkla temsil edilen bir termik rejim hüküm sürmektedir. En düşük radyasyon miktarlarını Dilek Yarımadası ile Aydın Dağları'nın kuzeye bakan yamaçları almaktadır. Güneye bakan yamaçlar yoğun radyasyon alırken, kuzeye bakan yamaçlar daha düşük radyasyon alır. Bu da güney yamaçların daha çok ısınıp su kaybetmesine neden olurken kuzey yamaçların daha az ısınıp daha nemli olmasına neden olmaktadır.

1.3. Yükselti

0-50 m arası deniz suyunun ilerlemesi, tuzlanma, taban suyunun yükselmesi risklerini taşıması açısından riskli kabul edilmiştir. 50-500 m arası sahada genellikle hafif eğimli yamaçlara denk gelmekle birlikte tarımsal üretimin en fazla yapıldığı yükselti aralığına da tekabül etmektedir. 500-1500 m arası yağış ve sıcaklık koşulları açısından en az riskli bölgelerdir. Ancak taban suyuna erişim açısından önemli riskleri barındırmaktadır.1500 m ve üzeri sahalar, kar yağışlarına bağlı olarak ortaya çıkan su kaynakları açısından riskli bir bölge

olmasına karşın, sahamızda genellikle dikili tarım ve ormancılık faaliyetleri yapıldığı için risk daha düşük kabul edilmiştir (Görsel 7).

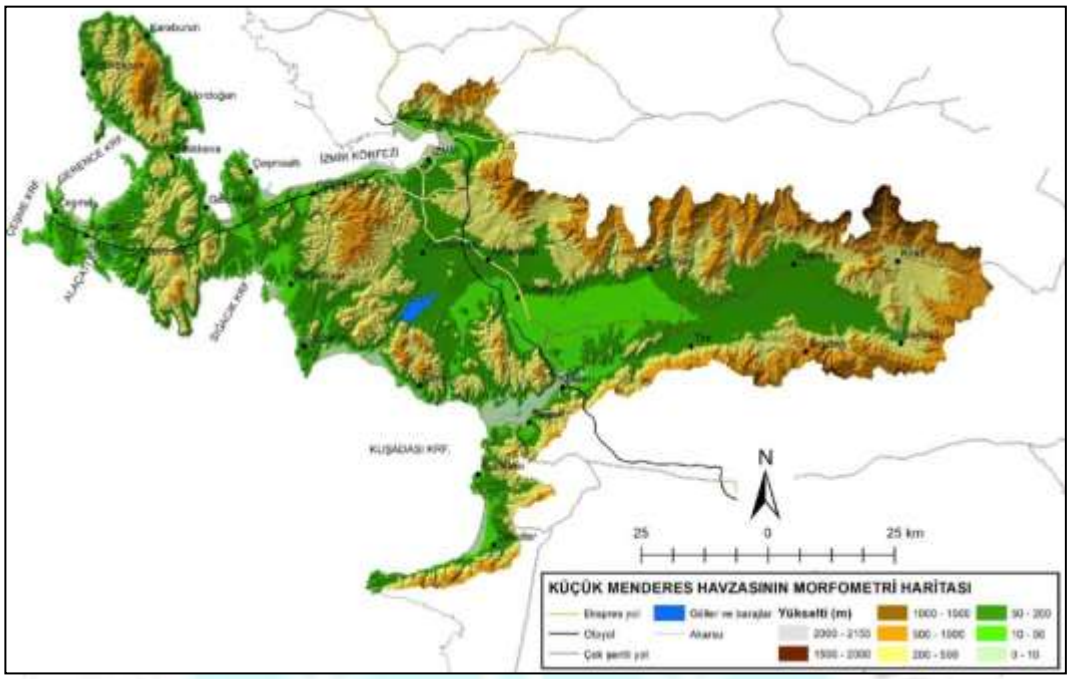

Görsel 7. Havzanın yükselti haritası (HGK eşyükselti verilerinden üretilmiştir.)

1.4. Eğim ve Bakı

Küçük Menderes havzasının eğim gruplarına göre; eğimi 5 derecenin altında olanlar az eğimli, 5 – 15 derece hafif eğimli alanlar, 15 – 25 derece orta eğimli alanlar, 25 – 35 derece eğimli alanlar ve 35 - < derece çok eğimli alanlar olarak sınıflandırılmıştır. Eğim delta ve iç ovalarda 0 -5 derece arasında değişirken, dağların eteklerinde yer alan birikinti koni ve yelpazelerinde yer yer % 5-15 derece arasındadır (Görsel 8). Dağların eteklerinden itibaren tedrici olarak artan eğim Aydın Dağları ile Bozdağlar gibi dağların yüksek kesimlerinde 45 derecenin üzerine çıkmaktadır. Eğimli alanlar sahanın diğer kesimlerinde çok yer tutmamakla birlikte Keçi Kalesi ve çevresi ile Karaburun Yarımadası gibi kireçtaşı arazilerinin çok bulunduğu alanlar ile fay hatları boyunca fay dikliği olan alanlarda çok dik yamaçlar bulunmaktadır. 0-5 derece arası eğimin düşük olduğu yerler genellikle ova tabanlarına denk gelmekle birlikte, küresel iklim değişikliğinden en fazla etkilenmesi beklenen arazileri barındırmaktadır. Bu alanlarda, zaman zaman meydana gelen yüksek yağışlara ve drenaj yetersizliğine bağlı olarak araziler sular altında kalabilmekte, bu durum taşkın riski yanında toprakta gleyleşme, asitleşme, siltasyon gibi arazi degradasyonu risklerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Semenderoğlu vd., 2006, 2007). Suya erişim ve taban suyu özelliği açısından değerlendirildiğinde ise bu sahalarda risk derecesi düşecektir. 5-15 eğim derecesine sahip alanlar hafif eğimli yamaç depolarına denk gelmektedir. Bu alanlarda yeraltı suyu derinlere inmekle birlikte aşırı yağış koşulları altında suyun hızlı tahliyesi nedeni ile ova tabanında yaşanan riskleri barındırmamaktadır. Bu nedenle bu sahalar dikili tarım ve orman amacıyla kullanılıyorsa risk katsayısı düşecektir. 15-35 derece eğime sahip alanların tarım alanı olarak kullanılan yerlerinde ise risk artacaktır.

35- ve üzeri alanlarda taşlılık, sığ toprak özellikleri ve bitki örtüsü kapalılığının düşüklüğü gibi parametreler risk katsayısını arttıracaktır. Ancak ortalama yağış ve sıcaklık haritasına göre özellikle bu sahaların kuzey bakılı kesimlerinde risk durumu düşük olacaktır.

Sahada vadiler genellikle güney kuzey yönlü uzandığı için vadi yamaçları doğu ve batı bakıya sahiptir. Aydın Dağları'nın kuzeye bakan yamaçları daha çok nemli iken, Yamanlar

kütlesi ile Çeşme-Karaburun Yarımadası çevresi daha çok kuraktır. Dağların yüksek kesimleri bitki örtüsünün olmaması ve yaz dönemlerinde uzun süreli güneşlenme süresine sahip olmaları nedeni ile kuraktır. Güney ve güney sektörlü yamaçlar, ortalama sıcaklık ve buna bağlı olarak buharlaşmanın yüksek olması, yağış gölgesinde kalmaları gibi nedenlerle oldukça yüksek risklidir. Batı sektörlü yönler, doğu sektörlü yönlere oranla daha fazla güneşlenme süresine sahip olduğu için daha risklidir. Düz alanlar taban suyu ile sulama imkanlarının bol olması nedeni ile risksiz bölgede yer almaktadır (Görsel 9).

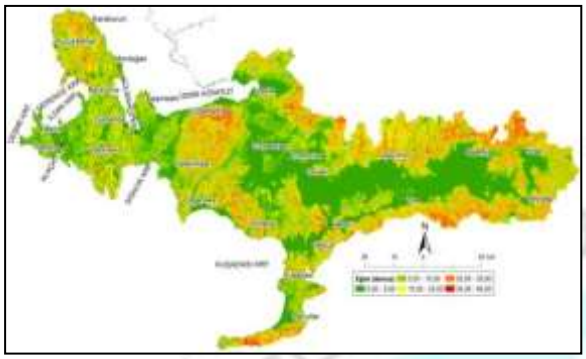

Görsel 8. Havzanın eğim haritası

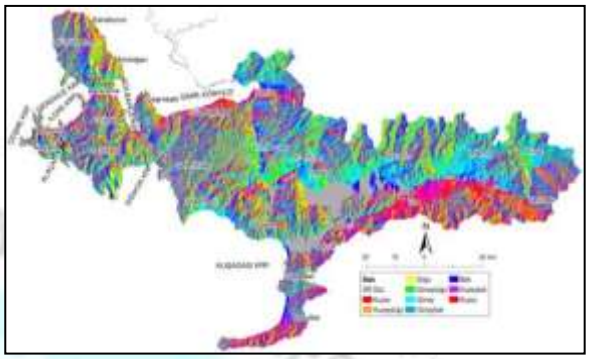

Görsel 9. K. Menderes Havzası'nın bakı haritası

(HGK topog. verilerinden üretilmiştir.)

1.5. Topografik Nemlilik

Düşük topoğrafik nemlilik düzeyi, kuraklığı tetiklemesi nedeni ile yüksek riske sahip iken, yüksek topoğrafik nemlilik taban suyuna erişimi kolaylaştırdığı ve sahanın sulama imkanlarını arttırdığı için düşük riske sahiptir (Görsel 10). Torbalı Ovası ile Selçuk çevresi yüksek topoğrafik nemliliğe sahiptir. En düşük topoğrafik nemlilik Çeşme-Karaburun Yarımadasındadır.

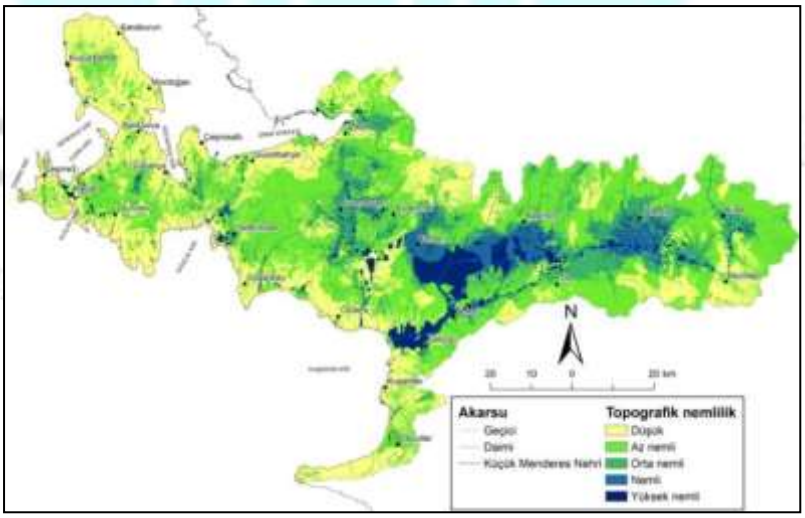

Görsel 10. Topografik nemlilik indeks haritası (HGK verilerinden üretilmiştir).

Düşük rölyefli (alçak ve az engebeli) sahalar nemli rüzgarlara açık da olsalar yeterli nem ve yağış alamazlar. Böyle durumlarda rüzgarların kurutucu etkisi ön plana geçer. Özellikle Çeşme Yarımadasında yaygın volkanik kayaçların olumsuz etkileri yanında, düşük rölyef de yaz dönemlerinde kuzeybatıdan şiddetli esen etezyen rüzgarlarının kurutucu etkide bulunmasına yol açmakta, bu sahalarda yer yer çöl benzeri çıplak, kayalık arazilerin oluşmasına neden olmaktadır (Semenderoğlu, 2001b; 1999)

1.6. Akarsu Yoğunluğu ve Gücü

Yoğun akarsu paterni, sahanın geçirimsiz olması ve düşen yağışın büyük bir bölümünün yüzey suyu olarak akıp gittiğini gösterir. Bu sahalar yeraltı suyu bakımından yetersiz olmaları açısından riskli bölgelerdir. Ova tabanlarında akarsu yoğunluğunun az olmasına rağmen eğimin de az olması nedeniyle infiltrasyonun yüksek olmasının, yeraltı suyu rezervine olumlu katkı yaptığı kabul edilmiştir (Görsel 11). Bir havza içerisindeki akarsuların güçlü akması, havzanın daimî akarsu oluşturabilecek güçte bir akarsu ağına sahip olduğunu gösterir. Bu da nemlilik koşullarına olumlu katkı sağlar. En güçlü akarsu kurulumu geçirimsiz arazilerin olduğu alanlarda ortaya çıkmaktadır. Bu alanlarda su fazla ve çabuk akışa geçebilmektedir (Görsel 12).

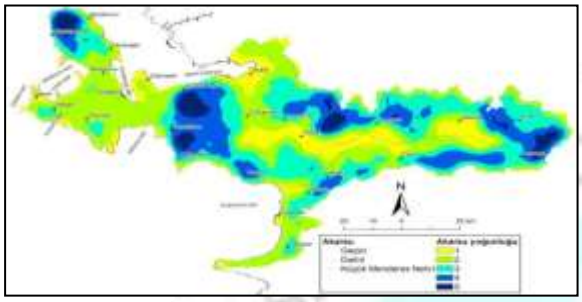

Görsel 11. Akarsu gücü haritası

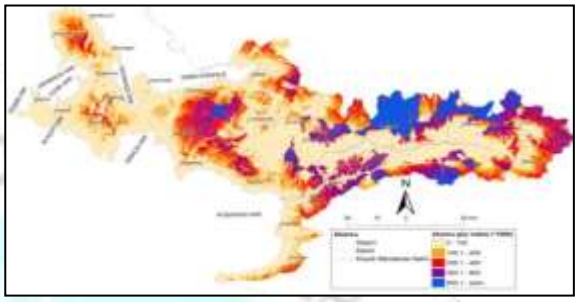

Görsel 12. Akarsu yoğunluğu haritası (HGK verilerinden üretilmiştir.)

1.7. Litoloji

Küçük Menderes Havzası nehrin ağız kısmında geniş bir delta ovası bulunur. Delta, kuzeyden ve güneyden yükseltisi fazla olmayan Boncuk dağı 750 m., Karaca dağı 770 m. ve Maden dağı 640 m dağları ile çevrilidir. Delta, 11 kilometre uzunluk ve 5 kilometre kadar genişlikte bir alüvyal dolgu sahasıdır (Erinç, 1955; Görsel 13). Deltanın gerisinden başlanarak doğuya doğru gidildikçe, Selçuk Ovası – D elta bölümünden sonra Belevi boğazına ulaşılır. Belevi boğazından sonra "iç ovalar" adı verilen bir oluğa geçilir. Kuzeyde Bozdağlar (2159 m) ve güneyde Aydın dağları (1831 m) arasında meydana gelen tektonik depresyon alanında bulunana bu oluk, metamorfik, çoğunlukla da gnays yapılı Menderes masifi üzerinde bulunur (Öner, 1997). Bu oluk içerisinde Menderes masifinin yamaçlarından Küçük Menderes nehrinin kolları tarafından taşınan alüvyonların birikmesiyle oluşan Ödemiş, Tire, Torbalı gibi iç ovalar bulunur (Görsel 8). Menderes Havzasını DB yönünde iki kısma ayıran Belevi boğazı, KD-GB doğrultusunda 5 km, KD girişinde 1 km kadar genişlikte olup, Menderes masifini çevreleyen, şist ve mermerlerden oluşan kuşak üzerinde bulunur (Kayan, 1995).

Plütonik kayaçlar az çatlaklı olması, ofiyolit ve serpantinlerin killi olması ve hemen üst toprakta geçirimsiz bir tabaka meydana getirmesi yeraltı suyunu beslemede yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

Kumlu çakıllı depolar aşırı geçirgen olduğu için suyu sızdırmada oldukça iyidirler. Ancak arazinin tabanın killi bir katman bulunmaması halinde bu sulardan faydalanmak oldukça maliyetlidir.

Havzanın ova tabanı Kuvaterner alüvyonlarından oluşmuştur. Ova kenarları birikinti yelpazelerinden ve etek ovalarından oluşmaktadır. Yüksek yamaçlardan gelen yan akarsular, eksenel akarsuya (ana akarsuya) ulaştığı gibi yer yer yelpaze ve etek depolarının alüvyonları içinde kaybolup yeraltı sularını beslemektedirler. Dik yamaçların kenarlarında ise yer yer Holosen dönemine ait kaba malzemeli yamaç depoları da bulunmaktadır. Ancak bunlar dar ve kesintili şeritler halindedir. Ovanın kuzeyinde yer alan Bozdağlar'ın güney yamaçları ile Aydın Dağları'nın kuzey yamaçlarında Bayındır'ın doğusundan başlayarak Ödemiş, Kiraz, Beydağ ve Tire ilçelerinin gerisindeki yamaçların daha üst kesimleri ise Prekambriyen dönemine ait metamorfik gnays, şist ve mikaşistten oluşur. Bu alanlarda arazi daha çok kumlu yapıda

malzeme verirken, eğimli ve bitki örtüsünden yoksun alanlarda toprak çok kolay aşınmaktadır. Eğimin azaldığı yerlerde toprak kalınlığı artmakla birlikte hava ve su dolaşımı yüksek olduğu için tarımsal açıdan oldukça verimlidir. Küçük Menderes Havzası'nın birçok yerinde yamaçların yarılmasıyla oluşan vadilerin tabanlarında ova tabanına göre nispeten kırıntılı malzemelerden oluşan Kuvaterner döneminde oluşmuş eğimi %10'u bulan yamaç molozları bulunmaktadır. Yamaç molozlarının birleşerek daha geniş alanlara yayıldığı alanlarda akarsular tarafından yer yer yarılmış alüvyal yelpazelere rastlanır (Görsel 13).

Özellikle Ödemiş'in doğusunda, Kiraz ve çevresinde, Tire Ovası'nın güneyinde, Davutlar çevresinde, Belevi'nden Belevi tüneline doğru giderken yamaç yelpazelerine rastlanır. Bayındır'ın kuzeyinde bir hat boyunca uzanan Paleozoyik dönemine ait mermerlere aynı zamanda Torbalı ile Selçuk arasından Özdere'ye kadar uzanan dağlık kütlede de rastlanır. Bu mermerlerin kenarlarında, özellikle Kiraz ilçesinin doğusu, Beydağın kuzey kesimleri, Bayıdır ile Torbalı arasında kalan eteklerde, Tire ile Belevi arasında kalan sırtlarda, Keçikalesi'nin vadilerinin içlerinde, Özdere ve çevresinde Selçuk'tan Kuşadası'na doğru giderken, Dilek Milli parkının yükseklerinde Paleozoyik dönemine ait metamorfik şist, kalkşitler yer almaktadır (Semenderoğlu vd., 2001). Prekambriyen Metamorfiklerine oranla daha fazla kırıntılı bir toprak yapısına sahiptir. Daha kolay ayrışmakta ve toprak oluşumu daha kolaydır. Bu alanlar kolaylıkla işlenebildiği için tarım amaçlı kullanım için kolaylıkla tahrip edilebiliyor. Ancak üzerindeki bitki örtüsü tahrip edildikten sonra eğimli alanlar kütleler halinde kayarak taşınabilmektedir. Kütle hareketleri en çok bu alanlarda meydana gelmektedir. Bozdağların üst kesimleri tamamen Paleozoyik dönemine ait Metamorfik Kuvars, Kuvarsşistlerden oluşmuştur. Çok eski dönemlerden beri sürekli bir aşınım dönemi içinde bulunan sahanın dağlık alanlarında anakaya yer yer yüzeylenmiş olmakla birlikte eski aşınım düzlükleri ile vadi içlerinde eğimin azaldığı yerlerde derin toprak katmanlarına rastlanır. Bu topraklar içerisinde yer yer kuvars çakıllarına rastlanır.

Sahanın büyük bir bölümü Paleozoyik ve Mesozoyik ve Tersiyer döneminde oluşmuş çakıltaşı, çamurtaşı, kumtaşı ve kireçtaşından oluşur. Bu arazilerin Mesozoyik dönemde oluşanları yer yer metamorfizmaya uğrayarak Meta-kumtaşı ve meta-çakıltaşına dönüşmüştür. Çeşme çevresi ile Urla çevresinde, Cumaovası ile Torbalı arasında kalan eteklerde çakıltaşı, kumtaşı ve çamurtaşından oluşan Neojen dönemine ait killi-kumlu-kireçli karasal depolar yer alır. Dalgalı yüzeyli ve az eğimli bu sahalar arazi kullanımı açısından genellikle zeytin ve tarla tarımı yapılan orta derecede nitelikli kuru tarım alanları olarak değerlendirildiği gibi iyi bonitette kızılçam toplulukları ile kapalılığı ve tür çeşitliliği fazla maki topluluklarını da barındırır. Üzerlerinde genellikle rendzina toprakları bulunan neojen depalarının kırıntılı, ince taneli ve az pekişmiş olduğu kesimlerinde erozyon olsa dahi toprak işleme faaliyetlerinin sürdürülebilmesi ayrı bir önem taşımaktadır (Semenderoğlu, 2001b) Ayrıca İzmir ile Cumaovası arasında Neojen devrinde oluşmuş gölsel kireçtaşları da bulunur. Bu kireçtaşlarının saflık derecesinin yüksek ve az eğimli kesimlerinde, lapya gibi karstik erime Görselleri ile terra-rossa oluşumlarına rastlanır (Görsel 13).

Alaçatı, Urla, Gülbahçe Mordoğan, Yamanlar Dağı'nın güneye bakan yamaçlarında ve Tahtalı Barajı'nın Kuzeybatısındaki dağlık alanlarda volkanik kayaçlar (andezit, dasit, riyolit, piroklastik kayaçlar vb) yer almaktadır. Bu silikat kayaçların ayrışma, pedojenez hızları ve geçirimlilikleri düşük, yüzeysel akışa geçme hızları başka bir deyişle üzerlerindeki toprağın erozyona meyilleri yüksektir. Üzerlerinde uzun zamanda oluşan doğal denge sağlanmış (topraksu-besin maddesi dengesi) ortamlarda kızılçam toplulukları varlıklarını sürdürebilmektedir. Ormanla kaplı bu sahalarda A-C horizonlu orman toprakları gelişebilmektedir. Ancak kızılçam toplulukları tahrip edildiğinde, az eğimli alanlarda bile yüzeysel akışla hızla erozyona uğradıklarından kolayca degrade olmaktadırlar. Bu nedenle bu sahalar genellikle ya seyrek kurakçıl makilerle karışık garig vejetasyonu ya da tamamen garig vejetasyonu ile kaplı durumdadırlar. Başka bir deyişle volkanik arazilerdeki kızılçam

ormanlarının korunması ve ormancılık açısından işletilmesine dikkat edilmelidir (Semenderoğlu, 2001b). Volkanik arazilerin küresel iklim değişiminden etkilenme riskleri de yüksektir.

Seferihisar ile İzmir arasında yer alan Kızıldağ kütlesi-Seferihisar horstunu oluşturan dağlık kütlenin büyük bir bölümü Mesozoyik dönemine ait fliş arazilerinden oluşmaktadır Havza tabanı boyunca eteklerde irili ufaklı birçok birikinti koni ve yelpazeleri yer alınmaktadır. Nehrin kuzeyinde Bozdağlardan taşınan materyallerden oluşan yelpazeler batıdan doğuya doğru Torbalı, Karaveliler ve Bayındır'da yer alırken, nehrin güneyinde yer alan yelpazeler doğuda Gökçen ve çevresinde yer alır (Görsel 13). Havzanın kıyı şeridi ise oldukça geniştir. Havzanın hemen batısında dağlık kütle ve daha da batısında ise Çeşme-Karaburun Yarımadası bulunur. Yarımada havzadan birçok yönüyle farklılık gösterir. Ayrıca deltanın güneyinde yer alan Samsun Dağı'nın deltaya bakan yamaçları deltanın gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.

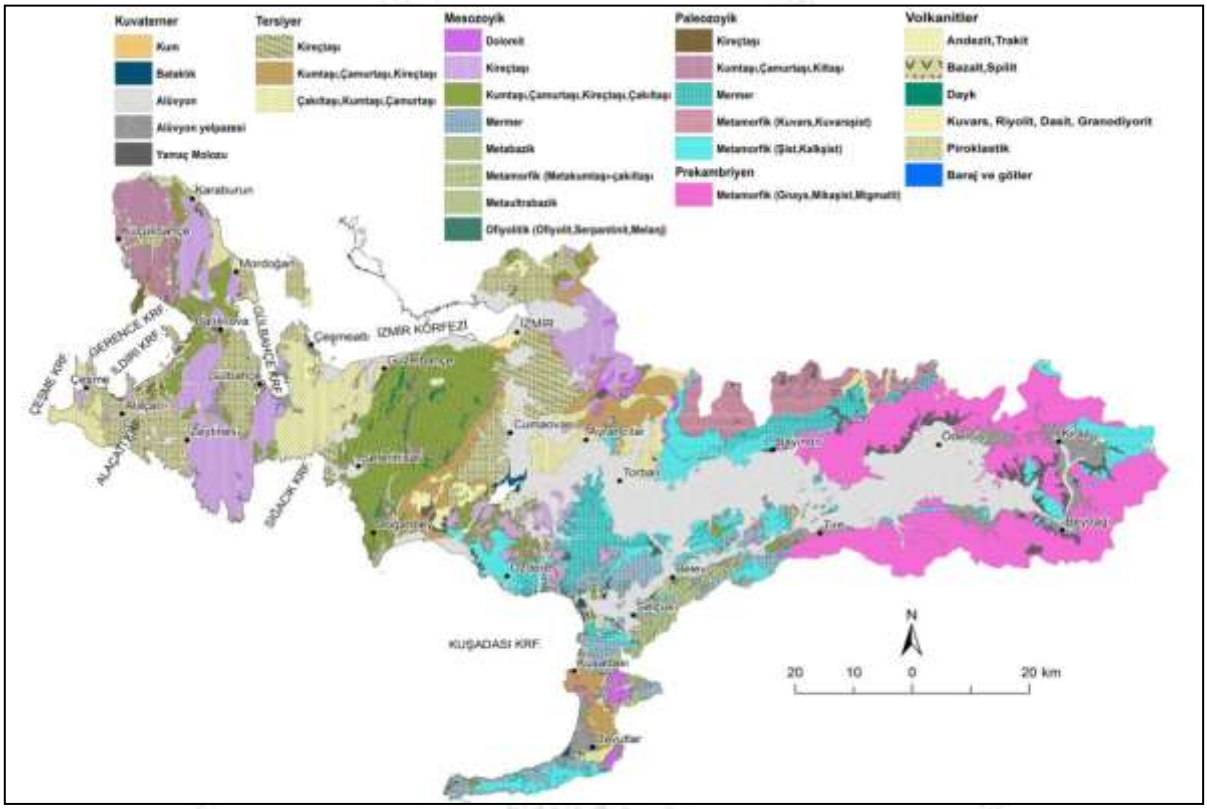

Görsel 13. Küçük Menderes Havzası Jeoloji/Litoloji haritası

Tabakalarının geçirimli olması yeraltı suyunun hareketini kolaylaştıracağından özellikle kireçtaşı, dolomit ve mermer gibi karbonat kayaçlarda büyük erime boşluklarının, dolayısıyla da bol debili karstik kaynakların oluşumunu sağlar. Ayrıca kireçtaşlarının çatlaklı yapısı ve çatlakların arasında bulunan killi terra-rossa toprakları, kuvars, kalsit gibi mineraller yüksek su tutma kapasitesi ile bu çatlakların nemli kalmasını sağlamaktadır (Canik, 1997; Semenderoğlu, 2001 b). Kumlu çakıllı depolar ve alüvyonlar gibi geçirimli kayaçlar yeraltı suyu dolaşımını kolaylaştırır ve ayrıca yeraltı suyu deposu (akifer) olarak görev yaparlar. Yeraltına su, magmatik kayaçların çatlaklarından, metamorfik kayaçların şistozite düzlemleri boyunca, kireçtaşlarının erime boşlukları, tabaka yüzleri ve çatlaklarından sızmaktadır (Canik, 1997). Andezit, riyolit gibi volkanik kayaçlar yavaş ayrıştığından pedojenez (toprak oluşumu) hızı da yavaş olmakta, geçirimlikleri de az olduğundan yüzeysel akışla oluşmuş bulunan topraklar kolayca erozyonla uzaklaştırılmaktadır. Bu kayaçların geçirimliliği düşük olduğndan yeraltı suyu da az depolanmaktadır (Semenderoğlu, 2001 b). Karaburun Yarımadasının batı kesiminde çok dar bir alanda Paleozoyik dönemine ait kireçtaşı arazileri bulunmaktadır. ÇeşmeKaraburun

Yarımadasının orta kesimleri ile Bozdağların batısındaki eteklerde, Özdere ile Menderes arasında kalan kütlede yer yer Mesozoyik dönemine ait kireçtaşı arazileri görülmektedir (Görsel 13). Plütonik kayaçlar az çatlaklı olması, ofiyolit ve serpantinlerin killi olması ve hemen üst toprakta geçirimsiz bir tabaka meydana getirmesi yeraltı suyunu beslemede yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

1.8. Bitki Örtüsü ve Kapalılığı

Saha asıl Akdeniz vejetasyon kuşağında yer almaktadır. Sahanın içerisinde yağış, sıcaklık, bakı, enlem gibi coğrafi faktörlere göre bitki örtüsünün çeşidi ve dağılışında farklılıklar görülür. Yükseltiye göre bitki örtüsünün dağılışı sahanın her yerinde aynı olmamakla birlikte yaklaşık 300 m'den itibaren kızılçam ormanları bulunmaya başlar. Kızılçamın tahrip edildiği alanlarda makiler yer alır. Makiler 800 m'ye kadar, kızılçam ormanları ise 1200 m'ye kadar çıkmaktadır. 1000-1200 m'den sonra ardıç (*Juniperus* sp), karaçam (P. *nigra*) ve meşe (Q. *cerris*) gibi karışık ormanlardan oluşan Akdeniz dağ kuşağına geçilir (Görsel 4). Bozdağlar ve Aydın Dağları'nda 1800 metreden sonra geven (*Astragalus* sp), çobanyastığı (*Acantholimon* sp) gibi türlerden oluşan subalpin kuşağa geçilir (Atalay, 2002). Sahanın alçak kesimlerinde ve güney yamaçlarında sıcaklığa ve kuraklığa dayanıklı 0-800 m'ye kadar olan kesimlerinde özellikler kızılçam ormanlarının tahrip edildiği alanlarda kurakçıl maki türlerinden kermez meşesi (Q. *coccifera*), delice (O. *oleaster*), sakız (P. *lentiscus*), menengiç (P. *terebinthus*), katran ardıcı (J. *oxycedrus*), Finike ardıcı (J. *phonecia*), Akçakesme (P. *latifolia*), keçiboğan (C. *villosa*); makilerin de tahrip edildiği alanlarda funda (E. *arborea*), abdestbozan (S. *spinosum*), laden (*Cistus* sp.) adaçayı (*Salvia* sp.) kekik (*Thymus* sp) ve Lavanta (L. *stoechas*) gibi kurakçıl garig vejetasyonu bulunur (Atalay, 2002).

Sahada bakıya bağlı olarak da bitki türlerinin dağılışında farklılıklar gözlenir. Sahada güneye bakan yamaçlarda daha çok sıcaklık ve kuraklığa dayanıklı Kızılçam (P. *brutia*), kurakçıl karaçam (P. *Nigra*) ve meşe türleri (Q. *infectoria*, Q. *pubescens*, Q. *ithaburensis*, Q. *cerris*) bulunurken, kuzeye bakan yamaçlarda nem isteği yüksek meşe türlerinden macar meşesinin (Q. *frainetto*) yanısıra defne (L. *nobilis*), kocayemiş (A. *unedo*), sandal (A. *andrachne*), pırnal meşesi (Q. *ilex*), tesbih (S. *officinalis*), mersin (M. *comminus*), erguvan (C. *siliquastrum*), katır tırnağı (S. *junceum*) gibi sıcaklık ve nem isteği yüksek maki türleri bulunur (Görsel 14). Aydın Dağları'nın ve Dilek Yarımadası'nın kuzey ve kuzeybatıya bakan vadi içlerinde alçak seviyelerde Balkan akçaağacı (A. *monspessulanum*), Doğu akçaağacı (A. *sempervirens*) çiçekli dişbudak (*Fraxinus ornus*), adi kızılağaç (*Alnus glutinosa*) karaağaç (*Ulmus minör*); yüksek kesimlerinde ve özellikle Ödemiş Ovacık ile Beydağ Ovacık yaylası ile Dilek Yarımadası'nın kuzeye bakan yamaçlarında yükselti, yağış, ve nispi nemin yüksek olduğu derin yarılmış boğaz vadilerindeki kireçsiz, kumlu bünyeli ve asit karakterli çözülme ürünlerinden gnays, kuvarsit ve mikaşistlerin bulunduğu arazilerde ise Anadolu kestanesi (*Castanea sativa*), *Alnus glutinosa*, titrek kavak (P. *tremula*), ıhlamur (*Tilia argenta*, T. *rubra*), üvez (S. *torminalis*), kartopu (*Viburnum lantana*) gibi son buzul döneminde sahaya gelerek yerleşen relik Karadeniz elementleri bulunur (Günal, 1992; Öztürk ve Diğ., 2000; Semenderoğlu, 2001; Atalay, 2002).

Garigler küresel iklim değişikliğine en kolay adapte olan sıcaklık ve kuraklığa dayanıklı türlerin başında gelmekle birlikte arazinin kullanım şekli ve aşırı kullanımı gibi nedenlerle oldukça kolay tahrip edilen bitki türlerinin başında gelmektedir. İğne yapraklı türler ile meşe gibi verimli ormanlar ile makiler gibi kuraklığa dayanıklı türler sahamızda en az risk altında yer almaktadır. Ancak kızılçam ormanlarının yangın riski hesaba katılmamıştır. Endemik bitkiler ve büyük bir bölümü Karadeniz elementlerinden olan kestane, ıhlamur, akçağaç, üvez, kızılcık, kartopu gibi relikt türler sahamızda yüksek risk altındadır. Ziraat, yerleşim alanları ile bataklıklar tuzlanma, aşırı su kaybı ve radyasyonu arttırıcı özelliklerinden dolayı aşırı riskli kabul edilmişlerdir (Görsel 15).

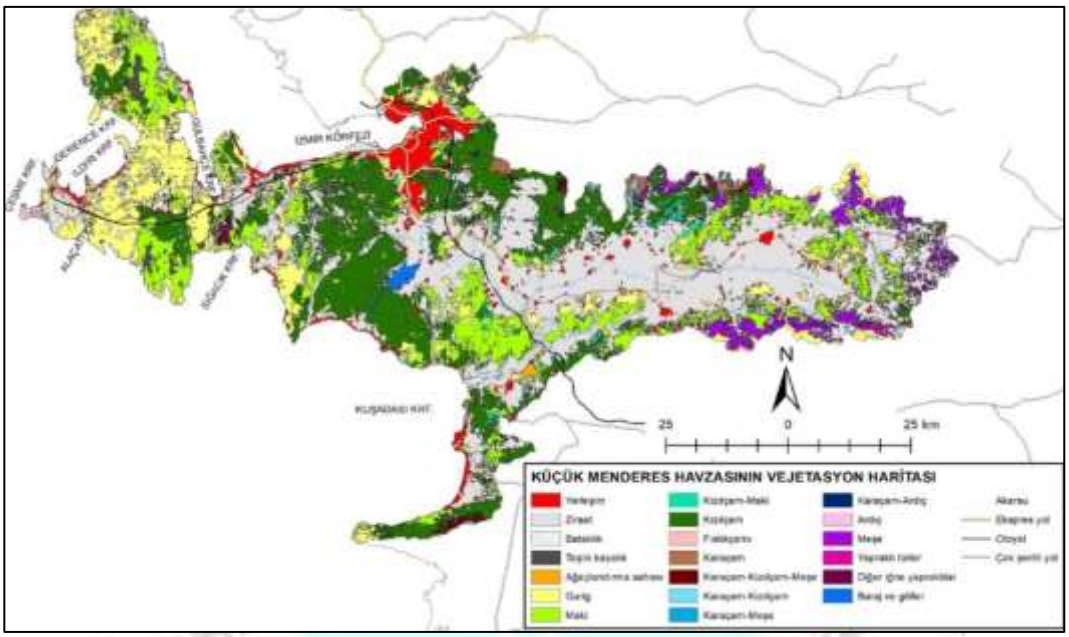

Görsel 14. Havzanın bitki örtüsü haritası

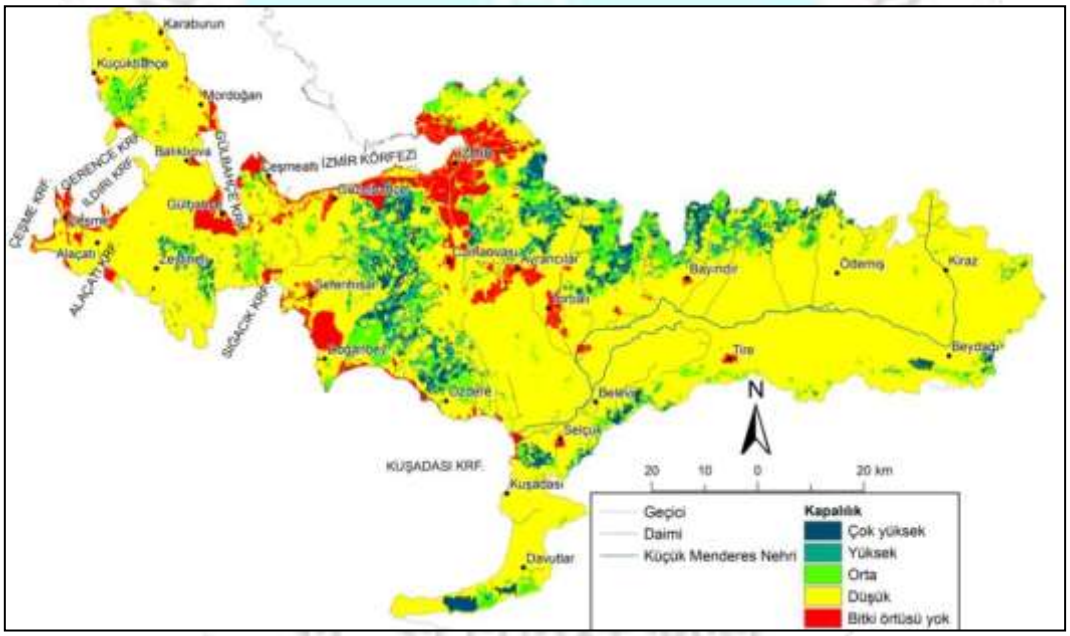

Görsel 15. Havzanın bitki örtüsü kapalılık haritası

Bitki örtüsü kapalılığı arttıkça buharlaşma miktarı azalır, toprağın nemliliği korunur. Kapalılık arttıkça karbon depolama gücü de artar. Sahanın büyük bir bölümünde bitki örtüsü kapalılığı düşüktür. İzmir, Urla, Çeşme Seferihisar, Torbalı gibi kent merkezlerinde neredeyse bitki örtüsü yok denecek kadar azdır. Bitki örtüsünün toprak yüzeyini yeterli düzeyde örtmesi, güneşten gelen enerjinin depolanması, yüzeysel akışın azaltılması, infiltrasyonun ve yeraltı suyu depolanmasının artması, erozyonun azalması ve küresel ısınmanın önüne geçilmesinde önemli bir paya sahiptir (Görsel 15).

1.9. Arazi Kullanım Durumu

Orman örtüsünün ortamın ısısını düşürücü, serinletici etkisi ve karbon stoklama gücü dikkate alındığında küresel iklim değişikliğinin etkilerini azaltıcı özelliği olduğu görülür.

Bataklık ve sazlıklar su depoları olarak ele alındığında küresel iklim değişikliğini azaltıcı etkiye sahiptir. Bozuk bitki örtüsü küresel iklim değişikliğinin sonuçlarını arttırıcı etkiye sahiptir. Sahada dikili tarımın özellikle kolüvyal depolarda yaygın olması arazi kullanımı açısından bir avantajdır. Dikili tarım alanlarının büyük bir bölümü batı kısımlarında ve havzanın 800 m yükseltiye kadar olan kesimlerinde kışın yaprağını dökmeyen zeytinlerden oluşması erozyonu azaltması bakımından çok önemlidir (Görsel 16). Ancak doğusuna doğru geçtiğimizde sahada kışın yaprağını döken incir ve kestane ön plana çıkmaktadır. Özellikle eğimli yamaçlarda teraslama yapılmadan yapılan kestanecilik arazinin kış yağışlarında aşınmasına neden olmaktadır. Araziler kış yağışlarıyla ortaya çıkan derecikler nedeni ile sürekli aşınmaya devam etmektedir.

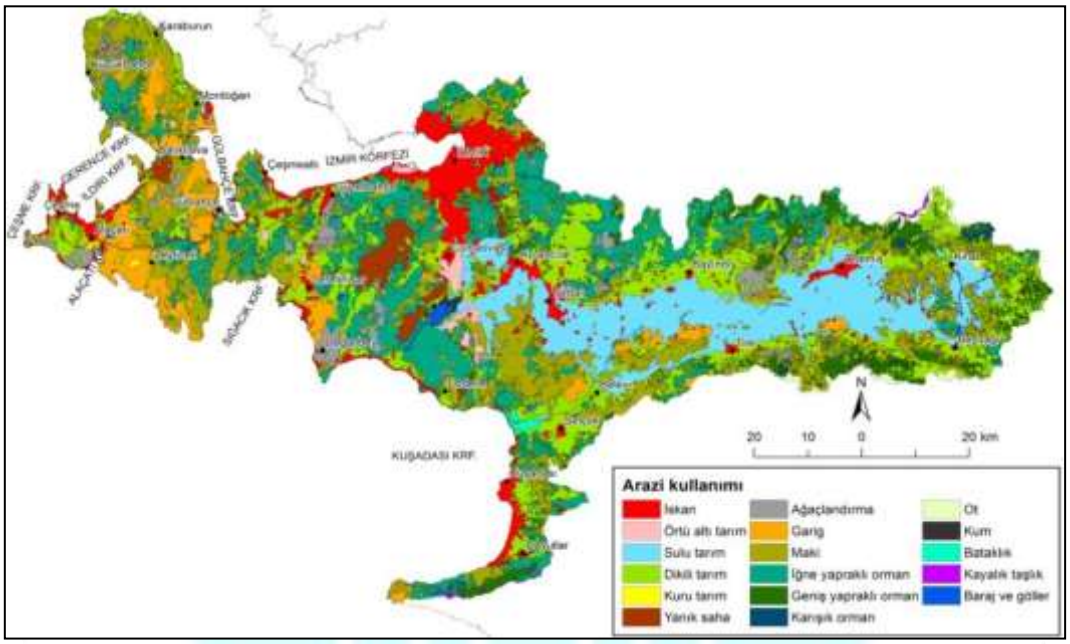

Görsel 16. Havzanın arazi kullanım haritası

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Havzanın risk modellemesine göre Karaburun Yarımadası Salman çevresi, Torbalı Çamlıca ile Bayıdır arasında kalan yamaç depoları, Seferihisar Urla arasında uzanan sırtlar Beydağ, Osmancık, Ödemiş kiraz arasındaki alanların risk altında olduğu tespit edilmiştir (Görsel 17). Belevi ile Pamucak arasında kalan ova tabanında nar, şeftali, narenciye gibi dikili tarım alanları yer almaktadır. Özdere çevresindeki kıyı ovalarında narenciye tarımı yapılmaktadır. Ancak denize kıyısı olan bu alanlar turizm yapılaşması tehdidi altındadır (Görsel 16).

Risklerin sulanabilen arazilerin yoğun olduğu ova tabanında oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir (Görsel 17. Havzanın tabanında neredeyse sulanmayan alan bulunmamaktadır. Bu alanlarda en büyük sorun taban suyunun yüksek olmasıdır. Arazide özellikle haziran başlarında yağışların etkisiyle taban suyu yüksek olduğu için bitkilerin yaprakları sararıp dökülmektedir. Bu da çiçeklenme ve meyvelenme dönemindeki bitkilerde verimsizliğe neden olmaktadır. Ova tabanlarının uzun süre suya doygun olarak kalması bir fiziksel arazi degradasyonu çeşidi olan yaşlık sorununa yol açarak, toprağın tava gelmesini dolayısıyla işlenmesini ve ekim zamanını geciktirmekte, tarım bitkilerinin köklerinin hava alamamasına yol açmaktadır (Semenderoğlu, 2007). Drenaj yetersizliği ve yaşlık sorunu aynı zamanda kimyasal arazi degradasyonuna da yol açarak, toprakta asitleşmeye de neden olmaktadır (Semenderoğlu, 2006). Bu alanların drenaj koşullarının mutlaka düzenlenmesi gerekmektedir. Saha sulak alanlar yönetmeliğine göre koruma altında olduğu için arazilerin işlenmesinde engeller bulunmaktadır. Bunun bir avantajı halen bataklıkların bu bölgede bulunmasını sağlamıştır. Ayrıca bu bölgede yapılan ilaçlama,

gübreleme ve sulama faaliyetleri ve Küçük Menderes Nehrine Torbalı sanayi alanından karışan kirlilik sahada toprak kirliliğine neden olmaktadır. Menderes Ovası'nda özellikle Karakuyu ve Çakaltepe arası, Ataköy çevresi, Urla ve Balçova çevresinde örtü altı tarımı yapılmaktadır. Karakuyu, Çileme ve Çakaltepe çevresinde hobi bahçeleri adı altında tarım alanları tahrip edilmektedir. Bu alanlarda prefabrik konutlar ortaya çıkmıştır. Benzer sahalara Buca Kaynaklar, Kırıklar, Karacaağaç ve Belenbaşı köylerinde de rastlanmaktadır.

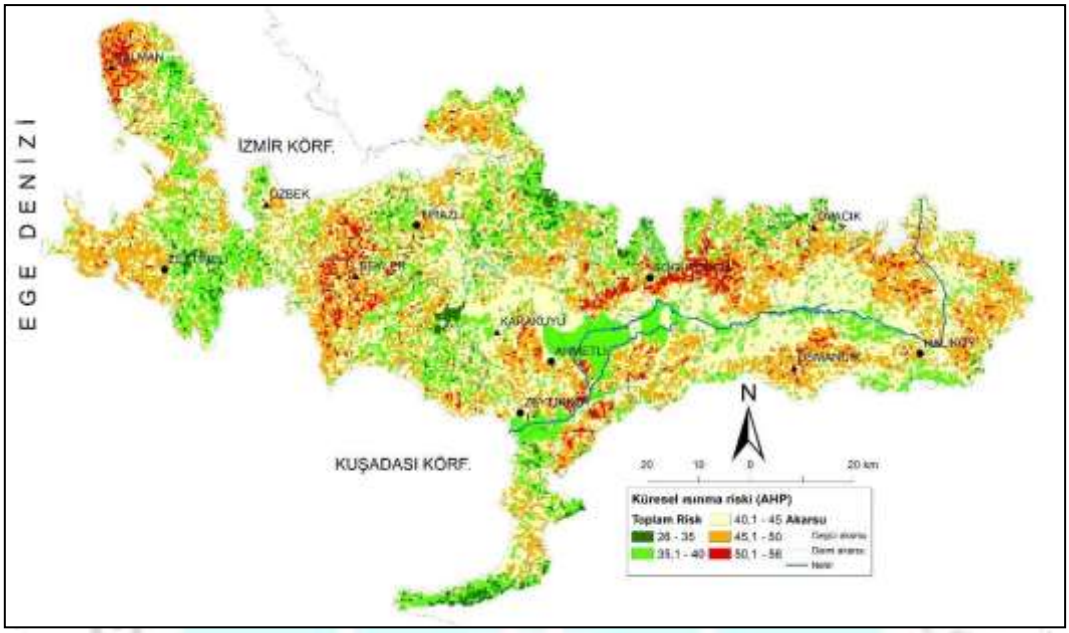

Görsel 17.Küresel iklim değişikliği risk haritası

Sahada ağaçlandırma alanları oldukça geniş yer tutmakla birlikte en büyük sorun 2005 yılında Karaburun, Salman ve Sarpıncık çevresinde Özel Ağaçlandırma Yönetmeliği çerçevesinde şahıslara verilen zeytinliklerde ortaya çıkmıştır. Bu alanlardaki katran ardıçları sökülerek zeytin dikilmiştir. Ancak kumtaşı, çakıltaşı arazileri üzerinde anakayanın patlatılarak dikilmesiyle oluşturulan zeytinliklerde 16 yıl geçmesine rağmen 1 tane gelişmiş ağaç bulunmamaktadır. Aynı ağaçlandırma problemi aynı dönemde yapılan Çeşme çevresindeki asit karakterli volkanik tüflerin üzerine dikilen kızılçam arazilerinde de bulunmaktadır. Buradaki ardıçlar sökülerek dikilen kızılçamlar ilk birkaç yıl büyüdükten sonra büyümeyi durdurmuştur. Ancak Karaburun'daki zeytin ağaçlandırmasına nazaran arazi bitki örtüsü kapalılığı açısından bir miktar geri kazanılmıştır. Bunda arazinin ot ilacı ile temizlenmemesi yatmaktadır. Maki türü olan katran ardıçları ve kermez meşeleri ot ilacı ile öldürülmediği için tekrar geri dönebilmiştir. Uydu görüntülerinden Beydağ Halı Köyü'nün üst kesimlerinde ciddi anlamda arazi örtüsünün yok olduğu tespit edilmiştir. Sahada yapılan incelemede meşe ormanlarının yok edilerek yerine kestane ağaçlarının dikildiği, kestane dikiminden sonra köylülerin keçiciliği bıraktıkları ve yerine büyükbaş hayvancılığa yöneldikleri tespit edilmiştir. Ancak büyükbaş hayvancılıktan ortaya çıkan gübrenin yakılmadan yeni dikilen kestanelerin dibine dökülmesi sonucu sahada yoğun bir danaburnu popülasyonu ortaya çıkmıştır. Ayrıca dikilen yeni fideler nedeniyle sahaya kestane dal kanseri taşınmıştır. Koca koca kestane ağaçları kuruyup yıkılmıştır. İnsan etkisinin az olduğu Ödemiş Ovacık yaylasındaki kestane ağaçlarında benzer sorunlara rastlanmamaktadır. Kestane ağaçları yüksek nemlilik isteği olan ağaçlardır. Özellikle iklimde meydana gelen sıcaklık ve kuraklık ilk önce bu ağaç türlerine zarar verir bu nedenle sahada nemlilik koşullarının gitgide azaldığı sırtlar yerine vadi içlerinde kestaneciliğe devam edilerek diğer alanlarda alternatif tarım ürünlerine yönelinmesi gerekmektedir. Örneğin *Pinus Pinea*

(fıstıkçamı) veriminin düştüğü ülkemizde daha çok ABD'de çöllerde bile yetiştirilen Afgan fıstıkçamı (Afghan pine, Eldar pine, Mondell pine, Mondale pine) türünün denenmesi gibi tür değişikliği yararlı olabilir. İklimde meydana gelen değişime uyum sağlamak başlıca hedef olmalıdır.

LİTERATÜR LİSTESİ

1. Erinç S., 1955, Gediz ve Küçük Menderes Deltalarının Jeomorfolojisi. *IX. Coğrafya Meslek Haftası, Tebliğler ve Konferanslar*. Türk Coğrafya Kurumu Yay. 2, 33-66, İstanbul.
2. Günal, N., 1992, Bitki Örtüsü Açısından İlginç Bir Ortam Samsun Dağı, *Türk Coğrafya Dergisi*, 2, 105-113, İstanbul.
3. Kayan İ., 1995. Alluvial Geomorphology of the Küçük Menderes plains and geoarchaeological interpretations on sites of Ephesos. *Atken des Symposium, Archaologische Forschungen Band 1, Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenchafen*, 14 April 1995, Wien, 373-379.
4. Nippon, 1996, T*he Study on Küçük Menderes River Basin Irrigation Project in the Republic of Turkey*, Japan International Cooperation Agengy (JICA) ve Devlet Su İşleri (DSİ)
5. Canik, B., 1997, *Mühendıslık Jeolojisi ders notları*, Ankara Üniversitesi, Fen Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü, A.U.F.F. Döner Sermaye işletmesi Yayınları No: 43
6. Öner E., 1997, Selçuk Ovası'nın Fotojeomorfolojisi. *Birinci Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, 75-87, İzmir.
7. Öztürk, M., Efe, R. Çelik, A. Başlar, S. 2000, Dilek Yarımadası Milli Parkının Biyocoğrafya Özelliklerinin Kuşadası'nın Gelişimine Katkısı, *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu*, 21-23 Şubat 2000, Kuşadası.
8. Semenderoğlu, A., Doğan, Y., Durmuş, H., 2001, Dilek Yarımadası'nın Jeoekosistemleri ve Milli Park Planlaması, *Türkiye Kıyıları 01 Türkiye'nin kıyı ve Deniz Alanları III. Ulusal Konferansı Bildiriler Kitabı*, Yıldız Teknik Üniversitesi, s. 179-187, 26-29 Haziran 2001
9. Atalay, İ., 2002, *Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri*. Orman Bakanlığı yayınları, İzmir
10. IPCC, 2007, *"Towards New Scenarios for Analysis of Emissions, Climate Change, impacts, and Response Strategies*: IPCC Expert Meeting Report", the Netherlands, September, 2007.
11. Bahadur, T. Tanner, "*Transformational Resilience Thinking: Putting People, Power And Politics at the Heart of Urban Climate Resilience"*, Environment & Urbanization, Internetional Instıtute of Environment and Development (IIED), vol. 26, no. 1, pp. 200214, 2014.
12. Sağlam, E., N. A. C. İ. Y. E., Düzgüneş, E., & Balık, İ., (2008), Küresel ısınma ve iklim değişikliği. *Su Ürünleri Dergisi*, *25*(1), 89-94.
13. Çelik, S., Balcanlı, H., Görgeç, H. (2008), *Küresel İklim Değişikliği ve İnsan Sağlığına Etkileri*, Telekomünikasyon Şube Müdürlüğü, Meteoroloji Genel Müdürlüğü.
14. Atalay, İ., & Mortan, K. (2006), *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılâp Kitabevi. Anka Ofset Tesisleri, İstanbul.

15. Özşahin, E., 2014, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) Kullanılarak Antakya (Hatay) Şehri'nde Kütle Hareketleri Duyarlılığının Değerlendirmesi. Ege Coğrafya Dergisi, 23/2 (2014), 19-35, İzmir Aegean Geographical Journal, 23/2 (2014), 19-35, Izmir.
16. Das, H. O., Sonmez, H., Gokceoglu, C., Nefeslioglu, H. A. 2013. "Influence of seismic acceleration on landslide susceptibility maps: a case study from NE Turkey (the Kelkit Valley)". Landslides 10, 433-454
17. Grayson, R. B., Moore, I. D., McMahon, T. A. 1992. "Physically based hydrologic modeling: 1. A terrain-based model for investigative purposes". Water Resources Research 28 (10), 2639-2658.
18. Mitasova, H., Hofieka, J., Zlocha, M., Iverson, L. R. 1996. "Modeling topographic potential for erosion and deposition using GIS". International Journal of Geographic Information Systems 10, 629-641
19. Nefeslioglu, H. A., Duman, T. Y. , Durmaz, S. 2008. "Landslide susceptibility mapping for a part of tectonic Kelkit Valley (Eastern Black Sea region of Turkey)". Geomorphology 94 (3-4), 401-418.
20. Parker, A. J. 1982. "The topographic relative moisture index: an approach to soil moisture assessment in mountain terrain". Physical Geography 3(2), 160-168.
21. Semenderoğlu, 1999, *Urla-Çeşme Yarımadası'nda Doğal Ortam ile Sosyo-ekonomik Faaliyetler Arasında İlişkiler*. DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış doktora tezi).
22. Semenderoğlu, A., Doğan, Y., Durmuş, H., 2001, Dilek Yarımadası'nın jeoekosistemleri ve Milli Park Planlaması. *Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları III. Konferansı Bildiriler Kitabı*, ISBN 975-429-171-3, s 179-187, Temmuz 2001
23. Semenderoğlu, A., 2001 b, Urla-Çeşme Yarımadası'nın Jeo-ekosistemleri, *Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları III. Ulusal Konferansı Bildiriler Kitabı*, Temmuz 2001, s 313-320
24. Semenderoğlu, A., Gülersoy, A., İlhan, A., 2007, Fiziksel Arazi Degradasyonu, *Türk Coğrafya Dergisi*, S 47, s 15-40, ISSN 1302-5856, İstanbul
25. Semenderoğlu, A., Gülersoy, A., İlhan, A., 2006, Kimyasal ve Biyolojik Arazi Degradasyonu, *Türk Coğrafya Dergisi*, S 45, s 15-40, ISSN 1302-2556, İstanbul
26. Tağıl, Ş. 2006. "Kazdağı Milli Parkında Arazi Örtüsü Organizasyonunu Kontrol Eden Jeomorfometrik Faktörler: Bir CBS Yaklaşımı". Coğrafi Bilimler Dergisi 4 (2), 1-11.

SOSYAL MEDYADA ANNELİK TEMSİLLERİ: GÖSTERİ OLARAK ANNELİK

Dr. Fatmanur Altun

Researcher

ORCİD: 0000-0001-8139-1469

Özet

Günümüzde insan yaşamının hemen her alanında büyük değişim ve dönüşümler meydana gelmektedir. Son derece hızlı bir biçimde ortaya çıkan söz konusu farklılaşma sürecine hem kaynaklık eden hem de söz konusu farklılaşmanın yeni görüngüleri tarafından işgal edilen en önemli alan "yeni medya" olarak adlandırılan iletişim mecralarıdır. Bu iletişim mecraları insanlara, büyük medya kuruluşlarının seçme ve karar mekanizmalarına takılmaksızın, kendilerini temsil etme, büyük insan toplulukları ile bağ kurabilme ve mesajlarını kitlesel olarak yayabilme imkanı sağlamaktadır. Bu imkanın en dolaysız sonuçlarından biri izleyenlerin ilgisinin ve merakının merkezinde yer alarak belli bir popülerlik elde edebilme ve belli bir seviyeden sonra, tıpkı geleneksel medyada olduğu gibi, takipçilerin ilgisini reklam gelirine tahvil ederek maddi kazanç sağlamadır. Bu durum bireylerin merkezinde olduğu, toplumsal değişim ve dönüşümde rol oynayan yeni bir medya ekosistemi kadar kazançlı bir endüstrinin de ortaya çıkışı anlamına gelmektedir.

Başlangıç itibarıyla yeme-içme, seyahat, eğlence ve diğer boş zaman faaliyetlerinin sergilendiği bir alan olarak ilgi uyandıran sosyal mecraların, zamanla insanlık durumlarının pek çok farklı yönünü izleyicilerin dikkatine getirmesi söz konusu olmuştur. Bu yönler içinde "annelik" son yılların adeta yükselen trendlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Instagram adlı sosyal medya uygulamasında karşımıza çıkan ve "instagram annesi" olarak adlandırılan sosyal medya figürlerinin, annelik deneyimlerini ve çocuklarına dair yaşantıları son derece estetize formlarda sunarak büyük kitleleri etkilemeleri ve bu yolla ciddi bir ekonomik ve sosyal sermayeye ulaşmaları söz konusu olmaktadır.

Çalışma, aile kavramına ve ebeveyn-çocuk ilişkilerine yaptığı dramatik etkiler ile sosyal bilimlerde ilgi çekmeye başlayan bu yeni görüngüyü tanımlama çabalarına katkı vermeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Guy Debord tarafından formüle edilen "gösteri toplumu" kavramsallaştırması kullanılarak, söz konusu temsillerin sergilendiği başlıca kaynak olan Instagram adlı sosyal mecradaki annelik temsilleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler : Annelik, gösteri, benlik, Instagram

1.Gösteri Toplumu

Guy Debord, 1967 yılında kaleme aldığı eseri Gösteri Toplumu'nda modern toplumu bir gösteri toplumu olarak tanımlamıştır. Ona göre kitle iletişim araçlarının yaygın kullanımı toplumları oluşturan bireyler üzerinde büyük bir etki oluşturmaktadır. Gösteri, modern toplumun hemen her anına sirayet etmiş biçimde yaşanmaktadır. Bireyler, basitçe izleyici/seyirci haline getirilmiş ve eylemsellikten uzaklaştırılmıştır (Debord, 2010: 39).

Debor, güncel ekonomik sistemin tecrit üzerine kurulu olduğunu ve tecridi döngüsel olarak ürettiğini iddia eder. O'na göre gösteri sisteminin seçtiği bütün mallar tecridin devamını sağlayan teknik araçlardır. Bu araçlar toplumu tecrid edilmiş halde bırakırlar. İnsanlar tecritten sadece çalışmak üzere çıkarlar, çalıştıkları esnada tecridin devamını sağlayan tekniklerin geliştirildiği üretim biçimine katkı sunarlar ve çalışma süreleri dolduğunda tecritlerine yorgun ve istekli biçimde geri dönerler. Böylece "yalnız kalabalıklar"ın tecrit koşulları sürekli olarak güçlendirilmiş olur (Debord, 2010: 46). Kişilerin emekleri ile bağlarını kaybetmeleri yani yabancılaşmaları onları gösterinin temsil ürünlerine bağımlı hale getirir. Zira kişinin emeğine yaslanarak anlam üretmesi modern üretim ilişkileri içinde mümkün değildir. Debord, modernite öncesi toplumlarda kişinin kendi emeği ile bağ kurabilmesi ve emeği üzerinden anlamlı bir yaşantı tasavvuruna ulaşabiliyor olmasının yerini, gösteri toplumundaki parçalanmış üretim ilişkilerinin aldığını, bu türden bir parçalanmış üretim sürecinde kişinin emeğinin tam olarak neye tekabül ettiğini bilemediği için (Debord, 2010: 44) kendisini değil bir başka gücü ürettiğini ifade eder. Ona göre bu üretim biçimi başarılı oldukça kişinin etrafında kendi dünyasına ait bütün zamanlardan ve mekanlardan bağımsızlaşmış ürünler birikmeye başlar ve kişi bağ kuramadığı bu "şeyler"in bolluğu içinde bir mahrumiyet bolluğuna maruz kalır. (Debord, 2010: 47) Gösteri bu bütünlüğü kaybedilmiş dünyada devreye girer ve alternatif bir anlam üretme mekanizması olarak çalışmaya başlar. Bu aşamada "ekonomi politik" işçide sadece proleteri görmektedir ve onu hiçbir zaman "boş vakitleri ve insani yönü olan" bir varlık olarak ele almamaktadır. Ancak bir seviye gelir ve üretilen malların bolluk derecesi artık üretimin anlamlı olduğu seviyenin çok üzerine çıkar. Bu aşamadan sonra ücretli çalışanlar kendilerini tüketici olarak yeni bir tasnifin içinde bulurlar. Bu tarife uyabilmeleri için gösteri yeniden devreye girer; ücretli çalışanların boş vakitleri ile insani yönünü yönetmeye başlar. Ücretli çalışan, başlangıçta emeği ile ortaya koyduğu ürünlerin tüketilmesi noktasında da görev üstlenerek modern üretim ilişkilerinin sürüp gitmesi için ikincil bir görev daha üstlenmiş olur. (Debor, 2010: 54-55) Ancak bu düzeneğin devam etmesi için toplumun mümkün olan en küçük parçalara bölünmesi ve her bir parçanın tecrit altında tutulması gerekmektedir. Gösteri tecridi mümkün kılan en önemli mekanizmadır. Bu mekanizma içinde dünyanın bir kısmı *kendisini* dünya karşısında temsil eder ve bu kısmın dünyanın geri kalanından üstün olduğu düşünülür. Gösteriyi bütünleşik halde tutan şey ise izleyicidir. Bizzat kendi tecritlerini sürdüren merkezle tek yönlü bir ilişki içinde olan, asla geri bildirimde bulunamayan ve diyaloğa giremeyen izleyici bizzat bu ortak tecrübe üzerinden birbirlerine bağlanmış olurlar. Ne var ki bu bağlanma, ayrı olarak bağlanma şeklinde gerçekleşir ve bu tür bir ilişki tecridi daha da ağırlaştırır. Tecrid altındaki seyirci, ne kadar çok seyrederse o kadar az yaşar; kendisini egemen ihtiyaç imajlarına göre tanımlamayı kabul ettiği ölçüde kendi varlığı ile bağı zayıflar. Bu süreç öyle bir aşamaya gelir ki; kişinin kendisinden neşet eden davranışlar, artık ona değil bu davranışları ona sunan bir

başkasına ait hale gelir ve izleyici olan bu durumun farkına bile varmaz (Debord, 2010: 46- 47). Gösterinin devasa boyutlarda yayılması, insanlığın kaybının büyüklüğü ile doğru orantılıdır.

Debord, 1980'lerin sonuna kadar geçen dönemi değerlendirdiği Yorumlar adlı çalışmasında gösteri toplumuna ilişkin bir tasnife girişmiştir. Buna göre; 1967'ye kadar olan dönemde gösterinin, birbiri ile rekabet eden iki ayrı türü mevcuttur. Bunlar *temerküz etmiş gösteri* ile *yaygın gösteri*dir. Temerküz etmiş gösteri; totaliter bir kişilik etrafında, belli bir ideolojinin promosyonunun yapılması için, doğrudan propaganda metotlarını kullanarak icra edilen gösteri biçimidir. Bu gösteri biçiminde örtülü mesajlardan ziyade doğrudan mesajlar ve amacı izleyici tarafından kolayca tespit edilebilen fakat çarpıcı nitelikleri nedeniyle direnilmesi güç içerikler kullanılır. Debord, Nazizme ve Stalinizme eşlik eden gösterinin bu gösteri biçimi olduğunu ileri sürer. Debord'un tanımladığı ikinci gösteri biçimi olan yaygın gösteri; ücretlileri, birbirleriyle rekabet halinde olan ve geniş bir yelpaze içinde sunulan yeni meta türleri arasında özgürce seçim yapmaya teşvik ederek dünyanın Amerikanlaştırılmasına hizmet etmektedir. Debor, bahsi geçen ikinci tür gösterinin özellikle geleneksel burjuva demokrasisi biçimini sürdüren Kıta Avrupası ülkeleri tarafından birçok açıdan ürkütücü bulunmasına rağmen yine de bu ülkelerin yaygın gösteri tarafından baştan çıkarılmaktan kurtulamadıklarını ve böylece üçüncü bir gösteri türünün ortaya çıkmasının önünü açtıklarını iddia eder. Artık söz konusu olan bütünleşmiş gösteridir. (Debord, 2010: 179) O'na göre temerküz etmiş gösteri toplumun küçük bir kısmına ulaşabilirken yaygın gösteri, toplumun çok daha geniş kesimlerine ulaşır. Ancak bütünleşik gösteri hem temerküz etmiş gösterinin propaganda araçlarını kullanarak hem de yaygın gösterinin yüksek erişim sağlayan araçlarını kullanarak hayatın her alanına sirayet etmeyi başarmış ve sıradan insanlar için artık gösteriden kaçış imkanları ortadan kalkmıştır.

Debord'un bu çözümlemesi özellikle 1990'lardan sonra kullanılmaya başlanan internet teknolojisini ve 2000'li yıllardan itibaren insan hayatına dahil olan sosyal medya gerçeğini hesaba katmayan bir çözümlemedir. Ne var ki internet ve sosyal medya olguları Debor'u haksız çıkarmak yerine, onu zamanının çok önünde bir düşünür olarak ortaya çıkarmıştır. Zira özellikle Web 2.0 olarak adlandırılan devrimsel gelişmeden sonra gösteri toplumunun sirâyeti baş döndürücü bir hıza ulaşmıştır. Sıradan insanların kendi medya içeriklerini üretmeleri ve bunları basit uygulamalar yoluyla milyarlarca insanın dikkatine sunabilmeleri anlamına gelen bu değişim, insanlığın bütün kılcal damarlarına kadar gösteri toplumu haline dönüşmesini beraberinde getirmektedir. Bundan önce gösteri araçlarını ellerinde bulunduranlar gösterinin içeriklerini de oluşturmakla mükellef olmuşlardır. Pek çok ünlü kişiyi yetiştirmek ve finanse etmek, gösteri araçlarına ellerinde bulunduranların devredemedikleri bir görev olmuştur. Oysa günümüzde sadece teknolojiyi elinde tutarak gösteri üretimini üstlenmedikleri halde, gösteri içeriklerinin dağıtımı üzerinden devasa bir güce ulaşan merkezler ortaya çıkmıştır. Bu merkezlerin başında sosyal medya şirketleri gelmektedir. Sosyal medya uygulamaları sayesinde sıradan insanlar, gösteri ürünleri üretmek üzere çalışır hale gelmiş ve onların emekleri üzerinden asıl kazanç sosyal medya şirketlerine aktarılır hale gelmiştir. İşçi arılar gibi çalışarak gösteri araçlarının içini dolduran sıradan insanlar gösteri araçlarını ellerinde bulunduranların elde ettikleri kazancın yanında son derece ufak kazançlar karşılığında faaliyetlerini yürütmekte ve gösteri toplumunu ayakta tutmaktadır. Bu noktada gösteri artık sadece ünlü kişilerin belirli senaryolarda oynadıkları ve gerçek hayatın bir temsilini ortaya koydukları ürünler olmaktan çıkmıştır. Artık gösteri sadece profesyonel yaşamlarını gerçek yaşamlarından ayırarak, medya

kişilikleri olarak ortaya çıkan fakat özel yaşamlarında bambaşka şekilde yaşayan insanlar tarafından üretilmemektedir. Bundan daha fazla olmak üzere sıradan insanlar kendi yaşantılarını gösteri toplumunun malzemesi haline getirmekte ve kendi yaşantılarının izleyiciler tarafından tüketilmesine müsade etmektedir. Bu türden bir faaliyetin içinde olan insanlar kendi yaşantılarına editoryal bir gözle bakarak neyi göstermek istediklerine ve neyi göstermek istemediklerini karar vermekte ve göstermek istedikleri şeyleri olabildiğince estetize ederek izleyicinin tüketimine sunmaktadır. Bu sunum kişinin yaşantısının her alanını kapsayabilmektedir. Kişinin iş yaşantısı, giyim-kuşamı, tatilleri, yeme-içmesi ve en nihayetinde ev içi yaşamı izleyicinin tüketimine sunulmaktadır. Gösterinin aldığı bu yeni hal, insan ilişkilerini ve tarihin başlangıcından beri insanlığa eşlik eden aile kurumunu dönüştürmekte ve dikkat çekici bir fenomen olarak ortaya çıkmaktadır.

2.Gösteri olarak annelik

Bu noktada özellikle anneliğin sosyal medyadaki temsili son derece ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. 2010 yılında kullanıma açılan ve esasen bir fotoğraf ve video paylaşım platformu olarak başlayan Instagram adlı sosyal medya uygulamasının, sosyal medyada anneliğin en yaygın biçimde temsil edildiği uygulama olduğu görülmektedir. Bu durum öncelikle günlük dilde ortaya çıkan ardından da sosyal bilimlerin dikkatini çekmeye başlayan "instamom" yani instagramda paylaşım yaparak dikkat, beğeni ve ekonomik kazanç sağlayan anne fenomenini ortaya çıkarmıştır.

Instamom fenomenini, sosyal bilim literatüründe ele alan çalışmaların belli odak noktalarını öne çıkardıkları görülmektedir. Bunlar; Instagram annelerinin çocuklarını birer reklam malzemesi ve meta olarak kullandıkları ve aslında yapılanın bir çocuk istismarı olduğunu iddia eden (Parsa ve Akmeşe 2019), "sharenting" adı verilen aşırı paylaşımların kişilerin annelik kimliklerinin sosyal medyada sergilenerek pekiştirilmesinin kendi ruhsal sağlıkları ve toplumun ebeveyn-çocuk ilişkilerine yaklaşımında oluşturduğu tahribatlara dikkat çeken (Grace Yeoh, 2019), çocukları ile ilgili paylaşım yapan bireylerin bir taraftan benliklerinin bir başka bireyle kurdukları derin bağla oluşan ilişkisel yönünü ortaya koyarken aslında kendilerini dijital dünyada temsil etmeye çalıştıklarını ve yeni sularda yol aldıkları için henüz sınırların nerede başlayıp nerede bittiğini tespit etmek noktasında zorluk çektiklerini ve bunun güncel ve yaygın bir problem olduğunu ifade eden (Ross ve Livingstone 2017), meseleye paylaşımı yapılan çocuklar tarafından bakıldığında söz konusu içeriklerin yarattıkları dijital iz ve izleyici yorumları nedeniyle çocukların "benlik" oluşumlarında tahribata yol açabileceğine (Günüç, 2020) yahut mahremiyetlerini ihlal ettiğine dikkat çeken (Köktener ve Akgün 2020), anneliğin kapitalist toplumsal ilişkiler sistemi içinde yeni medya bağlamında anlamlı olan bir mesleğe dönüştürülerek tüketim toplumunun bir parçası haline getirildiğini savunan (Sine ve Yorgancı 2017) ya da instamom olgusunu toplum tarafından kadınlara dayatılan ideal eş, ideal kadın ve ideal anne rollerinin bir yansıması ve toplumdan onay almak üzere kullanılan bir mekanizma olarak ele alan (Büyükkuşoğlu, 2017) yaklaşımlar şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bizim önerimiz, yukarıdaki çalışmalara ek olarak konunun daha geniş bir sosyolojik zemine oturtulması, bunun için de kullanışlı bir teorik çerçeveye başvurulması gerektiği anlayışından

yola çıkarak Guy Debord'a ait olan ve yukarıda açıklanmış olan "gösteri toplumu" kavramsallaştırmasının ve bu kavramsallaştırmaya kaynaklık eden teorik çerçevenin kullanılması şeklindedir. Bu çerçeve içinden anneliğin sosyal medyadaki temsili anlamlı bir zemine yerleşmektedir. Şöyle ki; annelik yahut ebeveynlik, bu deneyimi yaşayan herkesin çok iyi bildiği gibi ödüllendirici olduğu kadar bedensel ve ruhsal olarak son derece zorlayıcı olabilen, duygusal zorlanma, uyku eksikliği ve aşırı yorgunluk gibi durumlarla kişileri karşı karşıya bırakabilen ve bu gibi durumların estetize edilmesinin oldukça güç olduğu bir deneyimdir.

Özellikle, kadınların doğum sonrasında depresyon ve benzeri ruhsal zorlanmalar yaşayabildikleri, değişen bedenlerine, anneliğin getirmiş olduğu benzersiz sorumluluklara ve yeni duygusal süreçlere adapte olmak noktasında zorluklar çekebildikleri bilinmektedir. Buna rağmen sosyal medyada temsil edilen annelik son derece ödüllendirici, keyifli, maceralı, kişisel gelişim odaklı ve estetik bir formda sunulmakta, kişileri bedensel ve ruhsal değişimlere neredeyse hiç uğratmayan yahut son derece kolay bir biçimde üstesinden gelinebilen değişimlerle karşı karşıya bırakan, bütün ailenin katıldığı, adeta bir şölen havasında yaşanan bir deneyim olarak ortaya çıkmaktadır. Bilen, uygulayan, sonuç alan, hayatının ve kendisini saran çevrenin kontrolünü elinde tutan ve tüm bu nedenlerle tavsiye verme konumunda olan annelerin temsil ettiği bu deneyimin izleyiciler açısından bir arzu nesnesine dönüştüğü görülmektedir. Bahse geçen anneleri takip eden izleyiciler, onlar gibi olmak istemekte ve bu arzunun beslediği bir merak ile söz konusu kişileri takip etmekte, takip ettikleri kişilerin hayatlarını çok iyi bildiklerinden, kendilerine gösterilen her şeyin birebir gerçek olduğundan emin olmaktadır. Oysa göstermek ile yaşamak arasında büyük bir farklılık olduğu ve göstermek işinin ciddi bir iş yükü olduğu gözden kaçırılmaktadır. Bu anneler kendi hayatlarını ve annelik deneyimlerini izleyicinin tüketimini açarak aslında kendi yaşama haklarını gösteriye devretmektedir. Onları izleyenler de Debor'un ifadesiyle ne kadar izlerlerse o kadar az yaşamaktadırlar. Bu haliyle aslında anneliğin sosyal medyada tüketilen bir gösteriye dönüşmesi söz konusu olmakta ve Debor'un "temerküz etmiş gösteri"den "yaygın gösteri"ye oradan da "bütünleşik gösteri"ye geçiş şeklinde tanımladığı aşamalara yeni bir aşamanın eklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yeni aşama için bizim önerimiz; "gösterinin yaşamın yerini alması"dır.

Sosyal medyada temsil edilen annelik Debord'un teorisinin geçerli olduğunu, gösterinin sirayetinin insan yaşamının artık bütünüyle ele geçirecek aşamaya ulaştığının ve insan deneyiminin en özgün parçalarından biri olan ebeveyn-çocuk ilişkisine el koyarak zirve noktasına ulaştığının delilidir. Bundan sonra gösteriden kaçabilecek bir insan deneyiminin olabileceğini düşünmek mümkün gözükmemektedir.

Sonuç

İnsanın yeryüzündeki deneyiminin en anlamlı parçası hiç şüphesiz ki ebeveyni ile kurduğu ilişki etrafında şekillenmektedir. Gerek dünyaya yeni adım atan insan yavrusu gerekse onu dünyaya getiren anne, birbirleri ile kurdukları eşsiz bağ sayesinde güçlenmektedir. Hayata hazır hale gelen ve ebeveyni ile kurduğu öznel bağ ile yaşantısının geri kalanını anlamlandıracak hatta psikolojik düzeyde kendisini bu bağla tanımlayacak olan insanın bu eşsiz deneyiminin pazarda tüketilen diğer metalardan biri haline dönüşmesi aslında telafisi mümkün olmayan bir

kayba işaret etmektedir. Bir gösteri haline dönüşmüş bu türden bir anneliğin ve büyüme sürecinin, gerçek hayatın bir temsilinden başka bir şey olması mümkün görünmemektedir. Annelik deneyimini sergileyen, izleyicinin olmadığı bir dünyada nasıl bir anne olacağı bilgisinden de kendisine ait bu yolla edineceği gerçek bilgiden de mahrum kalmaktadır. Bu deneyimi tüketen izleyiciler için ise bir başkasının temsili yaşamını izleyerek geçirilen zamanların telafisi söz konusu değildir. Debor'un ifade ettiği şekliyle; izledikleri oranda yaşayamadıkları, annelik deneyimini edilgen olarak tükettikleri oranda kendi yaşam deneyimlerini ıskaladıkları görülmektedir. Bu durum, gerek kendi yaşantısını gösteriye kurban eden aktörlerin gerekse bu gösterinin izleyicilerinin yaşamlarının bildiğimiz insan deneyiminin dışına çıkacağı, yeni bir insanlık durumunun köşe başında bizleri beklediğinin habercisidir. Mahremiyet, bağlanma, içten ilişki ihtiyacı, sahici şefkat, sıcaklık, samimiyet, kendi olabilme, derinlik, manevi tatmin, güvenlik ve sığınak hissi gibi temel insani ihtiyaçların merkezi olarak kabul edilen ailenin ve aile evinin bu özelliklerini yitirip, mümkün olan en fazla sayıda insanın bakışlarına ve yargılamalarına konu edilecek büyük bir sahneye dönüşmesi, insan yaşamının kendine özgü katmanlarını yitirip çölleşmesini beraberinde getirecektir. Bunun anlamı, yaşamın, "gösteri" tarafından yutulmasıdır.

Görsel unsurlar üzerine kurgulanan ve estetik hale getirilen benliklerin sunulduğu Instagram platformu, dijital ebeveyn olarak annelerin bebekleriyle ve çocuklarıyla ilişkisini teşhir ettiği bir sahnedir. Bu sahne, anneliğin kutsallığını ve samimiyeti doğrudan ya da dolaylı olarak olumsuz anlamda etkilemekte göstermek anneliği yaşamaktan daha önemli hale getirilmektedir. Hatta Instagram üzerinden gösteri olarak anneliğin sunulmaması durumunda, günümüz koşullarında gerçek manada anneliğin içselleştirilemeyeceği mesajının da yaygınlaştırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Bu çalışma dijital ebeveynlik ve gösteri olarak annelik konularında yapılacak ampirik araştırmalar için teorik bir altyapı sunmaktadır. Bu doğrultuda, özellikle Instagram üzerinden annelik pratiklerini paylaşan ebeveynlerin hangi motivasyonlarla bu içerikleri sundukları deneysel araştırmalarda konu edinilmelidir.

KAYNAKÇA

Blum-Ross, Alicia and Livingstone, Sonia (2017) Sharenting: parent blogging and the boundaries of the digital self. Popular Communication, 15 (2). pp. 110-125. ISSN 1540-5702 https://eprints.lse.ac.uk/67380/1/Blum-Ross_Sharenting_revised_2nd%20version_2017.pdf

Büyükkuşoğlu, Servet. Influencers on instagram Turkey: performing the'iconic mother'and the'iconic woman'. Diss. 2017.

Debord, Guy, *Gösteri Toplumu*, çev.,Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent. Ayrıntı Yayınları /İstanbul, 2010.

Günüç, S., Sharenting, İngiliz mühendisinin denetiminin değerlendirilmesi: Türk ve İngiliz yasalarının onaylanması. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 12, 2020.

https://sg.style.yahoo.com/anxiety-envy-vanity-singapore-instamom072132793.html?guccounter=1 (Erişim tarihi: 19.03.2019)

Parsa, A. F., & Akmeşe, Z., Sosyal medya ve çocuk istismarı: Instagram anneleri örneği. Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi, 5(1), 163-191. 2019.

SİNE, Rengim ve Damla PARLAK YORGANCI. "Yeni Medya ve Metalaştırılmış Annelik: Instagram Anne Üzerine Bir Odak Grup Çalışması." 2017.

YETİŞKİNLİK DÖNEMİNDE AFFETMENİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ[1]

PDR Yüksek Lisans Öğrencisi Pınar TOPÇU[1], Dr. Öğr. Üyesi Seher Merve ERUS[2]
[1] Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, - 0000-0001-8048-9931
[2] Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, - 0000-0001-5308-3872

ÖZET
Bu araştırmada, 22 ile 65 yaş aralığındaki yetişkinlerin affetme düzeylerinin yaş, cinsiyet, medeni durum ve çocuk sahibi olma değişkenlerine göre anlamlı farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Bu bağlamda araştırmada araştırmacılar tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu" ve Bugay ve arkadaşları (2012) tarafından geliştirilen "Heartland Affetme Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmaya 547 birey katılmış olup 345'i kadın, 202'si erkektir. Affetme düzeylerinde cinsiyet, medeni durum ve çocuğa sahip olma değişkenlerine göre anlamlı farkı araştırmak için bağımsız gruplar t testi, yaş değişkenine göre affetme düzeylerinde anlamlı farklılığı test etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Varyans analizi sonucunda anlamlı farklılığın hangi gruplar lehine olduğunu belirlemek için Bonferroni testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; katılımcıların affetme düzeylerinde cinsiyet, medeni durum ve çocuğa sahibi olma değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>.05$). Bunun yanında affetme düzeylerinde yaş değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre 41 yaş ve üstü katılımcıların affetme puan ortalamaları 29-40 yaş arası ve 28 yaş altı katılımcılardan anlamlı olarak daha yüksektir ($p<.05$). 29-40 yaş arası katılımcılar ile 28 yaş ve altı katılımcıların affetme puanları arasında ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>.05$).

Anahtar Kelimler: Affetme, Yetişkinlik Dönemi, Fark Analizi

1. GİRİŞ

Son yıllarda pozitif psikoloji araştırmalarında ülkemizde ve dünyada bir artış bulunmakta olup pozitif psikoloji araştırmacıları pozitif bireysel özellikleri ve duyguları araştırmaya yoğunlaşmıştır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Yetişkinlik döneminde de pozitif bireysel özelliklerin araştırılması önem kazanmıştır. Yetişkinliğin, ergenlikten sonra yeni yaşam görevlerine geçiş yapılan, hayatın derinlemesine yaşandığı bir dönem olduğu söylenebilir. Türk Dil Kurumu'na (2022) göre "yetişkin olma durumu" olarak tanımlanan yetişkinlik sosyal bilimler alanında ergenlik ya da çocukluk dönemleri için oluşturulan tanımlar kadar net değildir. Affetme; Engriht ve Human Study Group'a göre (1996) bireyi inciten kişiye birey tarafından kızgınlık ya da cezalandırma gibi olumsuz tepkiler yerine merhamet, anlayış gibi olumlu tepkilerin verilmesi adına gösterilen çaba olarak tanımlanmaktadır. Levinson (1977) yetişkinliği, içinde bulunulan dönemde enerjinin büyük çoğunluğunun ne tarafından harcandığına bağlı olan yaşam yapılarının evrimi olarak tanımlamaktadır. Bu sebeple gelişimsel bir döngü olan yetişkinlik döneminde net yaş aralıkları vererek yetişkinlik evrelerini

[1]Bu araştırma Dr. Öğr. Üyesi Seher Merve ERUS danışmanlığında Pınar Topçu tarafından yüksek lisans tez çalışması kapsamında üretilmiştir.

tanımlamak oldukça güçtür. Levinson'un (1977,1986) yaşam akışı kuramı, 17-22 yaş arasını erken yetişkinliğe geçiş, 22-28 yaş arasını yetişkinlik yaşam yapısına giriş, 28-33 yaş arasını 30 yaş geçişi, 33-40 yaş arasını ilk yetişkinlik için yaşam yapısını sonuçlandırma, 40-45 yaş arasını orta yaş geçişi, 45-50 yaş arasını orta yetişkinlik için yaşam yapısına giriş, 50-55 yaş arasını 50 yaş geçişi, 55-60 yaş arasını orta yetişkinlik için yaşam yapısını sonuçlandırma ve 60-65 yaş arasını son yetişkinlik geçişi olarak ele almaktadır. Yetişkinlerle yapılan araştırmalar incelendiğinde son 20 yılda affetme konusu alanyazında kendisine her geçen gün daha da artan bir yer bulmaktadır (Strelan ve Covic, 2006). Subkoviak ve arkadaşları (2001) tarafından affetme, bir insanın suçlu olan başka bir insana karşı mevcut kızgınlığını reddetmeden bu kızgınlığın, öfkenin üstesinden gelmesi ve affedici tarafından affedilen kişiye karşı yeni bir merhametli hatta sevecen bir tutum geliştirilmesi olarak tanımlanır. Affetme kavramı ile ilgili en önemli kısım zorla gerçekleşmeyeceği ve bir seçim olduğudur (Bugay ve ark., 2012). Affetmenin gerçekleşmesinde birçok basamak bulunmaktadır. Öncelikle var olan olumsuz duygu durumlarının fark edilmesi ve kabul edilmesidir. Sonrasında ise bireyin kendisinin affetmeyi tercih ederek daha anlayışlı ve daha işbirlikçi bir tavra geçmesi sürecin en temel ifadesi olabilir (Thompson ve ark., 2005). Affetmeyle ilgili birçok model geliştirilmiş (Enright ve ark., 1992; Fitzgibbons ve ark., 2004; Hall ve Fincham, 2005; Snyder ve ark., 2008; Worthington, 1998) olup modellerin kendilerine ait özellikleri bulunsa da ortak yanları incinmişlik duygusunun var olması, başkalarını affetmeye dair bir karar verme olması, suçlu kişiye karşı empatik tavır geliştirme, kendini affetmeye ve olumsuz duygulardan vazgeçmeye karar verme, suçlu ile uzlaşma ve bağışlayıcı olmasıdır (Walker ve Gorsuch, 2004). Yetişkinlerde affetme aynı zamanda terapötik bir müdahaledir (Fitzgibbons, 1986). Bu sebeple psikolojik danışma oturumlarında da affetme kavramına sıkça yer verilmektedir. Kaufman (1984) bireyin diğer bireye karşı var olan kızgınlığını çalıştığında bu kızgınlığın yerini affetmeye bıraktığını görmüştür. Çiftler arası terapi programında öfkelerini ifade ettikten sonra güvenle uzlaşabilen, affetmeye geçebilen çiftlerin anlaşmazlıklarının azaldığı bulunmuştur (Worthington ve Drinkard, 2000).

İnsanların güçlü yönlerinin ve işlevselliğinin en iyi şekilde oluşumunu inceleyen pozitif psikoloji bilimi insanların yaşamları boyunca diğer bireylerle iletişim ve etkileşimde kalmasından kaynaklı oluşan olumlu ve olumsuz duyguları ele alır (Kaya, 2020). Coyle ve Enrigt (1997) tarafından affetme, bireyin kendisini inciten bireye karşı darılma, öfke ya da intikam alma gibi duygularından kendi isteğiyle vazgeçmesi ve bireyin kendisini inciten bireye karşı anlayış, empati hatta sevgiyi tercih etmesi olarak tanımlanır. Bir karar olan affetmenin cinsiyet, yaş medeni durum ve çocuk sahibi olma gibi demografik değişkenlerle ilişkisini incelemesi bakımından bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Alanyazın incelendiğinde affetme ile ilgili son yıllarda yapılan çalışmaların üniversite öğrencileri ağırlıklı olduğu görülmektedir (Adam Karduz, 2019; Asıcı, 2013; Aslan, 2016; Çağlar, 2020; Gökmen, 2018; Gürlü Başkan, 2019; Kaya, 2020; Oral, 2016). Çalışmalarda affetme ile öz duyarlık ve benlik saygısı (Asıcı, 2013); empatik olma (Bayar, 2015); yaşam doyumu (Aslan, 2016); psikolojik sağlamlık (Gürbüz, 2016) arasında pozitif yönlü ilişkiler bulunurken; öfke (Aslan, 2016), ruminasyon (Oral, 2016), mükemmeliyetçi düşünceler (Aydın, 2017), suçluluk ve utanç (Malakçıoğlu, 2018), akademik erteleme (Belgin, 2019) ile negatif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bunun yanı sıra affetme ile cinsiyet (Asıcı, 2013; Brown, 2003; Kaya, 2020; Macaskill ve ark., 2002), yaş (Asıcı, 2013; Aslan, 2016; Mistler, 2010; Neff

ve Prommier, 2013; Sastre ve ark., 2003; Toussaint ve Webb, 2005), medeni durum (Alpay, 2009; Şahin, 2020) ve çocuk sahibi olma durumunun (Glenn, 1991; Gürbüz, 2016; Sığırcı, 2010) incelendiği çalışmalar da alanyazında mevcuttur. Bu araştırma için özellikle yetişkinlik döneminde olan bireyler seçilmiştir. Yetişkinlerin affetme düzeylerinin cinsiyet, yaş, medeni durum ve çocuğa sahip olma değişkenlerine göre değişip değişmediği incelenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeline uygun olarak yürütülmüştür. Genel tarama modelleri içerisinde yer alan ilişkisel tarama modeli, iki ya da daha fazla sayıdaki değişken arasında birlikte bir değişim olup olmadığını, bu değişimin derecesini saptamayı ve değişkenlere göre gruplar arası farkı veren karşılaştırmayı amaçlayan temel bir yaklaşımdır (Can, 2020; Karasar, 2018).

2.2.Araştırma Grubu

Bu araştırma Türkiye'de yaşayan 22-65 yaş arasında bulunan yetişkinlerle oluşturulmuştur. Araştırma grubu 547 yetişkinden oluşmaktadır. Cinsiyet, yaş, medeni durum ve çocuğa sahip olma değişkenlerine göre katılımcılara ait bilgilerin frekans ve yüzdeleri Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Örneklem grubuna ait özellikler

Değişken	f	%	Değişken	f	%
Cinsiyet			*Yaş*		
Kadın	345	63.1	28 ve altı	202	36.9
Erkek	202	36.9	29 – 40 arası	207	37.8
Medeni Durum			41 ve üzeri	138	25.2
Evli	291	53.2	*Çocuk Sahibi Olma*		
Bekar	230	42.0	Evet	262	47.9
Boşanmış	19	3.5	Hayır	285	52.1
Eşi Vefat Etmiş	7	1.3			
Toplam	547	100	Toplam	547	100

Çizelge 1'de görüldüğü gibi katılımcıların 345'i (%63.1) kadın, 202'si (%36.9) erkektir. Çalışmaya katılan bireylerin 202'si (%36.9) 28 yaş ve altında, 207'si (%37.8) 29-40 yaş aralığında ve 138'i (%25.2) 41 yaş ve üzerindedir. 291'i (%53.2) evli, 230'u bekar (%42), 19'u boşanmış (%3.5) ve 7'sinin (%1.3) eşi vefat etmiştir. Çalışmaya katılan yetişkinlerin 262'sinin (%47.9) çocuğu var, 285'inin (%52.1) çocuğu yoktur.

2.3.Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada araştırmaya katılan katılımcıların affetme düzeylerini ölçmek için "Heartland Affetme Ölçeği" ve araştırmacılar tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır.

Heartland Affetme Ölçeği. Bugay ve arkadaşları (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan Heartland Affetme Ölçeği, Thompson ve arkadaşları (2005) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin amacı bireylerin affetme eğilimlerini ölçmek olup 7'li Likert tipidir ve 18 maddeden oluşmaktadır. Kendini affetme, başkalarını affetme ve durumu affetme olmak üzere üç alt boyutu bulunmaktadır. Ölçekte 9 madde ters puanlanmaktadır. Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmasında 366 erkek, 430 kadın olmak üzere 796 katılımcı bulunmakta ve yaş ortalamaları 20.6'dır. Türkiye için uygunluğu sınanan ölçeğin açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda geçerli bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa α değeri ise .84 olarak hesaplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu. Araştırmaya katılacak bireylerin demografik bilgilerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen bu formda, katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum ve çocuk sahibi olmaya yönelik demografik özellikleri belirleyici bilgiler yer almaktadır.

Etik onay ve katılımcıların bilgilendirilmesi. Bu araştırma, yürütüldüğü devlet üniversitesi olan Yıldız Teknik Üniversitesi'nin etik kurulunca onaylanmıştır. Katılımcılara, Bilgilendirilmiş Onam Formu ile araştırma hakkında bilgiler verilmiştir.

2.4.Verilerin Analizi

Verilerin analizinde öncelikle tüm alt gruplar için ayrı ayrı normallik incelemeleri yapılarak cinsiyet, yaş ve çocuğa sahip olma değişkenlerinde normal dağılım bulunmuştur (n=547). Karşılaştırılan gruplar arası normallik incelemesi, gruptaki gözlem değerleri 30 üzeri olduğundan kolmogorv smirnov (K-S) değerlerinin .05'ten büyük olması, skewness-kurtosis (çarpıklık-basıklık) değer aralığının -1.96 ile +1.96 arasında olması, frekans dağılım grafiği (histogram), normal Q-Q Grafiği (normal Q-Q plot) ve eğiliminden arındırılmış Q-Q grafiği ile yapılmıştır (Can, 2020). Tüm incelemeler sonucunda cinsiyet, yaş ve çocuk sahibi olma değişkenlerinde alt gruplar için normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Yaş değişkenine göre affetme düzeylerinde anlamlı farklılığı test etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır ve "Varyansların homojenliği" varsayımı Levene testi ile araştırılmıştır. Varyansların homojen olduğu koşullarda anlamlı farkın gruplar arası karşılaştırılması için Bonferroni testi kullanılmaktadır (Kalaycı, 2009). Varyans analizi sonucunda bulunan anlamlılığın hangi gruplar arasında olduğunu araştırmak için Bonferroni analizi yapılmıştır. Medeni durum değişkeninde boşanmış 19 katılımcı ve eşi vefat etmiş 7 katılımcı bulunduğundan bu gruplarda normallik koşulu sağlanamamıştır. Yine medeni durum değişkeninde evli (n=291) ve bekar (n=230) olma durumlarına göre normallik koşulları sağlanmıştır. Bundan dolayı fark analizi için boşanmış ve eşi vefat etmiş grupları analize dahil edilmemiş evli ve bekar alt grupları birbiriyle karşılaştırılmıştır. Normallik incelemeleri sonucunda katılımcıların affetme düzeyleriyle cinsiyet, evli ve bekar olma durumu ve çocuğa sahip olma değişkenlerine göre anlamlı farklılığı incelemek için bağımsız gruplar t testi yapılmıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Sonuçlar ve değerlendirme kısmında araştırmanın bulguları aşağıda sunulmuştur. Öncelikle affetmenin toplam puanlarına ait standart sapma, standart hata, ranj, maksimum ve

minimum değerleri verilmiş sonrasında cinsiyet, yaş, medeni durum ve çocuğa sahip olma değişkenlerine göre 22-65 yaş arası yetişkinlerin affetme düzeyleri karşılaştırılmıştır.

Çizelge 2. Affetmenin Toplam Puanlarına Ait Standart Sapma, Standart Hata, Ranj, Minimum ve Maksimum Değerleri

Affetme	N	$\bar{X}$	Ss	Shx	Ranj	Min	Max
	547	81.04	16.80	.72	96	30	126

Çizelge 2'de bu çalışmada Heartland Affetme Ölçeği'nin toplam puanlarından elde edilen aritmetik ortalama ($\bar{X}$), standart sapma (SS), standart hata (Shx), ranj, minimum (Min) ve maksimum (Max) değerler verilmiştir. Çizelge 2'de görüldüğü gibi affetmenin toplam puan aritmetik ortalaması 81.04, standart sapması 16.80 ve standart hatası .72'dir. Bu araştırmada ölçekten edinilen en yüksek puan 126, en düşük puan 30 ve ranj ise 96'dır.

Çizelge 3. Affetme Düzeyinin Cinsiyete Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Gruplar t-testi Sonuçları

Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	sd	t	p
Kadın	345	80.72	16.51	545	.59	.55
Erkek	202	81.60	17.33			

Çizelge 3'te görüldüğü gibi erkek katılımcıların affetme puan ortalamaları ($\bar{X}$=81.60, Ss=17.33) kadın katılımcıların affetme puan ortalamalarından ($\bar{X}$=80.72, Ss=16.51) daha yüksek olduğu görülmüştür. Ortalamalar arasındaki bu farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek için yapılan bağımsız gruplar t-testi sonucunda katılımcıların affetme düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (t=.59, p>.05).

Çizelge 4. Affetme Düzeyinin Yaşa Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan ANOVA Testi Sonuçları

Grup	N	$\bar{X}$	Ss	Varyans Kaynakları	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
28 yaş altı (1)	202	79.45	16.05	Gruplar Arası	2616.33	2	308.16	4.69	.01
29-40 yaş (2)	207	80.11	16.35	Grup İçi	151599.70	544	278.68		
41 yaş ve üzeri (3)	138	84.77	18.07						
Toplam	547	81.45	16.79	Toplam	154216.03	546			

Çizelge 4'te görüldüğü gibi katılımcıların affetme puan ortalamalarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan tek yönlü varyans

analizi sonucunda affetme puan ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [F(2,544) = 4.69; p<.05]. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Post-hoc Bonferroni analizi sonucuna göre 41 yaş ve üstü (3) yetişkinlerin affetme puan ortalamarı ($\bar{X}$=84.77, Ss=18.07) ortalamaları 29-40 yaş arası (2) ($\bar{X}$=80.11, Ss=16.35) ve 28 yaş ve altı (1) puan ortalamalarından ($\bar{X}$=79.45, Ss=16.05) anlamlı olarak daha yüksektir (p<.05). 29-40 yaş arası yetişkinler ile 28 yaş ve altı yetişkinlerin affetme puan ortalamaları arasında ise anlamlı bir fark bulunmamıştır (p>.05).

Çizelge 5. Affetme Düzeyinin Medeni Duruma Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Gruplar t-testi Sonucu

Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	sd	t	p
Evli	291	80.84	17.26	519	.094	.92
Bekar	230	80.70	16.07			

Çizelge 5'te görüldüğü gibi, evli katılımcıların affetme puan ortalamaları ($\bar{X}$=80.84; Ss=17.26) bekar katılımcıların affetme puan ortalamalarından ($\bar{X}$=80.70; Ss=16.07) daha yüksektir. Ortalamalar arasındaki bu farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek için yapılan bağımsız gruplar t-testi sonucunda medeni duruma göre katılımcıların affetme düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (t=.094; p>.05).

Çizelge 6. Affetme Düzeyinin Çocuk Sahibi Olmaya Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Gruplar t-testi Sonucu

Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	sd	t	p
Evet	262	81.92	17.24	545	1.177	.24
Hayır	285	80.23	16.38			

Çizelge 6'da görüldüğü gibi, çocuk sahibi katılımcıların affetme puan ortalamaları ($\bar{X}$=81.92, Ss=17.24) çocuk sahibi olmayan katılımcıların affetme puan ortalamalarından ($\bar{X}$=80.23, Ss=16.38) daha yüksektir. Ortalamalar arasındaki bu farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek için yapılan bağımsız gruplar t-testi sonucunda çocuk sahibi olma durumuna göre katılımcıların affetme düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (t=1.177; p>.05).

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu kısımda araştırmanın sonucundaki bulgular aşağıda tartışılmış, araştırmaya dair genel değerlendirme, sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Bu araştırmanın sonucunda kadın ve erkekler arasında affetme düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur (p>.05). Affetmeyle ilgili çalışmalar incelendiğinde cinsiyetin alanyazında tartışmalı bir değişken olduğu ortaya çıkmaktadır. Kadınların affetme düzeylerinin daha yüksek olduğu çalışmalar (Aslan, 2016; Neff ve Prommier, 2013; Oranthinkal ve ark., 2008) bulunmakta iken cinsiyetler arası fark olmayan çalışmalar da bulunmaktadır (Asıcı, 2013; Brown, 2003; Kaya, 2020; Macaskill ve ark., 2002). Alanyazındaki bu farklılıkların

nedeni kadınların sorunlarını ve duygularını daha kolay ifade edip paylaşması olabilirken (Özbay ve ark., 2011), fark çıkmaması modern dünyada toplumsal cinsiyet rollerinde eşitliğin ön plana çıkması olduğu şeklinde yorumlanabilir. Avşar (2017) cinsiyet eşitliğine dayalı tutumların her geçen gün arttığını ve erkeklerin duygularını ifade edebilmeleri için gün geçtikçe daha da cesaretlendiğini belirtmektedir. Cinsiyet dinamiklerinin kültürel bazı farklılıklar taşıması (Toussaint ve Webb, 2005), Türkiye kültüründe dini yapının da getirisi olarak bireylerin kendilerini affedici görme arzusu (Çolak, 2014) cinsiyetler arasında affetmenin anlamlı olmayışının bir açıklaması olabilir. Bu araştırma grubundaki katılımcılarında cinsiyete göre affetme düzeyleri açısından farklılığın bulunmaması kültürel açıdan benzer özellikler sergilediği şeklinde yorumlanabilir.

Bu araştırmanın bulgularından bir diğeri affetme düzeylerinde yaş değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmasıdır ($p<.05$). Bu sonuca göre 41 yaş ve üstü katılımcıların affetme puan ortalamaları 29-40 yaş arası ve 28 yaş altı katılımcılardan anlamlı olarak daha yüksektir ($p<.05$). 29-40 yaş arası katılımcılar ile 28 yaş ve altı katılımcıların affetme puanları arasında ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>.05$). Alanyazında affetme ile ilgili çalışmalar yaş değişkeni açısından incelendiğinde yaşla ilgili bazı çalışmalarda anlamlı farklara rastlanmazken (Aslan, 2016; Sastre ve ark., 2003), yetişkinlerin yaşının arttıkça affetme düzeylerinin arttığı çalışmalar da bulunmaktadır (Asıcı, 2013; Mistler, 2010; Neff ve Prommier, 2013; Toussaint ve Webb, 2005). Alanyazındaki bu farklılığın nedeni yetişkinlerin belirgin yaş aralıklarının olmaması ve her bir çalışmada farklı kuramlar ışığında yaş aralıklarının belirlenmesi olabilir. Bu çalışmada Levinson'un yaşam akışı kuramına göre yaş aralıkları belirlenmiştir. 22-28 yaş arası yetişkinlik yaşam yapısına girişin aralığı iken 29-40 yaş arası ilk yetişkinliğin yaş geçişi ve ilk yetişkinlik için yaşam yapısını sonlandırmayı içermektedir. 41 yaş ve üstü ise orta yaş geçişini, orta ve son yetişkinliği içermektedir (Levinson, 1977; Levinson ve ark., 1976; Levinson, 1986). Levinson'a (1986) göre 40 yaş ile birlikte ilk yetişkinlik çağı son ermeye başlar. Bu yaşa kadar bireye imkanlar tanınır ve kendi hayatını inşa etmesi için fırsatlar sağlanır, kusurlu ve düşüşlerin olduğu bir dönem olmakla birlikte hayatın öğrenildiği, tehlikelerin ve avantajlı durumların fark edildiği adım adım olgunluk çağına yaklaşıldığı bir dönemdir. 40-45 yaş aralığındaki orta yaş geçişi dönemi ile birlikte birey artık daha olgun, hayattan ne istediğini bilen, hatalarını görmüş ve dersler çıkarmış, yeni yaşam dönemlerini de bu doğrultuda inşa etmeye başlamış olan bir aralıktadır (Levinson, 1986). 41 yaş ve üzeri yetişkinler bulundukları yaşam akışları gereği kendilerini ve isteklerini daha iyi tanımladıklarından kendilerine ve diğerlerine affetme ya da anlayış düzeylerinin yüksek olması beklenebilir. Bu çalışmanın diğer iki grubu olan 22-28 yaş ve 29-40 yaş arasında ise gruplar arası anlamlı farkın çıkmaması yine kuram ışığında 22-28 yaş aralığının yetişkinliğin ilk giriş dönemini oluşturması 29-40 yaş aralığının ise yine ilk yetişkinliği sonuçlandırma dönemi olması ile yani her iki grubun da ilk yetişkinlik bağlamında var olması ile açıklanabilir.

Bu araştırmanın sonucundan bir diğeri ise evli ve bekar katılımcılar arasında affetme düzeyinde bir farklılık olmadığıdır ($p>.05$). Alanyazında affetme, medeni durum değişkeni ile çalışılmaktan ziyade evli bireylerin affetme düzeyleri üzerine kurulu çalışmalara sahiptir (Alpay, 2009; Şahin, 2020). Bu farklılığın nedeni evli ve bekar insanlar arasında bekar gruptakilerin hiç evlilik düşünmemesi ya da evliliğe yakın olması ve aynı zamanda evli grubun da boşanmaya yakın olması, boşanamaması ya da evliliğe önem vermesi gibi farklı anlayışlara sahip olmaları ile açıklanabilir (Lucas, 2005). Medeni durumun bireyin ilişki durumunun ne

olduğuna yönelik bir belirleyiciliği olsa da bireyin hayatında yaşadığı süreçlerde (affetmede zorlandığı yaşantılar vb.) belirleyiciliği olmadığı düşünülebilir.

Araştırmanın bir diğer sonucu ise çocuk sahibi olma durumuna göre affetme düzeyinde bir farklılık olmamasıdır (p>.05). Alanyazında affetme ortalamaları ile çocuk sahibi olmanın ilişkili olmadığı (Glenn, 1991; Gürbüz, 2016); çocuk sahibi olmanın affetme düzeyini düşürdüğü (Edwards ve ark., 2002) bunlara karşın çocuk sayısının affetmede bir yordayıcı değişken olduğu (Sığırcı, 2010) çalışmalar bulunmaktadır. Bireylerin affetmelerini kolaylaştıran faktörlerden birisinin de sosyal yakınlık olması sebebiyle çocuk sahibi olmanın affetme üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir değişken olacağı düşünülse de (Satıcı, 2016) affetmenin doğası gereği bir haksızlık durumunda oluştuğundan affetmenin gerçekleşmesi için inciten birey ile ilişkinin kalitesi oldukça önemlidir (Paleari ve ark., 2003). Çocuk sahibi olma değişkenine göre anlamlı fark çıkmaması, bu araştırmada diğer bir sonuç olan medeni durum değişkeninde fark çıkmamasıyla benzer şekilde yorumlanabilir. Çocuğa sahip olup olmamanın inciten kişi ve incinen kişi arasındaki ilişki için belirleyici olmayacağı, belirleyiciliğin bu ilişkinin kalitesi, niteliği, uyumu ve süreciyle ilgili olduğu şeklinde açıklanabilir.

Özetle araştırmanın sonucunda katılımcıların affetme düzeylerinin cinsiyet, medeni durum ve çocuk sahibi olma değişkenlerine göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Bunun yanı sıra affetme düzeylerinde yaş değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu sonuca göre 41 yaş ve üstü katılımcıların affetme puan ortalamaları 29-40 yaş arası ve 28 yaş altı katılımcılardan anlamlı olarak daha yüksektir. 29-40 yaş arası katılımcılar ile 28 yaş ve altı katılımcıların affetme puanları arasında ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Öneriler

Bu araştırma kapsamında affetme çeşitli demografik değişkenlere göre incelenmiştir. Hayatın akışı içerisinde bireyin birisi tarafından incitilmesi, bir durumdan ya da kendisinin kendisine karşı yaptığı bir hatadan dolayı kırgın ve öfkeli hissetmesi kaçınılmazdır. Bu yüzden pozitif psikoloji olumsuz duygulardan ziyade olumlu olana odaklanarak affetmeyi de öfke ya da kırgınlıkta kalmak yerine, öfkelenilen durum, kişi ya da kişileri bağışlamak bağlamında ele alır. Bu yüzden son yıllarda bu yüzden affetme konusu oldukça ilgi çekmektedir. Affetme tüm bu nedenlerden kültürlerarası da incelenebilir. Yetişkinlerde affetmenin kültürlerarası nasıl bir farklılık oluşturabileceği araştırmalarla değerlendirilebilir. Bu araştırmada cinsiyet, medeni durum ve çocuk sahibi olma durumuna göre affetme düzeyleri arasında bir fark çıkmamış ve bu farklılığın çıkmaması bireyin bakış açısı, hayatında var olan ilişkilerin niteliği ve süreci şeklinde yorumlanmıştır. Bundan dolayı bundan sonraki araştırmalarda affetme değişkeni ilişkilerin niteliğiyle (ebeveyn-çocuk ilişkisi, romantik ilişki uyumu, sosyal ilişki vb.) ilişkili olarak incelenebilir. Yetişkinlik döneminde affetmenin derinlemesine incelenebilmesi için nitel araştırmalardan faydalanılabilinir. Bu araştırmada boşanmış ya da eşi vefat etmiş katılımcıların sayısı yetersizdir. Ayrıca araştırmaya 22 yaş altı genç yetişkinler, ergenler ya da 65 yaş ve üstü yaşlılar katılmamıştır. Yeni yapılacak araştırmalarda daha büyük gruplara ulaşılarak, demografik değişkenler açısından farklılıklar incelenebilir.

KAYNAKÇA

[1] Adam Karduz, F. F. (2019). *Affetme eğilimi kazandırmaya yönelik psikoeğitim programının affetme eğilimi kazandırma ve beş faktör kişilik özellikleri üzerinde etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi] Sakarya Üniversitesi.

[2] Alpay, A. (2009). *Yakın ilişkilerde bağışlama: Bağışlamanın bağlanma, benlik saygısı, empati ve kıskançlık değişkenleri yönünden incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Ankara Üniversitesi.

[3] Asıcı, E. (2018). *Affetme odaklı grup rehberliğinin ergenlerin saldırganlık ve öznel iyi oluşları üzerindeki etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi] Dokuz Eylül Üniversitesi.

[4] Aslan, G. A. (2016). *Üniversite öğrencilerinin affetme davranışları, yaşam doyumları ve sürekli öfke düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Gazi Üniversitesi.

[5] Avşar, S. (2017). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında tarihsel rollerini yitiren erkekliğin çöküşü: küllerinden "yeni erkek"liğin doğuşu. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 224-241. https://doi.org/10.21798/kadem.2018236599

[6] Aydın, G. (2017). *Assessing a model of cognitive test anxiety: the role of rumination, self-forgiveness, perfectionism cognitions and cognitive defusion through the ındirect effect of psychological flexibility* [Yayımlanmamış doktora tezi] Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

[7] Bayar, Ö. (2015). *Romantik ilişkilerde aldatma ve affetme; empatinin rolü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Üsküdar Üniversitesi.

[8] Belgin, B. (2019). *Kendini affetmenin yordayıcıları olarak akademik erteleme ve akademik mükemmeliyetçilik* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

[9] Brown, R. P. (2003). Measuring individual differences in the tendency to forgive: construct validity and links with depression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 759-771.

[10] Bugay, A., Demir, A. ve Delevi, R. (2012). Assessment of reliability and validity of the turkish version of heartland forgiveness scale. *Psychological Reports: Measures and Statistics*, *111*(2), 575-584. https://doi.org/10.2466/08.21.PR0.111.5.575-584

[11] Can, A. (2020). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi* (9. Baskı). Pegem Akademi.

[12] Coyle, C. T., ve Enright, R. D. (1997). Forgiveness intervention with postabortion men. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *65*(6), 1042-1046.

[13] Çağlar, E. (2020). *Üniversite öğrencilerinde algılanan ebeveyn tutumları ile affetme arasındaki ilişkide koşulsuz kendini kabulün aracı rolü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi.

[14] Çolak, T. S. (2014). *Affetme esnekliği kazandırmada logoterapi yönelimli grupla psikolojik danışmanın etkililiği* [Yayımlanmamış doktora tezi] Sakarya Üniversitesi.

[15] Edwards, L. M., Lapp, Rincker, R. H., Magyar, Moe, J. L., Rehfeldt, J. D., Ryder, J. A. ve Brown, J. C. (2002). A positive relationship between religious faith and forgiveness: faith in the ansence of data? *Pastoral Psychology*, **50**, 147-152.

[16] Enright R. D., ve The Human Development Study Group. (1996). Counseling within the forgiveness triad: on forgiving, receiving forgiveness, and self-

forgiveness. *Counseling and Values, 40,* 107-126. https://doi.org/10.1002/j.2161-007X.1996.tb00844.x

[17] Enright, R. D., Gassin, E.A. ve Wu, C. (1992). Forgiveness: a developmental view. *Journal of Moral Education, 21*(2), 99-114.

[18] Fitzgibbons, R.P., Enright, R.D. ve O'Brien, A. (2004). Learning to forgive. *American School Board Journal*, 4, 24-26.

[19] Fitzgibbons, R.P. (1986). The cognitive and emotive uses of forgiveness in the treatment of anger. *Psychotherapy, 23*(4), 629-633.

[20] Glenn, N.D. (1991). The recent trend in marital success in the united states. *Journal of Marriage and the Family*, **53**, 261-270.

[21] Gökmen, G. (2018). *Üniversite öğrencilerinde affetmeyi yordayan bazı değişkenlerin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Akdeniz Üniversitesi.

[22] Gürbüz, E. (2016). *Evlilik içinde aldatılan bireylerin affetmelerini yordamada bağlanma stilleri ve psikolojik sağlamlığın rolü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Bahçeşehir Üniversitesi.

[23] Gürlü Baskan, H. (2019). *Üniversite öğrencilerinin affetme eğilimlerinin yordayıcısı olarak olumsuz duygudurumu düzenleme ve kişisel kararsızlık* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Anadolu Üniversitesi.

[24] Hall, J. H. ve Fincham, F. D. (2005). Self-forgiveness: the stepchild of forgiveness research. *Journal of Social an Clinical Psychology, 24*(5), 621-637.

[25] Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik uygulamaları*. Asil Yayınevi.

[26] Karasar, N. (2018). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler* (33. Baskı). Nobel.

[27] Kaufman, M. E. (1984). The courage to forgive. *Israeli Journal of Psychiatry and Related Science*, *21*(3), 177-187.

[28] Kaya, F. (2020). *Olumlu bazı kişilik özelliklerinin öznel iyi oluşu yordayıcı rolü* [Yayımlanmamış doktora tezi] Trabzon Üniversitesi.

[29] Levinson, D. J. (1977). The mid-life transition: a period in adult psychosocial development. *Psychiatry*, *40*(2), 99 – 112.

[30] Levinson, D. J. (1986). A conception of adult development. *American Psychologist*, *41*(1), 3-13.

[31] Levinson, D. J., Darrow, C. M., Klein, E. B., Levinson, M. H. ve McKee, B. (1976). Periods in the adult development of men: ages: 18 to 45. *The Counseling Psychologist*, *6*(1), 21 – 25.

[32] Lucas, R. E. (2005). Time does not heal all wounds: a longitudinal study of reaction and adaptation to divorce. *Psychological Science*, *16*, 945-950. https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2005.01642.x

[33] Macaskill, A.,Maltby, J. ve Day, L. (2002). Forgiveness of self and others and emotional empathy. *The Journal of Social Psychology*, *142* (5), 663-665.

[34] Malakcıoğlu, C. (2018). *Bitirilmemiş işler ile öfke, suçluluk, utanç ve affetme arasındaki ilişkilerin incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi] Hacettepe Üniversitesi.

[35] Mistler, B. A. (2010). Forgiveness, perfectionism, and the role of self-compassion [Unpublished doctoral thesis] University of Florida.

[36] Neff, K. D. ve Prommier, E. (2013). The relationship between self-compassion and other-focused concern among college undergraduates, community adults, and practicing meditators. *Self and Identity*. 1-17. http://dx.doi.org/10.1080/15298868.2011.649546

[37] Oral, T. (2016). *Üniversite öğrencilerinin affetme düzeylerinin öz-anlayış, kişilerarası hataya ilişkin ruminasyon ve kişilik özellikleri açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi] Necmettin Erbakan Üniversitesi.

[38] Oranthinkal, J.,Vansteenwegen, A. ve Burggraeve, R. (2008). Are demographics important for forgiveness? *The Family Journal*. 16, 20-27.

[39] Özbay, Y., Terzi, Ş., Erkan, S. ve Cihangir Çankaya, Z. (2011). Üniversite öğrencilerinin profesyonel yardım arama tutumları, cinsiyet rolleri ve kendini saklama düzeyleri. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 1* (4), 59-71.

[40] Paleari, F. G., Regalia, C. ve Fincham, F. D. (2003). Adolescents' willingness to forgive their parents: An empirical model. *Parenting: Science and Practice, 3*(2), 155-174.

[41] Sastre, M., Vinsonneau, G., Neto, F., Girard, M. ve Mullet, E. (2003). Forgiveness and satisfaction with life. *Journal of Happiness Studies, 4*, 323-335.

[42] Satıcı, S. A. (2016). *Üniversite öğrencilerinin affetme, intikam, sosyal bağlılık ve öznel iyi oluşları: farklı yapısal modellerin denenmesi üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Anadolu Üniversitesi.

[43] Seligman, M.E.P. ve Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: an introduction. *American Psychologist, 55*(1), 5-14. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5

[44] Sığırcı, A. (2010). *Evli bireylerde bağlanma biçimleri ve evliliğe dair inançların evlilik doyumu ile ilişkisinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] İnönü Üniversitesi.

[45] Snyder, D. K., Baucom, D. H. ve Gordon, K.C. (2008). An integrative approach to treating infidelity, *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families, 16*(4). 300-307. https://doi.org/10.1177/1066480708323200

[46] Strelan, P. ve Covic, T. (2006). A review of forgiveness process models and a coping framework to guide future research. *Journal of Social an Clinical Psychology, 25-10,* 1059-1085.

[47] Subkoviak, M.J., Enright, R.D., Wu, C., Gassin, E.A., Freedman, S., Olson, L.M. ve Sarinopoulos I. (1995). Measuring interpersonal forgiveness in late adolescence and middle adulthood. *Journal of Adolescence, 18,* 641-655.

[48] Şahin, Y. (2020). *Evlilikte empati ile evlilik doyumu ve affetme arasındaki ilişkide evlilik farkındalığının rolü: karma bir araştırma* [Yayımlanmamış doktora tezi] Marmara Üniversitesi.

[49] Thompson, L.Y., Snyder, C. R., Hoffman, L., Michael, S.T., Rasmussen, H. N. ve Billing, L.S. (2005). Dispositional forgiveness of self, others, and situations. *Journal of Personality, 73,* 313-359.

[50] Toussaint, L. ve Webb, J.R. (2005). Gender differences in the relationship between empathy and forgiveness. *The Journal of Social Psychology, 145*(6), 673-685.

[51] Türk Dil Kurumu (2022). Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/ adresinden 2022'de indirilmiştir.

[52] Walker, D.F. ve Gorsuch, R.L. (2004). Dimensions underlying sixteen models of forgiveness and reconciliation. *Journal of Psychology and Theology, 32*(1), 12-25.

[53] Worthington, E. L. (1998). An empathy-humility-commitment model of forgiveness applied within family dyads. *Journal of Family Therapy, 20,* 59-76.

[54] Worthington, E. L. ve Drinkard, D. T. (2000). Promoting reconciliation thorough psychoeducational and therapeutic interventions. *Journal of Maritial and Family Therapy, 26*(1), 93-101.

60-72 AYLIK ÇOCUKLARIN OLUMLU SOSYAL DAVRANIŞLARININ DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ[1]

PDR Yüksek Lisans Öğrencisi Senanur EBİL[1], Dr. Öğr. Üyesi Seher Merve ERUS[2]

[1] Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, -0000-0002-7569 0849

[2] Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, -0000-0001-5308-3872

ÖZET

Bu araştırmada, 60-72 aylık çocukların olumlu sosyal davranış düzeylerinin cinsiyet, kardeş sayısı, doğum sırası, okul öncesi eğitim alma süresi, anne-baba yaşı ve anne-baba eğitim düzeyi değişkenlerine göre anlamlı farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Bu kapsamda araştırmada, araştırmacılar tarafından geliştirilen ''Kişisel Bilgi Formu'' ve Bağcı (2015) tarafından geliştirilen ''Çocuk Prososyallik Ölçeği'' kullanılmıştır. Araştırmaya, 60-72 ay arasında çocuğu olan 314 anne katılmıştır. Çocukların 164'ü kız, 150'si erkektir. Olumlu sosyal davranış düzeylerinde cinsiyet, okul öncesi eğitim alma süresi ve doğum sırası değişkenlerine göre anlamlı farklılığı incelemek için bağımsız gruplar t testi; kardeş sayısı, anne-baba yaşı, anne-baba eğitim düzeyi değişkenlerine göre anlamlı farklılığı test etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda cinsiyet, kardeş sayısı, doğum sırası, okul öncesi eğitim alma süresi, anne-baba yaşı ve anne-baba eğitim düzeyine göre çocukların olumlu sosyal davranış ortalama puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>.05$).

Anahtar Kelimler: Olumlu Sosyal Davranış, 60-72 Aylık Çocuklar, Okul Öncesi

1. GİRİŞ

İnsan, toplumsal ve sosyal bir varlıktır. Sosyal ilişkiler hem toplumun hem de bireyin yapısını etkiler. Kişinin tüm hayatı, bulunduğu çevreye uyum sağlayabilme çabası içerisinde geçer. Sosyal ilişkilerin temeli olan sosyal gelişim; toplumsal davranış, tutumlar, duygular vb. türden kişinin yaşamı süresince sergilediği değişimlerin tümüdür. Bireyin sosyal uyarıcıya duyarlılık göstererek diğer kişilerle iyi ve sağlıklı ilişkiler kurabilmesidir (Yavuzer, 2011). Kişinin içinde bulunduğu toplumun kendisinden beklediği davranışları sergileyecek biçimde yetişmesi sosyal gelişim ile ilgilidir. Sosyal gelişim, bireylerin doğup yaşamlarını sürdürdükleri toplumda çevrelerindeki bireylerle yaşam boyu olumlu ilişkiler içerisinde olmasını sağlayan bir süreçtir (Çağdaş ve Seçer, 2005). Çocukluğun ilk yıllarındaki sosyal gelişim ise daha sonraki sosyal davranışlarının temelini oluşturur (Çubukçu ve Gültekin, 2006). Bu kapsamda beş ve altı yaş, çocuğun topluma uyum gösterebileceği bir dönemdir. Benlik kavramının, bireysel ve toplumsal ilişkilerin daha belirginleştiği, arkadaş ilişkilerinin görüldüğü bir yaş dönemidir. Özellikle beş yaş çocuğu çevresine karşı dostça bir yaklaşım içindedir. Çocuklar beş yaşına

[1] Bu araştırma Dr. Öğr. Üyesi Seher Merve ERUS danışmanlığında Senanur Ebil tarafından yüksek lisans tez çalışması kapsamında üretilmiştir.

geldiklerinde, yaşadığı kültüre uyum gösterebilir ve toplumsallaşmış bir birey görünümünde olabilir (Yavuzer, 2011).

Çocukluğun erken yıllarındaki sosyal gelişim, daha sonraki sosyal davranışlarının temelini oluşturur. Sosyal gelişim içerisinde önemli yeri olan prososyal davranışlar, kişilerin kendi isteğiyle başkalarının iyiliği, yararı için sergilediği davranışları içerir (Eisenberg ve Mussen, 1997). Bu davranışlar, olumlu sosyal davranışlar olarak da isimlendirilmektedir (Uzmen ve Mağden, 2002) Bu davranışlar, toplum için gerekli olan sosyalleşme sürecinin temel parçasıdır (Kumru ve ark., 2004). Olumlu sosyal davranışlar, sosyal iletişimin başlatılması, sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi ve bireyler arası ilişkilerin sağlıklı olmasında önemli bir yere sahiptir (Waxler ve ark., 1977). Günümüze kadar birçok araştırma, olumsuz davranışları sınırlayacak stratejiler geliştirmek amacıyla antisosyal davranışların nedenlerini belirlemeye odaklanmıştır. Bu nedenle çocukların olumlu davranışlarıyla ilgili yapılacak araştırmaların önem arz ettiği düşünülmektedir (Carlo, 2006).

Sosyal gelişimde oldukça önemli bir yere sahip olan prososyal davranışlar olarak da bilinen (Uzmen ve Mağden, 2002) olumlu sosyal davranışlar, insanların kendi isteği ile başkalarına fayda sağlamak amacıyla sergilenen gönüllü davranışları (örn. yardım etme, paylaşma) içermektedir (Eisenberg, 1986; Eisenberg ve ark.,, 2006; Eisenberg ve Mussen, 1997). Olumlu sosyal davranış kavramı, niteliği ve sonucu bakımından olumlu olan ve antisosyal davranışlara zıt anlamda kullanılan bir terim olarak 1960'lı yıllardan itibaren sosyal psikoloji literatüründe görülmeye başlamıştır (Akbaba, 1994; Önal, 2018; Uzmen, 2002). Toplum tarafından pozitif olarak değerlendirilen olumlu sosyal davranışlar, tamamen gönüllü olarak sergilenen davranışlar olması nedeniyle sosyal becerilerden ayrılmaktadır (Gülay, 2010). Günümüze kadar birçok araştırma, olumsuz davranışları sınırlayacak stratejiler geliştirmek amacıyla antisosyal davranışların nedenlerini belirlemeye odaklanmıştır. Bu nedenle çocukların olumlu davranışlarıyla ilgili yapılacak araştırmaların önem arz ettiği düşünülmektedir (Carlo, 2006).

Olumlu sosyal davranışların literatürde farklı türleri bulunmaktadır. Greener ve Crick (1999) yapılan çalışmalarda bu davranışların araştırmacılar tarafından keyfi bir şekilde seçildiğine dikkat çekmiştir. Geçmişten bu yana yapılan araştırmalara baktığımızda bazı araştırmalarda bu davranışlar, yardım etme, paylaşma ve rahatlatma olarak (Dunfield ve ark., 2011; Carlo ve ark., 2010; Noam ve ark., 2015; Noam ve ark., 2018; Warneken ve Tomasello, 2013) bazılarında yardım etme, paylaşma ve işbirliği (Malti, 2018, Svetlova ve ark., 2010) şeklinde kategorize edilmiştir. Yapılan araştırmalar çocukların olumlu sosyal davranışlarını geliştirmelerinde çeşitli değişkenlerin önemini ortaya koymaktadır. Çocuğun cinsiyeti, yaşı, ebeveyn tutumu, prososyal davranışlara yönelik eğitimi, ebeveynlerin prososyal davranışları, çocuğun mizacı, aile ve çevresel özellikler gibi unsurlar prososyal davranışların kazanılmasında rol oynamaktadır (Eisenberg ve Fabes, 1998).

Olumlu davranışların, toplumun sağlıklı bir şekilde var olması için bir ön koşul olduğu ileri sürülmektedir (Bar-Tal ve Raviv, 1982). Olumlu sosyal davranışlardaki bireysel farklılıklar çocukluktan kaynaklanmaktadır (Eisenberg ve ark., 1999). Bu davranışlar üzerindeki etkileri anlamaya yönelik girişimlerde, çocuk üzerindeki etkili faktörlerin incelenmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı da 60-72 aylık çocukların olumlu sosyal davranışlarının demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Bu bağlamda aşağıdaki soru cümlesi oluşturulmuştur.

60-72 aylık çocukların olumlu sosyal davranış düzeyleri demografik değişkenlere (cinsiyet, doğum sırası, okul öncesi eğitim alma süresi, kardeş sayısı, anne ve babanın eğitim düzeyi ve yaşı) göre farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

2.1 Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeline uygun olarak yürütülmüştür. Genel tarama modellerinden birisi olan ilişkisel tarama modeli, iki veya daha fazla değişken arasındaki değişimleri ve nedensel ilişki hakkında ipuçları sunabildiği için tercih edilmiştir (Büyüköztürk ve ark., 2008; Karasar, 2015). Bu araştırmada da ilişkisel tarama modellerinden karşılaştırma türü ilişki belirleme yöntemleri kullanılmıştır.

2.2. Araştırma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu Aydın ili Efeler İlçesi'ne bağlı bağımsız anaokullarında ve ilkokullarda yer alan anasınıflarında öğrenim görmekte olan 60-72 aylık çocukların ebeveynleri oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında 60-72 aylık çocuğu olan 314 anneye ulaşılmıştır. Cinsiyet, doğum sırası, okul öncesi eğitim alma süresi, kardeş sayısı, anne babanın eğitim düzeyi ve anne babanın yaşı değişkenlerine göre katılımcılara ait bilgilerin frekans ve yüzdeleri Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Araştırma Grubuna ait Demografik Bilgilerin Frekansları ve Yüzdelik Değerleri

Değişken	*f*	*%*	*Değişken*	*f*	*%*
Cinsiyet			*Baba Yaşı*		
Kız	164	52.2	26-30	28	8.9
Erkek	150	47.8	31-35	87	27.7
Doğum Sırası					
İlk çocuk	155	49.4	36-40	107	34.1
İkinci çocuk ve üzeri	159	50.6	41 ve üzeri	86	27.4
			Belirtilmemiş	5	1.9
Okul öncesi eğitim alma süresi					
1 yıl	234	74.5	*Anne Eğitim Düzeyi*		
2 yıl veya üzeri	79	25.2	İlköğretim Mezunu	84	26.8
Belirtilmemiş	1	0.3	Ortaöğretim mezunu	127	40.4
Kardeş Sayısı			Lisans veya Üzeri Mezunu	101	32.2
Kardeşi yok	73	23.2	Belirtilmemiş	2	0.6
Bir kardeş	169	53.8	*Baba Eğitim Düzeyi*		

İki kardeş ve üzeri	72	22.9	İlköğretim Mezunu	84	26.8
Anne yaşı			Ortaöğretim mezunu	117	37.3
26-30	74	23.6	Lisans veya üzeri Mezunu	107	34.1
31-35	98	31.2	Belirtilmemiş	6	1.9
36-40	88	28	Toplam	314	100
41 ve üzeri	35	11.1			
Belirtilmemiş	2	0.6			

Çizelge 1'de görüldüğü üzere katılımcıların çocuklarının 164'ü (%52.2) kız, 150'si (%47.8) erkektir. Araştırmaya katılan ebeveynlerin çocuklarının 73'ünün (%23.2) kardeşi yok, 169'unun (%53.8) bir kardeşi, 72'sinin (%22.9) iki veya üzeri sayıda kardeşi vardır. Araştırmaya katılan ebeveynlerden 155'inin (%49.4) çocuğu doğum sırasında birinci, 159'u (%50.6) ikinci veya üzeridir. Çocuklardan 234'ü (%74.5) bir yıl, 79'u (%25.2) iki yıl veya üzeri sürede okul öncesi eğitimi almıştır. Araştırmaya katılım sağlayan annelerin 74'ü 26-30 yaş (%23.6), 98'i 31-35 yaş (%31.2), 88'i 36-40 (%28) yaş arasında ve 35'i 41 yaş veya üzerindedir (%11.1). Araştırmaya katılım sağlayan annelerin belirttiği üzere çocukların babalarından 28'i 26-30 yaş (%8.9), 87'si 31-35 yaş (%27.7), 107'si 36-40 yaş (%34.1) arasında ve 86'sı 41 veya üzeri (%27.4) yaştadır. araştırmaya katılım sağlayan annelerin 84'ü (%26.8) ilköğretim, 127'si (%40.4) ortaöğretim mezunu, 101'i lisans veya üzeri düzeyde (%32.2) eğitim mezunudur. Araştırmaya katılım gösteren annelerin belirttiği üzere çocukların babalarından 84'ü (%26.8) ilköğretim, 117'si (%37.3) ortaöğretim mezunu iken 107'si (%34.1) lisans veya üzeri düzeyde (%34.1) eğitim mezunudur.

2.3.Veri Toplama Araçları

2.3.1 Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılan ebeveynlerin demografik özellikleri ile ilgili bilgi toplamak amacıyla araştırmacı tarafından Kişisel Bilgi Formu geliştirilmiştir. Kişisel Bilgi Formu'nda; cinsiyet, kardeş sayısı, doğum sırası, okul öncesi eğitim alma süresi, anne baba yaşı ve anne baba eğitim düzeyi değişkenlerine ilişkin demografik özellikleri belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır.

2.3.2 Çocuk Prososyallik Ölçeği

Araştırmada, 5-6 yaş çocukların prososyal davranışlarını ve düzeylerini belirlemek amacıyla Çocuk Prososyallik Ölçeği (ÇPÖ) kullanılmıştır. Bower (2012) tarafından oluşturulan, Strayer (1985) tarafından geliştirilen Çocuk Dereceleme Anketi ve Weir, Stevenson ve Graham (1980) tarafından geliştirilen Prososyal Davranış Anketine dayanan bu ölçek, Bağcı ve Öztürk Samur (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Yapılacak geçerlik ve güvenirlik çalışmaları için Aydın İl Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde anasınıflarına devam eden 60-72 aylık çocuklar içinden tesadüfî örnekleme yöntemi ile seçilen 40 çocuk, anne-baba ve öğretmenleri ile ön uygulama gerçekleştirilmiş, ön uygulama sonucunda, ölçeklerdeki maddelerin herkes tarafından aynı biçimde anlaşıldığı ve yorumlandığı görülmüştür. Yanıtlar, Likert tipi formatındadır ve (1) Hiçbir zaman, (2) Nadiren, (3) Bazen, (4) Genellikle, (5) Her zaman şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçeğin; anne, baba ve öğretmen olmak üzere üç ayrı formu bulunmaktadır. Bu araştırmada ölçeğin Anne Formu kullanılmıştır. Anne Formu 21 madde ile tek boyutlu bir yapıyla değerlendirilmektedir. Ölçeğin anne formuna yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin tek faktör ve 21 maddeden oluştuğu

sonucuna ulaşılmıştır. Bu faktör, ölçeğe ilişkin toplam varyansın %37.45'ini açıklamaktadır. Ölçeğin güvenirlik çalışmasında ise Cronbach's Alpha iç tutarlılık yöntemi kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik çalışması sonunda; Anne Formu'nun güvenirlik katsayısı .91, olarak hesaplanmıştır. Böylece ölçeğin güvenirliğinin yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa değeri .79 olarak hesaplanmıştır.

2.4.Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında seçilen ölçme araçları bir araya getirilmiş, veri seti oluşturulmuştur. Veri setinde ilk olarak bilgilendirilmiş onam formu yer almış ve bu formda araştırmanın amacı açıklanarak çalışmanın gönüllülük esaslı olduğu ifade edilmiştir. Kişisel bilgi formuna, ölçeğin açıklamasının yer aldığı yönergeye ve ölçek maddelerine yer verilmiştir. Veri seti, verilerin elden toplanması amacıyla basılı hale getirilmiş aynı zamanda elektronik ortamda veri toplamak amacıyla Google Form aracılığıyla link haline getirilmiştir. Araştırmanın yapılabilmesi için öncelikle etik kurul onayı alınmıştır. Daha sonra Aydın İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden araştırma için izin alınmış ve gelen onay yazısı ile birlikte Efeler ilçesine bağlı bağımsız anaokulları ve ilkokullar içerisinde yer alan anasınıflarındaki okul müdürleri ile görüşülmüştür. Okul müdürlerinin yönlendirmesi ile okul öncesi öğretmenlere ulaşılmış ve öğretmenler aracılığıyla 60-72 aylık çocukların ebeveynlerine ulaşılmıştır. Veri seti okul öncesi öğretmenler aracılığıyla bazı okullardaki ebeveynlere basılı olarak bazı okullardaki ebeveynlere de google forms linki aracılığıyla ulaştırılmıştır.

2.5.Verilerin Analizi

Verilerin analizinde öncelikle tüm alt gruplar için normallik incelemeleri yapılmıştır. Karşılaştırılan gruplar arası normallik incelemesi, Kolmogorv Smirnov (K-S) değerlerinin .05'ten büyük olması, skewness-kurtosis (çarpıklık-basıklık) değer aralığının -1.96 ile +1.96 arasında olması, frekans dağılım grafiği (histogram), normal Q-Q grafiği (normal Q-Q plot) ve eğiliminden arındırılmış Q-Q grafiği ile yapılmıştır (Can, 2020). Tüm incelemeler sonucunda cinsiyet, doğum sırası, okul öncesi eğitim alma süresi, kardeş sayısı ve anne baba eğitim durumu değişkenlerinde alt gruplar için normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Anne baba yaş değişkeninde 20-25 yaşında olan 19 anne ve 1 baba olmasından dolayı normallik koşulu sağlanamamış ve bu yaş aralığı analizden çıkarılmıştır. Analizlerde anne ve baba yaşı için 26-30, 31-35, 36-,40 ve 41 veya üzeri gruplarında normallik koşulları sağlanmıştır. Analize, 60-72 ay arasında çocuğu olan anneler dahil edilmiştir. Demografik değişkenlere ilişkin normallik incelemeleri sonucunda katılımcıların cinsiyet, doğum sırası ve okul öncesi eğitim alma süresi değişkenlerine göre anlamlı farklılığı incelemek için bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Kardeş sayısı, anne babanın yaşı ve anne babanın eğitim düzeyi değişkenlerine göre anlamlı farklılığı test etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır ve "varyansların homojenliği" varsayımı Levene testi ile araştırılmıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Çizelge 2. Olumlu Sosyal Davranışlara İlişkin Toplam Puanların Cinsiyete Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Gruplar t-testi Sonuçları

Gruplar	N	X̄	SS	sd	t	p
Kız	164	80.12	12.04	312	1.65	.100
Erkek	150	77.72	13.72			

Çizelge 2 ‘de görüldüğü gibi, kızların olumlu sosyal davranış puan ortalamaları (X̄=80.12; SS=12.04) erkeklerin puan ortalamalarından (X̄=77.72; SS=13.72) daha yüksektir. Ortalamalar arasındaki bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı bağımsız örneklem t testi ile analiz edilmiş olup kızların olumlu sosyal davranış düzeyleri ile erkeklerin olumlu sosyal davranış düzeyleri arasında arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır (t=1.65; p>.05).

Çizelge 3. Olumlu Sosyal Davranışlara İlişkin Toplam Puanların Doğum Sırasına Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Gruplar t-testi Sonuçları

Gruplar	N	X̄	SS	sd	t	p
Birinci çocuk	155	78.87	12.73	312	-.144	.886
İkinci çocuk veya üzeri	159	79.0	13.11			

Çizelge 3’te görüldüğü gibi, doğum sırasında birinci çocuk olanların olumlu sosyal davranış puan ortalamaları (X̄=78.87; SS=12.73) ikinci çocuk veya üzeri çocuk olan olumlu sosyal davranış puan ortalamalarından (X̄=79.0; SS=13.11) daha düşüktür. Ortalamalar arasındaki bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı bağımsız örneklem t testi ile analiz edilmiş olup doğum sırasında birinci olan çocukların olumlu sosyal davranış düzeyleri ile ikinci veya üzeri sırada olan çocukların olumlu sosyal davranış düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (t=-.144; p>.05).

Çizelge 4. Olumlu Sosyal Davranışlara İlişkin Toplam Puanların Okul Öncesi Eğitim Alma Süresine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Gruplar t-testi Sonuçları

Gruplar	N	X̄	SS	sd	t	p
Bir yıl	234	79.43	12.76	311	1.19	.235
İki yıl veya üzeri	79	77.44	13.27			

Çizelge 4’te görüldüğü gibi, okul öncesi eğitim süresi bir yıl olan çocukların olumlu sosyal davranış puan ortalamaları (X̄=79.43; SS=12.76) iki yıl veya üzeri olan çocukların olumlu sosyal davranış puan ortalamalarından (X̄=77.44; SS=13.27) daha yüksektir. Ortalamalar arasındaki bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı bağımsız örneklem t testi ile analiz edilmiş olup okul öncesi eğitim alma süresi bir yıl olan çocukların olumlu sosyal davranış düzeyleri ile iki yıl veya daha üzeri olan çocukların olumlu sosyal davranış düzeyleri arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır (t=1.19; p>.05).

Çizelge 5. Olumlu Sosyal Davranışlara İlişkin Toplam Puanların Kardeş Sayısına Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan ANOVA Testi Sonuçları

Gruplar	N	X̄	SS	F	p
Kardeşi yok	73	79.10	12.98		
Bir kardeş	169	78.84	12.58	.21	.979
İki kardeş veya üzeri	72	79.18	13.74		

Çizelge 5'te, kardeşi olmayan çocukların (X̄=79.10; SS=12.98) olumlu sosyal davranış puan ortalamaları, bir kardeşi olan çocukların (X̄=78.84; SS=12.58) olumlu sosyal davranış puan ortalamaları ve iki veya üzeri sayıda kardeşi olan çocukların (X̄=79.18; SS=13.74) olumlu sosyal davranış puan ortalamaları görülmektedir. Ortalamalar arasındaki bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı ANOVA testi ile analiz edilmiş ve anlamlı farklılık bulunmamıştır (F=.21; p>.05).

Çizelge 6. Olumlu Sosyal Davranışlara İlişkin Toplam Puanların Anne Yaşına Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan ANOVA Testi Sonuçları

Anne Yaşı	N	X̄	SS	F	p
26-30	74	77.37	13.11		
31-35	98	79.27	13.04	1.347	.253
36-40	88	78.41	12.47		
41 veya üzeri	35	78.61	13.42		

Çizelge 6'da, annesinin yaşı 26-30 (X̄=77.37, SS=13.11), 31-35 (X̄=79.27, SS=13.04), 36-40 (X̄=78.41, SS=12.47), 41 veya üzeri olan (X̄=78.61, SS=13.42) olan çocukların olumlu sosyal davranış puan ortalamaları görülmektedir. Ortalamalar arasındaki bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı ANOVA testi ile analiz edilmiş ve anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (F=1,347; p>.05).

Çizelge 7. Olumlu Sosyal Davranışlara İlişkin Toplam Puanların Baba Yaşına Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan ANOVA Testi Sonuçları

	N	X̄	SS	F	p
26-30	28	79.25	13.56		
31-35	87	79.98	12.60	.781	.538
36-40	107	79.31	12.79		
41 veya üzeri	86	77.35	13.31		

Çizelge 7'de babasının yaşı 26-30 (X̄=79.25, SS=13.56), 31- 35 (X̄=79.98, SS=12.60), 36-40 (X̄=79.31, SS=12.79) ve 41 veya üzeri olan (X̄=77.35, SS=13.31) çocukların olumlu sosyal davranış puan ortalamaları görülmektedir. Ortalamalar arasındaki bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı ANOVA testi ile analiz edilmiş ve anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (F=.781; p>.05).

Çizelge 8. Olumlu Sosyal Davranışlara İlişkin Toplam Puanların Anne Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan ANOVA Testi Sonuçları

Anne Eğitim Düz.	N	X̄	SS	F	p
İlköğretim	84	80.94	13.20		
Ortaöğretim	127	77.66	12.66	1.644	.195
Lisans veya üzeri	101	78.93	12.80		

Çizelge 8'de annesinin eğitim düzeyi ilköğretim mezunu (X̄=80.94, SS=13.20) , ortaöğretim mezunu (X̄=77.66, SS=12.66) ve lisans veya üzeri olan (X̄=78.93, SS=12.80) çocukların olumlu sosyal davranış puan ortalamaları görülmektedir. Ortalamalar arasındaki bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı ANOVA testi ile analiz edilmiş ve anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (F=1,644; p>.05).

Çizelge 9. Olumlu Sosyal Davranışlara İlişkin Toplam Puanların Baba Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan ANOVA Testi Sonuçları

Baba Eğitim Düz.	N	X̄	SS	F	p
İlköğretim	84	80.80	12.68		
Ortaöğretim	117	78.44	12.83	1.225	.295
Lisans veya üzeri	107	78.02	13.29		

Çizelge 9'da görüldüğü gibi, babası ilköğretim mezunu olan çocukların olumlu sosyal davranış puan ortalamaları (X̄=80.80, SS=12.68) , babası ortaöğretim (X̄=78.44, SS=12.83) , lisans veya üzeri olan (X̄=78.02, SS=13.29) çocukların olumlu sosyal davranış puan ortalamalarından daha yüksektir. Ortalamalar arasındaki bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı ANOVA testi ile analiz edilmiş ve anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (F=1.225, p>.05).

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Araştırma sonucuna göre 60-72 aylık çocukların olumlu sosyal davranış düzeylerinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Eisenberg ve Mussen (1997) gerçekleştirdikleri araştırmada, çocuğun cinsiyetinin, olumlu sosyal davranışlar üzerinde belirgin bir şekilde anlamlı farka yol açmadığını saptamışlardır. Svetlevo ve ark., (2010), olumlu sosyal davranışların 18-30 aylık çocuklarda nasıl değiştiğini araştırmak için gerçekleştirdikleri çalışmada, olumlu sosyal davranışların cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediğini bulmuşlardır. Bu bulgularla tutarlı olarak Orçan ve Deniz (2006) tarafından okul öncesi eğitime devam eden 6 yaş çocuklarının sosyal uyumlarının incelendiği araştırmada, çocukların sosyal uyum ve becerilerinin çocuğun cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Yarrow ve ark., (1976) 3 ile 7.5 yaşları arasındaki çocuklarla gerçekleştirdikleri araştırmada 55 kız ve 53 erkek çocuğun prososyal davranışları ile bazı sosyal yeterliklerinin ilişkisini ele almışlardır. Araştırma sonuçlarında cinsiyet bağlı olarak olumlu sosyal davranış sergileme sıklığında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırma sonucunun da araştırma bulgularıyla paralellik gösterdiği görülmüştür. Literatürde çocuk, ergen ve yetişkinlerle yapılan bazı araştırmalar bu araştırmanın sonucundan farklı olarak kızların erkeklerden daha fazla olumlu sosyal davranış gösterme

eğiliminde olduğunu tespit etmişlerdir (Carlo ve ark,, 2003; Eagly ve Crowley, 1986; Eisenberg ve Hand, 1979; Eisenberg ve ark., 1991; Lennon ve Eisenberg, 1987; Yağmurlu ve Sanson, 2009). Zahn-Waxler ve ark., (1992), yaşla beraber olumlu sosyal davranıştaki cinsiyete bağlı farklılaşmanın paralel olarak arttığını ifade etmektedir. Bir diğer deyişle yaş arttıkça bireylerin olumlu sosyal davranışlarında cinsiyete bağlı farklılaşma artmakta ve olumlu sosyal davranışlar kızlarda daha fazla görülmeye başlamaktadır. Bu durum göz önüne alındığında, araştırmanın grubunun yaşı 60-72 ay arasındadır. Bu yaş grubundaki çocuklar, cinsiyete özgü rolleri henüz yeni edinmeye ve benimsemeye başlarlar. Bu durum, araştırmanın sonucu olarak 60-72 aylık çocuklarda cinsiyete bağlı bir farklılaşma oluşmamış olmasının nedeni olarak gösterilebilir. Bir diğer yandan Zahn-Waxler ve arkadaşları (1992), kız çocuklarının erkek çocuklarına oranla daha fazla olumlu sosyal davranış sergilemelerini, kültürel değerlerin sonucu olarak kız çocuklarının başkalarına bakım verme rolüne erken dönemden itibaren hazırlanmaya başlamaları ile de ilişkilendirmişlerdir. Tüm bunlar göz önüne alındığında araştırma grubuna ait ahlaki ve kültürel özellikler olumlu sosyal davranışlarda cinsiyete bağlı bir farklılaşmanın olmamasının nedeni olabilir Ayrıca çocukların kendilerine ait özellikleri olarak doğuştan getirdiği duygusal donanım ve beceriler, bilişsel değişkenler ve çocuğun bulunduğu çevreye ait ailesel ve kültürel etkenler (okul, medya, akran, akrabalar) olumlu sosyal davranışlarda cinsiyet değişkeninin etkili olmasını engellemiş olabilir.

Araştırma sonuçlarına göre, olumlu sosyal davranış düzeylerinde doğum sırasına göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Literatürde, bu bulguyu destekleyen araştırmalar olduğu görülmektedir (Çubukçu, 2019; Önal, 2018; Solak ve Demircioğlu, 2019; Somer, 2015; Türkmen, 2018; Uzmen, 2001). Uzmen (2001), çocukların olumlu sosyal davranışlarının resimli kitaplarla desteklediği araştırmasında çocukların doğum sırasının paylaşma ve yardım etme, paylaşma davranışları üzerinde anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Türkmen (2018), 48-60 aylık çocukların çocukların zekâ alanlarıyla olumlu sosyal davranışları arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmada çocukların olumlu sosyal davranışlarıyla doğum sırası arasında anlamlı bir fark olmadığını tespit etmişlerdir. Bu durum çocukların doğum sırasının, olumlu sosyal davranışlar üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı şeklinde yorumlanabilir çocuğun sosyal gelişimine etki eden birçok bireysel ve çevresel özellikler vardır (Kumru ve ark., 2004). Ebeveynlerin yaşadıkları sıkıntılar, evlilik çatışması, , sosyo-ekonomik durum, olumsuz yaşam olayları ve ebeveyn tutumları, çocukların sosyal davranışlarının önemli yordayıcıları olarak ifade edilir . Bunun dışında çocukların, olumlu sosyal davranışların kaynaklarından olan empatik yanıt vermelerini etkileyen unsurlardan birinin ebeveynlerin kendi özelliklerinin ve ebeveynlerin çocuk yetiştirme uygulamalarının olduğu belirtilir (Grusec ve ark., 2002). Tüm bunlar düşünüldüğünde ilk, ikinci veya üzeri sırada doğan çocuklar, olumlu sosyal davranışları kazanma ve geliştirme bakımından farklılık göstermemektedir.

Araştırmanın bir diğer sonucuna göre, olumlu sosyal davranış düzeylerinde çocukların okul öncesi eğitim alma süresine göre bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Literatürde, bu bulguyu destekleyen araştırmalar olduğu görülmektedir (Baran, 2005; Bağcı, 2015; Çubukçu, 2019; Genç, 2021; Uzmen, 2001;). Çocuk yuvalarındaki öğretmen uygulamalarının ve sosyalleştirme davranışlarının, çocukların sosyal davranışlarını etkilediği bilinmektedir (Kienbaum, 2001; Schenck ve Grusec, 1987). Çocuklar, sosyal davranışları çok hızlı öğrenebilme yeteneğine sahiptir. Bu durumda çocuğun bu uygulamalardan ve bu

davranışlardan yararlanmasında okul öncesi eğitim alma süresinin bir yıldan daha fazla olup olmamasının olumlu sosyal davranış üzerinde bir etkiye yol açmadığı söylenebilir. Okul öncesi eğitim alma süresinin olumlu sosyal davranış üzerinde herhangi bir fark oluşturmaması okul dışı faktörlerin etkisinden kaynaklı olabilir. Bu kapsamda birçok kuramcı ve araştırmacıya göre aile, akran ve kültür olumlu sosyal davranış gelişiminde etkili olan en önemli faktörler arasında yer almaktadır (Carlo ve ark., 1999).

Çocukların olumlu sosyal davranış düzeyleri ile kardeş sayıları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatür incelendiğinde kardeş sayısının birçok çalışmada incelenen bir değişken olduğu göze çarpmaktadır. Bu araştırmanın bulgularına benzer olarak kardeş sayısının olumlu sosyal davranışlara göre anlamlı bir farklılık oluşturmadığını gösteren araştırmalar mevcuttur (Uluyurt 2012; Uzmen, 2001). Ayrıca Baykan ve arkadaşlarının (1995) farklı sosyoekonomik durumlara sahip 0-6 yaş dönemindeki çocukların sosyal-duygusal gelişimlerinin incelendiği araştırmada, , kardeş sayısına göre sosyal-duygusal gelişim düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Çocukların kardeşleri olduğunda yardım, paylaşma gibi olumlu sosyal davranışları daha sık olarak görebilmekte ve öğrenebilmektedirler. Ayrıca ebeveynler için çocukların nasıl geliştiği, çevrelerine nasıl tepki verdiği ve diğerleriyle etkileşimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu fikrini destekleyen geniş bir literatür temeli bulunmaktadır. Kardeş sayısının, olumlu sosyal davranışlar üzerinde bir farklılık oluşturmaması, anne babaların çocuklarına benzer tutumda yaklaşıyor olması ve çocuk üzerinde en temel etkiye sahip kişilerin ebeveynlerin olmasından kaynaklı olduğu söylenebilir.

Araştırmanın sonuçlarına göre çocukların olumlu sosyal davranışları, annelerin yaşına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Çubukçu (2019), 48-72 aylık çocukların olumlu sosyal davranışları ile annelerin olumlu sosyal davranışları ve ebeveyn tutumları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, anne yaşının belirleyici bir etkisi olmadığını tespit etmiştir. Buna benzer olarak Bağcı (2015), çocukların olumlu sosyal davranışlarıyla ilgili gerçekleştirdiği araştırmada, Çocuk Prososyallik Ölçeği Öğretmen Formu'ndaki olumlu sosyal davranış puanları, anne yaşına göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Yine Tunçeli ve Akman (2014) tarafından yapılan çalışmada da, çocukların annelerinin yaşının sosyal beceri düzeyleri üzerinde etkili olmadığı görülmüştür Bu bulgudan farklı olarak Karaca ve arkadaşları (2011) tarafından 6 yaş çocuklarıyla gerçekleştirilen araştırmada, 30 yaş altındaki annelerin çocuklarının, 31-35 yaş arasındaki annelerin çocuklarına göre daha fazla olumlu sosyal davranış sergilediği bulunmuştur. Annenin yaşından bağımsız olarak çocukların geliştirdiği ilk ilişkinin, tipik olarak ebeveynleri ile olduğu göz önüne alındığında ebeveynlerin çocuklarıyla etkileşim kurma biçimleri, birçok işlevsellik alanı için önemli olan olumlu sosyal davranışların gelişimi için bir temel sağlar (Gryczkowski ve ark., 2018). Bu kapsamda, çocukların olumlu sosyal davranışlarının annelerinin yaşına göre anlamlı bir farklılık göstermemesi, ebeveynin yaşından bağımsız olarak annenin çocuğuyla yaşadığı etkileşimin, olumlu sosyal davranışlar üzerinde temel bir etki olmasından kaynaklı olabilir.

Araştırmanın sonuçlarına göre çocukların olumlu sosyal davranışları, babalarının yaşına göre de anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Araştırma bulgularıyla benzer olarak Tunçeli ve Akman (2014), çocukların, sosyal beceri puanlarının babalarının yaşına göre istatistiksel

olarak anlamlı bir farklılık oluşturmadığını tespit etmişlerdir. Yine benzer olarak Salıkutluk ve Yazıcı (2017), çocukların olumlu sosyal davranışlarının ebeveynlerin olumlu sosyal davranışları ve çocuk sevme eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmada, çocukların olumlu sosyal davranışları üzerinde babaların yaşının anlamlı bir farklılık oluşturmadığını tespit etmiştir. Yapılan araştırmalar, baba ile çocuk arasındaki etkileşimin, çocukların olumlu sosyal davranışlar geliştirmesini ve sağlıklı arkadaş ilişkileri kurmasını pozitif yönde etkilediğini göstermektedir (Marsiglio ve ark., 2000; Thomas, Krampe & Newton, 2008) Bu duruma göre çocuğun babasının yaşından bağımsız olarak çocuğu ile kurduğu etkileşimin çocuğun olumlu sosyal davranışları üzerinde daha etkili olması beklenebilir.

Gerçekleştirilen analizler sonucunda 60-72 aylık çocukların olumlu sosyal davranışlarının annelerin eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Araştırmanın bulgularına benzer şekilde Günindi'nin (2008) yapmış olduğu çalışmada, annenin eğitim durumunun çocukların olumlu sosyal davranışlarında istatistiksel bir fark oluşturmadığı ifade edilmiştir. Benzer şekilde Bağcı'nın (2015) gerçekleştirdiği araştırmada annenin eğitim durumu ile çocukların olumlu sosyal davranışları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Benzer şekilde Şen'in (2009) 36-72 yaş dönemindeki çocukların sosyal davranışlarını bazı değişkenler açısından incelediği araştırmasında çocukların çocukların sosyal davranışlarının anne eğitim düzeyine göre farklılaşmadığını tespit etmiştir. Bu bulgulardan farklı olarak Karaman ve arkadaşları (2017) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada anne eğitim seviyesi değişkenine göre çocukların olumlu sosyal davranış düzeylerinde anlamlı düzeyde farklılaşma olmadığı görülmüştür. Bu bulgulardan farklı olarak Aral ve arkadaşları (2006) tarafından gerçekleştirilen araştırmada üniversite mezunu annelerin çocuklarının hem işbirliği hem de sosyal ilişkilerde ortalama puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Benzer araştırmalarla ilgili olarak literatür (Günindi, 2008; Özdemir, 2010) incelendiğinde, anne baba eğitim düzeyi ile çocuklarının empati kurma, paylaşma, yardımseverlik gibi olumlu sosyal davranışları arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu araştırmada anne eğitim düzeylerinin çocukların olumlu sosyal davranışlarının bir belirleyicisi olmayışı, gelişen teknolojiyle birlikte ebeveynlerin bilgiye, eskiye kıyasla daha kolay ulaşabilmeleri, gerek okuldaki öğretmenler gerekse medya tarafından sağlıklı ebeveyn tutumları hakkında bilgilendirilerek çocuklarıyla olan ilişkilerini düzenlemeleri ve çocukların olumlu sosyal davranışları nasıl destekleyeceğini öğrenebilmeleri olabilir. Ayrıca Yağmurlu ve Sanson (2009) eğitim düzeyi fark etmeksizin tüm annelerin çocuklarını sosyalleştirirken, çocuklarının paylaşabilen ve sıcak bir insan olmasını hedeflediklerini, çocuklarına dürüstlük, içtenlik, kibirli olmama, başkalarına iyi davranma gibi özelliklere sahip olması yönünde vurgular yaptıklarını saptamıştır.

Gerçekleştirilen analizler sonucunda 60-72 aylık çocukların olumlu sosyal davranışlarının babaların eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Araştırmanın bulgularıyla paralel olarak Şen'in (2009) 36-72 yaş dönemindeki çocukların sosyal davranışlarını bazı değişkenler açısından incelediği araştırmasında çocukların sosyal davranışlarının baba eğitim düzeyine göre farklılaşmadığını tespit etmiştir. Ülkemizde babalardan kendisine atfedilen geleneksel rolü sergilemesi beklenirken bir yandan toplumsal değişimlerin sonucu olarak yeni sorumlulukları üstlenmesi beklenmektedir (Zeybekoğlu, 2013). Yeni gelişen bu babalık kültürü, babaların ebeveynlik hakkında bilgi edinmesi

gereksinimini doğurmuştur (Brayn, 2013). Günümüzde gelişen teknoloji ile birlikte babaların, sağlıklı ebeveyn tutumlarıyla ilgili çeşitli platformlardan bilgiler edinebilmesi, çocuğun gelişiminde babalık rolünün önemini fark etmeleri ve araştırma grubunun bulunduğu kültürün babalık rolüne verdiği önem ile açıklanabilir. Sonuç olarak babalar, eğitim düzeyinden bağımsız olarak çocuklarının olumlu sosyal davranışlarını destekliyor olabilirler.

Öneriler

Bu araştırma kapsamında 60-72 aylık çocukların olumlu sosyal davranışları çeşitli demografik değişkenlere göre incelenmiştir. Erken çocuklukla ilgili yapılan araştırmalarda literatürde ağırlıklı olarak sorunlu davranışların tespit edilip önlenmesine önem verildiği göz önüne alındığında yalnızca bu sorunlu davranışlara etki eden faktörlerin belirlenip önlenmesinin yanı sıra olumlu sosyal davranışlara da etki eden faktörlerin belirlenerek gerek okullarda gerekse toplum içerisinde bu bilgilerin kullanılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmada çocukların prososyal davranışları ebeveynlerden yalnızca annelerden alınmış olarak incelenmiştir. Bundan sonraki araştırmalarda her bir çocuk için hem anne hem de babadan birlikte veri toplanabilir. Hem çocuğun prososyal davranışlarının değerlendirilmesinde çeşitli ölçme araçları kullanılarak iki ebeveynin görüşü üzerine çalışılabilir. Ayrıca anne ve babanın demografik değişkenlerinin çocuk üzerindeki etkisi kapsamlı bir şekilde incelenebilir. Bu değerlendirmeye çocuğun öğretmenlerinden elde edilebilecek veriler de dahil edilebilir. Bu araştırma sonucunda çocuğun cinsiyeti, doğum sırası, okul öncesi eğitim alma süresi, kardeş sayısı, annelerin eğitim düzeyi ve yaş değişkenlerine göre anlamlı farklılık çıkmamıştır. Farklı örneklem gruplarında bu araştırma tekrarlanabilir. Çocukların prososyal davranışlarının derinlemesine incelenmesi için nitel çalışmalar yapılabilir. Ayrıca çocukların olumlu sosyal davranışlarıyla ilişkili olabilecek özellikle aile, okul, akran, mizaç gibi farklı değişkenler nicel araştırmalara eklenebilir. Bunun yanı sıra toplumun normlarının ve miras kalan kültürün ahlaki ve sosyal algıları etkilediği düşünüldüğünde bu konuyla ilgili araştırmalar kültürlerarası olarak incelenebilir.

KAYNAKÇA

[1] Bağcı, B. (2015). *Çocuk ve yetişkin prososyallik ölçeklerinin geçerlik güvenirlik çalışması ve çocuk ile anne-baba prososyal davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi.* [Yüksek lisans tezi: 394899] Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

[2] Baran, G. (2005). Dört-beş yaş çocuklarının sosyal davranışlarının ve aile ortamlarının incelenmesi. *Çağdaş Eğitim Dergisi, 30*(321), 9-16.

[3] Baykan, S., Temel, Z. F., Ömeroğlu, E., Bulduk., Ersoy, Ö., Avcı, N., ve Turla, A. (1995). Ankara'da farklı sosyo-ekonomik düzeydeki 0-6 yaş çocuklarının gelişim durumlarının incelenmesi üzerine bir araştırma. Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi, Ankara.

[4] Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2008). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

[5] Can, A. (2020). SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi (9. Baskı). Pegem Akademi.

[6] Carlo, G., Mestre, M.V., Samper, P., Tur, A., & Armenta, B.E. (2010). Feelings or cognitions? Moral cognitions and emotions as longitudinal predictors of prosocial and aggressive behaviors. *Personality and Individual Differences*, 48(8), 872-877. https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.02.010

[7] Carlo, G, Hausmann, A., Christiansen, S., & Randall, B. A, (2003), Sociocogoitive and behavioral correlates of a measure of prosocial tendencies for adolescenıs. *Joumal of Early Adolescence*, 23, 107-134. https://doi.org/10.1177/0272431602239132

[8] Carlo, G. (2006). Care based and altruistically based morality. (Killen, M., Smetana, J., Ed.), Handbook of moral development, (551-580), London: Psychology Press.

[9] Carlo, G. Fabes, R, A. Laible, D., & Kupanofr, K. (1999), Early adolescence and prosocial/moral behavior II: The role of social and contextual innuences. Joumal of Early Adolesceoce, 19, 133- 147. https://doi.org/10.1177/0272431699019001001

[10] Çubukçu, A. (2019). *48 – 72 aylık çocukların prososyal davranışları ile annelerinin prososyal davranışları ve ebeveyn tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi] Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

[11] Dunfield, K., Kuhlmeier, V. A., O"Connell, L., & Kelley, E. (2011). Examining the diversity of prosocial behavior: Helping, sharing, and comforting in infancy. *Infancy*, 16(3), 227-247. https://doi.org/10.1111/j.1532-7078.2010.00041.x

[12] Eagly, A, H., & Crowley, M. (1986). Gender and helping: A meta-analyıic review of the social psychological literature. *Psychological Bulletin*, 100, 283-308.

[13] Eisenberg, N., & Mussen, P.H. (1997). The roots of prosocial behavior in children. (4th ed.). Cambridge University Press, U.S.A.

[14] Eisenberg, N., & Fabes, R. A. (1998). Prosocial development. In, W. Damon (Series Ed.), & N. Eisenberg (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology*: *Social, emotional and personality development* (pp. 701-778).

[15] Eisenberg, N., Fabes, R. A., & Spinrad, T. L. (2006). Prosocial Development. In N. Eisenberg, W. Damon, & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (pp. 646–718). John Wiley & Sons, Inc.

[16] Eisenberg, N., Guthrie, I. K., Murphy, C., Shepard, S.A., Cumbrland, A., & Carlo, G. (1999). Consistency and development of prosocial sipositions: a longitudinal study. *Child Development*, 70 (6), 1360-1372.

[17] Greener, S., & Crick, N. R., (2001). Normative Beliefs About Prosocial Behavior in Middle Childhood: What Does It Mean to Be Nice?. *Social Development*, 8(3), 349-363. https://doi.org/10.1111/1467-9507.00100

[18] Gözün Kahraman, Ö. (2012). *Zihin kuramına dayalı eğitim programının 48-60 aylık çocukların bilişsel bakış açısı becerileri ve prososyal davranışları üzerindeki etkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi], Gazi Üniversitesi, Ankara.

[19] Günindi, N. (2008). *Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden altı yaş çocuklarının sosyal uyum becerileri ile anne-babalarının empatik becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi.* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

[20] Grusec, J. E., Davidov, M., & Lundell, L. (2002). Prosocial and helping behavior. In P. K. Smith ve C. H. Hart (Eds.), Blackwell handbook of childhood social development, Malden, MA: Blackwell Publishing, 457-474.

[21] Gryczkowski, M., Jordan, S. S., & Mercer, S. H. (2018). Moderators of the relations between mothers' and fathers' parenting practices and children's prosocial behavior. *Child Psychiatry & Human Development*, *49*(3), 409-419.

[22] Karasar, N. (2015). Bilimsel araştırma yöntemleri (28. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

[23] Kumru, A., Carlo, G. & Edwards, C.P. (2004). Olumlu Sosyal Davranışların ilişkisel, kültürel, bilişsel ve duyuşsal bazı değişkenlerle ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 19(54), 109-125.

[24] Marsiglio, W., Amato, P.R, Day, R. & Lamb, M.E. (2000). Scholarship on fatherhood in the 1990s and beyond. *Journal of Marriage and the Fam*ily, 62(4), 1173- 1191.

[25] Noam, A. K., Verstberger, D., & Israel, S. (2018). Genetic and environmental contributions to children's prosocial behavior: brief review and new evidence from a reanalysis of experimental twin data. Current Opinion in Psychology, 20:60–65. https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.08.013

[26] Noam A. K., Uzefovsky, F., Israel, S. , Davidov, M., & Zahn-Waxler, C. (2015). The prosocial personality and its facets: genetic and environmental architecture of mother-reported behavior of 7-year-old twins. Frontiers in Psychology, 6, 1-9. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00112

[27] Orçan, M. (2004). *Anaokuluna devam eden 6 yaş grubu çocukların sosyal gelişimlerinin algılanan anne-baba tutumları ve bazı değişkenlere göre incelenmesi.* [Yüksek lisans tezi: 147437] Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

[28] Önal, F. (2018). *Okul öncesi eğitimde sınıfında kaynaştırma öğrencisi olan ve olmayan çocukların prososyal davranışlarının incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi: 501829] İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

[29] Özcan, A. (2016). Türkiye'de okul öncesi dönemde prososyal davranışlar ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri ile makalelerin incelenmesi. *International Journal Of Social Science*, 51, 489-501

[30] Özdemir, Z. (2010*). Lise öğrencilerinin prososyal davranışlarının; mizah, öfke ve utangaçlık düzeyine göre incelenmesi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

[31] Radke Yarrow, M., & Zahn Waxler, C. (1976). Dimensions and correlates of prosocial behaviour on young children. *Child Development*, 47, 118-125. https://doi.org/1128290

[32] Schenk, V. M., & Grusec, J. E. (1987). A comparison of prosocial behavior of children with and without day care experience. *Merrill-Palmer Quarterly*, 33(2), 231-240.

[33] Somer, B. (2015). 4-*6 yaş resimli çocuk kitaplarının prososyal davranışlar açısından incelenmesi.* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

[34] Svetlova, M., Nichols, S. R., & Brownell, C. A. (2010). Toddlers' prosocial behavior: from instrumental to empathic to altruistic helping. *Child Development*, 81(6), 1814 1827. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01512.x

[35] Tatlı, S., Karaman, N., ve Yavuzekinci, M. (2017). İletişim derslerinin empatik eğilim ve prososyal davranışlar üzerine etkisinin incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 91-104.

[36] Taygur Altıntaş, T., ve Yıldız Bıçakçı, M. (2017). Erken çocukluk döneminde prososyal davranışlar. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 4(57), 245–261

[37] Thomas, P.A., Krampe, E.M. & Newton, R.R. (2008). Father presence, family structure, and feelings of closeness to the father among adult African American Children. *Journal of Black Studies*, 38(4), 529-546.

[38] Tunçeli, H. İ. ve Akman, B. (2014). Anaokullarına devam eden 6 yaş çocuklarının sosyal becerilerinin okul olgunluklarına etkilerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 32.

[39] Türkmen, S. (2018). *Okul öncesi eğitim alan 48-60 aylık çocukların zekâ alanlarıyla prososyal davranışları arasındaki ilişki*. [Yüksek lisans tezi: 5365698], Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.

[40] Uzmen, F. S. (2001). *Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden altı yaş çocuklarının prososyal davranışlarının resimli çocuk kitapları ile desteklenmesi*. [Doktora Tezi] Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

[41] Uzmen, S. ve Mağden, D. (2002). Okulöncesi eğitim kurumlarına devam eden altı yaş çocuklarının prososyal davranışlarının resimli çocuk kitapları ile desteklenmesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15, 193-212.

[42] Uluyurt, F. (2012). *Bazı değişkenlere göre okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 5-6 yaş grubu çocuklarının akran ilişkileri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

[43] Warneken, F., & Tomasello, M. (2013). Parental Presence and Encouragement Do Not Influence Helping in Young Children. *Infancy*, 18(3), 345–368. https://doi.org/10.1111/j.1532-7078.2012.00120.x

[44] Yağmurlu, B., Sanson, A., ve Bahar Köymen, S. (2005). Ebeveynlerin ve çocuk mizacının olumlu sosyal davranış gelişimine etkileri: zihin kuramının belirleyici rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 20(55), 1-20.

[45] Yağmurlu B. & Sanson A. (2009). Parenting and temperament as predictors of prosocial behaviour in Australian and Turkish Australian children, *Australian Journal of Psychology*, 61 (2), 77-88. https://doi.org/10.1080/00049530802001338

[46] Yazıcı, Z. ve Salıkutluk Y.Z. (2018). Ebeveynlerin prososyal davranışlarıyla çocukların prososyal davranışları arasındaki ilişki. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar*, 3, 411-427.

[47] Yenidede, E. E. (2018). *60-72 aylık çocukların prososyal davranışlarına sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimlerinin etkisinin incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi: 527624], Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

[48] Yavuzer, H. (2011). Çocuk psikolojisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

[49] Zahn-Waxler, C., Radke-Yarrow, M., & Brady-Smith, J. (1977). Perspective-taking and prosocial behavior. *Developmental Psychology*, 13(1), 87 88. https://doi.org/10.1037/0012-1649.13.1.87

[50] Zeybekoğlu, Ö. (2013). *Günümüzde erkeklerin gözünden babalık ve aile*. [Doktora tezi]. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

SOSYOLOJİDE GENÇLERİN KARAR VERME SORUNLARI

ZAHİD ALİYEV

Uluslararası Eğitim ve Bilimsel Gelişim Akademisi.

0000-0002-7340-2962

ÖZET

Sosyolojide «karar» teriminin üç anlamı vardır: Süreç, seçim eylemi ve seçimin sonucu. Seçim kararları, hızlı bir şekilde ve uygun alternatifler arasında değerlendirilip uygulandığında daha etkin olabilir.Yani, seçime ilişkin karar, geçiş modundayken uygulanmaya başlarsa, doğru olduğuna karar verilebilir. Aksi halde ya hayalde, düşüncede, sözde ya da kağıtta kalır. Bu nedenle, karar, seçimin bir sonucu olarak, hedefe ulaşmak için belirli yollardan oluşan süreci kapsar. Seçimin tipolojik doğasındaki bir diğer ortak konu, kararların uygulanmasının zamanlaması ile ilgilidir. Seçimin tam adresi sorusu, yönetimde iki önemli bölümden oluşur: Genel (organizasyon maliyetlerinin azaltılması) ve özel (herhangi bir çalışanın işten çıkarılması). Bu problemdeki bir diğer önemli konu da karar verme sürecinin bir kısmının insanlar tarafından, yani uyarlamaların yapılması ya da sadece belirli eksikliklerin düzeltilmesidir. Seçimlerin doğası ayrı bir bilimsel gerekçeye, amaca, nicelik ve kaliteye, doğruluk, kanuna uygunluk, optimallik, doğru zamanlama, karmaşık yaklaşım, teşvik yöntemlerinin uygulanmasına, kararın doğru uygulanmasına, kararın kapsamlı etkisine bağlıdır. Genel olarak rasyonel seçim sorunu, gençlerin hedeflerine ulaşmak için sınırlı kaynakları içinde optimal veya maksimum sonuçlara ulaşılmasını ifade eder. Böylece sorunun detaylı bir şekilde incelenmesi, gençlerin ekonomik ve sosyal davranışları arasında ortaya çıkabilecek farklılıkları ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla gençlerin kamu tercihi sorununu çözmek için kullanabilecekleri aracın çok fazla alternatifi yoktu. Burada kişisel kazançla karşılaştırmak daha doğru olabilir. Özel kâr, «saf özel mal» ile ilgili bir iştir: yani, herkes, herhangi bir zamanda ve herhangi bir nedenle, kendi çıkarları doğrultusunda bir şeyler alıp satabilir. Aksine gençlerin kamu yararına yaptıkları işleri satmaları veya satın almaları mümkün değildir. Sürecin bir diğer özelliği de gençlerin bu tercihinden herkesin faydalanabilmesidir.

Anahtar Kelimeler: seçim eylemi ve seçimin sonucu, tipolojik seçim seviyesi, Liberalizmde ve Neoliberalizmde seçim

Giriş. Sosyolojide «karar» teriminin üç anlamı vardır: Süreç, seçim eylemi ve seçimin sonucu. Karar kavramının üç açıdan açıklanmasının nedeni, belirli bir olay veya iş sürecinde her seferinde, bir problemin çözümünde kişinin kendi dünya görüşüne ve hedeflerine göre zamana ve mekana göre seçimin değişebilmesidir. Bu, insan yaşamının tüm seçimlerinin üç ana aşamadan geçtiği anlamına gelir: Hazırlık yapmak, seçim kararı vermek, seçimi gerçekleştirmek.

Genel olarak, seçim kararları, hızlı bir şekilde ve uygun alternatifler arasında değerlendirilip uygulandığında daha etkin olabilir. Yani, seçime ilişkin karar, geçiş modundayken uygulanmaya başlarsa, doğru olduğuna karar verilebilir. Aksi halde ya hayalde, düşüncede, sözde ya da kağıtta kalır. Bu nedenle, karar, seçimin bir sonucu olarak, hedefe

ulaşmak için belirli yollardan oluşan süreci kapsar. İnsanların yaratıcılığı ile doğrudan ilgili olan sorunları tespit etmek, amaçları netleştirmek, harekete geçmek ve bunları çözmek için yapılan bir seçimdir. Karmaşık bir teorik ve pratik erdem olarak problemler, çalışma, araştırma ve çözüm veya hayatta kalma mücadelesi gerektiren yaşam sorunlarıdır. İnsanın hayalleri ile gerçekler arasında bir fark olduğunda, insan kendi çözümünü arar. Unutulmamalıdır ki, dünyanın en ünlü filozofları, komutanları ve hükümdarları bile hiçbir zaman bütün sorunları çözememişlerdir. Sorunları çözmek için yapılan seçimler, kişinin içinde yaşadığı toplumun yönetim sistemi ile doğrudan ilişkilidir. İkincisi, plana uygun olmayan ve beklenmeyen bir acil durumun ortaya çıkma olasılığı, yani insan yaşamına yönelik bir tehdit varsa; ya da üretimdeki malların fiyatları ani ve beklenmedik bir şekilde yükselip düşerse, talep dolaşımdan çıkarsa vb. «Mücbir sebep» durumlarında seçimler tamamen değiştirilebilir. Bu davalar hem bireyler hem de tüm milletler için geçerlidir. Dünya tarihinde, yarattıkları imparatorlukların çöküşünden sonra haklarındaki bilgilerin sadece birkaç epigrafik anıtta kaldığı milletler olmuştur.

Her üç faktör de büyük ölçüde insanlardan bağımsız olmasına rağmen, insan faktörü, özellikle son 200 yılda bilimsel ve teknolojik devrimin gelişimi bağlamında, insanlığın sürekli bir endişesi olmuştur. Yönetimdeki sorunları çözmek için doğru seçim kararı vermenin tipolojik doğasını anlamak adına örnekle açıklanabilir:

- Olayların öncesinde ve sonucu tahmin edilemediği zamanlarda çok nadiren de olsa farklı kararlar verilebilir. Böylece son 200 yılda dünya devletlerinin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamlarında keskin bir farklılık yaşanmamış ve hatta devrimlerde bile tarihsel deneyime göre bir yönetim sistemi seçilmektedir.

- Seçim türlerine ilişkin kararlar, genellikle yanlışlık olduğunda, yani bilgi yokluğunda toplu olarak alınabilir. Bu tür seçimler ilk aşamada ortaya çıkacak olan «risk grubu»na aittir.

- Seçim kararları bazen zaman sıkıntısı olduğunda aceleyle verilir. Bu durumda geri alma seçeneğinin olacağı dikkate alınır.

Bu özelliklere dayanarak, seçim kararlarının, bireysel aşamalarının daha çok insan faktörüne, yapılacak işe yaratıcı yaklaşıma, özgünlüğe, analiz etme yeteneğine ve genel sisteme bağlı olduğu düşünülebilir.

Seçim aşamalarında alınan kararlar önceden hazırlanmışsa:

- Genel durumun mantıklı ve ciddi bir şekilde açıklığa kavuşturulması ve analizi,
- Mevcut gerçekliğe uygun olarak sorunların nedenlerinin belirlenmesi,
- Genel amacın daha fazla açıklığa kavuşturulması ve seçimin buna uygun olarak uygulanması,
- Mevcut kısıtlamaların tüm yönlerini ciddi şekilde inceledikten sonra bir seçim yapmak daha uygun olarak kabul edilir.

Bu, yaşam, ev içi, manevi, maddi ve diğer sorunlar dahil olmak üzere insan yaşamının neredeyse tüm alanlarının çözümünde seçim ve karar vermenin en az dört önemli aşamadan geçtiği anlamına gelir. Bu aşamalar birbiriyle karmaşıktır yani herhangi bir adım atmadan karar vermek bu seçimin artık doğru olmadığının göstergesidir.

Tipolojik seçim seviyesi, doğasına ve genel özelliklerine göre bir karar vermek anlamına gelir. Örnek olarak, yönetimde seçim tipolojisinin genel özellikleri aşağıdaki gibidir:

- Ulusal ve evrensel seçim: Örneğin, ülkemizdeki gençliğe ilişkin yasalar, ekonomik reformlarda genel nüfusun sosyal koruma çizgisinin seçimi vb.

- Özel seçim kararları: İnsanların faaliyet türüne göre yönetim seçimi, örneğin askeri doktrinde, her tür birliğin öncelikli alanlarının geliştirilmesi, eğitimde ayrı bir sistem seçimi, gereksinimlerinin uygulanması vb.

- Bireysel seçim türü: Örneğin, başkanlık veya parlamenter hükümet sisteminin seçimi; komitelerin liderliği başkanlardan vb. oluşur. Bu tür seçimler esas olarak referandum veya yüksek yasama organının kararı ile yapılır.

Seçimin tipolojik doğasındaki bir diğer ortak konu, kararların uygulanmasının zamanlaması ile ilgilidir. Seçimin tam adresi sorusu, yönetimde iki önemli bölümden oluşur: Genel (organizasyon maliyetlerinin azaltılması) ve özel (herhangi bir çalışanın işten çıkarılması). Bu problemdeki bir diğer önemli konu da karar verme sürecinin bir kısmının insanlar tarafından yani uyarlamaların yapılması ya da sadece belirli eksikliklerin düzeltilmesidir. Seçimlerin doğası ayrı bir bilimsel gerekçeye, amaca, nicelik ve kaliteye, doğruluk, kanuna uygunluk, optimallik, doğru zamanlama, karmaşık yaklaşım, teşvik yöntemlerinin uygulanmasına, kararın doğru uygulanmasına, kararın kapsamlı etkisine bağlıdır. Yukarıdakilerin tümünü analiz ederek, aşağıdaki sonuçları çıkarmak mümkündür:

1. Seçim kaynakları standart değildir. Karmaşık süreçlerin yapısı, sorunları sosyolojide mevcut metodolojiye dayalı olarak çözmek için etkili ve maksimum düzeyde doğru kararları gerektirir. Bu, problemler ne kadar renkli ve çok yönlü olursa olsun, onları çözme konusundaki seçimlerinin de farklı olduğu anlamına gelir.

2. Ortak standart problemlerini çözmek için özel olarak geliştirilmiş ve uygulanmış yöntemler vardır. Olağandışı, standart dışı, kişisel sorunları çözerken seçim yaparken yaratıcı bir yaklaşımla birlikte, uzman ve uzmanların görüşlerini incelemek gerekir.

3. Kişilik seçimi sorunu, tipolojik özellikleri son iki yüzyılda birçok disiplin tarafından incelenmiştir: Matematik, sibernetik, psikoloji, sosyoloji, mantık, parapsikoloji, ekonomi, hukuk, teknik bilimler.

Bu problem ilk olarak C. von Neumann ve O. Morgenstein'ın eserlerinde özel bir bilimsel yön olarak incelenmiştir.Bu eserlerdeki teorik bilimsel düşünceler, analistlerin huzurunda, uygulamalı çalışmadan sonra [2] bilimsel eserlere yansımıştır.

En son sosyolojik araştırmalarda, iki seçim kararı yönü vardır; normatif ve tanımlayıcı. Matematiksel model yöntemlerinin uygulanması ilk yönde öngörüldüğünde, seçimin özü ve tipolojik yönleri insanların davranışlarına ve psikolojik durumuna bağlıdır. İlk yöne göre, normatif seçim yaklaşımının ana kriterleri, problemlerin belirlenmesi, daha sonra kaynakları ve sınırlamaları dikkate almak, bireysel seçenekleri analiz etmek, en uygun olanı seçmek için matematiksel yöntemler kullanmak olabilir. İkinci tanımlayıcı veya psikolojik yöne göre, seçim biçimini, sosyal çevrelerin ve grupların rolünü belirlemek mümkündür.

Son yıllarda, seçim aşamasında ve tipolojik doğada bazı değişiklikler olmuştur. Bu değişimler içerisinde başta bireyler olmak üzere, bölgeler ve ülkeler de dahil olmak üzere insanların en önemli tercihi ve bazen de yaşamındaki rolü artmıştır. Bunun ana faktörleri, insanlıktaki niteliksel farklılıkların tüm alanlarının değişkenliğinin artması, insan faaliyetinin neredeyse tüm alanlarının artan karşılıklı bağımlılığı, seçim sonuçlarının kamuoyunda tartışılmasının kamuoyu ve kamu bilinci üzerindeki etkisidir. Bunun temel nedeni, insanların daha sosyal olmaları ve rasyonel kararlar almaya daha yatkın olmalarıdır. Seçimdeki rasyonellik, hedeflerin açıklığa kavuşturulmasını ve bu yönde olası tüm araçların kullanılmasını ima eder. J. von Neumann ve O. Morgenstein tarafından geliştirilen bilimsel düşüncelere göre,

seçimin gerekliliği teorisi rasyonel bir seçim anlamına geliyordu. Sosyolojide ilk kez 1940 yılında geliştirilen bu teori, insan seçiminin rasyonelliğine, risklerin varlığına dayalı optimal strateji seçimine dayanıyordu. Amerikalı filozof K. von Chernyak'ın ortaya koyduğu bir başka «minimal rasyonalite» teorisine göre, tüm alternatiflerden ziyade en uygun minimal seçeneklere karar vermek daha uygundur. Diğer bir alternatif teori ise G.Seismon adlı bir bilim adamına aittir. Ona göre, «sınırlı rasyonalite teorisi» genellikle dünya modelini basitleştirebilir. Yani insan, ihtiyaçlarını kısmen kendi tercihleri doğrultusunda, topluma zarar vermeden karşılayabiliyorsa, daha büyük seçimlere gerek kalmayacak ve dolayısıyla insanlık için sorun olmayacaktır. Bilim adamının ilginç bir görüşü de «Samanlıkta iğne arıyorsan en azından dikişe uygun iğne aramalısın» [5, s.16-38]. Son olarak, yaşadığımız dünyadaki seçim pratiğinde ilginç kararları uygulamanın önemli yöntemlerinden biri, bilgisayar modelleri ve algoritmalar kullanılarak gerçekleştirilebilen sanal dünya ile ilgilidir.

Seçmen bilgisizliği, seçmene ilginin az olması ya da hiç olmaması, bireysel grupların çıkarlarını sağlamak için çeşitli yetersiz yöntemlerin kullanılması, siyasi cehalet. Oylamaya katılmamak için süreç hiç gerçekleşmez. Kişisel bir konumu olmayan sadık seçmenlerin seçimlerde bazen sandığa gitmesi gibi kamu tercihi konusundaki sorunların çözümünde en önemli noktada devletin anayasal yetkilerinin açıklığa kavuşturulması önemlidir. Ancak seçim konusunda anayasada bir yanlışlık varsa, o zaman halk seçimlerinin sonuçları taraflıdır.

Kamu tercihi olası alternatiflerin birinin seçim olarak açıklanabilir. Süreç - tüm prosedürlerinde ortak paydası «1 oy 1 kişi» dir. Bu süreç, basit bir matematiksel yolla ifade edilebilir: Basit çoğunluk, yani oyların yarısından fazlasına sahip bir alternatif seçilir. Bağıl çoğunluk: diğerlerinden daha fazla oy alan alternatif bir seçim içerecektir. İki alternatif rakipler aynı sayıda oy alırsanız, yeniden seçim yapılır. Oylama katılımcı sayısı tek haneli olduğunda, kamu kararı olmadan, onaylanan oylamada çekimser ret verilmez. Seçim yapan her birey, oya sunulanların içerisinden çoğunluk içerisinden birkaç alternatif için oy kullanabilir. Bu durumda, katılımcıların en çok sayıda seçtiği alternatif kazanan olarak kabul edilir. Kurul prosedürüne göre her seçmen kendilerine verilen tercih derecesine göre alternatifler yer alıyor. Bunlardan en gelişmişi I derece, II derecelik vb. En düşük skora sahip alternatif kazanan olarak kabul edilir. Oran fiyatları daha az dağınık olduğunda eşit toplamı ile iki alternatif varsa; bu alternatif değerlendirecek seçmenler olasılığı daha yüksektir. Condorse prosedür alternatifleri ikili karşılaştırmaya dayanmaktadır. Basit bir matematiksel yolla çoğul yöntemi uygulayarak, en çok oyu alan birini seçebilir. En uç noktaları alan, kazanan olarak kabul edilir. Bu alternatif diğerlerine göre daha üstündür. Alternatif diğerlerinden üstün olduğunda Kiy Condorse katsayısı bire eşitlenir, aksi halde sıfırdır. Eşit indisli Condorse katsayıları sıfırdır. Condorse katsayısı Kiy elemanlardan oluşur. Oylama iki aşamada gerçekleştirilir. İlk aşamada, seçmenler temsilcilerini seçer, onlara oy değil alternatif verir. Temsilci seçimi, yukarıda tarif edilen prosedürlerin herhangi biri kullanılarak yapılabilir. İkinci aşamada, temsilcisini seçer, alternatifini kazanan olarak kabul edilir.

Liberalizm, bir siyasi doktrin türü olarak, insan özgürlüğünün kurulması ve daha da genişletilmesinde devletin temel sorunu olan bir akımdır. Bu doktrinin sosyal sistem ilkelerinden biri de rasyonellik, özgürlükler, piyasa ekonomisi, sınırlı ve sorumlu anayasacılık ile birlikte bireycilik veya bireylere verilen önemdir. Sosyal tercih teorisinde yerini alan liberalizm ve neoliberalizmde sağ ve sol görüşler oluşmuştur. Solcu klişeler, 17. yüzyılda Thomas Rhine tarafından geliştirildi ve liberalizmin aslında yoksulların ve işsizlerin

korunmasının bir öngörüsü olduğunu öne süren ilk düşünürlerden biriydi. Halkın seçimi bu kişilerin atanmasında önemli bir faktördür. Onun fikirlerinin İngiltere'deki işçi hareketinin güçlenmesinde önemli bir rol oynadığı da belirtilmelidir.

Neoliberalizmin kurucularından Milton Friedman, engellilerin ve çocukların yanı sıra gerçek geliri olmayanların da vergilendirilmesini talep etti. Liberalizmde ana fikir, solun, devletlerin özel sosyal programlar aracılığıyla yoksulluk seviyesini yükseltmemesini sağlamaktan, en iyi ihtimalle onu önlemekten sorumlu olduğudur. Yani liberalizmde solcular zenginlerin yanında yer almazlar, tam tersine yoksullara yardım etmenin kamu tercihinin anahtarı olduğunu iddia ederler. Burada devlet müdahalesi kaçınılmazdır. Bu noktadan hareketle modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini vurgulamak gerekir.

Genel olarak vakıflar, İslam ile ilişkilendirilen bir kamu kuruluşu türü olup, özünde zenginlerin fakirlere maddi ve manevi yardımlarıyla ilgili bir faaliyet türüdür. 1300 yılı aşkın bir süredir bu tür vakıflar İslam ülkelerinde o kadar geniş bir yelpazede faaliyet gösteriyorlar ki bağımsız bir kurum haline geldiler.

Liberalizm, yoksulluğu devlet aracılığıyla değil, piyasa dinamikleri aracılığıyla azaltmanın mümkün olması bakımından klasik solculardan farklıdır. Bu yol bugün daha başarılıdır. Sosyalist solun görüşlerinin aksine, ulusların tarihinde kendisini haklı çıkarmadı. Ekonomik özgürlüklere sahip ülkelerde yoksulluk çok düşüktür. Bu bize kişilik, bireysellik ve bireysellik açısından ekonominin ilerlemesini takip etmek için bir sebep verir.

Liberalizm, küçük ve orta ölçekli işletmeler lehine ideolojik fikirleri teşvik eder. Her iki grup da ekonomik istikrara sahip ülkelerde ana itici güç olarak orta sınıfı oluşturmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde toplumsal talebin ortaya çıkmasının ve büyümesinin nedenleri arasında, ekonomide zaman zaman sözde «piyasa başarısızlıkları» ya da bir başka deyişle, piyasaların ve piyasa ilişkilerinin başarısızlığı yer almaktadır.
Süreç şu nedenlerle bu düzeye ulaşmıştır: Tekeller, yanlış veya asimetrik bilgilerin varlığı, dış etkilerin artması, halkla ilişkilerde geniş bir seçim imkanının yapay olarak ortadan kaldırılması.

Tüm bu durumlarda, ana yardım devletler tarafından sağlanır, yani antitröst politikası uygulayarak, sosyal sigortayı artırarak, üretimi teşvik ederek, tüketim mallarının üretimini genişleterek vb. Aynı zamanda devletler gerektiğinde olumlu ve olumsuz teşviklerden yararlıdır. Bu kadar basit bir örnek, bu konunun gençler için geçerli olduğunu ve devletlerin bazen kamu tercihi konusunda zorlayıcı yöntemlere başvurduğunu göstermek için kullanılabilir. Ailede, ebeveynler bazen çocuklarını belirli şeyleri yapmaya zorlar. Devletler ayrıca, yaşam tecrübesi çok az olan veya hiç olmayan gençleri belirli şeyleri yapmaya zorlayarak devletin kendi potansiyelini korumayı başarır. Zorlama, insanları ortak, kolektif eyleme dahil ederek, gençlerin seçimlerini sınırlayarak ortaya çıkan bir ilişki biçimidir. İkinci yol, gençler arasında güçlü, köklü faaliyetler yürüterek veya multimedya aracılığıyla bu çalışmadaki süreci yürütmek ve onlara tam bir seçim özgürlüğü vermektir. Böylece modern zamanlarda devlet meşru bir şekilde hükümetin kurumsal işlevini kullanarak gençleri halk seçimlerinde bazı süreçlere katılmaya zorlamaktadır. Burada kamu yararı konusu özellikle önemlidir. Kamu yararı - «kamuya açık», insanlar tarafından tazminatsız gerçekleştirilen işleri içerir. Kişisel tercih artık burada bir rol oynamaz. Örneğin sokak hayvanlarını veya çevreyi koruma, milli savunma vb. «Rakipsizlik» ayrımına sahip olan rekabetsizlik, birine sorun çıkarma sürecinin bir parçası değildir, yani kimse tarafından zorlanmamak ana kriterdir. Aksine, herkesin katılımını gerektiren «exludubility» terimine istisnasızlık ortamı denir.

«Rasyonel seçim» teorisi:

Rasyonel seçim probleminin araştırılması son 100 yıldır devam etmektedir ve bazı Avrupa ülkelerine özgüdür. Kanaatimizce bu teorinin kurucularının ana fikirlerine, incelediğimiz tezin konusu açısından dikkat edilmesi gerekmektedir. Geçen yüzyılın ortalarından bu yana, Batı'da «rasyonel seçim» teorisinin uygulanması gelişmiş ve bu güne kadar devam etmiştir.

Genel olarak rasyonel seçim sorunu, gençlerin hedeflerine ulaşmak için sınırlı kaynakları içinde optimal veya maksimum sonuçlara ulaşılmasını ifade eder. Böylece sorunun detaylı bir şekilde incelenmesi, gençlerin ekonomik ve sosyal davranışları arasında ortaya çıkabilecek farklılıkları ortadan kaldırmaktadır. Ana konu üç anlamla ilgilidir: «Amaç, kaynaklar, optimal seçim». Sorunun bilimsel olarak incelenmesi için üç ana kaynak vardır. I.Tarihsel olarak, Anglo-Sakson deneyciliği ve Fransız rasyonalizmi, rasyonel seçim sorununa yaklaşımda ilk yerlerden birini işgal eder. II. Toplumun doğadaki etkileşiminin veya faydacı felsefi düşünce tarihindeki kimliğin tamamen kaybının bir sonucu olarak doğa seçiminin bilimsel teorisi. III. Politik ekonominin temel doktrinlerinde rasyonel davranış kuralları konusunda gençliğin seçimi konusu.

19. yüzyılın sonunda, rasyonel seçime ilişkin son üçte birlik görüşe artan bir ilgi vardı. Bu konudaki «görünmez el» meselesi, bundan yüz yıl önce A.Smith, A.Marsall, K.Menser, L.Valras gibi düşünürler tarafından bir ölçüde çalışılmıştı. Marshall, Minger ve Varlras neoklasizm okulunu kurdular. Bu okulun ana fikirlerinden biri, gençlerin seçimler sırasında yaşadığı monarşik sisteme karşı mücadele etmek, sömürgelerdeki ekonomik genişlemede ciddi bir rol almaktı. Onlara göre liberal politikalar izlemek ve ekonomik kalkınmada belirli özgürlükler tanımakla tüm toplumların kalkınmasının önünü açmak mümkündür.

«Rasyonel davranış teorisi». 20. yüzyılın ortalarında, bu teori yeni bir formatta tekrar yayılmaya başladı. Halkla ilişkilerin, özellikle gençlerin seçimindeki önemi, etkisi ve diğer konuları siyaset bilimi ve ekonomi alanında da kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Buna ek olarak, sosyal antropoloji gençlik davranış sorunlarını çalışılmıştır ve yeni terimler bu konuya uygun olarak kabul edilmiştir. Örneğin, sosyolojik «cliometry» olarak adlandırılan tarihsel gelişim kavramı, evrimcilerin [3] tarafından oluşturulan akıma yeni fikirler vermiştir. Sorun, siyasi bilimlerde, kamu seçimini oldukça ciddi bir şekilde incelemeye başlamıştır. Böylece, kamu tercihi teorisi, ekonomik kavramların politik ekonomideki politik çevreleri ne kadar güçlü bir şekilde etkilediğini kanıtlamıştır. Ayrıca geçen yüzyıldan bu yana, özellikle Kuzey Amerika da dahil olmak üzere Batı dünyasında politikacıların iktidara seçilmesindeki temel ilgi, onların ekonomiyle ilgili tezleri ve planları olmuştur. Bu işlem sadece başkanların seçilmesine ilişkin değil, aynı zamanda da gençlerin özel ilgisinin olduğu işlerin seçiminde belediyelerin yönetimine sunulacak, kendi çıkarları konusundaki beklentileri dikkate alınacaktır. Bu arada belirtmek gerekir ki, ülkemizin yeni, ikinci bağımsızlığının son 15-20 yılında gençlerin işlerine gönderdikleri belge örneklerinde - SV olarak adlandırılan belgedeki son maddelerden biri de şudur: Almak istedikleri maaşla ilgili kısım. Bazı kuruluşlardaki genç profesyonellerin analizine dayanarak, çoğu durumda bu öğeye özel önem verildiği ortaya çıktı. Tabii ki, bütçe kuruluşlarından değil, özel, kamu işlerinden bahsediyoruz. Bu maddeye gösterilen ilgi ve dikkatin nedenini öğrenirken kişinin işine yaklaşımının, kariyer düşüncesinin, yaratıcı olup olmamasının olumlu yanlarının bu bilgiyle doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedirler. Şüphesiz günümüzde pek çok gencin kendi uzmanlık alanlarında değil de farklı alanlarda

görece iyi bir gelir arayışının temel nedenlerinden biri de bu ekonomik fikirlerden, daha iyiye, daha fazla gelir elde etmeye yöneliktir. Bu da gençler için akılcı seçimin ne kadar önemli olduğunu, sürekli arayış içinde olduklarını bir kez daha kanıtlayan sosyolojik gerçeklerden biridir.

Sosyologlar ve ekonomistler tarafından son 50-60 yılda yapılan araştırmaların bir başka ilginç sonucu da şudur:

1. Daha geniş bir bakış açısına sahip bireylerin rasyonel seçimler yapma yeteneği her zaman başarılıdır. V. Praiten'in deyimiyle, «işletmedeki varlıkların kalitesi»nin kontrolünden değil, mantıksal düşünceyle hareket edenler, kamu talebi güdüsüdür. genellikle seçimleri başarılıdır." [4]. Elbette bu sadece bir seçim değil, alternatif seçimlerden sonra uygulama için bir mekanizmadır. Her zaman bir seçim yapan kişi, sonuçlardan yalnızca sorumludur.

2. Sınırlı seçenek hakkındaki görüşler. Verilerin teorisi ve kalitesi bu konuda önemli bir rol oynamaktadır. Bilgi için ödenen miktarın uygun olup olmadığı, gençler bir seçim yaptıktan sonra bir «post-factum» yani gerçekle karşı karşıya kaldıklarında bilinir. Bu, gençlerin alternatif olarak kaliteli bilgi almak için belirli bir miktar ödeme yapması gerektiği anlamına gelir. Ancak bu ön ödeme her zaman bu bilgilerin doğruluğuna tekabül etmez. Bu, dünya çapında son yıllarda İnternet üzerinden yapılan seçimlerin reklam yaptıkları için rasyonel olmayabileceği anlamına geliyor.

3. Rasyonel seçimler yapmanın bir başka sorunu da zaman eksikliği olabilir. Bu nedenle, yetişkinlerin aksine, gençler belirli psikolojik koşullar nedeniyle seçimlerini uzun süre düşünmezler. Özellikle alternatiflerden birini seçip diğerleri hakkında bilgi toplamaya ve analiz etmeye başlarlarsa, bir önceki seçime ayırdıkları malzeme ve zamanı boşa harcayabilirler.

Bu, rasyonel seçim sorunu, belirli bir yaştaki herkesin üzerinde yeterli kısıtlamalarla yürütüldüğü anlamına gelir; ancak her seçimden sonra «başarı» söz konusu değildir. Sosyolog M. Weber tarafından rasyonel seçim üzerine önerilen dört tür sınıflandırma, bu sınırlamaların nedenlerini ve sonuçlarını daha da netleştirir:

1. Sinnova - rasyonel seçimde doğru hedefi belirlemek. Ardından hedefe ulaşmak için özel yöntemler kullanarak hedefe ulaşmanın yollarınıulaşabilirsiniz.

2. Vertrationalitakt - İlkeler yoluyla bir hedefe ulaşmak. Ancak o zaman net ilke ve kurallarla rasyonel seçimler yaparak başarılı olabilirsiniz.

3. Duygusal - hedefe ulaşmak için hareket sistemini tanımak.

4. Geleneksel yön - eylemden sonra elde edilen başarıya odaklanmak.

Son seçenek - gelenek, rasyonel bir seçim için her yerde ve her zaman belirli bir karışıklık yaratır. Bu karışıklık basit bir örnekle açıklanabilir: Hiçbir gezgin veya turist Çin'de yemek çubuklarıyla yemek yemeyi öğrenemez ve aynısını Avrupa'da da yapamaz. Önemli olan Avrupa'da kaşık ve çatalı düzgün kullanabilmektir. Bu, kişinin belirli bir mutfak kültürünün tarihini öğrenerek her yere taşıdığı anlamına gelmez. İnsan nerede olduğunu gördüğünde ve ilk yediği sofrada kendisine sunulan sopaları, kaşıkları ve çatalları gördüğünde, süreci anlayacaktır. Elbette klasik bir muhafazakarsa ya da belirli bir kültüre özel bir sevgisi varsa, o zaman fazla seçenek yok; yani İngiltere'de bir Çin lokantası aramak ve orada yemek çubukları ile yemek aramak yeterlidir.

Bu tür örnekler, gençlerin doğru seçimler yaptığında geleneksel yönelimlerin çok sınırlı bir anlamda yapılabileceğini göstermektedir. Bu klasik, geleneksel, muhafazakar toplumların

dışında rasyonel bir seçim yapamayacaklarını anlamak demektir. Son yıllarda dünyanın birçok ülkesinde gençler bağımsız bir yaşam sürmek için 16-20 yaşlarında evlerini terk ediyorlar. Bu tür hızlı yerinden edilmeler, gelişmiş ülkelerdeki gençler arasında daha yaygın. Dolayısıyla ekonomik olarak bu kadar gelişmiş ülkelerde ne kadar insan özgürlüğü sorunu olursa olsun, gençler hala tüm potansiyellerini daha fazla gelir getirebilecek ülkelerde kullanmaya odaklanıyorlar. Bu alandaki gözlemlerimiz, özellikle internet üzerinden, dünyanın en iyi 10 ülkesinin genç vatandaşlarının genellikle bazı alanlarda uzman sıkıntısının olduğu gelişmekte olan ülkelerde çalışmayı tercih ettiğini gösteriyor. Azerbaycan tarihinin son 20-30 yılında, internette açık iş ilanları ve bu işler için gerekli şartlar, bilgiler ve ayrıca göçmenlik servisinin web sitesinde hangi ülkelerin vatandaşlarına sahip olduğu açıktır. Ülkemizde çalışma, oturma ve çalışma hakkı Petrol sanayiinde, lojistikte, yüksek teknolojide, tarımın bazı alanlarında, turizmde ve yabancıların hizmetleri gibi bazı işlerde faydalıdır.

Bir başka analize göre ülkemiz işgücü piyasasında ihtiyaç olan pozisyonlar uzun süre açık kalmaktadır. Yerel yükseköğrenimimizden mezun olan gençler bu açık pozisyonlara başvuramauyorlar. Bu nedenle üniversitelerimiz henüz gerekli kriterlere uygun nitelikli eleman yetiştirememektedir. Bu durumda yine pahalı, yabancı işgücüne ihtiyaç vardır, yani rasyonel seçim konusunda ülkede arz ve talep arasında çelişkiler vardır. Ayrıca zaman içinde gelişmiş ülkelerin de aynı yolu izlediğini belirtmek gerekir.

IV. Rasyonellik bireyseldir. Rasyonel seçim konusu toplumdaki tüm bireyler için geçerli değildir. Burada, her birey kendisi için seçim türüne karar verir. Bu, seçme özgürlüğü olmayan bazı gençlerin toplumdan veya sosyal ilişkilerden bağımsız olarak sosyal hayatın fenomenleri olduğu anlamına gelmez. Aksine, bireylerin seçimi toplumlar tarafından değil toplumlar içinde hareket etme eğilimindedir. T.Gobbs'un bu konuda ilginç bir tezi var. «Homo homini lupus est» - erkek erkeğe bir erkektir; yani herkes herkese karşı - o zaman üretim durur, çünkü üretilen mallara artık ihtiyaç yoktur; sonuç olarak kültür gelişmez; mal taşımaya, hatta su lojistiğine bile gerek yoktur. Zamanı doğru kullanmaya gerek yoktur. Sanat ve edebiyatın düşüşte olması ve kaos toplumların gelişimini durduruyor. Tüm bunların olmasını engellemek için bilim insanı dünyada mutlak gücü tercih eder; yani kurtuluş yolu olarak tüm dünyanın tek merkezden, aynı kanunlarla yönetilmesidir [1, s.118]. Ancak ulusların ve devletlerin tarihindeki sosyal fikirlerin incelenmesi, seçimin daha özgür, bağımsız seçim olma eğiliminde olduğunu, yani imparatorlukların hiçbir zaman başlangıçta olduğu gibi halkları yönetemediklerini gösteriyor. Her imparatorluğun çöküş nedenlerinin temelinde, işgal altındaki halkların ve toplumların kurtuluş ve bağımsızlık savaşlarının başlangıcı vardır.

5. Tanımlayıcı yön. Politik rekabet ortamında ekonomik değişimin daha iyi sonuçlar verdiği fikri, gençlerin seçiminde halkla ilişkilerin sağlıklı rekabeti bağlamında da ağrısız, nispeten pürüzsüz ve olumlu olabilir.

Ancak dünyanın bazı ülkelerinde bu süreci izlemek ve analiz etmek için bazı bilimsel dergilerin yayınlanmasına ek olarak, kamu tercihi teorisinin incelenmesi için özel bilim merkezleri bulunmaktadır. Bilimsel dergiler arasında The Cato Journal, Constitutional Political Economy, Journal of Public Finance and Public Choice ve Public Choice yer alır. Uzun yıllardır sorun üzerinde çalışan bilim merkezleri arasında dünyada en çok bilinen ve kabul gören analizler şunlardır: “Kamu Tercihi Araştırma Merkezi; Avrupa Kamu Tercihi Derneği; George Mason Üniversitesi'nde James M. Buchanan Politik Ekonomi Merkezi; Japonya Kamu Tercihi Derneği; Kamu Tercihi Derneği adında özel bir organizasyon var. Diğer kuruluşlar arasında

Dünya Ekonomik Özgürlük Örgütü, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, Cato Enstitüsü (ABD), Locke Enstitüsü, Geçiş Ekonomisi Enstitüsü ve Birleşmiş Milletler Sosyo-Ekonomi Departmanı İstatistik Bölümü bulunmaktadır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü sorunu kısmen araştırıyor.

Sonuç. Dolayısıyla gençlerin kamu tercihi sorununu çözmek için kullanabilecekleri aracın çok fazla alternatifi yoktu. Burada kişisel kazançla karşılaştırmak daha doğru olabilir. Özel kâr, «saf özel mal» ile ilgili bir iştir: yani, herkes, herhangi bir zamanda ve herhangi bir nedenle, kendi çıkarları doğrultusunda bir şeyler alıp satabilir. Aksine gençlerin kamu yararına yaptıkları işleri satmaları veya satın almaları mümkün değildir. Sürecin bir diğer özelliği de gençlerin bu tercihinden herkesin faydalanabilmesidir. Örneğin, İkinci Karabağ Savaşı'na gençlerin katılımı sonucu Azerbaycan'a dönen topraklarımız tüm halkımıza aittir veya bazı gençlerin Hirkan ormanlarında ormansızlaşmayı önlemek için Ekoloji Bakanlığı'na başvurması sonucunda Güney bölgemizde ve genel olarak Güney Kafkasya'da herkesin kullanabileceği bir kamu tercihi ile ilgili bir çalışma olarak toplum tarafından olumlu değerlendirilmiştir. Bunun gibi birçok örnek var.

KAYNAKÇA

(Kitap Örneği)

1. Гайден, Р.А., Давыдов, Ю.Н., *История и рациональность.* М., «Политиздат», 1991.

2. Маргенштейн,О., Нейман, Дж. Фон., *Теория игр и экономическое поведение,* М., «Нига по требованию», 2012, 708 s.

3. Gareto, V., *Traite de sosiologie generale,* Lausalle, 1917.

4. Pareto, V., *Praite, sosyolog General Lozan,* 1917.

(Makale Örneği)

5. Саймон, Г.Л., *Рациональность как процесс и продукт мышления* // THESİS, 1993, №3, s.16-38

MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİNDE YOKSULLUK ve EĞİTİM

PINAR DEMİR ŞAHİN

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Hizmet ABD.

Yüksek lisans Öğrencisi. ORCİD ID: **0000-0001-5702-7309.**

ÖZET

Türkiye ve dünyada, yoksul kesimin önemli bir geçim kaynağı olan mevsimlik tarım işçiliği; sosyal güvencesiz, düşük ücretle kayıtsız çalışma, kötü ve sağlıksız barınma koşulları ile yürütülmektedir. Yoksulluğun ve bu çalışma koşullarının eğitime olan kötü etkisi (zorunlu göç sebebiyle okula geç başlayıp, erken ayrılma) mevsimlik tarım işçilerinin çocuklarını eğitimden soğutmaktadır. Zorlu çalışma koşullarından ve yoksulluktan sıyrılmanın tek koşulunun eğitim olduğu düşünülmektedir. Mevsimlik tarım işçiliği zorlu bir süreç olduğundan okuldan ve dolayısı ile eğitimden uzaklaşma ile kısır döngü devam etmektedir. Eğitim görmeyen çocuklar, büyüyüp yetişkin olduğunda mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmaktan başka bir şey bilmediği ve yapmadığı için aynı işte çalışmaya devam edecek, evlenip çocuk sahibi olduklarında da aynı kısır döngü devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Mevsimlik Tarım İşçileri, Tarım İşçiliği, Çocuk İşçi, Eğitim.

POVERTY AND EDUCATION OF SEASONAL AGRICULTURAL WORKERS

ABSTRACT

Seasonal agricultural work, which is an important livelihood of the poor in Turkey and in the world; It is carried out with no social services, unregistered work with limited wages, bad and unhealthy accommodation. The negative impact of poverty and the study of this study on education (late education due to forced migration, early education) is seeing the children of seasonal workers out of education. An educated family of one person, freed from hard work and education. Seasonal agriculture continues in a barren condition due to a difficult course and therefore education. The children of education will continue to grow up and mature at the same time and do something other than working as a seasonal seasonal agricultural worker, the same decision will be made in the one who gets married.

Keywords: Agriculture, Seasonal Agricultural Workers, Agricultural Labour, Child Labor, Education.

1. GİRİŞ

Çalışmada amaç; mevsimlik tarım işçisi ailelerin yanında zorunlu olarak göç etmek zorunda kalan çocuklarının bu zorunlu göçün eğitim hayatlarına olan etkisini ve bunun yanında elverişsiz barınma koşullarının sağlıklarına olan etkisini incelemektir. Çalışma ile ülkemizde ve dünyada tarım işçiliği konusunda yaşanan sorunların benzerlikleri incelenmeye çalışılacaktır. Toplumsal birçok sorunu içinde barındıran tarım işçiliği ülkemizde ve dünyada çözüm bekleyen önemli problemlerden birisidir. Özellikle mevsimlik tarım işçisi olan ailelerin çocukları bu anlamda önemli sorunlar yaşamaktadır. Aileleri ile yaşadıkları bölgeden geçici de olsa göç etmek zorunda kalan çocuklar özellikle eğitim hayatından uzaklaşır ve kötü, sağlıksız koşullarda çalışıp, derme çatma alanlarda yaşamlarını sürdürerek sağlık sorunları yaşamalarına sebep olur (Lordoğlu &Etiler:2014; Yiğit & diğ.:2018).

Mevsimlik tarım işçileri dünyanın her yerinde; yoksulluğun vermiş olduğu mecburiyetlerle bütün aile fertleri ile birlikte, zorlu şartlar altında ve düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalan bir gruptur. Zorlu hava koşullarında; kışın ayazında, yazın sıcağında anne-babası ile birlikte tarlada çalışmak zorunda kalan, yaşı çok küçük olanlar ise çadır ya da barakalarda veya tarlada annesinin sırtında yaşama tutunmaya çalışan bebeklerdir. Yoksulluğun vermiş olduğu çaresizliklerle yaşadıkları köyden ya da şehirden kilometrelerce uzaktaki tarımsal işlerde çalışmak üzere gitmek zorunda olan mevsimlik tarım işçileri çocuklarını uzun süre (6-7 ay) bırakacak kimseleri olmadığından onları da birlikte götürmek zorunda kalmaktadırlar. Onlar da tarlada çalışıp ailesine destek olmaktadırlar Dezavantajlı bir grupta olan bu çocuklar sağlıksız koşullarda yaşamakta ve eğitim hakkından yoksun kalmaktadırlar. Olumsuz hayat ve çalışma şartları altında hiçbir sağlık güvencesi olmadan ve çok düşük ücretlerle çalışmak zorunda olan mevsimlik tarım işçileri ile ilgili alan yazında ulusal ve uluslararası birçok çalışma yapılmıştır. İlgili çalışmalarda, olumsuz koşullar altında çocukların nasıl etkilendiklerinin yanında; 6-7 ayı bulan zorunlu mevsimlik göçte yaşadıkları yemek, barınma, beslenme, sağlık, yoksulluk ve eğitim gibi sosyal haklardan eksik faydalanma ya da hiç faydalanamama gibi olumsuzluklarda yer bulmuştur (Henderson: 2005; Kaya: 2015; Şen ve Altın: 2018; Uysal & diğ.: 2016; Gülçubuk: 2012; Yiğit & diğ.:2018).

Mevsimlik tarım işçilerinin ilköğretim çağındaki çocuklarının başlıca eğitim sorunlarının veli, öğretmen, rehber öğretmen ve ilgili yönetici görüşleri doğrultusunda belirlenmesi amacıyla yürütülen çalışmada; eğitime devam konusunda alınan önlemlere rağmen tarımda çocuk işçiliğinin devam ettiğini gösteren sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca eğitim sorunlarını tespit etme ve bu sorunlara bulunan çözümlerin etkin bir şekilde uygulanamadığı tespit edilmiştir. Çocukların tarım işçiliğinde çalışma zorunluluğu sebebiyle eğitime geç

başlayıp, erken ayrılmak zorunda kalması okula uyum sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra yorgunluk, yoksulluk gibi etkenlerde adaptasyon sürecini etkilemektedir (Uysal & diğ. :2016). Kendilerine ait toprakları olmayan ve geçimini mevsimlik tarım işçiliğinden kazanan insanlar, mevsimlik tarım işçiliğinden başka işle uğraşmamış oldukları için sağlıksız barınma koşullarında ve düşük ücretlerle çalışmaktadırlar (Saraç: 2021; Yiğit & diğ.:2018).

2. KAMU POLİTİKALARI VE UYGULAMALAR

"182 No'lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi (İLO,2015)" Madde 7 de; zor koşullarda çalışmak zorunda kalan ya da zorlanan çocuk işçiliğinin önlenmesinde eğitimin önemine dikkat çekmiştir. Çocukları Zor koşullardaki çocuk işçiliğinden uzaklaştırmak amacıyla temel eğitim hakkına her çocuğun ücretsiz ulaşmasını sağlanması gerekmektedir.

"24.03.2010 tarih ve 2010/6 sayılı Başbakanlık Genelgesi" ile işçilerin zorunlu eğitim kapsamına giren yaş grubundaki çocuklarının eğitimlerine devam etmeleri için yaşadıkları şehirlerde veya mevsimlik göç ettikleri şehirlerde kendilerine uygun olan eğitim şeklini seçme konusunda esnek tedbirler alınmaktadır. Yatılı İlköğretim Bölge Okullarına misafir öğrenci olarak kayıt yapabilme ya da taşımalı eğitim tercih etme veya mobil eğitim gibi çocukların okula devam etmesi için özendirici tedbirler uygulanmaktadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından karşılanması planlanan; eğitim giderleri, kırtasiye, giyim vs. ile aileleri özendirici tedbirler alınmaktadır (Uysal & diğ. :2016; Yiğit & diğ.:2018).

Mevsimlik tarım işçilerinin geçici olarak kurup yaşadıkları çadırlar, herhangi bir doğal afet durumunda (yağmur ve dolayısıyla sel felaketi) işlevini yitirmektedir. Bu durumda işçiler "barınma", "sağlık sorunu", "iş ve gelir kaybı", "Eğitim sorunları" ve "psikolojik" sorunlar yaşamaktadırlar. Kalkınma Atölyesi (2020) de yapılan vaka incelemesinde yaşanan sıkıntılar derinlemesine incelenmiş gerekli çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

Adrese kayıt sistemi ile okul çağına gelmiş çocukların tespiti yapılmak istense de bazı engeller yaşanmaktadır. Örneğin 7-8 ay mevsimlik göç veren bir yerleşim yerinde okul çağına gelmiş çocukların tespiti ve izlenmesi güçtür. Ancak mevsimlik göç alan bir yerleşim yerindeki eğitimcilerin büyük özverisiyle okul çağındaki çocukların taraması, tespiti ve okula kayıt olup devamlarındaki süreklilik öğrenmen ve yöneticilerin iknaları sayesinde olumlu sonuçlar alınmaktadır (Uysal & diğ.:2016).

Karadeniz Bölgesine fındık toplamak amacıyla gelen mevsimlik tarım işçilerinin çocuklarını etkileyen sorunları iki başlık altında incelemiştir. Birincisi küçük yaşta çalışmaya başlamalarından dolayı bedensel, zihinsel ve akademik başarılarına olan olumsuz etkisi, diğeri

ise çocukların ağır iş kollarında, sağlıksız ve olumsuz şartlarda çalışması olarak ifade edilmiştir. Eğitim hayatları kesintiye uğrayan çocuk tarım işçileri bu durumdan olumsuz etkilenmekte ve eğitimden uzaklaşmaktadırlar (Lordoğlu & Etiler; 2014).

Şartlı eğitim desteği ile ailelere çocuklarını okula kayıt etme şartı ile maddi destek sağlanmaktadır. Desteğin olumlu yanları gözlense de olumsuz yanları da ortaya çıktığı belirlenmiştir. Örneğin çocukları okula kayıt ettirip maddi desteği aldıktan sonra çocuğun okula devamı konusunda gerekli hassasiyeti göstermemeleri olarak belirtilmiştir. Yapılan yardımın aileleri "tembelliğe ve dilenciliğe" sevk ettiği ve ailelerin çadır alanındaki yetkilileri birer "yardım kaynağı" olarak gördükleri ortaya çıkmıştır. Mevsimlik tarım işçileri gibi sosyoekonomik yönden dezavantajlı grupta olan bireyler için oldukça destekleyici ve özendirici olan bu yardımların eksik ya da kısıtlı yönleri olduğu vurgulanmasına rağmen öğrencilerin okula devam konusunda teşvik ettiği ifade edilmiştir (Uysal & diğ. :2016).

Uysal & diğ. (2016); Manisa'da mevsimlik tarım işçileri oldukça dağınık biçimde konakladıkları için Manisa da taşımalı eğitim yapılmaktadır. Ordu ve Ankara Polatlı'da ise dağınık yerleşim olmadığı için çadır okul uygulaması bulunmaktadır.

> 4857 Sayılı İş Kanunu, 10.06.2003 tarihinde yürürlüğe giren ve iş hayatını düzenleyen bir kanundur. İş Kanunu kapsamına 50 ve üzeri tarım işçisi çalıştıran işyerleri bu Kanun kapsamına alınmıştır. 24 Mart 2010 tarihli Resmî Gazetede "Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Hakkında Başbakanlık Genelgesi": Mevsimlik tarım işçilerinin gidecekleri bölgelere ulaşmalarında, barınmalarında, çocukların eğitimlerinde alınacak önlemleri ilgilendiren düzenlemeler yapmakta, merkezi ve yerel idarelere özel birtakım sorunluluklar ve görevler yüklemektedir (Yavuz:2019).

3. MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİ: ÇALIŞMA YAŞAMI, GÖÇ VE EĞİTİM

Mevsimlik tarım işçilerinin çocuklarının eğitim sorunsalı; yoğun olarak göç veren ve göç alan illeri kapsayacak şekilde ve bir bütün olarak çözümlenmesi gerekmektedir. Yoksulluk kıskacında ezilmekte olan çocukların göç ettikleri yerde temel sosyal hakları olan sağlıklı beslenmeden uzak, uygun olmayan barınma ortamları, temiz içme suyuna ulaşımda sıkıntı, sağlık güvencesiz yaşama, eğitim imkânlarından sınırlı yararlanma, ders çalışacak uygun bir ortamın yokluğu sorunlarıyla başa çıkmak zorunda kalmaktadırlar. Zorlu göç yaşamının sıkıntılarını yaşayan mevsimlik tarım işçisi çocukları doğdukları yerlerde de yoksulluktan dolayı benzer birçok sorunu yaşamaktadırlar (Uysal & diğ.:2016).

Tarlada çalışanlara yemek yapmaktan sorumlu 16 yaşındaki Zeynep ise yaşadıklarını şöyle ifade etmiş: "Tarlada çalışmıyorum. Çadırda kalıyoruz. Güneşin altında, çok sıcakta ekmek açıyoruz. 16 yaşımdayım. Havalar çok sıcak yaşam çok zor. Okula gitmiyorum. Bitirdim. Zaten ortayı bitirdikten sonra okul yok bize. Yaşamımız zor olduğu için okumuyoruz. Mecburen çalışmak zorundayız" (Euronews:2020).

Mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan ailelerin okul çağındaki çocukların eğitim sorunlarını inceleyen Dilekçi (2020); 15 öğrenci ile yaptığı görüşme sonucunda, çocukların ailelerinden akademik anlamda destek almadıklarını ve bu öğrencilerin çoğunluğunun kız öğrenciler olduğunu tespit etmiştir. Mevsimlik zorunlu göç sebebiyle okuldan devamsız kalan ve yer değiştiren öğrencilerin okula olan ilgilerinin azaldığı belirlenmiştir. Maddi desteklerle sorunların çözüleceğini düşünen öğrenciler; genel olarak okulu sevmediklerini belirtmişlerdir. Bu öğrencilere yönelik yapılan telafi eğitimlerinin yeterli olmadığı sonucuna ulaşılan çalışmada; Eğitimi seven öğrenciler ise tüm sorunlarının eğitimle çözüleceğine inandıklarını belirtmişlerdir.

Yoğun göç veren illerde ve göç alan illerde tarım işçilerinin yoğun olduğu yerleşim yerlerinde sadece bu çocukların devam edebileceği, deyim yerindeyse 'tam teşekküllü okulların' açılması etkili bir çözüm olabilir. Yalnızca eğitim verilen yer anlamında değil, yukarıda sayılan tüm yoksunlukların giderilebileceği bir mekân olacak bu okullar, diğerlerinden farklı olarak "artı okullar" olmalıdır. Elbette bu okul, sabah ilk zille başlayan ve dersler bitince öğrencilerin terk ettikleri bir yer olmayacaktır. Tam tersine, çocukların gelişimlerinin sağlıklı olması için beslenme desteğinin verildiği (öğle ve akşam yemeklerinin hazırlandığı), sık sık sağlık taramalarından geçirildiği, oyun alanlarının (ve diğer sosyal etkinliklerin) bulunduğu, mevcut müfredat yanında, okul saatleri dışında öğrencilerin geçmişten kaynaklı eğitim eksikliklerinin giderileceği etütlerin düzenleneceği, öğrenci kayıt ve devamlarının özel olarak izlenildiği bir kurum olmalıdır. Zira dikey toplumsal hareketlilik şansı hemen hemen yok denecek kadar az olan ve yoksulluk kısır döngüsü içinde çırpınan bu çocukların geleceklerinin ebeveynlerinkinden farklı olması için nitelikli bir eğitim ön şarttır. Aksi takdirde araştırmamız da gösteriyor ki taşımalı eğitim ya da geçici çadır sınıflar meselenin çözümüne kökten bir katkı sunmamaktadır (Uysal & diğ.:2016).

Elif 11 yaşında bir çocuk. Mahallede sırtında kardeşini gezdiriyor, en fazla 8 yaşında görünüyor, onun da ailesi pancar çapalama zamanını bekleyen mevsimlik tarım işçisi ailelerden biri. Elif'e okula gidip gitmediğini sorduk. Gitmediğini söyledi. Nedenini

sorduğumuzda; "Okula devam edemediğim için okuyamıyorum, her sene birden başlatıyorlar, ben de gitmiyorum'. Neden hep birinci sınıftan başlatıyorlar? Zaten 2-3 ay gidiyorum, biraz okuma öğreniyorum, sonra 6,7 ayda unutuyorum, öğretmen de yeniden birden başlatıyor. Zaten büyüdüm, birler küçücük, ayıp benim onlarla okumam, bana gülerler, kardeşlerime bakıyorum işte. Hem ayıptır bizde, koca kız okula mı gider' yanıtı kız çocuklarının yaşadıkları eğitim sorununu özetlemektedir (Şimşek:2009).

İbrahim Halil 12 yaşında bir çocuk. "Biz Mayıs'ta işe gidiyoruz. Denizli'de pamuk çapası yapıyoruz. Pamuk çapası iki – iki buçuk ay sürüyor. Ama orda yaşama beslenme barınma koşulları çok zor. Örneğin yemek yemek için bazen saatlerce yemeğin ateşte pişmesini bekliyoruz. Hele de hava yağışlı veya rüzgârlı olursa Çok zor oluyor. Temmuz ayının sonunda Afyon'un Ekinova köyüne salatalık toplamaya gidiyoruz. Orda 20 gün kadar koyun dışında çadır kuruyoruz. Suyumuzu iki kilometreden kola şişeleri veya kovalarla taşıyoruz. Orada da isimiz 3 ayda bitiyor. Biz ordayken okul başlıyor ve ben çok üzülüyorum. Okula gelemediğim için bir kere yatılılık ve bursluluk sınavına girdim, 5. sınıfta ama kazanamadım, sınavlarımın sonucunu bile alamadım. Ekimin sonunda tekrar Denizli'ye pamuk toplamaya geliyoruz, orda sabahın 5'inde kalkıp gün batana kadar pamuk topluyoruz. Ama bazen çok pamuk toplamadığımız için bizi dövüyorlar. Sonra aralık ayında Urfa'ya dönüyoruz. Geldiğimde 1.inci yazılıların hepsi bitmiş ve ben de karnede ister istemez zayıf getiriyorum. Onlar suç bizdeymiş gibi bize kızıyorlar. Zaten SBS falan bizim için değil. Sınavlar olduğunda biz çoktan işe gitmiş oluyoruz. Çok üzülüyorum." (Şimşek:2009)

Adana Ovası Su Taşkınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Çocuklarına Etkileri Vaka Analizi "Yağmur, Çamur ve Çıplak Ayaklar Vaka Analizi", Adana Ovası'ndaki çadırlarda barınan mevsimlik tarım işçilerinin, 2019 Aralık ayında meydana gelen sel felaketinin; çadır kentlerde yaşayan işçilerin hayatlarını, çalışma şartlarını ve duygularını nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Sel felaketinin yaşandığı bölgede tarım işçileriyle yapılan vaka analizi incelemesi dört bölümde aktarılmıştır:

- ✓ Sel felaketinin nasıl olduğu ve mevsimlik tarım işçileri üzerindeki etkileri,
- ✓ Sel felaketine neden olan altyapı sorunları, yerel yönetimin işleyişine dair sorunlar ve tarım işçilerinin yaşadığı sıkıntılar ve bu sıkıntılarla nasıl baş edebildikleri
- ✓ Vaka analizi incelemesi
- ✓ Olası bir sel felaketinin ya da doğal afetin mevsimlik tarım işçilerine ve çocuklarına verecek zararı en aza indirmek için alınacak önlemler (İznebioğlu & diğ. :2020).

Mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan 15 yaşından büyük 26 kişi ile derinlemesine görüşme yapılan başka bir çalışmada ise; İşçiler: İş sağlığı ve güvenliğine önem vermeyen işverenlerle, sosyal güvencesiz, iş garantisiz ve güvenli olmayan ulaşım şartları ile çalışmaktadırlar. Barınma alanlarının yaşamaya elverişli olmaması, sosyal dışlanma yaşamaları, çocuklarının eğitim imkânlarından yeteri kadar faydalanamamaları ve tarım işinde de çalıştırılmaları, sağlıksız beslenme ve kadınların tarım işlerinde düşük ücretle çalıştırılmalarının yanı sıra barınma alanlarında da çalışmaları (yemek, çamaşır vs.) mevsimlik tarım işçileri ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen verilerdir. "*Ulaşım, barınma, ücretlendirme, sosyal güvenlik konularında işçilerin mağduriyetinin giderilmesi için, işçilerle birlikte tarım aracıları ve işverenin görüşleri alınarak yaşamlarının iyileştirilmesine yönelik önlemler alınmalı ve bu konuda kamunun, yerel yönetimlerin mali desteği sağlanmalıdır*" (Kaya & Özgülnar: 2016).

Yapılan bir başka çalışmada ise; mevsimlik tarım işçilerinde eğitim seviyesinin kadınların erkeklere oranla çok daha düşük olduğu, çalışılan işe göre çalışma yaşının 7'ye kadar düştüğü gözlenmiştir. Örneklem grubundaki mevsimlik tarım işçilerinin bölgede uzun yıllar mevsimlik olarak gelip gittikten sonra bölgeye alışıp yerleştiklerini; yerleşen işçilerin doğum yerlerinin büyük çoğunluğunu Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinden oldukları belirtilmiştir. Görüşme yapılan kişilerin çok çocuklu aile yapısına sahip oldukları ve göç ettikleri bölgede kiralık evde ya da kendi mülklerinde kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Mevsimlik tarım işçilerinin barınma sorunları ortadan kalkıp yerleşik olsalar dahi çocuklarının eğitimden her şekilde uzak kalmalarına ya da ara vermelerine bir çözüm bulunamamaktadır (Şen &Altın:2018).

> "Mevsimlik olarak çalışan 9 çocuk sahibi 52 yaşındaki kadın görüşmeci çalışma mecburiyetinden dolayı çocuklarının okullarından geri kalmaları durumunu şu şekilde ifade etmektedir: "Dokuz tane çocuğum var. 3 tane çocuğum başka işlerde çalışıyor. Şimdi 6 tane çocuğum burada çalışıyor. Onlardan sadece 1 kız çocuğum okuyor. Onu çapaya getirdik. Bu ay (Mayıs ayı) Polatlı'dan öğretmenler geldiler çocukların kayıtları için çocukların isimlerini aldılar. Eylül ayında çadır okul için. Nisan ve mayıs ayında çadır okul açılmıyor. Kızımı buraya getirmek için öğretmeninden izin aldım. Bana götürme kızın çalışkandır dedi. Bende dedim durumuz kötüdür. Mecburuz o da bir şey diyemedi. Zaten biz buraya geliyoruz kızım okulda kalsa bakacak kimse yok. Yatılı okula göndermem çünkü kızdır, başına bir şey gelir. Şimdi çadır okul açılsaydı kızımı okula gönderirdim. Bende istemem okulundan geri kalsın ama imkânımız yok" (Şen &Altın:2018).

Mevsimlik tarım işçilerinin konu edildiği başka bir çalışmada ise; çocukların mevsimlik göç sebebiyle eğitimlerini yarıda bırakmalarının olumsuz yönlerine değinirken sağlıksız koşullardaki çalışma ve yaşam şeklinin çocuk sağlığı açısından risk teşkil ettiği yönündedir. Mevsimlik tarım işinde çalışan ailelerin çocuklarının önemli bir kesiminin ilkokuldan sonra eğitim hayatına devam etmediği sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim hayatlarının yoksulluk ve kısıtlı imkânlar sebebiyle sona ermesi mevsimlik tarım işinde çalışan çocukların ileride de bu mesleği yapmak zorunda bırakmaktadır (Lordoğlu &Etiler:2014).

Mevsimlik tarım işçilerinin bu iş kolunu seçme sebeplerinin anlatılmaya çalışıldığı çalışmada ise; işçilerin köyde kendilerine ait toprakları olmadığını, büyük toprağı olan kişilerin kendi deyimleriyle "Ağaların" topraklarında "maraba" olarak çalıştıklarını ifade eden bireyler, mevsimlik tarım işçiliği ile "marabalıktan" kurtulduklarını ifade etmişlerdir. "*Burası varoş mahallesi. Tarlası, takımı olmayan kesim, zamanında ağaların zulmüne uğramışlar. Ne yapsınlar şehre göç etmekten başka. Civardaki tüm ilçelerden, köylerden gelenlerin hepsi burada toplanmış. Eskiden ağalara marabalık yapanlar şimdi kendi kendilerinin "ağası" olmuşlar. Marabalık, artık işçiliğe dönüştüğü için burada kimse geçmiş yaşamlarındaki hallerini pek konuşmazlar (Erkek, yaşını belirtmedi, Hayati Harrani Mahallesi)" (*Arslan & Şengül: 2021).

> "Sosyal dışlanmanın yurttaşlık statüsünü aşındıran etkisi, mevsimlik tarım işçilerinin kendi ülkeleri olan Türkiye'de mülteci konumuna doğru sürüklenmiş olduğunu göstermektedir. Karataş'ta görüştüğümüz işçiler yıllardır mevsimlik tarım işçisi olarak kötü koşullarda yaşamlarını sürdüklerini ifade ederek devletin Suriyelilere kendilerinden daha çok yardım ettiğini dile getirmiştirler. Bir işçi; "Devlet Suriyelilere kamplar kuruyor bazılarına ücret bağlıyor ama bizi yıllardır görmüyor." (F.Y, yaş 32) söylemi sosyal dışlanmanın ciddiyetini gözler önüne sermektedir" (Baş:2019).

Kaliforniya'daki Meksikalı geçici tarım işçilerinin çocuklarının günlük yaşamlarını ve geleceğe yönelik hayallerini anlattığı röportajlar ve şiirler içeren kitapta ise: 9-18 yaş arası çocuk ve ergenlerle yapılan 9 görüşmede, çilek tarlalarında geçirilen uzun çalışma saatleri, sürekli bir yerden bir yere ve okuldan okula taşınmayı, kötü barınma koşullarını, evsiz olmanın getirdiği zorlukları kişisel deneyim olarak onların ifadeleriyle dile getiriliyor. İspanyolca konuşan Meksikalı Kızılderili, Meksikalı ailenin güçlü aile değerlerinden ve bağlarından, ailelerinden uzakta yaşayan ve çalışan gençlerin deneyimleri, genç annelik ve azim yoluyla eğitim başarısından bahsedilmektedir. Eğitim: sürekli olarak tarlalardan çıkmanın ve daha iyi

bir yaşama ulaşmanın yolu olarak görülmekte olduğu ifade edilmiştir. Yo Puedo gibi göçmen eğitim programlarındaki deneyimler anlatılmaktadır (Atkin:1993).

North Queensland ilkokulunda eğitim gören mevsimlik tarım işçilerinin çocuklarının sosyal ve sözel iletişimleri incelenmiştir (Henderson: 2005). Kış hasadı için 2 yıldan bu yana bölgeye gelen 6 mevsimlik tarım işçisi çocuklarının, okuryazarlık ve akademik becerileri ile ilgili aileler ve öğretmenlerle görüşme sağlanmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmenlerin mevsimlik tarım işçilerinin çocukları hakkındaki düşüncelerinin olumsuz olduğu tespit edilmiş. Mevsimlik tarım işçisi çocuklarının ve ailelerinin yaşam tarzının sosyal anlamda eksik ve yetersiz olduğunu ifade eden öğretmenler, bu yaşam tarzının çocukların akademik hayatlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtilmiş. Düşük sosyo-ekonomik statüye sahip mevsimlik tarım işçileri, çocukların yaşadığı zorluklardan da sorumlu tutulmuşlardır. Düşük sosyoekonomik statüye sahip olana mevsimlik tarım işçilerine olan olumsuz bakış açısı ve öğretmenin ifadeleri birbirini destekler niteliktedir. Mevsimlik tarım işçilerinin geçici de olsa çalışmaya geldikleri kente ayak uydurmak için ve eğitimi yaşam tarzı ile dengelemeye çalışmışlardır. Çocukların akademik hayatlarının olumsuz etkilenmesine engel olmak için ellerinden geleni yapmaları gerekmektedir. Burada öğretmenin bu çocuklara olan olumsuz düşüncelerden sıyrılıp, çocukların akademik becerilerinin arttırılması ve bu başarının devamının getirilmesi için duyarlı ve esnek bir eğitime geçmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Euronews'in, Lighthouse Reports, Der Spiegel ve Mediapart ile yaptığı ortak araştırmada, Avrupa birçok şehrindeki çiftlik çalışanlarıyla görüşme yapmış; kötü çalışma koşullarının, barınma şartlarının elverişsizliğine değinen mevsimlik tarım işçilerinin yaşadığı durum şu şekilde ifade ediliyor: "*Almanya Yeşiller Avrupa Parlamentosu Üyesi Daniel Freund, "Şu an hayvanlara, çiftliklerimizde çalışan bazı işçilerden daha iyi koruma sağladığımız çılgın bir durumdayız" şeklinde konuşuyor. Ödenmeyen ücretlerinden, korkunç bir baskı altında çok az su ve korumayla, bazen yorgunluktan bayılarak ya da istifra ederek çalıştıklarından şikâyet ettiler. Bize zorlu konaklama koşullarını gösterdiler ve maruz kaldıkları fiziki, sözlü ve hatta cinsel istismarı anlattılar" (Euronews:2020).*

Avrupa'nın sayılı sebze-meyve üreticisi ülkelerinden olan İspanya'da "kızıl altın" olarak ta bilinen çilek üretimi de oldukça fazla, ancak üretim işinde çalışan tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları da bir Avrupa ülkesine yakışmayacak durumda olduğunu gözler önüne sermekte olduğu ifade edilmektedir (Euronews:2020).

Amerika'nın Georgia eyaletinde 1993'ten beri uygulamada olan, Çiftlik İşçisi Aile Sağlığı Programı (FWFHP) adlı proje ile göçmen ve mevsimlik tarım işçilerine sağlık hizmeti

sunulmaktadır. 2010 yılında Jackie takma adlı orta yaşlı, beyaz bir kadın olan ve çiftlikte çalışan işçilerle uzun yıllardır ilgilenen sağlık müdürü ile yapılan derinlemesine görüşmelerden oluşan çalışma sonuçlarından bahsedilmiştir. Jackie'nin ifadelerine göre, göçmen çiftlik işçisi ailelerin bir kreş bularak çocuklarını kaydetmeleri için çok şanslı olmaları gerekiyor. Çünkü kreşlerde iki dil bilen çok az personel olduğunu bu sorun yüzünden ailelerle iletişimde sıkıntılar yaşandığını ifade etmektedir. Ayrıca kreşlerin gelir düzeyi iyi olan çocukları almalarındaki amaçlarının parasal akışın garanti olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Mahsul veriminin öngörülemeyen çevresel faktörlere bağlı olduğu tarımsal işlerde, doğal afetler, don, sel vs. mevsimlik tarım işçilerini yer değiştirmeye zorlayabilmekte buda tarım işçileri için ekonomik istikrarsızlığa yol açmaktadır. İşveren herhangi bir doğal afette devletten yardım alırken mevsimlik tarım işçisinin görünmezliği dolayısıyla işsiz ve parasız kalmaktadır. "*Tarım işçileri, işsizlik ödeneği almadıkları için geçimlerini sağlamak için hasadın insafına kalmış durumda. Jackie'ye göre, mahsulün başarısız olması durumunda, H-2A tarım işçileri federal hükümetten yer değiştirme parası veya afet yardımı almazken, çiftçiler için mahsul sigortası var."* (Kari & diğ. :2012).

Jackie'nin anlatıları, göçmen tarım işçileri arasında sağlık hizmetlerine erişim eksikliğinin altını çiziyor. Anlattığı gibi, arabasında yaşayan göçmen bir çiftlik işçisi sürekli sarhoş görünüyordu. Çevrede yaşayan insanlar onun sarhoş davranışlarından şikâyet etti ve bu yüzden Jackie araştırmaya gitti. Adamın hiç içmediğini fark etti. Onu bir doktora göndermek için para buldu ve beynine baskı uygulayan ve onu sarhoş gibi gösteren bir beyin tümörü olduğu keşfedildi. Tümör ameliyat edilebilir durumdaydı ve çıkarıldıktan sonra adamın zihinsel durumu tamamen düzeldi. Bu beyin tümörünün geç teşhisi, bakıma erişim eksikliğinden kaynaklandı. Tedavi edilebilir durumların gecikmiş teşhisi, sağlık sistemi üzerinde artan bir yükün yanı sıra bireylerin ve ailelerin gereksiz yere acı çekmesine neden olur (Kari&diğerleri:2012).

4. SONUÇ

Mevsimlik tarım işçiliği ile ilgili yapılan birçok çalışmadan elde edilen sonuçlarda, bu iş türünün yoksulluktan yapıldığı ifade edilmektedir. Yaşadığı yerde küçükte olsa kendine ait toprağı mülkü olmayan yoksul insanlar ya orada yaşamaya devam edip toprağı olan insanlara (ağalar) karın tokluğuna çalışmayı (marabalık yapmayı) seçecekler ya da mevsimlik tarım işçisi olup en iyi bildiği işi belirli ücret karşılığında yapmayı tercih edecekler. Buradaki çalışma koşulları da her ne kadar kötü olsa da "kötünün iyisi" olarak mevsimlik tarım işçisi olmaya devam etmektedirler (Arslan & Şengül:2021).

Mevsimlik tarım işçilerinin ve dolayısıyla çocuklarının yaşadığı ve çözülmesi gereken sorunları özetlememiz gerekirse:

- Sağlıksız koşullarda çalıştırılmaması,
- Sağlıklı beslenme koşullarının sağlanması,
- Sağlıklı koşullarda barınma ihtiyacının karşılanması,
- Çocukların kesintisiz eğitim alma hakkına sahip olması,
- Okul çağındaki çocukların hiçbir şekilde çalıştırılmaması,
- Eşit işe eşit ücret verilmesi,

Çalışma koşullarının iyileştirilmesi, barınma yerlerinin insani şartlarda düzeltilmesi, emeklerinin karşılığını alabilmeleri, ulaşım sıkıntılarının giderilmesi, eğitim ve sağlık imkanlarından yararlanmalarının önündeki engellerin kaldırılması gerekmektedir. Mevsimlik tarım işçisi çocuklarının önündeki en büyük engel olan eğitime devam sorunu bu şekilde en aza indirileceği düşünülmektedir (Yavuz:2019).

Bu iş kolunda yoksulluk yüzünden çalışmak zorunda kalan bireylerin, eğitim haklarını kullanmaları yönündeki engellerin kaldırılmasına yönelik önlemler ilgili kamu kurumlar tarafından alınmışsa da yeterli gelmediği yapılan çalışma sonuçlarından görülmektedir. Kız çocukları eğitim imkânlarından en fazla ortaokula kadar yararlanabilmektedir. Çalışma şartları ve mevsimlik göçün okula devam konusunda çocuklara yaşattığı sıkıntılar yüzünden çocuklar okulda başarısız olmaktadırlar. Devam sorunu ve başarısızlık sonucunda çocuklar eğitim hayatından gitgide soğumaktadırlar. Eğitimden yoksun kalmış Mevsimlik tarım işçilerinin çocukları da aynı kaderi yaşamak zorunda kalmaktadır. İlgili kurum ve kuruluşların birlikte alacağı önlemlerle bu iş kolundaki çocukların eğitimden uzak kalmalarına ve eğitimden soğumalarına gerek kalmayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arslan, A., & Şengül, M. (2021). Topraktan Kopan Küçük Köylülerin Kentte Tutunma Çabası Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği Şanlıurfa Örneği Üzerinde Bir İnceleme. Çalışma ve Toplum, 69(2).

Atkin, S. B. (1993). Voices from the Fields: Children of Migrant Farmworkers Tell Their Stories. Little, Brown and Company, 34 Beacon St., Boston, MA 02108.

Baş, B. (2019). Türkiye'de tarımsal dönüşüm ve mevsimlik tarım işçiliği: Adana örneği (Doctoral dissertation, Marmara Universitesi (Turkey).

Gülçubuk, B. (2012). “Tarımda Çocuk Emeği Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık”, Çalışma ve Toplum Dergisi, 2012/2 (33).

Henderson, Robyn Wendy (2005) The social and discursive construction of itinerant farm workers' children as literacy learners. PhD thesis, James Cook University.

Kalkınma Atölyesi, (2020). Yağmur, Çamur ve Çıplak Ayaklar: Adana Ovası Su Taşkınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Çocuklarına Etkileri Vaka Analizi, Kalkınma Atölyesi. Ankara,

Kari M. Bail, Jennifer Foster, Safiya George Dalmida, Ursula Kelly, Maeve Howett, Erin P. Ferranti, Judith Wold, (2012). The Impact of Invisibility on the Health of Migrant Farmworkers in the Southeastern United States: A Case Study from Georgia, Nursing Research and Practice, vol. 2012, Article ID 760418, 8 pages, 2012. https://doi.org/10.1155/2012/760418

Kaya, M. & Özgülnar, N. (2016). Mevsimlik (Gezici/Geçici) Tarım İşçilerinin İki Yerleşim Birimindeki Yaşam Koşulları ve Sağlık Durumlarına Niteliksel Bakış. Turkish Journal of Public Health, 13 (2), 115-126. DOI: 10.20518/thsd.87652

Lordoğlu, K., & Etiler, N. (2014). Batı Karadeniz Bölgesinde Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliğinde Çalışan Çocuklar Üzerine Sınırlı Bir Araştırma. *Calisma ve Toplum*, *41*(2).

Saraç, E. (2021). Mevsimlik tarım işçisi aileler ve çocukların günlük yaşam süreçlerinin incelenmesi: Kültüragram örneği (Master's thesis, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Şen, B. & Altın, C. (2018). Mevsimlik Göç ve Yoksulluk İlişkisi: Mevsimlik Tarım İşçileri Örneği. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 11 (23), 174-192. DOI: 10.12981/motif.470

Şimşek, Z. ve Koruk, İ. (2009). “Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinden Biri: Mevsimlik Göçebe Tarım İşçiliği”, Çalışma Ortamı, 105, 7-9.

Şimşek, Z., Koruk İ. (2008). Birleşmiş Milletler Kadınların ve Kız Çocuklarının İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı” Sabancı Vakfı Hibe Programı.

Mevsimlik Tarım İşçisi Kadınların ve Çocuklarının Gezici Sağlık Hizmeti Yoluyla Sağlık Hakkının Korunması Projesi Raporu, Şanlıurfa.

Uysal, M., Korkmaz, N., Sayılan, F., Türk, E., Türkmen, N., Yıldız, A., (2016). Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çocuklarının Temel Eğitim Sorunları. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi.

Yavuz, M. (2019). Mevsimlik tarım işçisi çocukların eğitimde yaşadıkları sorunlara yönelik okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşleri: Şanlıurfa ili örneği (Order No. 28242534). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2472045033). Retrieved from https://www.proquest.com/dissertations-theses/mevsimlik-tarım-işçisi-çocukların eğitimde/docview/2472045033/se-2?accountid=62115

Yiğit, B., Çiçek, Ö. & Öztürk, M. (2018). Gezici Mevsimlik Tarım İşçileri ile Yerel Mevsimlik Tarım İşçilerinin Karşılaştırmalı Analizi: Isparta İli Örneği. Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1 (2), 1-25. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/uiibfd/issue/35259/318210

Euronews, https://tr.euronews.com/2020/07/18/gorunmez-isciler-dusuk-ucretlerle-avrupa-ciftliklerinde-somurulen-ve-tehlikeye-atilan-insa , Erişim Tarihi:21.10.2021

Euronews, https://tr.euronews.com/2020/08/06/turkiye-nin-gorunmez-iscileri-mevsimlik-tar-m-islerinde-cal-sanlar-n-hayat-mucadelesi, Erişim Tarihi:21.10.2021

Euronews, https://tr.euronews.com/2020/06/07/mevsimlik-tarim-iscilerinin-yoksulluk-dongusu-kalici-hale-geliyor, Erişim Tarihi:21.10.2021

Euronews, https://tr.euronews.com/2020/07/12/finlandiyal-lar-yabanc-isciler-gelemeyince-22-y-l-sonra-cilek-tarlalar-na-geri-dondu, Erişim Tarihi:21.10.2021

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), ILO Sözleşmesi (2015). https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377311/lang--tr/index.htm. Erişim Tarihi:27.01.2022

WHAT TO TEACH IN AN EDUCATIONAL ETHICS COURSE IN TEACHER EDUCATION PROGRAMS IN TURKEY: TEACHERS' SUGGESTIONS

Dr. Öğr. Üyesi, AYŞE TOKAÇ KAN [1]
[1] Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, - 0000-0003-1689-1779

ABSTRACT
Educational ethics course (with the title Eğitimde Ahlak ve Etik in Turkish) became a mandatory course in 2018 in all faculties of education in Turkey. Therefore, it would not be an overstatement that educational ethics course is in its infancy in Turkish teacher preparation programs and what content should be included in the course deserves research focus. The present study aims to contribute to this research focus by exploring what content an educational ethics course should have in the Turkish educational context.
70 teachers were asked to provide their suggestions and opinions regarding the kind of topics and activities that can be included in an educational ethics course at the faculties of education in Turkey. Raw data were examined to reveal common categories through open coding, which involves the examination, comparison, conceptualization, and categorization of data. The identified suggestions regarding possible topics and activities for the content of an educational ethics course in a Turkish context are provided in the study.
Key Words: educational ethics course, educational ethics course content, teacher suggestions

1. INTRODUCTION

The act of teaching is inherently ethical since teachers work with children and young people in schools, and they not only teach subject knowledge to students but also moral values of the society they belong to (Tom, 1984). In addition to transmission of moral values, ethical considerations can be found on an everyday basis in teachers' pedagogical practices, in their relations with students, parents and colleagues (Strike & Soltis, 1985). There is unanimous agreement in literature that fairness, empathy, honesty, and patience are key characteristics of responsible and professional teachers when dealing with day-to-day routines of teaching practice (Strike & Soltis, 1985). The inherent ethical nature of teaching practice has led to inclusion of ethics training in programs of initial teacher education at universities. Making ethics an integral part of the university-based education of teachers is considered as a means of promoting teacher professionalism (Maxwell & Schwimmer, 2016). The idea is that professionals have a basic obligation to act according to collective standards in a work situation rather than a set of subjective moral standards. Explicit teaching of the professions ethical norms is a basic requirement of professionalism (Strike & Soltis, 1985). For this reason, several researchers repeatedly indicate that fundamental ethical principles of teaching practice must be taught in initial teacher education to promote the respectability and credibility of teaching profession in the public eye (Strike & Soltis, 1985). Another important consideration in teaching ethics in initial teacher education is the emergence of the idea that teacher education

would in the future look more like medical education, which has a focus on codes of ethics of the profession and ethical concepts embedded in medical practice (Maxwell & Schwimmer, 2016). Within this contextual backdrop, it is no surprise that an educational ethics course became a must course in the university level teacher education programs in Turkey in 2018. Introducing the educational ethics course as a mandatory course is a recent development in Turkey so there is a need for scholarly work on teaching ethics course in a Turkish context. The aim of this article is to narrow this gap by exploring the following research questions:

1. Which professional skills, qualities or characteristics should be developed in a course on ethics for future teachers?
2. What content should be included in a course on ethics for future teachers?
3. What teaching and learning activities can be used?

The intent of this article, however, is not to provide a detailed literature review on these questions. The aim is to provide answers to these questions by giving voice to practicing teachers. In line with this aim, 70 teachers teaching at different levels and grades in MEB (National Ministry of Education) schools in Turkey were contacted to participate in the study. The teachers were asked to provide answers to the following prompt "Can you write your suggestions about a university course on educational ethics for preservice Turkish teachers? You can suggest topics, professional skills, qualities, characteristics, teaching and learning activities." Their written answers formed the raw data, which was analyzed through content analysis. Teachers' suggestions are presented in the findings section of the article.

2. A LITERATURE REVIEW: THE CONTENT AND OBJECTIVES OF AN EDUCATIONAL ETHICS COURSE FOR FUTURE TEACHERS

There is a consensus in the literature that future teachers should be taught to be ethically responsible practioners in their future careers. However, there is not a consensus on what knowledge and skills are most important (Maxwell & Schwimmer, 2016). There are several major approaches in literature. some scholars work from virtue ethics perspective, and they emphasize the importance of character development (Carr, 2000; Carr 2006; Johnson, Vare & Evers, 2013). The programs within this approach aim to cultivate ethical character trait or virtues such as fairness, caring and honesty. This approach is being criticized for being unrealistic (Strike, 1990). Critics note that making students ethically better people in in a 4-month long program of formal study is unrealistic and impossible. They also note that "good character and good will are insufficient for ethically responsible professional conduct" (Maxwell & Schwimmer 2016:360). Others frame their work on cognitive processes in ethical decision making and aim to develop teachers' skills of ethical decision making. In a program with this approach (Strike & Soltis, 1985), future teachers are given case studies and they try to identify ethical dilemmas and reflect upon possible courses of action based on a commonly held code of ethics for teachers. As the course progresses, increasingly complex but realistic cases are introduced to students and students work together to find solutions to the problem and identify the underlying ethical principles and concepts related to the cases. Proponents of this approach also emphasize the inclusion and analysis of ethical codes or similar public documents (Campbell, 2013).

Along with these two approaches to teaching educational ethics, there is another approach. This approach breaks with the idea of a stand-alone ethics course for future teacher. Scholars favoring this approach, explore ways to integrate educational ethics to other courses such as sociology of education and educational assessment (Fallona, & Canniff, 2013; Stengel, 2013).

In this approach, the moral dimensions of teaching are focused throughout the whole curriculum.

In sum, the scholarly writing on teaching an educational ethics course in pre-service teacher education show that approaches have become more diversified. There is variability as to teaching educational ethics as stand-alone course or as an integrated curriculum strand, there is also variability as to what to teach- character traits or cognitive skills for ethical decision making.

3. METHODHOLOGY

The study has a qualitative research design, and it aims to explore and describe Turkish teachers' suggestions regarding what topics and content can be included in an educational ethics course. Convenience sampling is used to recruit the participants. That means, all participants were included in the study based on availability and willingness to take part. The teachers who participated in the study was asked to answer the following question: "Can you write your suggestions about a university course on educational ethics for preservice Turkish teachers? You can suggest topics, professional skills, qualities, characteristics, teaching and learning activities."

There were 70 participating teachers and as indicated in Table 3.1, 26 of the participants were male teachers while 44 were female teachers. As can be seen in the Table 3.1 participating teachers' ages and years of teaching experience vary to a great extent so the participants seem to represent the whole population of teachers working at Turkish schools in terms of age and years of experience.

Table 3.1: Distribution of Participants according to Some Variables.

	Gender		**Age Group**			**Service Time**			
	Male	**Female**	**23-35**	**36-48**	**49+**	**1-5**	**6-10**	**11-20**	**21+**
	26	44	24	28	18	12	18	16	24
Total	**70**		**70**			**70**			

Raw data gathered from the participants were examined to reveal common categories through open coding, which involves the examination, comparison, conceptualization, and categorization of data.

4. FINDINGS

As mentioned in the methodology section, 70 teachers were asked to provide their suggestions and opinions regarding the kind of topics and activities that can be included in an educational ethics course at the faculties of education in Turkey. From 70 teachers' responses, first, a total number of 93 suggestions were drawn. Then, the total number of suggestions were grouped under 18 main types. The table 4.1 below shows teachers' main types of suggestions based on their order of frequency.

Table 4.1: Teachers' suggestions related to the educational ethics course in pre-service teacher preparation programs.

	Suggestions	Participants	Frequency
1	Use of real cases involving ethical decision-making	T-32, T-21	17
2	Fairness	T-46	14
3	Legal regulations on ethics for government workers	T-25, T-3	8
4	Theories on ethics	T-10	7
5	Effective communication with parents	T-14, T-53	7
6	Students' moral and cognitive development	T-51, T-30	6
7	There is not only one truth	T-51, T-28	5
8	Ethical considerations in educational assessments	T-62	5
9	Ethics cannot be taught	T-22, T-39, T-50	5
10	Communication skills	T-56	5
11	Compassion	T-33	3
12	Role plays	T-48	2
13	Courage	T-6, T-8	2
14	Equal opportunity to education	T-70	2
15	Respect for differences of opinion	T-36	2
16	Love for ethical values	T-23	1
17	Inviting practicing teachers to the class	T-60	1
18	Parents should take a course on ethics.	T-27	1
Total	**18**	**25**	**93**

The most frequently mentioned suggestion is "Use of real cases involving ethical decision-making" (17 teachers). The second most frequently mentioned suggestion is focusing on "Fairness" in the course (14 teachers). 8 teachers suggested teaching "Legal regulations on ethics for government workers" during the course. Suggestions regarding teaching of "Theories on ethics" and "Effective communication with parents" are both mentioned by 7 teachers. 6 teachers suggested preservice teacher need to focus on "Students' moral and cognitive development" in the course. Suggestions regarding "There is not only one truth" "Ethical considerations in educational assessments" "Communication skills" are mentioned by 5 teachers. However, 5 teachers mentioned that "Ethics cannot be taught". 3 teachers suggested that the course should focus on "Compassion" while 2 teachers suggested that there should be a focus on "Courage" during the course. 2 teachers suggested that educational ethics course should include topics such as "Equal opportunity to education" and "Respect for differences of opinion". 2 teachers think that "role-play" should be used in the course to teach the content of the course while 1 teacher mentioned "Inviting practicing teachers to the class" as a classroom activity. 1 teacher thinks that preservice teachers need to develop "Love for ethical values" while 1 teacher thinks that "Parents should take a course on ethics."

In the following part of the findings section, the types of suggestions made by the teachers are elaborated by presenting some of the teachers' actual words.

1. Use of real cases involving ethical decision-making (mentioned by 17 teachers)

Teacher 32:

"It would be very helpful for future teachers if incidents involving ethical considerations experienced by practicing teachers are presented and analyzed in the class."

Teacher 21:

"There are certain ethical situations that every teacher candidate will experience. Elementary school, middle school, high school each address students of different ages. What kind of ethical situations will happen at what level of schooling can be predicted. Of course, you cannot be certain but considering the age group that candidate teachers will teach, topics can be created based on the events that are likely to be encountered and lived."

2. ***Fairness (mentioned by 14 teachers)***

Teacher 46:

"Teaching as a profession has its own code of ethics but a person's own conscience and sense of fairness regulates ethical values better. That's why I think focusing on fairness in an ethics course is a must."

3. ***Legal regulations on ethics for government workers (mentioned by 8 teachers)***

Teacher 25:

"Future teachers need to know legal regulations regarding public servants. For example, receiving a gift from a parent is against the law. Knowing the laws and regulations will definitely help future teachers to avoid violating existing rules and norms."

Teacher 3:

"I do not know if there are laws related to ethic behaviors for teachers. If there are such regulations, these regulations should be in the curriculum. Teachers also need to learn their own and students' rights."

4. ***Theories on Ethics (mentioned by 7 teachers)***

Teacher 10:

"I think future teachers should learn ethical theories. When they know these theories, they can base their actions on them and doing so will make them feel confident."

5. ***Effective communication with parents (mentioned by 7 teachers)***

Teacher 14:

"I think parents make things more difficult for teachers in ethical situations rather than students, so the issue of relations with parents can be covered in the ethics course. Future teachers can learn how to communicate with parents."

Teacher 53:

"It is very difficult when you're talking with parents about difficult or sensitive issues. I think topics on how to communicate with parents should be included in the course."

6. ***Students' moral and cognitive development (mentioned by 6 teachers)***

Teacher 51:

"Middle school and high school teachers work with students who pass through critical periods. So, they need to consider the students' moral and cognitive developmental characteristics when making ethical decisions."

Teacher 30:

"When students exhibit unethical behaviors, most people think that a counseling teacher should deal with these students. But other teachers also need to deal with these students because some students share their problems with a teacher they love and trust. That's why I think all teachers need to know developmental stages a person passes through."

7. ***There is not only one truth (mentioned by 5 teachers)***

Teacher 51:

"There is not only one truth. Sometimes it may not be ethical to follow established procedures within the school system. For example, you need to stop and think before informing the school management about misbehaviors of your students. When you inform the school management right away, students may have to carry some labels for the rest of their lives."

Teacher 28:

"Sometimes decisions are ethical but those decisions lead to negative consequences for others therefore as teachers we experience situation where decisions need to be withdrawn. I mean there are situations where you cannot find the absolute the right or wrong course of action. Future teachers need to learn how to consider possible future consequences of their decisions."

8. Ethical considerations in educational assessments (mentioned by 5 teachers)

Teacher 62:

"Teachers should not discriminate and should be fair while grading students' work. Therefore, future teachers should be taught how to behave ethically in assessment and evaluation."

9. Ethics cannot be taught (mentioned by 5 teachers)

Teacher 39:

"Everybody knows lying is bad but when it is time to follow this ethical principle at a school environment, everything is different. Yet, future teachers can develop some kind of awareness through this course."

Teacher 50:

"Ethics is a very comprehensive issue. Teaching is learned best through actual practice. Besides that, everything changes very fast in our time. Generations change, technology changes. I cannot know and tell what kind of environment; culture future teachers will find themselves in. I don't know what kind of problems they will encounter. As I said before everything changes very fast. That's why I think they will experience things and then learn what to in ethical situations. I cannot tell what they need to learn in this course."

Teacher: 22

"Everything that is the subject of morality and ethics must also be within the teacher's body and mind. The teacher influences a doctor, an engineer, a lawyer, or a tradesman among his students. Therefore, it is not correct to say that what topics should be in the curriculum."

10. Communication skills (mentioned by 5 teachers)

Teacher 56:

"Teaching involves a lot of communicating with others: students, parents, and colleagues. Future teachers need to be competent in communicating with all these people."

11. Compassion (mentioned by 3 teachers)

Teacher 33:

"We have students who live under hard conditions, whose parents do not want them go to school, who need to work after school, whose parents are dead. I can say that when we enter the classrooms, there can be as many different lives as there are students in our classes. I think future teachers need to understand that they need to be loving and compassionate to their students."

12. ***Role plays (mentioned by 2 teachers)***

Teacher 48:

"Teachers need to show empathy to their students. I think Role plays are a good way to teach empathy to future teachers."

13. Courage (mentioned by 2 teachers)

Teacher 6:

"Time to time teachers experience fear. I mean you feel the fear of not being able to do the right thing. You may be afraid of negative reactions when you choose the ethical course of action. I think future teachers need to learn how to be courageous."

Teacher 8:

"Situations involving ethical decision making can be messy sometimes. You need to be courageous and self-confident. Knowing the law and rights can make you courageous."

14. Equal opportunity to education (mentioned by 2 teachers)

Teacher 70:

"A teacher needs to focus on how to provide equal opportunity for their students. As teachers, if we can do that, ethically our feet will be on a firmer ground."

15. Respect for differences of opinion (mentioned by 2 teachers)

Teacher 36:

"Future teachers can be taught respecting different opinions. In our time, it is very difficult for people to have the same opinion. We live in a constant state of imposition. Teachers need to avoid imposing their ideas on their students and colleagues."

16. Love for ethical values (mentioned by 1 teacher)

Teacher 23:

"We live in a pragmatist society nowadays. Many people see everything as permissible if something they want will happen. A future teacher needs to understand that a love for ethical values is essential for the teaching profession and the society."

17. Inviting practicing teachers to the class (mentioned by 1 teacher)

Teacher 60:

"The university lecturer can invite an experienced teacher to the class every week or month. Student teachers and experienced teachers can discuss ethical issues during the class. In this way, the course can be more functional and grounded in real life. "

5. CONCLUSION AND IMPLICATIONS

The teachers who participated in the study made a total number of 93 suggestions, which were grouped under 18 main types. Most frequently made suggestion type involves using actual cases experienced in the schools. The teachers suggesting the use of actual cases think that this can make the course realistic and useful for preservice teachers. On the other hand, a group of teachers (7 teachers) mentioned that content related to theory on ethics should be focused during the course because theoretical content can help teachers see the complexity of ethical situations in the schools. The second most frequently mentioned suggestion made by teachers involves the virtue of fairness. The teachers in the study mentioned that fairness is an essential personal characteristic for teachers and a course on educational ethics needs to focus on the virtue of fairness. There are other virtues mentioned by the teachers. For example, some teachers mentioned being courageous and compassionate. Those teachers indicating the importance of courage in ethical situations suggest that future teachers need to learn course content that can help future teachers feel courageous and self-confident. For example, one teacher suggested that learning the legal regulations may help future teachers feel courageous. In addition to that, a group of teachers (8 teachers) indicated how knowing the legal regulations may help future teachers avoid violating existing ethical norms for teachers.

Some teachers indicated that pedagogic knowledge associated with other courses can help future teachers to perform their professional in an ethical way. For example, 6 teachers

suggested that if preservice teachers learn about theories of cognitive and moral development, they can deal with difficult students ethically. Another content related to other courses that teachers mentioned deals with topics related to sociology of education. Two teachers suggested that topic of equal access to education is an ethical issue, and it should be focused in an educational ethics course. Additionally, five teachers mentioned that assessment has ethical dimensions and future teachers need to be knowledgeable how use assessment in an ethical way.

The findings of the study indicate that there is certain content that should be in an educational ethics course: for example, use of actual cases involving ethical considerations and the virtue of fairness. The findings of the study also indicate that teachers' suggestions vary to a great extent from focusing on the virtue of courage to communication skills. This seems to be both a challenge and opportunity for teacher educators who teach educational ethics courses in Turkish universities. It is a challenge because, the findings of the study indicate that we need more clarification and discussion on what needs to be included in the course. Without more clarification and discussion or perhaps more scholarly work, it is difficult to see how teachers of educational ethics can address the complexity of teaching the course.

The study revealed the teachers' suggestions of how to make the course more effective for preservice teachers. Therefore, the findings of the study can contribute to the existing literature on teaching educational ethics. Future studies can be done to determine what topics and suggestions are more feasible and helpful for future teachers. This issue seems to deserve more research because all these suggestions made by teacher cannot be incorporated in a 3- or 4-month course. For example, a future study may explore trough a quantitative study which of the suggestions will be favored more by teachers. A future quantitative study on teacher suggestions may give voice to teachers in shaping the educational ethics course content.

6. REFERENCES:

Campbell, E. (2013). Cultivating moral and ethical professional practice. In M. Sanger, & R. Osguthorpe (Eds.), *The moral work of teaching and teacher education: Preparing and supporting practitioners* (pp. 29–44). New York: Teachers College Press.

Carr, D. (2000). Professionalism and ethics in teaching. London: Routledge.

Carr, D. (2006). Professional and personal values and virtues in education and teaching. *Oxford Review of Education*, 32, 171–183.

Fallona, C., & Canniff, J. (2013). Nurturing a moral stance. In M. Sanger, & R. Osguthorpe (Eds.), *The moral work of teaching and teacher education: Preparing and supporting practitioners* (pp. 75–92).New York: Teachers College Press.

Johnson, L., Vare, J., & Evers, R. (2013). Let theory be your guide: Assessing the moral work of teaching. In M. Sanger, & R. Osguthorpe (Eds.), *The moral work of teaching and teacher education: Preparing and supporting practitioners* (pp. 92–115). New York: Teachers College Press.

Maxwell, Bruce & Schwimmer, Marina. (2016). Professional ethics education for future teachers: A narrative review of the scholarly writings. *Journal of Moral Education*. 45. 1-18. 10.1080/03057240.2016.1204271.

Stengel, B. (2013). Teaching moral responsibility: Practical reasoning in a pedagogical wonderland. In M. Sanger, & R. Osguthorpe (Eds.), *The moral work of teaching and teacher education: Preparing and supporting practitioners* (pp. 44–60). New York: Teachers College Press.

Strike, K.A. & Soltis, J.F. (1985). *The ethics of teaching*. New York: Teachers College Press.

Strike, K. (1990). Teaching ethics to teachers. *Teaching and Teacher Education*, 6, 47–53.

Tom, A. R. (1984). *Teaching as a moral craft*. New York: Longman.

HOW TEACHERS RESPOND TO STEALING INCIDENTS IN THEIR CLASSES: 8 STORIES FROM TURKEY

Dr. Öğr. Üyesi, AYŞE TOKAÇ KAN [1]
[1] Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, - 0000-0003-1689-1779

ABSTRACT
This study aims to explore how teachers respond to stealing incidents in their classes. Eight teachers participated in the study. They were interviewed and asked to describe stealing incidents that happened in their classes in the past. The interviews were transcribed verbatim and processed as text. Common themes and topics were determined by processing the raw data several times. Based on the results, suggestions are provided for practicing teachers and teacher trainers on how to deal effectively with stealing incidents in classroom environments.

Key Words: Stealing at school, teacher strategies to deal with stealing incidents, stealing behavior among students.

1. INTRODUCTION

Schools are places where young people pass through critical periods of life and should be a safe place for them to prepare for life and develop as a whole person. However, unwanted incidents happen at schools and stealing is one of them. According to the 2014 TUIK statistics, in 2011, 6,301 stealing incidents in elementary schools were reported to the security agencies, the number of reported incidents in elementary schools increased to 7,452 in 2012, and decreased to 6, 416 in 2013. The same report also shows that 2,630 stealing incidents in high schools were reported to security agencies in 2011. Unfortunately, the reported incidents for high schools increased to 2,957 in 2012, and to 3,861 in 2013 (as cited in Güçlü Yılmaz, 2015, p. 340). As these numbers indicate teachers must deal with stealing incidents in schools.

At this point, it is essential to define what is meant by stealing in this article since there are many forms of stealing behaviors ranging from taking things without personal confrontation to robbery, which involves treat or use of force (Wang, Chen, Zhang, Okdekerk, 2020:141). Stealing, in this article, refers to taking things and money without personal confrontation. This study aims to reveal what strategies teachers use to deal with students who take things and money without personal confrontation in schools in Turkey. In line with this aim, eight teachers who had to deal with such an incident were interviewed and the interview data was used to reveal teachers' strategies to deal with stealing incidents in their classes.

2. LITERATURE REVIEW

Majority of children take things that does not belong to them at one point in their lives (Reid & Patterson, 1976; Belson, 1975). The problem occurs when a child continues to steal because those children who continue stealing is at risk of committing more serious crimes later in their lives (Tremlay&Drabman,1997).

To stop consistent stealing in childhood or adolescence, it is important to understand how and why stealing develops. One reason for children to develop stealing behavior is poor parental

monitoring and discipline (Cooper, Heron & Heward, 1987). Some parents do not enforce rules at home. For example, when a child takes money from parents' wallet, parents may ignore this event, or some parents can accept their children's explanation how they have acquired an item without questioning. In addition to inadequate parental supervision of the child, parents' harsh and inconsistent discipline practices can put children at a risk for developing stealing behavior (Patterson 1982). Poor parental mental health is another contributing factor because depressed parents tend to use harsh and inconsistent discipline practices and this can contribute to development of stealing (Susman, Trickett, Ianotti, Hollenbeck, & Zahn-Waxler, 1985). Other reason for stealing behavior to develop is the child's rejection by peers (Reid, Patterson & Snyder, 2002). When children are rejected by their normal peers, they are pushed to associate with deviant peer groups and these deviant peer groups can provide training ground for further unwanted behaviors including stealing (Coie & Miller-Johnson, 2001). Moreover, children who are in deviant peer groups are likely to engage in further acts of stealing for further peer approval (Coie & Miller-Johnson, 2001).

As for the prevention of stealing among young people, the need for early intervention is clear (Seymour & Epston, 1989; Venning, Blampied, & France, 2003). One obvious prevention strategy is punishing the young person and the child for stealing. However, it is essential to note that it was observed that stealing is hard to detect, and traditional means of intervention are particularly ineffective (Williams,1985). A detailed account of prevention strategies that can be used by parents, counseling professionals is beyond the scope of this article. In terms of prevention strategies to be used by teachers, there is not a well-established method (Switzer, Deal & Bailey, 1977; 267). Therefore, when teachers encounter stealing behavior in their classes, they generally resort to exhortation, scolding, a lecture on consequences of stealing or importance on being honest and trustworthy. Other coping strategies include keeping students at school after school hours or in class during break time because an item is missing and stealing person cannot be found. Finally, teachers can use group punishment to detect stealing person. As mentioned earlier stealing is resistant to traditional means of intervention therefore it is essential that teachers take measures which prevent stealing incidents to happen in the first place. For example, teachers must carefully monitor students' activities, clearly state rules regarding property ownership. If stealing happens they need to be consistent in administering appropriate consequences after every instance of stealing (Williams,1985.) Switzer, Deal, and Bailey (1977) notes several important considerations when dealing with stealing in class. They suggest that a teacher needs to ensure that children are not exposed to negative peer pressure. They also note the importance of detection of stealing in classroom environment. A teacher needs to develop a reliable method of theft detection so that stealing does not go unnoticed. Early detection and intervention are important because when stealing behavior becomes firmly established, it becomes resistant to intervention (Williams, 1985). When a student takes things without permission without getting caught or any consequences in one instance this behavior might go unnoticed but in a another instance it may come to the attention of the community and this behavior can be labelled as stealing.

3. METHODOLOGY

The study has a qualitative research design and aims to explore how teachers in Turkey deal with stealing incidents in their classes. Participation to the study was voluntary and eight teachers volunteered to be interviewed about their past classroom experiences involving

stealing incidents. Table 3.1 presents distribution of the participants according to some variables. As can be seen in the table, three of the participants were male teachers while 5 were female teachers. Only one teacher was working at Elementary school, 6 were teaching at middle school and one was teaching at a high school when the interviews were conducted.

Table 3.1: Distribution of Participants according to Some Variables.

	Gender		**Age Group**			**Service Time**				**School Type**		
	Male	**Female**	**23-35**	**36-48**	**49+**	**1-5**	**6-10**	**11-20**	**21+**	**Elementary School**	**Middle School**	**High School**
	3	5	4	2	2	2	2	2	2	1	6	1
Total	**8**		**8**			**8**				**8**		

During the interviews, the teachers were asked the following questions:

1. Could you tell me about a stealing incident that happened in your class?
2. What were the general conditions that caused the stealing incident?
3. What did you do to address the stealing incident? (What courses of action did you take?)
4. Were there other people involved besides you and the students? What did they do?
5. How did others' actions influence your actions?
6. What were the consequences of your actions?
7. Looking back to the incident, would you behave differently if it happened now?
8. If yes, what would you do differently?

The questions presented above were all asked to the teachers to ensure some common topics and concepts emerge in the data. The interviews were recorded and transcribed verbatim. The table 3.1 presents some information about the stealing incidents described by 8 teachers.

Table 3.2: Information about stealing incidents described by the teachers

	Gender of the Teacher	**Type of School Incident happened**	**Age of the Student**	**Gender of the Student**
CASE 1	Male	Middle School	12	Male
CASE 2	Female	Middle School	11	Male
CASE 3	Female	Middle School	11	Male
CASE 4	Female	Middle School	13	Female
CASE 5	Male	Middle School	11	Male
CASE 6	Male	Middle School	12	Male
CASE 7	Female	Elementary School	8	Male
CASE 8	Female	High School	16	Female

The raw data gathered in the interviews were processed as text to reveal common topics and conceptual categories. The following section presents the common topics and conceptual categories derived from 8 stealing incidents the teachers described during the interviews. Stealing incidents will be referred as cases from now on in the reaming sections of the article.

4. THE FINDINGS

As mentioned in the methodology section, each case was analyzed to reveal common topics and concepts that emerged in the interview data. The table 4.1 presents the cases in terms of (1) if the stealing incidents were repeated or single cases, (2) what was stolen, (3) whether the stolen item was retrieved, (4) why stealing happened in teacher's opinion.

Table 4.1. Characteristics of the stealing incidents based on several variables.

Case No	Single or repeated incident	What was stolen?	Was the stolen item retrieved?	Teachers' opinions why the stealing happened?
Case 1	Single	Money (55 ₺)	No (teacher paid the money)	Student came from a poor family
Case 2	Single	Money (100₺)	Yes	Student came from a poor family
Case 3	Repeated	Money (unknown amount)	No	The student was rejected by peers
Case 4	Single	Money (500₺ collected for the school trip)	No (The student wanted to return but the teacher did not accept the students' offer)	The teacher assigned the job of collecting the trip money to a student who showed no interest in the classes. The family practiced harsh parenting practices.
Case 5	Unknown	Pencil	Yes	Because the classroom was overcrowded, and majority of the students were boys.
Case 6	Repeated	Teacher's coursebook	No	The student came from a poor family. The student suffered from Kleptomania.
Case 7	Repeated	Money (Unknown amount but 5₺ in the last incident)	No	The student came from a poor family.
Case 8	Repeated	Beauty products	No	Not Applicable (The suspected student suffered from learning disability.)

The analysis of the cases in terms of being single or repeated stealing incidents showed that only three of the cases were single events while four of them consisted of repeated stealing behavior. Only in one case, whether the student stole once or more than once could not be determined by the teacher. This might be due to the little value of the item (a pen). When the cases are analyzed in terms of what was stolen, in five cases money was stolen and the amount ranged between 5₺ and 500₺. in one case, teacher's book was stolen, and, in another case, unknown amounts of beauty products were stolen. When the cases analyzed based on whether the stolen items were retrieved or not, in majority of the cases (6 cases), stolen items were not taken back from students. In only two cases, stolen items were retrieved by the teachers. The case 4 is interesting because the student who stole the school trip money (500₺) wanted to return the money, but the teacher did not let the student as a punishment. However, not retrieving the money seems an interesting way of punishment. When the cases are analyzed based on why the stealing happened as explained by teachers, in 4 of the cases teachers said the incident happened because the students came from poor families. In one case, the teacher reported that stealing happened because of overcrowded classroom atmosphere and majority of students were boys. This seems to indicate when students are not supervised properly stealing incidents are more

likely to happen. In two cases, the teachers reported that stealing happened because students suffered from kleptomania and learning disability. This seems to indicate the essentiality of monitoring students with more serious behavioral problems. In only one case, stealing happened because the student who stole was rejected by the peers. When all these cases are considered based on why they happened, monitoring students' activities especially the ones with behavioral problems rather than stealing can be assumed an effective strategy in preventing stealing incidents in classes.

Another analysis done on the interview data deals with what teachers did when they detected the stealing incidents in their classes. Table 4.2 presents the list of strategies the teachers used to deal with stealing incidents. The table presents the frequency of the strategies and in which case a strategy was used.

Table 4. 2 the teachers' strategies to deal with stealing incidents in their classes.

	Teachers' strategies	**Frequency**	**Case number**
1	Trying to get a confession in private	7	Case 1. Case 2, Case 4, Case 5, Case 6, Case 7, Case 8
2	Respecting the privacy of the students	7	Case 1, Case 2, Case 3, Case 4, Case 5, Case 6, Case 7
3	Informing the principle	3	Case 1, Case 3, Case 8
4	Informing the parents	3	Case 2, Case 3, Case 7
5	Telling that stolen item was found on the floor by someone	3	Case 1, Case 2, Case 5
6	Getting students to talk to a counseling teacher	3	Case 2, Case 6, Case 7
7	Searching all students' possession	2	Case1, Case 2
8	Retrieving the stolen item	2	Case 2, Case 5
9	Teacher is paying the stolen money	2	Case 1, Case 4
10	Telling the class that he/she will apply disciplinary procedures if no one confesses.	2	Case 1, Case 8
11	Consulting the counseling teacher about what to do.	2	Case 3, Case 6
12	Searching the suspected student's possession	1	Case 8
13	Talking about the concept of ownership.	1	Case 8
14	Not letting the student give back the stolen item.	1	Case 4
15	Not letting the student participate in a fun classroom activity	1	Case 4
16	Scolding the student	1	Case 8
17	Consulting other teachers about what to do.	1	Case 8
18	Initiating disciplinary procedures	0	None

As can be seen in table 4.2, from the interview data, a total number of 18 strategies were drawn. The tone of the most frequently used strategy is getting a confession from a suspected student. There is only one case (case 8) where teacher cannot get a confession from the student. In this specific case, the student was the oldest one (16 years old) and teacher reported that the

student suffered from learning disability. Despite this, the teacher resorted to talking about the concept of ownership and tried to get a confession. Upon failing to get a confession, the teacher scolded the student. As a last resort, the teacher informed the principle, and he/she searched this student's belongings only. As this case seems to indicate forcing students to make a confession is not effective especially with students who are beyond the age of 13 and who suffer from other behavioral issues. Another consideration here seems to be the age of the student and persistence of the stealing behavior. In this specific case the teacher used the relatively harsher coping strategies and a variety of them, but the student was persistent in stealing behavior. This shows the cruciality of use of prevention strategies rather than intervention strategies to deal with stealing incidents in earlier grades.

Another most frequently used strategy by the teachers is respecting the privacy of students. In all cases except case 8, the students' privacy was respected by the teachers. For example, in two cases, the teachers told the other students in the class that money was found by someone on the floor in order not to reveal who stole the money even though the teachers got a confession from the students who stole the money. As mentioned earlier, in the only case where student's privacy was not respected, the events escalated, and teacher resorted to a variety of strategies but failed to stop the stealing incidents (Case 8). This situation seems to indicate that respecting the privacy of students is an effective strategy let alone an ethical one.

The final analysis done in the interview data deals with whether the teachers were happy with the way they dealt with the stealing incidents in their classes. The table 4.3 presents the data on whether the teachers were satisfied with their strategies along with what they would do if the same incidents happened now.

Table 4.3 The Data on whether the teachers were satisfied with their strategies.

Case No	**Were the teachers satisfied with their strategies?**	**What they would do now?**
Case 1	Yes	Not Applicable
Case 2	Yes	Not Applicable
Case 3	Yes	Not Applicable
Case 4	Yes	Not Applicable
Case 5	Not sure	The teacher was surprised such an event happened in front of his eyes and had to make a hasty decision.
Case 6	Yes	Not Applicable
Case 7	No	She said she would have observed the student better and informed the principle and the counseling teacher right away.
Case 8	No	She wouldn't have let the principal search all of the students' possessions rather than one specific student's.

As can be seen in the table 4.3, in five cases, the teachers were satisfied with the way they dealt with the stealing incidents while in one case teacher was not sure he if he dealt with the incident in an effective way. When we look at this specific case (see the summary of the cases in the appendix), the teacher reported that this was an overcrowded classroom with students who are mostly boys. He also reported that he had to make a hasty decision on what to do. However, he searched the students' possessions immediately and retrieved the stolen pen. He

also respected the student's privacy and told other students he found the pen on the floor. Here, the teacher seemed to be in a dilemma regarding the search of students' belongings. This teacher's dilemma caused the researcher to look at the searching strategy from an ethical and legal point of view and in the conclusion section of the article this issue will be discussed further.

5. CONCLUSION

From the interview data with 8 teachers, eighteen strategies were determined. This result seem to indicate that teachers in Turkey use a variety of strategies when they experience stealing incidents in their classes. At this point of the article, it is essential to note that these strategies are the ones that are used when the stealing incidents happened. However, the literature review on stealing behavior and the data from the present study seem to indicate that prevention rather than intervention strategies are essential in schools to protect young students from developing stealing behavior. Therefore, following prevention strategies for teachers are suggested based on the literature review (Switzer, Deal & Bailey,1977; Williams,1985) and the findings of the present study:

Proactive Strategies (Prevention Strategies):

- Teach the students about the concept of ownership before a stealing incident happen in your class.
- Do not allow students bring valuable items to the class.
- Set a low amount of money as pocket money for all students depending on their ages. When you find out a student has more money than the amount you have determined, inform the parents, and instill the rule.
- Watch out for things and situations that can make stealing easy.
- Monitor closely the students with other behavioral problems.
- Try to instill supportive and inclusive relations among students. Do what you can do not to let some students get rejected by peers.
- Discuss the issues openly in meetings with other school staff and parents If you are working in a school where there are poor children.
- Ask for help to meet the basic needs of your poor students.

Despite these strategies, stealing incidents can happen. When a teacher detects a stealing incident, they can use following strategies:

Intervention strategies:

- Take the necessary precautions to respect the privacy of the student by not talking about the incident anyone else except the parents, the counseling teacher or perhaps the school principal.
- Take the necessary precautions not to embarrass the student in front of other students.
- Retrieve the stolen item if it is possible. Not retrieving the item can be a reward for stealing behavior.
- If you retrieve the missing item, you can tell that somebody has found it on the floor not to embarrass the student who has taken the item.
- Do your best to find out who has stolen without using harsh strategies. for example, you can ask all your students to write on a piece of paper either "I did not take the missing item" or "I took the missing item, and I am sorry", fold the paper and give you.
- Try to avoid doing a search of students' possessions, it does not have a firm legal basis in Turkey, but it is occasionally used by teachers and principals in Turkey (Akyüz, 2018).

- Avoid doing a body search to find out the missing item, it does not have legal basis in Turkey (Akyüz, 2018).

Despite the interesting findings of the study, how teachers deal with stealing incidents deserves further scholarly work since the present study focused on the experiences of eight teachers. A further study with more participants can reveal further issues related to stealing incidents at schools. In addition, the present study is a qualitative one. Therefore, a quantitative study on how often teachers use the strategies revealed in the present study can be done.

REFERENCES

Akyüz, Ali (2018) Okullarda Üst Aramanın Hukuki Temelleri. Unpublished manuscript, http://acikerisim.pau.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11499/2504/Ali%20AKYÜZ.pdf?sequence=1

Beaman, R., Wheldall, K., Kemp, C. (2007) Recent research on troublesome classroom behaviour: A review. Australasian Journal of Special Education 31: 45–60. doi:10.1080/10300110701189014.

Belson, W.A. (1975). *Juvenile theft: The causal factors*. London: Harper & Row.

Coie, J.D., & Miller-Johnson, S. (2001) Peer Factors and Interventions. In R. Loeber & D.P. Farrington (Eds.), *Child Delinquents Development, Intervention and Service Needs* (pp.191-211). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Cooper, J.O., Heron, T.E., & Heward, W.L. (1987). *Applied behavior analysis*. Colombus, OH: Merrill Publishing.

Güçlü Yılmaz, F. (2015). Ergen Suçları Ergen Suçlulara Yönelik Okul İçindeki Düzenlemeler ve Türk Ceza Kanunu Karşılaştırması . Ankara Barosu Dergisi , (3) , 333-354 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/abd/issue/33844/374769

Patterson, G. (1982). *Coercive Family Process.* Eugene, OR: Castalia.

Reid, J.B., & Patterson, G.R. (1976). The modification of aggression and stealing behaviour of boys in the home setting. In E. Ribes-Inesta & A. Bandura (Eds.*), Analysis of delinquency and aggression* (pp. 123-146). New York: Wiley & Sons Ltd.

Reid, J.B., Patterson. G.R., & Snyder J. (Eds.). (2002). *Antisocial behaviour in children and adolescents: A developmental analysis and model for intervention*. Washington, DC: American Psychological Association.

Seymour, F.W., & Epston, D. (1989). An Approach to Childhood Stealing with Evaluation of 45 Cases. *Australia New Zealand Journal of Family therapy*, 10(3), 137-143.

Susman, E.J., Trickett, P.K., Ianotti, R.J., Hollenbeck, B.E., & Zahn-Waxler, C. (1985). Childrearing patterns in depressed, abusive, and normal mothers. American Journal of Orthopsychiatry, 55, 237-251.

Switzer, E. B., Deal, T. E., Bailey, J. S. (1977). The reduction of stealing in second graders using a group contingency. Journal of Applied Behavior Analysis, 10, 267–272.

Tremblay, G.C., & Drabman, R.A. (1997). An Intervention for Childhood Stealing. Child &

Family Behavior Therapy, 19(4), 33-40.

Venning, H., Blampied, N.M., & France, K.G. (2003). Effectiveness of a Standard Parenting-Skills Program in Reducing Stealing and Lying in Two Boys. Child and Family Behavior Therapy, 25(2), 31-44.

Wang, K., Chen, Y., Zhang, J., Okdekerk, B. A. (2020). *Indicators of School Crime and Safety: 2019 (NCES 2020–063/NCJ 254485*). National center for education statistics, U.S. department of education, and bureau of justice statistics, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice.

Williams, R. M. (1985). Children's stealing: A review of theft-control procedures for parents and teachers. RASE: Remedial & Special Education, 6*(2), 17–23.* https://doi.org/10.1177/074193258500600205

APPENDICES:

Appendix A: Summary of The Cases

Case1:	
Age and gender of the student	12- Male
What was stolen	Money (55tl)
Why stealing happened?	Student comes from a poor family. Student told that he stole the money for her mother's surgery.
How was stealing detected?	A student complained his/her money was missing.
Action taken by the teacher.	-Teacher asked who stole the money? No one confessed first. - Teacher said that he would inform the principle and search the bags of the students. -Student confessed during the next break. -Informed the school principal. -Teacher paid the money herself and told the victim the money was found on the floor by a student from another class.
What did others involved do?	-Some students blamed poor students. -School principal let the teacher handle the issue and make the decisions.
Consequences	-No disciplinary procedures applied -Teacher informed the family. -Teacher confirmed if the surgery story was correct. - No stealing happened again
Why this specific action taken?	Student was very young and came from a poor family.
Different action preferred or not by the teacher	no
What would the teacher do differently now?	Not Applicable

Case2:	
Age and gender of the student	11-Male
What was stolen	Money (100 tl)
Why stealing happened?	Student came from a poor family.
How was stealing detected?	A student complained her money was missing.
Action taken by the teacher.	Teacher immediately searched students' bags and found the money in one student's bag but pretended he could not find the money. He talked to the student in private and the student confessed and gave the money back to the teacher. The next day, the teacher gave the money to the victim and said that he found the money on the floor. The teacher got the student to see a counseling teacher in the school. He also informed the family.
What did others involved do?	Counseling teacher talked to the student. No one else was informed in the school.
Consequences	No disciplinary procedures were applied. No stealing incidents happened again.
Why this specific action taken?	The student came from a poor family and the student was good one.
Different action preferred or not by the teacher	no
What would the teacher do differently now?	Not Applicable

Case3:	
Age and gender of the student	11-Male
What was stolen	Money was taken on several occasions
Why stealing happened?	The student was rejected by peers, and she got angry with people who rejected her.
How was stealing detected?	Some students complained about missing money.
Action taken by the teacher.	Informed the principle about the incident. The counseling teacher, the teacher and the principle decided to inform the family.
What did others involved do?	
Consequences	No disciplinary procedure was applied.
Why this specific action taken?	The student was very young. Family

Different action preferred or not by the teacher	no
What would the teacher do differently now?	Not Applicable

Case4:	
Age and gender of the student	13- Female
What was stolen	Money collected for the school trip (500tl)
Why stealing happened?	The teacher assigned the job of collecting the trip money to a student who showed no interest in the classes. The family practiced harsh parenting practices.
How was stealing detected?	The student failed to hand in the required sum of money collected for the school trip.
Action taken by the teacher.	The teacher paid the money herself despite the fact that the student wanted to give the money back. The teacher did not allow the student to go on the trip but told other students the student would not go on the trip because of her illness.
What did others involved do?	The teacher did not talk about the incident with anyone else.
Consequences	No disciplinary procedure was applied.
Why this specific action taken?	In order not to embarrass the student in front of other students.
Different action preferred or not by the teacher	No
What would the teacher do differently now?	Not Applicable

Case5:	
Age and gender of the student	11- male
What was stolen	A pencil
Why stealing happened?	Because the classroom was overcrowded, and majority of the students were boys.
How was stealing detected?	The teacher saw the student taking the pencil from another student's bag.
Action taken by the teacher.	The teacher searched the pockets of the students and took the pen without showing the other students.
What did others involved do?	No one was involved.
Consequences	No disciplinary procedure was applied.

Why this specific action taken?	The boy was very young, and the teacher was taken by surprise.
Different action preferred or not by the teacher	Not sure The teacher was surprised such an event happened in front of his eyes and had to make a hasty decision.
What would the teacher do differently now?	Not Applicable

Case6:	
Age and gender of the student	12-Male
What was stolen	Teacher's course book
Why stealing happened?	The student came from a poor family. The student suffered from Kleptomania.
How was stealing detected?	The teacher saw her missing book in front of the student the following week. The family thanked the teacher for giving the book as a present during a parent meeting after a month.
Action taken by the teacher.	The teacher asked where the student got the book, but the student lied. The teacher did not say anything not to embarrass the student in front of his friends. The teacher informed the counseling teacher at school after the parent meeting.
What did others involved do?	Another teacher advised the teacher not to talk about the incident with others. The counseling teacher warned the teacher about such events and told that such events should not be ignored. The principle asked the teacher to inform him/her if such incidents happened again.
Consequences	No disciplinary procedure was applied. The counseling teacher arranged regular meetings with the student.
Why this specific action taken?	The student suffered from Kleptomania.
Different action preferred or not by the teacher	Yes
What would the teacher do differently now?	She said she would have observed the student better and informed the principle and the counseling teacher right away.

Case7:	
Age and gender of the student	8- Male
What was stolen	Small amounts of money on several occasions
Why stealing happened?	The student came from a poor family.

How was stealing detected?	Money went missing on several occasions. Teacher left a 5tl note on the table and put a mark on the money with a pen. She also asked the school cafeteria owner to inform her if the money with the special mark is spent by a student.
Action taken by the teacher.	The teacher applied measures to detect the stealing incident. The teacher informed the counseling teacher and got the student talk to the counseling teacher.
What did others involved do?	The cafeteria owner helped the teacher to find who stole the money and he-she kept the incident secret.
Consequences	No disciplinary procedure was applied. The counseling teacher arranged regular meetings with the student.
Why this specific action taken?	The student was very young. The student came from a poor family.
Different action preferred or not by the teacher	No
What would the teacher do differently now?	Not Applicable

Case 8:	
Age and gender of the student	Not Applicable (probably a female student and 16 years old)
What was stolen	Beauty products of students
Why stealing happened?	Not Applicable (The student suffered from learning disability.)
How was stealing detected?	Some items went missing regularly.
Action taken by the teacher.	Some students blamed three students for the stealing incidents. The teacher was in a dilemma. She talked about the incident with other teachers who also taught the class. The other teachers said they were suspicious of a particular student. The teacher talked to the student in private about the concept of ownership. When more stealing incident happened, teacher scolded the suspected student.
What did others involved do?	The teacher talked about the incident with other teachers who also taught the class. The other teachers said they were suspicious of a particular student. The teacher informed the principle, and he/she searched the suspected student's possessions. The parents got angry with the teacher and the principle. They also
Consequences	No disciplinary procedure was applied. Stealing incidents happened again.
Why this specific action taken?	Who stole the items could not be detected. The student suffered from learning disability.
Different action preferred or not by the teacher	Yes
What would the teacher do differently now?	She wouldn't have let the principal search all of the students' possessions rather than one specific student's.

Appendix B: Sınıfta yaşanan hırsızlık vakaları ile ilgi öğretmenlere öneriler

Proaktif Stratejiler (Önleme Stratejileri):

• Sınıfınızda bir hırsızlık olayı meydana gelmeden önce öğrencilere mülkiyet kavramını öğretin.
• Öğrencilerin sınıfa değerli eşya getirmesine izin vermeyin.
• Tüm öğrenciler için yaşlarına göre düşük bir cep harçlığı belirleyin. Bir öğrencinin belirlediğinizden daha fazla parası olduğunu öğrendiğinizde velilere haber verin ve kuralı onlara hatırlatın.
• Hırsızlığı kolaylaştırabilecek durumlara dikkat edin ve önleyin.
• Diğer davranış sorunları olan öğrencileri yakından izleyin.
• Öğrencilerinizin birbiri ile destekleyici ve kapsayıcı ilişkiler kurmalarını sağlamaya çalışın. Bazı öğrencilerin akranları tarafından reddedilmesine izin vermemek için elinizden geleni yapın.
• Yoksul çocukların olduğu bir okulda çalışıyorsanız, diğer okul personeli ve velilerle toplantılarda bu konuları açıkça tartışın.
• Fakir öğrencilerinizin temel ihtiyaçlarını karşılamak için yardım isteyin.

Bu stratejilere rağmen hırsızlık olayları yaşanabilir. Bir öğretmen bir hırsızlık olayı tespit ettiğinde aşağıdaki stratejileri kullanabilir:

Müdahale stratejileri:

• Olayı veli, rehber öğretmen ya da belki okul müdürü dışında kimseyle konuşmayarak öğrencinin mahremiyetine saygı göstermek için gerekli önlemleri alın.
• Öğrenciyi diğer öğrencilerin yanında mahcup etmemek için gerekli önlemleri alın.
• Mümkünse çalınan eşyayı geri alın. Kaybolan eşyayı geri almamak, çalma davranışı için bir ödül olabilir.
• Kayıp eşyayı bulunca, alan öğrenciyi utandırmamak için birinin onu yerde bulduğunu söyleyebilirsiniz.
• Sert stratejiler kullanmadan kimin çaldığını bulmak için elinizden geleni yapın. Örneğin tüm öğrencilerinizden bir kâğıda “kayıp olan eşyayı almadım” ya da “kayıp olan eşyayı aldım özür dilerim” yazmasını isteyip kâğıdı katlayıp size vermelerini sağlayabilirsiniz.
• Öğrencilerin eşyalarını aramaktan kaçınmaya çalışın, Türkiye'de sağlam bir yasal dayanağı yok, ancak Türkiye'de öğretmen ve müdürler tarafından zaman zaman kullanılıyor (Akyüz, 2018).
• Kayıp eşyayı bulmak için üst arama yapmaktan kaçının, Türkiye'de yasal dayanağı yoktur (Akyüz, 2018).

BALKANLAR'DA YUMUŞAK GÜÇ: TÜRK HAVA YOLLARI VE TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NİN YUMUŞAK GÜÇ ARACI OLARAK KULLANIMI

Dr. Öğr. Üyesi ARMAĞAN ÖRKİ [1], F. ZEHRA ŞENER[2]

[1] T. C. İstanbul Rumeli Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,– 0000-0002-6906-0031

[2] T. C. İstanbul Rumeli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Doktora Programı Öğrencisi, - 0000-0003-4407-3183

Özet

Soğuk Savaş sonrası dönem, uluslararası ilişkiler açısından bir dönüm noktası olmuştur. Doğu ve Batı bloğunun "soğuk" savaşının kazananı Batı ve savunduğu ideoloji olurken, devletlerin hem iç hem dış politikalarında değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Bu süreçte Türk dış politikasında "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" söylemi yer edinmiş; ancak rol model olabilme arayışı, geçen zamanla beraber kendisini merkez ülke olabilmeye bırakmıştır. Türkiye, bölgesel ve uluslararası baskınlığını, cazibesini ve ikna ediciliğini artırabilme amacıyla çeşitli diplomatik, siyasi, ekonomik, kültürel araçlara başvurmuştur.

1990'lı yıllarda yazına kazandırılan "yumuşak güç" bir dış politika aracı olarak Türkiye tarafından da benimsenmiş ve Kafkasya, Orta Asya, Afrika ile beraber Balkanlar coğrafyasında da kullanılmaya başlanmıştır. Yumuşak güç, en yalın ifadeyle, karşı (muhatap) ülkenin doğrudan kamuoyunu ikna etme ve isteneni cazip gösterme şekliyle tanımlanabilir. Bu çalışmada da Türk Hava Yolları ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin birer yumuşak güç aracı olarak Balkanlar'da kullanılabilmesine odaklanılmıştır.

Çalışmanın amacı, iki tüzel kişiliğin Türk dış politikasında yumuşak güç aracı olarak kullanımının tespitini ortaya çıkarmaktır. Tali bir amaç olarak ise, okuyucu ve araştırmacılara, verimin artırılmasına dönük ipucu sunabilmektir. Bu doğrultuda, öncelikli olarak akademik makale, kitap, kitap bölümü ve tebliğler ile medya ve tüzel kişiliklerin çevrimiçi sayfalarından yararlanılmıştır. Yumuşak güç unsuru olarak yazında öne çıkan diğer araçlar yerine, görece daha az yer verilen iki unsurun değerlendirilmesinin, yazına katkı sunabileceği düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk dış politikası, Türk Hava Yolları, Türk Silahlı Kuvvetleri, yumuşak güç

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle uluslararası ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Aynı süreçte Yugoslavya'nın dağılması ve uzun bir süreçte yeni aktörlerin bölgede bağımsızlığını kazanması ise bölgesel koşulları ve bölgenin görünümünü değiştirmiştir. Soğuk Savaş boyunca Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyeliğiyle Batı'nın yanında yer alan Türkiye, bu süreçte birden fazla beklentisini müttefiklerinden bulamamıştır. Dolayısıyla, uluslararası ilişkilerde başlayan yumuşama (détente) döneminin de etkisiyle, Doğu bloğunun üyeleri ve Bağlantısızlar ile de ilişkilerini sürdürme arayışına girmiştir. 1970'li ve 1980'li yıllarda Türkiye'de gerçekleşen ve ayrıca Türkiye'yi yakından ilgilendiren bölgelerdeki yaşananlar ve değişimler, Türk dış politikasında beklenen sonucu doğurmamıştır.

1990'lı yıllar Türk dış politikası için bir yeniden kazanım sürecini ortaya çıkarmıştır. Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar yenilenmiş siyasi haritada yer edinmiş her aktör, Türkiye'nin dış politikasında bir gündem oluşturmayı başarmıştır. Türkiye'deki hükûmet değişikliklerinde bile, dış politikada önemli bir değişim olmadığı bu süreçte gözlenmiştir. Genel olarak düşünüldüğünde, Kürdistan İşçi Partisi (PKK) terör örgütünün varlığı ile Suriye ve Yunanistan'la yaşanan olumsuz gelişmeler, Türkiye'yi dış politikada daha aktif olmaya sevk etmiştir. Aynı sürecin son döneminde, 1999'da terör örgütünün sözde liderinin yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi ve Yunanistan'la deprem diplomasisinin olumlu sonuçlar doğurması ve 2002 seçimleri sonrasında Suriye ile görece daha iyi ilişkiler kurulması, Türkiye'nin dış politika konusunda elini güçlendirmiştir.

2000'li ve 2010'lu yıllarda da Türkiye, dış politikada aktif rol üstlenmiş, bölgesel ve uluslararası gelişmeler ışığında arabuluculuk, insani yardım ve diğer diplomatik kanallarını uygulayagelmiştir. Uzakdoğu'dan Afrika'ya, Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyada ikili ilişkiler kurma ve mevcut ilişkileri iyileştirme arayışında başarılı adımlar atılmıştır.

Türkiye'nin dış politikasındaki başarısında birden fazla unsurun birlikte etkisi olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada Balkanlar özelinde yumuşak güç unsurları olarak Türk Hava Yolları (THY) ile Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ele alınarak incelenmiştir. Çalışmanın amacı, THY ile TSK'nin Türkiye tarafından ele alınan bölgede bir yumuşak güç aracı olarak nasıl kullanıldığının ortaya çıkartılmasıdır. Dolaylı olarak, her iki araçtan nasıl daha yüksek verim alınabileceğine de yanıt aranmaya çalışılmıştır. Çalışma, kamu diplomasisiyle yumuşak güç ve ardından THY ile TSK'nin yumuşak güç aracı olarak kullanılmasına dönük olarak hazırlanan bölümlerden oluşmaktadır. İlk olarak kamu diplomasisine kısaca yer verilip bu başlık altında yumuşak güç kavramına odaklanılmıştır. Sonrasında ise Türkiye'nin Balkan politikalarına değinilip THY ile TSK başlıklarına yer verilip genel değerlendirme amacıyla sonuç kısmı oluşturulmuştur.

2. YUMUŞAK GÜÇ, TÜRK HAVA YOLLARI VE TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ

2.1. Kamu Diplomasisi

Devletler, kendi aralarındaki etkileşimlerini farklı yollarla gerçekleştirip düzenler ve geleneksel diplomaside esas olan ise tarafların diplomatları arasında yapılan yüz yüze görüşmelerdir (Danziger, 2005: 279). Devletler ve hükûmetler arasındaki ilişkileri şekillendiren ve önemli ölçüde gizlilik içerisinde yürütülen geleneksel diplomasinin aksine kamu diplomasisi açık şekilde yürütülür ve hedef (karşı) kamuoyunun ikna edilebilmesi için olabildiğince fazla kişiye ulaşılmaya çalışılır (Oktay, 2021: 128-129).

1856 ve takiben 1871 yılında ilk kez kullanılan kamu diplomasisi, daha sonra Dünya Savaşı (Birinci) döneminde, ardından ise çeşitli medya yayınlarında anılmıştır (Koyuncu ve Medin, 2017: 1234). Kavramın, yumuşak güç ile birlikte daha sık anıldığı dönem ise 1990'lı yıllar olmuş ve takiben 2000'li yıllarda daha somut örnekler sunulabilmiştir. Türkiye açısından düşünüldüğünde, Kamu Diplomasisi Koordinasyon Kurulu bu yöndeki bir yapılanmadır ve Türk dış politikasının kamu diplomasisiyle birlikte atağa geçirilmesinde önemli bir aktör olup devlet açısından tek etkin ve yetkin yapıdır. Zaman içerisinde, yeni koşullara bağlı olarak

kapsam ve yetki alanı değişen kurul, artan rekabet ve araç şekline istinaden Türk dış politikasının yumuşak güç hedeflerine uygun hareket etmektedir.

Kamu diplomasisinin kullandığı araç, yumuşak güçtür (Poyraz ve Dinçer, 2016: 32). Bir diğer ifadeyle, çağın bir ihtiyacı olarak kabul edilen kamu diplomasisi, yumuşak güç unsurlarının kullanıldığı bir diplomasi türüdür (Koyuncu, 2021: 931). Türkiye'nin yakın tarihinde bu aracı kullanma arayışı düşünüldüğünde, farklı gerekçeler bulunabilmektedir. Bu gerekçeler Kocabıyık (2019: 178) tarafından "*sözde Ermeni soykırım iddiaları, PKK ve FETÖ gibi terör örgütlerinin oluşturmaya gayret ettiği olumsuz propaganda faaliyetleri ile mücadele etme*" için imaj düzeltme ve "*aktif dış politika gündemi ve ekonomik hamleleri gereği marka oluşturma amaçlı*" yapılan girişimler olarak sıralanmıştır. Elbette yabancı turist akışının, doğrudan dış yatırımların veya ihracatın artırılması gibi hedefler de bu noktada anılmaya değerdir. Örneğin çeşitli televizyon dizileri sayesinde Ortadoğu ve Balkanlar'dan turist akışına dönük ve somut veriler içeren çeşitli akademik çalışmalar bu noktada birer dayanak oluşturmaktadır.

2.2. Yumuşak Güç

Uluslararası ilişkilerdeki güç kavramı, Soğuk Savaş sonrası döneme kadar genellikle klasik realizm çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kavram, yazında "yumuşak güç" kavramı yer edinmeye başladıktan sonra "sert güç" olarak anılmaya başlamıştır. İlk anlamı askeri güç ile özdeş şekilde kullanılmıştır. Zamanla, çeşitli bölgesel ve uluslararası gelişmelerle (1973 Petrol Krizi gibi) ekonominin de güç konusunda etkisi olduğu kabul görmüştür. En yalın şekliyle sert güç, Çavuş (2012: 24) tarafından bir devletin "*ekonomik ve askeri olanaklarını kullanarak başka bir aktör veya aktörlerin davranışları üzerinde değişiklik yapabilme veya nüfuz sağlayabilme*" yeteneği olduğu şekliyle ifade edilmiştir. Ekonomik olanaklar, özellikle ambargo, kota ve diğer dış politika araçlarına işaret ederken, askeri olanaklar ise bilindiği gibi savaş ve çatışma hususunda baskı kurabilmeyi ifade etmektedir.

Adı yumuşak güçle özdeşleşen ve kavramın kurucusu olan Joseph S. Nye (1990: 154), başkalarını kontrol etmeye yarayan gücün, politikacılar ve diplomatlara göre nüfus, coğrafi sınır, doğal kaynak, ekonomik büyüklük, askeri güç ve siyasal istikrarla şekillendiği görüşünü savunmuştur. Yeni güç kaynakları olarak ise bilgiye, etkili şekilde kullanılan iletişim araçlarına ve çok taraflı kurumların işlevselliklerine değinip değişen uluslararası yapıda sert gücün alternatiflerini örneklendirmiştir (Nye, 1990: 164). Nye (2008: 94) ayrıca gücü, istenen sonuçlar için başkalarını etkileme yeteneği olarak tanımlamış ve zorlayarak, teşvik ve ödemelerle ya da isteneni cazip göstermeyle başkalarının davranışlarının değiştirilebileceğini aktarmıştır. Çekici bir güç olarak gördüğü yumuşak gücü Nye (2008: 95), baştan çıkarma yeteneği olarak ifade etmiştir.

Sert güç ile karşılaştırıldığında yumuşak güç, uygulayan açısından yoğun şekilde ekonomik bir kayba neden olmamaktadır. Bununla birlikte yumuşak gücün uygulanabilmesi için de belli oranda bütçe kullanımına ihtiyaç vardır. Zira yumuşak güç araçları arasında, bu çalışmaya konu olan her iki öğenin kullanımı da uygulayan açısından belli oranda maliyetler oluşturmaktadır. Ek olarak, Yatağan'ın (2018: 76) da belirttiği şekliyle sert güç kullanımında amaca hızlı şekilde ulaşılabilirken, yumuşak güç kullanımında amaca ulaşılması çok daha uzun zaman almaktadır.

Üstünde uzlaşı sağlanan bir diğer konuysa, sert güç ile yumuşak gücün doğru orantıda birlikte kullanılabilmesidir ve bu durum ise "akıllı güç" ile açıklanmıştır (Yılmaz, 2011: 34). Güçlü bir

orduya sahip olmadan yumuşak gücün etkin şekilde kullanılabileceğini savunmak gerçekçi olmayacaktır ve diğer yandan salt askeri ve ekonomik güçle de uzun vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesi mümkün değildir.

Yumuşak gücün dayandığı üç kaynak vardır ve bunlar ülkenin kültürü, siyasal değerleri ve dış politikaları olarak ele alınmıştır (Nye, 2008: 96). Yumuşak gücü oluşturan vakıflar, firmalar, üniversiteler ve diğer hükûmet dışı gruplar, kimi zaman resmi dış politika hedefleriyle çelişkili bir duruma yol açabilir (Yapıcı, 2015: 10). Gerçekten de Oktay (2021: 131-132) tarafından "*yazarlar, yayıncılar, medya grupları, gazeteciler, sivil toplumun varlığı ve başarıları, siyasi partiler ve politikacılar, özel sektör (ulusal ve çokuluslu şirketler, iş adamları), üniversiteler, akademisyenler, sanatçılar ve sanatsal aktiviteler, müzik kanalları, hit olan parçalar, spor müsabakaları ve sporcular*" şeklinde sıralanan bu araçların dış politika hedefleriyle mutlak surette uyumlu olması beklenmemelidir. Örneğin yurtdışında etkisi olan bir televizyon dizisi, her ne kadar ülke imajına katkı sağlayıp diğer yandan turist çekme konusunda etkili olsa da siyasal söylem ve duruşla örtüşmeyen öğeler barındırabilir. Bir firma, yaptığı sponsorluklarla yumuşak güç özellikleri taşıyabilir; ancak yatırımlarını ülkesinin beklentisinden farklı şekilde uygulamaya alabilir. Her ne kadar doğrudan devlet politikasına dönük hizmet sağlamıyor olsalar bile, bu durum, yumuşak güç konusunda kurulu oldukları devlete olan katkıyı ortadan kaldırmayacaktır.

Yumuşak güç konusunda nelerin araç olarak kullanıldığına dönük farklı çalışmalar ve tespitler yapılmıştır. Örneğin İran'ın dış politika hedeflerini gerçekleştirmek için Şiiliği bir araç olarak kullandığı bir çalışmada aktarılmıştır (Ekşi, 2017: 47-48). Bir diğer çalışmadaysa sporun ve sporcuların da araç olabileceği paylaşılmıştır (Akoğlu ve Mutlu, 2018: 279-280).

Türkiye'nin yumuşak güç kapasitesi, ülkenin tarihi, coğrafyası, kültürel derinliği, ekonomik gücü ve demokrasisinin bir birleşimi olarak açıklanmıştır (Kalın, 2011: 7). Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Kızılay, Yunus Emre Enstitüsü ve benzerleri de yumuşak güç için doğrudan Türkiye'nin birer yumuşak güç aracı olarak kabul edilebilir. Öte yandan Türk markaları (firmalar), film ve diziler de birer araç olarak görülmüştür. Bu çalışmaya konu olan TSK, doğrudan devletin bir yumuşak güç aracıdır. Çalışmada yer verilen diğer aktör THY'nin (2021a) ortaklık yapısında ise çoğunluğu Türkiye Varlık Fonu ile Halka Açık A Grubu oluştururken, neredeyse yok denecek kadar az bir kısmını T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Özelleştirme İdaresi Başkanlığı oluşturmaktadır.

2.3. Balkan Politikalarında Yumuşak Güç Aracı Olarak Türk Hava Yolları ve Türk Silahlı Kuvvetleri

Soğuk Savaş sonrası süreçte birçok gelişmekte olan ülke gelişimini tamamlamış ve büyük devletlerin caydırıcılığının etkisi azalmıştır (Sander, 2016: 589). Gelişimini tamamlayan devletler açısından ise bu gelişmişlik yalnızca bir "güç" ile sınırlandırılamayacak genişliğe ulaşmıştır. Ordunun modernize edilip güçlendirilmesi için güçlü bir ekonomiye sahip olmak veya kültürel ve sosyal anlamda cazibe oluşturabilmek için demokratik ve insani değerleri siyasal yaşama adapte edebilmek ayrı ayrı şarttır.

Balkan coğrafyası, Soğuk Savaş sürecinde olduğu gibi hâlen bir çekim merkezidir. Türkiye, coğrafyada farklı uluslararası aktörlerle rekabet durumundadır. Bölgesel anlamda Yunanistan

bir rakipken, uluslararası çerçevede Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti ve hatta İran İslam Cumhuriyeti ile Suudi Arabistan birer rakip konumundadır. Dolayısıyla Türkiye'nin dış politikadaki çıkarları bölgesel ve küresel rakipleriyle örtüşmediği durumda, eli zorlaşmaktadır. Türkiye'nin rakiplerinin ekonomik yatırımlarından başka kültürel, dini ve mezhepsel, tarihi baskısı düşünülünce, en az diğer uluslararası aktörler kadar Türk dış politikasının da tıkanabilme olanağı ortaya çıkmaktadır.

Kültürel etkileşim etkinlikleri kapsamında televizyon dizileri, çok yönlü dış politika ve arabuluculuk çalışmalarıyla kurucu rol üstlenilmesi, insani yardımlar ve ekonomik iş birliği Türkiye'nin başvurduğu yumuşak güç unsurları arasında yazında yer edinmiştir (Çavuş, 2012: 31-33). İnsani yardım ve ekonomik iş birliği içinde THY ile TSK ise birer araç olarak bu bölümde ele alınmıştır.

Balkanlar'ın Türkiye için önemi tarihsel süreçte varlığını hep sürdürmüştür. 1350'li yıllarda Osmanlı Devleti'nin sınırları, bugünkü Çanakkale'nin Avrupa yakasına kadar genişlemiş, 1453 yılında İstanbul'un fethiyle Rumeli topraklarındaki egemenlik perçinlenmiştir (Turan ve Örki, 2020: 207). Öte yandan belirtmekte fayda vardır ki Osmanlı, yalnızca askeri gücüyle değil, aynı zamanda vakıf kültürü gibi çeşitli yumuşak güç unsurlarıyla uzun yıllar bölgede etkinliğini sürdürebilmiştir (Karagül, 2013: 87). Osmanlı egemenliği altında bölgede İslamlaştırma veya Türkleştirme gibi politikalar mutlak surette uygulanmamıştır. Karagül'e (2013: 87) göre büyük olasılıkla hem milliyetçiliğin hem de üçüncü tarafların etkisiyle bölgedeki ayrılıkçı hareketler bu sebeple hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir.

Balkanlar'ın Türkiye için öneminde etkin olan unsurlar zaman içinde değişmiş veya etkisi farklılaşmış olsa da genel olarak benzerlik göstermiştir. Örneğin ticaret yolları açısından değerli olan Balkanlar'ın bu konudaki önemi zaman içinde değişerek günümüzde ticaret için bir pazar hâlini almıştır. Yugoslavya'nın dağılması ve ardından 2000'li yıllardaki değişim göz önünde bulundurulduğunda ticaret yolları üstünde bulunması, ticaret ve turizm için bir pazar olması, uluslararası ilişkilerde bölge aktörlerinin desteğinin istenmesi, bölgesel istikrar için bölge ülkelerinin sahip olduğu önem sıralanabilir. Uluslararası güvenlik açısından ele alındığında ise, başta DEAŞ, FETÖ, PKK gibi terör örgütlerinin bölgede yapılanması, destek görmesi ya da birtakım destek alması Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Balkanlar'a dönük dış politikanın şekillenmesinde ikincil unsurların etkili olduğu kabul edilmektedir. Cumhuriyetten günümüze, Türkiye'nin Balkan politikasında, ikincil unsurların görece edilgen olup Balkan coğrafyasının baskınlığını artırdığı dönem ve olay sayısı oldukça azdır. Tümü içinde en belirgin olan ise Yugoslavya'nın dağılma sürecindeki 1990'lı yılların ilk yarısı olmuştur (Sarınay, 2000: 877). Bu süre zarfının dışında kalan yıllarda, Sovyetler Birliği (sonrasında Rusya Federasyonu), ABD, AB ve hatta terör örgütlerinin bile dolaylı etkisi olduğu anlaşılmıştır.

Yukarıda sıralanan tüm unsurları dört başlık altında toplanmıştır. Bunlar, "*Bölgeyle olan tarihsel bağlar, Türkiye'de yaşayan Balkan kökenli nüfus, Balkanlar'da yaşayan Müslüman ve Türk kökenli topluluklar, Bölgenin jeopolitik konumu*" şeklinde ele alınmıştır (Şener, 2014: 81). Karagül (2013: 92) ise Balkanlar'ın Türk dış politikası açısından önemini "*siyasi, ekonomik, coğrafi, savunma ve güvenlik, ortak kültür ve tarih mirasına sahip olmak gibi*" nedenlere bağlamıştır.

Türkiye'nin Balkan coğrafyasına dönük politikalarında Yunus Emre Enstitüsü, TİKA, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu gibi unsurlar birer yumuşak güç aracı olarak değerlendirilmiştir. Belki bu unsurlar kadar olmasa da THY ile TSK de birer yumuşak güç aracı olarak yorumlanmaya uygundur.

2.4. Türk Hava Yolları

Coğrafi engellerin hızlıca geçilmesine olanak sağlayan havayolu firmaları ulaştırma sektöründeki rollerinden başka, ayrıca çeşitli coğrafyalardaki bireyleri gelişmiş ülkelerle bağlama konusunda da bir role sahiptir (Anaz ve Akman, 2017: 304). Bununla birlikte siyasal gelişmeler, düşünceler ve tercihler havayolu firmalarının yönetim organlarınca dikkate alınmaktadır (Selçuk, 2013: 181). Öte yandan havayolu firmalarından ötede, markaların geneli için de diplomatik bir rol literatürde bulunmaktadır. Markalar, menşei ülkeleri itibariyle değerler, kültürel öğeler ve saygınlığın taşıyıcısı bir görev üstlenirken, yabancı toplumlarla kendi toplumu arasında bir köprü işlevi görebilmektedir (Köksoy, 2016: 249).

Ulusal havayollarının ülkelerinin adını, prestijini ve dış politikasını tanıtma sorumluluğu, yumuşak güç kavramıyla çok uyumludur. Dış politika başarılarını teşvik etmek için siyasi bir hedefi yerine getirmek, ulusal bir havayolunu kesinlikle yumuşak bir güç aracı haline getirmektedir (Selçuk, 2012: 9). Bu çerçevede THY, Türkiye'nin yumuşak güç aracı olarak kabul edilebilir. THY, öncelikle Türkiye'nin bayrak taşıyıcı havayolu olarak havalimanlarında adını göklerde ve tüm dünyada tanıtmaktadır (Selçuk, 2012: 10). 120'nin üzerinde ülkeye uçuşlarıyla dünyada en fazla ülkeye uçan havayolu olma özelliğiyle THY (2021b), farklı zamanlarda farklı bölgelerde Türkiye'nin yumuşak güç unsurlarından biri olarak etkinliğini göstermektedir. Kârlılık hedefi gözetilmeden oluşturulan (Somali veya Kosova gibi) yeni varış noktaları, THY'nin yumuşak güç kavramı çerçevesinde başvurulan bir araç olduğunu göstermektedir.

THY, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin bir tehdit olarak algılanmasıyla birlikte firmanın ABD ve diğer Batı bloğu ülkeleriyle olan iş birliğinde artış gözlenmiştir (Selçuk, 2021: 219). 1960'lı yıllardaki Kıbrıs ve Küba Füze krizi sonrasında Batı bloğundan beklediğini bulamayan Türkiye, Balkan seçeneğini değerlendirmiş ve Belgrad, Sofya ve Budapeşte'ye seferler düzenlemeye başlamıştır (Selçuk, 2021: 220). 1970'li yıllarda Türkiye'deki siyasal durum ve Kıbrıs Barış Harekâtı, THY'nin durumunu de etkilemiş ve nihayetinde yabancı sermaye satın alınıp firma millileştirilmiştir (Yalçınkaya, 2019: 437). 1980'li yıllardaysa markanın küresel değerini artırmaya dönük girişimler olmuş ve önemli ölçüde olumlu değişimler gerçekleşmiştir (Şekerli, 2021: 863).

2000'li yıllardaki Afrika ülkelerine dönük politikalarla paralel şekilde THY de uçuş ağını genişletip ya yeni varış noktaları oluşturmuş ya da mevcut hatlarındaki sefer sayılarını artırmıştır (Gürdal ve Var, 2021: 216). Ayrıca dış politikada bir Afrika ülkesinin önceliği olması durumunda, diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra THY'nin uçuş yapması alışılmış bir durum olarak ifade edilmiştir (Özerdem, 2016: 139). 2017 yılında, bir YouTube kullanıcısının ABD'li bir oyuncunun da desteğiyle başlattığı kampanyayla THY, Somali'ye insani yardım taşımıştır (Lansdown, 2017).

THY'nin Balkanlar özelinde yumuşak güç aktörü olarak devreye girmesi çok daha eskiye dayanmaktadır. Zira THY ilk yurtdışı uçuşunu 1947'de Ankara-İstanbul-Atina olacak şekilde

Yunanistan'a gerçekleştirmiştir (Türk Hava Yolları, 2021c). Aynı şekilde Bosna savaşından sonra bölgeye ilk sivil uçuşu 1995'te yine THY gerçekleştirmiştir. (Selçuk, 2012: 10) Benzer bir durum Kosova'nın bağımsızlığını kazanma süreci için de geçerlidir. 2002 yılında haftada 3 seferle başlayan THY uçuşları haftada 14 seferle devam etmektedir (Gökyüzühaberci, 2013).

THY, Balkanlar coğrafyasında her ülkeye uçmaktadır. Yunanistan, Bulgaristan ve Hırvatistan'da ikişer nokta, Romanya'da üç nokta olmak üzere, toplamda 11 ülkede 16 noktaya uçuş gerçekleştirmektedir (Türk Hava Yolları, 2021d). THY aynı zamanda sembolik anlamda çok kıymetli olan bu uçuşları desteklemek ve Balkanlar ile Türkiye arasında turizmin, ticaretin ve kültürel etkileşimin artması amacıyla çalışmalar da yapmıştır. Örneğin 2011 yılında, vizesiz giriş yapılabilen Hırvatistan, Bosna Hersek, Kosova, Makedonya, Arnavutluk ve Sırbistan noktalarının yer aldığı "Vizesiz Balkanlar" kampanyası ile özel ücretler ve seyahat paketleriyle seyahatler desteklenmiştir (Dünya, 2021). 2016 yılında ise "4 Mevsim Balkanlar" projesi ile yine cazip ücretler ve kampanyalarla ve hatta hazırlanan özel bir internet sitesi ile hem bölge tanıtımı yapılmış hem de bölge uçuşları desteklenmiştir (Mancar, 2016).

Aynı zamanda ekonomik iş birliği ve destek anlamında değerlendirilebilecek THY'nin bölgede yumuşak güç olarak varlığını destekleyecek faaliyetlerinden biri de havayolu satın almaları ve anlaşmalarıdır. THY 2008'de Air Bosna'nın %49 hissesini alarak Balkanlar'daki ilk ortaklığını kurmuştur (Türk Hava Yolları, 2021e).

THY, ulaştırma konusunda Türkiye'nin yeni yüzü olarak öne çıkarken, uluslararası sahada da ülkenin saygınlığını artırmada ana unsurlardan biri hâlini almıştır (Anaz ve Akman, 2017: 304). THY'nin ortaklığında, Arnavutluk'ta Air Albania kurulmuş ve böylelikle ülkenin ilk bayrak taşıyıcı sivil havayolu firması da 2018 yılında pazardaki yerini almıştır (Anadolu Ajansı, 2018). 1990'lı yıllardan itibaren bölgeye dönük insani yardımların taşınması, turizm, sağlık, eğitim gibi amaçlarla gerçekleştirilen seyahatlerde bir seçenek hâlini alması, THY'yi bölgede bilinen ve tercih edilen bir marka hâline kavuşturmuştur. 2000'li yıllarda izlenen yeni politikalarla THY'nin bir havayolu firmasından daha fazlası olduğu anlaşılmış, ikili ilişkilerin güçlendirilebilmesinde bir araç rolü üstlenmiştir.

2.5. Türk Silahlı Kuvvetleri

TSK'den, özellikle 1990'lı yıllarda zorlayıcı diplomasi kanalında caydırıcı özelliğinden yararlanılmıştır. PKK terör örgütünün sözde liderinin Suriye'den çıkartılmasında sadece söylemle bile başarılı olmuştur (Koçer, 2002: 137). Suriye'nin söz konusu terör örgütüne olan yaklaşımını terk etmemesi durumunda, askeri müdahaleden kaçınılmayacağı söylemi, eyleme geçilmemesine karşın Türkiye lehine bir sonuç doğurmuştur. NATO'nun en önemli ordularından birine sahip olan Türkiye, sadece bu durumla bile bir yumuşak güç pozisyonu elde edebilmektedir; çünkü bir dış politika aracı olarak kullanılmasa bile ülke saygınlığına ve görünümüne olumlu katkısı mevcuttur (Yatağan, 2018: 77). Ayrıca TSK, NATO kapsamında üçüncü taraflarda üstlendiği görevleri başarıyla yerine getirmiş ve bu açıdan düşünüldüğünde herhangi bir sıcak çatışmaya girmese bile insani yardımlar (doğal afetler, insani müdahaleler gibi) çerçevesinde başarı sağlamıştır.

Bir diğer deyişle TSK, sert güç unsuru olarak caydırıcı bir özelliktedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze dek gelinen süreçte ayaklanmalarda, terör olaylarında, savaş ve dış müdahalelerde üstün başarı göstermiştir. Günümüzde, özellikle yerli araç, gereç ve donanım ile

dışa bağımlılığı önemli ölçüde azaltılmıştır. Ortalama 15 yıllık bir süreçte, dışa bağımlılık oranı ortalama %80'den %30'a indirilmiştir (İletişim Başkanlığı, 2020). Kamuoyuna yansıdığı şekliyle Altay ana muharebe tankı, TCG Anadolu amfibi hücum gemisi, ATAK helikopteri, Hürkuş eğitim uçağı, Anka, Bayraktar, Vestel gibi insansız hava araçları, Hisar hava savunma füze sistemi gibi etkin ürünlerin araştırma ve geliştirme çalışmaları tamamlanmış veya devam etmektedir.

Donanımı ve caydırıcılığıyla TSK, zorlayıcı diplomasinin vazgeçilmez araçlarından biridir. Bununla birlikte TSK, bir yumuşak güç aracı olarak yorumlanmaya da uygundur. Zira barış döneminde gerçekleştirilen subay değişimleri,[1] ortaklaşa düzenlenen eğitimler ve yardım programları ile yumuşak güce katkı sağlanabileceği savunulmuştur (Nye, 2008: 106). Gerçekten de Kosova örneği düşünüldüğünde, sivil ve asker iş birliğine dönük olarak Kosova halkıyla TSK arasında toplu sünnet törenleri ile eğitim ve sağlık tesislerine dönük uygulanan desteklerle (bakım, onarım, malzeme tedariki ve benzerleri) soyut bir şekilde Kosova ve Türkiye arasında köprü inşa edildiği söylenebilir. Benzer etkinlik ve destekler, Bosna Hersek gibi diğer Balkan ülkelerinde de yapılmış olup din, mezhep, etnik yapıdan bağımsız şekilde TSK birçok faaliyette rol almıştır.

TSK, Balkanlar'da uluslararası güvenlik ve bölgesel iş birliği için UNPROFOR, NATO IFOR, NATO SFOR, EUFOR ALTHEA, KFOR gibi oluşumlar çerçevesinde unsurlarını bulundurmuştur (Turan ve Örki, 2020: 227). Hem basın hem de TSK tarafından yapılan paylaşımlarda, ordu tarafından sağlık taraması, eğitim ve sağlık tesislerinin bakım ve onarımı, toplu sünnet töreni gibi faaliyetlerin yapıldığı görülmüştür. Bir diğer ifadeyle, sert güç unsuru olan ordu, bir sivil toplum kuruluşu gibi hareket ettirilmiş ve böylelikle doğrudan kamunun vicdanına ulaşabilmiştir. Zira orduların, siyasal ve toplumsal yapının kurulabilmesi hedefiyle etkinliklerde bulunması da yumuşak güç olarak yorumlanmıştır (Paçaoğlu, 2020: 54). Ayrıca gidilen coğrafyada siyasal nüfuzu artırmaya çalışmama ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda hareket etmeme durumu, yapılan yardımlarla birlikte sivil - asker iş birliğinin tesis edilebilmesine olanak tanımıştır (Ateş, 2016: 136-137).

3. SONUÇ

Yumuşak güç, isteneni, hedef ülke toplumuna cazip göstermektir. Devletten devlete değil, devletten yabancı kamuoyuna dönük uygulanan bir diplomasidir. Dolayısıyla kısa vadeli amaçlar için kullanılabilmesi mümkün olmayıp daha uzun vadeli amaçlarda verim sağlamaktadır. Ülkelerin uluslararası ilişkilerde başarısı ve bir bölgede etkinliğini ortaya koyması, yumuşak gücün doğru ve başarılı kullanımı ile mümkündür. Uluslararası ticaretin, kültürel etkileşimin ve iletişimin giderek arttığı yeni küresel dünya düzeninde kamu diplomasisi ve dolayısıyla "yumuşak güç" kavramı daha da önem kazanmaktadır. Yumuşak güç olarak çeşitli vakıflar, üniversiteler, firmalar, filmler ve benzerleri vasıtasıyla kamu diplomasisi çalışmaları yapılarak küresel ya da bölgesel düzeyde var olma çabası güdülmektedir.

Ortak tarih, din, dil, kültürel ve coğrafi yakınlık gibi nedenlerle Balkanlar her zaman Türkiye için dikkatle izlenen ve önemsenen bir bölge olmuştur. Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ve bölgenin ticari konum avantajından ziyade bizzat gelişmekte olan ticari bir

[1] Erasmus veya Mevlâna öğrenci ve öğretim elemanı değişim programları gibi.

merkez olmasıyla birlikte, Türk dış politikasında bölgeye verilen önem giderek daha da artmıştır.

Türkiye'nin Balkanlar politikasını destekleyecek çalışmalar süregelmektedir. Kültürel faaliyetler, insani yardım çalışmaları, ekonomik iş birlikleri ve benzeri çalışmalarla bölgeyle iletişim artırılmaya çalışılmaktadır.

Dünya'da en fazla noktaya uçuş gerçekleştiren ve milli havayolu şirketi olarak sayılan THY, doğal olarak Türkiye'nin dış politikada faydalandığı en önemli yumuşak güç unsurlarından biri sayılabilir. Bölgeye gerçekleştirilen uçuşların yoğunluğu ve destekleyici pazarlama faaliyetleri, Balkanlar'da önemli bir yumuşak güç olma özelliğini desteklemektedir. THY uçuşları, bölgeyle insani, kültürel ve ticari ilişkileri artırırken bir yandan da marka değeriyle ülkenin bölgede varlık algısına katkıda bulunmaktadır. THY, coğrafyada yaşayan toplumların bir başka anakaraya ulaşabilmesi yönünde önemli bir anahtar rolü üstlenmiştir. Kârlılık amacı bir yana, yalnızca kabin içi dergilerdeki Türkiye merkezli firmaların reklamları ve Türkiye'deki seyahat noktalarına ilişkin gezi yazıları bile bu çerçevede değerlendirmeye uygundur.

Esasen tam anlamıyla sert gücün bir temsilcisi olan TSK, çoğu zaman dış politika ile uyumlu şekilde kamu diplomasisinde bir yumuşak güç olarak da faaliyet gösterebilmektedir. Özellikle Balkanlar'da gerçekleştirdiği eğitim, yardım, yeniden inşa gibi sosyal ve insani faaliyetlerle bölgede Türkiye'nin kamu diplomasisine destek veren önemli bir yumuşak güç unsuru olarak değerlendirilebilir.

TSK, bölgeye askeri müdahale kapsamında uluslararası bir şemsiye altında girmiştir. Buna karşın savaş ve çatışma sonrası süreçte, barışın sürdürülebilmesi için bölgedeki varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte dolaylı da olsa yapmış olduğu sosyal, ekonomik ve kültürel desteklerle bölgedeki görünümü olumlu yönde pekişmiş ve Türk dış politikasının bölgesel hedefleri doğrultusunda yumuşak güç aracı olarak kendisini kanıtlamıştır.

Türkiye'nin elinde bulunan yumuşak güç araçlarının sayısı da oldukça fazladır. TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Kızılay gibi seçeneklerden başka, THY ile TSK de gündeme alınan Türk dış politikasının uygulanabilmesi için bir rol üstlenmektedir. Türk dış politikasının hedeflerine dönük görece daha hızlı başarı edinebilmek için ise araçlardan birisi değil, tümünün birbiriyle uyumlu olarak beraber kullanılması daha verimli olacaktır.

KAYNAKÇA

Akoğlu, H. E. ve Mutlu, T. O. (2018). Sporun Kamu Diplomasisi Açısından Türkiye'nin İmajına Etkisi, *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(2), 277-295.

Anadolu Ajansı (2018). Arnavutluk İlk Havayolu Şirketi Air Albania'ya Kavuştu, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arnavutluk-ilk-havayolu-sirketi-air-albaniaya-kavustu/1255208, Erişim Tarihi: 13.08.2021.

Anaz, N. ve Akman, E. (2017). Turkey's Soft Power Capacity: Geopolitics of Aviation and the Turkish Airlines, *The Arab World Geographer*, 20(4), 303-316.

Ateş, B. (2016). Dış Yardımların Kamu Diplomasisi Boyutunda Askerî Birliklerin Rolü: Yeni Görevler, Yeni Kabiliyetler. (Derleyen: Akıllı, E.), *Türkiye'de ve Dünyada Dış Yardımlar* İçinde (s. 120-138). Ankara: Nobel.

Çavuş, T. (2012). Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 23-36.

Danziger, J. N. (2005). *Understanding the Political World: A Comparative Introduction to Political Science*, Londra: Pearson Education.Dünya (2021). THY, Balkanlar'a 'Vizesiz' Uçuruyor, https://www.dunya.com/dunya/thy-balkanlar039a-039vizesiz039-ucuruyor-haberi-141651, Erişim Tarihi: 12.08.2021.

Ekşi, M. (2017). İran'ın Transnasyonel ve Teopolitik – Şiilik – Temelli Kamu Diplomasisi, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 46-66.

Gürdal, T. ve Var, D. (2021). Sivil Havacılık Sektöründeki Gelişmelerin Türkiye'nin İhracatına Etkisinin Ekonometrik Analizi: THY Afrika Açılımı Örneği, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 214-246.

Gökyüzühaberci (2013). Kosova'da THY'den 10. Yıl Festivali, https://www.gokyuzuhaberci.com/kosova-da-thy-den-10-yil-festivali-22075.html, Erişim Tarihi: 15.08.2021.

İletişim Başkanlığı (2020). Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Savunma Sanayinde Son 17 Yılda Yaptığımız Hamlelerle Yerlilik ve Millilik Oranı Yüzde 20'lerden Yüzde 70'lere Çıkmış Durumda , https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-savunma-sanayinde-son-17-yilda-yaptigimiz-hamlelerle-yerlilik-ve-millilik-orani-yuzde-20lerden-yuzde-70lere-cikmis-durumda, Erişim Tarihi: 27.07.2021.

Kalın, İ. (2011). Soft Power and Public Diplomacy in Turkey, *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 16(3), 5-23.

Karagül, S. (2013). Türkiye'nin Balkanlardaki "Yumuşak Güç" Perspektifi: Türk İşbirliği ve Kordinasyon Ajansı, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 79-102.

Kocabıyık, H. (2019). Değişen Diplomasi Anlayışı, Kamu Diplomasisi ve Türkiye, *Avrasya Etütleri*, 55(2019), 163-196.

Koçer, G. (2002). 1990'lı Yıllarda Askerî Yapı Ve Türk Dış Politikası, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 29(1), 123-158.

Koyuncu, S. (2021). Olağandışı Süreçlerde Kamu Diplomasisi: Covid-19 Pandemisi ve Türkiye'nin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri, *Selçuk İletişim Dergisi*, 14(2), 927-951.

Koyuncu, S. ve Medin, B. (2017). Resmi Aktörler Bağlamında Dijital Kamu Diplomasisi, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(4), 1233-1244.

Köksoy, E. (2016). Yeni Diplomatik Temsil Biçimi Olarak Marka Diplomasisi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, *Selçuk İletişim*, 9(2), 242-261.

Lansdown, S. (2017). Turkish Airlines to Send Supplies to Somalia After Social Media Campaign, https://www.huffingtonpost.com.au/2017/03/19/turkish-airlines-to-send-supplies-to-somalia-after-social-media_a_21902874/, Erişim Tarihi: 01.08.2021.

Mancar, B. (2016). Türk Hava Yolları'ndan Keşif Serisi: "4 Mevsim Balkanlar – Kış", https://webmasto.com/turk-hava-yollari-4-mevsim-balkanlar-kis, Erişim Tarihi: 12.08.2021.

Nye, J. S. (2008). Public Diplomacy and Soft Power, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 94-109.

Nye, J. S. (1990). Soft Power, *Foreign Policy*, 80(1990), 153-171.

Oktay, E. G. (2021). NATO'nun Dönüşümü ve Kamu Diplomasisi'nin Artan Rolü, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(34), 125-149.

Özerdem, A. (2016). İnsaniyetçilik ve Türk Dış Politikası, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 13(52), 129-149.

Paçaoğlu, E.H. (2020). Balkanlar'da Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Yumuşak Gücü, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 35-69.

Poyraz, E. ve Dinçer, M. (2016). Küreselleşen Dünyada Türkiye'nin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri, *Intermedia International E-journal*, 3(4), 30-48.

Sander, O. (2016). *Siyasi Tarih: 1918-1994*, Ankara: İmge Kitabevi.

Sarınay, Y. (2000). Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 857-886.

Selçuk, O. (2013). Turkish Airlines: Turkey's Soft Power Tool in the Middle East", *Akademik Ortadoğu*, 7(2), 175-199.

Selçuk, O. (2012). Turkish Airlines as a Soft Power Tool in the Context of Turkish Foreign Policy, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Aydın Babuna), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Selçuk, O. (2021). Turkish Airlines as a Source of Soft Power in Africa. (Derleyen: Tepeciklioğlu, E. E. & Tepeciklioğlu, A. O.). *Turkey in Africa: A New Emerging Power?* İçinde (s. 217-236). Routledge.

Şener, B. (2014). Balkanları Türk Dış Politikası Açısından Önemli Kılan Temel Faktörler, 1. Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2014 (s. 78-84), Zonguldak.

Şekerli, E. B. (2021). Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 849-876.

Turan, S. ve Örki, A. (2020). Turkey's Foreign Policy in the Balkans, (Derleyen: Turan, S.). *The Balkans* İçinde (s. 206-241), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Türk Hava Yolları (2021a). Ortaklık Yapısı, https://investor.turkishairlines.com/tr/hakkimizda/ortaklik-yapisi Erişim Tarihi: 12.07.2021.

Türk Hava Yolları (2021b). Hikayemiz, https://www.turkishairlines.com/tr-tr/basin-odasi/hakkimizda/hikayemiz/, Erişim Tarihi: 15.08.2021.

Türk Hava Yolları (2021c). Hikayemiz, https://investor.turkishairlines.com/tr/hakkimizda/tarihce, Erişim Tarihi: 15.08.2021.

Türk Hava Yolları (2021d). 2019 Sonuç Özeti, https://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/IR_PRESENTATION_2019TR.pdf, Erişim Tarihi: 15.08.2021.

Türk Hava Yolları (2021e). Seri: XI No:29 Sayılı Tebliğe İstinaden Hazırlanmış Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, https://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/download/faaliyet_raporu/faaliyet_raporu_aralik_2008.pdf.pdf, Erişim Tarihi: 12.08.2021.

Yalçınkaya, A. (2019). Türk Havayolu Taşımacılığı Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve Devlet Müdahaleleri (1933-2006), *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(29), 405-442.

Yapıcı, U. (2015). Yumuşak Güç Ölçülebilir mi?, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(47), 5-25.

Yatağan, A. G. (2018). Sert Güç Unsurlarının Yumuşak Güç Aracı Olarak Etkileri, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 28(2), 69-94.

Yılmaz, S. (2011). Yumuşak Güç ve Evrimi, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 3(12), 31-36.

EGE 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

İNOVASYON YÖNETİMİ İLE KURUMSAL İTİBAR İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Serdar ÇAKAN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu MYO,
Orcid: 0000-0001-7444-9079

ÖZET

Hızla gelişen teknoloji ve buna bağlı dönüşen müşteri talepleri işletmeleri önceki dönemlere oranla daha fazla inovatif *(yenilikçi)* olmaya mecbur bırakmaktadır. Genellikle stratejik yönetim (Çetinkaya ve Gülbahar, 2019) ve sürdürülebilirlik (Ayral ve Saracel, 2021) gibi kavramlarla birlikte ele alınan inovasyon, işletmelerin fonksiyonel süreçlerine (Ceylan ve Şakar, 2021) odaklanmaktadır. Çünkü imalat süreçlerinde, pazarlamada ve örgütsel formlarda (OECD, 2018) yapılan yenilikçi çalışmalara göre şekillenen inovasyon süreçleri özellikle KOBİ'ler için fark ve değer yaratan uygulamaları ifade etmektedir. Kurumsal itibar ise; bir örgütün çevresi ile ilişkilerinde paydaşların gözlemleyebildiği bütün algılara ve değerlere işaret etmektedir (Gotsi ve Wilson, 2001). Rekabet şartları içinde önemli bir avantaj olarak kabul edilen kurumsal itibar örgüte özgü, nadir ve ikame edilemez özellikler ile ilişkilidir (Musteen vd., 2010). Dolayısıyla "inovasyon yönetimi" ile "kurumsal itibar" değişkenleri arasındaki ilişkinin "yenilenmek" ve "özgünlüğü korumak" arasındaki kavramsal zıtlık bağlamında incelenmesinin yararlı olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın amacı, örgütlerin yenilikçi faaliyetlere odaklanmışken aynı zamanda kurumsal itibarlarını nasıl şekillendirmeleri gerektiğine dair ampirik bulgulara ulaşabilmektir.

Anahtar Kelimeler: *İnovasyon yönetimi, kurumsal itibar, KOBİ*

Giriş

Akademiden önceki yıllardan, özel sektörde çalıştığım dönemlerden başlayarak aktarmak istediğim dört farklı anekdot bulunmaktadır. 2006 yılında Toyota'da çalışırken, üst yönetim satın alma faaliyetlerin Oracle programı üzerinden yapılaması kararı almıştı. Ofis çalışanlarının önemli bir bölümü, deneme/alışma süresinin sonunda üst yönetime şikâyette bulunarak eski sistem olan AS400'e geri dönmek istediklerini belirtmişlerdi. 2018 yılında doktora tezim için yaptığım saha çalışmasında birçok işletmenin sahibi ile yüzyüze görüşmeler yapma fırsatı yakalamıştım. Bu görüşmelerde belli bir yaşa gelmiş patronların ağız birliği etmişçesine; "bu

noktaya değerleri ile geldiklerini" ve "bildikleri işi, en iyi şekilde yapmayı hedeflediklerini" anlatmışlardı. Patronların inançlarına göre; değerlerini koruyabildikleri ölçüde hayatta kalma şansları vardı ve stratejilerini buna göre kuruyorlardı (Çakan, 2018). 2020 yılında kendi şirketi üzerinden KOBİ'lere eğitim ve danışmanlık hizmeti veren bir arkadaşıma işletmelerde dijitalleşme konusunda bir soru sormuştum. Bana patronların geldikleri zaman şöyle sorular sorduklarını ve taleplerde bulunduklarını anlatmıştı. "İnovasyon diye bir şey varmış, ben de ondan istiyorum". 2021 yılında Müsiad'ın bir ildeki temsilcileri ile bir araya gelme fırsatı yakalamıştım. O toplantıda kendilerine KOBİ'lerin en büyük problemini sorduğumda bana çocuklarının kendi işletmelerini yönetmek istemediklerini hatta aile işinde çalışmak dahi istemediklerini aktarmışlardı. Hatta bazı çocukların eczacı, diş hekimi, asker gibi meslekler seçerek aile işletmesinden bilinçli şekilde uzaklaştıklarını ifade etmişlerdi.

2006 – 2021 yılları arasında gerçekleşen bu kişisel hatıralara istinaden bende oluşan algı teknolojinin ne kadar değişmiş olursa olsun, bazı temel problemlerin henüz çözülemediğidir. Bu çalışma ile yerel işletmeler için görünür, gözlemlenebilir bir problem halini alan teknolojik dönüşümlere uyum konusunda belli ön izlenimlere ulaşmak hedeflenmektedir. Çünkü inovasyon *(yenilik yapma)* her işletmenin istediği ve bunun için belli maliyetlere katmaya hazır olduğu bir olgudur. Ancak "inovasyon yönetimi" bir süreçtir ve işletmenin paydaşlarından bağımsız olarak kendi kendine oluşabilecek ya da teknoloji transferi yapar gibi satın alınabilecek bir kavram değildir. Çünkü inovasyon, doğal olarak işletmede değişikliklere sebep oldukça iç ve dış çevresinde beklenmedik tepkilere sebep olacaktır. Bu noktada soru şöyle sorulabilir: "Bu değişiklikler işletmenin *(örgütün)* bilinen özelliklerine ne kadar etki edecek ve taraflarca ne oranda kabul görecektir?" Başka bir deyişle; yukarıda anlatılan örneklerden birinde olduğu gibi aile işletmesi sahibinin "bildiği işi iyi yapmak" ya da "bugüne değerleriyle gelmek" şeklinde anlatmaya çalıştığı mevcut düzen nasıl değişecektir? Dolayısıyla bu çalışma ile "inovasyon yönetimi" ve "kurumsal itibar" değişkenleri arasındaki ilişkinin "yenilenmek" ve "özgünlüğü korumak" arasındaki kavramsal zıtlığa bir açıklama getirebileceği ve bu ilişki arasındaki muhtemel aracı ve düzenleyici rollerin ipuçlarının yakalanabileceği değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın amacı, örgütlerin yenilikçi faaliyetlere odaklanmışken aynı zamanda kurumsal itibarlarını nasıl şekillendirmeleri gerektiğine dair ön verilere ulaşabilmektir.

1. Kavramsal Çerçeve

Kavramlar arasındaki ilişlere geçmeden önce inovasyon yönetimi ve kurumsal itibar kavramlarının tanımları hakkında genel bilgiler vermek faydalı olacaktır.

1.1. İnovasyon Yönetimi

İnovasyon ile ilgili alan yazında çok farklı açılardan yapılmış tanımlamalar bulunmaktadır. Bu tanımlamalar, yenilik yönetiminin kapsadığı alanlarla ilgilidir. İnovasyon, girişimcinin yeni kaynaklar kullanarak veya yaratarak daha iyi bir duruma gelmesi ya da mevcut kaynakların kullanımını artırarak veya kullanım şeklini değiştirerek daha iyi duruma gelmesidir (Drucker, 1998). Endüstriyel açıdan bakılırsa inovasyon, yeni geliştirilen veya tasarlanan bir ürünün, hizmetin veya hizmetin pazarlanması veya ilk kez ticari kullanımı için yürütülen üretim, tasarım ve yönetim faaliyetleri olarak açıklanabilir (Freeman, 1982). Bunun yanında inovasyon, yeniliğin kendisinden çok ortaya çıkardığı değişime bağlı toplumsal ve ekonomik süreci ifade eder (Elçi, 2007). Yenilik işletmelerde temelde ürün/hizmet, süreçler, organizasyon yapıları ve pazarlama konularında yapılmaktadır. Ancak bunu gerçekleştirebilmek için işletme yöneticilerinin dinamik ve farklı olmak, korkmadan karar verebilmek ve kurallara itiraz edebilmek ve muhtemel başarısızlıklar karşısında hoşgörülü olabilmek gibi özelliklere sahip olması gerekmektedir.

Örgütlerde yenilik, mal/hizmet üretiminde veya bu amaca yönelik süreçlerde mevcut olanlardan farklı yaklaşımlar sergilemek anlamına gelmektedir (Ulijin ve Weggeman, 2001; Trott, 2002; OECD, 2005). Bir işletme farklı nedenlerle ürünlerinde, örgütsel yapısında veya pazarlama/satış faaliyetlerinde yenilikler yapabilir (OECD, 2005) ancak inovasyon, yüksek maliyetlere katlanmak zorunluluğu nedeniyle büyük ölçekli örgütler için daha uygundur (Kale, 2010). Çünkü inovasyon faaliyetleri yüksek maliyetlere katlanmanın ötesinde içinde başarısızlık risklerini de barındırmaktadır (Coşkun, 2013). Ölçekleri ne olursa olsun, sağlıklı olmayan işletmelerin yenilik yapmakta zorlandıkları gözlenmektedir (Bakiner, 2020). Bu zorlanmanın sebebi, yenilik ile çalışanların profili, kalitesi ve örgütsel bağlılıkları arasında doğrudan bir ilişki olmasıdır (Samur, 2011). Sağlıklı bir işletmede yenilik yapma, çalışanların performans göstermeleri ve bunu yapabilecek fiziksel ve ruhsal durumlarına bağlı ise; örgüt içinde inovasyon yönetimin yürütülebilmesi de benzer örgütsel özellikleri gerekli kılmaktadır. Ayrıca yenilik stratejilerine sahip olan işletmelerin, süreç performanslarının rakiplerine oranla daha yüksek olduğunu ifade etmek mümkündür (O'Regan vd. 2005). Çünkü inovasyon yönetimindeki başarı, işletmelerin insan, ekipman, teknoloji ve bilgi gibi kaynakları ellerinde tutmaları ile ilişkilendirilmektedir (Bergman vd., 2013). Gerçekten de ürün ve hizmetlerde rakiplerin taklit edemeyeceği farklılıkları yaratmak, mevcut süreçleri yeniden düzenlemek gibi rekabet avantajı sağlayan uygulamalar, işletmeler için belli seviyede bir dayanıklılığı gerekli kılmaktadır (Tidd vd., 2005). Dolayısıyla hedeflere ulaşmak için organizasyonel yapının güçlü

ve etkili olması beklenmektedir. Ayrıca işletmeler açısından rekabet avantajı sağlayacak yeniliklere sahip olmak iç ve dış paydaşlarla kurulacak güçlü bir iletişimi (Schilling ve Hill, 1998) ve durumlar karşısında hızlı davranabilecek bir örgütsel iradeyi (Miranda ve Thiel, 2007) gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla dönüşümcü olabilmek kaydıyla günümüzde liderlik (Bass, 1995), planlama (Dahl, 2008) ve yenilik odaklı takım çalışması (Hrebiniak, 2006) işletmeler için olmazsa olmaz şartlardandır.

Yukarıda ifade edilen gerekçelerden ötürü işletmeler, çalışanlarını yaratıcı düşünme yoluyla yeni ürünler üretmeleri konusunda zorlamaktadırlar (Özay, 2020). Çünkü yenilikçi yaklaşım sadece Ar-Ge bölümünün performansına bırakılmamalı ve yeni ürünlerin elde edilmesi için her bir çalışanının bilgisine danışılabilecek bir sistem kurulmalıdır (Ulusal, 2020). Çünkü işletmedeki inovasyon faaliyetlerinin temel taşı olan çalışanlar, fikirleri üreten, geliştiren ve uygulayan kişilerdir. Aksi halde belirli bir departmanın sahip olduğu kapasite ile sınırlı kalan işletmeler, istenen hedeflere ulaşmada güçlük yaşayacaktır (Tekeli, 2021). Yenilikçiliğin, istenilen düzeyde etki yaratabilmesi için çalışanların yenilikçi davranışları benimsemesi ve bu konudaki yeteneklerini geliştirmesi gerekmektedir. Ancak bu sayede işletme, sahip olduğu kolektif bilgiyi yeni ürünlere dönüştürebilmektedir (Calantone vd., 2002). İnovasyona odaklanmak bu tür nedenlerle çalışanlar açısından iş tatmini sağlamanın yanı sıra birbirleri ile iletişim kurmak gibi sosyal faydalar elde etmeye de yardımcı olmaktadır (Özay, 2020). İşletmelerin göz önünde bulundurması gereken nokta, çalışanların farklı yetkinliklere ve yenilikçi davranış sergilemede farklı önceliklere sahip olduğudur. Yenilikçiliğin davranışa dönüşebilmesinde örgütsel, yasal, çevresel ve mesleki faktörler çok önemlidir (Kaçan, 2020). Romero ve Roman (2012) da çalışmasında benzer bir düşünce ile yenilikçi faaliyetleri etkileyen üç temel unsurun örgüt özellikleri, kişisel özellikler ve dış çevre özellikleri olduğunu ifade etmiştir (Aimurzayeva, 2017). Dolayısıyla çalışanların inovasyona yönelik davranışlara sahip olması için öncelikle istekli olması gerekir. Onun dışında zekâ, mesleki beceri, eğitim seviyesi, deneyim (Parzafall vd., 2008), problem çözme kabiliyeti, analitik düşünebilme, demografik özellikler, ilgi alanları, özgüven ve değişime açık olması gibi özelliklerinin de bulunması beklenir (Biçer, 2017). Ayrıca içerdiği riskler nedeniyle yaratıcı ve yenilikçi bireylerin risk almaya istekli olmaları da gerekmektedir. Bu bağlamda, üst yöneticilerin çalışanların motivasyonunu sağlayacak bir yönetim tarzı benimsemesi ve inovasyonu teşvik edici bir çalışma ortamı sağlaması faydalı olacaktır (Güneş, 2020).

1.2. Kurumsal İtibar

Kurumsal itibar, işletmenin en büyük değeridir ve işletmenin sosyal paydaşlarının taleplerine ne ölçüde cevap verebildiği ile ilgilidir. Çünkü kurumsal itibar, bir imajdır ve geçerli bir yönetim tarzına vurgu yapmaktadır (Kadıbeşgil, 2012). Bir kurumun itibarı vizyonu, misyonu, kimliği, kültürü ve bunlara bağlı gözlemlenebilen uygulamalarını kapsamaktadır (Lu vd., 2019). Çünkü genel olarak bir işletme, ürünleri nedeniyle müşterilerine birtakım vaatlerde bulunmakta (Barnett vd., 2006) ve uzun vadeli zımni bir kontrat yapmaktadır (Dowling, 2001). Bu kontratın geçerliliği işletmenin imajı yani kurumsal itibarı ile sınırlıdır. Genel olarak, bir işletmenin itibar yönetimindeki amacı, güçlü bir kurum olduğunu göstermektir. Çünkü bir işletme için itibar, hissedarların kolektif kanaatidir (Hur vd., 2014). Bu nedenle hisselerini halka arz edecek işletmeler için oldukça fazla önem taşıyan kurumsal itibar, arka planda uzun yıllar ilkeli, sistemli ve disiplinli bir yönetim anlayışını gerektirmekte ve halka arz süreçlerinin başlamasından yıllar önce planlanması gereken bir zorunluluktur (Barnea ve Rubin, 2010). Çünkü kurumsal itibar, örgüt içi ve örgüt dışındaki hedef kitlelerin kuruma yönelik algılarından oluşmaktadır ve iyi bir kurumsal itibar için paydaşlarla iyi ilişkiler kurmak ve uzun vadede bu ilişkileri devam ettirebilmeyi sağlamak gerekmektedir (Axjonow vd., 2016). Bu nedenle kurumsal itibara, işletmenin geleceğini güvenceye alacak bir yönetim süreci ile ulaşılabileceğini bilmek ve bunun ancak birtakım kurallara bağlı olduğunu kabullenmek gerekmektedir (Güzelcik Ural, 2006): Bu kurallar, vizyonun çalışanlarca içselleştirilmesi, örgüt kültürün bu amaca yönelik olarak belirlenmesi, ahlaki ve etik değerlerle beraber hesap verilebilir olunması, muhasebe ilkelerinin ve uygulamalarının uluslararası sisteme uygun olması, kurumsal sosyal sorumluluk bilincine sahip olunması, çalışan ve tüketici memnuniyetine önem verilmesi ve son olarak araştırma geliştirme faaliyetlerine gereken bütçe ve emeğin harcanmasıdır.

Bir işletmenin itibarının yüksek olması, o işletmenin iç ve dış çevresiyle iletişimini daha kolay bir hale getirmektedir. Kurumsal itibar artışı ile çalışanların kuruma karşı bağlılıkları da yükseleceğinden, taraflar arası iletişim zaman içinde daha da güçlenerek gelişecektir (Hillenbrand & Money, 2007). Bu sayede işletmenin çalışanların ve müşterilerin desteğini kazanılması kolaylaşacaktır (Yifan vd., 2019). Çünkü kurumsal itibar, paydaşlar arasındaki güveni artırmaktadır (Ajayi ve Mmutle, 2021). Larsen (2005)'e göre kurumsal itibar; rekabet üstünlüğü yaratır, yetenekli işgücünü örgüte çekerek, işletmeye en iyi tedarikçi ve iş ortaklarını çeker, kaynaklara ulaşmayı kolaylaştırır, farklı pazarlara girmeyi sağlar, ürünlerine yönelik artı değer yaratır ve kriz dönemlerinde işletme için ekstra güç sağlar. Bunun yanında kurumsal

itibarın yükselmesi, çalışanların motivasyonuna önemli katkılar sağlamaktadır. Çünkü maddi ve manevi çalışma ortamı koşulları sayesinde çalışanların pazarlama dahil birçok alanda kurumsal itibara kişisel katkılar sağladığı gözlemlenmektedir (Fombrun, 2005). Başka bir deyişle işletmelerin markalaşma planlarına destek sağlayanlar da köstek olanlar da temelde o işletmenin çalışanlarıdır. Örnek olarak; resepsiyon görevlisinin veya garsonun yüzü gülmezse veya muhasebeci telefonlara cevap vermezse kurumsal imajın ve marka değerinin yükselmesi mümkün olmayacaktır. Bunun anlamı; para, imaj ve itibar kaybı olacaktır (Kotler ve Lee 2013).

Kurumsal itibar, saygınlık demektir. Borç ödemede güvenilir olma yani yüksek kredibiliteye sahip olmak anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında kurumsal itibar somut gerekçelere bağlıdır ve işletmenin, çevresi ile ilişkilerinde gözlemlenebilir özellikleri ifade etmektedir. Kurumsal itibarın özü, işletmeye özgü, nadir ve ikame edilemez özelliklerinin toplamıdır. Ayrıca kurumsal itibar, işletmenin iç ve dış çevreye sağladığı imkanlarla da ilgilidir (Martin, vd., 2011).

2. İnovasyon Yönetimi ile Kurumsal İtibar İlişkisi

İnovasyon ile kurumsal itibar arasında bir ilişki olduğu kabul edilirse bu sürecin uzun vadede artarak devam etmesi beklenebilir (Şekil 1). Ancak bu ne kadar doğrudur? Farklı şekilde sormak gerekirse; bu süreç içinde temel üstünlüklerde ve değerlerde değişmeler olmakta mıdır?

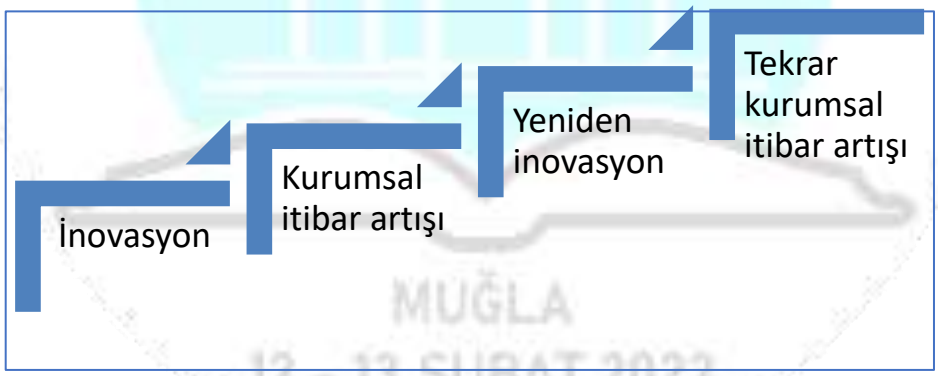

Şekil 1: İnovasyon yönetimi – kurumsal itibar ilişkisi

Teknolojik gelişmeleri takip etmek ve ürün ile sistemlerde buna bağlı geliştirmeler yapmak, işletmenin meşruiyetine ve uzun dönem yaşam şansına destek verebilmektedir. Çünkü teknolojik atılım, çevreye ve topluma sağlanan katkıyı artırmada önemli rol oynamaktadır. Ancak inovasyon faaliyetlerinin kurumun örgütsel değerlerini ne şekilde etkilediği ve değiştirdiği de kontrol edilmesi gereken bir başka süreci başlatması gerekmektedir. Bu nedenle bu iki değişken arasında var olan bir ilişkiden bahsedebilmek için bu ilişkiye aracılık eden veya

düzenleyen diğer değişkenleri de tespit etmek ve araştırmayı bu minvalde gerçekleştirmek faydalı olacaktır.

Bu çalışmanın amaçlarından biri de bu ilişkiyi etkileyen ve yenilik yapmak ile özgün değerleri korumak arasındaki zıtlık içinde muhtemel riskleri tespit edebilmek, bu yolla aile işletmelerinin yaşam sürelerinin uzatılmasına katkı sağlamaktır.

Literatürde inovasyon kavramı ile ilgili olarak yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. İnovasyon ile birlikte tasarım (Pike vd., 1988), esneklik (Gibbs, 1994), teknoloji (Çetin, 2019), KOBİ (Keskin, 2018; Ceylan ve Şakar, 2021), kurumsal sosyal sorumluluk (Bala ve Utku, 2020) ve yönetim (Çetinkaya ve Gülbahar, 2019; Korkmaz, Taşkesen ve Çetinkaya, 2018; Tiftik, 2020) gibi farklı değişkenler üzerine araştırmalar yapılmıştır. Yine aynı şekilde kurumsal itibar da üzerinde farklı açılardan çalışılan önemli konulardandır. Örneğin, kurumsal itibar ile işletmelerin uzun dönem yaşaması (Hall, 1992), rekabet avantajı (Grant, 1995), güven ilişkisi (Gibson, 2006; Josang vd., 2006), çevre (Karaköse, 2007) ve temel yetkinliklerin (Bilbil vd., 2013) birlikte değerlendirildiği araştırmalar mevcuttur.

3. Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmanın hedeflerine ulaşabilmek amacıyla sosyal medyanın imkanlarını kullanarak, ön çalışmaya ışık tutacak kısa anket çalışmaları yapılmıştır. İş dünyasına dahil çalışanların yoğunlukta olduğu sosyal bir platformda anket tekniği ile kapalı uçlu sorulmak suretiyle belli düşünce kalıpları hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Bu sayede inovasyon yönetimi ile kurumsal itibar arasındaki ilişkinin toplumda nasıl algılandığına ve bu ilişki içindeki diğer değişkenlerin neler olabileceğine dair ipuçlarına ulaşılmasına gayret edilmiştir.

İlk ankette, “sizce bir işletme için aşağıdakilerden hangisi öncelikli olmalıdır” sorusu sorulmuş ve cevaplamaları için katılımcılardan “ürün/sistemde yenilik yapmak” ve “örgüte özgü özellikleri korumak” şeklindeki iki ifadeden birisini seçmesi istenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; katılımcıların %77’si ürün ve sistemde yenilik yapmanın öncelikli olduğunu belirtmiştir. Örgüte özgü özellikleri korumak cevabını veren katılımcıların yüzdesi ise sadece %23’tür (Şekil 2).

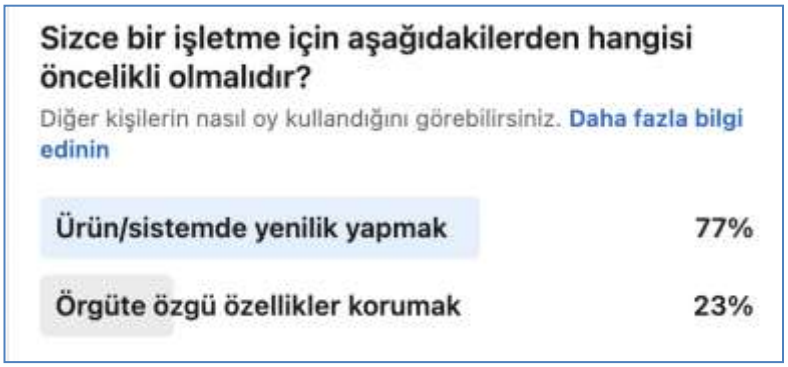

Şekil 2: Anket 1 Sonuçları

Verilerden emin olmak ve elde edilen ilk sonucu doğrulamak için bir hafta sonra ikinci bir anket daha düzenlenmiştir. Ancak bu ankette anlam karmaşıklığı olmasının önüne geçmek için seçeneklerde kullanılan ifadeler daha kolay anlaşılabilecek şekilde değiştirilmiştir. "Sizce bir işletme için aşağıdakilerden hangisi öncelikli olmalıdır" sorusu altına "inovasyona öncelik vermek" ve "kurumsal itibarı korumak" şeklinde iki farklı cevap seçeneği yazılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; ilk ankette elde edilene benzer ancak inovasyonun biraz daha fazla öncelendiğini ifade eden sonuçlarla karşılaşılmıştır. İkinci ankette inovasyonu önceleyenlerin oranı %84'e çıkarken kurumsal itibar öncelikli olmalıdır diyenlerin oranı %16'ya azalmıştır (Şekil 3).

Şekil 3: Anket 2 Sonuçları

Yapılan iki anket çalışmasından elde edilen bulgulara göre bir işletme için yenilik yapmanın *(inovasyon)* kurumsal itibardan daha önemli olduğuna dair baskın bir görüş olduğu sonucuna varılmıştır. Bu görüşün altında yatan sebeplerin bulunması için yeni bir anketin düzenlenmesine karar verilmiş ve bir hafta sonra üçüncü bir anket hazırlanarak sosyal medya üzerinden ulaşılan katılımcılara yeni bir soru sorulmuştur. "İnovasyon yaparken kurumsal itibarı korumak için öncelikle ne yapmak gerekir" şekilde hazırlanan soruya, katılımcıların içinden seçebileceği dört farklı alternatif cevap verilmiştir. "Alt versiyon teknoloji kullanma", "çalışanlara eğitim verme", "satış stratejisi değiştirme" ve "yeni iletişim metotları kullanma" şeklinde düzenlenen

ve bir hafta askıda kalan ankete verilen cevaplar içinde açık ara öne çıkan cevabın %69 ile çalışanlara eğitim vermek olduğu tespit edilmiştir. Diğer cevaplardan yeni iletişim metotları kullanma %15 oranında oy bulurken, alt versiyon teknoloji kullanma ve satış stratejisi değiştirme seçenekleri %8'er oranında tercih edilmiştir (Şekil 4).

Şekil 4: Anket 3

Elde edilen bulguya göre inovasyon yönetimi ile kurumsal itibar ilişkisi arasında iç çevrenin etkisinin izleri tespit edilmiştir. İşletmelerde inovasyon yönetimi ile birlikte kurumsal itibarın da artması isteniyorsa, işletme çalışanlarının inovasyon sürecine dahil olması ya da bu süreçleri desteklemesi gerektiğine dair gerçeklik önceki çalışmalara (Fombrun, 2005; Kotler ve Lee 2013) benzer şekilde tespit edilmiştir. Anket 3'ten elde edilen sonuçlara göre katılımcıların sorulan soruya cevap olarak "çalışanlara eğitim verilmesini" ve "yeni iletişim metotlarının kullanılmasını" tercih etmesi, inovasyon faaliyetlerindeki başarı ile iç çevre direncinin birbiri ile ilişkili olduğu izlenimi edinilmesine sebep olmuştur. Bu izlenimin gerekçesini desteklemek için bir anket çalışması daha yapılmasına karar verilmiş ve sosyal medya üzerinden ulaşılabilen katılımcılara "işletmenin yıllarca alıştığınız iş süreçlerinizde yenilik *(değişiklik)* yapmak isterse, ilk tepkini nasıl olur" sorusu sorulmuştur. Bu soru için yine Anket 3'teki gibi dört farklı cevap seçeneği belirlenmiş ve katılımcılarda bir tanesini seçmesi istenmiştir. "Kabul etmem", "kabul ederim", "detaylı açıklama isterim" ve "ne yapacağımdan emin değilim" seçenekleri içinden "detaylı açıklama isterim" cevabı katılımcıların %80 ile tercih edilmiş ve açık ara öncelikli karar olarak belirlenmiştir. Elde edilen bu sonucun iç çevre için inovasyon yapmak, dış çevre için yapmaktan daha zorlayıcıdır (Drucker, 1998) düşüncesi ile örtüştüğü değerlendirmektedir. Anket 4'ten elde edilen sonuçlara göre iş süreçlerinde yapılacak yeniliği

kabul etmeyen ya da böyle bir durumda ne yapacağını bilemeyeceğini belirten katılımcı sayısı sıfır olurken, ankete verilen cevaplar için kabul ederim diyenlerin oranı %20 olarak tespit edilmiştir (Şekil 5).

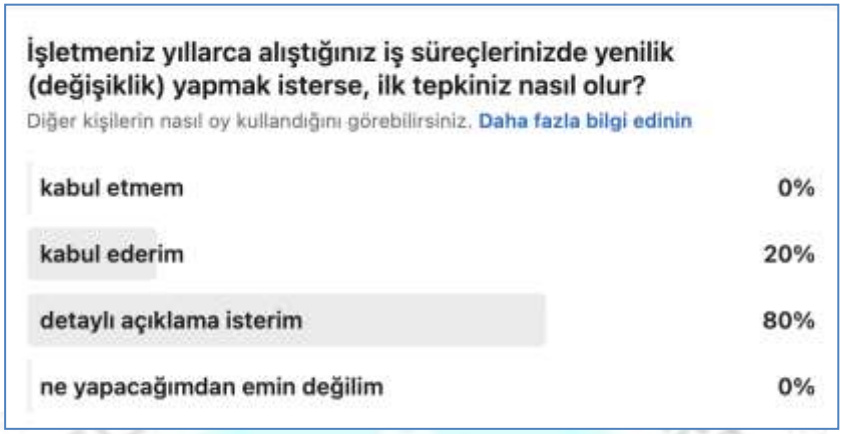

Şekil 5: Anket 4

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma sırasında elde edilen sonuçlar göre işletmeler içinde yenilikçi faaliyetler için muhtemel bir iç çevre direncinin varlığına dair bir yargının oluşmasına sebep olduğundan inovasyon yönetiminin kurumsal itibara zarar vermesini engellemek için işletmenin çalışanları ile eğitim ve iletişim faaliyetleri eşliğinde anlaşabilecekleri bir örgütsel çalışma ortamı kurmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Genel fikirlere ulaşmak için tasarlanan bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre inovasyon ile kurumsal itibar arasında bir ilişkinin varlığı kabul edilebilir. Ancak inovasyona karşı işletmenin iç çevresinden belli bir miktarda direnç oluşumlarının gerçekleşebileceği değerlendirilmektedir. Çünkü bulgulara ve önceki çalışmalara göre (Drucker, 1998; Romero ve Roman, 2012; Parzafall, 2008) inovasyon yönetimindeki başarısında çalışanların etkisi oldukça fazladır. Bu açıdan bakıldığında çalışanlar ile işletme arasındaki güçlü iletişim ve güven ilişkisinin inovasyon faaliyetlerinin başarısında önemli bir rol oynayacağı ifade edilebilir. İşletmelerin çalışanların desteğini almak ve yeni durum ile özgün değerler arasındaki çatışmaları gidermek için işletme içi beceri geliştirme eğitimleri organize etmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca işletme içi iletişim tekniklerinin geliştirilmesi de bu amacı destekleyecek önemli faaliyetlerden olacaktır. Çünkü çalışanlar; yenilik de olsa kendi iş süreçlerinin değişmesinin nedenini bilmeyi önemseyebilmektedirler.

Bu durumda aile işletmelerinde «inovasyon talebi» üst yönetimden *(patrondan)* geliyorsa; öncelikle çalışanların yeni duruma hazırlanması gerekir. Fakat yenilik talebi alttan geliyorsa *(daha ergonomik üretim hatları, zaman kazandırıcı, hata önleyici ekipmanlar veya programlar, izomorfizm bağlamında rakiplerdeki teknolojiler)* maliyetli dahi olsa; yönetimin direnç göstermeden uygulamaya geçmesi gerekmektedir. Çünkü özellikle çalışanları korumayan teknolojide ısrar edilmesi, kurumsal itibarın içten dışa doğru bozulmasına sebep olabilir. Bunun yanında aşağıdan – yukarı yenilik talebinin oluşabilmesi için işletme içinde kaizen *(sürekli geliştirme)* mantığını destekleyen ve çalışanların yönetime katılımına izin veren bir kalite sistemi gerekmektedir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre inovasyon yönetimi ile kurumsal itibar ilişkisinde, işletme içi iletişimin, mesleki beceri sisteminin ve kalite yönetimin sisteminin eğer varsa aracı ve düzenleyici rolleri üzerine çalışmalar yapılması faydalı olacaktır. Bu çalışmaların aile işletmelerinin Türkiye'deki yaşam sürelerinin kısalığına çare olabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Aimurzayeva, A. (2017). Kişilerarası Yüksek Kaliteli İlişkiler ve Psikolojik Güvenliğin Yenilikçi Davranış Üzerindeki Etkileri. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Ajayi, O. A. ve Mmutle, T. (2021). Corporate Reputation Through Strategic Communication of Corporate Social Responsibility, Corporate Communications: *An International Journal*, 26(5), 1-15.

Axjonow, A., Ernstberger, J. ve Pott, C. (2016). The Impact of Corporate Social Responsibility Disclosure on Corporate Reputation: A Non-Professional Stakeholder Perspective. *Journal of Business Ethics*, 1(1), 1-22.

Ayral, G. ve Saracel, N. (2021). Etik İklimin Kurumsal İtibar ve Kurumsal Sürdürülebilirlik Yaklaşımına Etkisi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 2376-2395.

Bakiner, A. (2020). Dönüşümcü Liderlik Tarzının Örgüt Sağlığına Etkileri, 2. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu (Usves), 9-10 Ekim.

Barnett, M. L., Jermier, J. M. ve Lafferty, B. A. (2006). Corporate Reputation: The Definitional Landscape. *Corporate Reputation Review*, 9(1),

Barnea, A. ve Rubin, A. (2010). Corporate Social Responsibility As A Conflict Between Shareholders. *Journal of Business Ethics*, 97,71-86.

Bass, B. M. (1995). Theory of Transformational Leadership Redux, *Leadership Quarterly*, 6 (4), 463- 478.

Berghman, L., Matthyssens, P., Streukens, S. ve Vandenbempt, K. (2013). Deliberate Learning Mechanisms for Stimulating Strategic Innovation Capacity, *Long Range Planning*, 46, 39-71.

Biçer, M. (2017). Etik İklim, Örgütsel Öğrenme ve Yenilikçi Davranış İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. Yayımlanmamış doktora tezi. Osmaniye: Korkut Ata Üniversitesi.

Calantone, R. J. (2002). Learning Orientation, Firm Innovation Capability, and Firm Performance, *Industrial Marketing Management*, 31(6), 515-524.

Ceylan, A. ve Şakar, B. K. (2021). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Yenilik (İnovasyon) Yönetimi: KOBİ Yöneticilerinin Yenilik Yönetimi İle İlgili Algı ve Tutumlarının Ölçülmesi: Kocaeli İli Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(77), 930-946.

Coşkun, S. (2013). Stratejik Rekabet Üstünlüğü Sağlama Aracı Olarak İnovasyon Stratejileri-Kocaeli Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.

Çetinkaya, F. F. ve Gülbahar, O. (2019). Stratejik yönetim ve inovasyon ilişkisi: KOBİ'ler üzerine bir araştırma. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 349-367.

Dahl, R. A. (2008). *Democracy and its Critics*. Yale University Press.

Dowling, G. R. (2001). Creating Corporate Reputations: Identity, Image and Performance. New York: Oxford University Press.

Fombrun, C. J. (2005). The leadership challenge: building resilient corporate reputations, in Doh, J.P. ve Stumpf, S.A. (ed.), *Handbook on Responsible Leadership and Governance in Global Business*, Edward Elgar, Cheltenham, 54-68.

Gotsi, M. ve Wilson, A.M. (2001), Corporate reputation: Seeking a definition, Corporate Communications: *An International Journal*, 6(1),24-30.

Güneş, B. C. (2019). Bireysel Kültürel Değerlerin Yenilikçi İş Davranışı Üzerine Etkisi: Yöneticiler Üzerinde Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.

Hillenbrand, C. ve Money, K. (2007). Corporate Responsibility and Corporate Reputation: Two Separate Concepts or Two Sides of The Same Coin? *Corporate Reputation Review*, 10(4), 261-277.

Hrebiniak, L. G. (2006). Obstacle to Effective Strategy Implementation, *Organizational Dynamics*, 35(1), 12- 31.

Hur, W-M, Hanna K. ve Jeong W. (2014). How CSR leads to Corporate Brand Equity: Mediating Mechanisms of Corporate Brand Credibility and Reputation. *Journal of Business Ethics*, 125,75-86.

Kaçan, A. (2020). Örgüt Kültürü ve Yenilikçi Davranış İlişkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracı Rolü: Bir Alan Araştırması. Yüksek Lisans Tezi. Bandırma: On yedi Eylül Üniversitesi.

Kadıbeşegil, S. (2012). *Şimdi Stratejik İletişim Zamanı*. İstanbul: Media Cat Yayınları.

Kale, E. (2010). Konaklama İşletmelerinde Örgüt İçi Faktörlerin Yenilik ve Yaratıcılık Performansına Etkileri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Koberg, C. S. Dawn R., Kurt, D. ve Heppard, A. (2003). An empirical test of environmental, organizational, and process factors affecting incremental and radical innovation. *The Journal of High Technology Management Research*,14 (1), 21–45.

Kotler, P. ve Lee, N. (2013). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk*, (Çev. S. Kaçamak), İstanbul: Media Cat Yayınları.

Larsen, D. (2005). Managing Corporate Reputation and Risk, *Corporate Reputation Review*, 8(2), 164-168.

Lu, J., Ren, L., He, Y., Lin, W. ve Streimikis, J. (2019). Linking Corporate Social Responsibility with Reputation and Brand of the Firm. *Amfiteatru Economic*, 21(51),442-460.

Miranda, G. M. L. ve Thiel, K. (2007). Improving Organizational Speed and Agility, *McKinsey Quarterly*, 1.

Musteen, M., Datta, D.K. ve Kemmerer, B. (2010). Corporate reputation: do board characteristics matter? *British Journal of Management*, 21,498-510.

OECD. (2018). https://www.oecd.org/site/innovationstrategy/defininginnovation.htm, Erişim T.: 13.01.2022.

OECD. (2005). Oslo Manual: Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data, Paris.

O'Regan, N., Ghobadian, A. ve Gallear, G. (2005). In search of the drivers of high growth in manufacturing SMEs, *Technovation*, 26 (1), 30–41.

Özay, M. A. (2020). Yenilikçi İş Davranışının Öncülleri Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Parzefall, M. R. (2008). Employee Innovativeness in Organizations: A Review of The Antecedents, *Finish Journal of Business Economics*, 2(8), 165-182.

Romero, I. ve Roman, J. A. M. (2012). Self-Employment and Innovation. Exploring The Determinants of Innovative Behavior in Small Businesses, *Research Policy*, 41, 178-189

Samur S. B. (2011). The Mediating Role of Innovative Work Behaviors Between Intrapreneurial Climate and Organizational Innovativeness: An Empirical Study. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Schilling, M. A. ve Hill, C. W. (1998). Managing the New Product Development Process, *Academy of Management Executive*, 12 (3), 67-81.

Tekeli, M. (2021). Proaktif Kişiliğin ve Kontrol Odağının Yenilikçi İş Davranışına Etkisinde İşe Adanmanın Aracı Rolü: Yiyecek İçecek Çalışanlarına Yönelik Bir Uygulama. Doktora Tezi. Nevşehir: Hacı Bektaş Üniversitesi.

Tidd, J., Bessant, J., ve Pavitt, K. (2005). *Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change*, Chichester: John Wiley and Sons.

Trott, P. (2002). *Innovation Management and New Product Development*, Prentice Hall, Pearson Education.

Ulijn, J., ve Weggeman, M. (2001). Towards an Innovation Culture: What are Its National, Corporate, Marketing and Engineering Aspects, Some Experimental Evidence, *Handbook of Organizational Culture and Climate*.

Ulusal, E. (2020). Bireysel Yenilikçilik ve Yenilikçi İş Davranışının Ölçümü ve Değerlendirilmesi: Bir Karar Destek Sistemi Önerisi. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi

Ural G. E. (2006). *Stratejik Halkla İlişkiler Uygulamaları*, İstanbul: Birsen Yayınevi.

Yifan H. ve Wenfang L. ve Streimikis, J. (2019). Linking Corporate Social Responsibility with Reputation and Brand of the Firm, *Academy of Economic Studies*, 21(51), 422-422.

EGE 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

TÜRKİYE'DE İŞ VE YAŞAM KALİTESİ: LİTERATÜR DERLEMESİ

Dr. Yasemin Çabuk[1], Prof. Dr. S. Ahmet Menteş[2]

[1]Tekirdağ İl Sağlık Müdürlüğü - Orcid: 0000-0003-3891-0686

[2]Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi - Orcid: 0000-0001-7787-6287

Özet

Yaşam kalitesi, ülkelerin refah düzeyi ölçümlerinde ve politika geliştirmede kullanılan değerli bir kriter olarak günden güne önem kazanmaktadır. Yaşam kalitesi, bireylerin kendi değerleri ile inançlarını ve maneviyatını özgürce yaşayabilmesi dahil, istediği ideal yaşamla sahip olduğu yaşamı kıyaslandığında aradaki memnuniyetidir ve insan yaşamı, kişinin hayalleriyle, beklentileriyle, sosyo-kültürel yapısıyla, fiziksel ihtiyaçlarıyla bir bütün olarak ele alınmalıdır.

Endüstriyel ilişkiler, rekabetçi piyasa koşulları ve süregelen belirsizlik gibi nedenler, iş yaşamında verimlilik ve performans kavramlarının önemini artırmıştır. İş, yaşamı şekillendirmeye yarayan, yaşamın önemli bir kısmını kapsayan ve yaşam doyumunu etkileyen vazgeçilmez bir parçadır. Bir çalışanın performansı, sahip olduğu kişisel özellikleriyle şekillenir. Bireyin yaşam kalitesi, iş yaşamının kalitesine de olumlu yansıyan önemi bir etkendir. Bu araştırmada, iş performansı ve yaşam kalitesi kavramları ve boyutları açıklanmış olup OECD ve TÜİK verileri ile Türkiye'de çalışanların iş ve yaşam kalitesi seviyelerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Kalitesi, İş Performansı, İş Yaşamı Kalitesi

QUALITY OF WORK AND LIFE IN TURKEY: LITERATURE REVIEW

Abstract

Quality of life is gaining importance day by day as a valuable criterion used in measuring the welfare level of countries and in policy development. Quality of life is the satisfaction between individuals' ability to freely live their own values, beliefs and spirituality, when compared to the ideal life they want and the life they have and human life should be considered as a whole with one's dreams, expectations, socio-cultural structure and physical needs.

Factors such as industrial relations, competitive market conditions and ongoing uncertainty have increased the importance of productivity and performance in business life. Work is an indispensable part of life that shapes life, covers an important part of life and affects life satisfaction. An employee's performance is shaped by his personal characteristics. An individual's quality of life is an important factor that positively reflects on the quality of work life. In this research, the concepts of job performance and quality of life are explained, their dimensions are detailed, and it aims to reveal the work and life quality levels of employees in Turkey with OECD and TUIK data.

Keywords: Quality of Life, Job Performance, Quality of Work Life

Giriş

Yaşam kalitesi, iş yaşamı dahil, bireyin yaşamının her alanına olumlu ya da olumsuz yansıyan, performansını etkileyen önemli bir unsurdur. Yaşam kalitesini etkileyen en önemli unsur ise, sağlıktır. Dünya Sağlık Örgütü (1948) sağlığı; sadece hastalık veya sakatlık durumunun olmayışı değil, beden, ruh ve sosyal yönlerden tam bir iyilik hali olarak tanımlamaktadır. Genellikle, hastalıkların yaşanma sıklığını veya şiddetini ölçmek mümkündür. Ancak, göreceli olan yaşam kalitesini ölçmek için yeterli olmayabilir. Fiziksel sağlık, fiziki belirti ve bulgularla açıktır. Ancak psikolojik sağlık, davranışlara olumlu ya da olumsuz yansımasına rağmen anlaşılması güçtür ve sağlığa etki eden gelir, eğitim, sağlık hizmetlerine erişim, iş koşulları gibi birçok unsuru barındırmaktadır. Bu koşullara eşit erişim, sosyal adaletle sağlanır ve toplumca algılanan pozitif değerlerin, olumlu diyalogların temelidir.

İş yaşamında rekabetçi piyasa koşulları ve belirsizlik, verimlilik ve performans kavramlarını ön plana çıkarmaktadır ve bunları sağlamaya yönelik temel girdi, nitelikli işgücüdür (Kılınç ve Paksoy, 2017). İşletmelerde motor görevini üstlenen çalışanların iş performansı, sahip oldukları kişisel özellikleriyle şekillenmektedir (Doğan ve Bayraktar, 2020). İş yaşamında başarılı ve performansı yüksek bir çalışan, sosyal ve ekonomik yönden de daha güçlü olacaktır. Bu durum, kalite anlamında yaşamın her alanına yansımaktadır. Yüksek yaşam kalitesi ve iş tatmini, şiddeti tırmandıran birçok etkeni de saf dışı bırakabilmektedir. Bireyin kendine ait yaşam kalitesi algısı, olumsuz davranışların veya şiddetin yaşanma olasılığını veya şiddetini azaltabilen etkilere sahiptir ve bu açıdan oldukça önemlidir.

Yaşam Kalitesi

Dünya Sağlık Örgütü (1996) yaşam kalitesini, bireylerin değer sistemleri ve yaşadıkları kültür bağlamında, beklentileri, amaçları, kaygıları ve yaşam standartları ile ilgili olarak yaşamdaki konumlarını algılama biçimleri olarak tanımlamaktadır. Kısacası yaşam kalitesi, bireylerin ihtiyaçlarının karşılandığını, ekonomik ve sosyal açıdan doyuma ulaşma fırsatlarının esirgenmediğini algılamalarıdır (TSHG, 2011).

Ülke karşılaştırmalarında ve ülke politikaları geliştirmede baz alınan bireysel yaşam kalitesi düzeyi, çoğunlukla kendi kişisel değerleri ve tercihleri ile mutluluk ve yaşam doyumu memnuniyetleri sorgulanarak ölçülür (Watson, Pichler ve Wallace, 2010). Yaşam doyumu, beklentilerle elde var olanların karşılaştırılmasıdır (Özer ve Karabulut, 2003; Kaba ve ark, 2018). Mutluluk ise, olumlu ya da olumsuz duygu ve bilişsel değerlendirmelerin bir sonucudur (Müezzinoğlu, 2005). Bireydeki bu karışım nesneye bağlıdır. Gelir, eğitim, sağlık gibi somut şeyler karşılaştırılarak değerlendirilirken; güzellik, dürüstlük, güven gibi maddi olmayan unsurlar ise nasıl hissettirdiği ile değerlendirilir (Veenhoven, 2012). Yaşam kalitesi, fiziksel sağlık, psikolojik sağlık, bağımsızlık düzeyi, çevre, ekonomik ve sosyal koşullar gibi birçok konuyu içeren farklı boyutlarla değerlendirilmektedir.

Yaşam Kalitesi Boyutları

Yaşam kalitesi, bir ülkenin veya bireylerin yaşamlarına ve buna yönelik algılarına odaklanır; toplumdaki genel refahın bir resmini sağlamak için yaşam koşullarına ilişkin nesnel bilgileri içerir. Bu özellikler, öznel görüş ve tutumlarla bir araya getirilir (Shucksmith, Cameron, Merridew ve Pichler, 2009). Dünya Sağlık Örgütü (1997) yaşam kalitesini, fiziksel sağlık, psikolojik sağlık, bağımsızlık düzeyi, sosyal ilişkiler, çevre, maneviyat/din/kişisel inançlar olarak sınıflandıran Yaşam Kalitesi ve Genel Sağlık boyutuyla değerlendirmiştir.

Tablo 1: Yaşam Kalitesi ve Genel Sağlık

Alan Adı	Yaşam Kalitesi ve Genel Sağlık
Fiziksel Sağlık	Enerji ve yorgunluk Ağrı ve rahatsızlık Uyku ve dinlenme
Psikolojik Sağlık	Bedensel görüntü ve görünüm Olumsuz duygular Olumlu duygular Özsaygı Düşünme, öğrenme, hafıza ve konsantrasyon
	Hareketlilik

Bağımsızlık Düzeyi	Günlük yaşam aktiviteleri Tıbbi maddelere bağımlılık ve tıbbi yardımlar Çalışma Kapasitesi
Sosyal İlişkiler	Kişisel ilişkiler Sosyal Destek Cinsel aktivite
Çevre	Finansal kaynaklar Özgürlük, fiziksel güvenlik ve güvenlik Sağlık ve sosyal bakım: erişilebilirlik ve kalite Ev çevresi Yeni bilgi ve beceriler edinme fırsatları Eğlence ve boş zaman aktivitelerine katılım ve fırsatlar Fiziksel çevre (kirlilik / gürültü / trafik / iklim) Ulaşım
Maneviyat / Din / Kişisel İnançlar	Din / Maneviyat / Kişisel inançlar

Kaynak:WHO, 1997.

Yaşam kalitesi, bireylerin kendi değerleri ile inançlarını ve maneviyatını özgürce yaşayabilmesi dahil, istediği ideal yaşamla sahip olduğu yaşamı kıyaslandığında aradaki memnuniyetidir (Akranavičiūtė ve Juozas, 2007). Fiziksel ve zihinsel sağlıktan, bağımsızlık derecesinden, çevreden, sosyal ilişkilerden, maneviyat ve inançlardan etkilenmektedir. Bireyin sosyal bir varlık olarak kendini gerçekleştirebilmesi, fiziksel ve psikolojik açıdan tam bir iyilik hali gerektirmektedir.

Çevre, bir topluluğu veya coğrafi bir bölgeyi karakterize eden, belirli bir kişinin dışındaki her şeydir (UNESCO, 1978). Sürdürülebilirlik bağlamında yaşam kalitesi, insan ve çevre uyumu gerektirir (Uzzell ve Moser, 2006). Çevre, bireylere bilgi ve becerilerini geliştirme fırsatı, finansal kaynaklara erişim şansı sunar. Ayrıca inançları ve maneviyatı doğrultusunda özgürce yaşamak, bireylere aitlik hissi veren önemli bir etkendir. Çevresel koşullar her zaman elle tutulur olmasa da hem doğrudan hem de dolaylı olarak yaşam kalitesi üzerine oldukça etkilidir (Silva, Keulenaer ve Johnstone, 2012). Sosyal ilişkiler; bireylerin kendilerini sosyal varlıklar olarak gerçekleştirdikleri, sürekli değişen süreçlerin sonucudur (Walker ve Maesen, 2004). İnsan sosyal bir varlık olarak çevre ile etkileşim halindedir.

Yaşam kalitesi ve sağlık göstergeleri, bölgesel ve kentsel planlama, sağlığı geliştirme üzerinde oldukça etkilidir. Bu göstergelerin güvenilir izleme sistemleriyle takibi, ulusal, bölgesel ve yerel kaynakların tahsisinde, yaşam şartlarını, çevresel kaliteyi ve sürdürülebilirliği değerlendirme de güçlü bir veri kaynağıdır (Türkoğlu, 2015).

Avrupa Birliği Komisyonu (Beck vd, E.T: 25.06.2020) yaşam kalitesini, akademik araştırmalara ve girişimlere dayanarak 8+1 boyut içerisinde değerlendirmiştir. Daha çok gelir, üretim, eğitim, erişim, güvenlik, sağlık ve bunlara bağlı elde edilebilecek unsurlara yer verilmiştir.

Tablo 2: Avrupa Birliği Komisyonu Yaşam Kalitesi Boyutları

Maddi Yaşam Koşulları	Gelir Tüketim Maddi koşullar
Üretken veya ana faaliyet	İstihdam miktarı İstihdam kalitesi Diğer ana faaliyetler
Sağlık	Yaşam beklentisi, sağlıklı yaşam yılı sayısı ve sağlık, kronik hastalıklar ve aktivite kısıtlamalarının öznel değerlendirmeleri Sağlık belirleyicileri Sağlık hizmetlerine erişim
Eğitim	Nüfusun eğitim durumu Öz değerlendirme ve değerlendirilmiş beceriler Yaşam boyu öğrenmeye katılım Eğitim fırsatları
Boş zaman ve sosyal etkileşimler	Boş zaman aktiviteleri Sosyal etkileşimler
Ekonomik güvenlik ve fiziksel güvenlik	Fiziksel güvenlik Ekonomik güvenlik
Yönetişim ve temel haklar	Kurumlara ve kamu hizmetlerine güven Ayrımcılık Fırsat eşitliği ve aktif vatandaşlık
Doğal ve yaşam ortamı	Doğal Ortam Yaşam ortamı
Genel yaşam deneyimi	Yaşam doyumu Duygusal durum Mutluluk

Kaynak: Beck vd, E.T: 25.06.2020.

Tablo 2. incelendiğinde; maddi yaşam standartları açısından gelir, çerçevedeki diğer tüm boyutların çoğunu etkilemektedir. Sağlık; sağlıklı yaşam yılı, hastalık olmayışı, bağımsızlık düzeyi ve sağlık hizmetlerine eşit erişim gibi pek çok unsuru içerir ve öznel iyi oluşun temelini oluşturmaktadır (Ruževičius, 2014). Pozitif sağlık, sadece hastalık olmayışı değil, işlevsel mükemmellik olarak da düşünülebilir (Veenhoven, 2000). Eğitim, toplumları dönüştürme ve ekonomileri modernleştirme, geliştirme hedefinin temelidir, kilit rol oynar (Halász, 2015). Yaşamı keyifli kılma şansı veren boş zaman etkinlikleri, moral, motivasyon ve sosyalleşme açısından önemlidir. Sosyal etkileşimler, sosyal temasların sıklığı, kişisel ilişki

memnuniyeti, sosyal destek alma potansiyeli, sosyal uyum gibi kriterleri içerir. Fiziksel ve ekonomik güven, fırsat eşitliği, ayrımcılık, mutluluk ve yaşam doyumu, yaşam kalitesinin diğer önemli belirleyicileri arasındadır (Ruževičius, 2014). Sosyal uyum, toplumu birbirine bağlayan ve güven yaratan bir yapıştırıcıdır. Modern toplumlarda sosyal içerme, insanların akraba, arkadaş gibi yakın ilişkilerinin yanında daha uzak ağları içeren kurumlara ve sosyal sistemlere ne derece dahil ve ait olduklarını hissettiklerini gösterir (Lin, 2016). Bir bütünün parçası olabilmek ve kendini önemli olarak algılamak için sosyo-ekonomik güven, gündelik hayatla başa çıkabilme, sunulan fırsatlardan yararlanabilme, sağlık ve sosyal yardım hizmetlerine erişim gibi unsurları kapsar (Wallace ve Abbott, 2009). Yoksulluk ve yoksunluk biçimlerinden korunmak için sosyo-ekonomik güvenliğe erişim gereklidir. Sosyo-ekonomik güven, kaliteli ücretli istihdamı, eğitimi ve kişisel güvenlik gibi sosyal korumayı gerektirir (Walker ve Maesen, 2004).

İstihdam, bir ülkenin ekonomik gücünün ve üretimin temelidir. Bireylerin ekonomik özgürlüğü, dilediği gibi kendini gerçekleştirme yolunu açan en önemli unsurdur. Ekonomik koşullar, ulusal refah, daha iyi çevre politikası, altyapı, eğitim ve sosyal adaletle ilişkilidir (Biswas-Diener vd, 2015). Paranın sunduğu olanaklar, yaşamı mutlu kılacak farklı deneyimlere ya da yapmak istenilen her türlü aktiviteye olanak sağlayabilir, yaşamı renklendirebilir. Diener ve Biswas-Diener (2011) materyalizmi, sahip olma ya da olmamanın algılarımızdaki potansiyel psikolojik faydaları ve onu nasıl kullandığımızla ilgili olduğu düşüncesini paylaşmaktadır. Kısacası öznel memnuniyet ve mutluluk, sosyal sistemin ve yaşanabilir bir toplumun nihai testidir (Wallace ve Abbott, 2009).

Veenhoven (2000, 2012, 2015) yaşam kalitesi kavramlarını ikili ayrımlı bir matris kullanarak sıralamaktadır. Sırasıyla çevrenin yaşanabilirliği, kişinin yaşam kabiliyeti, yaşamın faydası ve yaşamın değeridir. İlk ayrım şans ve sonuçlar arasında, iyi bir yaşam için fırsatlarla iyi yaşamın kendisi arasındaki farktır. İkinci ayrım ise yaşamın dış ve iç nitelikleri arasındadır.

Tablo 3: Dört Boyutlu Yaşam Kalitesi

	Dış Nitelikler	**İç Nitelikler**
Yaşam Şansı	Çevrenin yaşanabilirliği	Kişinin yaşam kabiliyeti
Yaşam Sonuçları	Yaşamın faydası	Yaşamın değeri

Kaynak:Veenhoven, 2000, 2002, 2015.

Yaşam kalitesinin sadece dış yaşam koşulları ile değerlendirilmesi, araştırma sonuçlarının güvenilirliğini ve geçerliliğini azaltabilir. Bir ülkede sosyal, politik ve ekonomik ortamların yüksek göstergeleri, genellikle yüksek yaşam kalitesini ifade eder ancak insanlar yaşamından veya bazı bölümlerinden memnun olmayabilir (Pukeliene ve Starkauskiene, 2011). Bireylerin yaşam kabiliyeti, iç yaşam becerilerini, yaşam sorunlarıyla başa çıkma açısından ne kadar donanımlı olduklarını (Veenhoven, 2000), kişilik eğilimlerini, başa çıkma becerilerini, değerlerini veya ilgi alanlarını içerir (Pocnet vd., 2016; Johnston vd., 2016; Rossier, 2015). Bireyin yaşam kabiliyetinin yüksek olması, yaşamına değer katmaktadır. Çevrenin yaşanabilir olması ise yaşamına fayda sağlayan, bireyin yaşam kabiliyetini artıran unsurdur.

Pukeliene ve Starkauskiene (2011), bireysel ve toplumsal yaşam kalitesi boyutlarındaki farklılıkları ve benzerlikleri tanımlamıştır (Tablo 4).

Tablo 4: Bireysel Yaşam Kalitesi ve Toplumsal Yaşam Kalitesi Boyutlarındaki Farklılıklar ve Benzerlikler

	BİREYSEL YAŞAM KALİTESİ	**TOPLUMSAL YAŞAM KALİTESİ**
Eş anlamlı	**Toplumda Yaşam Kalitesi**	**Toplumun Yaşam Kalitesi**
Kavram Açıklaması	Açıkça, bireylerin ne kadar iyi yaşadığını, yaşam kalitesini bir dizi alana ayırarak genellikle memnuniyet/memnuniyetsizlik veya mutluluk/mutsuzluk fikirleri altında birleştirir.	Örtük, toplumun istikrarına, ilgisine ve üretkenliğine, toplumsal yaşam kalitesinin az sayıda boyutuna odaklanır.
Ölçüm	Çevrenin yaşanabilirliği, bir insanın yaşam yeteneği, mutluluğu ve yaşam doyumu Nicel, nitel araştırmalar, objektif önlemler ve öz değerlendirme araçları ile ölçülür. Örn. Anket	Toplumsal yaşam kalitesi makro göstergelerle ölçülür. Bunlar genellikle toplumun yaşam kalitesi indeksi oluşturmak için toplanır ve özgürlük, eşitlik, adalet boyutlarını kapsar.
Seviye	Makro ve mikro	Makro

Kaynak: **Pukeliene ve Starkauskiene, 2011.**

Bireysel ve toplumsal yaşam kalitesi, benzer niteliklerle makro ve mikro boyutta değerlendirilmektedir. Toplumsal boyutta, makro seviyede toplumsal istikrar, üretkenlik, özgürlük, eşitlik, adalet olarak sınıflandırılmaktadır. Bireysel boyutta ise makro ve mikro seviyede bireyin öznel memnuniyeti/mutluluğu ve yaşam yeteneği kriterleri ile

değerlendirilmiştir. Yaşam kalitesi boyutları bileşenleri, öznel yaşam memnuniyetle toplumsal memnuniyete ulaşmayı hedeflemektedir. Bu süreç, bazı temel şartları gerektirir. Sosyal tanınma, saygı, insan hakları ve hukukun üstünlüğü, bireysel yeterlilik ve sosyal grupların ya da toplulukların açıklığı gibi unsurları içermektedir. Sosyal kalite, bireylerin refah ve bireysel potansiyellerini artıran koşullar altında sosyal, ekonomik ve kültürel yaşama ne ölçüde katılabileceklerini ifade eder (Holman ve Walker, 2018; Beck vd., 1998).

Delhey ve arkadaşları (2002), çok yönlü bir kavram olan yaşam kalitesi boyutlarını; kişisel ve sosyal seviye, nesnel ve öznel olarak sınıflandırmaktadır.

Tablo 5: Yaşam Kalitesi Seviyeleri

	NESNEL	ÖZNEL
KİŞİSEL SEVİYE	Objektif yaşam koşulları (örn. gelir)	Öznel iyi oluş (örn. gelirden memnuniyet)
SOSYAL SEVİYE	Toplumun kalitesi / yaşanabilirliği (örn. gelir eşitsizlikleri)	Toplumun yaşanabilirliği (örn. eşitsizliklerin algılanan önemi)

Kaynak:Delhey, Bohnke, Habich vd., 2002.

Nesnel yaşam kalitesi, ekonomik ve sosyal göstergelerle ölçülmektedir. Öznel yaşam kalitesi ise, refah algısı ve bireyin yaşamda kendi konumuna dayalıdır. Ayrıca bireyin yaşam kalitesi, sadece kendisi için değil onunla ilgili herkes için maksimum fayda ilkesini içermektedir (Pukeliene ve Starkauskiene, 2011). Sosyal seviye, mutluluk düzeyini etkileyen sosyal güvenlik, kamu düzeni, sosyal barış, sosyal uyum, sosyal adalet, sosyal katılım ve benzeri konuları içerir (Lin, 2016). Bireysel güçlendirme, ekonomik güvenliği, sosyal hayata katılmayı, ortak bir norm ve değerler setini gerektirir (Wallace ve Abbott, 2009). Öznel iyi oluş, toplumsal yaşam kalitesine olumlu yansımaktadır.

1.1.1. Türkiye'de Yaşam Kalitesi

İnsanlar, felsefi düşünce, zevk arayışı, maddi varlıklar ve başka birçok yolla maksimum mutluluğun anahtarını aramışlardır (Perles ve Canto, 2010). Yaşam kalitesi ölçümlerinde kullanılan mutluluk ve yaşamdan alınan haz, göreceli bu konuyu değerlendirmeye yarayan gerçekçi ölçüt olarak kabul edilmektedir. Avrupa Çalışma Koşulları ve Yaşamı İyileştirme Fonu yaşam kalitesi ölçümlerinde, mutluluk veya yaşam doyumu endekslerini kullanarak bireylerin kendi tercihleri ve değerleri doğrultusunda yaşam kalitelerini

değerlendirmelerini istenmiştir (Watson, Pichler ve Wallace, 2010). Duyguların ölçülmesi öznel olabilir ancak ülkelerin yaşam kalitesi karşılaştırılırken objektif verilere yararlı bir tamamlayıcıdır. Öznel veriler bireyde sağlık, eğitim, gelir, kişisel tatmin ve sosyal koşullar gibi konuların değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır (OECD, E.T: 17/09/2019).

2007 Yılı Avrupa Yaşam Kalitesi Anketinde ülkelere göre mutluluk düzeyi 5,8 ile 8,3 puan arasında, yaşam memnuniyeti düzeyi ise 5 ile 8,5 puan arasında değişmektedir. Sonuçlara göre; yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeyleri en düşük ülke Bulgaristan olup Makendonya takip etmektedir. Üçüncü en düşük oran, yaşam memnuniyetinde Macaristan, mutluluk düzeyinde Türkiye'dir. Mutluluk düzeyi en yüksek ülke Danimarka ve Finlandiya'dır. Danimarka, yaşam memnuniyeti konusunda da ilk sırada yer almaktadır. Her iki ölçütte, İsveç ve Norveç üst sıralardadır. Sosyo-ekonomik durumlar, demografik özellikler, çevresel, kurumsal, kişisel faktörler ve eşitlik, yaşam kalitesini ve yaşam doyumunu artıran veya azaltan ölçüde etkilemektedir (Anderson, Mikuliç, Vermeylen, Lyly-Yrjanainen and Zigante, 2009). Sonuçlar, yaşam memnuniyeti ile mutluluk arasında bir ilişki olduğunu ve birbirine yakın sonuçlar içerdiğini göstermektedir. Her iki açıdan Türkiye, puan açısından ortalama seviyelerdedir; AB ülkelerine göre ise düşük seviyede yer almaktadır. 2007 yılı Avrupa Yaşam Kalitesi Anketi, Türkiye'nin de yer aldığı son rapor olduğundan bu veriler baz alınmıştır.

2019 OECD Sosyal Göstergeler raporunda yer alan 2016-2017 yılları arasında bireylerin genel yaşam memnuniyeti ölçümleri sonucunda Türkiye, düşük puan alan ülkeler arasında olup kadın ve erkekler arasında, erkekler daha yüksek yaşam memnuniyeti belirtmiştir (OECD, 2019). Ancak, 2006-2007 yıllarına kıyasla 2016-2017 yılları arasında olumlu yönde bir artış gözlenmektedir. OECD' ye göre Türkiye; son yirmi yılda vatandaşlarının yaşam kalitesini artırmada önemli ilerlemeler kaydetmiştir ve sivil katılımda ortalamanın üzerindedir. Gelir ve servet, sağlık durumu, sosyal bağlantılar, eğitim ve beceriler, işler ve kazançlar, öznel refah, çevre kalitesi, iş-yaşam dengesi, barınma ve kişisel güvenlik alanlarında ortalamanın altındadır (OECD, E.T: 17/09/2019).

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK)'in 36 OECD üye ülke verilerinden elde ettiği hesaplamalara göre (Şekil 1); Daha İyi Yaşam Endeksi/Yaşam Memnuniyeti boyutunda, ilk sırada Norveç, Finlandiya ve Danimarka yer alırken, Yunanistan ve Portekiz son sıralarda, Türkiye ise 34. sırada yer almaktadır.

Şekil 1: TÜİK, Daha İyi Yaşam Endeksi/Yaşam Memnuniyeti Verileri

	Yaşam memnuniyeti (ortalama skor)
Lmanya	7
Amerika Birleşik Devletleri	6,9
Avustralya	7,3
Avusturya	7,1
Belçika	6,9
Birleşik Krallık	6,8
Çekya	6,7
Danimarka	7,6
Estonya	5,7
Finlandiya	7,6
Fransa	6,5
Güney Kore	5,9
Hollanda	7,4
İrlanda	7
İspanya	6,3
İsrail	7,2
İsveç	7,3
İsviçre	7,5
İtalya	6
İzlanda	7,5
Japonya	5,9
Kanada	7,4
Letonya	5,9
Litvanya	5,9
Lüksemburg	6,9
Macaristan	5,6
Meksika	6,5
Norveç	7,6
Polonya	6,1
Portekiz	5,4
Slovakya	6,2
Slovenya	5,9
Şili	6,5
Türkiye	5,5
Yeni Zelanda	7,3
Yunanistan	5,4
OECD Toplam	6,5
Brezilya	6,4
Güney Afrika	4,7
Kolombiya	6,3
Rusya Federasyonu	5,8

Kaynak: OECD'den aktaran TÜİK, Erişim Tarihi: 19.09.2019,

http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=istendeks

TÜİK Daha İyi Yaşam Endeksi/Yaşam Memnuniyeti verilerine göre; OECD ortalaması 6,5 olup Türkiye, "5,5" ortalama ile sıralamada yer almaktadır. Yaşam kalitesi ölçümleri, bireylerin yaşamlarından öznel memnuniyetlerinin göstergesidir ve yaşamın tüm alanlarına olumlu ya da olumsuz yansımaktadır. Yaşam kalitesi boyutlarından hareketle öznel memnuniyeti oluşturan, sağlık, eğitim, gelir, iş güvenliği, iş tatmini, sosyal ve ailevi ilişkiler, dini ve manevi duygulara saygı gibi bileşenler, yaşamı kaliteli kılan olgulardır. Mutluluğun temelinde ücretli iş ve sosyal katılım yatmaktadır (Veenhoven, 2015). Bireyin işi, uğraşı, sosyal ve aile yaşamını, gelirini, eğitimini, özgüvenini, kendini gerçekleştirmesini sağlayan en önemli unsurdur. Yaşam kalitesi iş performansını, iş performansı yaşam kalitesini yükselten kaldıraçtır. Bu nedenle ülkelerin en önemli stratejik hedefi, toplumsal yaşam kalitesini yükseltmeye yönelik politikalar geliştirme üzerinedir.

İş Performansı

Endüstriyel ilişkiler, rekabetçi piyasa koşulları ve süregelen belirsizlik gibi nedenler, iş yaşamında verimlilik ve performans kavramlarının önemini artırmıştır. İşletmelerde temel girdi, işgücüdür (Kılınç ve Paksoy, 2017) ve motor görevi yapan insana önem, her geçen gün önem kazanmaktadır. Bir çalışanın performansı, sahip olduğu kişisel özellikleriyle şekillenir. Belli bir işin yerine getirilmesi, iş performansı olarak tanımlanır. Örgüt yapısı ve teknolojik unsurlar ise, genel performans düzeyinin belirleyicisi olarak değerlendirilmektedir (Doğan ve Bayraktar, 2020).

UNESCO (1978), işi ve iş ortamında olması gereken özellikleri, fiziksel çevre, çalışma süresi, işçiye talebi üzerine iş, ekonomik fayda, istihdam güvenliği, kariyer fırsatları, ulaşım, kişilerarası ilişkiler, koordinasyon ve karar alma, ürün ve hizmet olarak sıralamaktadır. Bir işveren, uygun iş ortamını, maddi ve sosyal olanakları sağladığı ölçüde istediği performansı alabilir. Performans; edim, başarı, çalışanın göreve yönelik neleri başarabileceğinin nitel ve nicel tanımı, işe yönelik uğraşlar ve işin istenildiği gibi tamamlanması olarak ifade edilebilir (Büyüköztürk, 2007). Her meslek grubu veya iş alanı, performansı kendi özel ihtiyaçlarına göre belirlemeli ve değerlendirmelidir. Örneğin psikoloji, bireye odaklandığı için bireysel performansı dikkate alır. Kalite, organizasyonel süreçlerin geliştirilmesine odaklıdır; performansı, stratejik yönetim ve üretim olarak yönetir (Altun ve Memişoğlu, 2008).

İş performansı, örgütsel destek, yetenekler ve yönetim etkinliği, çalışan her bireyin iş performansı olarak üç ana faktörden etkilenir (Eliyana ve Ma'arif, 2019; Simanjuntak, 2011).

Örgütsel gerçeklikler, iş dünyasında büyük bir değişime uğramıştır ve buna bağlı olarak algılar önemli ölçüde değişmiştir. Kültür, bilgi ve insan kaynakları gibi faktörlere önem artmıştır (Mallick vd., 2014). Bu kaynaklardan en iyi şekilde yararlanma, çalışanların sahip oldukları bilgi, beceri ve yeteneklerini, organizasyonda atanan rolüne uyumlu hale getirmeye bağlıdır. Bireyin iş tatmini ile iş performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır ve performansın önemli bir öncülüdür (Farooqui ve Nagendra, 2014).

İş, yaşamı şekillendirmeye yarayan, yaşamın önemli bir kısmını kapsayan ve yaşam doyumunu etkileyen vazgeçilmez bir parçadır. Çalışanların iş tatmini açısından verilen görev ve sorumluluklar, kendi yetkinliklerine uygun olması gerekmektedir. En uygun sorumluluklar, organizasyon değerlerinin kendi değerleri ile uyumlu olduğu hissini verir ve yüksek performans gösterilmesine olanak sağlar. Uygun olmayan görevler ise iş tatminsizliğine yol açabilir (Farooqui ve Nagendra, 2014). Çalışan memnuniyeti ve kararlara katılım, organizasyonel başarıya katkıda bulunan, performansı etkileyen kilit öneme sahiptir (Bin, 2015).

Bireysel performans açısından organizasyon, yaratıcı ve girişimci bireylerin kendilerini gösterebilecekleri ortamlardır. Yaratıcı ve girişimci bireyler dinamizmi severler, yeninin ve yeniliğin peşinden koşarlar. Yenilikçilik, benimsenmesi, desteklenmesi, teşvik için çalışanlara ihtiyacı olan her türlü kaynağın sunulması gereken bir olgudur (Çekmecelioğlu, 2005).

Çalışma yaşamında en önemli sorunlardan biri, iş yüküdür. İş yükü, motivasyonu, işe-örgüte bağlılığı ve iş tatminini önemli ölçüde etkiler. Eşitlik teorisine göre bir çalışan, kendisiyle aynı çabayı gösteren meslektaşlarının kendisinden daha fazla kazandığını veya kendisinden daha az çaba harcayanla aynı şeyi kazandığını algılarsa, haksız davranılmış hissedecektir (Inegbedion, Inegbedion, Peter ve Harry, 2020). Aşırı iş yükü, meslek hastalıklarının ya da iş kazalarının daha sık yaşanmasına da neden olabilmektedir. İşyerinde işe uygun fiziki koşulların sağlanması, hem üretimi artırma çabasının bir gereği hem de iş güvenliği açısından zorunlu bir husustur. Son yıllarda özellikle iş kazası ve sonuçlarını önlemeye yönelik işyeri sağlığı ve güvenliği üzerine eğitimler, denetimler ve cezai yaptırımlar artırılmıştır (DeNisi ve Murphy, 2017). Aşırı iş yükü sadece işin fiziki fazlalığını ifade etmemekle birlikte uygunsuz çalışma koşulları da işi ve yükünü ağırlaştırmaktadır. Bu durum işin ve iş yaşamının kalitesine olumsuz yansıyabilir.

Bir toplumda iş yaşamının kalitesi, güvence altında üretken çalışmalarla uğraşmak isteyen herkese fırsat eşitliği sunduğu ölçüde yüksek ve yeterlidir. Bu şartları, yeterli ve adil tazminat, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları, yeteneklerini kullanma ve geliştirme fırsatı, kariyer gelişimi ve fırsatı, sosyal entegrasyon, eşitlik, iş rolü ve bireyin diğer yaşam rolleri arasındaki uyum, değerli bir ürün veya hizmete katkı gibi sıralamak mümkündür (UNESCO, 1978). Üretim ve çalışmanın bariz ekonomik faydaları vardır. Bir işe sahip olmak, bireylerin topluma bağlı kalmasına, özgüven, beceri ve yetkinliklerini geliştirmesine yardımcı olur. İstihdam düzeyi yüksek toplumlar, daha zengin, politik ve istikrarlı bir tablo sergilemektedir (OECD, E.T: 17.09.2019).

Üretmek için kaliteli ve yeterli işgücü sağlamak ve sürdürülebilirlik her zaman mümkün olmayabilir ve iş gücü standartlarını belirlemede zorluklarla karşılaşılabilir. İşgücü standartları problemlerini, ulaşım, sağlık ve güvenlik tehlikeleri, mesleki engeller, yetersiz fayda, işveren tarafından gizliliğin istila edilmesi, sendikal demokrasi sorunları, kötü muamele, uygunsuz fiziki koşullar, meslek hastalıkları veya yaralanmaları, aşırı çalışma saatleri, yetersiz gelir, kararsız istihdam, istihdamda cinsiyet, yaş ayrımcılığı, ırk veya ulusal köken ayrımcılığı gibi sıralamak mümkündür (UNESCO, 1978). İşgücünü istenilen amaçlara yönlendirmek için çalışanları motive etmek, eğitmek, işe bağlılığı artırmak, iş tatmini sağlamak, performansı adil değerlendirmek ve sonuçlarını yansıtmak gereklidir. Yüksek performans, motive olmuş, işin gerekleri öğretilmiş ve örgütün amaçlarına inanmış bir çalışandan beklenebilir.

İş doyumu, yaşam doyumu ve üretkenlik olarak iki etkene bağlıdır. Dinamizmi ve enerjiyi yükselten bu unsurlar, bireyin yaşam kalitesine olumlu yansımaktadır (Aşık, 2010). İş yaşamında yaşanılan olaylar kişinin sadece iş yaşamını değil tüm yaşam alanlarını, yaşam doyumunu ve sağlığını etkiler. İş doyum düzeyi yüksek bir çalışan işini sever, çalıştıkları ortam onlara çeşitlilik, iyi ücret, güven, özerklik gibi hoş hisler verir (Bakotić, 2016) ve işlerine daha sıkı bağlanmalarını sağlar. Kararsız istihdam, yetersiz gelir, yaş-ırk-cinsiyet ayrımcılığı, çalışanların yaşam kalitesini, iş performansını ve işe bağlılığını önemli ölçüde etkiler. Performans, değerlendirmeyle başlar, geri bildirim, hedef belirleme, eğitim ve ödül sistemlerini içerir (DeNisi ve Murphy, 2017).

Avrupa'da ve Türkiye'de İş-Yaşam Dengesi Göstergeleri

Sağlık ve refah, Avrupa genelinin büyüme, rekabet edebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma stratejisinin kilit unsurudur. Sağlıklı ekonomi, sağlıklı nüfusa bağlıdır (Ardito,

Leombruni, Pacelli ve d'Errico, 2012). Sağlıklı işgücü, ekonominin temeli ise iş tatmini insanların çalışma hayatlarından memnuniyetlerinin göstergesidir ve ekonomik istikrar bazı göstergelerle değerlendirilmektedir. 2017 Yılı 6. Avrupa Çalışma Koşulları Anketi-European Working Conditions Survey (EWCS) raporunda Türkiye yer almadığı için ülkelere göre iş tatmini bu araştırmada 2010 yılı 5. Avrupa Çalışma Koşulları Anketi (EWCS) raporu ile değerlendirilmiştir. Şekil 1.'de 27 Avrupa Birliği ülkesi ile Norveç, Hırvatistan, Makedonya, Türkiye, Karadağ ve Kosova'dan oluşan 34 ülkenin iş tatmini ve tatmin oranları verilmiştir.

Şekil 1: Ülkelere Göre İş Tatmini

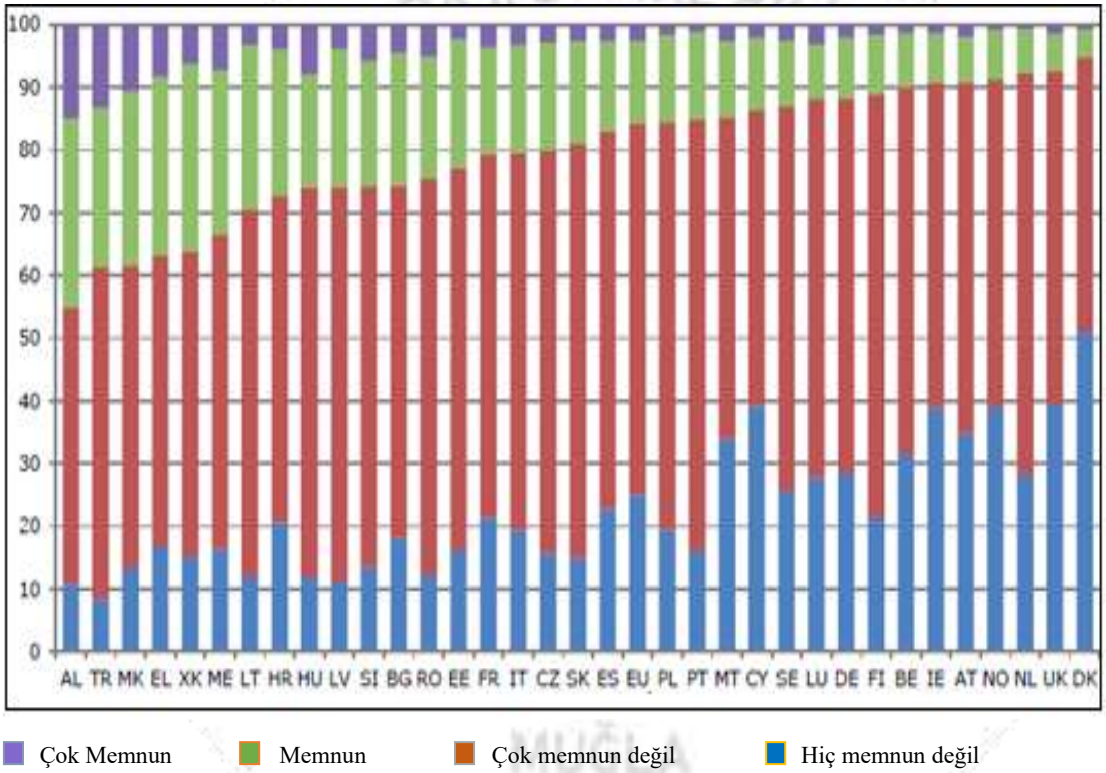

Kaynak: EWCS, 2010; Watson, Pichler ve Wallace, 2010.

Nordik ülkeler yüksek düzeyde iş memnuniyeti göstermekte olup Danimarka ve İngiltere en yüksek seviyelerdedir. Türkiye, çok memnun düzeyinde en düşük orana; Hiç memnun değil düzeyinde Arnavutluk'tan sonra en düşük ikinci orana sahiptir. Memnun düzeyinde ise yüksek bir orana sahip olmamakla birlikte son sıralarda yer almamaktadır.

Avrupa Çalışma Koşulları Anketi (2010), psiko-sosyal çalışma ortamlarını belirli kategorilerde yaş ve cinsiyet bazında değerlendirmiştir. Buna göre; psikolojik talebin, iş ödüllerinin, iş güvenliğinin ve meslektaşlardan/denetçilerden desteğin kadın ve erkeklerde

yaşla birlikte azaldığı; bilişsel taleplerin ve iş-yaşam dengesinin kadınlarda yaşla birlikte arttığı; duygusal taleplerin, karar yetkisinin ve sosyal topluluğun kadın ve erkeklerde yaşla birlikte arttığı görülmektedir.

Tablo 6: Ortalama Psiko-sosyal Çalışma Ortamı Puanları, Yaşa ve Cinsiyete Göre

Değişkenler	35 Yaş altı		35-49		50 ve üzeri	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Psikolojik talep	34.9	30.2	33.1	29.9	28.9	26.9
Bilişsel talepler	59.1	48.0	62.8	53.1	59.5	53.2
Duygusal talepler	44.8	51.2	51.2	57.1	52.1	58.5
Duyguları gizlemek için talepler	35.8	41.3	36.1	42.5	35.5	38.7
Beceri takdiri	63.6	62.4	66.2	64.1	65.4	62.5
Karar yetkisi	56.5	54.2	62.5	59.4	64.1	61.6
Meslektaşlarınızdan destek	74.2	74.4	72.5	72.9	71.5	72.3
Denetçilerden destek	66.3	70.7	60.6	65.7	53.9	61.6
Sosyal topluluk	65.9	66.9	67.0	68.7	68.6	69.9
İş ödülleri	50.5	48.7	48.8	45.5	46.0	41.8
İş yaşam dengesi	64.8	65.9	64.7	66.6	68.4	69.2
İş güvenliği	67.3	67.1	70.4	71.8	73.3	73.5

Not: Tüm ölçekler 100 puan üzerinden hesaplanmıştır.

Kaynak: EWCS, 2010.

Talep ölçeklerine bakıldığında; erkekler, daha fazla bilişsel ve psikolojik taleplere maruz kalırken; kadınlar, duyguları gizlemenin yanı sıra yüksek seviyelerde duygusal taleplere maruz kalmaktadır. Yaşla birlikte farklılıklar azalsa da, bu durum tüm yaş gruplarında geçerlidir. İşyerindeki en zorlu durumlar, orta yaş erkek işçilere ilişkindir. İş güvenliği, kadın erkek cinsiyete göre farklılık göstermemekte olup yaş ile birlikte daha fazla güven hissedilmektedir.

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) Ülkelerinde İş Yaşamı

OECD (2019) Daha İyi Yaşam İndeksi göstergelerine göre OECD ülkeleri genelinde 15-64 yaşları arası çalışma nüfusunun yaklaşık % 68'i ücretli bir işe sahiptir. İstihdam seviyeleri en yüksek İzlanda (%86) ve İsviçre'de (%80), en düşük Güney Afrika (%43), Türkiye (%52), Yunanistan (%53) ve İtalya'dadır (%58). Türkiye'de 15-64 yaş arası çalışma çağındaki nüfusun

yaklaşık % 52'sinin ücretli bir işi vardır. Bu rakam, OECD istihdam ortalaması olan %68'den çok düşük ve OECD ülkeleri arasında en düşük orandır. İstihdam oranları, genellikle yüksek eğitim seviyesine sahip kişiler arasında daha yüksektir. OECD ülkelerinde ortalama olarak insanlar, yılda 43.241 USD kazanmaktadır ve ülkeler arasında önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Lüksemburg ve İsviçre'deki ortalama kazanç, Doğu Avrupa ülkeleri, Şili, Kolombiya, Yunanistan, Macaristan, Meksika, Portekiz ve Güney Afrika'dan iki kat daha fazladır. İstihdam kalitesinin bir diğer temel faktörü, işsiz kalındığında beklenen kazanç kaybı açısından iş güvenliğidir. İş güvenliği, işsizlik süresi ve devletten ne kadar maddi yardım alındığıdır. İşçiler, işsiz kalmaları durumunda OECD ülkelerinde ortalama %7'lik bir kazanç kaybıyla karşı karşıya kalmaktadır. Türkiye'de çalışanların işsiz kalmaları durumunda kazanç kaybı %12,5 oran ile OECD ülkeleri arasında en yüksek kazanç kaybı seviyelerinden biridir. İş kaybı riski yüksek olan çalışanlar, özellikle daha küçük sosyal güvenlik ağlarına sahip ülkelerdedir (OECD, E.T: 17/09/2019).

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de OECD ve TÜİK gibi birçok verilere göre çalışanların iş ve yaşam kalitesi göstergeleri sıralamanın sonlarında yer almasına rağmen 2006-2007 yıllarına kıyasla 2016-2017 yılları arasında olumlu yönde bir artış gözlenmektedir. OECD' ye göre Türkiye; son yirmi yılda vatandaşlarının yaşam kalitesini artırmada önemli ilerlemeler kaydetmiştir ve sivil katılımda ortalamanın üzerindedir. Gelir ve servet, sağlık durumu, sosyal bağlantılar, eğitim ve beceriler, işler ve kazançlar, öznel refah, çevre kalitesi, iş-yaşam dengesi, barınma ve kişisel güvenlik alanlarında ortalamanın altındadır. Bilhassa işsizlik güvencesi gibi bireylerin yaşam kalitesini belirleyen unsurlarda iyileştirme çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Covid-19 gibi bir pandemi süreci tüm dünya ülkelerini ekonomik, sosyal ve sağlık yönünden olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte Türkiye, özellikle sağlığa eşit ve ücretsiz erişim sağlayarak örnek ülke olarak adından bahsettirmiştir. Bu durum ekonomik anlamda her ülke gibi birçok sıkıntı yaşanmış olsa da yaşam kalitesini en çok etkileyen unsur olan sağlık konusunda öncü çalışmalarla adından söz ettirmiştir.

Kaynaklar

Akranavičiūtė, D. Ve Ruževičius, J. (2007). Quality of life and its components' measurement. *Engineering economics*, *52*(2), 44-49.3

Altun, S. A. ve Memişoğlu, S. P. (2008). Performans değerlendirmesine ilişkin öğretmen, yönetici ve müfettiş görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Egitim Yönetimi Dergisi*, *14*(1), 7-24.

Anderson, R., Mikulic, B., Vermeylen, G., Lyly-Yrjanainen, M. ve Zigante, V. (2009). Second European quality of life survey-overview.

Ardito, C., Leombruni, R., Pacelli, L. ve d'Errico, A. (2012). Eurofound. Health and Well-being at Work: A Report Based on The Fifth European Working Conditions Survey". Erişim Tarihi: 01.07.2019, https://www.researchgate.net/publication/278610442.

Aşık, N.A. Çalışanların İş Doyumunu Etkileyen Bireysel ve Örgütsel Faktörler İle Sonuçlarına İlişkin Kavramsal Bir Değerlendirme, *Türk İdare Dergisi,* Sayı 467, Haziran 2010, s. 31-51.

Bakotić, D. (2016). Relationship between job satisfaction and organisational performance. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, *29*(1), 118-130.

Beck, W., Van Der Maesen, L. ve Walker, A. (Eds.). (1998). The social quality of Europe. Bristol: Policy Press. EC.EUROPA.EU, Erişim Tarihi: 25.06.2020.

Bin, A. S. (2015). The relationship between job satisfaction, job performance and employee engagement: An explorative study. *Issues in Business Management and Economics*, *4*(1), 1-8.

Biswas-Diener, R., Diener, E. ve Lyubchik, N. (2015). Wellbeing in Bhutan. *International Journal of Wellbeing*, *5*(2).

Büyüköztürk, Ş. (2007). Performansa Dayalı Durum Belirleme Nedir? *İlköğretmen*, 8, 28-32.

Çekmecelioğlu, H. G. (2005). Örgüt ikliminin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *6*(2), 23-39.

Delhey, J., Böhnke, P., Habich, R. ve Zapf, W. (2002). Quality Of Life In A European Perspective: The EUROMODULE As A New Instrument For Comparative Welfare Research. *Social Indicators Research*, 58(1), 161-175.

DeNisi, A. S. ve Murphy, K. R. (2017). Performance appraisal and performance management: 100 Years of progress?. *Journal of Applied Psychology*, *102*(3), 421.

Diener, E. ve Biswas-Diener, R. (2011).Happiness: Unlocking the mysteries of psychological wealt. *The Journal of Positive Psychology*, 6(3), 234-236.

Doğan, R. ve Bayraktar, O. (2020). Özel sağlık sektöründe yıldırma ile iş performansı arasındaki ilişki: Hemşireler üzerine bir araştırma. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, *2*(1), 53-67.

Eliyana, A. ve Ma'arif, S. (2019). Job satisfaction and organizational commitment effect in the transformational leadership towards employee performance. *European Research on Management and Business Economics*, *25*(3), 144-150.

EWCS. (2010). Fifth European Working Conditions Survey (EWCS), *Health and Welfare: Information on Risks*. Erişim Tarihi: 22/07/2019.

Farooqui, M. S. ve Nagendra, A. (2014). The impact of person organization fit on job satisfaction and performance of the employees. *Procedia economics and Finance*, *11*(14), 122-129.

Halász, G. (2015). Education and social transformation in central and eastern europe. *European Journal of Education*, *50*(3), 350-371.

Holman, D. ve Walker, A. (2018). Social quality and health: Examining individual and neighbourhood contextual effects using a multilevel modelling approach. *Social Indicators Research*, *138*(1), 245-270.

Inegbedion, H., Inegbedion, E., Peter, A. ve Harry, L. (2020). Perception of workload balance and employee job satisfaction in work organisations. *Heliyon*, *6*(1), e03160.

Kaba, İ., Erol, M. Ve Güç, K. (2018). Yetişkin yaşam doyumu ölçeğinin geliştirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *18*(1), 1-14.

Kılınç, E. ve Paksoy, H. M. (2017). Sağlık çalışanlarında performans algı düzeyinin bazı sosyo-demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, *20*(2), 151-159.

Johnston, C. S., Maggiori, C., & Rossier, J. (2016). Professional trajectories, individual characteristics, and staying satisfied and healthy. *Journal of Career Development*, *43*(1), 81-98.

Lin, K. (2016). Social quality and happiness—An analysis of the survey data from three Chinese cities. *Applied Research in Quality of Life*, *11*(1), 23-40.

Mallick, E., Pradhan, R. K., Tewari, H. R. ve Jena, L. K. (2014). Organizational citizenship behaviour, job performance and HR practices: A relational perspective. *Management and Labour Studies*, *39*(4), 449-460.

Müezzinoğlu, T. (2005). Yaşam kalitesi. *Türkiye Klinikleri J Surg Med Sci*, 1(9),105-112.

OECD. (2019). Society at a Glance 2019: OECD Social Indicators, OECD Publishing. Paris.

Özer, M. ve Karabulut, Ö. (2003). Yaşlılarda yaşam doyumu. *Geriatri*, 6(2),72- 74.

Pocnet, C., Antonietti, J. P., Strippoli, M. P. F., Glaus, J., Preisig, M., & Rossier, J. (2016). Individuals' quality of life linked to major life events, perceived social support, and personality traits. *Quality of life research*, *25*(11), 2897-2908.

Pukeliene, V. ve Starkauskiene, V. (2011). Quality of life: Factors determining its measurement complexity. *Engineering Economics*, *22*(2), 147-156.

Rossier, J. (2015). *Personality assessment and career interventions*. In P. J. Hartung, M. L. Savickas, & W. B. Walsh (Eds.), *APA handbooks in psychology®. APA handbook of career intervention, Vol. 1. Foundations* (p. 327–350). American Psychological Association. https://doi.org/10.1037/14438-018

Ruževičius, J. (2014, August). Quality of life and of Working Life: Conceptions and Research. In *Liverpool (2014): 17th Toulon-Verona Conference" Excellence in Services"*.

Sağlık Bakanlığı, T. S.,& Müdürlüğü, T. S. H. G. (2011). Sağlığın teşviki ve geliştirilmsi sözlüğü. *Bakanlık Yayını*, *814*(1).

San Martín, J., Perles, F. ve Canto, J. M. (2010). Life satisfaction and perception of happiness among university students. *The Spanish Journal of Psychology*, *13*(2), 617-628.

Shucksmith, M., Cameron, S., Merridew, T., & Pichler, F. (2009). Urban–rural differences in quality of life across the European Union. *Regional Studies*, *43*(10), 1275-1289.

Silva, J., Keulenaer, F. Ve Johnstone, N. (2012). Environmental Quality and Life Satisfaction. *OECD Environment Working Papers*, 44, 1-40.

Simanjuntak, P. J. (2011). Manajemen & evaluasi kinerja. (3rd edition). *Jakarta: Lembaga Penerbit Fakultas Ekonomi Universitas Indonesia*.

Türkoğlu, H. (2015). Sustainable development and quality of urban life. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *202*, 10-14.

UNESCO. (1978). Indicators of Environrnental QuaIity Quality of Life, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 7, Paris.

Uzzell, D. ve Moser, G. (2006). Environment and quality of life. *Revue Européenne de Psychologie Appliquée*, 56(1), 1-4.

Veenhoven, R. (2000). The four qualities of life: Ordering concepts and measures of the good life. *Journal of Happiness Studies*, 1, 1-39.

Veenhoven, R. (2012). Happiness: Also known as "life satisfaction" and "subjective well-being". In *Handbook of social indicators and quality of life research* (pp. 63-77). Springer, Dordrecht.

Veenhoven, R. (2015). Social conditions for human happiness: A review of research. *International Journal of Psychology*, *50*(5), 379-391.

Walker, A. ve Maesen, L. (2004). Social Quality and Quality of Life. Challenges for Quality of Life in the Contemporary World: Advances in Quality-of-Life Studies. *Theory and Research*. 10.1007/978-1-4020-2903-5_2.

Wallace, C.,& Abbott, P. (2009). Social quality in Europe. *Civil Society and New Forms of Governance in Europe*.

Watson, D., Pichler, F., & Wallace, C. (2010). Subjective Well-Being in Europe. Second European Quality of Life Survey, Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

World Health Organization (WHO). (1948). *Constitution.* Newyork.

World Health Organization (WHO). (1996). *What quality of life?* The WHOQOL Group. In: World Health Forum, Vol 17. Geneva.

World Health Organization (WHO). (1997). WHOQOL Measuring Quality Of Life.

OECD, OECD Better Life İndex, Life Satisfaction, Erişim Tarihi: 17/09/2019, http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkey/.

OECD, OECD Better Life Index: Turkey, Job, Erişim Tarihi: 17.09.2019, http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/jobs/.

OECD, OECD Better Life Index, Erişim Tarihi: 19.09.2019, http://www.oecdbetterlifeindex.org/.

OECD/Stat, OECD Better Life Index, Erişim Tarihi: 19.09.2019, http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=BLI.

OECD. Better Life İndex, *Life Satisfaction*, Erişim Tarihi: 17/09/2019, http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/.

TÜİK. (2019). Daha İyi Yaşam Endeksi, Erişim Tarihi: 19.09.2019, http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=istendeks.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE İSTİHDAMDA BEYAZ YAKALI KADINLARIN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

Orkhan Mahmudov

Kocaeli üniversitesi, Çalışma ekonomisi, Sosyal bilimler,
mahmudovorxan@20gmail.com – 0000-0002-3766-1000

ÖZET

Toplumsal cinsiyet rolleri, hemen hemen tüm kültürlerde ve kültürel bir özellik olarak bulunmaları anlamında evrenseldir. Öte yandan, her kültürün kendine özgü özellikleri olduğundan, mümkün olduğunca çeşitli olabilir. Cinsiyet rolleri kavramı, bir kişinin kadın ya da erkek olarak tanımlanması ve daha sonra bir kişinin sahadaki rolüdür. İnsanlar toplumdaki cinsiyet rollerini ve içinde bulundukları kültürel yapıyı öğrenir ve öğrendikleri rollere göre hareket ederler. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet cinsiyet rollerini etkiler. Toplumun kadın ve erkeğe yönelik olan değişik umutları, kişinin cinsiyetine muvafık yani kadınsa kadınsı, erkek ise erkeksi davranış geliştirmesine sebep olmaktadır. İnsanların içinde yaşadığı toplumun kültürü, erkekler ve kadınlar için uygun davranış ve değerleri içerir. Bu açıdan, her toplum kadınlar ve erkekler için farklı yaşam tarzları tanımlar. Bu doğrultuda kadınlar ve erkekler için ayrı koşullar yaratılır, erkekler ve kadınlar bu farklı koşullarda belirli davranış ve değerlere sahiptir. Cinsiyet rolleri; erkeklerin ve kadınların sosyal çevrede kendilerini ifade etme biçimleri şeklidir. Kadınlar için uygun görülen davranışlar kadınsı olarak kabul edilirken, erkekler için uygun görülen davranışlar erkeksi olarak tanımlanmaktadır. Bu davranışlar ve değerler, özellikle cinsiyetler arasındaki insanlar arasındaki ilişkileri etkiler.
Ucuz işgücü olarak görülen kadınların işgücüne katılımı kriz sırasında artmasına rağmen, maalesef bu durumun genel çalışma koşulları üzerinde olumlu bir etkisi bulunmamaktadır. Kadınların işgücüne katılımını etkileyen birçok faktör olmasına rağmen, kendilerini genellikle iki grupta gösterirler: ekonomik ve sosyal faktörler. Kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörler ekonomik ve sosyal faktörler olarak iki ana başlık altında toplanabilir. Ekonomik faktörler arasında düşük ücretler, çocuk sahibi olma ve evlilik; sosyal faktörler arasında düşük eğitim düzeyleri, kırsal-kentsel göçün etkileri, işgücüne katılımın önündeki sosyo-kültürel engeller ve cinsiyete dayalı cinsiyet ayrımcılığı bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet rolleri, Kadın İstihdamı, Beyaz Yakalı Kadınlar.

1.Giriş

Erkekler ve kadınlar arasındaki ruhsal, kültürel ve toplumsal ayrımlar ile ilgili bir kavram olan toplumsal cinsiyet, biyolojik anlamda oluşan farklılıklardan ötürü olmayıp, kadın ve erkek olarak toplumun bizi nasıl görebildiği ve bizim topluma karşı ne şekilde davranmamızı beklediği ile ilgili olmaktadır. Kültürel ve toplumsal anlamda kadının ve erkeğin belirlenmiş olan rol ve sorumluluklarını anlatmaktadır. Biyolojik anlamdaki cinsiyetin aksine toplumsal cinsiyet farklılığı, kültürel ve sosyal konfigürasyon sonucunda meydana gelmekte ve bu değiştirilebilmektedir. Kadın ve erkeğe toplum aracılığıyla biçilen ve kadınlık erkeklik rolleri olarak meydana getirilen durumlar bulunmaktadır.

Her toplum kadınlar ve erkeklerin; kız ve erkek çocuklarının nasıl ve ne şekilde davranmaları gerektiği konusunda cinsiyet rolleri belirlemiştir. Toplumsal cinsiyet sosyalleşmesi için doğumdan önce pembe rengin kızlar için daha uygun, mavi rengin ise erkekler için daha uygun olabilmesi ile başlayan süreç, erkeklerin ve kadınların yapabileceği işler konusunda da doğal olmayan farklar meydana getirmektedir. Bebekler cinsiyetlerini neredeyse bilinç dışı bir şekilde öğrenir ve zamanla büyüdükçe hangi cinsiyet grubuna ait olduğunu yani kız mı yoksa erkek mi olduklarını farketmektedir (Kaypak, 2014: 345). (Pekel, 2018;23)

Bireyden sorumlu tutulan cinsiyet rolü, rolü, içselleştirmeyi ve sosyalleşmeyi öğrenmek ve sosyal ilişkilerdeki yerini almak için sağlanır. Dolayısıyla erkeklik ve kadınlığın rolü sosyalleşme ile yerleşik hale gelmiştir (Pekel, 2018; 23).

Cinsiyet rolleri değişebilir, ancak genetik yapımız değişmeyebilir. Cinsiyet farklılıklarının bir kısmı biyolojik farklılıklara dayandırılabilir. Fark, kadının üretken bir yapıya sahip olmasıdır. Bir kadının annelik ruhu, birçok toplumda evine, kişisel hayatına bağlanmasına yol açtı. Erkekler ev dışındaki alanlarda faaliyet göstermektedir. Ortaya çıkan iş bölümü, erkeklerin egemen olduğu bir toplumun oluşumu ve toplumsal cinsiyet sosyalleşmesindeki farklılıklar için temel oluşturdu. İstatistiklerin sonuçları değerlendirilirken hem erkek hem de kadınların sosyal alanda temsil durumu eşit olsa da farklıdır. Kamusal alanda iş, üretim ve politika erkeklerin, hane halklarının ve özel alanın işi kadınların işi olarak görülürken, bu görüş birçok toplum tarafından kabul edilmiştir. Hem kaynakları sağlayan erkeklere hem de evle ilgilenen kadınlara roller tahsis edilir. Çalışma hayatından siyasete, sivil toplum örgütünden eğitime kadar kamusal alanda hem erkek hem de kadınlara dayanan bu yön, cinsiyet eşitsizliğini temsil etmektedir (Kaypak, 2014: 346).

1. TOPLUMSAL CİNSİYET VE İSTİHDAM

Toplumsal cinsiyet kavramı feminist analizin sorunlu alanlarından biridir ve bu kavram feminist analizde çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bu nedenle, kavramı tek bir tanımda açıklamak zor görünüyor. Cinsiyet kavramı başlangıçta cinsiyet kavramının kısıtlanmasından,

yani cinsiyetler arasındaki farklılıkların sadece biyolojik olarak sağlam olarak belirlenmesinin kısıtlanmasından kurtulmak için kullanılmıştır. Diğer bir deyişle, cinsiyet kavramı sadece erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıkların sadece biyolojik olmadığını vurgulamakla kalmayıp, aynı zamanda bu biyolojik farklılıklardan kaynaklanan sosyal ve kültürel değerlerin yarattığı farklılıkları ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bu nedenle, kadınlık ve erkeklik kavramının doğasında olan davranışlar, kişilik özellikleri, roller gibi toplumsal cinsiyetle ilgili kategorilerin hepsi bir dizi sosyal ve kültürel yapı etrafında oluşturulan kategorilerdir. Bu kategoriler, sosyal olarak oluştukları ölçüde sabit ve evrensel tanımlara uymazlar, aksine toplumsal değişim sürecinde değişir ve dönüşürler (Nicholson, 1994).

Toplumsal cinsiyet kavramının çeşitli kullanımları, erkekler ve kadınlar arasındaki farkın ilişkisel boyutlarını ortaya çıkarmak için tasarlanmıştır. Bu kavramı sosyal ilişkiler olarak tanımlayan yaklaşım, aslında kadınların ve kadınların kurumsal kaynaklara erişim, bunları kullanma hakkı ve bu haklar üzerinde kontrol alanlarında kendilerini nasıl yeniden ürettiklerini açıklamaktadır (Kandiyoti, 1998). Erkekler ve kadınlar gibi heterojen sosyal kategoriler bu cinsiyet değerini açıklamaya çalışmıştır. Erkek ve kadın olmakla ilişkili kimlikler ve bu kimliklere karşılık gelen farklılıklar hem çelişkili hem de çatışan alanlarla örtüşmektedir. Yine, bu erkek ve kadın kategorilerindeki ilişkilerin ve farklılıkların analizi, bazı tarihsel ve sosyal çerçevelerdeki değişiklikleri göstermektedir (Moore, 1994; Nicholson, 1994).

Toplumsal cinsiyet kavramının son kullanımı sosyal bilimlerdeki postmodern tartışmalardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu tartışmalarda çeşitlilik, marjinallik ve diğer konulara verilen önem nedeniyle, cinsiyet kavramı önemli bir analiz birimi haline gelmiştir. Cinsiyet kavramı "erkekler ve kadınlar arasında toplumsal olarak yaratılan her türlü farklılığa işaret eder, aynı zamanda"kadın bedenini erkek bedeninden "ayıran her türlü farkı içerir (Nicholson, 1994: 79).

Postmodern yazarlar toplumun sadece kişilik, davranış ve sosyal rol modellerini etkilemekle kalmayıp cinselliğin kavramsallaştırılmasını da etkilediğini savunurlar. Postyapısalcı feminist yazarlardan biri olan Butler ve Scott, cinsiyet kavramını daha da genişletmişlerdir (Butler ve Scott, 1992). Onlara göre, cinsiyetler arasındaki mevcut kurumsal güçlerin yarattığı eşitsizliğe ek olarak, toplumdaki işbölümünün cinsiyete dayalı olarak bölünmesi, erkekler için elverişli konumlar yaratan eşitsizlik ve baskı yaratmasıdır. Mevcut cinsiyet kimlikleri belirli kimlikleri (maço, heteroseksüellik gibi) görünür ve doğal hale getirerek başkalarına karşı ayrımcılığa neden olur. İktidarın her alanında toplumsal cinsiyet temeli olduğunu kabul eden Butler ve Scott; Kadın erkek; Kadın ve erkek gibi cinsiyet ayrımcılığına dikkat çekerken, bu farklılıkların sadece bazı söylemsel yapıların özel bir sonucu olduğunu unutmamalıyız (Dedeoğlu, 2000; 142).

2. TÜRKİYE'DE İSTİHDAM

İstihdamın sözcük anlamı, kullanma ve çalıştırmadır. İstihdamın tanımı dar anlamda ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde yapılmıştır. Geniş anlamda istihdam;Ülkenin sahip

olduğu emek, sermaye, toprak gibi üretim faktörlerinin bir yıl içerisinde kullanılma derecesidir. Dar anlamda istihdam ise; emeğin yani sadece insan gücünün ele alınmasıdır.

Ardıç'a (2008:21) göre; "Bir ülkenin mal ve hizmet üretimini, belli bir dönemde elde edilen yurtiçi ve milli gelir düzeyini, ekonomik büyüme hızını ve iktisadi refah seviyesini belirleyen temel etkenlerden biri ekonominin istihdam düzeyidir."

İstihdam ve çalışmak birbirinden farklı iki kavramdır. Kişi maaş ve ücret karşılığında çalışırken, emeğinin karşılığında bedel almadan da çalışabilir. Bu duruma öğretmen ve öğrenciyi örnek verirsek; öğretmen çalışmasının karşılığında bir maaş almaktadır. Fakat öğrenci ders çalışmasının karşılığında bir ücret almamaktadır. Öğretmen istihdam edilirken, öğrenci istihdam edilmemektedir. Öğrencinin çalışması durumunun ekonomik anlamda parasal karşılığı yoktur.

İstihdamın yapısal olarak analiz edilmesi, ülkede ekonomik durum hakkında gerekli bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Türkiye'nin istihdam yapısında; kırsal-kentsel istihdam, formel-enformel istihdam, tarım-sanayi istihdamı olarak ayrışma görülmektedir. İstihdam yapısı;sektörlere göre, eğitim durumuna öre, işteki duruma göre ve kayıt dışılık olarak incelenecektir.

Son 10 yılı incelediğimizde 2005 yılında %40,6 olan istihdam oranı 2008 yılında karşılaşılan küresel kriz dönemine kadar artış göstermiştir. Krizin etkileri 2009 yılına kadar devam ettiğinden, 2008 yılından sonra istihdam oranı %39,8'e gerilemiştir. 2010 yılı itibariyle canlanan ekonomi ile istihdam oranı da %41,3'e yükselmiştir. Bu yükseliş 2015 yılına kadar devam etmiştir ve güncel 2015 yılı istihdam oranı %46'dır. (Mollaibrahimoğlu, 2016;44).

Toplumun sosyal yapısı içerisinde gençlerin, kadınların, özürlülerin, niteliksiz ve yabancı işsizlerin işsizlik sorunundan, diğerlerine oranla, daha çok etkilendikleri görülmektedir. İşte işsizliğe karşı duyarlı olan bu gruplar içerisinde genç bireyler önemli bir yere sahiptir. Ayriyeten hem genç olup hem de kadın veya özürlü ya da vasıfsız olmak bu duyarlılığı daha çok arttırmaktadır (Gündoğan, 1999: 68).

İstihdamın yapısı ile ilgili olarak yeterli düşünceye sahip olabilmek için istihdamın cinsiyete ve yaşa göre dağılımını da incelemek gerekmektedir. Aşağıdaki tablo 2014 yılından 2016 yılına kadar seçilmiş yıllara göre istihdamın yaş ve cinsiyet açısından dağılımını göstermektedir (Biçerli, 2014: 153).

Tablo1: Türkiye'de istihdamın cinsiyet ve yaş gruplarına göre dağılımı (Bin Kişi) (15+ yaş)

Toplam	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65+	Toplam
2014	1.460	2.470	3.594	4.051	3.711	3.365	2.669	1.931	1.248	760	673	25.932
2015	1.490	2.549	3.601	4.038	3.855	3.470	2.688	2.090	1.313	798	731	26.623
2016	1.489	2.550	3.579	3.978	4.044	3.550	2.765	2.205	1.383	911	743	27.197
Erkek												
2014	1.024	1.615	2.483	2.862	2.621	2.362	1.943	1.401	894	546	492	18.243
2015	1.027	1.647	2.483	2.847	2.680	2.394	1.936	1.505	944	574	527	18.564
2016	1.012	1.663	2.440	2.786	2.788	2.427	1.966	1.594	1.014	657	544	17.991
Kadın												
2014	436	855	1.111	1.189	1.090	1.003	726	530	354	214	181	7.689
2015	463	902	1.118	1.191	1.175	1.076	752	585	369	224	204	8.059
2016	477	887	1.139	1.192	1.256	1.123	799	611	369	254	199	8.306

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr, 5 Aralık 2017

Sürekli bir artış trendinde olan erkek işgücü, 2014 yılı itibariyle 18 milyon 243 bin kişi iken, 2016 yılında 17 milyon 991 bin kişiye düşmüştür. Kadın işgücünde ise; 2014-2016 yılları arasında pek bir değişim görülmemiştir. 2014 yılında kadın işgücü 7 milyon 689 bin kişi iken, 2015 yılında bir miktar artış sağlayarak 8 milyon 059 bin kişiye yükselmiş, 2016 yılına gelindiğinde ise bu miktar 8 milyon 306 bin kişiye yükselmiştir.

Türkiye'de yaş gruplarına göre istihdamda dikkati çeken husus, toplam istihdam içinde 20 yaşın altındaki nüfusun istihdam payı düşerken, çalışma yaşındaki 20-54 yaş grubundaki nüfusun payı artmıştır. Öte yandan, Tablo 15'te görüldüğü gibi, çalışanların üçte ikisi 15-40 yaş grubu olan genç nüfustan oluşmaktadır. İstihdam edilenler arasında en çok payı alan yaş grubu ise, 25-29 yaş grubudur. En az payı alan ise 60 yaş üstü çalışanlardır. Kadınların 20 yaşın altındakilerin toplam istihdam içindeki payı 2014 yılında 436 bin kişi iken, bu oran 2016'da 477 bin kişiye yükselmiş ve 20-54 yaş grubundaki kadın istihdamında da bir artış görülmektedir.

Kadın istihdamındaki bu artışa rağmen, Türkiye'de kadınların işgücüne katılımının hala düşük seviyelerde gerçekleşmesi Türkiye'nin yeterince kadın işgücünden yararlanılmadığını işaret etmektedir. Yaş grubuna göre istihdam edilen erkeklere baktığımızda 20 yaşın altında bir azalma görülürken, diğer yaş gruplarında çok fazla bir değişiklik göze çarpmamaktadır (Gül vd., 2009: 167-170). Yukarıdaki tabloya göre gerek kadınlar gerek erkekler için tetkik edilen dönem süresince istihdamın en çok yoğunlaştığı yaş aralığı 25-34 yaş grubudur. Bu yaş aralığında olanların istihdamda daha çok paya sahip olmaları beklenilen ve istenilen bir durumdur. Çünkü gerek 15-19 gerek 20-24 yaş grubu aralığında işgücünün eğitim nedeniyle tam olarak istihdama katkı sağlayamadıkları bilinmektedir. Bunlar gibi, 55 yaş üstünde emeklilik, sağlık sorunları gibi birçok sebeple istihdam statüsünde azalma olduğu da bilinen bir durumdur.

Tablodan yapılabilecek bir başka tespit incelenen dönem boyunca erkekler için 15-19 yaş grubunda istihdam edilenlerin paylarında azalma olurken kadınlarda ise artış söz konusudur. Örneğin erkekler için dönemin başından sonuna 18.243'ten 17.991'e gerilerken, kadınlarda istihdam edilenlerin sayısı 7.689'dan 8.306'ya yükselmiştir. Bu durum söz konusu yaş grubunda okullaşma oranının artmış olduğunun göstergesidir. Günümüzde özellikle kentsel piyasalarda işgücünün sürekli olarak artan bir kesimi eğitimini lise seviyesine kadar devam

sürdürme eğilimindedir. Bu durum gençlerin 15 yaşından itibaren değil, 20'li yaşların başından itibaren çalışma yaşamı ile karşılaşmalarını zorunlu kılmaktadır. Nitekim Türkiye'de işgücünün eğitim seviyesine bağlı dağılımını gösteren Tablo 15 her iki cinsiyet için de lise düzeyinde eğitime sahip grupların payının zaman içinde arttığını ve bu artışın özellikle erkekler için daha büyük oranlarda olduğunu göstermektedir (Biçerli, 2014: 155).

Bunların dışında, kadınların çalışarak para kazanması erkek bireyin ailenin geçimini sağlayan aile reisi durumuna ve aile içinde olan hâkimiyetine karşı olası bir tehdit gibi göründüğünden kadın bireylerin çalışması uygun bulunmamaktadır. İzinle verilen işlerin de ataerki temeline dayanan denetim kuralları içinde kadına uygun kabul görülen işler olması gerekmektedir. Bunların yanı sıra, Türkiye'de kadınların işgücüne katılım taleplerinin az olması ve işgücü piyasasında çoğunlukla cinsiyet temelli mesleki ayrışma olması kadınlara arz edilen işlerin azlığı, sınırlılığı ve şartlarının ağır olması, ücretlerin az olması çalışmayı kadınlar açısından da çekici olmaktan çıkarmış durumdadır (Toksöz, 2007: 58). (Pekel, 2018;60-61)

2.1. Türkiye'de Kadın İstihdamı

Kadın istihdamı, kadının ekonomiye katılımı ülkenin kalkınması ve gelişimi açısından kritik ve önemli konulardan biridir. Kadının çalışması yalnızca kişisel olarak bireysel bir kazanım değil, ülke açısından da sosyal ve ekonomik bir kazanımdır. Kadınlara karşı kültürel olarak biçilen roller, toplumun cinsiyetçi bakış açısı, geleneksel yargılar, aile içerisinde yüklenen sorumluluklar ve eğitimsizlik gibi birçok faktör kadınların iş c ne katılmalarının önündeki engellerdendir. Bu nedenle ülkemizde kadın istihdamı erkeklere göre azdır. Çalışma yaşamına kadınlar ve erkekler eşit şartlarda katılmamakla beraber, eşitsizlik çalışma alanlarında da devam etmektedir. Cinsiyete karşı ayırımcılığı net bir şekilde oranlar aracılığıyla meslek gruplarındaki, sektörlerdeki eşitsizliklerde görebilmekteyiz. Bu durum, kadının istihdam alanlarının daraltılmasına ve vasıfsız işlere yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Dünya Ekonomik Forumu'nun Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği adlı 2015 yılı raporunda Türkiye, kadının iş c ne katılımında 145 ülke arasından 131. Sırada yer almıştır. İş gücüne katılım oranları kadınlarda %32,20 ve erkeklerde %75,6'dır. Türkiye ücret eşitliğinde (eşitsizliğinde) ise 82. sırada yer almıştır. Ülkemizde bir kadın yaptığı iş karşılığında 1 ABD doları kazanırken, erkekler aynı işin karşılığında 2,56 ABD doları kazanmaktadır.

2.2. Kadın İstihdamının Sektörel Dağılımı

Tablo 4.1.'de Türkiye'de istihdam eden kadınların iktisadi faaliyet gösterdiği sektörleri görmekteyiz. 2005 yılında 5 milyon 108 bin kadın istihdama katılmıştır. 2 milyon 367 bin kişi ile tarım sektör istihdam edilen faaliyet alanında birincidir. 2011 yılına kadar kadınların tarım sektöründeki istihdam oranları artar iken, 2011 yılından sonra bir kırılma yaşanarak azalış görülmektedir ve istihdam eden kişi sayısı 2 milyon 944 bindir. 2011 yılında tarım dışındaki diğer üç sektörde (sanayi, inşaat, hizmet) artış görülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde tarım istihdam oranları azalırken, sanayi ve hizmet sektöründeki istihdam oranlarında artış görülmektedir. Türkiye'de de 2005 yılında sanayi sektöründe istihdam eden kadın sayısı 821 bin iken, 2015 yılı sonunda 1 milyon 269 bin olmuştur. Hizmet sektör 2005 yılında en fazla istihdam edilen ikinci sektör iken, 2015 yılında 4 milyon 554 bin ile birinci sektör olmuştur. Hizmet sektöründeki artışı ve tarım sektöründeki azalış durumunu; kırsal kesimden kentsel kesime göç eden kadınların, tarımdan hizmete geçmiş olmaları ile açıklayabiliriz. Çünkü hizmet sektöründeki alt alanlar (Ulaştırma, depolama, konaklama, yiyecek hizmetleri, gayrimenkul faaliyetleri, finans ve sigorta faaliyetleri vs) kadınlar için daha uygun görülmekte ve tercih edilmektedir. İnşaat sektör 2005 yılında 28 bin iken; 2015 yılında 67 bine yükselmiştir. İnşaat sektör 2008, 2010, 2014 yılında düşüş yaşanmıştır. Genel olarak Türkiye'de kadın istihdamı hizmet sektöründe yoğunlaşmıştır. (Mollaibrahimoğlu, 2016;68-69).

3. BEYAZ YAKALI KADINLARIN İŞGÜCÜ PİYASASINDA KARŞILAŞTIKLARI ENGELLER

Kadınların işgücüne katılımı; İşgücü piyasasındaki arz ve talep dengesine, makroekonomik politikalara, yasal çerçevelere ya da cinsiyet eşitsizliği ve hatta aile yapıları beklentisine bağlıdır. Bütün bu değişken mekanizmalar çalışırken, kadınlar işgücü piyasasında, bazıları aşağıda tartışılan birçok engelle karşılaşmaktadır. (Durmaz, 2016; 44)

2.3. İkili Rol Yaklaşımı

Kadın emeğini işgücü piyasasında erkek emeğinden ayırmak için birçok neden olmasına rağmen, bu konuda geliştirilen bazı teoriler ve yaklaşımlar vardır. Bu teorilerin ilki, kadınların çalışma hayatındaki ikinci rolünü ev dışında çalışma ile dengelemeye çalışan, ancak çözüm önerileri olan kadınların yükünü artıran ve kadınların aileye bütçeye öneri olarak bir çözüm olarak girme hedefini kabul eden ve ikinci sırada yer alan çift rollü bir yaklaşımdır. (Eyyuboğlu, 1999, s. 20). Hem aile hem de iş yaşamını birleştirmeye çalıştıkları ikili rol yaklaşımında, bir kadının işi sadece iş dünyasındaki konumunu ikincil olarak kabul ettiğinde ve bir kadının hem erkeklere hem de tabi olduğuna inandığında kabul edilebilir. Bu nedenle, kadınların ilk görevini niteliklerine bakılmaksızın hane halkı görevlerinin ve aile ihtiyaçlarının yerine getirilmesi olarak görür. Bu yaklaşımın bir parçası olarak, MacDonald's'ta kadınların istihdamını anlattığı (1999, s. 268) "Kadın İstihdamı ve İşe Gidiş: İlişkilerin Açıklaması" adı altında Literatür, geliş ve gidiş literatüründe beş temel açıklamayı tartışmaktadır. İşe seyahat ve istihdam arasındaki ilişkide sosyal yardım programlarının geliştirilmesi için çeşitli kavramsal öneriler literatürde sunulmuştur. Ek olarak, literatürün bu çalışması, bu ilişkiler hakkındaki görüşümüze göre çeşitli kusurları ortaya koymaktadır. İlk açıklama, kadınların erkeklerden ortalama olarak daha az kazandıkları ve kadınların çalıştığı işlerde ücret oranlarının erkeklerden önemli ölçüde düşük olduğu gerçeğine odaklanmaktadır. Ekonomik geri bildirim, kadınların uzun mesafeli işlerde

erkekler kadar kazanmadığını ve bu nedenle seyahat masraflarını azaltarak gerçek ücretleri artırmaya çalıştıklarını göstermektedir. Buna ek olarak, kadınların yarı zamanlı, mevsim boyunca, uzun bir çalışma döngüsü ile veya periyodik olarak çalıştığı belirtilmektedir. Bu ifade, ücretli işlerde çalışmanın bir kadının hayatında ikincil bir rol oynadığını veya hane halklarında para kazanarak ek gelir kaynağı olduğunu varsaymaktadır. Burada, annelik ve bir ev hanımı arasında denge kurmak için kısa süreli geziler bir kenara bırakarak ve "kadının ikili rolü" nin ana rolü olan para kazanarak zamandan tasarruf ettiği ve ev için kalan zamanı koruduğu iddia edilmektedir (Durmaz, 2016; 45).

2.4. Eğitim Seviyesi ve Beşerî Sermaye Yatırımı

Daha önce de belirtildiği şekilde aile kararları kadınların işgücüne katılma kararları için önemlidir ve kadınların yaşadığı toplumun alışkanlıklarını, geleneklerini ve adetlerini etkiler. Ancak, eğitim düzeyi kadınların işgücüne katılımını etkileyen en önemli değişkendir. Ancak teorik olarak, eğitimin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisi yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı belirsizdir. Fakat, yüksek eğitim seviyesine sahip işçiler arasında işgücüne katılımın daha fazla olduğu bilinmektedir. Eğitim düzeyi ile işgücüne katılım arasında paralel ve yakın bir ilişki vardır. Diğer bir deyişle, yüksek eğitim düzeyi, nitelik ve nicelik olarak istihdamı arttırmaktadır (Eyüboğlu, 1999, s. 88). Eğitim ve işgücüne katılım arasındaki güçlü bağın bir diğer nedeni, yüksek maliyetli eğitim ve daha yüksek ücret ve mesleklerdir, çünkü eğitim maliyetli bir yatırımdır. Araştırmalar ayrıca kadınların eğitim düzeylerindeki artış ile işgücüne katılım arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu göstermektedir (Biçerli, 2005, s. 65). Araştırmalar, kadınların eğitim düzeyi ile işgücüne katılım arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ve yüksek eğitim düzeyinin öneminin, kadın istihdamı için erkeklerden daha az önemli olduğunu göstermiştir.

Kadınların işgücü piyasasında kendi varlıklarını hissettirmeleri dünya genelinde toplumun her kesiminin kabul ettiği bir olgu olarak görünse de bu durum toplumsal yargıların iş piyasasında etkisinin yoğun hissedildiği Türkiye gibi ülkelerde kadınların işgücüne katılım sağlamları ve en yoğun şekilde çalıştıkları vasıflı işgücünün bulunduğu faaliyet kollarında dahi yüksek ücretli çalışanlar kategorisinde kadın oranlarının daha düşük olması, iktisadi açıklanabilirlikten ziyade toplumdaki kadınların erkekler üzerinde denetim ve kısmi kontrol yetkisine sahip olmaması yargısından kaynaklanmaktadır (Makal, 2001, s. 150).

Bu bağlamdaki diğer bir teori, kadın işgücünün kalitesinin, neoklasik teorinin marjinallik yaklaşımı kapsamında kadın işgücünü değerlendiren genel ve mesleki eğitim açısından erkek işgücünden daha düşük olması ve bozulmanın doğum ve çocuk işçiliği gibi çalışma hayatının işveren için güvenilir olmadığı ve bu süreçteki deneyimlerini bir ölçüde unutacağı olması nedeniyle kadınların daha düşük seviyedeki ücretlerle çalışmasını içeren insan sermayesi teorisidir (Eyüboğlu, 1999: 20).

2.5. İkincil İş Piyasaları

Beşerî sermayenin neoklasik iktisat teorisi de işgücü piyasasında cinsiyet ayrımcılığını açıklamak için yeterli değildir. İşgücü piyasasının esnek olmadığına dikkat çeken kurumsalcı yaklaşım, tekelci şirketlerin ve kurumsal düzenlemelerin neden olduğu engellerin, koşulların işçi tercihlerinden daha düşük olduğu ikincil işgücü piyasalarında çalışmaya zorlandığını belirtmektedir. İşgücü piyasasının bölümlere ayrılması, işgücü piyasalarının birincil ve ikincil piyasalara ayrıldığını ve kadınların sosyal statüsü, eğitimsel ilgi eksikliği ve dayanışma eksikliği nedeniyle ücret dalgalanmasının düşük olduğu ikincil işgücü piyasalarında yer aldığını göstermektedir. Bu sınıf yaklaşımına göre, işgücü piyasası düşük ücretler ve kötü çalışma koşulları ile düzensiz çalışma saatlerine sahiptir. Birincil piyasalarda sendika oluşumu, nispeten yüksek ücretler ve iyi çalışma koşulları, düşük ücretler ve kötü çalışma koşulları ile birlikte büyük, sermayeleştirilmiş ve kurumsallaşmış sanayi birimleri tarafından yönetilmektedir. Genellikle keyfi ve karamsar yönetimlerin olduğu daha az iş güvenliği olan işleri içeren ikincil pazarlardan oluşur.

Bu iki işgücü piyasası arasındaki emek hareketliliği mükemmel değildir. Bu yaklaşıma göre, kadınlar ve gençler ikincil piyasalarda çalışan işçiler arasındadır. Ancak teori, işverenlerin vasıflı kadın işçileri birincil pazarlara çekerek ve bu pazardaki işgücü arzını artırarak neden ücretleri düşürmeye çalışmadığını açıklayamaz. Kadın işçilerin sınırlı mesleki eğitimleri ve mesleki yeterliliklerin edinilmesindeki engeller nedeniyle ikincil işgücü piyasasında iş bulabildikleri de kabul edilmektedir. Bu, beceri ve bağlılık eksikliği nedeniyle ucuz ve güvencesiz bir işgücü kaynağıdır. Daha da kötüsü, ikincil işgücü piyasasında bile iş bulamayan bazı kadınlar kayıt dışı istihdama yönelmektedir. İşgücü arzının toplam nüfusa oranı aynı kalırken, istihdam oranının toplam nüfusa azaltılması ile belirlenebilen kayıt dışılık, mevcut işgücünün bir kısmının kayıtlı olmadığını göstermektedir. Ne yazık ki, bu grubu oluşturan en büyük kitlelerden biri kadındır (Durmaz, 2016; 48).

2.6. İşverenin Uyguladığı Ayrımcı Tutum

Yaklaşımlardan biri de işyerinde ayrımcılığın işverenin ayrımcı tutumuna dayandığını savunmaktadır. Erkekler, kadınların iş tercihlerine işveren, koca, işçi, tüketici veya yasa koyucu olarak hakimdir. İşe alınırken işverenlerin kadınlara karşı ayrımcılığının temeli budur. Diğer bir yaklaşım, iş başvurusu yapan kişileri değerlendirmektir. İşveren, kişiyi bireysel olarak değerlendirmek yerine ait olduğu grubun niteliklerine göre değerlendirir. Başka bir deyişle, işveren, ait oldukları grupların davranışlarından işçiler hakkında istatistiksel beklentiler yaratır. Cinsiyet, ırk ve ten rengi gibi gruplara dayalı gruplara önyargıların yanıltıcı özelliklerini atar ve bireysel özelliklere göre değil, ait oldukları grupların özelliklerine göre derecelendirerek stereotipler oluşturur (Durmaz, 2016; 48).

2.7. Çocuk Sahibi Olmak

Evde kadınların başta çocuklar olmak üzere bakım yapma yükümlülüğü, işgücü piyasasına girişlerinin önündeki başlıca engellerden biridir. Nitelikli ve eğitimli kadınlar bu yükümlülüklerden kurtulabilmekle birlikte, çalışma hayatında aldıkları yüksek ücretler nedeniyle bakım hizmeti satın almalarına izin verirken, özellikle vasıfsız bir çalışma grubundan kadınlar işgücü piyasasına giremezler, ancak aldıkları ücretler neredeyse bu hizmetlerin alış fiyatına eşittir (Belet, 2013). Bu durum, kreş ve anaokulu eksikliği, iyi ücretli ve eksik eğitim kurumları ve en iyi annenin çocuğa baktığı yargısı ile birleştirildiğinde, kadınlar çocuk sahibi oldukları için çalışmayı bırakmaktadırlar. Çalışan çocuklu kadınların davranış ve sorunlarına farklı yaklaşımlar vardır. Bazı yaklaşımlar, kadınların hem çocuk sahibi olma hem de ona bakma arzusunun hem ücretli işi hem de çocuk sahibi olmayı düşünürken toplumun anneliğinin kadınlara içsel bir yansıması olduğunu ve onları her ikisine de izin veren stratejilere yönlendirdiğini iddia etmektedir. Öte yandan, bazı yaklaşımlar evde oturup çocuk yetiştirmeyi tercih eden kadınların gerçek dünyaya katılmadığına inanmaktadır. Bazı uzmanlar çalışan annelerin çocuklarının gelişimi sırasında ortaya çıkan sorunlardan sorumlu olduğunu düşünürken, diğerleri tüm enerjilerini çocuklarına harcayan annelerin çocuklarının gelişimini engellediğini savunmaktadır (Durmaz, 2016; 49).

2.8. Üst Yönetim Kademesine Geçememe: Cam Tavan, Kraliçe Arı Sendromu ve Cam Asansör (Cam Yürüyen Merdiven)

Liderlik pozisyonlarında kadınların bulunmamasına ilişkin teoriler ve açıklamalarda farklı iki kategori vardır. Birinci kategori, kurumsal uygulamaların getirdiği engeller, hedeflerin getirdiği engeller, alıkoyma, erkeklerin kadınlar üzerindeki hiyerarşik üstünlüğü ve işyerinde ortaya çıkan ve özellikle gelecekteki üst düzey yöneticiler için tipik kariyer yolları oluşturan engellerden oluşmaktadır. İkinci kategoride; davranışsal ve kültürel nedenler, stereotipler, uzlaşma, iktidar, tercih edilen liderlik stilleri ve kadın-erkek ilişkilerinin psikodinamiğidir. Diğer açıklamalar yapısal ve kültürel açıklamalara dayanan feminist teoriye odaklanmaktadır. Başka bir deyişle, çalışan kadınları üst yönetim düzeyine geçmemeye ve bu engellerle karşılaşmaya zorlayan faktörler bireysel, örgütsel ve sosyal unsurlar olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Basmakalıp sosyal unsurlar; Bulunduğu toplumda kendilerine uygun olan meslekleri tanımlayan cinsiyet temelli ‘‘Mesleki Ayrımcılık’’ ve Toplumsal Önyargılar onlara karşı oluşturulan kadınların engellenmesindeki ana unsurlardır. Bu önyargılar sadece kadınların çalışma hayatına engel oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda bir yönetici kadın modelinin oluşmasını engeller, böylece kadınların bu rollere uygun olabileceği fikrini önler. Bireysel unsurlar, bir kadının veya yöneticinin resmi ve aile sorumluluklarına göre çok rollü bir varsayımı olduğu ve onun büyümesini engelleyen durumlardan ve ortaya çıkabilecek sorunlardan kaçındığı “Bireysel Seçim Ağı” dır. Çalışan gerektiğinde bu bireysel unsurlara müdahale edebilmesine rağmen; örgüt kültürü, örgüt politikası, örgüt iklimi, mentör eksikliği,

fırsat eşitliği eksikliği, iletişim ağlarına katılamama, erkek yöneticilerin getirdiği engeller, kadınların iş yaşamındaki algıları, kadın liderlerin getirdiği engeller, örgütsel unsurları engelleme şansı çok azdır (Mızrahı ve Aracı, 2010, s. 151). Yaratılan ve kadınlara yönelik önyargılar sadece kadınların çalışma hayatını engellemekle kalmaz, aynı zamanda takip edilecek bir kadın yönetici modelinin oluşmasını ve kadın modellerin bu rollere uygun olabileceği fikrini de engeller (Durmaz, 2016; 50).

SONUÇ

Erkek işgücünün fazla, kadın işgücünün erkek işgücüne göre az olması ve zaman içinde değişim göstermemesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Kadınların işgücü arzını saptayan sosyo-kültürel etmenler yani toplumsal cinsiyete dayalı olan işbölümü ve bu işbölümüne bağlı şekil alan toplumsal cinsiyet rolleri kadınları genel olarak ev işleri, yaşlı, hasta, çocuk bakımından mesul tutmakta ve işgücü piyasasında rol almasını, iş aramasını önemli boyutta engel olmaktadır. Bilhassa kentsel alanlarda yüksek eğitimli olmayan ve vasıflı kadınların ev işleri dışında gelir getirici işlerle uğraşması, kadınların kendi kararından çok ailede bulunan erkeklerin iznine bağlı bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Akgül Gök F. (2013). Evli Kadın ve Erkeklerin Toplumsal Cinsiyet Rolleriyle İlgili Algılarının Aile İşlevlerine Yansıması. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Ankara. 5.

Bekiroğlu C. (2010). Türkiye'de İşsizlik Sorununun Çözümlenmesinde Uygulanan Ekonomi Politikalarının Analizi. Kadir Has Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Belet, N. H. (2013), Kriz Olgusunun Kadına Yönelik Algıya Ve Kadın İşgücüne Etkisi, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15, 1, 196-223.

Biçerli M. Kemal, Çalışma Ekonomisi, 8. Baskı, Beta Yayınları, Eylül 2014 İstanbul.155

Cattan, P, (1991), Child Care Problems: An Obstacle To Work, Monthly Labor Review, 1-8.

Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye'de aile ve kadın emeği. Toplum ve Bilim. 86. (Güz 2000). 139-170.

Durmaz, Ş. (2016). İşgücü Piyasasında Kadınlar ve Karşılaştıkları Engeller. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED). Cilt 2, Sayı 3, Sayfa 37-60.

Eyuboğlu, D. (1999), Kadın İşgücünün Değerlendirilmesinde Yetersizlikler, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No: 637, Ankara

Gül E. Ekinci A. ve Konya S. (2009). Türkiye'de İstihdam Politikaları: Yapısal Bir Analiz, Ekin Yayınevi, Bursa.

Gündoğan Naci, 'Genç İşsizliği ve Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde Uygulanan Genç İstihdam Politikaları', Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 54, Yıl: Ankara 1999

Kaypak Ş. (2014). Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Kente Bakmak. Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1. Sayfa: 345-346.

Macdonald, H. I., (1999), Women's Employment and Commuting: Explaining the Links, Journal of Planning Literature, 13(3), 267- 283.

Makal, A., (2011), Türkiye'de 1950-1965 Döneminde Ücretli Kadın Emeğine İlişkin Gelişmeler", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 56(2), 117- 155.

Mızrahı, R., Aracı, H., (2010), Kadın Yöneticiler Ve Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma, Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2(1), 149-156

Mollaibrahimoğlu, M. (2016). Feminist İktisat Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamı. Maltepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. 44-69.

Moore, H. (1988) Feminism and Anthropology, Polity, Oxford.

Nicholson, L. (1994) "Interpreting gender", Signs, vol. 20, no.1, ss.79-105.

Önder, N. (2013). Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü, ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, 1(1), 35-61.

Pekel, E. (2018). Türkiye'de Eğitimin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İstihdam Üzerindeki Etkisi. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ. 23.

Toksöz G. (2007). İşgücü Piyasasının Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Analizi ve Bölgeler Arası Dengesizlikler. Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı: 15, Yıl: 2007/4

COVID-19'UN TAŞIMACILIĞA ETKİSİ

Dila Tutpınar[1], Dr. Öğr., Üyesi Hacer Handan Demir[2]

[1] İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

[2] İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi,–

ORCID ID: 0000-0001-6157-9181

ÖZET

İlk çağlardan beri insanlar, zamandan ve iş yükünden kurtulmak için birtakım yöntemler geliştirmişlerdir. Örneğin tekerleğin icadına baktığımız zaman çok barışçıl bir amaçla olmasa dahi ilk tekerlekler savaş arabalarında kullanılmış ve kullanan topluluklara büyük faydalar sağlamıştır. Bununla birlikte bu zamandan ve iş yükünden tasarruf çabaları elbette bu noktada kalmamıştır. İnsanlığın teknolojik gelişimi ve dönemin şartlarına göre evrimleşip uyarlanmış ve halen uyarlanmaktadır. Özellikle sanayi inkılabı ile başlayan bugün hala devam eden süreç gerek bireylerin şahsi hayatında gerekse de toplumsal düzeydeki ilişkilerde paylaşımı ve aktarımı (yolcu, veri, bilgi, mal, hizmet, vb.) artırmıştır. Günümüzde dünyayı küresel ölçekte etkileyen ve insan yaşamının neredeyse her noktasında değişikliklere sebep olan COVID-19 pandemisi, elbette sözü edilen aktarıma ve paylaşıma yani terminolojik anlamda "taşıma" alanına da yadsınamayacak etkiler oluşturmak suretiyle birçok değişime neden olmuştur. Sürecin çok yakın tarihte başladığı ve etkilerinin hala devam ettiği göz önünde bulundurulduğu takdirde, bu ilişkiyi açıklamak ve sektörde pandemi sonrası değişikliklerle ilgili farkındalık yaratmak amacıyla bu proje hazırlanmıştır. Bu bağlamda COVID-19 pandemisinin taşıma türlerine etkilerinin olup olmadığı ve maliyet yönünden bunların yansımaları analiz edilerek değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda karayolu, denizyolu, hava yolu ve demiryolu ana taşıma türlerinden oluşan taşıma sektörü iş hacminde genel bir düşüş yaşanırken, özellikle demiryolu taşımacılığına olan eğilimin, bu taşımacılık türünde insan temasının az olması nedeniyle, arttığı gözlenmiştir ve taşımacılıktaki bu gerilemenin sonucu olarak pandeminin genel olarak üretimi azalttığı sonucuna varılmıştır. Sürecin yeni olması ve etkilerinin halen devam ediyor olması yararlanılacak kaynaklara ulaşımı güçleştirmiştir. Dolayısıyla litaratür taraması yapılırken konu ile ilgili detaylı araştırmaların henüz yeterli miktarda yazında yer almaması çalışmanın kısıtını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Taşıma, Taşıma Türleri, COVID-19, Pandemi

[1] İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, dilatutpinar@gmail.com

[2] İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, hhdemir@gelisim.edu.tr – ORCID ID: 0000-0001-6157-9181

1. GİRİŞ

Dünya 2019 yılının sonunda belkide uzun süredir yaşamadığı zorlu bir sürece girdi. Bunun sebebi COVID-19 olarak adlandırılan ve insan hareketliliği sebebiyle temas yoluyla bulaşan bir virüs çeşidiydi. Virüsün yayılma şekli ve bir anda tüm dünyayı sarması sonucu küresel çapta insan hareketlerini kısıtlayacak önlemler alınmaya başladı. İnsan hareketliliğinin neredeyse durma noktasına gelmesi sosyal ve ekonmik yaşamda bir çok değişiklikler meydana getirdi. Bu etkinin en büyüğü lojistik alanının en önemli ve kapsamlı faaliyeti alanı olan taşımacılık sektöründe görülmeye başlandı. Çünkü insan ve insana bağlı hareketler büyük ölçüde kısıtlanmaya başlamıştı. Bir başka ifadeyle taşıma dediğimiz şey bir nakil işlemi olduğu ve insana bağlı / isan temelli bir faaliyet olduğu için tedbirlerin bu hareketi neredeyse durma noktasına getirmesi bütünüyle taşımacılık sektörüne etki etti. Bu çalışma kapsamında COVID-19 virüsü nedeniyle içinde bulunduğumuz pandemi sürecinde taşımacılık faaliyetlerinde ne gibi etkiler oluştuğu göz önüne serilmeye çalışıldı. Bu bağlamda pandemi sürecinde yayımlanan veriler ışığında konunun boyutları analiz edildi. Umulur ki bu değerlendirmeler neticesinde bu yeni oluşan ve etkileri hala süregelen durum akademik olarak bir nebze olsun açıklığa kavuşturulsun.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Lojistik yapısal olarak birçok alt bölümden (aktivite/disiplin) oluşan oldukça geniş hacimli bir alandır. Lojistiğin alt bölümleri (temel lojistik faaliyetler); taşımacılık, depolama, sipariş işlemleri, ambalajlama, elleçleme, bilgi ve veri yönetimi, gümrükleme, sigorta hizmetleri, müşteri ilişki ve hizmetleridir.

2.1. Kavram Olarak Taşımacılık

Taşıma sözlük anlamı itibariyle “bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere götürme” olarak tanımlanmıştır (TDK, 1998). Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere günlük yaşamda insanların herhangi bir şeyin yerini değiştirmesi taşıma işi olarak görülmektedir.

Terminolojik açıdan bakıldığı takdirde ise taşımanın gündelik kullanımından farklı bir anlama geldiği görülmektedir. Buna göre taşıma; insan eşya ve bilginin oluşan talep ve ihtiyaçlar doğrultusunda nakledilerek oluşan bu talep ve ihtiyacın karşılanmasını sağlamaktır (Hensher, 2004, s. 309). Bununla beraber taşımacılığın sadece nakil işleminden ibaret olması yeterli değildir. Bir başka ifadeyle nakil işleminin bir amacı bulunmalıdır ki bu takdirde insanlık tarihinde gerek bireysel gerekse de küresel bir önemi olsun ve bu alanda bir disiplin oluşturulması iktiza etsin (Gülsün ve Erkayman, 2018, s. 39). Bu sebepledir ki taşımacılığın amacını araştırdığımız zaman insanlığın en başından beri var olan ve günümüzdeki hız çağının temel eksenini oluşturan bir gaye kaşımıza çıkmaktadır. Bu ise en kısa süre içerisinde, en az kuvvet harcanarak nesneleri en iyi şekilde hareket ettirmektir (Cooley, 1894, s. 235). Bütün bunların yanı sıra taşıma kavramı aynı zamanda nakil işleminin yanında bu işlem için gerekli faktör (yük, araç), evrak (sözleşme, yönetmelik) ve hizmetleri (teslim) de kapsamaktadır (Çancı ve Erdal, 2003a, s. 24).

Genelde lojistik faaliyetler ile aynı zannedilen fakat onun bir alt faaliyeti ve en önemli parçası olan taşımacılık, en genel anlamıyla bir şeyi bir yerden bir yere nakletmek anlamına

gelmektedir. Fakat lojistik disiplini itibariyle taşımacılık belirli teamüller çerçevesinde lojistik konusu şeyin taşınması ve aynı zamanda bu taşınma olayına ilişkin bütün süreçleri kapsamaktadır. Tedarik zinciri içerisinde hiçbir aktör hareket olmaksızın bir iş yapamayacaktır. Dolayısıyla lojistiğin hayati faaliyeti taşımacılıktır ve lojistik gerek disiplin olarak gerekse uygulama alanında büyük öneme sahiptir. Lojistik disiplini içerisinde yer alan taşımacılık lojistiğin en çok yararlandığı faaliyettir. Çünkü taşıma lojistiğe konu şeyin fiziksel hareketi ve bu hareketle ilgili süreçlerin işleyişini konu edinmektedir. Bu sebeple taşımacılık lojistiğin en önemli ve en maliyetli bölümünü oluşturmaktadır (Akay, 2016, s. 36-37).

2.2. Taşımacılık Türleri

Taşıma birçok şekilde yapılabilmektedir. Bunlar; karayolu, denizyolu, havayolu, demiryolu, boru hattı ve iç suyolu taşımacılığı olarak sıralanabilir. Taşımacılık türüne karar verilirken birçok kriter dikkate alınarak bu türlerden biri veya birkaçı birlikte tercih edilir.

Karayolu taşımacılığı "belirli bir ücret karşılığında, bir şeyin karayolu vasıtası ile bir yerden bir yere nakledilmesi huşusunda anlaşmak ve taşıma işinin yapılması" şeklinde tanımlanabilmektedir (Çancı ve Erdal, 2003b, s. 60-62). İnsanlık tarihinin ilk taşımacılık türü karayolu taşımacılığıdır. Karayolu taşımacılığı, denizyolu ve demiryolu taşımacılığına nazaran daha esnektir. Bunun sebebi bu taşımacılık türü için kullanılan araçların kıyas edilen türlerin araçlarına nazaran daha ufak olması ve bu sayede hem yüksek altyapı maliyetlerinden kurtulması hem de hedef noktalara ulaşım bakımından esneklik ve hız kazanmasıdır. Bunun yanı sıra iklim şartlarından aşırı derecede etkilenmekte ve bu koşullar ekseninde teslim, hasar ve güvenlik sorunlarının da yaşandığı gözlemlenmektedir (Coşkun, 2018, s. 48).

Tarihsel incelemede de gördüğümüz üzere taşımacılık alanında ortaya çıkan ikinci tür denizyolu ile yapılan taşımalardır. Bu taşımacılıkta esas olan nakledilen şeyin taşıma işleminin denizyolu ile yapılmasıdır. Aynı zamanda dünyada en çok tercih edilen ulaşım şeklidir. Dünya ticaretinde en çok tercih edilen tür olması diğer taşıma türlerine nazaran çok daha ucuz ve güvenilir olmasından kaynaklanmaktadır. Bu taşımacılık türüne ait teamüller ulusal kurallardan ziyade uluslararası hukuk ve teamüller ve uluslararası aktörlere (devletler, uluslararası örgütler, uluslararası kurumlar) bağlı olarak oluşmaktadır. Denizyolu taşımacılığının uzun ve meşakkatli olması dezavantajını göz ardı edecek olursak mali açıdan ucuzdur ve bu durum limanların sayısının artmasını hızlandırmakla birlikte sektörel bazda istihdamı da olumlu etkilemektedir. Ayrıca denizyolu taşımacılığı diğer taşımacılık türlerine nazaran daha çevre dostu bir taşımacılık türüdür. (Çancı ve Erdal, 2003a, s. 26).

Demiryolu taşımacılığı, demiryolları boyunca ilerlemek üzere özel olarak tasarlanmış trenler vasıtasıyla taşıma faaliyetlerinin yürütülmesidir. Demiryollarının en büyük avantajı büyük taşımaların daha düşük maliyetlerle yapılabilir olmasıdır. Bir başka ifadeyle demiryolu taşımacılığı, gerek ağırlığı gerekse de hacmi bakımından çok büyük olan taşıma konularını diğer taşıma türlerine nazaran daha düşük maliyetlerle taşıma imkânı sağlamaktadır ve denizyolu taşımacılığının ardından en düşük maliyete sahip ikinci taşıma türüdür. Bununla beraber demiryolları yapımları ve işletilmeleri sırasında büyük yatırımlara ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple demiryolları genellikle devlet tarafından yapılmakta, işletilmekte ve idare olunmaktadır. Bunun neticesinde demiryollarının daha çok kamusal özelliklere haiz olduğu

görünmektedir. En eski taşıma türlerinden birisi olmasına rağmen tarihsel süreçte en az gelişim gösteren taşıma türüdür. Bunun yüksek başlangıç maliyetlerine sahip olmasına bağlı olduğunu ve aynı zamanda bu türün erişim açısından esnek olmadığını da söylemek mümkündür. Bir başka ifade ile demiryolu taşımacılığı tek başına bütün müşterilere ulaşımın olmaması ve altyapı maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle en az gelişim gösteren taşıma türüdür (Köfteci, 2008, s. 36).

Hava taşımacılığı, mekanik uçuş ve uçak endüstrisini çevreleyen faaliyetleri ifade eder. Bu taşımacılık türü uzun mesafeler arasındaki küçük boyutlara sahip taşıma konularının naklinde önem taşımaktadır. Çünkü uzun mesafeleri kısa sürede kat etmektedir. Fakat bu hız ile birlikte diğer türlere göre birim başına maliyet artmaktadır. Bir başka ifadeyle havayolu taşımacılığı hem en hızlı hem de en pahalı taşıma türüdür (Çancı ve Erdal, 2003b, s. 58). Örneğin havayolu taşımacılığının dünya ticaretindeki yük taşıma payının %1 veya %3 arasında olduğu görülmekte iken değer bazında payının %30 olduğu gözlemlenmektedir ki bu da taşınan ve bunun maliyeti arasında bir denklem kurulduğu takdirde bize taşınan yükün az maliyetinin ise yüksek olduğunu göstermektedir (Coşkun, 2018, s. 113).

Tercih bakımından yüksek bir orana sahip olmasının sebepleri başlıca; hizmet kalitesinin yüksek olması, hizmette sıfır kusur prensibi, güvenilir ve hasar oranının en aza indirgenmeye çalışılması olarak sayılabilir (Coşkun, 2018, s. 115).

Yatırım bakımından ise diğer türler gibi kurulum ve işletme maliyetleri vardır. Bununla beraber taşımadaki birim maliyeti yüksek olduğu için süreklilik sağlaması için yeterli talebin bulunması gerekmektedir. Ayrıca en çok enerji tüketilen taşıma türüdür. Bir başka ifadeyle kilometrede en fazla yakıt kullanan taşıma türü olması sebebiyle en az çevre dostu taşıma türüdür diyebiliriz (Kuyzu ve Tekin, 2013, s. 11).

Taşınacak şeyin boru marifetiyle nakledilmesi işidir. Bu türün konusu büyük miktarda sıvı halde veya sıvılaştırılmış bir halde bulunan maddeler oluşturmaktadır. Bunlar genellikle petrol ve doğal gazdır (Keskin, 2020, s. 128). Bu türün ilk yatırım maliyeti yüksektir. Çünkü gerek uzun mesafeler gerekse de kısa mesafeler için taşıma aracının (boru hattının) yapımı yüksek teknoloji ve buna bağlı olarak yüksek maliyet külfetini ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra işletim maliyeti ise düşüktür. Taşıma bakımından yüksek kapasiteye sahip olmakla birlikte esneklik derecesinin düşük olduğu söylenilmektedir (Çancı ve Erdal, 2003a, s. 27).

Literatürde iç suyolu veya nehir yolu taşımacılığı olarak geçen taşıma türü genellikle bulunduğu bölgeler ile sınırlandırılan nehir, göl, akarsu, vb. akan sular üzerinde daha ufak hacimli taşıma konularının naklinde kullanılan bir taşıma türüdür. Burada taşıma konusunun aksine taşıma aracına daha doğru bir ifade ile taşıma yapılacak alana ve buna bağlı olarak kullanılan özel taşıma aracına göre kullanılmaktadır. Bu türün dünya üzerinde yaygın bir biçimde Avrupa'da kullanıldığı gözlemlenmiştir (Çancı ve Erdal, 2003a, s. 27).

3. SONUÇLAR

Yeni Coronavirüs 2019 yılının Aralık ayının sonlarında Çin'in Vuhan eyaletinde ortaya çıkmış ve solunum yoluna bağlı olarak gelişim gösterdiği tespit edilmiş, 13 Ocak 2020 tarihinde tanımlanan bir virüstür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020, s. 5). Çin'den sonra Avrupa ve ABD'de

yayılarak hızla tüm dünyaya yayılmak suretiyle küresel bir boyuta ulaşan hastalık dünya ekonomisi üzerinde mutlak bir etki bırakarak tüm ekonomik faaliyetleri olumsuz açıdan etkilemiştir. Hastalığın yayılma hızına bağlı olarak hastaneler ani bir şekilde kapasitelerinin çok üstünde çalışmaya mecbur kalmıştır. Bunun yanında hastalığın solunum ve temas yolu ile bulaşıyor olması nedeniyle tedbirler kapsamında insan hareketleri sınırlandırılmaya başlanmış ve bu sebeple ekonomik faaliyetler duraksamıştır. Ayrıca ekonomik duraksama talebin azalmasına ve büyüme oranlarının olumsuz etkilenmesine neden olmuştur (Kaya, 2020, s. 233).

Devletler ve kurumlar tarafından bulaşı azaltmak amacıyla tedbir olarak bir dizi önlemler öngörülmüştür. Bu önlemler; seyahat kısıtlaması, işyerlerinin kapatılması, sosyal izolasyon, sokağa çıkma yasağı, vb. şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Önlemlerin insan hareketlerini kısıtlaması neticesinde taşımacılık sektörünün pandemiden olumsuz bir şekilde etkilendiği görülmektedir (Duran ve Acar, 2020, s. 57).

Coranavirüs'e karşı alınan tedbirler kapsamında karayolu taşıma faaliyetlerinde bir takım olumsuz sonuçlar meydan gelmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Gerek uzun mesafe gerekse de yurt içinde (okul servislerinin uzaktan eğitim sebebiyle durması, virüs endişesi ile toplu taşımaya olan güvenin azalması ve yolcu kapasitelerinde kanuni azalma, vb.) taşımaları tedbirler nedeniyle sekteye uğramıştır.
- Ülkeler arasındaki sınır kapılarının virüs riski nedeniyle tamamen kapatılması veya ilave sınır kontrollerinin yapılıyor olması ve gümrük noktalarındaki sağlık önlemleri nedeniyle hem zaman bakımından kayıplar hem de iş hacmi bakımından azalmalar yaşanmasına ve operasyonel sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur.
- Bu olumsuz etkilerin yanı sıra yatırım, toplam gelirdeki azalma, zaten var olan sektörel borçlar ve krediler nedeniyle büyük kayıplar meydan gelmiştir.

Türkiye'nin uluslararası anlamda yük taşımacılığının değer bazında değerlendirilmesine bakıldığında karayolu değerinin ihracat bakımından 2020 yılında 2019 yılındaki değerine göre %31,5 gibi bir düşüş yaşadığı, ithalatta ise bu düşüşün %26 oranında olduğu görülmektedir (UTİKAD, 2020 s. 201).

Fakat ülke içi sektör açısından bir başka gelişme olumlu ölçüde etki oluşturmuştur. Tedbirler kapsamında insanların evlerine kapanması birlikte fiziki olarak herhangi bir alışveriş faaliyetinin zorlaştığı günlerde insanlar e-ticarete yönelmişlerdir. Bu bağlamda e-ticarete yönelim kargoculuk ve küçük eşya taşımacılığının gelişmesine neden olmuştur. Ayrıca istenilen ürünün güvenilir bir şekilde ve düşük maliyetler ile tüketiciye ulaştırılması da bu süreçte bu faaliyetlerin tercih edilmesinde önemli rol oynamıştır (Atasever ve Çürük, 2021, s. 46).

Pandemi sürecinde diğer türlere nazaran en az etkilenen taşımacılık türü demiryolu taşımacılığı olmuştur. Bunun sebebi diğer taşıma türlerine yönelik kısıtlamaların varlığıdır. Deniz limanlarına yönelik tedbirler, karayolu sınır kapılarındaki aşırı bekletici tedbirler veya kapıların tamamen kapanması, havayolu hareketlerine yönelik kısıtlamalar sektörü bir arayışa sürüklemiştir. Bu durum tedbirlerin kapsamına en az dâhil olan demiryolu taşımacılığının tercih edilmesi neticesini doğurmuştur (UTİKAD, 2020 s. 65).

Türkiye özelinde baktığımız takdirde uluslararası dış ticarette demiryolu taşımacılığında değer bakımından 2019 yılına göre ithalatta %5 artış yaşanırken, ihracatta %3'lük bir düşüş olduğu görülmektedir. Veriler incelendiğinde ithalatta artış ve ihracatta ise ufak bir düşüş yaşanması demiryolu taşımacılığının pandemi sürecinde diğer taşıma türlerine nazaran daha az olumsuz etkilendiğini göstermektedir (UTİKAD, 2020 s. 73). Uluslararası yük taşımacılığında 2019 yılına göre artış yaşanması Türkiye'nin jeopolitik konumu itibariyle pandemi sürecinde daha fazla tercih edilen demiryolu taşımacılık ağlarını etkin kullandığını göstermektedir (UTİKAD, 2020 s. 65-67).

Taşımacılık türleri incelendiğinde birim maliyetin en az olduğu taşıma türünün denizyolu taşımacılığı olduğu söylenebilir. Ayrıca çok büyük hacimli yüklerin taşınmasında da bu türün tercih edildiği görülmektedir. Bu nedenlerle dünya ticaretinin neredeyse tamamını (hacim itibariyle %80'i ve değer itibariyle %70'den fazlası) denizyolu taşımacılığı oluşturmaktadır. Pandeminin küresel boyutlara ulaşması ile değindiğimiz üzere tedbirler uygulanmaya başlanılmış ve bu tedbirler sadece ulusal ölçekte kalmayıp uluslararası alanda da etkilerini göstermiştir (UNCTAD, 2020, s. 10).

Pandeminin denizyolu taşımacılığına etkilerini şu şekilde sıralayabilmemiz mümkündür:

- Salgının çıkış yeri olan Çin ile yapılan seferlerin azaltılması neticesinde dünya konteyner trafiği büyük bir duraksama ve olumsuz etkiye maruz kaldı.
- Gemilerin tedbirler kapsamında limana alınmalarının uzun süreler alması yüklerin gecikmesine ve buna bağlı olarak maliyetlerin artmasına neden oldu.
- Gemilerin limana alınmalarının uzun sürmesi gibi limanlardan çıkışının da uzun sürmesi neticesinde gemilerin uğrak sayıları azaltılmıştır.
- Yine tedbirlerin neticesinde maliyet politikası gereği sefer sayılarında azalmaya gidildi, bunun sonucunda rotasyonlarda kısalmalar meydana geldi. Bunun neticesinde ise zorunlu olarak blank sailing (uğrak iptali) yaşandı ve bu da hacim kaybına yol açtı.
- İnsan hareketliliğinin azalması neticesinde denizyolu taşımacılığında ve buna bağlı sektörlerde eleman, ekipman ve iş gücü kayıpları yaşandı (Eldener, 2020, s. 16).

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı tarafından yayınlanan tabloda dünya çapında bölgesel olarak limanlara uğrayan gemilerin sayı ve oranları verilmiştir. Bu rakamlara göre 2020 yılında uğrama oranlarında dalgalanmalar olmasına rağmen 2019 yılına göre sürekli bir azalma söz konusudur. Özellikle pandeminin ilk 8 haftasında hastalığın yayılma hızı ve küresel etkileri ile bağlantılı bir şekilde limanlara gemi uğrama sayılarında önemli bir düşüş görülmektedir. Akabinde devam eden süreçte hastalığın tanınması ve önlemlerin etkili olması ile düşme oranlarında azalmanın olduğu gözlemlenmektedir (UNCTAD, 2020, s. 17).

Denizcilik sektörü özelinde durum Türkiye için incelendiğinde Türkiye'nin uluslararası ticaretinde denizyolu taşımacılığının değer kaybına uğradığı görülmektedir. 2019 yılının değer rakamlarına göre 2020 yılında ihracatta yaklaşık %35,6'lık bir düşüş, ithalatta ise yaklaşık %27,6'lık bir düşüş yaşanmıştır (UTİKAD, 2020 s. 131).

Havayolu taşımacılığı konusunda alınan tedbirler diğer taşımacılık türlerine nazaran hem sektörü daha fazla etkilemiş hem de salgın açısından büyük bir önemi olduğu düşünülmüştür. Bir başka ifadeyle hastalığın bulaşma yolunun temas olduğu ve bunun çok hızlı gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğu takdirde havayolu yolcu taşımacılığı noktalarının salgın yayılımını engellemek için başlıca tedbirlerin uygulanması gereken yerler olduğu düşünülmüştür.

Virüsün Çin dışına virüslü bireylerin seyahati ile yayılması başta Çin ve onu izleyen süreçte Hong-Kong, Güney Kore, Japonya, Avrupa ve ABD olmak üzere dünya üzerinde neredeyse tamamen uçuş yasağının uygulanmasına neden olmuştur (Saban ve Trabzon, 2021, s. 66; Akca, 2020, s. 47). 1 Ocak 2020 ve 14 Nisan 2020 tarihleri arasındaki uçuş sayıları incelendiğinde özellikle 18 Mart tarihi itibariyle dünya üzerinde uçuş sayılarında sert düşüşler yaşandığı görülmektedir **(**Pearce, 2020, s. 3).

Türkiye özelinde durumu incelediğimiz zaman ağırlık bakımından uçuşlarda 2019 yılına nazaran ciddi bir düşüş olduğu görülmektedir. 2020 yılı taşınan ithalat yükü 2019 yılı taşınan ithalat yüküne göre %40'lık bir düşüş gösterirken, ihracat yükünde ise %69,7'lik bir düşüş yaşanmıştır. Yukarıda da değindiğimiz sebeplerden dolayı havayolu taşımacılığının pandemiden en fazla etkilenen sektörlerden birisi olduğunu rakamlardan anlamaktayız (UTİKAD, 2020 s. 113).

Fakat bütün bunların yanı sıra havayolu taşımacılığı pandemi sürecinde gerek ulusal gerekse de uluslararası boyutlarda önemli işler yapmıştır. Devletler sınırların ve seyahatlerin kapanması neticesinde yurt dışında kalan vatandaşlarının yurtlarına bu yolla geri dönmelerini sağlamışlardır. Bununla birlikte dünya devletlerinin bu zor süreçte birbirlerine yardım etmesi, medikal ürün ve hizmetlerin taşınması yine bu yolla gerçekleşmiştir (Akca, 2020, s. 60).

4. GENEL DEĞERLENDİRME

İnsanlık olarak küreselleşme dönemine girdiğimizden beri olay ve olgular daha hızlı bir şekilde yayılmaya ve yankı bulmaya başlamıştır. Durumun böyle olmasında tabii olarak teknolojinin gelişmesi etkilidir. Teknolojinin gelişmesi küresel sistemde rol oynayan aktörler (bireyler, devletler, şirketler, kurum ve kuruluşlar) arası geçişkenlik oranını en aza indirgemiştir. Küreselleşme toplumlar arasındaki siyasi, sosyal, kültürel, ticari vb. ilişkilerin daha da yakınlaşmasına ve iletişim, etkileşim gibi hareketliliklerin de kolay bir hale gelmesine sebebiyet vermektedir.

Bu bağlamda Covid-19 virüsünün bu denli hızlı yayılması ve dolayısıyla tüm bu saydığımız aktörler arasındaki geçişkenliğin adeta yok olması, iletişim, etkileşim ve hareketlilik oranının yüksek bir seviyede olması yani küreselleşme döneminde olmamızdan kaynaklanmaktadır. Çünkü bu durum hastalığın sadece belirli bir bölge ya da belirli bir nüfusu ilgilendiren konu olmaktan çıkarmak suretiyle tüm dünyayı ilgilendiren ve etkileyen bir konu haline gelmesine vesile olmuştur.

Nihayetinde pandemi hayatımızın her alanında değişim ve dönüşüme neden olmaktadır. Haliyle bireylerin ve kurumların izolasyon içinde olması birçok faaliyetin noksanlığını beraberinde getirmiş bu nedenle sektörel bazda ekonomi ve ticari faaliyetleri de etkilemiştir. Ekonomi ve ticaret bağlamında yeni hukuki normların oluşturulmasına, yatırım ve tasarrufların durmasına,

ülkeler arası geçişkenliğin durdurulmasına, yük taşımacılığının adeta durma noktasına gelmesine, yeni düzenlemeler yapılmasına ve bu yeni düzenlemelerin mali tablolarda değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmesine neden olmuştur. Bir diğer menfi durum ise salgının Çin'de ortaya çıkmasıdır. Bu durumun olumsuzluğu Çin'in lojistik anlamda ve tedarik bakımından dünyanın pazarı olmasıdır. Haliyle Çin'de meydana gelen bu durumun diğer ülkelerdeki ekonomik, ticari, kültürel vb. konjonktüre yansıma göstermesi fazla zaman almamıştır.

Bütün bu incelemeler neticesinde görülmüştür ki taşımacılık denilen olgu terminolojik açıdan bu süreçte birçok yeni ilaveler alırken, sektörel açıdan büyük kayıplara uğramıştır. Örneğin, karayolu taşımacılığında gümrük beklemelerinin olması hem maliyet hem de güvenilirlik bakımından taşımacılık sektöründe firmaları etkilemiştir. Bir başka açıdan havayolu taşımacılığı noktasında pandeminin getirdiği şartlar neticesinde, kargo uçaklarının kapasitesinin arttığı, fakat havayolu taşımacılığında genel düşüşün buna rağmen gerçekleştiği görülmektedir **(**Pearce, 2020, s. 3). Bu düşüşler sadece sektörel eksende birkaç firmayı değil, bütün dünya devletlerini etkilemiştir. Bu çalışmada gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde taşıma türleri için bu düşüşlerin büyüklükleri tespit edilmiştir.

Örneğin denizyolu taşımacılığında gemi uğrama sayılarında oluşan %14'ten %0,1'e olan düşüşün, toplam ticaretin %70'in üstünde hacmi olan bir alanda gerçekleştiği düşünülürse, diğer sektörler özelinde oluşan kayıpların önüne geçmenin neredeyse imkânsız olduğu görülecektir. (UNCTAD, 2020, s. 17).

Karayolu taşımacılığında ise sektörel bazda 2010 ile 2019 yılları arasında dalgalı bir hareket görülmektedir. Karayolunda 2010 ile 2020 yılları arasında gerçekleşen dalgalanmalarda 2019 ve 2020 yılı arasında gerçekleşen düşüş miktarına yakın bir düşüş görülmemiştir (UTİKAD, 2020 s. 201). Buradan da anlaşılacağı üzere pandemi etkisi karayolu taşımacılığında da keskin bir düşüşe sebep olmuştur. Bunun yanı sıra ülke içerisinde paket servis ve e-ticaret faaliyetleri bireyler tarafından daha sık tercih edilmeye başlanılmış ve bu bağlamda artış yaşanmıştır. Fakat bunun da genel bazda çok etkisinin olduğu söylenemez.

Demiryolunda ihracat kaleminde düşüşün olduğu görülmekle beraber ithalatta artışın olduğu görülmektedir (UTİKAD, 2020 s. 73). Bunun yanında ihracattaki düşüşün diğer taşıma türlerine nazaran daha az olduğu dikkat çekmektedir. Bunun sebebi ise demiryolu taşımacılığında insan temasının az olması ve pandemi ile birlikte sektörde birçok firmanın bu taşıma türüne yönelmesidir. Ayrıca uluslararası arenada da devletlerin bu taşıma türüne yönelik faaliyetlere teşvik edildiği görülmektedir.

Bu kayıpların azaltılması için sektörel bazda çözüm odaklı masaların ve birimlerin oluşturulması, devlet ve sektör aktörleri arasında gerekli iletişim ve iş birliğinin oluşturulması öngörülmektedir. Aynı zamanda küresel planda gerek devletler ve gerekse diğer aktörlerin konu hakkında yapacakları iş birliği ve bilgi alışverişinin zararların durdurulması noktasında önem arz ettiğini ifade etmek gerekmektedir. Bunun yanında elbette tedbirler halk sağlığını korumaya yönelik ölçü ve derecede uygulanacaktır. Fakat bunun sektör ve insan menfaatleri göz önünde bulundurularak yapılmasının daha iyi olacağı anlaşılmıştır. Bu bağlamda tıbbi olarak bilimsel çalışmalar izlenerek ulusal bazda hükümetlerin öngöreceği programlar uygulanmalıdır.

Çalışmada birçok kez değindiğimiz gibi bireysel ve toplumsal hareketliliğin azalması pandeminin en önemli çözüm noktalarından biri olmakla beraber hayatın olağan akışı gereği bunu tamamıyla gerçekleştirmek mümkün olamayacaktır. Bir başka ifade ile hareketlilik ve buna bağlı olarak teması sıfırlamak mümkün değildir. Ayrıca taşıma faaliyetleri büyük ölçüde maddi dünyada gerçekleştiği için, örneğin insanların e-ticaret ile talep ettikleri ürünlerin kendilerine ulaşmasının taşıma faaliyetlerine bağlı olduğu göz önünde bulundurulduğu takdirde, taşımacılık noktasında durmanın söz konusu olmadığı anlaşılacaktır. Buna göre değişen dünyaya ayak uydurma noktasında yeni teknolojik araçların kullanılması ve yapıların kurulması her alanda olduğu gibi taşımacılık alanında da önemli olup, olumlu etkiler oluşturacaktır. Bu bakımdan taşımacılık alanında bu hususların göz önünde bulundurulması neticesine varılmış ve temenni edilmiştir.

KAYNAKÇA

Akay, D., Uluslararası Lojistikte Taşıma Modu Seçimini Etkileyen Faktörler Türkiye Uygulaması ve Bir Model Önerisi, (Yüksek Lisans Tezi), Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=vAYwBlkMKErbOq-CNECAPA&no=NJCRGmz0CibjXfqWGjD7LQ, 2016.

Akca, M., COVID-19'un Havacılık Sektörüne Etkisi, Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi, 7, 4, 45-64, 2020.

Atasever, M. ve Çürük, S., COVID-19 Salgın Döneminde Kriz Yönetimi Bağlamında Türkiye Lojistik İşletmeleri Üzerine Bir Değerlendirme, Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies, 7, 10, 40-50, 2021.

Çancı, M. ve Erdal M., Lojistik Yönetimi, İstanbul: UTİKAD Yayınları, 2003a.

Çancı, M. ve Erdal M., Uluslararası Taşımacılık Yönetimi, İstanbul: UTİKAD Yayınları, 2003b.

Cooley, C. H. (1894), The Theory of Transportation, Baltimore: American Economics Association.https://books.google.com.tr/books?id=fK4uAAAAYAAJ&printsec=frontcover&dq=transportation+theory+cooley&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=transportation%20theory%20cooley&f=false, (2022).

Coşkun, E., Lojistiğin Tanımı ve Tarihçesi, Coşkun, E. (Dizi Ed.), 4-23, 2018.

COVID-19 and Maritime Transport: Impact and Responses, (2020), United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), https://unctad.org/system/files/official-document/dtltlbinf2020d1_en.pdf, (2022).

Duran, M. S. ve Acar, M., Bir Virüsün Dünyaya Ettikleri: COVID-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri, International Journal of Social and Economic Sciences, 10, 1, 54-67, 2020.

Eldener, E., Lojistik Sektörünün COVID-19 Envanteri, UTA Lojistik Dergisi, Nisan, 4, 16, 2020.

Gülsün, B. ve Erkayman, B., Lojistikte Taşıma Şekillerinin Belirlenmesi: Bir Kombine Taşımacılık Örneği, Mehmet Akif Ersoy Üniveristesi Uygulamalı Bilimler Dergisi, 2(2), 37-51, 2018.

Hensher, D. A., Handbook of Transport Geography and Spatial Systems. London: Elsevier Publications, 2004.

Kaya, D. G. (2020), Koranavirüs Pandemisinin Küresel Ekonomideki İzleri: Kamu Finansal Dengesi, Ticaret Hacmi, Enflasyon, İşsizlik ve Ekonomik Büyüme, Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi, 7(5), 221-237.

Keskin, M. H. (2020). Fiziki Lojistik Faaliyetler: Taşımacılık, Depolama ve Elleçleme. Acar, A. Z. (Dizi Ed.), 120-153.

Köfteci, S. (2008). Bir Kara Ulaştırma Koridorunda Yük Taşımacılığı Tür Seçiminin Lojistik Maliyetine Göre Modellenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: http://dspace.yildiz.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/1/2233/0037115.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (2022).

Kuyzu, G. ve Tekin, S. (2013), TR81 Düzey 2 Bölgesi Ulaşım ve Lojistik Master Planı. Erişim adresi: https://bakkakutuphane.org/upload/flip-page/bakka_ulasimlojistik_rapor/HTML/index.html#2, (2022).

Pearce, B. (2020), COVID -19 Updated Impact Assessment. Erişim adresi: https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/covid-fourth-impact-assessment, (2022).

Saban, M. ve Trabzon, O., Covid-19 Salgınının Havacılık Sektöründeki Şirket Performansları Üzerindeki Etkileri: Türk Hava Yolları Örneği. International Review of Economics and Management, 9(1), 64-79, 2021.

T.C. Sağlık Bakanlığı, Bilimsel Danışma Kurulu. (2020). COVID-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) Genel Bilgiler, Epidemiyoloji ve Tanı. Erişim adresi: https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid19rehberigenelbilgilerepidemiyolojivetanipdf.pdf, (2022).

Türk Dil Kurumu (TDK), (1998), Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, (2022).

UTİKAD Lojistik Sektörü Raporu (2020). Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği. Erişim adresi: https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadlojistiksektoruraporu202053923.pdf, (2022).

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEMDE EĞİTİM KONUSUNDAKİ HABERLERİN SİVAS' TA YAYINLANAN ÜLKE GAZETESİNE YANSIMALARI (1945-1950)[1]

Yük. Lis. Öğ. Ömer Faruk Yazıcı ** , Doç. Dr. Turgut İLERİ***
** Amasya Üniversitesi . ORCID: orcid.org/0000-0001-8033-0365
***Amasya Üniversitesi, ORCID: orcid.org/0000-0003-2029-1354

ÖZET

Bu çalışmada, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Sivas'ta yayınlanan Ülke Gazetesinde yer bulan eğitim alanına ilişkin haberler ve bu haberlerin kamuoyuna sunulması hakkında bilgi verilecektir. Bu kapsamda gazetede yer alan Milli Eğitime yönelik çalışmalar ile Sivas'ta yürütülen eğitim faaliyetlerinin, gazetede hangi boyutta ele alındığı ve nasıl değerlendirildiği üzerinde durulacaktır.

Bugün uygar toplumlarda dördüncü kuvvet olarak kabul edilen, insanı bilgilendirme, aydınlatma ve yönlendirmede etkili olan disiplin "basın-yayın" diye adlandırılmaktadır. Bilindiği üzere insanoğlu yaşadığı doğal çevrede ve dünyada olup bitenler hakkında haber sahibi olmak, görüp yaşadıklarını, gözleyip öğrendiklerini başkaları ile paylaşmak ister. Bu durumda doğal olarak basın organlarına ihtiyaç duyulur. Söz konusu ihtiyaçlar basın organları vasıtasıyla yerine getirilmeye çalışılır. Basının insanlara haber ulaştırma, kitleleri belirli konularda haberdar etme, eğitme, kamuoyu oluşturma ve yönlendirme gibi görevleri vardır. Bilişim teknolojisinin üst seviyeye ulaştığı ve gelişme gösterdiği günümüzde basın-yayın organlarından azami ölçüde yararlanılmaktadır. Bununla birlikte henüz günümüzdeki teknolojiye sahip olunmadığı dönemlerde basın organlarından imkânlar ölçüsünde yararlanılmış, bu organlarda da üzerine düşen görevleri önemli ölçüde yerine getirmeye çalışmıştır.

Çalışma konumuzu oluşturan Ülke gazetesi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetinin bunalımlı günlerinde 1945 yılında Sivas'ta, yayın hayatına başlamıştır. Yukarıda açıklamaya çalıştığımız ilkeler doğrultusunda, 1959 yılına kadar halkı aydınlatma ve bilgilendirme görevini yerine getirmiştir. İçeride istikrarı ve huzuru, dışarıda ise milli egemenliği ve milli birliği sağlamaya, okuyucularına bu duyguları aşılamaya yönelik habercilik politikası ile yayın faaliyetlerini sürdürmüştür. Gazetenin haber kaynağı Ankara'da Ulus gazetesi olmuştur. Bu nedenle Sivas kamuoyunun nabzını ölçmeye yönelik yerel haberlerden çok, Türk halkının nabzını ölçmeye yönelik ulusal haberlere yer vermiştir. Bu kapsamda eğitim ve öğretim hayatına ilişkin haberler de gazete sütunlarında yer almıştır.

---

*Bu çalışma Ömer Faruk Yazıcı tarafından hazırlanan ve 2021 yılında Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Ülke Gazetesinin Yayın Faaliyetleri, Habercilik Anlayışı ve Politikaları (1945-1950)" isimli yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Çalışmamızda, Ülke gazetesinde 1945-1950 yılları arasında haber olarak yer alan eğitimle ilgili konular ele alınmıştır. Bu bağlamda Üniversitelere Özerklik Tanınması, III. ve IV. Millî Eğitim Şûraları, Halkevleri ve Köy Enstitüleri ile Sivas'ta Milli Eğitim Çalışmaları hakkında gazeteye yansıyan haberlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ülke Gazetesi, Sivas, Eğitim, Basın, Gazete.

GİRİŞ

Basın kavramı, dilimize ilk olarak "Matbûât" kelimesi ile girmiştir. Genellikle süreli yayınlar, gazete ve dergileri tanımlamak için kullanılmıştır (Ayyıldız, 2003: 119). Günümüzdeki tanımı ile basın; siyaset, ekonomi, eğitim, sağlık, kültür-sanat, spor ve daha başka konularda haber yapmak için, tarafsız, günlük ya da belirli süreler içerisinde yayınlanan görsel ve işitsel yayınları ifade etmektedir. Geniş anlamda basın, belirli zamanlarda basılarak, her türlü haber ve fikirleri topluma ulaştıran tüm yayın vasıtaları olarak tanımlanabilir (Eraslan, 2016: 134).

Basın-yayın organları içinde yer alan gazeteler toplumun aydınlatılması ve bilgilendirilmesinde geçmişte ve günümüzde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Dönemin toplumsal, siyasal, ekonomi ve sosyal alana yönelik haberlerini sayfalarına taşıyarak halkı bilgilendirmeye çalışmışlardır. Bu tür çabaların üst seviyede görüldüğü vilayetlerimizden birisi de Sivas'tır.

Gazetecilik faaliyetleri açısından bakıldığında Sivas Vilayeti, Türk Basın Tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren yaşanan tüm olaylar ve gelişmeler Sivas basını tarafından yakından takip edilmiştir (Nair, 2017: 83). Yakın tarihimizde verdiğimiz Millî Mücadele'nin ilk yayın organı olma özelliğini taşıyan İrade-i Milliye gazetesi Sivas'ta yayın hayatına başlamıştır. Sivas'ta yayınlanan gazetelerden bir diğeri taşrada çıkarılan eski özel gazetelerden birisi olan Kızılırmak gazetesidir. Kızılırmak gazetesi isminin hemen altında "Cumhuriyetçi, Mefkureci, Milliyetçi" ifadelerine yer vermiş, Atatürk İlke ve İnkılaplarını önemseyen ve destekleyen bir gazete olarak faaliyet göstermiştir (Nair, 1999: 72).

1945 yılına gelindiğinde, "Ülke" adıyla Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin resmi yayın organı olarak yeni bir gazete yayın hayatına başlamıştır. Gazete, Halk Gazetecilik Türk Anonim Şirketi tarafından "Günlük Siyasi Halk Gazetesi" başlığı ile çıkarılmıştır (Nair, 1999: 113). Gazete, iktidar partisinin gönderdiği cihazlarla kurulan matbaada CHP'nin hazırladığı altyapı ve destek ile yayınlanmıştır. Bu desteğin dışında gazete ilanlarından elde edilen gelirler de kaynak olarak kullanılmıştır. 1950 yılında yapılan seçimlerde Demokrat Parti (DP)'nin iktidara gelmesiyle, Ülke gazetesi doğal olarak muhalefet gazetesi olmuştur. Dolayısı ile yeni iktidarı eleştiren, onun politika ve uygulamalarını şikâyet eden bir yayın politikası izlemiştir. 1959 yılına kadar yayınlanan gazete, aynı yıl ilanlardan elde edilen gelirin azalması ve malî sıkıntı içine girmesi sebebiyle kapandığını açıklamıştır (Nair, 1999: 115).

Ülke gazetesi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetinin bunalımlı günlerinde dışarıda Türkiye'nin Sovyet Rusya ile tehlikeli ilişkiler yaşadığı, yurt içinde ise tek partili sisteme muhalefet seslerinin yükseldiği ve çok partili siyasal sisteme geçiş denemesinin yapıldığı bir süreçte yayınlanmaya başlamıştır. Gündemin bu kadar yoğun olduğu dönemde gazete iç ve dış politikaya yönelik yayınlayacak haber sıkıntısı çekmemiş, içeride istikrarı ve huzuru; dışarıda ise milli egemenliği ve milli birliği sağlamaya, okuyucularına bu duyguları aşılamaya yönelik habercilik anlayışı ile yayın faaliyetlerini sürdürmüştür. Haber kaynağı ve desteği Ankara'da yayınlanan Ulus gazetesi olmuştur. Ulus gazetesinin dolayısıyla iktidar partisinin fikirlerini Orta Anadolu ve doğu bölgelerine sorunsuz bir şekilde ulaştırmakta Ülke gazetesi aracılık

yapmıştır (Nair, 1999: 171). Gazete, Sivas kamuoyunun nabzını ölçmeye yönelik yerel haberlerden çok, ulusal haberlere yer vermiştir.

Bildirimizde, Sivas'ta yayınlanan Ülke gazetesinin kamuoyunu aydınlatma ve bilgilendirme görevini yerine getirmesi bağlamında 1945-1950 yılları arasında eğitim ve öğretimle ilgili haberlerin gazeteye yansıması hakkında bilgi verilecektir.

ÜLKE GAZETESİNE YANSIYAN EĞİTİM VE ÖĞRETİM HABERLERİ

Gazete'nin ilk 5 yıllık yayın sürecinde eğitimle ilgili olarak, Üniversitelere Özerklik Tanınması, III. ve IV. Millî Eğitim Şûraları, Halkevleri ve Köy Enstitüleri ile Sivas'ta Milli Eğitim Çalışmaları konularında haberler yapıldığı görülmüştür. Bahsi geçen konularla ilgili yapılan haberler ve haber ayrıntıları aşağıda ele alınmıştır.

1. Üniversitelere Özerklik Tanınması ile İlgili Haberler

Üniversiteler bilindiği üzere bilim üreten ve bilgiyi yayan kurumlardır. Aynı zamanda, demokrasinin yaşandığı ve yaşatıldığı kurumların öncülüğünü yapmaktadırlar. Çağdaş üniversitelerde, düşünceler özgürce dile getirilir ve demokratik bir ortam oluşturulursa bilimsel ilerleme sağlanabilir. Bu düstura uyarak günümüze kadar gelen süreçte üniversitelere yönelik, 1933, 1946 ve 1981 yıllarında olmak üzere üç büyük reform gerçekleştirilmiştir (Arslan, 2005: 24). 1933 yılında gerçekleştirilen reform ile İstanbul Üniversitesi kurulmuş ve yönetimsel birtakım kısıtlamalar getirilmiştir. Fakat 1946 yılında gerçekleştirilen reform ile üniversitelere yönetsel özerklik tanınmıştır (Baltacı ve Akın, 2007: 84).

Ülke gazetesinin 10 Haziran 1946 tarihli baskısında, üniversitelere özerklik tanıyacak olan kanun tasarısının meclis komisyonundaki görüşmelerinin tamamlandığı ve tasarının meclis oturumunda görüşülerek yasalaşacağı bildirilmiştir. Haberde, tasarı ile üniversitelerin Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olmaktan çıkarılacağı, yönetsel olarak özerkleştirilen bilim merkezlerine dönüştürüleceği, üniversite yönetimlerinin modern bir yapıya kavuşturulacağı ifade edilmiştir (Ülke, 10 Haziran 1946: 1). Meclise sevk edilen kanun tasarısının ilk görüşmesi 10 Haziran 1946 tarihinde yapılmıştır. Görüşmeler esnasında ilk söz alan Milli Eğitim Komisyonu sözcüsü Sivas Milletvekili Reşat Şemsettin Sirer, üniversitelere özerklik vermenin önemine değinmiş ve Üniversitelerimize muhtariyet veren kanunu, Cumhuriyet Hükümetinin bir idealinin gerçekleşmesi olarak değerlendirmiştir (Ülke, 11 Haziran 1946: 1-4). Sirer konuşmasında, bu kanunla üniversitelere tüm işlerini kendileri görecek şekilde özgürlük tanındığını, kimseden emir ve talimat almayacaklarını söyleyerek buna karşılık da üniversitelerin en önemli ve başlıca görevinin "öğrencilerini millî karakter sahibi ve Türk inkılabının ülkülerine bağlı insanlar olarak yetiştirmek" olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasının devamında Atatürk'ün 1937 yılı meclis açılış konuşmasındaki sözlerini hatırlatarak; "Memleket dâvalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak nesilden nesile yaşatacak fert ve kurumları yaratmak, Türk milletinin şuurunda daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimize ve yüksekokullarımıza düşen başlıca vazifedir" sözünü dile getirmiştir (TBMM Tutanak, B:61, 10.06.1946, O:1, s.104).

1946 Üniversiteler Kanunu çıkarılmadan önce üniversite rektörleri, Milli Eğitim Bakanı tarafından Cumhurbaşkanına öneriliyor ve öneri üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanıyordu. Yeni çıkarılan kanunla, üniversitelerdeki öğretim elemanlarına kendi yöneticilerini seçme hakkı verilmiştir. Ayrıca yeni kanuna göre, Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı görevi Milli

Eğitim Bakanı'na verilmiş ve bu şekilde Milli Eğitim Bakan'ı üniversiteleri denetleme yetkisine sahip olmuştur (Çelik ve Gür, 2014: 23).

4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu, TBMM'nin 13 Haziran 1946 tarihli oturumunda 327 milletvekilinin oylamasına sunulmuş ve oy birliği ile kabul edilmiştir (TBMM Tutanak, B:64, 13.06.1946, O:1, 289). Ülke gazetesi de üniversitelere özerklik tanıyan kanununun TBMM'de onaylanarak kabul edildiğini 13 Haziran 1946 tarihli sayısında duyurmuştur (13 Haziran 1946: 1). 14 Haziran 1946 tarihli sayısında ise Üniversiteler Kanunu'nun kabul edilmesi dolayısıyla, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in TBMM'deki teşekkür konuşmasına yer vermiştir. Bakan konuşmasında, TBMM'nin yedinci döneminin, meclisin şerefli tarihinde Üniversiteler Kanunu'nu çıkarmakla hatırlanacağını ifade etmiş ve TBMM'ye şu cümlelerle teşekkür etmiştir:

> Arkadaşlarım; Türk üniversiteleri ve Türk bilginleri size minnettardır. Yıllar geçtikçe ve geçen yıllarla mukayese imkânı arttıkça bu minneti daha derinden duyacaklardır. Bu kanunla onların kişiliklerini tanıdınız, hürriyetlerini tamamladınız. Hükümetinizin ihtiyatlı davranmış olmasına bakmayarak, üniversitenin genç elemanlarını daha müreffeh bir hayata kavuşturmak için malî fedakârlıklarımızın hudutlarını genişlettiniz. Bu çalışkan ve mütevazı Türk çocukları, gösterdiğiniz babacan alâkayı hiçbir zaman unutmayacaklardır buna inanırız. Türk üniversiteleri, bu kanunla kazandıklarını, bilgide ve ahlakta gösterecekleri başarı ve olgunlukla size ödeyeceklerdir buna itimat buyurunuz (…) Millî Eğitim Bakanınız, kabul buyurduğunuz kanunun verdiği vazifeleri de katarak, Yüksek Heyetinize, üniversitelerimizin yürekten şükranlarını sunar. Bu kanunla yeni bir hayata girecek olan Türk üniversiteleri, büyük Türk milletine mutlu olsun (Ülke, 14 Haziran 1946: 1-4; TBMM Tutanak, B:64, 13.06.1946, O:1, s.240).

Ülke gazetesi 15 Haziran 1946 tarihli baskısında ise yeni çıkarılan kanun dolayısıyla İstanbul Üniversitesinde kutlama töreni yapılacağını bildirmiştir. Gazetenin haberine göre tören programı şu şekilde olacaktır: İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Tevfik Sağlam'ın açılış konuşması ile başlayacak olan törende Hukuk Fakültesi Dekanı Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar kanunun hukuki boyutları hakkında bilgi verecek daha sonra Taksim Cumhuriyet Meydanı'na çelenk konulacaktır. İstanbul'daki tören sonrası ise Atatürk'ün geçici kabrine çelenk koymak üzere Ankara'ya hareket edilecektir (Ülke, 15 Haziran 1946: 1-4).

16 Haziran 1946 tarihli baskıda ise Ankara'da yapılan törenden bahsedilmiştir. Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Konferans Salonu'nda düzenlenen törene, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, İçişleri Bakanı Hilmi Uran, TBMM Başkan Vekillerinden Şemsettin Günaltay, Cevdet Kerim İncedayı, milletvekilleri, fakülte dekanları, öğretim üyeleri ve öğrencilerin katıldıkları bilgisine yer verilmiştir. (Ülke, 16 Haziran 1946: 1-2).

Ülke gazetesinin bir başka haberinde, Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer'in Üniversitelerarası Kurulu ilk toplantısını yapmak üzere toplantıya çağıracağına yer verilmiştir. Buna göre kurul 2 Eylül 1946 tarihinde, Milli Eğitim Bakanının başkanlığında İstanbul Üniversitesinde toplanacak ve toplantıda, hükümet programının esasları doğrultusunda lise olgunluk sınavı'nı başarmış öğrencilerin üniversite eğitimlerini sağlamak için gerekli tedbirleri almak üzere kararlar alacaktır (Ülke, 26 Ağustos 1946: 1-4).

Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer'in başkanlığında toplanan Üniversitelerarası Kurul, 22 Eylül 1946'da çalışmalarına devam etmiş ve üniversitelerin hazırladığı rapor doğrultusunda, lise olgunluk diplomasının üniversitelerin herhangi bir programına kayıt yaptırmak için yeterli olduğunu kabul etmiş, ayrıca bir sınav yapılmasına gerek olmadığına karar vermiştir. Fakat klinik laboratuvar, atölye ve seminer gibi uygulamalı programlara kontenjan sınırlaması getirilmiş olup "öğreniminde fen derslerini esas tutan fakülte ve yüksekokullara girmek için pekiyi derecede olmak şartı" getirilmiştir (Ülke,25 Eylül 1946: 1-4).

2. III. Millî Eğitim Şûrası ile İlgili Haberler

Eğitim sistemindeki en üst danışma kurulu özelliği taşıyan Millî Eğitim Şûraları, Türk Eğitim Tarihinin en önemli yapı taşlarından birisi olmuştur. Milli Eğitim politikalarının geliştirilmesi için eğitim sorunlarının demokratik bir ortamda tartışıldığı şûralarda, Türk eğitim sistemine yön veren önemli kararlar alınmıştır (Kılıç ve Güven, 2017: 589). Çok partili siyasal hayatın ilk şûrası olma özelliğine sahip ve okul aile birliği konusunun ilk kez gündeme geldiği III. Millî Eğitim Şûrası 2-10 Aralık 1946 tarihleri arasında toplanmıştır (Kartal, 2018: 202).

Milli Eğitim Şûra Toplantısı, Ülke gazetesinin 3 Aralık 1946 tarihli sayısında haber yapılmıştır. Haberde, III. Milli Eğitim Şûrasının Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinde, Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer'in başkanlığında ilk toplantısını yaptığı, toplantıya 200 üyenin katıldığı bilgisi yer almıştır. Bakan, açılış konuşmasında şûra çalışmalarının ağırlıklı olarak mesleki ve teknik öğretim konusu üzerine yoğunlaşacağını belirtmiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir:

> "Üçüncü Milli Eğitim Şûrasında, Millî Eğitim Bakanlığının şiddetle kendisini duyuran bir ihtiyacını cevaplandırmak maksadıyla düşündüğü bir tedbiri de inceleyeceksiniz. Bu ihtiyaç okul ile aileyi eğitimin bu iki şuurlu faktörünü birbirinin yardımcısı ve tamamlayıcısı haline getirmektir. Bu ihtiyaca karşı aile ve okul birlikleri kurma tedbirini düşünüyoruz. Bu tedbirden de hayır ve fayda geleceğini umuyoruz" (Ülke, 3 Aralık 1946: 1).

Şûranın gündem maddeleri ise şunlardır:

1- Ticaret ortaokulları ve liseleri program ve yönetmeliği
2- Erkek sanat ortaokulları ve enstitüleri program ve yönetmeliği
3- Kız enstitüleri program ve yönetmeliği
4- İstanbul Teknik Okulu yönetmeliği
5- Orta ve bu derecedeki teknik öğretim okulları öğretmen ve öğreticileriyle ilgili mevzuatın bugünkü ihtiyaçlarla ayarlanması
6- Aile ve okul arasında iş birliği sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması (Önertürk, 18 Aralık 1946: 3; Millî Eğitim Bakanlığı/Talim Terbiye Kurulu, t.y.).

Ülke gazetesi 6 Aralık 1946 tarihli sayısında yayınladığı haberle toplanan Milli Eğitim Şûrası'nın genel bir değerlendirmesini yapmıştır. Değerlendirmede; ülkenin farklı bölgelerinden şûraya katılan öğretmenlerin eğitim politikasının geliştirilmesine yönelik çalışmalar yaptığına ve özellikle tüm velileri ilgilendiren okul ve aile konusunun Şûranın gündem maddeleri içerisine alındığına işaret edilmiştir. Çocukları sokaktan kurtarmak için okul ile ailenin birbiriyle sıkı ilişki kurmasının gerekli olduğuna değinilmiş, evde ve okulda sürekli kontrol altında olduğunu hisseden çocukların gelişiminin de olumlu olacağından bahsedilmiştir. Geleceğin teminatı olan gençlerin faydalı yetişmesi için okul ile ailenin mutlaka iş birliği yapması gerektiğinin üzerinde durulmuştur (Ülke, 6 Aralık 1946: 1).

Ülke gazetesi 18-21-24 Aralık 1946 tarihli sayılarında ise şûra gündeminin 5. maddesinin görüşüldüğü komisyonda görev alan Öğretmen Okulu Müdürü Ahmet Önertürk'ün "Milli Eğitim Şûrasında Neler Gördüm ve Duydum" başlıklı yazı dizisine yer vermiştir. Önertürk yazısında; komisyonun ilk iki gün iki grup halinde çalışma yaptığını yazmış, ilk grupta öğretmen kaynakları ile ilk ve orta öğretim okullarına nerelerden öğretmen yetiştirileceği üzerine, ikinci grupta ise bu öğretmenlerle ilgili kanunlar üzerine çalışmanın yapıldığından söz etmiştir. Üçüncü gün ise her iki grubun fikirleri birleştirilip şûraya sunulmak üzere bir rapor hazırlanmış ve hazırlanan raporun içeriği de şu şekilde sunulmuştur:

1- Köy Enstitüleri köylere öğretmen yetiştirmeye devem etmelidir. Yalnız birçok bakımdan takviyeye muhtaçtır. Bunu da ilk fırsatta sağlamalıdır.
2- Şehir, ilçe ilk ve ortaokullarına Eğitim Enstitülerinden çıkan öğretmenler gönderilmelidir. Bugünün ihtiyacı, bugünün pedagojik düşüncesi bunu istemektedir.
3- Kız Enstitülerine öğretmen, kız meslek öğretmen okulundan yetişmelidir. Yalnız, bir taraftan kültür dersleri programları diğer taraftan da meslek ve atölye dersleri programlarını kuvvetlendirerek bu okul 3 yıldan 4 yıla çıkarılmalı yüksekokul olması ayrıca düşünülmelidir.
4- Ortaokullara ve ilkokullara, biçki, dikiş, ev idaresi, çocuk bakımı öğretmenleri kız meslek öğretmen okulunda özel bir sınıfta yetiştirilmelidir.
5- Sanat okullarına meslek öğretmenleri ve meslekle ilgili bazı bilgi öğretmenleri Erkek Meslek Öğretmen Okulundan yetişmelidir.
6- Liselere öğretmen yetiştiren kaynaklar Yüksek Öğretmen Okulu, üniversite fakülteleri ve yüksekokullardır. Yüksekokullardan gelen öğretmenlerden öğretim lisansı istenecektir.
7- Şimdilik ihtiyaçlar çok olduğu için bursla fakültelerde öğretmen yetiştirilmeli kurslara özel imtihanlara devam edilmelidir.
8- Elde mevcut müesseselerde müzik, beden eğitimi, resim iş, yabancı dil öğretmeni eksik olduğundan yeni açılacak Eğitim Enstitülerinin müsait olanlarında bu şubelerde açılmalıdır (Önertürk, Ülke, 21 Aralık 1946: 3).

Rapora göre, öğretmen yetiştiren kaynakların dışında Millî Eğitim Bakanlığının idareci yetiştiren kaynağı da olmalıdır. Bunun için iki yıllık bir eğitim programı düzenlenmeli, bu süre içerisinde eğitim alan öğretmenlerin özlük ve mali hakları devam etmeli ve Bakanlığın çeşitli kademelerinde yılda 3 ay staj görmelidirler. Ayrıca, ortaöğretim okulları ile orta dereceli meslek okullarının öğretmenleri ile ilgili birçok kanun maddesi vardır ve mevcut mevzuat tekrar gözden geçirilerek tek bir ana kanun tasarısı hazırlanmalıdır. Yine raporda; orta ve ilköğretimdeki öğretmenlerin iki gruba ayrılmasının uygun görüldüğü belirtilmiş olup, birinci grubu lise ve bu derecedeki okullarda çalışan öğretmenlerin, ikinci grubu ise ortaokul, 8 yıllık okullar ve bu derecedeki meslek okullarında çalışan öğretmenlerin oluşturmasından bahsedilmiştir. Raporda son olarak, öğretmenlerin özlük ve mali haklarına ait bazı düzenlemelerin yapılmasının gerekliliğine değinilmiştir (Önertürk, Ülke, 24 Aralık 1946: 3).

III. Milli Eğitim Şûrası ile okul aile birliklerinin yasal temeli oluşturulmuştur. Şûra sırasında, Ankara Üniversitesi Rektörü Şevket Aziz Kansu başkanlığında "Aile ve Okul Birliği Komisyonu" oluşturularak, okul aile birliklerinin organizasyonu üzerine çalışma yapılmış ve komisyon bir rapor hazırlamıştır. Hazırlanan komisyon raporunda; "okul hayatına hâkim olan eğitim ve öğretim ilkelerinin ailelere tanıtılması, temizlik, sağlık ve devam problemleriyle ilgili fikir, duygu, ahlak ve beden eğitimi konuları üzerinde durulması ve okul-aile birlikleri

çalışmalarını kolaylaştırıcı tedbirler konusunda teklifler" sunulmuştur. Raporda ayrıca, okul ile aile arasındaki ilişkinin kuvvetlendirilmesi için okul-aile birlikleri' nin kurulmasının öneminden bahsedilmiştir (Akbaşlı ve Tura, 2019: 1751).

Ülke gazetesinin 14-19-20 Aralık 1946 tarihlerindeki sayılarında, Milli Eğitim Müdürü Refik Durlu'nun "Aile ve Okul" başlıklı yazı dizisine yer verilmiştir. Refik Durlu yazı dizisinde, aile ve okul iş birliği komisyonunun şûraya sunduğu raporun değerlendirmesini ve eleştirisini yapmıştır. Durlu'ya göre; raporda, aile-okul problemi sadece pedagojik açıdan incelenmiş ve daha önceden de bilinen fakat uygulamada hiç de olumlu sonuçlara ulaşılamayan birtakım tavsiyelerle yetinilmiştir. Oysa "aile-okul problemi sadece pedagojik değil, onun kadar, belki daha fazla sosyal-politik önem taşımaktadır". Durlu, asıl sorunun öncelikle ailelerin eğitilmesinde olduğuna değinmiş, Milli Eğitimin aynı zamanda "halk eğitimi" olduğundan, anne-babaların eğitimi üzerinde de durmak gerektiğinden bahsetmiştir. Aile-okul iş birliğinden verimli sonuç alınmasının ancak eğitimli ebeveynler ile mümkün olabileceğinin altını çizen Durlu, aile ile okul iş birliği sorununun, Millî Eğitim Bakanlığının dışında Sağlık Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı gibi devletin sosyal politikası ile ilgilenen diğer bakanlıkların da koordinasyonunu gerektiren çok önemli bir mesele olduğunu yazmıştır (Durlu, Ülke, 14 Aralık 1946: 1-3). Refik Durlu, gazetenin 19 Aralık 1946 tarihli sayısındaki yazısında ise şu noktaya değinmiştir: Komisyonun hazırladığı okul ve aile birlikleri ana tüzük taslağına göre, aile-okul birliklerine sadece okulda kayıtlı öğrencilerin ebeveynleri ya da velileri katılabilmektedir. Oysa okulda kayıtlı çocuk sahibi olmayıp, çocukluğunun ve gençliğinin en güzel günlerini yaşadığı okuluna karşı vefa göstermek için fikirleriyle, teşebbüsleriyle hatta maddi imkânları ile okullara büyük yardımlarda bulunmak isteyen çocuksuz vatandaşların da okul- aile birliklerinde yer almasına imkân verilmelidir. Ayrıca, raporda kaldırılması önerilen "okul himaye heyetlerinin" kaldırılmasından ziyade birtakım yeni düzenlemelere gidilerek bu heyetleri işlevsel hale getirmenin daha faydalı olacağından da bahsetmiştir (Durlu, Ülke, 19 Aralık 1946: 3). Refik Durlu 20 Aralık 1946 tarihli yazısında ise; okul-aile birliklerinde, aileleri daha etkin hale getirmek için öğretmenlerin, öğrenci velileri ile şahsen tanışmaları ve öğretmenlerin ev ziyaretlerinde bulunmaları gerektiğine değinmiş, Şûra çalışmalarında bu noktaya dikkat edilmediğinden bahsetmiştir. Küçük kasaba ve köylerde öğretmenler ile öğrenci ailelerinin birbirlerini kolayca tanıyabildiğini fakat büyük şehirlerde böyle imkânın bulunmadığını yazmıştır. Bu yüzden ilk adımın öğretmenler tarafından atılması gerektiğini ve öğretmenlerin ev ziyaretlerinde bulunarak öğrencilerin aileleri ile tanışmalarının gerekliliğinden bahsetmiştir. Ziyaretlerde öncelikle samimiyetin ve karşılıklı güvenin kurulmasının önemli olduğunu belirten Durlu, bu ziyaretlerin öğrencilerin ev içindeki hayatının ve yalnız anne-babaları tarafından bilinen özelliklerinin de öğrenilmesine imkân vereceğine değinmiş, ayrıca, anne- babaların kendi çocuklarının geleceği için öğretmenin kendileriyle birlikte ve bir dost gibi çalışmak istediğini anladıkları ve gördükleri zaman, okulla aileyi birbirine bağlayan köprünün kendiliğinden kurulacağının altını çizmiştir (Durlu, Ülke, 20 Aralık 1946: 3).

Bu konu ile ilgili olarak Ülke gazetesi 23 Ocak 1947 tarihinde Mahmut Özver tarafından kaleme alınmış "Okul ve Aile Birlikleri" başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Yazıda, okul aile birlikleri sayesinde ebeveynlerin evlatlarının, bilgi ve ahlak bakımından gelişimlerini takip edeceklerinden, eğitim-öğretim çalışmalarına yardım ederek aile ile okul arasında samimi bir iş birliği kurulacağından bahsedilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığının, okul ve aile birlikleri ile ilgili okullara genelge gönderdiğine değinmiş, genelgeye göre okul ve aile birliklerinin üzerinde çalışacağı problemleri ise şu maddelerle izah etmiştir:

1- Okul hayatına hâkim olan eğitim ve öğretim ilkelerinin ailelere tanıtılması
2- Temizlik ve sağlık problemleri

3- Devam problemi
4- Fikir eğitimi problemi
5- Duygu eğitimi problemi
6- Ahlak eğitimi problemi
7- Öğrencilerin beden eğitimi problemi
8- Sosyal eğitim problemi (Özver, Ülke, 23 Ocak 1947: 3).

3. IV. Milli Eğitim Şûrası ile İlgili Haberler

Eğitimle ilgili haberler bağlamında Ülke gazetesinin 19 Temmuz 1949 tarihli baskısında; Milli Eğitim Şûrasının Ağustos ayının sonunda toplanacağı, toplantıda ilkokul, ortaokul ve lise ders müfredatında yapılacak değişiklikler ile öğretmen ve eğitmen yetiştiren okulların ihtiyaçlara göre düzenlenmesi, eğitim ve öğretimle ilgili demokratik esasların görüşüleceği bilgisi verilmiştir (Ülke, 19 Temmuz 1949: 1). Gazetede bildirildiği gibi, IV. Milli Eğitim Şûrası 23-31 Ağustos 1949 tarihleri arasında düzenlenmiş olup, şûranın gündem maddelerini şu başlıklar oluşturmuştur:

1- 1948-49 ders yılından itibaren uygulanmaya başlanan ilkokul programının incelenmesi
2- Yeni ortaokul programı projesinin incelenmesi,
3- Lise ders konularının dört yıllık teşkilata göre tespiti,
4- Ortaokullara ve liselere öğretmen yetiştiren Eğitim Enstitüleri ve Yüksek Öğretmen Okulu teşkilatının ihtiyaçlara göre düzenlenmesi,
5- Eğitim ve öğretimde dayanılan demokratik esasların gözden geçirilmesi.

23 Ağustos 1949 tarihinde Milli Eğitim Şûrası, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Konferans Salonu'nda Başbakan Şemsettin Günaltay'ın verdiği demeçle açılmıştır. Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun şûranın çalışma esaslarına dair açıklamalarından sonra komisyon seçimlerine geçilmiş ve şûra çalışmalarına başlanmıştır (Ülke, 23 Ağustos 1949: 1). Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, açılışta yaptığı konuşmasında, şûranın eğitimle ilgili önemli sorunları görüşmek ve bu sorunlara çözüm bulmak için toplandığını, bu önemli sorunların çözümünde Şûra heyetinin doğru yolu gösterecek kararlarına ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir. "Bakan, 25 yıllık bir inkılap rejimi devrinden geniş bir demokrat devrine intikal etmekte olduğumuzu" belirtmiş ve bu devrin gerektirdiği vatandaşlık terbiyesi üzerinde durulması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca komisyonlardan, müfredat programlarını yaparken teferruata girmemelerini isteyen bakan;

> "6 yıllık lise tahsilin 6 yılda bitiren çocukların sayısı 3 de birdir. 3 de 2 si yedi yılda sekiz yılda 9 hatta 10 yılda bitmektedir. Binaenaleyh 6 yılda liseyi bitirme kabiliyetinde olan çocuklara liseyi 6 yılda bitirme şansını verebilirsiniz. Fakat büyük ekseriyeti lise tahsilini 6 yılda bitirmeye zorlamaya hakkımız yoktur zannederim. Bu meseleyi komisyonların etraflıca incelemelerini bilhassa rica ederim"

dedikten sonra öğretmenlik dışında farklı alanlarda eğitim görmüş kişilerin öğretmenlik yapmalarının doğurduğu sıkıntıları dile getirmiştir (Ülke, 24 Ağustos 1949: 1-4).

4. Halkevleri ve Köy Enstitüleri ile İlgili Haberler

Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türk milletini muasır medeniyetler seviyesine ulaştıracak Atatürk inkılaplarının arasında önemli bir yere sahip olan Harf İnkılabıyla birlikte tüm yurtta bir eğitim seferberliği başlatılmıştır. Gerek halkın okuma- yazmayı öğrenmedeki azim ve isteği gerekse Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitime verdiği önem Millet Mekteplerinin açılışını gerekli kılmıştır (Aysal, 2005: 270). Mustafa Necati (Uğural) Bey'in Millî Eğitim Bakanlığı yaptığı dönemde, halka yeni harflerle okuma-yazma öğretmek üzere 1 Mart 1929'da Millet Mektepleri açılmıştır. Eğitim alanında verilen bu çabanın daha da güç kazanması, halkın okuma-yazma öğrenmesinin dışında kendisini kültürel, toplumsal ve sanat alanında da geliştirmesi için 1932 yılında "Halkevleri" kurulmuştur. Halkevleri sayesinde milli değerlerin çağdaş yöntemlerle işlenip zenginleştirilmesi, Atatürk İlke ve İnkılaplarının yayılarak kökleştirilmesi amaçlanmıştır. Atatürk, Türk milletinin her bir ferdine eğitim imkânı sunan bir kültür ve eğitim merkezini gerekli görerek Türk Ocakları ve Öğretmen Birliklerini de içine alan Halk Evlerini 14 il merkezinde 19 Şubat 1932 tarihinde kurdurmuştur (Aysal, 2005: 270).

Ülke gazetesi de halkevleri ve halkodalarının kuruluş yıldönümü ile ilgili özel sayfalar hazırlamış, haberler yayınlamıştır. Gazetenin 24 Şubat 1946 tarihli sayısında "Bugün Bir Halk Bayramı Yaşayacağız" başlığı ile "birer halk üniversitesi olan halkevleri ve halk odalarının" 14. yıldönümünün tüm yurtta etkinlikler düzenlenerek kutlandığını bildirmiştir. Haberde, "Bağımsız ve kuvvetli bir Türkiye, aydın ve refahlı bir Türk milleti ideali, üniversitelerde ve okullarda olduğu kadar, halkevlerimizin ve halkodalarımızın mütevazi çatıları altında da gelişme ve başarı hamleleri kaydetmektedir." ifadelerine yer verilmiştir. Habere göre, ülke genelinde yeni bir halkevinin açılacağı, 16 halkodasının da halkevine çevrileceği belirtilmiştir. Bu şekilde Londra Halkevi de dahil olmak üzere halkevleri sayısı 455, halkodaları sayısı ise 4 bin 66 olacaktır (Ülke, 24 Şubat 1946: 1-2). 25 Şubat 1946 tarihli baskıda ise Sivas Halkevi'ndeki kutlamayla ilgili olarak gazete şu haberlere yer vermiştir: Tüm yurtta olduğu gibi Sivas Halkevi'nde de bir tören düzenlenmiştir. Sivas Halkevi bayraklarla süslenmiş ve kutlama töreni bir halk bayramı şeklinde gerçekleştirilmiştir. Törende konuşan Sivas Halkevi Başkanı Nüzhet Çubukçu, üye sayısının artarak 663 kişiye ulaştığını, halkevi tarafından açılan kurslara halkın rağbet gösterdiğini söyleyerek halkevinin faaliyetlerine değinmiştir. Daha sonra sahneye gelen Aşık Veysel "Halkın Evi Hakkın Evi" isimli şiirini okumuş ve kendi sazı ile halk türküleri söylemiştir. Gazete ayrıca Aşık Veysel'in "Halkın Evi Hakkın Evi" isimli şiirinin tam metnini de yayınlamıştır (Ülke, 25 Şubat 1946: 1-4).

23 Şubat 1947 tarihli baskısında halkevlerinin kuruluşunun 15. Yıl dönümü dolayısıyla Sivas Halkevi'nde yapılacak olan tören programını ilk sayfadan veren Ülke gazetesi 3. sayfasını tamamen "Halkevi Sayfamız" başlığı ile bu konuya ayırmıştır. Bu sayfada yer verilen O. Tekin imzalı yazıda şu bilgilere yer verilmiştir: "Halkevlerimiz, CHP'nin Türk milletine sunduğu bir kültür armağanıdır. Burada her türlü politik düşüncelerin üstünde bir kültür hareketi vardır. Bu bakımdan halkevlerimizin bilhassa milli kültürümüze hizmetleri büyüktür". Sivas Halkevi'nin, Sivas'ı ilgilendiren ve yoğun araştırmalar sonucu hazırlanan 12 kitap yayınladığına, halkevlerinin açıldığı günden itibaren yayınladığı eserlerin övülmeye değer olduğuna değinmiştir. Yayınlanan eserlerin yanında halkevlerinin, kurslar açtığından, sergiler düzenlediğinden, sosyal yardım kollarının ihtiyaç sahibi halka yardımlarda bulunduğundan, güzel sanatlara ve genç kabiliyetlerin gelişmesine yönelik faaliyetler gerçekleştirdiğinden bahseden yazar şu ifadelerle yazısına son vermiştir: "Halkevleri, halk çocuklarının her türlü menfaat duygularından uzak çalışmalarıyla kıymetlenip, gelişecektir. Onun için bu kültür yuvalarına sokulup, çalışmayı ülkü edinmek gerektir. Milli kültür, milli duyguların örsünde dövüle dövüle bu kültür yapılarında ancak gerçek şeklini alacaktır" (Tekin, Ülke, 1947: 3).

Ülke gazetesi, 22 Şubat 1948 tarihli baskısında ise "Halkevleri 16 Yaşında" başlığı ile 2. sayfasını tamamen halkevlerine ayırmıştır. Sayfada, Sivas Halkevi tarafından düzenlenen kutlama programına ve Sivas Halkevi'nin yıllık faaliyetlerine detaylı bir şekilde yer verilmiş, ayrıca halkevinin katkısıyla hazırlanan "Sivas Şairleri" isimli eserin yayınlanacağı duyurulmuştur (Ülke, 22 Şubat 1948: 3).

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda, ülkenin baş etmek zorunda olduğu en önemli sorunlarından birisi de köylerdeki okuma-yazma sorunu olmuştur. 1927 yılındaki verilere göre nüfusun %10'u ancak okuryazar olup bu oran kırsal kesimlerde %6'lara kadar düşmüştür ve kırsal yerleşim yerlerindeki okullaşma oranı %10'larda kalmıştır. Muasır medeniyetler seviyesine çıkmayı hedef alan Cumhuriyet Türkiye'si için bu veriler oldukça büyük sorun teşkil etmiştir **(**Kapluhan, 2013: 179).

Bu veriler karşısında eğitime daha fazla değer ve önem verilmiştir. Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının temellerinden birisi de köylüyü eğitmek amacıyla köylerin öğretmen ihtiyacını karşılamaya yönelik tedbirleri almak olmuştur **(**Kapluhan, 2013: 178). Bu amaçla Cumhuriyet rejiminin ruhunu ve düşüncesini köylere taşıyacak, köylüyü kalkındıracak, eğitecek bir inkılap hareketini hayata geçirilerek Türk Eğitim Tarihinde gerçek bir yenilik olarak kabul edilen Köy Enstitüleri kurulmuştur. Köy Enstitüleri, sadece kırsal kesimin maddi olarak kalkındırılmasını amaç edinmemiştir, Türkiye'nin modernleştirilmesi hareketi içerisinde, köylüyü bilinçlendirme ve köylüye modern bir kırsal yaşam biçimi kazandırma da amaçlanmıştır. Genel olarak Köy Enstitülerinin temel amaçları; "1- Yeni toplum değerleri geliştirme, 2- Ulusal kültürün yaratılması ve geliştirilmesi, 3- Ekonomik yaşamın uzmanlaşması, 4- Üretimin ve verimliliğin arttırılması" olmuştur (Kartal, 2008: 25).

Türk Eğitim tarihinde büyük öneme sahip Köy Enstitülerinin kuruluş yıl dönümü kutlamalarına Ülke gazetesinin 17 Nisan 1946 tarihli baskısındaki haberde yer verilmiş, kutlamaların bayram havası içinde geçtiğine vurgu yapılmıştır. Köy Enstitülerinin kuruluş amacını da özetleyen haber şu şekildedir:

> "Cumhuriyet idaresinin başarıyla gerçekleştirdiği büyük davalardan birinin yıl dönümü, bütün yurtta sevinçle kutlanmaktadır. Bu büyük dava, memleketimize her yönden faydalı vatandaş yetiştiren Köy Enstitülerimizdir (…) Köylerimizi kültür ve tarım bakımından yüksek bir seviyeye ulaştıracak olan bu müesseseler, bugüne kadar birçok mezunlar vermiştir. Devletin de yardımlarıyla, ihtisaslarına göre tarla, tarım aletleri veya sanatlarının icap ettirdiği malzemeyle teçhiz edilen Enstitü mezunu gençlerimiz, bugün vatanlarına faydalı birer uzuv olarak çalışmaktadırlar. Bu aydın gençlerimiz, köylerimizin yalnız tarım ve sanat kalkınmalarını sağlamakla yetinmeyecek, köylerimize aynı zamanda uyanık bir kafa, bir kültür sevgisi de aşılayacaklardır".

Haberde ayrıca, Sivas Yıldızeli Pamukpınar Köy Enstitüsünde de tören yapılacağı bildirilmiştir (Ülke, 17 Nisan 1946: 1-4). Ülke gazetesi 18 Nisan 1946 tarihli sayısında, İsmet İnönü'nün "İlköğretimde Çalışmalarımız" başlıklı yazısına ilk sayfasında geniş yer vermiştir. İsmet İnönü'nün yazısına göre şehirlerde ve köylerde ilkokulların sayısı 14 bin 981 olmuş, bütün ilkokulların öğrenci sayısı ise 1 milyon 357 bin 200'e ulaşmıştır. Bir önceki seneye göre ise 100 bin öğrenci artışı sağlanmıştır. Bu şekilde öğrenim çağındaki çocukların % 60'ı okula ve öğretmene kavuşmuştur. İlköğretimde devamsızlıktan dolayı %50 oranında mezun

verilebildiğine değinen İnönü, İlkokullarda devam defteri tutulacağından, birinci sınıfa başlayan öğrencinin beşinci yılsonuna kadar devam durumunun takip edileceğinden bahsetmiştir (İnönü, Ülke, 18 Nisan 1946: 1).

17 Nisan 1948'de Köy Enstitülerinin kuruluş yıldönümü dolayısıyla Ülke gazetesinin yayınladığı haberde; Köy Enstitülerinin özellikle köy çocukları için açıldığı, daha önce köy yaşantısını bilmeyen öğretmenlerin köylere geldiği ve köy şartlarında zorlandıkları, bu sorunu çözmek için köyün gençlerini bu enstitülerde yetiştirerek, kendi köy okullarında öğretmenlik yapmalarının amaçlandığı yazılmıştır (Ülke, 17 Nisan 1948: 1-4). Aynı tarihli başka bir haberde; Köy Enstitülerinin, eğitim politikaları içerisinde önemli bir yere sahip olduğu ve İsmet İnönü'nün teşvikiyle gündeme getirilip kurulduğundan bahsedilmiştir. Köyleri kültür bakımından yüksek bir seviyeye ulaştıracak olan Köy Enstitülerinin bu güne kadar bir çok faydalar sağladığınan, buradan çıkan aydın gençlerin, köylerin muhtaç olduğu kültür sevgisini onlara aşıladığından söz edilmiştir (Ülke, 17 Nisan 1948: 1). Pamukpınar Köy Enstitüsünde düzenlenen törene Sivas Valisi Rebii Karatekin'de katılmış ve davetlilere bir konuşma yapmıştır. Vali Rebii Karatekin'den sonra konuşan Enstitü Müdürü Ahmet Önertürk, enstitülerin amaç ve görevlerini, çalışma alanlarını, öğrencilerin nasıl yetiştirildiğine dair bilgiler vermiştir (Ülke, 18 Nisan 1948: 1-2).

5. Sivas'ta Milli Eğitim Çalışmaları ile İlgili Haberler

Milli Eğitimle ilgili çalışmalar bağlamında gazetenin 19 Nisan 1947 tarihli sayısında "Sivas'ta İlköğretim Çalışmaları" başlıklı bir haber yapılmıştır. Haberde; 1947-1948 öğretim yılı için Sivas'a 68 enstitü mezunu öğretmen, 7 sağlık memuru görevlendirileceği bilgisi verilmiştir. Gelecek görevliler için "24 okul, 17 ev, 2 ayrı işlik, 7 ayrı derslik, 5 adet ev tadilatı, 7 köy sağlık memuru evi yaptırılacaktır" denilerek bu işler için Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinden 103 bin 500 lira ödenek gönderildiğine işaret edilmiştir (Ülke, 19 Nisan 1947: 2).

Ayrıca 28 Ağustos 1948 tarihli baskısında, Sivas'taki Milli Eğitim çalışmaları hakkında genel bir değerlendirme yapılarak, yapılan tüm çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Habere göre;

> "Zara, Koyulhisar, Şarkışla ve Kangal ilçelerinde ortaokul inşaatları devam etmektedir. Zara ilçesindeki ortaokul bitme aşamasında olup Milli Eğitim Bakanlığınca açılmasına karar verildiğinden 1948-1949 öğretim yılında eğitime başlayacaktır. Koyulhisar ve Kangal ilçelerindeki ortaokul inşaatları ise devam etmektedir. Şarkışla'da yapılacak olan okul binasının ihale işlemleri tamamlanarak binanın temeli atılmıştır. Diğer taraftan Milli Eğitim Bakanlığının yardımlarıyla temel duvarları bitmiş olan Zara'daki Milli Eğitim kitaplığının inşaatına da devam edilmektedir. 1948 yılı içerisinde Sivas'ta yedisi sağlık memuru evi olmak üzere 71 komple okul ve öğretmen evi yaptırılacaktır. Haber şu cümlelerle son bulmaktadır: "Köylerde yapılmakta olan inşaatın ders yılı başında bitirilerek okulların zamanında öğretime açılması için hummalı bir şekilde başta valimiz Rebii Karatekin olmak üzere Milli Eğitim Müdürü Mustafa Turna büyük bir çalışma göstermektedir. Kendilerini bu artan çalışmalardan dolayı takdirle karşılarız" (Ülke, 28 Ağustos 1948: 1-2

Sivas İl Milli Eğitim Müdürü Mustafa Turna 21 Mart 1950 tarihinde gazetecilerle yaptığı basın toplantısında Milli Eğitim çalışmaları ile ilgili detaylı bilgi vermiştir. Haberde; 1949 yılında 11 ilçede 46 öğretmenevi, okul ve sağlık memuru evi yapılmış olup 62 köy enstitüsü mezunu

öğretmen ve 8 sağlık memuru çeşitli köylerde görevlendirilmiştir. Bunlara ilave olarak 1950 yılında; Sivas merkez ilçesinde 2, Hafik'te 5, İmranlı'da 2, Kangal'da 2, Suşehri'nde 6, Şarkışla'da 3, Yıldızeli'nde 3, Zara'da 2 olmak üzere 23'ü komple köy okulu ve 3 sağlık memuru evinden oluşan toplam 26 inşaat yapılacaktır. Bu inşaatlar için halen 125 bin lira gönderilmiş bulunmaktadır. Her yıl Köy Enstitüsünde enstitü mezunları için açılan tamamlayıcı kursun bir kısmı Köy Enstitüsünde olmak üzere iki devrede yapılacaktır ve il merkezinde açılacak olan kurs, 10 Mayıs'ta başlayacak olup kursa ilimizden 35 öğretmen katılacaktır. Sivas'taki 5 kütüphaneye ilave olarak mart ayı içinde Kangal, Hafik, Suşehri, Koyulhisar ve İmranlı ilçelerinde de birer kütüphane açılmıştır. İl merkezinde de bir kütüphane açılması için çalışmalar yapılmaktadır. Daha önce inşasına başlanan Suşehri, Yıldızeli ve Şarkışla ortaokullarının 1950-1951 öğretim yılına kadar tamamlanarak öğretime açılabileceği tahmin edilmektedir. 1950 yılı içerisinde açılacak olan 10 ortaokuldan 3 tanesi Sivas'ta açılacaktır. Ortaokullarda düzenlenen müfredat değişikliği çocukları daha çok hayata hazırlamakta olup yeni uygulanmasına rağmen olumlu sonuçlar verdiği görülmektedir. Sivas'ın genel olarak öğretim faaliyeti ve sosyal çalışmalar bakımından iyi durumda olduğu bilgileri verilerek basın toplantısının sonlandırıldığı belirtilmiştir (Ülke, 22 Mart 1950: 1).

SONUÇ

Kamuoyunun bilgilendirilmesi ve aydınlatılması görevini üstlenmiş bulunan basın-yayın organları olarak tanımladığımız gazeteler her dönemde önemli işleve sahip olmuşlardır. Devrine göre oluşturdukları teknik yapı, donanım ve yazar kadroları ile halkın haber alma özgürlüğünü sağlamaya çalışmışlardır. Bu yayın organlarından birisi de 1945 yılında Sivas'ta yayınlanmaya başlayan Ülke Gazetesidir. Gazete'nin yayına başladığı dönem siyasi, sosyal ve ekonomi bakımından oldukça hassas bir dönemdir. Bu hassasiyet yayın organlarının yayın politikalarına da etki etmiştir. Bu bağlamda taşrada yayın hayatını sürdüren ve çevre illere haber akışını sağlamaya çalışan Ülke Gazetesi de dikkate değer bir yayın politikası takip etmiştir. Yerel haberlerden daha çok Türkiye'nin dış politikasıyla ilgili haberlere, bunun yanında sağlık, eğitim ve ekonomi alanındaki çalışmalarla iktidarın izlediği politikalara yönelik haberlere yer vermiştir. Genel olarak hükümetin yaptığı hizmetler olumlu yönleriyle halka anlatılmaya çalışılmıştır.

Gazetenin ağırlık verdiği haberler arasında eğitim ve öğretim ile ilgili haberler dikkat çekmektedir. Bu alandaki ulusal boyutlu gelişmeler gazetede haber yapılmış, Milli Eğitimi kapsayan konularda önemli gazeteci ve eğitimcilerin bilgi ve yorumları gazete sayfalarında yer almıştır. Eğitim ve öğretim alanıyla ilgili haberler; genel olarak üniversitelere özerklik tanınması ve Üniversiteler Kanunun çıkarılması, III. ve IV. Millî Eğitim Şûraları, Halkevleri ve Köy Enstitülerinin önemi ile Sivas'ta Milli Eğitim çalışmalarıyla sınırlı tutulmuştur.

Gazete haberlerinden Türk Milli Eğitim sistemine getirilen yeniliklerin kamuoyu ile paylaşıldığı ve halkın bu gelişmelerden haberdar edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, Üniversiteler Kanunu'nun kabulü ve üniversitelerin özerk hale getirilmesi ile üniversitelerin idaresinin kendi hocalarına bırakıldığına, öğretim elemanlarının kendi aralarında seçecekleri üyelerden oluşan çeşitli kurullar oluşturulacağına ve bu kurulların çeşitli kararlar alacağına, tüzükler çıkaracağına değinilerek üniversitelere çok geniş yetkiler verildiğine işaret edilmiştir. Benzer şekilde haberlerde 2-10 Aralık 1946 tarihleri arasında toplanan III. Milli Eğitim Şûrası ile 23-31 Ağustos 1949 yapılan IV. Milli Eğitim Şûrası toplantılarına genişçe yer verilmiş, toplantıların gündem maddeleri ve alınan kararlar ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Eğitim hayatımızı ilgilendiren konular başta olmak üzere ilk, ortaokul ve lise ders programları, bu okullara öğretmen yetiştirilmesi, öğretmenlerle ilgili kanun çalışmaları ve Eğitim Enstitüsü ile

Yüksek Öğretmen Okulu programları hakkında bilgiler gazete sayfalarında yer almıştır. Gazete haberleri ile halk bilgilendirilmiştir.

Gazetede halkın aydınlatılmasında ve bilinçlenmesinde önemli bir yere sahip olan halkevleri ve halk odaları ile ilgili haberler de göze çarpmaktadır. Bu kuruluşların, kuruluş yıldönümü ile ilgili özel sayfalar hazırlanıp, haberler yapılmıştır. Bundan başka Türk Eğitim Tarihinde büyük öneme sahip Köy Enstitülerinin kuruluş yıl dönümü kutlamalarına yer verilmiş, Enstitülerin kuruluş amacını ve işlevlerini özetleyen haberler yapılmıştır. Bu haberlerle halkevlerinin ve Köy Enstitülerinin Türk Milli Eğitimine katkıları ile halkın cehaletten kurtarılmasındaki rollerine işaret edilmiş, okulların önemine vurgu yapılmıştır.

Ülke Gazetesi, Sivas'ta yayınlanan yerel bir gazetedir. Fakat Sivas kamuoyunun nabzını ölçmeye yönelik yerel haberlerden çok, Türk halkına yönelik ulusal haberlere yer vermiştir. Bununla beraber kısıtlı da olsa yereldeki gelişmelere sayfalarında yer verdiği görülmüştür. Bu bağlamda Sivas'taki Milli Eğitim çalışmalarından söz eden haberlere de rastlanılmıştır. Öğretmen atamaları, ilçelerde başlatılan okul, derslik, kütüphane ve öğretmen evi gibi inşaatların yapım süreci hakkında bilgiler paylaşmıştır.

Sonuç olarak, iç ve dış politikada hassas bir dönemin yaşandığı yıllarda Sivas'ta yayınlanan Ülke Gazetesi, izlediği yayıncılık politikası ile üzerine düşen görevi layığı ile yerine getirmiştir. Eğitim ve öğretimle ilgili olarak Türkiye'nin önemli isimlerinin kaleme aldığı yazı ve yorumları ile oluşturulan haberlerle kamuoyu aydınlatılmış, gelişmeler hakkında halk bilgilendirilmiştir. Gazete'nin üstlendiği misyon ve yayın politikasının hem Sivas'ın hem de Türkiye'nin kültür ve basın hayatına önemli katkılar sunduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

1- TBMM Zabıt Tutanakları

TBMM Tutanak, B:61, 10.06.1946, O:1, s. 104.

TBMM Tutanak, B:64, 13.06.1946, O:1, s. 289.

TBMM Tutanak, B:64, 13.06.1946, O:1, s. 240.

2- Araştırma Eserler ve Makaleler

Akbaşlı, S. ve Tura, B. (2019). Okul Aile Birlikleri Okullara Ne Getirdi? Neyi Değiştirdi? OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 14 (20). opusdergi@gmail.com. (Erişim tarihi: 10.01.2022)

Arslan, M. (2005). Cumhuriyet Dönemi Üniversite Reformları Bağlamında Üniversitelerimizde Demokratiklik Tartışmaları. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (18). https://dergipark. org.tr/(Erişim tarihi: 10.01.2022)

Aysal, N. (2005). Anadolu da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri. Atatürk Yolu Dergisi, 9 (35). https://dergipark. org.tr/ (Erişim tarihi: 10.01.2022).

Ayyıldız, E. Matbuat. DİA, (C.28, 119-121),Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

Baltacı, C. ve Akın, Y. (2007). 1946 üniversite reformu. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12 (1). https://dergipark.org.tr/ (Erişim tarihi: 03.01.2022)

Çelik, Z. ve Gür, B. S. (2014). Yükseköğretim sistemlerinin yönetimi ve üniversite özerkliği Küresel eğilimler ve Türkiye örneği. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science, 4. https://dergipark.org.tr/ (Erişim tarihi: 01.01.2022)

Durlu, R. Aile ve Okul, Ülke Gazetesi, 14 Aralık 1946, 1-3.

Durlu, R. Aile ve Okul, Ülke Gazetesi, 19 Aralık 1946, 3.

Durlu, R. Aile ve Okul, Ülke Gazetesi, 20 Aralık 1946, 3.

Eraslan, Z. (2016), *Tarihçi ve Basın*, Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu, 19-21 Ekim 2016 Elazığ, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. C.1, 133-146.

İnönü, İ. İlköğretimde Çalışmalarımız, Ülke Gazetesi, 18 Nisan 1946, 1.

Kapluhan, E. (2013). Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri. Marmara Coğrafya Dergisi, (26). https://dergipark.org.tr, (Erişim tarihi: 05.01.2022)

Kartal, S. (2018). Tek Parti Döneminde Toplanan Milli Eğitim Şûralarında Alınan Kararların Eğitimin Siyasi İşlevi Açıdan Analizi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5 (11). https://dergipark.org.tr, (Erişim tarihi: 03.01.2022)

Kılıç, Z. ve Güven, S. (2017). Türk Milli Eğitim Şûralarında Alınan Kararların İncelenmesi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (53). http://www.sosyalarastirmalar.com, (Erişim tarihi: 04.01.2022)

Nair, G. *1878-1999 Sivas Basını*, Sivas, 1999.

Nair, G. (2017). Türk basın tarihinde taşrada yayınlanan bir merkez gazetesi: Ülke, Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 2 (4). https://dergipark.org.tr/ (Erişim tarihi: 04.01.2022)

Önertürk, A. Şûranın Gündem Maddeleri, Ülke Gazetesi, 3 Aralık,1946: 3;

Önertürk, A. Milli Eğitim Şûrasında neler gördüm ve duydum, Ülke Gazetesi, 18 Aralık 1946, 3.

Önertürk, A. Milli Eğitim Şûrasında neler gördüm ve duydum, Ülke Gazetesi, 21 Aralık 1946, 3.

Önertürk, A. Milli Eğitim Şûrasında neler gördüm ve duydum, Ülke Gazetesi, 24 Aralık 1946, 3.

Özver, M. Okul ve Aile Birlikleri, , 23 Ocak1947, 3.

Tekin, O. Halkevlerimiz, Ülke Gazetesi, 23 Şubat 1947, 3.

3-Gazeteler

Ülke Gazetesi, Üniversitelerimiz Kendilerini İdare Edecek Birer Kurum Oluyor, 10 Haziran 1946, 1.

Ülke Gazetesi, Üniversitelerin Muhtariyeti Tasarısının İlk Görüşmesi Yapıldı, 11 Haziran 1946, 1-4.

Ülke Gazetesi, B.Millet Meclisinde Üniversitelerin Muhtariyet Kanunu Kabul Edildi, 13 Haziran 1946, 1.

Ülke Gazetesi, Meclisin Dünkü Oturumu Üniversiteler Kanunu Kabul edildi, 14 Haziran 1946: 1-4.

Ülke Gazetesi, Kanunun Kabulünden Sonra Üniversitede Bir Tören Yapılacak, 15 Haziran 1946, 1-4.

Ülke Gazetesi, Üniversiteler Kanunu Münasebetiyle Ankara, İstanbul'da Bir Tören Yapıldı, 16 Haziran 1946, 1-2.

Ülke Gazetesi, Üniversiteler Arası Kurulu 2 Eylül'de İlk Defa Toplanacak, 26 Ağustos 1946, 1-4.

Ülke Gazetesi, Üniversiteler Arası Kurulunca Olgunluk İmtihanı Fakültelere Girmek İçin Yeter Kabul Edildi, 25 Eylül 1946, 1-4.

Ülke Gazetesi, Millî Eğitim Şûrası, Bakan Reşat Şemsettin Sirer'in Bir Nutku İle Açıldı, 3 Aralık 1946, 1.

Ülke Gazetesi, Millî Eğitim Şûrası, 6 Aralık 1946, 1.

Ülke Gazetesi, Maarif Şûrası Başbakanın Demeciyle Açıldı, 23 Ağustos 1949, 1.

Ülke Gazetesi, Maarif Şûrası Çalışmaları, 24 Ağustos 1949, 1-4.

Ülke Gazetesi, Bugün Bir Halk Bayramı Yaşayacağız, 24 Şubat 1946, 1-2.

Ülke Gazetesi, Sivas Halkevinde Kutlama Töreni, 25 Şubat 1946, 1-4.

Ülke Gazetesi, Halkevleri 16 Yaşında, 22 Şubat 1948, 3.

Ülke Gazetesi, Köy Enstitülerimiz, 17 Nisan 1946, 1-4.

Ülke Gazetesi, Bugün Köy Enstitülerinin Kuruluş Günü, 17 Nisan 1947, 1.

Ülke Gazetesi, Pamukpınar Köy Enstitüsü Kuruluş Yılı Törenle Kutlandı, 18 Nisan 1947, 1.

Ülke Gazetesi, Köy Enstitüleri, 17 Nisan 1948, 1-4.

Ülke Gazetesi, Bugün Köy Enstitülerinin Kuruluş Yıldönümü, 17 Nisan 1948, 1.

Ülke Gazetesi, Pamukpınar Köy Enstitüsünde Dün Yapılan Tören, 18 Nisan 1948, 1-2.

Ülke Gazetesi, Pamukpınar Köy Enstitümüze Ait Özel Sayfamız, 17 Nisan 1949, 3.

Ülke Gazetesi, Sivas'ta İlköğretim Çalışmaları, 19 Nisan 1947, 2.

Ülke Gazetesi, İlimizde Milli Eğitim Çalışmaları, 28 Ağustos 1948, 1-2.

Ülke Gazetesi, İlimizde Eğitim Faaliyeti, 22 Mart 1950, 1.

Elektronik Kaynaklar

http://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-mill-egitim-sralari/icerik/328

https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6336.pdf

TBMM IX. YASAMA DÖNEMİNDE AMASYA VEKİLLERİNDEN KEMAL EREN'İN PARLAMENTO FAALİYETLERİ VE MECLİS ÇALIŞMALARINA KATKISI (1950-1954)

Doç. Dr. Turgut İLERİ*
* Amasya Üniversitesi - ORCID: orcid.org/0000-0003-2029-1354

ÖZET

Türk Tarihinde ilk defa çok partili hayata geçiş deneyimi II. Meşrutiyet Döneminde yaşanmıştır. Bu deneyim kalıcı olmamış, arzu edilen demokratik yapı oluşturulamamıştır. İkinci deneyim Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte başlayan yeni dönemde, Mustafa Kemal Atatürk tarafından 1924 ve 1930 yıllarında yapılmıştır. Ancak her iki girişimden de istenen sonuç alınamamıştır. Bununla birlikte 1923-1945 yılları arasında yaşanan tek partili dönemi, çok partili hayata geçiş için tecrübe dönemi olmuş, demokrasi fikrinin, kurum ve kuruluşlarının toplumsal ve ekonomik temelleri bu devirde atılmıştır. Nihayet 1945 yılına gelindiğinde tek partili rejimin toplumun çeşitli sosyal ve siyasi ihtiyaçlarını karşılayamadığı net bir şekilde görülmüştür. Bu nedenle birden fazla siyasi partinin var olduğu siyasal sisteme geçmek üzere harekete geçilmiştir. Bunun sonucunda Cumhuriyet Halk Partisinden (CHP) ayrılanlar tarafından Demokrat Parti adıyla, 7 Ocak 1946 günü yeni bir parti kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye'de çok partili hayata geçilmiştir. Yeni kurulan Demokrat Parti (DP), kısa sürede teşkilatlanmasını tamamlamış ve 21 Temmuz 1946'da ilk genel seçimler yapılmıştır. Bu seçimde oyların dağılımı CHP % 85,4, DP % 13,1 oranında olmuştur. 4 yıl sonra 14 Mayıs 1950 tarihinde genellikle özgür bir atmosferde geçen bir seçim kampanyasının ardından yapılan seçimde DP oyların % 55,2' sini alarak iktidar olmuştur.

Söz konusu seçimlerde Amasya vilayetinde, yeni kurulan DP geçerli oyların %53,37'sini alarak toplam 4 milletvekilliğinin 4'ünü de kazanmıştır. Çalışmamızın öznesi olan Kemal Eren de bu seçimde milletvekili seçilerek TBMM'ne girmiştir. 1960 yılına kadar 3 dönem parlamentoda milletvekilliği görevinde bulunmuştur. Bu süreçte, Türkiye'nin gündeminde yer alan ve çözüm bekleyen konular hakkında yeri geldiğinde söz alarak meclis çalışmalarına katılmış, takrir ve kanun teklifleri sunmuş, İçişleri komisyonunda görev almış, oylamalara katılmış, vekillik görevinin gereğini yerine getirmiştir.

Bu çalışmada Amasya Milletvekili Kemal Eren'in 1950-1954 yılları arasında (IX. Dönem) TBMM'ndeki faaliyetleri ve çalışmaları hakkında bilgi verilerek katkılarına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Kemal Eren, TBMM, Parlamento, Milletvekilleri

GİRİŞ

Demokrasi, halkın yönetime katılması, bizzat karar mekanizmalarında yer alması üzerine kurulmuş bir yönetim sistemidir. Demokrasinin yerleştiği ülkelerde siyasi partiler, olmazsa olmazlardandır. Sayıca birden fazla partilerin olması ve her birinin yönetime talip olmaları,

istek duymaları sistemin doğal kuralıdır. Toplumlar, yıllar süren bir süreçten sonra bunu sağlayabilmişlerdir. Demokrasi ilkelerinin hayata geçirilmesi için çoğu ülkede parlamento adı verilen üst seviyede meclisler kurulmuştur. Bu meclisler halkı temsil eden ve halk adına karar verme yetkisine sahip olan vekillerden oluşmuştur. Temsilî demokrasi adını verdiğimiz sistem bu şekilde hayata geçirilmiştir.

Türkiye'de demokrasi uygulamaları için bir adım kabul edilecek ilk girişim, I. Meşrutiyet'in ilanı ile oluşturulan Meclis-i Mebusan deneyimidir. Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclisinden oluşan bir parlamento sistemi 23 Aralık 1876 da kurulmuştur. Sistem uzun süreli olmamış, kısa bir süre sonra çeşitli nedenlere dayalı olarak uygulamadan vazgeçilmiş, 1908 yılına kadar eski sistemle devam edilmiştir. Yaşanılanlar ve edinilen tecrübeler yeniden demokratik sistemin kurumlarının tesis edilmesine zemin oluşturmuş ve nihayet 23 Temmuz 1908 de yeniden meclis açılarak parlamenter sisteme geçilmiştir (Karpat, 2012: 97-99). Parlamentolu sistem uzun sürmemiş, Mütareke Döneminin kargaşa ortamında Meclis-i Mebusan padişah tarafından 21 Aralık 1919 günü feshedilmiştir (Karabekir, 1969: 9). Nihayet Osmanlı Döneminde son olarak 20-22 Ekim 1919 tarihinde yapılan Amasya görüşmelerinin ardından Meclis- Mebusan 12 Ocak 1920 günü toplanmıştır (Goloğlu, 1970: 48-50). 16 Mart 1920 günü İstanbul'un işgal edilmesi ile Meclis dağıtılmış, İstanbul'da Meclis'in toplanması bir daha mümkün olmamıştır. Bu kuruma duyulan ihtiyacın önemli olması ve yürütülen Milli Mücadele'nin milletle birlikte ve onun vereceği kararlar doğrultusunda sürdürülmesi gereğine inanan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip Büyük Millet Meclisinin açılışını 23 Nisan 1920 de gerçekleştirmiştir. Böylelikle halkın iradesini ülke yönetiminde hâkim kılacak sistem tesis edilmiştir. Milli Mücadelenin başarı ile sonuçlanmasının ardından demokrasinin kural ve ilkelerinin hayata geçirilmesine sıra gelmiştir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar sonucu Mecliste bulunan Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Fırkası adıyla siyasi bir parti haline getirilmiştir. Böylece ilk adım atılmıştır. 1924 de, çok partili hayata geçişi sağlamak üzere Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla ikinci bir parti kurulmuştur. Ancak bu girişimden istenen sonuca ulaşılamamıştır. Bu konuda ısrarcı davranılmış 1930 da Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası adıyla yeni bir parti kurularak ikinci bir deneme yapılmıştır. Bu deneyim de çok partili sistemin kurulmasını sağlayamamıştır. Toplumun henüz bu sürece uyumluluk gösteremediğinden hareketle, içerde kutuplaşmaların yaratacağı tehlikeler de sebep gösterilerek 1945 yılına kadar çok partili hayata ara verilmiştir.

1945 yılına gelindiğinde, sanayici Nuri Demirağ tarafından Milli Kalkınma Partisi (MP) kurularak çok partili sisteme geçişi temin etmek üzere yeni bir adım atılmıştır. Parti, halk kitlelerinin desteğini almakta başarılı olamamış, ardından yeni bir partinin kurulması ile de gündemden düşmüştür. Çok partili sistemin kapılarının açıldığı bu evrede iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisine (CHP) karşı, çeşitli nedenlerle parti içinde oluşan muhalefet hareketi yeni bir partinin Türk Siyasi hayatına girmesine yol açmıştır. Partiden ayrılan 4 milletvekili tarafından Demokrat Parti (DP) adıyla yeni bir parti 7 Ocak 1946 da resmen kurulmuştur (Tunaya, 1952: 638-647). Böylece Türkiye'de çok partili sisteme geçiş için kapı aralanmış, demokrasinin kurum ve kuruluşlarının tesisinde önemli bir adım atılmıştır.

21 Temmuz 1946 da birden fazla partinin ve bağımsızların katıldığı seçimler yapılmış, ilk defa DP'li vekiller 456 milletvekilliğinden 64'ünü alarak parlamentoda yer almıştır (Karpat, 2012: 251). 4 yıl sonra 14 Mayıs 1950 de genel seçime gidilmiş, halkın özgür iradesi ile kullanılan oylarla CHP iktidarı sona ermiş, iktidara DP gelmiştir. 1950 seçimi, seçmenin özgürce oyunu kullandığı ve tercihinin sandığa yansıdığı ilk seçim olarak tarihimizde yerini almıştır (Çavdar, 1996: 9) Seçim 14 Mayıs Pazar günü saat 8.00 de başlayıp, 17.00 de sona ermiştir. Seçime katılma oranı % 89,3 oranında gerçekleşmiştir. Parlamentoya giren 487 milletvekillerinin

dağılımı DP: 416, CHP: 69, Millet Partisi (MP): 1, Bağımsızlar: 1 şeklindedir (https://ysk.gov.tr/tr/1950).

Çalışmamızın konusu ile ilgili olan Amasya'da 1950 seçimlerinde katılım oranı % 96,9 ile Türkiye ortalamasının üzerinde olmuştur. Parlamento çalışmaları hakkında bilgi vereceğimiz Milletvekili Kemal Eren de bu dönemde parlamentoya girmiştir. Bilindiği üzere milletvekilleri, Milletvekili Seçimi Kanunu uyarınca seçilirler, Meclis İç Tüzüğüne uygun olarak da meclis çalışmalarına katılırlar. Milletin temsilcisi sıfatı ile mecliste gündeme alınan ve çözüm bekleyen konularla ilgili kararların alınması, kanunların çıkarılması, görüşmelere katılması sözlü ve yazılı önerge sunması, komisyonlarda görev alması ve oylamada bulunması gibi sorumlulukları yerine getirirler.

Bu çalışmamızda 1950- 1954 yılları arasında Amasya milletvekili olarak seçilip Parlamentoda görev alan Kemal Eren'in Parlamento çalışmaları hakkında bilgi verilecektir.

1- IX. Dönem Amasya Milletvekillerinden Kemal Eren'in Özgeçmişi (1910-1993)

Amasya Milletvekili Kemal Eren, 5.3.1910 tarihinde Amasya Merkez Dere Mahallesinde doğmuştur. Babası Celalettin Efendi, annesi İnayet hanımdır. 1937'de İffet hanımla evlenmiş olup, adları Kenan, Ümit ve Emel olan 3 çocuk babasıdır.

İlköğrenimini Amasya'da tamamladıktan sonra orta ve lise öğrenimini Samsun'da yapmıştır. 1931'de Samsun Lisesinden mezun olduktan sonra Mülkiye Mektebine kaydolmuştur. 1934 yılında Mülkiyeyi bitirdikten sonra 28 Ağustos 1934 tarihinde İstanbul Beyoğlu Varidat Müdürlüğüne, ardından Galatasaray Tahakkuk Memur Muavinliğine aday olarak atanmıştır. Bir ay sonra aynı müdürlüğe bağlı Kule kapı Şubesine Tahakkuk Memur adayı olarak getirilmiştir. 5 Eylül 1935'te askere gitmek üzere görevinden ayrılmış, 6 Eylül'de Yedek Subay Okulunda askerlik hizmetine başlamıştır. 28 Ekim 1936'da yedek teğmen rütbesiyle terhis edilmiştir. Askerliğin tamamlanması ardından aynı yıl Amasya Maiyet Memur Adayı olarak göreve başlamıştır. 15 Aralık 1937'de asaleti onaylanmış, sırası ile. 29 Nisan 1939'da Suşehri, 29 Şubat 1940'ta Çumra, 27 Ağustos 1942'de Patnos, 18 Ekim 1944'te Kemah, 13 Eylül 1945'te Dörtyol ve 13 Haziran 1949'da Vezirköprü kaymakamlıklarında bulunmuştur.

1950 yılında yapılan IX. Dönem TBMM seçimlerinde milletvekilliğine aday olmuş, seçimler sonucunda DP listesinden Amasya Milletvekili seçilmiştir. Seçim tutanağını 15 Mayıs 1950'de alarak, 22 Mayıs 1950'de Meclise gelmiştir. Tutanağı 5 Haziran 1950'de onaylandıktan sonra vekillik görevine başlamıştır. Mecliste İçişleri Komisyonunda üye ve aynı zamanda komisyonun kâtipliğini ve sözcülüğünü yapmıştır. X. ve XI. dönemlerde de milletvekili seçilen Kemal Eren, yasama görevi sona erdikten sonra İstanbul'da emekli yaşamını sürdürmüş ve 3 Kasım 1993'te vefat etmiştir. (Öztürk, C 7,1999: 33).

2- Kemal Eren'in IX. Dönem Parlamento Çalışmaları

TBMM'nin IX. Dönemi 22.05.1950-12.03.1954 tarihleri arasını kapsamaktadır. Çalışmamızın öznesini oluşturan Amasya Milletvekili Kemal Eren'in IX. Dönem Parlamentodaki çalışmaları, 1950-1954 yılları arasında TBMM Tutanak Dergileri ve TBMM Zabıt Ceridelerı taranarak tespit edilmiştir. Bu kapsamda yaptığımız çalışma sonucu 4 yıllık sürede Kemal Eren, İçişleri Komisyon üyesi olarak komisyona havale edilen konulara ilişkin rapor hazırlıklarında, farklı konularda kanun teklifi ve önerge verme, gündeme ilişkin komisyon adına konuşmalar yapmak üzere yasama görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Bunların yanında İçişleri Komisyonuna

sevk edilen konuları inceleyip karara bağlanmasında ve nihayet genel kurul oylamalarında bulunmuştur. Tespit edebildiğimiz aktif çalışmaları kendi içinde sınıflandırılarak konu içerikleri ile aşağıda sunulmuştur:

2.1- İçişleri Komisyonundaki Çalışmaları

Milletvekili Kemal Eren Bey, IX. Dönem Meclis çalışmaları kapsamında komisyonun görüşünü almak üzere havale edilen konularla ilgili yapılan müzakerelerde ve raporların hazırlanmasında İçişleri Komisyon üyesi olarak görev yapmıştır. Bu kapsamda, söz konusu dönemde aşağıda özetlenen konular hakkında komisyonda kararlar alınmış ve ilgili makamlara bildirilmiştir.

2.1.1- Bina yapımını teşvik ve izinsiz yapılan binalar hakkındaki kanun lâyihasının görüşülmesi. (Layiha kabul edilmiştir). (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 24. 114. Birleşim, 22.VII.1953).

2.1.2- Mühendislik ve Mimarlık hakkındaki 3458 sayılı Kanunun değiştirilmesine dair kanun teklifi. (Gerekçeler belirtilerek, teklifin reddine karar verilmiştir). (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 24, 114. Birleşim, 22.VII.1953).

2.1.3- Temsil ödeneği hakkındaki 5027 sayılı Kanunun birinci maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun teklifi. (Teklifin reddine karar verilmiştir). (TBMM, Tutanak Dergisi, C.7, 75. Birleşim, l1. V. 1951).

2.1.4- Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Teşkilât ve Vazifeleri hakkındaki 29. V. 1936 tarihli ve 2997 sayılı Kanunun 3. ve 4. maddelerinin tadiline dair olan kanun lâyihası. (Lâyiha değişikliklerle kabul edilmiştir). (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 26, 20. Birleşim, 22.VII. 1953).

2.1.5- Askerî yasak bölgeler kanunu layihası, Adalet, Maliye ve Millî Savunma Vekâletleri temsilcilerinin iştirakiyle komisyonda müzakeresi. (Layiha değişikliklerle kabul edilmiştir). (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 26, 22. Birleşim, 25.XII.1953).

2.1.6- Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne dair olan 3656 sayılı Kanunda değişiklik yapılmasına dair layiha. (Layiha kabul edilmiştir). TBMM, Tutanak Dergisi, C. 28, 42. Birleşim, 12.2.1954.

2.1.7- Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne dair olan 3656 sayılı Kanuna bağlı (1) sayılı cetvelin Emniyet Umum Müdürlüğü kısmında değişiklik yapılmasına dair kanun lâyihası. (Layiha kabul edilmiştir). (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 28, 42. Birleşim, 12.2.1954).

2.1.8- Kastamonu Mebusu Muzaffer Âli Mühto ve 4 arkadaşının, Köy Kanununun 44. maddesinin 2. fıkrasının değiştirilmesi hakkındaki kanun teklifi. (Kanunun 13. ve 14. maddelerinde yazılı bütün işleri kapsayacak tarzda fıkranın yeniden düzenlenmesi uygun görülmüş ve fıkra buna göre tanzim edilerek teklif kabul edilmiştir). (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 28, 42. Birleşim, 12.2.1954)

2.1.9- Askerî Yasak Bölgeler Kanununun bugünkü ihtiyaçları karşılamadığı hususundaki mucip sebeplerle hazırlanan layiha. (Değişikliklerle kabul edilmiştir). (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 26, 22. Birleşim, 25.XII. 1953).

2.1.10- Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Teşkilât ve Vazifeleri hakkındaki 29. V. 1936 tarihli ve 2997 sayılı Kanunun 3.ve 4. maddelerinin tadiline dair olan kanun lâyihası. (Değişikliklerle kabul edilmiştir). (TBMM, Tutanak Dergisi, C.26, 20 Birleşim, 21.XII. 1953).

2.1.11- Memurin Kanununa ek 2658 sayılı Kanunun birinci maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun lâyihası. Değişikliklerle kabul edilmiştir). (TBMM Zabıt Ceridesi, C. 28, 43. Birleşim, 15 Şubat 1954).

2.1.12- Milletvekilleri Seçimi Kanununun 9. maddesinin değiştirilmesine dair kanun teklifi. (Kabul edilmemiştir). (TBMM Zabıt Ceridesi, C. 28, 44. Birleşim, 17 Şubat 1954).

2.1.13- Hususi müessese ve ticarethanelerde çalışan memur müstahdemlerin öğle yemek tatilleri hakkındaki kanun teklifi. (Teklifin reddine karar verilmiştir). (TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 55. Birleşim, 2. III. 1954).

2.1.14- Belediye Gelirleri Kanununun 24. maddesine bazı hükümler eklenmesi hakkındaki kanun lâyihası. (Layiha kabul edilmiştir). (TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 55. Birleşim 2. III. 1954).

2.1.15- Maden Kanunu'nun bazı maddelerinde değişikliklere ilişkin lâyiha. (Kabul edilmiştir). (TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 55. Birleşim 2. III. 1954).

2.1.16- Çırağan Sarayının İstanbul Belediyesine Devir ve Temliki hakkındaki 4872 sayılı Kanunun 1. maddesinin değiştirilmesine dair olan kanun lâyihası. (Lâyihanın aynen kabulüne karar verilmiştir). (TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 56. Birleşim, 3. III. 1954).

2.1.17- Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne Dair olan 3656 sayılı Kanuna bağlı 1 sayılı cetvelin İçişleri Vekâleti merkez teşkilâtı kısmında değişiklik yapılması hakkımdaki kanun lâyihası. (Lâyihanın aynen kabulüne karar verilmiştir). **(**TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 56. Birleşim, 3. III. 1954).

2.1.18- İzmir'de Sarıkışla ve müştemilâtının İzmir Belediyesinin yapacağı binalarla mübadelesi hakkındaki kanun lâyihası. (Lâyihanın aynen kabul edilmiştir). (TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 56. Birleşim, 3. 3. 1954).

2.1.19- Eskişehir Vilayetinde Mahmudiye ve Çifteler adiyle yeniden iki kaza kurulmasına dair olan kanun lâyihası. (Layiha kabul edilmiştir). TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 57. Birleşim, 4. 3. 1954).

2.1.20- 22 kaza kurulmasına öngören iki kanun lâyihası ile yine 3 yeni kaza kurulmasına dair kanun teklifi. (Kaza olmaları teklif olunan Erfelek, Durağan ve Türkeli ismindeki yerlerden Durağan Hükümet lâyihasında mevcut olup diğer ikisinin reddine karar verilmiş, diğerleri düzenlemeler yapılarak kabul edilmiştir). (TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 57. Birleşim, 4. 3. 1954).

2.1.21- Van Vilâyetine bağlı Gürpınar Kaza Merkezinin aynı kazanın Havasor Nahiye Merkezine kaldırılması hakkındaki kanun lâyihası. (Lâyiha aynen kabul edilmiştir). (TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 57. Birleşim, 4. 3. 1954).

2.1.22- Yeniden yedi kaza kurulması hakkındaki kanun lâyihası. (Kanun 1 Haziran 1954 tarihinden itibaren meriyete girmesi kabul edilmiş). (TBMM zabıt Ceridesi, C. 29, 57. Birleşim, 4. 3. 1954).

2.1.23- Tapulama Kanununun 13. maddesinin (D) fıkrasının değiştirilmesine ve bu kanuna bir madde eklenmesine dair kanun lâyihası. (Kanun metni değişiklerle kabul edilmiştir). (TBMM zabıt Ceridesi, C. 29, 62. Birleşim, 9. 3. 1954).

2.1.24- Jandarma Kanununun 15. maddesinin değiştirilmesine ve bu kanuna geçici maddeler eklenmesine dair kanun tasarısı. (Aynen kabul olunmuştur). (TBMM zabıt Ceridesi, C. 29, 63. Birleşim, 10. 3. 1954).

2.1.25- Belediye Kanunu'nun bazı maddeleriyle 4573 ve 4617 sayılı kanunların kaldırılmasına ve 2226 sayılı Kanunda yazılı «Genel Meclis» tabirlerinin «Belediye Meclisi» olarak düzeltilmesine dair kanun teklifi. (Aynen kabul edilmiştir). (TBMM zabıt Ceridesi, C. 29, 63. Birleşim, 10. 3. 1954).

2.1.26- İller Bankası Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun lâyihası. (Okunan maddeler aynen kabul edilmiştir). (TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 63. Birleşim, 11. 3. 1954).

2.1.27- 3458 sayılı Mühendislik ve Mimarlık hakkındaki Kanunun 9. maddesinin değiştirilmesine dair kanun teklifi. (Teklifin reddine karar verilmiştir). (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 25, 7. Birleşim, 20,XI.1953).

2.2. Meclis Gündemiyle İlgili Konuşmalar

2.2.1- Köy Kanununa bazı maddeler eklenmesine ve 46. maddenin değiştirilmesine ve bu kanunun bazı maddelerinin kaldırılmasına dair Kanun münasebetiyle. ((TBMM, Tutanak Dergisi, C.1, 1-23. Birleşim).

2.2.2- Belediye Kanunu'na bazı maddeler eklenmesine ve bu kanunun bazı maddelerinin kaldırılmasına dair Kanun münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C.1, 18. Birleşim, 7. VII. 1950).

2.2.3- İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanununa bazı maddeler eklenmesine ve bu kanunun 111. maddesinin değiştirilmesine ve 104. maddesinin bazı hükümlerinin kaldırılmasına dair olan Kanun münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C.1, 18. Birleşim, 7. VII. 1950).

2.2.4- Köy Kanununa bazı maddeler eklenmesine ve 46. maddenin değiştirilmesine ve bu kanunun bazı maddelerinin kaldırılmasına dair Kanun münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C.1, 18. Birleşim, 7. VII. 1950).

2.2.5- Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline dair olan Kanuna bazı maddeler eklenmesi ve bu Kanunun bazı maddelerinin kaldırılması hakkındaki Kanun münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C.1, 18. Birleşim, 7. VII. 1950).

2.2.6- Hayvan hırsızlığının men'i hakkındaki 5617 sayılı Kanunun 14 ucu maddesinin kaldırılmasına dair olan kanun tasarısı münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C.4, 28. Birleşim, 10.1.1951).

2.2.7- Turhal Şeker Fabrikasının tevsii hususunda ne düşünüldüğüne dair olan sorusu münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C.4, 30. Birleşim, 15. 1. 1951).

2.2.8-Hastane, okul, park, meydan, cadde, stadyum ve emsali müessese ve yapılara, yaşayan kişi adlarının konmaması hakkındaki kanunu teklifi münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C.4, 3. Birleşim, 26. 1. 1951).

2.2.9-Temsil ödeneği hakkındaki 5027 sayılı Kanunun birinci maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C.7, 75. Birleşim, 11. V.1951).

2.2.10- Gayrimenkule tecavüzün def'ine dair kanun teklifi münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 9, 105. Birleşim, 27. VII. 1951).

2.2.11- Son günlerde İskenderun'da vuku bulan hâdise ile Hacıbektaş Kaymakamının vazife başında yaralanması sebebinin neden ileri geldiğine, suçluların yakalanıp yakalanmadığına ve bu gibi hâdiselerin tekrarlanmaması için ne gibi tedbirler alındığına dair sorusu münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 10, 3. Birleşim, 1 Kasım-30 Kasım 1951).

2.2.12- İçişleri Bakanlığı 1952 yılı Bütçesi münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 13, 48. Birleşim, 1 Şubat-29 Şubat 1952).

2.2.13- Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü 1952 yılı bütçeleri münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 13, 49. Birleşim, 1 Şubat-29 Şubat 1952).

2.2.14- Rize İline tâbi Güneyce ilce merkezinin nakledilmesi ve adının değiştirilmesi hakkındaki Kanun münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 18, 11. Birleşim, 2 Haziran-20 Haziran 1952).

2.2.15- Temsil Ödeneği hakkındaki Kanuna ek kanun teklifi münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 16, 84. Birleşim, 1 Aralık-26 Aralık 1952).

2.2.16- Şehir ve kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline dair olan Kanuna bazı maddeler eklenmesine ve bu kanunun bazı maddelerinin

kaldırılmasına dair 5671 sayılı Kanunun ek birinci maddesinin değiştirilmesi ve aynı kanuna geçici bir madde eklenmesi hakkındaki Kanun münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 19, 26. Birleşim, 5 Ocak-30 Aralık 1953).

2.2.17- Köy kanunu lâyihası münasebetiyle. (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 22, 80. Birleşim, 4 Mayıs-29 Mayıs 1953). (Farklı tarihte aynı konu ile ilgili 3 kez konuşma yapmıştır).

2.2.18- Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne dair olan 3656 sayılı Kanunu bağlı (1) sayılı cetvelin Emniyet Umum Müdürlüğü kısmında değişiklik yapılmasına dair Kanun münasebetiyle. (TBMM, Zabıt Ceridesi, C. 28, 42. Birleşim, 1 Şubat-28 Şubat 1954).

2.2.19- Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne dair 3656 sayılı Kanuna bağlı (1) sayılı cetvelin İçişleri Vekâleti taşra teşkilâtı kısmında değişiklik yapılması hakkındaki Kanun münasebetiyle. (Zabıt Ceridesi, C. 28, 42. Birleşim, 12 Şubat 1954).

2.2.20- Köy Kanununun 14. maddesine bir fıkra eklenmesi ve 44. maddesinin 2. fıkrasının değiştirilmesi hakkındaki Kanun münasebetiyle. (TBMM, Zabıt Ceridesi, C. 28, 42. Birleşim, 1 Şubat-28 Şubat 1954).

2.2.21- Dâhiliye Vekâleti 1954 yılı Bütçesi münasebetiyle, (TBMM, Zabıt Ceridesi, C. 28, 48. Birleşim, 1 Şubat-28 Şubat 1954).

2.2.22- Nafıa Vekâleti, Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü ve Karayolları Umum Müdürlüğü 1954 yılı bütçeleri münasebetiyle. (TBMM, Zabıt Ceridesi, C. 28, 50. Birleşim, 1 Şubat-28 Şubat 1954).

2.2.23- Devlet hizmetinde en büyük salâhiyet ve mesuliyet sahibi olan valilerin hukuki hüviyetleri üzerinde durmak gerektiğini ifade etmek münasebetiyle. (TBMM Zabıt Ceridesi, C. 28, 48. Birleşim, 23.2.1954).

2.3. Meclise Verilen Önergeler (Takrirler)

2.3.1- Sözlü Soru Önergesi: **Gayrimenkule Tecavüzün Def'ine dair olan 2311 sayılı Kanunun 2. maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun teklifinin geri verilmesine dair (4/123). (**TBMM, Tutanak Dergisi, C. 6, 58. Birleşim, 30.III. 1951).

2.3.2- Sözlü Soru Önergesi: **Turhal Şeker Fabrikasının tevsii (genişletilmesi) hususunda ne düşünüldüğüne dair. (**TBMM, Tutanak Dergisi, C. 4, 26. Birleşim, 5.I.1951).

2.3.3- Yazılı Soru Önergesi: **Meslekî ve Teknik Öğretim Okulları meslek ve atölye öğretmenliklerine muvakkat öğretmen olarak tayin edilmiş olanlardan beş yıl ve daha fazla hizmet edenlerin daimî öğretmenliğe geçirilmeleri için tekrar imtihana tâbi tutulmalarının doğru olup olmadığına dair. (**TBMM, Tutanak Dergisi, C.22, 81. Birleşim, 13.5.1953).

2.4. Kanun Teklifi

2.4.1- Gayrimenkule Tecavüzün Def'ine dair Kanun teklifi. (TBMM, Tutanak Dergisi, C.6, 57. Birleşim, 28. III. 1951).

2.4.2- Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun teklifi. (2/458) 10.XII.1952**).** (TBMM, Tutanak Dergisi, C. 22. 89. Birleşim, 2.V.1953).

SONUÇ

Demokratik yönetim sistemlerinin önemli yönlerinden birisi birden çok siyasi partilere sahip olmasıdır. Türkiye, farklı zamanlarda siyasi partilerin sayısını artırmaya yönelik adımlar atma girişiminde bulunsa da çeşitli nedenlerle bunda başarılı olamamıştır. Bu yöndeki gayretlerin

semeresi ancak 1945 yılı ve sonrasında görülmüştür. 1945 yılında Milli Kalkınma (MP), 1946'da Demokrat Partinin (DP) kurulması ile çok partili sisteme geçiş sağlanmış, böylelikle demokrasinin gereklerinden olan önemli bir eksiklik giderilmiştir. Ardından seçimlere gidilmiş, 14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimler sonucu yeni kurulan DP iktidara gelmiştir. Seçime katılma oranı % 89,3 oranında gerçekleşmiştir. Parlamentoya giren 487 milletvekilinden DP: 416, CHP: 69, MP: 1, Bağımsızlar: 1 milletvekilliği kazanmışlardır. Böylece Türkiye'de çok partili sisteme geçilmiştir.

Söz konusu seçimlerde Amasya'da, yeni kurulan DP geçerli oyların %53,37'sini alarak toplam 4 milletvekilliğinin 4'ünü de kazanmıştır. Milletvekili seçilenlerden birisi de Kemal Eren'dir. Parlamentoda Milletvekilliği görevine başladığı dönem IX. dönemdir. Bu dönem 22 Mayıs 1950 ile 2 Mart 1954 tarihleri arasını kapsamaktadır. Görevde bulunduğu ilk dönemindeki parlamento çalışmalarını, ağırlıklı olarak İçişleri Komisyonu üyesi ve zaman zaman komisyon sözcüsü olarak sürdürmüştür. Komisyona havale edilen konular komisyon tarafından incelenip tartışıldıktan sonra olumlu veya olumsuz görüş bildirilerek ilgili birime gönderilmiştir. İçişleri ile ilgili konular genellikle idari ve yönetsel konular olup yeni uygulamaların önünü açan ve eksiklikleri giderici, daha uygun bir sistemi öngören konulardır. Bu bağlamda Milletvekili Kemal Eren, çok partili dönemin başlangıcında oldukça önemli bir çalışmanın içinde yer alarak bilgi ve tecrübesi ile katkı sunmuştur.

Meclis çalışmaları kapsamında Komisyon çalışmaları dışında, milletvekillerinin hemen hepsinden katkılarının beklendiği çalışmalar; yazılı ve sözlü soru önerge verilmesi, kanun teklifinde bulunması, gündeme ilişkin söz alarak açıklamalarda bulunması ve oylamalara katılması olarak ifade edilebilir. Çalışmamızın öznesi olan Amasya Milletvekili Kemal Eren, saydığımız bu meclis çalışmalarının hepsine etkin bir şekilde katılarak alınan kararlara ve kabul edilen kanunların hayata geçirilmesine katkı sunmuştur. Bu kapsamda meclis gündemine getirilen 23 konuda söz alarak konuşma yapmış, 3 konuda yazılı ve sözlü önerge, 2 konuda da kanun teklifinde bulunmuştur. Gerek komisyona havale edilen konuların gerekse yazılı ve sözlü soru önergelerinin, çıkarılan kanunların ve alınan kararların içeriğine bakıldığında, dönemin çözüme kavuşturulması beklenen sorunlarının oldukça fazla olduğu görülmüştür. Bu durum milletvekillerinin daha gayretli ve özveri ile çalışmaları gerektiğini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, TBMM'nin IX. Döneminde milletvekilliği görevinde bulunan Amasya Milletvekili Kemal Eren, bu dönemde Türkiye'nin gündeminde yer alan ve çözüm bekleyen konularla ilgili yeri geldiğinde söz alarak bilgi ve tecrübesi ile katkıda bulunmuş, yazılı ve sözlü önergeler vererek sorunların çözümüne yardımcı olmuş, kanun teklifleri sunmuş, İçişleri Komisyonunda etkin görev almış, oylamalara katılarak vekillik görevinin gereğini layığı ile yerine getirmiştir.

KAYNAKLAR

1- TBMM Tutanak Dergileri

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 4, 26. Birleşim, 5.I.1951.

TBMM, Tutanak Dergisi, C.6, 57. Birleşim, 28. III. 1951.

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 6, 58. Birleşim, 30.III. 1951.

TBMM, Tutanak Dergisi, C.22, 81. Birleşim, 13.5.1953.

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 22. 89. Birleşim, 2.V.1953.

TBMM, Tutanak Dergisi C. 24. 114. Birleşim. 22.VII.1953. (İçişleri Komisyonu Esas No. 1/196 Karar No. 85 6 .VII . 1953).

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 24, 114. Birleşim. 22.VII.1953. (İçişleri Komisyonu Esas No: 2/234 Karar No : 44 18 . VII . 1951).

TBMM, Tutanak Dergisi, C.7, 75. Birleşim ll.V. 1951. (T. B. M. M. İçişleri Komisyonu Esas No. 2/67 Karar No. 14 28 . XII. 1950).

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 26, 20. Birleşim, 22.VII.1953. (İçişleri Komisyonu Esas No. 1/642 Karar No. 88, 15. VII. 1953).

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 26, 22. Birleşim, 25.XII.1953. (İçişleri Komisyonu Esas No. 1/399 Karar No. 69 7.V. 1953).

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 28, 42. Birleşim. 12.2.1954. (İçişleri Komisyonu Esas No. 1/655 Karar No. 5, 5. XII. 1953).

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 25, 7. Birleşim, 20,XI.1953). (İçişleri Komisyonu Esas No. 2/234 Karar No. 44, 18 . VII . 1951).

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 28, 42. Birleşim. 12.2.1954). (İçişleri Komisyonu Esas No. 1/704 Karar No, 12, 5.1.1954).

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 28, 42. Birleşim. 12.2.1954). (İçişleri Komisyonu Esas No. 2/594 Karar No. 26, 30 . I . 1954).

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 26, 22. Birleşim, 25.XII. 1953. (İçişleri Komisyonu Esas No. 1/399 Karar No. 69, 7. V. 1953).

TBMM, Tutanak Dergisi, 20. Birleşim, 21.XII. 1953). (İçişleri Komisyonu Esas No. 1/642 Karar No. 88, 15. VII. 1953).

TBMM, Tutanak Dergisi, C.1, 1-23. Birleşim.

TBMM, Tutanak Dergisi, C.1, 18. Birleşim, 7. VII. 1950.

TBMM, Tutanak Dergisi, C.4, 28. Birleşim, 10.1.1951.

TBMM, Tutanak Dergisi, C.4, 30. Birleşim, 15. 1.1951.

TBMM, Tutanak Dergisi, C.4, 3. Birleşim, 26. 1.1951.

TBMM, Tutanak Dergisi, C.7, 75. Birleşim, 11. V.1951.

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 9, 105. Birleşim, 27. VII 1.1951.

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 10, 3. Birleşim, 1 Kasım-30 Kasım 1951.

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 13, 48. Birleşim, 1 Şubat-29 Şubat 1952.

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 13, 49. Birleşim, 1 Şubat-29 Şubat 1952.

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 16, 84. Birleşim, 2 Haziran-20 Haziran 1952.

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 16, 84. Birleşim, 1 Aralık-26 Aralık 1952.

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 19, 26. Birleşim, 5 Ocak-30 Aralık 1953.

TBMM, Tutanak Dergisi, C. 22, 80. Birleşim, 4 Mayıs-29 Mayıs 1953.

2- TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 28, 43. Birleşim, 15 Şubat 1954). (İçişleri Komisyonu Esas No. 1/611 Karar No. 77, 5.VII.1953).

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 28, 44. Birleşim, 17 Şubat 1954). (Dâhiliye Encümeni, Esas No. 2/278, 422,509, Karar No: 80, 5.VII.1953

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 55. Birleşim, 2. III. 1954). (Dâhiliye Encümeni, Esas No. 2/537, Karar No: 81, .VI.1953).

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 55. Birleşim, 2. III. 1954). (Dâhiliye Encümeni, Esas No. 1/742 Karar No. 33, 16. II.1954).

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 55. Birleşim, 2. III. 1954). (İçişleri Komisyonu, Esas No : 1/442 Karar No. 79, 5. VI . 1953).

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 56. Birleşim, 3. III. 1954). (İçişleri Komisyonu, 25. III. 1953 Esas No. 1/567 Karar No. 54).

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 56. Birleşim, 3. III. 1954). (Dahiliye Encümeni, Esas, No. 1/732 Karar No. 17, 12. 1. 1954).

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 56. Birleşim, 3. 3. 1954). (Dâhiliye Encümeni, Esas, No. 1/773 Karar No. 35, 19. II. 1954).

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 57. Birleşim, 4. 3. 1954). (İçişleri Komisyonu, Esas, No. 1/632 Karar No. 4, 3. XII. 1953).

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 57. Birleşim, 4. 3. 1954). (Dâhiliye Encümeni Esas, No. 1/760, 761, 2/592 Karar No. 31, 16 II.1954).

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 57. Birleşim, 4. 3. 1954). (Dâhiliye Encümeni Esas, No. 1/765 Karar No. 34, 19. II. 1954).

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 57. Birleşim, 4. 3. 1954). (Dâhiliye Encümeni, Esas No. 1/790 Karar No. 37, 2. III. 1954).

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 62. Birleşim, 9. 3. 1954. (Dâhiliye Encümeni Esas, No. 1/284 Karar No. 26, 27.11.1952).

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 63. Birleşim, 10. 3. 1954). (Dâhiliye Encümeni mazbatası, Dâhiliye Encümeni Esas No. 2/267 Karar No. 18, 12. 1. 1954).

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 63. Birleşim, 11. 3. 1954). (Dâhiliye Encümeni Esas No. 1/801 Karar No. 41, 9. III. 1954).

TBMM, Zabıt Ceridesi, C. 28, 42. Birleşim, 1 Şubat-28 Şubat 1954.

TBMM, Zabıt Ceridesi, C. 28, 42. Birleşim, 12 Şubat 1954.

TBMM, Zabıt Ceridesi, C. 28, 48. Birleşim, 1 Şubat-28 Şubat 1954.

TBMM, Zabıt Ceridesi, C. 28, 48. Birleşim, 23.2.1954.

TBMM, Zabıt Ceridesi, C. 28, 50. Birleşim, 1 Şubat-28 Şubat 1954.

3- Kitaplar

Çavdar, T. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995), Ankara, 1996, İmge Kitabevi.

Goloğlu, M. Üçüncü Meşrutiyet 1920, Ankara, 1970.

Karabekir, K. İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1969.

Karpat, Kemal.H. Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul, 2012, Timaş.

Öztürk, K. Türk Parlamento Tarihi, TBMM - IX. Dönem, (1950 - 1954) C. VII, 33.

Tunaya, T.Z. Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1995.

3- Elektronik Kaynaklar

https://ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/ (Erişim 07.01.2022)

A CITATION ANALYSIS OF ISLAMIC WORK ETHIC RESEARCH

Asst. Prof. BURAK ÖZDEMİR[1]
[1] Asst. Prof., Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Orcid ID: 0000-0002-2710-4112.

ABSTRACT

Islamic work ethic is an ethical concept that is founded on Islamic teachings and practices. In the Islamic work ethic, collaboration is emphasized at work, and consultation is viewed as a means of overcoming barriers and avoiding mistakes in order to satisfy one's requirements and achieve equilibrium in one's personal and social life. In recent years, the Islamic work ethic has received a great deal of attention in research. This study aims to present the research performance of documents, sources, authors, organizations and countries on Islamic work ethic by using citation analysis. For this purpose, the Scopus database was chosen, and it yielded a total of 144 Islamic work ethic articles published between 1988 and 2021. After importing the data from Scopus, Vosviewer, which is a bibliometric software was used. The findings gave a broad overview of the Islamic work ethic, identifying influential works and examining scholarly contact between them. The most referenced document, according to the results of the citation analysis of the articles on Islamic work ethic, is Darish A. Yousef's work from 2001, which has 232 citations. Personnel Review is the most cited source, with 284 citations and 91 total link strengths. With 5 articles, J. Mohammad, F. Quoquab and T. Islam are the most published authors on the subject. The most cited country is the United States, and University of the Punjab is the most published university among organizations. This study enables the acceleration of the basic reading process by using the results of the citation analysis against the numerical increase rate of the publications related to Islamic work ethic.

Keywords: Islamic work ethic, Citation, Scopus

1. INTRODUCTION

Islamic Work Ethic (IWE), like all other ethical systems, emphasizes both the good and the evil, as well as the right and the wrong (Mohammad & Quoquab, 2016). For Muslims, the Koran serves as a guide for all aspects of their lives, and hence the IWE is also founded on it. The IWE places great value on cooperation in the workplace and regards consultation as a way to overcome challenges and avoid mistakes (Rokhman & Hassan, 2012: 26). Numerous research make comparisons between IWE and Protestant Work Ethic (PWE) (Yousef, 2001; Uygur, 2009). The core of IWE is profoundly different from the PWE. While both emphasize work engagement and work as a divine calling, IWE encompasses dimensions not explicitly addressed in PWE. In particular, there is an emphasis on intent rather than outcome as a measure of morality in IWE. For example, monopoly, gambling, or dealing in alcohol can bring wealth,

but these are considered immoral endeavors according to IWE. Besides, IWE's philosophy is based on service to others and the community (Ali ve Al-Owaihan, 2008: 14).

There are review studies on IWE in the literature (Ali & Al-Owaihan, 2008; Rafiki & Wahab, 2014; Usman, Shahzad & Khan, 2015; Habib Rana & Shaukat, 2016; Özdemir & Özcan, 2022). However, we do understand that there has not yet been a study that does an bibliometric analysis of IWE in the literature examined. Based on this gap in the literature, this study will conduct a citation analysis of IWE research conducted between 1988 and 2021. In this direction, the VOSviewer program was used and the analysis type was limited to citation analysis. Also, the analysis unit was determined as documents, resources, authors, organizations and countries.

2. METHOD

This research includes a descriptive research design, which is one of the quantitative research methods. In descriptive research, it is aimed to make a data set more meaningful and ensure that the basic features of the data set can be easily understood by others (Christensen, Johnson and Turner, 2014).

2.1. Data Gathering

The research dataset was obtained from the Scopus database on 01.02.2022. Scopus was created by Elsevier to give a complete picture of research outputs from different fields as the academic research world becomes more demanding. (Low & Siegel, 2020: 693). Scopus is one of the world's most important databases, providing data for many bibliometric studies (Baas, Schotten, Plume, Cote & Karimi, 2019). In the research, the data set obtained from the Scopus database was processed into Excel and VOSviewer programs. Excel was used to do a descriptive statistical analysis on the data. Citation analysis of the publications was also made using the VOSviewer program.

2.2. Descriptive Analysis

A total of 144 publications (135 articles and 9 reviews) by 356 authors affiliated with 282 institutions in 28 countries, which were published in 103 journals and referred to 2404 references, consists of this study's sample. Figure 1 shows the distribution of publications on IWE over the years.

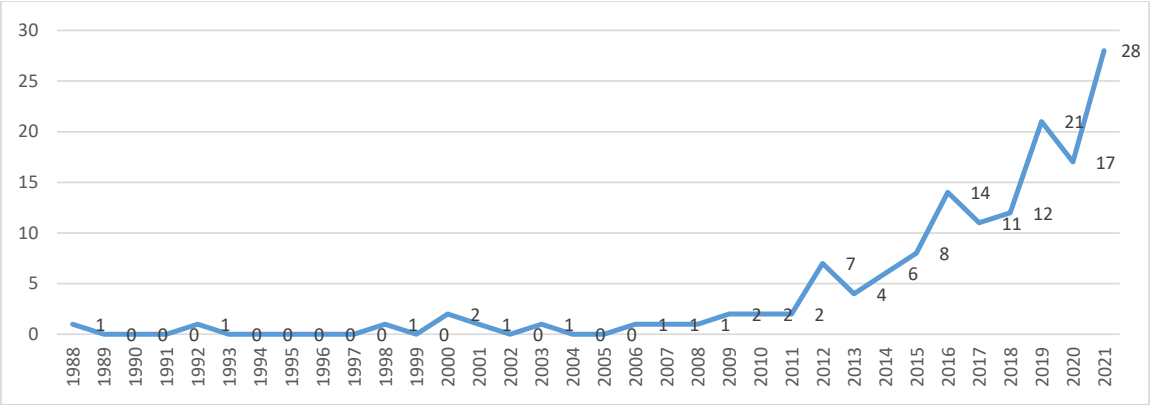

Figure 1. Number of articles by year

Figure 1 shows that the first publication on IWE was in 1988. Up to the beginning of the 2000s, there were just three research published on IWE. This number climbed slowly until 2010, at which point the number of studies on IWE began to grow. Table 1 presents the most frequently referenced publications, authors, and journals on IWE.

Table 1. Top Cited Articles, Authors, Journals on IWE

Cited Document	F[1]	Cited Author	F[1]	Cited Journal	F[1]
Yousef, D. A. (2001) Islamic work ethic: A moderator between organizational commitment and job satisfaction in a cross-cultural context	232	Ali, A. (4*)	564	Personnel Review	284
Ali, A. (2008) Islamic work ethic: A critical review	175	Yousef D. A. (3*)	443	Cross Cultural Management: An International Journal	269
Ali, A. (1988) Scaling an Islamic work ethic	173	Raja, U. (4*)	206	Journal of Business Ethics	221
Yousef, D. A. (2000b) Organizational commitment as a mediator of the relationsip between Islamic work ethic and attitudes toward organizational change	148	Javed, B. (3*)	91	Journal of Social Psychology	173
Ali, A. (1992) The Islamic work ethic in Arabia	147	Rawwas, M. Y. (3*)	91	Human Relations	148
Khan, K. (2015) Organizational justice and job outcomes: Moderating role of Islamic work ethic	103	Mohammad, J. (5*)	80	Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied	147
Whiteoak, J. W. (2006) Impact of gender and generational differences in work values and attitudes in an Arab culture	96	Quoquab, F. (5*)	80	International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance & Management	133
Khalid, M. (2018) When and how abusive supervision leads to knowledge hiding behaviors: An Islamic work ethics perspective	85	Abu-saad, I. (3*)	64	Thunderbird International Business Review	96
Abuznaid, S. A. (2009) Business ethics in Islam: The glaring gap in practice	73	Islam, T. (5*)	49	Leadership and Organization Development Journal	85

[1]Frequency; *number of studies by the author

According to Table 1, "Islamic work ethic: A moderator between organizational commitment and job satisfaction in a cross-cultural context" by Yousef (2001) is the most cited work on IWE. Although the work titled "Scaling an Islamic work ethic" by A. Ali is the first work written on IWE in the literature, the number of citations to Yousef's work exceeds this. In

case, A. Ali was the most cited author. Finally, Personnel Review is the most frequently cited journal on IWE.

2.3. Citation Analysis

Citation analysis is part of bibliometric analysis. In this approach, the relationship between two objects is measured by the reference from one object to the other. In other words, direct citation is the evaluation of citations given by a new study to a previous study (Small, 1973). It provides information about how much a publication affects the next one and the frequency of its citations (Zan, 2019). This section of the research discusses the findings from the direct citation analysis.

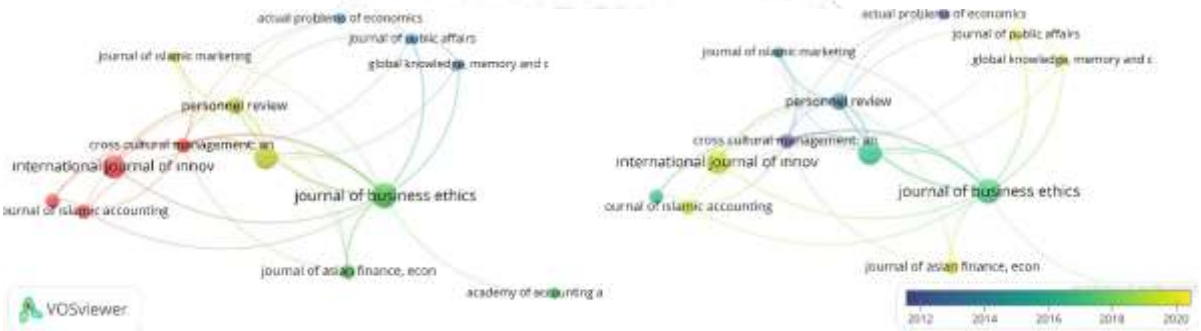

Figure 2. Citation map sources, 1988-2021

The thresholds of "minimum number of documents of a source is 2" and "minimum number of citations of a source is 5" were taken into account. There were 13 publications meeting this threshold. *International Journal of Innovation, Creativity and Change* and *Journal of Business Ethics* are sources that include more studies on IWE. In addition, *Journal of Public Affairs, Journal of Asian Finance, Economics and Business*, and *Global Knowledge Memory, and Communication* journals are the most up-to-date resources.

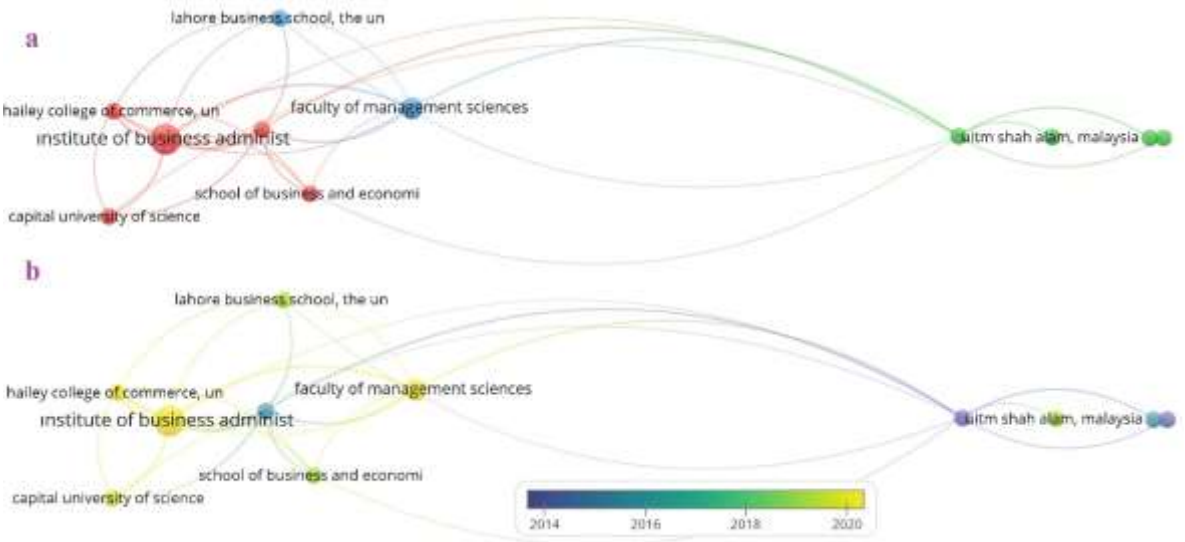

Figure 3. Citation map organizations, 1988-2021

The thresholds of "minimum number of documents of an organization is 2" and "minimum number of citations of an organization is 5" were taken into account. There were 11 publications meeting this threshold. According to the figure, organizations are gathered in three different clusters. Organizations in the red and blue clusters operate in Pakistan. Besides, most of the work has been done within the University of Punjab (Pakistan). Universities in the green cluster are originated from Malaysia and the United Arab Emirates. In addition, Hailey College of Commerce and Institute of Business Administration at the University of Punjab have carried out the most up-to-date studies on the subject.

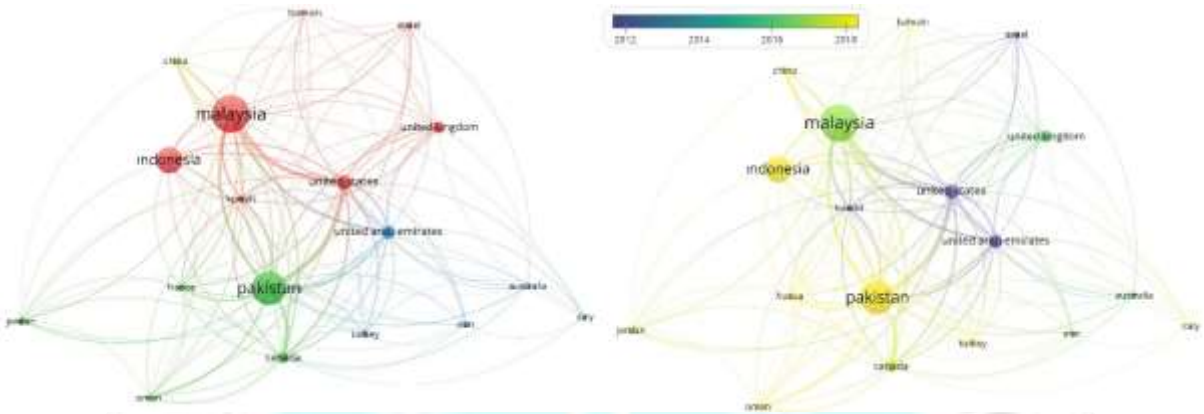

Figure 4. Citation map countries, 1988-2021

The thresholds of "minimum number of documents of an organization is 2" and "minimum number of citations of an organization is 5" were taken into account. There were 18 publications meeting this threshold. The countries are classified into four categories in the figure. Malaysia and Pakistan are the main countries producing information on IWE. Especially, Pakistan has connections between the remaining 17 countries. Oman, Italy, Turkey, Indonesia, Pakistan and China are the countries where current studies take place.

3. CONCLUSION

Although the first IWE study was conducted in 1988, it was determined that the authors have been interested in IWE research since last decade. When the concept was first introduced in the United States in 1988 through Ali's work, it took approximately 20 years for it to spread to the other countries. Mapping techniques aid in the interpretation of this case. When the findings are interpreted, it is clear that there is a high correlation between countries with a large Muslim population and countries of Western origin in terms of citations. Relationships between Pakistan, France, and Canada, or between Malaysia (or Indonesia), the United States, and the United Kingdom are examples of this. Following the concept's adoption in countries such as Pakistan or Malaysia, it was observed that universities in these countries gradually began to cite to one another. Thus, the concept of IWE has attracted the interest of academics in Muslim countries, and they have started to study it as well. Finally, considering Max Weber's emphasis on the impact of PWE on economic welfare, the discovery and research of IWE by these researchers in Muslim countries will help people who follow Islam understand and appreciate their own work ethic.

This research is the first attempt to map the IWE literature in a systematic way. However, the citation analysis carried out has limitations in many respects. For instance, only direct citation analysis was applied in this study, and only one database (Scopus) was used. As a result, co-citation and bibliometric coupling analyses should also be conducted to explain the field's intellectual structure. In future analyzes, along with the interpretation of clusters, it will be possible to classify research topics related to IWE.

REFERENCES

Ali, A. (1988). Scaling an Islamic work ethic. *The Journal of Social Psychology, 128*(5), 575-583.

Ali, A., & Al-Owaiah, A. (2008). Islamic work ethic: A critical review. *Cross Cultural Management: An International Journal, 15*(1), 5-19.

Baas, J., Schotten, M., Plume, A., Cote, G., & Karimi, R. (2020). Scopus as a curated, high-quality bibliometric data source for academic research in quantitative science studies. *Quantitative Science Studies, 1*(1), 377-386.

Christensen, L. B., Johnson, R. B., & Turner, L. A. (2014). *Research Methods, Design, and Analysis*. New Jersey: Pearson.

Habib Rana, M., & Shaukat Malik, M. (2016). Human resource management from an Islamic perspective: A contemporary literature review. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 9*(1), 109-124.

Mohammad, J., & Quoquab, F. (2016). Furthering the thought on Islamic work ethic: How does it differ? *Journal of Islamic Marketing, 7*(3), 355-375.

Low, M. P., & Siegel, D. (2020). A bibliometric analysis of employee centred corporate social responsibility research in the 2000s. *Social Responsibilty Journal, 16*(5), 691-717.

Özdemir, B., & Özcan, H. M. (2022). Islamic work ethic: A content-analysis based literature review. In Ebtihaj Al-Aali (Ed.), *Religion and its impact on organizational behavior* (pp. 42-64). IGI Global.

Rafiki, A., & Wahab, K. A. (2014). Islamic values and principles in the organization: A review of literature. *Asian Social Science, 10*(9), 1-7.

Rokhman, W., & Hassan, A. (2012). The effect of Islamic work ethic on organisational justice. *African Journal of Business Ethics, 6*(1), 25-29.

Small, H. (1973). Co-Citation in the scientific literature: A new measure of the relationship between two documents. *Journal of the American Society for Information Science, 24*, 265-269.

Usman, M., Shahzad, K. & Khan, K. (2015). Islamic work ethics (IWE): A review of literature and directions for future research. *Journal of Islamic Business and Management, 5*(2), 135-162.

Uygur, S. (2009). The Islamic work ethic and the emergence of Turkish SME owner-managers. *Journal of Business Ethics, 88*, 211-225.

Yousef, D. A. (2001). Islamic work ethic - A moderator between organizational commitment and job satisfaction in a cross-cultural context. *Personnel Review, 30*(2), 152-169.

Zan, B. U. (2019). Evolutıon of research subjects based on direct citation, cocitation and bibliographical coupling approaches. *Social Sciences Researches Journal, 14*(2), 501-516.

EGE 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
MUĞLA
12 - 13 ŞUBAT 2022

THE LAST 25 YEARS OF WORK-LIFE BALANCE: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

Dr. Öğr. Üyesi, MERVE GERÇEK [1]

[1] Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, - https://orcid.org/0000-0002-7076-8192

ABSTRACT

Employees who make significant efforts to balance work and personal life value the concept of work-life balance in today's world. Greenhaus, Collins, and Shaw1 defined work-life balance as "the extent to which an individual is engaged in-and equally satisfied with-his or her work role and family role". Work and private life domains are often considered separately in studies on the subject of work-life balance[2]. Individuals experience diverse outcomes as work and private life boundaries grow more permeable as digitalization advances[3].The goal of this study is to examine publications that focus on the topic of work-life balance, which is crucial for employees in all sectors. This study aims to examine scientific articles on work-life balance using bibliometric analysis methods. In the study, articles on work-life balance in the Web of Science database were examined in terms of publication year, author, research area, country of publication, keywords, and references. As a result of the analysis, it has been determined that research on work-life balance has increased in recent years, especially in the fields of business economics, psychology, and educational research. It has been seen that the countries with the most studies are the United States of America, England, Australia, and Germany. The most frequently used words were "job satisfaction," "gender," "woman," and "burnout," in that order. In addition to this, the study's findings include a co-authorship analysis, a list of the most cited articles, and a citation analysis. As a consequence of the analyses, it was discovered that work-life balance studies have increased over time and that it is a topic of significant interest.

Keywords: Work-life Balance, Bibliometric Analysis, Citation Analysis.

1. INTRODUCTION

From the beginning of time, the relationship between work and life, which is an important aspect of working life, has been a subject of study that has accompanied the phenomena of work. Today, the intensification of working circumstances to the point where individuals must compromise their personal lives plays a significant part in increasing interest in work-life balance. The growth of communication technologies has resulted in people being exposed to conversation 24 hours a day, seven days a week, blurring the lines between work and life. Non-work life refers to the area that consists of family, social and personal life elements outside of work. There may be situations of "integration" in which the roles of individuals in different fields are intertwined with "partition", in which the roles they undertake in different fields are separated from each other by various borders.

Ashforth et al.[4] also referred to the elements of “flexibility” and “permeability” regarding role boundaries. Depending on the role demands of a field, boundaries can be temporally or psychologically flexible. Flexibility can be mentioned when an individual with a certain level of autonomy over working hours allocates to work and family. Similarly, from a

psychological point of view, feelings and thoughts can easily be moved from one area to another.

Individual perspectives of work-life balance shift throughout time. If the job is given more weight, it may not be regarded as an imbalance for the individual if it takes precedence over personal life. On the other hand, when his job conditions become an impediment to his private life, a guy who prioritizes his private life might become a source of strain and stress. The importance of work-life balance for businesses stems from the fact that a highly motivated, productive, and less stressed workforce benefits the company. Increased productivity, lower employee turnover, developing an employer brand, making employees feel more valuable, recruiting more prospects, and retaining valuable personnel are some of the benefits[5].

In this study, it is aimed to examine the publications related to work-life balance in the Web of Science database and to analyze the situation of this concept in the literature by bibliometric methods. For this purpose, the questions to be answered are:

- What is the distribution of publications on work-life balance by years?
- What is the distribution of journals and research areas in which publications on work-life balance are published?
- What are the geographic regions where publications on work-life balance are published? What are the keywords and their frequency in publications on work-life balance?
- Which authors and publications are most cited in the work-life balance related publications, and what are the links between them?

2. METHOD

2.1. Database

The data for this study were retrieved from Clarivate Web of Science on December 5th, 2021. As it is the most widely regarded and commonly used database for analyzing scientific publications, Web of Science, which is accepted from the largest databases, has been selected for data collection[6]. Web of Science is a database for bibliometric analysis that is widely utilized. “work-life balance” was used as a search criteria in title or abstract.

2.2. Data Analysis

Bibliometrics is a discipline of research that uses mathematical and statistical techniques to investigate publication trends in information distribution, as well as a collection of tools that academics can use to examine published data[7]. In the initial step of the research, the publication selection criteria were established. The papers to be examined have been identified as conceptual or research pieces that aim to study the concept of collective or group resilience. The Clarivate Analytics Web of Science (WoS) database was chosen as the database for this research. To retrieve the data, the database was accessed and inspected using the researchers' institutional ID. Only scientific articles were chosen. The publications discovered through the search were confirmed to be genuine.

During the analysis phase, the data was reviewed in the context of the stated criteria using the WoS database and the WoSViewer application. The findings are presented using tables and graphs.

There were a total of 1389 publications discovered that were related to work-life balance. However, most of them were deleted since they were not articles. 986 articles from the Web of Science Core Collection were taken into consideration. The following topics were

analyzed using a text file in VOSviewer[8]: publication output and growth trend, authors and their collaboration, journals publishing on work-life balance.

3. RESULTS

3.1. Publications per year

According to the findings, there has been a rise in the number of studies on work-life balance studies throughout time. Table 1 shows that the year 2021 had the largest number of publications on work-life balance with 140 publications. When looking at the distribution of papers by year, it can be seen that since 2006, the number of studies on work-life balance has increased. The interest in work-life balance issues has expanded dramatically in recent years, particularly in the last two years.

Table 1. Publication Years

Publication Years	Record Count	%
2021	140	14.097
2020	134	13.590
2016	82	8.316
2019	79	8.012
2017	72	7.302
2018	63	6.389
2015	56	5.680
2011	54	5.477
2014	52	5.274
2012	49	4.970
2013	41	4.158
2009	35	3.550
2010	31	3.144
2007	25	2.535
2005	21	2.130
2008	19	1.927
2006	18	1.826
2002	5	0.507
2004	3	0.304
2001	2	0.203
2003	2	0.203
1998	1	0.101
1999	1	0.101
2000	1	0.101
Total	986	100

3.2. Research Areas

Table 2 displays the research areas in which work-life balance publications were published. The data suggest that business economics is the most relevant research area in the field of work-life balance. Psychology and sociology follows business economics.

Table 2. Top 10 Research Areas

Research Areas	Record Count	%
Business Economics	416	42.191
Psychology	126	12.779
Sociology	73	7.404
Public Environmental Occupational Health	70	7.099
Education Educational Research	69	6.998
Social Sciences Other Topics	67	6.795
Women Studies	54	5.477
Environmental Sciences Ecology	29	2.941
Government Law	29	2.941

3.3. Record Count According to Journals

As a result of the analysis conducted by the Web of Science, the journals that publish the most frequent studies on work-life balance are "International Journal of Human Resource Management"); "Work Life Balance" and "Gender, Work and Organization" (Table 3).

Table 3. Record Count According to Journals

Publication Titles/Journals	Record Count	%
International Journal of Human Resource Management	25	2.535
Work life Balance	22	2.231
Gender Work and Organizatıon	18	1.826
International Journal of Environmental Research and Public Health	16	1.623
Personnel Review	13	1.318
Pacific Business Review International	12	1.217
Communıty Work Family	11	1.116
Journal of Athletic Training	10	1.014

3.4. Countries/Regions

As a result of the analysis made by Web of Science, it was determined that the countries with the most frequent studies on team resilience were the USA, England, Australia, and India (Table 4).

Table 4. Countries/Regions

Countries/Regions	Record Count	%
USA	211	21.400
England	156	15.822
Australia	80	8.114
India	69	6.998
Spain	60	6.085
Germany	57	5.781
Canada	45	4.564
Malaysia	38	3.854
China	30	3.043

3.5. Co-occurance of keywords

The authors of the research papers in our sample classified their investigations using 1893 distinct keywords. Minimum number of occurances of a keyword was taken as “2”. The most frequently used keywords were mainly “work-life balance”, “gender”, “job satisfaction”, and “quality of life” (Table 5). . Considering that most of the studies on team resilience are conducted in the field of psychology and social sciences, it is meaningful that the keywords are related to this field (Figure 1).

Table 5. Co-occurance of Keywords

Keyword	Occurrences
work-life balance	463
gender	54
job satisfaction	46
work life balance	35
quality of life	24
women	22
burnout	20
flexibility	18
life balance	17
stress	17
qualitative research	15
work	15
work-family conflict	15
covıd-19	14
gender equality	14
well-being	14
australia	13
family	13

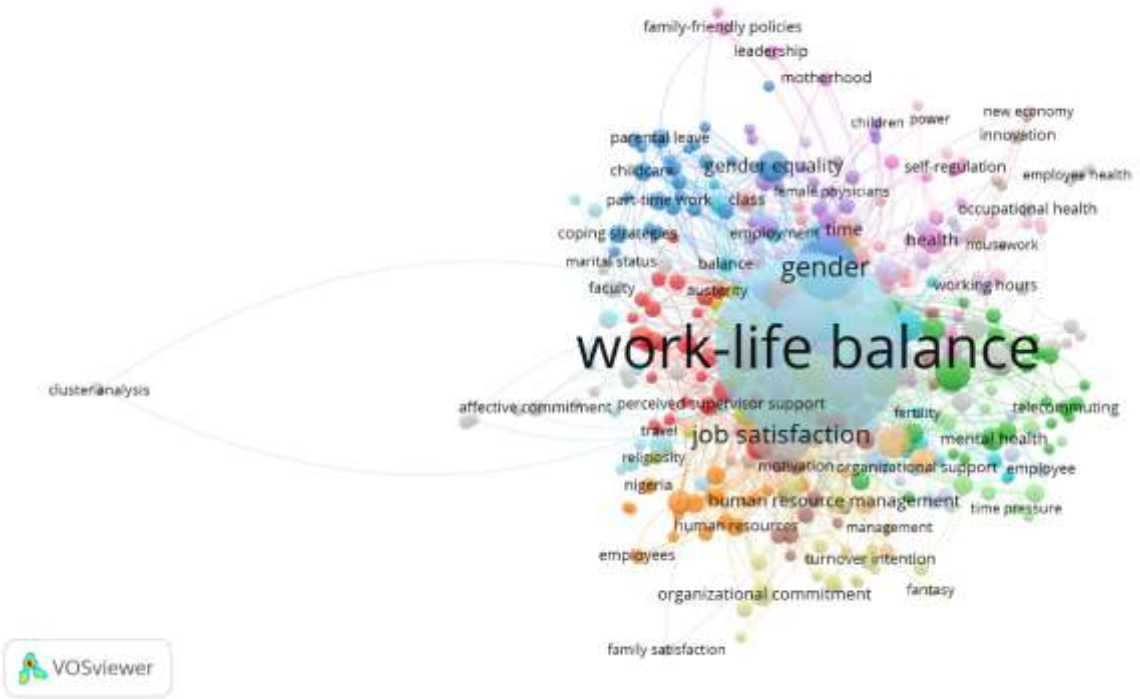

Figure 1. Co-occurance of keywords

3.6. Citing and Co-Citation Analysis

As seen on Table 6, the first two most cited studies in the field of work-life balance are in the field of business economics, with the publications of Shanafelt, satele and Sloan. Tait D. Shanafelt is Professor of Medicine in Stanford University. Daniel Satele is Principal Statistical Programmer at Mayo Clinic.

Table 6. Most Cited Authors with Over 340 Citations

Author	Citations
Shanafelt, Tait D.	1428
Satele, Daniel	1291
Sloan, Jeff	1291
West, Colin P.	1244
Dyrbye, Lotte N.	1191
Hasan, Omar	1191
Sinsky, Christine	1191
Beauregard, T. Alexandra	369
Haar, Jarrod M.	345

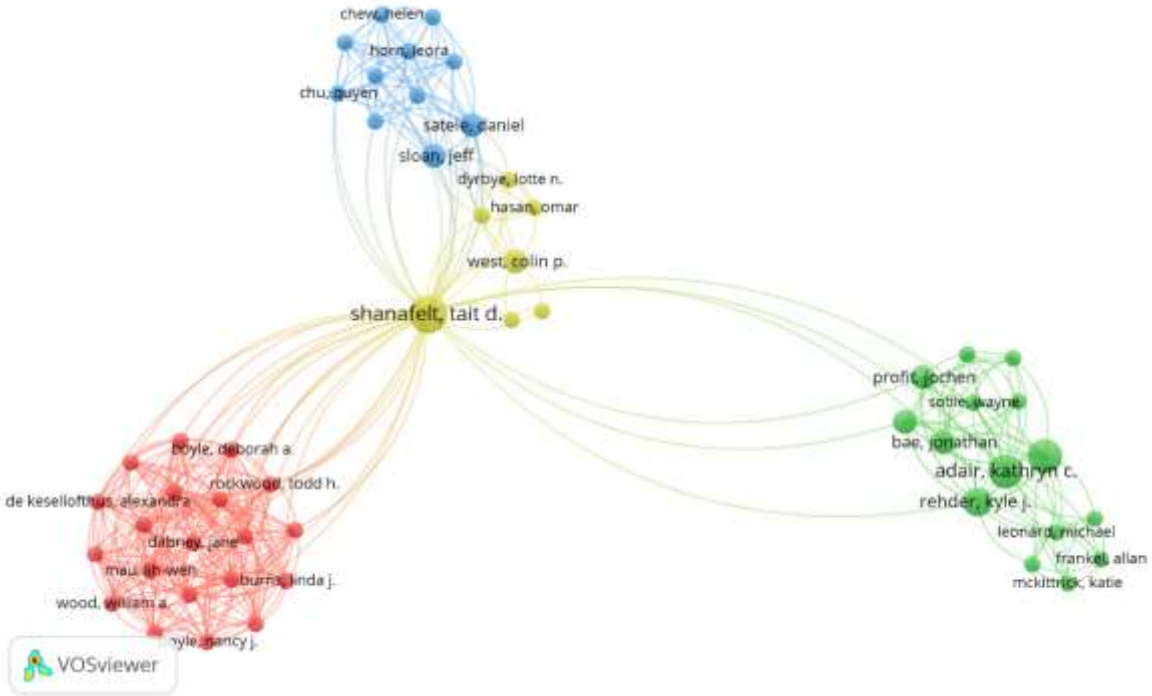

Figure 2. Co-Authorship

The co-authorship analysis resulted in three primary clusters, as shown in Figure 2. Authors collaborate in clusters of red, green, yellow, and blue. It can be claimed that authors who frequently collaborate do not work in a disorganized manner.

In order to analyse the most cited publications, minimum number of citations of a cited reference was taken 10 in VOSviewer. Of the 30794 cited references, 326 met the threshold (Table 7). The most cited publications were “The relation between work–family balance and

quality of life" by Greenhaus (2003) and "Work/family border theory: A new theory of work/family balance" by Clark (2000).

Table 7. Most Cited Publications

Cited reference	Author	Citations
"The relation between work–family balance and quality of life"	Greenhaus, 2003	130
"Work/family border theory: A new theory of work/family balance"	Clark, 2000	122
"Sources of Conflict Between Work and Family Roles"	Greenhaus and Beutell, 1985	119
"When work and family are allies: A theory of work-family enrichment"	Greenhaus and Powell, 2006	78
"Family-supportive work environments: The role of organizational perceptions"	Allen, 2001	74
"Making the link between work-life balance practices and organizational performance"	Beauregard, 2009	70
"Handbook of occupational health psychology"	Frone et al., 2003	67
"Work and family research in IO/OB: Content analysis and review of the literature (1980–2002)"	Elby et al., 2005	66
"Perspectives on the study of work-life balance"	Guest, 2002	64

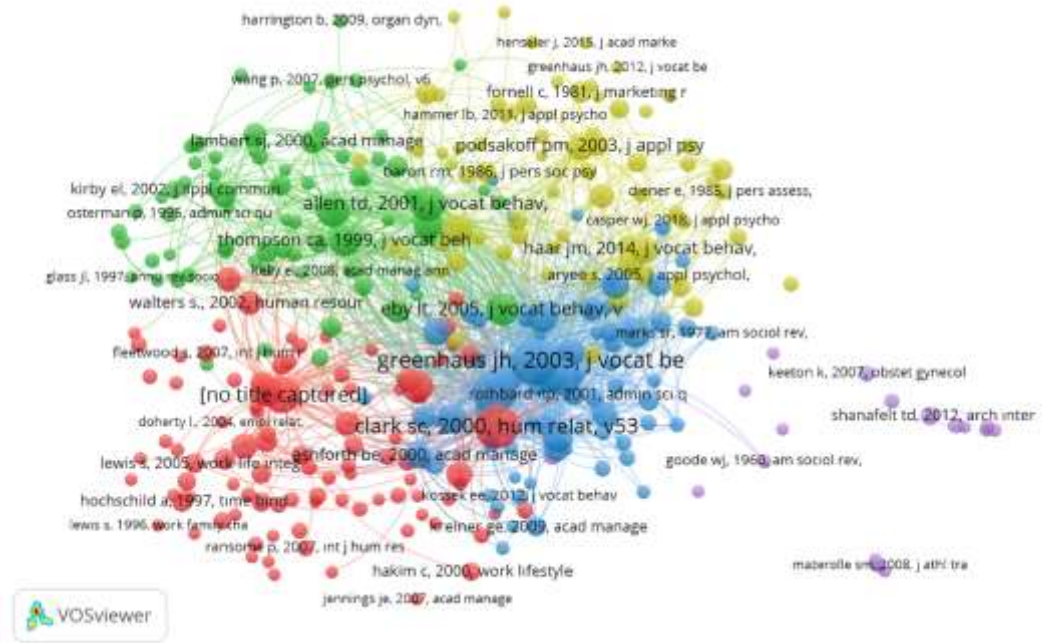

Figure 3. Co-citation Analysis in Terms of References

As seen in the Figure 3, if there is a line between the names of two authors, it is stated that these two authors are working together. The thicker this line, the more the two authors worked together. Colors indicate the authors who worked together the most.

4. CONCLUSION AND DISCUSSION

The purpose of this study is to investigate publications on work-life balance using bibliometric methodologies. The goal was to search the Web of Science database for studies on work-life balance and evaluate the publications by year, author, research area, geographical region, keywords, and references. The findings showed that work-life balance issues in business economics, psychology and sociology are becoming increasingly significant.

According to the data collected, the most studied work-life balance years are 2020 and 2021. Since 1998, there has been a notable increase in the number of studies conducted in this area. The research was largely published in the journals "International Journal of Human Resource Management," "Work Life Balance," and "Gender, Work, and Organization," according to the findings. The journals are in topics such as human resources management, business, psychology, and health, according to a broad examination of the journals. The majority of the publications belong to the United States, England, and Australia. The first three countries on the list are all developed nations. It may be argued that more research has been done since there are countries where multinational corporations practice work-life balance. India and Malaysia, on the other hand, have a significant number of publications on the list. This is a topic that can be examined in depth.

The most commonly used keyword in the studies has been revealed to be "work-life balance." "Gender" is the second most frequently used word. This demonstrates that work-life balance is frequently connected with gender. It even raises questions about whether the issue is treated as a women's issue. The term "woman" is also often used. It is advised to perform additional investigation. Other phrases used frequently include "job satisfaction," "quality of life," "burnout," and "flexibility." These words may have been mentioned in conjunction with work-life balance in research based on assumptions about the favorable impacts of work-life balance practices on job satisfaction and employee behavior. In a similiar work of Rahmi and Katari[9], conducted with the Scopus database, states that the research area in work-life balance consists of flexible work arrangements, gender differences, work–life interface and its related concepts.

The most cited authors and articles were discovered through co-citation analyses. According to the data collected, the authors who collaborate operate in groups with close ties. Greenhaus, Clark, and Allen's research, which is well-known in the field of work-life balance, is the most cited in the studies.When we look at the research findings as a whole, we can see that interest in work-life balance studies is growing, and there is a lot of work being done in the fields of business and psychology.

The increase in the last two years is assumed to be attributable to the blurring of work-life boundaries, particularly due to the COVID-19 epidemic. Although the research method is insufficient to make future predictions, it can be concluded that the topic of work-life balance has promise in the future as a consequence of the analyses conducted. As Franco et al.[10] analyze the progressive growth of the concept of work-life balance across time, they conclude that the subject has not been exhausted and additional studies are required to continue the research.

There are a few drawbacks to this study that must be addressed. To begin with, no bibliometric study is completely comprehensive because bibliometric analysis only uses one database to accomplish the study's purpose. Second, due to the high number of documents retrieved, no manual verification could be performed, which leaves the risk of false positives and negatives. Research can be undertaken to determine why work-life balance studies are more intense in some countries. Furthermore, bibliometric research in which the concept of work-life balance is explored alongside gender, job satisfaction, and other related concepts can be attempted. Databases and analysis software of various types can be employed.

REFERENCES

[1] Guest, D. E. (2002). Perspectives on the study of work-life balance. Social Science Information, 41(2), 255-279.

[2] Greenhaus, J. H., Collins, K. M., and Shaw, J. D. (2003). The relation between work–family balance and quality of life. Journal of Vocational Behavior, 63(3), 510-531.

[3] Gigauri, I. (2020). Effects of Covid-19 on Human Resource Management from the Perspective of Digitalization and Work-life-balance. International Journal of Innovative Technologies in Economy, 4(31), 1-10.

[4] Ashforth, B. E., Kreiner, G. E., and Fugate, M. (2000). All in a day's work: Boundaries and micro role transitions. Academy of Management Review, 25(3), 472-491.

[5] Byrne, U. (2005). Work-life balance: Why are we talking about it at all?. Business Information Review, 22(1), 53-59.

[6] Mongeon, P., & Paul-Hus, A. (2016). The journal coverage of Web of Science and Scopus: a comparative analysis. Scientometrics, 106(1), 213-228.

[7] Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. Journal of Documentation, 25(4), 348-349.

[8] Van Eck, N., and Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. Scientometrics, 84(2), 523-538.

[9] Rashmi, K., and Kataria, A. (2021). Work–life balance: a systematic literature review and bibliometric analysis. International Journal of Sociology and Social Policy. ahead-of-print.

[10] Franco, L. S., Picinin, C. T., Pilatti, L. A., Franco, A. C., Moreira, S. M., Kovaleski, F., and Girardi, G. C. (2020). Work-life balance of engineering professionals: A bibliometric analysis. International Journal of Advanced Engineering Research and Science (IJAERS), 7(12), 80-86.

MODERN ZAMANLARDA SOSYAL BILIMLER VE BEŞERI BILIMLER IÇIN GEREKSINIMLER VE BUNLARIN UYGULANMASI

Z.Khalilov, 23 Bakü , QANİRA PİQRULİYEVA[1]
A.Zeynallı sokakı 68, VEFA QULİYEVA[2]

ÖZET

İnsan toplumunun 21. yüzyılda sunmak zorunda olduğu birçok yenilik ve altüst oluş arasında, sosyal ve insani bilimlerin birçok alanında açıklanmayı, araştırılmayı ve acilen uygulanmayı bekleyen ilginç işaretlerle hayatımıza girmiş ve girmeye devam etmektedir. Bu taleplerin temelinde, yukarıda bahsedilen bilim dallarının son 200 yıldır süregelen ve ısrarla devam eden eksiklikleri yatmaktadır. Sosyal bilimlerin önemli eksiklikleri arasında - sosyoloji, tarih, psikoloji ve daha birçok isimsiz alan - problemlerin bilimsel sonuçları, insanların ve milletlerin hayatındaki önemli değişikliklerin her zaman en az 20, en fazla 50-100 yıl gerisindedir. Son on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda, insanların hem zihinlerinde, hem de yaşam tarzlarında çok köklü değişiklikler meydana gelmiş ve buna bağlı olarak, ilgili bilim dalları, yetersiz koşullar nedeniyle zaman zaman gelişmede veya sürekli sessizlikte geri kalmıştır. Gerçeklere dayalı gerçekler yerine çeşitli olasılık teorilerinin oluşturulması ve dolayısıyla tarihi gerçeklerin insanlar, özellikle de genç nesil tarafından yanlış anlaşılması; Sonuç olarak, toplumların gelişiminde bazen hataların bazen de trajediye yol açtığı acı bir gerçeğe tanık oluyoruz.

Başka bir örnek sosyolojidir. Sosyolojik araştırmalar insanların ve toplumların doğrudan tanınmasını içerse de günümüzde yeni sosyal ağlar bu bilime doğrudan hizmet eden bir veri tabanından oluşmaktadır. Burada da kişisel bilgilerimizin sosyologlar tarafından ne ölçüde incelendiği ve kullanıldığı gibi sorular, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde nadiren kullanılmaktadır. Ancak bu tür sosyal ağların doğru ve düzenli, günlük araştırmaları ile insanların büyük ve günlük sorunları hakkında bilgi edinebilir ve zamanında çözebiliriz.Bunun kaçınılmaz olduğuna inanıyoruz. “Her yenilik unutulmuş bir antik çağdır.” Bu ifade bugünle çok alakalı aslında, öyle görünüyor ki insanlık defalarca bu tür “deprem” değişimlerinden geçmiştir. Sadece bu alanda ciddi araştırma eksikliğimiz acı sonuçlara yol açıyor. Ama çok geç değil. Bize göre, yeni medya ve insanlığın keşfettiği teknolojinin olası kaynakları, bu depremleri nispeten “acısız” gerçekleştirmemize yardımcı olabilir.

Anahtar kelimeler: yeni gereksinimler ve sosyal bilimler, sosyolojik araştırma, bilgi kaynakları

Giriş. İnsan toplumunun 21. yüzyılda sunmak zorunda olduğu birçok yenilik ve altüst oluş arasında, sosyal ve insani bilimlerin birçok alanında açıklanmayı, araştırılmayı ve acilen uygulanmayı bekleyen ilginç işaretlerle hayatımıza girmiş ve girmeye devam etmektedir. Bu taleplerin temelinde, yukarıda bahsedilen-sosyal bilimler ve beşeri bilim alanlarının son 200

[1] *Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi Arkeoloji ve Etnografya Bölümü, ,* ***0000-0002-2049-7902***
[2] *Icheri Sheher Eyaleti Tarihi-Mimari Rezerv İdaresi, Bakü Şehri, Sabail Bölgesi, Icherişeher, A. Zeynallı Caddesi, 20/85, ,* ***0000-0002-2744-5662***

yıldır süregelen eksiklikleri yatmaktadır. Sosyal bilimlerin önemli eksiklikleri arasında - sosyoloji, tarih, psikoloji ve daha birçok isimini almadığımız ilmler - problemlerin bilimsel sonuçları, insanların ve milletlerin hayatındaki önemli değişikliklerin her zaman en az 20, en fazla 50-100 yıl gerisindedir. Sebepler arasında bilimin en önemli alanlarının doğrudan devlet ideolojisine hizmetle ilgili olduğunu vurgulamak gerekir. Böylece son XIX-XX yüzyıllar arasında insanların yaşam tarzlarında olduğu kadar zihinlerinde de çok keskin değişimler bu tür ilmi sahalarda öyrenilmemişdir. XXI yüzyılın ilk çeyreyinde, yani yaşadığımız son yıllarda bunun izahını bu tür anlıyoruk:

- ilgili bilim alanlarının gelişiminde zaman zaman gecikme veya sürekli sessizlik, yaratılan yetersiz koşullar için "uzun bir bekleyiş"e geçiş ve ardından gerçeklere dayalı gerçekler yerine çeşitli olasılık teorilerinin oluşturulması;

- Neticede zaman keçdikce insanlar, özellikle de genç nesil, tarihi gerçekleri anlamıyor;

-Sonuç olarak, bazen trajediye yol açan hataların tekrarına yol açan toplumların gelişiminin acı gerçekliğini izliyoruz.

Böylece bilim dallarında bugün gösterilen, özellikle tarih biliminin tüm dallarında insanlara uygulanmaya başlanan yeni sistemin gereklerine göre ilerici adımlar atılmaya devam etmektedir. Bu gecikmenin işaretleri arasında şunlar yer almaktadır:

1. İnsanoğlu bugün bildiğimiz, bilmediğimiz yeni ve çok hızlı bir sisteme doğru ilerliyor. Biz sosyal bilimlerle uğraşan aydınların önemli görevlerinden biri de yeni sistemin özünü anlamak, ona hazırlıklı bir nesil yetiştirmektir.Günümüzde bilimin gelişmesinde çok geç olsa da, sosyolojik tarih, politik ekonomi tarihi, kültürel tarihin gelecekteki yönleri, yeni tip sosyo-ekonomik oluşumun özellikleri, insanlık tarihinin gelecekteki beklentileri, modern tarihte insan faktörü ve insanlık, ve b. bu tür problemlerle başa çıkabilecek yeni konuları öğreterek, genç nesli, çok sayıda tekrarlayan uzmanlık ile doğru yöne yönlendirerek, aslında onları karıştıran bilim alanlarından kurtarabiliriz.

2. Sosyal bilimlerde okuyanlar yüzlerce makale ve kitap okumaya değil, daha spesifik ve gerçekçi olmaya yönlendirilmelidir. Böylece günümüzde aynı bilimsel hükümler farklı bilim dallarında tekrarlanmakta ve gençler bu düşüncelerin pratikte uygulanmasını görmemekte, yaşam koşullarını iyileştirmeye çalışmışlar ve bir süre sonra "homo sapiens sapiens" düzeyine ulaşmışlardır ve sosyal bilimler, yukarıda belirtildiği gibi, toplumların gelişim çizgisinin ve hızının her zaman gerisinde kalmıştır.

3. Son 2500-2700 yıllarında dünya finans, para ve para işlerinde yaşanan önemli değişikliklerin aslında dünyanın ekonomik ve sosyal durumunun "embriyoları" olduğunu anlamayan bazı tarihçiler, arkeologlar, etnologlar, antropologlar, psikologlar, sosyologlar ve diğer uzmanlar, çalışmalarında bu faktöre hala dikkat etmiyorlar. İnsani gelişme tarihinde üçüncü kez yapılan ıktısadı buhranlara çalışmalarında bu faktöre hala dikkat etmiyorlar. Her defasında bu tür köklü değişimlerin arifesinde ve süreç içerisinde insanlık tarihinde eşi benzeri görülmemiş ve beklenmedik olaylar yaşanmaktadır [1, c.14; 2, pp.47-55, 135-138; 4].

Bu süreçlerin sonucunda kültürler yaratılır ve yok edilir;göç, halkların asimilasyonu ve diğer insanların tam olarak anlayamadığı süreçler, dünya üzerindeki devletlerin sınırlarının değişmesine, milletlerin tarih sahnesinden kaybolmasına ve bazen de farklı isimler altında yeniden ortaya çıkmamasına neden olmaktadır. Tüm bu zorlu süreçlerin incelenmesi bugün tamamen farklı şekillerde çalışılıp öğretilse de, en azından toplumda kamuoyu ve bilinç biçimini, kısa vadeli veya uzun vadeli tahminleri, yönetimin göreli basitleşmesini gözlemlemek

mümkündür.

4. İnsani gelişme tarihinde, her yüzyılda ve bin yılda değişen, insanların hayatlarını nispeten kolay hale getirmek için yeni teknolojiler kullanılmaktadır.Bu teknolojilerin asıl hizmet nesnesi insandır.Sosyal bilimlerin tüm dalları, zaman içinde insana hizmet edebildiğinden beri , mevcut ve yaratılan yeni yaşam koşullarının uygulanmasında keskin farklılıklar olamaz. Yine de, dünyadaki yeni stereotipleri karşılamak için formatlar oluşturulabilir.

5. Yaşadığımız en modern tarihte insanlık yeni bir kültür türü keşfetmekte ve yaratmaktadır. Bilimlerin kurulmasından ve gelişmesinden bu yana son 300 yılda, kültürün iki ana bölümünü - maddi ve manevi yönleri - bilimin çeşitli alanlarında inceliyorsak, bugün dijital kültür yaratılıyor. Bu kültür, sosyal bilimlerin temel ilkeleri de dahil olmak üzere maddi kültürün tüm örneklerini sayısallaştırabilen özel bir veri tabanı oluşturarak internete erişimi kolaylaştırmayı amaçlamaktadır.Bunlar tamamlanamayan süreçlerdir.Dijital kültür olmasına rağmen birçok avantajı var, birçok eksikliği var

En azından ülkelerin kalkınması aynı hızla devam etmediği için bugün dünya ülkeleri ve bilim camiaları geri kalan, gelişmekte olan ve gelişmiş olmak üzere 3 ana gruba ayrılmaktadır. Bu durumda dijital kültürün ana yaratıcıları gelişmiş ülkelerdir ve diğer birçok ülkede bu süreç yüzyıllarca devam edebilir. Bu, veritabanları ne kadar mükemmel olursa olsun, tüm bilgileri alamayacağımız anlamına gelir.

Aynı süreç sosyal bilimlerdeki diğer disiplinler için de geçerlidir. Örneğin bugün dünya ekonomik krizi yazılı tarihte üçüncü kez tekrarlanıyor. Geçen yüzyılın ilk iki ekonomik krizine ilişkin veriler ayrı bilim dallarında çalışılmış olsa da ekonomi politik bilim olarak geride kaldığından insanlık hemen hemen aynı hataları farklı bir ışıkta yapmaya devam ediyor. Aslında ekonomi ve dünya siyasetinin karşılıklı bağımlılığı mükemmel bir şekilde araştırılsaydı, belki de bu krizle tekrar karşılaşmazdık.

Bir başka örnek de sosyolojidir. Sosyolojik araştırmalar insanların ve toplumların doğrudan tanınmasını içerse de günümüzde yeni sosyal ağlar bu bilime doğrudan hizmet eden bir veri tabanından oluşmaktadır. Burada da kişisel bilgilerimizin sosyologlar tarafından ne ölçüde incelendiği ve kullanıldığı gibi sorular, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde nadiren kullanılmaktadır. Ancak bu tür sosyal ağların doğru ve düzenli, günlük olarak araştırılmasıyla, insanların büyük ve günlük sorunları hakkında bilgi sahibi olabilir ve bunları zamanında çözebilir, böylece yaşadığımız şoklardan nispeten uzak kalabiliriz [3, c.247].

Sonuç. Dolayısıyla sosyal bilimlerin teknik bilimler üzerindeki geriliğinin sonuçlarını yaşarken, bu sorunun bir an önce önüne geçilmesi gerektiğine inanıyoruz. Bu ifade bugün için çok önemlidir.Aslında insanlık birçok kez bu tür deprem benzeri değişimlerden geçmiş görünüyor. Sadece bu alanda ciddi araştırma eksikliğimiz acı tekrarlara yol açıyor. Ama çok geç değil. Bize göre, yeni medya ve insanlığın olası kaynakları bu depremleri sakinleştirmemize yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA
(Kitap Örneği)

1. Paul Bairoch, *Economics and World History*, Chicago, University of Chicago Press, 1995, 200 p.

2. Уильям Бернстайн, *Великолепный обмен. История мировой торговли.* М., 2013, 512 с.

3. Фролов, С.С. *Социология*, Учебник, 3-е изд., доп. - М.: Гардарики, 2000, 344 с.

4. Ядов, В.А. *Стратегия социологического исследования: описание, объяснение, понимание и социальной реальности,* М., Добрсовет, 2000, 596 с.

SOSYOLOJİDE GENÇLERİN KARAR VERME SORUNLARI

ZAHİD ALİYEV

Uluslararası Eğitim ve Bilimsel Gelişim Akademisi.

https://orcid.org/ 0000-0002-7340-2962

ÖZET

Sosyolojide «karar» teriminin üç anlamı vardır: Süreç, seçim eylemi ve seçimin sonucu. Seçim kararları, hızlı bir şekilde ve uygun alternatifler arasında değerlendirilip uygulandığında daha etkin olabilir.Yani, seçime ilişkin karar, geçiş modundayken uygulanmaya başlarsa, doğru olduğuna karar verilebilir. Aksi halde ya hayalde, düşüncede, sözde ya da kağıtta kalır. Bu nedenle, karar, seçimin bir sonucu olarak, hedefe ulaşmak için belirli yollardan oluşan süreci kapsar. Seçimin tipolojik doğasındaki bir diğer ortak konu, kararların uygulanmasının zamanlaması ile ilgilidir. Seçimin tam adresi sorusu, yönetimde iki önemli bölümden oluşur: Genel (organizasyon maliyetlerinin azaltılması) ve özel (herhangi bir çalışanın işten çıkarılması). Bu problemdeki bir diğer önemli konu da karar verme sürecinin bir kısmının insanlar tarafından, yani uyarlamaların yapılması ya da sadece belirli eksikliklerin düzeltilmesidir. Seçimlerin doğası ayrı bir bilimsel gerekçeye, amaca, nicelik ve kaliteye, doğruluk, kanuna uygunluk, optimallik, doğru zamanlama, karmaşık yaklaşım, teşvik yöntemlerinin uygulanmasına, kararın doğru uygulanmasına, kararın kapsamlı etkisine bağlıdır. Genel olarak rasyonel seçim sorunu, gençlerin hedeflerine ulaşmak için sınırlı kaynakları içinde optimal veya maksimum sonuçlara ulaşılmasını ifade eder. Böylece sorunun detaylı bir şekilde incelenmesi, gençlerin ekonomik ve sosyal davranışları arasında ortaya çıkabilecek farklılıkları ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla gençlerin kamu tercihi sorununu çözmek için kullanabilecekleri aracın çok fazla alternatifi yoktu. Burada kişisel kazançla karşılaştırmak daha doğru olabilir. Özel kâr, «saf özel mal» ile ilgili bir iştir: yani, herkes, herhangi bir zamanda ve herhangi bir nedenle, kendi çıkarları doğrultusunda bir şeyler alıp satabilir. Aksine gençlerin kamu yararına yaptıkları işleri satmaları veya satın almaları mümkün değildir. Sürecin bir diğer özelliği de gençlerin bu tercihinden herkesin faydalanabilmesidir.

Anahtar Kelimeler: seçim eylemi ve seçimin sonucu, tipolojik seçim seviyesi, Liberalizmde ve Neoliberalizmde seçim

Giriş. Sosyolojide «karar» teriminin üç anlamı vardır: Süreç, seçim eylemi ve seçimin sonucu. Karar kavramının üç açıdan açıklanmasının nedeni, belirli bir olay veya iş sürecinde her seferinde, bir problemin çözümünde kişinin kendi dünya görüşüne ve hedeflerine göre zamana ve mekana göre seçimin değişebilmesidir. Bu, insan yaşamının tüm seçimlerinin üç ana aşamadan geçtiği anlamına gelir: Hazırlık yapmak, seçim kararı vermek, seçimi gerçekleştirmek.

Genel olarak, seçim kararları, hızlı bir şekilde ve uygun alternatifler arasında değerlendirilip uygulandığında daha etkin olabilir. Yani, seçime ilişkin karar, geçiş modundayken uygulanmaya başlarsa, doğru olduğuna karar verilebilir. Aksi halde ya hayalde, düşüncede, sözde ya da kağıtta kalır. Bu nedenle, karar, seçimin bir sonucu olarak, hedefe

ulaşmak için belirli yollardan oluşan süreci kapsar. İnsanların yaratıcılığı ile doğrudan ilgili olan sorunları tespit etmek, amaçları netleştirmek, harekete geçmek ve bunları çözmek için yapılan bir seçimdir. Karmaşık bir teorik ve pratik erdem olarak problemler, çalışma, araştırma ve çözüm veya hayatta kalma mücadelesi gerektiren yaşam sorunlarıdır. İnsanın hayalleri ile gerçekler arasında bir fark olduğunda, insan kendi çözümünü arar. Unutulmamalıdır ki, dünyanın en ünlü filozofları, komutanları ve hükümdarları bile hiçbir zaman bütün sorunları çözememişlerdir. Sorunları çözmek için yapılan seçimler, kişinin içinde yaşadığı toplumun yönetim sistemi ile doğrudan ilişkilidir. İkincisi, plana uygun olmayan ve beklenmeyen bir acil durumun ortaya çıkma olasılığı, yani insan yaşamına yönelik bir tehdit varsa; ya da üretimdeki malların fiyatları ani ve beklenmedik bir şekilde yükselip düşerse, talep dolaşımdan çıkarsa vb. «Mücbir sebep» durumlarında seçimler tamamen değiştirilebilir. Bu davalar hem bireyler hem de tüm milletler için geçerlidir. Dünya tarihinde, yarattıkları imparatorlukların çöküşünden sonra haklarındaki bilgilerin sadece birkaç epigrafik anıtta kaldığı milletler olmuştur.

Her üç faktör de büyük ölçüde insanlardan bağımsız olmasına rağmen, insan faktörü, özellikle son 200 yılda bilimsel ve teknolojik devrimin gelişimi bağlamında, insanlığın sürekli bir endişesi olmuştur. Yönetimdeki sorunları çözmek için doğru seçim kararı vermenin tipolojik doğasını anlamak adına örnekle açıklanabilir:

- Olayların öncesinde ve sonucu tahmin edilemediği zamanlarda çok nadiren de olsa farklı kararlar verilebilir. Böylece son 200 yılda dünya devletlerinin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamlarında keskin bir farklılık yaşanmamış ve hatta devrimlerde bile tarihsel deneyime göre bir yönetim sistemi seçilmektedir.

- Seçim türlerine ilişkin kararlar, genellikle yanlışlık olduğunda, yani bilgi yokluğunda toplu olarak alınabilir. Bu tür seçimler ilk aşamada ortaya çıkacak olan «risk grubu»na aittir.

- Seçim kararları bazen zaman sıkıntısı olduğunda aceleyle verilir. Bu durumda geri alma seçeneğinin olacağı dikkate alınır.

Bu özelliklere dayanarak, seçim kararlarının, bireysel aşamalarının daha çok insan faktörüne, yapılacak işe yaratıcı yaklaşıma, özgünlüğe, analiz etme yeteneğine ve genel sisteme bağlı olduğu düşünülebilir.

Seçim aşamalarında alınan kararlar önceden hazırlanmışsa:

- Genel durumun mantıklı ve ciddi bir şekilde açıklığa kavuşturulması ve analizi,
- Mevcut gerçekliğe uygun olarak sorunların nedenlerinin belirlenmesi,
- Genel amacın daha fazla açıklığa kavuşturulması ve seçimin buna uygun olarak uygulanması,
- Mevcut kısıtlamaların tüm yönlerini ciddi şekilde inceledikten sonra bir seçim yapmak daha uygun olarak kabul edilir.

Bu, yaşam, ev içi, manevi, maddi ve diğer sorunlar dahil olmak üzere insan yaşamının neredeyse tüm alanlarının çözümünde seçim ve karar vermenin en az dört önemli aşamadan geçtiği anlamına gelir. Bu aşamalar birbiriyle karmaşıktır yani herhangi bir adım atmadan karar vermek bu seçimin artık doğru olmadığının göstergesidir.

Tipolojik seçim seviyesi, doğasına ve genel özelliklerine göre bir karar vermek anlamına gelir. Örnek olarak, yönetimde seçim tipolojisinin genel özellikleri aşağıdaki gibidir:

- Ulusal ve evrensel seçim: Örneğin, ülkemizdeki gençliğe ilişkin yasalar, ekonomik reformlarda genel nüfusun sosyal koruma çizgisinin seçimi vb.

- Özel seçim kararları: İnsanların faaliyet türüne göre yönetim seçimi, örneğin askeri doktrinde, her tür birliğin öncelikli alanlarının geliştirilmesi, eğitimde ayrı bir sistem seçimi, gereksinimlerinin uygulanması vb.

- Bireysel seçim türü: Örneğin, başkanlık veya parlamenter hükümet sisteminin seçimi; komitelerin liderliği başkanlardan vb. oluşur. Bu tür seçimler esas olarak referandum veya yüksek yasama organının kararı ile yapılır.

Seçimin tipolojik doğasındaki bir diğer ortak konu, kararların uygulanmasının zamanlaması ile ilgilidir. Seçimin tam adresi sorusu, yönetimde iki önemli bölümden oluşur: Genel (organizasyon maliyetlerinin azaltılması) ve özel (herhangi bir çalışanın işten çıkarılması). Bu problemdeki bir diğer önemli konu da karar verme sürecinin bir kısmının insanlar tarafından yani uyarlamaların yapılması ya da sadece belirli eksikliklerin düzeltilmesidir. Seçimlerin doğası ayrı bir bilimsel gerekçeye, amaca, nicelik ve kaliteye, doğruluk, kanuna uygunluk, optimallik, doğru zamanlama, karmaşık yaklaşım, teşvik yöntemlerinin uygulanmasına, kararın doğru uygulanmasına, kararın kapsamlı etkisine bağlıdır. Yukarıdakilerin tümünü analiz ederek, aşağıdaki sonuçları çıkarmak mümkündür:

1. Seçim kaynakları standart değildir. Karmaşık süreçlerin yapısı, sorunları sosyolojide mevcut metodolojiye dayalı olarak çözmek için etkili ve maksimum düzeyde doğru kararları gerektirir. Bu, problemler ne kadar renkli ve çok yönlü olursa olsun, onları çözme konusundaki seçimlerinin de farklı olduğu anlamına gelir.

2. Ortak standart problemlerini çözmek için özel olarak geliştirilmiş ve uygulanmış yöntemler vardır. Olağandışı, standart dışı, kişisel sorunları çözerken seçim yaparken yaratıcı bir yaklaşımla birlikte, uzman ve uzmanların görüşlerini incelemek gerekir.

3. Kişilik seçimi sorunu, tipolojik özellikleri son iki yüzyılda birçok disiplin tarafından incelenmiştir: Matematik, sibernetik, psikoloji, sosyoloji, mantık, parapsikoloji, ekonomi, hukuk, teknik bilimler.

Bu problem ilk olarak C. von Neumann ve O. Morgenstein'ın eserlerinde özel bir bilimsel yön olarak incelenmiştir.Bu eserlerdeki teorik bilimsel düşünceler, analistlerin huzurunda, uygulamalı çalışmadan sonra [2] bilimsel eserlere yansımıştır.

En son sosyolojik araştırmalarda, iki seçim kararı yönü vardır; normatif ve tanımlayıcı. Matematiksel model yöntemlerinin uygulanması ilk yönde öngörüldüğünde, seçimin özü ve tipolojik yönleri insanların davranışlarına ve psikolojik durumuna bağlıdır. İlk yöne göre, normatif seçim yaklaşımının ana kriterleri, problemlerin belirlenmesi, daha sonra kaynakları ve sınırlamaları dikkate almak, bireysel seçenekleri analiz etmek, en uygun olanı seçmek için matematiksel yöntemler kullanmak olabilir. İkinci tanımlayıcı veya psikolojik yöne göre, seçim biçimini, sosyal çevrelerin ve grupların rolünü belirlemek mümkündür.

Son yıllarda, seçim aşamasında ve tipolojik doğada bazı değişiklikler olmuştur. Bu değişimler içerisinde başta bireyler olmak üzere, bölgeler ve ülkeler de dahil olmak üzere insanların en önemli tercihi ve bazen de yaşamındaki rolü artmıştır. Bunun ana faktörleri, insanlıktaki niteliksel farklılıkların tüm alanlarının değişkenliğinin artması, insan faaliyetinin neredeyse tüm alanlarının artan karşılıklı bağımlılığı, seçim sonuçlarının kamuoyunda tartışılmasının kamuoyu ve kamu bilinci üzerindeki etkisidir. Bunun temel nedeni, insanların daha sosyal olmaları ve rasyonel kararlar almaya daha yatkın olmalarıdır. Seçimdeki rasyonellik, hedeflerin açıklığa kavuşturulmasını ve bu yönde olası tüm araçların kullanılmasını ima eder. J. von Neumann ve O. Morgenstein tarafından geliştirilen bilimsel düşüncelere göre,

seçimin gerekliliği teorisi rasyonel bir seçim anlamına geliyordu. Sosyolojide ilk kez 1940 yılında geliştirilen bu teori, insan seçiminin rasyonelliğine, risklerin varlığına dayalı optimal strateji seçimine dayanıyordu. Amerikalı filozof K. von Chernyak'ın ortaya koyduğu bir başka «minimal rasyonalite» teorisine göre, tüm alternatiflerden ziyade en uygun minimal seçeneklere karar vermek daha uygundur. Diğer bir alternatif teori ise G.Seismon adlı bir bilim adamına aittir. Ona göre, «sınırlı rasyonalite teorisi» genellikle dünya modelini basitleştirebilir. Yani insan, ihtiyaçlarını kısmen kendi tercihleri doğrultusunda, topluma zarar vermeden karşılayabiliyorsa, daha büyük seçimlere gerek kalmayacak ve dolayısıyla insanlık için sorun olmayacaktır. Bilim adamının ilginç bir görüşü de «Samanlıkta iğne arıyorsan en azından dikişe uygun iğne aramalısın» [5, s.16-38]. Son olarak, yaşadığımız dünyadaki seçim pratiğinde ilginç kararları uygulamanın önemli yöntemlerinden biri, bilgisayar modelleri ve algoritmalar kullanılarak gerçekleştirilebilen sanal dünya ile ilgilidir.

Seçmen bilgisizliği, seçmene ilginin az olması ya da hiç olmaması, bireysel grupların çıkarlarını sağlamak için çeşitli yetersiz yöntemlerin kullanılması, siyasi cehalet. Oylamaya katılmamak için süreç hiç gerçekleşmez. Kişisel bir konumu olmayan sadık seçmenlerin seçimlerde bazen sandığa gitmesi gibi kamu tercihi konusundaki sorunların çözümünde en önemli noktada devletin anayasal yetkilerinin açıklığa kavuşturulması önemlidir. Ancak seçim konusunda anayasada bir yanlışlık varsa, o zaman halk seçimlerinin sonuçları taraflıdır.

Kamu tercihi olası alternatiflerin birinin seçim olarak açıklanabilir. Süreç - tüm prosedürlerinde ortak paydası «1 oy 1 kişi» dir. Bu süreç, basit bir matematiksel yolla ifade edilebilir: Basit çoğunluk, yani oyların yarısından fazlasına sahip bir alternatif seçilir. Bağıl çoğunluk: diğerlerinden daha fazla oy alan alternatif bir seçim içerecektir. İki alternatif rakipler aynı sayıda oy alırsanız, yeniden seçim yapılır. Oylama katılımcı sayısı tek haneli olduğunda, kamu kararı olmadan, onaylanan oylamada çekimser ret verilmez. Seçim yapan her birey, oya sunulanların içerisinden çoğunluk içerisinden birkaç alternatif için oy kullanabilir. Bu durumda, katılımcıların en çok sayıda seçtiği alternatif kazanan olarak kabul edilir. Kurul prosedürüne göre her seçmen kendilerine verilen tercih derecesine göre alternatifler yer alıyor. Bunlardan en gelişmişi I derece, II derecelik vb. En düşük skora sahip alternatif kazanan olarak kabul edilir. Oran fiyatları daha az dağınık olduğunda eşit toplamı ile iki alternatif varsa; bu alternatif değerlendirecek seçmenler olasılığı daha yüksektir. Condorse prosedür alternatifleri ikili karşılaştırmaya dayanmaktadır. Basit bir matematiksel yolla çoğul yöntemi uygulayarak, en çok oyu alan birini seçebilir. En uç noktaları alan, kazanan olarak kabul edilir. Bu alternatif diğerlerine göre daha üstündür. Alternatif diğerlerinden üstün olduğunda Kiy Condorse katsayısı bire eşitlenir, aksi halde sıfırdır. Eşit indisli Condorse katsayıları sıfırdır. Condorse katsayısı Kiy elemanlardan oluşur. Oylama iki aşamada gerçekleştirilir. İlk aşamada, seçmenler temsilcilerini seçer, onlara oy değil alternatif verir. Temsilci seçimi, yukarıda tarif edilen prosedürlerin herhangi biri kullanılarak yapılabilir. İkinci aşamada, temsilcisini seçer, alternatifini kazanan olarak kabul edilir.

Liberalizm, bir siyasi doktrin türü olarak, insan özgürlüğünün kurulması ve daha da genişletilmesinde devletin temel sorunu olan bir akımdır. Bu doktrinin sosyal sistem ilkelerinden biri de rasyonellik, özgürlükler, piyasa ekonomisi, sınırlı ve sorumlu anayasacılık ile birlikte bireycilik veya bireylere verilen önemdir. Sosyal tercih teorisinde yerini alan liberalizm ve neoliberalizmde sağ ve sol görüşler oluşmuştur. Solcu klişeler, 17. yüzyılda Thomas Rhine tarafından geliştirildi ve liberalizmin aslında yoksulların ve işsizlerin

korunmasının bir öngörüsü olduğunu öne süren ilk düşünürlerden biriydi. Halkın seçimi bu kişilerin atanmasında önemli bir faktördür. Onun fikirlerinin İngiltere'deki işçi hareketinin güçlenmesinde önemli bir rol oynadığı da belirtilmelidir.

Neoliberalizmin kurucularından Milton Friedman, engellilerin ve çocukların yanı sıra gerçek geliri olmayanların da vergilendirilmesini talep etti. Liberalizmde ana fikir, solun, devletlerin özel sosyal programlar aracılığıyla yoksulluk seviyesini yükseltmemesini sağlamaktan, en iyi ihtimalle onu önlemekten sorumlu olduğudur. Yani liberalizmde solcular zenginlerin yanında yer almazlar, tam tersine yoksullara yardım etmenin kamu tercihinin anahtarı olduğunu iddia ederler. Burada devlet müdahalesi kaçınılmazdır. Bu noktadan hareketle modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini vurgulamak gerekir.

Genel olarak vakıflar, İslam ile ilişkilendirilen bir kamu kuruluşu türü olup, özünde zenginlerin fakirlere maddi ve manevi yardımlarıyla ilgili bir faaliyet türüdür. 1300 yılı aşkın bir süredir bu tür vakıflar İslam ülkelerinde o kadar geniş bir yelpazede faaliyet gösteriyorlar ki bağımsız bir kurum haline geldiler.

Liberalizm, yoksulluğu devlet aracılığıyla değil, piyasa dinamikleri aracılığıyla azaltmanın mümkün olması bakımından klasik solculardan farklıdır. Bu yol bugün daha başarılıdır. Sosyalist solun görüşlerinin aksine, ulusların tarihinde kendisini haklı çıkarmadı. Ekonomik özgürlüklere sahip ülkelerde yoksulluk çok düşüktür. Bu bize kişilik, bireysellik ve bireysellik açısından ekonominin ilerlemesini takip etmek için bir sebep verir.

Liberalizm, küçük ve orta ölçekli işletmeler lehine ideolojik fikirleri teşvik eder. Her iki grup da ekonomik istikrara sahip ülkelerde ana itici güç olarak orta sınıfı oluşturmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde toplumsal talebin ortaya çıkmasının ve büyümesinin nedenleri arasında, ekonomide zaman zaman sözde «piyasa başarısızlıkları» ya da bir başka deyişle, piyasaların ve piyasa ilişkilerinin başarısızlığı yer almaktadır.
Süreç şu nedenlerle bu düzeye ulaşmıştır: Tekeller, yanlış veya asimetrik bilgilerin varlığı, dış etkilerin artması, halkla ilişkilerde geniş bir seçim imkanının yapay olarak ortadan kaldırılması.

Tüm bu durumlarda, ana yardım devletler tarafından sağlanır, yani antitröst politikası uygulayarak, sosyal sigortayı artırarak, üretimi teşvik ederek, tüketim mallarının üretimini genişleterek vb. Aynı zamanda devletler gerektiğinde olumlu ve olumsuz teşviklerden yararlıdır. Bu kadar basit bir örnek, bu konunun gençler için geçerli olduğunu ve devletlerin bazen kamu tercihi konusunda zorlayıcı yöntemlere başvurduğunu göstermek için kullanılabilir. Ailede, ebeveynler bazen çocuklarını belirli şeyleri yapmaya zorlar. Devletler ayrıca, yaşam tecrübesi çok az olan veya hiç olmayan gençleri belirli şeyleri yapmaya zorlayarak devletin kendi potansiyelini korumayı başarır. Zorlama, insanları ortak, kolektif eyleme dahil ederek, gençlerin seçimlerini sınırlayarak ortaya çıkan bir ilişki biçimidir. İkinci yol, gençler arasında güçlü, köklü faaliyetler yürüterek veya multimedya aracılığıyla bu çalışmadaki süreci yürütmek ve onlara tam bir seçim özgürlüğü vermektir. Böylece modern zamanlarda devlet meşru bir şekilde hükümetin kurumsal işlevini kullanarak gençleri halk seçimlerinde bazı süreçlere katılmaya zorlamaktadır. Burada kamu yararı konusu özellikle önemlidir. Kamu yararı - «kamuya açık», insanlar tarafından tazminatsız gerçekleştirilen işleri içerir. Kişisel tercih artık burada bir rol oynamaz. Örneğin sokak hayvanlarını veya çevreyi koruma, milli savunma vb. «Rakipsizlik» ayrımına sahip olan rekabetsizlik, birine sorun çıkarma sürecinin bir parçası değildir, yani kimse tarafından zorlanmamak ana kriterdir. Aksine, herkesin katılımını gerektiren «exludubility» terimine istisnasızlık ortamı denir.

«Rasyonel seçim» teorisi:

Rasyonel seçim probleminin araştırılması son 100 yıldır devam etmektedir ve bazı Avrupa ülkelerine özgüdür. Kanaatimizce bu teorinin kurucularının ana fikirlerine, incelediğimiz tezin konusu açısından dikkat edilmesi gerekmektedir. Geçen yüzyılın ortalarından bu yana, Batı'da «rasyonel seçim» teorisinin uygulanması gelişmiş ve bu güne kadar devam etmiştir.

Genel olarak rasyonel seçim sorunu, gençlerin hedeflerine ulaşmak için sınırlı kaynakları içinde optimal veya maksimum sonuçlara ulaşılmasını ifade eder. Böylece sorunun detaylı bir şekilde incelenmesi, gençlerin ekonomik ve sosyal davranışları arasında ortaya çıkabilecek farklılıkları ortadan kaldırmaktadır. Ana konu üç anlamla ilgilidir: «Amaç, kaynaklar, optimal seçim». Sorunun bilimsel olarak incelenmesi için üç ana kaynak vardır. I.Tarihsel olarak, Anglo-Sakson deneyciliği ve Fransız rasyonalizmi, rasyonel seçim sorununa yaklaşımda ilk yerlerden birini işgal eder. II. Toplumun doğadaki etkileşiminin veya faydacı felsefi düşünce tarihindeki kimliğin tamamen kaybının bir sonucu olarak doğa seçiminin bilimsel teorisi. III. Politik ekonominin temel doktrinlerinde rasyonel davranış kuralları konusunda gençliğin seçimi konusu.

19. yüzyılın sonunda, rasyonel seçime ilişkin son üçte birlik görüşe artan bir ilgi vardı. Bu konudaki «görünmez el» meselesi, bundan yüz yıl önce A.Smith, A.Marsall, K.Menser, L.Valras gibi düşünürler tarafından bir ölçüde çalışılmıştı. Marshall, Minger ve Varlras neoklasizm okulunu kurdular. Bu okulun ana fikirlerinden biri, gençlerin seçimler sırasında yaşadığı monarşik sisteme karşı mücadele etmek, sömürgelerdeki ekonomik genişlemede ciddi bir rol almaktı. Onlara göre liberal politikalar izlemek ve ekonomik kalkınmada belirli özgürlükler tanımakla tüm toplumların kalkınmasının önünü açmak mümkündür.

«Rasyonel davranış teorisi». 20. yüzyılın ortalarında, bu teori yeni bir formatta tekrar yayılmaya başladı. Halkla ilişkilerin, özellikle gençlerin seçimindeki önemi, etkisi ve diğer konuları siyaset bilimi ve ekonomi alanında da kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Buna ek olarak, sosyal antropoloji gençlik davranış sorunlarını çalışılmıştır ve yeni terimler bu konuya uygun olarak kabul edilmiştir. Örneğin, sosyolojik «cliometry» olarak adlandırılan tarihsel gelişim kavramı, evrimcilerin [3] tarafından oluşturulan akıma yeni fikirler vermiştir. Sorun, siyasi bilimlerde, kamu seçimini oldukça ciddi bir şekilde incelemeye başlamıştır. Böylece, kamu tercihi teorisi, ekonomik kavramların politik ekonomideki politik çevreleri ne kadar güçlü bir şekilde etkilediğini kanıtlamıştır. Ayrıca geçen yüzyıldan bu yana, özellikle Kuzey Amerika da dahil olmak üzere Batı dünyasında politikacıların iktidara seçilmesindeki temel ilgi, onların ekonomiyle ilgili tezleri ve planları olmuştur. Bu işlem sadece başkanların seçilmesine ilişkin değil, aynı zamanda da gençlerin özel ilgisinin olduğu işlerin seçiminde belediyelerin yönetimine sunulacak, kendi çıkarları konusundaki beklentileri dikkate alınacaktır. Bu arada belirtmek gerekir ki, ülkemizin yeni, ikinci bağımsızlığının son 15-20 yılında gençlerin işlerine gönderdikleri belge örneklerinde - SV olarak adlandırılan belgedeki son maddelerden biri de şudur: Almak istedikleri maaşla ilgili kısım. Bazı kuruluşlardaki genç profesyonellerin analizine dayanarak, çoğu durumda bu öğeye özel önem verildiği ortaya çıktı. Tabii ki, bütçe kuruluşlarından değil, özel, kamu işlerinden bahsediyoruz. Bu maddeye gösterilen ilgi ve dikkatin nedenini öğrenirken kişinin işine yaklaşımının, kariyer düşüncesinin, yaratıcı olup olmamasının olumlu yanlarının bu bilgiyle doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedirler. Şüphesiz günümüzde pek çok gencin kendi uzmanlık alanlarında değil de farklı alanlarda

görece iyi bir gelir arayışının temel nedenlerinden biri de bu ekonomik fikirlerden, daha iyiye, daha fazla gelir elde etmeye yöneliktir. Bu da gençler için akılcı seçimin ne kadar önemli olduğunu, sürekli arayış içinde olduklarını bir kez daha kanıtlayan sosyolojik gerçeklerden biridir.

Sosyologlar ve ekonomistler tarafından son 50-60 yılda yapılan araştırmaların bir başka ilginç sonucu da şudur:

1. Daha geniş bir bakış açısına sahip bireylerin rasyonel seçimler yapma yeteneği her zaman başarılıdır. V. Praiten'in deyimiyle, «işletmedeki varlıkların kalitesi»nin kontrolünden değil, mantıksal düşünceyle hareket edenler, kamu talebi güdüsüdür. genellikle seçimleri başarılıdır." [4]. Elbette bu sadece bir seçim değil, alternatif seçimlerden sonra uygulama için bir mekanizmadır. Her zaman bir seçim yapan kişi, sonuçlardan yalnızca sorumludur.

2. Sınırlı seçenek hakkındaki görüşler. Verilerin teorisi ve kalitesi bu konuda önemli bir rol oynamaktadır. Bilgi için ödenen miktarın uygun olup olmadığı, gençler bir seçim yaptıktan sonra bir «post-factum» yani gerçekle karşı karşıya kaldıklarında bilinir. Bu, gençlerin alternatif olarak kaliteli bilgi almak için belirli bir miktar ödeme yapması gerektiği anlamına gelir. Ancak bu ön ödeme her zaman bu bilgilerin doğruluğuna tekabül etmez. Bu, dünya çapında son yıllarda İnternet üzerinden yapılan seçimlerin reklam yaptıkları için rasyonel olmayabileceği anlamına geliyor.

3. Rasyonel seçimler yapmanın bir başka sorunu da zaman eksikliği olabilir. Bu nedenle, yetişkinlerin aksine, gençler belirli psikolojik koşullar nedeniyle seçimlerini uzun süre düşünmezler. Özellikle alternatiflerden birini seçip diğerleri hakkında bilgi toplamaya ve analiz etmeye başlarlarsa, bir önceki seçime ayırdıkları malzeme ve zamanı boşa harcayabilirler.

Bu, rasyonel seçim sorunu, belirli bir yaştaki herkesin üzerinde yeterli kısıtlamalarla yürütüldüğü anlamına gelir; ancak her seçimden sonra «başarı» söz konusu değildir. Sosyolog M. Weber tarafından rasyonel seçim üzerine önerilen dört tür sınıflandırma, bu sınırlamaların nedenlerini ve sonuçlarını daha da netleştirir:

1. Sinnova - rasyonel seçimde doğru hedefi belirlemek. Ardından hedefe ulaşmak için özel yöntemler kullanarak hedefe ulaşmanın yollarınıulaşabilirsiniz.

2. Vertrationalitakt - İlkeler yoluyla bir hedefe ulaşmak. Ancak o zaman net ilke ve kurallarla rasyonel seçimler yaparak başarılı olabilirsiniz.

3. Duygusal - hedefe ulaşmak için hareket sistemini tanımak.

4. Geleneksel yön - eylemden sonra elde edilen başarıya odaklanmak.

Son seçenek - gelenek, rasyonel bir seçim için her yerde ve her zaman belirli bir karışıklık yaratır. Bu karışıklık basit bir örnekle açıklanabilir: Hiçbir gezgin veya turist Çin'de yemek çubuklarıyla yemek yemeyi öğrenemez ve aynısını Avrupa'da da yapamaz. Önemli olan Avrupa'da kaşık ve çatalı düzgün kullanabilmektir. Bu, kişinin belirli bir mutfak kültürünün tarihini öğrenerek her yere taşıdığı anlamına gelmez. İnsan nerede olduğunu gördüğünde ve ilk yediği sofrada kendisine sunulan sopaları, kaşıkları ve çatalları gördüğünde, süreci anlayacaktır. Elbette klasik bir muhafazakarsa ya da belirli bir kültüre özel bir sevgisi varsa, o zaman fazla seçenek yok; yani İngiltere'de bir Çin lokantası aramak ve orada yemek çubukları ile yemek aramak yeterlidir.

Bu tür örnekler, gençlerin doğru seçimler yaptığında geleneksel yönelimlerin çok sınırlı bir anlamda yapılabileceğini göstermektedir. Bu klasik, geleneksel, muhafazakar toplumların

dışında rasyonel bir seçim yapamayacaklarını anlamak demektir. Son yıllarda dünyanın birçok ülkesinde gençler bağımsız bir yaşam sürmek için 16-20 yaşlarında evlerini terk ediyorlar. Bu tür hızlı yerinden edilmeler, gelişmiş ülkelerdeki gençler arasında daha yaygın. Dolayısıyla ekonomik olarak bu kadar gelişmiş ülkelerde ne kadar insan özgürlüğü sorunu olursa olsun, gençler hala tüm potansiyellerini daha fazla gelir getirebilecek ülkelerde kullanmaya odaklanıyorlar. Bu alandaki gözlemlerimiz, özellikle internet üzerinden, dünyanın en iyi 10 ülkesinin genç vatandaşlarının genellikle bazı alanlarda uzman sıkıntısının olduğu gelişmekte olan ülkelerde çalışmayı tercih ettiğini gösteriyor. Azerbaycan tarihinin son 20-30 yılında, internette açık iş ilanları ve bu işler için gerekli şartlar, bilgiler ve ayrıca göçmenlik servisinin web sitesinde hangi ülkelerin vatandaşlarına sahip olduğu açıktır. Ülkemizde çalışma, oturma ve çalışma hakkı Petrol sanayiinde, lojistikte, yüksek teknolojide, tarımın bazı alanlarında, turizmde ve yabancıların hizmetleri gibi bazı işlerde faydalıdır.

Bir başka analize göre ülkemiz işgücü piyasasında ihtiyaç olan pozisyonlar uzun süre açık kalmaktadır. Yerel yükseköğrenimimizden mezun olan gençler bu açık pozisyonlara başvuramauyorlar. Bu nedenle üniversitelerimiz henüz gerekli kriterlere uygun nitelikli eleman yetiştirememektedir. Bu durumda yine pahalı, yabancı işgücüne ihtiyaç vardır, yani rasyonel seçim konusunda ülkede arz ve talep arasında çelişkiler vardır. Ayrıca zaman içinde gelişmiş ülkelerin de aynı yolu izlediğini belirtmek gerekir.

IV. Rasyonellik bireyseldir. Rasyonel seçim konusu toplumdaki tüm bireyler için geçerli değildir. Burada, her birey kendisi için seçim türüne karar verir. Bu, seçme özgürlüğü olmayan bazı gençlerin toplumdan veya sosyal ilişkilerden bağımsız olarak sosyal hayatın fenomenleri olduğu anlamına gelmez. Aksine, bireylerin seçimi toplumlar tarafından değil toplumlar içinde hareket etme eğilimindedir. T.Gobbs'un bu konuda ilginç bir tezi var. «Homo homini lupus est» - erkek erkeğe bir erkektir; yani herkes herkese karşı - o zaman üretim durur, çünkü üretilen mallara artık ihtiyaç yoktur; sonuç olarak kültür gelişmez; mal taşımaya, hatta su lojistiğine bile gerek yoktur. Zamanı doğru kullanmaya gerek yoktur. Sanat ve edebiyatın düşüşte olması ve kaos toplumların gelişimini durduruyor. Tüm bunların olmasını engellemek için bilim insanı dünyada mutlak gücü tercih eder; yani kurtuluş yolu olarak tüm dünyanın tek merkezden, aynı kanunlarla yönetilmesidir [1, s.118]. Ancak ulusların ve devletlerin tarihindeki sosyal fikirlerin incelenmesi, seçimin daha özgür, bağımsız seçim olma eğiliminde olduğunu, yani imparatorlukların hiçbir zaman başlangıçta olduğu gibi halkları yönetemediklerini gösteriyor. Her imparatorluğun çöküş nedenlerinin temelinde, işgal altındaki halkların ve toplumların kurtuluş ve bağımsızlık savaşlarının başlangıcı vardır.

5. Tanımlayıcı yön. Politik rekabet ortamında ekonomik değişimin daha iyi sonuçlar verdiği fikri, gençlerin seçiminde halkla ilişkilerin sağlıklı rekabeti bağlamında da ağrısız, nispeten pürüzsüz ve olumlu olabilir.

Ancak dünyanın bazı ülkelerinde bu süreci izlemek ve analiz etmek için bazı bilimsel dergilerin yayınlanmasına ek olarak, kamu tercihi teorisinin incelenmesi için özel bilim merkezleri bulunmaktadır. Bilimsel dergiler arasında The Cato Journal, Constitutional Political Economy, Journal of Public Finance and Public Choice ve Public Choice yer alır. Uzun yıllardır sorun üzerinde çalışan bilim merkezleri arasında dünyada en çok bilinen ve kabul gören analizler şunlardır: “Kamu Tercihi Araştırma Merkezi; Avrupa Kamu Tercihi Derneği; George Mason Üniversitesi'nde James M. Buchanan Politik Ekonomi Merkezi; Japonya Kamu Tercihi Derneği; Kamu Tercihi Derneği adında özel bir organizasyon var. Diğer kuruluşlar arasında

Dünya Ekonomik Özgürlük Örgütü, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, Cato Enstitüsü (ABD), Locke Enstitüsü, Geçiş Ekonomisi Enstitüsü ve Birleşmiş Milletler Sosyo-Ekonomi Departmanı İstatistik Bölümü bulunmaktadır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü sorunu kısmen araştırıyor.

Sonuç. Dolayısıyla gençlerin kamu tercihi sorununu çözmek için kullanabilecekleri aracın çok fazla alternatifi yoktu. Burada kişisel kazançla karşılaştırmak daha doğru olabilir. Özel kâr, «saf özel mal» ile ilgili bir iştir: yani, herkes, herhangi bir zamanda ve herhangi bir nedenle, kendi çıkarları doğrultusunda bir şeyler alıp satabilir. Aksine gençlerin kamu yararına yaptıkları işleri satmaları veya satın almaları mümkün değildir. Sürecin bir diğer özelliği de gençlerin bu tercihinden herkesin faydalanabilmesidir. Örneğin, İkinci Karabağ Savaşı'na gençlerin katılımı sonucu Azerbaycan'a dönen topraklarımız tüm halkımıza aittir veya bazı gençlerin Hirkan ormanlarında ormansızlaşmayı önlemek için Ekoloji Bakanlığı'na başvurması sonucunda Güney bölgemizde ve genel olarak Güney Kafkasya'da herkesin kullanabileceği bir kamu tercihi ile ilgili bir çalışma olarak toplum tarafından olumlu değerlendirilmiştir. Bunun gibi birçok örnek var.

KAYNAKÇA

(Kitap Örneği)

1. Гайден, Р.А., Давыдов, Ю.Н., *История и рациональность.* М., «Политиздат», 1991.

2. Маргенштейн,О., Нейман, Дж. Фон., *Теория игр и экономическое поведение,* М., «Нига по требованию», 2012, 708 s.

3. Gareto, V., *Traite de sosiologie generale,* Lausalle, 1917.

4. Pareto, V., *Praite, sosyolog General Lozan,* 1917.

(Makale Örneği)

5. Саймон, Г.Л., *Рациональность как процесс и продукт мышления* // THESİS, 1993, №3, s.16-38

OSMANLI DEVLETİ'NİN KLASİK ÇAĞINDA ULEMANIN PADİŞAHLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Savaş YILMAZ
Dr, MEB, 0000-0002-6979-6495

Özet

Osmanlı Devleti'nin klasik çağının üç kudretli padişahı: Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ile Kanunî Sultan Süleyman dönemlerindeki ilmiye kökenli bürokratlarının, yönetim üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Ulema, verdiği fetvalarla; müsbet ya da menfî yönde padişahların kararlarını belirlemişti. Bunlar, daha çocukluk yıllarından itibaren padişahlarla bağ kurmuşlar, şehzadelik dönemlerinde ise onların, hocalıklarını yapmışlardı. Şehzadelerin tahta çıkmalarıyla da merkezî bürokraside önemli görevlere getirildikleri için siyasî yapı içerisinde güçlenmişlerdi. Ancak Fatih Sultan Mehmet; yetki ve sorumluluklarını kanunnâmesiyle belirleyip nüfuzlarını sınırlandırmıştı. Yavuz ve Kanunî dönemlerinde ise saray içi hizipleşmelerden; yeniçerilerin özellikle sefer halindeki rahatsızlıklarından yararlanarak uhrevî yetkilerinden (fetva makamı) de güç alıp merkezî bürokrasinin önemli aktörlerinden olmuşlardı. Şehzadeler arasında yaşanan taht mücadelelerin tarafgirleri olarak tahta hangi şehzadenin geçmesi hususunda kanaat belirtmişlerdi. Devlet erkânının yanı sıra yeniçerilerle de ittifak kurup statü ve konumlarını korumuşlardı. Siyasi irade (padişah), üzerinde adeta kılıç ile kalemin ittifakını kurmuşlardı. Bu ittifak; devletin en buhranlı dönemlerinde belirerek padişahlar üzerinde baskı oluşturabilmişti.

Anahtar kelimeler: Padişah, Yönetim, Medrese, İlmiye Sınıfı, Ulema.

The Three Mighty Sultans Of The Ottoman Empire: The Influence Of Scientists On The Administration İn The Periods Of Sultan Mehmet The Conqueror, Yavuz Sultan Selim And Süleyman The Magnificent

ABSTRACT: In the period of the three mighty sultan of the Ottoman Empire, Sultan Mehmet The Conqueror, Yavuz Sultan Selim and Suleyman The Magnificent, bureaucrats with scholarship origin; they were decisive in the positive or negative direction with their activities and power over the administration. They had established ties with the sultans from their childhood years, they taught them during their period of princes, and eventually, upon their ascension to the throne, they took important roles in the central bureaucracy and made their weight felt on the administration. However, Fatih Sultan Mehmet, by combining the central government in his own person, determined the powers and responsibilities of scientists with his enactment and limited their influence over the administration. During the reign of Yavuz Sultan Selim and Suleiman the Magnificent, Ulama (Scientists, High-Ranking Rulers and Clergy Class) benefited from the internal factions of the palace and especially the discomfort of the janissaries during the expedition, and they showed that they were among the important actors of the central bureaucracy by taking strength from their otherworldly authority (fatwa authority). In this context, they became one of the stakeholders of the wars of power inside the palace, and they took their place among the indispensable ones due to their religious powers over the military and top administrators, and they had a say over the administration and the

decisions taken. As they were decisive on the decisions of the sultans, they were also parties to power struggles within the palace from time to time. The Ulama tried to preserve their status and position by making alliances with state officials and janissaries. The Ulama, who blended religious decrees with the corporate culture they grew up in, received the support of the janissaries, one of the most important sources of power of the administration. They had provided the alliance of the sword and the pen class above the political will (the sultan). This alliance emerged in the most depressed periods of the state and was able to put pressure on the sultans.

Keywords: Sultan, Management, University, High-Ranking Rulers and Clergy Class, Ulama.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde; padişah kararlarının şekillenip icraata geçmesinden tebaanın gündelik hayatta karşılaştığı meselelerin halledilmesine kadar ulemadan pek çok fetva alınmıştı. Fetvaların kapsayıcı bir gücünün olması, ulemanın gerek devlet nizamında gerek ise toplum hayatında değer görmesini sağlamıştı. Fetva kelimesi feta kökünden türetilmiş olup "fıkhi bir meselede fâkihe sorulan soruya verilen yazılı ya da sözlü cevap" anlamına gelmekteydi. Osmanlılar, kuruluş yıllarından itibaren ulemaya önem vermişlerdi. Fatih Sultan Mehmet ise Kanunname-i Âli Osman'ında; ulemaya gösterilen saygının bir tezahürü olarak, Şeyhülislamlık makamını kurmuştu (Çuluk ve Karaca 2015: s. 6-7).

Ulemadan muhtelif konularda alınan fetvalar, padişahların kararları üzerinde etkili olmakla beraber bağlayıcı değildi (Ayar 2014: s. 52). Fetvalar, padişahların buyrultularının şer'an tetkik edilmesine hizmet etmesine rağmen padişahlar, fetvalara dikkat ederek kararlarını verirlerdi. Bu bağlamda padişahların, kararları üzerinde fetvalar etkili olmaktaydı.

Padişahların, fetvalara uymalarında; devletin kuruluşundan itibaren kurumsal yapının oluşumu ile işleyişinde, İslamî kuralların baz alınması ön plana çıkmaktaydı (Eryılmaz 1992: s. 199). Osmanlı merkezî ve taşra yapısının oluşumunda; dine (İslam) uygunluk temel kriter olarak belirlendiği için siyasî iradenin kararlar üzerinde fetvalar önemli idi. Osmanlı'da; ictimaî hayatın düzenlenmesinden, ekonomik sorunların halledilmesi ile kurumların işleyişine kadar pek çok alanda ulemaya müracaat edilmişti. Padişahların örfî yetkilerinin üzerinde de etkisi görülen fetvalar aynı zamanda idarî yapıya (padişah), bir meşruluk kazandırmaktaydı (Başgil 1962: s. 177-178). Bu nedenle padişahlar; alınan kararların, şer'î ve örfî hukuka uygunluğu bakımından ulemanın içtihadına (fetva) başvururlardı (Savaş 1996: s. 40). Böylece kurumların işleyişi ile gündelik hayatın akışında; fetvalar, sosyal huzurun sağlanmasına katkı sağlardı.

XVI. yüzyılda siyasî irade (padişah), muhtelif konularda pek çok fetva alma gereksinimi duymuştu. Bu dönemde uzun yıllar devlete hizmet eden Ebüssuûd Efendi'nin fetvaları dikkat çekmektedir. Ebüssuûd Efendi; tebaadan alınan bazı vergilerin (ağnam ve gümrük vs), dinen uygunluğu (Imber, 1998: s. 153) ile fetihle kazanılan arazilerin; devlet arazisi (mirî) sayılması için pek çok konularda fetva vermişti (Akgündüz 1994: s. 368). Fetvaların

içeriği sadece bunlarla sınırlı olmayıp savaş ve barış hallerinin belirlenmesine dairde fetva istenmişti. Yavuz döneminde Safeviler üzerine yapılacak seferde fetva alınmıştı (Imber 2006: s. 156). Fetva makamının (ulema), padişahın bütün buyrultularını onaylama gibi bir durumundan da bahsetmek mümkün değildir. Otoriter bir kişiliğe sahip olan Yavuz Sultan Selim'in, bazı tasarruflarını Zembilli Ali Efendi (1503-1526), dinen caiz görmediği için reddetmişti. Onun, bu tutumu halk ve merkezî bürokraside takdir görerek Meşihata bir saygınlık kazandırmıştı (Çuluk ve Karaca 2015: s. 7). İçtimaî hayattan devlet işlerine kadar çeşitli konularda ulemadan fetva istenmesi ulemanın, siyasî irade (padişah) üzerindeki etkinliğini artırmıştı.

Ulema, padişahın kararları üzerinde etkili olduğu gibi en çetin hallerde; onların, maneviyatlarına tesir ederek iktidarın manevi gücünü oluşturmuştu. Ümitsizlik kapısına dalınıp bitkinlik gösterilmemesi için padişaha telkinde bulunmuşlar, başlanılan işlerde muzaffer olunması için bilgi, tecrübe ve inançlarıyla katkı sağlamışlardı (Algül 1981: s. 86). Burada yönetimle iç içe olan ilmiyye sınıfı denince sadece bilim adamları, anlaşılmamalıdır. İlmiyeden yetişenler devlet yönetimi içerisinde başta eğitim olmak üzere yönetim ve yargı gibi görevlerin yerine getirilmesinde uzun yıllar hizmet etmişlerdi (Ortaylı 2008: s. 230). Bu bağlamda Osmanlı toplum yapısının genel yapısının bilinmesi gerekmektedir.

Osmanlı toplum yapısı askeriye ile reâyâdan/halk oluşmaktaydı. Reâyâ vergi verir iken, askeriye sınıfındakiler vergiden muaf tutulurlardı. Bu ayrıcalıklı (askerî) sınıf ise; seyfiyye, kalemiyye ile ilmiyye olarak ayrıştırılmış (Beyazıt 2014: s. 27) ve her bir sınıfın da görev ve sorumlulukları belirlenmişti. Osmanlı'da yönetici sınıf arasında yer alan ilmiye sınıfı mensuplarının; bürokrasiye atanmaları, padişah beratı ile olmaktaydı. Padişah beratıyla yönetici sınıfına giren ulema; hukukî, malî ve adlî bazı ayrıcalıklara da sahipti (Köç 2016: s. 305). Bunlar, merkezî bürokraside başta eğitim olmak üzere hukuk, fetva ile diyanet işlerinde sorumlu ve görevliydiler. Önemli görevlerinin yanı sıra gerek hukukçu gerek ise din adamı olmalarından dolayı toplumda da saygınlık görmekteydiler (İpşirli 2021: s. 4-5).

Devlet protokolunda ve sistem içerisinde ulemanın gücü ve etkinliği; II. Murat döneminde Molla Fenare'ye, verilen değerle daha belirginleşmişti. Fatih Sultan Mehmet, kanunnâmesinde "reisu'l ulema" gibi onların, statülerini belirten ifadeler kullanılarak (Ortaylı 2008: s. 231) ulemaya saygı ve sevgini göstermişti. İlme düşkünlüğü ile bilinen padişah; ulemayı seferlerde yanında götürüp onların, sohbetlerinden feyz alırdı. İstanbul'un bir ilim, kültür ve sanat merkezi olması için gayret ederdi. Hocası Molla Güranî'nin bir gün kendisine değnek atmasını dahi hoş karşılayarak ona, gücenmemişti. Padişah olunca da hocasına vezirlik teklif etmişti (Turan 2003: s. 290-291). Devlet teşkilatının oluşumunda liyakata önem veren padişah, ulemayı taltif ederek bürokraside önemli makamlara atamalarını yapıp onların, bilgi ve tecrübelerinden yararlanmayı amaçlamıştı. Halkın işlerinin görülüp çözüme kavuşturulması için; Divân-ı hümâyûna yapacağı ulema tayınlarında liyakata oldukça önem verirdi (Bitlis-î 2019: s. 34-35). Osmanlı padişahları, kültür ve medeniyetlerinin gelişiminde, aklın ve bilimin temsilcileri olarak ulemayı gördükleri için saygı ve sevgiden kusur etmemişlerdi.

Osmanlılar, kuruluş yıllarından itibaren ilim adamları ile ilmî kurumların varlığına önem vermişlerdi. Orhan Gazi, beyliğin ilk medresesini 1330 yılında İznik'te kurmuş,

buraya da Osmanlıların ilk müderrisi olan Şerefüddin Davud-i Kayseri'yi atamıştı. Şerefüddin Davud'i, ilmî tahsilini zamanın en gözde medreselerinin bulunduğu Mısır'da yaparak Anadolu'ya gelmişti (Uzunçarşılı 2014: s. 3). Osmanlı Devleti'nin kuruluş harcında Edebali ve Dursun Fakih gibi ulemanın da önemli hizmetleri olmuştu. Dursun Fakih, ulema olmasına rağmen sefere katılarak askeri manen cenk için hazırlayıcı konuşmalar yaparak gazanın muzafferiyetle neticelenmesi için gayret ederdi. Osman Gazi, devlet işlerinin görülmesinde ulemanın düşüncelerine önem vermesini oğlu Orhan Gaziye, tavsiye etmişti (İpşirli 2021: s. 7). Orhan Gazi, babasının tavsiyesine uyarak vezirlik makamına; genellikle ilmiye kökenlileri atayarak (Mustafa Nuri Paşa 1992: s. 17) onların, ilim ve tecrübelerinde yararlanmıştı. Osmanlı padişahlarının, ilme ve ilmiye sınıfına verdikleri değerin en bariz örneği olarak ilk vezir Alâeddin Paşanın, ilmiyeden olmasından da anlayabiliriz (Uzunçarşılı, 1939: s. 101).

Fatih Sultan Mehmet'in, Molla Husrev hakkındaki "asrımızın İmamı Azamıdır" şeklinde ki iltifatı; padişahın, ulemaya verdiği değeri göstermesi bakımından önemli olsa gerek (Gelibolulu Mustafa Ali 2003: s. 188) Fatih Sultan Mehmet, devleti yeniden idarî, malî vs. yapısını oluşturup toplumsal düzenin de sağlanması için çalışmıştı. Padişaha gerek devlet yapısı gerek ise toplumsal yapının oluşumunda; karşılaşılan sorunların çözümünde ulemanın ciddi yardımları olmuştu. Padişah; "ulema enbiyanın varisleridir" hadisine binaen onları taltif etmiş, geçim sıkıntısı yaşamamaları için en iyi mansıpları onlara vermişti. Onların bilgi ve tecrübelerine göre bürokrasideki üst makamlara atamalarını yapmış, din ve devlet işlerinin görülmesinde bilgilerinden faydalanmıştı (Bitlis-î 2019: s. 36). Bazen de padişahın âlicenaplığına rağmen ulemadan bazıları devlet işlerinin görülmesinde kendilerine teklif edilen makamları kabul etmemişlerdi. Ulemanın önde gelenlerinden Molla Gürani'ye vezirlik teklif edilerek onurlandırılmıştı. Devletin en önemli idarî makamı olan vezirlik makamını, Molla Gürani; "Kapı kulları vezir olmak için beklerler, kendileri dışında birisine vezirlik verilirse saltanata güvenleri ve bağlılıkları zayıflar" (İpşirli 2021: s. 14-15) diyerek teklif edilen makamı, akıl ve vicdan bağlamında değerlendirerek kabul etmemişti.

Ulemanın, örfî ve şerî hükümlerin uygulanmasında fetva makamı olması; padişahlar üzerinde nüfuz sahibi olmalarını, vezir-i âzamlardan da daha itibarlı sayılmalarını sağlamıştı. Ayrıca herhangi bir isyan durumunda padişahlar, aleyhlerine fetva vereceklerinden endişelendikleri için ulema ile iyi geçinmeye çalışmışlardı (Kazıcı 2011: s. 236). Padişahlar, divanda herhangi bir konuda karar alınmazdan önce dine uygun olup olmadığı hususunda ulemanın mümessili Şeyhülislamdan fetva aldırırlardı. Fetvalar bazen padişahın istekleri doğrultusunda çıkarken bazen de aksi yönden de olabilirdi (Bıyıklı 2009: s. 91). Böyle bir konumda bulunan ulema aynı zamanda halk üzerinde de hatırı satılır durumdaydı. Devlet içerisindeki güç ve yaptırımlarının yanı sıra toplumda da saygınlıkları bulunmaktaydı. Bu durum; görüş ve düşüncelerine itibar edilip padişah üzerinde nüfuz sahibi olmalarının başka bir nedenini oluşturmaktaydı.

Güç ve otoriteleri bilinen ulemaya, devlet erkânı da saygı göstermekteydi. XVI. yüzyılda Ulema; saray içi iktidar savaşlarının tarafgirleri olarak dikkat çekmişti. Bunlar; ümera, asker ile yönetim denklemi arasında önemli bir konumda bulunmuşlardı. Bu zümrelerden herhangi biri güç ve nüfuzlarını daha da sağlamlaştırmak için onları, yanlarına

çekmeye çalışırlardı. Bazen de ulema, yönetim üzerindeki hâkimiyetlerini; ümera ve asker ile ittifaklar kurarak yönetimdeki özgün ağırlıklarını korurlardı.

1. Osmanlı Merkezî Bürokrasisinde Ulema

Padişahlar, devlet işlerinin yürütülmesinde; kılıcı, kalemi ve bilgisiyle güç verecek yardımcıların olmasına önem verirlerdi. Bu üç asıl güç bileşkesinde devletin teşkilat yapısını oluşturmuşlardı. Padişahlar, kurumsal yapılarını kurarlarken; özgün yapılarının yanı sıra kendilerinden önce tarih sahnesinde bulunan Oğuz töresinden de yararlanmışlardı (İnalcık 1958: s. 68). Yeni bir medeniyet üzerine kurumsal yapının oluşumunda: İktidarlarının kaynakları arasında ulemayı öncelemişlerdi. Yıldırım Bayezid'in, tahta çıkmasında; beylerin yanı sıra vüzeranın da rolü olmuştu. Özellikle kuruluş döneminde vüzera makamında on iki kişi bulunmuş, bunlardan biri hariç, on biri ilmiye sınıfında yer almaktaydılar (Taneri 2019: s. 143).

Fatih kanunnâmesinde "...Ve şer'-i şerîf üzere deavî hükmünü kazaskerlerim buyruldusu ile yazarlar"[1] ibaresi ile uhrevî yetkilerin idaresinde, ilmiye kökenli kazaskeri sorumlu tutmuştu. Hâkimiyet anlayışında ise; şer'î hükümlere ağırlık vermişti (Gültepe 2019: s. 89). Padişah, örfî yetkisinin yanı sıra şer'î yetkileri de şahsında toplayan ulemayı da resmî olmasa da alınan kararlarda ortak yaparak onları; siyasî ve dinî bağlamda güçlendirmişti. Zaman içerisinde ilmiyeden gelme vezirler, padişah buyrultularını görmezden gelerek hareket etmeye başlamışlardı. Bu durumu Osmanlı Devlet yönetiminde ilmiyye kökenli ulemaların etkinliği ile gücünü; dönemin Şeyhülislamı Ebüssuûd Efendinin "Nâ meşru' nesneye emr-i sultanî olmaz" ifadesi yansıtmaktadır. Askerî sınıf içerisinde yer alan ilmiye mensuplarının da padişah üzerinde nüfuz sahibi olmalarında; hiç kuşkusuz şerî hükümlere haiz olmaları yani şeriatı temsil etmeleri idi (Beyazıt 2014: s. 98). Bu nedenle ulemaya gerekli saygı gösterilmişti. Fatih Sultan Mehmet kanunnâmesinde ilmiye sınıfının başı olarak Şeyhülislamı belirterek (Lybyer 2011: s. 225) bunların, dinî ve siyasî önemlerine değinmişti. Fatih ile Kanunî: Şeyhülislamlara, devlet erkânından daha önem vererek merkezî bürokrasideki yerlerini daha güçlü hale getirmişlerdi (Kazıcı 2011: s. 234-235).

Ulemanın, merkezî bürokrasi de konum ve güçlerini muhafazaya çalışmaları; kendi aralarında mücadeleye girmelerine neden olmuş ve saray içerisinde de hizipleşmelerine yol açmıştı. II. Mehmet'in, ilk padişahlık yıllarında; Türk kökenli ilmiye sınıfından gelme Vezir-i âzam Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ile devşirme kökenli Zağanos Paşa amansız mücadeleye girişmişlerdi. Haçlılara karşı harekete geçilmesi gerektiği telkininde bulunan Zağanos Paşa ve yandaşlarına karşın Vezir-i âzam Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ise haçlılara karşı ihtiyatlı hareket edilmesi gerektiğini padişaha söylemişti. İstanbul'un fethedilmesi; ilmiyye kökenli Vezir-i âzam Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ile devşirmeden Zağanos Paşanın iktidar savaşının kimin kazandığını da belirlemişti. Padişah üzerinde etkili olan devşirme Zağanos Paşa girişilen mücadelede galip çıksa da vezir-i âzamlığa yine Türk asıllı İshak Paşanın getirilmesine mani olamamıştı (Uzunçarşılı 1977: s. 509-510). Halil Paşa ise padişahın buyruğuyla tutuklanıp zindana atılmış ve kısa bir süre sonra da idam edilmişti

[1] Fatih Kanunnâmesi, s. 36.

(Kritovulos 2020: s.103) Bu hadise; Osmanlılar'da, ulema sınıfının yönetimdeki gücünün kırılmasına, devşirme kökenlilerinin ikbalinin parlamasına neden olmuştu.

İshak Paşanın vezir-i âzamlığı hususunda ise: Tarihçiler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bu husus hakkında İbn Kemal; Belgrad kuşatmasında (1456), İshak Paşanın, Anadolu Beylerbeyi olduğundan, vezir-i âzamın ise devşirme kökenli Zağanos Paşanın olduğundan bahsederek (İbn Kemal 1991, s. LXX) yönetim de ilmiye sınıfının nüfuzunun kırıldığını belirtmişti. Ulema ve ümera kökenlilerin merkezî bürokrasideki iktidar savaşları ileri yıllarda yönetim üzerinde ciddi hizipleşme ve güç mücadelesinin yaşanmasına yol açacaktı (Lybyer 2011: s. 217).

Padişah üzerinde nüfuz sağlayarak güç mücadelesine girişen vezir-i âzamların kendi aralarında hizipleşerek saray üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştıklarına yukarıda değinmiştik. Bu durum hakkında İstanbul'un fethi sırasında ulemanın bir kısmı kuşatmanın kaldırılması gerektiğini savunurken diğer bir kısmı ise bu fikre karşı çıkmıştı. Şeyhülislam Ak Şemseddin, Molla Gürani ile Zağnos Paşanın ileri görüşlülüğü ile Fatih'in stratejik hamleleri fethi müyesser kılmıştı (Hasan-ı Rumlu 2020: s. 312). İlmiyeden gelerek vezir-i âzamlığa kadar yükselen Çandarlı Halil Hayreddin Paşanın, saraydaki nüfuzunun kırılmasında; Bizans İmparatoru ile arasında ecdattan gelme bir dostluğun bulunması ile bazen aralarında mektuplaşmalarının yaşanması, düşmanlarına aradıkları fırsatı vermişti. Bu bağlamda paşanın: Rüşvet aldığı şayiası çıkarılarak hainlikle itham edilmişti. Paşanın, yönetim üzerindeki gücünü kaybetmesinde ise; II. Mehmet'in tahttan uzaklaştırılmasında birinci derecede sorumlu tutulması belirtilmektedir (İbn Kemal 1991: s. LXX).

2. Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ile Kanunî Sultan Süleyman Dönemlerinde Ulemanın Yönetimdeki Gücü ve Etkisi

Osmanlı Devleti'nin beylikten imparatorluk sürecine kadar geçen dönem içerisinde vezâret makamına genellikle ilmiye mensupları atanmıştı (Taneri 2019: s. 59-60). Devletin idarî yapısında ulemanın, ciddi nüfuzu bulunmaktaydı. Osman ve Orhan Bey, çevrelerinde pek çok ulema bulundurmuştu. Ulema ise beylerinin bir günah işlemeleri halinde; yanlarından hemen uzaklaşarak (İpşirli 2021: s. 10) onların, davranışlarını uygun bulmadıklarını gösterirlerdi. Bu davranış hem dünyevî hem de uhrevî olarak düşünülebilir. Yönetimde adil olmamaları ya da dinen uygun olmayan davranışları, ulemanın tepki göstermesine ve padişah üzerinde tabiri caiz ise oto kontrol görevi yapmalarını sağlamıştı. Ulemanın bu şekil de davranmasında; uhrevî yetkilerinin bağlayıcılığı gösterilebilir.

Osmanlı Devleti'nin üç kudretli padişahı döneminde sosyo-ekonomik düzenin gelişip ilerlemesinin yanı sıra ilmî alanda da parlak bir döneme girilmişti. İlmiye kökenliler, devletin en üst karar merkezi olan Divân-ı Hümâyûnda görevlendirilerek bunların, ilimlerinden yararlanılmıştı. II. Mehmet, ulemadan Sinan Paşayı vezirliğe getirmişti (Gelibolulu Mustafa Ali 2015: s. 202). Zaman zaman ulemanın önde gelenlerine müderrislik, kadıaskerlik gibi aslî görevlerinin haricinde tecrübe ve bilgilerine göre vezirlik ile vezir-i âzamlık makamı da verilmekteydi (Gelibolulu Mustafa Ali 2015, s. 209). Devletin üst bürokrasinde ilmiye sınıfındakilerin atanmasında: devlet sistemi içerisinde uzun yıllar tecrübe kazanmalarının yanı sıra şer'î hükümleri iyi bilmeleri söylenebilir (Taneri 2019: s. 64). Ancak ilmiye kökenlilerin merkezî bürokraside uzun yıllar bulunmaları hasımlarının

artmasına neden olmuştu. Bu mecrada Osmanlı Devlet teşkilatının oluşumunda önemli katkıları bulunan Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ve sülalesinin seksen yıl gibi uzun bir süre sadaret makamında bulunmaları kendilerine karşı merkezî bürokraside bulunan devşirme kökenlilerin husumetine yol açmıştı. Osmanlı merkezî yönetiminde başgösteren erk/güç mücadelesini kaybetmek istemeyen ilmiyye kökenli Vezir-i âzam Çandarlı Halil Hayreddin Paşaya; II. Murat'ın tahttan çekilip yerini on üç yaşındaki II. Mehmet'e bırakması, aradığı fırsatı vermişti (Uzunçarşılı 1977: s. 507-08-509). "İttifak küffârun gulüvvi (gulüvv-i) 'âmmı ve Sultân Muhammed henûz tıfl-ı sagîrdür diye 'askerün goft u gûy izdihâmı murâdına muvâfık olmagıla dakîk u 'amîk fikrler eyledi. Nîledise (T 420) idüp san'atla Sultân Murâd'ı yine tahta geçürdi." (Gelibolulu Mustafa Ali 2015: s. 181). Haçlıların harekete geçtiğini ve orduyu yönetecek tecrübeye sahip olmadığını: II. Mehmet'e telkinde bulunarak; tahttan çekilmesini ve babası II. Murat'ın ordunun başına geçerek yaklaşmakta olan gaileyi ortadan kaldırması yönünde ikna etmişti. Vezir-i âzam ın, küçük yaştaki padişah üzerindeki ikna çalışmaları başarılı olmuş, II. Murat yeniden tahta çıkmıştı.

Ülke genelinde özgül ağırlıklarını her durum ve şartta korumayı bilen ulema, görevlerinden azl edilip sürgüne gönderilmelerinin ardından sonra padişahların, onların gönüllerini almak için eski görevlerine iade etme tekliflerine de bazen itibar etmemişlerdi. Fatih Sultan Mehmet'in, Molla Zeyrek'i müderrislikten azl etmesi üzerine Molla Zeyrek, Bursa'ya giderek yerleşmişti. Bursa'daki ilk yıllarında geçim sıkıntısı çekmesi üzerine Hoca Hasan adlı bir komşusu; günlük 20 akçe olan giderini kayd u hayat şartıyla karşılayacağını söyleyerek yardım etmeye başlamıştı. Padişah zaman içerisinde Molla Zeyrek'i üzdüğünü düşünerek onu, tekrar görevine iade etmek istemişti. Molla Zeyrek ise padişahının: Hoca Hasan olduğunu söyleyerek görevi kabul etmemişti (İpşirli 2021: s. 18). Normal şartlar altında padişahın buyrultusuna karşı gelinmesinin bir yaptırımı olması gerekirken, ulemaya herhangi bir ceza verilmemişti. Daha da ilginç olanı ulemanın, padişahın şeklen iltifat gibi bir görevlendirme yapmasına karşı görevi kabul etmeme cesaretini göstermesiydi.

Ulema bazen verdiği fetvalarla; padişahların, örfî uygulamalarını kolaylaştırmıştı. Osmanlıların gaza eksenli bir yönetim anlayışına sahip olmaları; ulemanın seferlerde hukukî ve dinî izahatta bulunup padişahın ve askerin moralini üst seviyeye getirici sohbetlerde bulunmaları; onların, yönetimdeki konumlarını daha itibarlı hale getirmişti. Fatih Sultan Mehmet'in, Bosna seferine katılan Ali Bistami, padişaha vermiş olduğu fetva ile örfî yetkilere sahip padişahın elini güçlendirmişti. Şöyle ki Bosna'nın kılıçla alınması kolay olmasına rağmen vire ile alınması padişahı oldukça zora sokup öfkelendirmişti. Devlet geleneğinde; teslim olan yerlerde, yağma ve zulüm yapılmaması gerekmekteydi. Padişah, vire ile Bosna'yı alan Mahmut Paşanın kararının bozulup hain Bosna Kralı Tomaseviç'i cezalandırmak istemişti. Bunun için sefere katılan; Ali Bistami'den; "Kulun verdiği emanı sultanın devlet menfaatine aykırı bulduğunda kaldırabileceğine" dair fetva almıştı. Böylece vire ile buranın alınmadığının şerî ve hukukî alt yapısını oluşturarak hain kral ile yanındaki üç beyin ölümüne karar vermişti (İpşirli 2021: s. 21). Ulema önceki uygulamanın hükümsüzlüğü ile yeni alınan kararın geçerli olduğu yönünden fetva vererek padişahın elini güçlendirmişti.

Osmanlı padişahları üzerinde etkili olan ulema kökenli vezir-i âzamlar, şehzadelerden hangisinin tahta geçmesi yönünde de zahiri olmasa da batini olarak

kanaatlarını, uygulamaları ile ortaya koymuşlardı. Fatih Sultan Mehmet'in ölümü üzerine Vezir-i âzam Karamânî Mehmet Paşa; Şehzade Bayezid'e, mektup gönderirken gizlice Şehzade Cem'e de adamlarını salıvererek başkente gelmesini istemişti. Ancak habercinin, Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından bir pusu sonucunda ele geçmesiyle; Cem, babasının ölüm haberini alamadığı için başkente gelememişti. Vezir-i âzam gönlünde geçen şehzadenin tahta çıkması için girişimde bulunmuş ancak kaderin tecelli etmesi ve İshak Paşanın gayretiyle de II. Bayezid tahta oturduğu için amacına ulaşamamıştı (İbn Kemal 1991: s. LXXXIX –XC). Şehzade Bayezid'in tahta geçişi hakkında Matrakçı Nasuh: Nişancı Muhammed Paşanın güvendiği bir adamını Cem Sultana gönderip tahta geçmesi için davet ettiğini; Şehzade Bayezid'in adamlarının tedbiri üzerine emeline kavuşamadığını, ulema ile yeniçerilerin desteklediği Şehzade Bayezid'in tahta geçtiğini açıklar. Bu olaydan sonra nişancının; canından olduğunu, başkentte yaşanan kaosun yine ulemanın ileri gelenlerinden Mevlânâ Gürânî'nin gayretleriyle son bulduğuna da değinir (Matrakçı Nasuh, 2019: s. 286).

Yavuz Sultan Selim ava giderken Üsküdar mevkiinde güngörmüş birini rikâb-ı hümâyûna davet ederek geçtiği yerler ile buraların yöneticileri hakkında sorular sorar. O da sorulan sorulara akıcı ve beliğ/güzel ifadeler kullanıp cevap verir ayrıca kendisinin nice zamandır azil edilmesinden dolayı zor günler yaşadığını adaba riayet ederek söyler. Padişah avdan döndükten sonra Hazine-i Âmire defterdarının makamına göre konuşamadığı gibi hizmetinde de kusurlarını görünce; Üsküdar'da gördüğü pîrî, defterdarlık makamına atar (Gelibolulu Mustafa Âlî 2015: s. 102). Padişah, merkezî bürokrasiye atamalarda: Liyakat ve adalete önem vermişti. İlmiye kökenli Pirî Mehmet Paşa, Çaldıran seferinde verilen görevleri hakkıyla yerine getirerek Yavuz'un dikkatini üzerine çekmişti. Bunun üzerine Vezir Dukakinzade Ahmet Paşa ile Tebriz'i ele geçirmek için görevlendirilmişti. Kısa zamanda sadakat ve marifetiyle bürokraside ikbal yıldızı parlayarak yolu açılmıştı. Padişah, Mısır seferine giderken başkentin güvenliği gibi hassas ve önemli göreve de onu, getirmişti. Daha sonra liyakati ve sadakati sonunda 1518 yılında vezir-i âzam olmuştu. Uzun yıllar bu makamdan kaldıktan sonra Kanunî döneminde de bir süre bu makamda kalmış ve 1523 yılında emekli edilmişti. İlmiyeden gelerek kudretli iki Osmanlı padişahına, vezir-i âzamlık yapmasında; hiç kuşkusuz askerî başarıların sağlanmasında göstermiş olduğu yararlılıklarının yanısıra işbilirliği yani liyakatlı olmasıydı. Yani çağın gereklerine göre hareket etmesi, bilgi ve tecrübesiyle devlet hizmetinde yararlılıklar göstermesiydi. Osmanlı deniz gücünün geliştirilmesi ile başkentte tersane kurulmasında padişaha danışmanlık yapmıştı (Lütfi Paşa 2017, s. 29-30). Kanunî Sultan Süleyman, cihan devleti kurma ülküsü bağlamında liyakate ve sadakate göre merkezî bürokrasiye atamalar yapmış; güngörmüş, ilim ve irfan sahibi lalası Kasım Paşayı vezirlik makamına getirmişti (Yücel 2019: s. 5).

Ulema, bazen padişahların kararlarını dahi değiştirebiliyorlardı. Yavuz Sultan Selim döneminde yaşanan bir hadise padişahın kararları üzerinde ulemanın gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Şeyhülislam Zenbilli Ali Cemalî Efendi, âlim ve dindar olan Yavuz'un, aldığı kararlar üzerinde etkisini göstermişti. Padişah, Şeyhülislama bir gün; "Dünyada üçte birinin selâmeti için üçte iki insanların idamının" dinen yerini sorar. Şeyhülislam ise; "Büyük halel vâki ise mubah olur" şeklinde cevaplamıştı. Şeyhülislam bu fetvanın Hazine-i Âmire muhafızlarından 150 kişinin katli için alındığını duyunca, verilen fetvanın onlarla ilgisi olmadığını (Turan 2003: s. 305) ve idamın dinen ve örfen uygun

olamayacağını, Divân-ı hümâyûna giderek söyleme cesaretinde bulunarak infazın durdurulmasını sağlar (Kazıcı 2011: s. 235). Yasama, yürütme ve yargı kararlarının verildiği ve padişahın mutlak güç ve otoritesinin devlet ve tebaa üzerinde tecelli ettiği, devletin en üst karar merkezine Şeyhülislamın giderek padişah tarafından verilen hükmün infazını durdurabilmesi; ulemanın, devlet yönetimde ne kadar etkili ve güçlü olduğunu göstermektedir.

Yavuz Sultan Selim ilk yıllarında şehzadeler sorununu hallettikten sonra Devlet-i Aliyye için büyük bir tehdit oluşturan Safevi sorununu çözmesi gerekiyordu. Şah İsmail, Şiîliği devletin resmi mezhebi yapıp Osmanlı topraklarından yaymaya çalışıyordu. Sünni mezhebi benimsemiş ve idarî yapısını bu mezhebin görüşleri doğrultusunda kurmuş, Osmanlı Devleti için Şahın bu girişimine karşı sert karşılık verilmesi şarttı (Barthold-Köprülü, 1984: s. 245). Şah İsmail, mezhep taassubu ile hareket ederek Anadolu'ya gönderdiği propagandacıları vasıtasıyla; manen nüfuz sahaları oluşturup halkı kendisine meyil ettirdikten sonra Sünni kaideleri benimsemiş; Osmanlı Devleti'ni, yıkmayı amaçlıyordu (Turan 2003: s. 297). Bu amaç doğrultusunda hareket eden Şah İsmail'in durdurulması ve sorunun ortadan kaldırılması gerekmekteydi. Safevi sorununun çözüme kavuşturulması için ulema ve ümeranın da aynı doğrultuda hareketi şarttı. Safevilerin her ne kadar mezhepleri ayrı olsa da Müslüman olmaları, onların da aynı ırktan yani Türk olmaları, Anadolu'da; Safevi halifelerinin propagandasının tesiriyle azımsanmayacak bir nüfus kütlesinin Şah İsmail taraftarı olması, yapılacak seferin akıbetini başarısız yapabilirdi. Yukarıda saydığımız sebeplerden padişah; stratejik davranarak önce yeniçerilerin, düşüncesini öğrendikten sonra seferin dinî yönden de sakıncasının olmadığına dair fetva almak istemişti. Edirne'de büyük bir divan toplayarak ulema ile devlet erkânının düşüncelerini dinleyip stratejisini oluşturmuştu. Divanda; Şah'ın, örfe ve dine uymayan davranışlarından: Camilerdeki minberleri yıktırdığına, dinen farz olan namazı dahi yasakladığına, ehl-i sünnet görüşündeki ulamayı öldürerek zulümler yaptığına, devletin toprak bütünlüğünü tehdit ettiğine, bölge halkını da propagandacıları vasıtasıyla etkileyerek kendine meyil ettirdiğine, dinen ve örfen bu zulme son verilmesi için Şah'la savaşılması gerektiğine değinmişti. Bunun üzerine Divân-ı hümâyûnda; ulemadan Hamza "küfür ve irtidâdına" dair, Şah İsmail hakkında fetva vererek Yavuz Sultan Selim'in elini güçlendirmişti. Hemen Şah'a bir mektup gönderilip fitnesinin ortadan kalkması için kendisi ile adamlarının öldürüleceği belirtilmişti (Tansel 2020: s. 40-41-42). Yavuz'un, Safevî seferi ile ulemanın (dinen) görüşlerine ne kadar değer verdiğini; İstanbul'a gidince burada tekrar bir divan toplamasından da anlaşılabilir. Divana "ehl-i sünnet ve cemaat arasında kalem-i fetva ile âlem-i takvâ ile" bilinen ulemanın ileri gelenleri davet edilmişti. Onlar da Safevî seferinin neden yapılması gerektiği hususunda görüşlerini belirterek: Fitnenin ortadan kaldırılmasının küffara yapılacak cihattan daha öncelikli olduğunu; Kuran-ı Kerim'de ki ayetler ve Hz. Peygamber (SAS) hadisleri bağlamında dile getirip seferinin zarureti üzerinde padişahla anı kanata sahip olduklarını söylemişlerdi (Tansel 2020: s. 48). Bu şekilde kılıcın gücü, fetva makamından çıkan kararla keskinleştirilmişti.

Yavuz, Sefevi sorununu çözdükten sonra ülkedeki gayr-i müslimlerin; devletin dinsel bütünlüğünü bozdukları gerekçesiyle bazı tedbirler almıştı. Padişah bu sorunun çözüm yolu olarak iki alternatif düşünmüştü. Bunlardan birincisi; gayr-i müslimlerin, Müslüman

olmaları iken ikincisi ise katledilmeleriydi. Şeyhülislam Cemal Efendi bu duruma karşı çıkarak mürtedler yani İslam dininde dönenler için katl cezasının uygulanabileceğine dair fetva vermişti (Lybyer 2011: s. 227-228). Padişahın düşüncesini uygulayamamasında; ulemanın fetvası belirleyici olmuştu. Bu durum bize padişahın, ulemanın fetvasına ne kadar bağlı olduğunu da göstermektedir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde de ilmiye kökenli vezir-i âzamlar, Divân-ı Hümâyûnda alınan kararlarda ön plana çıkmışlardı. Belgrad'ın fethinin ardından, divanda yapılan toplantıda; Rodos üzerine herhangi bir seferin yapılıp yapılamayacağı müzakere ediliyordu. Divan üyeleri, mevsimin uygun olmadığı ile kale surlarının çok iyi korunaklı olduğu gibi gerekçeleri ileri sürerek sefere karşı çıkıyorlardı. Vezir-i âzam Pirî Mehmet Paşa ise seferin neden yapılması hakkında Kanuni'yi ikna ederek sefere çıkılmasını sağlamıştı (Yücel 2019: s. 20).

Osmanlılar, daha beylik döneminden itibaren hukuk kurallarını oluşturup siyasî kararları alırken, etraflarında bulunan ulemanın fikirlerini alarak hareket etmişlerdi. Devletin kurumsal yapıya kavuşmasıyla ilmiye sınıfının başına Şeyhülislamı atayarak (İnalcık 2016: s. 4) onların, fetvaları doğrultusunda hareket etmişlerdi.

Toplumsal buhranların bastırılıp suçların nasıl bir cezaya çaptırılacağına dair ulemanın vereceği fetva oldukça önemliydi. Kanunî döneminde 1527 ile 1560 yılları arasında sosyo-ekonomik nedenli huzursuzluklar yaşanmıştı. Bir süre sonra huzursuzlukların boyutu değişerek Safevî daîlerinin de gayretiyle siyasî ve dinî nitelikli ayaklanmalara dönüşmüştü. Ancak alınan tedbirlerle suçlular yakalanmıştı. Suçlulara ne gibi cezanın verileceği hakkında dönemin Şeyhülislamı Ebüssuûd Efendi'de fetva istenmişti. Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi ise suçluların idamı yönünde fetva vermişti (Emecen 2009: s. 182-183). Devletin en buhranlı döneminde ulemadan alınan fetva ile fitne ateşi söndürülüp imparatorluk genelinde huzursuzlukların yatışması sağlanmıştı.

3. Padişahların Ulema Üzerinde Mutlak İradelerini Hâkim Kılma Gayretleri

Osmanlı Devleti'nin idarî, askerî ve ilmî yönden teşkilatlanmasında önemli katkıları olan bir buçuk asır gibi uzun bir zaman bilgi ve tecrübeleri ile hizmet eden Çandarlı sülalesine Fatih Sultan Mehmet, devlet içerisindeki ağırlıklarına son vermişti (İpşirli 2021: s. 11). Çünkü Çandarlı ailesi; I. Murat ile II. Mehmet dönemleri arasında, devlet sistemi içerisinde kök salmışlardı. İktidarın belirlenmesinde önemli bir unsur olan yeniçeriler üzerinde de nüfuz sahibi olmuşlardı. Padişah yukarıdaki nedenlere bağlı olarak Çandarlı sülalesinin gücünü kırıp mutlak iktidarını güçlendirmek için tedbir aldı (Taneri 2019: s. 143). İlmiye kökenlilerin merkezî bürokrasideki güçlerini kanunnâmesi ile sınırlandırdı. Fatih, "hâkim-i mutlak olmuş" idari yapılanmayı, merkeziyetçi anlayışla güçlendirmişti (Mumcu 2007: s. 33). Şer'î hükümlerin alanını belirleyerek ulemanın sınırlarını net bir şekilde tanımlamıştı. Padişah, vezir-i âzamlık makamına yine ilmiye kökenlileri atamasına rağmen vezirlik makamına bazen ulema kökenlileri bazen de devşirme kökenlileri atamıştı. Bu durum vezir-i âzamlık makamına giden yolun vezirlikten geçmesine neden olmuş, bu da ulema ile ümera kökenlilerin rekabetine yol açmıştı (Taneri 2019: s. 76). Bu arada Fatih mutlak iradesi ile merkeziyetçi devlet yapısını oluştururken, ilmiye teşkilatında da yer alacakların belirli vasıflara sahip olması gerektiğini belirlemişti. Padişah, bir nevî kanunnâmesinde;

ulemanın görev ve sorumluluk alanlarını tanımlayarak onları, sistem içerisinde denetleyebilmişti (İnalcık 2016: s. 69). Ancak ilmiye sınıfının özerk bir yapısının olması; onların, denetiminde bazı sorunları da beraberinde getirmişti. Bu durumu da çözen Fatih Sultan Mehmet, bu sınıfı da kendi otoritesine tabii kılmıştı (İnalcık 2015: s. 136).

Osmanlı padişahları, ulemaya çeşitli muafiyetler vererek onlara, geçim sıkıntısı çektirmemeye çalışmıştı. Ayrıca cezalandırılmalarında bazı ayrıcalıklarda verilmişti. Seyfiye sınıfındakilere zaman zaman idam cezası verilirken, birkaç ulema haricinde bu sınıf mensuplarına idam cezası verilmemişti. Suç ve ceza bağlamında hareket edilerek azil ve sürgün gibi cezalarla sınırlı kalınmıştı (İpşirli 2021: s. 19). Bu istisnalar arasında padişah emriyle öldürülen ilk vezir-i âzam ise ilmiye kökenli Çandarlı Halil Paşa idi. Böyle bir cezanın verilmesinin nedeni ise "ibka-yı saltanat, ihyâ-yı vilâyet eceli içün ata ile oğul beyninde husunet ve kesafet eylemesi" olarak bilinmektedir. Yani Fatih Sultan Mehmet'in, ilk saltanatından çekilmesinde gösterdiği gayretti (Taneri 2019: s. 131). II. kez tahta geçen padişah, siyasî saiklerden dolayı katl emrini vermişti.

Yavuz Sultan Selim, Dukakin-zade Ahmet Paşayı önce azledip daha sonra vezir-i âzamlık makamına ikinci kez getirmişti. Ancak Çaldıran Savaşı dönüşünde yeniçerilerle işbirliği yaparak onları, isyana teşvik ettiği zannıyla padişahın hışmına uğramış, önce padişah tarafından hançerlenmiş daha sonra da katledilmişti (Mumcu 2007: s. 78).

Osmanlılarda ilk defa Kanunî Sultan Süleyman döneminde ulemanın temsil makamı olan Şeyhülislam azledilmişti. Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Efendinin, tasavvuf ekolünün önemli temsilcilerinden Mevlana, Muhyiddin-i Arabî gibi kanaat önderlerine dil uzatması azline yol açmıştı (Kazıcı 2011: s. 238). Merkezî yönetim, vezir-i âzamlara dahi ölüm cezası vermekten tereddüt etmemişti. Ancak ulemanın cezalandırılmasında yukarıdan da belirtildiği gibi ağır ceza verilmemişti. Sadece şeyhülislamlık makamının kuruluşundan yıkılışına kadar geçen zaman içerisinde üç Şeyhülislam idam edilmişti. İdam cezası verilmesine rağmen bunlara; iade-i itibarları verilerek şehit sayılmışlardı (Kazıcı 2011: s. 238).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin kuruluş harcında ilmin ve ilim adamlarının/ulemanın önemli bir yeri vardı. Osmanlılar; yönetim sistemlerini oluştururlarken, ulemanın fikrine önem vermişlerdi. İlmiye sınıfı, asırlardır devlet kadrolarına insan kaynağı oluşturarak sistemin en tepe noktalarına burada yetişenleri gönderirdi. Öyle ki merkezî bürokraside; padişahlardan sonra ikinci güce sahip olan vezir-i âzamların pek çoğu burada yetişmeydi. Bu sınıfın temsil makamı; Şeyhülislamların, uhrevî yetkileri nedeniyle de toplumda bir saygınlıkları bulunmaktaydı. Özellikle fetva makamı olmaları, ilmiye sınıfından gelmeleri, tahta geçecek padişah adayları (şehzade) ile daha çocukluk dönemlerinden itibaren bağ kurup onların, hocaları olmaları gibi nedenlere bağlı olarak, devlet teşkilatında hızlıca ilerlemişlerdi. Böylece yönetim sisteminin en önemli aktörleri arasında yerlerini almışlardı.

Osmanlı Devleti'nin kurumsal yapılanması ile içerideki ve dışarıdaki düşmanlara karşı bir direnç gösterilmesinde; vermiş oldukları fetvalarla ilmiye kökenli bürokratlar, devlet teşkilatının en önemli yapıtaşlarını oluşturmuşlardı. Devletin en hassas dönemlerinde

adlarından olumlu ya da olumsuz bir şekilde bahsettirerek siyasi otoritenin kararları üzerinde nüfuz sahibi oldukları gibi padişahların mutlak yetkilerini kısıtlayıcı ya da alınan kararları hükümsüz sayan fetvalar vermişlerdi. Siyasî iradenin; örfî kararlarını denetledikleri gibi bazen de örfî kararlar üzerinde de belirleyicilikleri dikkat çekmekteydi. Böylece bir nevi padişahların; iradesi ile idaresi üzerinde, oto kontrol görevini üstlenmişlerdi.

KAYNAKÇA

ABAY, Muhammed (2017). Kuran-ı Kerîm, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

AYAR, Talip (2014). Osmanlı Devletinde Fetvâ Eminliği (1826-1922), İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

AKGÜNDÜZ, Ahmet (1994). "Ebüssuûd Efendi", DİA, c. X, 365-371.

ALGÜL, Hüseyin (1981). İstanbul'un Fethi ve Fatih, İstanbul: Marifet Yayınları.

BARTHOLD, Wladimiroviç-FUAD, Köprülü (1984). İslâm Medeniyet Tarihi, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

BAŞGİL, Ali Fuat (1962). Din ve Laiklik, İstanbul: Yağmur Yayınevi.

BEYAZIT, Yasemin (2014). Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl), Ankara: TTK Yayınları.

BIYIKLI, Murat (2019). "Osmanlı Merkez Teşkilatında Ulemanın Mansıbının, Şeyhülislam ve Kadı Kararları Bağlamında Tahlili", Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (15): 91-115.

ÇULUK, Sinan ve KARACA, Yılmaz (2015). Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 139.

EMECEN, F. Mustafa (2009). Osmanlı Klasik Çağında Siyaset, İstanbul: Timaş Yayınları.

ERYILMAZ, Bilal (1992). Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İstanbul: İşaret Yayınları.

Fatih Kanunnâmesi, s. 36.

Gelibolulu Mustafa Ali, (2003). Künhü'l-Ahbâr Fatih Sultan Mehmet Devri (1451-1481), C. II, Çev. Hüdai ŞENTÜRK, Ankara: TTK Yayınları.

Gelibolulu Mustafa Âlî, (2015), Siyaset Sanatı Nushatü's-Selâtîn, (hzl. Faris Çerçi), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

GÜLTEPE, Necati (2019). Mührün Gücü İlk Türk-İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi, İstanbul: Kapı Yayınları.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip (1977). Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2272.

Hasan-ı Rumlu, (2020). Ahsenü't–Tevârîh, Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Yayınları.

IMBER, Colin (1998). "Erken Osmanlı Tarihinde ve Meşruiyet", Kanuni ve Çağı, (çev: Metin Kunt), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

IMBER, Colin (2006). Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650, (çev: Şiar Yalçın), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İbn Kemal, (1991), Tevârihi Âl-i Osman VII. Defter, (hzl. Şerafettin Turan), Ankara: TTK Yayınları.

İdris-i Bitlis-î,(2019). Heşt Behişt VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481), (çev. Muhammed İbrahim Yıldırım), Ankara: TTK Yayınları.

İNALCIK, Halil (1958). "Osmanlı Padişahı", SBF Dergisi, (13): 68-79.

İNALCIK, Halil (2008). Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi, Ankara, Cedit Neşriyat.

İNALCIK, Halil (2015), Adâlet Kitabı, Editör: Bülent Sarı, Selim Aslantaş, İstanbul: İstanbul, Yedi Tepe Yayınevi.

İNALCIK, Halil (2016). Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İPŞİRLİ, Mehmet (1988). "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar), Osmanlı Araştırmaları", (7): 273-285

İPŞİRLİ, Mehmet (2021). Osmanlı İlmiyesi, İstanbul: Kronik Yayınları.

KAZICI, Ziya (2011). İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

KÖÇ, Ahmet (2016). "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıfın Hayırseverliği: Ümera ve Ulema Vakıfları Üzerine Bazı Düşünceler", Balıkesir Unıversty The Journal of Social Sciences Institute, (35): 303-322.

KRİTOVULOS, Kritovulos Tarihi (1451-1467), (çev: Ari Çokana), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Lütfi Paşa, (2017). Asafnâme, Haz. Ahmet UĞUR, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

LYBYER, A. Howe (2011). Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Matrakçı Nasuh, Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561), (haz: Göker İnan), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: 118.

MUMCU, Ahmet (2007). Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, III. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Mustafa Nuri Paşa, (1992). Netayic Ül–Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, (Sadeleştiren, notlar ve açıklamalar ekleyen: Neşet Çağatay), Ankara: TTK Yayınları.

SAVAŞ, Saim (1996). "Fetvalar Işığında Osmanlı Sosyal Hayatı Hakkında Bazı Tespitler-II", Toplumsal barış Dergisi, (30), 40-45.

TANERİ, Aydın (2019). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı, Erdoğdu, Ankara: TTK Yayınları.

TANERİ, Aydın (2019). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Vezîriâzamlık (1299-1453), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.

TANSEL, Selahattin (2020). Yavuz Sultan Selim, Ankara: TTK Yayınları.

TURAN, Osman (2011). Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1939). "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mutalea", Belleten, (9), 99-106.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1977). "Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış veya Şüphe ile Örtülü Bazı Olaylar ve Bu Hususa Dair Vesikalar", Belleten, (163): 507-554.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (2011), Osmanlı Tarihi, X: Baskı, C. II, TTK Yayınları, Ankara: 2011, s. 276.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (2014). Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, Ankara: TTK Yayınları.

ÜNAL, M. Ali (2011). Osmanlı Tarih Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

YÜCEL, Yaşar (2019). Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl, Ankara: TTK Yayınları.

WITH ITS SOCIAL, CULTURAL AND POLITICAL TEXTURE HISTORICAL ADVENTURE OF TUNISIA

Kadir ÖZKÖSE
Professor, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Sufism
Sivas, Turkey
ORCID ID: 0000-0003-3977-3863

ABSTRACT

Tunisia, which has a strategic location in North Africa, draws attention with its ancient tradition. It is a country that has preserved its vitality in every period with its geographical and climatic conditions, cultural and civilization basin, economic and political developments. A geography where the heart of the Mediterranean beats with the commercial gains of the Phoenicians, a land that was the center of the Roman regional administration, and a point where Byzantium tried to exist.

Hz. In the time of Uthman, Abdullah b. Sa'd b. In Tunisia, where Muslims began to dominate with the conquest of the Islamic armies under the command of Abu Serh, the Islamic tradition was internalized, developed and consolidated in the process. Indigenous peoples of Tunisia, who met Islam and Muslims in the early period, began to adopt Islam individually and collectively, with the education and guidance activities of the Companions, Tabiun and Salaf-i Salihî ulama. Tunisia, which was conquered by the Islamic army and added to the Umayyad lands, witnessed frequent uprisings, especially during the Umayyad period.Tunisia, where there were ruptures in places, was connected to the central government during the Abbasid period. It was governed by appointed governors. It became an important civilization center of the Islamic geography with its culture, art, language, literature, trade and education activities. During the Abbasid period, it became a safe and developed land under the control of the Ağlebis. With the dominance of the Fatimids in the region, it became the address of the sectarian struggle. During the Zîrîs Dynasty, the wounds taken during the Fatimids were tried to be healed, the divisions were resolved, and a reconnection with the Abbasid Caliphate was tried to be established.

The Hafsi Dynasty, which dominated Tunisia in the second half of the fourteenth century, was another sultanate that left its mark on the history of Tunisia. During the Hafsid period, Spanish sailors who increased their piracy activities in the Mediterranean and took the coastal cities of North Africa under their sovereignty reached as far as Tunisia. The mass slaughter in Andalusia led to the mass migration of Andalusian Muslims from Europe. The Hafsi sultans, who embraced and supported the incoming Andalusians, sought ways to ensure

their own security. In the face of the endless attacks of Spain, the Hafsi sultans along with the natives of Tunisia asked for help from the Ottoman Empire. The Ottoman expeditions to Tunisia, which took the form of responding to a call for help rather than a movement of conquest, had a repercussions in a short time and enabled the Mediterranean to turn into a Turkish sea. It enabled Tunisia to become a Western Quarry, like Algeria and Tripoli in North Africa. He enabled the Kuloğulları generation to come into existence in the line extending from Egypt to Morocco. Instead of directing Tunisia, the Ottoman Empire enabled local dynamics to take action with on-site management. He enabled the family dynasties of Muradis and Husseins to display a free administration within themselves, depending on the central government. Continuing their invasion movements in Algeria, the French forces finally tried to achieve their goals in Tunisia, and made Tunisia their colony. The drama of the colonial powers in Tunisia was tried to be eliminated by the long-term struggle for independence of the Tunisian people.

Keywords: Tunisia, Ottoman, Hafsiler, Islam, Civilization

SOSYAL, KÜLTÜREL VE SİYASAL DOKUSUYLA TUNUS'UN TARİHÎ SERÜVENİ

ÖZET

Kuzey Afrika'da stratejik konuma sahip olan Tunus kadim geleneği ile dikkat çekmektedir. Coğrafi ve iklim koşulları, kültür ve medeniyet havzası, ekonomik ve siyasal gelişmeleri ile her dönemde canlılığını korumuş bir ülkedir. Fenikelilerin ticari kazanımlarıyla Akdeniz'in kalbinin attığı bir coğrafya, Roma'nın bölge idaresine merkezlik yapmış bir diyar, Bizans'ın varlık göstermeye çalıştığı bir nokta olmuştur.

Hz. Osman zamanında Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh komutasındaki İslam ordularının fethi ile Müslümanların hakimiyet kurmaya başladıkları Tunus'ta İslâmî gelenek süreç içerisinde içselleştirilmiş, gelişmiş ve perçinleşmiştir. Erken dönemde İslâm ve Müslümanlarla tanışan Tunus'un yerli halkları sahabe, tabiin ve selef-i salihin ulemasının eğitim ve irşad faaliyetleriyle İslâm'ı bireysel ve kitlesel boyutta benimsemeye başladılar. İslâm ordusunun fethedip Emevi toprakları arasına kattığı Tunus'ta bilhassa Emeviler döneminde sık sık ayaklanmalara sahne oldu. Yer yer kopmaların yaşandığı Tunus, Abbasiler döneminde merkezi yönetime bağlandı. Atanan valilerle yönetildi. Kültür, sanat, dil, edebiyat, ticaret, eğitim faaliyetleriyle İslâm coğrafyasının önemli medeniyet merkezi oldu. Abbasiler döneminde Ağlebilerin kontrolünde emniyetli ve gelişmiş bir diyar konumuna geldi. Bölgede Fatimilerin

sağladığı hakimiyetle mezhebi mücadelenin adresi konumuna geldi. Fatımiler döneminde alınan yaralar Zîrîler Hanedanlığı döneminde sarılmaya, ayrışmalar giderilmeye, Abbasi Halifeliği ile yeniden bağlantı sağlanmaya çalışıldı.

On dördüncü asrın ikinci yarısında Tunus'a hakim olan Hafsî Hanedanlığı Tunus'un tarihine damgasını vuran bir diğer sultanlık oldu. Hafsîler döneminde Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerini artıran, Kuzey Afrika sahil kentlerini birbir egemenlikleri altına alan İspanyol denizciler Tunus'a kadar da ulaşmışlardır. Endülüs'te yaşanan kitlesel kıyım Endülüs Müslümanların Avrupa'dan kitlesel göçlerine yol açtı. Gelen Endülüslülere kucak açan ve kol kanat geren Hafsî sultanları bir yandan da kendi güvenliklerini sağlamanın yollarını aramışlardır. İspanya'nın sonu gelmeyen saldırıları karşısında Tunus yerlileri ile birlikte Hafsî sultanları da Osmanlı Devletinden yardım istediler. Bir fetih hareketinden çok yardım çağrısına cevap vermek şeklinde gerçekleşen Osmanlı'nın Tunus seferleri kısa zamanda yankı uyandırmış, Akdeniz'in Türk denizine dönüşmesini sağlamıştır. Kuzey Afrika'da Cezayir ve Trablusgarb gibi Tunus'un bir Garb Ocağı haline gelmesini sağlamıştır. Mısır'da Fas'a kadar uzanan çizgide Kuloğulları neslinin vücuda gelmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti Tunus'u doğrudan yönetmek yerine yerinde yönetimle yerel dinamiklerin harekete geçmesini sağlamıştır. Muradilerle Hüseynilerin aile hanedanlıklarını merkezi yönetime bağlı olarak kendi içinde serbest bir yönetim sergilemesini sağlamıştır. Cezayir'deki istila hareketlerini sürdüren Fransız güçler sonunda Tunus'taki emellerine de ermenin çabasını gütmüşler, Tunus'un da kendi sömürgeleri konumuna gelmesini sağlamışlardır. Sömürge güçlerinin Tunus'ta yaşattıkları dram Tunus halkının uzun soluklu bağımsızlık mücadelesi ile ortadan kaldırılmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tunus, Osmanlı, Hafsiler, İslam, Medeniyet

WITH ITS SOCIAL, CULTURAL AND POLITICAL TEXTURE HISTORICAL ADVENTURE OF TUNISIA

Login

The government of Tunisia, which gained its independence on March 20, 1956, was accepted as a republic. The country, which is a member of the United Nations, the Union of Arab States, the Organization of the Islamic Conference, the Organization of the African Union and the Arab Maghreb Union, is governed by a unicameral, multi-party republic. The official name of the country is Tunisian Republic

Tunisia borders the Mediterranean to the north and east, Algeria to the west and Libya

to the southeast. Its width from south to north is 756 km, and from west to east it is 351 km. The length of its coasts is 1200 km and the total land borders are 1424 km. border countries; Algeria is 965 km, Libya 459 km. The length of the coast reaches 1148 km. Its total surface area is 163,610 km^2.[1]

When we look at the geography of the country, we see that the Atlas Mountains extend in two branches up to the Gulf of Gabes. We know that there are temporary salt lakes between the Atlas Mountains. The most important of these shots is Shatt al Carid. The Bizerte plain is located in the northern coastal region, and the Tunisian plain is located on the east coast. There is a steppe belt between these plains and the inner regions. It is passed from the steppes to the Sahara. The Tunisian Sahara consists of rocky desert (hammada), stony desert (sarir) and sandy desert (erg).[2] The most important river of the country is Macarda. Macarda takes its source from the territory of Algeria and empties into the Gulf of Tunisia. [3]

Northern Region of Tunisia, which is divided into three regions as Northern Region, Coastal Region and Southern Region; It is the region where the Atlas Mountains have two mountain bands that extend along the Mediterranean coast. Among them is the Macarda valley. The region is a mountainous area with an altitude of up to 1000 m. The highest points of the country, al-Shanabi (1544 m) and Zaguon (1295 m) mountains are located in this region. [4]

Coastal Zone; It is the region where the cities of Sousse, Sfax and Qairouan are located, which includes the coastal region of the country to the south of the city of Tunisia. This region is separated from the northern region by the Dorsal Mountain. The region is famous for its soft hills, wide plains and beaches. [5]

Southern region; passing south from the 34th circle of latitude, it consists of the wide plains of Cafara and Nafta, framed by the Gulf of Gabes, and the plains reaching the Great Sahara. It is also called steppe and desert region. The altitude is below 200 m. [6]

Mediterranean climate prevails in Tunisia. The summers are hot and dry, the winters are mild and it is raining more or less depending on the region. Rains begin in mid-autumn and continue until mid-spring. As you go south, the rains decrease and the climate becomes erratic. In winter, the temperature does not fall below zero.

It rises up to 40°C in summer. The temperature changes depending on the effect of the

[1] **Ramazan Özey, *Afrika Coğrafyası*, Aktif Publications, 3rd Edition, Istanbul 2006, p. 186-187.**
[2] Özey, *Afrika Coğrafyası*, p. 187.
[3] Özey, *Afrika Coğrafyası*, p. 187.
[4] Özey, *Afrika Coğrafyası*, p. 187.
[5] Özey, *Afrika Coğrafyası*, p. 187.
[6] Özey, *Afrika Coğrafyası*, p. 187.

sea, and the coasts are cooler than the inland areas. Annual precipitation average in the north is around 610 mm. It is around 500 mm around Tunisia and Bizerte. Precipitation is irregular and varies from year to year.[7]

43% of Tunisia is covered with steppe and desert, and 6% is covered with forests. There are forests in places that receive a lot of rain. The valleys are very fertile and all kinds of crops are grown. There are 900,000 hectares of oak and pine forests in the north. There are heat-resistant plants in the south. Wild boars and mountain goats are the most common natural animals in Tunisia. [8]

Mediterranean vegetation, tropical and desert plant species are seen together in the country. The northern and eastern coasts of the country are suitable for settled life, and the majority of the country's population lives here. Major cities of the country are also located in this region. [9]

According to 2015 data, the population of the country is 11,037,225. When we look at the ethnic situation of the country, 96.5% of the population is Arab, 3% is Berber, and the rest belongs to other ethnic groups. Although the official language is Arabic, French is widely used in education, commerce and administration. 99.3% of Tunisian people are Muslims, the rest are Christians and Jews.

Besides the capital Tunis, Gafsa, Sfax, Bizerte, Sousse, Qairouan, Nabul, Cunduba, Hammamet, Aryana and Gabes are other important cities. Grand Mosque, known as Sidi Ukbe and built in the name of Ukba ibn Nafi in Qairouan, is one of the architecturally important works. [10]

Bizerte, Gabes, La Goulette, Rades, Sfax and Skhira are Tunisia's main ports and terminals. The main production resources of the country; agriculture based on phosphate, iron, lead, zinc, mercury mines, dates, sugar beet, olive oil and cereals.

1. Pre-Islamic Period

Tunisia, one of the Maghreb countries, is a North African country located on the Mediterranean coast. In terms of its geographical and geo-strategic location, it has been under foreign occupation and influence in every period. [11] The history of Tunisia goes back to the 12th century BC. Phoenicians, who established trade centers on the Tunisian coast, established

[7] Özey, *Afrika Coğrafyası*, p. 188.
[8] Özey, *Afrika Coğrafyası*, p. 188.
[9] Özey, *Afrika Coğrafyası*, p. 187.
[10] Özey, *Afrika Coğrafyası*, p. 190-191.
[11] Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri,* Ankara University Faculty of Political Sciences Publications, Ankara 1977, p. 113.

the city of Carthage on the coast of the Gulf of Tunis. In the sixth century BC, both the city of Carthage and the state of the Phoenicians lived their heyday. B.C. The Phoenicians, who came from Syria and were engaged in trade in the 12th century, established commercial colonies on the coasts, took the city of Carthage as their center, and BC. IX. In the first half of the century, they established a great empire with a significant naval power in the region. They consolidated their authority and took the Western Mediterranean basin, Sardinia, Malta and the Balearic Islands under their control. The Phoenicians, also known as the Carthaginians, continued their rule for seven centuries (846 BC - 146 AD) because they ruled in Carthage. [12]

The Punic Wars, which started because of the political and commercial rivalry between the Phoenicians and Rome and continued for about a century, resulted in the collapse of the Carthaginians. The Romans, who captured Carthage, made Carthage the administrative center of their lands in North Africa. [13] With the weakening of the Romans, Tunisia fell into the hands of the Vandals and they established the Barbarian Kingdom in the fifth century AD. Tunisia came under Byzantine rule in 533. [14]

2. Muslim Dynasties from the Conquest of Tunisia to the Ottoman Rule

Transfer of Muslims to Tunisia in the time of Uthman, It was with the expedition organized in 27/647 under the command of Abdallah ibn Sad ibn Abu Sarh. During the Umayyad period, Muaviya ibn Hudayc (45/665) was re-establishing dominance in Tunisia, Ukba ibn Nafi' founded the city of Qairouan in Tunisia (50/670). [15] Abu'l-Muhacir Dinar completed the conquest of Carthage and its surroundings (55/675). Hassan ibn Numan suppressed the recurrent Barbar revolts and founded the city of Tunis and built a shipyard there (82/701). Musa ibn Nusayr took Zagvan, the whole of Tunisia came under the rule of Islam. Due to the wrong policies of the governors who served in the period after Umar ibn Abdalaziz, against the people of the region, there was no stability in Tunisia and its surroundings.[16]

Qairouan Sidi Uqba Mosque ensured the spread of Islam in the region and formed the center of Islamic education and training. Twelve ashab in Nafi's army are known as the pioneers of conveying Islam.

Ten faqihs that Umar ibn Abdulaziz sent to the region were natural scholars who taught Islam to the Berbers in the region. These educational activities carried out by the ulema of the tabiun in Qairouan bore fruit in a short time, and lesson assemblies became widespread among

[12] İsmail Yiğit, "Tunus Tarihi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 41, Istanbul 2012, p. 385.
[13] Yiğit, "Tunus Tarihi", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 41, p. 385; Özey, *Afrika Coğrafyası*, p. 188.
[14] Özey, *Afrika Coğrafyası*, p. 188.
[15] Veli Ertan, *Afrika'da ve Avrupa'da İslamiyet,* Bahar Publications, Istanbul 1968, s. 77.
[16] Yiğit, "Tunus Tarihi", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 41, pp. 385-386.

the Berber generations. Tafsir and hadith lessons of Ikrima al-Berberi, one of the scholars of tabiin, in Qairouan, Yahya ibn Said al-Ansari Sellam's tafsir lessons in Qairouan Mosque. The Zeytuna Mosque, which was built in 116/734, becoming a center of science, the lectures in the neighborhood mosques built alongside the large mosques, laid the groundwork for the rooting and development of the Islamic science tradition in Tunisia. [17]

During the Abbasid period, Abbasid governors such as Yazid ibn Hatim al-Muhallabi, Fazl ibn Ravh ibn Hatim, Harsama ibn Ayan and Ibrahim ibn Aglab suppressed the recurrent Kharijite and Berber revolts in Tunisia and ensured Tunisia's dependence on the Abbasid Caliphate. Abraham b. Aglab the appointment of Aglab as governor by Harun Rashid to be handed down from father to son, the Aglabis period began in Tunisia and its surroundings (800). [18]

Ali b. Ziyad al-Absi who is attending Malik ibn Anas's classes, Ibn Gānim al-Kadi who introduced the Maliki sect in Qairouan,

Ibn Farruh who is studying in Qairouan and going to Iraq and taking the lessons of Abu Hanifah for a while and pioneered the recognition of the Hanafi sect in the region, from the scholars of the Abbasid period Abdarrahman ibn Zayyat, Abu Masud ibn Asras, Abbas ibn Valid, Zayd ibn Bisr, Halid ibn Abu İmran al-Tucibi, Abdalmalik ibn Karîma, Abu Kurayb Abdarrahman ibn Kurayb are the distinguished personalities who grew up in Tunisia. Abu Ali Hassan ibn Said al-Basri, Yunus ibn Habib, Kutayba al-Cufi and Iyaz ibn Avana al-Kalbi were names who pioneered the Arabic language and literature of Qairouan during the Abbasid period.[19]

During the Aglabis period, development moves were carried out in Tunisia. The capital, Qairouan, experienced bright days, and became the region's science, culture and trade center.

The cities of Ksar al-Qadim (Abbasiya) and Raqqada were established, many mosques and cisterns were built. Aglabi emirs created a strong defense system by making ribats on the coastline stretching from Alexandria to the Atlantic Ocean. Seventy-eight ribats were built along the coast between Ceuta and Alexandria. Munastar Ribat, which was commissioned by Harsama ibn Ayan in 180/796, is the first of these. Ziyâdetullah I had the Sousse Ribat done in 206/822. The Aglabis had the Grand Mosque considered one of the leading examples of Islamic architecture, and a large harbor and a shipyard built in Ifrikiye in Sousse. The oldest hospital in Tunisia was established in Qairouan by the Amir of Aglabi, Ziyâdetullah I. In the age of

[17] İsmail Yiğit, "Tunus Kültür ve Medeniyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 41, Istanbul 2012, p. 393.
[18] Yiğit, "Tunus Tarihi", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 41, p. 386.
[19] Yiğit, "Tunus Kültür ve Medeniyeti", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 41, p. 394.

Aglabis, the scientific movement also showed great progress. Qairouan became the center of religious sciences and literature. The city of Qairouan became the center of Malikis.[20]

The atmosphere of calm and tranquility that the Ağlebis provided in Tunisia began to deteriorate with the intense propaganda and military operation initiated by Abu Abdullah al-Shiite, one of the Ismaili dais, in the Maghrib. Abu Abdullah, who received the support of the Berber Kutama tribe, started a strong struggle against the Aglabis. Although the last Aglabi ruler Ziyadatallah III took some measures, he could not succeed and fled to Egypt in 296/909. Tunisia came under the control of the Fatimids (909). The Fatimids ruled in Tunisia until their invasion of Egypt in 362/973.

The neighborhood named Mahdia, after the nickname al-Mahdi used by Ubaydallah al-Mahdi, the founder of the Fatimid State, was settled as the Fatimid capital in 921. This safe city became a safe haven for the Ismaili Shiites in North Africa. Ships from Alexandria, Byzantium, Syria, Sicily and Spain began to arrive in Mahdia, where transportation was only provided by sea.[21] Mahdia City was built so solidly that as a result of the revolt of the external leader Abu Yazid, who ravaged the whole of Ifrikiya in 943, all the cities were left from the rule of the Fatimids, and this place was protected. The second Fatimid caliph, Kaim Biamrillah, saw the benefit of the trenches she dug around this solid city and prevented the enemy from entering. However, it was the third Fatimid caliph, Ismail, to drive the enemy away from here. Not only did he defeat Abu Yazid, Fatimid Caliph Ismail was given the nickname Mansur because he reconnected all the lost cities to Fatimid rule. In 948, he established a new city called Mansuriya in Sabra, around Qairouan, which his grandfather Ubaydallah had abandoned, and made it the capital. [22] Mahdiye Grand Mosque (916) is the most important structure left over from the Fatimids in Tunisia. Among the historical monuments in the city of Mahdia, the Great Mosque, built by the founder Ubaydallah al-Mahdi by filling the sea, and which was last demolished in the 1960s and built in accordance with its original form, comes first.

When the Fatimid caliph Muiz Lidinillah went to Egypt, the leader of the Berber Ziri tribe He handed it over to Bulukkin ibn Ziri al-Sanhaci. Initially, the Ziri leader, who read a sermon on behalf of the Fatimids and remained loyal, adopted the authority of the Abbasid Caliphate. Thus, the period of the Ziris began in Tunisia (972). The Banu Ziri Dynasty (1057-1160), which dominated Tunisia after the Fatimids, made the Mahdia an important base of resistance against the Christian revival in the Mediterranean. After reading sermons on behalf

[20] Yiğit, "Tunus Tarihi", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 41, p. 386.
[21] **Ahmet Kavas, *Geçmişten Günümüze Afrika*, Kitabevi, 2nd Edition, Istanbul 2017, p. 50.**
[22] Kavas, *Geçmişten Günümüze Afrika,* p. 51.

of the Abbasids, not on behalf of the Fatimids, the Fatimids sent the Bani Sulaym and Bani Hilal tribes from Syria and the Ziri Dynasty to punish them. Ziri Sultan Hassan ibn Ali saved Bejaia in 1159 and Mahdia in 1160 after a siege that lasted for seven months, bringing great joy to the Islamic world. [23]

The scientific activities initiated during the Umayyads and Abbasids became more active in the Aglabis period. Asad ibn Furat, Sahnûn, the author of al-Mudavvana al-Kubra, one of the main sources of Maliki fiqh and his son Muhammad ibn Sahnun, Ibn Abdus al-Qayrawani, Bahlul b. Rashid al-Qayrawani, Musa ibn Muawiya as-Sumadihi, Abu Samura Shacara ibn Isa al-Maafiri at-Tunisi, Yusuf ibn Yahya al-Magami, Yahya ibn Umar al-Kinani, Isa ibn Miskîn are the leading ulama who grew up in Qairouan and Tunisia during the Aglabis period. Aglebi Sultan Ibrahim II had a research center and library built in Raqqa, taking Bayt al-hikma in Baghdad as an example; he had some Baghdad scholars brought in to work here, known in medicine and ulûm al-avail, collected many valuable works in the library of the center, which was undertaken by by the chairmanship of the mathematician Aba'l-Yusr İbrahim Ahmed al-Shaybani. One of the names who grew up in the center, Muhammed b. Cazzar and Zayyad b. Halfun in medicine, Isaac ibn Suleiman al-Israil excelled in medicine and philosophy, and Abu Said al-Saykali in philosophy. Physician, pharmacist and historian Abu Cafar ibn al-Cazzar al-Kayravani is described as the physician who replaces Ibn Sina in the region. Poetry developed in Kayrevan thanks to the closeness shown by Ibrahim ibn Aglab and other Aglabi Emirs to poets. Aglabi Amirs, who gave importance to collecting books, had a library built in the Sidi Ukba Mosque, and libraries established in mosques and ribats increased cultural activity in the region. [24]

Scholars who grew up during the Zîrîs period, such as Ibn Abu Zayd, Abu Hassan al-Kabisi, Muiz ibn Badis, Muhammad ibn Atik al-Tamîmî, Abu al-Fazl Yusuf ibn Masrur, Muhammad ibn Haris al-Husani, Ali ibn Abdalgani al-Husri, Abu ımran al-Fasi, Abu Hassan al-Lahmi, Ali ibn Faddal al-Mucashi, Abu Abbas al-Mahdavi, Ibn Rashiḳ al-Qairavani, Ibn Sharaf al-Qairavani, Abû Isaac at-Tunisi, Ibn Hayrun, Makki ibn Abu Talib They eliminated the negative efforts towards the belief of the Ahl al-Sunnah of the Fatimids and ensured that the Maliki and Ashari sects gained strength in the region. [25]

Sheikh Muhriz b. He is considered a successor (d. IV/X. century). Since the arrival of Abu Madyan in the region during the time of the Almohads, the Sufi movement has

[23] Kavas, *Geçmişten Günümüze Afrika,* pp. 51-52.
[24] Yiğit, "Tunus Kültür ve Medeniyeti", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 41, p. 394.
[25] Yiğit, "Tunus Kültür ve Medeniyeti", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 41, p. 395.

strengthened in Tunisia. Sufis like Abdalaziz al-Mahdavi, Abu Yusuf al-Dahmani, Abu Ali al-Nafti, Abu Said al-Baci and Tahir al-Mazugi, who continued their guidance activities in Tunisia after Abu Madyan pioneered the spread of the Sufi tradition in the region.

Ahmad ibn Muhammad al-Arus al-Hawwari, who is buried in his lodge near Hammûde Pasha Mosque in Tunis and the founder of the Arusiya Sect, Kasim al-Cilizi, Ahmad ibn Mahluf al-Shabi who is the founder of Shabiya, Salim al-Mazugi, Amir ibn Salim al-Mazugi, Abû Said Halaf ibn Yahya al-Tamimi al-Baci, Abu Hassan Ali al-Muntasir, Abu Muhammad al-Marcani and Muhammad ibn Imran are sufis who were influential in the Hafsid period with their activities in lodges. Qādiriya entered the region through Abu Kasim ibn Khalaf al-Tucibi who was buried in his lodge in Qairouan. Today, some branches of Shazaliya, Tijaniya, Qadiriya and Azzuziyya sect attributed to Ibn Azzuz Mustafa ibn Muhammad continues to exist in the country. [26]

Abu Hasan al-Shazili's guidance activities in Tunisia led to the rooting of the Sufi tradition in the region. Both during her education life and during her guidance activities, Abu Hasan al-Shazili's attention especially attracted the attention of Abu Zechariah

al-Hafsi, one of the Hafsi sultans. Abu Zechariah al-Hafsi (d. 647/1249) wanted to benefit from the prestige of Abu Hasan al-Shazeli in the eyes of the people in order to establish his authority in Tunisia. The gathering of a large group of supporters from the scholar class, the dervish masses and the public around al-Shazili drew the attention of Sultan Abu Zechariah, and when he got to know al-Shazili closely in time, he did not fail to respect himself and took advantage of his influence. The rise of al-Shazili's reputation in the eyes of the Sultan and the public disturbed Tunisian Judge Abu Qasim Ibn Barra (d. 677/1278). A little jealousy and a little bit to protect his position brought the sultan and al-Shazeli face to face. He claimed that al-Shazili had his eye on the sultanate and that he was making preparations to provoke the people against the sultan and had him arrested. Later, Sultan Abu Zechariah, who realized the truth, released Shazeli. So much so that over time, the sultan began to see it as a source of spiritual blessings for his country. [27]

Abu'l-Hasan Ubaydallah al-Niffari (d. 642/1224), Abu Said Osman al-Ansari al-Balansi (d. 654/1256), Ibn Sarrac al-Ishbili (d. 675/1277), who carried out guidance activities in

[26] Yiğit, "Tunus Kültür ve Medeniyeti", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 41, p. 396.

[27] **Ibn Sabbag, Durratu al-asrar and *tuhfat al-abrar*, by issue Ibrahim al-Rifai, Dar al-Rifai and Maktabat al-Muhacir, Rabat 1993, p. 29; Ibn Iyad, Ahmad ibn Muhammad al-Shafii, *al-Mafahir al-Aliyya fi Maasiru al-Shaziliya*, Egypt 1993, p. 23; Muhammad Zafir, *al-Anvar al-Kudsiya fi Tanzihi Turuk al-Kavm al-Aliya*, Matbaa al-Bahiyya a-Osmaniya, Istanbul 1302, p. 67-69; Mustafa Salim Güven, "Şâzeliyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, ISAM Publications, 2nd Edition, Istanbul 2018, p.378.**

Tunisia. It is seen that sufis were especially effective in strengthening the sunni sufi tradition. In Bejaia, which is described in Ibn Sina's work named al-lsharat va't-Tanbihat, there were strong followers of the Ishraki sufi philosophy in the Tunisian geography. [28]

After the Bani Ziri Dynasty, the Hafsi Dynasty (1353-1535) became the dominant power in Tunisia. During the Hafsid period, the Tunisian beaches were invaded by the European powers. Genoese, Sicilian, French and Aragon pirates have made regular attacks since 1390. After the oppression and occupations, many Andalusian Muslims who migrated from the Iberian Peninsula took refuge in the Hafsids in Tunisia. [29] These Andalusian migrations deeply affected the social, economic and scientific life of Tunisia. Numerous palaces, mosques and madrasas were built in Tunisia. The first madrasah in North Africa was built in Tunisia by the Hafsi sultan, Abu Zechariah, and these madrasas built after him gradually increased. Mystical movements, whose roots are based on the Almohads, increased their influence during the Hafsid period. The Hafsi sultans tried their best to repel the attacks and raids of the European powers. [30]

The Hafsids, the first great state to have Tunisia as their capital, also made Tunisia the country's most important science center. The first madrasah in the region was built in Tunisia by Abu Zechariah, the founder of the state. Educational activities were expanded with Shammaiya, Muarradiya, Tavfikiya, Muntasiriya and Zaytuna madrasas. Andalusian scholars who settled in the region such as Ibn al-Abbar, Hazim al-Kartacanni, Ibn Usfur al-Ishbili and Ibn Amira contributed to the shaping of the scientific tradition in Tunisia. Abdarrahman ibn Muhammad ad-Dabbag, Ibn Arafa, Ubbi, Ibn Baziza, Ibn Zaytun, Burzuli, Ibn Rashid al-Kafsi, Gubrini, Ibn Naci, Muhammad al-Nafzavi, Muhammad ibn Shuayb al-Haskari, Abu Ali Nasiruddin Mansur al-Shadili, Muhammad ibn Cabir al-Vadiashi, Abu'l-Qasim al-Lubaydi, Ibn Haldun and Muhammad ibn Qasim al-Rassa are the most famous of the ulema who grew up in the time of the Hafsids. [31]

Tavfiq (XIII. century), Abu Muhammad (XIII. century) and Mallasin (XV. century) mosques built by Hafsids in Tunisia are remarkable works of art in terms of their architectural features and historical identity. [32]

---

[28] **Güldane Gündüzöz, *Tasavvuf Tarihinde Nazarî İrfan Geleneği –Tarih, Teori ve Problemler-*, Fecr Publications, Ankara 2018, s. 219.**

[29] Feridun Bilgin, "Osmanlı Hakimiyetindeki Tunus'a Endülüs Müslümanlarının (Müdeccenler-Moriskolar) Göçleri (XVI-XVII. Asırlar), *Akademik İncelemeler Dergisi,* 8/1, 2013, p. 29-49.

[30] Yiğit, "Tunus Tarihi", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 41, p. 387.

[31] Bilgin, "Tunus'a Endülüs Müslümanlarının Göçleri", *Akademik İncelemeler Dergisi,* 8/1, pp. 40-41; Yiğit, "Tunus Kültür ve Medeniyeti", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* c. 41, s. 395.

[32] Kadir Pektaş, "Tunus Sanatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 41, Istanbul 2012, p. 397.

Aglabis, Fatimids, Ziris, Almohads and Hafsis became the sovereign states of pre-Ottoman Tunisia. Until the Hafsid period, the name of the country was known as Maghrib together with other North African countries. During the Hafsi period (1228-1547), the area of domination began to be called Tunisia. [33]

3. Ottoman Rule in Tunisia

Barbaros Hayraddin Pasha and Turgut Rais captured Gafsa in 1556 and Qairouan in 1558, during this period Barbaros Hayraddin Pasha rescued the Andalusian Muslims in Spain and brought them to North Africa. The Ottoman domination in Tunisia was realized as a response to the Tunisian Muslims' calls for help and to protect their security rather than a conquest movement. By dominating Tripoli, Algeria and Tunisia, the Ottoman State protected the north of the continent from the Spanish since the beginning of the sixteenth century. [34] After the Ottoman forces, who had conquered Tripoli and Algeria, established peace, tranquility and security in Tripoli and Algeria, the Tunisian people, who closely observed what the Ottoman administration brought to the region, sent a delegation to Istanbul. The delegation, who wanted the environment of trust in Tripoli and Algeria to be established in their own lands, conveyed their complaints about the power confusion in Tunisia. Suleiman the Magnificent, who closely observed that the Hafsi Dynasty was on the verge of collapse due to the internal conflicts it experienced, wanted to send a navy to Tunisia.Suleiman the Magnificent, who closely observed that the Hafsi Dynasty was on the verge of collapse due to the internal conflicts it experienced, wanted to send a navy to Tunisia. His attempt was hampered by his death a year after the failed siege of Malta in 1565. His son, who succeeded Selim II tried to dominate the western part of the Mediterranean. Uluch Ali Pasha was appointed to the Governorship of Algeria on 27 June 1568. Uluch Ali Pasha, who took advantage of the internal turmoil in Tunisia, successfully completed the campaign he organized in 1569. [35] He put an end to the Spanish occupation here and also abolished the Hafsi Dynasty. After Uluch Ali Rais and Sinan Pasha captured the current capital city of Tunis in 1574, Tunisia became a province of the Ottoman State in 1587 and was governed by Pashas appointed by the capital. [36]

When Murad Bey (1612-1631), who was of Corsican origin and was appointed a pasha, handed over the administration of the province to his son while he was alive, he started the

[33] **Ramazan Özey, *Afrika Coğrafyası*, Aktif Publications, 3rd Edition, Istanbul 2006, s. 188.**
[34] Bilgin, "Tunus'a Endülüs Müslümanlarının Göçleri", *Akademik İncelemeler Dergisi,* 8/1, pp. 34-35.
[35] **Fuad Carım, *Cezayir'de Türkler,* Art Press, Istanbul 1962, p. 107; Muhammed Tandoğan, *Büyük Sahra'da Son Osmanlı Tebaası Tevâikler,* Turkish Historical Society Publications, Ankara 2018, p. 20.**
[36] Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1966, XIV, pp. 189-202; "Tunus'ta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1967, XV, pp. 173-186; Özey, *Afrika Coğrafyası*, p. 188.

period called the Muradis. In 1705, the military lord Hussein ibn Ali Turki seized the province and started the period of the Husseins. People called Kuloğlu, who were born from the marriage of a large number of soldiers and other officials brought to Tunisia from Anatolia during the Ottomans, with local women, constitute an important part of the country's population even today. They can be easily distinguished from other Tunisian people not only by their way of life but also by the names they carry. Among those coming from Anatolia, the Hamza Family and the Safar Family of Albanian origin are more influential than other families. Over time, foreigners of Maltese, Italian, French and Greek nationalities settled in all the cities on the coast, especially for fishing. Olive cultivation and fishing have been the main source of livelihood of Tunisian coastal cities since ancient times. [37]

After the region came under Ottoman rule, scientific life was revived. With the Ottomans, the Hanafi sect regained its strength in the region. The first Hanafi madrasah, which was opened by Uncle Yusuf and appointed Ramazan Efendi as a scholar, was followed by new ones. In addition to the soldiers, the number of Hanafis in the country increased greatly with immigrants from various parts of the Ottoman country. In the meantime, many Hanafi jurists came there, and the teaching of Hanafi jurisprudence began in mosques and madrasas. Among them, Molla Ahmad, who is famous in lexicon, meaning, statement, logic, fiqh and tafsir, was appointed as a scholar in Zaytune and trained many students. As of Yusuf Dayi, judge of judges was chosen from the Hanafis. New mosques and madrasahs were built in Tunisia during the days of the Dayis and Huseynites, and the number of madrasas in the city reached thirty.

Sheikh Abu Abdallah Muhammad Zaytuna, Muhammad Kuvaysim, Ali al-Suvaysi and Sheyh al-kurra Mustafa Izmirli, Muhammad Hammude Futata, Abu Abbas Ahmad al-Sharif al-Hanefi, Abû Abdallah Muhammad Tac al-arifin al-Osmani, Yusuf al-Zagvani al-Kavvash, Muhammad ibn Mustafa, Ahmad Burnaz, known as Kara Hodja, are the most famous of the scholars who grew up in the Ottoman period. [38]

Westernization activities began in Tunisia during the reign of Ahmad Bey. In 1840, the first European-style higher military academy was opened in Bardo. Officers and books were brought from France and Istanbul. Hayraddin Pasha, who was appointed as the head of the "rector" in 1873, accelerated his reform efforts; Sadikī College was opened in 1876. After the patronage period at the Bardo Military Academy and this college, the staff to assume the administration of Tunisia were trained. Graduates of these two schools established Halduniya Society in 1896 to give a new direction to traditional Islamic education and to teach foreign

[37] Kavas, *Geçmişten Günümüze Afrika,* p. 55.
[38] Yiğit, "Tunus Kültür ve Medeniyeti", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 41, p. 396.

languages and modern sciences together. Hayraddin Pasha, Ibn Abu al-Diyaf, Muhammad Fazil Ibn Ashur, Muhammad Bayram, commentator Muhammad Tahir Ibn Ashur, Hasan Husni Abdalvahhab, Abdalaziz ibn Ibrahim al-Saalibi, Muhammad ibn Osman al-Sanusi is Tunisia's leading scholars, intellectuals and politicians during the last period of Ottoman rule and occupation. [39]

The Ottoman rulers, who ruled Tunisia for 300 years, decorated Tunisia with architectural works such as mosques, madrasas, soup kitchens, palaces, inns, Turkish baths, bazaars, barracks and castles. The Sidi Sahib Complex (Kulliya - XIV and XVII. centuries), which consists of the structures around the tomb, and the Cedid Kulliya (1726-1727) and Yusuf Sahib al-Taba' Kulliya (1813-1814), which were built around the mosque, are among many social complexes built in Anatolia and Istanbul. has an enforced regulation. [40]

The Hammuda Pasha Mosque (1098/1687) and Yusuf Sahib al-Taba' Mosque, which were built by the Tunisian Pashas, were inspired by the Qairouan Sidi Ukba Mosque with their architectural structures. The Sidi Mahraz Mosque (1692-1699), also known as the Jadid Mosque, the Muhammad Bey Mosque, and the Katib Ali Mosque clearly reveal the effects of Ottoman architecture in Tunisia. The architectural features seen in the Bey Tomb (1711), the Guraba Mosque Tomb (XVI-XVII century) and the Hamza Tomb (XVIII-XIX. century) draw attention in terms of their originality. [41]

Grand Mosque, Al Ksar Mosque, Old Town Mosque, Hammuda Pasha Mosque, Sidi Yusuf Mosque, Sidi Mahraz Mosque, Sulaymaniya Madrasa, Al-Bey Tomb, Sidi Ben Arus Tomb, Sidi Kacam al-Calizi Tomb, Dar Hussein Palace, Madina Bazaar, Sadiki High School, Yusuf Dayi Mosque and Tomb are some of the works of art found in the capital Tunis.[42]

The famous Sadiki High School, built by Hayrattin Pasha in 1875, is the first high school established in the Republic of Tunisia. Sadiki High School, which provided education to around 1700 students, became the symbol of the resistance against the French occupation that started in 1881. [43]

Among the existing architectural works in Mahdia, the Haci Mustafa Hamza Mosque, which was built by the notables of the Ottoman period Hamza Family in 1788, the Haci Sulaiman Hamza Mosque built in 1824, the Ramazanoglu Lodge and Hamza, whose

---

[39] Yiğit, "Tunus Kültür ve Medeniyeti", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 41, p. 396.
[40] Kadir Pektaş, "Tunus Sanatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 41, Istanbul 2012, p. 398.
[41] Mehmet Şeker, "Tunus'ta Bulunan Türkçe Kitâbeler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, Nu. 4, pp. 185-195; Hanife Alaca, "Hurufat Defterlerine Göre Tunus'taki Dini ve Sosyal Yapılar", *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* 2021, 20(3), s. 1463-1472.
[42] Özey, *Afrika Coğrafyası*, s. 190-191.
[43] **Enver Arpa, *Afrika Seyahatnamesi,* Fecr Publications, Ankara 2015, p. 220.**

construction is unknown in 1872. The tomb can be chanted. [44]

Nahla (1714), Bashiya (1753) and Sulaimaniya (1755) madrasas, which were built adjacent to each other very close to the Zaytuna Mosque, almost constitute an Ottoman madrasah site. [45]

Sidi Bin Arus Lodge, built in 1435 by the Hafsids, Sidi Ibrahim Riyahi (1850), built during the Ottoman period, Sidi Bu Madyan (1854-1859) and Abu Hasan al-Shazeli (XIV and XVIII century) zawiyas, Sidi Mazari Lodge in Munastir (1177/1763-64), Sidi Ali Sheikha Lodge (1852), Sidi Mahraz Lodge (1862), Tunis Sidi Abdalkadir Lodge (1846-1852), Halfavi Lodge (XVII century) and Sidi Ali Azzuz Lodge (1758-1781), Ramazanoglu Lodge in Mahdia (1872) are Ottoman works of art that also draw attention with their architectural features. [46]

In Tunisia, which was frequently exposed to external attacks, the construction of defensive structures gained importance during the Ottoman period. Usually rectangular in plan, the castles have thick walls supported by towers of various forms. These consist of large wards, warehouses and a mosque around a large courtyard. In Gar al Milh, as in Vustani (1638-1640), Lutani (1070/1659-60) and Tunisian bastions (1631-1666), a semicircular section consisting of walls with battlements in which cannons were placed was added to the coastal side of the castles located on the sea coast. Ali Rais Bastion (early 17th century), Andalusian Bastion in Tunisia (XVIIth century) and Flifel Bastion (1743), which were built as a control center at the southern entrance of the capital Tunis, are castles with high functionality and artistic value built during the Ottoman period. There are Turkish inscriptions on the outer doors that provide the entrance to the building, and plaques indicating the Turkish nicknames of the soldiers staying there on the ward doors. Among these, Bashmakiya Barracks (1814) is used as a hospital today, while Attarin (1814) and Chakmakcilar (1809) barracks are used as libraries. [47]

There are historical bazaars known as "Suq al-Turk", "Suq al-Kababci", "Suq al-Bab" around the historical city center called Madina and Zaytuna Mosque. Madina resembles the Grand Bazaar in Istanbul, the al-Khalil Bazaar in Cairo, and the Hamidiye Bazaar in Damascus. It has the identity of an Ottoman Bazaar built during the Ottoman rule with its plan and shops. [48]

---

[44] Kavas, *Geçmişten Günümüze Afrika,* s. 55-56.
[45] Pektaş, "Tunus Sanatı", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* v. 41, p. 398.
[46] Pektaş, "Tunus Sanatı", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* vol. 41, p. 398; Alaca, "Hurufat Defterlerine Göre Tunus'taki Dini ve Sosyal Yapılar", *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* 2021, 20(3), p. 1463-1472.
[47] Şeker, "Tunus'ta Bulunan Türkçe Kitâbeler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Nu. 4, pp. 195-218; Pektaş, "Tunus Sanatı", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* vol. 41, p. 399.
[48] Arpa, *Afrika Seyahatnamesi*, p. 213.

Ali Pasha (1180/1766-67) and Macaz al-Bab (1678) bridges are at the forefront of the Ottoman era bridges in Tunisia. Macaz al-Bab Bridge, which is similar to the stone bridges in Anatolia in terms of form, Bab al Tunus Bridge (1593-1610) built by Osman Dayi in Binzert and Ali Pasha Bridge are quite remarkable. Apart from bridges, Tunisian water architecture consists of salsabils in the courtyards of palaces and houses, water wells, facilities built to meet the cleaning needs of the people, other than the ablution places near the mosques, baths, fountains and public fountains. Marble salsabils were used in most of the mansion-like houses built during the Ottoman period. The most beautiful examples of these works, which are an element that complements the general composition of the courtyard rather than meeting a need, can be seen in the Bin Abdallah House (XVIII. century) and the Bardo Palace. [49]

4. Colonial Period

With the weakening of the Ottoman State, European countries such as France, England, Spain and Italy, which attempted colonial activities in the African geography, began to set their sights on the Ottoman lands in the continent. In this context, they accelerated their economic activities in Tunisia and set their sights on the Ottoman lands. Italy and France became more interested in Tunisia after the occupation of Algeria in 1830. [50]

In Tunisia, which functioned as a province of the Ottoman State in the first years and was administered by a Pasha with the rank of vizier, the province of Tunisia became a principality based on the election procedure over time, after the janissaries revolted and overthrew the existing Pasha and elected a Bey. Hussein Bey, who changed the existing election procedure system in 1705, initiated a succession-based Principality period in his own family. Hussein Bey's era was a peaceful era. After his death, the troubled process began. In the first half of the nineteenth century, the establishment of security in the Mediterranean and the prohibition of the slave trade caused the resources of the Principality to dry up. These negativities subsequently brought with it debts to the European powers. [51]

In order to invade Tunisia, the French first sought political support by pursuing a strategy of conquest from within. Due to the economic crisis in Tunisia, Ahmad Bey (1837-1855) began to approach France. Ahmad Bey modernized his army and navy by borrowing a large amount from France. [52]

---

[49] Pektaş, "Tunus Sanatı", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* vol. 41, p. 399.
[50] Mahmoud El May, *The Jasmine Revolution, Turkish Policy Quarterly,* Vol.9, No. 4, Winter 2011, 2012; Murat Aktaş, "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* ed. İsmail Ermağan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2017, s. 226.
[51] **Muhammed Tandoğan, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922),* Turkish Historical Society Publications, Ankara 2013, p. 34-35.**
[52] Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'un Osmanlı Devletinden Ayrılması", *Marmara Üniversitesi İlahiyat*

Muhammad Bey (1855-1859), who came to power after Ahmad Bey, took a stand against the French and followed a policy in favor of the Ottoman State, and even sent soldiers to support the Crimean War. The Ottoman State, dealing with various internal and external problems, could not provide the desired support for this rapprochement of Tunisia. Despite his opposition, Muhammad Bey had to put into effect the German Agreement on September 9, 1857, which guaranteed the traders' freedom of trade and life and property security, as a result of the pressures of Paris. [53]

Muhammad al Sadik (1859-1883), who came to power after Muhammad Bey, tried to get the country out of the economic crisis by doubling the taxes. On the other hand, on April 26, 1861, he enacted the Constitution, which envisaged the establishment of a parliamentary monarchy. However, this form of administration, which is a first, was not enough to solve the problems. [54]

In 1864, a revolt took place under the leadership of Ali ibn Ghedahem. The revolt was suppressed by force. However, the cost of this rebellion to Tunisia, which was already in debt, was heavy. As a result of the meetings held in 1863, 1865 and 1869, a financial commission consisting of representatives of France, Italy and England was established. This commission, which seized the country's economy, made it a priority to guarantee the debts of these lending countries to be paid. Thus, the country's economy was handed over to the control of the British, French and Italians. [55]

Due to the close relations between Sicily and Tunisia, the Italian had a special interest in Tunisia. Italy made an agreement between the Tunisian and Sicilian Governments in 1868 to realize its ambitions on Tunisia. [56] Italy, which was interested in Tunisia for historical reasons, claimed that Carthage was a property of the Roman Empire. He stated that Tunisia had close contacts with the Roman Empire. Aiming to establish and develop an Italian colony in Tunisia, Italy also tried to achieve significant economic gains with its initiatives. [57] France's plans on Tunisia destroyed Italian dreams.

Fakültesi Dergisi, Nu. 4, Istanbul 1986, pp. 154-159;Aktaş, "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 226.

[53] Maksudoğlu, "Tunus'un Osmanlı Devletinden Ayrılması", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Nu. 4, pp. 159-161; Aktaş, "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 226.

[54] Maksudoğlu, "Tunus'un Osmanlı Devletinden Ayrılması", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Nu. 4, pp. 161-169; Aktaş, "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 226.

[55] Aktaş, "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 227.

[56] E.W. Bowill, "Italy in Africa: Part I", *Journal of the Royal African Society,* Vol. 32, No. 127, Oxford University Press, 1933, s. 178-186; Durmuş Akalın & Selim Parlaz, *XIX. Yüzyılda Doğu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar,* Kesit Publications, Istanbul 2015, p. 173-174.

[57] Numan Hazar, *Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri,* Usak Publications, 2nd Edition, Ankara 2011, pp. 161-162.

By the nineteenth century, the Tunisian Beys began to rule Tunisia as an independent state. Its ties with Istanbul remained almost on paper. The Tunisian Bey, who entered into economic and financial relations with France, began to borrow from France in 1863. With this trend, Tunisia was dragged into financial bankruptcy and the Tunisian budget came under the control of the big states in 1867.

During this period, Hayrattin Pasha, who first became the Chairman of the Financial Commission in Tunisia and later became the Prime Minister in 1873, initiated a reform movement in Tunisia. Stating that the decline in the Islamic world was due to bad administration, Hayrattin Pasha supported the reforms made in the Ottoman State. With his policy, Hayrattin Pasha took care to follow a policy of balance between French influence and loyalty to the Ottoman State. Hayrattin Pasha, who pursued a policy of rapprochement with Istanbul, worked to prevent Tunisia and Tripoli from a similar disaster after the occupation of Algeria. [58] France, which had its eye on Tunisia for a long time, landed soldiers in Tunisia in 1881, using the raids of some Tunisian tribes to Algeria and some territorial demands as an excuse. In this period, the Ottoman State, which was dealing with the attacks and threats of the Russians, could not respond to the French occupation. In the same year, France, which had the Tunisian Bey sign the Bardo Agreement, first took control of foreign affairs, army and security affairs, and then, with the Marsa Agreement signed on 18 June 1883, the French protectorate was officially established in Tunisia. While the region was actually under the control of the French, the Ottoman State protested these agreements and never recognized this occupation. [59] In Tunisia, which came under the control of France in 1883, the Bey continued to be the ruler of the country. But the rule of the Gentlemen is symbolic. The French ruled the country by appointing a general governor, whom they called "high commissioners". The provincial governors therefore carried out their duties under the command of their French civilian overseers. [60]

In July 1881, rebellions took place in the south of Tunisia against the French occupation. The revolt developed in a short time and spread to all the southern and central cities of Tunisia. While the French sent large-scale military units and tried to suppress these rebellions in a bloody way, on the other hand, in September 1881, they reoccupied Tunisia from start to finish. These intimidation efforts of the French forces did not provide security in the country. More than a hundred thousand Tunisians who resisted the French occupation sought asylum in

[58] Hazar, *Küreselleşme Sürecinde Afrika,* p. 164.
[59] Aktaş, "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 227.
[60] **Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri,* TASAM Publications, Istanbul I2006, pp. 45-46.**

Tripoli. Ottoman Sultan Abdulhamid II as the caliph, vigorously protested the events in Tunisia and the colonial attempts of the French, who allowed the events in Tunisia to be glossed over with a fait accompli. Tunisian refugees who took refuge in Tripoli province were also waiting for the Ottoman Empire to intervene in the Tunisian events. The Ottoman Government reinforced the Libyan garrison in terms of soldiers and ammunition in order to ensure the security in Tripoli and to prevent the French or Italian forces from intervening in Tripoli. Since these reinforcements were made in a way that gave hope to the Tunisian refugees, France made diplomatic attempts to put an end to them and to take back the governor, who had been following a hostile policy towards him. Taking into account the restraint recommendations of England, Sultan Abdulhamid II stated that the military measures in Libya were only aimed at maintaining public order, and dismissed Governor Nafiz Pasha, who clashed fiercely with France's Tripoli Consul Feraud. However, on the other hand, the Turkish troops, who established friendly relations with the aforementioned consul, withdrew their commander, Hussein Pasha. By leaving Sheikh Hamza Zafir, who came to Libya with Nazif Pasha and established close relations with religious gatherings and Tunisian refugees from there, in Tripoli, he completely eliminated the importance of the concession he made. [61]

Tunisia was taken from the Ottomans in 1881 and turned into a colony like Algeria. All authority was in the hands of a French general. The Bey of Tunis and his government were subordinate to this general. In fact, the three ministers in the cabinet were Tunisian and the remaining eleven were French. The French banks were the real rulers of the Tunisian economy. Most of the operating companies belonged to the Banque de l'Union Parisien-Mirabegu et Compagnie financial group. Rothschild, Credit Foncier d'Algérie et de Tunisie, Mallet group and others were the group of banks that supervised Tunisia. [62]

During the colonial period, the number of Europeans in Tunisia gradually increased; From some 15,000 Italians in 1881 to 71,000 in 1901 and 88,000 in 1911. Out of a total of 148,000 Europeans, the remaining 46,000 were French and 11,000 Maltese. The number of Muslims was around 1,700,000 in the same period. During the First World War, France deported 63,000 indigenous youth from Tunisia alone to the front. In 1931, Tunisia had a population of 2,410,000, of which 251,000 were Europeans. By this time, the number of French had increased to 91,000. [63]

---

[61] **Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911),* Turkish Historical Society Printing House, Ankara 1995, pp. 62-63.**
[62] Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri,* p. 114.
[63] Aktaş, "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 228.

The uprisings against the French occupation and colonialism were brutally suppressed. Those who defended independence were either exiled or eliminated. Western style was encouraged in the country, secular and modern life was supported. Although the independence movements that developed around Islamist and nationalist views were weakened from time to time by heavy pressures, they continued until the country gained its independence. [64] The foundations of the struggle for independence were laid around Carida al-Hadira, which started to be published in 1888, and the newspapers Al-Zahra in 1896, and the Halduniya Society in the same year. In 1905, under the leadership of Turkish origin lawyers Ali Bash Hanba and Bashir Safar, Sadiki College Alumni Association started similar activities. Inspired by the "Young Turks" that developed in the Ottoman State, the "Young Tunisians" (Young Tunisians) Movement was founded in 1907 under the leadership of Ali Bash Hanba and Bashir Safar, and articles defending the fundamental rights of the local people were published in the newspaper "le Tunisien". The Italian occupation of Tripoli in 1911 was protested by the Young Tunisians Movement. In February 1912, the Disproportionate expelled the leaders of the Young Tunisians Movement from Tunisia. At the same time, Ali Bash Hanba, who was alleged to be pro-Ottoman, was tried and exiled to France in 1912. Hanba came to Istanbul during the First World War and continued his struggle from here. [65] Tunisian notables in many European cities such as Berlin and Geneva continued their struggle for independence. The committee named "Algerian and Tunisian Committee for the Freedom of the Arab Moorish" in Geneva in 1914 sent a telegram to the US President Wilson on January 2, 1915, based on the "right of the peoples to self-determination". demanded his freedom. [66]

5. Struggle for Independence

From 1881 until after the First World War, it was seen that France tried to dominate Tunisia with its policies of intimidation and repression. Holding the economic enterprises in the hands of the French, accelerating the cultural erosion, the spread of foreign invasion, the imposition of western values, the imposition of western lifestyles, the realization of language and cultural revolutions, the exclusion of Islamic values, the silencing of opponents who take a stand against the French authority, their exile, imprisonment or murder are painful in the country led to the passing of many years. All this suffering could not destroy the ideals of independence among Tunisians. Aspirations for independence continued to increase in proportion to the difficulties experienced. As can be seen in the example of Abdulaziz Thaalbi's

[64] Aktaş, “Tunus’ta Devrim ve Demokrasi”, p. 228.
[65] Aktaş, “Tunus’ta Devrim ve Demokrasi”, *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 228.
[66] Aktaş, “Tunus’ta Devrim ve Demokrasi”, *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 229.

book “la Tunisie martyre” published in Paris in 1920, the youth began to set their heads in the Tunisian atmosphere that would regain its independence. The Dastur Movement was established in Tunisia in 1920 as the first constitutional movement against French colonialism. The establishment of the Dastur Movement led to the rise of the nationalist movement in Tunisia. This rising wave of nationalism began to bear its first fruits. France could not remain indifferent to this situation. He had to respond to the just demands of the people. As a result of this, in 1922, he gave the green light to the establishment of local aid councils to solve the problems of the people, albeit on a small scale. In this way, it allowed some small-scale economic reforms to take place. These recognized rights were extremely simple and limited, and they were completely far from meeting the demands of the people. By responding to their simple demands, France tried to silence the nationalists in Tunisia, to use force against them, and to turn the balance in their favor in the country. It was even announced that Tunisian supporters, who readily accepted the French mandate, would be granted French citizenship. On December 20, 1923, legislation was passed allowing Tunisians to acquire French citizenship. Patriotic Tunisians evaluated this right of citizenship as an attempt against the sovereignty of the Tunisian Bey. Nationalists described those who had acquired French citizenship as "credulous" and "collaborative". The unrest in Tunisia and the reaction to the French colony spilled onto the streets in 1924-1925. General strikes were held. Frustrated by the strikes, the French authorities arrested some union leaders and exiled others. By the year 1929, the economic problems became unbearable, the social and political problems increased, the political conditions were further aggravated, and it came to the agenda that the Destur Party would be closed. New formations and initiatives were carried out regarding the course of the struggle for independence among the intellectuals. There were those who left the Dastur Movement and they started preparations for founding a new party. The new formation led by Dr. Mahmud Matari, Lawyer Habib Bourguiba, Bahri Guiga and Tahar Sfar began to harshly criticize the administration of the Dastur Party led by Ahmad al-Safi and Salah Farhad. This formation established the Neo-Destur Party in March 1934. Habib Bourguiba was appointed as the leader of the party. [67]

The Destur Movement drew attention with its Islamic approaches and nationalist policies. Neo-Destur Movement, on the other hand, turned into a popular movement in which large masses of people participated. Neo-Destur Movement started to develop a softer discourse in order not to be the target of mass arrests and repression. He planned to realize Tunisia's

[67] Aktaş, “Tunus’ta Devrim ve Demokrasi”, *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 229.

independence with a gradual strategy. He brought up the democratization of Tunisia and the separation of powers. He flexibly voiced Tunisia's independence. Rather than armed struggle, he aimed to go to independence gradually with the support of French intellectuals and politicians. The Neo-Destur Movement, which saw that the armed independence struggle against France in Algeria at that time, which left France in a difficult situation, caused heavy prices to pay, wanted to carry out its own independence struggles through bilateral negotiations. What was important for Habib Bourguiba was that the Tunisians came to power in the first stage and the country was freed from French domination over time. Despite this soft policy, mild approach and calls for rapprochement, the newly appointed colonial governor went to harsh practices in Tunisia, exerted pressure and made a series of arrests. The developments led to the Neo-Dastur Movement taking a tougher stance. France applied the same repressive policies against the Neo-Dastur Party as it did against the Dastur Movement. The general strike of April 1938 turned into a riot. Neo-Dastur Party, a constitutional party, was dissolved and many party members, especially Bourguiba, were arrested. Even Habib Bourguiba, who was in favor of getting closer with France, solving problems with a common consensus, and following a moderate policy against France, was arrested and imprisoned many times between 1934-1936 and 1938-1942. [68]

Freedom and independence demonstrations were stifled by bloodshed by foreign soldiers and police. The French declared Neo-Dastur illegal. April 9 is celebrated as the Day of Remembrance of the Freedom Fighters in Tunisia. Democratic freedoms were terminated due to the events of that day. Many leaders of the liberation movement were arrested and put on trial. [69]

Italy began to raise its ambitions on Tunisia during the Second World War. In 1938, the Mussolini Government made it one of the targets of its foreign policy to take Tunisia, which is adjacent to Libya, which it had turned into a colony while entering the war. [70] During the Second World War, the leaders of the Neo-Dastur Movement supported the allied forces. Habib Bourguiba took a stand against the allied states of Germany, Italy and Japan. Tunisian Bey Mohammed al-Moncef, who took over the leadership of the national movement, announced a twelve-point program. In this program, issues such as employment of Tunisians, equal rights with the French in work, wages and education, expropriation of important business areas for the public benefit were brought to the agenda and it was desired to strengthen the presence of

[68] Norma Salem, *Habib Burguiba, Islam and the Creation of Tunisia,* Croom Helm, USA 1984, p. 129; Aktaş, "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 230.
[69] Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri,* p. 120.
[70] Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri,* p. 120.

Tunisians in its administration. German and Italian forces occupied Tunisia on November 1, 1942. The war, which continued until May 13, 1943, became one of the most violent conflicts of the Second World War. The Germans and Italians had to retreat from the Tunisian front. Habib Bourguiba, who was taken to Italy by the Germans in 1942 and asked to take the side of the Italians, did not accept the offers and returned to Tunisia on April 7, 1943. In May 1943, Germany and Italy were expelled from Tunisia by the alliance forces with the heavy defeat. With the removal of Italian and German forces from Tunisia, Tunisia was occupied this time by the alliance forces. British, French and American forces occupied Tunisia on 13 May 1943 and demanded the resignation of Tunisian Bey Mohammed al-Moncef. The Tunis Bey, who did not accept the occupation of his palace and did not resign from his position, deposed him and exiled him first to Algeria, then to Tenes and Pau, where he died in 1918. Emin Bey was appointed to replace the Tunisian Bey, Muhammed el-Moncef, who was exiled. With a decree of March 27, 1944, General de Gaulle re-established French dominance over Tunisia. [71]

The harsh policies implemented by the British and French forces in the country caused mass reactions from the Tunisian people. Repression policies aroused the Tunisian people's longing for independence. The Tunisian General Workers' Unions, founded in 1945, gave a serious impetus to the national movement. The representatives of the two Dastur movements and other nationalist parties came together on August 23, 1946 and prepared the motion that was accepted as a condition for the independence of the country. Despite the parties' attempts to pacify the process, tensions increased. The strike of the Tunisian General Workers' Unions (UGTT) in Sfax on 5 August 1947 turned into a political protest.

Habib Bourguiba, who fled Tunisia and secretly went to Cairo on March 26, 1945, asked Arab countries for support for Tunisia's struggle for independence. He tried to manage the resistance in his country from the outside. He was able to return to Tunisia only in September 1949. [72] In the early 1950s, Emin Bey supported the young people who were fighting for independence. When the nationalists fighting for independence and defending Islamic values put their independence attempts into action between 1952-1955, France started negotiations with Habib Bourguiba, who was open to negotiation. After the negotiation process began in late 1954, Neo-Dastur gathered weapons from groups advocating military resistance. [73]

In 1952, the reactionary movement of Tunisian patriots against foreign occupation grew under the name of "Tunisia Liberation Army". The murder of Farhat Hachid, one of the union

[71] Aktaş, “Tunus’ta Devrim ve Demokrasi”, *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 231.
[72] Aktaş, “Tunus’ta Devrim ve Demokrasi”, *Dünya Tarihinde Afrika 4,* pp. 230-231.
[73] Aktaş, “Tunus’ta Devrim ve Demokrasi”, *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 231.

leaders, on December 5, 1952, made the people angry. Realizing that it could not eliminate this resistance of the people, France agreed to give Tunisia "internal autonomy". Prime Minister Mendés-France announced this issue, which was declared as the "Victory Day", on July 31, 1954. On December 9, the armed interventions of the Salvation Army stopped. Habib Bourguiba, the leader of Neo-Dastur, became Tunisian in accordance with the agreement signed on 1 June 1955. The state became independent in domestic affairs and dependent on France in defense and foreign policy. With a protocol signed on March 20, 1956, independence was given to Tunisia. The 1881 and 1883 Protectorate Treaties disappeared. [74]

The leaders of the struggle against the French occupation, after negotiations with the French authorities, signed the treaty with France on March 20, 1956, granting independence to Tunisia. While France, which declared that it recognized Tunisia's independence, had to withdraw from the country, Emin Bey from the Huseyni Family became King as the nineteenth bey. The Bey, who was appointed by continuing the management tradition inherited from the Ottomans, became the King of Tunisia until 27 July 1957. Habib Bourguiba declared the Republic in 1957 and the reign of the Huseyni Family came to an end. Habib Bourguiba, who was appointed Prime Minister by King Emin Bey, took all the powers as the first head of state.[75]

Remaining in power for 31 years with an authoritarian and one-party system, Bourguiba took religion under state control during his rule. He closed Islamic educational institutions such as Zaytuna University and took the activities in mosques under strict control. All kinds of religious speech were determined by the state officials themselves. This distinctive form of secularism has turned into a kind of dictatorship in Tunisia. [76] A secular system was adopted in the country. Conservatives and civil organizations in the country were kept under constant pressure. The political power, which adopted a conciliatory and soft attitude in its relations with the West, acted as a continuation of the colonial administration and went to an oppressive structure. [77]

Inflation and economic problems in Tunisia, on top of that, the authoritarian and oppressive attitude of the government led to the formation of social and political opposition against Bourguiba in the 1970s. The opposition that emerged was a broad-based reaction

---

[74] Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri,* p. 122.
[75] Veysel Ayhan, "Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması", *Ortadoğu Etüdleri,* Ocak 2012, Vol. 3, Nu. 2, pp. 59-93;Aktaş, "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 232.
[76] Amir Mastouri, "Is Tunisia a Democracy?", *Rational Standard,* 23 October 2016 https://rationalstandard.com/is-tunisia-a-democracy, (05 Şubat 2022); Aktaş, "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 233.
[77] **Hamdi Genç & Emre Saygın, "Kuzey Afrika Ülkelerinde Devlet ve Ekonomi: Tunus, Cezayir ve Fas", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* ed. İsmail Ermağan, Nobel Academic Publishing, Ankara 2017, pp. 374-375.**

movement. Worker and student movements also took part in this opposition front, which consisted of nationalist, Islamist, liberal and communist circles. Opposition groups demanded the elimination of income inequality and ensured the formation of a strong anti-government movement, especially in the southern provinces. The Islamic Governance Movement, which was founded in 1969 under the leadership of Rashid al-Gannushi and Abdulfattah Moro, became an important opposition movement. The Bourguiba administration did not make much noise in the beginning against the Islamic Governance Movement, which would later be known as the Al-Nahda Movement. When the movement started to gain strength, it multiplied its policy of pressure on Islamic circles. When an application was made to the Ministry of Interior in 1981 in order to ensure its legal organization, 106 people from the notables of the Islamic Governance Movement were arrested. [78]

Strikes across the country increased more and more in 1977-1978. During the suppression of the 1978 strike, which took place with wide participation across the country, nearly 100 people lost their lives. With the suppression of the general strikes that turned into an anti-regime rebellion movement, Habib Bourguiba put into effect the policies of repression and arrests against union leaders. As a result of his policies of suppressing the opposition with his oppressive and authoritarian attitude, mass protests took place between 27 December 1983 and 6 January 1984, this time known as the "bread riot". More than three thousand dissidents were arrested in 1987 to suppress the bread riot. Thousands of dissidents were also exiled. [79]

The extermination policy of the colonial powers and the oppressive and authoritarian attitude of the Bourguiba administration after independence did not intimidate the Tunisian people. The Tunisian people, who sought more freedom in the face of oppression, continued their search for rights at every opportunity as a result of their social and political organization. Trade union tradition and civil society culture gradually developed and settled in the country. Compared to other Islamic countries, non-governmental organizations had a stronger structuring experience in Tunisia. Non-governmental organizations in the country did not give up their search for rights, and sometimes forced policies to be relaxed, and the state gave civil society "controlled freedom".[80]

---

[78] Ayhan, “Tunus İsyanı”, *Ortadoğu Etüdleri,* Vol. 3, Nu. 2, pp. 59-93; Aktaş, “Tunus’ta Devrim ve Demokrasi”, *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 233.
[79] Ayhan, “Tunus İsyanı”, *Ortadoğu Etüdleri,* Vol. 3, Nu. 2, pp. 59-93; Aktaş, “Tunus’ta Devrim ve Demokrasi”, *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 233.
[80] Rumeysa Köktaş, “Tunus Politik Kültüründe Sivil Toplum: Tarihsel Bir Analiz”, *ORMER Perspektif Serileri*, April 2016, https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/perspektif_no_18.pdf, (05 February 2022); Aktaş, “Tunus’ta Devrim ve Demokrasi”, *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 234.

Zayn Al-Abidin Ben Ali, who wanted to turn the reaction created by the persecution of Bourguiba into support in her favor, carried out a coup against Bourguiba on 7 November 1987 and took over the administration. [81] Zayn al-Abidin Ben Ali, a former secret service member, used 84-year-old Bourguiba's old age as an excuse. He reported that Bourguiba had health problems and was no longer fit to run the country, and dismissed him. This change in power went down in history as a health coup. Ben Ali, who agreed with the Islamists by promising that he would take over the administration temporarily and that elections would be held in three years, initially won the support of the opposition by promising democracy to the Tunisian people. 5,000 political prisoners, the majority of whom were Islamists, including Rashid Gannushi, were released. It also paved the way for the dissidents in exile to return to the country.[82]

Just like his predecessor, Ben Ali, who initially tried to establish good relations with the Islamist sections by saying that he would bring about a reform in the country, continued to follow the same policy after he secured his power. Even people's personal preferences were interfered with during the Ben Ali era, from the clothes they wore outside. [83]

Ben Ali, who followed harsher policies against Islamists compared to the Bourguiba period, had Islamist politicians arrested, caused most of the dissidents to flee abroad. He claimed that Rashid Gannushi ordered an explosion in Tunisia while he was in England for a meeting. He tried to prevent it with serious accusations. He created a complete police administration in the country. He had the top executives of the Al-Nahda Movement arrested on charges of overthrowing the regime. In 1991, he declared the Al-Nahda Movement a terrorist organization. Mass arrests and mass dismissals were carried out against party members. About fifteen thousand people were banned from working in the public sector due to the accusation of being members of Nahda. During the 23-year rule of Zayn Al-Abidin Ben Ali, Tunisia turned into a kind of secret service country where everyone kept reports about everyone. The practices of tyranny in the country increased and the country turned into a gigantic police station.

The economic difficulties between 1990 and 2011 became unbearable. After the Gulf War and the attacks on the Twin Towers in America, Zayn Al-Abidin Ben Ali tried to give international legitimacy to his struggle with Islamist circles. Ben Ali, who was extremely sure

---

[81] **Nouri Gana, "Tunus", *Arap Baharından Kesitler-Yeni Ortadoğu'yu Anlamak*, compiled by Paul Amar & Vijay Prashad, translator Ömer Can Furtun, İtifada Publications, Istanbul 2014, pp. 19-47; Genç & Saygın, "Kuzey Afrika Ülkelerinde Devlet ve Ekonomi: Tunus, Cezayir ve Fas", *Dünya Tarihinde Afrika 4*, pp. 374-375.**

[82] Aktaş, "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4*, p. 234.

[83] Arpa, *Afrika Seyahatnamesi*, p. 211.

of his power and power, did not listen to the demands of the people in the face of the economic and social problems in Tunisia. He violently intervened in protests across the country. He brought the tyranny he had been using from the very beginning to a more dominant position. In the army of the unemployed, most of whom were university graduates, reactions to the oppression began to grow. [84]

The Tunisian youth named Mohammed Bouazizi, who was trying to make a living by selling vegetables and fruits, went to the Governor's Office in the city of Sidi Bouzid on 17 December 2010 in response to the seizure of his car, and set himself on fire, causing the energy accumulated in the country to explode. Bouazizi died on January 4, 2011 in the hospital he was transferred to. This insult to Bouazizi, along with unemployment, corruption and oppression in the country, caused the large tribe to which he belonged and the inhabitants of the city to take to the streets. Both tribal connections and local unions played an important role in the development of the protests. The demonstrations that started in the southern provinces soon turned into economic and political demands, and local unions played an important role in organizing the protests and spreading them across the country. Thus, the demonstrations started from Sidi Bouzid and spread to the cities on the Mediterranean coast. Attempts by the authorities to pacify the demonstrations were unsuccessful. Making a statement on this, Ben Ali promised that he would make reforms to meet the demands of the demonstrators and that he would not be a candidate again. However, he could not persuade the demonstrators. [85] The tension in the country reached its peak with mass demonstrations. Realizing that the situation was not good and that no power could stand against this anger, Ben Ali had to leave the country on January 14, 2011, leaving the country to rule for 23 years despite the strong support of the West. Ben Ali's escape from the country had a wide repercussion in all Arab countries, especially in North African countries, and ignited the movements launched against oppressive governments. The revolution in Tunisia was followed by the revolutions in Egypt, Libya and Yemen, respectively. [86] While the uprisings that resulted in the overthrow of the government in Tunisia were called the "Jasmine Revolution", the process that spread to the region was commonly called the "Arab Spring". Tunisia was the only country in the region where a relatively democratic government could be established. After the provisional governments established in Tunisia, many elections were held and different governments and heads of state came to power. However, all these changes did not solve the main problems that caused the

[84] **Murat Aktaş, Arap Baharı, Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli, Nobel Publications, Ankara 2012; "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4*, pp. 235-236.**
[85] Aktaş, "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* pp. 237-238.
[86] Arpa, *Afrika Seyahatnamesi*, p. 211.

riots. [87]

References

Akalın, Durmuş & Parlaz, Selim, *XIX. Yüzyılda Doğu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar,* Kesit Publications, Istanbul 2015.

Aktaş, Murat, Arap Baharı, Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli, Nobel Publications, Ankara 2012.

Aktaş, Murat, "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* ed. İsmail Ermağan, Nobel Academic Publishing, Ankara 2017, pp. 223-248.

Alaca, Hanife, "Hurufat Defterlerine Göre Tunus'taki Dini ve Sosyal Yapılar", *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* 2021, 20(3), pp. 1463-1472.

Arpa, Enver, *Afrika Seyahatnamesi,* Fecr Publications, Ankara 2015.

Ataöv, Türkkaya, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri,* Ankara University Faculty of Political Sciences Publications, Ankara 1977

Ayhan, Veysel, "Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması", *Ortadoğu Etüdleri,* Ocak 2012, Vol. 3, Nu. 2, pp. 59-93.

Bilgin, Feridun, "Osmanlı Hakimiyetindeki Tunus'a Endülüs Müslümanlarının (Müdeccenler-Moriskolar) Göçleri (XVI-XVII. Asırlar), *Akademik İncelemeler Dergisi,* 8/1, 2013, pp. 29-49.

Bowill, E.W., "Italy in Africa: Part I", *Journal of the Royal African Society,* Vol. 32, No. 127, Oxford University Press, 1933, s. 178-186.

Carım, Fuad, *Cezayir'de Türkler,* Art Press, Istanbul 1962

Çaycı, Abdurrahman, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911),* Turkish Historical Society Printing House, Ankara 1995.

Ertan, Veli, *Afrika'da ve Avrupa'da İslamiyet,* Bahar Publications, Istanbul 1968.

Gana, Nouri, "Tunus", *Arap Baharından Kesitler-Yeni Ortadoğu'yu Anlamak,* compiled by Paul Amar & Vijay Prashad, translator Ömer Can Furtun, İtifada Publications, Istanbul 2014, pp. 19-47

Genç, Hamdi & Saygın, Emre, "Kuzey Afrika Ülkelerinde Devlet ve Ekonomi: Tunus, Cezayir ve Fas", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* ed. İsmail Ermağan, Nobel Academic Publishing, Ankara 2017, pp. 365-391.

[87] Aktaş, "Tunus'ta Devrim ve Demokrasi", *Dünya Tarihinde Afrika 4,* p. 223.

Gündüzöz, Güldane, *Tasavvuf Tarihinde Nazarî İrfan Geleneği –Tarih, Teori ve Problemler-*, Fecr Publications, Ankara 2018.

Güven, Mustafa Salim, "Şâzeliyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür,* ed. Semih Ceyhan, ISAM Publications, 2nd Edition, Istanbul 2018, pp. 373-443.

Hazar, Numan, *Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri,* Usak Publications, 2nd Edition, Ankara 2011.

Ibn Iyad, Ahmad ibn Muhammad al-Shafii, *al-Mafahir al-Aliyya fi Maasiru al-Shaziliya*, Egypt 1993.

Ibn Sabbag, Durratu al-asrar and *tuhfat al-abrar*, by issue Ibrahim al-Rifai, Dar al-Rifai and Maktabat al-Muhacir, Rabat 1993.

Kavas, Ahmet, *Geçmişten Günümüze Afrika,* Kitabevi, 2nd Edition, Istanbul 2017.

Kavas, Ahmet, *Osmanlı-Afrika İlişkileri,* TASAM Publications, Istanbul I2006.

Köktaş, Rumeysa, "Tunus Politik Kültüründe Sivil Toplum: Tarihsel Bir Analiz", *ORMER Perspektif Serileri*, April 2016, https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/perspektif_no_18.pdf, (05 February 2022).

Maksudoğlu, Mehmet, "Tunus'ta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1967, XV, pp. 173-186.

Maksudoğlu, Mehmet, "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1966, XIV, pp. 189-202.

Maksudoğlu, Mehmet, "Tunus'un Osmanlı Devletinden Ayrılması", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 4, Istanbul 1986, pp. 137-169

Mastouri, Amir, "Is Tunisia a Democracy?", *Rational Standard,* 23 October 2016 https://rationalstandard.com/is-tunisia-a-democracy, (05 Şubat 2022)

Muhammad Zafir, *al-Anvar al-Kudsiya fi Tanzihi Turuk al-Kavm al-Aliya*, Matbaa al-Bahiyya a-Osmaniya, Istanbul 1302.

El May, Mahmoud, *The Jasmine Revolution, Turkish Policy Quarterly,* Vol.9, No. 4, Winter 2011, 2012.

Özey, Ramazan, *Afrika Coğrafyası*, Aktif Publications, 3rd Edition, Istanbul 2006.

Pektaş, Kadir, "Tunus Sanatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 41, Istanbul 2012, pp. 397-400.

Salem, Norma, *Habib Burguiba, Islam and the Creation of Tunisia*, Croom Helm, USA 1984.

Şeker, Mehmet, "Tunus'ta Bulunan Türkçe Kitâbeler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, Nu. 4, pp. 183-226.

Tandoğan, Muhammed, *Büyük Sahra'da Son Osmanlı Tebaası Tevâikler,* Turkish Historical Society Publications, Ankara 2018

Tandoğan, Muhammed, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922),* Turkish Historical Society Publications, Ankara 2013.

Yiğit, İsmail, "Tunus Tarihi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 41, Istanbul 2012, pp. 385-388.

Yiğit, İsmail, "Tunus Kültür ve Medeniyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 41, Istanbul 2012, pp. 393-397.

21. YÜZYIL ÇOCUKLUĞUNA BİR BAKIŞ; ÇOCUKLUK VE MEDİKALLEŞME

Nimet SAĞIR HİZMETÇİ

Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi,

ÖZET

Çocukluğun, modernizmin ile ortaya çıktığı düşünülmektedir. Modernizmin tarihsel koşulları, bir ihtiyaç ve işlevsel bir araç olarak çocukluğu doğurmuştur. Modernizm, çocukluğu inşa edecek çeşitli yapılar, yöntemler kullanmıştır. Aile, eğitim ve medya en önde gelen iktidar araçlarından olmuştur. Günümüzde ise bunlara ek olarak medikalleşme öne çıkmaya başlamıştır. Özellikle çocuk ve çocukluk açısından neyin "normal" neyin "anormal" olduğunu belirleme işi, psikoloji-pedagoji başta olmak üzere bilime ve tıbba verilmiştir. Böylece çocukluk, normlar ve mevcut paradigma ölçüt alınarak inşa edilmekte, belirlenmektedir.

Tarihsel koşullar, hem sağlık politikalarının hem de çocukluğun değişip ortak bazı zeminlerde buluşmasına neden olmuştur. Çalışma, çocukluğun değişimi üzerinde durarak bir iktidar aracı olan medikalleşmenin çocuk ve çocukluğa dair örneklerini ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: çocukluk, çocukluk sosyolojisi, iktidar, medikalleşme, modernizm

ABSTRACT

It is thought that childhood emerged with modernism. The historical conditions of modernism gave birth to childhood as a need and a functional tool. Modernism has used various struc-tures and methods to construct childhood. Family, education and media have been the leading tools of power. Today, in addition to these, medicalization has begun to come to the fore. The task of determining what is "normal" and what is "abnormal", especially in terms of children and childhood, has been given to science and medicine, especially psychology-pedagogy. Thus, childhood is built and determined by taking norms and current paradigm as criteria.

Historical conditions have caused both health policies and childhood to change and meet on some common ground. The study focuses on the change of childhood and deals with the ex-amples of child and childhood of medicalization, which is a power tool.

Keywords: childhood, sociology of childhood, power, medicalization, modernism

Giriş

Çocukluk, tarih boyunca toplumlara göre farklılık gösteren bir kategori olmuştur. Bu farklılaşmanın altında; toplumun değişen yapısı, inançtan doğan ritüellerin farklılaşması,

dönemin siyasi gelişmeleri, gelişen bilim ve teknoloji, küreselleşme, kapitalizm, neoliberalizm gibi nedenler yatmaktadır. Çocukluk, uzun serüvenlerden geçerek bu yüzyıldaki görünümüne kavuşmuştur. Çalışma, çocukluğun güncel koşullar incelenerek nasıl medikalleştiği üzerine söz söyleme uğraşıdır.

Modern bilimler, belki de en insancıl amaçlarla ortaya çıkmışlardır. Bunlardan biri olan modern tıp; hastalıkları ortadan kaldırmak, geciktirmek ve insan hayatını "sağlıklı" hale getirebilmek için doğan ve her gün gelişen bir alandır. Günümüzde modern tıp artık birçok hastalığa çare bulmuş, özellikle gelişmiş ülkelerde ortalama yaşam süresini arttırmış, doğum sonrası ve sırasındaki yaşam umudunu arttırmıştır. Tıp bugünkü haline ulaşmadan önce, ilk olarak şifalı bitkiler ve hayvani unsurlar olarak gündeme gelmiştir. Bugün bu şifalı bilgiler bilimsel bilgiye evrilmiştir. Geleneksel ve tecrübeye dayalı tıp bilgisi artık yerini bilimsel bilgiye bırakmıştır. Böylece bilim, başat söz sahibi olmuştur. Bilginin ve bilimin modernite ile birlikte iktidar haline gelmesi, modern tıbbı da bir iktidar aracı haline getirmiştir. Bu anlamda sağlık sistemi de günümüzde büyük değişiklikler yaşamıştır. Bu değişikliklerden biri de sağlık sisteminin endüstrileşmesidir. Bugün ilaç sektörü en ciddi paraların harcandığı, büyük bir pazar haline gelmiştir. Bu hususlar, çalışmada çocuklarla ilişkili olarak değerlendirilecektir.

Günümüzde "hastalık" kavramının anlamı ve ona yönelik tedavi şekilleri değişmiştir. 21.yüzyılda geleneksel medya ve sosyal medya, sağlık bilgisine sahip bireylerin sayısını ve bu bilgiye ulaşabilme imkânını arttırmıştır. Buna bağlı olarak sağlık ve hastalık, normal ve anormal gibi kavramlarda değişiklikler ortaya çıkmıştır. Küreselleşme ile Batı'da ve özellikle ABD'de ortaya çıkan, değişen hastalık kategorilerinin Türkiye'de de geçerli hale gelmesi, çocukların yaşamlarının medikalleşmesine sebep olmuştur. Medikalizasyon/medikalleşme/tıbbileştirme sosyal bilimler literatürüne yeni katılan bir kavramdır. Medikalleşme, insan doğasında yaşanılan olağan durumların hastalık statüsü kazanmasıdır. Ergenlik, menapoz, beslenme, yaşlanma, ölüm (Ballard ve Elston, 2005: 229) ve kimi psikolojik durum bozuklukları gibi. Bu anlamda makale, tıbbın ve psikoloji biliminin söylemlerinin; küreselleşme, neoliberalizm ve kapitalizm ve sosyal hareketlerin etkisiyle iktidar odağı haline gelerek geleneksel medya, sosyal medya, eğitim, aile gibi araçlarla çocukluğu ve onların günlük yaşamlarını medikal alana itmesini açıklayarak örnekler vermeye çalışmaktadır. Medikalleşme kavramının, literatürde yeni olması ve daha önce çocukluk ile birlikte ele alınmaması çalışmayı özgünleştirmiştir.

Çocukluğun Kısa Tarihi

Tarihin eski devirlerinden herhangi bir resimde çocuğa rastlayabiliriz fakat çocukluk, Postman'a göre Rönesans'ın icadıdır. (Postman, 1995: 8) Rönesans ile başlayan ve toplumun her alanına yayılan değişimler, çocukluğun yeni bir sosyolojik kategori olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Çocukluğun bugününe yönelik bir betimleme yapılacaksa eğer çocukluğun tarihini ele almak gerekir. Çalışma, bu ele alışı Antik Yunan ile başlatmıştır.

Antik Yunan metinlerinde çocuklukla ilgili doğrudan bahsetmelere pek rastlayamayız. Antik Yunan, yetişkinliğin ve yetişmenin önemli olduğu bir dönemdir. Antik Dönem'de çocuklar, devlet için yurttaş yaratma düşüncesinin bir parçasıdır. Platon (2018, 441a) Devlet

adlı eserinde, çocukların akılları yokmuş gibi davrandıklarını, bir canlılık içinde olduklarını ve yetişkin olana kadar gözetim altında tutulmaları gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanında çocuklar, geleceğin yetişkinleridir ve yetişkin olduklarında erdemli ve devletin kurallarına uyan birer yurttaş olmalıdırlar. (425a) Antik dönemde Aristoteles de Platon gibi çocukların akıldan yoksun oldukları için kontrol altına alınmaları gerektiğini ve çocukluğun bir felaket dönemi olduğunu belirtir. (2005: 48,1111b/5) Aristoteles, çocukların bu dönemden yetkin, erdemli, cömert ve cesaretli bir mizaçla çıkmaları gerektiğini düşünmüştür. Antik dönemdeki eserlere baktığımızda çocukluğun var olduğunu fakat farklı şekilde anlamlandırıldığını, bir an önce bitmesi gereken bir dönem şeklinde görüldüğünü söyleyebiliriz. Bu dönemde çocuklar, iyi bir yurttaş yaratma düşüncesinin bir parçasıdırlar.

Ortaçağ'a baktığımızda, çocukluk adına karanlık bir dönem olduğu söylenebilir. Batı'nın Ortaçağ'ında söz sahibi olan kurum kilisedir. Bu dönemde çocuklarla ilgili hâkim söylem, onların günahkâr oldukları yönündedir. Çocukların ilk günah öğretisinden yola çıkılarak dünyaya günahkâr olarak geldikleri düşünülür. Günahkâr doğan çocuk, bu günahlarından arınmak için vaftiz olmak zorundadır. Vaftiz olduktan sonra ancak temizlenir ve hayata başlayabilir. Çocukların üzerindeki bu "günahkâr" etiketi onlara yönelik olumsuz bir bakışa neden olmuştur. Saint Augustinus, İtiraflar adlı eserinde çocukları günahkârlıkla bir tutmuştur. Bir günlük bebeğin bile Tanrı karşısında günahsız olmadığını belirtmiştir. Çocukların, annelerinin memelerine saldırmaları davranışını, günahkârlık ve kıskançlıkla ilişkilendirerek yorumlamıştır. (1999:19-20) Ortaçağ sanatına baktığımızda ise çocuklar resimlerde "küçük yetişkin" olarak çizilmiştir. Yanlarında görülen yetişkinlerle benzer kıyafetleri giyen ve aynı olgun suratla bakan çocuklar resmedilmiştir. (Daşçı, 2008:30) Bu dönemde Batı'daki sütannelik uygulaması, dönemin getirdiği hastalıklar sebebiyle çocuklarla kurulamayan bağlar ve onların uzun yaşamayacağına ilişkin anlayışlar ile küçük yetişkin olarak resmedilmeleri gibi olgular, çocukluğun bu dönemde nasıl anlamlandırıldığını göstermektedir.

Ortaçağ sonrasında oluşan yeni düzen, yeni bir çocukluk anlayışını beraberinde getirmiştir. 16. Yüzyılda gerçekleşen önemli olaylar, çocukluğun günümüze de yansıyan pek çok değişikliğine etki etmiştir. Ulus devlet anlayışının hâkim olması, sanayileşme, kentleşme, kapitalizmin gelişimi gibi olaylar modern çocukluk anlayışını şekillendirmiştir. (Öztürk, 2017: 265) Ulus devlet inşasında çocukların eğitimleri önemli bir yer tutar. Çocuklar, geleceğin yetişkinleri olarak ulus devlette önemli bir konuma sahiptir. Çünkü yeni bir oluşum olan ulus devlet anlayışının içselleştirilebilmesi ve kalıcı olabilmesi için yetişecek nesillerin bu düşünce anlayışına uygun hale dönüştürülmesi gerekmektedir. Ortaçağ'ın kalıntılarını(feodal düzen, kilisenin hâkimiyeti, Tanrı merkezcilik vb.) bertaraf edebilmek için bu dönem yetişecek bireylerin rasyonel, keşifçi, ümmete değil ulusa bağlı, eski metinlerden çok kendi aklına ve deneyimine başvuran bireyler olması önem arz etmektedir. Bu dönemde bilgi ve akıl en önemli ögeler haline gelmiştir. Bu durum, bilgi ve akla sahip yetişkin ile bunlara sahip olmayan çocuk arasında keskin bir ayrıma neden olmuştur. Bu ayrımın kapanması ve yetişkinliğe geçiş için çocukların eğitilmeleri majör bir öneme haiz olmuştur. Böylece dönemin düşünürleri tarafından çocukların eğitimleri üzerine yazılmış çeşitli kitaplar ortaya çıkmıştır. Bu kitapların en önemlilerini Locke ve Rousseau kaleme almıştır. Aydınlanma döneminin önemli düşünürlerinden John Locke, "Eğitim Üzerine Düşünceler" adlı kitabında çocukların doğumdan itibaren boş bir levha(tabula rasa) olduklarını belirtmiştir. Çocuk dünyaya

geldiğinde, adeta boş bir kâğıt gibi doldurabilir, işlenebilir. Bu görüş, çocuklar üzerindeki günahkâr imajını yumuşatmıştır. Hristiyanlığın öğretileri nedeniyle doğduklarında günahkâr olan çocukların artık günahsız boş bir levha olarak görülmesi çocukluğa ve çocuğa olumlu yansımıştır. Locke'a göre çocuklar herhangi bir tecrübeden yoksunlar ve yetişkin eğitmenleri ile birlikte tecrübe kazanmalıdırlar. (2004: 187)

Ortaçağ'da günahkar olan çocuğun, Locke ile beraber nötr hale geldiği görülmektedir. Aydınlanma döneminin diğer önemli isimlerinden Jean Jacques Rousseau ile birlikte ise çocuk, negatif imajından daha da uzaklaşmış ve çocuğa bakış giderek iyileşmiştir. Rousseau, "Emile" adlı kitabına şu sözlerle başlar: "Her şey, Yaratıcı'nın elinden çıktığında iyidir; insanoğlunun elinde bozulur." (2010:5) Rousseau, her şeyin aslında Tanrı'dan çıktığında iyi ve bozulmamış olduğunu fakat insan eline geçtiğinde kurumlar yoluyla bozulduğunu eserinde vurgulamıştır. Rousseau, "yeni doğan bir bebeğin tamamen masum olduğunu ve kalbinde en ufak bir leke olmadığını" kabul etmemiz gerektiğini belirtmiştir. (2005, 62)

Tüm bunlardan yola çıkarak Locke ve Rousseau gibi düşünürlerin, Hristiyanlığın çocuklar üzerinde oluşturduğu günahkârlık imajını ciddi bir şekilde sarstığı söylenebilir. İnal'a göre Locke ve Rousseau, Kalvenci çocuk anlayışını reddetmişler ve çocukların doğuştan ne iyi ne kötü olduklarını, çocukların içinde bulundukları koşulların etkisiyle kötülük ve kusurların davranışlarına yansıdığını ileri sürmüşlerdir. (Aktaran: Öztürk, 266) Bu düşünsel değişim, bireyin (çocuğun) potansiyelini ve buna bağlı olarak eğitimin önemini ortaya koymuştur.

Modernitenin başlangıcı, Aries ve Postman gibi çocukluk tarihi araştırmacılarına göre çocukluğun ortaya çıktığı dönemdir. Bu düşünürlere göre çocukluk modern bir icattır ve hatta Postman'a göre Rönesans'ın en insancıl buluşlarından biridir. Postman bu buluşu matbaayla ilişkilendirir. Ona göre, okul sayesinde çocuklar biçimlenmemiş yetişkinler olarak görülmeye başlamıştır. (Postman, 38-39) Okula giderek bir eğitim sürecine girerler ve yetişkinleşirler.

Sonuç olarak, tarihsel süreç içerisinde Batı'nın çocuk ve çocukluk anlayışı daima farklılaşmıştır. Çocukluğun sabit bir tanımı olmadığı, dönemin paradigmasına göre biçime sokulduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde çocukluk, yine bu çağın paradigmasına uygun olarak farklılaşmakta ve çağın amaçlarına uygun olarak şekillendirilmektedir. Okullaşmanın artması, eğitimin önem kazanması ve çocukların eğitimi hakkında-çocukluğun doğasına yönelik kitapların da yaygınlaşmasıyla beraber çocuklar için belirli yaş gruplarında belirli davranışlar göstermeleri gerektiği gibi evrensel ilkeler ortaya atılmıştır. Gelişim psikolojisi ve pedagojinin de ortaya çıkmasıyla yeni bir çocukluk anlayışı belirmiştir. Değişen sağlık politikaları, değişen çocukluk anlayışı ile bir noktada kesişmiştir: medikalleşme.

Medikalleşme

Foucault'un psikiyatri ve akıl hastanesi üzerine çalışmalarına dayanan medikal sosyoloji 20. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Foucault, "Bir Aile Cinayeti" adlı kitabında 19. Yüzyılda Normandiya'nın Calvados eyaletine bağlı küçük bir köyde ailesini öldüren Pierre Riviere'nin nasıl yargılanacağı konusunda adalet ve psikiyatriyi tartıştırmıştır. Foucault'un asıl üzerinde durduğu konu ise "normal"lik tanımının hangi iktidar mekanizması

(psikiyatri tıp uzmanları, devlet ve adalet) tarafından belirlendiğidir. (Ördem, 2020:51) O, bu olaydan yola çıkarak akıl sağlığı ve delilik, suç ve ceza kavramlarını sorgulamıştır. Foucault'nun "iktidar" anlayışı çerçevesinde ele aldığı bu sorunsal sonunda, çocukluğun normallik ölçütünün ne olduğu sorusuna kadar varmıştır. Bu noktanın medikalleşme-çocukluğun medikalleşmesi tartışmalarının filizlenmesine olanak sağladığı söylenebilir.

Medikalleşme kavramı, 1960 yılından sonra kapitalizmin medikal sosyoloji üzerinde etkilerinin artmasıyla beraber gündeme gelmiştir. Medikalleşme, daha önce tıp biliminin inceleme alanına girmeyen bir problemin zaman içerisinde tıbbi bir problem olarak görülmesi ve müdahale edilmesi gerektiğinin saptanması durumudur. Medikalleşme, "bir konu, problem ya da durumun tıbbi terimler ve tıbbi dil ile tıbbi çerçeve içinde, tıbbi müdahale ile tedavi edilecek bir durum olarak ifade edilmesidir." (Sezgin, 2011: 59) Bir problemin ya da durumun hastalık olarak kabul edilmesi doktor, sağlık profesyonelleri, ilaç endüstrisi, medya vb. gibi farklı alanlar üzerinden gerçekleşir. Bu problemin-durumun hastalık olarak kabul edilmesi ve toplumun ilaç kullanımına yöneliş sebepleri ise sosyolojik açıdan ele alınabilecek konulardır. (Atalay, 2020: 9) Günümüzde, uzman hekimler herhangi bir hastalığın tedavisinde ilaç kullanımını tercih edebilir ve önerebilir. Fakat medikalleşme çerçevesinde ele alınan ilaç kullanımı ve teşviki, tıp dünyasındaki hekimlerin yanında medyanın ve çeşitli sosyal grupların bu kullanımı teşvikleridir. Dahası eskiden hastalık olarak görülmeyen ya da bir problem sayılmayan durumların tedavisinde buna başvurmalarıdır.

Medikalleşme, ilk olarak sosyologlar tarafından kullanılmış eleştirel bir kavramdır. 1970 yılında Freidson, 1972 yılında Zola ve 1974 yılında İvan Illich tarafından sağlıkla ilgili konuların eleştirel bir bakışla değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. (Toraman&Erdem, 2016: 2) Illich, daha çok kurumlara (eğitim-politika-tıp) yönelik söylemleriyle tanınmıştır. Sağlığın Gaspı adlı kitabında, son zamanlarda sağlık hizmetleri üzerindeki tekelin kontrolsüz bir biçimde arttığını ve kendi bedenlerimizin özgürlüğüne tecavüz edildiğini belirtir. (2019: 14) O, yaşamın tıplaştırılması olarak adlandırdığı sürecin sanayi toplumlarında politik bir süreç olarak tanınması gerektiğini vurgular. Sanayi toplumları hastalık yapıcıdır, önce hasta ederek çürüttüğü hayatlara daha sonra protez çözümler önerir. (2019) Medikalleşme süreci, 1980 sonrası büyük bir ivme kazanmıştır. Bu ivmeyi anlamlandırabilmek için, bazı noktalara odaklanmak gerecektir. Bu bağlamda öncelikle bilimin iktidarlaşma sürecine değinmek yerinde olacaktır.

Bilim, bugün modern hayatta en yaygın referans noktalarından biridir. Modern bilimin serüvenine baktığımızda, 16. Yüzyılda Aydınlanma ile beraber bir değişim yaşandığını görebiliriz. Bu dönemden önce yaygın olan yöntem, tümdengelim iken bu dönemden itibaren tümevarım geçerli kabul edilmiştir. Tümevarımın geçerli kılınması ile birlikte doğa bilimleri ve sosyal bilimler de bu yöntemi kullanmışlardır. Tıp bilimi de aynı yöntemi hastaları üzerinde kullanmaktadır. Hekimlik pratiğine göre, daha önce deneyimlenen vakaların sonuçlarına güvenmek en emin yoldur. Zira onları yanlışlamaya çalışıp her bir hastayı ilk tıbbi deneyim gibi ele almak mesleğin icra edilemez olmasına yol açabilir. (Tuna, 2021:20) Fakat bu noktada sorgulanması gereken başka bir durum ortaya çıkar: tıp bilimi bu genellemeleri yaparken hem bazı noktaları kaçırır hem de bu genellemeleri halk tarafından ulaşılabilen, yaygın bir bilgi kılabilir. Kapitalizmin gelişmesi, ilaçların alınıp satılan birer metaya (birçok alanda olduğu

gibi) dönüşmesine yol açmıştır. Genellemeler, elbette ki faydalı bir şekilde kullanılmış olabilir fakat ilaç sektörlerinin bazı ilaçları pazarlama nesnesine dönüştürerek kar amaçlı satmalarına da yol açmaktadır. Günümüzde ilaçlar ve vitaminler, insanların çevrelerinden etkilenerek satın aldıkları tüketim nesnesine dönüşmektedir.

Bu noktada, anti-pozitivist eleştirilere değinmek yerinde olacaktır. Pozitif bilimlerin kullandığı yöntem, doğanın mekanik(pozitivizme göre) yapısının araştırılması ve düzenli ilkeler bulmak üzerine kurulmuştur. Bu yöntemin, sosyal bilimlere, özellikle sosyoloji ve psikoloji gibi bilimlere uyarlanmasının insanın bilinçli bir varlık olması nedeniyle çeşitli sorunlar yarattığı eleştiriler arasındadır. Genellemelerden yola çıkılarak tek tip insan formülüzasyonunu idealize etmek, tartışmaların odağında yer almaktadır. Normallik, toplumdaki çoğu insanın varması gereken bir mertebe olarak görülmüş, bu kategoride olmayan kişiler toplum tarafından dışlanmış ve problemli kabul edilmiştir.

Bilimin bir başka özelliğinin daha medikalleşme açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Modernizm, Tanrı merkezli bir anlayıştan akıl ve bilim merkezli bir anlayışa geçmeyi mümkün kılmıştır. Bilim, ilahi anlayışın bir dönem sorgulanmaz olmasını ve bu kadar hâkim olmasını eleştirse de bugün bilimin geldiği konum benzerdir. Günümüzde bilim kutsallaşmış ve fermanlarının uygulanması sorgulanamaz, zorunlu bir niteliğe bürünmüştür. Tıp bilimi de benzer şekilde sorgulanamaz bir alan haline gelmiştir. Neyin hastalık kapsamı içine gireceğini, kimin hasta olduğunu, hastaya ne yapılacağının sorgulanamaz kararını hekimler verir. “Bazı endüstri toplumlarında sosyal etiketleme, her sapkınlığın tıbbi bir etiket taşıdığı noktaya dek tıplaşmıştır.” (Illich, 42)

Medikalleşmedeki ivmeyi anlamlı kılmak adına kültürel etmenlerden de bahsetmek isabetli olacaktır. Medikalleşme ile küreselleşme süreçleri benzer zamanlarda hızlanmıştır. 1980’lerde küreselleşme ile birlikte Amerikan hegemonyası dünya ülkelerine yayılmıştır. Bu durumun en önemli sonucu ise Amerika’nın tüm dünyanın akıl ve fiziksel sağlığına yönelik yeni düşünceler ihraç etmesi olmuştur. ABD’de yaşanan toplumsal olaylar ve durumlar, tıbbi kategoriler ve ilaçlar aracılığıyla çözümlenmeye çalışırken, ABD’nin ortaya koyduğu çözümler küreselleşme yoluyla dünyanın diğer ülkelerine de yayılabilmektedir. Amerika’da konulan tanı kriterleri, uluslararası standartlara dönüşmekte ve diğer ülkeler tarafından da yaygın bir şekilde kullanılabilir hale gelmektedir. (Atalay, 474)

Kapitalizmin son aşaması olan küreselleşme ve onun ideolojisi olarak neoliberalizmden de medikalleşme sürecinde söz etmek gerekecektir. “Neoliberalizmin insan tasarımı iktisadi insan, toplum tasarımı iktisadi toplum” olarak belirlenmiştir. (İnsel’den aktaran: Çitçi, 2008:5) Kapitalizm ile beraber yaşamın her alanında görünür olan yoğun kar mantığı, sağlık alanında da işlemeye başlamıştır. Neoliberalizm, klasik liberalizmden farklı olarak ulusal sınırlamaların kaldırılması ve ulus aşırı şirketlerin karar süreçleri içinde yer almasını öngörür. (Çitçi,6) Bu bağlamda medikalleşme araçları, tıp alanındaki uzman kişilerin tekelinden çıkmaktadır. Süreç ise uzman olmayanlardan uzmanlara yöneltilen talepler üzerinden gerçekleşmektedir. Medikalleşmenin toplumsal aktörleri değişikliğe uğramış ve profesyonel olmayan kişiler, geleneksel ve sosyal medya, toplumsal hareketler olarak dönüşmüştür. (Busfield’ten aktaran: Atalay, 471)

Sosyal medyanın hayatımıza hâkimiyeti ile beraber, insanlar medikal malzemelere ve bilgilere kolay yoldan ulaşabilmektedir. İnsanlar bu bilgileri kullanarak medikal ilaç ve malzemeleri doktora sormaksızın temin edebilmektedirler. Illich'in değindiği, doktorların çağa hâkim olması durumu, giderek ilaçların çağa hâkim olması durumuna dönüşmüştür. Bunun sadece profesyonel kişiler tarafından yapılmadığı, aynı zamanda bunun, ilaçları bir pazarlama nesnesi olmaya götürdüğü görülmektedir. Bununla beraber eskiden tıp alanının incelemesine girmeyen ya da problemin çözümünde herhangi bir ilaç kullanımına gerek duyulmayan durumda bile artık ilaç kullanıldığı ve sosyal etiketleme yapıldığı görülür. Bu, medikalleşmenin hayatın her alanına yayıldığını bize göstermektedir.

Çocukların Yaşamının Medikalleşmesi

Çocukların yaşamının medikalleşmesi, bu tartışmalarda güncel noktalardan biridir. Çocukların yaşamları 21. Yüzyılda çeşitli tanımlamalarla medikalleşmiştir. Gelişim psikolojisi, pedagoji ve psikiyatri; tanımlamaların ve genellemelerin önemli bir kaynağıdır: ergenlik, obezite, anaroksia, bazı psikolojik bozukluklar, dikkat eksikliği vb.

DEHB (Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu), günümüzde çocuklarda en sık tanımlanan çocukluk çağı psikiyatrik bozukluklarından biridir. (Öztürk ve Uluşahin, 2011: 780) Conrad (1975), "The Discovery of Hyperkinesis: Notes on the Medicalization of Deviant Behavior" adlı çalışmasında hiperaktivite bozukluğunun yirmi yıl kadar önce tanımlandığını ve geçen on yılda çok önem kazandığını belirtmiştir. DSM II'de hiperkinetik reaksiyon olarak adlandırılan bozukluk, DSM III'de dikkat eksikliği (ADD), DSM IV'te de dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (ADHD-DEHB) olarak tanımlanmıştır. DSM IV'te "Genellikle ilk kez bebeklik, çocukluk ya da ergenlik döneminde tanısı konan bozukluklar", güncel DSM 5'te "Nörogelişimsel bozukluklar" kategorisinde ele alınmıştır. (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013:29) Conrad'a göre son yıllarda daha önce var olmayan yeni tıbbi tanımlamalar ortaya çıkmıştır. Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) onlardan biridir. DEHB, daha önce hayatımızda var olmayan bir psikolojik problem iken; ilk aşamada sadece çocuklar üzerinde tanımlanmış, sonraki yıllarda farklı semptomları ve yaş gruplarını içine alacak şekilde hastalık kategorisi daha da genişletilmiştir. En büyük etkisi enerjik ve hareketli çocukların-bireylerin toplum içerisinde etiketlenmeleri olmuştur.

Çocuktaki yüksek enerji, kentleşme ve kapitalizm ile beraber ebeveynler ve eğitimciler tarafından tehlikeli bulunur hale gelmiştir. Günümüzde özellikle ebeveynlerin her ikisi de yoğun bir şekilde iş hayatında bulunabilmektedirler ve evlerinde çok hareketli, enerjik bir çocuğu bastırmak refleksi gelişebilmektedir. Bu sebeple de çocukların durumunu; psikolog, psikiyatrist, aile danışmanı, psikolojik danışmanlara bildirirler ve yardım talep ederler. (Ördem, 2020:53) Bu, modern hayatın yarattığı bir çeşit kriz şeklinde ifade edilebilir. Modern yaşam ve onun zorunlulukları, yaşamın düzenlenmesi için çeşitli dayatmaları beraberinde getirmiştir. Çocuklar, sistemin aksayan parçası olmasın diye sistemin düzenleyici aygıtları tarafından sisteme uyumlu hale getirilmeye çalışılmaktadır. Bunun araçlarından biri de okullardaki psikolojik danışmanlık ve rehberlik birimleridir. Türkiye açısından bakacak olursak, 1980'lere kadar okullarda psikolojik danışmanlık ve rehberlik birimi bulundurmak zorunlu değildi.

Kentleşme ile birlikte yoğun çalışma saatleri ve ağır aile sorumlulukları ile beraber okullarda rehber öğretmen-psikolojik danışman sayısı da artmıştır. (Ördem, 2020: 53)

Psikiyatrik ve tıbbi tanılar, Conrad ve Potter'a göre çoğu zaman sosyo-tarihsel koşulların ve belirli çıkar gruplarının yargılarının bir ürünüdür. (2005:560) Ortaya çıkan yeni tıbbi teşhislerin çoğu, hastalar ve teşhislerin savunucuları tarafından desteklenmiştir. Hastalar çoğu zaman sorunlarını meşrulaştıracak-sorunlarına ilişkin bir teşhis arayacaklardır. Bazı durumlarda teşhis ya da belirli bir hastalığa-bozukluğa sahip olmak; bireye yeni bir kamusal kimlik sağlar ve kendi kendini etiketlemeye sebep olabilir. (Broom, Woodward, 1996) Michael Balint (1957)'a göre, belirsiz, bağlantısız ve gizemli olabilecek şikâyet ve semptomlardan oluşan bir küme, "organize olmayan bir hastalık", tıbbi bir teşhis ile daha anlaşılır ve "organize bir hastalık" varlığına kavuşabilir. Bu tür davranışları organize hastalık kategorisine sokmak; ayıplama ve kınamayı minimalize hale getirir. İnsanların herhangi bir hastalığı sahiplenmesi, pek beklenmeyen bir durum gibi görülür. Fakat şaşırtıcı bir şekilde -sosyal açıdan problem yaratan durumları kabul edilebilir bir forma sokmak ve sorumluluktan kurtulmak için- insanlar hasta kimliğini benimseyebilmektedir.

Hastalık tanımları ve sınırlamaları dönemden döneme değişebilir. DEHB örneğinde bu sınırlandırmanın değiştiğini ve hastalık içeriğinin genişlediği görülmektedir. Fakat eşcinsellik örneğinde ise tam tersi durum gelişmiştir. Eşcinsellik önceleri hastalık olarak kabul edilirken günümüzde hastalık sınıflandırmasında yer almamaktadır. APA (American Psychiatric Association-Amerikan Psikiyatri Birliği), 1969 yılında Amerika'da başlayıp uzun süre devam eden eşcinsellikle ilgili toplumsal olaylar neticesinde eşcinselliğin hastalık olarak sınıflandırılıp sınıflandırılmaması gerektiği konusunu oylamaya sunmuştur. Oylama sonucunda eşcinsellik hastalık sınıflandırılmasından çıkarılmıştır. Amerikan Psikiyatri Birliği'nin bu kararı 1973 yılında almasının nedenlerinden biri, perde arkasında yaşanan sosyal hareketin dünyaca yankı uyandırması olabilir. Dönemin siyasi arka planı, hastalığın tanılanma sürecine etki edebilmiştir.

Çocukların sergiledikleri davranışların hangisinin normal, hangisinin anormal olduğuna dair tanıları; psikiyatrist, pedagog, psikolog, aile danışmanı, kişisel gelişim uzmanı ve ebeveynler belirlemektedir. (Turner, 1995) Bu, çocuk açısından kişisel sorumluluk ve suçluluk duygusunun azalmasına katkı sağlayabilmektedir. Günümüzde özellikle ebeveynler, yaygın söylemlerle çocuklarının davranışlarını tanımlamaya çalışmışlardır. Örneğin, hareketli bir çocuk için yaramaz; akademik olarak başarılı olan bir çocuk için zeki veya çalışmayan bir çocuk için tembel gibi tanımlamalar… Çocuk, uç kutuplarda bulunan bu tanımlamalara göre davranmak zorunda hissedebilmektedir. Ebeveynlerin bu tutumu, ortalama-normal bir çocuk yetiştirmek isterken bunun tam tersi bir sürecin oluşmasına sebep olabilmektedir. Aynı zamanda bu tanımlamaların çocuk için anlamsız ya da eksik kaldığını gösteren bilimsel çalışmalar da mevcuttur. Söylem yoluyla kurulmakta olan çocuk, ilaçlarla uç tanımlamalardan kurtulmaya ve normal sınıfına sokulmaya çalışılır. İlaçlar, söylemlerin sonucudur ve devamıdır. (Ördem, 2020:52-53)

Medikalleşmeye örnek oluşturabilecek bir başka durum "ergenlik" tir. Gatto'ya göre ergenlik, Johns Hopkins Üniversitesinden G. Stanley Hall tarafından patolojik bir durum olarak tasarlanmıştır. Bu duruma "adölesan evre" (ergenlik çağı) adını vermiştir. Wilhelm Wundt'un ilk asistanı olan Hall, çocuk ve gençler üzerinde ilk araştırma yapan psikologlardan biridir.

Hall'un bu buluşuyla birlikte, bir zamanlar ulusun inşasına katkıda bulunan çocuklar; bundan ve dopdolu bir hayattan mahrum kalmışlardır. (Gatto, 92)Ergenlik adı verilen sürecin içinde bulunan çocuklar, daha fazla duygusal sıkışmışlık içine girerek çeşitli tedavi ve ilaç takviyeleriyle bu süreçten daha az yara alarak çıkmaya çalışmışlardır. Çocukların hayatları bu gibi söylemlerle medikalleşmiştir.

Bir dönem Hall'un başlattığı çocukluk-gençlik çalışmaları devam etmiştir. Psikologlar çocukların huzursuzluklarına gerekçeler bulmaya çalışmışlardır. Bu çalışmaların sonunda, toplumdaki belli yaşta çocukların incelenerek genel-geçer ve bariz semptomlarını not ettiler ve bu gelişim döneminin temel karakteristiklerini ilan etmek istediler. Böylece ergenlik dönemi söylemi ortaya çıkmış oldu. Devamında çocukluk, psikoloji tarafından birçok kategoriye ayrılarak inceleme nesnesi haline getirildi. Gelişim psikolojisi, "çocukların hangi yaşlarda hangi davranışlarda bulunmaları gerektiğini, belirli bir yaş grubu çocuğunun algılayabileceği, anlayabileceği konuların ayrımının yapılması gerektiği" gibi evrensel ilkeler ortaya atmıştır. Bu davranışları sergileyen çocuklar normal, sergileyemeyen çocuklar ise normal dışı kabul edilmiştir. Gelişim psikolojisi bu açıdan çeşitli eleştiriler almıştır. Eleştiriler, gelişim dönemlerinin ve ilkelerinin evrensel olmadığı, Batılı yaşam tarzının bir sonucu olduğu noktasında yoğunlaşmıştır. Antropolog Margaret Mead, yaptığı bir çalışmada Amerika'daki ergen kızlarla Somoa'daki ergen kızlar arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmıştır. Mead'in bu antropolojik araştırmasına göre, psikologlarca tanımlanan ergenlik dönemi; aslında stresli ve sorunlu bir dönem olmak zorunda değildir, çok daha özgür ve kolay bir büyüme süreci mümkündür. (2018: 25) Mead'in şu ifadesi oldukça çarpıcıdır: "Tüm bu zorluklar ergen olmakla mı; yoksa Amerika'da ergen olmakla mı alakalıydı?" (2018:32)

Günümüzde çocuk, doğumundan itibaren medikalleşme ile iç içedir. Doğal bir süreç olan hamilelik, modern tıbbın denetimi ve kontrolü altında medikalleşmiştir. Geçmişte, tıbbi denetim olmadan gerçekleşen doğum öncesi ve sonrası süreçler modern toplumda tamamen hastanelere kaymıştır. Özellikle son on beş yılda sezaryen doğum medikalleşmenin en yoğun yaşandığı alanlardan biridir. (Kurtdaş, 2017: 994) 2019 yılında Türkiye Sağlık İstatistikleri verilerine göre Türkiye'de sezaryen oranı %54,4, primer sezaryen oranı %26,5 olarak hesaplanmıştır. (Öz, 2020:85) 2017 yılında yüksek rakamlara sahip olan Türkiye'de gün geçtikçe rakamlar daha da yükselmektedir. Bu süreçte; tıbbın, medyanın ve sosyal hareketlerin normal doğumu medikalleştirmesinin ve sezaryenle doğumu özendirmesinin yanı sıra kadınların normal doğumun sıkıntılarından çekinmeleri sebebiyle de sezaryenle doğumu tercih ettikleri görülmektedir. Normal doğum sürecinin risklerinin uzman hekimlerce belirtilmesi ve hekimlerin sorumluluk almak istememeleri, kadınların normal doğum sürecine korkuyla bakıp yabancılaşmaları, doğumun medikalleşmesine yol açmaktadır. (Kurtdaş, 2017:995)

Bugünün dünyasında medya kanallarının başlıca konularından biri haline gelen sağlık ve sağlıklı yaşam propagandaları, bir yandan sağlık konusunda bilinçlenme düzeyini artırırken bir yandan da bireyleri sağlık tüketicisi haline getirmektedir. Bu anlamda çocuklar da (özellikle ebeveynleri yoluyla) birer sağlık tüketicisi haline gelebilmektedirler. Eskiden devletin sunduğu sağlık hizmetleri, neoliberal politikaların etkisiyle ticari bir faaliyet haline gelmiştir. Artık insanlar hasta olsun veya olmasın sağlığı bir tüketim aracı olarak kullanarak sağlıklı olmak için uğraşmışlardır. (Kurtdaş,2016: 5) Bu anlamda "ideal vücut" söylemi de ortaya çıkmıştır.

Televizyon programlarında sürekli vurgulanan ideal ölçüler, çocukların ve insanların hayatlarına dahil olmaktadır. Paradoksal olarak medya, gıda reklamlarıyla insanları gıda tüketimine koşullamakta, obezitenin oluşumuna alan açmaktadır. Ardından ideal vücut ölçülerine dönüş için diyetisyenler, organik gıdalar, ilaçlar önerilmektedir. Böylece yepyeni pazarlama alanları ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Çocukluk, her çağın mevcut paradigmasından etkilenerek çağa göre değişiklik gösteren bir dönemdir. Aynı toplumun farklı yörelerinde bile farklı çocukluk yaşantılarına rastlanılabilir. Türkiye'nin farklı bölgelerinde başka başka çocukluk anlayışları, çocuk yetiştirme tarzları görülebilir. Bu da her çocuğun ayrımlaşmış bir öge olduğunu ve tek bir çocukluk anlayışı olmadığını gösterir. Çocukluğun bir inşa olduğu; sosyal çevre gözlemlenerek, kimi tarihsel olgu ve olaylar incelenerek de anlaşılabilir.

Antik dönemde erdemli bir yurttaş yetiştirme düşüncesinin parçası olan çocukluk, Ortaçağ'da günahkâr hüviyetine bürünmüş, Aydınlanma dönemine gelindiğinde ise ulus-devlet inşa etme projesinde önemli bir konuma yerleşmiştir ve doğumunda boş bir levha olarak görülen çocuğun, yaşantılarıyla yeni bir noktaya taşınılacağı düşünülmüştür. Modernite kavrayışında artık yepyeni bir çocukluk vardır. Ortaçağ'da küçük yetişkin olarak görülen çocuklar modernite ile birlikte bir "yetişkin adayı" gibi görülmüştür. Bu açıdan eğitim ve çocuğun inşası çok önemli ögeler haline gelmiştir. İlginçtir ki Rönesans'tan önce resimlere baktığımızda yetişkin ile aynı şekilde resmedilen çocuk, 21. Yüzyılda tekrar yetişkine benzemeye başlamıştır. Bu durum birçok tartışmaya kapı açmaktadır.

Kentleşme, kapitalizm, neoliberalizm, küreselleşme, sosyal hareketler, medya gibi etkenler bugünün çocukluğunu şekillendirmiştir. Tüm bu etkenler ve medikal sosyolojinin gelişmesi, bize yeni bir kavramı tanıtmıştır: medikalleşme. Medikalleşme, eskiden hastalık olarak görülmeyen bir durumun günümüzde tıp tarafından haddinden fazla sahiplenilerek hastalık haline getirilmesidir. Kentleşme, daha az kentleşmiş, görece basit bir yaşam tarzının daha karmaşık ve yoğun bir hale gelmesi sonucunda ailelerin, çocuklarıyla ilgili başa çıkmakta zorlandıkları meselelerine çözüm bulmasına engel olmaktadır. Kapitalizm ve neoliberalizm, özellikle kentlere toplanmış büyük kitlelerin yaşam tarzını geleneklerden soyutlayarak biçimlendirmektedir. İçini boşalttığı geçmiş ve yerel öğeleri; pazarlama amaçlı tüketim nesnesine ve yatırım alanına dönüştürmektedir. Bu durumdan sağlık alanı da nasibini almıştır. Küreselleşme ile birlikte neoliberalizmin yarattığı düzenin de etkisiyle ABD kaynaklı çeşitli psikolojik ve tıbbı tanımlamalar dünyanın pek çok farklı ülkesine bir ihraç ürünü gibi pazarlanmıştır. Sosyal hareketler, sistem tarafından yok sayıldığı ya da hor görüldüğü düşünülen çeşitli kimlik ve olguların (kadın, cinsel kimlikler, etnik azınlıklar vb.), gündeme gelmesini sağlayarak bir varlık kazanmasını amaçlar. Burada paradoksal bir şekilde sisteme bir eleştiri olarak yönetilen şeylerin sistem tarafından alınıp kullanıldığı görülmektedir. Medikalleşme, bu bahsettiğimiz durumun sonuçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlara ek olarak medyanın, içerikleri yoluyla medikalleşme ögelerini yaygınlaştırıcı ve özendirici etkisi günümüzdeki durumu anlamaya yardımcı olmaktadır. Böylece medikalleşme,

doğal bir süreç olan hamilelik ve doğumdan itibaren çocuğun hayatına girebilmektedir. Çocuk, doğumundan önce hastanelerde, doğumundan sonraki süreçte hastanelerde, büyüme sürecinde karşılaştığı çeşitli durumların tanımlanması için hastanelerde bulunmakta ve böylece çocukluk döneminde anlaşılmayan ve "sorun" olarak görülebilen herhangi bir aksaklıkta sürekli bir sağlık kurumuna bağımlılık şeklinde yetişkinliğe ulaşabilmektedir.

Günümüzde çocukların hayatları doğumdan ölüme kadar medikalleşmiştir. Çocuklar, gerek tıp kurumunun ve psikolojinin gerekse medyanın ve ebeveynlerinin teşhisleriyle bu sürece dâhil olmuşlardır. Medikalleşme üzerine ilk söz söyleyen isimlerden Illich, sanayi toplumlarının hastalık yapıcı olduğunu, hastalığı yaratanın ise kurumlar olduğunu vurgulamaktadır. Sağlık kurumu, insanların ve doğal olarak çocukluğun inşa sürecinde dominant konumlardan birini işgal etmektedir. Çalışma, günümüz çocukluğunun medikalleşme ile kesişen durumlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Yaşamın akışı içerisinde yer alan; doğum, ölüm, adet ve bu akış içerisine sonradan dâhil edilmeye çalışılan ergenlik, ideal vücutta olma gibi olgular medikalleşmeye örnek olarak verilebilir.

Tıbbın ve bilimin, medikal alana ittiği olgular zamanla değişikliğe uğrayabilmektedir. APA, bazen hastalıkların sınırlarının genişlemesine bazen de hastalıkların ortadan kalkmasına karar verebilmektedir. DEHB ve eşcinsellik bu örnekler arasında yer almaktadır. Bu değişimlere etki eden faktörler, tıpkı çocukluğun dönemden döneme farklılık göstermesinde aktif rol oynayan etkenlere benzer. Medya, sosyal hareketler, bilim gibi. İlaçlara sığınma ve sağlıklı olma sloganı yetişkinlerin günlük hayatlarının her yerine sindiği gibi çocukların da hayatlarına işlemiştir. Çocuklar ve gençler için duygusal bir zırha dönüşen çeşitli tıbbi tanılar ve ilaç kullanımlarının gelecekte çocukluğun durumuna etkileri zaman içerisinde görülecektir. Bu alanda yapılacak çocukluk sosyolojisi çalışmaları çocukluğun seyrini ortaya koymaya yardımcı olacaktır.

Kültür ve kültürün ögeleri mutlak bir yazgı değil, insanın inşa ettiği bir yapıdır. Mead'in dediği gibi her yerde daha mutlu, daha az saldırgan ve duygusal açıdan daha güçlü insanlar yetiştirecek daha iyi kültürler oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

Amerikan Psikiyatri Birliği (2013) *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı, Beşinci Baskı(DSM-5)*, çev: Prof. Dr. Ertuğrul Köroğlu, Ankara: Hekimler Yayın Birliği

Atalay, S. (2020). *Sosyolojik Perspektiften Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu: Tıbbileştirme ve Farmasötikalizasyon Temelinde Kavramsal Bir Değerlendirme*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.(65), 461-485

Aristoteles, (2005).*Nikomakhos'a Etik,* çev: Saffet Babür, Ankara: Kebikeç Yayınları

Aytaç, Ö., & Kurtdaş, M. Ç. (2015).Sağlık ve Hastalığın Toplumsal Kökenleri ve Sağlık Sosyolojisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25*(1), 231-250.

Badinter, E. (1992). *Annelik Sevgisi 17. Yüzyıldan Günümüze Bir Duygunun Tarihi*, çev:Kamuran Çelik, İstanbul: Afa Yayınları

Balint, M. (1957). Psychotherapy and the General Practitioner—I. *British Medical Journal*, *1*(5011), 156.

Ballard, K., & Elston, M. A. (2005). "Medicalisation: A Multi-dimensional Concept". *Social Theory and Health*, 3(3), s. 228–241.

Broom, D. H., & Woodward, R. V. (1996). Medicalisation reconsidered: toward a collaborative approach to care. *Sociology of Health & illness*, *18*(3), 357-378.

Conrad, P. (1975). The discovery of hyperkinesis: Notes on the medicalization of deviant behavior. *Social problems*, *23*(1), 12-21.

Conrad, P., & Potter, D. (2000). "From Hyperactive Children to ADHD Adults: Observations on the Expansion of Medical Categories". Social Problems, 47(4), s. 559–582.

Daşçı, S. (2008). *Avrupa Resminde Çocuk İmgesi*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık

Demause L. (2020). *Çocuk İstismarı ve Savaşın Kökenleri*, çev: Feyyaz Şahin, İstanbul: Pales Yayınları

Demir, T. Tıbbın Kestiği Parmak Acımaz: Seküler Tıbbın Kutsallaşması. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *14*(14), 391-412

Efe, Ruken (2019). *Üniversite Öğrencilerinin Eşcinselliğe İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Kars: Kafkas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü

Foucault, Michael (2012). *Bir Aile Cinayeti*, çev: Erdoğan Yıldırım& Alev Özgüner, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Fromm, E. (2014). *Sağlıklı Toplum*, çev: Yurdanur Salman ve Zeynep Tanrısever, İstanbul: Payel Yayınevi

Gatto, J. T. (2019). *Eğitim: bir kitle imha silahı: zorunlu eğitimin karanlık dünyasında bir yolculuk*, çev: Mehmet Ali Özkan, İstanbul: Eğitim Danışmanlığı ve Araştırma Merkezi (edam)

Gülez Bozbek, H. (2014). *'Tüketim Kültürünün İnşa Ettiği Bedenler: Tüketim-Sağlık-Medikalizasyon İlişkisi* (Doctoral dissertation, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı Hastane Ve Sağlık Kurumları Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul)

Heywood, C. (2003). *Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi*, çev: Esin Hoşsucu, İstanbul: Kitapyayınevi

İllich, İ. (2019). *Sağlığın Gaspı*, çev: Süha Sertabiboğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Kurtdaş, M. Ç. (2016). "Sağlıklı Yaşam!" Sloganı Etrafında Şekillenen Yeni Tüketim Biçimleri. *Sosyolojik Düşün*, *1*(1), 1-10.

Kurtdaş, M. Ç. (2017). Medikalizasyon süreci, sağlığın ticarileşmesi ve bedenin denetlenmesine sosyolojik bir bakış. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 983-1012.

Le Goff, J. (2021). *Ortaçağ Batı Uygarlığı,* çev: Hanife Güven, Uğur Güven, Ankara: Doğu Batı Yayınları

Locke, J. (2004). *Eğitim Üzerine Düşünceler*, çev: Hakan Zengin, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları

Mayall B. (2019). *Çocukluk Sosyolojisi Tarihi,* çev: Özlem Aydoğmuş Ördem, Adana: Karahan Kitabevi

Mead, Margaret (2018). *Samoa'da Ergen Olmak,* çev: Gökçe Aktuğ, İstanbul: Alfa Yayınları

Tuna, Saffet M. (2021). *Freud'tan Lacan'a Psikanaliz,* İstanbul: Metis Yayınları

Ördem Aydoğmuş Ö. (2020). *Çocukluk Sosyolojisi Paradigmalar – Paradokslar – Eleştiriler,* İstanbul: Çizgi Kitabevi

Öz, M.E.(2020).Tokat Devlet Hastanesi 2019-2020 Yılları Arasında Sezaryen Oranları Analizi, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*,12(3): 83-88

Öztürk, H. K. (2017). Çocukluğun Tarihsel Gelişimi Üzerine Düşünceler, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.*(13), 253-276

Öztürk O. M, Uluşahin A. (2011) *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları I*, Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri, 11(1).

Platon. (2018) *Devlet,* çev: Sabahattin Eyüpoğlu& M.Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Postman N. (1995). *Çocukluğun Yokoluşu,* çev: Kemal İnal, Ankara: İmge Kitabevi

Postman N. (2019). *Televizyon: Öldüren Eğlence*, çev: Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Rousseau J.J. (2020). *Emile*, çev: Yaşar Avunç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Rousseau J. J. (2018). *Toplum Sözleşmesi*, çev: Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Sezgin, Deniz (2011). *Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Yaşam,* İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Şirin, M.R. (2012). *Dersimiz Çocuk*, İstanbul: İz Yayıncılık

Toraman, A., & Erdem, R. (2016). Kavramsal Açıdan Tıbbileştirme. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, *19*(4), 423-442

Turner, B.S. (1995).*Mediacal Power and Social Knowledge.* Sage